

SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE İLERİ VE ÇAĞDAŞ ÇALIŞMALAR I

Editörler
Doç. Dr. Derya Fatma BİÇER
Doç. Dr. Yaşar ÖZ

**SOSYAL, İNSAN VE
İDARİ BİLİMLERDE
İLERİ VE ÇAĞDAŞ
ÇALIŞMALAR 1**

EDİTÖRLER

**Doç. Dr. Derya Fatma BİÇER
Doç. Dr. Yaşar ÖZ**

Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde İleri Ve Çağdaş Çalışmalar 1
Editörler: Doç. Dr. Derya Fatma BİÇER, Doç. Dr. Yaşar ÖZ

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Baskı: ARALIK 2023

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-6585-86-7

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1.....9
SOSYOLOJİK BİR OLGU OLARAK LİDERLİK, KURAMLARI VE M.
WEBER'DE OTORİTE TİPLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Abdurrahman GÜNEŞ

BÖLÜM 223
KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE
ULUSLARARASI TİCARETİN ÖNEMLİ OYUNCULARI:
ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN İNCELENMESİ
Osman KAVAK, Ahmet AKATAK

BÖLÜM 346
ÇEVRESEL VE EKONOMİK FAKTÖRLERİN ETKİLEŞİMİ:
KANADA'DA CO2 EMİLİMİ VE GSYİH ÜZERİNE SINIR TESTİ ANALİZİ
ANIL DAĞDEMİR, CAN APAYDIN

BÖLÜM 466
KIRIK CAMLAR TEORİSİNİN ÇALIŞMA HAYATINDAKİ YERİ
Banu ÖZBUCAK ALBAR

BÖLÜM 5.....75
ÖRGÜTLERDE SESSİZ İSTİFA DAVRANIŞI
Banu ÖZBUCAK ALBAR

BÖLÜM 686
DAVRANIŞSAL İKTİSAT, NÖROİKTİSAT VE YÖNTEMLER ÜZERİNE
Banu ÖZÜŞEN

BÖLÜM 7106
ÇOKLU AFET TEHLİKELERİNDE RİSKİN YÖNETİMİ
Bekir TAŞTAN

BÖLÜM 8119

COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİ'NDE
KONUMSAL ANALİZ VE ÖZELLİKLERİ
Bekir TAŞTAN, Arif Çağdaş AYDINOĞLU

BÖLÜM 9144

KONAKLAMA VERGİSİNDE YERSİZ VEYA FAZLA HESAPLAMANIN
MUHASEBELEŞTİRME ESASLARI
Bilal GEREKAN

BÖLÜM 10153

PARA ARZI VE GELİR ETKİLEŞİMİ:
ARDL ANALİZİYLE NORVEÇ ÖRNEĞİ
CAN APAYDIN, ANIL DAĞDEMİR

BÖLÜM 11172

ORHAN PAMUK'UN VEBA GECELERİ VE GABRIEL GARCÍA
MÁRQUEZ'İN KOLERA GÜNLERİNDE AŞK ADLI ESERLERİNDE
METAFOR OLARAK SALGIN HASTALIK
Fesun KOŞMAK, Canan AKBABA

BÖLÜM 12187

İŞLETMELERDE ÜCRET YÖNETİMİNİN MOTİVASYONA ETKİSİ:
ÇALIŞANLAR ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA
Erol YEKTAŞ, Celal KIZILDERE3

BÖLÜM13..... 209

İŞLETMELERDE PERFORMANS DEĞERLEME
ÇALIŞMALARININ ÇALIŞANLAR ÜZERİNDE ETKİLERİ
Eyyüp İNANLI, Celal KIZILDERE

BÖLÜM 14230

TÜRKİYE'DEKİ KATILIM BANKACILIĞI VE
GENEL İŞLEYİŞİ

Cemil ŞENEL, Gülşah ZENCİRKIRAN

BÖLÜM 15..... 245

İRFAN, ERDEM VE EYLEMİN ŞİİRİ: MEHMET ÂKİF ERSOY

Cevat ÖZYURT

BÖLÜM 16272

TAKSİ ŞOFÖRLERİNİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR:
TEKİRDAĞ DEĞİRMENALTI TAKSİ DURAGINDA ÇALIŞAN
ŞOFÖRLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Coşkun DİKBIYIK, Emre GÜN

BÖLÜM 17.....293

TURİZM AMAÇLI İNGİLİZCE ÖĞRETİMİ
PROGRAM TASARIMI SÜRECİNE YÖNELİK
PROGRAM GELİŞTİRME MODELLERİNİN İNCELENMESİ

Davut UYSAL

BÖLÜM 18308

BANKALARIN SÜRDÜRÜLEBİLİR BANKACILIK UYGULAMALARI VE
KURUMSAL MARKA DEĞERİ GELİŞİMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
ENTEĞRE FAALİYET RAPORLARINA DAİR GÜNCEL BİR İÇERİK
ANALİZİ

Elif DENİZ

BÖLÜM 19..... 337

KORKULARIN YEGÂNE KENTİ İSTANBUL: TÜRK KORKU VE
GERİLİM SİNEMASI'NDA İSTANBUL'UN KULLANIMI

Gizem ŞİMŞEK KAYA

Bölüm 20..... 344

GİRİŞİMCİLİK VE REKABET GÜCÜ KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME
Mert SOĞUKOLUK

Bölüm 21354

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA KASİDELERDE TARSİ' SANATI
Mert DUMLU, Mete Bülent DEGER

BÖLÜM..... 22 376

TÜRKİYE'DE DİJİTAL HİZMET VERGİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Muhammed SAMANCI

BÖLÜM 23..... 384

ULUSAL İNOVASYON MODELLERİ VE
PERFORMANS ÖLÇÜMÜ
Sümeyra AKDAMAR, Özcan KARAHAN

BÖLÜM 24 410

KONULARINA GÖRE MESNEVİLER: BİR TASNİF DENEMESİ
Reyhan KELEŞ, Hilal KILIÇ

BÖLÜM 25438

TÜRKİYE CUMHURİYETİ PARLAMENTO TARİHİNDE KADIN
TEMSİLİ, TARİHSEL SÜREÇ, MEVCUT DURUM, SORUNLAR VE
ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
Melike ÇAKIR, Rıfat KARAKOÇ

BÖLÜM 26454

DUYGUSAL ZEKANIN ETİK DAVRANIŞA ETKİSİ
Esmâ UZUNÖZ, Sabahattin ÇETİN

BÖLÜM 27..... 474
BOLU ŞEHRİNİN KURULUŞU GELİŞMESİ VE
FONKSİYONEL ALANLARI
Sema ÇETİNKAYA

BÖLÜM 28507
1929 EKONOMİ KRİZİ VE TÜRK EKONOMİSİNİN KRİZLE İMTİHANI
Serdar GÖKTAŞ

BÖLÜM 29528
VERİ ANALİTİĞİ VE TURİZMDE KULLANIM ÖRNEKLERİ
Serpil SEVİMLİ DENİZ

BÖLÜM 30..... 537
AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ÇEVRE VE ENERJİKONULARI ÜZERİNE
İNCELEME
Seyyid Ali ERTAŞ

BÖLÜM 31545
POPÜLER KÜLTÜRÜN SOSYAL TAKLİT TEORİSİ ARACILIĞIYLA
FİNANSAL SATIN ALMA DAVRANIŞINA ETKİSİ
Sezen GÜNGÖR

BÖLÜM 32..... 561
KONAKLAMA SEKTÖRÜNDE HİZMET KALİTESİNİN MÜŞTERİ
MEMNUNİYETİ VE MÜŞTERİ SADAKATI ÜZERİNE ETKİSİNE
YÖNELİK ÇALIŞMALARDA REGRESYON ANALİZLERİ:
BİR ALAN YAZIN TARAMASI
Süleyman ŞAHİN

BÖLÜM 33..... 580
KÜLTÜREL DİPLOMASİNİN ÜLKELER AÇISINDAN ÖNEMİ
Tolkun BEKTURGAN KIZI, Uğur ÜNAL

BÖLÜM 34..... 601
ANARŞİZMİN FELSEFİ VE TARİHİ KÖKENLERİ
Veysel BAŞUSTA

BÖLÜM 35..... 635
OSMANLI'DAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE TÜRK-ABD
İLİŞKİLERİNİN EVRİMİ
Yakup ÜNİŞEN

BÖLÜM 36..... 651
GELECEĞİN REKLAMCILIĞI:
NÖROPAZARLAMANIN YENİLİKÇİ GÜCÜ
Yasemin BİLİŞLİ

BÖLÜM 37..... 674
SPİL DAĞI'NIN (MANİSA) BİTKİ ÖRTÜSÜNÜN
EKOLOJİK ŞARTLARI
Yıldız GÜNEY

BÖLÜM 38701
KIERKEGAARD'IN FELSEFESİNDE İRONİ VE
PARADOKS KAVRAMLARI
Zeynep KANTARCI BİNGÖL, Rıdvan YILDIZ

BÖLÜM 39715
CAMERON VE QUINN'İN REKABETÇİ DEĞERLER
MODELİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA
Eda Kılıç YAŞAR, Burcu ÖZGÜL

BÖLÜM 1

SOSYOLOJİK BİR OLGU OLARAK LİDERLİK, KURAMLARI VE M. WEBER'DE OTORİTE TİPLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Abdurrahman GÜNEŞ¹

GİRİŞ

Liderlik, toplumsal hayatın vaz geçilmesi mümkün olmayan bir gerçeğidir. Toplu halde yaşama zorunluluğu bulunan insan için yönetim ve liderlik süreci sürekli bir gündem oluşturmuştur. İstisnasız bütün toplumlarda bir yönetim sistemi ve organizasyonuna ihtiyaç olduğu gibi bir lidere de ihtiyaç duyulmuştur. Bu açıdan bakıldığında liderlik insanlık tarihi ile yaşıt bir olgudur. Toplumun istikrarlı ve huzurlu olduğu dönemlerde liderlik pek önemsenmemiştir. Ancak çeşitli türden kriz, kaos ve buhranların zuhur ettiği olağanüstü durumlarda lider, kurtarıcı bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Liderlerin birçok ortak yönleri ve vasıfları bulunsa da doğup büyüdüğü ve sosyalleştikleri toplumsal çevreye göre farklı karakterler gösterebilmektedirler. Zira liderler de yaşadıkları kültürel ortamın birer figürüdürler ve sosyal sistemden bağımsız olarak düşünülemezler (Barutçugil, 2014: 25). Liderler, içinden çıktıkları topluma hükmedip yönlendirirken aynı zamanda sosyal değişme üzerinde de etkili olmaktadır. Bütün bunlar göz önüne alındığında liderliğin toplumsal bir olgu olması dolayısıyla diğer sosyal bilimlerle ilişkili olduğu gibi sosyolojinin de ilgi alanı içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Lider kelimesi, İngilizce 'de önderlik yapmak anlamına gelen "to lead" fiilinden türetilmiştir. İngilizce liderin karşılığı olan "leader" (lider) sözcüğü, bir kurum ya da kuruluşun üst düzey yönetimi ile ilgilenen kimse, şef, önder gibi anlamlara gelmektedir. Türkçe karşılığı her ne kadar önder olsa da dilimizde çoğunlukla lider kavramının kullanılması tercih edilmiştir (Aldair, 2005: 64; Türkçe Sözlük, 1988: 1453).

Liderliğin birçok tanımı yapılmış fakat diğer sosyal kavramlarda olduğu gibi herkesin üzerinde ittifak sağladığı bir tanım bulunmamaktadır. Hançerlioğlu, lideri "Bir topluluğa yol gösteren ve öncülük eden kişi" olarak tanımlamaktadır (Hançerlioğlu, 1986: 298). Erdoğan, liderliği insanları belli amaçlar

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; abdurrahmangunes@firat.edu.tr.
<https://orcid.org/0000.0002-7595-5729>

doğrultusunda yönetmek için ikna etme yetenek ve çabası olarak ele alırken Ögüt, örgütlü yapılanmalarda tespit edilmiş hedefleri gerçekleştirmek üzere örgüt üyelerinin katılımını sağlayan bir etkileşim süreci şeklinde tanımlamıştır (Erdoğan, 1991: 341; Ögüt, 2013: 304). Bu tanımlar göz önüne alınarak lideri, vizyonerliğini, deneyim ve bilgilerini en uygun mekân ve zamanda kullanabilen, toplumun beklediği en isabetli kararları alarak uygulayabilen, iç ve dış imkân ve tehditlerin farkında olan, örgüt içinde aidiyet duygusunu yerleştirebilen ve yönettiği grubun/örgütün devamlılığını sağlayabilen kişi olarak tanımlamak mümkündür (Gül, 2003: 5).

Sanayileşme olgusu ile birlikte mega kentlerde büyük kitle ve kalabalıklar içerisinde yaşamak zorunda kalan insan, kendini yalnız ve sahipsiz hissetmektedir. Bu durum, günümüz insanını yeniden cemaat hayatına yönlendirmiş, bir gruba veya örgüte girme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Çünkü insan, toplumsal bağların ve ilişkilerin daha kuvvetli olması nedeniyle grup gibi organizasyonlar içerisinde kendini daha çok güvenli ve huzurlu hissetmektedir. Her grubun gerçekleştirmek istediği birtakım amaçları vardır. Belirlenen bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için grubu motive edecek bir lidere de ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle toplumsal buhran ve bunalım dönemlerinde insanlar, durumu toparlayacak bir lider arayışına girerler. Bu aşamada liderin ileri görüşlü, otoriter, cesaretli, dürüst gibi kişilik özelliklerine sahip olması önemli bir avantaj sağlar. Ancak bütün liderlerin karakterleri itibariyle tıpatıp aynı olduğu söylenemez (Dönmezer, 1984: 296; Ardiç ve Yenigün, 1997: 547).

Lider, bazen yönettiği grubun beklenti ve görüşleri istikametinde davranış sergiler, bazen de toplumsal talepleri kale almadan doğrudan kendisi insiyatif kullanabilir. Başında bulunduğu grubu aynı zamanda temsil eden liderler, demokratik usullerle seçilmiş olabilecekleri gibi iktidarı zorla da ele geçirmiş olabilirler. Bu nedenle liderler, demokratik ve otoriter olmak üzere iki ayrı tipe ayrılarak incelenmektedir (Kızılçelik ve Erjem, 1992: 278).

Liderlerde bulunması gereken birçok özelliklerden söz edilmiştir. Bunlar arasında, birlikte çalıştığı ve yönettiği insanlara değer verme, vizyoner bir kişilik, güdüleme yeteneği, güç ve otorite kullanma performansı, kendi istek ve arzularını dayatarak değil, aksine ikna yoluyla halkın katılımını sağlayabilme, karizmatik bir etkileme kabiliyeti vb. nitelikler öne çıkmaktadır (Yığıt, 2002: 21; Genç, 2004: 149).

Liderlik ile yöneticilik kavramları, aralarındaki yakın ilişkiden dolayı bazen birbirlerinin yerine kullanılabilir. Ancak ortak yönleri bulunsa da birbirinden birçok yönüyle ayrılmaktadırlar. Kimilerine göre lider, yöneticinin sadece bir kısım işlevlerini yerine getiren kişiye denir. Kimilerine göre de lider bir örgütün amaçlarını belirleyerek orada önderlik yaparken buna karşılık

yönetici atanıp aynı zamanda üste karşı sorumluluk taşıyan bir kişidir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2003: 222; Yıldızbaş, 2015: 11).

1. Liderlik Kuramları

İnsanlık tarihiyle yaşıt bir olgu olarak liderliğin birçok tanımı yapıldığı gibi liderlikle ilgili birçok kuram da ileri sürülmüştür.

1.1.Özellik Kuramı

Bu yaklaşım, liderlerin uygulamalarıyla kişisel ve fiziksel özellikleri arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Liderin bazı vasıflarının doğuştan geldiği görüşüne dayanır. Lider, fiziksel özellikleri doğuştan getirir fakat bazı eğitsel bilgileri de sonradan elde edebilir. Bunlara göre bireyin doğuştan getirdiği bedensel özellikler ile psikolojik özellikler, lider olmada önemli bir etkidir. Bu teoriye göre bazı insanlar doğal olarak başkalarından ayrı fiziksel özellikler ve yeteneklere sahiptirler. Bu farklı nitelikler düşüncesi bu teorinin temel felsefesini oluşturmaktadır. Bu görüşten hareketle 1920-1950 yılları arasında bir takım psikolojik testler geliştirilmiş ve bunlar vasıtasıyla liderlerin özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu ilişki üzerine yaptığı çalışmalarıyla Stogdill öne çıkmıştır. Daha önce yapılmış çalışmaları yeniden ele alan Stogdill, liderliği özelliklerine göre gruplandırmıştır. Buna göre liderin boyu, görüntüsü, yaşı, eğitim durumu, sosyal statüsü, zekâsı, kararlılığı, kendine güveni, etkili konuşması, insana değer vermesi, iş birliği yeteneği, doğruluğu gibi özellikler önem taşımaktadır (Erçetin, 2000: 32; Tabak, 2001: 7).

Bu teorinin ortaya atılmasında en büyük etken Avrupa'da kendini gösteren sanayileşme olgusudur. Sanayileşme süreci ile birlikte yönetim ve organizasyon kavramları da bilimsel tartışmalara konu olmuştur. Yönetim sürecinde uzmanlaşma ve iş bölümü, hiyerarşi ve iletişimin nasıl uygulanacağı hususlarında çeşitli görüş ve düşünceler gündeme alınmıştır (Tabak, 2001: 5; Fidan, 1996: 24-32). Özellikler teorisini savunanlar, başarılı liderler ile başarısız liderler arasında fiziksel, kişisel ve zihinsel farklara dikkat çekmişlerdir. Dolayısıyla bunlara göre bir liderin başarısında en başta gelen faktör, onun taşıdığı özelliklerdir. Hatta klasik okul temsilcileri, liderliğin eğitim ve öğretim yoluyla çalışılarak elde edilemeyeceği bunun Tanrı'dan gelen bir özellik olduğu kanaatindedirler (Eren, 1989: 365; Şimşek, 1993: 219).

Liderliği sadece belli fiziksel ve kişisel özelliklere bağlayarak açıklamaya çalışan bu teori, diğer koşulları göz ardı ettiği için yeterli görülmemiş ve bu yüzden de eleştiri almıştır. Çünkü bu model, grupta yer alan diğer üyelerin kişisel özelliklerini, beklenti ve yeteneklerini hesaba katmamaktadır. Bu durum

bilim adamlarını yeni teori arayışlarına yönlendirmiştir (Kağıtçıbaşı, 1983: 230).

1.2. Davranışsal Kuram

Özellikler kuramının liderliği tüm yönleriyle açıklamada yetersiz kalması üzerine ilgili bilim adamları, farklı izahlara yönelmişlerdir. Bunlardan bir tanesi de davranışsal teoridir. Bu teoriye göre özellikler teorisinde iddia edildiği gibi liderlik vasıfları sadece doğuştan değil, sonradan eğitim yoluyla da kazanılabilen bir süreçtir. Liderin özelliklerinden daha çok onun bireylere karşı takındığı davranışlar bu süreçte daha önemli rol oynamaktadır (Bakan ve Büyükbeşe, 2010: 75).

Davranışsal yaklaşımı esas alan en önemli çalışmalardan birisi Michigan Üniversitesi'nde ve diğeri de Ohio State Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir. Michigan Üniversitesi'nin araştırmasında lider davranışları iki kategoride değerlendirilmiştir. Bunlardan birisi, iş merkezli liderlik davranışı olurken diğeri birey merkezli liderliktir. İş merkezli anlayışta lider, daha çok işin başarısına odaklanmakta, üretim ve tekniğe ağırlık vermektedir. Birey merkezli yaklaşımda ise lider, maiyetinde bulunanların ihtiyaçlarını, huzur ve mutluluklarını esas almaktadır. Bu tavırlarla lider, astları arasında yüksek bir itibar görmektedir. Ohio State Üniversitesi'nin yapmış olduğu liderlik çalışmasında da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Liderlerin örgütü harekete geçirme ve çalışanlarına karşı anlayış gösterme olmak üzere iki tip lider davranışının olduğu tespit edilmiştir (Erçetin, 2000: 35; Dereli, 1982: 240; Kırel, 1998: 188). Ayrıca bu çalışmada liderin katılımcı olması ve mevcut yapıyı harekete geçirmesi durumunda katılımcı ve demokratik bir vasıf kazanacağı vurgulanmaktadır. Böyle bir uygulama ile takipçilerin motivasyonu sağlanmış olacağından daha fazla bir başarı ve verim elde edilmiş olacaktır. Sonuç olarak özellik kuramı liderin fiziksel/ bedensel ve psikolojik vasıflarını esas alırken davranışsal kuram liderin toplumsal hayatta gösterdiği davranış ve fiillerine, örgüt içindeki yetki, sorumluluk ve paylaşma gibi ilişkilerine odaklanır (Erdoğan, 1991: 338-339; Gül, 2003: 10).

1.3.Durumsal Kuram

Konu ile alakalı olarak yapılan araştırmalar, liderliğin sadece özellik ve davranışsal açıdan ele alınamayacağını ve bu yaklaşımların liderlik olgusunu açıklamada yetersiz kaldığını göstermiştir. Daha açık bir ifade ile söylersek, liderlik sürecinde bu sayılanlar dışında daha birçok sosyolojik etmenin rol aldığı anlaşılmıştır. Liderlerin hangi durumlarda başarılı veya başarısız olduğu görüşü üzerinden durumsal liderlik kuramı geliştirilmiştir. Liderin yer, zaman ve

koşulların değişmesi ile farklı davranışlar sergilediği gözlemlenmiştir. Liderin takipçilerinin yetenek ve beklentileri, örgütsel özellikler, liderin deneyimi, örgüt ortamı gibi durumsal koşullar liderlik olgusu üzerinde açık bir etki göstermiştir. Dolayısıyla durumsal kuram, liderin içinde bulunduğu sosyolojik pozisyona göre yaptığı farklı davranış kalıplarına yoğunlaşmaktadır (Çelik, 2013: 18; Koçel, 2011: 592; Koçel, 1993: 338).

Bu kuram savunucularına göre, liderler toplumsal yaşam içerisinde her zaman liderlik yapmaz, bazen de takipçi konumunda sosyal rolünü yerine getirirler. Farklı bir söylemle, liderlik sürecinde çevresel koşullar, liderin tavır ve davranışları üzerinde etkilidir. O halde gerek liderin toplumsal akış içerisinde ortaya çıkmasında gerek statüsüne uygun rolünü oynamasında toplumsal ihtiyaç ve beklentilerin etkisinin oldukça yüksek derecede olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine bu kuramı savunanlara göre liderler, liderlik sürecinde yönlendirici ve destekleyici olmak üzere iki tür davranış sergilerler. Liderin tek yönlü bir iletişim ağı ile astlarından birtakım işlerin nerede, nasıl ve ne şekilde yapılacağını söylemesi ve akabinde bunları takibe alması, yönlendirici liderlik olarak isimlendirilmektedir. Destekleyici davranış ise liderin kurduğu çift yönlü iletişim ile takipçilerini dinlemesi, destek ve güç vermesi, moral ve motivasyonunu sağlaması yönünde gösterdiği çabaları ifade etmektedir (Aslan, 2009: 115; Koçak ve Kirazcı, 1997: 302).

2. M. Weber ve Karizma

Karizma, ilk dönemlerde Hristiyanlık 'da Allah tarafından kimi kişilere verilmiş insanüstü özellikleri ifade etmek için kullanılmıştır. Peygamberler, mucizeleriyle karizmatik bir kişilik özelliği kazanırken veliler ise kerametleriyle bunu elde ederler. Buradan yola çıkarak kimi müsteşrikler, Arapça 'da kullanılan keramet kavramının Yunanca charisma (karizma)'dan geçtiğini ileri sürmüşlerdir. Öte yandan bazı geleneksel toplumlarda krallara, hükümdarlara, halkı yöneten liderlere Tanrı gözü ile bakılmasının nedeni de bununla ilişkilendirilmiştir. Ancak karizmatik kişiliğin sadece dini alanla sınırlı olduğu söylenemez. Bu nedenle Weber, bu kavramın alanını genişleterek sosyolojiye kazandırmıştır. Toplumu arakasından sürükleyebilme gücüne sahip kişilere işaret eden karizma, Weber'in ideal tipleri arasında yer almıştır (Wach, 1990: 398; Er, 1990: 352-353; Taplamacıoğlu, 1983: 29-30).

Bilhassa din sosyolojisi ve siyaset sosyolojisinde kullanılan karizmayı Weber, "Bir insanın, sıradan insanlardan ayrı bir yerde durmasını ve doğüstü, insanüstü ya da en azından istisnai güçler veya niteliklerle donatılmış olarak görülmesini sağlayan belli bir kişilik özelliği" şeklinde tanımlamaktadır (Marshall, 2005: 387). Türkçe'de ise karizma, etkileyici bir gücü bulunan ve

çevresinin hayranlık duyduğu kişileri ifade etmektedir (Türkçe Sözlük, 2015: 1093).

Karizma kavramı M. Weber'den sonra sosyoloji ve diğer yönetsel bilimlerde kullanılmaya başlanmıştır. Her ne kadar ilk defa Petrus'un kullandığı iddia edilse de sosyolojik bir bakışla karizma sözcüğünü M. Weber ele almıştır. Weber, dini liderlerde görülen vahiy ve diğer mucizeleri, karizmatik liderlerin özellikleri arasında saymıştır. Liderlik türlerinden birisini oluşturan karizmatik kişilerin, halk tarafından diğer insanlardan farklı olarak ilahi bir güç tarafından desteklendiğine inanılmaktadır. Sezar ve Napolyon gibi kişiler, bu kategoride değerlendirilmektedir. Bu vasıfları taşıyan bireylerin yaptıkları idare tarzına karizmatik otorite ismi verilmektedir. M. Weber'in tasnif ettiği diğer geleneksel ve akli-hukuki otoriteler, geleneksel birtakım ayrıcalıklara ve yasal kurallara dayanmaktadır. Karizmatik otorite tipi, gelenekselleşmiş uygulamalardan uzaklaşır, geçmişi reddeder ve devrimci bir anlayışla daha radikal tedbirlere başvurarak hareket eder. Tabii ki karizmatik otorite sadece liderin fiziksel ve kişisel özellikleriyle izah edilemez, bunun yanı sıra sosyal koşulların da bunda önemli bir payı vardır. Örnek olarak Churchill, kriz öncesi ülkesinde öne çıkmış bir kişilik profili çizmiş değilken ortaya çıkan buhran ve sosyal problemler, onu karizmatik bir lider konumuna getirmiştir (Weber, 1986: 55; Dönmezer, 1984: 298-300; Kirman, 2011: 178).

Weber'e göre otorite sistemi olmayan bir devlet tasavvur edilemez, onu ayakta tutan en önemli parça, otoritenin varlığıdır. Esasında otorite kullanmak için bir idare veya organizasyon sisteminin bulunması mecburiyeti yoktur. Emir verme konumunda bir liderin bulunması otorite olgusu için yeterli kabul edilmektedir. Ancak her ne kadar asgari düzeyde bu söylene de genelde otoritenin bulunduğu yerde idari bir mekanizmanın var olduğu gerçektir. Ayrıca otoritenin varlığından söz edebilmek için emir veren bir liderin yanında o emre itaat eden bireylerin olması da gerekir (Weber, 2012-b: 79-159). Metafizik tarih görüşünde olduğu gibi kimi çağdaş toplumbilimcilere göre de insanlık tarihi, Tanrı'nın görevlendirdiği büyük adamlar tarafından yönetilmektedir. Örneğin, meşhur İngiliz tarihçi Arnold Toynbee (1889-1975), "Tarih, Tanrı'nın esrarlı eliyle yürütülmektedir, Tanrı tarih içindedir ve daima etkendir" diyerek bu görüşü desteklemektedir (Hançerlioğlu, 1986: 298).

Weber'de otorite, meşru yollarla güç ve iktidarın kullanılması anlayışına dayanır. Weber, çeşitli baskı ve zorlamalara dayanan ya da bireysel menfaat ilişkisi üzerine kurulan otoritelerin uzun soluklu olamayacağını belirtir. Karizma kavramını sosyolojiye kazandıran Weber, onu "şahsi karizma" ve "işlev karizması" olmak üzere iki kategoriye ayırmaktadır. Şahsi özellikler taşıyan karizma daha çok duygusallığı ön plana çıkarırken fonksiyon

karizmasında ise aklilik başta gelir. Ayrıca şahsi karizmada topluca bir ibadet beklentisi oluşurken fonksiyonel karizmada sınırlı, ölçülü bir bağlılık beklenmektedir (Wach, 1990: 399; Turner, 1991: 38-45).

Weber'e göre devletin devamlılığının sağlanabilmesi, meşru bir otoriteye uymakla ancak mümkün olabilir. Weber, meşru olarak üç tip otoritenin varlığından söz etmektedir. Bunlar, geleneklerin hâkim olduğu geleneksel egemenlik, akla dayalı ve yasalarla sınırları çizilmiş olan yasal egemenlik ve diğeri de bireye Tanrı tarafından bahşedildiğine inanılan karizmatik egemenliktir. Bu egemenlik sistemi toplumdan topluma farklılık gösterdiği gibi dönemsel açıdan da değişiklikler gösterir. Weber, üçe ayırdığı bu otorite türlerini aynı zamanda ideal tipler olarak değerlendirmektedir. Bu otoriteler, birbirlerini sıraya göre takip edebildikleri gibi aynı anda ikisi veya üçü de devrede olabilir (Weber, 2017: 9; Giddens ve Sutton, 2014: 362).

2.1. M. Weber'e Göre Otorite Tipleri

2.1.1. Geleneksel Otorite

Geleneksel otorite, tarihsel süreç içerisinde sürüp gelen geleneklerin kutsallaştırılması ve bunun sonucunda oluşan meşruluğa dayanmaktadır. Bu otoritede güç kullanan bireyler, yetkilerini yine geleneklerden almaktadırlar. Dolayısıyla geçmişten tevarüs eden geleneksel anlayış bu otorite sisteminin temelini oluşturmaktadır. İdare edenlerle edilenler arasındaki yakın ilişki, yine bu geleneklere dayanmaktadır. Toplumun mevcut örf ve adetleri hem hükmedenleri hem de onların verdikleri emir ve talimatları meşrulaştırmaktadır. Böyle bir anlayışın hâkim olduğu toplumlarda güç kullanan bireyler, statülerinin ve uygulamalarının geleneklere uygun olmasına dikkat ederler. Bu sistemde yasalar değil, gelenekler esas alınır. Verilen emirlerin meşruluğu geleneklerle uyum içerisinde olmasına bağlıdır. Daha açık bir ifade ile emir alma durumunda olan bireyler de "geleneksel sadakat" duygusu içerisinde itaat ederler (Weber, 2012-a: 345; Kızılcıçelik, 1992: 156).

Geleneksel otoritenin hâkim olduğu sistemde geleneğe uymayan kişilerin bir takım sıkıntılar yaşayacağına dair toplumsal bir kanı vardır. Geleneklere aykırı davranan kimse toplumsal standartlardan ve normlardan saptığı için toplum tarafından dışlanarak yalnızlığa mahkûm edilir. Bu hal, yasal bir cezadan daha fazla insan üzerinde etkilidir. Bu yönetim tarzında yönetilenler de yöneticilerin geleneklerle belirlenmiş yetki ve otoritelerine saygı gösterirler ve bunu bir görev olarak addederler. Geleneksel otorite tipinde yetkiler açıkça belirlenmediğinden liderlerin yetki ve sorumluluk alanını bir hayli

genişlemektedir. Weber'e göre en yaygın ve en eski otorite tipi, geleneksel otoritedir (Weber, 2012-a: 130-352; Kapani, 2003: 89).

2.1.2. Yasal Otorite

Bu yönetim tarzında otorite, geleneklere göre değil, yasalara göre düzenlenmektedir. Başka bir söylemle yasal otorite, gücünü belirlenmiş ve herkes tarafından kabul görmüş ilgili rasyonel yasalardan alır. Herkes bu yasalara uymakla yükümlüdür. Görevler bu yasa çerçevesi içerisinde çıkarılan kararname ve yönetmelikler ile düzenlenir. Yetki kullanan birey, koyduğu kurallara öncelikle kendisi uymak zorundadır. Kendine bağlı olan üyeler de otoriteyi elinde tutan kişinin şahsına değil, yasalara uymaya çalışmaktadırlar (Weber, 1996: 320; Weber, 2002: 138-180).

2.1.3. Karizmatik Otorite

Karizmatik otorite, toplumca kendisinde birtakım olağanüstülüklerin, sezgilerin bulunduğu inanan ya da böyle olduğu gösterilmeye çalışılan bir liderlik modelidir. Başta peygamberler olmak üzere tarihi şahsiyetler, ülkeleri kuranlar, kriz ve bunalımlardan insanları kurtaranlar, generaller gibi şahsiyetler bu kategoride değerlendirilmektedir (Fichter, tsiz: 184-185).

Karizmatik otorite tipinde yasal otoritede görüldüğü gibi, düzenli ve belli kurallara göre belirlenmiş bir atama sistemi yoktur. Karizmatik liderin ve yardımcılarının sahalarında uzman olmaları gibi bir mecburiyet de söz konusu değildir. Denetim ve kontrol mekanizmasında da aynı şekilde kariyer sahibi ya da işin ehli olma gibi bir zorunluluk yoktur. Aynı zamanda bu alanda işlevi bulunan herhangi bir kurum ve kuruluşa da yer verilmez. Karizmatik lider, kendi otoritesine güvenerek iş ve işlemleri yürütür. Weber karizmatik kişileri, diğer insanlardan farklı olarak yaratılıştan gelen bir Tanrı vergisi olarak ele almıştır. Ona göre karizmatik kişilerin doğuştan gelen bu olağanüstü özelliği, sonradan çaba göstererek elde edilemez. Toplum, özellikle ekonomik, ahlaki ve dini alanlarda ortaya çıkan bunalımlı dönemlerde bu süreci kolay ve rahat atlatabilecek karizmatik bir otoriteye ihtiyaç duymaktadır (Weber, 2002: 330-377). Bu liderler çoğunlukla kıtlık, savaş, sel, depresyon, kuraklık gibi toplumsal buhranların baş gösterdiği dönemlerde ortaya çıkarak kurtarıcı bir el olurlar. Zira peygamberler de toplumların manevi ve ahlaki açıdan tefessüh ettiği, ilahi çizgiden uzaklaştığı zamanlarda yeniden insanları tevhit çizgisine getirmek üzere gönderilmişlerdir. Böyle olağanüstü hallerde toplumu yeniden ihya edecek karizmatik liderlere ihtiyaç duyulur. Karizmatik liderlik, kişisel özelliklere dayandığı için değişken bir yapıya sahiptir. Çünkü karizmatik otoritede meşruiyet kişinin şahsına bağlıdır. Hâlbuki geleneksel ve yasal otorite

tipinde meşruluk yasa ya da geleneklere bağlı olduğu için daha kalıcı ve uzun sürelidir (Aktay, 2011: 29-39).

Karizmatik lider, üyeleri ve takipçileri için güven ve ilham verir, risk almaktan çekinmez, tutum ve davranışları kitleler tarafından sorgulanmadan benimsenir. Varlığına ve misyonuna toplum nezdinde büyük bir destek verilir. Düşünce ve fikirleri zorlama ve dayatmaya ihtiyaç duyulmadan kabul görür. Çünkü liderin sempatanları kendilerini onunla özdeşleştirmeye çalışırlar. House'a göre karizmatik liderlerin yüksek düzeyde özgüven sahibi olma, toplumu etkileme gücü ve düşünce ve inançlarını kolay kabul ettirme gibi temel vasıfları vardır (Kılınç, 1966: 74; Güney, 2012: 424).

Weber, karizmatik liderlerin çoğunlukla toplumda görülen kriz ve buhran sonucunda ortaya çıkmaları nedeniyle otoritelerinin uzun sürmediğini ileri sürmektedir. Çünkü karizmatik önderler, toplumda radikal tedbirler alarak sorunları kısa zamanda çözmek istemektedirler. Aksi halde karizmatik liderin toplum tabanında güvenilirliği ve prestiji sarsılır. Böyle bir durumda ilgili toplum, başka arayışlara girerek yeni karizmatik bir lider beklentisi içerisine girer. Gücünü geleneklerden ya da yasalardan almadığı için böyle bir durumla karşılaşması muhtemeldir. Bu durumda karizmatik otorite ya geleneksel ya da rasyonel otoriteye dönüşebilmektedir. Çeşitli sosyal etmenlerle karizmatik otorite olağanüstü niteliğini kaybederek olağan bir kurumsal kimliğe evrilmesine “Karizmanın rutinleşmesi” adı verilmektedir (Weber, 2012-b: 487; San, 1971: 76).

Bir liderin karizmatik bir kişilik kazanabilmesi için öncelikle kendisine inanan ve güvenen bir cemaat ya da takipçi kitlesine ihtiyaç vardır. Liderin bu insan kitlesine kendisinin olağanüstü özellikler taşıdığını tavır ve hareketleriyle ispat etmesi gerekir. Eğer lider konumundaki bir kimse bunu başaramazsa karizmatik bir kimlik kazanması mümkün değildir. Karizmatik kişiliğini gösterdikten sonraki süreç içerisinde bu özelliğini kaybederse takipçileri onun artık aşkın güçlerle ilişki kurmadığını ya da bu güçler tarafından kabul görmediğini düşünmeye başlarlar. Eğer bu hal uzun zaman devam ederse liderin karizmatik kişiliği tamamen kaybolur (Palta, 2019: 22).

Genelde bir grubun temel ihtiyaç ve beklentilerine cevap vermesi halinde çoğunlukla ikinci bir lidere ihtiyaç görülmez. Fakat henüz kuruluş aşamasında olan gruplarda ve yapılan işin yeterli görülmemesi durumunda ikinci bir lider beklentisi ortaya çıkar. Özellikle yaş ve kabiliyet gibi özellikleri itibariyle benzerlik gösteren, hiyerarşi ve statü farklılaşması bulunmayan gruplarda üyeler arasında meydana gelen birtakım anlaşmazlıklar, liderlikte rol farklılaşmasına neden olmaktadır. Böyle bir yapılanmada grup üyelerinin birbirinden ciddi anlamda bir farklılıkları olmadığı için liderin söz geçirmesi ve onları idare etmesi

bir hayli zorlaşmaktadır. Bu durumda doğal olarak yeni liderler zuhur edebilir. Hâlbuki üyeleri arasında statü farkı bulunan ve liderliği normlarla desteklenen gruplarda lider değişimine ihtiyaç duyulmamaktadır (Kağıtçıbaşı, 1983: 227).

Karizma, çoğunlukla ilahi bir vergi veya ilahi bir gücün topluma yansması ya da görünümü olarak işlev görmüştür. Özellikle ilkel kabilelerde kralların ve diğer liderlerin ilahi bir güçle temasları olduğuna yakinen inanılmıştır. Bu inanç, kralların ve diğer dini liderlerin toplumda otorite kullanmalarını sağlamıştır. Mesleki bir çalışma ya da özel gayretle elde edilmesi mümkün olmayan bu otorite tipi, tamamen Tanrı vergisine dayandırılmıştır. Öyle ki, tarım alanında verimin alınabilmesi ve hayvanların yetiştirilmesinde bile kralın manevi gücünün olduğuna inanılmıştır. Bunun yanı sıra savaşlarda ortaya çıkan başarısızlık hali, ilahi gücün kralı terk ettiği ya da destek vermediği şeklinde yorumlanmıştır (Akyüz, 1999: 51-55).

SONUÇ

Yönetim ve liderlik, insanlık tarihiyle yaşıt kavramlar arasında yer alır. Toplumlar yaşam süreci içerisinde ihtiyaç duydukları her alanda bir lider arayışında olmuşlardır. Liderler, içinde doğup büyüdükları kültürel ortamdan bağımsız olarak ele alınamazlar. Bu durum farklı lider türlerinin ortaya çıkmasında etkili olduğu gibi liderlerin bireysel mizaç ve karakterleri de ayrıca bu farklılıkta önemli rol oynamaktadır.

Liderlik tanımlarına bakıldığında diğer sosyal kavramlarda olduğu gibi herkesin üzerinde ittifak ettiği bir kavram bulunmamaktadır. Kavram üzerinde yapılan tanımların zenginliği ve çeşitliliği, liderlik kuramlarına da aynen yansımıştır. Kimi kuramlar, liderliği kişinin şahsiyetiyle açıklamaya çalışırken kimileri de davranışlarıyla ya da mevcut ortamın koşullarıyla ilişkilendirmişlerdir. Ayrıca dönüşümcü/dönüştürücü, etkileşimci, dağıtımçı, entelektüel, vizyon, hizmetkar, geleneksel, yasal, karizmatik, demokratik, otoriter gibi birbirinden son derece farklı liderlik tarzları bulunmaktadır.

M. Weber, otorite tiplerini geleneksel, yasal ve karizmatik olmak üzere üç kategoride ele almıştır. Geleneksel otoritede lider, gücünü maziden sürüp gelen geleneklerden alırken yasal otoritede yasaların kendisine tanıdığı yetkiden almaktadır. Hâlbuki karizmatik otoritede lider, güç ve otoritesini kendi kişisel özelliklerinden almaktadır. Karizma, olağanüstü vasıflar taşıyan ve ilahi güçlerle teması olduğu düşünülen kişiler için kullanılan ve M. Weber tarafından sosyolojiye kazandırılan bir kavramdır. Weber'e göre karizmatik liderler, genellikle toplumda zaman içerisinde görülen buhran, kriz ve kaos gibi olağanüstü hallerde ortaya kurtarıcı bir el olarak çıkıp sorunları çözerler. Bu liderler toplumsal popülaritelerini sürdürdükleri sürece karizmatik özellikleri

devam eder. Ancak zamanla toplum nezdinde bu olağanüstü vasıflarını kaybederek sıradanlaşırlarsa Weber, bu sürece karizmanın rutinizasyonu adını vermektedir.

Liderlik, sadece siyasi, askeri, bürokratik gibi alanlarda kullanılan bir kavram değildir. Bunlar yanında dini grup ve cemaatlerde de liderlik çok önemli bir işlev görmektedir. Dini sahada da liderin işlevini kaybetmesi, sıradanlaşması ya da vefat etmesi durumunda yeni bir lider arayışı baş gösterir. Dini liderlerde, genellikle ölmeden önce sağlığında cemaat içerisinde yerine geçecek birisini belirleme teamülü vardır. Eğer böyle bir işaret verilmemişse dini gruplar kendi içinde öne çıkmış birisini lider olarak seçerler.

Weber, peygamberleri, rahipleri ve büyücüleri karizmatik dini liderler arasında saymaktadır. Peygamberlerin karizmatik kişiliği kendi özel çabaları ya da alınan bir eğitimle ilişkili olmayıp Allah tarafından vahiy yoluyla verilen bir makamdır. Bu özellikleriyle peygamberler rahip ve büyücüler gibi diğer karizmatik kişilerden ayrılırlar. Öte yandan rahipler ve büyücüler hizmetlerini ücret ya da maddi bir çıkar karşılığında yaparken peygamberler için böyle bir durum söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aktay, Y. (2011). *Karizma Zamanları*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Akyüz, N. (1999). “Dinlerin Teşekkülünde Dini Liderlerin Karizması”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:3, ss. 43-64.
- Aldair, J. (2005). *Kışkırtıcı Liderlik*, Çev. Pelin Ozaner, İstanbul: Alteo Yayınları.
- Ardıç, K. ve Yenigün, M.C. (1997). “Toplam Kalite Yönetiminde Liderlik Anlayışı”, *21. Yüzyıl Liderlik Sempozyumu*, İstanbul Deniz Harp Okulu.
- Aslan, Ş. (2009). *Duygusal Zekâ ve Dönüştürücü, Etkileşimci Liderlik*, Konya: Eğitim Kitabevi.
- Bakan, İ. ve Büyükbeşe, T. (2010). “Liderlik Türleri ve Güç Kaynaklarına İlişkin Mevcut- Gelecek Durum Karşılaştırması: Eğitim Kurum Yöneticilerinin Algılarına Dayalı Bir Alan Araştırması”, *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 9, ss. 73-84.
- Barutçugil, İ. (2014). *Liderlik*, İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Çelik, V. (2013). *Eğitimsel Liderlik*, 7. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çelik, Y. –Uğurluoğlu, Ö. (2009). “Örgütlerde Stratejik Liderlik ve Özellikleri”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, Cilt:12, ss. 12-156.
- Dereli, T. (1982). *Organizasyonda Davranış*, İstanbul: Ar Yayıncılık.
- Dönmezer, S. (1984). *Sosyoloji*, 9. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları.
- Er, İ. (1990). “Karizma”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul: Risale Basın Yayın, ss. 351-353.
- Erçetin, Ş. (2000). *Liderlik Sarmalında Vizyon*, İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Erdoğan, İ. (1991). *İşletmelerde Davranış*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.
- Eren, E. (1989). *Yönetim Psikolojisi*, İstanbul İşletme İktisadi Enstitüsü Yayınları.
- Fichter, J. (tsiz). *Sosyoloji Nedir?*, Çev. Nilgün Çelebi, Konya: Toplum.
- Fidan, Y. (1996). *İşletme Yönetimi*, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Genç, N. (2004). *Yönetim ve Organizasyon: Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Giddens, A. ve Sutton, W.P. (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*, Çev. Ali Esgin, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Gül, H. (2003). *Karizmatik Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

- Güney, S. (2012). *Liderlik*, İstanbul: Nobel Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1986). *Toplumbilim Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1983). *İnsan ve İnsanlar*, 5. Basım, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Kapani, M. (2003). *Politika Bilimine Giriş*, 28. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kılınç, T. (1966). “Liderlikte Durumsallığın Ötesi, Karizmatik Liderlik Yaklaşımı”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, C.25, Say 2.
- Kırel, Ç. (1998). *Örgütsel Davranış*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Kızılcıkelik, S. ve Erjem, Y. (1992). *Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Konya: Günay Ofset.
- Kızılcıkelik, S. (1992). *Sosyoloji Teorileri-1*, Konya: Mimoza Yayınları.
- Kirman, M. A. (2011). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Koçak, S. ve Kirazcı, S. (1997). “Durumsal Liderlik Anlayışında Gelişmeler”, *21. Yüzyılda Liderlik Sempozyumu*, İstanbul: Deniz Harp Okulu Yayınları.
- Koçel, T. (1993), “İşletmelerde Kriz Durumlarında Yönetim Uygulamaları”, *Zaman Yönetimi ve Kriz Yönetimi Semineri*, TÜSSİDE, 26 – 28 Mayıs.
- Koçel, T. (2001). *İşletme Yöneticiliği: Yönetim ve Organizasyon. Organizasyonlarda Davranış-Klasik-Modern-Çağdaş Yaklaşımlar*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Öğüt, A. (2013). *Yönetim Esasları*, Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Palta, E. H. (2019). *Hız İbrahim’in Karizmatik Kişiliği Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, M. (2003). *Örgütsel Psikoloji*, 4. Baskı, Bursa: Furkan Yayıncılık.
- San, C. (1971). *M. Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Şimşek, M. Ş. (1993). *İşletme Yönetimi*, Konya: Eğitim Kitabevi.
- Tabak, A. (2001). “Tarihsel Gelişimi İçerisinde Liderlik Tanımları ve Liderlik Kavramının Günümüzdeki Yeri”, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 3-12).
- Taplamacıoğlu, M. (1983). *Din Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Turner, B. S. (1991). *Max Weber ve İslam*, Çev. Yasin Aktay, Ankara: Vadi Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (2015). “Lider”, Cilt: 2, 8. Basım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Wach, J. (1990). *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi.
- Weber, M. (1986). *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Weber, M. (2002). *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2012-a). *Ekonomi ve Toplum*, Çev. Latif Boyacı, Cilt: 1, İstanbul: Yarı Yayınları.
- Weber, M. (2012-b). *Ekonomi ve Toplum*, Çev. Latif Boyacı, Cilt: 2, İstanbul: Yarı Yayınları.
- Weber, M. (2017). *Meslek Olarak Siyaset*, Çev. Levent Özşar, Bursa: Biblos Yayınları.
- Yıldızbaş, S. (2015). *Karizmatik Liderlik Davranışlarının İş Performansına Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Yiğit, R. (2002). “İyi Bir Lider Olmanın Yolları”, *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 17-21.

BÖLÜM 2

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ULUSLARARASI TİCARETİN ÖNEMLİ OYUNCULARI: ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN İNCELENMESİ

Osman KAVAK¹

Ahmet AKATAK²

ÖZET

Ülkelerin konumlarını belirleyen sınır çizgilerini neredeyse yok sayan ve dünyayı olduğundan daha küçük bir yer haline dönüştüren küreselleşme kavramı, başta ekonomik ve sosyal açıdan olmak üzere çeşitli boyutlarda etki alanlarına sahiptir. Küreselleşmenin ekonomik boyutu sonucunda mal ve hizmetlerin sınır dışı hareketliliğiyle beraber yabancı sermayenin ulusal sınırların dışına aktarımı gerçekleşebilmektedir. Ülke sınırları içerisinde varlıklarını sürdüren şirketler küreselleşme süreciyle beraber uluslararası ticari arenada çok uluslu şirket sıfatıyla faaliyetlerine devam etmektedir. Çok uluslu şirketler uluslararası ticaret, üretim ve finansal sektörlerde önemli role sahip aktörlere dönüşerek günümüzde uluslararası ticarete yön veren kuruluşlar olmuşlardır. Bu çalışmada, öncelikle küreselleşme kavramı ve bu kavramın boyutları üzerinde durulmuş, ardından küreselleşme süreciyle birlikte uluslararası ticaretin yönlendirilmesinde etkili olan bazı uluslararası kuruluşların tanımı yapılmış ve son olarak ekonomik açıdan güçleri artan çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisindeki yeri ve önemi açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Uluslararası Ticaret, Çok Uluslu Şirketler, Uluslararası Kuruluşlar

ABSTRACT

The concept of globalization, which almost ignores the border lines that determine the locations of countries and turns the world into a smaller place than it is, has areas of influence in various dimensions, especially in economic and social terms. As a result of the economic dimension of globalization, foreign

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kurum Bilgileri (Mardin Artuklu Üniversitesi, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü), osmankavak47@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9630-8437

² Dr. Öğr. Üyesi, Kurum Bilgileri (Mardin Artuklu Üniversitesi, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü), ahmetakatak@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6263-1033

capital can be transferred beyond national borders along with the cross-border mobility of goods and services. Companies that continue their existence within the borders of the country continue their activities as multinational companies in the international commercial arena with the globalization process. Multinational companies have turned into actors with an important role in international trade, production and financial sectors and have become organizations that direct international trade today. In this study, firstly, the concept of globalization and its dimensions are emphasized, then some international organizations that are effective in directing international trade with the globalization process are defined, and finally, the place and importance of multinational companies, whose economic power is increasing, in the world economy is explained.

Key Words: Globalization, International Trade, Multinational Companies, International Organizations

GİRİŞ

Küresel iletişim ve ekonomide yaşanan teknolojik ilerlemeler, devletler arasındaki ilişkileri daha entegre hale getirerek güvenlik anlayışını farklı bir şekle dönüştürüp bütünleştirmiştir. Bu dönüşüm, devletlerin egemenliklerine müdahale etme ve ekonomik baskı oluşturmaya zemin hazırlamıştır. Dünya ticaretindeki gelişmeler, devletleri ekonomik açıdan farklı davranmaya yönlendirmiştir. Bu gibi nedenlerle, devletler ekonomik faaliyetlerini diğer ülkelere kaydırmakta ve aynı zamanda kendi topraklarında diğer ülkelerin faaliyet göstermesine izin vermeye başlamıştır (Sönmezoğlu,1995:55-56).

Küreselleşme mal, fikir, hizmet ve genel ticaretin serbest dolaşımını mümkün kılarak çok uluslu şirketlerin gücünü arttırmıştır. Bu şirketler, uluslararası üretim, ticaret ve finansal akımların önde gelen aktörleri haline gelmiştir. Bilim ve teknolojiadaki ilerlemeler küreselleşmeyi hızlandırarak kültürler arasındaki mesafeyi azaltmış ve insanları ortak değerler etrafında birleştirmiştir. Bu süreç yeni üretim tarzları, ticari ilişkiler, finans yöntemleri ve yeni piyasa koşullarını beraberinde getirmiştir. Çok uluslu şirketler, ticaret yapabilecekleri pazarları ve mal üretim sahalarını daha geniş bir bölgeye yayma imkânına sahip olmuştur.

Dünya genelinde ticaretin çok önemli bir kısmı çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) 2023 Dünya Yatırım Raporu'na göre; 2022 yılında doğrudan yabancı yatırımların sayısındaki düşüşün sebebi, gelişmiş ekonomilerdeki çok uluslu şirketlerin finansal işlemlerinden kaynaklandığı ve doğrudan yabancı yatırımlar bu ekonomilerde %37 oranında azalarak 378 milyar dolara gerilediği kaydedilmiştir (UNCTAD, World Investment Report, 2023). Amerika'nın bazı çok uluslu şirketlerinin çalışan sayısı bazı ülkelerin nüfuslarından daha fazla

olabilmektedir ve yıllık ciroları birkaç ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasını aşabilmektedir. Bu devasa aktörlerin sağladığı yüksek doğrudan yabancı yatırımlar kadar, küreselleşme sürecindeki etkileri de bir o kadar yüksektir. Mal ve hizmetlerin üretim ve tüketim ağları çok uluslu şirketler tarafından kontrol edilmektedir (Güllü, 2022: 2106).

Dünya genelinde ekonomik bütünleşmenin ve liberal politikaların küresel etkisinin artması, ülkeler arası düzeyde ekonomik faaliyetlerin önündeki engellerin kalkması ve bu sürecin hız kazanmasıyla, çok uluslu şirketlerin önemi artmıştır. Küreselleşmenin oluşturduğu uygun ortamdan faydalanan çok uluslu şirketler, dünya çapında öne çıkmış, şirket sayısında büyük bir artış göstermiş ve bugünlerde devletlerle benzer güçte ekonomik aktör pozisyonlarına ulaşmışlardır.

Çok uluslu şirketler, geçmişten günümüze istikrarlı bir şekilde büyümüş, ulus devletlerini aşan kaynak gücüne ulaşarak dünya ticaretinde ve uluslararası ilişkilerde kilit bir konuma gelmişlerdir. Bugün, çok uluslu şirketler sadece ulus devletlerin dış politikalarını etkilemekle kalmayıp aynı zamanda devletlerin ticaret politikalarının önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Bu şirketler, devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığı artıran güçlü bir araç olarak küresel düzeyde etki yaratmaktadır. Örneğin, gelişmiş ülkelerin köklü firmaları (Almanya'da Siemens, Fransa'da Carrefour gibi) üretim ve teknoloji yeteneklerini kendi ülkelerinde tutarken, diğer ülkeler bu şirketlere sadece pazarlama ve ticaret alanında hizmet etmektedir. Bu çok uluslu şirketler, sadece siyasi ve sosyal arenada değil, aynı zamanda ekonomik ve rekabet yetenekleriyle uluslararası ilişkilerde güç dengesini belirlemede önemli bir konumda bulunmaktadır. Örnek olarak büyük petrol şirketlerinin dünya petrol piyasası ve devletlerin ulusal çıkarları üzerinde önemli bir etkisi olduğu bilinmektedir. Ayrıca, bu çok uluslu şirketlerin özellikle Üçüncü dünya ülkelerinin dış politika ve ekonomi politikalarını etkileme yeteneklerine sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda, çok uluslu şirketlerin iktisadi güçlerinin ötesinde bir etki ve yönlendirme kapasitesine sahip oldukları gözlemlenmektedir (Yılmaz, 2017). Çok uluslu şirketlerin ekonomik ve siyasi güçlerini giderek artırmaları, gelecekte bu şirketlerin iktisadi ve siyasal konulara yol gösterici olacağı ve yön vereceği genel kanısını güçlendirmektedir. Bu genel kanı bağlamında küreselleşme, çok uluslu şirketler (ÇUŞ) ve uluslararası ticaret konusundaki çalışmalar değerli hale gelmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, küreselleşmenin ekonomik etkilerini ve bunun sonucunda güçlü aktörler haline gelen çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisindeki yeri ve önemini incelemektir. Bu anlamda, ilk olarak küreselleşme kavramı ve bu sürecin boyutları üzerinde durulmuş, ardından

küreselleşme süreciyle birlikte uluslararası ticaretin yönlendirilmesinde etkili olan bazı uluslararası kuruluşların tanımı yapılmış ve son olarak iktisadi açıdan güçleri artan çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisine etkisi ve önemi açıklanmıştır.

KÜRESELLEŞME KAVRAMI

Küreselleşme terimi genellikle günümüzle ilişkilendirilse de, bu kavram tarih boyunca çeşitli dinamiklerle şekillenmiş bir olgudur. Bu nedenle, bu terimin tarihsel başlangıç noktası, çeşitli yaklaşımlara göre farklılık gösterse de genel olarak beş yüzyıl öncesine dayanan sömürgecilik döneminden türemiş bir süreç olarak tanımlanabilir (Şatlı, 2021: 154).

Küreselleşme teriminin tanımı çeşitli kaynaklarda farklılık gösterse de genel olarak kavramın ilk kez kullanımıyla ilgili bilgiye ulaşmak için 1962 yılında Marshall McLuhan'ın "Sosyoloji" çalışmasında kullandığı "Küresel Köy" tabirine başvurulabilir (McLuhan, 1962: 25). Daha sonraki dönemde, 1983 yılında Theodore Levitt tarafından yayımlanan "Pazarların Küreselleşmesi" adlı makalesi, küreselleşme kavramının iş ve ekonomi dünyasında popüler bir terim haline gelmesine katkı sağlamıştır (Levitt, 1983: 1).

Küreselleşme konusunda ortak bir tanım yapmak zordur çünkü bu konu, her araştırmacının kendi çalışma alanına özgü bir şekilde ele aldığı veya tanımladığı bir kavramdır. Küreselleşme, son yılların önemli bir anahtar kelimesidir ve karmaşık bir süreçtir. Aynı zamanda, küreselleşme belirli olayların ve zaman akışının bir sonucu olarak kaçınılmaz bir dönüşüm şeklinde görülmektedir. Dönüşümün etkileri ve sonuçları belirsiz olduğundan veya farklılık gösterdiğinden, ortak bir tanım oluşturmak zordur. Küreselleşmenin çok yönlü boyutlarını anlamak ve açıklamak için farklı tanımlamalara başvurulabilir.

Türkçe diline “küreselleşme” olarak dönüştürülen “globalization” kavramının kelime kökü olan “global” kelimesi “küresel ve toptan”, “Küresel” kelimesi ise “dünya ölçüsünde geniş bir bakış açısıyla benimsenen” şeklinde tanımlanmıştır (www.tdk.gov.tr).

Bilhassa 1980’li yıllardan itibaren “yenidünya düzeni”, “neo-liberalizm”, “post-modernizm”, “globalleşme” gibi kavram kargaşaları içinde “küreselleşme” kavramı daha fazla kullanım alanı görmektedir (Kocadoru, 2009: 252). Sosyolog A. Giddens ise küreselleşmeye şu şekil bir tanımlama yapmaktadır: “*Küreselleşme bizlerin giderek artan bir biçimde tek bir dünya içinde yaşadığımız, öyle ki bireylerin, grupların ve ulusların birbirine bağımlı hale geldiği olgusuna göndermede bulunmaktadır.*” Giddens, küreselleşmeyi bireysel ve ulus ötesi etkileşimlerin birbirleriyle etkileşim içinde olduğu bir süreç olarak tanımlar. O’na göre küreselleşme olgusu, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında

ortaya çıkmış ve bu oluşum sürecini açıklamaya çalışmıştır (Giddens, 2012: 83-84).

Başka bir tanıma göre ise küreselleşme hizmet, mal ve sermaye transferinin sonucunda ülkeler arasında karşılıklı ekonomik bütünleşmenin arttığı, ulusal ekonomilerin dünya piyasasıyla entegre olduğu bir süreçtir. Bu süreç, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan toplum ve devletler arasındaki iletişimin arttığı ve birbirine bağımlı hale geldiği bir durumu ifade eder (Kıvılcım, 2013: 221).

Günümüzde küreselleşme konusunda tarihsel arka plan gibi kavramsal içerik ve unsurlar üzerinde de birçok anlaşmazlık bulunmaktadır. Ancak, genel olarak küreselleşmenin unsurları üzerinde (uluslararası ticaret, çok uluslu şirketler, sermaye ve işgücü mobilitesi, üretim değişiklikleri, inovatif yenilikler vb.) bir uzlaşa sağlanabilmektedir (Zengingönül, 2005: 86).

Son zamanlarda, küreselleşme sıkça tartışılan bir konu haline gelmiştir. İnsanlar kültürel, sosyal, bürokratik ve iktisadi gibi birçok alanda, dünya genelinde gerçekleşen farklılıkları tanımlamak için bu kavramı adeta bir joker olarak kullanmakta ve kendi ilgi alanlarına göre farklı anlamlar yüklemektedirler. Küreselleşme, mesafelerin kısaldığı her alanda, hukuki, siyasi, iktisadi ve sosyal açıdan dünya ülkelerinin entegre olduğunu belirten bir kavramdır. Bu süreçte ülkeler arasındaki çizili sınırların anlamını yitirdiği ve dünya ülkelerinin birbiriyle olan ilişkilerinin daha aktif hale geldiği gözlemlenmektedir. Küreselleşme, dünyanın artık daha özgür ve daha sıkı bir şekilde birbirine bağlı olduğu anlamına gelir. Özellikle ekonomik ve siyasi anlamda sınırların ve kısıtlamaların büyük ölçüde kaldırılması, mal ve hizmetlerin uluslararası alanda serbestçe dolaşımını mümkün kılmaktadır.

Küreselleşmenin Boyutları

Küreselleşme kavramını sadece ekonomik açıdan açıklamak yetersiz olacaktır, çünkü bu kavram çok yönlü bir süreçtir ve bu sürecin arkasındaki nedenler de çok çeşitlidir. Bu bağlamda küreselleşmenin boyutları ekonomik açıdan, sosyo-kültürel açıdan, siyasi açıdan, teknolojik açıdan ve son olarak coğrafi ve ekolojik açıdan küreselleşme şeklinde beş başlık altında ele alınabilir (Özcan, 2018: 6).

Ekonomik Açıdan Küreselleşme

Ekonomik boyutuyla ilgili olarak, küreselleşme genel anlamda ülkelerin iktisadi entegrasyon sürecini ve dünya çapında sadece bir pazarda bütünleşmeyi ifade eder. Bu süreç, ülkeler arasındaki mal, sermaye ve işgücü akışlarının artmasıyla birlikte ekonomik ilişkilerin gelişmesini, dünya genelinde karşılıklı etkileşimlerin çoğalmasını ve yaygınlaşmasını içerir. Ekonomik küreselleşme

genel olarak ticaret ve finansın serbestleşmesi olmak üzere iki ana aşamayı içerir. Ticaretin serbestleşmesi; ticari engellerin ve kontrol mekanizmalarının kaldırılması yoluyla mal ve hizmet ticaretinin uluslararası ölçekte serbestleşmesini içerir. Finans serbestleşmesi ise finans piyasalarındaki sınırlamaların ve kontrollerin kaldırılmasıyla ulusal ve uluslararası finans piyasalarının uyumlu hale getirilmesini ifade eder. Ekonomik küreselleşmenin üç temel faktörü, ticaret hacmindeki büyüme, bilgi ve teknoloji transferi ile doğrudan yabancı yatırımlardır. Bu faktörler arasında bilgi ve teknoloji transferi önemli bir etkiye sahipken, uluslararası ticaret hala dünya üretiminden daha hızlı bir şekilde büyümekte ve gelişmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar belirtilen faktörler arasında en önemli olanıdır. Bu faktörlerin birleştiği ortak nokta ise çok uluslu şirketlerdir. Küreselleşmenin hız kazanmasında etkili olan birçok faktör bulunsa da, çok uluslu şirketlerin ülke sınırlarıyla çevrili pazarların dünyaya açılması ve bu pazarların global bir pazar haline getirilmesi bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır (Filazi, 2020: 17).

Ekonomik bakımdan küreselleşmenin ana hatları, piyasaların küreselleşmesi, sermaye hareketliliğinin artışı ve ticaret faaliyetlerinin küresel düzeyde şekillenmesi olarak öne çıkmaktadır.

Sosyo- Kültürel Açıdan Küreselleşme

Küreselleşme, kültür alanında önemli değişimlere neden olan bir süreçtir. İletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler, kültürel homojenliğin azalarak, kültürler arası etkileşimin artmasına yol açmıştır. Bu durum, bireyler ve toplumlar arasındaki iletişimi kolaylaştırarak farklı yaşam tarzlarının ortak bir noktada buluşmasını sağlamıştır. İletişim çağının hızla yayılması, dünya genelinde bireyler ve toplumlar arasındaki etkileşimi önemli ölçüde artırmıştır. Böylece, farklı hayat tarzlarına sahip bireyler ve toplumlar arasında belirli bir uyum, hatta tekdüzelik oluşmuş ve gelenekler, görenekler, giyim tarzları, tüketim alışkanlıkları evrensel bir benzerlik göstermeye başlamıştır. Yerel kültürler de bu değişimden etkilenecek küresel değişime adapte olmuştur (Filazi, 2020: 13).

İktisadi bütünleşmeden sonra en yaygın gerçekleşen bütünleşme ve etkileşim türü sosyo-kültürel açıdan gerçekleşmiştir. Kültür ile küreselleşme arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu düşünülmektedir. Günümüzde, global anlamda trend olan Amerikan tüketim ve yaşayış tarzı, diğer ülkelerin kültür ve yaşam tarzını tehdit eden bir duruma dönüşmeye başlamıştır. Kültürel küreselleşme düşünce biçimi, giyim tarzı, yemek kültürü gibi sosyal yaşamın her alanında bu kültürün izlerinin görüldüğü bir "tek tip" leşmeye yol açmaktadır. Kapalı toplumlarda yaşayan gençler, batı tarzı müzik dinleyerek ve blucin gibi kıyafetleri gizlice giyerek, Amerikan kültürünün etkisi altına girmektedir. Ayrıca,

yemek ritüelleri de Amerikan kültürünün etkisi altındadır. Örneğin "Coca-Cola", "Pepsi" ve "McDonald's" gibi küresel markaların tamamı Amerikan kültürünün bir parçasıdır. Kültürel küreselleşme, tek tip bir modelle diğer kültürlerle yaşama hakkı tanımazken, onları "ötekileştirme" eğilimindedir. Bu nedenle, kültürel küreselleşme bazı alışkanlıkları güçlendirirken, toplum tarafından olumsuz bir şekilde karşılanan çatışma ve zıtlıkları da içinde barındırmaktadır. Bu süreç, yerel kimliklerin yerine küresel kimliklerin oluşmasına ve insanların etnik ve kültürel kimliklerini sorgulamasına neden olmaktadır (Güneş, 2019: 21).

Siyasi Açıdan Küreselleşme

Küreselleşme süreci, ulus devletlerin önemini azaltarak bölgesel güçlerin ve uluslararası şirketlerin ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Uluslararası şirketler ve kurumlar, ekonomik ve siyasi üstünlük elde ederek ulusal devletlerin yerini almış, bu da toplumsal açıdan yeni oluşumların ve kültürlerin meydana gelmesine yol açmıştır (Güven, 2017).

Siyasal küreselleşme, ulus devletin rolünü ve konumunu değiştirerek, ulusal ve global seviyede farklı aktörlerin öne çıkmasına yol açmıştır. Ülkeler, egemenlik haklarının bir kısmından vazgeçmiş ve bu hakları uluslararası kuruluşlara devretmiştir. Ulus devlet anlayışı bir bakıma zayıflatılmıştır. Küreselleşme, uluslararası arenada ülke sınırlarının ve ekonomik bağımsızlıkların belirsizleşmesine neden olmuştur. Bu süreçle beraber, farklı kültürlerin ve dinlerin birleşmesi, toplumlar arasındaki ticari ilişkilerin artması ve siyasi kutuplaşmanın azalması beklenmektedir.

Siyasal küreselleşme, ülkeler arası siyasi ilişkilerdeki artışı beraberinde getirerek çeşitli sorunlara neden olmuştur. Bu sorunları çözmek amacıyla ülkeler arası iş birliği ve diyalog daha önemli bir hale gelmiştir. Uluslar, ülke sınırları içerisindeki mal, hizmet ve inovatif yeniliklerin kontrolünü gerçekleştirememekte ve bağımsız kararlar alamamaktadır. Ülkeler, uluslararası hukuka uygun taahhütlerde buldukları bir ortamda faaliyet göstermektedir. Bu durum, devlet-birey ilişkilerini yeniden düzenlemeyi gerektirmektedir.

Siyasal küreselleşme, politik alanda değişikliklere yol açarak bireyin hak ve özgürlüklerini savunma konusunda etkin bir rol almaktadır. Küreselleşme süreci, ulusal hükümetlerin yetkilerinin azaltılması, yerel yönetimlerin yetkilerinin arttırılması ve merkeze bağlı yönetim anlayışının azaltılması gibi kavramları vurgulamıştır. Bu gelişmeler, günümüzde devlet yapısının ve politika uygulamalarının değişimini göstermektedir (Güneş, 2019: 23).

Teknolojik Açıdan Küreselleşme

Teknolojik küreselleşme, makineleşme sürecinin hızlanmasına yol açmıştır. Bu durum olumlu (yüksek kazanç, hızlı üretim, düşük maliyet, standart üretim) ve olumsuz (işsizlik, hızlı tüketim) etkileri bir arada getirmiştir. Teknolojinin ilerlemesi sonucunda özellikle üretim alanında insan gücü yerini makine ve robotlara bırakmıştır. Ülkeler artık teknoloji pazarlama konusunda rekabet içindedir. Teknolojik açıdan küreselleşme zamansal, mekânsal ve güç dinamiklerini dönüştürerek, fiziksel sınırları ortadan kaldırıp karşılıklı etkileşimi artırmıştır. İnternetin yaygınlaşması ile iletişim güçlenmiş, bu da sivil toplum ve uluslararası örgütlerin etkin rol almasına yol açmıştır.

Bilgi ve iletişim teknolojileri, iletişim hızını artırarak maliyetleri düşürmekte ve bütünsel ağlar aracılığıyla birçok ürün ve faaliyeti bölgeselleştirmektedir. Bu teknolojiler, dağıtımı hızlandırıp kolaylaştırarak küreselleşme üzerinde büyük etki yaratmıştır. İletişim ve bilgi teknolojileri, işlerin hızlı bir şekilde koordine edilmesini, maliyetlerin azalmasını, piyasaların hareketlenmesini ve zaman tasarrufunu sağlamıştır. Bununla birlikte uluslararası alandaki birçok teknik engeli, örneğin gümrük işlemleri ve elektronik belgelendirme uygulamalarıyla ortadan kaldırılmıştır. Bilhassa ulaştırma ve telekomünikasyon ile ilgili teknolojik gelişmeler, fiziki mesafe anlayışının değişmesini sağlamıştır. Bu yönde gerçekleşen olumlu etkiler piyasaların entegrasyon sürecini hızlandırmış ve işletmeler için yeni fırsatlar yaratmıştır.

Coğrafi ve Ekolojik Açıdan Küreselleşme

Küreselleşme teknoloji, iletişim ve ulaşım alanlarında hızlı gelişmelere neden olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte sürekli tüketme eğilimi artmış, bu durum çevresel sorunları tetiklemiştir. Küreselleşmenin ekonomik büyümeyi destekleme amacı, doğal kaynakların israfı ve çevresel bozulmalara yol açmıştır. Bu durum, dünya genelinde çevre sorunlarını gidermek için küresel çapta çevre koruma politikalarının oluşturulması ve uygulanmasını gerektirmektedir. Ekonomik büyüme, genellikle az sayıda kişinin lehine olup, bu zenginlik bozulan çevreyi düzeltmek amacıyla kullanılmamaktadır. Bu nedenle, çevresel sorunlara karşı etkili önlemler alınması ve sürdürülebilir bir gelecek için küresel iş birliği sağlanması gerekmektedir (Filazi, 2020: 15).

Küreselleşmenin coğrafi ve ekolojik açıdan verdiği zararlar bilinen bir gerçektir. Bu durum, küresel ekonomik politikaların çevresel bozulmalara yönelik kaygılardan uzak olduğunu göstermektedir. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere sermaye yatırımları yapmakta ve bu ülkelerde faaliyet göstererek doğal kaynakları kullanmakta ve atıklarını bırakmaktadırlar. Örnek olarak, Eski SSCB döneminde Kazakistan'a büyük miktarda radyoaktif atık gömüldüğü iddia

edilmiş ve bu durumun ülkede ciddi çevresel bozulmalara ve tehlikelere neden olduğu belirtilmiştir (Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi, 2023).

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

Günümüzde, çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) rolü giderek artmaktadır. Küreselleşen dünyada ticaret ve yabancı yatırımların engellerinin kalkması, firmalara ürün üretme konusunda çeşitli tercih seçenekleri sunmaktadır. Bu durum, ulusal sınırları aşan ve rekabeti arttıran, sayıları hızla artan firmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yabancı şirketler, yerli şirketlere nazaran daha zorlu koşullara sahip olup, lisan ve kültürel farklılıklar gibi sorunlarla baş etmek durumundadırlar. Uluslararası politikada aktif rol oynayan ÇUŞ, siyaset bilimciler ve ekonomistler için önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir (Güneş, 2019: 50).

Küreselleşme ile birlikte coğrafi sınırların önemsizleşmesi ve uluslararası sermaye dolaşımının kolaylaşması, çok uluslu şirketleri daha etkili kılmıştır. Bu şirketler, kendilerine özgü bir örgütlenme ağı oluşturarak kaynaklarını sınır ötesine transfer edebilme özelliğiyle öne çıkarlar. Çok uluslu şirketlerin başka ülkelerde yatırım gerçekleştirme motivasyonu genellikle daha yüksek kazanç sağlama potansiyelinden kaynaklanmaktadır (Yıldırım, 2019: 9).

Çok uluslu şirketler, birden fazla ülkede etkinlik gerçekleştiren, küresel strateji oluşturarak ortak politikalar belirleyen ve birden fazla karar alma merkeziyle etkin kontrol sistemine sahip ekonomik işletmelerdir. Ekonomik güç, sermaye büyüklüğü, gelir ve faaliyet gösterilen bölgeler bu tanımın kapsamına giren faktörlerdir. Örnek olarak üretim miktarı, yurtdışındaki varlıkların büyüklüğü, elde edilen kar ve istihdam edilen personel sayısı gibi ölçütler kullanılarak yapılan değerlendirmeler çok uluslu şirketlerin sınıflandırılmasında etkilidir (Koçtürk ve Eker, 2012: 36; Oran, 2020: 3).

Modern teknolojinin yaygınlaşması dünya genelinde yatırımların çeşitlenmesine olanak tanımıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin teknolojiyi etkili bir şekilde kullanmaları, çok uluslu şirketlerin daha etkili bir yapıya kavuşmasına yardımcı olmuştur. Teknoloji, çok uluslu örgütlerin gelişimini hızlandıran, yayılmasını artıran ve üretimlerini artıran kilit bir faktördür. Yıllar içinde teknolojiden faydalanan işletmeler, çok uluslu şirketlere dönüşerek dünya genelinde iş hacimlerini, üretim kapasitelerini ve varlık alanlarını genişletme başarısı göstermişlerdir. Özellikle savaşların sona ermesiyle birlikte ekonomik rekabetin öne çıktığı günümüzde, çok uluslu şirketler daha da etkin hale gelmiştir. Rekabetin üretim odaklı olduğu, tüketim kültürünün pazarlama ve reklam aracılığıyla arttığı bu dönemde çok uluslu organizasyonların varlığı kritik önem taşımaktadır. Küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte çok uluslu şirketler, bu

sürecin öncü aktörlerinden biri haline gelmiştir. Küreselleşmenin yayılması ve çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması birbirini karşılıklı olarak etkilemiş, bu etkileşim bu gelişmeyi hızlandırmıştır. Bu nedenle, küreselleşme kavramı genellikle çok uluslu şirketlerle iç içe anlaşılmaktadır. Bu şirketler, faaliyet alanlarını genişletmiş ve sermayelerini geliştirme fırsatı bulmuşlardır. Fortune dergisinin hazırlamış olduğu Fortune Global 500 listesine göre dünyanın en büyük çok uluslu şirketleri araştırmasının sonuçları aşağıdaki gibidir;

Tablo 1: Fortune Global 500 Listesindeki ilk 10 Çokuluslu Şirket

Sıra No	Şirket	Kazanç (Milyar \$)	Sektör	Ülke
1	Walmart	611,289	Perakende	ABD
2	Saudi Aramco	603,651	Petrol	SUUDİ ARABİSTAN
3	State Grid	530,009	Elektrik ve Enerji	ÇİN
4	Amazon	513,983	E-Ticaret	ABD
5	China National Petroleum	483,019	Petrol	ÇİN
6	Sinopec Group	471,154	Petrol	ÇİN
7	Exxon Mobil	413,682	Petrol	ABD
8	Apple	394,328	Teknoloji	ABD
9	Shell	386,201	Petrol	İNGİLTERE
10	UnitedHealth Group	324,162	Sağlık ve Sigorta	ABD

Kaynak: Fortune Global 500, 2023

Tabloya göre dünyanın en büyük perakende şirketi olan Walmart, 611,289 milyar dolarlık kazançla listenin başında yer alıyor. İkinci sırada 603,651 milyar dolarlık kazançla Saudi Aramco petrol şirketi bulunmaktadır. Üçüncü sırada 530,009 milyar dolarlık geliriyle Çin ülkesine ait State Grid enerji şirketi bulunmaktadır. E-Ticaret devi Amerikan şirket Amazon 513,983 milyar dolarlık geliriyle dünya genelinde dördüncü sırada bulunmaktadır. Çin Ulusal Petrol Şirketi 483,019 milyar dolarlık geliriyle dünya genelindeki en büyük petrol şirketlerinden biri olarak beşinci sırada bulunmaktadır. Tablo genel olarak incelendiğinde dünya genelinde en başarılı çok uluslu şirketlerin enerji, perakende satış ve e-ticaret sektörlerinde faaliyet gösteren şirketlerden oluştuğu görülmektedir.

Çok Uluslu Şirketlerin Özellikleri

Çok uluslu şirketlerin önemli özelliklerinden biri, küresel ekonomiyi etkileme kapasitesine sahip olmalarıdır. Bu güçleri, çok uluslu şirketlerin sermayesinin farklı ülkelerdeki girişimcilere ait olması, eş anlı olarak birçok pazarı hedefleyebilme yetenekleri ile şekillenmektedir.

Tanımlamalara dayanarak çok uluslu şirketlerin sahip olduğu özellikler şu şekilde sıralanarak genel bir profil oluşturulabilir:

- Çok uluslu şirketler, ana merkez ve şubelerden oluşan bir yapıya sahiptir. Ana merkez genel denetim mekanizması olarak işlev görmekte olup, şubelerden ana merkeze efektif para temin edilmektedir.
- Çok uluslu şirketlerde yönetim süreci ve örgütsel ilişkiler ve buna bağlı yaşanan sorunların çözümü ulus şirketlere nazaran daha grift olmaktadır.
- Çok uluslu şirketler, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine öncelik tanımaktadır ve bu nedenle bu faaliyetlere büyük finansal kaynak ayırmaktadır.
- Bu şirketlerin çok uluslararasılaşması, sıklıkla diğer ulusal pazarlara yerleşmesini ifade ederken, tek ulusluluk özelliklerinden ödün vermeden gerçekleşir.
- Çok uluslu şirket olma kriterine erişebilmek için işletmenin birden çok ülkede faal olması ve üretim ve yönetim süreçlerinin bir kısmını yabancı ülkelerde ifa etmesi gereklidir.
- Buldukları piyasaların çoğu zaman tekelci veya eksik piyasalar durumunda olmaları, fiyat politikalarını istedikleri şekilde belirleme özgürlüğü sağlamaktadır.
- Çok uluslu şirketlerin kuruluş felsefesi, amaçları ve yönetim politikaları genellikle ana merkez aracılığıyla belirlenir.
- Bu şirketler sermaye yapıları güçlü ve büyük işletmeler olduğundan krizlerden etkilenme oranları genellikle düşüktür (Güneş, 2019: 56).

Çok Uluslu Şirketlerin Türleri

Çok uluslu şirketlerin özelliklerine göre çeşitli şekillerde sınıflandırılması mümkündür. Bu sınıflandırmalar genellikle faaliyet gösterdikleri ülke ve yapılarına göre yapılmaktadır. Bu bağlamda, üç farklı grup şirket türü belirlenebilir:

- 1). Etnosentrik (ana ülke kökenli, tek merkezli),
- 2). Polisentrik (yabancı ülke kökenli, çok merkezli) ve
- 3). Geosentrik (dünya kökenli) şirketler.

Çok uluslu şirketlerden bazıları bu gruplardaki şirket türlerinden bir kaçına uyum gösterebilmektedir (Yavuz ve Sivrikaya, 2011: 16).

Tek Merkezli (Etnosentrik) Şirketler

Bu şirketlerin işletme faaliyetlerinde, finansmanda, personel yönetiminde, araştırma-geliştirme ve inovatif çalışmalarında köken ülkenin tercih edildiği bir işletme modelidir (Özcan, 2018: 43). Bu firmaların yönetsel tarzı, köken ülkedeki üst düzey yöneticilerin ve personelinin ülkede yetiştiği bir modele dayanmaktadır. Bu tip şirketler, öncelikle kendilerini merkez ülkedeki yasalara karşı sorumlu hissetmektedir. Bu şirketlerin avantajları arasında köken ülkenin üstün bilgilere sahip olması, köken ülkedeki personelin teknik ve ticari yetenekleri, hızlı karar alma kabiliyeti bulunmaktadır. Dezavantajları ise yeni görüş ve buluşlara karşı zamanla yetersizlik, ev sahibi ülkelerde olumsuz karşılama ve köken ülke vatandaşı olmayan idareci ve uzmanlardan faydalanamama şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çalışanların köken ülkeden seçilmesi, şirket içinde özellikle yönetici düzeyinde uyumu artırırken; ev sahibi ülkede tepki çekme ve yerel işgücünden yararlanamama riskini beraberinde getirmektedir (Gürün, 2001: 32-33).

Çok Merkezli (Polisentrik) Şirketler

Bu işletme modelinde yönetsel kontrol, tek merkezli şirketlerin aksine belirli yerel merkezlerde toplanmaktadır. Bu model, yavru şirketlere bir dereceye kadar özerklik sağlar ve ev sahibi ülkelere yönelik bir yönetim biçimi olarak kabul edilir. Ana şirket genellikle finansal konuları denetler ve diğer konularda yavru şirketlere yarı bağımsız bir statü sunar, ancak üst düzey yönetim kadroları genellikle köken ülkedeki bireylerden oluşur ve diğer personel ev sahibi olan ülkeden temin edilir (Seyidoğlu, 2001: 567). Şirket çalışanları ve idareciler genellikle firmanın bulunduğu ülkeden seçilir ve idarecilere önemli yetki alanları verilir. Ana merkezde bulunan idareciler, bağlı firmalar kâr elde ettikçe ön planda bulunmak istemezler. Bağlı şirketler, ev sahibi ülkelerde milli piyasaların ve pazarların karşılanabilmesi için faaliyet gösterip özerk politikalar uygulayabilirler (Gürün, 2001: 33). Bu firma tipinde bağlı şubelerin sahip olduğu yarı-özerk hareket alanı, bağlı şubelerde yeni ve kreatif fikirlerin ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır.

Dünya Merkezli (Geosentrik) Şirketler

Dünya merkezli şirketler, ev sahibi ülkenin baskın olmadığı global bir anlayışla yönetilmektedir. Başarı odaklı yönetim kadroları, milliyet yerine başarı ölçütlerine göre oluşturulur. Bu şirketler, çalıştıkları ülkelerdeki toplumsal yapı

ve ekonomiyle yakından ilgilenir (Yavuz ve Sivrikaya, 2011: 16). Yöneticiler, köken ve yavru ülkelerde güçlü bir iş birliği ve iletişim içindedir. Kararlar, dünya genelindeki gelişmelere, ev sahibi ülkedeki vatandaşların ve yavru şirketlerin ihtiyaçlarına göre alınır. Yavru şirketteki yöneticilerin başarı durumunda ana şirkete geçiş olanağı, bu şirket tipini diğerlerinden ayıran önemli bir özelliktir. Şirketler, dünya genelindeki tüm ülke pazarlarına hizmet verir ve temel amacı yavru şirket ile ana şirketi bütünleştirip uyum sağlamaktır. Milliyetçilikten uzak duran bu yönetim tarzı, yabancı istihdamın yoğun olduğu, üretim miktarlarının ve girdilerin yüksek olduğu, yabancı hissedarların fazla olduğu ve büyüme açısından köken ülke dışındakilere bağımlılığın en fazla olduğu bir yönetim biçimidir (Gürün, 2001: 34). Şirketler, ana merkezle şubeler arasında uyumu artırmak için güçlü iletişime önem vermelidir ve bu amaçla iletişim teknolojilerini yakından takip etmeli ve uygulamalıdır.

ULUSLARARASI ALANDA ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN FAALİYETLERİ

Küreselleşme süreciyle birlikte çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) sayısı artarken, bu şirketlerin dünya ekonomisindeki yeri önemli ölçüde güçlenmiştir. Birleşmiş Milletler raporlarına göre, ÇUŞ'lar arasındaki ticaret ve kendi şubeleri arasındaki işlemler, küresel ticaretin yüzde 80'ini oluşturmaktadır. Bu durum, ÇUŞ'ların küresel ticaretin belirleyici aktörleri haline geldiğini ve küreselleşme fenomeninin şirketler arası bir olgu olduğunu göstermektedir. ÇUŞ'ların bu etkin rolü, çalışma standartlarından emek piyasasına kadar geniş bir yelpazede çeşitli konularda etkili olmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda, küreselleşmeyi sadece ekonomik değil aynı zamanda şirketler arası bir süreç olarak da değerlendirmek mümkündür (Beşoluk, 2022: 22).

Uluslararası ticaretin ve sermaye hareketliliğinin engellerinin azalması, ÇUŞ'lara küresel üretim ağları kurma ve küresel ticaretin önde gelen aktörleri haline gelme fırsatı tanımıştır. Bu oluşumların temel nedenlerinden biri, yeni uluslararası iş bölümüdür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, doğal kaynaklara yapılan yatırımlar azalırken, imalat sanayine yönelik yatırımlar artmıştır. Özellikle Amerikan şirketleri, ucuz işgücüne sahip bölgelere, örneğin Latin Amerika ve Hindistan'a yatırımlarını yönlendirmişlerdir. Bu dönemde en çok ilgi gören sektör ise imalat sanayisi olmuştur (Jenkins, 1987: 5-6).

Çok uluslu şirketler küresel üretim ağları kurarak emek yoğun olan üretim süreçlerini düşük maliyetli ülkelere kaydırma imkânı bulmuşlardır. Bu üretim ağlarının oluşturulmasında önemli rol oynayan faktörlerden biri de bilgi, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki hızlı gelişmelerdir. ÇUŞ'lar teknolojik avantajları kullanarak üretimlerinin emek yoğun kısımlarını düşük işgücü maliyeti olan

bölgelere taşıyabilir ve ürünleri küresel piyasalara sunabilir. Ayrıca iletişim teknolojileri, şirketlere tüm süreci merkez ülkeden koordine etme ve yönlendirme fırsatı sağlar. Gelişmekte olan ülkelerin 1980 sonrasında ihracata yönelik politikaları uygulamaya başlamaları, ÇUŞ'lar için cazip alanlar oluşturmuştur. Bu ülkeler, serbest ekonomik bölgelerle yabancı yatırımları çekmeye çalışarak ÇUŞ'ların hareket alanını genişletmiştir. Bu durum, ÇUŞ'ların küresel üretim ağlarını güçlendirmiştir. Günümüzde, bu ağlar o kadar gelişmiştir ki bazı çalışmalar, küresel şokların bu ağlar sayesinde diğer ülkelere aktarıldığını öne sürmektedir. Bu şoklar, ekonomik krizlerden doğal afetlere kadar çeşitli durumları içerebilir. ÇUŞ'lar birden çok ülkede faaliyet gösterdikleri için bir ülkede ortaya çıkan bir kriz, bu üretim ağları aracılığıyla diğer ülkeleri de etkileyebilir. Bu durum, küreselleşme sürecinde ülkelerin ekonomik olarak birbirlerine ne kadar bağımlı hale geldiğini ve ÇUŞ'ların küresel ticarete ne kadar etkin hale geldiğini gösteren önemli bir göstergedir. ÇUŞ'lar küresel ticaret için olduğu kadar küresel istihdam açısından da önemli aktörler haline gelmiştir. Avrupa Komisyonu'na göre, gelişmiş ülkelerde istihdamın %4'ü ve gelişmekte olan ülkelerde ise istihdamın %12'si doğrudan ÇUŞ'ların bünyesinde gerçekleşmektedir (Beşoluk, 2022: 23).

Uluslararası Ticarete Yön Veren Uluslararası Kuruluşlar

Ülkeler piyasanın rekabetçi ortamı sebebiyle yabancı yatırımcıların ilgisini çekmek amacıyla uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaparak tanıtım ve bilgilendirme faaliyetlerinde bulunmaktadır. Yatırımcılar da bu uluslararası kuruluşlardan faydalanarak yabancı yatırım yapma sürecinde destek almaktadır. Bu önemli kuruluşlar arasında Dünya Yatırım Geliştirme Ajansları Birliği, Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, Dünya Ticaret Örgütü, Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü ile Uluslararası Finansman Kurumu yer almaktadır.

Dünya Yatırım Geliştirme Ajansları Birliği (WAIPA)

Dünya Yatırım Geliştirme Ajansları Birliği (WAIPA), 1995'te kurulan bir sivil toplum örgütüdür. 152 ülkede 206 acentesi bulunan WAIPA'nın temel görevi, yatırım sağlama acentelerine karşılıklı çalışma ortamı sağlamak ve yatırım pazarlamasındaki uygulamaları paylaşma imkânı sunmaktır. WAIPA, üye olan acentelere doğrudan yabancı yatırımları çekme, yatırımcılara doğru bilgileri sunma ve yatırımların miktarını ve kalitesini artırmak konularında destek sağlar (Akaner, 2020: 39). Herhangi bir ülkeye yatırım yapmak isteyen tüm yatırımcılar WAIPA üyesi olabilir. WAIPA, şeffaflığı ön planda tutarak üyelerinin sunduğu avantajları internet sitelerinde yayınlamalarını teşvik eder ve

kendi web sitesinde bu bilgilere erişim sağlar. Bu hizmetleri belirli bir aidat karşılığında sunan WAIPA, elektronik haber bülteni ve gazete gibi yayınlarla düzenli olarak bilgi paylaşımını destekler (Tüylüoğlu ve Aktürk, 2006: 97-98).

Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA)

Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA), doğrudan yabancı yatırımları destekleyerek gelişmekte olan ülkelerde kalkınma düzeyini, istihdam oranlarını ve yaşam kalitesini artırmayı amaçlayan bir kuruluştur (Akaner, 2020: 40). MIGA iletişim, bilgi paylaşımı ve sigorta gibi faaliyetlerle bu hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadır. Sigortaladığı riskler arasında anlaşma ihlalleri, döviz transferi kısıtlamaları, kamulaştırma faaliyetleri ve iç karışıklıklar yer almaktadır. MIGA anlaşmaları genellikle 15 ila 20 yıllık dönemleri kapsar ve yatırım miktarı ile ilgili belirli sınırlamalar bulunabilir. MIGA'nın sigorta primleri diğer ulusal sigortalardan daha yüksek olabilir, çünkü kuruluş kendi kendini finanse etmektedir. Türkiye gibi ülkelerde MIGA'nın faaliyetleri giderek artmaktadır (Bal, 2000: 249).

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD)

1964 yılında Cenevre'de kurulan bu kuruluşun temel hedefi, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınma ve büyümeyi teşvik etmektir. UNCTAD olarak kısaltılan bu kuruluşun amacı, adil bir dış ticaret sisteminin kurulmasıyla uluslararası ticarete katkıda bulunmaktır (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, <https://unctad.org/about>).

UNCTAD hedefleri 5 ana başlıkta toplanmaktadır (Akaner, 2020: 40-41).

- Çok taraflı anlaşmaların uluslararası ticarete katkıda bulunmasına destek olmak.
- Uluslararası ticaret ve ekonomik kalkınma konusundaki politika ve prensipleri belirleyip uygulamak.
- Uluslararası ekonomik ve ticari konularda Birleşmiş Milletler üyeleri ile diğer ekonomik kuruluşlar arasında bir koordinasyon görevi üstlenerek ekonomik politikaların uyumunu sağlamak.
- Birleşmiş Milletler sistemi içinde diğer uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaparak ticaret ve ekonomik kalkınma konularında iş birliği yapmak.
- Ülkeler arası gelişmişlik düzeyi farkını azaltarak, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hacmini arttırmak ve bu ülkelerin dezavantajını azaltmak.

Dünya Ticaret Örgütü (WTO)

Küreselleşmenin yol açtığı yenedünya düzeninin oluşumunda, uluslararası kuruluşlar ve anlaşmalar önemli bir rol oynamaktadır. Dünya Ticaret Örgütü (WTO), bu kuruluşlardan biri olarak uzun bir süre boyunca uluslararası kuruluşların hukuki temellerinin oluşturulması, küresel ticaretin düzenlenmesi, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi gibi önemli görevleri üstlenerek etkin bir rol oynamıştır (Merjut, 2014: 1)

Dünya Ticaret Örgütü, Türkiye'nin de üye olduğu ve dünya ticaretinin önündeki engellerin kaldırılması ve teşvik edilmesi amacıyla kurulan bir örgüt özelliğindedir. 1947 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) olarak bir çerçeve antlaşma şeklinde atılan temelleri 1 Ocak 1995 tarihinde bir örgüt haline bürünerek kurumsal bir yapıya dönüşmesini sağlamıştır. Türkiye, bu örgüte 26 Mart 1995 tarihinde üye olmuştur (Akaner, 2020: 41). Dünya Ticaret Örgütü'nün kuruluş sürecinde, kurucuların karşılaştığı en büyük zorluk GATT'nin başarılarını aşarak sistemin kısıtlamalarını aşacak bir anlaşmayı hayata geçirmek olmuştur (Gallagher, 2005: 7).

Dünya Ticaret Örgütü'nün ulaşmayı hedeflediği ticaret sistemi ilkeleri şu şekilde sıralanabilir:

- Dış ticarete uygulanan gümrük tarifeleri ve tarife dışı engellerin minimum seviyeye düşürülerek serbest ticareti sağlamak.
- Ülkelerin mal ve hizmet alım satımını teşvik etmek.
- Dış ticarete rekabete uygun olmayan politikaların (damping) önüne geçmek ve bunların uygulanmaması için tedbirler almak.

Dünya Ticaret Örgütü, uluslararası ticareti düzenleyerek aldığı kararlarla küresel ekonomik büyümeyi desteklemiştir. Uruguay Görüşmeleri sonucunda dış ticarete uygulanan vergilerin azaltılması politikası, gelişmekte olan ekonomilere sahip ülkelerin lehine sonuçlar vermiştir. Marka, telif ve patent hakları, vb. gibi birçok konuda düzenlemeler yapılarak uluslararası şirketlerin faaliyetlerini destekleyici ve teşvik edici kararlar alınmıştır (Akaner, 2020: 41).

Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)

OECD, 1961 yılında kurulan bir örgüttür ve Türkiye bu örgüte 26 Mart 1961 tarihinde dâhil olmuştur. OECD, gelişmekte olan ülkelere yatırım artışını desteklemek ve çok uluslu şirketlerle üye ülkeler arasındaki iş birliğini güçlendirmek amacıyla politikalar uygulamaktadır. Örneğin 1975 yılında Uluslararası Yatırım ve Çok Uluslu Şirketler Komitesi'ni kurmuştur. Bu komite bünyesinde oluşturulan Rehberlik Çalışma Grubu, Uluslararası Yatırım Politikaları Çalışma Grubu ve Sermaye Hareketleri ve İşlemleri Grubu,

gelişmekte olan ülkelere yapılacak yatırımların artırılması amacıyla çalışmalar yapmaktadır (Akaner, 2020: 42).

OECD sahip olduğu geniş ve kapsamlı veri tabanı ile ülkelere istatistiki veri akışı sağlayarak ülkeler arası ticarete önemli bilgi paylaşımında bulunmaktadır. Ayrıca, OECD'ye üye olan ülkelere sürdürülebilir ekonomik kalkınma için destek sağlanmakta ve tavsiye niteliğinde kararlar da alınmaktadır (Özer, 2017: 131).

Uluslararası Finansman Kurumu (IFC)

Uluslararası Finansman Kurumu (IFC), 1956 yılında kurulmuş olan ve özel sektöre odaklanan dünya çapında bir finans kurumudur. IFC, Dünya Bankası Grubu'nun bir parçasıdır ve geliştirmekte olan ülkelerde özel sektör yatırımlarını teşvik etmeyi, sürdürülebilir kalkınmayı desteklemeyi ve yoksulluğu azaltmayı amaçlamaktadır. Türkiye, bu kuruluşa 1956'da katıldı. Bu kapsamda, Türkiye'deki bankacılık sektöründe derinlik ve denge sağlama amacıyla faaliyetler yürütmektedir. IFC şu amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermektedir (Küçük, 2019: 510):

- Özellikle geliştirmekte olan ülkelerde özel sektör yatırımları arttırmak ve bu yatırımları desteklemek. Bu şekilde, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkıda bulunarak ekonomik büyümeyi teşvik etmek,
- Firmaların, piyasada yaşadığı bürokratik engellerin azaltılması ve yabancı yatırımların artırılması için politikalar uygulamak,
- Farklı coğrafyalarda ve sektörlerde faaliyet gösteren birçok şirkete yatırım yaparak (altyapı, enerji, finans, sağlık ve eğitim) ve bu sektörlerdeki projelere odaklanarak bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmak,
- Şeffaflığın artırılması, yolsuzluğun azaltılması, iş güvenliği ve sağlığı gibi hükümet politikalarını destekleme şeklinde amaçlar doğrultusunda faaliyet yapmaktadır (Küçük, 2019: 510).

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN YERİ VE ÖNEMİ

Küreselleşme ile birlikte çok uluslu şirketlerin sayısının artması, uluslararası ticaretteki etkilerini büyük ölçüde güçlendirmiştir. Birleşmiş Milletler raporuna göre, Çok Uluslu Şirketlerin kendi aralarında ve şubeleri aracılığıyla gerçekleştirdiği ticaret, uluslararası ticaretin % 80'ini oluşturmaktadır. Bu oran, ÇUŞ'ların küresel ticarete egemen bir güç olduğunu gösteren önemli bir veridir. Diğer piyasa mekanizmalarının küresel ticareten sadece % 20'lik bir paya sahip olması, ÇUŞ'ların küresel ticaretin belirleyici aktörleri olduğunu doğrulamaktadır. Bu durum, küreselleşmeyi bir şirket küreselleşmesi olarak

adlandıran bazı yazarların perspektifini desteklemektedir (Steers ve Nardon, 2006: 24). ÇUŞ'ların küresel ticarete bu etkin rolü, çalışma standartlarından emek piyasasındaki kritik unsurlara kadar çeşitli konularda etkili bir söz sahibi olma gücü elde etmelerine olanak tanımaktadır.

Çok uluslu şirketlerin küresel ekonomideki konumu, dünya ekonomisinin temel yapı taşlarını etkileme kapasitesine sahiptir. ÇUŞ'lar izledikleri politikalar aracılığıyla uluslararası ticaretin yönünü, yatırımların miktarını ve niteliğini belirlemektedir. Bu şirketler, dünya genelinde hangi bölgelere veya ülkelere yatırım yapılacağını, yeni üretim tesislerinin nereye inşa edileceğini, yeni teknolojilerin hangi ülkelere taşınacağını ve rekabet gücünün sürdürülebilirliğini belirleyen önemli aktörlerdir (Dunning, 1988: 21-66).

Teknolojik gelişmeler, özellikle iletişim ve ulaşım alanındaki ilerlemeler, üretim süreçlerinin uluslararasılaşmasını sağlamıştır. Çok uluslu şirketler, uluslararası alana genişleyerek maliyetleri düşürüp kârlarını artırma avantajı elde etmiştir. Ayrıca ulusal pazarlarda doyumluğa ulaşan şirketler uluslararası düzeyde faaliyet göstermeye yönelmiştir. Serbestleşme hareketleri de üretimlerin uluslararasılaşmasını etkileyen bir diğer faktördür. II. Dünya Savaşı sonrasında devlet müdahalelerinin azalmasıyla birlikte uluslararası kurumlar, serbestleşme hareketlerini destekleyerek yönetimlerini üstlenmiştir (Özcan, 2018: 46).

Çok uluslu şirketler uluslararası ticarete belirleyici bir etkiye sahip ve giderek daha da güçlenen aktörlerdir. Fortune 500 listesindeki birçok şirket, dünya genelinde birçok ülkenin ekonomik büyüklüğünden daha fazla gelire sahiptir. ÇUŞ'lar, uluslararası ticaret akışını ve yatırım düzeyini etkileyerek önemli bir rol oynarlar. Bir ÇUŞ'un bir ülkeden aniden çekilmesi, o ülkenin ekonomisinde ciddi kayıplara neden olabilir. Bu şirketler genellikle etik değerlere önem vermezler ve üretimlerini istedikleri anda farklı bir ülkeye kaydırabilirler. Bu durum, bıraktıkları ekonomik zarar ve psikolojik etkilerin, küresel çıkarlarından daha önemli olduğunu gösterir. ÇUŞ'lar, şubelerini kapatabilir veya başka firmalarla birleşebilirler (Gedikli, 2011: 135).

Çok uluslu şirketler yatırım yapacakları ülkede ekonomik ve siyasi istikrar, hukuki düzen, minimum bürokrasi gibi kriterlere öncelik verir ve genellikle gelişmiş ülkeleri tercih eder. Bu durum, küreselleşmenin hem çok uluslu şirketleri destekleyip beslediğini hem de çok uluslu şirketlerin küreselleşmeyi teşvik ettiğini gösterir. Bu düzen, genellikle belirli bir refah düzeyinin üzerindeki ülkeler için ek avantajlar sağlar. Fortune 500 listesine bakıldığında, genellikle ilk sıralarda gelişmiş ülkelerin yer aldığı görülmektedir. ÇUŞ'ların gelişmiş teknolojik altyapıları, know-how bilgisi, güçlü sermaye yapıları ve geniş faaliyet alanlarıyla dünya ekonomisinin önemli yapı taşları oldukları söylenebilir. Bu

şirketler, birçok ülkenin yıllık milli gelirinden daha fazla ciroya sahip olmaları nedeniyle dünya ekonomisi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Güneş, 2019: 58).

SONUÇ

Küreselleşme mal, hizmet ve fikirlerin serbest dolaşımını sağlayarak ticaretin serbestleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Çok Uluslu Şirketler, uluslararası ticaretin belirleyici aktörleri haline gelmiş ve bilgi iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerle küresel pazarlarda etkin rol oynamıştır. Çok Uluslu Şirketler, üretim faaliyetleri ve iş bölümüyle küreselleşmeye önemli katkılarda bulunmuş, teknolojik ilerlemeler ve taşımacılık sektöründeki değişimlerle faaliyet alanlarını genişletmiştir. Ekonomi politikalarındaki "neo-liberal" dönüşüm, bu şirketlerin küresel çapta yayılmasını desteklemiştir.

Küreselleşme, artan ticari ilişkiler ve sınır ötesi ticaretin gelişimiyle birlikte Çok Uluslu Şirketlerin dünya çapında ticari ve siyasi faaliyetlerde bulunmalarını desteklemiştir. Çok Uluslu Şirketler, merkez ülke haricindeki ülkelerde siyasi otoritenin kamusal politikalarında etkili olmuş ve teknolojinin gelişimi, iletişim olanaklarının artışı ve kültürel etkileşimle birlikte yeni politika alanlarında rol almışlardır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte son çeyrek yüzyılda hız kazanarak dünyayı etkisi altına almıştır. Bu olgu, ekonomik boyutta en belirgin etkisini göstermiş ve Çok Uluslu Şirketlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu şirketler ulusal sınırlardaki ekonomik engellerin kalkmasıyla birlikte ülkeler arasında ekonomik bağımlılığı artırmış ve uluslararası faaliyetlere olanak tanımıştır.

Küreselleşme, bilgi çağının etkisiyle ve ulaşım maliyetlerinin ucuzlamasıyla günümüzde daha etkili bir hale gelmiştir. Kapitalizmin hâkim olduğu Soğuk Savaş sonrası dönemde, devletler serbest pazar mekanizmasına hızla entegre olmuş ve bu süreçte eski komünist ülkeler dahil birçok devlet, doğrudan yabancı yatırımları çekmek için çeşitli adımlar atmıştır. Bu adımlar, doğrudan yabancı yatırımların devlet sınırlarını aşarak uluslararası alanda faaliyet göstermesine imkân tanımış ve Çok Uluslu Şirketlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Çok Uluslu Şirketler, kâr hedefleri doğrultusunda girişimcilik ve inovasyon stratejilerini etkili bir şekilde kullanarak dünya genelinde yayılmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki teşvikler ve yerel imkânların kullanımı, Çok Uluslu Şirketlerin bu bölgelere rahatça yatırım yapmalarını sağlamıştır. Ayrıca bu ülkelerdeki işsizlik, altyapı eksiklikleri ve çevresel sorunlar gibi zorluklar, Çok Uluslu Şirketlerin yatırımlarına duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Çok Uluslu Şirketler arasındaki rekabet, tüketicilere kaliteli ve uygun fiyatlı ürünler sunma avantajı sağlarken, aynı zamanda şirketleri inovasyona teşvik etmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler, Çok Uluslu Şirketlerin yatırımlarını çekerek işsizlik gibi sorunlarla baş etmeyi ve teknolojik altyapılarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Sonuç olarak Çok Uluslu Şirketler ile Küreselleşme kavramlarının birbiriyle sıkı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Çok Uluslu Şirketler, ekonomik ve siyasi kazanç elde etmek amacıyla çeşitli ve özgün fikirler geliştirme çabasındadırlar. Bu çerçevede, Çok Uluslu Şirketler inovatif ve benzersiz fikirleri sayesinde küresel ekonominin liderleri olma yolunda ilerlemeye devam edeceklerdir. Bu liderlik Çok Uluslu Şirketleri hem köken ülkelerinde hem de yatırım yaptıkları ülkelerde siyasi ve ekonomik arenada tartışmasız bir konuma getirmektedir. Özellikle gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere yatırım yaparken, Çok Uluslu Şirketler bu ülkelerin kaynaklarından en üst düzeyde faydalanmayı hedeflemektedir. Çünkü bu tür ülkelerde Çok Uluslu Şirketlerin yaratacağı sermaye artışına ciddi anlamda gerek duyulmaktadırlar. Bu sebeple, Çok Uluslu Şirketlere yönelik çeşitli teşvik ve sübvansiyonlar sunulmaktadır. Küreselleşme ve Çok Uluslu Şirketler günümüzde ekonomik dinamikleri şekillendiren ve dünya genelindeki ilişkileri etkileyen önemli unsurlardır. Bu bağlamda, gelecekte de bu etkileşimin daha da artması ve Çok Uluslu Şirketlerin küresel ekonomideki rolünün daha da güçlenmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akaner, U. (2020). *Türkiye’de Çok Uluslu Şirketlerin Doğrudan Yabancı Yatırımlarını Etkileyen Faktörlerde Küreselleşme Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Karabük.
- Bal, A. (2000). Yabancı Sermaye Yatırımlarına Yönelik Uluslararası Kuruluşların Faaliyetleri ve Türkiye Ekonomisinde Yabancı Sermaye Yatırımları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(6).
- Beşoluk, E. (2022). *Küreselleşme, Uluslararası Ticaret ve Çalışma Standartları*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bhalla, A. S. (1989). *Globalization, Growth and Marginalization*, Macmillan Press, Great Britain.
- Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), <https://unctad.org/about> Erişim tarihi: 05.10.2023
- Dunning, J.H. (1988). “The Theory of International Production”, *The International Trade Journal*, 3(1): 21- 66. Aktaran: Recep Tarı, Hanife Bıdırdı, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Temel Belirleyicileri: 1990-2006 Dönemine İlişkin Ekonometrik Analiz”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2009, Sayı 24, s.2.
- Filazi, E. (2020). *Küreselleşen dünyada çok uluslu şirketlerin artan rolü ve Latin Amerika’daki darbelere etkileri: Guatemala, Şili ve Bolivya örnekleri*, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Aksaray.
- Gallagher, P. (2005). *The First Ten Years of the WTO. 1995-2005*. New York: Cambridge University Press, 7
- Gedikli, A. (2011). "Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* (6:1), s. 110.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*, Ed. Cemal Güzel, Birinci Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Güllü, İ. (2022). Küresel Riskler ve Fırsatlar Bağlamında Çok Uluslu Şirketler Üzerine Bir Analiz. *Erciyes Akademi*, 36(4), 2105-2118.
- Güneş, Hatice. (2019). *Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketler ve Ulus Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Gürün, F. (2001). *Globalleşme ve Çok Uluslu Şirketlerin İnsan Kaynakları Yönetimine Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

- Güven, A. (2017). “Küreselleşme ve Küreselleşmenin Boyutları”, <https://www.ilimvemedeniyyet.com/kuresellesme-ve-kuresellesmenin-boyutlari.html> (Erişim Tarihi: 05.11.2023)
- Jenkins, R. (1984). Jenkins, Rhys: *Transnational Corporations and Uneven Development*, Routledge, London and New York.
- Kılıç, S. (2008). Küreselleşme sürecinde ekonomik, ekolojik ve toplumsal riskler, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(1), 31-54.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülke Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 219-230.
- Kocadoru, H. (2009). Küresel bir şirketin üst düzey yöneticileri ile Türkiye’de iş yapmayı tercih etme ve etmeme nedenlerini ortaya çıkarmaya yönelik bir görüşme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2(8), 252-258.
- Koçtürk, O.M. ve EKER, M. (2012). Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*. 18(1): 35 – 42
- Küçük, Ö. (2019). Dünya Bankası Ve İktisadi Büyüme Formülü: Yabancı Sermayenin Harekete Geçirilmesi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 501-523.
- Levitt, T. (1983). *The globalization of markets*. USA:Harvard Business Review
- Mcluhan, M. (1962). *The gutenberg galaxy*. Canada: University of Toronto Press.
- Merjut, S. M. (2014). *Nigahi ba tarikhcha WTO*, Tehran, Cilt.4, S.1,2.
- Oran, İ. B. (2020). Çok Uluslu Şirketler, Stratejileri ve Küreselleşmedeki Roller. *Journal of Life Economics*, 7(1), 1-16.
- Özcan, O. A. (2018). “Çok uluslu şirketlerin küresel ölçekte yayılma stratejilerini etkileyen faktörlerin girişimcilik bağlamında incelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Özer, N. B. (2017). Uluslararası kuruluşların sürdürülebilir kalkınma politikaları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2).
- Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Sönmezoglu, F. (1995). “Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi”, 2. Baskı, *Filiz Kitabevi*, ss. 55-56.
- Steers, R. B. ve NARDON, L. (2006). *Managing in the Global Economy*, M.E. Sharpe, New York.
- Şatlı, O. (2021). Küreselleşme Aktörlerinden Çok Uluslu Şirketlerin Ulus Devlet Ekonomilerine Etkileri: Türkiye Örneği. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 152-169.

- Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/211/kuresellesmenin_boyutlari_ve_etkileri (Erişim Tarihi: 06.10.2023)
- Türk Dil Kurumu, www.tdk.gov.tr
- Tüylüoğlu, Ş.ve AKTÜRK, L. N. (2006). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekme çabalarının kurumsallaşması: Yatırım promosyon ajansları. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 85-105.
- Unctad, World Investment Report 2023. <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023> Erişim Tarihi: 05.11.2023
- Yavuz, C. ve SİVRİKAYA, D. (2011). Küreselleşmenin Aktörlerinden Çokuluslu Şirketler ve Yönetişim. Isparta: *II. Uluslararası Davraz Kongresi*.
<http://earsiv.odu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11489/589?show=full>
- Yıldırım, G. (2019). *Küreselleşme Ve Çok Uluslu Şirketlerin Teknoloji Transferi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmaz, S. (2017). “*Uluslararası Güvenlik: Teori, Pratik ve Gelecek*” Kaynak Yayınları.
- Zengingönül, O. (2005). Nedir bu küreselleşme kaçabilir miyiz? Kullanabilir miyiz? *Siyasa Dergisi* 1(1).

BÖLÜM 3

ÇEVRESEL VE EKONOMİK FAKTÖRLERİN ETKİLEŞİMİ: KANADA'DA CO2 EMİLİMİ VE GSYİH ÜZERİNE SINIR TESTİ ANALİZİ

ANIL DAĞDEMİR¹

CAN APAYDIN²

GİRİŞ

Karbon dioksit (CO₂) emisyonu ile gelir arasındaki etkileşim, özellikle ekonomik büyüme bağlamında, çevresel ekonomi alanında önemli bir ilgi toplamıştır. Bu ilişki, ekonomik faaliyetlerin özellikle CO₂ emisyonu aracılığıyla çevreyi nasıl etkilediğini anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Bu etkileşimin incelenmesi, çevre politikası için kritik olduğu kadar sürdürülebilir ekonomik kalkınma için de önemlidir.

Bir bakış açısına göre, CO₂ emisyonunun gelir düzeyine olumlu etkisi, ekonomik büyümenin geleneksel olarak büyük ölçüde enerji tüketimine dayanmasından kaynaklanmaktadır. Bu görüş, artan endüstriyel faaliyet ve enerji kullanımının bir yan ürünü olarak ortaya çıkan yüksek CO₂ salınımının, daha büyük ekonomik çıktı ve dolayısıyla daha yüksek gelir düzeyleri ile ilişkili olduğunu öne sürmektedir. Buradaki temel mantık, ekonomik genişlemenin kaçınılmaz olarak artan enerji talebine yol açtığı ve bu talebin çoğunlukla karbon yoğun kaynaklar aracılığıyla karşılandığı, böylece CO₂ emisyonlarını yükselttiği yönündedir.

Buna karşılık, CO₂ emisyonlarının gelir üzerinde olumsuz etki yarattığına ilişkin argüman, çevresel bozulmanın uzun vadeli zararlı etkilerine odaklanmaktadır. Bu bakış açısına göre, CO₂ salınımı arttıkça, bu artış, iklim değişikliğine ve çevresel yıpranmaya katkıda bulunur ve bu da sonuç olarak ekonomik büyümeye zarar verebilir. Söz konusu bakış açısı, karbon bazlı enerjiye aşırı bağımlılığın sadece çevreye zarar vermediğini, aynı zamanda ekonomik

¹ Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs University,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, anil.dagdemir@omu.edu.tr; ORCID ID: 0000-0003-0341-2548

²Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs University,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, can.apaydin@omu.edu.tr; ORCID ID: ORCID ID: 0000-0002-1087-0849

sorunlar yaratarak, çevresel maliyetler ve riskler arttıkça gelir düzeyinin azalma potansiyeli bulunduğunu öne sürmektedir.

Bir başka görüş ise, CO2 salınımı ile gelir arasında önemli bir ilişki olmayabileceğini öne sürmektedir. Bu yaklaşım, teknolojiye dayalı ilerlemelerin ve hizmet odaklı bir ekonomiye doğru bir kayışın karbon salınımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortadan kaldıracabileceği fikrine dayanmaktadır. Buradaki argüman, modern ekonomilerin, karbon ayak izlerini azaltırken aynı zamanda büyümelerini sürdürebilecekleri ve böylece CO2 emisyonlarına dayalı olmayan böylesi bir ekonomik büyüme modeli nedeni ile CO2 emisyonu ile gelir düzeyi arasında beklenen bir ilişkiyi geçersiz kılacakları biçimindedir.

Bu çalışmanın amacı, yukarıda ifade edilen bakış açılarının geçerliliğini Kanada örneği çerçevesinde sınamak amacıyla CO2 salınımı ile gelir arasındaki ilişkiyi değerlendirmektir. Gecikmesi Dağıtılmış Ardışık Bağılanım (ARDL) eş bütünlük testi ve Hata Düzeltme Modeli gibi ekonometrik teknikleri kullanarak, bu iki kritik değişken arasındaki uzun vadeli dinamiklerin kapsamlı bir analizini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışma 1990-2020 dönemine ilişkin veriler çerçevesinde ortaya konmuştur.

Çalışma, birkaç temel bölüme ayrılmıştır. Bu bağlamda, giriş bölümünü takiben, çalışmaya bağlam ve arka plan sağlayan ayrıntılı bir literatür incelemesinin bulunduğu Yazın Taraması bölümü yer almaktadır. Bu bölümü, çalışmada kullanılan ekonometrik tekniklerin ve veri kaynaklarının anlatıldığı Model, Veri, Metodoloji ve Bulgular bölümü takip etmektedir. Bu bölümde, inceleme bulgularının sunumu ve bu bulguların yorumlanması ve tartışılması da yer almaktadır. Son olarak çalışma, ulaşılan temel ön görüşler ve bu ön görüşler çerçevesinde ifade edilen politika önerilerinin özeti ile, çalışmanın sınırları ve konu ile ilgili bundan sonra yapılacak olan çalışmalar için önerilerin yer aldığı Sonuç ve Öneriler bölümü ile sonlanmaktadır.

YAZIN TARAMASI

Literatürde, karbondioksit salınımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalara bakıldığında ortak bir görüşün olmadığı görülmektedir. Çetinbakış & Şahin Kutlu (2022) ve Örk Özel & Ekiz (2021) yaptıkları analizlerde, karbondioksit salınımları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Özyayın & Apaydın (2019), Türkiye örneği için yaptıkları çalışmalarında karbondioksit salınımindan gelire doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Pala (2018) tarafından incelenen 22 gelişmekte olan ülkenin 10 tanesinde negatif bir ilişki bulunmuştur. Nguyen & Le (2018), Vietnam üzerine yürüttükleri çalışmada negatif bir ilişki bildirmişlerdir. Topallı (2017), incelenen ülkelerde CO2 emisyonları ile

ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi saptayamamışken, Antonakakis vd. (2017) yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerde karbondioksit emisyonlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik bulgusu ortaya koymuşlardır. Ahmad & Du (2017) çalışmalarında pozitif bir ilişki saptarken, Azam vd. (2015) Hindistan için negatif, ABD, Çin ve Japonya için ise pozitif sonuçlar elde etmişlerdir. Uçak vd. (2014) ile Ang (2008) ise, kendi çalışmalarında CO2 emisyonları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu rapor etmişlerdir. İlgili çalışmalar aşağıda Tablo 1’de daha detaylı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 1. Yazın Taraması

Çalışma	Dönem	Veri Sıklığı	Örneklem	Yöntem(ler)	Bulgular
Çetinbakış & Şahin Kutlu (2022)	1988-2019	Yıllık	Türkiye	ARDL	Pozitif
Örk Özel & Ekiz (2021)	1998-2015	Yıllık	Türkiye	Nedensellik, Eş bütünlük	Pozitif
Özaydın & Apaydın (2019)	1961-2015	Yıllık	Türkiye	ARDL Nedensellik	CO2'den Gelire doğru tek yönlü nedensellik.
Pala (2018)	1990-2014	Yıllık	22 Gelişmekte Olan Ülke	ARDL	10 Ülkede Negatif
Nguyen & Le (2018)	1986-2015	Yıllık	Vietnam	ARDL	Negatif
Topalılı (2017)	1960-2013	Yıllık	Brezilya, Çin, Hindistan, Güney Afrika, Türkiye	Panel Eş bütünlük	Nedensellik yoktur.
Antonakakis vd. (2017)	1971-2011	Yıllık	160 Ülke	Panel VAR	Yüksek gelirli ülkelerde CO2'den ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik
Ahmad & Du (2017)	1971-2011	Yıllık	Iran	ARDL, DOLS, FMOLS	Pozitif
Azam vd. (2015)	1971-2013	Yıllık	ABD, Çin, Hindistan, Japonya	FMOLS	Hindistan Negatif, ABD, Çin ve Japonya Pozitif
Uçak vd. (2014)	1961-2004	Yıllık	20 Gelişmiş Ülke	DOLS, FMOLS	Pozitif (Norveç Hariç)

Ang (2008)	1971- 1999	Yıllık	Malezya	Nedenselli k, Eş bütünleşme	Pozitif
------------	---------------	--------	---------	-----------------------------------	---------

MODEL, VERİ, YÖNTEM ve BULGULAR

1.1. Model

Çalışmada, gelir (Y_t) ile karbon dioksit emisyonu (CO_t) arasındaki ilişki, bu iki değişken arasındaki doğrudan dinamiği gösteren Denklem (1) ile özetlenmiştir. Bu denklem, gelirin karbon dioksit emisyonuna bağlı bir fonksiyon olduğunu göstermektedir.

$$Y_t = f(CO_t) \quad (1)$$

Denklem (2)'ye geçildiğinde, ilişki, gelir ve karbon dioksit emisyonu arasındaki dinamiğin daha ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasını sağlayan logaritmik bir ölçüğe dönüştürülmüştür. Bu denklemde, y_t gelirin logaritmik temsili ve co_t karbon dioksit emisyonlarının logaritmik temsili olarak yorumlanmıştır; α 'lar regresyon katsayılarını ve ϵ_{0t} ise stokastik hata terimini temsil etmektedir.

$$y_t = \alpha_{0a} + \alpha_{1a}co_t + \epsilon_{0t} \quad (2)$$

1.2. Veri

Çalışmada kullanılan veriler, 1990'dan 2020'ye kadar olan Kanada'ya ait yıllık gözlemleri kapsamaktadır. Bağımlı değişken, 2015 yılını baz alarak sabit ABD doları cinsinden ölçülen kişi başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'dır (GSYİH). Bağımsız değişken ise metrik ton cinsinden ölçülen kişi başına karbon dioksit (CO₂) emisyonudur. Bu veri seti, analiz için kapsamlı ve sağlam bir temel sağlayan Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından elde edilmiştir.

1.3. Yöntem ve Bulgular

Çalışmada benimsenen metodoloji, incelenen serinin durağanlık özelliklerini birim kök testleri kullanarak değerlendirmekle başlamaktadır. Bu ön aşama, sonraki ekonometrik analizin güvenilirliğini sağlamak için kritik öneme sahiptir. Bunu takiben, ikinci aşama, birim kök testlerinden elde edilen sonuçlara dayanarak uygun bir ekonometrik tekniğin seçilmesini içermektedir. Bu yaklaşım, ekonometrik metodolojinin verinin içsel özellikleriyle uyumlu olmasını sağlayarak bulguların geçerliliğini ve sağlamlığını artırmaktadır.

1.3.1. Birim Kök Testleri

Analizinin bütünlüğünü sağlamak, sahte regresyon riskinden kaçınmak ve değişkenlerin durağanlığını doğrulamak için, çalışmada, Augmented Dickey-

Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Lee-Strazicich (LS) testleri olmak üzere, üç farklı birim kök testi kullanılmıştır. ADF testinin bulguları Tablo 2 ve 3'te kapsamlı bir şekilde sunulurken, PP testinin sonuçları Tablo 4 ve 5'te ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ayrıca, LS test sonuçları Tablo 6 ve 7'de sistematik olarak ifade edilmiştir.

Tablo 2. ADF³ Test Bulguları

Değişken	Sabit	Sabit ve Trend
y	-1.46 (0)	-0.11 (0)
Δy	-3.01 ** (0)	-3.50* (0)
co	-0.48 (0)	-0.15 (0)
Δco	-4.18*** (0)	-3.82** (1)

***, ** ve * sırası ile 1%, 5% ve 10% düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2'de, düzey değişkenler için (y ve co) sabit terimli modelde -1.46 ve -0.48 ve sabit terim ve trendli modelde -0.11 ve -0.15 olan test istatistik değerleri, bu değişkenlerin sıfır gecikme uzunluğu ile birinci farkta durağan olmadıklarını göstermektedir. Ancak, birinci fark değişkenler için (Δy ve Δco), test istatistikleri, Δy için sabit terimli modelde -3.01 ve sabit terim ve trendli modelde -3.50, Δco için ise sabit terimli modelde -4.18 ve sabit terim ve trendli modelde -3.82 olup, ilgili istatistikler söz konusu değişkenlerin birinci farkta durağan olduklarını göstermektedir. Anlamlılık düzeyleri Δy için sabitli ve sabit ve trendli modellerde sırası ile %5 ve %10, Δco için sabitli ve sabit ve trendli modellerde sırası ile %1 ve %5'tir.

Tablo 3. Durağanlık Düzeyleri (ADF Testi)

Değişken	Sabit	Sabit ve Trend
y	I (1) **	I (1) *
co	I (1) ***	I (1) **

***, ** ve * sırası ile 1%, 5% ve 10% düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

³ ADF birim kök testi için maksimum gecikme uzunluğu (Dickey & Fuller, 1979) 8 gecikme olarak belirlenmiştir ve optimal gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri kullanılarak seçilmiştir (Akaike, 1973, 1998), parantez içindeki değerler seçilen gecikme uzunluklarıdır.

Tablo 3, y ve co 'yu $I(1)$ değişkenleri olarak sınıflandırarak birinci farkta durağan olduklarını vurgulamaktadır.

Tablo 4'te, y ve co düzey değişkenleri için PP test istatistikleri sabit terimli modelde-1.41 ve -0.48, sabit terim ve trendli modelde -0.38 ve 0.02 olarak belirlenmiştir. Seçilen bant genişlikleri sabit terimli modelde y için 2.58, co için 0.779, sabit terim ve trendli modelde ise y için 2.41, co için 1.36'dır. Bu sonuçlar, her iki değişkenin de düzeyde durağan olmadıklarını göstermektedir. Ancak, birinci fark değişkenler için, test istatistikleri Δy için sabit terimli modelde-3.08, sabit terim ve trendli modelde-3.50, Δco için sabit terimli modelde -4.18, sabit terim ve trendli modelde -5.08 olarak önemli ölçüde artmış ve bant genişlikleri Δy için 1.04 ve 0.55, Δco için 0.964 ve 0.713 olmuştur. Bu değerler, değişkenlerin, farklı anlamlılık düzeylerinde olmakla birlikte, birinci farkta durağan olduklarını göstermektedir.

Tablo 4. PP⁴ Test Bulguları

Değişken	Sabit	Sabit ve Trend
y	-1.41 (2.58)	-0.38 (2.41)
Δy	-3.08** (1.04)	-3.50* (0.964)
co	-0.48 (0.779)	0.02 (1.36)
Δco	-4.18*** (0.55)	-5.08*** (0.713)

***, ** ve * sırası ile 1%, 5% ve 10% düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5, her iki değişkenin de I(1), bir başka deyişle, birinci fark durağan olduğunun altını çizmektedir.

Tablo 5. Durağanlık Düzeyleri (PP Test)

Değişken	Sabit	Sabit ve Trend
y	I (1) **	I (1) *
co	I (1) ***	I (1) ***

***, ** ve * sırası ile 1%, 5% ve 10% düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Çalışmanın 6 ve 7. Tabloları, serilerin durağanlık durumunu değerlendirmek için kırılma yıllarını içeren Lee-Strazicich birim kök testi bulgularını göstermektedir. Tablo 6, y ve co düzey değişkenleri için sırasıyla Crash modelinde-2.37 (1 gecikme) ve -1.68 (0 gecikme), Break modelinde ise -3.24 (1 gecikme) ve -3.88 (0 gecikme) test istatistiklerini ortaya koymaktadır. Belirlenen kırılma yılları y için 2009 ve 1999, co için ise 1998 ve 2000'dir. Bu sonuçlar, serilerin düzeyde durağan olmadıklarını göstermektedir. Buna karşılık, birinci fark değişkenler için (Δy ve Δco) test istatistikleri, Δy için-4.40 (0 gecikme) ve -4.16 (0 gecikme), Δco için -5.29 (0 gecikme) ve -5.42'dir (2 gecikme); ve söz konusu istatistikler 1995 ve 2007 kırılma yıllarıyla Δy 'nin, 2001 ve 2007 kırılma yıllarıyla Δco 'nun birinci farkta durağan olduklarını ifade etmektedir.

⁴ P-P (Phillips ve Perron, 1988) birim kök testi için, tayfsal kestirim yöntemi olarak Bartlett çekirdeği (Bartlett, 1948, 1950) ve bant genişliği olarak ise Newey-West (Newey ve West, 1986) bant genişliği kullanılmıştır, parantez içindeki değerler seçilen gecikme uzunluklarıdır.

Tablo 6. LS⁵ Test Bulguları

Değişken	Crash		Break	
	Test istatistiği	Kırılma yılı	Test istatistiği	Kırılma yılı
y	-2.37 (1)	2009	-3.24 (1)	1998
Δy	-4.40*** (0)	1995	-4.16** (0)	2007
co	-1.68 (0)	1999	-3.88 (0)	2000
Δco	-5.29*** (0)	2001	-5.42*** (2)	2007

*** ve ** sırası ile 1% ve 5% düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7, hem y ve hem de co değişkenin I(1) değişkenler olduğunu olarak sınıflandırarak birinci farkta durağan olduklarını öne çıkarmaktadır.

Tablo 7. Durağanlık Düzeyleri (LS Testi)

Değişken	Crash	Break
y	I (1) ***	I (1) **
co	I (1) ***	I (1) ***

*** ve ** sırası ile 1% ve 5% düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Çalışmada kullanılan kapsamlı birim kök testleri, değişkenler için belirgin durağanlık seviyelerini ortaya koymaktadır. Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Lee-Strazicich (LS) testleri birlikte, GSYİH (y) ve CO2 emisyonu (co) değişkenlerinin hiçbir modelde düzeylerinde (I(0)) durağan olmadığını, birim köklerin varlığını göstermektedir. Bu, bu durum zaman serilerinin stokastik bir trende sahip olduğunu, ortalamalarının ve varyanslarının zaman içinde sabit olmadığını işaret etmektedir. Diğer yandan, y ve co değişkenleri, üç testte de birinci farklarında (I(1)) durağan bulunmuştur. Bu durum, yanıtıcı ekonometrik ilişkilerden kaçınmak ve güvenilir uzun vadeli tahminler sağlamak bağlamında I(1) değişkenlerine uygun tekniklerin kullanılmasını gerekliliğini ortaya koyduğundan oldukça önemlidir.

⁵ Maximum lag length for LS unit root test (Lee & Strazicich, 2003) is determined as 8 lags.

1.3.2. ARDL⁶ Modeli

Bu çalışmada, Otoresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yaklaşımı kullanılmıştır. ARDL modeli, tek bir çerçevede kısa ve uzun vadeli dinamikleri eş zamanlı olarak tahmin etme yeteneği nedeniyle avantaj sağlamaktadır. Bu çift kapasiteli yapı, zaman serisi verilerindeki karmaşık ilişkileri keşfetmek için özellikle uygundur, zira her değişken için farklı gecikme uzunluklarını barındırdığından zaman içindeki etkileşimleri yakalamaktadır.

Denklem (3), analiz edilen ilişkiyi temsil edecek biçimde ARDL modelinin UECM formunu özetlemektedir.

$$\Delta y = \alpha_{0b} + \sum_{i=1}^{c_1} \alpha_{1b} \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^{c_2} \alpha_{2b} \Delta co_{t-i} \quad (3)$$
$$+ \alpha_{3b} d_{1995} + \alpha_4 T + \beta_{1b} y_{t-1} + \beta_{2b} co_{t-1} + \epsilon_{1t}$$

Denklem (3), y 'nin kişi başına GSYİH ve co 'nun kişi başına CO2 emisyonunu temsil ettiği ve söz konusu değişkenlerin odak değişkenler olarak yer aldığı modeli sunmaktadır. Denklemde, c 'ler, değişkenler arasındaki zamanla ilgili ilişkiyi en iyi şekilde optimize eden seçilmiş gecikme uzunluklarını temsil etmektedir. T , altta yatan zamanla ilgili değişiklikleri yakalayan trend değişkenini ifade etmektedir. Lee-Strazicich birim kök testi Crash modeli tarafından önerilen 1995 yılındaki yapısal kırılmayı hesaba katan d_{1995} kukla değişkeni de denklemde ayrıca tanımlanmıştır. Basit En Küçük Kareler analizi teknikleri kullanılarak elde edilecek olan α ve β katsayıları, karbondioksit salımının GSYİH üzerindeki anlık ve uzun vadeli etkilerini niceliklendirmektedir. Son olarak, rastgele dalgalanmaları hesaba katan stokastik hata terimi, ϵ_{1t} , modelin değişkenler arasındaki gerçek ilişkiyi doğru bir şekilde yakalamasını sağlamaktadır.

1.3.3. Modelin Güvenilirliği

Bu çalışma için seçilen optimal gecikme yapısına sahip ARDL modeli olan ARDL (2,0), Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılarak belirlenmiştir. Seçilen modelin istatistiksel güvenilirliğini doğrulamak için bir dizi tanısal test yapılmıştır. Bunlar arasında, artıkların normal dağılımını test eden Jarque-Bera testi, seri korelasyonu değerlendiren Breusch-Godfrey testi, otoresif koşullu varyansı inceleyen ARCH testi ve model spesifikasyonunu kontrol eden Ramsey RESET testi bulunmaktadır. Ek olarak, modelin parametre istikrarı CUSUM ve CUSUMSQ testleri kullanılarak incelenmiştir. Tanısal testlerin sonuçları Tablo

⁶ Pesaran and Pesaran (1997), Pesaran and Smith (1998), Pesaran and Shin (1995,1998,1999) and Pesaran et al. (2001) .

8'de sistematik bir şekilde sunulmuş, CUSUM ve CUSUMSQ testlerinin sonuçları ise Şekil 1'de görsel olarak ifade edilmiştir. Bu kapsamlı doğrulama süreci, modelin tahminlerinin sapmasızlığını ve güvenilirliğini garanti etmektedir.

Tablo 8. Tanısal Denetim Testi Bulguları

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
χ^2_N (Jarque-Bera ⁷)	0.58	0.74	χ^2_{HS} (ARCH ⁸)	0.11	0.73
χ^2_{sc} (Breusch-Godfrey ⁹)	2.36	0.13	χ^2_{MM} (Ramsey RESET ¹⁰)	3.94	0.059

Jarque-Bera testi, 0.58'lik bir test istatistiği ve 0.74'lük bir olasılık düzeyi ile artıkların normal dağılımını onaylamakta, normal dağılımdan sapma olmadığını göstermektedir. Breusch-Godfrey testi, 2.36'lık bir test istatistiği ve 0.13'lük bir olasılık ile model içinde seri korelasyon sorunlarının olmadığını önermektedir. Ayrıca, ARCH testi 0.11'lik bir test istatistiği ve 0.73'lük bir olasılık rapor etmekte, otoregresif koşullu varyansın bulunmadığını göstermektedir. Son olarak, Ramsey RESET testi 3.94'lük bir test istatistiği ve 0.059'luk bir olasılık ile modelin doğru belirlendiğini ve atlanmış değişkenler olmadığını göstermektedir. Bu sonuçlar topluca, modelin ekonometrik analiz için sağlamlığını ve geçerliliğini teyit etmektedir.

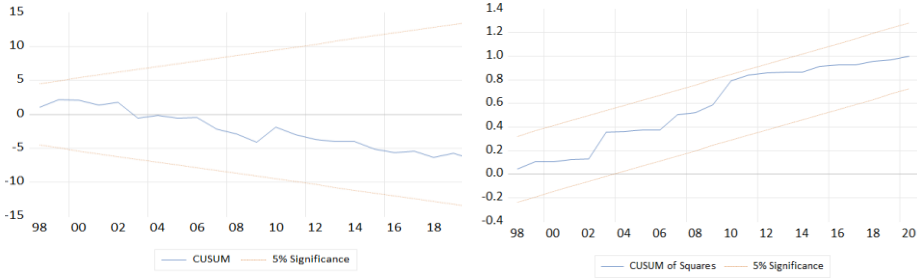
Şekil 1, ARDL modelinin parametre istikrarını değerlendirmede önemli olan CUSUM ve CUSUMSQ testlerinin bulgularını göstermektedir.

⁷ (Jarque & Bera, 1980)

⁸ (Engle, 1982)

⁹ (Breusch & Godfrey,1981)

¹⁰ (Ramsey,1969).

Şekil 1. CUSUM¹¹ ve CUSUMSQ¹² Test Bulguları

CUSUM testi, şeklin ilk kısmında temsil edilmekte ve çizilen değerlerin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik sınırlar içinde kaldığını göstermektedir ki bu durum, örneklem periyodu boyunca parametre istikrarının olduğuna işaret etmektedir. Benzer şekilde, CUSUMSQ testi de ikinci kısımda gösterilmekte ve değerlerin %5 anlamlılık sınırları içinde yer aldığını ortaya koyarak, modelin parametre istikrarını doğrulamaktadır. Bu bulgular, modelin katsayılarının zaman içinde istikrarlı kaldığını göstererek, gerçekleştirilen ekonometrik analizin güvenilirliğini pekiştirmektedir.

1.3.4. Sınır Testi

Çalışmada, eş bütünleşme analizinde önemli bir bileşen olan sınır testi metodolojisi kullanılmıştır. Bu prosedür, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığına dair boş hipotezin test edilmesini içermektedir. Bu çerçevede, F ve t -istatistikleri kullanılarak, değişkenlerin gecikmeli düzeylerinin katsayılarının topluca anlamlı olup olmadığı belirlenir. Sınır testi yaklaşımı, özellikle değişkenlerin farklı düzeylerde entegre olduğu modellerde etkilidir. Bu metodoloji, temel değişkenler I(0) ve I(1) karışımı olduğunda bile uzun vadeli ilişkilerin değerlendirilmesini sağlar. Sınır testi prosedüründen elde edilen bulgular, değişkenler arasındaki uzun vadeli dengeli ilişkiler hakkında içgörüler sağlayan Tablo 9'da metodik bir şekilde sunulmuştur.

¹¹ (Page,1954)

¹² (Brown et.al, 1975)

Tablo 9. Sınır Testi Bulguları

Test	Hesaplanan test istatistiği	Alt sınır değeri (1%)	Üst sınır değeri (1%)
F	42.43***	8.74	9.63
Test	Hesaplanan test istatistiği	Alt sınır değeri (1%)	Üst sınır değeri (1%)
t	-7.68***	-4.26	-3.96

***, 1% düzeyinde istatistikî anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 9'da gösterilen sınırlar testi sonuçları, ARDL çerçevesi içinde değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkilerin belirlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Hesaplanan F-istatistiği 42.43 ile, %1 anlamlılık düzeyindeki 9.63'lük kritik üst sınır değerini aşmakta ve eş bütünleşme olmadığına dair boş hipotezin güçlü bir şekilde reddedildiğini göstermektedir. Ayrıca, -7.68'lik t-istatistiği de, -3.96'lık kritik değerini aşarak, %1 düzeyinde, eş bütünleşme ilişkisinin varlığını pekiştirmektedir. Bu istatistikler, çalışmanın değerşkenleri arasındaki uzun vadeli dengeli ilişkiyi güçlü bir şekilde doğrulamakta ve bu değerşkenlerin birbiriyle olan bağlantı dinamiklerini göstermektedir.

1.3.5. Hata Düzeltme Modeli

Çalışmada, modelin güvenilirliğinin doğrulanması ve değerşkenler arasında eş bütünleşmenin tespit edilmesinin ardından, ARDL modelinin bir başka aşaması olan, Hata Düzeltme Modeli (ECM) tahmin edilmiştir. Hata Düzeltme Modeli, değerşkenlerin kısa dönemde bir bozulma sonrası dengeye dönüş hızını ortaya koymada önemli bir role sahip olup, özellikle kısa dönem dinamiklerini vurgulamaktadır. Değerşkenlerin ayarlama sürecine dair önemli tahminler sağlayan ECM bulguları, Tablo 10'da ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 10. ECM Modeli Tahminleri

Değerşken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	p-değer
γ_{t-1}	-0.61	0.06	-9.41	0.00***
Δy_{t-1}	0.21	0.11	1.95	0.06*
d_{1988}	-0.01	0.007	-1.93	0.06*
T	4.805	0.508	9.45	0.00***
C	0.008	0.001	8.03	0.00***
Önemli İstatistikler				
$\overline{R^2}$	0.81		F	31.92***

RSS	0.002	DW	2.50
------------	-------	-----------	------

*** ve * sırası ile 1% ve 10% düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Hata düzeltme teriminin katsayısı (γ_{t-1}) -0.61, olan -9.41 t-istatistiği ile olarak istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve p-değeri < 0.01'dir. Bu negatif ve anlamlı katsayı, uzun vadeli dengeye doğru hızlı bir ayarlama göstermekte ve dengesizliğin yaklaşık %61'inin her bir dönemde düzeltildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, ECM bulguları modelde yer alan diğer tüm değişkenlerinde %1 ya da %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

1.3.6. Uzun Dönem Modeli

Çalışmanın bu aşamasında, değişkenler arasındaki ilişkileri ifade eden ARDL (2,0) modelinin Uzun Dönem Formu tahmin edilmiştir. Bu tahmin, model içindeki uzun vadeli dinamiklerin ve etkileşimlerin anlaşılması için kritik öneme sahiptir. Değişkenlerin uzun dönem davranışlarına dair önemli ön görüler sağlayan bu tahmine ilişkin bulgular, Tablo 11'de sistematik bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 11. Uzun Dönem Modeli Tahminleri

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	p-değeri
co_t	0.94	0.08	11.44	0.00***

***, 1% düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 11'de sunulan Uzun Dönem Modeli bulgularına göre, CO₂ emisyonunun (co_t) katsayısı 0.94 olup, p-değeri 0.01'den küçüktür ve bu durum %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiyi göstermektedir. Bu durum, kişi başına CO₂ emisyonunda meydana gelecek %1'lik bir artışın, uzun vadede kişi başına GSYİH'de %0.94'lük bir artışla ilişkili olduğunu göstermektedir. İstatistiksel olarak anlamlı ve görece olarak yüksek olan bu katsayı, çevresel etki ve ekonomik performans arasındaki güçlü ve pozitif ilişkiyi vurgulamaktadır. Bu sonuç, çevresel ve ekonomik faktörlerin birbirleriyle olan iç içe geçmişliğini ve uzun vadeli etkilerini altını çizmektedir.

2. SONUÇ ve POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu çalışmada, Kanada'da CO₂ emisyonu ile GSYİH arasındaki ilişkiyi araştırmak için kapsamlı bir ekonometrik metodoloji kullanılmıştır. Bu bağlamda, birim kök testleri, değişkenlerin düzey değerlerinde durağan

olmadığını ve birinci farklarında durağan olduğunu ortaya koymuştur. Bu çerçevede seçilen ARDL metodolojisi kapsamında, ARDL (2,0) modeli uygun gecikme uzunluğuna sahip model olarak belirlenmiştir. Daha sonra, Jarque-Bera, Breusch-Godfrey, ARCH ve Ramsey RESET gibi tanısal testler ile CUSUM ve CUSUMSQ parametre istikrarı testleri ile modelin güvenilirliği doğrulanmıştır. Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi sınır testi çerçevesinde ortaya konulduktan sonra tahmin edilen Hata Düzeltme Modeli, uzun vadeli dengeye doğru hızlı bir ayarlamamanın olduğunu gösteren ve istatistiksel olarak anlamlı bir negatif hata düzeltme teriminin varlığını göstermiştir. Diğer yandan, uzun dönem modeli bulguları, CO2 emisyonu ile GSYİH arasında anlamlı bir pozitif ilişki bulunduğunu ortaya koymuş ve CO2 salınımindaki artışların GSYİH'deki artışları belirlediğini göstermiştir.

Bu çalışma çerçevesinde elde edilen bulgular çerçevesinde ulaşılan politika önerileri çevre ekonomisi bağlamında oldukça önemlidir. Bu bağlamda, CO2 emisyonu ile GSYİH arasındaki pozitif ilişki, çevresel sürdürülebilirlik tabanlı kalkınma politikaları için, yalnızca karbon yoğun uygulamalara dayanmayan ekonomik politikalara ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Ekonomik büyümeyi karbon salınımindan bağımsız hale getirmek için yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesine ve enerji verimliliğinin artırılmasına odaklanılmalıdır. Ayrıca, uzun vadeli ekonomik büyümeyi olumsuz çevresel etkileri artırmadan desteklemek için yeşil teknolojiye ve sürdürülebilir altyapıya yatırım yapılması gerekmektedir.

Son olarak çalışmanın sınırlamalarını vurgulamak elde edilen bulgular ile ilgili bulgular çerçevesinde yapılan politika önerilerinin kapsamını daha iyi kavramak bakımından son derece önemlidir. Öncelikle çalışma yalnızca tek ülke (Kanada) ile sınırlı olup bulgular diğer ülke ya da bölgelere genellenebilir olmayabilir. Farklı ülkelerde, özellikle değişik ekonomik yapılar ve enerji politikalarına sahip olanlar ülkelerde, benzer ilişkilerin araştırılması CO2 salınımı ile ekonomik büyüme ilişkisinin daha etkin bir biçimde değerlendirilebilmesi için yol gösterici olabilir. Ayrıca, diğer çevresel ve ekonomik göstergelerin modele dahil edilmesi, ekonomik-çevresel bağlantıya daha bütünsel bir bakış açısı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, N., & Du, L. (2017). Effects of Energy Production and CO2 Emissions on Economic Growth in Iran: ARDL Approach. *Energy*, 123, 521-537. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2017.01.144>
- Akaike, H. (1973). Information Theory and an Extension of the Maximum Likelihood Principle, [W:] Proceedings of the 2nd International Symposium on Information, BN Petrow, F. Czaki, Akademiai Kiado, Budapest.
- Akaike, H. (1998). Information Theory and an Extension of the Maximum Likelihood Principle. In Selected Papers of Hirotugu Akaike (pp. 199-213). Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-1694-0_15
- Ang, J. B. (2008). Economic Development, Pollutant Emissions and Energy Consumption in Malaysia. *Journal of Policy Modeling*, 30(2), 271-278. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2007.04.010>
- Antonakakis, N., Chatziantoniou, I., & Filis, G. (2017). Energy consumption, co 2 emissions, and economic growth: an ethical dilemma. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 68, 808-824. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.09.105>
- Azam, M., Khan, A. Q., Abdullah, H., & Qureshi, M. E. (2015). The Impact of CO2 Emissions on Economic Growth: Evidence from Selected Higher CO2 Emissions Economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 23(7), 6376-6389. <https://doi.org/10.1007/s11356-015-5817-4>
- Bartlett, M. S. (1948). Smoothing Periodograms from Time-Series with Continuous Spectra. *Nature*, 161(4096), 686-687. <https://doi.org/10.1038/161686a0>
- Bartlett, M. S. (1950). Periodogram Analysis and Continuous Spectra. *Biometrika*, 37(1/2), 1-16. <https://doi.org/10.1093/biomet/37.1-2.1>
- Breusch, T. S., & Godfrey, L. G. (1981). A Review of Recent Work on Testing for Autocorrelation in Dynamic Simultaneous Models. In D. Currie, R. Nobay, & D. Peel, (Eds.), *Macroeconomic Analysis: Essays in Macroeconomics and Econometrics* (pp. 63-105). Croom Helm.
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships over Time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163. <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1975.tb01532.x>
- Çetinbakiş, M., & Şahin Kutlu, Ş. (2022). Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Çevresel Sürdürülebilirliğin Ekonomik Büyüme Üzerine

- Etkisi. *Journal of Empirical Economics and Social Sciences*, 4(1), 20-38. <https://doi.org/10.46959/jeess.1026396>
- Durbin, J., & Watson, G. S. (1950). Testing for Serial Correlation in Least Squares Regression: I. *Biometrika*, 37(3/4), 409-428. <https://doi.org/10.2307/2332391>
- Engle, Robert F. (1982) Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation. *Econometrica*, 50(4), 987-1007. <https://doi.org/10.2307/1912773>
- Jarque, C. M., & Bera, A. K. (1980). Efficient Tests for Normality, Homoscedasticity and Serial Independence of Regression Residuals. *Economics Letters*, 6(3), 255-259. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(80\)90024-5](https://doi.org/10.1016/0165-1765(80)90024-5)
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089. <https://doi.org/10.1162/003465303772815961>
- Newey, W. K., & West, K. D. (1986). A Simple, Positive Semi-Definite, Heteroskedasticity and Autocorrelation Consistent Covariance Matrix. *Econometrica*, 55(3), 703-708. <https://doi.org/10.2307/1913610>
- Nguyen, N. T., & Le, M. B. (2018). CO2 Emissions and Economic Growth in Vietnam: An ARDL Bound Testing Approach. *Asian Journal of Economic Modelling*, 6(1), 47-55. <https://doi.org/10.18488/journal.8.2018.61.47.55>
- Örk Özel, S., & Ekiz, F. M. (2021). Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Karbondioksit Emisyonunun Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 625-647. <https://doi.org/10.18074/ckuibfd.909782>
- Özaydın, Ö., & Apaydın, C. (2019). Yapısal Kırılmalar Altında Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Türkiye İçin Geçerliliği: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Cataloging-In-Publication Data*, 667-677. *Proceedings of International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series, XI. IBANESS Congress Series.*
- Tekirdağ / Turkey
- Page, E. S. (1954) Continuous Inspection Schemes. *Biometrika*, vol. 41, no. 1/2, 1954, pp. 100–15. <https://doi.org/10.2307/2333009>
- Pala, A. (2018). Gelişmekte Olan Ülkelerde Enerji Tüketimi, Karbon Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin ARDL Yaklaşımı ile İncelenmesi. *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14, 1-29.
- Pesaran, M.H., & Pesaran, B. (1997). *Working with Microfit 4.0: An Interactive Econometric Software Package (DOS and Windows Versions)*. Oxford, Oxford University Press.

- Pesaran, M.H., & Shin, Y. (1995). An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis. Vol. 9514. Cambridge, UK, Department of Applied Economics, University of Cambridge.
- Pesaran, M.H., & Shin, Y. (1998). Generalized Impulse Response Analysis in Linear Multivariate Models. *Economics Letters*, 58(1), 17-29. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(97\)00214-0](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(97)00214-0)
- Pesaran, M.H., & Shin, Y. (1999). An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis. Strom, S., Holly, A., and Diamond, P. (Ed.), in *Centennial Volume of Rangar Frisch* (p. 371-413). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pesaran, M.H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Pesaran, M. H., & Smith, R.P. (1998) Structural Analysis of Cointegrating VAR's. *Journal of Economic Surveys* 12(5), 471-505. <https://doi.org/10.1111/1467-6419.00065>
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Ramsey, J. B. (1969). Tests for Specification Errors in Classical Linear Least-Squares Regression Analysis. *Journal of the Royal Statistical Society Series B: (Methodological)*, 31(2), 350-371. <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1969.tb00796.x>
- Topallı, N. (2017). Ekonomik Büyüme, İhracat ve CO2 Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: BRICS ve Türkiye Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(12), 685-698.
- Uçak, H., Aslan, A., Yücel, F., & Turgut, A. (2014). A Dynamic Analysis of CO2 Emissions and the GDP Relationship: Empirical Evidence from High-Income OECD Countries. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 10(1), 38-50. <https://doi.org/10.1080/15567249.2010.514586>

EXTENDED SUMMARY

This study conducts a thorough investigation into the complex relationship between CO₂ emissions and Canada's Gross Domestic Product (GDP), a subject of considerable importance in the discourse of sustainable development. The research is pivotal in enhancing the comprehension of the nuanced interplay between economic expansion and its environmental repercussions.

To provide an extensive analysis of the short-term and long-term relationships between CO₂ emission and GDP, a comprehensive econometric methodology, consisting of unit root tests, the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) approach to cointegration, Error Correction Model (ECM), and long-run model estimations, is followed.

The Augmented Dickey-Fuller, Phillips-Perron, and Lee-Strazicich tests are employed to assess the stationarity of the CO₂ emission and GDP. The findings of these tests indicate that both variables are non-stationary in their original form but achieve stationarity upon differencing, implying that both CO₂ emission and GDP are I(1) variables.

The paper employed ARDL methodology due to its flexibility in handling variables with different orders of integration and for capturing both short-term and long-term dynamics. Based on the Akaike Information Criterion (AIC), the ARDL (2,0) model is selected as the model with appropriate lag length.

The model undergoes several diagnostic tests, including Jarque-Bera, Breusch-Godfrey, ARCH, and Ramsey RESET tests, which confirm the absence of serial correlation, heteroskedasticity, and model specification errors. The CUSUM and CUSUMSQ tests further affirm the parameter stability of the model over the sample period.

The ECM results are particularly crucial. The error correction term is found to be -0.61, significant at the 1% level (t-statistic of -9.41), implying that approximately 61% of disequilibrium is corrected yearly. This signifies a rapid adjustment towards long-term equilibrium.

The long-run model reveals a significant positive relationship between CO₂ emission and GDP. Specifically, a 1% increase in CO₂ emission is associated with a 0.94% increase in GDP, significant at the 1% level. This outcome highlights the strong link between economic activities and environmental impact in Canada.

Given the positive relation between CO₂ emission and GDP, the study suggests the necessity of sustainable economic policies. Emphasis is placed on reducing dependence on carbon-intensive energy sources, promoting renewable energy, and enhancing energy efficiency. Such measures are vital for decoupling economic growth from environmental degradation.

The study acknowledges its limitations, primarily its focus on Canada, which may restrict the generalizability of the findings. Future research is encouraged to explore this relationship in different countries and contexts, and to include other environmental indicators for a more comprehensive understanding.

In conclusion, this study offers an in-depth analysis of the relationship between CO₂ emissions and GDP in Canada, using appropriate econometric techniques. The findings contribute significantly to the discourse on sustainable economic growth and environmental preservation, emphasizing the need for policies that align economic development with environmental sustainability. The research opens avenues for further exploration in different economic settings, encouraging a global perspective on this critical issue.

BÖLÜM 4

KIRIK CAMLAR TEORİSİNİN ÇALIŞMA HAYATINDAKİ YERİ

Banu ÖZBUCAK ALBAR¹

Giriş

Kriminolojik bir teori olan kırık camlar teorisi, ABD’de suç psikoloğu Philip Zimbardo tarafından 1969’da uygulanan bir araştırmanın öncülüğünde, 1982 yılında Wilson ve Kelling tarafından geliştirilen bir teori olup, suçun önlenmesi açısından toplum ve örgüt kültürü açısından büyük önem taşımaktadır. Kırık camlar teorisi, toplumsal yapı içerisinde suç oluşumunda düzensizliğin etkisine odaklanmaktadır. Genel olarak sahipsizlik, kontrolsüzlük, bakımsızlık ve ilgisizlik duygusunun bireyi suç işleme yönünde cesaretlendireceği ve toplumda küçük suçlara göz yumulması durumunun büyük suçların oluşumunda etkili olduğu prensibine dayanmaktadır (Doğan ve Sevinç, 2011:30). Toplumun şekillenmesi adına önemli bir yöntem olan bu teori, kitle psikolojisini olumsuz etkileyen davranışları ifade etmektedir. Bu açıdan toplumda ihmal edilmiş küçük düzensizliklerin ve suçların engellenmesinin, gelecekte olası muhtemel büyük düzensizlikler ve daha büyük suçların önlenebileceği düşüncesine dayanmaktadır.

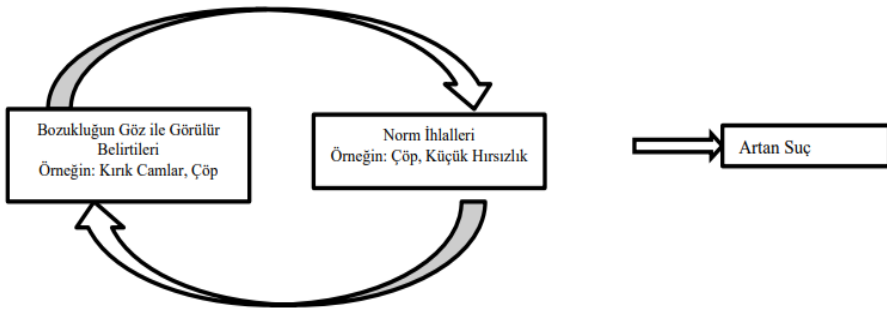
“Taviz tavizi doğurur” ya da “nasıl olsa herkes yapıyor, bende yapsam bir şey olmaz” mantığına dayanan kırık camlar teorisi, çoğu zaman tek bir bireyin başlattığı bir durum olsa da, sonrasında bir grubun etik dışı davranışları haline dönüşebilmektedir. Buradan hareketle örgütlerde yaşanan düzensizlikler, aksaklıklar ve etik dışı davranışlar yönetim tarafından denetlenmez ve bir çözüme kavuşturulmazsa yaşanan olumsuzlukların kartopu gibi büyümesi ve daha büyük sorunlara yol açması olasıdır.

Çalışmada yaşamın her anında karşılaşılabileceğimiz kırık camlar teorisi, özellikle çalışma hayatı açısından ele alınmış ve örgütlerde duygu ve davranışlar üzerinde etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda öncelikle kırık camlar teorisi kavramı tanımlanmış daha sonra teorinin genel olarak örgüt iklimi ve çalışanların üretkenlik karşıtı iş davranışları üzerindeki etkisi ele alınmıştır.

¹Doç. Dr. , Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İ.İ.B.F.
ORCID: 0000-0003-1790-0761

Kırık Camlar (Pencereler) Teorisi (Broken Windows Theory)

Profesör James Q. Wilson ve Profesör George L. Kelling tarafından geliştirilen kırık camlar teorisi tamir edilmeyen kırık bir cam ya da pencereyi, sahipsizlik ve ihmalle eşleştirmektedir (Tuncer, 2003). Kırık camların toplumsal açıdan yerleşim yerlerinde suça teşvik edici, cesaretlendirici niteliği olduğu fikrine dayanmaktadır. Kentlerde yaşanan güvenlik uygulamalarına farklı bir bakış açısı getiren bu teori, belirli bir yerleşim alanında yaşanan küçük bir sorunun, ihmal edilirse zaman içerisinde çok daha büyük bir soruna dönüşeceğini ileri sürmektedir. Genel olarak sokaklara sigara izmariti ve çöp atmak, duvar yazısı yazmak, terk edilmiş binalar ve arabalar ya da evlerin tamir edilmemiş yıkık duvarları veya sökülmüş çitleri gibi toplumda zararsız ve küçük sayılabilecek durumlar düzensizlik olarak nitelendirilmektedir. Kırık camlar teorisine göre bu durum, o bölge sakinleri açısından sahipsizlik ve denetimsizlik olarak algılanmakta ve çok daha ciddi suç davranışlarına açık boşluk yaratmaktadır (Wilson ve Kelling, 1982; Austrup, 2011:4).

Şekil 1. Kırık Camlar Teorisinin Toplum İçindeki Süreci (Churruca vd., 2018:2, Akt. Altıntaş, 2023:242)

1982 yılında Wilson ve Kelling tarafından geliştirilen kırık camlar teorisinin temeli, ABD’li suç psikoloğu Philip Zimbardo’nun 1969 yılında yaptığı sosyal bir deneye dayanmaktadır. Bu deneyde Zimbardo, sosyo-ekonomik açıdan iki farklı bölgede yaşayan insanlar üzerinde araştırma yapmıştır. New York eyaletinde yer alan özellikle suç oranının yüksek olduğu ve daha çok düşük gelir seviyesinde yer alan insanların yaşadığı bir bölge olan Bronx’da ve Kaliforniya’da suç oranının düşük olduğu ve daha çok yüksek gelir seviyesinde insanların bulunduğu Palo Alto bölgesinde birbirine benzeyen, 1959 model plakaları olmayan otomobiller bırakılmıştır. Bronx’a bırakılan araç, on dakika gibi kısa bir süre içerisinde parçalanmış ve yağmalanmıştır. Hatta otomobile ilk saldırıyı yapan anne, baba ve bir erkek çocuktan oluşan bir aile olup, aracın radyatör ve aküsünü almışlardır. Yaklaşık 24 saat içerisinde ise arabanın tüm

değerli parçaları alınmış, sonrasında ise camları kırılmak, döşemeleri sökülme suretiyle araca rastgele zarar verilmiştir. Buna karşılık Palo Alto'daki araca ise, bir hafta boyunca hiç kimse tarafından dokunulmamıştır. Bunun üzerine Zimbardo, aracın kelebek camını kırmış ve tekrar gözlemlemeye devam etmiştir. Bu bölge sakinleri tarafından araca zarar verildiğinin fark edilmesi üzerine, aracın sahipsiz olduğu düşünülerek bu araba da kısa süre içerisinde tamamen yağmalanmıştır. Ayrıca bu sosyal deneyde her iki arabaya da zarar verip yağmalayanların dış görünüşü iyi olan “saygın beyazlar” olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle ilk camın kırılması ile suç işlemeye yönelik cesaret verici ilk adım atılmış olmakta ve suç işleme potansiyelinin hızlı bir şekilde yön bulduğu gözlemlenmektedir (Wilson ve Kelling,1982; Yazıcı,2018:848; Temir,2020:134-135).

Kırık camlar teorisi, temelde iki prensibe dayanmaktadır. İlki toplum içinde var olan sorunlar, düzeni bozar. Örneğin bulunduğumuz çevrede yere çöp atmak ve zamanla bu davranışı herkesin yapması o çevreyi bir çöplüğe dönüştürecek ve toplumsal düzeni bozacaktır. İkincisi prensip ise işlenmiş olan her suç, daha büyük suçlara teşvik edici niteliktedir. Örneğin terk edilmiş, yıkık dökük binalar zamanla uyuşturucu pazarlıklarının yapıldığı suç yerlerine dönüşerek, daha ciddi suçların ortamı haline gelecektir (Clarke ve Eck, 2007:25). Kırık cam genel olarak insanlara “ne istersen yap çünkü kimse umursamıyor” fikrini vermektedir. Bu sebeple düzensizliklere, küçük bozulmalara ya da eksikliklere kısa süre içerisinde müdahale edilmezse, bu durum zincirleme bir şekilde daha büyük sorunlar yaratmaktadır. Hatta normalde düzene uyması gereken kişiler bile bu sarmalın içine dâhil olabilmektedir. “Taviz, tavizi doğurur” sözü de bu teori ile desteklenmektedir (Temir,2020:135). Günlük hayatımızda bu duruma uygun birçok örnek yaşanmaktadır. Örneğin belirli bir yerde bir-iki sigara izmariti var ve o bölge temizlenmemişse kısa sürede izmarit sayısı artacaktır. Benzer şekilde cadde üzerinde bir ağacın dibine bir kişi çöp attığında, o ağacın dibinin bir çöp yığına dönüşmesi muhtemeldir. Yaya kaldırımına veya park edilmemesi gereken bir bölgeye araç park edildiye ve bu durum uyarılmaz ve düzeltilmezse her geçen gün o bölge araçların park yeri haline dönüşecektir. Ya da sınıf ortamında bir öğrencinin konuşmaya başlaması, gürültü yapması ancak o öğrenciyeye müdahale edilmemesi ve uyarılmaması hali de kısa bir süre içerisinde tüm sınıfta herkesin katkısıyla oluşan bir uğultuya sebep olacaktır.

Teorinin Çalışma Hayatındaki Yeri

Kırık camlar teorisi, genel olarak kentlerde suçların yaygınlaşmasına yönelik bir teori olmasının yanı sıra, Michael Levine “Kırık Camlar, Başarısız İşler” (Broken Windows, Broken Business) isimli kitabında bu teorinin, örgütler için

de geçerli bir teori olduğunu savunmuştur (Levine, 2005:18). Tüm örgütlerin kendine özgü kırık camları olduğunu belirten Levine, örgütlerin en önemli probleminin örgütün büyük sorunlarına odaklanarak, onları sona götürebilecek küçük sorunları gözden kaçırmaları olduğunu belirtmiştir. Örgütlerin gözden kaçırdıkları kırık camlar ise aşağıdaki gibi sıralanabilir (Bektaş vd.,2019:602-603);

- ✓ Yerlere atılmış küçük çöpler
- ✓ Boyası dökülmüş duvarlar
- ✓ Yetersiz aydınlatma
- ✓ Kötü ve kirli tuvaletler
- ✓ Kirli kapı ve pencereler
- ✓ Aşınmış ve kirli halılar ve yer döşemeleri
- ✓ Bakımsız ve temiz olmayan dinlenme odaları
- ✓ Uzun bekleme kuyrukları
- ✓ Yetersiz iletişim
- ✓ Kibar olmayan telefon görüşmeleri
- ✓ İş takip eksikliği
- ✓ Etrafta bakımsızlıktan solmuş bitkiler
- ✓ Net olmayan web sayfası
- ✓ Yoksul çalışan görünümü

Kırık camlar teorisinin örgütlerde üzerinde durduğu en önemli nokta, örgüt içerisinde meydana gelen bir olaya kısa süre içerisinde müdahale edilmesi gerektiğidir. Küçük bir sorun gibi görünen bir olaya zamanında müdahale edilmemesi ya da görmezden gelinmesi halinde, zaman içerisinde zincirleme bir etki yaratarak, artık önlenmesi zor bir hal alan ciddi sorunlara yol açacaktır. Örneğin işyerine her gün 10-15 dakika geç gelmeyi alışkanlık haline getiren bir çalışana, işvereni ya da yöneticisi tarafından gerekli müdahale yapılmazsa, bu alışkanlık doğal bir durum gibi algılanarak devamlılık arz edecek hatta gitgide geç kalma süresi de artacaktır. Aynı zamanda bu durum, diğer çalışanlar için de bir örnek oluşturacağı için zamanla onlar da geç kalma davranışı sergileyecek ve bu durum tüm çalışanlar arasında yaygın bir davranışa dönüşecektir (Bektaş vd.,2019:603). Diğer bir ifadeyle bir örgüt içerisinde sürekli işten kaytaran, gerek duyulduğunda ulaşılamayan ya da sürekli hastalık izni kullanan çalışanlar var ise bu işletmenin kırık bir camı vardır. Bu durumun devam etmesine izin vermek, diğer çalışanlarda adaletsizlik algısının oluşmasına sebep olacaktır. İşletme içi olumsuz bu tür tutumlara müdahale edilmemesi ve herhangi bir ceza verilmemesi, yönetimin adil olmadığı düşüncesini ön plana çıkartacaktır. Böylelikle kısa bir süre içerisinde kendileri de benzer davranışları

sergilediklerinde cezalandırılmayacaklarını düşünerek, aynı şekilde tutum sergileyeceklerdir (Güven ve Akmeşe,2021:77).

Örgütlerde kırık camların engellenebilmesi amacıyla yapılabilecekler şöyle sıralanmıştır (Gladwell, 2000:140-143, Akt. Bektaş vd.,2019:601-602):

- ✓ Örgütlerde çalışanlar için standart bir kıyafet belirlenerek, bu düzene uyulup uyulmadığı düzenli kontrol edilmelidir. Ayrıca kıyafetlerin hijyen açısından temiz olmasına özen gösterilmelidir.
- ✓ Çalışanlar müşterilerle telefonda konuşurken, önceden özel olarak belirlenmiş karşılama mesajları kullanarak ve mümkün olduğunca müşterilere isimleri ile hitap ederek iletişim kuralmalıdır.
- ✓ Çalışanlar daima güler yüzlü ve nazik olmalıdır.
- ✓ İşletmenin fiziksel görünüşüne dikkat edilerek, her zaman temiz ve düzenli olmasına önem gösterilmelidir.
- ✓ Müşterilere daima saygılı ve nazik davranılarak, müşteri memnuniyeti sağlanması için hassasiyet gösterilmelidir.

M. Levine'e göre, kırık camlar teorisi sadece kentlerde işlenen suçlarla sınırlı değildir. Rekabetin üst boyutta olduğu işletmeler için de geçerli olup, genellikle müşteri ilişkileri odaklı ele alınmaktadır. Levine, iş hayatında kırık camları aşağıdaki şekilde örneklendirmiştir (Levine,2016,<https://www.fikirce.com/kirik-cam-teorisi-nedir/>,Erişim tarihi: 04.11.2023):

- ✓ Önemli bir restoran zincirinin bir şubesi olan işletmenin tuvaletinde, tuvalet kâğıdı bittiyse ve yenilenmediyse bu durum yönetimin müşterilerin ihtiyaçlarını göz ardı ettiği algısı yaratmaktadır. Hatta müşteri, bu işletmenin tüm şubelerinde müşteriye önem verilmediği genellemesi yapabilir veya bu işletmede yemek yemenin sağlığa zararlı olabileceği kanısına varabilir.
- ✓ Saygın bir kıyafet işletmesinde çalışan ilgisiz bir kasiyer, 'kırık cam' olabilir.
- ✓ Kötü sunulmuş bir ürün, 'kırık cam' olabilir.
- ✓ İyi hazırlanmamış bir yemek listesi, 'kırık cam' olabilir.
- ✓ Üstünde agresif bir slogan bulunan tişört ile çalışan benzin istasyonu görevlisi, müşterileri kalıcı olarak uzaklaştırarak rakip firmalara gitmesini sağlayabilir.
- ✓ Satın aldığı bir ürünü iade etmek isteyen müşteri, neden iade alınmadığını sorguladığında cevap olarak 'kural bu' denilmesi, 'kırık cam' olabilir.
- ✓ İşletmenin bir çalışanı, ne amaçla olursa olsun işletmeye zarar vermeye başlamışsa bu bir 'kırık cam' olabilir.

Rick'e göre, kırık camlar teorisinin örgütlerde kurum kültürü üzerinde etkisi oldukça büyüktür. Örneğin müşteri memnuniyetini ön planda tutmasıyla övünen

bir işletmenin, müşterilere nezaketsiz davranan bir resepsiyonist çalıştırması ve yönetimin bu duruma bir müdahalede bulunmaması diğer çalışanlar açısından aslında müşteri memnuniyetinin önemsenmediği algısının oluşmasına ve kısa bir süre sonra onların da kurum kültürünü oluşturan kurallardan uzaklaşarak müşterilere ilgisiz tutumlar sergilemelerine sebep olacaktır (Rick,2016, Akt.Temir, 2020:138-139). Örgütlerde, kurum kültürünün zarar görmemesi için örgüt çalışanlarının olumsuz davranışlarına ‘bir kereden bir şey olmaz’ düşüncesiyle yaklaşılmamalıdır. Özellikle etik dışı davranışlara kısa sürede yönetim tarafından müdahale edilerek, her zaman kurum değerleri ön planda tutulmalıdır. Örgütlerde sıklıkla rastlanılan etik dışı davranışların bilinçli yapılması hali, örgütlerle üretkenlik karşıtı iş davranışlarını ifade etmektedir.

Üretkenlik karşıtı iş davranışları (ÜKİD), örgütün bir çalışanı tarafından bilinçli olarak yapılan ve örgüt yasal haklarına karşı nitelikte davranışlar olarak tanımlanmıştır. Bir davranışın ÜKİD olarak kabul edilmesi için ise, incelenen davranışın sonucundan ziyade, davranışın doğrudan kendisi irdelenmektedir (Gruys ve Sackett,2003:30). Üretkenlik karşıtı iş davranışları arasında; çalışanların malzeme israfı, işi yavaşlatması, hırsızlık, sabotaj, dedikodu çıkarma, etik dışı gayri ahlaki davranışlarda bulunma, iş arkadaşlarına saldırı vb. davranışlar yer almaktadır (Penney ve Spector,2022:126). Üretkenlik karşıtı iş davranışları, hırsızlık ve saldırganlık gibi alenen yapılan davranışlardan oluşabileceği gibi, kurallara uymama veya işini bilinçli olarak hatalı yapma gibi üstü kapalı şekilde gerçekleştirilebilecek davranışlardan da oluşabilmektedir (Fox vd.,2001:292). Sistematik olarak ve kasıtlı bir şekilde gerçekleştirilen bu davranışlar, örgütsel etik iklimi ve örgütün genel amaç ve çıkarlarını olumsuz olarak etkilemekte, örgüt içi performans ve verimliliği düşürerek finansal zarar getirmektedir (Sezici,2015:3).

Üretkenlik karşıtı davranışlar ile kırık camlar teorisi arası ilişki değerlendirildiğinde, ÜKİD çalışanların örgüte ya da çalışma arkadaşlarına karşı kişinin beslediği olumsuz duygular neticesinde yaptığı kasıtlı davranışları ifade ederken; kırık camlar, örgüt içerisindeki düzensizlikten ya da örgüt üyelerinden birinin etik dışı bir davranışından veya suçundan etkilenecek olumsuz davranışlar sergilenmesini ve benzer suçların artmasını ifade etmektedir (Alper Ay ve Karatepe, 2023:2855-2856). Örgütlerde bu iki kavram arasındaki ilişkiyi inceleyen Şenol (2022), Biçer (2022) ve Alper Ay ve Karatepe (2023) çalışmalarında üretkenlik karşıtı iş davranışlarının oluşmasında, örgütsel kırık camların teşvik edici nitelikte olduğu ve bu kavramlar arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşımlardır.

Sonuç ve Değerlendirme

Kırık camlar teorisine göre, bir binada bulunan kırık bir cam onarılmazsa, bu binanın sahipsiz olduğu düşünen başka insanlar diğer camları da kırmak isteyecektir. Bu algıya kapılan diğer insanların katkısıyla bu bina bir süre sonra tamamen camsız kalacaktır. Bu temele dayanan kırık camlar metaforu, genel olarak düzensizliklere gösterilen toleransı tanımlamaktadır (Beşe,2006:1). Düzensizlik, aşikâr bir şekilde suç oluşumuna sebep olmaktadır. Bu sebeple bir yerdeki düzensizlik kaynaklı önlenmeyen her türlü sorun, insanların o yere karşı bakış açılarını ve algılarını olumsuz etkilemekte ve zamanla sorunların artmasına sebep olmaktadır (Alper Ay ve Karatepe,2023:2855). Kırık camlar teorisi çıkış noktası itibariyle suç psikolojisini açıklama temeline dayanan bir teori olsa da günümüz çalışma hayatında örgütlerde etik dışı davranışların ve kontrolsüz alanların bireyleri olumsuz davranışlara ve suça teşvik edici durumlarını açıklama konusunda da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Örgütlerde küçük sorunlara ve düzensizliklere yönetim tarafından çözüm bulunmaması veya herhangi bir müdahale edilmemesi, çalışanlar açısından bir zafiyet olarak algılanmakta ve zamanla büyük sorunlara yol açabilmektedir. Bu sebeple örgütlerde ufak detaylara önem verilmesi, çalışanların suça teşvik edilmesini önleyici niteliktedir.

Örgütlerde bakımsız teçhizatlar, arızalı üretim ve ofis ekipmanları, çalışanlar arasındaki yatay ya da dikey şiddet unsurları, örgüt iklimindeki bozulmalar kırık camlar teorisi belirtileri olarak kabul edilebilir. Örneğin işyerinde çalışanlar arasında mobbing uygulanıyor ve yöneticiler bu durumu görmezden geliyorsa, mobbing durumu bir kırık cam olarak uygulanabilir bir suç unsuru haline gelecektir. Örgütlerde ihmal edilmiş ya da önemsenmemiş her türlü fiziki düzensizlik veya soyut rahatsızlık verici her durum kırık camlara sebep olabilmekte ve bu da örgütsel işleyişe zarar vermektedir (Nalçacıgil, 2020:2149-2151). Çalışma hayatında kırık camlar ya da ihmaller, örgüt içerisinde çalışanlar ve müşteriler açısından düzensizliği ve suçu teşvik edici nitelik taşımaktadır. Günümüzde işletmelerin içinde buldukları rekabet ortamları göz önüne alınarak, müdahale edilmez ise örgütlere zarar verici niteliği bulunan kırık camlara, bu kırık camların iletildiği mesajlara yöneticilerin önemle dikkat etmesi ve zaman kaybetmeden önlem alması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alper Ay, F. Ve Karatepe, H. (2023). Etik Dışı Davranışların Çoğalmasında Etkisi Olan Kırık Camların Üretkenlik Karşıtı İş Davranışlarına Etkisi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(3), 2851-2870.
- Altıntaş, M. (2023). Kırık camlar teorisinin erdemli raporlama (whistleblowing) davranışına etkisi: yükseköğretim çalışanları üzerinde bir uygulama. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 240-257.
- Austrup, S. (2011). The Person Behind the “Broken Window”: The Influence of the Environment and Personality on Undesired Behavior, 1-19. https://essay.utwente.nl/59931/1/BSc_S_Austrup.pdf
- Bektaş, M., Erkal, P. ve Çetin, T. (2019). Kırık Camlar Teorisinin İşletmelere Uyarlanması: Ölçek Geliştirme Çalışması, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 596-617.
- Beşe, E. (2006). Kırık Pencereler Teorisi Bağlamında Kentsel Yaşamda Suç ve Güvenlik, *Polis Bilim Dergisi*, 8 (1), 1- 24.
- Biçer, C. (2022). Broken Windows Effect İn Organizations: A Focus On Counterproductive Work Behaviors That Lead To Employee Burnout And Employee Turnover And Solutions. *Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 3(1), 28-45.
- Churruca, K., Ellis, A.L. ve Braithwaite, J. (2018). “Broken hospital Windows”: debating the theory of spreading disorder and its application to healthcare organizations, *BMC Health Services Research* (2018) 18:201., <https://doi.org/10.1186/s12913-018-3012-2>
- Clarke, R. V. ve Eck, J. E. (2007). Problem Çözücüler için 60 Küçük Adımda Suç Analizi. çev. Ahmet Çelik, Hakan Cem Metin vd., *Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara.
- Doğan, H. İ. ve Sevinç, B. (2011). Suç Teorileri ve Şehir Güvenliği: Bitlis İliyle İlgili Genel Bir Değerlendirme, *Polis Bilimleri Dergisi*, 13 (4): 31.
- Fox, S., P.E. Spector ve D. Miles (2001). “Counterproductive Work Behavior (CWB) in Response to Job Stressors and Organizational Justice: Some Mediator and Moderator Tests for Autonomy and Emotions”, *Journal of Vocational Behavior*, Vol. 59 No. 3, 291-309.
- Gruys M.L. ve Sackett P.R. (2003). “Investigating the Dimentionality of Counterproductive Work Behavior” *International Journal of Selection and Assessment*. 11(1), 29-42.
- Güven, M. ve Akmeşe, A. (2021). Kırık Camlar Teorisi Bağlamında Yönetim Tazırlarının Değerlendirilmesi: Bir alan Araştırması. A. M. Sahabi (Ed.), *İşletmelerde Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri içinde (75-86)*, *Eğitim Yayınevi*, İstanbul.

- Levine, M. (2005). Broken Windows Broken Business: How the Smallest Remedies Reap The Biggest Rewards. New York: Warner Books.
- Levine, Micheal. (2016), Razbitiye Okno, Razbitiy Biznes: Kak Melçayışıye Detali Vliyayut na Bolşıye Dostijeniya, Moskva: Alpina Pablişer.
- Nalçacıgil, E. (2020). “Contributions To The Organizational Administration Of The Broken Windows Theory” *International Social Sciences Studies Journal*, (e-ISSN:2587-1587) Vol:6, Issue: 62, 2149-2157
- Penney, L. M., & Spector, P. E. (2022). Narcissism and Counterproductive Work Behavior: Do Bigger Egos Mean Bigger Problems? *International Journal Of Selection And Assessment*, 10(1/2), 126- 134.
- Rick, Torben, (2016.) Broken Organizational Culture <https://www.torbenrick.eu/blog/culture/broken-organizational-culture/>, Erişim Tarihi: 04.11.2023
- Sezici, E. (2015). “Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları Üzerinde Kişilik Özelliklerinin Rolü”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7(14).1-22.
- Şenol, L. (2022). Örgütsel Kırık Camların Üretim Karşıtı İş Davranışları Üzerine Etkisi: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma, *International Social Sciences Studies Journal*, 8(97), 1518-1526.
- Temir, E. (2020). Kırık Camlar Teorisinin Kurum Kültürüne Uyarlanabilirliği, *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (4), 133-144.
- Tuncer, H. (2003). Toplum Destekli Polislik (Problem Odaklı-Proaktif Polislik), *Çağın Polisi Dergisi*, (23), 40-44., <https://www.caginpolsi.com.tr/toplum-destekli-polislik-problem-odakli-proaktif-polislik/>, Erişim tarihi:04.11.2023
- Wilson, J. Q., & Kelling, G. L. (1982). Broken Eindows: The Police and Neighborhood Safety. *The Atlantic Monthly*, 29-38. <https://www.fikirce.com/kirik-cam-teorisi-nedir/> , Erişim tarihi:04.11.2023

BÖLÜM 5

ÖRGÜTLERDE SESSİZ İSTİFA DAVRANIŞI

Banu ÖZBUCAK ALBAR

Giriş

Bir süredir çalışma hayatında gündemden düşmeyen sessiz istifa kavramı, çalışmanın anlam ve değerine farklılık getirmiştir. İnsanların ne için çalışıyorum? sorusundan hareketle, “çalışmak için yaşamak” bilinci yerini “yaşamak için çalışmak” düşüncesine bırakmıştır. Çalışanların örgütsel bağlılıklarında azalma duygusunun bir sonucu olarak değerlendirilebilecek sessiz istifa kavramı, özellikle pandemi sürecinde çalışma kültüründe yaşanan köklü değişimlerle ön plana çıkmıştır.

Özellikle Amerika’da pandemi döneminden sonra “büyük istifa” olarak başlayan ve birçok kişinin işinden istifa ederek işten ayrılması eylemleri, bir medya kullanıcısının “iş senin hayatın değil” sloganından hareketle tüm dünyaya yayılmıştır. Bu anlamda sessiz istifa, günümüz değişen çalışma hayatı ilişkilerinde en son kültürel yeniliktir (Güler,2023:248). Türkçe sessiz istifa olarak tanımlanan “Quiet Quitting” kavramı, sadece işi bırakma olarak değil, iş ortamında çalışanın gösterebileceği en az emeği sarf etmesi, en az sorumluluğu alması dolayısıyla kendisinden minimum düzeyde faydalanılmasına imkân tanınması hali olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmada örgütlerde sessiz istifa kavramına ilişkin teorik bir değerlendirme yapılarak, ortaya çıkma süreci ve sebepleri, işverenler, çalışanlar ve toplum açısından sonuçları ve mücadele yöntemleri incelenmeye çalışılmıştır.

Sessiz İstifa Kavramı ve Ortaya Çıkma Süreci

Sessiz istifa (Quiet Quitting) kavramı, tarihsel süreç içerisinde ilk kez 2009 yılında Texas’ta organize edilen A&M Ekonomi Sempozyumu’nda ekonomist Mark Boldger tarafından ortaya atıldığı ifade edilmektedir (Formica, S., & Sfodera, F. 2022:900; Fresh Headline, 2022). Ayrıca sessiz istifa kavramının Venezuela’daki ekonomik tartışma süreçleri kapsamında “azalan başarı isteği” anlamında kullanıldığı ve bu düşüncenin “kârın, girişimciliğin ve üretkenliğin şeytanlaştırılmasını” temsil ettiği belirtilmektedir (Yıkılmaz,2022:582; Çimen ve

¹ Doç. Dr. , Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İ.İ.B.F.
ORCID: 0000-0003-1790-0761

Yılmaz, 2023:28). Los Angeles Times'a göre ise bu kavram ilk olarak Nashville'de işe alım uzmanı ve kariyer koçu olan Bryan Creely tarafından kullanılmıştır (Daugherty, 2022).

Sessiz istifa kavramının popüler hale gelmesinde, 2021 yılında Çin'de bir genç çalışanın aşırı çalışma saatleri sebebiyle hayatını kaybetmesi ve bu durumun sosyal medyada tüm dünyanın dikkatini çekerek fazla çalışma saatlerine yönelik tepkilerin artmasına sebep olması yatmaktadır (Gelisim University, 2022). Sessiz istifa kavramının son dönemlerde popülerliği ise, Çin'de Mandarin dilindeki "Tang Ping (sırt üstü yatma)" eylemi ve TikTok videoları sayesinde gerçekleşmiştir. Tang ping hareketinin ortaya çıkışında Çin'de özellikle teknoloji şirketlerinde yaygın bir çalışma şekli olan "996 kültürü" etkili olmuştur. 996 kültürü, sabah saat 9'dan akşam saat 9'a kadar, haftanın ilk günü olan pazartesi gününden cumartesi gününe kadar haftada 6 gün süren, çalışma düzenini ifade etmektedir. Çin'de bu kültürün savunuculuğunu yapan en önemli isimlerden biri Alibaba şirketinin kurucu Jack Ma'dır (Wang & Wang, 2021).

Sessiz istifa kavramıyla ilgili çevrimiçi tartışmalar ise, 2022 yılının temmuz ayında New York'ta yaşayan hem bir yazılım mühendisi hem de müzisyen olan 24 yaşındaki Zaid Khan tarafından TikTok'ta yayınlanan bir video sayesinde başlamıştır. Sessiz istifa kavramının toplumda farkındalığını popüler hale getiren Khan, paylaştığı videosunda (TikTok, 2022) "*Sessiz istifa, işinizi bırakmak anlamına gelmiyor. Sadece işinizin hayatınızı ele geçirmesine engel olmak anlamına geliyor. İşiniz hayatınız değil! Değeriniz ürettiklerinizle tanımlanamaz*" ifadesinde bulunarak ve "#QuietQuitting" hashtagiyle TikTok'ta yaptığı bu paylaşımıyla, 17 milyondan fazla görüntülemeye ulaşmıştır (Önder,2022; Yıldız ve Özmenekşe, 2022:15). Bu videonun ardından 2022 yılı Ağustos ayında L. Ellis ve A. Yang tarafından, The Wall Street Journal'da , "If Your Co-Workers Are 'Quiet Quitting,' Here's What That Means" isimli bir makale yayınlanmıştır (Ellis&Yang,2022). Sonrasında ise konu ile ilgili Twitter, LinkedIn gibi diğer sosyal medya sitelerinde sessiz istifa ile ilgili birçok paylaşım yapılmıştır (Elgan, 2022).

Sessiz istifa kavramı, tek bir ülke genelinde değil kısa bir süre içerisinde sosyal medya aracılığıyla farklı kültürlerdeki tüm dünya ülkelerinde farkındalık yaratan bir kavram haline gelmiştir. Bu kavramın temelinde yer alan ortak fikir ise, çalışanların iş ve yaşam dengesi kurabilmesinin önemli olduğu, iş hayatının kişinin yaşamında 'her şey demek' olmadığı ve fazla çalışmanın abartılı ve insan sağlığı açısından zararlı olduğu düşüncesidir (Madell ve Ortiz, 2022). Sessiz istifa, işyerinde çalışanların kasıtlı olarak iş faaliyetlerini iş tanımlarıyla sınırladığı, hedeflenen beklentileri karşıladığı ama aşmadığı, hiçbir zaman ek görevler için gönüllü olmadığı ve tüm bunları sadece mevcut istihdam edilme

halini korumak için yaparken, bireysel hedeflerini kurumun hedeflerinden daha ön planda tutan zihniyettir (Serenko,2023).

Sessiz istifa en genel haliyle “belirlenen iş saatlerinde sadece tanımlanan işi yapmak” anlamına gelmektedir. Çalışanın aldığı ücrete göre davranması, iş ve yaşam dengesini koruması, fazla sorumluluk almaktan kaçınması, iş dışında kalan anlamlı hayatı kaçırmamaya çalışması, kendine zaman ayırarak yoğun iş temposunu yavaşlatmayı ve gerekenden başka hiçbir işe karışmamayı ifade etmektedir. İnsanların koşuşturmaca kültürüne ve iş tükenmişliğine verdiği bir tepki olarak değerlendirilmektedir (Kont, 2022). Diğer bir tanımlamaya göre ise, sessiz istifa kavramı, bireyin içinde bulunduğu ortamda daha fazlasını elde edemeyeceğine yönelik inancının bir sonucudur.

Sessiz istifa eden çalışanlar, temel görevlerinden ayrılmadan birincil sorumluluklarını yerine getirmeye devam etmektedir. Bu kişiler, işyerine erken gelme, geç ayrılma, mecburi olmayan toplantılara katılma, kendisine verilen görevlerin fazlasını yapma vb. örgütsel vatandaşlık davranışlarını yapmaya daha az isteklidirler (Klotz ve Bolino, 2022). Sessiz istifa edenlerin, altta yatan sebeplerine bağlı olarak sessiz istifa belirtileri değişiklik gösterebilir. Ancak genel olarak sessiz istifa belirtileri aşağıdaki gibidir (Hetler,2022; Maguire,2022):

- Toplantılara katılmamak,
- İşe geç gelmek ya da erken ayrılmak,
- Takım projelerine daha az katkı sağlamak,
- Üretkenlikte ve verimlilikte azalma,
- Görevini yaparken tutku ve coşku eksikliği,
- Kendisini meslektaşlarından izole etmek,
- Gelişim fırsatlarını reddetmek,
- Kendisinden beklenen minimum düzeyde performans göstermektir.

Sessiz istifa kavramı, çalışanın tembel olması anlamına gelmemektedir. Çalışanın mevcut işinden memnun olmasına rağmen, kendisinden beklenen en az performansı göstermesi, daha fazlasına motivasyonu olmaması halini ifade etmektedir. Burada önemli olan kişinin motivasyonudur (Savaş ve Turan, 2023:443). Sessiz istifa kavramı ile benzer anlama gelen diğer bir ifade ise “içsel işten ayrılma” kavramıdır. İçsel işten ayrılma, çalışanın işine devam ederken, sadece işinin gerektirdiği kadarını yapması hali, emeklilere özgü davranışlar sergileyerek işyeri gerçekliğinden kopması durumudur (Gözlü, 2023:222).

Örgütlerde Sessiz İstifaya Sebep Olan etkenler

Sessiz istifa, sosyal medya sayesinde popüler bir terim haline gelse de aslında yeni bir kavram değildir. Sessiz istifa gerçekte çalışma hayatında devam eden iş tatminsizliğinin doğrudan bir yansımasıdır. Çalışanlar, iş tükenmişliğine yol açan sebeplerin çoğundan dolayı sessizce istifa etmektedir (Chavarin,2023). Youthall Türkiye ekibi tarafından online olarak gerçekleştirilen 1002 kişinin katıldığı araştırma sonuçlarına göre, Türkiye’de gençlerin %24’ünün şu an sessiz istifa sürecinde olduğu, yaklaşık % 47’sinin bu kavrama yatkın olduğu, %15’inin bu kavrama yatkın olmadığı, Yaklaşık %14’ünün ise konu hakkında bir fikrinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine bu araştırma sonuçlarına göre sessiz istifa nedenleri arasında; çalışanların kariyer yollarının kapalı olması, iş ve yaşam dengesizliğinin olması, yetersiz ücret, aşırı iş yükü, fazla mesai süreleri, çalışanların iş tanımlarının belirsiz olması, işletmenin çalışandan performans beklentilerinin üst düzeyde olması yer almaktadır (Youthall, 2022). Formica ve Sfofera (2022) tarafından yapılan başka bir araştırma sonuçlarına göre ise sessiz istifa nedenleri arasında; çalışanların çalışma ortamında kendilerinin değersiz hissetmeleri, performanslarının yöneticiler tarafından takdir edilmemesi, işyerinde öğrenme, gelişme ve kariyer imkânlarının olmaması, iş tatminsizliği yaşanması, bireysel ve örgütsel amaçların farklı olması yer almaktadır. Bu iki araştırma sonuçları ile Şekil 1’de yer alan Kaplan (2022) tarafından ortaya konulan sessiz istifa nedenleri örtüşmekte ve güven eksikliği sessiz istifa sürecinde temel belirleyici olarak rol almaktadır (Çimen ve Yılmaz, 2023:29).

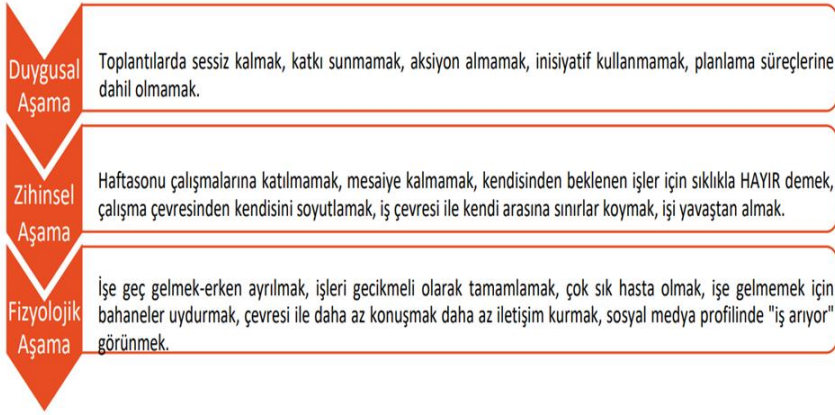
Şekil 1. Sessiz İstifaya Neden Olan Unsurlar (Kaplan, 2022, Akt. Çimen ve Yılmaz, 2023:29)

Sessiz İstifanın Aşamaları

Sessiz istifa sürecinde bulunan çalışanların içinde olduğu örgüt yapısı olumsuz yönde etkilenmekte ve bu durum işletmenin kurumsal yapısını zedeleyici etki yaratmaktadır. Bu sebeple sessiz istifanın örgütlerde yarattığı olumsuz etkiler kurum yöneticileri tarafından algılanarak, müdahale edilmesi gerekmektedir (Yıldız ve Özmenekşe,2022:18). Bu konuda yöneticilerin dikkatli davranması, süreci algılayabilmek için sessiz istifanın aşamalarını ve belirtileri hakkında bilgi sahibi olması gereklidir.

Şekil 2. Sessiz İstifa Süreci (Gupte,2022, Akt. Çimen ve Yılmaz, 2023:29)

Sessiz istifanın duygusal, zihinsel ve fizyolojik olmak üzere üç klasik aşaması bulunmaktadır. Bu aşamalar aşağıdaki gibidir (Gupte, 2022):

- 1- Sessiz İstifanın Duygusal Aşaması: İnsanlar genel olarak duygusal varlıklardır. İş ortamında uzmanlıklarının ve tecrübelerinin değersiz olduğunu hissettiklerinde duygusal açıdan kendilerini kötü hissederler. Ne yaşadıkları ve ne yapacakları konusunda kafaları karışmış bir durumdadırlar. Bu sebeple bu aşamada çalışan iç dünyasında bir çatışma yaşamaktadır.
- 2- Sessiz İstifanın Zihinsel Aşaması: Bu aşamada çalışanlar işlerine aktif olarak katkıda bulunmaya devam ederken, zihinsel olarak artık koşuşturma kültüründen kopmuşlardır. İş ortamındaki stresten kaçmak için çalışanlar bilinçli bir çaba göstermekte ve örgütle olan bağlarından keyif almadıklarının farkına varmış ve bu durumu içselleştirmiştir.
- 3- Sessiz İstifanın Fizyolojik Aşaması: Sessiz istifanın tüm aşamaları içerisinde en görünür olan aşamasıdır. Çalışanların örgütte hissettikleri rahatsız durumu ve işe devam etmeme isteklerini net bir şekilde ifade

edebildikleri aşamadır. Ayrıca çalışanlar mevcut işyerleri dışında yer alan alternatif seçenekleri araştırdıkları kabul etmekten de çekinmemektedirler

Sessiz İstifanın Sonuçları

Sessiz istifanın sonuçları, hangi açıdan bakıldığına göre değişiklik göstermektedir. Sessiz istifanın etkileri çalışanlar, işverenler ve toplum açısından olmak üzere olumlu ya da olumsuz farklılıklar gösterebilmektedir.

Sessiz istifanın etkilerine çalışanlar perspektifinden bakılırsa hem olumlu hem de olumsuz sonuçlara ulaşmak mümkündür. Örgütlerde çalışanlar kendilerine ya da yaptıkları işlere değer verilmediğini hissettiğinde, iş tatminleri ve moralleri düşmektedir. Bu durum çalışanların işleriyle daha az meşgul olmalarına, kurumsal hedeflerden uzaklaşmalarına, örgütsel bağlılığın azalmasına, üretkenliğin azalmasına ve işe devamsızlık, erken işten ayrılma, kaytarma gibi üretkenlik karşıtı iş davranışlarının artmasına sebep olabilmektedir (Trivella, 2023).

Sessiz istifanın çalışanlar üzerinde bu gibi olumsuz etkilerinin yanı sıra, olumlu sayılabilecek etkileri de bulunmaktadır. Genel olarak insanlar işlerini, hayatlarındaki her şeyin üstüne koyarak, iş ile yaşam arasındaki dengeden sapma, aradaki çizgiyi bulanıklaştırmaya başlamaktadırlar. Bu aşamada sessiz istifa kişilerin hayatlarında bir denge yaratarak, geçici olarak da olsa biraz soluklanmalarına sebep olabilmektedir. Sessiz istifa insan ömründe işin hayat olmadığı, hayatın sadece küçük bir kısmı olduğunu hatırlamaya yardımcı olabilmektedir. Sessiz istifa sayesinde bir çalışan, örgütte yazılı olmayan beklentileri yerine getirme ve ek iş üstlenme zorunluluğu olmadığını, koşuşturma kültürünün bir üyesi olmadığını, hasta olduğunda bile çalışma zorunluluğu baskısı hissetmemeyi, aile zamanı ve tatillerin tadını çıkarmayı, tüm hayatını işine ayırmak yerine özel hayatıyla ilgilenebileceğini fark etmektedir (Bansal,2023).

Sessiz istifanın etkilerine işverenler ve yöneticiler perspektifinden bakılırsa daha çok olumsuz sonuçlara ulaşmak mümkündür. İşverenler, çalışanların yaşadığı sessiz istifanın tembellikten kaynaklandığını düşünmektedir. İşverenlerin, bu kavramı çalışanların ruhlarını geri kazanma davranışı olarak görmekten çok, çalışanların tembel olduğu ile eşleştirdikleri görülmektedir (Thompson,2022). Sessiz istifa ile çalışanın işine ve örgüte olan bağlılığının azalması, sadece işin gerektirdiği kadar performans sergilemesi, işletmenin gelişimi açısından olumsuz etki yaratmaktadır. Özellikle yenilikçi ve yaratıcı fikirlerin ön planda olduğu işletmelerde, çalışanların minimum performans göstererek sadece mesai odaklı çalışılan bu pasif haller, kurumsal anlamda işletmelerin ciddi sıkıntı yaşamalarına sebep olabilmektedir. Ayrıca çalışanlar

arasındaki bu olumsuz davranışın bulaşıcı etkisi olabilir. Sessiz istifa duygusunu yaşayan bir çalışan, aynı iş ortamında diğer çalışanları etkileyebilir hatta tüm iş ortamını etkisi altına alabilir (Çalışkan,2023:196). Bu durum örgüt içerisinde genel performansın düşmesine, verimlilik ve kalitenin azalmasına dolayısıyla işverenlerin maddi kayıp yaşamalarına sebep olabilir.

Sessiz istifanın etkilerine toplumsal açıdan bakılacak olursa, yaşanan pandemi süreci ile birlikte koşuşturma kültürüne karşı gelen ve iş- yaşam dengesi kavramını ön plana çıkaran sessiz istifa davranışları; çalışanlar için bir uyanış, işverenler için mali bir kayıp, toplum için ise mutsuz insan sayısının artması anlamına gelmektedir.

Sessiz İstifa ile Mücadele Yöntemleri

Örgütlerde işverenlerin ya da yöneticilerin sessiz istifa duygusu içerisinde olan çalışanlarını fark etmesi ve onların bu süreçlerinde onlara destek olmaları her iki taraf açısından kazanç sağlayıcı niteliktedir. Bu süreçte çalışanların refahının gözetilmesi ve bu konuda destek sağlanması, örgütsel aidiyeti güçlendirebilecek verimliliği arttıracak göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Bu anlamda örgütlerde çalışanlarını motive eden, farkındalığı yüksek yöneticiler, sessiz istifanın engellenebilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Çalışanlarının sessiz istifa sürecinde olduğunu fark edip, bu duruma müdahale etmek isteyen işverenler ya da yöneticilerin yapması gerekenler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Youthall,2022; Yıldız ve Özmenekşe,2022:19):

- Çalışanların iş dışında çalışma hayatından uzak kalmalarına imkân sağlanmalı,
- Çalışanlar ücretli izin ve tatil haklarından faydalanmaya yönlendirilmeli,
- Maaşlarında ya da yan haklarında düzenlemeler yapılacağı bildirilmeli,
- Çalışanlar ile açık iletişim kurulmalı, fikirlerini belirtmesine imkân sağlanmalı,
- Çalışanların görev tanımları güncellenmeli, görevleri net bir şekilde belirtilmeli,
- Örgüt içerisinde çalışanları da ilgilendiren kararlarda, çalışanların yönetime katılımlarını sağlanmalı,
- Çalışanların işe yönelik motivasyonlarını arttıracak, yaratıcılıklarını ön plana çıkarabilecek fırsatlar yaratılmalıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya’da çalışma hayatı pandemi öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayrılırsa; pandemi öncesi dönem koşuşturma kültürünün hâkim olduğu, pandemi

sonrası dönem ise iş ve yaşam dengesizliğinin yoğun olduğu, bu sebeple koşuşturma kültüründen vazgeçilmek amacıyla geri çekilme sürecinin yaşandığı bir dönem olduğu ifade edilebilir. Pandemi sürecinde yaşanan sağlık problemleri ve özellikle ölüm vakalarının artışının yarattığı stres, insanların yaşamın sadece çalışmaktan ibaret olmadığı hissine kapılmasına ve sessiz istifa diye bir kavramın popüler hale gelmesine sebep olmuştur.

Sessiz istifa kavramı, sosyal medya üzerinde ön plana çıkarılmış yeni bir kavram gibi gündeme gelse de aslında yeni bir kavram değildir. Çalışanların sadece iş tanımlarındaki sorumlulukları yerine getirmesi, daha fazlası için enerji tüketmemesi anlamına gelen sessiz istifa kavramı çalışanların bir protestosu ya da isyanı olarak değerlendirilebilir. Sessiz istifa duygusu yaşayan çalışanlar yaşamlarını anlamlandırmaya çalışırken, hissettikleri değersizlik ve tükenmişlik hissi ile örgütün bir takım oyuncusu olmaktan artık vazgeçerek, örgütsel bağlılık düzeylerinde azalma yaşamaktadırlar. Çalışanların özel hayatları ile iş hayatları arasında keskin bir çizgi çizerek, sınır koyması ya da özel hayatından taviz vermemesi olarak değerlendirilen bu kavram çalışanın mevcut istihdam koşullarından memnun olmadığına bir yansımasıdır. Sessiz istifanın düşük ücret, aşırı iş yükü, tükenmişlik, kariyer imkânının olmaması, örgütsel adaletsizlik gibi birçok sebebi olmakla birlikte, işverenler veya yöneticiler tarafından farkına varılıp çalışanın bu sürecine destek verilirse, başka çalışanları da etkilemeden ortadan kaldırılabilir.

Sessiz istifa sadece çalışanları değil, toplumu ve işverenleri de etkilemektedir. Sessiz istifa örgütlerin kültürünü, verimliliğini, performansını ve maliyetlerini olumsuz etkilediği için işverenler ya da yöneticiler tarafından çalışanların bu duygusu ile mücadele edilmesi, güçlü bir iletişim kurulması ve geri bildirimlerin dikkate alınması gereklidir. Unutmamak gerekir ki, insan ömründe çalışma hayatı yaşamın bir parçasıdır. Para kazanmak ise bu parçanın insanı tüketmemesi gereken bir getirisidir.

KAYNAKÇA

- Bansal V. (2023). Is quiet quitting a good idea?, Erişim adresi: <https://www.techtello.com/quiet-quitting/> , Erişim tarihi: 10.10.2023
- Chavarin G. Re-framing quiet quitting: An opportunity for employers to improve the workplace. Erişim adresi: <https://www.modernhealth.com/post/what-is-quiet-quitting>, Erişim tarihi: 10.10.2023
- Çalışkan, K. (2023). Sessiz İstifa: Sonun Başlangıcı mı Yeniden Diriliş mi?, *Journal of Organizational Behavior Review*, 5 (2), 190-204.
- Çimen, A. İ. Ve Yılmaz, T. (2023). Sessiz İstifa Ne Kadar Sessiz, *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 27-33.
- Daugherty, G. (2022). What is quiet quitting-and is it a real trend? Investopedia. Erişim adresi: <https://www.investopedia.com/what-is-quiet-quitting-6743910>, Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Elgan, M. (2022). It's Time To Quit Quitting On The Quiet Quitters, *ComputerWorld*, Erişim Adresi: <https://www.computerworld.com/article/3673096/its-time-toquit-quitting-on-the-quiet-quitters.html>, Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Ellis, L. & Yang, A. (2022). "If Your Co-Workers Are 'Quiet Quitting,' Here's What That Means", Erişim Adresi: <https://www.wsj.com/articles/if-your-gen-z-co-workers-are-quiet-quitting-heres-what-that-means-11660260608>, Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Formica, S., & Sfodera, F. (2022). The great resignation and quiet quitting paradigm shifts: An overview of current situation and future research directions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(8), 899-907.
- Fresh Headline (2022). What is Quiet Quitting? Where Did It Originate From? Know Everything About the Practice That is Changing the Dynamics of Workplace. Erişim Adresi: [What is Quiet Quitting? Where Did It Originate From? Know Everything About the Practice That is Changing the Dynamics of Workplace - Fresh Headline](https://www.freshheadline.com/quiet-quitting-where-did-it-originate-from-2022), Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Gelisim University (2022). "Non-increasing salary leads employees to „quiet quitting“!". Erişim Adresi: <https://gelisim.edu.tr/en/news/non-increasing-salary-leads-employees-to-%E2%80%98quietquitting>, Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Gözlü, K. (2023). Tükenmişlik Bağlamında Yeni Bir Kavram Olarak Sessiz İstifa ve Sağlık Sektöründeki Etkileri, *Meyad Akademi*, 4 (2), 213-241.
- Gupte A. Decoding Quiet Quitting, Erişim adresi: <https://www.linkedin.com/pulse/decoding-quiet-quitting-ashlesha-gupte/> , Erişim tarihi: 10.10.2023

- Güler, M. (2023). Çalışma Kültüründe Yeni Bir Kavram: Sessiz İstifa, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 247-261.
- Hetler, A. (2022). Quiet quitting explained: Everything you need to know. TechTarget. Erişim Adresi: <https://www.techtarget.com/whatis/feature/Quiet-quitting-explained-Everything-you-need-to-know>, Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Kaplan, J. (2022). Pyramid Of Quiet Quitting, LinkedIn, Erişim Adresi: https://rs.linkedin.com/posts/jason-kaplan-67b52610_leadership-personaldevelopmentmanagement-activity-6971789378721345536-b8jn?trk=public, Erişim tarihi: 10.10.2023
- Klotz, A. C. & Bolino, M. C. (2022, 15 Eylül). When quiet quitting is worse than the real thing. Harvard Business Publishing. Erişim Adresi: <https://hbr.org/2022/09/when-quiet-quitting-is-worse-than-the-real-thing>, Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Kont, B. (2022). What Is Quiet Quitting? Reasons And Solutions For Companies, Erişim Adresi: <https://www.ixtalent.com/comprehensive-approach-what-does-quiet-quitting-mean-to-companies/>, Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Madell, R. & Ortiz, J. (2022). Can quiet quitting hurt your career? U.S. News & World Report, Erişim adresi: <https://money.usnews.com/money/blogs/outside-voices-careers/articles/what-is-quiet-quitting>, Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Maguire, O. (2022). Quiet quitting: how you can recognise it and re-engage your employees, Erişim Adresi: <https://www.reed.com/articles/quiet-quitting-how-you-can-recognise-it-and-re-engage-your-employees>, Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Önder, N. (2022). “Herkesin Konuştuğu Sessiz İstifa”. Marketing Türkiye, <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/sessiz-istifa-nedir/>, Erişim Tarihi: 10.10.2023.
- Savaş, B.Ç., ve Turan, M. (2023). Sessiz İstifa Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması, *The Online Journal of Recreation and Sports*, 12(3), 442-453.
- Serenko, A. (2023). The Human Capital Management Perspective On Quiet Quitting: Recommendations For Employees, Managers, And National Policymakers. *Journal of Knowledge Management*, <https://doi.org/10.1108/JKM-10-2022-0792>, Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Thompson, D. (2022). Quiet Quitting Is a Fake Trend, Erişim Adresi: <https://www.theatlantic.com/newsletters/archive/2022/09/quiet-quitting-trend-employee-disengagement/671436/>, Erişim Tarihi: 10.10.2023
- TikTok (2022). Erişim Adresi: “Quietquitting”. Tags, <https://www.tiktok.com/tag/quietquitting>, Erişim Tarihi: 10.10.2023

- Trivella C. (2023). Companies Are ‘Quiet Quitting,’ Too, And It’s A Bad Business Practice, Erişim adresi: <https://www.forbes.com/sites/forbeshumanresourcescouncil/2023/06/06/companies-are-quiet-quitting-too-and-its-a-bad-business-practice/?sh=24b540df9e60>, Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Yıkılmaz, İ. (2022). Quiet quitting: A conceptual Investigation, *Anadolu 10th International Conference On Social Science*, 581-591.
- Yıldız, S. ve Özmenekşe, Y.O. (2022). Kaçınılmaz Son: Sessiz İstifa, *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, 7 (4), 14-25.
- Youthall (2022). Sessiz istifa, Erişim Adresi: <https://www.youthall.com/tr/company/ebooks/sessiz-istifa#download>
Erişim Tarihi: 10.10.2023
- Wang, F. & Wang, Y. (2021). Competition-Weary Young People in China Want a Different Life, Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57476259>, Erişim Tarihi: 10.10.2023

BÖLÜM 6

DAVRANIŞSAL İKTİSAT, NÖROİKTİSAT VE YÖNTEMLER ÜZERİNE

Banu ÖZÜŞEN¹

GİRİŞ

İktisat, diğer sosyal bilimler gibi, nihai amacı içinde yaşadığımız dünyayı daha iyi anlamamıza yardımcı olacak teoriler geliştirmekle ilgilenir. Davranışsal iktisat ise, bireyler ve ülkeler tarafından ekonomik kararlarda yer alan davranışsal ve psikolojik değişkenlerin olduğunu belirten, mikroekonomik teoriden çıkan bir araştırma alanını ifade eder (Wilkinson ve Klaes, 2012). Başka bir anlatımla davranışsal iktisat, ekonomik ilkeler ve davranış değişikliği hususları arasındaki etkileşimi temsil eder (Reed, Niileksela ve Kaplan 2013: 51). İktisat biliminin psikolojik yönü ve davranışsal iktisadın ortaya çıkması, beklenen fayda, belirsizlik ya da zamanlar arası seçim gibi birçok rastlantısal gelişim sayesinde olmuştur. Davranışsal iktisadın özünde, ekonomik analizin psikolojik temellerinin gerçekçiliğini artırmanın ve iktisat alanını kendi şartlarına göre geliştirecek teorik içgörüler üretmek, daha iyi tahminler yapmak ve daha iyi politika önerileri sunmak inancı vardır. Bu inanç da, fayda maksimizasyonu, denge ve verimliliğine dayalı neoklasik ekonomi yaklaşımının toptan reddi anlamına gelmez (Camerer ve Loewenstein, 2004: 5-6).

DAVRANIŞSAL İKTİSADIN GELİŞİMİ

Davranışsal iktisadın fikirleri uzun bir geçmişe dayanır. Adam Smith'in "görünmez el" kavramı ve bireysel davranışın psikolojik ilkelerini ortaya koyan "The Theory of Moral Sentiments" adlı çalışması ile ekonomik iç görüler sunmuştur. Smith eserinin girişinde, insanın ne kadar bencil olursa olsun, hiçbir çıkarı olmasa da, başkalarının mutluluklarından da memnuniyet duyduğunu ve ıstırabına şahit olunan insanların bireylerde acıma ya da merhamet duygusu uyandıracığını belirtir (2018: 13). Adam Smith'in eserindeki psikolojik bakış açısı, psikologlar, sinirbilimciler ve son zamanlarda davranışsal ekonomistler tarafından geliştirilen, davranışsal verilere ve beynin ayrıntılı gözlemlerine dayanan "ikili süreç" çerçevelerine oldukça benzerdir. Smith'in çalışmasında

¹ Öğr. Gör. Dr.; Akdeniz Üniversitesi Manavgat Meslek Yüksekokulu İşletme Yönetimi Bölümü, ORCID ID: 0000 0001 6150 0234

aynı zamanda, modern davranışsal iktisadın odak noktası olan kayıptan kaçınma, irade ve adalet gibi konular da yer bulur (Ashraf, Camerer ve Loewenstein, 2005: 132). Neoklasik iktisadın temelini oluşturan fayda kavramı ve faydanın psikolojik temelleri ve belirleyicileri ile ilgili kapsamlı çalışması bulunan Jeremy Bentham'ın da (2021) içgörülerini günümüze kadar önemini korumuştur. Bentham'a göre insan davranışlarını, zevki arttırma ve acıdan kaçınma duyguları ile yönlendirir. Bugün davranışsal iktisat ile birlikte çok sayıda disiplin, fayda konusunu farklı yöntemlerle ele alır.

Beyin ile ilgili çalışmaların, henüz beynin mekanizmasını anlamaya yeterli olmadığı dönemde William Jevons, "Ekonomi Politüğün Teorisi" çalışmasıyla, aslında davranışsal iktisadın alt alanı olan nöroiktisadın ilk işaretlerini verir: *"İnsanların bir gün insan kalbinin duygularını doğrudan ölçme araçlarına sahip olacaklarını söylemekten çekiniyorum. Bir birim haz ya da acıyı kavramak bile zordur; ama bizi sürekli alıp satmaya, ödünç almaya ve ödünç vermeye, çalışmaya ve dinlenmeye, üretmeye ve tüketmeye sevk eden bu duyguların miktarıdır ve duyguların nicel etkilerinden, onların karşılaştırmalı miktarlarını tahmin etmemiz gerekir (Jevons, 1822: 11).*

Marjinalizmin ve erken dönem neoklasik iktisadın en etkili isimlerinden biri olarak kabul edilen Francis Edgeworth "Mathematical Psychics: An Essay of the Application of Mathematics to Moral Sciences" (1881) adlı eserinde, iki kişilik pazarlık sonuçlarını gösteren ünlü "kutu" diyagramını tanıtmıştır. Bu diyagram, bir kişinin faydasının başka bir kişinin getirisinden etkilendiği basit bir sosyal fayda modeli içermektedir. Edgeworth, faydayı doğrudan ölçebilen bir "hedonimetre" hayal etmiştir. Edgeworth'e göre faydacı analizin merkezi kavramı en büyük mutluluktur. O'na göre haz, enerjinin eşlikçisidir. Enerji, matematiksel fiziğin ana fikri olarak kabul edilebilir. On dokuzuncu yüzyıl iktisatçısı Thorstein Veblen "Why is Economics not an Evolutionary Science?" adlı eserinde "İktisat, doğru anlaşıldığında, biyolojinin bir dalıdır." diye yazmıştır (1898: 389). Veblen, ortodoks teorinin psikoloji, sosyoloji ve antropolojideki gelişmeleri dikkate almadığını, iktisat teorisinin kabul edilen tüm formülasyonlarının hedonistik psikolojiye dayandığını belirtir.

İktisat çok yönlü doğası ile özellikle matematikle sınırlarını genişletirken (Al, 2022: 151), iktisatçılar tarafından akademik psikolojinin reddi neoklasik devrimle başlamıştır. 20. yüzyılın başında ekonomistler iktisadın bir doğa bilimi olabileceğini umut etmişlerdir. Psikolojinin yeni ortaya çıkması ve tam olarak bilimsel olmaması iktisatçıların bunun iktisat için istikrarsız bir temel oluşturacağını düşünmelerine sebep olmuştur. Psikolojinin iktisattan çıkarılması oldukça yavaş gerçekleşmiştir. Diğer taraftan ekonomistler anormallikleri, göz ardı edilemeyecek karşı örnekler olarak kabul etmeye başladıkça, psikolojideki

gelişmeler yeni teori için umut verici yönler belirlemiştir (Camerer ve Loewenstein, 2004: 5). 1950'lerin sonlarında, Herbert Simon'ın çalışmalarıyla, psikologlar ekonomik modellemede sınırsız rasyonelliğin değerini sorgulamaya başlamışlar ve insan beyninin kendi evrimleşmiş sınırlı ve kusurlu iç kaynaklarıyla karşı karşıya olduğuna dikkat çekmişlerdir. Geleneksel rasyonel seçim modelleri yalnızca çevresel veya dışsal kısıtlamalar içerirken, Simon kısıtlamaların sınırlı hesaplama kapasitesi gibi içsel, fizyolojik veya psikolojik olabileceği gerçeğine işaret etmiştir (Furubø ve Sandaker, 2017: 317). Simon, “ekonomik insan” kavramının oldukça köklü bir revizyona ihtiyaç duyduğunu varsayar ve sınırlı rasyonelliği insan seçiminin davranışsal bir modeli olarak kabul eder (Simon, 1955: 99).

1960'lardan itibaren bilişsel psikolojinin gelişimi ile hafıza, problem çözme ve karar verme gibi konular, yeni inceleme alanlarına dahil edilmiştir. Ward Edwards, Duncan Luce, Amos Tversky ve Daniel Kahneman gibi psikologlar, psikolojik modellerini karşılaştırmak için ekonomik modelleri bir ölçüt olarak kullanmaya başlamışlardır (Camerer ve Loewenstein, 2004: 5-6). Tversky ve Kahneman tarafından yayınlanan 1974 yılında “Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases” ve 1979 yılında “Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk” adlı çalışmalar, davranışsal iktisada en önemli iki katkı olarak kabul edilir (Camerer ve Loewenstein, 2004: 6).

Davranışsal İktisadın Kapsamı ve İlkeleri

Davranışsal iktisat başlangıçta irrasyonel tüketici seçimlerini modellemeye yönelik olarak gelişmiştir (Reed, Niileksela ve Kaplan 2013: 35). Ekonomi geleneksel olarak, rasyonel ve kişisel çıkar güdümlü bir dünyayı kavramsallaştırmıştır. “Homo economicus” kavramına dayalı ekonomik modellerin tartışılmaz başarısına rağmen, günümüzde sınırlamalarını göz ardı etmek zordur. Deneysel ve davranışsal iktisat, bu klasik teoriden sapmaları ortaya koymuştur. Rasyonel olmayan davranışları göz ardı etmek yerine, sınırlı rasyonellik, sınırlı irade veya sınırlı kişisel çıkar gibi kavramlar ortaya çıkmıştır (Kenning ve Plassmann, 2005: 343). İktisatçılar uzun süre, psikoloji ve nörobilimin inişli çıkışlı geçmişi sebebi ile duyguların karar vermedeki rolünü görmezden gelmişlerdir. Ancak bugün ekonomik davranışın sıklıkla duygulardan ve bilinçaltı süreçlerden etkilendiği anlaşılmıştır. Nörobilim kanıtları, rasyonel karar vermenin aslında önceden doğru duygusal işlemeye bağlı olduğunu öne sürmektedir (Bechara ve Damasio, 2005: 336-337).

Davranışsal iktisatçılar, modern iktisadın temel ilkelerini benimseler ve bu fikirleri ampirik olarak daha doğru hale getirmek için geliştirmek isterler. Davranışsal iktisatçılar, insanların tüm çabalarına rağmen, hata yaptıkları

durumlar dahil olmak üzere, mümkün olan en iyi seçeneği nasıl seçmeye çalıştıklarını inceler. Laibson ve List davranışsal iktisatın ilkelerini birkaç başlık altında özetler (2015: 386-389):

- İnsanlar mümkün olan en iyi seçeneği seçmeye çalışırlar, ancak bazen başarılı olamazlar. Başka bir deyişle, insanlar en uygun olanı yapmaya çalışırlar ancak bazen hata yaparlar. Bu hataların kısmen öngörülebilir olduğunu vurgulamak önemlidir. Burada kilit nokta deneyim ve eğitimidir.
- Kayıplar kazançlardan daha önemlidir. Kayıptan kaçınma ticareti caydırır, çünkü her ticaret iki kayıp ve iki kazanç sağlar (alıcının bir kaybı ve bir kazancı vardır ve satıcının bir kaybı ve kazancı vardır) ve kayıplar kazanımlardan daha fazla öndedir. Buna göre, insanlar sahip olduklarına bağlı kalmaya eğilimlidirler.
- İnsanların otokontrol sorunları vardır. Geleneksel bir ekonomik modelde, bir kişinin iyi niyeti ile eylemleri arasında hiçbir fark yoktur. Ancak hiperbolik iskonto işlevleri, dinamik olarak tutarsız tercihlere neden olur ve tüketicilerin kendi gelecekteki tercihlerini kısıtlamaları için bir güdü olduğunu öne sürer (Laibson, 1997).
- İnsanlar daha çok kendi maddi getirilerini önemsiyor olsa da, başkalarının eylemlerini, niyetlerini ve getirilerini de önemserler.
- Bazen piyasa mübadelesi psikolojik faktörlerin önemini ortadan kaldırırsa da, birçok psikolojik faktör piyasalarda bile önemlidir.
- Hükümet eğilimleri insanların davranışlarında etkili olabilir.

Davranışsal iktisatçıların çalışma yöntemleri deneysel iktisatçılardan farklıdır. Deneysel iktisatçılar, ekonomik meseleleri ele almaya uygun yeni deneysel yöntemler geliştirirken davranışsal iktisatçılar daha çok psikolojik içgörülerini ekonomiye uygularlar (Angner ve Loewenstein, 2007: 38).

İktisatta, bireylerin tüm olası eylemlerle ilgili maliyet ve faydaların tamamen farkında oldukları varsayılır. Bu nedenle, insanlar daha sonra uzun vadeli kazançlarını tamamen maksimize edecek şekilde davranacaklardır. Varsayım insanların, sürekli olarak eylemlerinin artılarını ve eksilerini göz önünde bulunduran ve durum için en iyi davranışsal alternatifleri hesaplamaları üzerinedir. Tüm davranışlar dikkatlice hesaplanmış ve tamamen rasyoneldir. Bu varsayım tüketicilerin yaptığı seçimler konusunda şüpheye yer bırakmasa da, insanların her zaman uzun vadeli kazançlarını maksimize edecek kararlar vermedikleri açıktır (Reed, Niileksela ve Kaplan 2013: 35).

Davranışsal iktisada önemli katkılar sunan Kahneman ve Tversky (1979), çalışmalarında risk altında karar vermenin tanımlayıcı bir modeli olarak

beklenen fayda teorisinin bir eleştirisini sunmuşlar ve beklenti teorisi adı verilen alternatif bir model geliştirmişlerdir. Kahneman ve Tversky, genel olarak yorumlandığı ve uygulandığı şekliyle fayda teorisinin yeterli bir çözüm olmadığını savunmuşlardır. Çalışmalarında tercihlerin beklenen fayda teorisinin aksiyomlarını sistematik olarak ihlal ettiği birkaç seçim problemi sınıfını açıklamışlardır (Kahneman ve Tversky 1979: 263). Kahneman düşünme biçimini yönlendiren iki sistemi açıklar. Birinci sistem hızlı, sezgisel ve duygusaldır. Çok az çaba ile veya hiç çaba harcamadan otomatik ve hızlı çalışır, gönüllü kontrol duygusu yoktur. İkinci sistem ise daha yavaş, daha bilinçli ve daha mantıklıdır. Dikkat ve çaba gerektiren zihinsel faaliyetlere dayanır. Hızlı düşünmenin olağanüstü yetenekleri, hataları ve önyargıları bulunurken, sezgisel izlenimlerin düşünceler ve davranışlar üzerindeki yaygın etkisi bulunmaktadır. Sistem iki genellikle seçim ve konsantrasyon gibi öznel deneyimlerle ilişkilendirilir. İkinci sistem ile inançları olan, seçimler yapan ve ne hakkında düşünüp ne yapılacağına karar veren bilinçli, akıl yürüten benlikle özdeşleştirilir. Sistem iki, normalde otomatik olan dikkat ve hafıza fonksiyonlarını programlayarak, birinci sistemin çalışma şeklini değiştirme yeteneğine sahiptir (2011: 22-23).

NÖROİKTİSAT

İktisat teorisi, duyguların karar verme üzerindeki etkisini sistematik olarak bütünleştirmemiştir. Nörobilimden elde edilen kanıtlar, ekonomik teoride varsayıldığı şekliyle karar vermenin, duygusal işlemeye bağlı olduğunu gösterdiğinden, nöroiktisat adı altında disiplinler arası araştırma ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın ana fikri, ekonomik olarak, ilgili beyin süreçlerini analiz etmek için, en son nörobilimsel yöntemleri kullanmaktır (Kenning ve Plassmann, 2005: 343).

Nöroiktisat, davranışsal iktisadın bir alt alanıdır. Nörobiyolojik mekanizmaları ve ekonomik karar verme ve insan davranışının beyinsel aktivitesini inceler (Zak, 2004: 1737). İnsan beyniyle ilgili gerçekler, iktisatçıların teori oluşturma konusunda kısıtlama sağlaması açısından faydalıdır. Nöroiktisat, mikroekonomik teoriyi beyin nasıl çalıştığına dair ayrıntılarla temellendirmeye çalışır. Sinirbilimciler, ekonomistlerin rutin olarak kullandıkları model ve görev türlerinin, zorlu olan üst düzey bilişin "sistem sinirbilimi" anlayışına katkıda bulunabileceğini düşünmektedirler. Bu bakımdan nöroiktisat iktisat bilimi için önemli bir dönüşümdür (Camerer, 2007: 1-5) ve nörobilim, psikoloji ve ekonominin kesiştiği noktada yerleşmiş bir disiplindir (Krajbich ve Dean, 2015: 51).

Nöroiktisat, ekonomik teoriyi bilgilendirmek için beyin mekanizmaları hakkındaki bilgileri kullanır. Nörobilimciler, beyin görüntüleme, beyin hasarı olan hastaların davranışları, hayvan davranışları ve tek nöron aktivitesinin kaydedilmesi dahil olmak üzere birçok araç kullanır. İktisat için temel içgörü, beynin birbiriyle etkileşim halinde olan çoklu sistemlerden oluşmasıdır (Camerer, Loewenste ve Prelec, 2004: 555). Nöroiktisat alanı, ekonomik karar vermeyi beyin biyolojik alt katmanına dayandırmaya çalışmaktadır (Sanfey, Rilling, Aronson, Nystrom ve Cohen, 2003: 1755). Amaç, ekonomik teoriyi beyin karar verme, stratejik düşünme ve değiş tokuşta nasıl çalıştığına dair ayrıntılara dayandırmaktır. Bunu başarmanın bir yolu, tipik olarak gözlemlenemez olarak kabul edilen süreçleri ve yapıları gözlemlenemeyen, riskten kaçınma, özgecil ceza ve karşılıklılık gibi birçok davranışsal anormallik teorisi arasında karar vermektir (Camerer, 2006: 12).

Standart ekonomik seçim modelleri, psikolojik veya fizyolojik fenomenleri veya kanıtları hesaba katmaz. Diğer taraftan bireylerin davranış ve tercihlerinde bir tür tutarlılık olarak tanımlanan akılcılık, ekonomi için yeterli bir başlangıç noktası değildir. Çünkü davranışların tutarlılığı, bu davranışların iyi sonuçlara yol açacağı anlamına gelmez. Bu bakımdan nöroiktisat, klasik iktisadın eleştirildiği noktalarda çalışmalarını genişletir (Gul ve Pesendorfer, 2005: 11). İlk çalışmalar keşif araştırması olarak nitelendirilebilirken, araştırmacılar artık adalet, güven, fedakârlık, hafıza, öğrenme ve bilgi gibi modern iktisat teorisi için çok önemli olan kavramlara odaklanmaktadır. Özellikle uzun yıllardır yürütülen karar alma süreçlerinin her iki disiplinde ayrı ayrı incelenmesi, günümüzde ayrı bir önem arz etmektedir. "Ekonomik insan" hakkında daha derin bir anlayış kazanmak için nöroiktisat, nörobilimsel araçlar aracılığıyla davranışsal ekonomi kavramlarını genişletir. Bu araçlar, beyin süreçleri hakkında ekonomik araştırmalara olanak tanır (Kenning ve Plassmann, 2005: 352).

Standart iktisat teorisi ve uygulaması, bireysel ve toplu karar vermeyi inceler, ancak bireysel kararların ve insan davranışının beyinsel süreçlerini incelemeyi. Sinirbilimciler, uygulamalı davranış teorisi ve insan davranışı üzerine, gerçek dünya araştırmaları için beyin süreçlerinin anlaşılmasının gerekli olduğuna dikkat çeker. Özellikle "fayda", "ödül" ve "maliyet" gibi terimler daha ileri araştırma süreçlerini gerektirir. Nöroekonomik araştırmalar, rasyonel kişisel çıkarıcı aktör modelinden sapmalara işaret eder (Neumärker, 2007: 60).

Nöroiktisadın ekonomik davranış hakkında üç tür kanıt sağlaması amaçlanır:

- Rasyonel seçimi (fayda maksimizasyonu) uygulayan mekanizmaları gösteren kanıtlar. Türler arasında hayatta kalmak için yararlı olan kararlar (gıda, güvenlik gibi) almak için şekillendirilmiş görevlerde.
- Davranışsal ekonomide tanıtılan değişken ve parametre türlerini destekleyen kanıtlar.
- Rasyonel seçim teorisinde örtük veya eksik olan “yeni” değişkenlerin etkisini öne süren kanıtlar.

Sosyal bilginin karar süreçlerini nasıl şekillendirdiğini anlamak hem davranışsal iktisadın hem de nöroiktisadın temel hedefidir. Sosyal bağlamların kararlar üzerinde dramatik etkileri olabilmektedir. Bireyler birbirlerinin aynı sosyal gruptan geldiklerini anladıklarında, eylemlerini ortak bir hedefe doğru koordine edebilirler. Tersine, grup farklılıkları hakkındaki bilgiler hem ekonomik hem de fiziksel çatışmalara yol açabilir. (Huettel ve Kranton, 2012: 680). Sinirbilimciler hormonların ve beyin kimyasallarının sosyal davranışı nasıl şekillendirdiğini keşfederek etik değerlerin farmakolojik olarak etkisini araştırmaktadırlar. Özellikle nöromodülatör serotonine, onun zarar ve adaletle ilgili değerleri şekillendirmedeki rolüne odaklanarak, beyin kimyasını değiştirmenin ahlaki muhakemeyi ve davranışı nasıl değiştirebileceğini gösteren çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Serotoninin, sosyal tercihleri olumlu yönde değiştirerek sosyal davranışı etkilemektedir (Siegel ve Crockett, 2013: 42). Yapılan çalışmalar önemli oranda serotoninin bilişsel önyargıların düzenlenmesinde ve öğrenmedeki bağlamında ve eylemler arasında seçim yaparken kortikal aracılı bilişsel değerlendirmede rolüne işaret etmektedir (Rogers, 2011: 114).

Karar sinirbilimi olarak da adlandırılan nöroiktisat, beynin ekonomik ve diğer kararları nasıl desteklediğinin ilkelerini inceler. Bazı araştırmacılar davranışsal iktisat ve nöroiktisat kavramlarını, klinik bakıma uygulamışlar ve yeni içgörüler kazandırmışlardır. Doktorlar hastaları ile ilgili olarak mantıklı ve karmaşık kararlar verirler. Ancak çoğu tıp fakültesi, müfredatlarında karar verme ve risk yönetimi dersleri içermez (Saposnik, 2019: 35).

Nöroiktisatta Kullanılan Araçlar ve Yöntemler

Bilişsel bilimlerin karakteristik bir özelliği disiplinler arası yaklaşımdır. Disiplinler arası yaklaşımlar, tek bir disiplinin bakış açısı ile elde edilenden daha güçlü içgörüler elde edilmesine neden olur (Gardner, 1987: 42). Davranışsal iktisat kısmen, diğer alanlardaki teorik ve metodolojik gelişmelerden faydalanarak ve bu alanlardaki yöntemleri bütünleştirerek başarılı olmuştur. Davranışsal iktisat kendisini belirli bir metodolojiye bağlamayarak, bunun yerine devreye giren yeni araştırma yöntemlerinden yararlanır (Angner

ve Loewenstein, 2007: 49) ve daha dinamik bir bilim dalı olarak gelişimini sağlar.

Davranışsal iktisatta kullanılan yöntemler iktisadın diğer alanlarındaki yöntemleri ile aynıdır. Başlangıçta, davranışsal iktisat büyük ölçüde deneylerden elde edilen kanıtlara dayanmıştır. Ancak yakın zamanlarda, davranışsal iktisatçılar deney yapmanın ötesine geçmiş ve iktisatçılar tarafından kullanılan tüm yöntemleri benimsemişlerdir. Yeni araştırmalarda, saha deneyleri, bilgisayar simülasyonu ve beyin taramaları gibi yöntemlerden yararlanılmaktadır (Camerer ve Loewenstein, 2004: 7). Davranışsal iktisatta ve nörobilimde birçok farklı yöntem kullanılmaktadır. Her yöntemin güçlü ve zayıf yönleri olduğundan, araştırma bulguları genellikle birden fazla yöntemle desteklenerek benimsenir (Camerer, Loewenstein ve Prelec 2004: 557). Beyin/zihin söz konusu olduğunda bu karmaşık yapının çözümünde tek bir cevap bulunmaz. Sinir sisteminin düzeyinde bulunan sayısız bileşenlere ait bir çok cevap bulunur. Bu düzeyleri anlamak için farklı teknikler gerekmektedir. Kimi çalışmalar hayvan deneylerine dayanırken kimi çalışmalar da insanlarla gerçekleştirilir (Damasio, 2021: 318).

Nörobilimciler genellikle belirli beyin bölgelerine (dokulara, nöronlara ve nörotransmitterlere) odaklanırken, ekonomistler çoklu beyin alanlarının "devreleri"ne odaklanırlar. Devre sistemi beynin, öğrenme yoluyla etkinliği otomatikleştirmesidir. Otomatiklik, insanların bilinçaltı sezgiye ve örutü tanımayaya dayanan muazzam bir uzmanlık yaratma yeteneğine sahip olduğu anlamına gelir (Camerer, 2006: 5). Ekonomiyi ilgilendiren en karmaşık davranışlar, daha uzmanlaşmış modüller ve işlevler arasında iş birliği gerektirir. Bu nedenle nöroekonomide dikkat, yalnızca belirli bölgelere değil, aynı zamanda seçim ve yargı yaratan uzmanlaşmış bölgelerin "devrelerini" veya işbirlikçi sistemlerini bulmaya da odaklanır (Camerer, Loewenste ve Prelec, 2004: 561).

İnsanın fizyolojik tepkisi kolayca ölçülebilir ve nöral işleyiş hakkında çıkarımlarda bulunmak için kullanılabilir. Örneğin, gözbebeği genişlemesi zihinsel çaba ile ilişkilidir. Kan basıncı, cilt iletkenliği (terleme) ve kalp atış hızı, kaygı ve diğer motivasyon durumlarıyla ilişkilidir. Duygusal durumlar, yüz ifadelerini kodlayarak ve yüz kaslarının hareketlerini kaydederek güvenilir bir şekilde ölçülebilir (olumlu duygular elmacık kemiklerini esnetir ve olumsuz duygular kaşların çatılmasına yol açar. Beyin görüntüleme ise nörobilimsel ölçümde ileriye doğru büyük bir adımdır. (Camerer, Loewenste ve Prelec, 2004: 557).

İnsanların karar vermesine ilişkin standart ekonomik modeller (fayda teorisi gibi), duyguların insanların karar verme davranışları üzerindeki etkisini en aza

indirmiş veya göz ardı etmiştir. Bununla birlikte, son yıllarda bu varsayım, karar vermeyi etkileyen ek psikolojik ve duygusal faktörleri tanımlayan davranışsal ekonomistler tarafından sorgulanmıştır (Camerer ve Loewenstein, 2004) ve son zamanlarda araştırmacılar, ekonomik oyunlardaki davranışı incelemek için nörogörüntülemeyi kullanmaya başlamıştır (Sanfey, Rilling, Aronson, Nystrom ve Cohen 2003: 1755).

Nöroiktisadın potansiyelinin çoğu, beyin aktivitesini ölçmek için yeni teknoloji (özellikle fMRI) ve eski teknolojileri (göz izleme ve EEG gibi) eşleştiren yeni gelişmelerden kaynaklanmaktadır (Camerer, 2006: 6). Fonksiyonel beyin görüntüleme yöntemleri, belirli bir karar sırasındaki beyin aktivitesini lokalize ederek ve bu fonksiyonları nöro-anatomik olarak ilişkilendirerek, karar verme sürecindeki duygulardan sorumlu olduğu varsayılan farklı ayrılmış sinir ağlarını görselleştirmektedir (Kenning ve Plassmann, 2005: 352). Reaksiyon süreleri, göz izleme, elektroensefalografi (EEG) ve fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) dahil olmak üzere ekonomik seçimin altında yatan biyolojik süreçlere ışık tutan veriler nöroiktisadı destekleyen yöntemlerdir (Krajbich ve Dean, 2015: 51).

fMRI (fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme)

fMRI'nin ortaya çıkmasından önce, öğrenmenin altında yatan mekanizmaları incelemenin birincil yolu, insan davranışını ve insan olmayan sinir sistemlerini incelemekle sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte, nörogörüntüleme teknolojisindeki son gelişmeler, insan davranışı ve nöral aktivitenin eşzamanlı olarak incelenmesini sağlamıştır (Karuza, Emberson ve Aslin, 2014: 1). Nörobilimciler, nöral aktiviteyi ölçmek için PET, fMRI, EEG/ERP, tek nöronların elektriksel aktivitesinin hücre içi veya hücre dışı kaydı, kan, idrar ve beyin omurilik sıvısının biyolojik tahlilleri, ilaç infüzyonlarına tepkiler dahil olmak üzere çeşitli ölçüm modaliteleri kullanır (Zak, 2004: 1739). İnsanlar üzerinde yapılan nöroekonomi araştırmalarının çoğunda fMRI veya PET kullanılmıştır.

Öğrenmeyi incelemek için elektroensefalografi (EEG) ve pozitron emisyon tomografisi (PET) gibi nörogörüntüleme yöntemleri kullanılmış olsa da, fMRI, beynin kesin uzamsal konumunun bir kombinasyonunu sunar. İnsanlarda davranış ve nöral aktivitenin eşzamanlı çalışmasını gösteren fMRI, tüm beyinde ve bazı görevler için tüm öğrenme süreci boyunca aktivitenin (neredeyse) eşzamanlı olarak kaydedilmesine izin verir. (Karuza, Emberson ve Aslin, 2014: 2).

İnsanın karar vermeye ilgili fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) çalışmaları, orta beyin dopamin nöronlarının ve bunların limbik

aktivitesi açısından kan oksijenasyon düzeyine bağlı (BOLD) sinyaldeki değişiklikleri yorumlayan parametreleştirilmiş modelleri içerir (Rogers, 2011: 115; D'Ardenne, McClure, Nystrom ve Cohen, 2008). fMRI, beyindeki oksijenli kan akışını ölçmek için hızlı frekanslarda tıbbi teşhis için manyetik rezonans görüntülemeyi kullanır. fMRI'nin uzamsal çözünürlüğü yaklaşık 3 kübik milimetre vokseldir ve zamansal çözünürlüğü 2 saniyedir. (Camerer, 2006: 6). fMRI ilk olarak 1992'de insanlar üzerinde kullanılmış ve bölgesel nöral aktivitenin 3 boyutlu görüntülerini üretmiştir. fMRI tarafından elde edilen veriler, oksijenli ve oksijensiz kan miktarını inceleyerek bölgesel nöral ve sinaptik aktiviteyi dolaylı olarak ölçen BOLD sinyalleridir (Zak, 2004: 1739). fMRI beyin aktivitesini gösteren kan oksijenasyonundaki değişiklikleri ölçer. Oksijenli kan, fMRI tarafından toplanan sinyali oluşturan oksijensiz kandan farklı manyetik özelliklere sahiptir. Ne yazık ki, sinyal zayıftır, bu nedenle çıkarımlarda bulunmak tekrar gerektirir. Ne yazık ki, sinyal zayıftır, bu nedenle çıkarımlarda bulunmak tekrar gerektirir (Camerer, Loewenste ve Prelec, 2004: 557).

Bir fMRI nöroiktisat deneyi, beyin aktivitesini ekonomik karar verme ile ilişkilendirir. Bununla birlikte, sinirsel aktiviteyi doğrudan ölçmez. Aksine, beyin kan akışına ilişkin kanıtlar elde edilir. Aktif nöronların kandaki oksijeni tüketmesi, çevreleyen kılcal yatağın genişlemesine ve (biraz gecikmeyle) nöral aktivite alanındaki oksijenli kan seviyesinin artmasına neden olmasındır (Houser ve McCabe, 2009: 57).

Wilkinson ve Klaes (2012: 29), fMRI aracılığı ile yapılan araştırmalarında özetle: "Büyük ve gürültülü bir makinenin içinde, klostrofobik koşullarda sırtüstü uzandığınızı hayal edin. Ekonomi ile ilgili bir soru yağmuru artık size ateşlenirken, yanıtlarınız makine tarafından izleniyor. Bu durumda tepkiler, belirli beyin bölgelerinde artan kan akışı ile ilgilidir." şeklinde açıklar ve bunun davranışsal iktisatta tartışmalı bir konu olduğunu belirtir. Böyle bir ortamda beynin neler olup bittiğinin bilinmesine yardımcı olup olamayacağını sorgular.

Ekonomik modellemede ortak bir ilke, gelirin faydasının yalnızca satın alabileceği mal ve hizmetlerin değerine bağlı olduğu ve gelir kaynağından bağımsız olduğudur. Ancak Zink, Pagnoni, Martin-Skurski, Chappelow ve Bems, 2004) çalışmalarında fMRI kullanarak, parasal ödüle insan striatum tepkilerini araştırmışlardır. Araştırmalarında deneklerin para kazandıklarında (bir uyarana doğru tepki vererek), hiç çaba harcamadan eşdeğer ödüller almak yerine, orta beyin ödül bölgesinde daha fazla aktivite olduğunu bulmuşlardır. Beyinde kazanılan para, kazanılmamış paradan kelimenin tam anlamıyla daha ödüllendiricidir. Çalışma, striatumun ödül işlemedeki rolünün, değer veya hedonik duygulardan ziyade ödülle ilişkili belirginliğe bağlı olduğuna dair kanıt

sağlamaktadır. Ayrıca beyin faydasının gelir kaynağına bağlı olması, refah ve vergi politikaları açısından potansiyel olarak önemlidir (Camerer, Loewenstein ve Prelec, 2004: 565).

İnsanların müzayedelerde aşırı teklif vermesinin nedenini araştıran bir çalışmada fMRI kullanılmıştır. Mevcut ekonomik teoriler, aşırı teklif vermenin kazanma sevincinden veya riskten kaçınmadan kaynaklanabileceğini öne sürmektedir. Nöroekonomik ve davranışsal ekonomik teknikleri birleştirerek, başka bir faktörün, yani sosyal bir bağlamda kaybı düşünmenin, müzayedelerde yüksek teklif vermeye aracılık edebileceği sonucuna ulaşılmıştır. bir müzayedenin doğasında bulunan sosyal rekabetin, striatumdaki kayba karşı daha belirgin bir kan oksijen düzeyine bağlı (BOLD) tepkiyle sonuçlandığını ve bu tepkinin büyüklüğü ile daha yüksek teklif vermenin ilişkili olduğu gözlemlenmiştir (Delgado, Schotter, Ozbay ve Phelps 2008).

Ultimatom Oyunu

İnsan, kişisel çıkarlarını ahlaki ve toplumsal değerlerle sınırlar. Karşılıklı adalet sergiledikleri bilinen tek tür insanlardır. İnsanların adil davranışı nasıl uyguladığı hakkında çok az şey bilinmektedir (Knoch, Pascual-Leone, Meyer, Treyer ve Fehr 2006: 829). Standart ekonomik modelin sınırlamaları, Ültimatom Oyunu olarak bilinen basit bir oyundan elde edilen ampirik bulgularla etkili bir şekilde gösterilmektedir (Sanfey, Rilling, Aronson, Nystrom ve Cohen, 2003: 1755). Ültimatom oyunuyla nöroiktisat deneyleri, haksız tekliflerin reddedilme nedenlerine ışık tutmak amacıyla yürütülmüştür. Oyun, basit bir “al ya da bırak” pazarlık ortamıdır. Bir kişi teklifi kabul ederek olumlu bir miktar kazandığı ve reddederek hiçbir şey kazanmadığı için, teklifleri reddetme kararı iktisatçıları şaşırtmaktadır (Houser ve McCabe, 2009: 56-59).

Transkraniyal Manyetik Stimülasyon adlı bir araç kullanarak deneklerin beyinlerinin Sağ Dorsolateral Prefrontal Korteks adlı bir bölümünü devre dışı bırakmanın ültimatom oyununda yanıt verenlerin davranışları üzerindeki etkisini incelenmiştir. Araştırma sağ dorsolateral prefrontal korteksin (DLPFC) bozulmasının, deneklerin eşlerinin kasıtlı olarak haksız tekliflerini reddetme istekliliğini önemli ölçüde azalttığını göstermiştir. Bu sonuç DLPFC'nin adaletle ilgili davranışların uygulanmasında kilit bir rol oynadığını göstermektedir (Knoch, Pascual-Leone, Meyer, Treyer ve Fehr, 2006: 829).

Sanfey, Rilling, Aronson, Nystrom, Cohen (2003) çalışmalarında ekonomik karar vermede yer alan bilişsel ve duygusal süreçlerin nöral substratlarını araştırmak için “Ultimatom Game” oyuncularının fonksiyonel manyetik rezonans görüntülemesini (fMRI) kullanmışlardır. İki oyunculu bu deneyde oyuncuların birine bir miktar para verilir. Oyuncu paylaşmayı önerir ve diğeri

bunu kabul edebilir veya reddedebilir. Kabul edilirse, para önerildiği gibi bölünür. Ancak cevap veren teklifi reddederse, hiçbir oyuncu bir şey alamaz. Her iki durumda da oyun biter. Ültimat oyununun standart ekonomik çözümü, teklifte bulunanın cevap verene mümkün olan en küçük miktarda parayı teklif etmesi ve cevap verenin bu teklifi kabul etmesidir. Çalışmada adil ve adil olmayan tekliflere cevap veren oyuncular taranmıştır. Haksız, hem duygu (anterior insula) hem de biliş (dorsolateral prefrontal korteks) ile ilgili beyin bölgelerinde ortaya çıkan aktivite sunar. Ayrıca, reddedilen haksız teklifler için anterior insulada önemli ölçüde artan aktivite, karar vermede duyguların önemli bir rol oynadığını gösterir.

Son zamanlardaki ultiatom oyun araştırmasının temel odak noktası, yanıt verenlerin neden düşük teklifleri reddettiğini anlamak olmuştur. Kişisel çıkarıcı tercihler dayanan ekonomik teori, yanıt verenlerin herhangi bir olumlu teklifi kabul etmesi gerektiğini ve sonuç olarak, teklif verenlerin mümkün olan en küçük pozitif tutarı teklif etmesi gerektiğini öne sürer (Houser ve McCabe, 2009: 57).

EEG

EEG, kafa derisindeki voltaj dalgalanmalarını ölçer (Kenning ve Plassmann 2005: 344). Beyinden kaynaklanan nöral aktivite tarafından (kısmen) üretilen kafa derisi yüzeyindeki elektrik potansiyellerinin ölçümüdür. EEG'nin böyle bir milisaniye zaman ölçeğinde beyin aktivitesindeki değişikliklere duyarlılığı, fonksiyonel manyetik gibi diğer beyin görüntüleme yöntemlerine göre EEG'nin en büyük avantajıdır (Nunez, Nunez ve Srinivasan, 2016: 2). Elektroensefalogram (EEG) beynin dış bölgelerinden çok hızlı (milisaniye) elektriksel aktiviteyi kaydeder ve bazen beynin daha derin bölgelerindeki aktiviteyi enterpolasyon yapmak için kullanılmaktadır (Camerer, 2007: 6).

Davranışsal karar vermeyi incelemek için EEG kullanılarak bir dizi araştırma sonucu elde edilmiştir (Shen, Liu, Li ve Zhang, 2022: 1). Karar, öğrenme stratejilerinin doğal bir parçasıdır. Yapılan araştırmalar, öğrenme stratejilerinin EEG verilerinden çözülebileceğini göstermiştir (Kim, Kim ve Lee, 2021). Davranışsal karar verme sırasında üretilen EEG bilgi özelliklerinin çıkarılması ve analizi, ruh halinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilmektedir. Önceki çalışmalar, davranışsal karar vermenin ardından daha çok beyin dalgası özelliklerine odaklanmıştır. Davranışsal karar vermeden önce ve sonra EEG özelliklerini elde etmek daha ayrıntılı sonuçlar vermektedir. Davranışsal kararlardan önce EEG sinyalleri farklı özellikler üretir, çünkü insanların sonuçtan farklı beklentileri vardır. İnsanlar sonuçlar konusunda iyimser olduğunda, ön beyin bölgesinde daha önemli negatif kutuplu olayla ilgili

potansiyel (ERP) üretmektedir. Deneysel sonuçlar, kayıp nedeniyle davranışsal karardan sonra üretilen EEG'nin, medial frontal kortekste (MFC) kazanımla oluşturulandan daha yoğun olduğunu göstermektedir (Shen, Liu, Li ve Zhang, 2022: 1).

Orta ön korteksin, beynin karar vermede yer alan ana kısmı olduğunu ve kayıpların beyin üzerindeki etkisinin bu alanda daha yoğun gerçekleştiğini göstermiştir. Kayıpların etkisi nedeniyle arka beyin bölgesinin daha önemli bir negatif kutuplu ERP (olaya ilişkin potansiyel) ürettiğini ve kazançlar nedeniyle ön beyin bölgesinin daha önemli bir pozitif kutuplu ERP ürettiğini gösterir. Farklı kararlar vermeden önce EEG'lerin açıkça ayırt edilebildiği görülmüştür. Farklı beklentilerin etkileri nedeniyle, EEG'ler de farklı olmaktadır. İnsanlar karar verirken sonuçla ilgili farklı beklentilere sahip olma eğilimindedirler ve beklentiler ne kadar büyük olursa beynin ön lobundaki negatif dalgalar da o kadar belirgin olmaktadır (Shen, Liu, Li ve Zhang, 2022: 9).

PET (Pozitron Emisyon Tomografisi)

PET görüntüleme ilk olarak 1970'lerin başında insanlar üzerinde yapılmıştır. Pozitron Emisyon Tomografisi (PET), radyoaktif çözücü (genellikle radyoaktif işaretleyicili glikoz) enjekte eden eski bir tarama teknolojisidir. Deneysel deneklere, pozitronlar (pozitif yüklü elektronlar) yayan bir radyoaktif izotop enjekte edilir. Denekler daha sonra kristal detektörlerden oluşan bir halkanın ve radyoaktif bozunmayı yakalayan bir kameranın içinde yatar (bir pozitron bir elektronla karşılaştığında birbirlerini yok ederler ve gama ışınları yayarlar). Nöronlar ateşlendiğinde glikoz ve oksijeni tüketirler ve bu maddeleri yeniden sağlamak için artan kan akışına ihtiyaç duyarlar. Kan, ateşleme hızlarıyla kabaca orantılı olarak nöronlara akar. PET, beyin bölgelerinde radyoaktif izleyici birikimini ölçer ve glikozu daha hızlı metabolize eden bölgeler daha fazla kan akışı alır, daha fazla gama ışını yayar. (Zak, 2004: 1739). PET zamansal çözünürlüğü, fMRI'ye göre daha iyi değildir (saniyeler yerine dakikalar) ancak glikoz, nöral aktivite ile kan akışından daha doğrudan bir bağıntılıdır. fMRI ve PET, bir görevde aktif olan alanları kabaca belirlemek için iyi yöntemlerdir (Camerer, 2006: 6).

Smith, Dickhaut, McCabe ve Pardo (2002) "Neuronal Substrates for Choice under Ambiguity, Risk, Gains, and Losses" adlı çalışmalarında PET yöntemini kullanmışlardır. Katılımcıların beyin aktivitesinin ölçüldüğü deneyde, getiriler hakkındaki tutumların ve sonuçların olasılığı hakkındaki inançların hem davranışsal hem de sinirsel olarak etkileşim sergilediğini göstermişlerdir. Katılımcıların, kazançlarda riskten kaçındıkları görülmüştür. Ayrıca kazançta ve kayıpta belirsizlik aramadıkları belirlenmiştir. Beyin aktivitesi ile gözlemlenen

ekonomik seçim arasındaki ilişkinin gösterilmesi, bir nöroekonomik karar biliminin uygulanabilirliğini kanıtlamıştır.

de Quervain ve arkadaşları (2004) “The neural basis of altruistic punishment” adlı çalışmalarında, insanların cezadan doyum aldıkları hipotezini PET aracılığı ile incelemişlerdir. Çalışma özgeciliğin nöral temelini belirlemeye yöneliktir. Çalışmada ekonomik bir değiş tokuşta, sosyal normların ihlalinde, kaçanların fedakârca cezalandırılmasının nöral temelini incelenmiştir. Böyle bir durumda sembolik ve etkili cezanın sonuçları karşılaştırılmıştır. Etkili ceza, sembolik cezayla karşılaştırıldığında, amaca yönelik eylemlerin bir sonucu olarak tahakkuk eden ödüllerin işlenmesinde yer alan dorsal striatum'u harekete geçirdiği görülmüştür. Bulgular, insanların norm ihlallerini cezalandırmaktan memnuniyet duyduklarını ve dorsal striatumdaki aktivasyonun beklenen memnuniyeti yansıttığı hipotezini desteklemektedir.

Göz İzleme Yöntemi

Psikofizyolojik kayıtlar (deri iletkenliği, kalp atış hızı ve gözbebeği genişlemesi gibi) ucuz ve kolay yöntemlerdir. İnsanların bir ekranda nereye baktıklarını takip etmek (eyetracking), ekonomistlerin sorduğu birçok soru için de çok kolay ve kullanışlıdır. İnsanların karar vermek için kullandıkları bilgileri doğrudan gözlemek, seçimlerle bağlantılı olarak kullanılabilir ikinci bir bağımlı değişken sağlar (Camerer, 2006: 6). Kahneman (2011: 42-43), gözbebeklerini, zihinsel enerji kullanımının bir göstergesi olarak, elektrik saatine benzetir. Bireyin çözmeye çalıştığı problem ne kadar zorsa gözbebekleri de o kadar irileşir. Kahneman, bir eylemle ilişkili becerinin arttıkça beynin daha az bölgesinin etkinleştiğini belirtir. Özellikle zeki insanların hem beyin etkinliği hem de gözbebekleri büyüklüklerinden, aynı sorunları daha az çaba ile çözebildiklerini açıklar.

Ekonomik deneylerde, göz izleme daha önce görsel dikkati, gözbebeği genişlemesini, zihinsel çabayı değerlendirmek için kullanılmıştır Sosyal bilimlerde insan davranışını araştırmak için göz izleme teknolojisinin uygulanması önemli ölçüde artmıştır. Göz takibi içsel insan motivasyonlarını değerlendirmek için çok yönlü bir metodolojik araç olduğunu kanıtlamıştır. Bu yöntemden psikoloji, nörobilim, bilgisayar bilimi, ekonomi, eğitim ve diğer sosyal ve davranış bilimleri dahil birçok alanda seçim süreçlerini anlamada yararlanılmıştır. (Kee, Knuth, Lahey ve Palma, 2021: 1). Göz hareket verileri, ekonomik oyunların stratejik ortamında karar vermeyi incelemekle ilgilenen araştırmacılar tarafından kapsamlı bir şekilde kullanılmıştır. Laboratuvar dışında göz hareketini kaydetme yeteneğine sahip cihazların geliştirilmesiyle, göz izlemenin kullanıcı uygulamalarında daha yaygın hale gelmesi

beklenmektedir. Ekonomik oyunların kontrol edildiği bir ortamda, bir bireyin göz hareketleri modellenerek, karar verme stratejisini tahmin etmek ile yeni yöntemler keşfedilmektedir (Byrne, Reynolds, Biliotti, Bargagli-Stof, Polonio ve Riccaboni, 2023).

Bir göz izleme cihazının araştırma yöntemlerinde kullanımının katılımcıların davranışlarında değişikliklere neden olup olmadığı önemli bir sorudur (Kee, Knuth, Lahey ve Palma 2021: 1). Göz izleme, araştırmacıların bireysel kararları daha iyi anlamalarını sağlayan zengin veriler sağlasa da, katılımcıların göz hareketlerinin kaydedildiğini bildiklerinde davranışlarını değiştirmeleri mümkün olmaktadır (Wang, Spezio ve Camerer 2010).

Beyin Hasarlarına İlişkin Çalışmalar

Tüm insan davranışlarının arkasında biyolojik mekanizmalar bulunmaktadır. Bu mekanizmalar öylesine karmaşıktır ki bu karmaşıklığı daha az karmaşık ya da kısmi olarak açıklamak mekanizmanın basite indirildiği anlamına gelmez. Kazalar ve inmelerin neden olduğu lokalize beyin hasarı ve radikal beyin cerrahisi prosedürleri uygulanan hastalar gerek davranışsal iktisat gerekse nöroiktisat için önemli bir içgörü kaynağıdır (Damasio, 2021: 154). Beynin tanımlanmış bir bölümünde hasar olduğu bilinen hastalar, belirli bir görevi "normal" hastalardan daha kötü bir şekilde yerine getiriyorsa aradaki fark, beynin söz konusu bölümünün, o görevi yapmak için gerekli olduğuna dair bir ipucudur. Hatta türünün tek örneği bir lezyonu olan tek bir hasta, alandaki tüm görüşü değiştirmektedir (Camerer, Loewenstein ve Prelec 2004: 557).

Travmatik beyin hasarı dünya çapında bir halk sağlığı sorunudur. Orta ve şiddetli travmatik beyin hasarlarından kurtulanların çoğunda bilişsel eksiklikler, kişilik değişiklikleri ve artan psikiyatrik hastalık oranları dahil olmak üzere, kronik nörodavranışsal komplikasyonları bulunmaktadır (McAllister, 2008: 3). Phineas Gage kazası modern nörogörüntüleme tekniklerinin kullanıldığı ve beyin aktivitesinin bir hasarla ilişkilendirilmesinde dönüm noktası olan önemli bir vakadır. Gage, 1848 yılında 25 yaşında bir inşaat ustası olarak demiryolunda çalışırken, bir demir çubuk beynin ön lobunda önemli bir hasar meydana getirmiştir. Bu kaza, karar verme mekanizmasının işleyişinde önemli role sahip olan bölgenin bir parçası olan, ventromedial prefrontal bölgenin, Gage'de büyük ölçüde zarar görmesine sebep olmuştur (Damasio, 2021: 40). Kazadan sonra Gage'in davranışları önemli ölçüde değişmiştir. Bu, beynin ön lobunun sosyal davranışla ilişkilendiğini gösteren ilk çalışma olma özelliği gösterir (Damasio vd., 1994: 1102).

Damasio (2021: 321-324) acı ve hazzı hem içgüdüsel hem de edinilmiş stratejilerin etkili bir şekilde çalışması ve ayrıca sosyal karar verme stratejilerini

geliştirilmesinin kontrol edilmesi için organizmanın gereksinim duyduğu kaldıraçlar olarak tanımlar. Acı duymak, insana, sağ kalım için en iyi korumayı sağlar. Bu durum acı kaynağından kaçınma veya sonuçlarını düzeltme olasılığını arttırır. Nitekim “acı yokluğu” ile doğan kişiler normal davranış stratejileri kazanamazlar. Aşırı hareketlerle oluşan eklemlerde hasar, yanıklar ya da kesikler acısını hissetmezler. Bazı nörolojik durumlar da yoğun ve sık tekrarlayan bir ağrıya sebep olur. Bu vakalarda hafif bir dokunuş ya da hafif bir esinti bile dayanılmaz ağrılara oluşturmakta, tüm yaşamı olumsuz etkilemektedir.

SONUÇ

Ekonomistler uzun yıllar insan davranışlarını açıklayabilmek için basitleştirici varsayımlarla ekonomik teoriler üretmişlerdir. Ancak insanların farklı bilişsel yetenekleri, düşünce kalıpları ve farklı toplumsal yapılar karar verme mekanizmasının her bireyde farklı işlediğini göstermiştir. Bu bakımdan psikolojinin ekonomik modellere dahil edilmesi davranışsal iktisat alanının gelişimine önderlik etmiştir. Bireylerin irrasyonel seçimleri önemli oranda davranışsal iktisadın konusunu oluştururken, sinirbilim ve beyin görüntüleme yöntemleri nöroiktisadın gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu doğrultuda nöroiktisat, rasyonel ve irrasyonel seçimlerin fizyolojik temellerini açıklamaya yardımcı olmaktadır.

REFERANSLAR

- Al, B. (2022). İktisat ve Matematik. *İktisadi ve İdari Bilimlerde Güncel Çalışmalar*. F. Uslu-H. Boz Ed. Konya: Palet Yayınları.
- Angner, E. ve Loewenstein, G. F. (2007). Behavioral Economics. Handbook of the Philosophy of Science: Philosophy of Economic, pp. 641-690, Uskali Mäki ed., Amsterdam: Elsevier, 2012, SSRN: <https://ssrn.com/abstract=957148>
- Ashraf, N., Camerer, C. F. ve Loewenstein, G. (2005). Adam Smith, Behavioral Economist. *Journal of Economic Perspectives*, 19 (3): 131-145.
- Bechara, A. ve Damasio, A.R. (2005). The somatic marker hypothesis: a neural theory of economic decision making. *Games and Economic Behavior*. 25 (2005) 336–372. <https://doi.org/10.1016/j.geb.2004.06.010>
- Bentham, J. (2021), *Yasamanın İlkeleri*, Çev. Barkın Asal, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Byrne, S.A., Reynolds, A.P.F., Biliotti, C., Bargagli-Stof, Falco J., Polonio, L. ve Riccaboni, M. (2023). Predicting choice behaviour in economic games using gaze data encoded as scanpath images. *Scientific Reports*, 13, 4722. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-31536-5>
- Camerer, C. F. (2007). Neuroeconomics: Using Neuroscience to Make Economic Predictions, *The Economic Journal*, 117 (519), C26–C42, <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2007.02033.x>
- Camerer, C. F. ve Loewenstein, G. (2004). Behavioral Economics: Past, Present, Future. Camerer, C. F., Loewenstein, G., & Rabin, M. (Eds.). *Advances in Behavioral Economics*. New Jersey: Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc4j8j>.
- Camerer, C. F., Loewenstein, G. ve Prelec, D. (2004). Neuroeconomics: Why Economics Needs Brains. *The Scandinavian Journal of Economics*, 106(3), 555–579. <http://www.jstor.org/stable/3441124>
- Damasio, H, Grabowski, T., Frank, R., Galaburda, A. M. ve Damasio, A. R. (1994). The Return of Phineas Gage: Clues About the Brain from the Skull of a Famous Patient. *Science*. 264 (5162), 1102-1105. DOI: 10.1126/science.8178168
- Damasio, A. (2021). *Descartes'in Yanılgısı*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık..
- Delgado M. R., Schotter, A., Ozbay, E. Y. ve Phelps, E.A. (2008). Understanding overbidding: using the neural circuitry of reward to design economic auctions. *Science*. 26;321(5897), 1849-1852. doi: 10.1126/science.1158860. PMID: 18818362; PMCID: PMC3061565.
- D'Ardenne K., McClure S. M., Nystrom L.E. ve Cohen J. D. (2008). BOLD responses reflecting dopaminergic signals in the human ventral tegmental

- area. *Science*. 29;319(5867), 1264-7. doi: 10.1126/science.1150605. PMID: 18309087.
- de Quervain D. J., Fischbacher, U., Treye, V., Schellhammer, M., Schnyder, U., Buck, A. ve Fehr, E. (2004). The neural basis of altruistic punishment. *Science* (New York, N.Y.). 305(5688):1254-1258. DOI: 10.1126/science.1100735. PMID: 15333831. DOI: 10.1126/science.1100735
- Gardner, H. (1987). *The mind's new science : A history of the cognitive revolution*. New York: Basic Books.
- Edgeworth, F. Y. (1881). *Mathematical Psychics An Essay on the Application of Mathematics to the Moral Science*. London: C. Kegan Paul & CO.
- Furrebøe, E.F. ve Sandaker, I. (2017). Contributions of Behavior Analysis to Behavioral Economics. *Behavior Analyst*. 40, 315–327 (2017). <https://doi.org/10.1007/s40614-017-0110-0>
- Gul, F. ve & Pesendorfer, W. (2005). The Case for Mindless Economics. *The Foundations of Positive and Normative Economics*. 10.1093/acprof:oso/9780195328318.003.0001
- Houser, D. ve McCabe, K. (2009). *Neuroeconomics*. Experimental Neuroeconomics and Non-cooperative Games. 47-61. Elsevier Inc. 10.1016/B978-0-12-374176-9.00005-1.
- Huettel, S. A. ve Kranton, R. E. (2012). Identity economics and the brain: uncovering the mechanisms of social conflict. *Philosophical Transactions of the Royal Society Lond B Biological Sciences*. 5;367(1589):680-91. doi: 10.1098/rstb.2011.0264. PMID: 22271784; PMCID: PMC3260842.
- Jevons, W. S. (1888). *The Theory of Political Economy*. London and New York: Macmillan and Co.
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263–291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Kahneman, D. (2011). *Hızlı ve Yavaş Düşünme*. Çev.: O. Ç. Deniztekin-F. N. Deniztekin. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Karuzza, E. A, Emberson, L. L. ve Aslin R. N. (2014). Combining fMRI and behavioral measures to examine the process of human learning. *Neurobiol Learn Mem*. 109:193-206. doi: 10.1016/j.nlm.2013.09.012. Epub 2013 Sep 25. PMID: 24076012; PMCID: PMC3963805.
- Kee, J., Knuth, M., Lahey, J.N. ve Palma, M.A. (2021). Does eye-tracking have an effect on economic behavior? *PLoS ONE*, 16(8): 1-25. e0254867. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0254867>.

- Kenning, P. ve Plassmann, H. (2005). Neuroeconomics: an overview from an economic perspective. *Brain Research Bulletin*. 15;67(5), 343-354. doi: 10.1016/j.brainresbull.2005.07.006. PMID: 16216680.
- Kim, D., Kim, M. H. ve Lee, S. W. (2021). Decoding learning strategies from EEG signals provides generalizable features for decoding decision. *9th International Winter Conference on Brain-Computer Interface (BCI)*, Gangwon, Korea (South), pp. 1-5, doi: 10.1109/BCI51272.2021.9385334.
- Knoch, D., Pascual-Leone, A., Meyer, K., Treyer, V. ve Fehr, E. (2006). Diminishing reciprocal fairness by disrupting the right prefrontal cortex. *Science*. 3;314(5800), 829-832. doi: 10.1126/science.1129156. Epub 2006 Oct 5. PMID: 17023614.
- Krajbich, I. ve Dean, M. (2015). How can neuroscience inform economics? *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 5, 51-57. ISSN 2352-1546, <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2015.07.005>.
- Laibson, D. (1997). Golden Eggs and Hyperbolic Discounting. *Quarterly Journal of Economics* 112 (2): 443–77. <https://doi.org/10.1162/003355397555253>
- Laibson, D. ve John, A. L. (2015). Principles of (Behavioral) Economics. *American Economic Review*, 105 (5), 385–390. doi:10.1257/aer.p20151047.
- McAllister, T. W. (2008). Neurobehavioral sequelae of traumatic brain injury: evaluation and management. *World Psychiatry*. 7(1), 3-10. doi: 10.1002/j.2051-5545.2008.tb00139.x. PMID: 18458777; PMCID: PMC2327235.
- Neumärker, B. (2007). Neuroeconomics and the Economic Logic of Behavior. *Analyse & Kritik*, 29(1), 60-85. <https://doi.org/10.1515/auk-2007-0105>.
- Nunez, M. D., Nunez, P. L. ve Srinivasan, R. (2016). Electroencephalography (EEG): neurophysics, experimental methods, and signal processing. In Ombao, H., Linnquist, M., Thompson, W. & Aston, J. (Eds.) *Handbook of Neuroimaging Data Analysis* (pp. 175- 197), Chapman & Hall/CRC. Advance online publication. doi: 10.13140/rg.2.2.12706.63687
- Reed, D. D., Niileksela, C.R. ve Kaplan, B. A. (2013). Behavioral economics: a tutorial for behavior analysts in practice. *Behavior Analysts Practice*. 6(1):34-54. doi: 10.1007/BF03391790. PMID: 25729506; PMCID: PMC3680155.
- Rogers, R. D. (2011). The roles of dopamine and serotonin in decision making: evidence from pharmacological experiments in humans.

- Neuropsychopharmacology* 36, 114–132, <https://doi.org/10.1038/npp.2010.165> (2011).
- Sanfey, A. G., Rilling, J. K., Aronson, J.A., Nystrom, L.E. ve Cohen, J. D. (2003). The neural basis of economic decision-making in the Ultimatum Game. *Science*. 13;300(5626), 1755-8. doi: 10.1126/science.1082976. PMID: 12805551.
- Saposnik, G. (2019). Applying Behavioral Economics and Neuroeconomics to Medical Education and Clinical Care. *Canadian Journal of Neurological Sciences*, 46(1), 35-37. doi:10.1017/cjn.2018.371
- Shen, J., Liu, N., Li, D. ve Zhang, B. (2022). Behavioral Analysis of EEG Signals in Loss-Gain Decision-Making Experiments. *Behavioural Neurology*. 2022:3070608, 1-11. doi: 10.1155/2022/3070608. PMID: 35874640; PMCID: PMC9307401.
- Siegel, J. Z. ve Crockett, M. J. (2013). How serotonin shapes moral judgment and behavior. *Annals of the New York Academy Sciences*. 1299(1), 42-51. doi: 10.1111/nyas.12229. PMID: 25627116; PMCID: PMC3817523.
- Simon, H. A. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice. *The Quarterly Journal of Economics*, 69(1), 99–118. <https://doi.org/10.2307/1884852>
- Smith, A. (2018). *Ahlaki Duygular Kuramı*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık
- Smith, K., Dickhaut, J., McCabe, K. ve Pardo, J. V. (2002). Neuronal Substrates for Choice Under Ambiguity, Risk, Gains, and Losses. *Management Science*, 48(6), 711-718. DOI: 10.1287/mnsc.48.6.711.194.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1974) Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases *Science*, New Series, 185 (4157), 1124-1131.
- Veblen, T. (1898). Why is Economics not an Evolutionary Science?. *The Quarterly Journal of Economics*. 12 (4), 373-39.
- Wang, J. T., Spezio, M. ve Camerer, C. F. (2010). Pinocchio's Pupil: Using Eyetracking and Pupil Dilation to Understand Truth Telling and Deception in Sender-Receiver Games. *American Economic Review*, 100 (3), 984-1007.
- Wilkinson, N. ve Klaes, M. (2017). *An Introduction to Behavioral Economics*. (3rd ed.) Palgrave Macmillan.
- Zak, P. J. (2004). Neuroeconomics. *Philosophical Transactions of the Royal Society Lond B Biological Sciences*. 29;359 (1451), 1737-48. doi: 10.1098/rstb.2004.1544. PMID: 15590614; PMCID: PMC1693452.

BÖLÜM 7

ÇOKLU AFET TEHLİKELERİNDE RİSKİN YÖNETİMİ

Bekir TAŞTAN¹

GİRİŞ

Beşerî ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi amacıyla fosil yakıtların yoğun bir şekilde kullanılmasıyla açığa çıkan karbondioksit ve metan gibi sera gazlarının atmosferde birikimi sonucunda dünya genelinde sıcaklıklarda artışlar gözlemlenmektedir. Bunun sonucunda ise iklimsel anlamda değişimler meydana gelmektedir (Akay, 2019). İklim değişikliği sonucunda iklimsel tehlikeler aynı zaman ve yerde bir araya gelerek tekrarlanmakta; böylece eko sistem, sağlık, altyapı, canlılar ve gıdaların üzerinde afet tehlikelerinin etkileri artmaktadır. Tehlikelerin artmasıyla beraber risk unsurları da artarak zarar görebilirliğe neden olan farklı kaynaklar ortaya çıkmaktadır. Küresel düzeydeki sıcaklıkların 1.5 °C üzerinde sıcaklık artışıyla beraber deniz seviyesi yükselmekte, dalga istilaları ve aşırı sıcaklıkların etkisiyle kıyılarda ve akarsu yataklarında sel riskleri artmaktadır (Pörtner vd., 2022). Sıcaklıkların artması kuraklığın artmasına neden olmaktadır. Böylece gıda fiyatları yükselmekte, kişisel gelir azalmakta ve yetersiz beslenme durumları ortaya çıkmaktadır. Sonuçta tropik bölgelerde çoğunlukta olmak üzere iklim değişikliğiyle ilgili uyum sorunları artmaktadır (IPCC, 2021).

Afetler gezegenimiz için başlı başına sorun oluştururken iklim değişikliğinin de etkisiyle afetlere sebep olan tehlikeler arasındaki karmaşık ilişkiler de fazlaşmıştır. Böylelikle çoklu tehlike, zarar görebilirlik ve risk durumu ortaya çıkmaktadır. Çoklu tehlikeler aynı zamanda ve mekânda ortaya çıkan tehlikeli olaylar serisidir. Bunların bir kısmı birbirini tetikleyerek ortaya çıkar. Bir kısmı ise aralarında herhangi bir etkileşim olmaksızın gerçekleşirler. Örneğin fırtına ve depremin aynı bölgeyi aynı zamanda etkilemesi mümkündür. Fırtına ve deprem arasında herhangi bir etkileşim bulunmaz. Ancak her ikisi de aynı risk elemanına etki ederse zarar görebilirlik yön ve boyut değiştirir. Böylesi durumda çoklu tehlikeler ortaya çıkar. İkincil tehlike ilişkisi ise tehlikelerin birbirini tetiklemesi durumunda ortaya çıkar. Birçok tehlike birbirini

¹ Dr. Öğr. Üyesi.; Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü.
bekirtastan@kastamonu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-3957-7371

tetikleyebilir veya birbirinin oluşumuna öncü olabilir. Tetikleyen tehlikelere çağlayan, domino, yıkan veya takip eden tehlikeler de denilmektedir (Hewitt & Burton, 1971). Tehlikelerin birbirini tetiklemesi sonrasında değişik türevdeki tehlike zincirleri oluşur. Örneğin farklı topografyaya sahip yüzeylerin heyelanlara karşı farklı maruziyeti bulunur. Buna bağlı olarak farklı afet türleri geliştiğinde oluşan heyelan türü de farklılaşır (van Westen & Greiving, 2017).

Afetlerin birbirini tetiklemesi ile afetler arasındaki ilişkiler daha da karmaşıklaşmaktadır. Bu tür afetlerin ortaya çıkmasını engellemek veya olası zararlarını en aza indirmek için yapılacak belirli işlemler vardır. Bu faaliyetler afetler gerçekleşmeden önce, afet sırası ve sonrasında belirli bir düzen içinde yapılmalıdır. Bu işlemlere afet yönetimi adı verilir. Afet yönetimi afetlerle ilgili teknik, idari ve hukuki faaliyetleri belirleyen ve uygulamaya koyan yönetim biçimine denir (Deniz, 2012). Afet yönetiminde zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme gibi işlem adımları bulunur. Zarar azaltma ve hazırlık çalışmaları afet öncesinde yapılırken, müdahale ve iyileştirme gibi faaliyetler ise afet sonrasında gerçekleştirilir (Ergunay, 2008). Çoklu afet risk yönetimi ise ister tetikleyici etkenlerle ister aynı mekânda birbirinden bağımsız olarak ortaya çıksın çoklu kaynaktan gelen afetlerin yönetimi için geliştirilecek aktiviteleri içerir. Bu aktiviteler risk elemanlarına etki edebilecek farklı kaynaktan gelen afetlerin tespiti, aralarındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması; tehlike, zarar görülebilirlik ve risk belirleme çalışmaları; çoklu tehlike, çoklu zarar görülebilirlik, çoklu risk belirleme, zarar azaltma ve çoklu risk yönetimi çalışmalarını içerir. Bu faaliyetler tekli kaynaktan gelen risk belirleme faaliyetlerine göre daha karışık ve daha çok işlem adımlarını içerir. Dolayısıyla bu tür afetlerin zararlarının minimize edilebilmesi için optimize edilmiş, güçlü analitik araçlara ihtiyaç bulunmaktadır. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)'nin sahip olduğu konumsal analiz araçları bu tür çoklu afet risk belirleme faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için etkin ortamlara sahiptir. Grafikselleştirme ve tanımsal niteliklere sahip bilgilerin koordinat sistemi ile modellenip yorumlanması işlemlerine konumsal analiz denilir (Yomralıoğlu, 2009). Konumsal analiz birçok noktada CBS'nin temelini oluşturur. Coğrafi dağılımlar, konumsal örüntülerin belirlenmesi, kararların desteklenmesi, kalıpların ve düzensizliklerin tespiti için coğrafi verilere uygulanabilen tüm dönüşümleri ve manipülasyonları içerir (Fazal, 2008). Konumsal analiz CBS'nin en güçlü yanlarından birisidir. Konumsal analiz ve CBS sayesinde afet yönetiminde birçok kurumun elde ettiği verilere farklı platformlardan erişilebilmektedir. Yeryüzü ile alakalı veriler, yerleşme, ulaşım verileri farklı kurumların veri tabanlarında bulunabilmektedir. Afet sırasında bu verilerin bir bölümüne ihtiyaç duyulabilir. Bu verilerin paylaşımı ve format uyumsuzluğu nedeniyle analizlerin yapılmasında engeller

ortaya çıkar (Deniz, 2012). Bu engellerin aşılabilmesi için çoklu afetlere ve yönetimine bütüncül bakış sağlayan bakış açısı gereklidir. Bu amaçla çalışmada çoklu afetler ve çoklu afet risk yönetiminden bahsedilmiştir.

AFET YÖNETİMİ

Afetler toplumların kendi başlarına üstesinden gelemeyeceği çok büyük çaplı yıkımları ortaya çıkarır. Afetlerin ortaya çıkardığı bu yıkımların boyutunun çok büyük olması onlara karşı toplumların başa çıkabilme kapasitesinin yeterli olup olmamasına bağlıdır. Toplumlar gruplardan, ailelerden ve bireylerden meydana gelir. Toplumların afetlere karşı başa çıkabilme kapasitesinin (onlara karşı gelebilme) yeterli olması en başta ailenin ve dolayısıyla aileleri oluşturan bireylerin afetlere karşı gelebilmek için fiziksel, psikolojik, sosyo-ekonomik yeterlilik düzeylerine ve kapasite geliştirmesine bağlıdır. Aileden itibaren başlayarak gelişen başa çıkabilme gücü gruplara ve sonrasında toplumlara aktararak ulusal başa çıkabilme gücünü oluşturur. Birey-aile-sosyal grup-toplum-ulus şeklinde en içten dışa doğru gelişip büyüyen başa çıkabilme gücü afet zarar görebilirliğini etkileyen faktörlerden birisidir. Başa çıkabilme kapasitesinin geliştirilebilmesi afetler tarafından ortaya çıkabilecek zararların azaltılmasında veya onların negatif etkilerinin asgariye indirilmesinde önemli bir rol oynar.

Toplumların veya bireylerin afetlere karşı zarar görebilirliği üç düzeyde incelenir: Fiziksel, sosyo-ekonomik ve çevresel zarar görebilirlik. Bu faktörlerin her biri bireyin yaşamını sürdürdüğü alan ile ilgilidir. En çok da bireyin yaşadığı evi ile alakalıdır. Çünkü herhangi bir afetin gerçekleşmesi durumunda eğer kişilerin yaşamını sürdürdüğü konutlar afetlere karşı dayanıksızsa o zaman afetlerin ortaya çıkardığı zararın boyutu büyümektedir. 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş Pazarcık ve Elbistan depremlerinin ortaya çıkardığı hasarların, yaşam kayıplarının daha çok evlerin yıkılmasına bağlı olması bu gerçeği göstermektedir. Gerçekleşen bu depremlerde 45 bine yakın can kaybının yaşandığı bildirilmektedir. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın deprem bölgesindeki incelemelerine bağlı olarak 1.250.000 binada bulunan 4.511.000 bağımsız bölüm arasındaki 164.321 binanın ve bu binalardaki 520.000 bağımsız ünitenin yıkılmış veya ağır hasarlı olduğu tespit edilmiştir (Url-1). Depremin yapılarda meydana getirdiği hasarlara ve artçı depremlere bağlı olarak yapılarda meydana gelen hasarlar ve artçı şokların devam etmesine bağlı olarak 2.273.551 kişi barınma ihtiyacı yaşamıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Bu nedenle afetlerden daha az etkilenecek konut alanları tesis edilmelidir.

Binaların veya yaşam alanlarının afetlere karşı hazırlanmasının yanı sıra afetleri ortaya çıkaran birincil tehlikelerin tetiklediği diğer tehlikelere de odaklanmak gereklidir. Bazen birincil tehlikelerle ilgili yeterince önlem alındığı halde, ikincil tehlikelerin önemsenmediği görülmektedir. Bunun sonucunda afetlerin ortaya çıkardığı kayıpların boyutu artmaktadır. Faylanmaların meydana geldiği arazilerde depremlerin olması kaçınılmazdır. Bu yerlerde depremlerin varlığına bağlı olarak zararlar ortaya çıkabilir. Toplum bu zararlar karşısında belki duyarlı olabilir. Ancak depremden sonra heyelanlar, sıvılaşma, tsunami, yangınlar, kritik alt yapılarda meydana gelen yıkımlar, tehlikeli madde salınımı gibi ikincil tehlikeler de (Url-2) deprem sonrası ortaya çıkabilecek zararların büyümesinde etkili olabilmektedir. Binaların yıkılması sonucu insanların binalarda mahsur kalması, kritik alt yapılarda (yol, köprü, hava alanı, içme suyu hattı, telekomünikasyon hatları, kanalizasyon) meydana gelen hasarlar, yıkıcı etkileri artırarak afetlere karşı başa çıkabilme gücünün zayıflamasına neden olarak afetin etki alanını büyütmektedir.

Afet tehlikeleri birbirini tetiklediğinde veya birbirinin oluşumuna öncülük yaptığında afetlerin ortaya çıkarabileceği zarar artmaktadır. Bu tür durumlarla mücadele edebilmek için tüm afet tehlike ve risklerini ele alan bir afet yönetim sistemi geliştirmek gereklidir. Afet yönetim sistemi afet öncesi, afet sırası ve sonrasında yapılması gereken teknik, idari ve hukuki faaliyetleri belirleyen ve bunları uygulamaya koyan bir yönetim anlayışıdır (Deniz, 2012). Afet yönetiminde zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme çalışmaları bulunur. Bunlardan zarar azaltma ve hazırlık faaliyetleri afet öncesinde; müdahale ve iyileştirme çalışmaları ise afet sonrasında gerçekleştirilen faaliyetleri belirtmektedir (Ergunay, 2008).

Modern afet yönetimi afet öncesi ve sonrası yapılacak çalışmaların belirli bir eş güdüm ve koordinasyon içinde yapılmasını gerekli kılar. Yukarıda bahsedilen afet yönetim sisteminin aşamalarının dikkatlice gerçekleştirilmesi afetlerden dolayı ortaya çıkabilecek/çıkan zararların azaltılması için kritik rol üstlenmektedir. Tek bir afet risk yönetiminden farklı olarak çoklu afet risk yönetim sisteminde çoklu tehlike ve çoklu zarar görülebilirliklerin ve dolayısıyla çoklu risklerin belirlenmesi ve onlardan kaynaklanacak zararların azaltılması ve bu risklerin yönetimi gibi faaliyetler bulunmaktadır. Son yıllarda geliştirilen projelerin birçoğu bu amaca bağlı olarak hazırlanmakta ve çoklu risklerin belirlenmesi aşamalarını içermektedir. Avrupa'da MATRIX, ARMONIA, Amerika Birleşik Devletleri'nde HAZUS, Güney Amerika'da CAPRA projeleri çoklu afet tehlike, zarar görülebilirliği ve risklerinin belirlenmesi amacıyla oluşturulmuştur.

Risklerin belirlenmesinden sonraki amaç risk durumlarının yönetimidir. Risk durumlarının yönetimi için kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, belediyeler ve afetle ilgili olan kurumların aralarındaki iş birliğinin önemi çok büyüktür. Her bir afet sonrası ortaya çıkabilecek belirsizlik, afet sırasında ve sonrasında kurumların hangisinin nerede ve ne zaman bulunacağına dair bilgiler çoklu afet risk yönetimi için önemli konuları oluşturmaktadır. Afet sonrası ortaya çıkabilecek sorunlardan birisi de iletişimin sağlanmasıdır. Telekomünikasyon ağı toplumumuzun bel kemiğini oluşturmaktadır. Afet öncesi ve sonrası yönetimde temel zorluk güvenilir, güçlü ve hızlı şekilde uygulanabilen afet iletişim ağının oluşturulmasıdır (Khan vd., 2020). 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş depremlerinde yıkılan binaların altında mahsur kalan birçok vatandaşımız telefonları vasıtasıyla acil durum ikazı göndermiş ve yetkililer tarafından kurtarılmıştır.

Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve uzaktan algılama sistemleri ise çoklu afet risk yönetiminde aktif olarak kullanılacak tekniklerdendir. Her iki sistem afet öncesinde duyarlılık, tehlike, zarar görülebilirlik ve risk çalışmaları için gerekli olan verilerin elde edilmesi, CBS ile bu verilerin bilgisayara yüklenmesi, analizi ve gerekli çıktılarının elde edilmesi için uygun ortamlar sağlar. Afet sonrasında ise yıkılan binaların tespiti uzaktan algılama sistemleri ile kolayca yapılabilir. Afet sonrasında ortaya çıkan fiziksel, sosyo-ekonomik zararın konumsal olarak belirlenmesi için yine CBS yöntemleri kullanılabilir.

ÇOKLU AFET TEHLİKELERİNDE RİSKİN YÖNETİMİ

Yeryüzünde geçtiğimiz yüzyıldan itibaren nüfusun aşırı biçimde artması sonucunda fiziksel ortam ve doğal kaynaklar üzerindeki insan baskısı giderek artmaktadır. Hızlı nüfus artışıyla beraber ihtiyaçlar da çeşitlenmektedir. Bu ihtiyaçlardan birisi de enerji kullanımınıdır. Enerji kullanımının her geçen gün fazlaşması, insanları alternatif enerji kaynaklarına yönlendirmektedir. Her ne kadar enerji kaynaklarının kullanımında alternatif yollar denense de fosil kaynaklarına bağımlılık uzunca bir süre devam edecek görünmektedir. Fosil kaynakların kullanımı sonucunda çevre açısından birçok olumsuz durum ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlardan birisi karbon salınımlarındaki artışa bağlı olarak küresel düzeyde sıcaklıkların artmasıdır. Son buzul çağından itibaren tedrici olarak dünya sıcaklıkları artmıştır. Ancak Sanayi Çağı'nın başlamasından bu yana bu artış daha da hızlanmıştır. Ne yazık ki bu artışın olumsuz sonuçları birçok alanda hissedilir olmuştur. Afetlerin sayılarında ve sıklıklarında artışların yaşanması bu alanlardan birisidir. Artan sıcaklıklarla beraber okyanuslarda ve atmosferde ekstrem denilen olaylar zincirlerinin görülme sayılarında artışlar gerçekleşmektedir. Örneğin aşırı sıcaklıklara bağlı olarak orman yangınları, sel

ve su baskınları, tropikal fırtınalar, kasırgalar, kuraklıklar artmaktadır. Daha da kötüsü görülen bu afet tehlikeleri arasında etkileşimler yaşanmaktadır. Bu tehlikeler aynı zaman ve mekânda bir araya gelmekte veya tekrarlanmaktadır. Böylelikle sağlık, ekosistemler, altyapı, canlılar ve gıda kaynakları üzerinde etkiler meydana getirmektedir. Tehlikeler arasındaki bu ilişkilerin artması sonucu risk elemanlarının zarar görebilirliğini etkileyen birçok olumsuz şart ortaya çıkmaktadır. Sıcaklıklarda ve kuraklıklarda artışların yaşanması ve etkileşimi artan ürün kayıpları ve ağaçların kurumasına sebep olmaktadır. Deniz seviyesindeki yükselişler kıyılarda su baskını risklerini artırmaktadır (Pörtner vd., 2022).

Küresel sıcaklıklardaki artışlar iklimlerdeki değişimleri de beraberinde getirmiştir. İklim değişikliği tarihsel süreçte devam edegelen bir olgu olmasına karşın, son yıllardaki kadar hızlı bir değişim yaşanmamıştır (Kadioğlu, 2012). Bir asırdan fazladır bilinen ve geçtiğimiz yüzyılın sonlarında bilimsel olarak incelenmesine hız verilen iklim değişikliği birçok negatif etki yaratmaktadır. Bu etkilerden birisi aşırı iklimsel olayların bütün yerleşimlerde aynı zaman ve mekânda çoklu tehlikeleri oluşturacak biçimde gelişmesidir. Sıcaklıkların artması yiyeceklerde kalite ve verim miktarı, biyolojik süreçler ve bitkilerin yetişme alanlarındaki değişimlere tesir etmektedir (Pörtner vd., 2022). İklim değişikliğinin bu tür olumsuz etkilerine ilaveten dünya genelinde artan nüfusun baskısı, savaşlar, teknolojik gelişmeler risk elemanlarının afetler karşısındaki maruziyetini artırmıştır. Afet tehlikelerinin farklı kaynaklardan gelmesi durumunda tehlikeler arası etkileşimler ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda tetikleyici tehlikeler ve aynı mekânda birbirinden bağımsız olarak gelişen afet tehlikeleri oluşabilmektedir. Bu şekilde gelişen afet tehlikelerine bileşik tehlike adı verilir. Bileşik tehlikeler rüzgâr, dolu, yıldırım gibi bazı elemanların kuvvetli bir fırtınada belirli bir zarar eşiği üzerinde birlikte hareket etmesi olarak tanımlanabilir (Hewitt & Burton, 1971). Bazen bir afet tehlikesinin oluşmasından sonra başka bir afet tehlikesi ortaya çıkabilir. Örnek olarak heyelan sonrası baraj yıkılırsa sellenme gerçekleşebilir. Bu şekilde ilk olay daha sonraki olaylar serisini başlatmaktadır (Komendantova vd., 2013). Bazı durumlarda ise tehlikeler birbirinin frekans ve magnitütünü değiştirebilir. Örnek olarak ormanlık alanda yapılan tahribat neticesinde bahar ayında daha yüksek magnitüt ve frekansta kaya düşmesi olayı ortaya çıkabilir (Kappes vd., 2012).

Çoklu afet risk yönetimi iki bölümde gerçekleştirilebilir. Birinci bölüm çoklu afet riskinin belirlenmesinden, ikinci kısım ise risk yönetiminin sağlanmasından oluşur. Çoklu afet riskinin tespiti için öncelikle tekli afet risklerinin belirlenmesi gereklidir. Her bir yerleşim merkezini etkileyebilecek afet türlerinin farklılığı düşünüldüğünde incelenecek afet türlerinin ve analiz

yöntemlerinin farklılaşması mümkündür. Tekli afet riskinin değerlendirilmesi üç aşamada gerçekleştirilir. Birinci aşamada tehlike kaynağı belirlenerek tehlike olasılık modeli ortaya konulur. İkinci aşamada risk elemanlarının tehlike karşısındaki maruziyetleri belirlenerek zarar görülebilirlik analizi gerçekleştirilir. En son aşamada ise risk değerlendirme süreci gerçekleştirilir

Her bir afet risk durumu değerlendirildikten sonra birbirinden bağımsız olarak bir arada görülebilecek afetler için bütünlük risk değerlendirmesi her bir riskin bileşiminden oluşacaktır. Ortaya çıkacak risk durumu her bir risk durumundan farklı olarak değerlendirilecek ve risk skoru ortaya çıkarılacaktır. Eğer afet tehlikeleri birbirini tetiklerse çoklu tehlike durumu ortaya çıkar. Bu durumda tehlikeler arası etkileşimlerin belirlenmesi gereklidir.

Çoklu Afet Risk Değerlendirmesinin Önündeki Engeller

Çoklu risk değerlendirmesi yeni bir alandır. Bu alan birbirinden farklı disiplinlerin katılımını gerektirmektedir. Ancak farklı disiplinlerin doğalarının farklı olması yüzünden bilimsel temelde ve uygulama düzeyinde çeşitli engeller bulunmaktadır. Bilimsel alandaki temel engeller ister jeoloji alanında, isterse meteoroloji alanında olsun kavramların, yöntemlerin, veri tabanlarının, risk düzeylerinin farklı olmasıdır. Her bir risk düzeyinin belirlenmesi için farklı ölçümler, farklı üniteler gerekir (Scolobig vd., 2014). Tehlike karakterleri değişmektedir. Bazen afet tehlikeleri birbirini tetiklemektedir. Bunun sonucunda tehlike zincirleri, tetikleyici etkiler ortaya çıkar. Doğal süreçler risk elemanları üzerindeki etkiyi farklılaştırır. Dolayısıyla zarar görülebilirlik de değişmektedir. Böylesi durumda toplam zarar görülebilirlik tekli zarar görülebilirlikten farklı olabilmektedir. Sonuçta çoklu-tehlike risk analizi birçok zorlukla karşı karşıyadır. Uygulamalarda ve metodolojide çeşitli gelişimler olsa da veri seçiminde zorluklar yaşanabilmektedir (Kappes vd., 2012).

Çoklu Afet Risk Yönetiminin Geliştirilebilmesi İçin Gerekli Unsurlar

Riskinin değerlendirilmesinden sonraki aşama riskin yönetimidir. Risk yönetimi tehlike ve risklerin belirlenmesi, afet tehlikelerinin oluşma olasılıklarının ortaya konması, afetlerin risk elemanları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi, afet riskini azaltmak için gerekli kriterlerin ortaya konması, afet tehlikesinin tehdidini azaltmak için politikaların uygulamaya konulması gibi faaliyetleri içerir (Özkul & Karaman, 2007). Geleneksel afet risk değerlendirme yaklaşımı sadece riskin doğal ve teknik kökenlerine odaklanmıştır. Bu, tehlikenin modellenmesi ve merkezde olan tehlike bileşeni için yapısal ve fiziksel savunmaların uygulamasını gösterir. Geleneksel afet risk değerlendirmesi afet riskinin diğer boyutlarına odaklanmaz ve tehlikeler

arasındaki zamansal ve mekânsal ilişkilerin, zarar görebilirlik ve maruziyetin belirlenmesine dikkat çekmez. Afet riski ile ilgilenmek için daha iyi bir yolsa bütüncül yaklaşımın ortaya konmasıdır (Pena, 2021). Mekânı etkileyen bütün afet tehlikelerine odaklanmak, onların yapısını ortaya çıkarmak, onlara karşı zarar azaltma çalışmalarını gerçekleştirmek modern ve bütüncül afet yönetimi sisteminin amaçlarındandır. 2000’li yıllardan itibaren afet yönetimi sisteminin çok kaynaktan gelebilecek afetlere odaklanması gerektiği çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir. Afetlere bütüncül bir bakış açısının getirilmesi, birçok kaynaktan gelebilecek tehditlerin ortaya çıkarılmasını sağlamakla kalmayıp onların aralarındaki ilişkilerin de tespit edilebilmesini sağlayacaktır. Eğer yerleşim merkezlerinin maruz kalabileceği afet tehdit kaynakları tespit edilebilirse yerleşim, tarım, ekonomi, inşaat gibi faaliyet alanlarındaki afetlerin baskısını zarar azaltma faaliyetleriyle minimuma indirmek mümkündür. Unutulmamalıdır ki tehlikenin tehdidi ne kadar büyük olursa olsun onun etkisi hazırlık, zarar azaltma, iyileştirme faaliyetleriyle azaltılabilir.

Türkiye coğrafi konumundan, sahip olduğu jeolojik ve atmosferik özelliklerinden dolayı birçok afet tehlikesine maruz kalmaktadır. Türkiye’de iklim değişikliğinin de etkisiyle afetlerin görülme sıklıkları da artmıştır. Buna bağlı olarak her bir ilimizin maruz kaldığı veya kalacağı afet türleri ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Ancak afetler arasındaki ilişkilerin ele alındığı yaklaşımlar pek gündem oluşturmamaktadır. Oysaki iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini şimdiden yaşamaya başladık bile. 2021 yılında Batı Anadolu’da ve Akdeniz’de gerçekleşen orman yangınları aşırı sıcaklıkların sonucunda gerçekleşti. Benzer şekilde Batı Karadeniz’de gerçekleşen sel afeti birçok ilimizde yıkıcı etkiler gösterdi. Yaşanan bu afet olayı aşırı yağışların sonucunda gerçekleşti. 2023 yılı mart ayında Adıyaman ve Şanlıurfa’da meydana gelen sellerde önemli ölçüde hasarlar ortaya çıktı. Bu afette can kayıpları da yaşandı. Bu tür afetlerin oluşumundan önce eğer yeterli hazırlıklar yapılabilsen, ortaya çıkan zarar daha az olabilirdi.

Afetlere hazırlıklı olabilme afet yönetiminin en önemli aşamasını oluşturmaktadır. Afet hazırlık evresinde afetlerin ortaya çıkarabileceği zararların en aza indirilmesi için yaklaşımlar ortaya konulur. Çoklu afet risk yönetimi ise afet hazırlık faaliyetlerini hesaba katarak risk elemanlarını etkileyebilecek tüm tehlikelere odaklanır. Tehlikelerin risk elemanlarına verebileceği zararların bileşimini belirleyerek çoklu tehlikelere hazırlık, çoklu zarar görebilirliklerin belirlenmesi ve çoklu risklerin azaltılması gibi faaliyetleri sağlamaya çalışır. Çoklu afet risk denilince bir şehri veya bir bölgeyi etkileyebilecek tehlikeler ve risk durumlarının ayrı ayrı belirlenmesi akla gelmektedir. Çoğu durumda afet tehlikelerinin etkileşimi sonucunda birbirini

tetikleyen veya etkileyen tehlike şartları ortaya çıktığı için ayrı ayrı deprem, sel, heyelan, orman yangını gibi risklerin incelenmesi yeterli olmamaktadır. Birden fazla riskin yönetilebilmesi için bu afet tehlikeleri arasındaki ilişkileri hesaba katan bilimsel çözümlerin ortaya çıkarılması gerekir. Çoklu afet risk yönetiminde bir diğer önemli husus afet hazırlık evresinde çoklu risklere karşı erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesidir. Örneğin 2011 yılında Japonya’da meydana gelen depreme karşı hazırlıklar yapılmıştı. Ancak deprem sonrasında ortaya çıkan tsunami için hazırlık seviyesi yeterli olmamıştı. Bu yüzden depremin yıkıcı etkisi tsunami ile oldu. Buna bağlı olarak nükleer reaktörde hasar meydana gelerek radyasyon sızıntısı gerçekleşti. Bu durum erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesinde çoklu tehlikelerin ve onların aralarındaki etkileşimlerin hesaba katılması gerekliliğini göstermektedir.

Türkiye’de 2023 yılının şubat ayında peş peşe meydana gelen Kahramanmaraş depremleri tarihimizin en yıkıcı depremlerinden oldu. Depremler sonucunda evler yıkıldı. Alt yapı ağır hasar gördü. Heyelanlar oluştu. Binlerce insanımız hayatını kaybetti. Depremlerin ağır hasarı sonrasında milyarlarca dolarlık maddi kayıplar ortaya çıktı. Deprem sonrasında ortaya çıkan hasarın sosyo-ekonomik etkisi de çok büyük oldu. Birçok insan bu depremler sonrasında iş kaybı yaşadı ve yaşadığı yeri terk etmek durumunda kaldı. Görüleceği gibi afetler ortaya çıkınca birçok olumsuz duruma neden olmaktadır. Oluşturduğu negatif etkilerle afetler ekonomik büyüme ve gelişmeye de engeldir. Afetlerin ortaya çıkardığı bu olumsuz durumlarla başa çıkabilmek için risk yönetimi anlayışını çoklu risk yönetimi yaklaşımına doğru geliştirmek gerekmektedir. İklim değişikliği, insan nüfusunun aşırı şekilde artması, çevresel sistemlerde bozulmalar afetlerin boyutunu büyütmede ve aralarındaki etkileşimleri artırmaktadır. Dolayısıyla değişen dünyada farklılaşan sorunlara hep aynı yaklaşımlarla çözüm üretmek mümkün değildir.

Çoklu afet risk yönetiminde kurumlar arası iş birliği ve eş güdüm çok önemlidir. Afet öncesi faaliyetlerde kullanılmak üzere her bir kurumun ürettiği/üreteceği veri setlerinin paylaşımı için ortak bir format geliştirilmesi çoklu risk durumlarının ortaya konması için gerekli bir durumdur. Her bir kurumun afet sonrasındaki faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sırasında hangi sıra ve hiyerarşi içinde müdahale faaliyetlerinde bulunacağına dair gerekli mevzuat bulunmaktadır. Ancak bu yaklaşımın çoklu tehlike ve zarar görülebilirlik için yeniden gözden geçirilerek geliştirilmesi gereklidir. Örneğin deprem-tsunami-zemin sıvılaşması-yapılarda hasarlar ve yıkımlar-patlama-heyelanlar-alt yapı hasarları-baraj taşması şeklinde verilen zincir tehlike durumlarında her bir tehlike aşamasında hangi kurumun afet öncesi ve sonrasında ne yapacağı, hangi verileri üreteceği ve bu verilerin nasıl paylaşılacağı belirlenmelidir. Eğer risk

yönetimi çalışması yapılacaksa tehlike, zarar görülebilirlik ve risk çalışmalarında veri üretim aşamaları belirlenmeli ve verilerin paylaşımı için koordinasyon sağlanmalıdır. Afet sonrasında ise her bir afet tehlikesinin ortaya çıkarabileceği zarar hesaplanarak afet tehlikelerinin oluşturacağı etkiye ve şiddete müdahalenin hangi sıra ile yapılacağı belirlenmelidir. Risk yönetiminin bu şekilde geliştirilmesiyle afetlere karşı kırılganlık ve maruziyet azaltılıp, afetlerin uzun süreli negatif etkilerinden korunmak olanaklı hale gelecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yüzyıl öncesinde 1 milyar olan dünya nüfusu şimdilerde 8 milyar civarındadır. Çok kısa sürede gerçekleşen bu artış tarihin hiçbir döneminde yaşanmamıştır. Gerçekleşen bu artışın doğal kaynaklar ve fiziki çevre üzerinde çok büyük baskısı vardır. Bu baskı gün geçtikçe daha da artmaktadır. Bu kadar nüfusun beslenmesi, barınması, ulaştırma ve iletişim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için büyük çaplı kaynaklar gerekmektedir. Her seferinde doğadan alınan bu kaynakların büyük bir kısmı kaybolmakta ve tekrar yerine konulamamaktadır. Bunun sonucunda ise ekolojik döngünün halkasında kopukluklar yaşanmaktadır. Bunun olumsuz sonuçları daha çok karbon döngüsü ve hidrolojik döngüdeki bozukluklarda görülmektedir. Aşırı şekilde kullanılan fosil kaynaklarla atmosfere verilen karbon oranlarındaki artışlar atmosferin aşırı şekilde ısınmasına sebebiyet vererek küresel düzeyde iklimsel değişimlere sebep olmaktadır. İklim değişiminin hızlanmasıyla beraber atmosfer ve suda ekstrem denilen olayların oluşma sıklıkları da artmıştır. Bunun sonucunda aşırı yağışlar, kuraklıklar görülmekte; bu afetlerin sonrasında ise yangınlar, seller, heyelanlar ve çölleşme gibi değişik tipte ve daha geniş alanlarda ikincil tipte afetler ortaya çıkmaktadır. Bu afetlerle mücadele edebilmek için bütüncül bakış açısına sahip, aynı alanda görülebilecek tüm afetleri ele alan yaklaşımların geliştirilmesi gereklidir. Sonrasında ise bu afet risklerinin yönetimi için koordinasyon, iş birliği, birlikte hareket edebilme gibi faaliyetleri içine alan çoklu afet risk yönetimi silsilesinin kurulmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Afet yönetim sisteminin tekli afetten çoklu afet yönetim sistemine dönüştürülmesi ile risk elemanlarını etkileyecek olan bütün afetler ve riskler ele alınarak bir afetin tetiklediği veya bir arada görülebilecek afetlerin bütünü değerlendirmeye alınabilecektir. Örneğin deprem ile beraber ağır kış şartlarının görülmesi birbirini etkilemeyen iki afet tehlikesine örnektir. Depremden sonra binaların yıkılması, altyapının hasar görmesi, yangınların çıkması veya salgın hastalıkların yaşanması birbirini tetikleyen afet tehlikelerini göstermektedir. Kış şartlarına karşı belki hazırlıklı olunabilir. Ancak depremle beraber ağır kış

şartlarının yaşanması, depremin ortaya çıkardığı zararların katlanarak artmasına neden olabilir.

Toplumu etkileyen bütün afetleri ortaya çıkarmak veya onların etkileyebileceği alanları belirlemek için Türkiye’de birçok çalışma yapılmaktadır. Ancak her seferinde, gündemde olan afetler daha çok ön plana çıkmaktadır. Herhangi bir afet olduğunda o afet odak noktası haline gelmekte, belki daha çok zarar verebilecek afetler unutulmaktadır. Örneğin iklim değişikliği sessiz sedasız gelişmektedir. İklim değişikliğinin gelecekte ne gibi etkiler ortaya çıkarabileceğine dair öngörüler yapılmaktadır. Ancak iklim değişikliğine karşı başa çıkabilme ve adaptasyon ile ilgili çalışmaların sayısı sınırlı kalmaktadır. Sonuç olarak afet yönetimi tutumunun çoklu afet yönetimi anlayışına doğru geliştirilmesine, risk elemanlarını etkileyen bütün risklerin ele alınmasına ve çoklu afet risk yönetimi çalışmalarına ağırlık verilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akay, A. (2019). The effects of natural disasters caused by climate change. Climate Change Training Module Series 15. İklimIN project. Co-funded by the European Union and the Republic of Turkey. 18 Ağustos 2022 tarihinde https://www.iklimin.org/wp-content/uploads/2020/02/modul_15_en.pdf adresinden edinilmiştir.
- Deniz, A. (2012). Afet yönetiminde coğrafi bilgi sistemi ve uzaktan algılama. *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi*, 2(2), 53–61.
- Ergunay, O. (2008). Afet Yönetiminde Kurumsal Yapılanma ve Mevzuat Nedir? Nasıl Olmalıdır? İstanbul Depremi Beklerken Sorunlar ve Çözümler, Bildiriler Kitabı, CHP İstanbul Deprem Sempozyumu, İstanbul. 20 Eylül 2008.
- Fazal, S. (2008). GIS basics. New Age International. New Delhi. India.
- Hewitt, K., & Burton, I. (1971). The hazardousness of a place: a regional ecology of damaging events. Toronto Press.
- IPCC. (2021). Summary for Policymakers. In: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. 20 Ağustos 2022 tarihinde https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_Full_Report.pdf adresinden erişilmiştir
- Kadıoğlu, M. (2012). Türkiye’de İklim Değişikliği Risk Yönetimi. Türkiye’nin İklim Değişikliği II. Ulusal Bildiriminin Hazırlanması Projesi Yayını. Ankara. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı yayınları.
- Kappes, M. S., Keiler, M., von Elverfeldt, K., & Glade, T. (2012). Challenges of analyzing multi-hazard risk: A review. In *Natural Hazards* (Vol. 64, Issue 2, pp. 1925–1958). <https://doi.org/10.1007/s11069-012-0294-2>
- Khan, A., Gupta, S., & Gupta, S. K. (2020). Multi-hazard disaster studies: Monitoring, detection, recovery, and management, based on emerging technologies and optimal techniques. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 47, 101642.
- Komendantova, N., Mrzyglocki, R., Mignan, A., Khazai, B., Wenzel, F., Patt, A., & Fleming, K. (2013). New Multi-Hazard and Multi-Risk Assessment Methods for Europe. 03 Eylül 2022 tarihinde <https://core.ac.uk/download/pdf/33971591.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Lemmens, M. (2011). Geo-information: technologies, applications and the environment (Vol. 5). New York, NY, USA: Springer.
- Özkul, B., & Karaman, E. (2007). Doğal afetler için risk yönetimi. TMMOB Afet Sempozyumu, 5(7), 251–260.

- Pena, N. M. (2021). Adaptive Disaster Risk Assessment: Combining Multi-hazards with Socioeconomic Vulnerability and Dynamic Exposure. CRC Press. London. <https://doi.org/10.1201/9781003220749>.
- Pörtner, H.-O., Roberts, D. C., Adams, H., Adler, C., Aldunce, P., Ali, E., Begum, R. A., Betts, R., Kerr, R. B., & Biesbroek, R. (2022). Climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability. IPCC Sixth Assessment Report. 10 Şubat 2023 tarihinde <https://www.ipcc.ch/assessment-report/ar6/> adresinden erişilmiştir.
- Purohit, H., Kanagasabai, R., & Deshpande, N. (2019). Towards next generation knowledge graphs for disaster management. 2019 IEEE 13th International Conference on Semantic Computing (ICSC), 474–477.
- Scolobig, A., Garcia-Aristizabal, A., Komendantova, N., & Patt, A. (2014). Understanding risk is an evolving world. In Understanding risk an evolving world (pp. 163–168). International Bank for Reconstruction and Development.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). Kahramanmaraş ve Hatay depremleri raporu. 03 Nisan 2023 tarihinde <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaraş-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Url-1: Haberler. 03 Nisan 2023 tarihinde <https://www.csb.gov.tr/bakan-kurum-582-bin-bagimsiz-bolum-ve-202-bin-binanin-acil-yikilacak-agir-hasarli-veya-yikik-oldugu-tespitini-yaptik-bakanlik-faaliyetleri-38458> adresinden erişilmiştir.
- Url-2: Earthquake hazards. 03 Nisan 2023 tarihinde <https://crew.org/earthquake-information/earthquake-hazards/> adresinden erişilmiştir.
- Van Westen, C. J., & Greiving, S. (2017). Multi-hazard risk assessment and decision making. Environmental Hazards Methodologies for Risk Assessment and Management, 31.
- Yomralıoğlu, T. (2009). Coğrafi Bilgi Sistemleri / Temel Kavramlar ve Uygulamalar. Seçil Ofset.

BÖLÜM 8

COĞRAFI BİLGİ SİSTEMLERİ'NDE KONUMSAL ANALİZ VE ÖZELLİKLERİ¹

Bekir TAŞTAN²

Arif Çağdaş AYDINOĞLU³

GİRİŞ

Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) konumsal niteliklerin ve bu niteliklere bağlı olarak ortaya çıkan farklı verilerin değişik harita katmanlarında saklanması ve katmanların çakıştırılıp ortaya çıkan sonucun karar verme sürecinde kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. CBS yeryüzüne ait verileri farklı şekilde depolayan, bunları kontrol eden ve sunumunu yapan bir sistemdir (Fazal, 2008). CBS'nin gelişimi geçtiğimiz yüzyılda başlamış, öyle ki günümüzde adından en çok söz ettiren alanlardan birisi olmuştur. Daha önceleri basılı haritalara bağlı olarak ilk CBS denemeleri gerçekleştirilse de bilgisayarların kullanımının yaygınlaşması, yazılım unsurlarının gelişimi gibi nedenlerle CBS sayısal ortamda temsil edilmeye başlanmıştır. Uzaktan algılama uydularının dünya çevresinde konuşlandırılması, insansız hava araçlarının geliştirilmesi, GPS uydularının dünya yörüngesine oturtularak onlardan veri elde edilmesiyle CBS'nin veri kaynakları çeşitlenmiştir. Dolayısıyla artık CBS orman ve havza yönetimi, şehir ve bölge planlama, jeoloji, maden çıkarımı, tarımsal üretim ve verim tahmini, coğrafya, arkeoloji, belediyeçilik ve daha birçok alanda kullanılmaktadır. CBS sayesinde verilerin bilgisayara aktarımının sağlanması, analizi ve güncellenmesi ve paylaşımı kolaylıkla yapılabilmektedir. Dolayısıyla kullanıcı dostu ara yüze sahip olan bu sistem sayesinde kullanıcılar istedikleri herhangi bir uygulamayı kendi başlarına yapabilmektedir.

CBS; veri, yazılım, donanım, metotlar ve insanlar gibi temel bileşenlere sahiptir. Bu bileşenler karar verme sistemlerine destek olmak için çeşitli analizlerin gerçekleştirilmesinde görev alırlar. Konumsal analiz bu işlemlerde

¹ Bu çalışma "Bütünlük afet risk Maruziyetine yönelik coğrafi veri modelinin belirlenmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi.; Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü. bekirtastan@kastamonu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-3957-7371

³ Prof. Dr.; Gebze Teknik Üniversitesi Fakültesi Harita Mühendisliği Bölümü. aydinoglu@gtu.edu.tr ORCID No: 0000-0003-4912-9027

aracı rolü üstlenerek istenen sonuçların en kısa sürede alınmasını sağlar. Bu yönüyle konumsal analiz CBS'nin en önemli unsurları arasında yer alır. Konumsal analiz grafiksel ve tanımsal bilgilerin koordinat sisteminde modellenerek yorumlanması işlemine denir (Yomralıoğlu, 2009). Konumsal analiz birçok yönden CBS'nin temelidir. Coğrafi dağılımları, konumsal örüntüleri tanımlamak, kararları desteklemek, kalıpları ve düzensizlikleri tespit etmek için coğrafi verilere uygulanabilecek tüm dönüşümleri ve manipülasyonları içerir (Fazal, 2008). Konumsal analiz yardımıyla arazideki yükselti değişimi, eğim, bakı, gölgeli rölyef, görünebilirlik analizi, tampon, uzaklık analizi, en uygun yer seçimi gibi analizler kolaylıkla yapılabilir. Çalışma CBS'nin en güçlü yanlarına sahip olan konumsal analiz ve yöntemlerine yönelik bir derleme çalışması olarak oluşturulmuştur. Çalışmada öncelikle CBS tanıtılmıştır. Ardından konumsal analiz yöntemleri tartışılmış ve konumsal analiz uygulamalarına değinilmiştir.

2. COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİ (CBS)

CBS terimi üç kelimededen oluşur. Bunlardan ilki olan Coğrafya, konumsal ilişki ve süreçleri içeren coğrafi konumların yönetimini ifade etmektedir. İkincisi ise bilgiyi ifade eder. CBS'de analizlerin gerçekleştirilmesi için veriye ihtiyaç duyulur. Coğrafi verinin yorumlanmasıyla bilgi elde edilir. Bilgi karar verme süreçlerinde kullanılır. Sistem, konumsal verinin depo edilmesinde, analizinde ve sunumunda CBS'nin yeteneğini göstermektedir (Parker & Asencio, 2008). Konuma ait özelliklerin ve bu özelliklere bağlı olarak ortaya çıkan değişik verilerin farklı harita katmanlarında depo edilmesi ve bu katmanların çakıştırılıp elde edilen sonucun karar alma süreçlerinde kullanılması CBS'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Konumsal verilerin grafiksel özelliklerle birleştirilmesi veri tabanı yönetim sistemleri kavramını ortaya çıkarmıştır (Yomralıoğlu, 2009). CBS; yeryüzüne ait verilerin farklı şekillerle elde edilip depolanması, bu verilerin kontrol edilmesi, işlenmesi ve gösterimini yapan bir bilgi sistemidir (Fazal, 2008).

CBS farklı aşamalar halinde gelişme göstermiştir. 1980'lere gelindiğinde Küresel Konum Belirleme Sistemi (GPS-Global Positioning System) ortaya çıkmıştır. 1994'te Açık Coğrafi Veri Konsorsiyumu (OGC-Open Geospatial Consortium) kurulmuştur. OGC, CBS teknolojilerinin kullanımı, geliştirilen ürünlerin piyasada alıcı bulması ve CBS için standartlar üreten bir kuruluştur. 1996'da internet CBS ürünleri tanıtılmıştır. Autodesk, ESRI, Intergraph, MapInfo gibi şirketler internet tabanlı ürünlerini piyasaya sürmüştür. 1993'ten sonra internet tabanlı haritalara ulaşılmaya başlanmış ve internet CBS uygulamaları sahneye çıkmıştır. CBS internet uygulamalarından birçok fayda

sağlamıştır. Günümüzde internet üzerinde birçok CBS uygulaması bulunmaktadır (Longley vd., 2005). 2000'li yılları takiben uzaktan algılama platformları sayesinde yeryüzü ile ilgili çeşitli veriler elde edilerek CBS'de kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle CBS'de üretilen haritalar zenginleşmiştir. Bu haritalar internet teknolojisi ile birlikte paylaşılabilen ve ya internet tabanlı CBS (Web CBS) ile internet üzerinden yayınlanmaktadır. Kişiler ve kurumlar kendi haritalarını yaparken başka alanlardan çalışmalarına altlık haritalar ekleyebilmektedir. Sonrasında oluşturdukları bu haritaların çıktılarını alabilmekte veya internet üzerinden paylaşabilmektedir.

CBS gerçek dünyadaki birçok veriyi işleyerek karar verici merciler için karar verme kaynağı oluşturur. Bu işlemlerin gerçekleştirilebilmesi için; donanım, yazılım, veri, insanlar ve metotlar olarak isimlendirilen temel bileşenlere sahip olunması gerekir (ESRI, 2011). Her tür bilgisayar unsuruna donanım adı verilir. Yazılım coğrafi verilerin depo edilmesine, işlenmesine ve görsel halde sunulmasına yardım eden algoritmalarlardır. CBS yazılım dünyasında kapalı ve açık kaynak kodlu yazılım türleri bulunmaktadır. Konuma ait grafik ve grafik olmayan öznitelik bilgilerine veri adı verilir. Coğrafi verileri işleyen, analiz eden ve bu sonuçları karar alma süreçlerinde kullananlar CBS'yi kullanan kişileri belirtir. Yöntemler, problemlerin çözümüne yönelik planlar ve kurallardır. CBS bileşenleri arasında verinin ayrı bir yeri vardır. Çünkü veri olmadan CBS işlemlerinin yerine getirilmesi çok zordur. Ancak CBS için insanlar verilerden daha fazla öneme sahiptir. Çünkü CBS analizlerinin gerçekleştirilmesi ve karar verme süreçlerinde kullanılması ancak alanında yetişmiş insanlarla mümkün olabilmektedir. CBS'de dizayn ve uygulama aşaması insanların yaptığı işlerdeki ihtiyaçlarının karşılanması ile başlar. Bu işlemlerde veri tabanının oluşturulması, erişim, yönetim ve yönlendirme gibi alt işlem adımları bulunur (Harmon & Anderson, 2003).

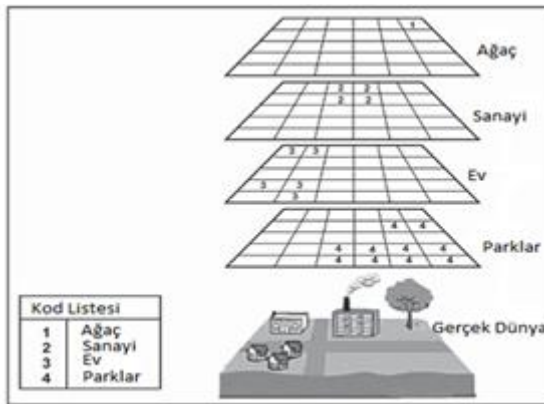
2.1. CBS'de Veri Modelleri

CBS farklı kaynaklardan gelen çok geniş coğrafi veri tiplerini içerir. Bu veriler farklı kaynaklardan farklı şekillerde elde edilir. CBS'de verileri elde etme yöntemleri, verinin doğrudan temini (birincil veriler) ve verinin transferi (ikincil veriler) olmak üzere ikiye ayrılır. CBS projelerinde dijital formatlarda toplanan birincil veriler raster veri formatında dijital uydu, uzaktan algılama görüntüleri ve dijital hava fotoğraflarıdır. Vektörel veri formatında birincil veriler ise arazi ölçümleri ve GPS ölçümleri ile elde edilirler. İkincil veriler: Raster veri formatında taranmış haritalar ve fotoğraflar, topografik haritalardan elde edilen sayısal yükseklik modelleri, vektörel veri formatında topografik haritalar ve toponomi yöntemi ile elde edilirler. CBS, coğrafi veri yapısı ve veri

modellerinin manipülasyonu ve yapılandırması için raster ve vektör veri modelini kullanır (Longley vd., 2005). Veri modeli; verinin tanımı ve kullanımı için şekiller belirleyen, kayıtlara ulaşmak için gereken yolları gösteren, veri tabloları arasındaki ilişkileri açıklayan kurallar bütünüdür (Çabuk vd., 2011).

2.1.1. Raster Veri Modeli

Raster veri modelinde dünya bir dizi katmanlardan oluşur. Her katman aynı proje alanını hücre veya piksel kümesine bölen bir dizi katman olarak temsil eder. Raster verilerinin ayrıntıyı gösterme güçleri piksel boyutu ile sınırlıdır. Her katman, her piksel için arazi kullanımı sınıfları, yükselti değerleri, sıcaklık gibi bir değişkenin özellik değerini kaydeder. Kaydedilen değer piksel üzerindeki ortalama değer veya pikselin tam orta noktasındaki en yaygın değer olabilir. Sürekli yüzeyler ayrık alanlar tarafından paylaşılmayan bazı özelliklere sahiptir. Yüzey sürekli olarak değiştiği için eğim açısı, bakı ve konveks/konkav gibi özelliklerden bahsedilebilir. Sürekli yüzeyler raster değerlerinin uzun bir listesi olarak düşünülebilir (Longley vd., 2005). Raster veri modelleri gerçek dünyadaki objelerin piksellerle gösterilmesi sonucu üretilirler. Tek bir hücre tek değeri gösterir. Hücreler CBS’de birçok özelliği temsil eder. Örneğin; topografya, yükselti, arazi kullanımı, herhangi bir nesneden uzaklıklar ve uydu verileri gibi nitelikler raster yöntemi ile gösterilirler (Fazal, 2008). Raster verilerinde her bir piksel veya hücre çeşitli özellikleri saklama kapasitesine sahiptir (Şekil 1). Raster görüntüsü; renk, çözünürlük ve potansiyel özellik bakımından farklı formatlara sahip olabilir. Sütun ve kolon yapısı analizlerin kolayca yapılabilmesine olanak sağlar (Galati, 2006).

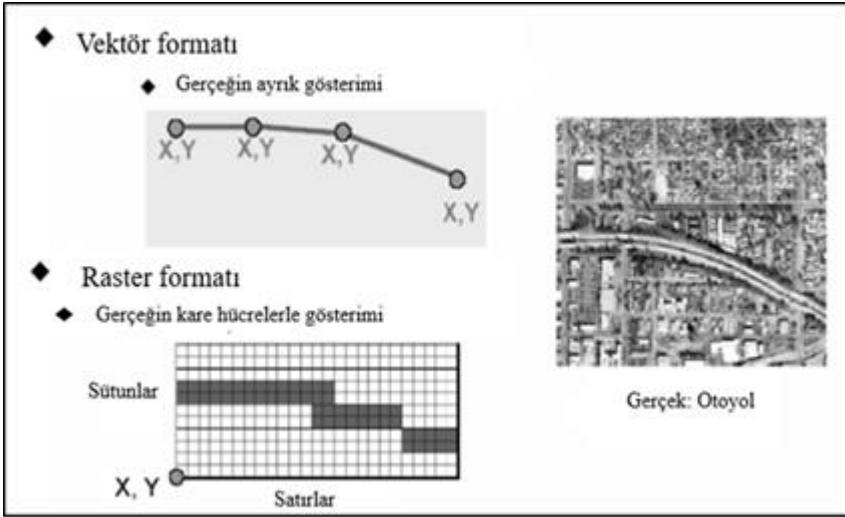
Şekil 1. Gerçek Dünyadaki Objeler Raster Veri Modelinde Piksellerle Gösterilir

Kaynak: Galati, 2006

2.1.2. Vektör veri modeli

Vektörel veri nokta, çizgi ve alansal olarak belirli koordinat (x, y) değerleri ile depolanan verilerdir. Gerçek dünyada bulunan nesnelere bilgisayarda nokta olarak temsil edilebilir. Tepe noktaları, elektrik direkleri, kuyular vb. ayrık tek objeler noktasal olarak gösterilebilir. Birbirini takip eden dizi (x, y) koordinat serisi şeklindeki veriler ise çizgisel olarak gösterilebilir. Örnek olarak bir akarsuyun kollarıyla oluşturduğu ağ, enerji nakil hattı, alt yapı sistemleri, metro ağı gibi objeler çizgi halinde temsil edilirler (McCoy, 2004). Vektörel veriler sürekli olmayan varlıkların gösteriminde son derece kullanışlıdır. Matematiksel olarak vektör, magnitüt ve yönü olan düz bir hatıdır. Herhangi bir haritada veri geleneksel olarak kodlanır. Yollar, konturlar, sınırlar ve diğer veriler farklı renk ve farklı genişlikte gösterilebilir. Nokta x-y-z vektör koordinatı olarak veya raster pikseli olarak tanımlanan tekli pozisyonudur (Şekil 2).

Şekil 2. Gerçek Dünyadaki Nesnelere Raster Veri Modelinde Piksellerle, Vektör Veri Modelinde Çizgilerle Gösterilir

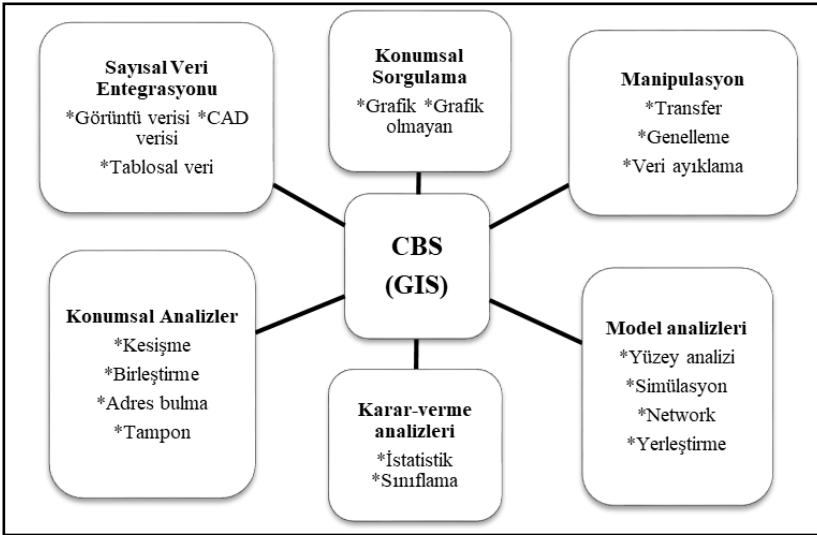
Kaynak: Fazal, 2008

Çizgiler ise vektör verisinde iki farklı koordinattaki noktaları bağlayan veya raster modelindeki doğrusal piksel bloklardır. Poligonlar ise çokgenlerin ve bir objenin genel şeklini oluşturan vektör koordinatlarının bir gruplandırmasıdır. Vektörel veriyi bilgisayarda saklamak için birçok veri modeli bulunmasına karşılık CBS platformunda iki temel veri modelinin en çok kullanıldığı söylenebilir: Topolojik veri yapısı ile bağlantılık, bitişiklik ve yakınlık gibi

özellikleri ile objelerin birbiri ile bağlanma düzeyi, komşuluk ilişkileri ve yakınında uzağında olup olmama durumu belirlenebilir (Çabuk vd., 2011).

2.2. CBS'nin İşlevleri

CBS'de birçok yazılım kullanılmaktadır. Yazılımlara bağlı olarak CBS'nin gösterdiği kabiliyetler farklıdır. Ancak bazı CBS fonksiyonları tüm CBS sistemleri için ortaktır: Yeniden sınıflandırma, birleştirme, mesafe ve bağlantı ölçümünün yapılması, komşuluk karakteristiği gibi özellikler bütün CBS sistemlerinin yapabildiği ortak uygulamalardır (Tecim, 2008). CBS'nin üstün analitik yapısı ile birçok işlem kolayca yapılabilir (Şekil 3).

Şekil 3. CBS'nin İşlevleri

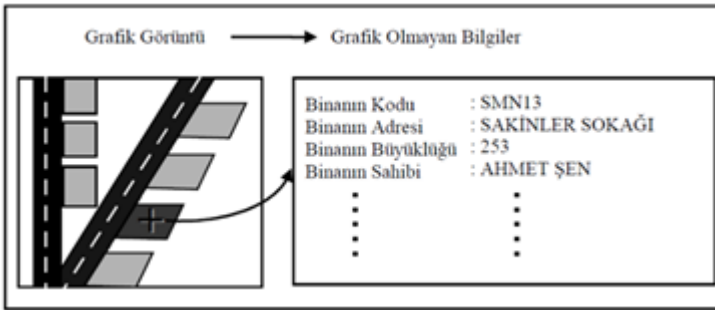
Kaynak: Yomralıoğlu, 2009

Bu işlemlerden konumsal sorgulama ile grafiksel bilgilerden yola çıkılarak niteliksel bilgilere erişim sağlanmaktadır. Niteliksel bilgilerden aynı şekilde grafiksel bilgilere erişim sağlanabilir. Çeşitli kaynaklardan gelen veriler sayısallaştırma işlemi ile veri tabanına aktarılır. Bu veriler konumsal nitelikteki veriler olabileceği gibi tablosal bilgiler de olabilir. Adres bulma, bir yola çeşitli uzaklıkta mesafeler belirleyip tampon alanları oluşturma, farklı harita katmanlarının çakıştırılması gibi işlemler konumsal analiz bünyesinde gerçekleştirilir. Tablosal ve istatistiksel bilgiler raporlanabilir veya belirli bir sınıflama işlemine tabi tutulabilir. Bazı olayların gelecekte gerçekleşmiş olduğu kabul edilerek yapılan işlemler model analizlerini içermektedir. Taşkın, sel,

heyelan olaylarının benzetimle gösterilmesi gibi çalışmalar model analizi uygulamalarıdır.

2.2.1. Konumsal Sorgulama

CBS’de veriler katmanlar halinde gruplanmıştır. CBS’nin analiz fonksiyonları, veri tabanındaki konumsal ve konumsal olmayan öznitelik verileri ile çeşitli sorgulamalara olanak sağlar. Konumsal sorgulama, CBS’nin kullanıcı tarafından yöneltilen basit soruları yanıtlamak için kullandığı en temel analiz işlemleridir (Fazal, 2008). Örneğin, ekrana çalışma alanı sınırı çizilip bu sınır içindeki tüm özellikler seçilebilir. Bir yönetim alanı seçilip daha fazla çalışma alanı için alt küme alanı olarak tanımlanabilir. Veri tabanında konumsal ve öz niteliksel sorgulamalar yapılabilir. Örneğin, herhangi bir yerleşim merkezinde satışa hazır olan mülklerin ve özelliklerinin tespiti sorgulamalarla yapılabilir. Bu sorgulamalar en yaygın kullanılan CBS işlevlerindedir (Tomlinson, 2007). Grafiksel bilgilerden yola çıkarak grafiksel olmayan bilgilerin sorgulanmasında veya bilgisayar ekranı üzerinde belli başlı objelerin seçilmesiyle nesnelere ait bilgilerin listelenmesi işlemleri yapılır. Bu bilgiler Şekil 4’teki gibi rapor olarak da hazırlanabilir (Tecim, 2008).

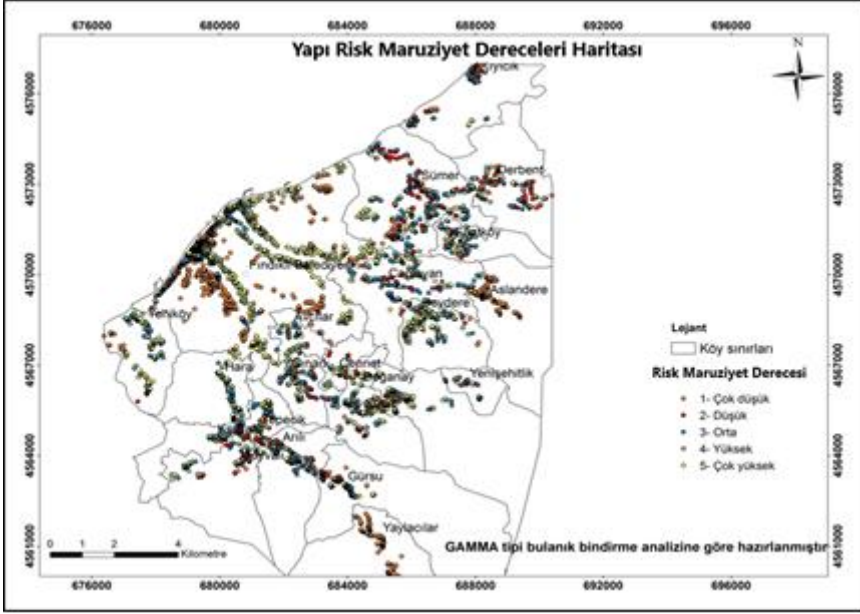
Şekil 4. Grafiksel Bilgilerden Grafiksel Olmayan Bilgilerin Sorgulanması

Kaynak: Tecim, 2008

Grafiksel olmayan bilgilerden yola çıkarak grafiksel bilgilerin sorgulanmasında, veri tabanında bulunan detay tiplerine ait grafiksel olmayan bilgilerden grafiksel bilgilerin listelenmesi işlemi bulunmaktadır (Yomralıoğlu, 2009). Konumsal sorgulama sonucunda elde edilen bir şekil örneği Şekil 5’te verilmiştir. Bu şekilde yapı risk maruziyet dereceleri haritası gösterilmiştir. Yapı risk maruziyet derecelerinin elde edilmesi öznitelik tablosunda yapılan “Select by attributes-SELECT* FROM Yapı Riski WHERE: YAPI_RISK_MARUZİYET=5” sorgulama kodu ile gerçekleştirilmiştir. Bu

sayede binalarla ilgili grafiksel olmayan bilgilerden yüksek risk maruziyeti taşıyan yapılara ait grafiksel bilgilere erişim sağlanmıştır.

Şekil 5. Konumsal Sorgulama Tekniği İle Elde Edilmiş Yapı Risk Maruziyet Dereceleri Dağılım Haritası (Taştan, 2021).

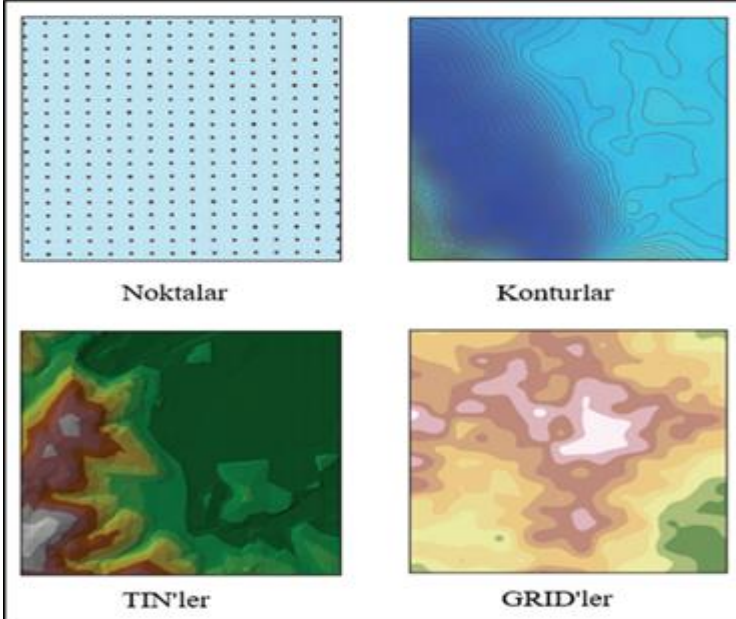
3. KONUMSAL ANALİZ

Bir koordinat sistemi bünyesinde grafik ve tanım bilgilerinin modellenip yorumlanmasına konumsal analiz adı verilir (Yomralıoğlu, 2009). Konumsal analiz, konumsal verilerin nicel analizini gerçekleştiren farklı yöntemlerden oluşan işlemler bütünüdür (Albrecht, 2007). Konumsal analiz birçok yönden CBS'nin temelidir. Coğrafi dağılımların, konumsal örüntülerin tanımlanması, kararların desteklenmesi, kalıpların ve düzensizliklerin belirlenmesi için coğrafi veriler için gerekli olan tüm dönüşümleri, güdümlenmeleri içerir (Fazal, 2008). Konumsal analiz Coğrafyanın ilk ve en temel kuralına bağlıdır. Konumdaki yakın şeyler uzaktaki şeylerden daha fazla birbirine benzer. Bu kural Waldo Tobler'in her şey birbiri ile ilgilidir. Ancak yakındaki bulunan şeyler uzaktakilere göre daha fazla ilgilidir kuralına bağlıdır (Galati, 2006). Konumsal analiz üç elemana sahiptir: 1- Kartografik modelleme, 2- Matematiksel modelleme, 3- İstatistik tekniklerinin uygulanması ve geliştirilmesi gibi niteliklerdir (Haining & Haining, 2003). Konumsal analiz birçok iş ve işlem adımlarını içerir. Bunlar aşağıda açıklanmıştır.

3.1. Yüzey Analizleri

Sayısal arazi modelleri (SAMs) ve düzensiz üçgenler (TINs) gibi çeşitli yüzey verilerini kullanıp başka veri setlerinin oluşturulması işlemlerine yüzey analizleri adı verilir. Temel yüzey analizleri arasında eğim, bakı, kontur, kabartma, hacim ve görünürlük analizleri bulunmaktadır (Çabuk vd., 2011). Bilgi teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak arazi modelleri bilgisayar ortamında gerçeğe çok yakın olarak gösterilebilmektedir. X, Y, Z koordinatlarıyla coğrafi yüzeylerin bilgisayarla oluşturulması ve bu yüzeylerde yapılan analizlere sayısal yükseklik modelleri (SYM) ya da sayısal arazi modelleri (SAMs) adı verilir (Yomralıoğlu, 2009). Sayısal arazi modelleri topografyanın bir bölümünün veya tamamının ve dünya yüzeyinin modellemesinde önemli bir araçtır (Tunalıoğlu, 2012). Yüzeyler; GRID, sayısal yükseklik modeli, sayısal arazi yükseklik verisi, ham ASCII kütükleri ve birçok görüntü şekillerinden birisi ile üretilebilir (Şekil 6). GRID'ler IDW, Spline veya kriging gibi enterpolasyon metotları ile üretilebilmektedir. Üçgenleştirilmiş düzensiz ağlar (TIN) ise noktalar, çizgiler, alanlardan ya da GRID'lerden üçgenleme yöntemine bağlı olarak oluşturulabilir (ESRI, 2008). Konturlar ve eşyüksekti eğrileri bir hat üzerinde genel karakteristikleri tanımlama için kullanılır (Childs, 2004). Aşağıda yüzey analizleri ve niteliklerinden bahsedilmiştir.

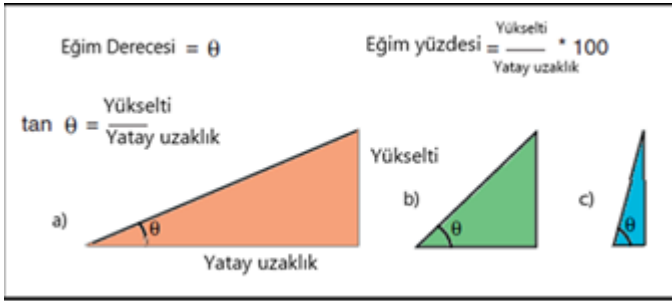
Şekil 6. Arazi Yüzeyinin Farklı Tekniklerle Gösterimi

Kaynak: Childs, 2004

A-Eğim analizi: Belirli iki nokta arasındaki yükselti farkı ile yatay uzaklık oranına eğim denir. Eğim derece, yüzde ve milyem gibi farklı birimlerle gösterilir (Aysal, 2010). Eğim, gradyanı içerir. Su akışının, toprak erozyonunun modellenmesinde ve maliyet yüzey analizlerinin yapılmasında kullanılır (Lloyd, 2010). Eğim fonksiyonu ile sayısal arazi modeli (SAM) kullanılarak her bir raster hücrenin ve komşularının arasındaki maksimum değişim oranı hesaplanır. Raster çıktısındaki her bir hücre bir eğim değerine sahiptir. Eğim ne kadar düşükse yüzey o kadar düz, ne kadar yüksekse yüzey o kadar dik olur (Şekil 7).

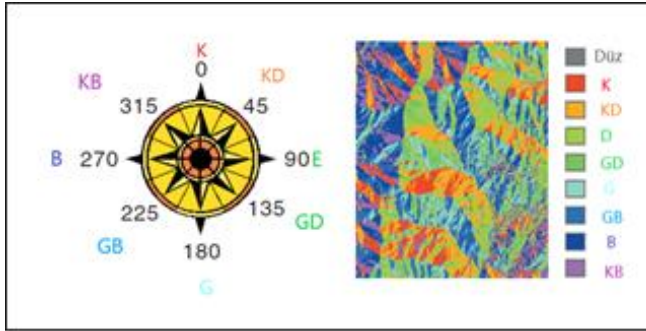
Şekil 7. Eğim Hesaplama Yöntemleri

Kaynak: ESRI, 2001

B-Bakı analizi: Bakı SAM veya yüksekliğin birinci dereceden türevi ve bir yamacın güneş ışınlarını alma durumuna göre konumudur (Lloyd, 2010). Bakı sınıfları olarak düz alanlar (-1), kuzey yön (0-22.5°, 337.5-360°), kuzeydoğu yön (22.5-67.5°), doğu yönü (67.5°-112.5°), güneydoğu yönü (112.5°-157.5°), güney yönü (157.5°-202.5°), güneybatı yönü (202.5°-247.5°), batı yönü (247.5°-292.5°) ve kuzeybatı yönü (292.5°-337.5°) olmak üzere 9 sınıf ile gösterilir. Bakı yükselti raster veri setinde her bir hücreden komşusuna en dik inişi tanımlar. Kuzeyden itibaren saat yönünde 0'dan (kuzey) 360'a kadar (tekrar kuzey) çemberi tamamlar. Bakıda her bir hücre değeri hücrenin eğim yüzeylerinin yönünü gösterir. Düz alanların yönü yoktur ve -1 değeri alır (Şekil 8).

Şekil 8. Bakı Sınıfları

Kaynak: ESRI, 2001

Bakı fonksiyonu sayesinde daha fazla güneşlenme süresine sahip olan yamaçlar belirlenip güneşlenme potansiyeli ortaya çıkarılabilir. İlkbaharda hangi yamaçlarda karların daha erken eriyebileceği tespit edilerek kar erimelerine bağlı ortaya çıkabilecek sellenmeler belirlenebilir. Yerleşim alanlarında nerelerin taşkına maruz kalabileceği tespit edilebilir.

C-Görünebilirlik analizi: Bu analiz biçiminde haritada herhangi bir objenin çevresinde belirli bakı niteliklerine bağlı olarak tespit edilmek istenen alandaki görünen ve görünmeyen alanların ortaya çıkarılması sağlanır (Bank & Taştan, 1994).

D-Hacim/Dolgu: İki yüzey arasındaki değişim alanlarını belirleyen konumsal analiz fonksiyonudur. Aynı yer için farklı zamanlarda alınan yükseklik verisi arasındaki değişen hacimsel malzeme oranını verir (ESRI, 2008).

E-Kontur/Eşyükselti eğrisi: Konturlar aynı yükseltiye sahip noktaları birleştiren çizgilerdir. Eş yükselti, eş basınç, eş yağış, eş sıcaklık eğrilerini bu analiz türü ile çizmek olanaklıdır. Sayısal arazi modelleri kullanılarak eş yükselti eğrilerini gösteren haritalar oluşturulabilir (Tecim, 2008).

F-Gölgeli rölyef: Bu yöntem hipotetik bir ışık kaynağının ayarlanmasıyla yüzeydeki her bir hücrenin o ışıkla uyumu üzerindeki aydınlanma değerinin hesaplanmasıdır. Işık, hücrenin eğim ve bakışı üzerine temel özellik gösterir. Gölgeli rölyef 0'dan 255'e kadar olan ölçeğin değerleriyle ilişkilendirilmektedir. Kabartma haritası izlenimi verilerek gerçeğe daha yakın yüzey görünümü ortaya çıkar (Çabuk vd., 2011).

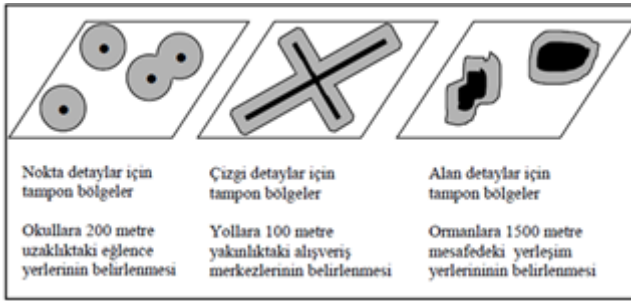
3.2. Mesafe Analizleri

Mesafe analizleri en yakın, en etkili, en çok etkilenecek gibi soruların cevaplarını belirlemeye yardımcı olur. Kaynak alanından her bir hücre için en

kısa ağırlık uzaklığı ya da başka değişkenler yoluyla ortaya konulan fonksiyonlardır (Çabuk vd., 2011). Dört farklı mesafe analizi gerçekleştirilebilir. Bunlar aşağıda listelenmiştir.

A-Öklit uzaklık analizi: Raster veri setlerinde herhangi bir başlangıç noktası ve bu başlangıç noktasına bağlı olarak en uygun mesafe, en yakın mesafe ve güzergâh geçidi gibi nitelikler belirlenebilir. Öklid uzaklığı matematikte iki nokta arasındaki Pisagor Bağıntısı ile hesabı yapılan ölçü birimidir. İki noktanın x ve y koordinatlarının farkının hipotenüsüdür (Çabuk vd., 2011).

B-Tampon analizi: Coğrafi nesnelere üzerinde analizler yapabilmek için nokta, çizgi veya alansal objelerin belirli uzaklıktaki etki alanında bulunan coğrafi özelliklerin belirlenmesi istenebilir. İstenen uzaklıkta tampon bölgeler oluşturularak alan içindeki bulunan varlıkları belirlemek ve onları analiz etmek mümkündür (Şekil 9). Mesafe analizleri nokta, çizgi ve alan olmak üzere değişik şekillerde yapılabilir (Tecim, 2008).

Şekil 9. Nokta, Çizgi ve Alan Tipindeki Detaylara Uygulanan Tampon Analizi Örnekleri: Tecim, 2008

C-Ağırlıklı mesafe analizi: Ağırlıklı mesafe analizi belirli bir hücreden en yakın kaynak hücreye giden yolun toplam maliyeti, iki hücre arasındaki en düşük maliyetli yol temelinde hesaplanır. Toplam maliyetin hesaplanması, tüm hücrelerin en düşük maliyetli yol boyunca geçme maliyetlerinin toplanmasını içerir (Kennedy, 2013).

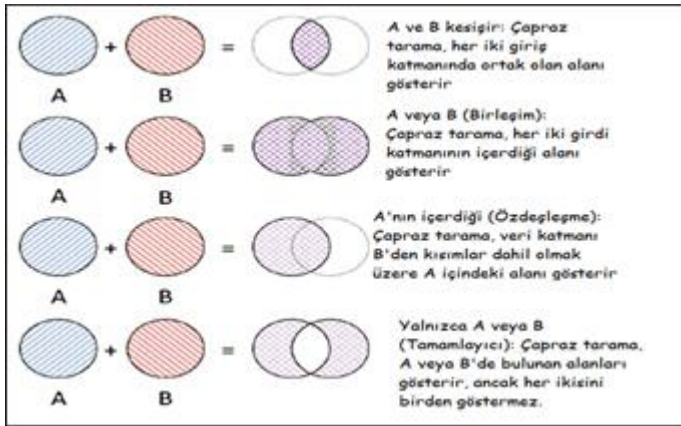
D-Koridor: Yollar, boru hatları ve diğer taşıma özellikleri için en uygun güzergâhı bulmak amacıyla çevresel ve arazi kullanım verisine uygulanan konumsal analiz şeklidir (Tecim, 2008).

3.3. Çakıştırma Analizleri

Benzer koordinat düzlemi içerisinde bulunan farklı niteliğe sahip coğrafi özellikleri taşıyan harita katmanlarının birleştirilmesi işlemine denir. Optimum yer seçimi veya uygunluk modellemesinde uygulanan bir yöntemdir. Çoğu

zaman birçok faktörün kullanımını gerektirir (Url-1). Verinin niteliğine, amaca ve uygulanacak metoda göre birbirinden farklı çakıştırma analizleri gerçekleştirilebilir. Bunlar aşağıda sıralanmıştır.

A-Vektör çakıştırma analizi: Çakıştırma analizi konumsal veri analizinin önemli fonksiyonlarından birisidir. Üç tür vektörel çakıştırma analizi vardır: Bunlar; nokta-poligon, çizgi-poligon ve poligon-poligon analizleridir. Nokta-poligon analizine konumsal birleştirme analizi adı verilir. Çizgi poligon analizi gibi kesiştirme operasyonlarında çakıştırılan poligonlara göre değişim ortaya çıkar. Poligon-poligon konumsal operasyonları; klip, birleştirme, kesişim, özdeşleştirme, silme ve bölme gibi işlemleri içermektedir (Sugumaran & Degroote, 2010). Çakıştırma analizi Venn şemalarında daha iyi anlaşılabilir. İki tane poligondan poligon A ve poligon B iki veri setini temsil etmekte olduğu düşünülürse bu iki veri setinin çakıştırılması ile 4 temel analiz tipi ortaya çıkar (Şekil 10): Bunlar kesişme, birleşim, özdeşleşme ve tamamlayıcı olma özellikleridir.

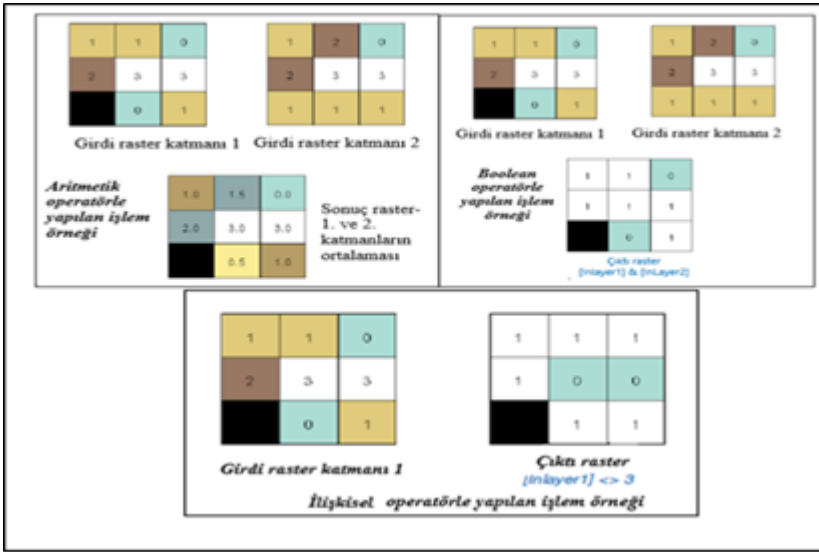
Şekil 10. Venn Şemaları Üzerinde Vektör Çakıştırma Analizlerinin Gösterimi

Kaynak: Steinberg & Steinberg, 2015

B-Raster çakıştırma analizi: İki den fazla raster katmanının belirli karar kuralları doğrultusunda birleştirilmesidir. Raster çakıştırma analizinde her katmanın her bir hücresi aynı coğrafi konumu gösterir. Bu özellik farklı niteliğe sahip katmanların tek bir katman halinde birleştirilmesini sağlar. Genellikle her bir özelliğe sayısal bir değer verilir. Böylece katmanların matematiksel olarak birleştirilmesi sağlanarak çıktı katmanındaki her hücreye yeni bir değer ataması sağlanır (Url-2). Raster çakıştırma analizlerinden harita cebri; harita katmanlarının eklenebildiği, çıkarılabildiği, çoğaltılabildiği, çarpıldığı, bölündüğü, maksimum ve minimum değerler olarak karşılaştırma işlemlerinin

yapıldığı cebirsel operasyonlardır (Brimicombe, 2009). Harita hesaplamaları: Bunlar matematiksel işlemlerin gerçekleştirildiği hesaplamalardır. Matematiksel işlemler iki rastere uygulanabilir ve sonuçlar çıktı olarak gösterilir. Harita hesaplama +, -, /, *, Log, Exp, Sin, Cos ve Sqrt gibi matematiksel işlevleri içerir. Harita sorgulamaları: Boolean ve mantıksal operatörler ise doğru/yanlış değerleri olarak bir çıktı tarama oluşturmak için iki farklı rastere uygulanabilir. Sorgulama operatörleri And, Or, XOr, Not, >, >=, =, <, <= işlevleri içerir (Zeiler, 1999). Aritmetik, boolean ve ilişkisel operatörlerle yapılan işlemlerle her iki raster girdi katmanındaki değerler kullanılarak çıktı raster'ında yeni değerler üretilebilir (Şekil 11).

Şekil 11. Matematiksel Operatörlerle Yapılan Raster Hesaplama Örnekleri

Kaynak: ESRI, 2001

C-Ağırlıklı çakıştırma analizi: Bu çakıştırma analizinde farklı katmanlar için farklı ağırlık değerleri kullanılarak sonuç raster veri seti elde edilir. Sonuçta elde edilen raster veri setinde daha önceden tanımlanmış uygunluk dereceleri ve ağırlık puanlarının çarpımıyla elde edilen hesap değerleri bulunur (Çabuk vd., 2011).

D- Bulanık mantık tabanlı çakıştırma analizi: Bulanık mantık küme teorisinin aksine kısmi üyelikleri kabul eder. Bu özelliği ile küme teorisini genişleten bir yapıya sahiptir (Chen & Pham, 2000). Bulanık mantık teorisi Lotfi A. Zadeh tarafından geliştirilmiştir. Otomatik kontrol, bilgi, görüntü tanımlama ve optimizasyon gibi farklı alanlarda bulanık mantık

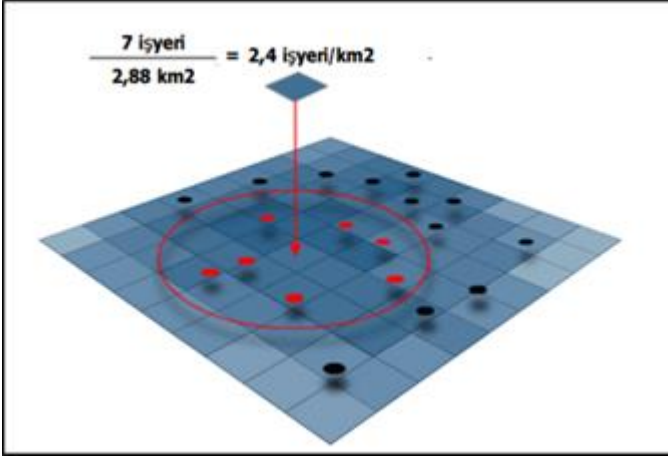
kullanılabilmektedir. Gerçek dünyadaki doğrusal olmayan kontroller için kullanılan bir yöntemdir. Doğrusal olmayan kontrol özellikleri, kural üyelikleri ve sonuç elde etmeyi içerir (Altaş, 1999). Bulanık modelleme genel anlamda bir sistemi matematiksel girdi-çıkı davranışı ile karakterize etmektedir. Bir devre veya mikro işlemci gibi fiziksel sistemi tanımlamak için hem niceliksel hem de niteliksel olarak gösteren matematiksel formül kullanır. Çoğu fiziksel sistemlerin doğru bir modelle gösterimi doğrusal olmama, kesin olmama ve tesadüfi olma gibi nedenlerle zordur. Bu yüzden gerçek dünya için tam modelleme gereklidir (Chen & Pham, 2000). Üçgen, Yamuk, Gauss Eğrisi, Çan Fonksiyonu, Sigmoid, Sinüsoid ve Cauchy gibi farklı üyelik fonksiyonları bulanık modellerin oluşturulmasında kullanılmaktadır (Altaş, 1999).

3.4. Yoğunluk Analizleri

Yoğunluk analizi bilinen değerlerin miktarlarını alarak her yerde ölçülen miktarların konumsal ilişkisine bağlı olarak arazi yüzeyi boyunca yapılan işlemlerdir (Url-3). Yoğunluk tahmini noktalarla başlayıp yüzeye biter. Yoğunluk haritaları genellikle noktasal verilerin kullanılmasıyla üretilir ve alan üzerindeki veri niteliklerine bağlı olarak analiz yapılabilir (Longley vd., 2005). Yoğunluk analizi Basit ve Kernel analizleri olarak iki kısma ayrılır.

Kernel yoğunluk analizinde her bir hücre yerine bir çizgi etrafına tarama alanı belirlenir. Çizginin bulunduğu yerden tarama alanının sınırına 1'den 0'a doğru bir matematiksel polinom fonksiyonu uygulanır (Çabuk vd., 2011). Basit yoğunluk analizinde ise hücre değerleri dairesel tarama çapına göre hesap edilir. Hücrelerin değeri tarama çapındaki nesne sayısının daire alanı büyüklüğüne bölünerek elde edilir. Örnek olarak Şekil 12'de basit yoğunluk analizi örneği verilmiştir. Tarama alanının içinde bulunan 7 adet işyeri, toplam 2,88 km² alan için yoğunluk $7/2,88$ işlemeyle tespit edilir. Sonuçta kilometrekareye 2,4 işyeri düştüğü belirlenmiştir.

Şekil 12. Basit Yoğunluk Analizi Örneği

Kaynak: ESRI, 2008

3.5. Yeniden Sınıflandırma Analizleri

Girdi değerlerini çeşitli yöntemler kullanarak yeni değerlerle değiştirmek ve onları ortak bir paydada sınıflandırmak için kullanılır (Çabuk vd., 2011). Eğim, bakı ve enterpolasyon gibi yüzey analizleri sonucunda elde edilen sürekli yüzeyler raster formatındadır. Yeniden sınıflandırma analizi ile bu değerler tamsayı değerlerine dönüştürülür (ESRI, 2001).

3.6. Çıkarım Analizleri

Hüresel veya hücrelerin konumsal özelliği ile ilgili niteliklere göre çıkarımda bulunma işlemidir. Çıkarım analizleri ile belirli bir niteliğe, şekle, konuma veya noktaya göre çıkarım işlemleri yapılabilir (Çabuk vd., 2011). Nerede cümlesi ile hücrelerin öznitelik değerleri ile çıkarılması öznitelik değerlerine göre çıkarım işlemidir. Örneğin raster yükseklik veri setinde 100 metreden daha fazla yüksekliğe sahip olan alanların çıkarımı bu şekilde yapılabilir. Niteliğe göre çıkarım işleminde ise belirli bir öz nitelik sorgulamasını karşılayan hücreler yeni bir raster çıktısına alınabilir. Örnek olarak eğim haritasında % 20'den daha fazla eğime sahip olan alanların çıkarılması gerebilir. Sorgulamaya karşılık gelmeyen tüm hücrelere NoData ifadesi atanır (Çabuk vd., 2011). Şekle göre çıkarım işlemi ise daire, dikdörtgen veya poligon gibi belirli şekillere bağlı olarak çıkarım işleminin yapılmasıdır. Maskeleye ile çıkarım işleminde ise maskeleye ile belirlenen alana karşılık gelen hücreler çıkarılır.

3.7. İstatistik Analizleri

İstatistik analizleri genellikle verileri araştırmak için kullanılır. Örneğin belirli bir özellik için değerlerin dağılımları incelenir ve aykırı değerler tespit edilir. İstatistiksel analizlerin bir diğer kullanım alanı verilerin özetlenmesidir. Örneğin her havzanın ortalama yüksekliğinin hesap edilmesi için konumsal özetlemeler yapılabilir. İstatistik analizi özellik gruplarında merkezi, doğrusal eğilim ve kümelenme olup olmadığı gibi konumsal dokuyu tanımlamak için kullanılır (Url-4).

A-Hücre istatistikleri: Hücre istatistikleri fonksiyonu çoklu girdi rasterlarına dayalı olarak çıktı rasterında ilgili hücreler arasında istatistik hesaplaması yapılmasına imkân verir. Hücre tabanlı istatistik analiz fonksiyonu ile arazi kullanımındaki değişiklikleri gösteren rasterlar oluşturulabilir. Bu istatistik yöntemi sayesinde en çok tekrarlanan, maksimum, ortalama, medyan, minimum, en az tekrarlanan, ranj, standart sapma, toplam ve değişim değerleri hesaplanabilir (ESRI, 2001).

B-Komşuluk istatistikleri: Her çıktı hücresel değerinin o hücrenin çevresinde belirtilen bir komşulukta bulunan tüm girdi hücrelerinin bir fonksiyonu yoluyla değerlendirilmesi işlemidir. Fonksiyon maksimum, ortalama ve toplam gibi komşulukta karşılaşılan tüm değerlerin istatistiksel işlemlerinin yapılmasıdır. Kavramsal olarak işlem sırasında algoritma rasterdaki her bir hücreyi ziyaret eder ve belirtilen komşuluktaki istatistiği hesaplar (Url-5).

C-Zonal istatistikler: Raster veri setinde aynı piksel değerine sahip birkaç hücre aynı zon grubundadır. Zonal istatistik yönteminde yeni bir raster üretilmeyip sonuç ürünleri istatistik tablosu veya grafik ile gösterilir (ESRI, 2008).

D-Frekans oranı metodu: Bu yöntemde verilen özelliklere bağlı olarak heyelan oluşum olasılığı oranının oluşum olmama olasılığına göre oranı verilir (Bonham-Carter, 1994).

E-Lojistik regresyon: Lojistik regresyon analizi yönteminde bağımlı bir değişken (dependent variable) ve birden çok bağımsız değişken (independent variables) arasındaki ilişkinin bulunmaya çalışıldığı bir yöntemdir. Lojistik regresyon aşağıda verilen eşitlikle bulunur (Lee, 2005).

$$Z = b_0 + b_1 \times 1 + b_2 \times 2 + \dots + b_n \times n \quad (1.1)$$

Yukarıda verilen eşitlikte Z sembolü: 0 ve 1 değerleri arasındaki bağımlı değişkeni temsil etmekteyken, b₀ modelin kesişim noktasıdır. b₀, bağımsız değişkenler 0 değerini aldığı anda bağımlı değişken veya sabit değeri, b₁ değeri bağımsız değişkenler 0 değeri alınca bağımlı değişken değerini veya sabitini, b₁,...,b_n bağımsız değişkenlere ait regresyon katsayılarını göstermektedir. X₁.....X_n ise bağımsız değişken değerleri temsil etmektedir (Şahin, 2012).

3.8. Konumsal Çok Kriterli Karar Verme Analizleri

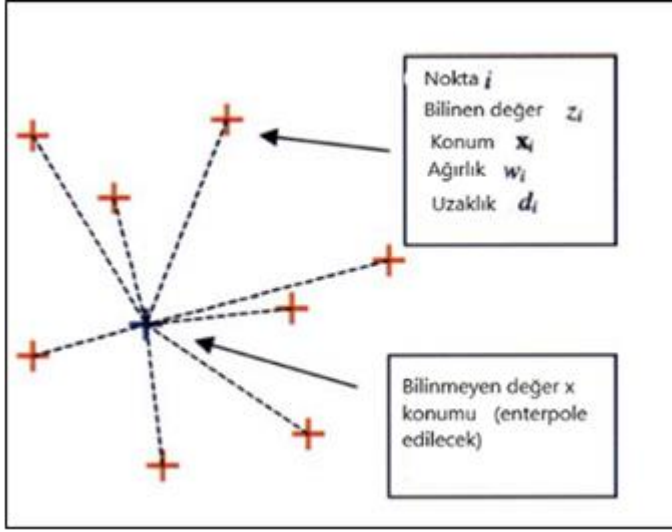
Birden fazla kritere sahip olduğu zaman en mantıklı karar vermeyi sağlayan matematiksel işlemlere bağlı analiz metodudur (Roy, 1996). CBS'nin üstün nitelikteki analiz fonksiyonlarıyla çok kriterli karar verme analizini gerektiren durumlarda işlemler kolayca yapılabilir. Örneğin afet duyarlılık ve risk maruziyetlerinin değerlendirildiği zaman birden fazla değerlendirme kriteri kullanılabilir. Bu durumda istenen sonucun elde edilmesinde uygun karar kuralları doğrultusunda uygun operatörlerle işlemler gerçekleştirilebilir.

3.9. Enterpolasyon

Arazide ölçümü yapılmamış yüzeylerin değerlerinin kestiriminde kullanılan bir yöntemdir. Konumsal enterpolasyon tekniği meteoroloji istasyonuna sahip olmayan yerlerde yağış, sıcaklık gibi değişkenlerin tespit edilmesinde, sayısal yükseklik modelinde ölçülen konumlara ait yüzeylerin belirlenmesinde, rasterların yeniden örneklendirilmesinde, yüksekliği ölçülen konumlar arasında eş yükseltinin belirlenmesinde kullanılır. Konumsal enterpolasyon tekniği Tobler'in kanununa dayanır. "Bütün alanlar birbiri ile ilişkilidir. Ancak yakındaki alanlar uzaktakilerden daha çok birbiriyle ilişkilidir (Longley vd., 2005).

Konumsal ağırlıklı ortalamayı bulabilmek için ilgilenilen nokta x olarak belirtilsin. Ölçümlerin x_i olarak alındığı noktalar, n tane veri noktası varsa, 1 'den n 'ye çalışır. Bilinmeyen değer $z(x)$ olarak ve bilinen değer z_i olarak nitelendiğinde, noktaların her birine bir ağırlık w_i verilir. Bu değer noktalar arasındaki mesafeye göre değerlendirilir. Diğer bir ifade ile enterpole edilen değer gözlem değerlerinin w_i tarafından ağırlıklandırılan ortalamasıdır (Şekil 13). X 'te hesaplanan ağırlıklı ortalama:

$$z(x) = \text{formülüyle bulunur.} \quad (1.2)$$

Şekil 13. KonumsalAğırlıklı Ortalama Hesaplama Yöntemi
Kaynak: Longley vd., 2005

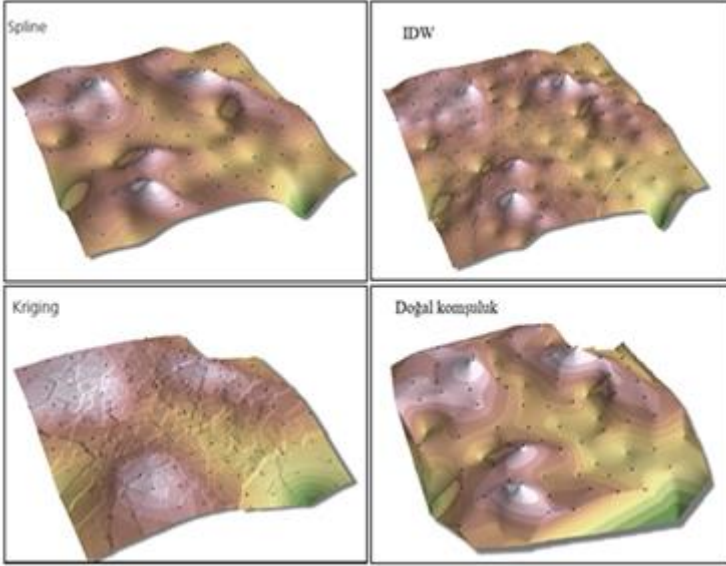
A-Ters mesafe fonksiyonu (IDW-Inverse distance weighted): Konumsal enterpolasyon tekniklerinden birisidir. Tobler'in kuralını kullanır. Tahmin noktasına en yakın noktalar daha fazla ağırlık değeri alır. Ağırlıklar uzaklığın bir fonksiyonu olarak azalır. Dolayısıyla yapılan işlem ters mesafe ağırlıklı olur. Ölçülmemiş herhangi bir konumun değerini tahmin etmek için konumu çevreleyen değerler tahmin yerine en uzak olanlara göre sonuç üzerinde daha fazla etkiye sahiptir. IDW yöntemi ölçülmüş her bir noktanın uzaklığa bağlı yerel etkiye sahip olduğunu varsayar (Url-6).

B-Spline: Spline tüm yüzeyin engebesini en aza indiren matematiksel fonksiyon yoluyla değerleri tahmin eder. Kavramsal olarak lastik bir bandın uzatılması gibi yüzeydeki eğrilikleri azaltarak noktalardan geçer. Spline yöntemi sırtlar, vadiler gibi yüzey şekillerini gösterebilmek için kullanılan en iyi yöntemdir (Childs, 2004).

C-Kriging: Ölçülen noktaların korelasyonunu değişken yoluyla ölçen istatistiksel metottur. Bilinmeyen bir konum için tahmin yaparken, yakındaki ölçülmüş noktaların yapılandırılmasına göre ağırlıklandırma işlemini gerçekleştirir. Değerlerin belirlenmesi değişken analizi yoluyla yapılır (McCoy, 2004).

D-Doğal komşuluk: Kümelenmiş dağınık noktalarla ve büyük veri seti ile çalışan IDW yöntemine benzeyen bir tekniktir. Doğal komşuluk yöntemi kullanılınca yerel koordinatlar çıktı hücresinde etkiye sahip her dağınık nokta üzerinde etki miktarını belirler. IDW ve Spline benzerlik veya düzleşme

derecesine bağı olarak örneklerden yüzeyler yaratmada kullanılan iki deterministik metottur. Ancak Spline her örnek noktasından doğrudan geçerken, IDW noktaların hiçbirinden geçmez. Kriging ise örneklerdeki ilişkilerin ölçümünden çıkarılan değerleri tahmin için güçlü bir istatistiksel yöntemdir (Şekil 14), (Childs, 2004).

Şekil 14. Farklı Enterpolasyon Teknikleri Kullanarak Yüzeyler Oluşturulabilir (Üstte solda: Spline yöntemi ile üretilen harita; üstte sağda: IDW yöntemiyle üretilen harita; altta solda: Kriging yöntemiyle üretilen harita; altta sağda ise: Doğal komşuluk yöntemiyle üretilen harita gösterilmiştir)

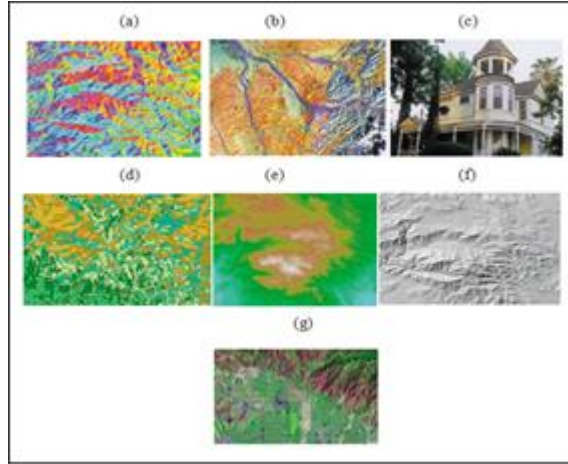
Kaynak: Childs, 2004

3.10. Dönüşüm İşlemleri

Koordinat, harita projeksiyonu dönüşümü işlemleri, niteliklerin tekrar sınıflandırılması, nokta verilerin alanlara veya küçük boyutlu alanların büyük alanlara toplanması gibi işlemler raster ve vektör veriler arasında gerçekleştirilir. Bu tür işlemler dönüşüm işlemleri olarak bilinir. Yeniden sınıflara toplamada ve genellemede kullanılan sadeleştirme işlemleri de dönüşüm işlemleri arasındadır (Brimicombe, 2009). Vektör-raster dönüşümü, nokta, çizgi ve poligon özelliğine sahip vektör verilerinin metin veya sayısal niteliklerine göre raster veriye dönüşümünü sağlar (ESRI, 2008)

3.11. Tematik Haritalama

Tematik haritalama üretim, çıktı, görselleştirme veya harita çıktısı için kombinasyonların seçimi, sınıf aralıklarının oluşturulması; renk, desen veya doku, semboloji ve tonlamaların oluşturulması işlemleridir (Brimicombe, 2009). CBS’de analiz sonuçlarının kullanıcıların beklentilerine göre hazırlanması gerekmektedir. Vektör tabanlı verilerin harita sonuçlarının sunulmasında 5 farklı sınıflama yöntemi kullanılır (Yomralıoğlu, 2009). 1-Doğal aralıklı sınıflandırma, 2-Miktarlı veri sınıflandırma, 3-Eşit alanlı sınıflandırma, 4-Eşit aralıklı sınıflandırma ve 5-Standart sapma yöntemine göre sınıflandırmadır. Raster tabanlı veriler ise 1-Tematik veri şeklinde sunum, 2-Spektral veri şeklinde sunum, 3-Fotoğraf olarak sunum, 4-Tek değere göre sunum, 5-Derecelendirilmiş renklerle sınıflandırılmış şekilde sunum, 6-Derecelendirilmiş renk tonlarının dağılımı ile sunum, 7-Kırmızı-yeşil-mavi renk spektral veri kompozisyonu ile sunumdur (Şekil 15), (Zeiler, 1999).

Şekil 15. Raster Verilerin Haritada Gösterim Şekilleri: a: Tematik veri şeklinde, b: Spektral veri şeklinde, c: Fotoğraf şeklinde d: Tek değere göre, e: Derecelendirilmiş renklerin sınıflandırılması şeklinde, f: Derecelendirilmiş renklerin tonlarının dağılımı ile sunum, g: Spektral veri kompozisyonu ile sunum:

Kaynak: Zeiler, 1999

4. SONUÇ

Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) konumsal verilerin bilgisayar ortamına aktarılıp analizini yapan ve karar vericiler veya kullanıcılar için görselleştirme olanağını sunan bir bilgi sistemidir. CBS; bilgisayar donanımı, yazılımı, insanlar ve metotlardan oluşur. CBS, verileri analiz ederken çeşitli metotlar ve

yöntemler kullanır. CBS'nin en güçlü araçlarından birisi konuma dair verilerin depolanması ve analiz edilmesinde güncel verilerin kullanılması, veri tabanının oluşturulabilmesi, analiz işlemleri gerçekleştirilirken çeşitli matematiksel yöntemlerin kullanılabilmesi, verilerin çok farklı platformlardan elde edilebilmesi ve veri paylaşım platformlarından veri paylaşımının yapılabilmesi gibi özellikler sayılabilir.

Çalışmada CBS'de en çok kullanılan yöntemlerden birisi olan konumsal analiz ve çeşitlerinden bahsedilmiştir. Konumsal analiz CBS için çok güçlü analiz araçlarını içermektedir. Konumsal analiz sayesinde kullanıcılar, konumsal karar vericiler konuma dair gerekli olan işlem adımlarını yaparak karar verme uygulamalarını gerçekleştirebilmektedir. En uygun yer seçimi analizi, yüzey analizleri, yoğunluk analizleri, istatistiksel analizler, çakıştırma analizleri, harita hesaplamaları, hidroloji analizleri, maliyet hesaplamaları konumsal analiz sayesinde yapılabilir.

Konumsal analizin kullanılabilirdiği alanlardan birisi de afet risk azaltımının gerçekleştirilmesidir. Cep telefonu ile sahadaki verilerin toplanması ve dron görüntülerinin temin edilmesi afet tehlikelerinin insanlara ne kadar etkide bulunacağını ve riskin değerlendirilmesini sağlamaktadır. Konumsal analizin uygulanmasıyla afete müdahale ekipleri tehlike olasılığını, toplumların afete karşı maruziyet durumunu veya zarar görebilirliğini belirleyebilmektedir (Url-7).

Gelişen ve değişen dünyada her gün üretilen ayrık veya bitişik verilerin boyutu düşünüldüğünde bu verilerin analizi, görüntülenmesi ve paylaşılması gibi sorunların üstesinden gelinmesi için güçlü araçlara ihtiyaç vardır. CBS bu araçları sağlayabilen içeriklere ve görselleştirme aygıtlarına sahiptir. Derleme türünde olan bu çalışmayla konumsal analiz yöntemleri ve bileşenleri, farklı konumsal analiz uygulamalarından bahsedilmiştir. Güçlü bileşenlere sahip bu sistemin anlaşılması konumsal düşünce gücünün geliştirilmesi, karar verme süreçlerinin daha kolay yapılması için önemli katkılar sağlayacaktır.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- ALBRECHT, J. (2007). Key concepts and techniques in GIS. *Key Concepts and Techniques in GIS*, 1–120.
- ALTAŞ, İ. H. (1999). Bulanık Mantık: Bulanıklılık Kavramı. *Enerji, Elektrik, Elektromekanik-3e*, 62, 80–85.
- AYSAL, N. (2010). *Afetler ve Coğrafi Bilgi Sistemleri*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Önlisans Programı. Ders notu.
- BANK, E., & TAŞTAN, H. (1994). Coğrafi Bilgi Sistemlerinde analiz türleri, kullanım amaçları ve uygulama alanları. *Harita Dergisi*, 112, 1–29.
- BONHAM-CARTER, G. F., & BONHAM-CARTER, G. (1994). *Geographic information systems for geoscientists: modelling with GIS* (Issue 13). Elsevier.
- BRIMICOMBE, A. (2009). *GIS, environmental modeling and engineering*. CRC Press.
- ÇABUK, A., ÇABUK, K. M., GÜNEY, Y., UYGUÇGİL, H. VE ÖZGE, I. (2011). *Coğrafi bilgi sistemlerine giriş*. Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir.
- CHEN, G., & PHAM, T. T. (2000). *Introduction to fuzzy sets, fuzzy logic, and fuzzy control systems*. CRC press.
- CHILDS, C. (2004). Interpolating surfaces in ArcGIS spatial analyst. *ArcUser*, July-September, 3235(569), 32–35.
- ESRI. (2001). *ArcGIS 9 Using ArcGIS spatial analysis*. ESRI. Boston. USA
- ESRI. (2008). *ESRI ArcGIS spatial analysis Arcview, ArcInfo ve ArcEditör için el kitabı*. İşlem Coğrafi Bilgi Sistemleri Müh ve Egtm.Ltd. Sti.
- ESRI. (2011). *GIS Best Practices Essays on Geography and GIS: Volume 3* (Volume 3). ESRI. <https://www.esri.com/content/dam/esrisites/sitecore-archive/Files/Pdfs/library/bestpractices/essays-on-geography-gis-vol3.pdf>
- FAZAL, S. (2008). *GIS basics*. New Age International.
- GALATİ, S. R. (2006). *Geographic Information Systems Demystified*. Artech House.
- HAINING, R. P., & HAINING, R. (2003). *Spatial data analysis: theory and practice*. Cambridge university press.
- HARMON, J. E., & ANDERSON, S. J. (2003). *The design and implementation of geographic information systems*. John Wiley & Sons.
- KENNEDY, M. D. (2013). *Introducing geographic information systems with ARCGIS: a workbook approach to learning GIS*. John Wiley & Sons.

- LEE, S. (2005). Application of logistic regression model and its validation for landslide susceptibility mapping using GIS and remote sensing data. *International Journal of Remote Sensing*, 26(7), 1477–1491.
- LLOYD, C. D. (2010). *Local models for spatial analysis*. CRC press.
- LONGLEY, P. A., GOODCHILD, M. F., MAGUIRE, D. J., & RHIND, D. W. (2005). *Geographic information systems and science*. John Wiley & Sons.
- MCCOY, J. (2004). *ArcGIS 9: using ArcGIS spatial analyst*. Esri Press.
- PARKER, R. N., & ASENSIO, E. K. (2008). *GIS and Spatial Analysis for the Social Sciences: Coding, Mapping, and Modeling*. Taylor & Francis.
- ROY, B. (1996). *Multicriteria methodology for decision aiding* (Vol. 12). Springer Science & Business Media.
- ŞAHİN, E. K. (2012). CBS tabanlı çok kriterli karar analizi yöntemi kullanılarak heyelan duyarlılık haritasının üretilmesi: Trabzon ili örneği. Yüksek lisans tezi. *Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Jeodezi Ve Fotogrametri Mühendisliği Anabilim Dalı*, Kocaeli.
- STEINBERG, S. L., & STEINBERG, S. J. (2015). *GIS research methods: incorporating spatial perspectives*. Esri Press.
- SUGUMARAN, R., & DEGROOTE, J. (2010). *Spatial decision support systems: principles and practices*. Crc Press.
- TAŞTAN, B. (2021). Bütünleşik afet risk maruziyetine yönelik coğrafi veri modelinin belirlenmesi. Doktora tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- TECİM, V. (2008). *Coğrafi bilgi sistemleri: Harita tabanlı bilgi yönetimi* (1. Baskı). Vahap Tecim.
- TOMLINSON, R. F. (2007). *Thinking about GIS: geographic information system planning for managers* (Vol. 1). ESRI, Inc.
- TUNALIOĞLU, N. (2012). Quality test of interpolation methods on steepness regions for the use in surface modelling. *Technical Gazette*, 19(3), 501–507.
- Url-1: [https:// pro.arcgis.com /en /pro-app /latest / tool-reference / spatial-analyst / understanding-overlay-analysis.htm](https://pro.arcgis.com/en/pro-app/latest/tool-reference/spatial-analyst/understanding-overlay-analysis.htm)> Erişim tarihi:05.03.2023
- Url-2: [https:// pro.arcgis.com /en /pro-app /latest / tool-reference / spatial-analyst / understanding-overlay-analysis.htm](https://pro.arcgis.com/en/pro-app/latest/tool-reference/spatial-analyst/understanding-overlay-analysis.htm)> Erişim tarihi:05.03.2023
- Url-3: [https:// pro.arcgis.com / en / pro-app / latest / tool-reference / spatial-analyst/understanding-density-analysis.htm](https://pro.arcgis.com/en/pro-app/latest/tool-reference/spatial-analyst/understanding-density-analysis.htm) > Erişim tarihi 05.03.2023
- Url-4: [https:// desktop.arcgis.com / en / arcmap /10.3/ analyze / commonly-used-tools / statistical-analysis.htm](https://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/analyze/commonly-used-tools/statistical-analysis.htm) > Erişim tarihi:05.03.2023

- Url-5: [https:// desktop.arcgis.com / en/arcmap/10.3/tools/spatial-analyst-toolbox/how-focal-statistics-works.htm](https://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/spatial-analyst-toolbox/how-focal-statistics-works.htm)> Erişim tarihi: 05.03.2023
- Url-6: [https:// pro.arcgis.com / en / pro-app / help / analysis / geostatistical-analyst / how-inverse-distance-weighted-interpolation-works.htm](https://pro.arcgis.com/en/pro-app/help/analysis/geostatistical-analyst/how-inverse-distance-weighted-interpolation-works.htm)> Erişim tarihi: 05.03.2023
- Url-7: [https:// www.esri.com / en-us / industries / humanitarian / solutions / risk-reduction-prevention](https://www.esri.com/en-us/industries/humanitarian/solutions/risk-reduction-prevention)> Erişim tarihi: 05.03.2023
- YOMRALIOĞLU, T. (2009). Coğrafi Bilgi Sistemleri / Temel Kavramlar ve Uygulamalar. *Seçil Ofset*.
- ZEİLER, M. (1999). Modelling our world. USA: Environmental Systems Research Institute. *Inc. Appendices*.

BÖLÜM 9

KONAKLAMA VERGİSİNDE YERSİZ VEYA FAZLA HESAPLAMANIN MUHASEBELEŞTİRME ESASLARI

Bilal GEREKAN¹

GİRİŞ

Otel, tatil köyü vb. işletmeler tarafından yerine getirilen konaklama faaliyetleri, makroekonomik göstergeler açısından cari açığın önüne geçilebilmesi için kullanılan katma değeri yüksek bir alan olup, dış ticaret dengesinde ortaya çıkan düzensizlikleri gidermeye yönelik önemli bir politika aracıdır. Son yıllarda Türkiye’de özellikle cari açığın önlenmesine yönelik bu kalem aktif olarak kullanılmaktadır. Buna ilişkin uygulanan politikalar kapsamında yabancı ülkelere gelen ziyaretçi sayısında önemli artışlar yaşanmıştır.

Konaklama faaliyetlerine yönelik ekonomik işlemlerdeki artış, bunlara ilişkin yeni vergi politikalarının gündeme gelmesine neden olmuştur. Nitekim söz konusu faaliyetlere yönelik geliştirilen konaklama vergisi bu amaçla kullanılan önemli bir araçtır. Türkiye’de konaklama vergisi uygulaması 2023 yılı itibariyle başlamıştır. Esas olarak konaklama işletmeleri tarafından verilen geceleme hizmeti ve bu hizmete bağlı olarak sunulan diğer hizmetler konaklama vergisine tabidir. Hizmeti veren işletme tarafından düzenlenecek faturada gösterilmesi gereken konaklama vergisi için uygulanan genel oran %2’dir.

Bu çalışmada genel olarak konaklama vergisinin muhasebeleştirme esasları, fazla veya yersiz ödeme durumu açısından ele alınarak açıklanmıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı fazla veya yersiz hesaplanan konaklama vergisinin muhasebeleştirme esaslarını Konaklama Vergisi Uygulama Genel Tebliğinde açıklanan süreç de dikkate alınarak ortaya koymaktır. Konuyla ilgili literatürde yer alan çalışma sayısı oldukça azdır. Genel olarak muhasebeleştirme mantığının nasıl olması gerektiğini açıklayan birkaç çalışma varsa da fazla veya yersiz ödeme durumu gibi spesifik konuların ele alındığı çalışmalar konusunda literatürde bir boşluk vardır. Bu çalışma ile söz konusu boşluğun giderilmesi amaçlanmıştır.

Konaklama vergisinde fazla veya yersiz ödeme durumuna ilişkin muhasebeleştirme esaslarının ele alındığı bu çalışmada ilk olarak mevzuat

¹ Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, gerekkan@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8558-7928

hükümleri kapsamında konaklama vergisine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Daha sonra konaklama vergisinde genel muhasebeleştirme esasları ele alınmış ve son olarak da yersiz veya fazla hesaplanma durumu Konaklama Vergisi Uygulama Genel Tebliği kapsamında açıklanmıştır. Yersiz veya fazla hesaplanma durumundaki muhasebeleştirme esasları açıklanarak konu, örnek uygulama üzerinde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Çalışma, sonuç ve değerlendirme başlığıyla tamamlanmıştır.

KONAKLAMA VERGİSİ

Konaklama Vergisi, 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu içinde açıklanan bir vergi türüdür. Buna göre; otel, motel, tatil köyü, pansiyon, apart otel, misafirhane, kamping, dağ evi, yayla evi gibi konaklama tesislerinde verilen geceleme hizmeti ile bu hizmetle birlikte satılmak suretiyle konaklama tesisi bünyesinde sunulan diğer tüm hizmetler (yeme, içme, aktivite, eğlence hizmetleri ve havuz, spor, termal ve benzeri alanların kullanımı gibi) konaklama vergisine tabidir (Md. 34). Kanun maddesinde yapılan açıklamadan konaklama vergisi kapsamının, söz konusu tesislerdeki geceleme hizmeti ile belirlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim konaklama vergisine konaklama tesislerinde verilen geceleme hizmeti ve bu hizmete bağlı olarak sunulan diğer hizmetler tabidir. Dolayısıyla geceleme hizmetinin bulunmaması durumunda sunulan diğer hizmetler nedeniyle konaklama vergisi oluşmamaktadır.

Konaklama vergisinin mükellefi, geceleme hizmeti ve buna bağlı olarak diğer hizmetleri sunular şeklinde belirtilmiştir (Md. 34). Katma Değer Vergisi ve Gümrük Vergisi gibi mal ve hizmetlerin fiyatlarına eklenerek tüketicilere/yararlanana sunulan Konaklama Vergisinde verginin en son ödeyicisi olan tüketiciler/yararlanana söz konusu verginin taşıyıcısı veya diğer ifadeyle yüklenicisi olur. Ödediği vergiyi tüketicilere/yararlanana yansıtan kanuni mükellef ise aracı mükellef olarak nitelenir (Pehlivan, 2023: 64; 49). Yükümlü açısından vergi borcunu, devlet açısından ise vergi alacağını meydana getiren hadise şeklinde tanımlanan vergiyi doğuran olayın (Pehlivan, 2023: 71) konaklama vergisinde, geceleme ve buna bağlı olarak diğer hizmetlerin sunulması ile meydana geleceği belirtilmiştir (Md. 34)

Kanunda, Konaklama Vergisi matrahına Katma Değer Vergisinin ve Katma Değer Vergisi matrahına da Konaklama Vergisinin dâhil edilmeyeceği ifade edilmiştir. Konaklama Vergisi matrahı, Katma Değer Vergisi hariç müşteri tarafından ödenen veya borçlanılan değerlerin toplamı olup, bu vergiye ait oran %2 olarak belirlenmiştir. Öğrencilere verilen yurt vb. hizmetler ile diplomatik temsilciliklere verilen hizmetler istisna başlığı altında bu verginin kapsamı dışında bırakılmıştır. Konaklama Vergisi için vergilendirme dönemi birer aylık

dönemler şeklinde belirlenmiş olup, beyan ve ödeme süresi ise vergilendirme dönemini takip eden ayın 26. günü akşamına kadardır (Md. 34). Dolayısıyla ağustos ayına ait hesaplanan konaklama vergisinin Eylül ayının 26. günü akşamına kadar mükellef tarafından beyan edilip ödenmesi gerekir.

KONAKLAMA VERGİSİNDE MUHASEBELEŞTİRME ESASLARI

Konaklama faaliyetleri neticesinde alınan konaklama vergisi 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu'nda açıklanmıştır. Konaklama faaliyetleri kapsamında ortaya çıkan ve bu amaca yönelik düzenlenecek belgede gösterilmesi gereken konaklama vergisinin, hizmetten yararlanan ve hizmeti sunan işletmeler açısından muhasebeleştirme ilkeleri ayrı ayrı değerlendirilmelidir.

Konaklama hizmetinden yararlanan (alıcı) işletmenin aldığı hizmet karşılığında ödemesi gereken konaklama vergisi kendisi için bir gider niteliği taşımaktadır. Bu işletmeler aldığı hizmet karşılığında ödedikleri konaklama vergisini fonksiyon esasına göre; 760/631 Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri Hesabı veya 770/632 Genel Yönetim Giderleri Hesabı gibi hesaplarda izleyebilmektedir. Alıcı işletme açısından gider niteliği taşıyan konaklama vergisine benzer bir uygulama özel tüketim vergisi ve emlak vergisi gibi vergiler için de söz konusudur. Nitekim taşıt satın alan ve aldığı taşıta bağlı olarak özel tüketim vergisi ödeyen bir işletme bunu gider olarak yazabilmektedir. Yine bina veya arsa/arazi niteliği taşıyan bir duran varlık satın alan işletme buna bağlı olarak oluşan emlak vergisini gider olarak kayıtlarına aktarabilmektedir.

Konaklama hizmeti sunan (satıcı) işletmenin verdiği hizmet karşılığında tahsil ettiği/edeceği vergi kendisi için bir borç niteliğindedir. Nitekim bu borç vergi dairesine ödeninceye kadar pasif bir hesapta izlenmelidir. Genel olarak vergi dairesine olan kesinleşmiş borçların izlendiği 360 Ödenecek Vergi ve Fonlar Hesabı konaklama vergisi borcunun da izlenmesi gereken hesaptır. Müşteriden tahsil edilen/edilecek olan vergi bir varlık veya alacak hesabının borç tarafında izlenmesine karşılık vergi dairesine bu nedenle oluşan borç da 360 Ödenecek Vergi ve Fonlar Hesabı'nın alacak tarafında izlenir. Bu borcun vergi dairesine ödenmesi halinde ise söz konusu hesapta konaklama vergisi nedeniyle biriken tutar borçlandırılarak kayıtlardan çıkarılır

KONAKLAMA VERGİSİNDE YERSİZ VEYA FAZA HESAPLAMA

İlgili mevzuatta konaklama vergisinin geceleme hizmetine bağlı olmasının şart koşulması, verginin hesaplanmasıyla ilgili birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlardan en sık karşılaşılanı, konaklama vergisinin yersiz veya fazla hesaplanmasıdır. Konaklama Vergisi Uygulama Genel Tebliğinde konuyla ilgili "Düzeltilme" başlığı açılmış ve bu durumda ne yapılması gerektiği

açıklanmıştır. Buna göre fazla veya yersiz hesaplanan konaklama vergisine ilişkin hem mükellef hem de alıcı/konaklayan açısından işlemin, vergi uygulanmadan önceki hale döndürülmesi esastır. Dolayısıyla fazla veya yersiz olarak hesaplanan vergi öncelikle mükellef tarafından alıcıya/konaklayana iade edilecektir. Daha sonra ilgili mükellef tarafından dönem beyanları düzeltilerek Hazineye ödenen verginin iadesi Standart İade Talep Formu Dilekçesi ile talep edilecektir.

Tebliğde yapılan açıklamaya göre fazla ödenen vergi, konaklama işletmesi tarafından müşteriye iade edilecek ve konaklama işletmesi tarafından da bu tutar Hazineden talep edilebilecektir. Konaklama işletmesinin nakden talep hakkı olduğu gibi cari dönemdeki veya gelecek dönemlerdeki vergi borçlarına mahsuben talep etme hakkının bulunduğu ilgili Tebliğde açıklanmıştır.

Aşağıda konaklama vergisi açısından yersiz veya fazla ödeme konusuyla ilgili alıcı ve satıcı işletmenin yapması gereken muhasebe kayıtlarının ayrı ayrı ele alındığı örnek bir uygulamaya yer verilmiştir.

Örnek:²

İlaç Ecza Deposu AŞ. Pazarlama departmanı personelinin hizmet içi eğitimlerinin organizasyonu için Otel AŞ. ile anlaşmıştır. Anlaşma kapsamında bir günlük eğitim programı için Otel AŞ.'nin konferans salonu kullanılacak, bu programa şehir dışından da katılım sağlanacak ve şehir dışından katılan personel bir gece otelde ağırlanacaktır. 10'u şehir dışından olmak üzere toplam 50 personelin katılım sağlayacağı konferans salonlarının kullanımı ve öğle arası yemeği hizmeti için kişi başı 4.000,- TL (KDV hariç % 10)'ye anlaşılmıştır. Şehir dışından katılım sağlayacak olan 10 personel bir gece aynı otelde kalacaktır. Söz konusu 10 personelin otelde konaklaması için de kişi başı 5.000,- TL (KDV hariç % 10)'ye anlaşılmıştır.

Program, 25.09.2023 tarihinde tamamlanarak İlaç Ecza Deposu AŞ. Tarafından toplam bedel aynı tarihte Otel AŞ.'ye nakit olarak ödenmiştir.

30.10.2023 tarihinde yapılan kontroller kapsamında Otel AŞ.'nin Eylül ayına ilişkin beyan ettiği konaklama vergisi tutarının yanlış olduğu anlaşılmıştır. Yapılan inceleme neticesinde Otel AŞ.'nin konaklama vergisi matrahına esas teşkil eden tutarı 250.000,- TL olarak aldığı ancak bu tutardan geceleme yapmayan personel için ödenen konferans salonlarının kullanımı ve öğle arası yemeği hizmeti için ödenen tutarın düşülmesi gerektiği tespit edilmiştir. Aynı tarihte Otel AŞ., müşterisi olan İlaç Ecza Deposu AŞ.'ye daha önce fazla hesaplayarak aldığı konaklama vergisi tutarını nakit olarak ödemiş ve Vergi

² Bu örnek, Duman (2022)'den uyarlanarak hazırlanmıştır.

Dairesinden ise Standart İade Talep Dilekçesi ile nakden iade talebinde bulunmuştur.

İlaç Ecza Deposu AŞ. ve Otel AŞ. Tarafından yapılması gereken muhasebe kayıtlarına tarih sırasına göre aşağıda yer verilmiştir.

i.) 25.09.2023 Tarihinde Yapılması Gereken Hesaplama ve Muhasebe Kayıtları

Otel AŞ. ile İlaç Ecza Deposu AŞ. Arasında yapılan hizmet altım satımına ilişkin 25.09.2023 tarihinde düzenlenecek fatura aşağıdaki gibi olacaktır. Yukarıda da ifade edildiği gibi kanunda, konaklama vergisi matrahının katma değer vergisi dâhil edilmeden hesaplanmalıdır (Md. 34).

Konferans Salonu ve Öğle Yem. Bedeli (4.000,- TL/kişi x 50 kişi)	200.000,- TL
Otel Konaklama Bedeli (5.000,- TL/kişi x 10 kişi)	50.000,- TL
Ara Toplam	250.000,- TL
Katma Değer Vergisi (250.000 x %10)	25.000,- TL
Konaklama Vergisi (250.000 x %2)	5.000,- TL
Toplam Tutar	280.000,- TL

Düzenlenen fatura kapsamında İlaç Ecza Deposu AŞ. Hizmet alımıyla ilgili bu tarihte aşağıdaki muhasebe kaydını yapacaktır;

25.09.2023					
760 Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri H.	255.000,	-			
191 İndirilecek KDV H.	25.000,	-			
100 Kasa H.			280.000,	-	

Yapılan muhasebe kaydından da görüleceği üzere İlaç Ecza Deposu AŞ. Tarafından ödenen konaklama vergisi, katma değer vergisinde olduğu gibi ayrıştırılmayıp, gider olarak kayıtlara aktarılmıştır. Düzenlediği fatura kapsamında Otel AŞ. 'nin bu tarihte yağıcağı muhasebe kaydı ise aşağıdaki gibi olacaktır;

25.09.2023					
100 Kasa Hesabı	280.000,	-			
600 Yurtiçi Satışlar Hesabı			250.000,	-	
391 Hesaplanan KDV Hesabı			25.000,	-	
360 Ödenecek Vergi ve Fonlar Hesabı			5.000,	-	
V. 360.06 Ödenecek Konaklama					

Yapılan muhasebe kaydından görüleceği üzere Otel AŞ. Nakit olarak tahsil ettiği konaklama vergisi tutarını vergi dairesine borçlandığını göstermek üzere 360 Ödenecek Vergi ve Fonlar Hesabı'nda izlemiştir. Bu hesapta izlenen borç, Otel AŞ. Tarafından vergilendirme dönemini takip eden ay olan Ekim ayının 26. günü akşamına kadar vergi dairesine beyan edilip ödenecektir. Ödeneceği zaman 360 Ödenecek Vergi ve Fonlar Hesabı – 360.06 Ödenecek Konaklama Vergisi borçlandırılacak ödemenin türüne göre de ilgili varlık hesabı (100 Kasa Hesabı, 102 Bankalar Hesabı gibi) alacaklandırılacaktır.

ii.) 30.10.2023 Tarihinde Yapılması Gereken Hesaplama ve Muhasebe Kayıtları

Otel AŞ. Tarafından Eylül ayına ilişkin beyan edilen konaklama vergisi borcu 5.000,- TL'dir. Yapılan incelemede bu tutarın satış faturası ve beyannamede yanlış hesaplanarak gösterildiği anlaşılmıştır. Yanlışlığın nedeni ise konaklama vergisi matrahına esas teşkil eden tutarın 250.000,- TL olarak alınması şeklinde tespit edilmiştir. Nitekim kanunda konaklama vergisinin, konaklama tesislerinde verilen geceleme hizmeti ve bu hizmete bağlı olarak sunulan diğer hizmetler üzerinden alınacağı açıklanmıştır (Md. 34). Dolayısıyla geceleme hizmetinin sunulmadığı diğer hizmetler için konaklama vergisi oluşmayacaktır.

Bu açıklamalar ışığında konaklama vergisinin, sadece 10 personelin otel konaklama bedeli yanında konferans salonlarının kullanımı ve öğle arası yemeği hizmeti için hesaplanacağı açıktır. Dolayısıyla konaklama vergisi matrahı ve konaklama vergisi bedeli aşağıdaki gibi hesaplanacaktır.

Konferans Salon. ve Öğle Yem. Bedeli (4.000,- TL/kişi x 10 kişi)

40.000,- TL

Otel Konaklama Bedeli (5.000,- TL/kişi x 10 kişi)

50.000,- TL

Konaklama Vergisi Matrahı

90.000,- TL

Konaklama Vergisi (90.000 x %2)

1.800,- TL

Yapılan hesaplamalardan, Eylül ayına ilişkin 1.800,- TL olarak beyan edilmesi gereken konaklama vergisinin Otel AŞ. Tarafından 5.000,- TL olarak beyan edildiği anlaşılmaktadır. Yanlış hesaplama nedeniyle İlaç Ecza Deposu AŞ.'den 3.200,- TL tutarında fazla tahsilat ve vergi dairesine ise aynı tutarda fazla bir ödeme yapılmıştır.

İlaç Ecza Deposu AŞ.'ye fazla ödediği tutar Otel AŞ. Tarafından nakit olarak 30.10.2023 tarihinde ödenmiştir. Bu tarihte İlaç Ecza Deposu AŞ.'nin yapacağı muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır.

		30.10.2023				
	100 Kasa H.		3.200,	-		
	679 Diğer Olağan Dışı Gelir ve Kârlar H.				3.200,	-

Faturanın düzenlendiği tarihte konaklama vergisini 5.000,- TL olarak gider yazan İlaç Ecza Deposu AŞ., bunun 3.200,- TL'sinin fazla hesaplandığı bilgisini almış ve buna ait tutarı 30.10.2023 tarihinde nakit olarak tahsil etmiştir. Daha önce yanlış hesaplama nedeniyle gider olarak yazılan 3.200,- TL bu tarihte bir gelir hesabına yazılacaktır. Yapılan muhasebe kaydından görüleceği üzere işletme için olağan dışı bir gelir niteliği taşıyan bu tutar 679 Diğer Olağan Dışı Gelir ve Kârlar Hesabı'nda izlenmiştir.

Yanlış yapılan hesaplamayla ilgili 30.10.2023 tarihinde Otel AŞ., İlaç Ecza Deposu AŞ.'ye nakit ödeme yapmış ve ödenen fazla vergiyle ilgili de vergi dairesinden iade talebinde bulunmuştur. İade talebi nedeniyle oluşan alacak ve İlaç Ecza Deposu AŞ.'ye yapılan nakit ödemeye ilgili *Otel AŞ. Tarafından* yapılması gereken muhasebe kayıtları aşağıdaki gibi olacaktır.

		30.10.2023				
	689 Diğer Olağan Dışı Gider ve Zararlar H.		3.200,	-		
	100 Kasa H.				3.200,	-
		30.10.2023				
	136 Diğer Çeşitli Alacaklar H.		3.200,	-		
	679 Diğer Olağan Dışı Gelir ve Kârlar H.				3.200,	-

Yapılan muhasebe kaydından görüleceği üzere Otel AŞ. iade talebi kapsamında vergi dairesinden oluşan alacağını 136 Diğer Çeşitli Alacaklar Hesabı'nda izlemektedir. Söz konusu iadenin nakden yapılması durumunda nakit olarak alınacak tutara karşılık bu hesap alacaklandırılarak kapatılacaktır. İadenin mahsuben yapılması durumunda ise mahsubun gerçekleştiği tarihte Otel AŞ. Kamuya olan borcuna karşılık söz konusu hesabı ters çevirerek kapatacaktır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Konaklama işletmeleri tarafından verilen hizmetler kapsamında alınan konaklama vergisi, Gider Vergileri Kanunu'nda açıklanmıştır. Konaklama işletmeleri tarafından verilen geceleme hizmeti ve buna bağlı verilen diğer hizmetler üzerinden %2 oranında konaklama vergisi alınmaktadır. Geceleme hizmetine bağlı olmayan hizmetler için ise konaklama vergisi söz konusu değildir.

Aylık dönemler itibariyle beyan edilen konaklama vergisinin, hizmeti veren ve alan taraflar açısından muhasebeleştirilmesi önem arz eden bir konudur. Bu kapsamda, özellikli konuların doğru bir şekilde muhasebeleştirilmesi, finansal tabloların gerçeğe uygun olarak düzenlenmesi bakımından gereklidir. Bu çalışmada, konaklama vergisi açısından özellikli sayılabilecek fazla veya yersiz hesaplama durumu ele alınmış ve buna ilişkin tarafların yapması gereken muhasebe kayıtları ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Fazla veya yersiz hesaplama konusuna Konaklama Vergisi Uygulama Genel Tebliğinin “Düzeltilme” başlığı altında yer verilmiştir. Buna göre fazla veya yersiz hesaplanan konaklama vergisine ilişkin hem hizmeti veren hem de alan açısından işlemin, vergi uygulanmadan önceki hale döndürülmesi esastır. Dolayısıyla fazla veya yersiz olarak hesaplanan vergi öncelikle hizmeti veren işletme tarafından müşterisine iade edilecektir. Daha sonra söz konusu işletme tarafından dönem beyanları düzeltilerek Hazineye ödenen verginin iadesi Standart İade Talep Formu Dilekçesi ile nakden veya mahsuben talep edilecektir.

Bu süreçte gerek hizmeti veren gerekse alan işletmenin muhasebeleştirme işlemlerinde dikkat edeceği hususlar vardır. Ödediği konaklama vergisini daha önce gider olarak yazan *alıcı işletme*, fazla veya yersiz ödeme nedeniyle hizmeti veren konaklama işletmesinden iade alması durumunda bunu bir gelir hesabında izlemek durumundadır. Olağandışı bir gelir olması nedeniyle iade alınan tutar alıcı işletme tarafından 679 Diğer Olağandışı Gelir ve Kârlar Hesabı'na yazılacaktır.

Müşterisinden tahsil ettiği konaklama vergisini daha önce pasif bir hesapta izleyen ve oluşan borcu vergi dairesinde ödediğinde bu hesabı ters çevirerek kapatan *konaklama işletmesi*, fazla veya yersiz ödeme nedeniyle müşterisine iade edeceği tutarı 100 Kasa Hesabı veya 102 Bankalar Hesabı gibi bir varlık hesabının alacağında izleyecektir. Buna karşılık, Hazineden talep ettiği tutarı ise 136 Diğer Çeşitli Alacaklar Hesabında takip edecektir. İadenin nakden veya mahsuben alınması durumunda ise söz konusu hesabı alacaklandırmak suretiyle kapatacaktır.

KAYNAKÇA

Duman, Mehmet (2022). *Konaklama Vergisi Notları*.

<http://www.muhasibetr.com/yazarlarimiz/mehmetduman/022/> . Erişim tarihi: 23.08.2023.

Gider Vergileri Kanunu (1956). *T.C. Resmi Gazete*, 9362, 23 Temmuz 1956.

Konaklama Vergisi Uygulama Genel Tebliği (2022). *T.C. Resmi Gazete*, 32043, 14 Aralık 2022.

Pehlivan, Osman (2023). *Vergi Hukuku – Genel Hükümler ve Türk Vergi Sistemi*. Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım, Trabzon.

BÖLÜM 10

PARA ARZI VE GELİR ETKİLEŞİMİ: ARDL ANALİZİYLE NORVEÇ ÖRNEĞİ

CAN APAYDIN¹

ANIL DAĞDEMİR²

GİRİŞ

Geniş tanımlı para hacmi ve gelir arasındaki karmaşık ilişki, ulusların makroekonomik istikrarı ve büyüme modellerine dair önemli içgörüler sunduğundan, ekonomik analizin odak noktalarından biri olmuştur. Genellikle ekonomik faaliyetin önemli barometrelerinden biri olarak görülen geniş tanımlı para hacmi, bir ülkenin gelir düzeyi üzerinde geniş çaplı ve önemli etkilere sahip olabilir.

Para hacmi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin aynı yönlü olduğunu ifade eden bir bakış açısından ele alındığında, para arzındaki genişlemelerim, likidite sınırlamalarını hafifletmek suretiyle ekonomik faaliyeti teşvik ederek yatırım ve tüketimi destekleyeceği ve bu durumun da daha yüksek gelir düzeyine yol açabileceği düşünülmektedir. Bu görüş, toplam talebi etkilemede parasal politikanın rolüne vurgu yapan Keynesçi yaklaşımla uyumludur.

Buna karşılık, para arzındaki aşırı büyümenin geliri olumsuz etkileyebileceği yönünde bir bakış açısı da mevcuttur. Bu görüş, para arzının aşırı genişlemesinin enflasyonist baskılara yol açabileceği, gelirin satın alma gücünü aşındırabileceği ve potansiyel olarak ekonomik büyümeyi engelleyebileceği endişesinden kaynaklanmaktadır. Bu senaryo, fiyat istikrarını sürdürmek için para arzını kontrol etmenin önemini vurgulayan Parasalcı yaklaşımla yakından ilişkilidir.

Bunun yanı sıra, para arzı ile gelir arasında doğrudan bir ilişki olmadığını öne süren bir düşünce akımı da bulunmaktadır. Bu perspektif, para arzından ziyade, teknolojik ilerlemeler, düzenleyici çerçeveler, uluslararası ticaret faaliyetleri, küresel ekonomik dinamikler gibi diğer faktörlerin gelir düzeyini belirlemede daha etkin bir rol oynadığını savunmakta, böylece parasal değişkenlerin gelir üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmadığını ileri sürmektedir.

¹Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs University,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, can.apaydin@omu.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-1087-0849

² Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs University,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, anil.dagdemir@omu.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-0341-2548

Bu çalışma, Norveç ekonomisi bağlamında, yukarıda ifade çeşitli perspektifleri kapsamlı bir ekonometrik yaklaşımla sınamayı amaçlamaktadır. Çalışma, kişi başı geniş tanımlı para hacmi ve kişi başına düşen gelir arasındaki uzun ve kısa vadeli dinamikleri değerlendirmek için sınır testleri ve hata düzeltme modellerini de içeren Gecikmesi Dağıtılmış Ardışık Bağlanım (ARDL) metodolojisini kullanmaktadır.

Çalışma, birkaç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından, yazın taraması bölümünde, konuya ilişkin önceki araştırmalar özetlenmiştir. Model, Veri, Yöntem ve Bulgular bölümünde ise, kullanılan ekonometrik teknikler ve veriler detaylandırılmış, ardından verilerin analizine geçilmiştir. Çalışma, elde edilen bulguların yorumlandığı, söz konusu yorumlar çerçevesinde politika önerilerinin tartışıldığı ve gelecekte konu ile ilgili yapılabilecek araştırmalar için önerilerin yer aldığı Sonuç ve Öneriler bölümü ile sona ermektedir.

YAZIN TARAMASI

Para arzı ile gelir arasında yapılan çalışmaları içeren literatür oldukça geniştir. Ampirik çalışmalar incelendiğinde yapılan analizlerin sonucunda iki değişken arasındaki ilişkinin çoğunlukla pozitif olduğu görülmektedir. Özaydın&Dağdemir (2022) ABD için yaptıkları çalışmalarında para arzının GSYİH'yı negatif etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır. Kausar vd. (2020) Pakistan üzerine yaptıkları çalışmada ARDL yöntemini kullanarak pozitif bir sonuç elde etmişlerdir. Tutgun'un (2019) Türkiye ile ilgili çalışması ARDL yöntemiyle negatif bulgulara ulaşmıştır. Manga vd. (2016), Türkiye'deki çalışmasında ARDL kullanarak pozitif bulgular rapor etmiştir. Chaibp vd. (2015), ASEAN ülkeleri üzerine yaptıkları panel ARDL analizinde pozitif sonuçlar elde etmişlerdir. Adak (2014) Türkiye'de OLS yöntemiyle pozitif, Mercan & Peker (2013) yine Türkiye üzerine ARDL ile pozitif sonuçlar bulmuşlardır. Hameed & Ume (2011) Pakistan'da regresyon analizi ile pozitif, Nouri & Samimi (2011) İran'da OLS ile pozitif sonuçlar elde etmişlerdir. Bednarik (2010), Çek Cumhuriyeti üzerine yaptığı VAR analizinde pozitif sonuçlar bulmuş, Fan vd. (2011) ise Çin üzerine yaptıkları NLS ve VAR analizleriyle pozitif sonuçlara ulaşmışlardır. Çalışmalar hakkında detaylı bilgi aşağıda Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Yazın Taraması

Çalışma	Dönem	Veri Sıklığı	Örneklem	Yöntem(ler)	Bulgular
Özaydın&Dağdemir (2022)	1960-2020	Yıllık	ABD	ARDL	Negatif
Kausar vd. (2020)	1972-2018	Yıllık	Pakistan	ARDL	Pozitif
Tutgun (2019)	1961-2014	Yıllık	Türkiye	ARDL	Negatif
Manga vd. (2016)	1960-2013	Yıllık	Türkiye	ARDL	Pozitif
Chaitip vd. (2015)	1995-2013	Yıllık	ASEAN Ülkeleri	Panel ARDL	Pozitif
Adak (2014)	1987-2007	Yıllık	Türkiye	OLS	Pozitif
Mercan & Peker (2013)	1992-2010	Yıllık	Türkiye	ARDL	Pozitif
Hameed & Ume (2011)	1980-2009	Yıllık	Pakistan	Regresyon	Pozitif
Nouri & Samimi (2011)	1974-2008	Yıllık	İran	OLS	Pozitif
Bednarik (2010)	2003Q1-2009Q3	Çeyreklik	Çekya	VAR	Pozitif
Fan vd. (2011)	1992-2009	Yıllık	Çin	NLS, VAR	Pozitif

1. MODEL, VERİ, YÖNTEM ve BULGULAR

2.

2.1. Model

Çalışmada kullanılan temel model, gelir (Y) ve geniş tanımlı para arzı (M) arasındaki etkileşimi ortaya koyan Denklem (1) ile öz bir şekilde temsil edilmiştir.

$$Y_t = f(M_t) \quad (1)$$

Gelir ve geniş tanımlı para arzı arasındaki ilişki, Denklem (2) ile genişletilerek, söz konusu değişkenler arasındaki etkileşimler logaritmik bir yapı kullanılarak gösterilmiştir.

$$y_t = \alpha_{0a} + \alpha_{1a}m_t + \epsilon_{0t} \quad (2)$$

Denklem (2)'de analizinde, y_t ve m_t değişkenleri sırasıyla gelir ve geniş tanımlı para arzının logaritmik değerlerini temsil etmektedir. α_{0a} ve α_{1a} katsayıları, en küçük kareler regresyonundan türetilen tahminleyicileri ifade ederken, ϵ_{0t} terimi, ekonometrik modellemeye özgü belirsizlikleri yansıtan stokastik hataları simgelemektedir.

2.2. Veri

Çalışmada, Norveç'te kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile kişi başına düşen geniş tanımlı para arzı arasındaki potansiyel ilişkiyi incelemek için, 1960 ile 2022 yılları arasını kapsayan yıllık veriler kullanılmış ve söz konusu veriler Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından alınmıştır. Bağımlı değişken olan kişi başına düşen GDP, 2015 baz yılı olacak şekilde sabit ABD doları cinsinden ölçülmektedir. Benzer şekilde, bağımsız değişken olan kişi başına düşen geniş para da aynı sabit dolar terimleri kullanılarak ölçülmüştür.

2.3. Yöntem ve Bulgular

Çalışmada, ilk aşamada, incelemeye konu olan, kişi başı GSYİH ve kişi başı geniş tanımlı para arzı değişkenlerinin durağanlık özelliklerinin ilgili değişkenlerin birim kök test süreçlerine tabi tutularak incelendiği iki aşamalı bir metodoloji kullanılmıştır. Söz konusu metodolojinin ikinci aşaması ise, birim kök testlerinden elde edilen bulgulara dayanarak en uygun tekniğin seçilmesine ve bu çerçevede gerekli ekonometrik analizlerin yapılmasını içermektedir.

2.3.1. Birim Kök Testleri

Çalışmada, sahte regresyon sorunundan kaçınmak amacı ile değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek üzere Augmented Dickey Fuller (ADF), Phillips Perron (PP) ve Zivot Andrews (ZA) birim kök testleri kullanılmıştır. ADF birim kök testi bulguları, Tablo 2 ve Tablo 3'te sunulmuş, PP birim kök testi bulguları ise Tablo 4 ve Tablo 5'te açıklanmıştır. Ek olarak, ZA birim kök test sonuçları, tespit edilen kırılma yıllarını da içerecek biçimde, Tablo 6 ve Tablo 7'de detaylandırılmıştır.

Tablo 2. ADF³ Test Bulguları

Değişken	Sabit	Sabit ve Trend
y	-2.83 (1)	-0.35 (1)
Δy	-4.25*** (0)	-5.32*** (0)
m	-2.47 (2)	-0.49 (2)
Δm	-6.37*** (1)	-6.96*** (1)

***, 1% düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

³ ADF birim kök testi için maksimum gecikme uzunluğu (Dickey & Fuller, 1979) 4 gecikme olarak belirlenmiştir ve optimal gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri kullanılarak seçilmiştir (Akaike, 1973, 1998), parantez içindeki değerler seçilen gecikme uzunluklarıdır.

Tablo 2, düzey değişkenler için (y ve m), sabit ile -2.83 (1 gecikme) ve -2.47 (2 gecikme), sabit ve trend ile -0.35 (1 gecikme) ve -0.49 (2 gecikme) olan test istatistik değerlerini ortaya koymaktadır. Bu değerler, değişkenlerin düzeyde durağan olmadığını göstermektedir. Ancak, birinci farkı alınmış değişkenler için (Δy ve Δm), sabit ile -4.25 (0 gecikme) ve -6.37 (1 gecikme), sabit ve trend ile -5.32 (0 gecikme) ve -6.96 (1 gecikme) olan test istatistiklerinin tümü %1 düzeyinde anlamlı olup, ilgili test istatistikleri kişi başı GSYİH ve kişi başı geniş tanımlı para arzı değişkenlerinin birinci farklarında durağan olduklarını göstermektedir.

Tablo 3. Durağanlık Düzeyleri (ADF Testi)

Değişken	Sabit	Sabit ve Trend
y	I(1) ^{***}	I(1) ^{***}
m	I(1) ^{***}	I(1) ^{***}

^{***}, %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'te söz konusu bulguların altı çizilerek, kişi başı GSYİH ve kişi başı geniş tanımlı para arzı değişkenleri I(1) olarak sınıflandırılmıştır.

Tablo 4. PP⁴ Test Bulguları

Değişken	Sabit	Sabit ve Trend
y	-4.65 ^{***} (1)	-0.16 (1)
Δy	n/a	-5.10 ^{***} (6)
m	-2.55 (8)	-0.27 (5)
Δm	-7.72 ^{***} (4)	-8.98 ^{***} (9)

^{***}, %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

PP test istatistiklerini detaylandıran Tablo 4'e göre, yalnızca sabitin ter aldığı modelde, düzey değişkenler olan y ve m için, sırası ile, -4.65 (bant genişliği 1) ve -2.55 (bant genişliği 8) olan test istatistikleri %1 anlam düzeyinde, kişi başı GSYİH değişkeninin düzey durağan olduğunu, kişi başı geniş tanımlı para arzı değişkeninin ise düzey durağan olmadığını göstermektedir. Hem sabit hem de trendin yer aldığı model bağlamında değerlendirildiğinde ise, y ve m için -0.16 (bant genişliği 1) ve -0.27 (bant genişliği 5) olan test istatistikleri, kişi başı GSYİH ve kişi başı geniş tanımlı para arzı değişkenlerinin, düzeyde durağan olmadıklarını göstermektedir.

⁴ P-P (Phillips ve Perron, 1988) birim kök testi için, tayfsal kestirim yöntemi olarak Bartlett çekirdeği (Bartlett, 1948, 1950) ve bant genişliği olarak ise Newey-West (Newey ve West, 1986) bant genişliği kullanılmıştır, parantez içindeki değerler seçilen gecikme uzunluklarıdır.

Diğer yandan, değişkenlerin birinci farkları değerlendirildiğinde, (Δy ve Δm) sabitli modelde-7.72 (bant genişliği 4) olan test istatistiği, kişi başı geniş tanımlı para arzı değişkeninin birinci farkında durağanlaştığını ortaya koymaktadır. Benzer biçimde, Δy ve Δm için, sabit ve trendli modelde, sırası ile, 5.10 (bant genişliği 6) ve -8.98 (bant genişliği 9) olan test istatistiklerinin, her ikisi de % 1 düzeyinde anlamlı olup, söz konusu test istatistikleri, kişi başı GSYİH ve kişi başı geniş tanımlı para arzı değişkenlerinin birinci farkta durağan olduklarını belirtmektedir.

Tablo 5. Durağanlık Düzeyleri (PP Test)

Değişken	Sabit	Sabit ve Trend
y	I(0) ^{***}	I(1) ^{***}
m	I(1) ^{***}	I(1) ^{***}

^{***}, 1% düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5, Tablo 4'te yer alan bulguları vurgulayarak, kişi başı GSYİH'nin yalnızca sabit içeren model için I(0) ve hem sabit hem trend içeren model için I(0) ; ve kişi başı geniş tanımlı para arzının ise her iki model içinde I(1) olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. ZA⁵ Test Bulguları

Değişken	Sabit		Sabit ve Trend	
	test istatistiği	kırılma yılı	test istatistiği	kırılma yılı
y	-2.75 (1)	2008	-3.18 (1)	1996
Δy	-5.67 ^{***} (0)	2008	-6.25 ^{***} (0)	2008
m	-2.03 (2)	1984	-4.02 (2)	1987
Δm	-7.22 ^{***} (1)	1984	-7.19 ^{***} (1)	1988

^{***}, 1% düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'da, y değişkeni için, 1 gecikme uzunluğu ile, yalnızca sabitin yer aldığı ve hem sabit hem de trendin yer aldığı modeller için, sırası ile, -2.75 (kırılma yılı 2008) ve -3.18 (kırılma yılı 1996) olan test istatistikleri, kişi başı GSYİH'nin düzeyde durağan olmadığını; buna karşın, sıfır gecikme uzunluğu ile, yalnızca sabitin yer aldığı ve hem sabit hem de trendin yer aldığı modeller için, sırası ile, -5.67 (kırılma yılı 2008) ve -6.25 (kırılma yılı 1996) olan test istatistikleri, ilgili değişkenin birinci farkta durağan olduğunu göstermektedir.

⁵ ZA birim kök testi (Zivot & Andrews, 1992) için maksimum gecikme uzunluğu 4 gecikme olarak belirlenmiştir.

Benzer biçimde, m için, ilgili modellerde test istatistikleri-2.03 (kırılma yılı 1984) ve -4.02 (kırılma yılı 1987) olarak bulunmuş ve kişi başı geniş tanımlı para arzı değişkenin düzey durağan olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, Δm incelendiğinde, , sabitin yer aldığı model ile hem sabit hem de trendin yer aldığı modelde, test istatistiklerinin, sırası ile, -7.22 (kırılma yılı 1984) ve -7.19 (kırılma yılı 1988) olduğu ve dolayısı ile kişi başı geniş tanımlı para arzı değişkenin birinci farkında durağan olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 7. Durağanlık Düzeyleri (ZA Testi)

Değişken	Sabit	Sabit ve Trend
y	I(1) ^{***}	I(1) ^{***}
m	I(1) ^{***}	I(1) ^{***}

^{***}, 1% düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Özet olarak ifade etmek gerekirse, Augmented Dickey Fuller (ADF) testi, Phillips Perron (PP) testi ve Zivot Andrews (ZA) testi, sonuçları, hem kişi başı GSYİH hem de kişi başı geniş tanımlı para arzı değişkenlerinin, sabit ve trendli modeller dikkate alındığında, I(1) olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, ADF ve ZA testleri, yalnızca sabit içeren model için, her iki değişkenin de durağanlaşması için birinci farkının alınmasını gerektiğini doğrulamaktadır. Ancak, PP testinin yalnızca sabit terim içeren modeli için, kişi başı GSYİH değişkeninin düzeyde durağan (I(0)) olduğunu göstermektedir. Çalışmanın izleyen bölümünde kullanılacak ekonometrik modelin belirlenmesinde ve bu çerçevede ilgili ekonometrik analizlerin uygulanmasında, yapısal kırılmaları da içermesi nedeni ile, Zivot Andrews test sonuçları dikkate alınmıştır.

2.3.2. ARDL⁶ Modeli

Çalışmada, farklı eş bütünleşme düzeylerindeki değişkenleri, analiz edebilme esnekliği ve hem kısa dönem hem de uzun dönem dinamiklerini aynı çerçevede yakalayabilme yeteneği nedeniyle Gecikmesi Dağıtılmış Ardışık Bağlanım (ARDL) yaklaşımı, tercih edilmiştir. Bu yaklaşım, bu çalışmadaki gibi, birim kök testlerinde birinci derece durağan, I(1) olarak bulunan değişkenleri analiz etmek için özellikle yararlıdır. ARDL modelinin, değişkenlerin düzeyde mi yoksa birinci farkta mı durağan olduğuna bakılmaksızın değişkenleri ele alabilme uyumluluğu ve hem anlık hem de kalıcı ekonomik ilişkileri detaylandırma yetkinliği, ilgili yaklaşımın, bu çalışmada temel analiz aracı olarak

⁶ Pesaran and Pesaran (1997), Pesaran and Smith (1998), Pesaran and Shin (1995,1998,1999) and Pesaran et al. (2001) .

kullanılmasının temel gerekçeleridir. Çalışmada kullanılan ARDL modelinin UECM biçimi, Denklem (3) ile ifade edilmiştir.

$$\Delta y = \alpha_{0b} + \sum_{i=1}^{c_1} \alpha_{1b} \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^{c_2} \alpha_{2b} \Delta m_{t-i} + \alpha_{3b} d_{2008} + \beta_{1b} y_{t-1} + \beta_{2b} m_{t-1} + \epsilon_{1t} \quad (3)$$

(3) numaralı denklemde, y , ekonomik refahı yansıtan kişi başına düşen geliri simgelerken, m ise ekonomideki likiditeyi gösteren kişi başına düşen geniş tanımlı para hacmini temsil etmektedir. c_1 ve c_2 seçilen optimum gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. Zivot Andrews birim kök testinin hem sabitli hem de sabit ve trendli modelleri tarafından belirtilen kırılma yılı olan 2008'i ifade etmek üzere, d_{2008} kukla değişkeni de modele dahil edilmiştir. α ve β katsayıları, OLS tahminçileridir ve ϵ_{1t} , kişi başına düşen gelirin geniş tanımlı para hacmi tarafından açıklanamayan kısmını ifade eden hata terimini göstermektedir.

2.3.3. Model ve Güvenilirliği

Çalışmada, ARDL yaklaşımı çerçevesinde, Akaike Bilgi Kriteri (AIC) temelinde, ARDL (5,6) modeli uygun gecikme uzunluğuna sahip model olarak seçilmiştir. Daha ileri analizlere geçmeden önce, seçilen model, istatistiksel güvenilirliği sağlamak için kapsamlı tanısal testlere tabi tutulmuştur. Jarque-Bera, Breusch-Godfrey, ARCH ve Ramsey RESET testlerini içeren bu tanısal denetim testleri, modelde, normallik, ardışık bağlanım, değişen varyans, ve model belirleme hatalarının olup olmadığını doğrulamak için kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, modelin parametre istikrarı, CUSUM ve CUSUMSQ testleri kullanılarak değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede, tanısal denetim testlerin sonuçları, Tablo 8'de sistemli bir şekilde sunulmuş, CUSUM ve CUSUMSQ testlerinin sonuçları ise Şekil 1'de görsel olarak ifade edilmiştir.

Tablo 8. Tanısal Denetim Testi Bulguları

Test	Test İstatistiği	Olasılı k Değeri	Test	Test İstatistiği	Olasılı k Değeri
χ_N^2 (Jarque-Bera ⁷)	1.82	0.4	χ_{HS}^2 (ARCH ⁸)	0.37	0.54

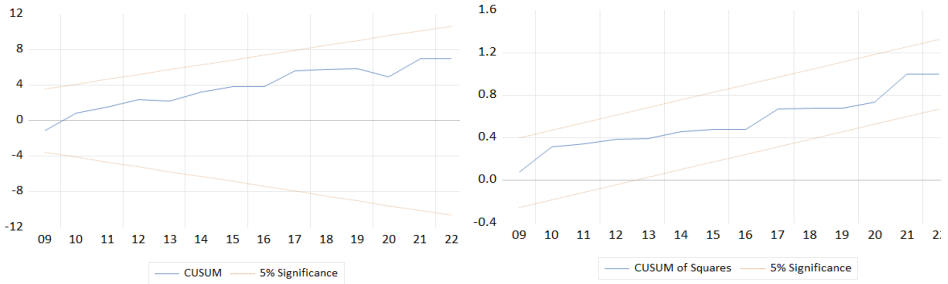
⁷ (Jarque & Bera, 1980)

⁸ (Engle, 1982)

χ^2_{SC} (Breusch-Godfrey ⁹)	0.02	0.86	χ^2_{MM} (Ramsey RESET ¹⁰)	1.48	0.22
---	------	------	---	------	------

Tablo 8’de yer alan bulgular, Ramsey RESET testiyle başlayarak değerlendirildiğinde, söz konusu teste ilişkin olarak belirlenen 1.48 test istatistiği ve 0.22 olasılık düzeyi, modelin fonksiyonel formunda bir yanlış belirleme olmadığını göstermektedir. Koşullu değişen varyans için ele alındığında, ARCH testi, 0.37 test istatistiği (0.54 olasılık) ile modelde değişen varyans sorunun olmadığını belirtmektedir. Ardışık bağlanım için Breusch-Godfrey testi, 0.02 test istatistiği (0.86 olasılık) ile modelde herhangi bir ardışık bağlanım sorunu olmadığını teyit etmektedir. Son olarak, artıkların normal dağılımını değerlendiren Jarque-Bera testi, 1.82 test istatistiği (0.4 olasılık) ile artıkların normal dağıldığını göstermektedir. Bu sonuçlar topluca ele alındığında, söz konusu bulgular modelin istatistiksel olarak güvenilir olduğunu doğrularak, ilerleyen aşamalarda söz konusu modelden elde edilecek bulguların da güvenilir olacağını ifade etmektedir.

Şekil 1. CUSUM¹¹ ve CUSUMSQ¹² Test Bulguları

Şekil 2. CUSUM¹³ ve CUSUMSQ¹⁴ Test Bulguları

Şekil 1’in sol panelinde yer alan CUSUM testi, %5 anlamlılık düzeyi sınırları içinde kalarak, yineleyen artıkların kümülatif toplamında tutarlı bir istikrar göstermektedir. Benzer şekilde, artık terimlerin karesine odaklanan CUSUMSQ testi de %5 anlamlılık sınırları içinde kalmakta ve örneklem süresi boyunca artıkların varyansında önemli yapısal kırılmaların olmadığını göstermektedir. CUSUM ve CUSUMSQ testlerinin belirlenen kritik sınırlar arasında kalması,

⁹ (Breusch & Godfrey,1981)

¹⁰ (Ramsey,1969).

¹¹ (Page,1954)

¹² (Brown et.al, 1975)

¹³ (Page,1954)

¹⁴ (Brown et.al, 1975)

modelin güvenilirliğini pekiştirmekte ve potansiyel dalgalanmalara karşı modelin geçerliliğini onaylamaktadır.

2.3.4. Sınır Testi

Çalışmanın bu aşamasında, ARDL yaklaşımının kritik bir bileşeni olan sınır testi metodolojisi uygulanmıştır. Sınır testi prosedürü, değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığını belirlemek için hesaplanan test istatistiklerinin önceden belirlenmiş alt ve üst sınır değerleriyle karşılaştırılmasını içerir. Bu çerçevede, hesaplanan istatistik üst sınırı aşarsa, değişkenler arasında anlamlı bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılırken, hesaplanan istatistiğin alt sınırın altında kalması böyle bir ilişkinin olmadığını gösterir. Bu çerçevede, ARDL(5,6) modeli için gerçekleştirilen sınır testinin bulguları, Tablo 9'da sistematik bir şekilde ifade edilmiştir.

Tablo 9. Sınır Testi Bulguları

Test	Hesaplanan test istatistiği	Alt sınır değeri (1%)	Üst sınır değeri (1%)
F	8.52***	6.84	7.84

Test	Hesaplanan test istatistiği	Alt sınır değeri (5%)	Üst sınır değeri (5%)
t	-3.25**	-2.86	-3.22

*** ve **, sırası ile 1% ve 5% anlam düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 9’da yer alan bulgular incelendiğinde, hesaplanan F-istatistiği olan 8.52’nin, %1 anlamlılık düzeyinde 7.84 olan üst sınır değerini önemli aşarak, değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi bulunduğunu gösterdiği görülmektedir. Benzer şekilde, -3.25 olan hesaplanan t-istatistiği, mutlak değer bağlamında, %5 anlamlılık düzeyinde -3.22 olan üst sınırı aşarak, eş bütünleşme ilişkisinin varlığını doğrulamaktadır.

2.3.5. Hata Düzeltme Modeli

Çalışmanın bu aşamasında, değişkenler arasında sınır testi yoluyla doğrulanan eş bütünleşme ilişkisi sonrasında, ARDL metodolojisinin bir başka temel adımı olarak Hata Düzeltme Modeli (ECM) kullanılmıştır. ECM'nin kullanılma gerekçesi, kısa vadede dengeye doğru ayarlanmanın hızını tahmin ederken uzun dönem bilgilerini koruma yeteneğidir. ECM modeli, ARDL sınır testi ile belirlenen eş bütünleşme durumunda, değişkenlerin dengeye doğru ayarlanma dinamiklerini yakalama konusunda özellikle yetkindir. ECM bulguları, Tablo 10’da yer almaktadır.

Tablo 10. ECM Modeli Tahminleri

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	p-değeri
γ_{t-1}	-0.15	0.03	-4.17	0.00***
Δy_{t-1}	0.27	0.12	2.14	0.03**
Δy_{t-2}	0.04	0.13	0.34	0.73
Δy_{t-3}	-0.265	0.142	-1.87	0.06*
Δy_{t-4}	0.23	0.13	1.77	0.08*
Δm_t	-0.01	0.03	-0.32	0.74
Δm_{t-1}	-0.08	0.04	-1.78	0.08*
Δm_{t-2}	-0.11	0.05	-2.22	0.03**
Δm_{t-3}	-0.14	0.05	-2.75	0.00***
Δm_{t-4}	-0.19	0.04	-3.95	0.00***
Δm_{t-5}	-0.08	0.04	-1.73	0.08*
d_{1988}	-0.03	0.006	-4.49	0.00***
C	0.47	0.10	4.41	0.00***
Önemli İstatistikler				
$\overline{R^2}$	0.56		F	6.98***
RSS	0.007		DW	1.96

***, ** ve * sırası ile 1%, 5% ve 10% düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 10'da, hata düzeltme terimi, γ_{t-1} ile belirtilmiş olup, -0.15 katsayısı ve -4.17 t-istatistiği ($p < 0.01$) ile uzun dönem dengesine doğru düşük derecede ancak anlamlı bir ayarlama hızını göstermektedir. Bu durum, kişi başına gelir düzeyindeki bir dengesizliğin her yıl yaklaşık %15'inin düzeltildiğini ve uzun dönem ilişkisine etkili bir yakınsamanın olduğunu belirtmektedir. Ek olarak, modelde yer alan diğer tüm değişkenler de (Δy_{t-2} ve Δm_t dışında) %1 ile %10 arasında değişen düzeylerde istatistiksel olarak anlamlıdır.

2.3.6. Uzun Dönem Modeli

Çalışmanın, bu bölümünde, ARDL (5,6) modelinin uzun dönem biçimi tahmin edilmiştir. Bu adım, ARDL metodolojisinin temel bir parçası olup, değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkilerin net bir şekilde açığa çıkarılmasını sağlamaktadır. Söz konusu uzun dönem analizinden elde edilen bulgular, Norveç ekonomisi bağlamında kişi başına geniş tanımlı para hacmi ile kişi başına gelir arasındaki etkileşimleri inceleyen çalışmanın 11 numaralı Tablosunda kapsamlı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 11. Uzun Dönem Modeli Tahminleri

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	p-değeri
m_t	0.79	0.04	16.71	0.00***

***. 1% düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 11’de yer alan ve kişi başına düşen geniş tanımlı para hacmi ile kişi başına düşen gelir arasındaki uzun vadeli ilişkiyi ortaya koyan uzun dönem modeli bulguları çerçevesinde, kişi başına geniş tanımlı para hacmi (m_t) için tahmin edilen uzun dönem katsayısı 0.79 olup, 16.71 t-istatistiği ile oldukça anlamlıdır ($p < 0.01$). Bu durum, kişi başına geniş tanımlı para hacmindeki %1’lik bir artışın uzun vadede kişi başına düşen gelirden %0.79’luk bir artışla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu önemli pozitif ilişki ve ilgili katsayının güçlü istatistiksel anlamlılığı, Norveç bağlamında incelenen bu çalışmada, parasal politikanın ekonomik refah üzerindeki belirleyici etkisini vurgulamaktadır.

3. SONUÇ ve POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu çalışmada, Norveç ekonomisi için 1960-2022 dönemi çerçevesinde, geniş tanımlı para hacmi ile gelir arasındaki ilişki kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Değişkenlerin durağanlık düzeyleri incelendiğinde, farklı modelleri içeren, farklı birim kök testlerinin, değişkenler için farklı durağanlık düzeyleri gösterdiği görülmüştür. Bu çerçevede çalışmada, ilgili değişkenler arasındaki ilişkilerin analiz edilmesinde, Eş Bütünleşmeye ARDL Yaklaşımı yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda, Akaike Bilgi Kriterine dayanarak seçilen ARDL (5,6) modeli, tanısıl ve parametre istikrarı testlerini başarıyla geçmiş ve söz konusu testler ile modelin istatistiksel güvenilirliği ve sağlamlığı onaylanmıştır.

Çalışmada tahmin edilen Hata Düzeltme Modeli (ECM) bulguları, uzun dönem dengesine zayıf ancak istatistiki olarak anlamlı bir ayarlama göstermiştir. Hata düzeltme terimi yıllık %15’lik bir düzeltme oranını işaret etmektedir. Uzun dönem modeli, geniş tanımlı para hacminin gelir üzerinde önemli ve pozitif bir etkisini ortaya koymuş; model bulguları geniş para hacmindeki %1’lik bir artışın gelirden %0.79’luk bir artışa neden olduğunu belirtmiştir.

Politika önerileri açısından ele alındığında, söz konusu bulgular, parasal politikanın gelir düzeyini etkilemedeki rolüne vurgu yapmaktadır. Çalışma çerçevesinde ulaşılan bulgular tarafından önerilen para arzı ve gelir arasındaki pozitif ilişki, parasal genişlemenin Norveç ekonomisi için ekonomik büyümeyi teşvik etmek için uygun bir araç olabileceğini göstermektedir. Ancak, burada enflasyonist baskıların ve ekonomik istikrarın göz önünde bulundurulduğu dengeli bir yaklaşımın gerekliliği özellikle vurgulanmalıdır.

Çalışma kapsamlı olmakla birlikte, özellikle Norveç'e odaklanması nedeniyle bulguların genelleştirilebilirliği sınırlı olabilir. Gelecekteki araştırmalarda, bu analizin diğer ekonomilere genişletmesinin ve/veya para arzı-ekonomik büyüme ilişkisini daha da zenginleştirecek şekilde faiz oranları, döviz kuru, sermaye kullanımı, istihdam ve uluslararası ticaret dinamikleri gibi ek değişkenlerin dikkate alınmasının, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin dinamiklerinin daha ayrıntılı olarak belirlenmesi bağlamında önemli olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adak, M. (2014). Para Arzı ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(7), 8-21.
- Akaike, H. (1973). Information Theory and an Extension of the Maximum Likelihood Principle. In B.N. Petrow & F. Czaki (Eds.), *Proceedings of the 2nd International Symposium on Information* (pp. 267-281). Akademiai Kiado, Budapest.
- Akaike, H. (1998). Information Theory and an Extension of the Maximum Likelihood Principle. In *Selected Papers of Hirotugu Akaike* (pp. 199-213). Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-1694-0_15
- Bartlett, M. S. (1948). Smoothing Periodograms from Time-Series with Continuous Spectra. *Nature*, 161(4096), 686-687. <https://doi.org/10.1038/161686a0>
- Bartlett, M. S. (1950). Periodogram Analysis and Continuous Spectra. *Biometrika*, 37(1/2), 1-16. <https://doi.org/10.1093/biomet/37.1-2.1>
- Bednarik, R. (2010). Money Supply and Real GDP: The Case of the Czech Republic. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1539390>
- Breusch, T. S., & Godfrey, L. G. (1981). A Review of Recent Work on Testing for Autocorrelation in Dynamic Simultaneous Models. In D. Currie, R. Nobay, & D. Peel (Eds.), *Macroeconomic Analysis: Essays in Macroeconomics and Econometrics* (pp. 63-105). Croom Helm.
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships Over Time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163. <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1975.tb01532.x>
- Chaitip, P., Chokethaworn, K., Chaiboonsri, C., & Khounkhalax, M. (2015). Money Supply Influencing on Economic Growth-Wide Phenomena of AEC Open Region. *Procedia Economics and Finance*, 24, 108-115. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00626-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00626-7)
- Durbin, J., & Watson, G. S. (1950). Testing for Serial Correlation in Least Squares Regression: I. *Biometrika*, 37(3/4), 409-428. <https://doi.org/10.2307/2332391>
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation. *Econometrica*, 50(4), 987-1007. <https://doi.org/10.2307/1912773>
- Fan, L., Yu, Y., & Zhang, C. (2011). An Empirical Evaluation of China's Monetary Policies. *Journal of Macroeconomics*, 33(2), 358-371. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2010.11.003>

- Hameed, I., & Ume, A. (2011). Impact of Monetary Policy on Gross Domestic Product (GDP). SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1857413>
- Jarque, C. M., & Bera, A. K. (1980). Efficient Tests for Normality, Homoscedasticity and Serial Independence of Regression Residuals. *Economics Letters*, 6(3), 255-259. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(80\)90024-5](https://doi.org/10.1016/0165-1765(80)90024-5)
- Kausar, R., Bhatti, M. K., & Gull, S. (2020). An Effect of Money Supply on Economic Growth: Evidence from Pakistan. *Journal of Contemporary Macroeconomic Issues*, 1(1), 34-43.
- Manga, M., Destek, M. A., Tekeoğlu, M., & Düzakın, E. (2016). Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Türkiye Örneği. In *International Conference on Eurasian Economies* (pp. 814-820).
- Mercan, M., & Peker, O. (2013). Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 93-120.
- Newey, W. K., & West, K. D. (1986). A Simple, Positive Semi-Definite, Heteroskedasticity and Autocorrelation Consistent Covariance Matrix. *Econometrica*, 55(3), 703-708. <https://doi.org/10.2307/1913610>
- Nouri, M., & Samimi, A. J. (2011). The Impact of Monetary Policy on Economic Growth in Iran. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 9(6), 740-743.
- Özaydın, Ö., & Dağdemir, A. (2022). The Dynamics Of Financial Development And Economic Growth In U.S. Economy: An ARDL Analysis. Gürçay G.& Manafidizaji, K. (Ed), in *Karadeniz 11th International Conference On Social Sciences Proceedings Book* (p. 319-328), Academy Global Publishing House.
- Page, E. S. (1954). Continuous Inspection Schemes. *Biometrika*, 41(1/2), 100-115. <https://doi.org/10.2307/2333009>
- Pesaran, M. H., & Pesaran, B. (1997). *Working with Microfit 4.0: An Interactive Econometric Software Package (DOS and Windows Versions)*. Oxford University Press.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1995). *An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis*. Vol. 9514. Cambridge, UK: Department of Applied Economics, University of Cambridge.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1998). Generalized Impulse Response Analysis in Linear Multivariate Models. *Economics Letters*, 58(1), 17-29. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(97\)00214-0](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(97)00214-0)
- Pesaran, M.H., and Shin, Y. (1999). An autoregressive distributed lag modeling approach to cointegration analysis. Strom, S., Holly, A., and Diamond, P.

- (Ed.), in Centennial volume of Rangar Frisch (p. 371-413). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Pesaran, M. H., & Smith, R. P. (1998). Structural Analysis of Cointegrating VAR's. *Journal of Economic Surveys*, 12(5), 471-505. <https://doi.org/10.1111/1467-6419.00065>
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Ramsey, J. B. (1969). Tests for Specification Errors in Classical Linear Least-Squares Regression Analysis. *Journal of the Royal Statistical Society Series B: (Methodological)*, 31(2), 350-371. <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1969.tb00796.x>
- Tutgun, S. (2019). Türkiye’de Finansal Gelişme ve Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 4(1), 50-65.
- Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270. <https://doi.org/10.1198/073500102753410372>

EXTENDED SUMMARY

The relationship between broad money and income is a critical area of study in macroeconomics, providing insights into the financial mechanisms that drive economic growth and stability. This paper focuses on Norway, examining the dynamics between per capita broad money volume and per capita income using advanced econometric techniques, for the period 1960-2022, by using per capita broad money and per capita GDP as the proxy variables for money supply and income, respectively.

The study begins with unit root tests (Augmented Dickey Fuller, Phillips Perron, and Zivot Andrews) to determine the stationarity of variables. The results reveal that both per capita income and per capita broad money volume exhibit non-stationarity at levels but achieve stationarity upon first differencing, thus classified as I(1) variables, in general. However, certain discrepancies are noted across different tests, for example as suggested by PP test's intercept model that per capita income is level stationary, indicating the complexity of these economic relationships.

Based on the Akaike Information Criterion (AIC), the ARDL (5,6) model is selected for further analysis. This model choice is validated by a series of diagnostic tests (Jarque-Bera, Breusch-Godfrey, ARCH, and Ramsey RESET) and parameter stability tests (CUSUM and CUSUMSQ), all of which confirm the model's reliability and stability.

The ECM component of the ARDL model reveals a significant negative error correction term, indicating that approximately 15% of the disequilibrium is corrected annually. This finding underlines a substantial and slow adjustment towards long-term equilibrium between broad money and income.

In the long-run model, the coefficient for per capita broad money is estimated at 0.79, with a highly significant t-statistic, suggesting that a 1% increase in per capita broad money volume is associated with a 0.79% increase in per capita income. This result reflects a significant positive long-term relationship between monetary volume and income levels.

The findings suggest that monetary policy, specifically the management of broad money supply, plays a vital role in shaping Norway's income dynamics. The positive relationship identified advocates for monetary policy strategies that consider the implications of broad money supply changes on income levels, emphasizing the need for balance to avoid inflationary pressures while fostering economic growth.

While the study offers valuable insights, its primary limitation lies in its exclusive focus on Norway, potentially limiting the generalizability of the findings. Future research could extend this analysis to other economies or include

additional macroeconomic variables such as interest rates, exchange rates, use of capital, employment and international trade metrics. This expansion would provide a more comprehensive understanding of the money-income relationship in different economic contexts.

BÖLÜM 11

ORHAN PAMUK'UN VEBA GECELERİ VE GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ'İN KOLERA GÜNLERİNDE AŞK ADLI ESERLERİNDE METAFOR OLARAK SALGIN HASTALIK

Fesun KOŞMAK*

Canan AKBABA**

GİRİŞ

Edebi eserlerde veba ve kolera gibi salgın hastalıklar toplumun her kesimini etkileyen hastalıklardır. Zengin- fakir, genç- yaşlı ayrımı yapmadan herkese bulaşabilen ve ölümcül sonuçlarla neticelenen ciddi hastalıklardır. Fakat bu salgın hastalıklar özellikle toplumun fakir kesimini daha çok olumsuz etkilemektedir. Çünkü sağlıklı barınma ve beslenme olanakları mikropla mücadele konusunda bağışıklık sistemlerini güçsüz düşürmektedir. Hastaneye ve ilaçlara ulaşma ve temin etme sorunları yaşanmaktadır. Dolayısıyla bu hastalıklardan daha çok toplumun fakir kesimi etkilenmektedir. Ekonomik yönden rahat olan zengin kesim gerektiğinde yaşadıkları yerlerden göç ederek salgına meydan okuyabilmektedirler. Yahut evlerine temin besin maddelerini stoklayarak gıda sorunları yaşamamaktadırlar.

Söz konusu hastalıklar halk arasında İlahi gazabın aracı olarak yorumlanabilmektedir. Toplumların daha fazla günah işlemesi veya inançlara saygısızlık edilmesi gibi çeşitli nedenlerden bu hastalıklar bir ceza olarak gönderilmektedir. Hatta daha da ileri gidilerek şeytani bir düşman gibi görülen hastalar, günah keçisi olarak adlandırılır ve bütün salgının suçu belli kesime yüklenmek istenir. Özellikle hastanelerde ölen hastalar için bu ölüm bir tür cezalandırmadır.

Dolayısıyla veba ve kolera gibi illetler ölümü estetize etmek yani lirik bir ölüm tablosu sunmak için faydalanılan belli başlı hastalıklar arasında yer almaktadır.

* Doç. Dr.; Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, fkosmak@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0157- 1238

**Arş. Gör. Dr.; Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, cerden@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6650-037X

*** Bu makale 2023 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde ve Fesun KOŞMAK'ın danışmanlığında tamamlanan "Salgın Edebiyatına Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım: Orhan Pamuk ve Gabriel García Márquez'de Salgın Hastalık" adlı doktora tezinden çıkarılmıştır.

Ve banın toplumda yaşattığı korku ve dehşet kimi zaman halk arasında kargaşanın yaşanmasına neden olur. Dolayısıyla veba, toplum içerisinde düzensizlik, yasa tanımazlık, karşı gelme gibi tepkisel davranışların doğmasına, halkın mizacının da daha gergin ve asabi olmasına neden olmaktadır.

Koleraya bakıldığında ise, bu hastalığın yoğun arzusunun dışavurumu olduğu görülmektedir. Kolera ve aşk belirtilerinin benzerliği zaman zaman aşk ızdırabının kolera sanılmasına olanak vermektedir. Kolera hastaları gibi yoğun mide ağrıları çeken ve sararıp solan aşıklar ölümcül bir hastalığa yakalanmış gibi gözükmektedirler.

Veba Geceleri Eserinde Metafor Olarak Veba Hastalığı

Sanatsal söylemlerde yazarlar, sözcükleri değişmeceli (mecazlı, dolayım) ve eğretilmeli (istiareli, metaforik) anlamlarda kullanabilirler. Sözcükleri gerçek anlamlarından sıyrılmış veya gerçek anlamları dışında kalan bir anlamdan da yararlanabilirler. Sözcüklerin bu kullanımı dilin anlamsal gösterim ve gücü, sanatsal söylem için büyük önem taşımaktadır (bkz. Pospelov, 2014: 331).

Yersinia pestis isimli bir bakterinin yol açtığı hastalık veba olarak bilinmektedir. Bulaşıcı ve öldürücü bir hastalık olan veba taun olarak da bilinmektedir. Kelimenin kökenine değinen Sontag' göre, veba kelimesi olumsuz duyguları ifade eden, topluma dair tehlikeli ya da uğursuz durumları belirten bir kökene sahiptir:

'Pestilence', yani veba (hıyarcık vebası) hastalığından gelen 'pestilent' yani 'zararlı' sözcüğünün mecazi anlamı, Oxford English Dictionary'ye göre, "dine, ahlâka, toplumun huzuruna zarar verendir – 1513"; 'pestilential' ise, 'ahlâki açıdan tehlikeli ya da uğursuz- 1531' demektir. Burada, kötülükle ilgili duygular bir hastalığa yansıtılmış olmaktadır (Sontag, 2005: 65).

Veba, "Tanrı tarafından insanları cezalandırmak ya da yok etmek için gönderildiğine inanılan hastalık... Sadece Yahudi-Hıristiyan-Müslüman geleneğine özgü olmayıp çoktanrıci dinlerde de tûfan tasarımıyla birlikte kullanılmıştır" (Hançerlioğlu, 2013: 539).

Su (deniz), felsefe açısından evrenin özü sayılır ve kutsallığına inanılır. Tabiattaki sonsuz çeşitliliğin; temel bir özdek (madde=çekirdek)'ten çıktığı, bu özdeğin değişim ve görünümleri olduğu inancı çok eskilere dayanmaktadır. Bu temel özdek Sümerlerden Amerika yerlilerine, Antikçağ Yunan felsefesinden İslam dinine kadar bütün inançlarda su (deniz)dur (bkz. İvgin, 2013, 14).

Pamuk eserinde, "sandalla limana geri dönerken Arkaz'ı dayanılmayacak kadar kederli buldu Sami Paşa. Kimsecikler, hiçbir hareket yoktu. Bulutlu bir gündü, şehir kurşuni bir renkтейdi, hayatı kalmamıştı sanki. İki yerden mavi

duman yükseliyordu, o kadar!” (Pamuk, 2021: 404) derken şehri kurşuni bir renge benzeterek adeta şehrin bir ölüden farksız olduğunu ima etmiştir. Kurşuniye rengini veren ve “her şey yok olduğunda geriye kalan toz olan kül, yaşamın geçiciliğini ve aşağılanmayı ifade eder” (Gardin, 2014: 393). “Evrensel olarak yas ve tozla ilişkilendirilen kül, eski İbranilerde üzüntü ve tövbekârlık sembolüdür ve ilk Hıristiyanlar tarafından yeniden ele alınmış sembol olarak toplumsal veya bireysel acıların maddeleşmiş şeklidir” (Gardin, 2014: 393- 394). Esere bakıldığında şehir küle benzetilerek hayat belirtisi göstermeyen bu şehre üzüntüsünü ifade etmektedir.

Eserde vurgulanmak istenen bir diğer nokta ise karantinacıların veba hastalığının tespit edildiği evlerde ölenlerin eşyalarını yakmasıdır. Yakma işlemleri sırasında çıkan dumanlar ise bu şehrin neden ölü gibi görüldüğünü açıklar niteliktedir. “Maddesel olmayan duman hem ruhu hem de kavranamaz olanı temsil eder. Gizli bir olayın mevcudiyetinden doğan görünen bir olay olan duman, görünmeyenle bir bağ teşkil eder” (Gardin, 2014: 191- 192). Gözle görülemeyen veba mikrobunun adeta görünen bir yüzünü teşkil eder hale gelir. “Tinselliği, gerçeği ve bilgeliği temsil eden” mavi renk ise, şehrin gerçeğini dumanlar aracılığıyla göstermektedir. Mavi dumanlar şehrin yerlilerine vebanın yıkıcılığının yaklaştığını haber vermektedir.

Pamuk, “öyle ki bu ovalarda, yarı çorak, yoksul sonsuzluklarda, yangının sarı kırmızı alevleri ve kara dumanlar vebanın yaklaştığını gösteriyordu çoğu zaman” (Pamuk, 2021: 279) diyerek alevlerin kara haber getiren bir aracı olduğunu belirtmektedir. “Alev, canlı ve parlak ise, yaşamın sürekliliğini ya da hatıraları sembolize etmektedir. Aynı zamanda alev, aşığı yiyip bitiren aşkın da sembolüdür ve aşık alevini açıkladığı anda heyecanının bir göstergesidir” (bkz. Gardin, 2014: 30- 31).

Esere bakıldığında şehir cansız ve renksiz bir tablo çizmektedir. “Pencereden içeri külrengi bir ışık giriyor, çam ağaçlarının yeşili kurşuni görünüyordu. Ezan ve çan sesleri duyulmadığı için şehrin üzerindeki bulutlar ağırlamış, göğün mavisi ve insanların iradesi solmuştu sanki” (Pamuk, 2021: 345). Oysaki doğanın uyanışını ve canlanışı gösteren ağaçlar bile kurşuni renktedir. Doğayı ve insanları bir ceset gibi solduran veba halkın tanrı ile olan bağlarını da derinden etkilemektedir. Halkın daha az bir araya gelmesi için getirilen cami ve kilise yasakları şehri derin bir sessizliğe mahkûm eder. Çünkü camilerde ezan okunmaz, kiliselerde ise çanlar çalınmaz.

“On dokuzuncu yüzyılda, cezanın günahkâra reva görülmesi gibi hastalığın da hastanın karakterine münasip geldiği anlayışının yerini, hastalığın karakteri yansıttığı anlayışı alır.” (Sontag, 2005: 49) diyen Sontag, hastalık ve karakter arasında bir bağ kurar. Pamuk, “bazı Asya dinlerinde yanan cesedin çıkardığı

dumanın koyuluğunu ve rengini tahlil ederek ölünün ne kadar günahkâr ne kadar masum bir insan ne kadar aziz ne kadar şeytan olduğunu tahmin ediyorlarmış” (Pamuk, 2021: 293) diyerek hastalık ve karakter arasında bir ilişki kurar.

Pamuk, eserinde veba gecelerinin karanlık ve mutsuz atmosferini okura yansıtmak için karga ve baykuş gibi kuş türlerinden faydalanmaktadır. İkili karşıtlıkların zenginliğinden yararlanmak isteyen yazar, veba gecesinin kuş seslerinin adeta kara haber getiren birer elçileri olduklarını ifade etmek istemektedir:

Hayat ve mana; işaret ve eşya, karanlık ve yokluk sırların âlemiydi. Işık ve Ruh; Yalnızlık ve Güzellik, Güç ve Aldanma gönlün şiiriydi. Ve o halde Aşk ve Allah çifti yıldızlardan, dallardan, çiçek kokusundan ve veba gecesinin kuş seslerinden (baykuş, karga) ve kirpilerin tıkr tıkr ilerlemesinden mürekkep bir çizginin üzerinden geçiyordu (Pamuk, 2021: 382).

Semboller Sözlüğü'nde iki farklı yoruma sahip olan baykuş, öncelikle hem bilgeliğin hem de ölümün sembolü olarak yer almaktadır. Bir diğer yoruma göre, gece kuşu olan baykuş kötülük habercisi sayılmaktadır. Aynı zamanda yalnızlığın ve melankolinin de simgesidir (bkz. Gardin, 2014: 105). “Ölümlle ilişkilendirilen bir hayvandır ve bir evin damına baykuş tünemesinin o evden bir ölü çıkacağına dair işaret olduğu söylenir. Ayrıca baykuş görmek ya da ötüşünü duymak uğursuzluk olarak nitelendirilir” (Gezgin, 2014: 53). Baykuşun ötüşü bazı kültürlerde ve inançlarda olumsuz bir anlama sahip değildir. “Alevi inançlı Müslüman Türklerde baykuşun çıkardığı ses bağırması ve gülmesi şeklinde iki farklı olgu olarak algılanır. Bağırması fena, gülmesi ise iyiye yorumlanır” (Kalafat, 2012: 143- 144). Karga sembolizmine bakıldığında ise, “kırmızı karga güneşin, kara karga şeytanın ve kötülüğün” (Çatalbaş, 2011: 53) sembolü olarak görülmektedir. “Türk kültür coğrafyasında erken kalkmanın simgesidir. Ayrıca yuvasını temiz olmayışı ile bilinir” (Kalafat, 2012: 153). Kirpi ise, Orta Asya halklarından Buriyatların inançlarında dünya için çok önemli hizmetlerde bulunur. Ateşin kirpinin bulduğuna inanılır. Toprağın efendisi ansızın güneşi ve ayı saklar. Göklerin efendisi de onları bulup getirmesi için bir kirpi görevlendirir (bkz. Gezgin, 2014: 126). Ayrıca “şaman davulunun içinde geyik resimlerinin yanında kirpi resimleri de vardır” (Kalafat, 2012: 162).

Eserde dikkat çeken önemli bir detay ise adada ölüm sessizliğinin hüküm sürmesidir. “Vali martıların, kargaların bile sesini duymadıklarını bir an fark etti. Sanki sessizlik tavernalar ve oteller arasından görülen denizin de rengini soldurmuştu” (Pamuk, 2021: 177). Uğursuz ve kara haberlerin tellalı olan kargaların bile sesinin duyulmadığı adada sükûnet hüküm sürmeye başlar. Öyle ki bu dinginlik denizin de rengini soldurmaya yeter. “Rüzgârsız günlerde daha

çok ölüm, ceset ve hanımeli kokan başşehirde karanlık gecelerde daha da belirginleşen bir veba sessizliği hüküm sürüyordu artık” (Pamuk, 2021: 362) diyen yazar, sessizliğin nedenini vebaya dayandırır. Veba öncesinde hayat dolu sokaklarında çiçekler kokarken, veba sonrası çiçek kokuları yerini ceset kokularına bırakır. Vebanın şehirde yaşattığı dehşet daha çok geceleri hissedilmektedir. Çünkü “uyku ve unutma saati olan gece yarısı aynı zamanda tüm şiddetlerin de zamanıdır. Gece yarısı; sırrı, yalanı, hatayı, tehlikeyi ve suç saatini de temsil eder” (Gardin, 2014: 229). Günün en karanlık zamanını oluşturan gece, adada yaşayan halk için korkuyu, vebanın insanları bezdiren ağırlığını ve karantina baskısını hissettiren bir sembolizmdir.

Hastalığın arttığı dönemlerde halk arasında bazı söylentiler çıkmaya başlar. Bunlar genellikle hastalığın nereden geldiği ya da nereden yayıldığı ile ilgilidir. Bu noktada vebayı yayan kişinin şeytan olduğuna inanılmaktadır.

Dantela neredeyse boşalmış, sakın ve ücra bir Rum mahallesiydi. Temsilci yalnızlıktan şikâyetçiydi. Gece boş bahçelerde veba şeytanıyla karşılaştığını anlatmıştı bir keresinde. Sami Paşa'ya göre karşılaştıkları veba şeytanları değil, geceleri sandalcılarla adam taşıyan kaçakçılardı (Pamuk, 2021: 375).

Lucifer, Mephistopheles, Belzebuth, Satan gibi değişik adlarla bilinen şeytan kötü yola düşmüş bir melektir. Kötülüğün somutlaşmış halidir. Ayrıca bilinci karartarak iyi ile kötüyü ayırt etmeyi engelleyen güçlerin de sembolüdür (bkz. Gardin, 2014: 572).

Vebaya atfedilen bir başka benzetme ise kıyamettir. Dünyanın sonunu ifade etmek için kullanılan kıyamet esere bakıldığında vebanın yarattığı tahribatı okurun gözünde canlandırmak için kullanılmaktadır. “Ama birlikte çok mutlu bir hayat yaşadığı iki karısı birden ölünce kendini Kur'an-ı Kerim okumaya vermiş ve kısa zamanda yaşadığımız şeyin “kıyamet” olduğunu anlamıştı” (Pamuk, 2021: 218) derken halkın dindar kesimi için vebadan yaşadığı kayıpları kıyamete benzeterek yaşadığı durumun yıkıcılığının büyüklüğünü belirtmek istemektedir.

Eserde öne çıkan önemli unsurlardan biri de yazarın ışık sembolizminden faydalanmasıdır. Işık, “yüksek ilahiyatın, inancın, gerçeğin, bilincin ve yaşamın sembolüdür” (Gardin, 2014: 292). “Haziran ortalarında şehrin üzerinde hep beliren bazan açık sarı, bazan renksiz, soluk ışık, şimdi herkese kendine özgü bir cehennemde olduğu duygusunu veriyordu” (Pamuk, 2021: 268). Şehrin depresif ve kötü havasını ifade etmek için sarı rengin soluk görünümünden faydalanır. Çünkü “soluk sarı uğursuzdur” (Gardin, 2014: 527). Şehrin vebadan önce geçirdiği güzel haziran ayları açık sarı ile ifade edilirken, vebadan sonra şehrin değişen çehresi sarının solmuş tonuyla karşılık bulur. Açık sarı pozitifdir ve

aydınlığın rengidir, güneşle ilgilidir. Soluk sarı ise “ihanet ve ikiyüzlülükle aynı anlama gelir” (Gardin, 2014: 529).

Veba Geceleri'nde yer alan metaforlara bakıldığında veba ile ilişkilendirilen bazı semboller vardır. Bunlar; şehrin kasvetli havasını yansıtan kurşuni bir gökyüzü, gökyüzünü zaman zaman kaplayan sarı ışıklar, kentte yangınlarla birlikte yükselen mavi dumanlar, yangınların getirdiği alev ve sonucunda oluşan küllerden meydana gelen kıyamet tablosu ile ölüm sessizliğine gömülen bir şehir, kara haber getiren baykuş ve kargalar ile değişim ve dönüşümü sembolize eden denizdir.

Kolera Günlerinde Aşk Eserinde Metafor Olarak Kolera Hastalığı

Kolera Günlerinde Aşk eserinde de kolera mikrobu anlatmada kullanılan bazı semboller yer almaktadır. Bu semboller hastalığın kendisiyle yani semptomlarıyla ve ilgi kurulan durum ya da nesne arasında bir bağ kurmaktadır.

“Sözcüklerin taşıdıkları anlamın kökenindeki temelini, bir simgelemeye dayandığı görülmektedir. Ulusal dillerdeki ilk ve eskiden beri gelen sözcüklerin çoğunluğu belki de daha ortaya çıkışlarında değişmeceli (mecazlı, dolayımli) sözcüklerdi” (Pospelov, 2014: 331) diyen Pospelov, bu değişmeceli kullanımların uzak bir geçmişte kaldığından zaman içinde unutulup gittiğini düşünür.

Kolera, “şiddetli kusmaya ve ishale (pirinç suyu dışkısı olarak bilinir) neden olan ve dehidrasyona yol açan *Vibrio cholerae* bakterisinin neden olduğu ince bağırsağın akut bir enfeksiyonu”dur ([https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095609574;jsessionid=598DB57C286F759B7321030D42AB0BD2#:~:text=n.,ricewater%20stools\)%20leading%20to%20dehydration.](https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095609574;jsessionid=598DB57C286F759B7321030D42AB0BD2#:~:text=n.,ricewater%20stools)%20leading%20to%20dehydration.)).

Márquez, *Kolera Günlerinde Aşk*'ta kolera ve aşk arasında bir ilgi kurarak koleranın semptomlarını aşkın semptomlarına benzeter. Kolera semptomları arasında sayılan ishal, kusma, yemeden içmeden kesilme, bayılmalar Florentino'da gözlemlenen belirtiler arasındadır. İlk aşkın verdiği heyecan onda adeta bir hastaymış gibi bulgular göstermeye başlar.

Florentino Ariza'nın onu gördüğünü, daha kendisi anlatmadan, annesi anladı. Çünkü, konuşmaz, yemez içmez olmuştu; geceleri sabaha dek yatağında dönüp duruyordu. Ama ilk mektubunun yanıtını beklemeye başlayınca, kaygısına ishaller, yeşil yeşil kusmalar karıştı; yön duygusunu yitirmişti, düşüp düşüp bayılıyordu. Annesi korkuya kapıldı, çünkü durumu aşk perişanlığına değil, kolera yıkımına benziyordu. Florentino Ariza'nın vaftiz babası, Transito Ariza'nın gizli aşk yaşadığı

zamanlardan beri sırdaşı olan yaşlı bir homeopat, hastayı görür görmez telaşa kapıldı; çünkü nabızı düşmüş, güçlükle soluk alıyor, soğuk soğuk ecel terleri döküyordu. Ama muayene sonunda ne ateşi olduğu ne de bir yerinin ağrıdığı anlaşıldı. Duyduğu tek somut şey, bir an önce ölmek için dayanılmaz bir istekti. Önce onu, sonra da annesini kurnazca sorguya çekmesi, hekimin aşk arazının koleraninkiyle aynı olduğunu bir kez daha doğrulamasına yetti (Márquez, 2020: 85-86).

Sevdiği kadını yıllar sonra gördüğünde hissettikleri âşık olduğundaki hisleriyle birebir aynıdır. “Bağırsaklarında dolaşan buz gibi bir ürpertiyle sarsıldı, gözleri karardı, yaşlılığın ilk pençesiyle yere düşmemek için, bahçe araç-gerecini bırakarak mezarlığın duvarına dayanmak zorunda kaldı” (Márquez, 2020: 279). Aşk betimlemek için hastalıktan alınmış metaforlar kullanılır, hastalık belirtileri aşk ile eş değerdir. Florentino Ariza, Fermina’yı düşündükçe kolera belirtileri gösterir. Bu belirtiler onun için hem aşkın tezahürü hem de gizli aşkın bir cezasıdır. Bir kadına tutkuyla bağlanan Florentino’nun hastalığı bastırılmış duygularının gün yüzüne çıkışıdır. Öyle ki, aşk yüzünden sadece fiziksel hastalıklar yaşanmaz aynı zamanda ruhsal bunalımlar yaşayan insanlar da görülmektedir. “Aşk yüzünden delirenler hiç eksik olmaz burada; günün birinde size bu fırsatı verecek bir aşk delisi nasıl olsa çıkar,” dedi. Ama bu sözleri söylemez, anımsadığı sayısız intiharlar arasından, bunun, mutsuz bir aşkın yol açmadığı tek siyanürle intihar vakası olduğunun farkına vardı” (Márquez, 2020: 16) diyen Márquez, aşkın aynı zamanda kişinin kendi ölümünü de tercih edebileceğini göstermek ister. Sadece mutsuz ve umutsuz aşklar için ölüm yoktur, aynı zamanda mutlu anılarıyla kendi ölümüne karar veren yaşlı aşıklar için de vardır.

Kızının kolera mikrobuna yakalanmasından korkan babası şehrin en bilgili hekimini eve çağırır. Zamanın en büyük salgınlarından biri olan kolera hastalığına yakalanmaktan korkarlar. Kızının semptomları adeta kolerayı andırır. Bunlar şiddetli karın ağrılarıdır. Genç hekim eve gelir ve genç kızın hastalığının tanısı bağırsak iltihabı olarak koyar. Her iki hastalık da birbirine benzeyen semptomlar gösterirken genç kızın yaşadığı umutsuz aşkın onu koleraya yakalanmış gibi hasta etmesidir.

(...) ama koleranın sömürge bölgesine yayılmasıyla kafası öyle meşguldü ki, onun onca çiçeklenen yeniyetmeliğine hiç dikkat etmemiştir; hastalığa yakalanmış olabileceğini gösteren en küçük belirti kaygılandırıyor onu yalnızca. Fermina Daza daha açık davranıyordu: Kolera dolayısıyla onca sözünü işittiği genç hekim, kendinden başka hiç kimseyi sevme yetisi

olmayan bilgiç biri gibi görünmüştü ona: Tanı, beslenmeden kaynaklanan bir bağırsak iltihabıydı; üç günlük bir ev tedavisiyle geçti (Márquez, 2020: 153)

Yoğun arzunun bir dışavurumu olarak kolera, yeni evlilerin ilk gecesinde onları rahatsız eder. Semptomları benzerlik gösteren aşk ve kolera birbiriyle karıştırılır. Koleranınki gibi bir ateş nöbeti bedeni sarar ve titremeler başlar. Oysa yaşanan kolera değil, bastırılmış duyguların ortaya çıkış şeklidir.

Ama, her şeye karşın, yeni evlilerin, kendilerini ilk gecenin hazlarına bırakmak için gizlice bir kapıdan süzülükleri anın geldiğini düşündüğü zaman yeni bir ateş nöbetiyle doruğa ulaşan acılı bir pazar oldu, o pazar. Onun ateşten titrediğini gören biri kaptana haber verdi; o da, bir kolera vakası olmasından korkarak gemi doktoruyla birlikte eğlenceyi bırakıp geldi; doktor, bolca bromür vererek, ne olur ne olmaz diye karantina kamarasına yolladı onu. Ama ertesi gün, Caracoli'nin sarp kayalıkları ufukta belirlediğinde, ateşi düşmüş, neşesi yerine gelmişti (Márquez, 2020: 189).

Karayıplı erkekler için, geçirilen cinsel hastalıklar adeta övünç kaynağıdır. Onlara göre bu hastalıklara sahip olmak savaş ganimeti olarak görülmektedir. Belsoğukluğu, siğil ve mayasıl gibi hastalıklar, onlar için bir utanç değil aksine erkekliklerini ispat eden birer madalyadır.

Transito Ariza hep söylerdi: “Oğlumun geçirdiği tek hastalık kolera oldu.” Kolerayı aşkla karıştırıyordu, kuşkusuz; üstelik belleği daha karışmaya başlamadan önce. Ama gene de yanıyordu; çünkü oğlu gizli gizli altı kez belsoğukluğu geçirmişti; doktoru, bunların yitirdiği her savaşın ardından yeniden ortaya çıkan tek bir hastalık olduğunu söylese de. Bundan başka, bir kez çıban, dört kez siğil çıkarmış, altı kez de mayasıl olmuştu, ama hiçbir erkek hastalıktan saymazdı bunları; tersine savaş ganimetleriydi bunlar (Márquez, 2020: 278- 279).

Erkeklerin gurur duyarak taşıdıkları bir diğer hastalık ise, kasık fitiğidir. “Kentte birçok erkeğin yalnızca utanç duymaksızın değil, yurtseverce bir küstahlıkla katlandıkları kasık fitiği da uzun zaman, üstelik büyük bir övünçle, sarnıç suyuna yoruldu” (Márquez, 2020: 144).

Eserde “unutmayın, nereden gelirse gelsin, iyi olan her şey Kutsal Ruh'tan gelir” (Márquez, 2020: 154) inancı tanrıya tam teslimiyeti ifade etmektedir. Çünkü hastalık karşısında durumu olduğu gibi kabullenip her kötü şeyin ardından güzelliklerin geleceğine dair inanç tanrısalıdır.

Márquez, “seçkin olmaktan çok mesleğine bağlı bir hekim olan babası altı yıl önce halkı kasıp kavuran Asya kolerası salgımında ölmüş, onunla birlikte evin ruhu da ölmüştü” (Márquez, 2020: 140) derken eve hayat veren ve neşe saçan kişinin eşler ve çocuklar için evin babası olduğu belirtilmektedir. Burada zamansız ölümü ifade etmektedir. Sağlığı yerinde olan ve gençlere de bulaşık öldüren bir hastalık olan kolera evleri birer cenazeye dönüştürerek dünyada cehennemi yaşatır.

Yazar, koleranın şehirde yaşattığı tahribatı ve pis havayı bazı benzetmeler yoluyla ifade etmeye çalışmaktadır. Önceleri yasemin kokuları ile baş döndüren şehrin sokakları şimdilerde iğrenç lağım kokuları arasında iç karartıcı ve mide bulandırıcı bir hal alır.

Deniz küle benziyordu, markilerin eski sarayları, dilencilerin bolluğuna yenik düşmekteydiler, açıkta akan lağım sularının iğrenç kokuları ardında yaseminlerin baş döndürücü sıcak kokusunu duymak olanaksızdı. Her şey ona, gitmeden öncekinden daha küçük, daha yoksul ve iç karartıcı görünüyordu; sokakların çirkefi içinde öyle çok aç fare vardı ki, arabanın atları ürküp tökezliyorlardı (Márquez, 2020: 140).

Veba Geceleri'nde olduğu gibi Márquez de denizin rengini küle benzetmektedir. Yas ve tozla ilişkilendirilen kül, burada da yaşamın geçiciliğini ve aşağılanmayı ifade etmektedir. Şehrin sarayları geçmişin aksine dilenci yuvasına döner. Şehre dair, pis, yoksul ve çirkin bir tablo çizer.

Márquez, koleranın ortaya çıkışını daha detaylı canlandırabilmek için bazı benzetmelerden faydalanmaktadır. “Kendi pisliğinin üstüne çöreklenmiş, kabaran denizin gelgeç isteklerinin insafına kalmış, koyun geçirerek lağım borularının pisliklerini karaya püskürttüğü yerd burası” (Márquez, 2020: 144) diyen Márquez’e göre koy insani özelliklerden faydalanarak kişiselleştirilir ve ortamın tiksindirici havası okura hissettirilir.

Kolera Günlerinde Aşk'ta koku duyusuna başvurulduğu görülmektedir. Fermina Daza’yı hatıraları kötü kokular ile hafızaya kazınır. “Kolera mı, yoksa savaş kurbanları mı olduklarını hiçbir zaman bilemedi; çünkü hiçbir zaman bilinemeydi bu; ama iç bulandırıcı pis kokuları, belleğinde Fermina Daza’nın anısına karıştı” (Márquez, 2020: 183). Márquez burada Fermina Daza’ya duyulan karşılıksız aşkı ifade etmek ister.

Yöney’e göre, kokuyla ilişkili izlenimler görme ve işitme duyularıyla edinilen izlenimlere göre daha kalıcıdır. Deneyimler sonucu oluşan koku hafızası anılarla uyarılmaktadır. Çocukken hafızaya kazınan kokuya dair anılar bir uyarılma sonucunda kişiyi kendi çocukluğuna götürmektedir.

Duyular obje ve olaylara ilişkin izlenimlerin zihinde anlamlandırılmasını ve bireyin dış dünyayı algılamasını sağlamaktadır. Uyarılar bireyde kişilik, çevre, geçmiş, amaç ve sosyal koşulların etkisiyle farklı algılar yaratabilir. Görme ve işitme duyusuyla algılanan izlenimler kokuyla ilişkili olanlara göre daha kısa sürede unutulmaktadır. Araştırmalar, beyin koku merkezinin duygular, korkular ve hafıza sistemi ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Koku hafızası deneyimler sonucu oluşmakta ve anılar kokularla uyarılarak anımsama gerçekleşmektedir. Kokuya gösterilen tepkinin öğrenilen bir tepki olduğu varsayıldığında, pek çok konunun çocukken öğrenildiği düşünülmektedir. Bu nedenle bir koku ile uyarılma sonucunda sıklıkla çocuklukla ilgili bir anı anımsanmaktadır (Yöney, 2012: 92).

Márquez'e bakıldığında ceset kokuları onu çocukluğundaki masalsi dünyaya götürerek kokusal ve duyuşsal ilk anılarını hatırlatır. Salgınla şehrin görüntüsü değişmekle kalmaz, şehrin pis kokusu da ada halı için yeni bir durumdur. "Geceleyin kumsallardaki denizayılarının, denizkızlarınınkini andıran şarkıları değil, suyun üstünde denize doğru yüzen ölülerin iç bulandırıcı kokusu uyandırıyor onları" (Márquez, 2020: 427). Bir diğer örnekte ise, deniz üstünde artık ölü hayvanlar da görülmektedir. "Gemi, körfezde, boğulmuş hayvanların yüzen örtüsü arasından kendine yol açtı; yolcuların çoğu pis kokudan kaçıp kamaralarına sığındılar" (Márquez, 2020: 139). Ölü hayvanların kokusu rahatsız edici bir boyuta ulaşır.

Adada ölümlerin artmasıyla her tarafı ağır bir ceset kokusu sarar. "Lando dua okuyan mor cüppeli genci arkada bırakırken kokuyu aldılar. Arkazlıların, son dokuz haftada bir türlü alışamadıkları ceset kokusuydu bu. Her zaman almıyorlardı bu kokuyu. Bazan geniz yakacak kadar kesifleşirdi. Bazan da yerine gül kokusu gelirdi insanın burnuna" (Pamuk, 2021: 276). Her ne kadar ceset kokularıyla ölümü çok yakınlarında hissetseler de arada adanın kendine özgü bir kokusu olan gül kokularını da almaları onları adanın eski güzel günlerine döndürür.

Gül sembolizminden faydalanan Márquez, koleradan ölenlerin ebedi istirahatete çekildiği mezarlığı Gül Mezarlığı olarak adlandırır. Yakınıını kaybeden birinin dikmiş olduğu bir gül bütün mezarlığı sarınca isim değiştirmeye karar verilir.

Birkaç yıl içinde iki gül fidanı yabancı otlar gibi mezarlar arasında yayıldı; kolera mezarlığının adı da bundan böyle

Gül Mezarlığı oldu, ta ki halkın sağduyusundan daha az gerçekçi olan bir belediye başkanı bir gecede gül fidanlarını söküp mezarlığın giriş kemerinin üstüne bir yazı asıncaya dek: Genel Mezarlık (Márquez, 2020: 278).

Gül, “aşk, saflık, çekilen acı, sessizlik ve mükemmel bir hayat için gerekli değişimdir” (Gardin, 2014: 245). Orta çağ Avrupası gülün antik sembolizmini almış ve zenginleştirmiştir. Kırmızı gülün taç yaprakları İsa'nın beş yarasını; dikenlerle kaplı bir gül İsa'nın çilesini ve insanlık için hissettiği aşkı temsil ederlerdi. Gül aynı zamanda çarmıha geriliş İsa'nın kanını toplayan Graal'in şekil değiştirmiş halidir (Gardin, 2014: 245- 246).

Türk kültüründe ise gül, birçok farklı manaya bürünen bir çiçektir. İslamiyet'te Hz. Muhammed'i simgeleyen gül, aynı zamanda baharın doğuşunu, canlanmayı, güzelliği, gücü, tutkuyu ve doğurganlığı sembolize eden bir simge haline gelmektedir.

Türk kültürünün en önemli motiflerinden birisi olan gül, farklı anlamları ile edebiyatımızda çeşitli yönleriyle yer almaktadır. Şiirlerde, halk hikâyelerinde, efsanelerde, masallarda, manilerde, dua ve beddualarda, deyim ve atasözlerinde, âşık şiirinde vb. gül; somuttan soyuta, gerçek anlamından simgesel anlamlara uzanan bir değere bürünmüştür. Gelenekten geleceğe doğru bir çizgide devam eden klasik edebiyattan halk edebiyatına, tasavvuftan modern edebiyata kadar gülün her alanda karşımıza farklı yönleri ve simgesel değerleri ile çıktığını söylemek mümkündür. Gülün, Hz. Muhammed'in çeşitli özellikleri ile birleştirilmesi, sevgilinin gül olarak tasavvur edilmesi, baharın dolayısıyla yeniden doğuşun, canlanmanın sembolü olması, güzelliğin, gücün, tutkunun, sadakatin, mutluluğun, huzurun, doğurganlığın, gizemin ve her şeyin temelinde olan sevginin sembolü olması gülü önemli kılan hususlardır. Bütün bu anlamlarına paralel pek çok sembolik değerle bütünleşen gül, farklılığını ve edebiyata konu olmasını açıklar niteliktedir (Süme, 2017: 121- 122).

Jung'a göre, gül anne arketipinin tezahürüdür. Diğer sembeler gibi bu sembeler de olumlu iyi bir anlam ya da olumsuz kötü bir anlama taşıyabilir. Anne arketipi burada, dişinin sihirli otoritesini, bilgeliği ve ruhsal yüceliği, sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yerini ya da karanlık olanı, ölümler dünyasını, koku uyandıran ve kaçınılmaz olanı sembolize eder (bkz. Jung, 2013: 21-22). Güle ek olarak derin

su, deniz, ölüm, mezar, kâbus ve tavşan da anne arketipinin diğer görünümüdür (bkz. Jung, 2015: 123- 124).

Kolera Günlerinde Aşk eserinde yazar felaketin birer habercisi olarak çeşitli hayvan isimlerini saymaktadır. Söz konusu hayvanların bilinenin aksine güzel olmadıklarını ya da uğur getirmediklerini aksine insanları kötülüğe kıskırtan mizaca sahip olduklarını ifade etmektedir:

Köpeklerin sadık değil, uşak ruhlu olduklarını, kedilerin fırsatçı ve hain, tavuskuşlarının ölüm mustucusu olduklarını, kakaduların can sıkıcı süslerden başka bir şey olmadıklarını, tavşanların açgözlülüğe kıskırttıklarını, maymunların kösnüllük bulaştırdıklarını, horozlarında lanetli olduklarını, çünkü İsa'nın üç kez yadsımasına yardım ettiklerini söylüyordu (Márquez, 2020: 36- 37).

Bazı topluluklar, Yahudilikteki *günah keçisi* gibi insanların günahlarını köpeklere yüklemektedir. Bazı batı Himalaya halkları yılın bir gününde kenevir içirerek sarhoş ettikleri köpeği köyün çevresinde dolaştırdıktan sonra kovalayıp taşıyarak öldürürler. Böylece tüm yıl boyunca her türlü hastalık ve uğursuzluğun köylerine uğramayacağına inanırlar. Tavuskuşu ise İslam kültüründe, iblisin cennete girmesine yardım ettiğine inanıldığından dışlanan bir kuştur. Göz alıcı güzellikteki tüyleri aslında aldatıcı bir güzelliktir. Ayaklarına bakıldığında çirkinliği hemen göze çarpar. İslami gelenekte tavşan güvenilir bir hayvan olarak görülmez. Çoğunlukla kurnaz ve içten pazarlıklı olduğuna inanılır. Tavşana âdet kanaması anlamı verilir (Gezgin, 2014: 137- 163). “Tatar Türk mitolojisinde Tavşan Yılı’nda kıtlık olur. Bu yıl âlimlerin ölüm yılıdır. Bu yılın çocukları ailelerine düşkün olurlar. (...) Bulgaristan Türklerinde tavşan musibet bir hayvan olarak bilinir” (Kalafat, 2012: 179). “Mantıksız, gülünç, surat asan, zeki ve insana benzeyen maymun, kendi karikatürsel imajımıza bir göndermede bulunur” (Gardin, 2014: 420).

Veba Geceleri Minger Adası’nda geçerken *Kolera Günlerinde Aşk* ise, Karayip Denizi ile çevrili Karayip Adalarından oluşan coğrafi olarak da Orta Amerika’ya dahil bölgedir. Her iki eserde de deniz, su ve ada sembolizminden oldukça fazla yararlanılmaktadır. *Semboller Sözlüğü*’nde “Ada kutsal bir yer olup, etrafı sularla çevrili bir kara parçası olarak tasvir edilir. Bu yer, ölümlerin dirildiği ve Kral Arthur’un dinlendiği, Keltlerin Avalon’u olan bir mekandır. Ancak adada oturan kişi için burası; aynı zamanda bir içsel görüntüye sahiptir, adada oturanın aynada yansıması ve çocukluğa inişini simgeler” (Gardin, 2014: 11).

Bir zamanlar adanın mutlu ve huzurlu yüzü salgınla birlikte hüzne boğulur. Özellikle bu hüznün ıssız ve sessiz gece vakitlerinde belli olmaktadır. “Sokakları,

duvarları, ağaçları, yaprakları bir köşeden aydınlatan bir fener sönünce gölgeler ve mutlu hatıralar kayboldu ve geriye yalnızca dünyanın manasızlığını hissettiren bir ölüm korkusu ve yalnızlık kaldı” (Pamuk, 2021: 406). Karanlık gecelerde evlerinde salgının bitmesi için dua eden insanları en çok etkileyen durumdur. Ölüm korkusu gencinden yaşlısına, zengininden fakirine kadar toplumun her kesimine sirayet etmiş bir duygu haline gelir.

Adada hükümet değişikliği ile kiliselerin ve camilerin tekrar ibadete açılmasıyla ezan ve çan sesleri tekrar duyulmaya başlar. “Karantinanın bitmesine, kiliselerin çan seslerinin ve ezanların başlamasına rağmen, liman, körfez ve şehrin üzerindeki ölüm sessizliği azalmamıştı. Tam tersine ezanlar ve çan sesleri şehrin hareketsizliği ve sessizliğiyle birleşince, herkese ölüm korkusunu hatırlatan birer işarete dönüşmüşlerdi” (Pamuk, 2021: 413). Her ne kadar yavaş yavaş yaşam belirtileri adada hissedilmeye başlasa da ezan ve çan sesleri toplumda hastalığı hatırlatan bir ses haline gelir.

SONUÇ

Orhan Pamuk’un *Veba Geceleri* ve Gabriel García Márquez’in *Kolera Günlerinde Aşk* adlı eserlerinde metafor olarak salgın hastalık konusunu incelenmiştir. *Veba Geceleri* eserinde metafor olarak veba hastalığına, *Kolera Günlerinde Aşk* eserinde ise metafor olarak kolera hastalığına değinilmiştir. Öncelikle *Veba Geceleri*’nde veba mikrobu, Tanrı tarafından günahkâr insanları cezalandırmak ya da yok etmek için gönderilen bir hastalıktır. Bir cezalandırma aracı olarak görülen veba kötülükte ve günah işleme konusunda aşırıya giden topluluklar için ilahi bir azaptır. Eserin geçtiği Minger Adası ise, kurşuni rengi ve yangınlardan çıkan büyük dumanlarla kasvetli ve hüznü bir tablo çizmiştir. Yas ve tozla ilişkilendirilen kül, eski İbranilerde üzüntü ve tövbekârlık sembolü olarak görülmüştür. Esere de bakıldığında benzer şekilde vebadan mustarip adalıların duyduğu büyük üzüntüyü ve kayıplarından duydukları yası sembolize etmiştir. Eserde sarı ve kırmızı alevler ile kara dumanlar vebanın habercisidir. Eserdeki kara dumanlar ise kara haberin bir aracıdır. Ayrıca karga ve baykuş gibi kuşların sembolizminden yararlanan yazar için veba gecelerinin ölüm sessizliği kara haber elçileri olan kuşların ötüşleri ile bölünmektedir. Veba metaforunu güçlendiren önemli benzetmelerden biri ise kıyamettir. Dünyanın sonunu ifade eden bir kavram olan kıyamet, vebanın yarattığı toplumsal, sosyal, dini ve siyasal yıkımı okurun ifade etmek için kullanılmıştır.

Kolera Günlerinde Aşk’a bakıldığında, kolera hastalığının; umutsuz aşkın, aşk ızdırabının ve yoğun arzunun ifade bulduğu metafor halini almıştır. Eser boyunca kolera semptomları aşk marazının semptomları ile karıştırılmıştır. Hem koleraya tutulan kişiler hem de aşk hastalığına tutulan kişiler yoğun mide ağrıları, kusma,

bağırsak hareketliliği, tende solgunluk, yorgunluk ve halsizlik hali gibi çeşitli semptomlar göstermektedir. Karşılıksız aşka düşen gençler için kolera, gizli aşkın metaforudur. Kolera dışında eserde yer alan belsoğukluğu, siğil ve mayasıl gibi hastalıklar savaş ganimeti olarak görülmüştür. Söz konusu hastalıklar onlar utanç kaynağı değil, tam tersine erkekliklerini ispatlayan bir ödül olarak görülmüştür.

Koku duyusunun eserlerde kolera ve veba hastalıklarını metafor haline getirdiği görülmektedir. Eserlerde duyulan ceset kokuları çürümüşlüğü ve kokuşmuşluğu ifade eden önemli metaforlar haline gelmiştir. Pis kokuların karşı konumunda ise şehirlerin eskiden baş döndüren yasemin ve çiçek kokuları dikkat çekmektedir. Özellikle her iki eserde yer alan gül metaforu göze çarpmaktadır. Gül, sevgiliyi, baharın gelişiyle doğanın yeniden doğuşunu, güzelliği, gücü, tutkuyu, sadakati, mutluluğu, doğurganlığı ve en önemli olarak sevgiyi sembolize etmektedir. *Veba Geceleri*'nde gül yetiştiriciliği ile ünlenen Minger Adası gül kokularıyla baş döndüren bir yerdir. *Kolera Günlerinde Aşk*'ta ise, bir mezarlığa yayılarak adını veren çiçek olan gül geçirilen kötü günlerin ardından gelecek olan güzel günlerin, umudun, iyiliğin, inancın ve güzelliğin sembolü haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Çatalbaş, R. (2011). “Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 12. ss. 49-60.
- Gardin, N. (2014). *Larousse Semboller Sözlüğü*, Çev. Beyza Akşit, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Gezgin, D. (2014). *Hayvan Mitosları*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hançerlioğlu, O. (2013). *Dünya İnançları Sözlüğü*, 6. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İvgin, H. (2013). *Derin Mitoloji (İnançlarda-Söylencelerde-Folklorda-Geleneklerde)*, Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- Jung, C. G. (2013). *Dört Arketip*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, 4. Basım, İstanbul: Metis Kitap.
- Jung, Carl Gustav. (2015). *Feminen Dişilliğin Farklı Yüzleri*. Çev. Tuğrul Veli Soylu. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kalafat, Y. (2012). *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Marquez, G. G. (2020). *Kolera Günlerinde Aşk*, İstanbul: Can Yayınları.
- Pamuk, O. (2021). *Veba Geceleri*, İstanbul: Can Yayınları.
- Pospelov, G. N. (2014). *Edebiyat Bilimi*, Çev. Yılmaz Onay, 3. Baskı, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Sontag, S. (2005). *Metafor Olarak Hastalık AIDS ve Metaforları*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Süme, G. Ç. (2017). “Türk Kültüründe Değerler Simgesi Gül”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, (S.13) c.5 / s.105-123.
- Yöney, G. P. (2012). “Gabriel García Márquez ve Kokuların İmgelemi”, *Litera: Dil Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 2, 91 – 103.
- [https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095609574;jsessionid=598DB57C286F759B7321030D42AB0BD2#:~:text=n..r icewater%20stools\)%20leading%20to%20dehydration.](https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095609574;jsessionid=598DB57C286F759B7321030D42AB0BD2#:~:text=n..r icewater%20stools)%20leading%20to%20dehydration.) (erişim tarihi: 01.05.2023)

BÖLÜM 12

İŞLETMELERDE ÜCRET YÖNETİMİNİN MOTİVASYONA ETKİSİ: ÇALIŞANLAR ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Erol YEKTAŞ²

Celal KIZILDERE³

GİRİŞ

Ücret ve ücret yönetimi, kuruluş amacı kâr elde etmek olan işletmelerin, kuruluş esaslarına göre faaliyetlerini sürdürebilmeleri için önemli bir yönetim sürecidir. İşletmelerin küreselleşen ve teknolojik gelişmelerle bir hayli zorlaşan rekabet piyasasında tutabilmeleri, sürekliliğin sağlanabilmesi için verimliliğin esas alınması gerekir. İşletmeler açısından verimliliğin artması, üretim faktörlerinin doğru, etkin kullanımı ve çalışanın iş tatmini ile sağlanmaktadır.

Yönetimin birincil amacı bu hedefler doğrultusunda strateji belirlemektir. Çalışanın iş tatmini açısından güdülenmesi doğrudan işletmenin verimliliğini pozitif yönde etkilemektedir.

Ücret yönetimi açısından belirlenen amaç doğrultusunda bireyin motivasyonunu sağlamak, yöneticilerin tutumuna ve izlediği sürece bağlıdır. İşletmenin faaliyetlerinin sürdürebilmesinde en önemli girdi insan faktörüdür. Finansal ve ekonomik koşulların günümüzde zorlaşması, çalışanın verimliliğini buna paralel olarak da işletmenin verimliliğinin artmasında öne çıkan ücret yönetimleri bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

İşletmede etkin bir ücret yönetiminin sağlanması, çalışanın motivasyonu açısından önem taşımaktadır. Ücretin bireyi motive etmesi ile verimlilik arasında güçlü bir bağ kurulmasının en iyi yolu maaş, ücret, primum gibi ödüllerle yüksek performans hedeflenmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde genel olarak ücret, ücret yönetimi ve ücret türleri kavramlarına değinilmiş olup, ücretin önemine, amaç ve yararlarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde motivasyon, motivasyon süreçleri, çalışan ve işletme açısından önemi, gerekliliği, verimlilik üzerine etkileri ve motivasyon

¹ Bu çalışma, ikinci yazar danışmanlığında birinci yazar tarafından hazırlanan işletmelerde ücret yönetiminin motivasyona etkisi: çalışanlar üzerinde bir araştırma adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, yektaserol@gmail.com
ORCID: 0009-0008-6456-6325

³ Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisat bölümü, celalkzildere@gmail.com ORCID: 0000-0001-9904-0472

teorilerine değinilmiş olup, son aşama olan üçüncü bölümde ücretin iş tatmini üzerine yapılan anket, ölçekler ve sonuç konu alınmıştır.

İŞLETMELERDE ÜCRET YÖNETİMİNİN MOTİVASYONA ETKİSİ, ENERJİ SEKTÖRÜNDE ÇALIŞANLAR ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Uygulama

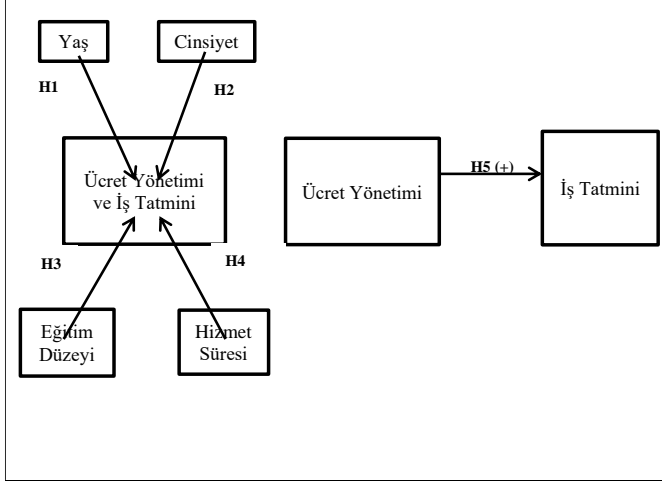
Çalışmanın bu bölümünde çalışmanın yöntemi, modeli ile hipotezleri, kullanılan materyal ve örneklem hacmi hakkında gerekli bilgiler aktarılmıştır.

Yöntem

Yapılan çalışmada, işletmelerde uygulanan ücret yönetiminin, çalışanların iş tatmini üzerindeki etkisinin önemini ortaya koyabilmek için işletme çalışanları üzerinden araştırma yapılmıştır. Bu kapsamda enerji sektörü içinde yer alan işletmede uygulama alanı olarak seçilmiş ve işletmede bulunan çalışanlarla anket çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ücret yönetimi ve iş tatmininin çalışanların demografik özellikleri ve hizmet süreleri açısından farklılık göstereceğini ortaya koyacak ve ücret yönetiminin çalışanların iş tatmini üzerindeki etkisini gösterecek şekilde bazı hipotezler ile çalışma modeli oluşturulmuştur.

Model ve Hipotezler

Çalışma kapsamında oluşturulan hipotezler ve bu hipotezlerin ışığında çalışmanın modeli oluşturularak aşağıda şekil 1.1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. 1. Araştırma Modeli

- H₁:** Ücret yönetimi ve iş tatmini çalışanların yaşına göre farklılık göstermektedir.
- H₂:** Ücret yönetimi ve iş tatmini çalışanların cinsiyetine göre farklılık göstermektedir.
- H₃:** Ücret yönetimi ve iş tatmini çalışanların eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.
- H₄:** Ücret yönetimi ve iş tatmini çalışanların hizmet süresine göre farklılık göstermektedir.
- H₅:** Ücret yönetiminin, çalışanların iş tatmini üzerinde pozitif ve anlamlı yönde bir etkisi vardır.

Materyal

Çalışmanın daha sağlıklı sonuçlar vermesi için çalışmanın materyali olarak literatürde var olan standart ölçekli anketlerden faydalanılmıştır. Çalışmanın ücret yönetimi ile ilgili olan ölçeği Yıldırım ve Demirel'in (2015) yaptıkları "Ücret Tatmininin Yaşam Tatminini Belirleyici Etkisi Var mı? Elâzığ Banka Çalışanları Örneği" isimli çalışmadan esinlenerek oluşturulmuştur. Çalışmanın iş tatmini ile ilgili olan ölçeği ise Başol ve Çömlekçi'nin (2020) yaptıkları "İş Tatmini Ölçeğinin Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması" isimli çalışmadan faydalanılarak oluşturulmuştur. İki bölümden oluşturulmuş anketin

ilk bölümünde çalışanların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve hizmet süresi özelliklerini ortaya koyan sorular mevcutken, ikinci bölümde ücret yönetimi ve iş tatmini ile alakalı sorular mevcuttur. Ücret yönetimi ile ilgili 5 adet soru, iş tatmini ile ilgili 5 adet soru olmak üzere toplam 10 adet soru “1 Kesinlikle Katılmıyorum... 5 Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde 5’li Likert Ölçeğiyle oluşturulmuştur. Anketlerin sağlıklı sonuçlar verebilmesi için çalışanlarla yüz yüze anket çalışmaları yapılmış ve elde edilen veriler SPSS programına aktarılarak gerekli analizlerin yapılması sağlanmıştır.

Örneklem Hacmi

Yapılan literatür araştırmaları neticesinde örneklem sayısının en az ne kadar olması ile ilgili farklı sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin; Şencan (2005) minimum örneklem büyüklüğü için ölçek maddelerinin en az 5 katı kadar verinin toplanması gerektiğini belirtmişken, Hair vd., (2009), Everitt (1975) ve Nunnally (1978) ise toplam ölçek maddelerinin en az 10 katı kadar verinin toplanması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu bilgilere göre yapılan çalışmada kullanılan ölçeğin 10 maddeden oluştuğu göz önüne alınarak en az 100 anket verisinin yeterli olacağı anlaşılmıştır.

Elde edilen veri setinde ortak yöntem varyans yanlılığı durumunun olup olmadığını belirlemek de gerekmektedir. Ortak yöntem varyans yanlılığı üzerine Podsakoff vd., (2003) tek faktör harman testindeki varyans açıklamasının %50’den az olası gerektiğini belirtmişlerken, Rodriguez-Ardura ve Meseguer-Artola, (2020) ise ortak yöntem varyans yanlılığının olmaması için değişkenler arasındaki korelasyon katsayısının 0,90’dan küçük olması gerektiğini belirtmişlerdir. Veri setinde ortak yöntem varyans yanlılığı durumunun olup olmadığını belirlemek için çalışmanın ilerleyen bölümlerinde öncelikle faktör analizi ve sonrasında korelasyon analizi yapılarak böyle bir sorunun olmadığı belirtilmiştir.

Çalışmanın bilimsel standartlara uygunluğu sağlamak üzere örneklem hacmini hesaplamada kullanılan surveysystem programı kullanılmıştır. Program, 110 çalışanı olan işletme de %95’lik bir güven düzeyine sahip olmak için 86 veya daha fazla anketin yapılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir (www.surveysystem.com).

Ayrıca Yamane (1967), belirlediği formül üzerinden de gerekli ölçümler yapılmıştır:

$$n = \frac{N}{1 + N * (e^2)}$$

n: İstenilen güven düzeyi için yeterli örneklem sayısı

N: Evren

e^2 : %5 puanlık hata (doğruluk/güven düzeyi)

Çalışan sayının 110 kişi olduğu enerji sektörü işletmesinde örneklem hacmini hesaplamak için gerekli değerler formülde yerine yazıldığında 86 kişiden fazla olması gerektiği anlaşılmıştır.

$$86,27 = \frac{110}{1 + 110 * (0,05)^2}$$

Çalışmada basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak 101 çalışanla anket yapılmış ve 101 çalışandan elde edilen anket verilerinin tümü uygun görülerek çalışmada kullanılmıştır.

Araştırma Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde anketlerden elde edilen veriler, SPSS programının yardımıyla analiz edilmiş ve gerekli tablolar oluşturulup yorumlanmıştır. Araştırmanın sistematik bir şekilde yapılabilmesi için sırasıyla; katılımcılara ve ölçek ifadelerine ait tanımlayıcı bulguların dağılımını gösteren frekans analizleri, faktör analizi, güvenilirlik analizi, verilerin parametrik analizlere uygun olup olmadığını gösteren normallik testi analizi ve araştırmanın hipotezlerini kanıtlamak için t testleri, anova testleri ve regresyon analizi uygulanmıştır.

Tablolardan elde edilen değerlere göre gerekli açıklamalar, tabloların altına aktarılmış ve sonuç kısmı ile gerekli öneriler sunulmuştur.

Tablo 1. 1. Ankete Katılanlara İlişkin Frekans Analizi

Tanımlayıcı Bulgular	Değerler	%
Cinsiyet		
Kadın	33	32,7
Erkek	68	67,3
Yaş		
18-24	21	20,8
25-31	22	21,8
32-38	21	20,8
39-45	18	17,8
46 ve üstü	19	18,8
Eğitim Düzeyi		
Lise	21	20,8
Yüksekokul	20	19,8
Lisans	19	18,8
Yüksek Lisans	27	26,7
Doktora	14	13,9
Hizmet Süresi		
1-3 yıl	25	24,8
4-6 yıl	21	20,8
7-10 yıl	22	21,8
11-15 yıl	19	18,8
15 yıl ve üstü	14	13,9
TOPLAM	101	100

Daha sağlıklı sonuçlar alabilmek için anketleri değerlendirenlere ait frekans değerlerinin uygun bir dağılım göstermesi önem arz etmektedir. Tablo 1.1'e bakıldığında anketleri değerlendiren toplam 101 çalışana ait tanımlayıcı bulguların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi gibi 3 temel demografik özelliğin yanı sıra çalışanların hizmet süresi açısından değerlendirildiği de görülmektedir. Elde edilen frekans değerlerinin bazılarının normale yakın bir dağılım gösterdiği görülürken ankete katılanların çoğunluğunun erkek çalışanlar (68; %67,3), 25-31 yaş aralığında (22; %21,8), yüksek lisans eğitim düzeyinde (27; %26,7) ve 7-10 yıl hizmet süresine sahip (22; %21,8) çalışanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1. 2. Ölçek İfadelerine Ait Tanımlayıcı Bulgular

Ölçek İfadeleri	Ortalamalar	S. Hata
1- Ücret düzeyi yasal gereklere uygundur.	3,18	0,105
2- Tüm çalışanların kıdem, bilgi ve becerilerine göre adil ücret verilmektedir.	2,87	0,132
3- Toplam ücret içerisinde ek ödemeler dengeli ödenmektedir.	3,53	0,117
4- Ücretler işin zorluk, önem ve sorumluluk düzeyi ile uyumlu olmaktadır.	2,41	0,138
5- Ücretler düzenli ve tam ödenmektedir.	3,28	0,122
6- İşimi keyifli bulmaktayım.	2,96	0,114
7- Mevcut işimden memnunum.	3,09	0,112
8- İşimi severek yapmaktayım.	3,13	0,089
9- İş yerimde zamanımı iyi geçirmekteyim	3,16	0,100
10- İş yerimdeyken mutlu olmaktayım.	3,20	0,102

Tablo 1.2'ye bakıldığında ücret yönetimine ait ilk 5 ifade ve iş tatminine ait son 5 ifadeye ait ortalamaların 2 ile 4 arasında ortalama değerlere sahip olduğu ve genel olarak iş tatminine ait ifadelerin ücret yönetimine ait ifadelerden daha yüksek değerlendirildiği anlaşılmaktadır. En yüksek ortalama değere sahip ifadenin ücret yönetimi ölçeğine ait 3. İfadenin “Toplam ücret içerisinde ek ödemeler dengeli ödenmektedir” olduğu görülürken, en düşük ortalama değere sahip ifadenin ise ücret yönetimi ölçeğine ait 4. İfadenin “Ücretler işin zorluk, önem ve sorumluluk düzeyi ile uyumlu olmaktadır” olduğu görülmektedir.

Tablo 1. 3. Ölçek İfadelerine Ait Faktör Analizi

	Değerler	
KMO	0,788	
Sigma	0,000	
Açıklanan Toplam Varyans	%65,529	
Ölçek İfadeleri	Faktör Yükleri	
İş Tatmini 4	0,899	
İş Tatmini 3	0,837	
İş Tatmini 1	0,835	
İş Tatmini 5	0,829	
İş Tatmini 2	0,716	
Ücret Yönetimi 2		0,861
Ücret Yönetimi 5		0,784
Ücret Yönetimi 1		0,739
Ücret Yönetimi 4		0,684
Ücret Yönetimi 3		0,649

Faktör analizinde kontrol edilmesi gereken ilk değerler Kaiser-Meyer-Olkin değerinin (KMO) ≥ 0.50 'den büyük olması ve sigma anlamlılık değerinin ($p \leq 0.05$ 'ten küçük olmasıdır (Field, 2000). Tablo 1.3'e göre 10 maddelik ölçeğe ait faktör analizinde (KMO) değerleri 0,79 ve p değeri 0,000 olarak görülmektedir. Alanyazına yönelik yapılan araştırmalarda açıklanan toplam varyans değerlerinin geçerliliği üzerine ise farklı değerlerin ortaya konduğu görülmüştür. Hair ve diğerleri (2009) %60 ve üzeri; Henson ve Robert (2006) %52,03; Dunteman (1989) %40-60; arasında olması gerektiğini belirtmişlerdir. Tablo 3.3 incelendiğinde açıklanan toplam varyans değerinin %64,58 olduğu görülmektedir. Elde edilen toplam varyans değerinin belirtilen değerlere göre uygunluk gösterdiği anlaşılmaktadır. Ölçek maddelerinin faktör yüklerinin ne kadar olması gerektiği üzerine yapılan araştırmalarda ise Tabachnick ve Fidell (2013) göre %32 ve üzeri, Field (2000) göre en az %40, Hair vd. (2009) göre de en az %50 olması gerektiği belirtilmiştir. Tablo 1.3'te performans değerlendirme ve iş tatmini ölçeklerine ait maddelerin faktör yüklerinin %50'den büyük değerler aldıkları ve bu durumda herhangi bir maddenin ölçekten çıkarılmasına gerek kalmadığı anlaşılmaktadır.

Güvenilirlik Analizi

Ölçeklerdeki maddelere ait iç tutarlılık ölçüsünü gösteren Cronbach Alpha değeri, ölçek maddelerinin homojenliğini ifade etmek için kullanılmaktadır. Elde edilen Cronbach Alpha değerleri yüksekse ölçeğin maddeleri birbirleri ile tutarlılık göstermekte ve benzer özellikler gösteren değerleri ölçebilen bir yapıya sahiptir. Likert tipli ölçeklerde çoğunlukla kullanılan Cronbach Alpha değeri, aşağıdaki değer aralıklarına göre güvenilirlik sağlamaktadır:

0 < R2 < 0.40 ise güvenilir değil

0.40 < R2 < 0.60 ise düşük güvenilirlikte

0.60 < R2 < 0.80 ise oldukça güvenilir

0.80 < R2 < 1.00 ise yüksek güvenilirlikte (Yıldız ve Uzunsakal, 2018: 19).

Tablo 1. 4. Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha=0,659 N=10	
Faktörler	Cronbach's Alpha Değeri Silinirse
Performans Değerleme	0,755
İş Tatmini	0,883

Ölçekteki soru sayısı az olduğunda, Cronbach's Alpha ≥ 0.60 olması ölçeğin güvenilirliği için yeterli görünmektedir (Sipahi vd., 2008: 89). Tablo 1.4 incelendiğinde 10 madde ve 2 faktörden oluşan ölçeğe ait Cronbach's Alpha

değerinin 0,659 olduğu ve bu durumda ölçeğin güvenilirliğinin yeterli düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1. 5. Normallik Testi

Değişkenler	Çarpıklık	Basıklık
Ücret Yönetimi	0,509	-0,800
İş Tatmini	0,547	-0,528

Çalışma elde edilen verilerin, parametrik analizlere mi yoksa parametrik olmayan analizlere mi uygun olacağını belirlemek için normallik testi uygulanmıştır. Ölçeklere ait puanların normal dağılıp dağılmadığını tespit etmek için baz alınan değerler çarpıklık ve basıklık değerleridir. Literatürde çarpıklık ve basıklık değerlerinin ne olması gerektiğiyle ilgili farklı değerler ortaya konmuştur. Örneğin; Hair vd. (2009) göre veri setinin normal dağılım gösterebilmesi için çarpıklık ve basıklık katsayısı değerlerinin -1 ile +1 arasında olması gerekmektedir. George ve Mallery (2010) göre ise bu değerlerin -2 ile +2 arasında olması gerektiği belirtilmiştir. De Carlo (1997) ve Çalık vd. (2021) göre ise elde edilen ölçek puanlarındaki çarpıklık ve basıklık değerlerinin +3/-3 aralığında değerlere sahip olması verilerin normal dağıldığı göstermektedir.

Tablo 1.5'e göre çarpıklık 0,509/0,547 iken basıklık değerleri -0,800/-0,528 değerleri arasında yani -1 ile +1 arasında görüldüğünden verilere ait dağılımın normal olduğu kabul edilmiştir. Bu normallik dağılımına göre analizlerde parametrik yöntemlerin kullanılmasının uygun olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 1. 6. Değişkenler Arasında Çoklu Bağntı Analizi

Değişkenler	İş Tatmini	Performans Değerleme	VIF	CI
İş Tatmini	1			
Performans Değerleme	0,299	1	1,00	6,68

$p < 0.05$ anlamlıdır.

Bir araştırmada yer alan değişkenler arasında güçlü ilişkilerin var olmasına çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) denilmektedir. Değişkenler arasında çoklu bağlantı olup olmadığını ve araştırma modeli kapsamında yer alan değişkenler arasındaki ilişkiyi korelasyon analizleri belirlemeye yardımcı olmaktadır. (Çokluk vd., 2021: 35). Her iki değişken arasındaki korelasyon katsayısının. 90'dan küçük olması, elde edilen veriler için ortak bir yöntem varyans yanlılığının olmadığını göstermektedir (Bagozzi vd., 1991: 437; Pavlou ve El Sawy, 2006: 218). Tablo 3.6'ya göre değişkenler arasındaki korelasyon katsayısının (0,299), 0,90'dan küçük olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda ücret

yönetimi bağımsız değişkeni ile iş tatmini bağımlı değişkeni arasında çoklu doğrusal bağlantının olmadığını söylemek mümkündür.

Çoklu doğrusal bağıntıyı tespit etmek için kullanılan diğer yöntemler ise varyans artış faktörü (Variance Inflation Factor/VIF) ve koşul indeksinin (Condition Index/CI) kullanılmasıdır. Yapılan literatür araştırmalarında VIF değerlerinin ne olması gerektiğiyle ilgili olarak Hair vd. (2009) göre VIF değerinin 4'ten küçük olmasının çoklu doğrusallık probleminin olmadığını göstergesi olarak kabul edilmektedir. Büyükuysal ve Öz (2016) göre de CI değerinin 10'dan küçük olması durumunda çoklu doğrusal bağıntının olmadığı, 10 ile 30 arasında ise orta derecede; 30'un üzerinde ise aşırı derecede çoklu doğrusal bağıntının söz konusu olabileceği belirtilmiştir. Çalışmada VIF ve CI değerlerini elde edebilmek için regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan regresyon analizi sonucunda elde edilen VIF değerinin (1,00) 4'ten küçük olduğu ve CI değerlerinin de (6,68) 10'dan küçük olduğu tespit edilmiştir. Bu değerlere göre de ücret yönetimi ve iş tatmini değişkenleri arasında çoklu bağıntının olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 1. 7. Ücret Yönetimi ve İş Tatmini Değişkenlerinin Genel Ortalaması

Değişkenler	N (Katılımcı Sayısı)	Ortalama	Standart Hata
Ücret Yönetimi	101	3,05	0,09
İş Tatmini	101	3,11	0,08

Tablo 1.7'ye bakıldığında enerji sektöründe ücret yönetimi ve iş tatmini değişkenlerine ait genel ortalamaların 3'ün üzerinde olduğu görülmektedir. Genel ortalamaların birbirine yakın olduğu ve iş tatmini değişkeninin ücret yönetimi değişkeninden daha yüksek değerlendirildiği anlaşılmaktadır (3,11>3,05).

Tablo 1. 8. Değişkenlerin Cinsiyet Faktörüne Göre Bağımsız Örneklem T Testi Analizi

Değişkenler	Cinsiyet	N	Ortalama	S. Hata	t	p
Ücret Yönetimi	Kadın	33	2,67	0,12	-3,26	0,002
	Erkek	68	3,24	0,11		
İş Tatmini	Kadın	33	3,38	0,13	2,19	0,031
	Erkek	68	2,98	0,10		

Bağımsız değişkenin en fazla iki gruba ayrıldığı durumlarda kullanılan analiz yöntemi bağımsız örneklem t testi olmaktadır. Çalışmada bağımsız değişken cinsiyet faktörüdür ve kadın-erkek olmak üzere iki gruba

ayrılmaktadır. Bu doğrultuda tablo 3.8’de bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır. Tablo 1.8’e bakıldığında ücret yönetimi ve iş tatmini değişkenlerinin cinsiyet faktörüne göre değerlendirmelerinde istatistiksel açıdan anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Ortalama değerler açısından en yüksek değerlendirmeyi kadın çalışanların, iş tatmini değişkeni üzerine yaptıkları anlaşılmaktadır. Tablo değerlerine göre “ **H_1** : Ücret yönetimi ve iş tatmini değişkenleri, çalışanların cinsiyetine göre farklılık göstermektedir” hipotezinin doğrulandığı anlaşılmaktadır (**$H_1 \rightarrow Kabul$**).

Tablo 1. 9. Değişkenlerin Yaş Faktörüne Göre Tek Yönlü Anova Testi

Değişkenler	Yaş Grupları (I)	Yaş Grupları (J)	Ortalama Farklar (I-J)	N	Ortalama	S. Hata	p
Ücret Yönetimi	18-24	25-31	-0,15628	21	2,76	0,17	0,010
		32-38	-0,26667				
		39-45	-0,12698				
		46 ve üstü	-0,96441*				
	25-31	18-24	0,15628	22	2,91	0,15	
		32-38	-0,11039				
		39-45	0,02929				
		46 ve üstü	-0,80813*				
	32-38	18-24	0,26667	21	3,02	0,22	
		25-31	0,11039				
		39-45	0,13968				
		46 ve üstü	-0,69774				
	39-45	18-24	0,12698	18	2,88	0,16	
		25-31	-0,02929				
		32-38	-0,13968				
		46 ve üstü	-0,83743*				
46 ve üstü	18-24	0,96441*	19	3,72	0,25		
	25-31	0,80813*					
	32-38	0,69774*					
	39-45	0,83743*					
İş Tatmini	18-24	25-31	-0,08745	21	2,67	0,15	0,000
		32-38	-0,54286				
		39-45	-0,25714				
		46 ve üstü	-1,38697*				
	25-31	18-24	0,08745	22	2,76	0,11	
		32-38	-0,45541				
		39-45	-0,16970				
		46 ve üstü	-1,29952*				
	32-38	18-24	0,54286	21	3,21	0,14	
		25-31	0,45541				
		39-45	0,28571				
		46 ve üstü	-0,84411*				
39-45	18-24	0,25714	18	2,93	0,16		
	25-31	0,16970					
	32-38	-0,28571					

		46 ve üstü	-1,12982*				
	46 ve üstü	18-24	1,38697*	19	4,06	0,22	
		25-31	1,29952*				
		32-38	0,84411*				
		39-45	1,12982*				

Bağımsız değişkenin ikiden fazla gruba ayrılabilirdiği durumlarda kullanılan analiz yöntemi tek yönlü anova testi olmaktadır. Çalışmada bağımsız değişken yaş faktörüdür ve ikiden fazla gruba (18-24, 25-31, 32-38, 46 ve üstü) ayrılmaktadır. Bu doğrultuda tablo 1.9’da tek yönlü anova analizi yapılmıştır.

Tablo 1.9’a bakıldığında ücret yönetimi ve iş tatmini değişkenlerinin yaş faktörüne göre değerlendirmelerinde istatistiksel açıdan anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Ortalama farkları inceleyebilmek için katılım düzeylerinin eşteş varyans dağılımına bakmak gerekmektedir. Eğer katılım düzeyleri birbirine yakın ise Tukey testi yapılmaktadır. Çalışmada katılım değerleri birbirine yakınlık gösterdiğinden Tukey testi yapılmıştır. Ortalama farkları gösteren Tukey değerleri açısından her iki değişkeni de en yüksek değerlendirenlerin 46 yaş ve üzeri çalışanların olduğu anlaşılmaktadır. Tablo değerlerine göre ‘ **H_2** : Ücret yönetimi ve iş tatmini değişkenleri, çalışanların yaş faktörüne göre farklılık göstermektedir’ hipotezinin doğrulandığı anlaşılmaktadır ($H_2 \rightarrow Kabul$).

Tablo 1. 10. Değişkenlerin Eğitim Düzeyi Faktörüne Göre Tek Yönlü Anova Testi

Değişkenler	Eğitim Seviyesi Grupları (I)	Eğitim Seviyesi Grupları (J)	Ortalama Farklar (I-J)	N	Ortalama	S. Hata	p
Ücret Yönetimi	Lise	Yüksekokul	-0,94667*	21	2,33	0,17	0 ,000
		Lisans	-0,95088*				
		Yüksek Lisans	-0,57778				
		Doktora	-1,45238*				
	Yüksekokul	Lise	0,94667*	20	3,28	0,20	
		Lisans	-0,00421				
		Yüksek Lisans	0,36889				
		Doktora	-0,50571				
	Lisans	Lise	0,95088*	19	3,28	0,19	
		Yüksekokul	0,00421				
		Yüksek Lisans	0,37310				
		Doktora	-0,50150				
	Yüksek Lisans	Lise	0,57778	27	2,91	0,15	
		Yüksekokul	-0,36889				
		Lisans	-0,37310				
		Doktora	-0,87460*				
Doktora	Lise	1,45238*	14	3,78	0,23		
	Yüksekokul	0,50571					
	Lisans	0,50150					
	Yüksek Lisans	0,87460*					
İş Tatmini	Lise	Yüksekokul	-0,38524	21	2,90	0,16	0 ,496
		Lisans	-0,04261				
		Yüksek Lisans	-0,27302				
		Doktora	-0,38095				
	Yüksekokul	Lise	0,38524	20	3,29	0,22	
		Lisans	0,34263				
		Yüksek Lisans	0,11222				
		Doktora	0,00429				
	Lisans	Lise	0,04261	19	2,94	0,21	
		Yüksekokul	-0,34263				
		Yüksek Lisans	-0,23041				
		Doktora	-0,33835				

	Yüksek Lisans	Lise	0,27302	27	3,17	0,15
		Yüksekokul	-0,11222			
		Lisans	0,23041			
		Doktora	-0,10794			
	Doktora	Lise	0,38095	14	3,28	0,21
		Yüksekokul	-0,00429			
		Lisans	0,33835			
		Yüksek Lisans	0,10794			

Çalışmada bağımsız değişken olarak belirtilen eğitim düzeyi faktörü ikiden fazla gruba ayrılabilirdiği için tek yönlü anova testi yapılmasının uygun olduğu anlaşılmıştır. Tablo 1.10'a bakıldığında ücret yönetimi ve iş tatmini değişkenlerinin eğitim düzeyi faktörüne göre değerlendirmelerinde sadece ücret yönetimi değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Katılım düzeylerindeki eşteş varyans dağılımının uygun olmasından dolayı Tukey değerlerine bakılmıştır. Ortalama farkları ortaya koyan Tukey değerleri açısından en yüksek değerlendirmeyi doktora eğitim düzeyine sahip çalışanların, ücret yönetimi değişkeni üzerine yaptıkları anlaşılmaktadır. Tablo değerlerine göre " H_3 : Ücret yönetimi ve iş tatmini değişkenleri, çalışanların eğitim düzeyi faktörüne göre farklılık göstermektedir" hipotezinin reddedildiği anlaşılmaktadır ($H_3 \rightarrow Red$).

Tablo 1. 11. Değişkenlerin Hizmet Süresi Faktörüne Göre Tek Yönlü Anova Analizi

Değişkenler	Hizmet Süresi Grupları (I)	Hizmet Süresi Grupları (J)	Ortalama Farklar (I-J)	N	Ortalama	S. Hata	p
Performans Değerleme	1-3	4-6	-0,12229	25	2,79	0,15	0,002
		7-10	-0,30800				
		11-15	-0,06063				
		16 ve üstü	-1,15086*				
	4-6	1-3	0,12229	21	2,91	0,15	
		7-10	-0,18571				
		11-15	0,06165				
		16 ve üstü	-1,02857*				
	7-10	1-3	0,30800	22	3,10	0,23	
		4-10	0,18571				
		11-15	0,24737				
		16 ve üstü	-0,84286*				
	11-15	1-3	0,06063	19	2,85	0,16	
		4-10	-0,06165				
		7-10	-0,24737				
		16 ve üstü	-1,09023*				
16 ve üstü	1-3	1,15086*	14	3,94	0,27		
	4-10	1,02857*					
	7-10	0,84286*					
	11-15	1,09023*					
İş Tatmini	1-3	4-6	-0,04648	25	2,74	0,13	0,000
		7-10	-0,46509				
		11-15	-0,42442				
		16 ve üstü	-1,29886*				
	4-6	1-3	0,04648	21	2,79	0,12	
		7-10	-0,41861				
		11-15	-0,37794				
		16 ve üstü	-1,25238*				
	7-10	1-3	0,46509	22	3,20	0,16	
		4-10	0,41861				
		11-15	0,04067				
		16 ve üstü	-0,83377*				
	11-15	1-3	,042442	19	3,16	0,18	
		4-10	,037794				
		7-10	-0,04067				
		16 ve üstü	-0,87444*				
16 ve üstü	1-3	1,29886*	14	4,04	0,28		
	4-10	1,25238*					

		7-10	0,833 77*				
		11-15	0,874 44*				

Çalışmada bağımsız değişken olarak belirtilen hizmet süresi faktörü ikiden fazla gruba ayrılabilirdi için tek yönlü anova testi yapılmasının uygun olduğu anlaşılmıştır. Tablo 1.11'e bakıldığında ücret yönetimi ve iş tatmini değişkenlerinin hizmet süresi faktörüne göre değerlendirmelerinde istatistiksel açıdan anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Katılım düzeylerindeki eşteş varyans dağılımının uygun olmasından dolayı Tukey değerlerine bakılmıştır. Ortalama farkları ortaya koyan Tukey değerleri açısından her iki değişkeni de en yüksek değerlendirenlerin 16 yıl ve üzeri hizmet süresine sahip çalışanların olduğu anlaşılmaktadır. Tablo değerlerine göre "**H₄**: Ücret yönetimi ve iş tatmini değişkenleri, çalışanların yaş faktörüne göre farklılık göstermektedir" hipotezinin doğrulandığı anlaşılmaktadır (**H₄→Kabul**).

Tablo 1. 12. Ücret Yönetiminin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Değişkenler	Katsayı	Beta	Standart Hata	T- İstatistik	Önem (p)
Sabit Değer	2,270		0,283	8,008	0,000
Ücret Yönetimi	0,277	0,299	0,089	3,119	0,002
R ²	0,089				

Tablo 1.12'ye bakıldığında ücret yönetiminin iş tatmini üzerindeki etkisinde basit doğrusal regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Tabloda görünen R² değeri ve önem (p) değerlerine göre ücret düzeyinin iş tatmininin anlamlı ve pozitif bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. İş tatmini değişkenine ilişkin toplam varyansın %0,089'unun ücret yönetimi değişkeni ile açıklanabileceği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda "**H₅**: Ücret yönetiminin, iş tatmini değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır" hipotezinin doğrulandığı anlaşılmaktadır (**H₅→Kabul**).

SONUÇ VE TARTIŞMA

İşletmeler, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş ve çağın gereklerine uygun şekilde değişime ayak uydurmaya çalışan yapılardır. Her işletme, kendi içinde farklı uygulamaları ve yönetim anlayışını benimseyen bir yapıda devamlılığını ve kârlılığını sürdürmektedir. Van ilinde enerji sektörü

açısından etkin bir şekilde faaliyet gösteren kuruluşlarda yapılan araştırmada; işletme, verimli bir şekilde devamlılığını sağlayabilmek için kendi bünyesinde birtakım uygulamalar yürütmektedir. Bu uygulamalardan bir tanesi de çalışanlarından daha fazla verim almak yani çalışanlarının iş tatminini arttırmak için uyguladığı ücret yönetimi uygulamalarıdır. Yapılan çalışma enerji sektöründe hizmet veren işletmenin çalışanları için uyguladığı ücret yönetiminin çalışanların iş tatmini üzerindeki etkisini ölçmek başta olmak üzere ücret yönetimi ve iş tatmini değişkenlerinin çalışanların demografik özellikleri ve hizmet süreleri açısından farklılık gösterip göstermediğini incelemek üzere gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda 5 temel hipotez geliştirilerek işletmedeki çalışanlarla anket yapılmış ve elde edilen veriler uygun analizlerle test edilmiştir. Çalışmada ücret yönetimi ve iş tatmininin, çalışanların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve hizmet süresi durumlarına göre anlamlı farklılıklar gösterebileceği üzerine yapılan analizlerde cinsiyet, yaş ve hizmet süresi durumuna göre anlamlı farklılıklar olduğu anlaşılmış ve bu doğrultuda H_1 , H_2 ve H_3 hipotezlerinin doğruluğu kabul edilmiştir. Bu durum işletmede ücret yönetimi ve iş tatmini değişkenlerinin, çalışanların cinsiyet, yaş ve hizmet süresine göre farklı değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın temel hipotezi olarak ücret yönetiminin iş tatmini üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu varsayımının da yapılan doğrusal regresyon analiziyle kabul edildiği görülmüş ve bu doğrultuda işletmede ücret yönetiminin çalışanların iş tatminini kısmen de olsa etkilediği anlaşılmıştır.

Yapılan literatür araştırmaları neticesinde çalışmadan elde edilen sonuçların, literatürdeki bazı çalışmaların sonuçlarıyla örtüştüğü, bazı çalışmaların sonuçlarına göre ise farklılık gösterdiği anlaşılmıştır (Çarıkçı, 2000; Güven vd., 2005; Pearson ve Moomaw, 2005; Ergüney, 2006; Mercanlıoğlu, 2012; Reid, 2013; Ayan vd., 2014; Neelam, 2014; Özaydın ve Özdemir, 2014; Yılmaz 2015; Suresh vd., 2015; Chircir, 2016; Arslan ve Demir, 2017; Pu vd., 2017; Soysal vd., 2017; Karaman 2018; Çakıl ve Güney 2019; Kara, 2020; Kılıç ve Saygılı 2021). Sözü geçen çalışmalarda ücret yönetimi veya iş tatmininin, çalışanların demografik özellikleri olarak belirtilen cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve hizmet süresi gibi özelliklerinin bazılarına göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca ücret yönetiminin, iş tatmini üzerindeki pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu sonucuna benzer sonuçların olduğu da anlaşılmıştır. Cinsiyete göre anlamlı farklılıkların olduğu çalışmalarda genellikle kadın ve erkek çalışanların ücret ve iş tatmini algılarının, bulunulan sektörden kaynaklandığı varsayılmaktadır. Genellikle eğitim sektörü, konfeksiyon sektörü ve havacılık sektörü gibi sektörlerde kadın ve erkek çalışanlara duyulan işgücü ihtiyacının farklı olması çalışanlarda da farklı algıları oluşturabilmektedir

şeklinde yorumlanabilir (Ayan vd., 2014; Karaman, 2018; Kılıç ve Saygılı, 2021). Yaş faktörüne göre anlamlı farklılıkların olduğu çalışmalarda genellikle genç çalışanların iş tatmin düzeyi düşük olduğu, orta yaş sınıfı ve yüksek yaş sınıfında yer alan katılımcıların iş tatmin düzeylerinin yüksek seviyede olduğu belirtilmiştir. Bu durum ise iş hayatında daha uzun süredir çalışmanın vermiş olduğu deneyim ve yaş ilerledikçe çalışılan çevreye sağlanan uyumla bağdaştırılabilir (Karaman, 2018; Çakıl ve Güney, 2019). Eğitim faktörüne göre anlamlı farklılıkların olduğu çalışmalarda genellikle eğitim düzeyi yüksek olan çalışanların, kariyer plânlarındaki yüksek beklentilerin olması şeklinde yorumlanabilir (Ayan vd., 2014; Yılmaz 2015). Hizmet süresi faktörüne göre anlamlı farklılıkların olduğu çalışmalarda genellikle aynı iş yerinde uzun süre çalışanların, iş yerlerine ve çevresel koşullara adaptasyonlarının arttığı ve bunun örgütsel bağlılık oluşturarak çalışanları motive ettiği şeklinde açıklanabilir (Pearson ve Moomaw, 2005; Karaman, 2018). Ücret yönetiminin, iş tatmini üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisi üzerine elde edilen sonuca benzer çalışmalarda ise ücret yönetimi uygulamalarının adil ve belli bir program dâhilinde ödenmesi, performansa göre ödüllü bir ücret sisteminin olması gibi durumların iş tatminini etkilediği görülmüştür. Bu durum ücret yönetiminin, işgören tatmininde tek başına yeterli bir teşvik aracı ve motivasyon kaynağı olmasa da uygulanan doğru ücret sistemine ihtiyaç duyulmaktadır şeklinde yorumlanabilir (Ergüney, 2006; Kara, 2020).

Sonuç olarak yapılan çalışma, enerji sektöründeki işletmelerde ücret yönetimi uygulamaları ile iş tatmini arasında bir bağ olduğu ortaya koymuştur. Elde edilen sonuçların bazıları, literatürdeki benzer çalışmaların bazılarıyla örtüşmüştür. Enerji sektörü açısından işletmelerde uygulanan ücret yönetimi uygulamaları ile iş tatmini değişkenlerinin bazı faktörlere (cinsiyet, yaş, mesleki tecrübe) göre anlamlı farklılıklar gösterebileceği ve çalışanların iş tatmininde etkin olan uygulamalardan birinin, işletmelerin uyguladıkları ücret yönetimi uygulamaları olduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Arslan, E.T., & Demir, H. (2017). “İşe Angaje Olma ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: Hekim ve Hemşireler Üzerine Nicel Bir Araştırma”. *Yönetim ve Ekonomi*, C.24(2): 371-389.
- Ayan, A., Ünsar, A., S. & Demir, F. (2014). İşgörenlerin Demografik Özelliklerine Göre İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları Algılarının Belirlenmesi: Bir Alan Araştırması, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:21 Sayı:1, 19-34.
- Bagozzi, R. P., Yi, Y., & Phillips, L. W. (1991). Assessing Construct Validity in Organizational Research. *Administrative Science Quarterly*, 36(3), 421-458.
- Büyükuysal, M. Ç. & Öz, İ. İ. (2016). Çoklu Doğrusal Bağlantı Varlığında En Küçük Karelere Alternatif Yaklaşım: Ridge Regresyon. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 110-114.
- Chircir, R.,(2016). “Demographic Factors and Job Satisfaction: A Case of Teachers in Public Primary Schools in Bomet County, Kenya”, *Journal of Educational and Practice*, Vol.7(13): 152-158.
- Çalık, A., H., Mehri, & E., Kıpçak. (2021). İş Kazaları ve Meslek Hastalıklarının Oluşumuna Etki Eden Faktörler: ISO ve OHSAS Uygulamalarının Etkileri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 43, 1-26.
- Çakıl, R. & Güney, S. (2017). İşletmelerde Performans Değerlendirmenin Çalışanların İş Tatminine Etkisi ve Bir Uygulama. *ABMYO Dergisi*, Sayı 53, 45-60.
- Çarıkcı, İ.H., (2000), Çalışanların İş Tatminlerini Etkileyen Kişisel Özellikler: Süpermarket Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.5(2): 155-168.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2021). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dunteman, G. H. (1989). *Principal Components Analysis*. Sage Publications
- Ergüney, Ö. (2006). *Ücret Tatmininin İşgören Tatmini ile İlişkisi ve Bir Uygulama*. İstanbul,
- Everitt, B. (1975). Multivariate Analysis: The Need for data, and Other Problems. *British Journal of Psychiatry*, 126, 237-240.
- Field, A. (2000). *Discovering Statistics Using SPSS for Windows*. London: Sage Publications.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*. 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.

- Güven, M., Bakan, İ. & Yeşil, S. (2005). Çalışanların iş ve Ücret Tatmini Boyutlarıyla Demografik Özellikler Arasındaki İlişkiler: Bir Alan Çalışması, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:12 Sayı:1, 128-151.
- Hair, J. F., Jr., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2009). *Multivariate Data Analysis* (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Kara, A. (2020). *Performansa Dayalı Ücret Sistemlerinin İş Tatmini Üzerine Etkisi: Bilişim Sektörü Üzerine Bir Alan Araştırması* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Karaman, D. (2018). Demografik Özelliklerin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Eğitim Sektöründe Bir Uygulama. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 65-78.
- Kılıç, T. & Saygılı, İ. (2021). İş Tatmini ile Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler ve Demografik Faktörlerin Bu Değişkenler Üzerindeki Etkisi: Görgül Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:25. Sayı:1. 1-17.
- Mercanlıoğlu, A.Ç., (2012), “Demografik Değişkenler Bazında İş Tatmini Boyutlarında Oluşan Farklılıklar: Okmeydanı Eğitim ve Araştırma Hastanesi Personeline Yönelik Bir Araştırma”. *Öneri Dergisi*, C.10(37): 121-138.
- Neelam, (2014). “A Study of Job Satisfaction among Primary School Teachers in Relation to Their Demographic Variables, Shaikshik Parisamvad”. *An International Journal of Education*, Vol.4 (2): 46 - 57.
- Nunnally, J. (1978). *Psychometric Theory* (2. Ed.). New York: McGraw-Hill
- Özaydın, M.M., & Özdemir, Ö., (2014), “Çalışanların Bireysel Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: Bir Kamu Bankası Örneği”. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, C.6(1): 251- 281.
- Pearson, L. C. & Moomaw, W. (2005). The Relationship Between Teacher Autonomy and Stress, Work Satisfaction, Empowerment, and Professionalism. *Educational Research Quarterly*, 29: 38-54.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J.-Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common Method Biases in Behavioral Research: A Critical Review of the Literature and Recommended Remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903.
- Pu, J., Zhou, X., Shu, D., & Zhong, (2017). “Gender Differences in Psychological Morbidity, Burnout, Job Stress and Job Satisfaction among Chinese Neurologists: A National CrossSectional Study”. *Psychology, Healt & Medicine*, Vol.22(6): 680-692.

- Reid, C., Hurst, C., & Anderson, D., (2013), "Examination of Socio-Demographics and Job Satisfaction in Australia Registered Nurses". *Journal of Collegian*, Vol.20(3): 161-169.
- Rodríguez-Ardura, I., & Meseguer-Artola, A. (2020). Editorial: How to Prevent, Detect and Control Common Method Variance in Electronic Commerce Research. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 15(2), I-V.
- Sipahi, B., Yurtkoru, E.S. & Çinko, M. (2008). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*: İstanbul: Beta Yayınları.
- Soysal, A., Öke, P., Yağar, F., ve Tunç, M., (2017), "Örgütsel İletişim ve İş Tatmini Düzeylerinin İncelenmesi: Bir Özel Hastane Örneği". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.37: 243-253.
- Suresh, S., Kodikal, R., & Kar, S., (2015), "Measuring Job Satisfaction and Impact of Demographic Characteristics Among Doctors of Teaching Hospitals". *International Multispecialty Journal of Health*, Vol.1(9): 29-38.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*, (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Tabachnick, B., & Fidell, L. (2015). *Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı-Using Multivariate Statistics*, (Cilt 6). (M. Baloğlu, B. Bıçak, B. Çetin, C. Erdem, G. Şekercioğlu, K. Kabasakal, T. Totan, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Uzun, A. (2019). *Ücret Tatmini Ve İşveren Markası İlişkisi :İstanbul İlinde Bir Araştırma*. İstanbul.
- Yaman, İ. (2023). *Çalışanların Ücret Tatmininin ve İşyerinde Yaşadıkları Örgütsel Çatışmanın İş Tatminlerine Olan Etkisi*. Ankara.
- Yamane, T. (1967). *Statistics: An Introductory Analysis*. New York: Harper and Row
- Yıldız, D., & Uzunsakal, E. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 14-28.
- Yılmaz, E. (2015). *İşgören İş Tatmini İle İşgören Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep: T.C. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

BÖLÜM 13

İŞLETMELERDE PERFORMANS DEĞERLEME ÇALIŞMALARININ ÇALIŞANLAR ÜZERİNDE ETKİLERİ¹

Eyyüp İNANLI²

Celal KIZILDERE³

GİRİŞ

İşletmeler ekonomik faaliyet gösteren oluşumlardır. Bu sebeple kâr elde etmek, kuruluşlar açısından en önemli birincil amaçtır. Çünkü kuruluşun varlığını sürdürmesi buna bağlıdır. Amaçları doğrultusunda faaliyetlerini sürdürürken işletmeyi bir bütün olarak ele almak, tüm paydaşlardan oluşacak şekilde ve paydaşların beklentilerin karşılamak esastır.

İşletmelerde yönetimin en temel amacı budur. Yönetici üstelendiği görevin farkında olmalı ve başarıya ulaştırmalıdır. Örgütün amaçlarını, amaçlar doğrultusunda gösterilen performansı yöneticinin anlayışına göre belirlenmektedir. İşletme bir yandan mevcut kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmayı, maliyetleri azaltmayı hedeflerken, diğer taraftan müşterinin memnuniyeti, kalite ve yenilik beklentilerini karşılamak zorundadır. Bunu gerçekleştirirken çalışanların da yaşam standartlarını yükseltmeye, çalışanı tatmin etmeye yönelik hamleler yapmalı, çalışanlarında işletmenin başarısındaki paydaş olduğu anlayışında olmalıdır.

Performans değerlendirme çalışmaları geçmişten günümüze gelene kadar sürekli bir değişim göstermektedir. Süreç içerisinde önemini yitiren, daha fazla önem kazanan yeni yöntemler ve anlayışlar ortaya çıkmıştır. Geleneksel yönetim anlayışından günümüz gelişen teknolojinin de etkisiyle rekabetçi pazar anlayışına geçilmiştir. Bu yeni koşullar müşteri memnuniyetinden çalışan tatminine varana kadar farklı ölçeklere ağırlık vererek klasik işletme yöntemleri yerine performansa dayalı modern yöntemler geliştirilmiştir. Yöneticiler geliştirilen bu süreçte geçmiş finansal tablolar incelenerek işletme performans ölçümlerinin yetersiz ve yanıltıcı olduğunu görmüşlerdir.

¹ Bu çalışma, ikinci yazar danışmanlığında birinci yazar tarafından hazırlanan işletmelerde performans değerlendirme çalışmalarının çalışanlar üzerinde etkileri adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, inanli65hotmail.com ORCID: 0009-0006-5362-242X

³ Doç. Dr; Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisat bölümü, celalkizildere@gmail.com ORCID: 0000-0001-9904-0472

2-İŞLETMELERDE PERFORMANS DEĞERLEME ÇALIŞMALARININ ÇALIŞANLAR ÜZERİNDE ETKİSİ

İşletmeler, hızlı değişimlerin ve küresel çapta gelişmelerin yaşandığı çağda kendilerini sürekli yenilemek ve verimliliklerini arttırmak için farklı stratejiler ile farklı uygulamalar yapmak zorundadırlar. Bu stratejiler ve uygulamalar, genellikle iş verimliliğini arttırmak için iç müşteri diye tabir edilen işletme çalışanları özelinde yapılmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın bilimsel yönünü arttırmak için araştırmanın konusuna uygun olacak şekilde bir uygulama alanı belirlenerek araştırma sürdürülmüştür. Van ilinde araştırmaya uygun enerji sektöründe hizmet veren işletme olarak belirlenmiş ve bu işletmedeki çalışanlar üzerinden gerekli araştırmalar yapılmıştır.

Yapılan araştırmanın farklılığını ortaya koymak için gerekli alanyazın incelenmiş ve performans değerlendirme ile iş tatmini üzerine yapılan çalışmaların gerekse uygulama alanları gerekse de oluşturulan hipotezler açısından farklılık gösterdikleri saptanmıştır. Ayrıca performans değerlendirme ve iş tatmini üzerine yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu saptanmıştır. Bu alanda yapılacak daha fazla çalışmanın daha aydınlatıcı bir kılavuz oluşturmak açısından gerekli olduğu düşünülmektedir.

2.1. Uygulama

Çalışmada uygulama alanı belirlendikten sonra çalışmanın bilimsel yönünü daha iyi aktarabilmek için çalışmanın yöntem, model, hipotez, materyal ve örneklem hacmi hakkında gerekli bilgilerin sunulması uygun görülmüş ve bu başlıklara aşağıda kısaca değinilmiştir.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Van İli Enerji Sektöründe hizmet veren işletme çalışanları özelinde gerçekleştirilen araştırmada basit rastgele örneklem yöntemi uygulanarak işletmede bulunan çalışanlarla performans değerlendirme ve iş tatmini üzerine anket çalışmaları yapılmıştır.

2.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Performans değerlendirme ve iş tatmini üzerine yapılan çalışmada çalışmanın daha iyi anlaşılması için gerekli model ve hipotezler aşağıda belirtilmiştir.

H₁: Performans değerlendirme ve iş tatmini çalışanların cinsiyetine göre farklılık göstermektedir.

H₂: Performans değerlendirme ve iş tatmini çalışanların yaşına göre farklılık göstermektedir.

H₃: Performans değerlendirme ve iş tatmini çalışanların eğitim seviyesine göre farklılık göstermektedir.

H₄: Performans değerlendirme ve iş tatmini çalışanların mesleki tecrübesine göre farklılık göstermektedir.

H₅: Performans değerlendirme uygulamalarının, çalışanların iş tatmini üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi vardır.

2.4. Araştırmada Kullanılan Materyal

Çalışmanın iş tatmini ile ilgili olan ölçeği ise Başol ve Çömlekçi'nin (2020) yaptıkları “İş Tatmini Ölçeğinin Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması” isimli çalışmadan faydalanılarak oluşturulmuştur. İki bölümden oluşturulmuş anketin ilk bölümünde çalışanların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve hizmet süresi özelliklerini ortaya koyan sorular mevcutken, ikinci bölümde ücret yönetimi ve iş tatmini ile alakalı sorular mevcuttur. Performans değerlendirme için 7 adet, iş tatmini içinse 5 adet olmak üzere toplam 12 adet soru belirlenmiştir. 5’li Likert Ölçeğiyle oluşturulan ölçekte “1 Kesinlikle Katılmıyorum, 2 Katılmıyorum, 3 Kararsızım, 4 Katılıyorum ve 5 Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde katılım düzeyleri oluşturulmuştur. Anketlerin bir kısmı yüz yüze yapılırken bir kısmı online yapılmış ve elde edilen veriler önce Exell programında düzenlenmiş daha sonra gerekli analizlerin yapılması için SPSS programına aktarılmıştır.

2.5. Araştırmanın Örneklem Hacmi

Örneklem sayısının en az kaç kişi olması gerektiğiyle ilgili yapılan bazı araştırmalara bakıldığında Catell (1978) minimum örneklem büyüklüğünün ölçme aracında yer alan toplam madde sayısının 3-6 katı civarında olmasının yeterli olacağını belirtirken, Şencan (2005) toplam ölçek maddelerinin en az 5 katı kadar verinin toplanması gerektiğini belirtmiştir. Bu varsayımlara göre ölçekteki madde sayısının 12 olduğu göz önüne alındığında ortalama 70 üzeri kadar verinin elde edilmesinin yeterli olduğu anlaşılmaktadır (12X6=72). Ayrıca %95 güven aralığını yakalamak için örneklem sayısının en az kaç kişi olması gerektiği üzerine Yamane (1967), belirlediği formül üzerinden de gerekli ölçümler yapılmıştır:

$$n = \frac{N}{1 + N*(e^2)}$$

n: İstenilen güven düzeyi için yeterli örneklem sayısı

N: Evren

e² : %5 puanlık hata (doğruluk/güven düzeyi)

Çalışan sayının 110 kişi olduğu enerji sektörü işletmesinde örneklem hacmini hesaplamak için gerekli değerler formülde yerine yazıldığında 86 kişiden fazla olması gerektiği anlaşılmıştır.

$$86,27 = \frac{110}{1 + 110 * (0,05)^2}$$

Anketlerin eksik ya da yanlış doldurulması göz önünde bulundurularak belirlenen örneklem hacmini üzerinde olacak şekilde 100 çalışanla anket yapılmış ve 4 adet anket eksik ve yanlış doldurulduklarından dolayı çalışmaya dâhil edilmemiştir. Çalışma uygun örneklem hacminin üzerinde olacak şekilde 96 anket verisinden oluşturulmuştur.

2.6. Araştırmanın Bulguları

Anket verileri SPSS programı aracılığıyla analiz edilerek gerekli bilgiler tablolara aktarılmış ve yorumlanmıştır. Analiz aşamasında öncelikle çalışanların tanımlayıcı bulgularını belirlemek için frekans analizi yapılmıştır.

Tablo 2. 1. Ankete Katılanlara İlişkin Tanımlayıcı Bulgular

Tanımlayıcı Bulgular	Değerler	%
Cinsiyet		
Kadın	31	32,3
Erkek	65	67,7
Yaş		
18-24	19	19,8
25-31	21	21,9
32-38	21	21,9
39-45	18	18,8
46 ve üstü	17	17,7
Eğitim Seviyesi		
Lise	19	19,8
Yüksekokul	20	20,8
Lisans	16	16,7
Yüksek Lisans	27	28,1
Doktora	14	14,6
Mesleki Tecrübe		
1-3 yıl	23	24,0
4-6 yıl	20	20,8
7-10 yıl	22	22,9
11-15 yıl	19	19,8
16 yıl ve üstü	12	12,5
TOPLAM	96	100

Tablo 2.1 incelendiğinde ankete katılan 96 çalışana ait tanımlayıcı bulguların cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi ve çalışma süreleri açısından değerlendirildiği görülmektedir. Elde edilen tanımlayıcı frekans değerlerine göre ankete katılanların çoğunluğunu erkek çalışanlar oluşturmaktadır (65; %67,7). Katılımcıların yaş durumlarına göre en çok katılım sağlayanların 25-31 yaş aralığı ile 32-38 yaş aralığına (21; %21,9) sahip olanlardan oluştuğu görülmektedir. Eğitim seviyesi açısından en çok katılım gösterenlerin yüksek lisans eğitim düzeyine (27; %28,1) sahip çalışanlar olduğu, mesleki tecrübe

açısından ise en çok katılım sağlayanların 1-3 yıl mesleki tecrübeye (23; %24) sahip çalışanların olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. 2. Ölçek İfadelerinin Tanımlayıcı Bulguları

Ölçek İfadeleri	Ortalamalar	S. Hata
1- İş yerimin yaptığı performans değerlendirmeleri hakkında bilgi sahibiyim.	3,16	0,109
2- Performans değerlendirme yöntemi çalışanların eksiklerini tamamlamaları için yardımcı olmaktadır.	2,87	0,132
3- Performans değerlendirme sonuçları ücret artışı veya terfi açısından kullanılmaktadır.	3,52	0,118
4- Performans değerlendirme yöntemi ile çalışanlar çalışmayanlardan ayırt edilebilmektedir.	2,42	0,141
5- Performans değerlendirme yöntemi tüm çalışanlara adil bir şekilde uygulanmaktadır.	3,21	0,125
6- Performans değerlendirme adil ve objektif bir şekilde yapılmaktadır.	3,37	0,114
7- Performans değerlendirme sonuçları hakkında çalışanlara geri bildirim yapılmaktadır.	3,15	0,135
8- İşimi keyifli bulmaktayım.	2,95	0,122
9- Mevcut işimden memnunum.	3,07	0,122
10- İşimi severek yapmaktayım.	3,20	0,088
11- İş yerimde zamanımı iyi geçirmekteyim	3,15	0,102
12- İş yerimdeyken mutlu olmaktayım.	3,15	0,111

Tablo 2.2 incelendiğinde ölçek ifadelerine ait ortalamaların çoğunlukla 3'ün üzerinde bir ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. En yüksek ortalamaya sahip ifadenin performans değerlendirme boyutundaki 3. İfadenin (3,52) olduğu en düşük ortalamaya sahip ifadenin ise performans değerlendirme boyutundaki 4. İfadenin (2,42) olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. 3. Ölçek Maddelerinin Faktör Analizi

	Değerler	
KMO	0,798	
Sigma	0,000	
Açıklanan Toplam Varyans	%64,58	
Ölçek İfadeleri	Faktör Yükleri	
Performans Değerleme2	0,866	
Performans Değerleme6	0,837	
Performans Değerleme7	0,806	
Performans Değerleme5	0,803	
Performans Değerleme1	0,765	
Performans Değerleme4	0,591	
Performans Değerleme3	0,555	
İş Tatmini4		0,889
İş Tatmini1		0,839
İş Tatmini5		0,834
İş Tatmini3		0,820
İş Tatmini2		0,631

Ölçeklere ait faktör analizlerinin yapılabilmesi için öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ≥ 0.50 ve Bartlett's Sphericity tekniğinin sonuçlarındaki sigma anlamlılık değerinin $(p) \leq 0.05$ olması gerekmektedir (Field, 2000). Tablo 2.3 incelendiğinde 12 maddelik ölçeğe ait faktör analizinde (KMO) değerlerinin 0,79 ve p değerinin 0,000 olduğu görülmektedir. Yapılan literatür araştırmalarında açıklanan toplam varyans değerlerinin geçerliliği üzerine ise farklı değerler ortaya konmuştur. Örneğin, Dunteman (1989) %40-60; Henson ve Robert (2006) %52,03; Hair ve diğerleri (2009) %60 ve üzeri olması gerektiğini belirtmişlerdir. Tablo 2.3'e göre açıklanan toplam varyans değerinin (%64,58) belirtilen değerlere göre uygunluk gösterdiği anlaşılmaktadır. Ölçek maddelerinin faktör yüklerinin ne kadar olması gerektiği üzerine yapılan araştırmalarda ise Field (2000) göre en az %40, Hair ve diğerlerine (2009) göre de en az %50 olması gerektiği belirtilmiştir. Tablo 2.3 'te performans değerlendirme ve iş tatmini ölçeklerine ait maddelerin faktör yüklerinin %50'den büyük değerler aldıkları ve bu durumda herhangi bir maddenin ölçekten çıkarılmasına gerek kalmadığı anlaşılmaktadır.

2.7. Araştırma Ölçeklerinin Güvenilirliği

Ölçek maddelerinin iç tutarlılık ölçüsü için kullanılan Cronbach Alfa değerleri 0 ile 1,00 arasında bir değer almakta ve 1,00 değerini alması ise güvenilirliğin mükemmel olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir (Kılıçlı 2021: 177).

Tablo 2. 4. Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha=0,689 N=12	
Faktörler	Cronbach's Alpha Değeri Silinirse
Performans Değerleme	0,783
İş Tatmini	0,886

Ölçekteki soru sayısı az olduğunda, Cronbach's Alpha ≥ 0.60 olması ölçeğin güvenilirliği için yeterli görünmektedir (Sipahi vd., 2008: 89). Tablo 2.4 incelendiğinde 12 madde ve 2 faktörden oluşan ölçeğe ait Cronbach's Alpha değerinin 0,689 olduğu ve bu durumda ölçeğin güvenilirliğinin yeterli düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. 5. Normallik Testi

Değişkenler	Çarpıklık	Basıklık
Performans Değerleme	0,519	-0,746
İş Tatmini	0,772	-0,254

Yapılan literatür incelemeleri sonucunda verilerin normal dağılım gösterip göstermediği görebilmek için araştırmacıların çarpıklık ve basıklık değerlerini baz aldıkları anlaşılmış ve farklı araştırmacıların bu değerler üzerinde farklı değer aralıkları belirledikleri görülmüştür. Araştırmacılardan Tabachnick ve Fidell (2013), çarpıklık değerleri ile basıklık değerlerinin +/-1,5 aralığında olması gerektiğini belirtmişken, Darren (2011), çarpıklık ve basıklık değerlerinin +/-2 olmasını uygun görmüştür. Tablo 2.5'e göre elde edilen çarpıklık ve basıklık değerlerinin her iki değer aralığını da sağladığı görülmektedir. Bu doğrultuda verilerin normal dağılım gösterdiği varsayılarak analizlerde parametrik yöntemlerin kullanılmasının uygun olacağı anlaşılmıştır.

Tablo 2. 6. Değişkenler Arasında Çoklu Bağntı Analizi

Değişkenler	İş Tatmini	Performans Değerleme	VIF	CI
İş Tatmini	1			
Performans Değerleme	0,418	1	1,00	6,78

$p < 0.05$ anlamlıdır.

Değişkenler arasında çoklu bağlantı olup olmadığını ve araştırma modeli kapsamında yer alan değişkenler arasındaki ilişkiyi korelasyon analizleri belirlemeye yardımcı olmaktadır. Bir araştırmada yer alan değişkenler arasında güçlü ilişkilerin var olmasına çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) denilmektedir (Çokluk vd., 2021: 35). Ortak bir yöntem varyans sapması,

korelasyon matrisi prosedürüyle kontrol edilebilir (Rodríguez-Ardura, Meseguer-Artola, 2020). Her iki değişken arasındaki korelasyon katsayısının 90'dan küçük olması, elde edilen veriler için ortak bir yöntem varyans yanlılığının olmadığını göstermektedir (Bagozzi vd., 1991: 437; Pavlou ve El Sawy, 2006: 218). Tablo 2.6 incelendiğinde değişkenler arasındaki korelasyon katsayısının (0,418), 0,90'dan küçük olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının olmadığını söylemek mümkündür.

Çoklu doğrusal bağıntıyı tespit etmek için kullanılan diğer yöntemler ise varyans artış faktörü (Variance Inflation Factor/VIF) ve koşul indeksinin (Condition Index/CI) kullanılmasıdır. VIF, bağımsız değişkenlere ilişkin korelasyon matrisinin tersinin köşegen öğeleri olarak ifade edilir. VIF bir bağımsız değişkenin diğer bağımsız değişkenlerle olan ilişkisinin derecesini belirlemek için hesaplanmaktadır. VIF 10'a eşit veya daha büyük ise, çoklu doğrusal bağıntı problemi mevcuttur. CI'nin 10'dan küçük olması çoklu doğrusal bağıntı olmadığı gösterirken, 10 ile 30 arasında ise orta derecede; 30'un üzerinde ise aşırı derecede çoklu doğrusal bağıntı söz konusudur (Büyükuysal ve Öz, 2016: 111). Yapılan regresyon analizi sonucunda elde edilen VIF değerlerinin ve CI değerlerinin 10'dan küçük olduğu tespit edilmiştir. Bu değerlere göre de iş tatmini ve performans değerlendirme değişkenleri arasında çoklu bağıntının olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 2. 7. Performans Değerleme ve İş Tatmini Değişkenlerine Ait Genel Ortalamalar

Değişkenler	N	Ortalama	Standart Hata
Performans Değerleme	96	3,10	0,096
İş Tatmini	96	3,11	0,090

Tablo 2.7 incelendiğinde işletmenin performans değerlendirme yöntemi ve iş tatmini değişkenlerine ait genel ortalamaların 3'ün üzerinde olduğu yani vasat düzeyde ortalama değerlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Birbirine yakın olan genel ortalamalara göre daha yüksek değerlendirilen değişkenin iş tatmini değişkeni olduğu görülmektedir (3,11>3,10).

Tablo 2. 8. Değişkenlerin Cinsiyet Faktörüne Göre Bağımsız Örneklem T Testi Analizi

Değişkenler	Cinsiyet	N	Ortalama	S. Hata	t	p
Performans Değerleme	Kadın	31	2,79	0,13	-2,57	0,012
	Erkek	65	3,25	0,12		
İş Tatmini	Kadın	31	3,06	0,15	-0,34	0,728
	Erkek	5	3,13	0,11		

Bağımsız örneklem t testi, bağımsız değişkenlerin en fazla 2 gruba ayrılabilirdiği durumlarda kullanılmaktadır. Cinsiyet bağımsız değişkeni, kadın ve erkek olarak en fazla iki gruba ayrıldığı için bağımsız örneklem t testi analizi yapılmıştır. Tablo 2.8 incelendiğinde performans değerlendirme yöntemi ve iş tatmini değişkenlerinin cinsiyet faktörüne göre değerlendirmelerinde istatistiksel açıdan sadece performans değerlendirme değişkeni açısından anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Ortalama değerler açısından en yüksek değerlendirmeyi erkek çalışanların, performans değerlendirme değişkeni üzerine yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda “ H_1 : Performans değerlendirme ve iş tatmini değişkenleri, çalışanların cinsiyetine göre farklılık göstermektedir” hipotezinin reddedildiği anlaşılmaktadır ($H_1 \rightarrow \text{Red}$).

Değişkenler	Yaş Grupları (I)	Yaş Grupları (J)	Ortalama Farklar (I-J)	N	Ortalama	S. Hata	p
Performans Değerleme	18-24	25-31	-0,15539	19	2,79	0,16	0,003
		32-38	-0,28464				
		39-45	-0,09983				
		46 ve üstü	-1,09376*				
	25-31	18-24	0,15539	21	2,95	0,17	
		32-38	-0,12925				
		39-45	0,05556				
		46 ve üstü	-0,93838*				
	32-38	18-24	0,28464	21	3,08	0,23	
		25-31	0,12925				
		39-45	0,18481				
		46 ve üstü	-0,80912*				
	39-45	18-24	0,09983	18	2,89	0,16	
		25-31	-0,05556				
		32-38	-0,18481				
		46 ve üstü	-0,99393*				
46 ve üstü	18-24	1,09376*	17	3,89	0,25		
	25-31	0,93838*					
	32-38	0,80912*					
	39-45	0,99393*					
İş Tatmini	18-24	25-31	0,19850	19	3,08	0,16	0,000
		32-38	0,11278				
		39-45	0,57310				
		46 ve üstü	-1,13932*				
	25-31	18-24	-0,19850	21	2,88	0,12	
		32-38	-0,08571				
		39-45	0,37460				
		46 ve üstü	-1,33782*				
	32-38	18-24	-0,11278	21	2,97	0,18	
		25-31	0,08571				
		39-45	0,46032				
		46 ve üstü	-1,25210*				
	39-45	18-24	-0,57310	18	2,51	0,07	
		25-31	-0,37460				
		32-38	-0,46032				
		46 ve üstü	-1,71242*				
46 ve üstü	18-24	1,13932*	17	4,22	0,22		
	25-31	1,33782*					
	32-38	1,25210*					
	39-45	1,71242*					

Tablo 2. 9. Değişkenlerin Yaş Faktörüne Göre Tek Yönlü Anova Analizi

Tek yönlü anova analizleri, bağımsız değişkenin 2'den fazla gruplara ayrılabilirdiği durumlarda kullanılmaktadır. Yaş faktörü bağımsız değişkeni, 2'den fazla gruba ayrılabilirdiği için tek yönlü anova analizi yapılmıştır. Tablo 2.9 incelendiğinde performans değerlendirme yönetimi ve iş tatmini değişkenlerinin yaş faktörüne göre değerlendirmelerinde istatistiksel açıdan anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Katılım düzeylerine bakıldığında birbirine yakın bir dağılımın olduğu ve eşleş varyans şartının sağlandığı görülmektedir. Bu doğrultuda Tukey testi yapılmasının uygun olduğu

anlaşılmıştır. Ortalama farkları gözlemleyebilmek için yapılan Tukey testi ile ortalama değerler açısından performans değerlendirme ve iş tatmini değişkenlerini yüksek değerlendirenlerin 46 yaş ve üzeri çalışanların olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda ‘‘ H_2 : Performans değerlendirme ve iş tatmini çalışanların yaş faktörüne göre farklılık göstermektedir’’ hipotezinin kabul edildiği anlaşılmaktadır ($H_2 \rightarrow$ Kabul).

Tablo 2. 10. Değişkenlerin Eğitim Seviyesi Faktörüne Göre Tek Yönlü Anova Analizi

Değişkenler	Eğitim Seviyesi Grupları (I)	Eğitim Seviyesi Grupları (J)	Ortalama Farklar (I-J)	N	Ortalama	S. Hata	p
Performans Değerleme	Lise	Yüksekokul	-0,77368*	21	2,33	0,17	0,001
		Lisans	-0,67904				
		Yüksek Lisans	-0,38903				
		Doktora	-1,34103*				
	Yüksekokul	Lise	0,77368*	20	3,28	0,20	
		Lisans	0,09464				
		Yüksek Lisans	0,38466				
		Doktora	-0,56735				
	Lisans	Lise	0,67904	9	3,28	0,19	
		Yüksekokul	-0,09464				
		Yüksek Lisans	0,29001				
		Doktora	-0,66199				
	Yüksek Lisans	Lise	0,38903	7	2,91	0,15	
		Yüksekokul	-0,38466				
		Lisans	-0,29001				
		Doktora	-0,95200*				
Doktora	Lise	1,34103*	4	3,78	0,23		
	Yüksekokul	0,56735					
	Lisans	0,66199					
	Yüksek Lisans	0,95200*					
İş Tatmini	Lise	Yüksekokul	-0,68789	21	2,90	0,16	0,045
		Lisans	-0,29539				
		Yüksek Lisans	-0,00975				
		Doktora	-0,50075				
	Yüksekokul	Lise	0,68789	20	3,29	0,22	
		Lisans	0,39250				

		Yüksek Lisans	0,67815				
		Doktora	0,18714				
	Lisans	Lise	0,29539	1 9	2,94	0, 21	
		Yüksekokul	-0,39250				
		Yüksek Lisans	0,28565				
		Doktora	-0,20536				
	Yüksek Lisans	Lise	0,00975	2 7	3,17	0, 15	
		Yüksekokul	-0,67815				
		Lisans	-0,28565				
		Doktora	-				
		Doktora	0,49101				
	Doktora	Lise	0,50075	1 4	3,28	0, 21	
		Yüksek okul	-				
		Lisans	0,20536				
		Yüksek Lisans	0,49101				

Eğitim seviyesi faktörü bağımsız değişkeni, 2’den fazla gruba ayrılabilirdiği için tek yönlü anova analizi yapılmıştır. Tablo 2.10 incelediğinde performans değerlendirme yöntemi ve iş tatmini değişkenlerinin eğitim seviyesi faktörüne göre değerlendirmelerinde sadece ücret yönetimi değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Katılım düzeylerine bakıldığında birbirine yakın bir dağılımın olduğu ve eşteş varyans şartının sağlandığı görülmektedir. Bu doğrultuda Tukey testi yapılmasının uygun olduğu anlaşılmıştır. Ortalama farkları gözlemleyebilmek için yapılan Tukey testi ile ortalama değerler açısından her iki değişkende de en yüksek değerlendirmeyi yapanların doktora eğitim seviyesine sahip çalışanların, olduğu görülmektedir. Tablo değerlerine göre “**H₃**: Performans değerlendirme ve iş tatmini, çalışanların yaş faktörüne göre farklılık göstermektedir” hipotezinin kabul edildiği anlaşılmaktadır (**H₃**→Kabul).

Tablo 2. 11. Değişkenlerin Mesleki Tecrübe Faktörüne Göre Analizi

Değişkenler	Mesleki Tecrübe Grupları (I)	Mesleki Tecrübe Grupları (J)	Ortalama Farklar (I-J)	N	Ortalama	S. Hata	P
Performans Değerleme	1-3	4-6	-0,25839	2	2,77	0,14	0,000
		7-10	-0,35319				
		11-15	-0,13207	3			
		16 ve üstü	-1,39648*				
	4-6	1-3	0,25839	2	3,02	0,17	
		7-10	-0,09481				
		11-15	0,12632	0			
		16 ve üstü	-1,13810*				
	7-10	1-3	0,35319	2	3,12	0,23	
		4-10	0,09481				
		11-15	0,22112	2			
		16 ve üstü	-1,04329*				
	11-15	1-3	0,13207	1	2,90	0,17	
		4-10	-0,12632				
		7-10	-0,22112	9			
		16 ve üstü	-1,26441*				
16 ve üstü	1-3	1,39648*	1	4,16	0,26		
	4-10	1,13810*					
	7-10	1,04329*	2				
	11-15	1,26441*					
İş Tatmini	1-3	4-6	0,07609	2	3,02	0,13	
		7-10	0,13518				
		11-15	0,20503	3			
		16 ve üstü	-1,37391*				
	4-6	1-3	-0,07609	2	2,95	0,14	
		7-10	0,05909				
		11-15	0,12895	0			
		16 ve üstü	-1,45000*				
	7-10	1-3	-0,13518	2	2,89	0,19	
		4-10	-0,05909				
		11-15	0,06986	2			
		16 ve üstü	-1,50909*				
	11-15	1-3	-0,20503	1	2,82	0,16	
		4-10	-0,12895				
		7-10	-0,06986	9			
		16 ve üstü	-1,57895*				
16 ve üstü	1-3	1,37391*	1	4,40	0,24		
	4-10	1,45000*					
	7-10	1,50909*	2				
	11-15	1,57895*					

Tablo 2.11 incelendiğinde performans değerlendirme yönetimi ve iş tatmini değişkenlerinin mesleki tecrübe faktörüne göre değerlendirmelerinde istatistiksel açıdan anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Katılım düzeylerine bakıldığında birbirine yakın bir dağılımın olduğu ve eşteş varyans şartının sağlandığı görülmektedir. Bu doğrultuda Tukey testi yapılmasının uygun olduğu anlaşılmıştır. Ortalama farkları gözlemleyebilmek için yapılan Tukey testi ile ortalama değerler açısından performans değerlendirme ve iş tatmini değişkenlerini en yüksek değerlendirenlerin 16 yıl ve üzeri hizmet süresine sahip çalışanların olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda “**H₄**: Performans değerlendirme ve iş tatmini, çalışanların mesleki tecrübesine göre farklılık göstermektedir” hipotezinin doğrulandığı anlaşılmaktadır (**H₄→Kabul**).

Tablo 2. 12. Performans Değerlemenin İş Tatmini Üzerinde Etkisi:
Regresyon Analizi

Değişkenler	Katsayı	Beta	S. Hata	T- İstatistik	Önem (p)
Sabit Değer	1,889		0,286	6,612	0,000
Performans Değerleme	0,393	0,418	0,088	4,466	0,000
R ²	0,175				

Tablo 2.12 incelendiğinde performans değerlendirme yönteminin iş tatmini üzerindeki etkisinde basit doğrusal regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Tabloda görünen R² değeri ve önem (p) değerlerine göre performans değerlendirme, iş tatmininin anlamlı ve pozitif bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. İş tatmini değişkenine ilişkin toplam varyansın %0,175’inin performans değerlendirme yöntemi ile açıklanabileceği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda “**H₅**: Performans değerlendirme uygulamalarının, çalışanların iş tatmini üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi vardır.” hipotezinin kabul edildiği anlaşılmaktadır (**H₅→Kabul**).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Yapılan çalışma işletmelerin performans değerlendirme yönetimini baz alarak çalışanların iş tatmininin temelinde yatan durumlardan birisini ölçmeyi ve bunu yaparken bilimsel standartlar ışığında bir uygulamayla bu hipotezi kanıtlamayı amaçlamaktadır. Uygulama açısından en uygun işletmelerden biri olarak Van ilinde enerji sektöründe faaliyet gösteren işletmeler seçilmiş ve işletme çalışanları üzerine yapılan anket çalışmaları neticesinde belli bir kaniya varılmıştır.

Çalışmada performans değerlendirme ve iş tatmininin, çalışanların cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi ve mesleki tecrübe durumlarına göre anlamlı farklılıklar

gösterebileceği üzerine yapılan analizlerde yaş, eğitim seviyesi ve mesleki tecrübe durumlarına göre anlamlı farklılıkların olduğu anlaşılmış ve bu bağlamda H₂, H₃ ve H₄ hipotezlerinin kabul edildiği anlaşılmıştır. Cinsiyet faktörüne göre oluşturulan H₁ hipotezinin ise sadece performans değerlendirme değişkeni açısından farklılık gösterdiği ve bu yüzden reddedildiği görülmüştür. Bu durum, işletmede performans değerlendirme ve iş tatmini değişkenlerinin, çalışanların yaş, eğitim seviyesi ve mesleki tecrübe durumlarına göre farklı gösterdiğini cinsiyet faktörüne göre farklı değerlendirilmediğini göstermektedir.

Elde edilen bu sonuçlar, literatürde var olan bazı çalışmalarla benzerlik gösterirken bazı çalışmalara göre farklılık göstermektedir. Örneğin; çalışmayla benzerlik gösterecek şekilde Yılmaz (2015) ile Çakıl ve Güney (2019) yaptıkları çalışmada iş tatmini ile cinsiyet faktörü arasında anlamlı bir ilişki elde edememişlerdir. Bu sonuçlara göre bazı işyerlerinde çalışan kadınların ve erkeklerin iş tatmin duygularının ve iş tatmininden beklentilerinin farklılık göstermediğini ya da iş yerlerinin bu beklentilerini karşılayamadığını gösterebilir. Örneğin Kılıç ve Saygılı (2021) yaptıkları çalışmada havacılık bakım merkezlerindeki çalışanların iş tatmin duygusunun ve buna bağlı olan iletişim, kariyer vb. beklentilerin cinsiyete göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Şimşek (2019) ise yaptığı çalışmada performans değerlendirme sistemlerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu sonuca göre ise işyerlerinde uygulanan farklı performans değerlendirme sistemlerinin kadınlarda ve erkeklerde farklı beklentiler ve algılar oluşturduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Şimşek (2019) göre kadın çalışanlar, adaletli bir ceza sistemi için uygun bir performans değerlendirme sisteminin uygunluğunu benimsemişlerdir.

Yapılan çalışmada yaş faktörü değişkeni ile iş tatmini değişkeni arasındaki anlamlı ilişkiyi destekleyen çalışmalardan birisi Karaman'ın (2018) yaptığı çalışma olmuştur. Karaman (2018) göre genç çalışanların iş tatmin düzeyi düşükken, orta yaş sınıfı ve yüksek yaş sınıfında yer alan katılımcıların iş tatmin düzeyleri yüksek seviyededir. İş hayatında daha uzun süre çalışmanın getirdiği deneyim ve yaş ilerledikçe çalışılanın çevreye sağladığı uyum, yaş faktörünün iş tatminini açıklamada önemli bir etkidir. Çakıl ve Güney (2019) ise performans değerlendirme ve yaş faktörü değişkeni arasında 50 yaş üstü çalışanların farklı değerlendireler yaptıklarını ortaya koymuşlardır. Ayrıca bu durumu belli bir doyuma ulaşma, beklentilerin azalması ve üst yöneticilerle daha iyi iletişim gösterebilmeye bağlamışlardır.

Eğitim faktörü ve iş tatmini arasındaki anlamlı ilişkiyi destekleyen çalışmalardan birisi Yılmaz (2015) yaptığı çalışma olmuştur. Yılmaz (2015) elde ettiği sonucu; eğitimin, çalışanların kariyer plânlamalarında önemli bir

etken olarak görmelerine bağlamıştır. Nitekim Collison (1999) göre, işgörenlerin başarılı bir kariyer sürecine sahip olması için bir takım fırsatların sunulması gerekmektedir. Örgütsel kariyer planlaması ve bireye sunulan gelişim fırsatları bunların başında gelmektedir. Bu bilgilere göre eğitim düzeyi yüksek çalışanların, daha farklı beklentiler içerisinde olmaları ve iş tatmini algılarında farklı değerlendirmeler yapmaları muhtemel görünmektedir. Eğitim faktörü ve performans değerlendirme arasındaki anlamlı ilişkiyi destekleyen çalışmalardan birisi Tarlığ (2006) yaptığı çalışma olmuştur. Tarlığ (2006) göre performans değerlendirme sisteminde kullanılan kriterler ve bu kriterlere verilen değerler de çalışanların tutumlarında etkili olmaktadır. Nizam (2005) göre performans değerlendirme eğitim ihtiyacının belirlenmesi yanında işletmede uygulanan eğitim faaliyetlerinin etkinliğini belirlemede de önemli bir araçtır. Etkinliği belirlemek için eğitilenlerin program öncesinde ve sonrasında bilgi ve beceri durumlarının saptanması gerekmektedir.

Mesleki tecrübe ve iş tatmini arasındaki anlamlı farklılıkları destekleyen çalışmalardan birisi Pearson ve Moomaw (2005) yaptıkları çalışma olmuştur. Araştırmacılara göre çalışanların işlerine ilişkin bilgi, beceri ve yetenek açısından kendilerini yeterli görme durumları arttıkça iş tatminine yönelik olumlu algıları da artmaktadır. Mesleki tecrübe ve performans değerlendirme arasındaki anlamlı farklılık üzerine bulunan sonuçla örtüşen çalışmalardan birisi ise Turhan (2010) yaptığı çalışma olmuştur. Turhan (2010) göre çalışanlar sadece beklentilerinin karşılanmasına değil, beklentilerinin adaletli bir biçimde karşılanmasına da önem vermektedirler. İşletmelerin adaleti sağlamak amacıyla performans değerlendirme uygulamalarına yer vermesi ve ücret, ödül, terfi gibi konularda karar verirken performans sonuçları dâhilinde hareket etmeleri gerekmektedir.

Çalışmanın temel hipotezi olarak H_5 hipotezinin basit doğrusal regresyon analiziyle kabul edildiği görülmüş ve elde edilen R^2 değeri bu doğrultuda işletme de performans değerlendirme uygulamalarının, çalışanların iş tatminini kısmen de olsa etkilediği anlaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç, literatürde yapılmış bazı benzer çalışmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir (Bakan ve Kelleroğlu, 2003; Karapınar, 2011; Çakıl ve Güney, 2017; Şimşek, 2019). Performans değerlendirme uygulamaları, işletmelerin türüne ve amaçlarına göre farklılık gösterebilir. Değerlendirme kriterlerinin çalışanlar tarafından bilinmesi, bireylerin adalet algıları ve iş tatminleri arasındaki ilişkileri güçlendirmektedir. Bu nedenle yöneticiler değerlendirme kriterlerinin çalışanlarla paylaşılmasına önem vermelidirler. Bu bilgilerin çalışanlar ile zamanında paylaşılması, bireylerin yönetsel adalet algılamaları ve iş tatminlerini olumlu yönde etkileyebilecektir. Diğer taraftan elde edilen veriler, bireylerin sadece

performans sonrası geribildirim almaya değil, aldıkları geribildirim içeriğine önem verdiklerini göstermektedir. Bireyler aldıkları geribildirim ile örgütleriyle olan ilişkilerinin kalitesi hakkında bazı çıkarımlar yapabilmektedirler (Anseel ve Lievens, 2007: 3).

Sonuç olarak yapılan çalışmadan elde edilen bulguların, literatürdeki bazı çalışmaların sonuçlarıyla benzerlik gösterdiği ortaya konmuş, işletmelerde uygulanan performans değerlendirme uygulamaları ile iş tatmini değişkenlerinin bazı faktörlere (yaş, eğitim seviyesi, mesleki tecrübe) göre anlamlı farklılıklar gösterebileceği ve çalışanların iş tatmininde etkin olan uygulamalardan birinin, işletmelerin uyguladıkları performans değerlendirme yöntemi olduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Bagozzi, R. P., Yi, Y., & Phillips, L. W. (1991). Assessing Construct Validity in Organizational Research. *Administrative Science Quarterly*, 36(3), 421-458.
- Bakan, İ. & Kelleroğlu, H. (2003). Performans Değerlendirme: Çalışanların Performans Değerlendirme Uygulamalarından Beklentileri Konusunda Bir Alan Çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 103-127.
- Büyükuysal, M. Ç. & Öz, İ. İ. (2016). Çoklu Doğrusal Bağlantı Varlığında En Küçük Karelere Alternatif Yaklaşım: Ridge Regresyon. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 110-114.
- Çakıl, R. & Güney, S. (2017). İşletmelerde Performans Değerlendirmenin Çalışanların İş Tatminine Etkisi ve Bir Uygulama. *ABMYO Dergisi*, Sayı 53, 45-60.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2021). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dunteman, G. H. (1989). *Principal Components Analysis*. Sage Publications
- Erdoğan, İ. (1991). *İşletmelerde Personel Seçimi ve Başarı Değerleme Teknikleri*. İstanbul: İstanbul Üniv.
- Erdoğan, İ. (1991). *İşletmelerde Personel Seçimi ve Başarı Değerleme Teknikleri*. İstanbul, İ.Ü. İşletme .
- Field, A. (2000). *Discovering Statistics Using SPSS for Windows*. London: Sage Publications.
- Hair, J. F., Jr., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2009). *Multivariate Data Analysis* (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Henson, R. K., & Roberts, J. K. (2006). Use of Exploratory Factor Analysis in Published Research: Common Errors and Some Comment on Improved Practice. *Educational and Psychological Measurement*, 66(3), 393-416.
- Karaman, D. (2018). Demografik Özelliklerin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Eğitim Sektöründe Bir Uygulama. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 65-78.
- Karapınar, P., B. (2011). Performans Değerlendirme Kriterlerinin Örgütsel Adalet ve İş Tatmini İlişkisindeki Düzenleyici Etkisi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 2, 115-144.

- Kılıç, T. & Saygılı, İ. (2021). İş Tatmini ile Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler ve Demografik Faktörlerin Bu Değişkenler Üzerindeki Etkisi: Görgül Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:25. Sayı:1. 1-17.
- Kılıçlı, Y. (2021). *Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Finansal Performans Üzerindeki Etkisi: Entelektüel Sermaye ile Rekabet Avantajının Aracılık Rolü* (Doktora Tezi). Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Nizami, B. (2005). *Performans Değerleme Sonuçlarının İnsan Kaynakları Uygulamalarına Katkısı ve Uygulama Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Bursa: T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Öztürk, S. (2009). *İnsan Kaynakları Yönetiminde Performans Değerleme Üzerine Bir Uygulama*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı.
- Pavlou, P. A., & El Sawy, O. A. (2006). From IT Leveraging Competence to Competitive Advantage in Turbulent Environments: The Case of New Product Development. *Information Systems Research*, 17(3), 198-227.
- Pearson, L. C. & Moomaw, W. (2005). The Relationship Between Teacher Autonomy and Stress, Work Satisfaction, Empowerment, and Professionalism. *Educational Research Quarterly*, 29: 38-54.
- Robert, A. (1998). Redhouse Yayın Evi.
- Rodríguez-Ardura, I., & Meseguer-Artola, A. (2020). Editorial: How to Prevent, Detect and Control Common Method Variance in Electronic Commerce Research. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 15(2), I-V.
- Sipahi, B., Yurtkoru, E.S. & Çinko, M. (2008). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*: İstanbul: Beta Yayınları.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*, (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Şimşek, G. (2019). *Performans Değerlendirme Sisteminin Çalışanların İş Tatminine Etkisi: Üniversite Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Konya: T.C KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Tabachnick, B., & Fidell, L. (2015). *Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı-Using Multivariate Statistics*, (Cilt 6). (M. Baloğlu, B. Bıçak, B. Çetin, C. Erdem, G. Şekercioğlu, K. Kabasakal, T. Totan, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Tarlıg, Y., T. (2006). *Performans Değerleme Süreci ile Performans Değerleme Sonuçlarının Kullanıldığı Alanlara Karşı Çalışan*

- Tutumunu Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi).
İstanbul: T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Turhan, I. (2010). *Performans Değerlendirmenin İş Doyumu Üzerine Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Yamane, T. (1967). *Statistics: An Introductory Analysis*. New York: Harper and Row
- Yılmaz, E. (2015). *İşgören İş Tatmini İle İşgören Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi).
Gaziantep: T.C. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

BÖLÜM 14

TÜRKİYE'DEKİ KATILIM BANKACILIĞI VE GENEL İŞLEYİŞİ

Cemil ŞENEL¹

Gülşah ZENCİRKIRAN²

1- Giriş

“İslam Bankacılığı” ya da “Faizsiz Bankacılık” olarak da bilinen Katılım Bankacılığı dünya genelinde 1960’lı yıllarda uygulanmaya başlanan ve Türkiye’de de Özel Finans Kurumu (ÖFK) adı ile ilk defa 1980’li yıllarda ortaya çıkmıştır. (Ustaoğlu, 2014). Katılım bankaları ve konvansiyonel bankalarının çalışma sistemleri birbirinden farklıdır. Katılım bankalarının sisteminin temelinde risk paylaşımı ve faizsiz çalışma prensibi vardır.

Katılım bankacılığı, faizsizlik prensiplerine göre çalışan, bu prensiplere uygun her türlü bankacılık faaliyetlerini gerçekleştiren, kâr ve zarara katılma esasına göre fon toplayıp ticaret, ortaklık ve finansal kiralama vb. yöntemleriyle fon kullandıran bir bankacılık modelidir. Bankaların isimlerindeki “katılım” sözcüğü, yapılan bankacılık türünün kâr ve zarara katılma prensibine dayalı bir bankacılık olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu bankalar, tasarruf sahiplerinden topladıkları fonları, faizsiz finansman prensipleri dahilinde ticaret ve sanayide değerlendirerek, oluşan kâr ve zararı tasarruf sahipleriyle paylaşırlar. TL, USD ve EUR bazında vadeli hesaplarda toplanan fonlar, kurumsal finansman desteği, bireysel finansman desteği, finansal kiralama, kâr ve zarar ortaklığı yöntemleriyle değerlendirilir. Ticaretin ve sanayinin ihtiyaç duyduğu hammadde, yarı mamul veya mamul madde, gayrimenkul, makine veya her tür teçhizatın temini, bu yöntemler aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu bankalarda, her türlü bankacılık işlemlerinde faiz ve belirsizlik ihtiva eden, aşırı riskli ve spekülâtif işlemlere yer verilmez. Alkollü içecek, şans oyunları, silah ve tütün ürünleri gibi toplum için zararlı bulunan konularda bankacılık işlemi yapılmaz (TKKB, 2023).

İslam dininde faiz haram olarak nitelendirildiğinden bu dini benimseyen insanlar bankacılık işlemleri için konvansiyonel bankaları tercih etmemektedir. Bu yüzden Katılım bankalarında dini temeller üzerine kurulduğu için; işleyiş olarak da İslam dininin kurallarını ve değerlerini gözetmesi gerekmektedir. Bu

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Doç. Dr., <https://orcid.org/0000-0001-6506-6842>, cemil.senel@hbv.edu.tr

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Enstitüsü, Sigortacılık Bölümü Öğrenci, <https://orcid.org/0009-0004-1293-7156>

sebeple de ekonomide kullanılmayan paraların açığı yani atıl fonlar ortaya çıkmaktadır. (Yıldırım, 2020).

Paraya sahip olan kişiler ver katılım bankalarının aralarında emek- sermaye (mudarebe) ortaklıkları kurulmaktadır. Türkiye’de bu durumun adına “kar- zarar ortaklığı” denilmektedir. Yani katılım bankaları müşterilerine sağladıkları krediyi nakit olarak onlara vermemektedirler. Müşterinin ihtiyacın ne ise ona göre banka tarafından mal satın alınır ve karlı şekilde müşteriye satışını yapmaktadırlar. Fakat dini ve ahlaki açıdan doğru bulunmayan (tütün, alkol, domuz eti vs.) hiçbir şeyin alım-satımının finansmanı sağlanmamaktadır. Ödemeler sırasında döviz ve altın kabul edilmektedir. Fakat bu döviz ve altını tekrar alım-satım yapmamaktadırlar. (Gündüz, 2020).

2- KATILIM BANKACILIĞININ TÜRKİYE PAZARINA GİRİŞİ VE GELİŞİMİ

Katılım bankacılığı Türkiye’de, 1983 yılında Bakanlar Kurulunun vermiş olduğu karar sonucu Özel Finans Kurumu (ÖFK) adı ile yasal faaliyetlerine başlamıştır.

1984 yılında ÖFK olarak kurulan Albaraka Türk, 1985 yılında faaliyet göstermeye başlamıştır. Daha sonra Kuveyt Türk 1989 yılında, Anadolu Finans 1990, İhlas Finans 1995, Asya Finans 1996 yılında ÖFK olarak faaliyete geçen diğer kurumlardır. (Kuvtal, 2014).

Özel Finans Kurumları 1999 yılında 4389 sayılı Bakanlar Kanunu kapsamına alınmış ve 2000 yılında da BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu) kurulmuştur.

Uluslararası anlamda ilk yurtdışı şubesi Kuveyt Türk tarafından Bahreyn’ de 2002 yılında hizmete açılmıştır. 2001 yılında İhlas Finans’ın likidite sorunu yaşamasından dolayı BDDK tarafından faaliyetlerini durdurma kararı alınmıştır. Ortaya çıkan bu sorun, konvansiyonel bankalarda olduğu gibi Özel Finans Kurumlarında da güvence sisteminin eksik olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu yüzden Özel Finans Kurumları Birliği kurulmuş ve bu kurum tarafından hazırlanan yönetmelik çerçevesinde “Güvence Fonu” oluşturulmuştur. (Görmüş & Yabanlı, 2019).

Türkiye’ye Özel Finans Kurumu adıyla bankacılık sektörüne giren, uluslararası alanda tanınmak ve insanların aklındaki karışıklıkları gidermek için 5411 sayılı kanunla 2005 yılında bu isim “Katılım Bankacılığı” olarak değiştirilmiştir.

2005’ten sonraki dönemde ise çeşitli katılım bankalarının kuruluşu, uluslararası alanlarda faaliyet göstermesi ya da faaliyetlerinin durdurulması gibi gelişmeler meydana gelmiştir. Günümüzde ise 2019 yılında toplanan verilere

göre; Türkiye’de hâlihazırda 6 katılım bankası faaliyette göstermektedir. Bu bankalar;

- Albaraka Türk,
- Kuveyt Türk,
- Türkiye Finans,
- Vakıf Katılım,
- Ziraat Katılım,
- Emlak Katılım bankalarıdır.

3- KATILIM BANKACILIĞININ BAŞLICA AMAÇLARI

Katılım bankacılığının amaçları arasında; finans sistemin dengede tutulması, hedeflenen sosyoekonomik olguya kolaylıkla ulaşılması, bankacılık sektöründeki tercih edilebilirliğin artırılması, sunulan hizmetlerdeki yenilik, topluma yaptıkları hizmetler karşılığında ortaya güvene dayalı bir iş birliğinin çıkması, İslam dinindeki yeri gereği faizli sistemden uzak durulması, İslam ve Ortadoğu ülkelerinden sermaye akışı sağlanmak istenmesi gibi dini, siyasi ve iktisadi amaçlar vardır (Türkmenoğlu, 2007).

Yalnız katılım alanının getirdiği bu amaçların yanı sıra diğer ticari sektörlerden de bilinen; kar, yatırıma teşvik, toplumsal adalet ve faaliyet alanına katkı gibi amaçlar da mevcuttur.

4- KATILIM BANKACILIĞINDA YASAL ÇERÇEVE

Türkiye’de Özel Finans Kurumlarının kurulmasına ilişkin kararname Resmî Gazetede 19 Aralık 1983 tarihinde yayımlanmıştır.

Özel Finans Kurumlarının reklam ve ilan faaliyetleri sırasında uyması gereken kurallar Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Hazine ve Ticaret Müsteşarlığı tarafından tespit edilmiş ve 22 Nisan 1986 tarihli yazıda sözü edilen kurumların reklam veya ilanlardaki harcamaların miktar, içerik ve şekil olarak sınırlama getirilmesine karar verilmiştir. (Türkmenoğlu, 2007).

5- KATILIM BANKACILIĞI VE KONVANSİYONEL BANKACILIK ARASINDAKİ FARKLAR

Katılım bankalarının konvansiyonel bankalar arasındaki en önemli farklarından biri sahip oldukları müşteri portföyüdür. Konvansiyonel bankaları tercih eden müşterilerin dini hassasiyetlerinin yüksek olmadığı düşünülmesi ve toplumun o kesiminin faizi bir sorun olarak görmemesine karşılık, katılım bankaları müşteri ayırmadan çalışmalarını yapmaktadır. (Kaya, 2010). Bu farkın dışında diğer temel farklar aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

KONVANSİYONEL BANKACILIK	KATILIM BANKACILIĞI
Konvansiyonel bankacılıkta ise sözü verilen faiz mutlaka hesap sahibine verilmelidir.	Katılım bankaları kaynak olarak döviz ve Türk lirasını kullanmaktadırlar. Hiçbir maliyet olmadan açılabilen cari hesaplar ve kâr payı esas alınarak çalışan katılım hesaplarından faydalanılmaktadır. Katılım bankacılığındaki kâr payı; elde edilen kara göre orantılı bir şekilde dağıtılır.
Konvansiyonel bankalar yabancı kaynaklar ile çalışmaya daha eğilimlidir.	Katılım bankaları öz sermayeyle çalışmayı tercih eder.
Konvansiyonel bankalarda müşteriler istedikleri finansman desteğini nakit olarak alabilmektedir.	Katılım bankalarında ortada satın alınması gereken bir malın olması ve bu alım-satımın belgelenebilir olması gerekir. Bu sebeple finansman ihtiyacı talebinde bulunan müşterilere nakit para verilmemektedir.
Gelecek bankalarda toplanılan fonları reel ekonomi haricinde değerlendirebilir.	Katılım bankaları faiz yasağından dolayı bu sistem içerisinde yer alan tekniklerle reel ekonomiye katkıda bulunmamaktadır.
Geleneksel bankaların işleyişlerinde faiz durumu söz konusu olduğundan mali krizlerde bu bankaların faaliyetlerine son vermeleri gibi durumlarda görülmektedir	Katılım bankalarında faiz riski olmadığından ve kullandıkları finansal araçları seçerken de faize hassasiyeti olanların tercih edilmemesi sebebi ile kriz dönemlerinde yaşanan faiz dalgalanmalarından en az zararlar etkilenmektedir.

Tablo 1. Konvansiyonele ve Katılım Bankacılığı Arasındaki Fark

6- KATILIM BANKACILIĞI SİSTEMİNDEKİ FON TOPLAMA YÖNTEMLERİ

Katılım bankacılığında fon toplama yöntemleri; Özel Cari Hesaplar ve Kar/Zarara Katılım Hesapları olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır.

6.1. Özel Cari Hesaplar

Gerçek kişiler veya tüzel kişiler tarafından Türk lirası ya da döviz olarak açılabilmektedir. Katılım bankalarında açılabilen bu hesapları kişiler istediği zaman tamamen veya kısmen geri çekebilmektedir. Ayrıca “Özel Cari Hesap” sahibi kişilere anapara haricinde faiz veya kar gibi ek bir getiri ödenmemektedir. (Hazıroğlu & Diğerleri, 2019).

Katılım bankaları gerçek veya tüzel kişiler sayesinde ek bir maliyete katlanmadan bu hesaplardan gelen paralarla kaynak oluşturmaktadırlar. Hesapları açtıran kişilerde sadece paralarının emin ellerde olduğunu bilmekte ve katılım bankalarının hizmetlerinden faydalanabilmektedirler (ŞAHAN, 2015). Ayrıca hesap açtırmak isteyen kişiler için herhangi bir hesap açma limiti yoktur (Hazıroğlu & Diğerleri, 2019).

6.2. Katılım Hesapları

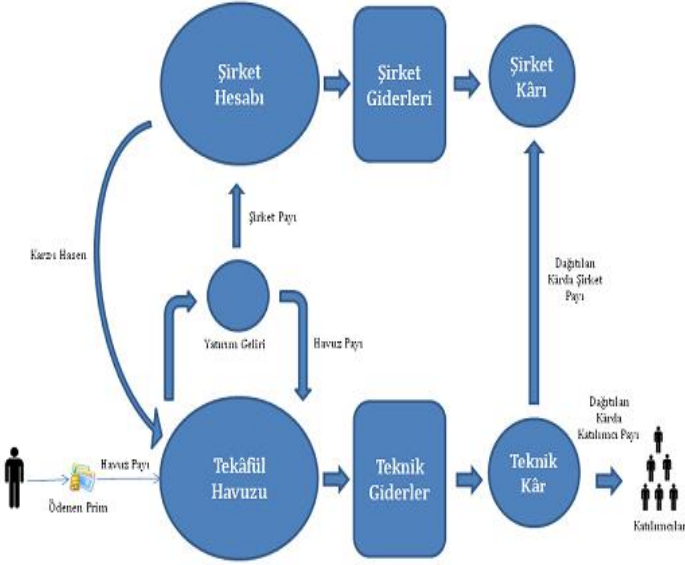
Kişiler birikimlerini katılım bankalarındaki hesaplarına yatırarak burada işlem görmesini sağlar (Bayındır, 2009). Bu sayede katılım bankasının bu parayı kullanmasından dolayı oluşacak bütün kar ve zarara kişi ortak olmaktadır. Yani banka fon sağlamış olan kişiye kar edeceğinin ya da zarar edeceğinin garantisini vermemektedir. Bu hesaplara sahip olan kişiler katılım bankaları ile emek-sermaye ortaklığı yapmaktadırlar. Diğer bir deyişle kâr zarar ortaklığı kurulmuş olmaktadır. (Hazıroğlu & Diğerleri, 2019).

7- FON KULLANDIRMA YÖNTEMLERİ

8-

7.1. Mudâra (Emek- Sermaye Ortaklığı)

Mudâra kelimesi karın paylaşımı ya da karın ortaklığı anlamına gelen bir ortaklık türüdür. Taraflardan birinin sermayesini diğerinin ise bilgisini yani emeğini ortaya koyması ile ticaret amaçlı kurulmaktadır. Yönetim işini, ortaklığın emek kısmını üstlenen bankalar yürütmektedir. (Kaya, 2010) Bu ortaklıktaki kar oranının sözleşmede belirtilmesi gerekirken, zarara ise kişi ne kadar fon ayırdıysa o kadar katılım sağlamaktadır (Bayındır, 2009).

Şekil 1. Mudarebe Modeli

7.2. Müşareke (Kar-Zarar Ortaklığı)

Katılım bankalarında kullanılan ortaklık türlerinden bir diğeri de “müşareke” dir. Katılım bankaları ile kar zarar ortaklığı yapmak isteyen gerçek veya tüzel kişiler eğer ortaklık için uygun bulunursa aralarında “kar-zarar ortaklığı sözleşmesi” imzalayarak ortaklığı faaliyete geçirmiş olmaktadır (Hazıroğlu & Diğerleri, 2019). Bu ortaklık türünde de kar zarar oranı sözleşmede belirlenir. Mudaraba’ dan en önemli farkı ortak olan iki tarafta paranın hem yönetim alanında hem de sermaye alanında yer almasıdır (Dikmen, 2019).

7.3. İcara (Leasing / Finansal Kiralama)

Kullanım hakları bankaya ait olan taşınır ya da taşınmaz malların yine banka tarafından isteyen kişilere kiralaması durumudur. Banka kar getirisi olacak şekilde bir kira bedeli belirlemektedir. (Kaya, 2010). Sözleşmedeki kira süresi bitene kadar malın bütün sorumluluğu kiralayan kişiye aittir (Hazıroğlu & Diğerleri, 2019).

7.4. Selem (İleriye Dönük Satın Alma)

Selem kelime olarak “teslim etmek/olmak ve peşin vadeli mahsul almak” anlamlarına gelmektedir. Katılım bankaların da selem sistemi ile belirlenen özelliklerdeki malların ileri bir tarihte teslim edilmesi konusunda anlaşılır fakat

ödeme peşin olarak yapılmaktadır. Yapılan selem akdinde alınan malın hangi tarihte, nerede ve ne zaman teslim edileceğinin yer verilmektedir (Baykara, 2012).

7.5. İstisna

Bir malın üretiminin daha kolay yapılması için önceden bir ödeme yapılmaksızın, malın üretiminin bitiş ya da teslim tarihi belirtilmeden üretici ve alıcı arasında yapılan anlaşmaya “istisna” denmektedir. Kısaca üretici taraf malı satın alacak kişinin siparişi üzerine üretimi yapmaya başlamaktadır (Dikmen, 2019).

7.6. Karz-ı Hasen (Borç Verme)

Nakit paraya ihtiyacı olan kişiler ve bankalar arasında gerçekleştirilen vadeli ama faizsiz borç verme yöntemidir. Banka ihtiyacı olan kişiye nakdi desteği sağlar ve ödenen bu meblağın vade gününü belirlemektedir. Fakat katılım bankacılığı sisteminin temel prensibi “faiz yasağı” olduğundan borcu alan taraf yine anaparanın ödemesini yapmaktadır. Vade günü gelmeden borcu alan borcunu ödeyebilmekte iken, borcu veren kurum ya da kişide verdikleri borcu isteyebilmektedir. (Dikmen, 2019)

7.7. Sukuk

Arapça kökenli olan sukuk kelimesi, Türkçe’ de “Finansal Sertifika” anlamındadır. Belli oranlarda faiz getirisi olan tahvillere veya bonolara İslam’ da izin verilmemektedir. Fakat bu durumu İslami finans kurallarına uygun (faizsiz) hale getirilmesi ile sukuk yani finansal sertifikalar ortaya çıkmıştır. Bu finansal sertifikaya sahip olan kişiler hem nakit akışında hem de varlık üzerindeki mülkiyet hakkına sahip olabilmektedir. (Ustaoğlu, 2014).

7.8. Gayri Nakdi Krediler

Gerçek ya da tüzel kişilerin ihtiyacı olan nakit akışı için bankanın onlara kefil olması durumudur. Yani bankadan herhangi bir para çıkmamaktadır. Gayri nakdi kredi kullanımı isteyen gerçek ya da tüzel kişilere belli kriterler dikkate alınarak limitleri belirlenmektedir. Bu sebeple limit miktarı azalıp artabilmektedir. (Dikmen, 2019).

Katılım bankaları çeşitli gayri nakdi kredi türleri kullanmaktadır. Örneğin Kullandıkları teminat mektuplarını yurt içi işlemlerde, akreditif kredi yöntemini de yurt dışı işlemlerde kullanmaktadırlar. Bunlar dışında diğer Gayri Nakdi Kredi Türleri; (Ustaoğlu, 2014)

- Kabul Kredileri

- Çek Karneleri
- Bloke Çekler

9- KATILIM BANKACILIĞINDA KAR DAĞITIM SİSTEMİ VE HESAPLAMA YÖNTEMİ

8.1. Kar Dağıtım Sistemi

Faizsizlik katılım bankalarının en temel varlık sebebidir. Kar zarar sistemine bağlı olan kar dağıtım havuzlarının işleyiş şekli büyük bir öneme sahiptir.

Katılım bankaları tasarruf sahibi olan kişilerin paralarını türüne göre (TL, EURO, Altın vb.) ayrı ayrı havuzlarda toplamaktadır. Nakit ihtiyacı olan kişilerin istediği para türü hangi havuzda ise o havuzdan fon kullandırılmaktadır. Bu işlemten dolayı kar-zarar hesabı açılır ve kullanılan fonun sahibi olan kişilerle ne oranda anlaşıldı ise havuza aktarılır. Sonuç olarak tasarruf sahibi kişilerin katılım hesaplarına fon havuzlarında kullanılmak üzere para yatırması ve bu paraları çeken ihtiyaç sahibi kişilerin olması sebebi ile aktif bir döngü oluşmaktadır. (Hazıroğlu & Diğerleri, 2019).

8.2. Kar Dağıtım Sisteminin Hesaplama Yöntemi

8.2.1. Birim Değer

Günümüzde aktif olarak işlem yapan katılım bankaları haftalık olarak birim değer hesaplaması yapmaktadır. Katılım hesaplarının kar-zararını ifade eden ve bu kar- zarar durumu gerçekleştiğinde değişiklik gösteren indekse “Birim Değer” denilmektedir. (Sunbat, 2016). Bu değer;

Birim Değer

$$= \frac{\text{Fondaki Mevcut Aktif Değerler Toplamı (Yatırılan Anapara + \frac{K}{Z})}{\text{Bir önceki döneme (güne veya haftaya) Ait Hesap Değeri Toplamı}}$$

Şeklinde hesaplanabilmektedir.

8.2.2. Hesap Değeri

Gerçek veya tüzel kişilerin katılma hesaplarına para yatırması ve fonda hâlihazırda aktif katılma oranına “Hesap Değeri” denir. Bu katılma oranı, kar-zarara katılma sözleşmesindeki formda özel bir bölüm içerisinde yer verilmiştir. Hesaba para yatırıldığı veya çekildiği zamanlarda ise bu oranların değişmesinden dolayı, formada bulunan eski oran yerine mevcut olan yeni oran yazılır. (Sunbat, 2016). Hesap değeri;

$$\text{Hesap Değeri} = \frac{\text{Hesap Sahibinin Yatırdığı Fon Tutarı}}{\text{Bir Önceki Döneme Ait Birim Değeri}}$$

şeklinde formüle edebilir.

8.2.3. Birim-Hesap Değeri

Bir özdeşlik olan birim-hesap değeri, bu hesabın sahibinin zaman fark etmeksizin hesap durumunu göstermektedir. Yani birim-hesap değeri, kişinin hesabındaki hesap değeri sütununda yazan son rakamın katılım bankası tarafından açıklanan birim değerle çarpılması sonucunda elde edilen değerdir. Ayrıca hesap sahibinin birim-hesap değeri talep etmiş olduğu miktar olabileceği gibi bu miktarı istediği zaman talep edebilme hakkı bulunmaktadır. (Hazıroğlu & Diğerleri, 2019). Birim-hesap değerinin formülü;

$$\text{Birim Hesap Değeri} = \text{Birim Değeri} \times \text{Hesap Değeri}$$

Olarak gösterilebilir.

10- KATILIM BANKACILIĞININ ETKİLERİ

Ekonomik büyüme kavramı bir ülkenin ekonomisinin zaman içerisinde mal ve hizmet üretim miktarının artmasıyla birlikte aynı zamanda para yatırımında da artış olması şartlarına bağlı olarak değişiklik göstermesine dayanmaktadır. GSYH' da ki (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) değişen oranlara göre belirlenmektedir.

Ekonomik büyüme ve artışı tüm ülkeler de önem arz etmektedir. Ancak gelişmiş olan ülkeler tarafından yıllardır süregelen ve istikrarlı olarak şimdiki haline gelmesi için büyük çabalar sarf ettikleri iç ayrı bir öneme sahiptir. Bunun yanında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler daha çok ekonomik kalkınmayı hedefler ve ekonomik büyüklüğü fazla olan ülkeleri kendilerine hedef edinerek o seviyeye ulaşmak istemektedirler (Seyidoğlu, 2006) (Körüklü, 2022).

BDDK' dan ulaşılan en son verilere göre Türkiye 2021 yılında GSYH üretim yönetimi göre cari fiyatlara yıl bazında bakıldığında %42,8 artış göstermiştir.

GSYH BÜYÜMESİ

	GSYH (Milyar TL)	GSYH (Milyar ABD Doları)	GSYH (%)	GSYH (TL)	GSYH (ABD Doları)
2016	2.609	863	3,2	32.904	10.883
2017	3.111	853	7,5	38.732	10.616
2018	3.724	789	2,8	45.750	9.632
2019	4.280	754	0,9	51.834	9.127
2020	5.048	717	1,8	60.537	8.599
2021	7.209	803	11,0	85.672	9.539

Tablo 2. GSYH Yıllara Göre Büyümesine Yönelik Veriler

9.1. Ekonomik Büyüme Etkileyen Temel Kaynaklar

Ekonomik büyümenin temel kaynakları farklı görüşlere ve ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. Kaynaklar birçok farklı şekilde ele alınıyor olsa dahi 6 başlık altında incelenebilmesi mümkündür.

9.1.1. İşgücü Kaynağı

Bir ülkenin en temel kaynaklarından birisidir. Ülkede yaşayan insanların işgücüne dayanan emek piyasasını doğrudan yansıtmaktadır. Ülkenin nüfusunun artışından veya azalışından en çok etkilenen alandır. Çünkü işgücü arzu ülkenin nüfusunun miktarı ve yapısı ile ilgilidir. Fakat ülkede yaşayan herkes işgücüne dahil değildir. Bir ülkede işgücü ne kadar artarsa aynı GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) da aynı şekilde artış göstermiş olacaktır. Çünkü işgücü GSMLH' nın büyüdüğünün en önemli göstergelerinden biridir (Körüklü, 2022), (11. Kalkınma Planı, 2019-2023).

9.1.2. Doğal Kaynaklar

Ülke içerisinde bulunan yeraltı ve yer üstü kaynakları doğal kaynaklardır. Bu kaynakların kullanımına devlet tarafından büyük önem verilmektedir. Çünkü bu kaynakların oluşması yüzyıllar alabildiği gibi yenilenebilir olmadıklarından da dikkatli ve tasarruflu kullanılmaları ya da korunmaları sağlamaktadır. Ancak bazı ülkelerde doğal kaynaklar ya çok az bulunmakta ya da hiç bulunmamaktadır. O yüzden bu kaynak her ülkenin ekonomik büyüme oranı hesaplanırken esas alınmamaktadır. Farklı ülkelerde farklı doğal kaynaklar bulunmasının sebebi ise içerisinde bulunan coğrafya, ülkenin iklimi ve toprağın yapısından dolayı değişiklik göstermektedir. Ancak bir ülkede doğal kaynaklar fazla diye o ülkenin ekonomik büyüme oranı fazla olmak zorunda değildir. Çünkü kaynağın o ülkede olması demek o kaynağın etkin kullanıldığı anlamına gelmemektedir (Körüklü, 2022).

9.1.3. Sermaye Birikimi Kaynakları

Sermaye birikimi genel olarak ele alındığında; üretim sırasında faydalanılan fiziki varlıkların değeriyle birlikte, sağlık, eğitim gibi fiziki olarak kullanılmayan varlıkları da içerisinde barındırmaktadır (Saygılı, 2005). İktisatçılar açısından sermayenin niteliği ve kalitesi de işgücü kadar önem arz etmektedir (Körüklü, 2022).

9.1.4. Beşerî Sermaye Kaynakları

İşgücüne dahil edilen üretim faktörünün etkin ve verimli bir şekilde yararlanabilmesi için bilgi, deneyim ve becerilerin bütünü şeklinde

açıklanabilmektedir. Bu bilgiler dikkate alındığında araştırma-geliştirmelerin artmasına ve bu değerler faydalı bir şekilde kullanılarak ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyecek bir unsurdur. Yani bu değerler o ülkedeki ekonomik büyümenin gelişimine katkı sağlamaktadır (Manga & Diğerleri, 2015).

9.1.5. Teknolojik Kaynaklar

Sürekli değişen ve içerisinde bulunulan zamana göre hızlı bir şekilde gelişen bir üretim faktörüdür. İnsanlar yatırım yaparak para kazanmayı hedeflemişlerdir. Önceleri araç gereçlere ya da fabrikalarda kullanılan makinelere yatırım yapılırken şu an üretim için ihtiyaç duyulan bilgilere ve tekniklere yatırım yapmaktadırlar. Mevcut teknolojinin takibi yapılarak faydalı ve sürekli bir üretim kaynağı elde etmek hedeflenmektedir. Verimli kullanılan kaynaklar ekonomik büyüme üzerinde oldukça etkili olmaktadır (Körüklü, 2022).

9.1.6. Kurumsal Yapı Kaynakları

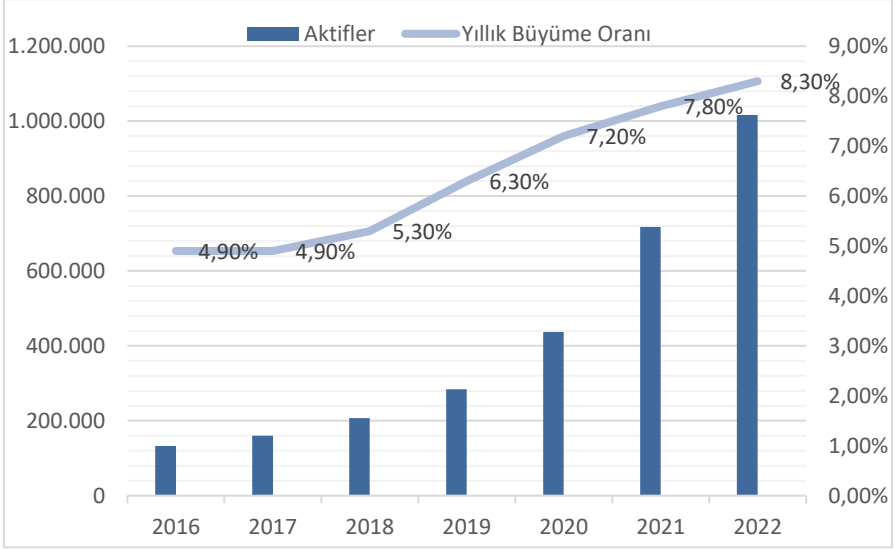
Bazı araştırmalarda kurumsal yapıların zayıf olduğu ülkelerin ekonomilerinde sıklıkla istikrarsızlık ve ekonomik sorunlara rastlanıldığı görülmektedir. Bir ülkenin kurumsal yapısı ekonomiyi doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Ayrıca yine kurumsal yapısı güçlü olmayan ülkelerde devlet adamlarının üzerindeki ekonomik büyüme baskısı daha az olması beklenmektedir (Robinson & Diğerleri, 2001).

9.2. Katılım Bankacılığının Büyüyen Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Katılım adı altında bankacılık sektörüne girdiği ilk yıllardan itibaren sürekli olarak büyüme seviyesinde artış gözlemlenmiştir. İslamiyet'in ağırlıkta olduğu ülkelerde tercih edildiği kadar olmadığı yerlerde de göz ardı edilemeyecek şekilde bir talep olduğu görülmektedir. En son elde edilen bulgulara göre Katılım Bankalarının son yüzyılda dünya genelinde ve sektör içerisindeki payı %5'lik bir dilimde yer aldığı gibi toplam aktif büyüklüğü ise 1.750.000.000\$' a (1 Trilyon 750 Milyar Dolar) ulaşmış gözükmektedir (Körüklü, 2022).

Katılım Bankaları çok eski bir geçmişe dayanmamaktadır. Fakat yıllar geçtikçe aktif bir büyüme hızı elde etmesinden dolayı ekonomik büyümeye oldukça katkısı bulunmaktadır. Katılım bankaları ile ilgili 2021 yılı verilerine bakıldığında gelişmiş ülkelerde büyüme oranı gerilemiş ve eksilere düşmüş olarak saptanmıştır. Japonya, İngiltere, İspanya gibi gelişmiş ülkelerde de katılım bankacılığı alanında büyük ölçüde bir gerileme görülmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde büyüklük oranı %9,5 şeklinde belirlenmiştir. Dünyada genel olarak bir düşüş olmasının en büyük sebepleri arasında 2020 yılında başlayan ve 2022 yılının sonlarına doğru azalma gösteren Corona virüs salgınından kaynaklı

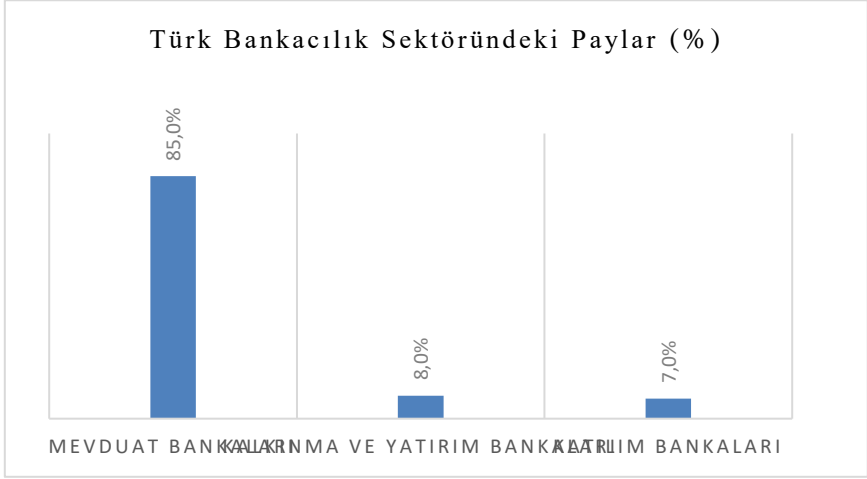
ülkelerin mali politikalarını sarsacak şekilde ekonomilerini zayıflatmasından dolayı katılım bankacılığı sektörünün de bundan olumsuz etkilendiği bulgularına ulaşılabilmektedir. Ayrıca uluslararası ticaret verilerinin %7,5 oranında genel bir düşüş olduğu görülmektedir (Körüklü, 2022).

Kaynak: BDDK, Katılım Bankalarının Aktif Gelişimi Ve Sektördeki Paylarının Grafığı

Yukarıdaki grafikte verilen katılım bankalarının Türkiye'deki aktif gelişimi ve sektördeki paylarına baktığımızda ise; toplam aktiflerinin sektör içerisindeki payları her geçen yıl artmaktadır (TKBB, 2022). Sadece 2016-2017 yılları arasında büyüme oranı değişmemiş olup daha sonra 2021 yılına kadar artış göstermiştir. Yine BDDK'da yayımlanan verilere göre katılım bankalarının yıllık büyüme oranı 2011-2021 yılları arasında %29,0'dır.

Türkiye'de aktif halde bulunan 6 adet katılım bankasının faaliyet göstermiş olduğu sektördeki büyüklükleri %64,1 büyüme oranı ile 717.338 milyon TL'dir. Ancak 2022 yılının temmuz ayı için yayımlanan sektör mukayese raporuna göre bir önceki yıla göre değişim oranı %41,7' dir.

Kaynak: BDDK

Yukarıda verilen dairesel grafikte toplam bankacılık sektöründe katılım bankalarının toplam payı 2021 verilerine göre %7 olarak saptanmıştır. Ancak katılım bankalarının aktif gelişimi ve sektördeki payı grafiğinden de anlaşılacağı üzere önümüzdeki yıllarda bu %7'lik payın daha da artacağı düşünülmektedir. Bu büyüme ile doğru orantılı olarak hem şube sayıları hem de personel sayılarında da artıştan bahsedilebilmektedir (Bddk, 2021).

Ancak bu oranın yükselebilmesi için katılım bankaları potansiyel müşterilerine reklamlarla veya çeşitli iletişim araçları ile neler yaptıklarını ve bankanın işleyişini anlatmaları gerekmektedir. Çünkü insanlar katılım bankaları ve geleneksel bankalar arasındaki farkı bilmemektedirler. Bu fark belirgin bir şekilde anlatılırsa insanlar daha çok bilinçlenir ve geleneksel bankalar dışında da alternatiflerinin bulunduğunu anlayan insanların tercihleri katılım bankalarına doğru kayabilir.

Kaynakça

11. Kalkınma Planı, T. C. (2019-2023). *Kalkınma Planı*. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf adresinden alındı
- BAYINDIR, S. (2009). ASYA VE AFRİKA KÜLTÜRÜNÜN DÜNYAYA BİR ARMAĞANI: FAİZSİZ BANKACILIK. 38.*ICANAS*, 23-25.
- Bayındır, S. (2009). ASYA VE AFRİKA KÜLTÜRÜNÜN DÜNYAYA BİR ARMAĞANI: FAİZSİZ BANKACILIK. 38.*ICANAS*.
- BAYKARA, H. V. (2012). KATILIM BANKALARINDA ETKİNLİK VE VERİMLİLİK ANALİZİ. *GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ*.
- Bddk. (2021). *Katılım Bankaları 2021*. Türkiye Katılım Bankaları Birliği: https://tkbb.org.tr/uploads/pages/1652709610_a1611fc13f26cc179da6.pdf adresinden alındı
- Dikmen, S. (2019). KATILIM BANKACILIĞI VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ. *ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ*.
- Görmüş, Ş., & Yabancı, A. (2019). KATILIM BANKACILIĞI EKOSİSTEMİNİN GELİŞİMİ. Ş. (. GÖRMÜŞ, A. ALBAYRAK(ed), & A. YABANLI(ed) içinde, *YAŞAYAN VE GELİŞEN KATILIM BANKACILIĞI* (s. 100-135). İstanbul: TKBB Yayınları.
- Gündüz, S. (2020). KATILIM BANKACILIĞININ GELİŞİMİ. *Administrative, Economics and Social Sciences*, 67-78.
- Hazıroğlu, T., & Diğerleri. (2019). Katılım Bankacılığı İş Modeli. Ş. (. GÖRMÜŞ, A. ALBAYRAK(ed), & A. YABANLI(ed) içinde, *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı* (s. 162-187). İstanbul: TKBB Yayınları.
- Kaya, Ö. (2010). Katılım Bankacılığının Gelişimi Ve Türk Bankacılık Sistemi İçerisindeki Etkinliğinin Araştırılması. *İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ*.
- Körüklü, A. (2022). Katılım Bankalarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. *Tarsus Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Finans ve Bankacılık Ana Bilim Dalı / Yüksek Lisans Tezi*.
- Kuvtal, Y. (2014). KATILIM BANKACILIĞININ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ. *KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ*.

- Manga, M., & Diğerleri, v. (2015). BEŞERİ SERMAYE, FİZİKSEL SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: BRICS ÜLKELERİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45-60.
- Robinson, J. A., & Diğerleri. (2001). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. *AMERICAN ECONOMIC REVIEW VOL.91, NO.5*, 1369-1401.
- Saygılı, D. v. (2005). *TÜRKİYE EKONOMİSİNDE SERMAYE BİRİKİMİ, VERİMLİLİK VE BÜYÜME: 1972-2003*. TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Turkiye_Ekonomisinde_Sermaye-Birikimi_Buyume_ve_Verimlilik_1972-2003.pdf adresinden alındı
- Seyidoğlu, H. (2006). *İktisat Biliminin Temelleri*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sunbat, A. (2016). KATILIM BANKACILIĞI. *HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ*.
- ŞAHAN, A. (2015). Katılım Bankacılığının Gelişimi Türkiye'deki Durumu ve Kullanılan Yöntemler (Murabaha). *HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ*, 22.
- TKBB. (2022). *Türkiye Katılım Bankaları Birliği*. Sektör Mukayese Raporu: https://tkbb.org.tr/Documents/sector_mukayese/TEMMUZ_2022.pdf adresinden alındı
- Türkmenoğlu, R. E. (2007). KATILIM BANKACILIĞI VE TÜRKİYE'DEKİ FİNANSAL YAPI. *KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ*.
- Ustaoglu, D. (2014). TÜRKİYE' DE KATILIM BANKACILIĞI SEKTÖRDEKİ YERİ VE ÖNEMİ. *ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ/İKTİSAT ANABİLİM DALI*.
- Vikipedi. (2023, 05 15). *VİKİPEDİ ÖZGÜR ANSİKLOPEDİ*. Ekonomik Büyüme: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ekonomik_büyüme#:~:text=Ekonomik%20büyüme%2C%20bir%20ekonomide%20zaman,GSYİH%20artış%20oranı%20yüzdeleriyle%20ölçülür. adresinden alındı
- Yıldırım, O. (2020). Türkiye Ekonomisinde Katılım Bankacılığı. *International Academic Journal*, 518-529.

BÖLÜM 15

İRFAN, ERDEM VE EYLEMİN ŞİİRİ: MEHMET ÂKİF ERSOY

Cevat ÖZYURT¹

ÖZET

Toplumsal sorunları betimleme ve eleştirme rolünü üstlenen edebiyatın yapıcı sonuçlar vermesi, yazarın kendi bireysel akıl, değer ve duyguları ile kolektif belleğin ve kimliğin taşıdığı değerler ve semboller arasında uyum sağlamasına bağlıdır. Toplum odaklı edebiyatçılarda kimlik inşâ etme ve pekiştirme işlevleri iç içe geçer. Yazar, eseri kaleme alırken bir ideoloji veya dünya görüşünden hareket ettiğinde kimlik inşâsı, daha belirgin hâle gelir. Kimlik inşâsında inançlar (irfan), değerler (erdem) ve pratikler (eylem) birbiriyle uyumlu biçimde sunularak okuyucuya rehberlik edilir.

Mehmet Âkif Ersoy, toplumunun büyük değişimler yaşadığı bir döneme tanıklık eden bir irfan, erdem ve eylem adamıdır. İnsanî erdemleri korumanın, fazilet ve mârifet dengesine sahip bir medeniyeti yeniden hayata geçirmenin mücâdelesini vermiştir. Şiirlerinde döneminin büyük sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal sorunlarını betimleyip, nedenlerini anlamaya ve çözüm önerileri sunmaya çalışır. Ona göre, toplum öz değerlerinden uzaklaştığı için esâsen bir yabancılaşma sorunuyla karşı karşıyadır. Modernleşme olgusuna verilen tepkiler ret veya taklit gibi aşırı kutuplara savrulmuştur. O, düşünsel olarak bölünmüş toplumuna kendi özgünlüğünü koruyarak; dinî hükümlerin ruhu ile zamanın ruhunu uyumlu hâle getirerek yeni bir dinamizm kazandırma arayışındadır. Halk kitlesi açısından Âkif'in sunduğu reçete, uzman bir aracıyı gerektirmeyecek ölçüde okunaklı, anlaşılırdır: Toplum, öz-değerlerine, inançlarına ve geçmişine sahip çıkarak tarih sahnesindeki varoluşunu sürdürebilir. Topluma yeni bir medeniyet dinamizmi kazandıracak erdemler onun dinsel inançlarında mevcuttur. Medeniyeti ihyâ etmek ve toplumsal kalkınmayı sağlamak için hem dinî faziletleri hayata geçirmek hem de modernliğin marifetlerinden (bilim ve teknoloji) yararlanmak gerekir.

¹ Prof. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
ozyurtcevat@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1818-6312>

Anahtar Kelimeler: Mehmet Âkif Ersoy, Safahat, Medeniyet, Ahlâk, Modernleşme.

The Poetry of Lore, Virtue and Action: Mehmet Âkif Ersoy

ABSTRACT

The fact that literature, taking on the role of describing and critiquing social problems, produces constructive results depends on the harmony between the author's own individual mind, values and emotions and the values and symbols of collective memory and identity. Society-oriented writers intertwine the identity building and reinforcing functions. Identity construction becomes more evident when the author acts from an ideology or worldview while writing the work. In identity construction, the reader is guided by the presentation of beliefs (lore), values (virtue), and practices (action) in harmony with each other.

Mehmet Akif Ersoy is a man of wisdom, virtue and action, who witnessed a period in which his society experienced great changes. This gave rise to the struggle to protect human virtues and the rebirth of civilization with a balance of virtue and ingenuity. In his poetry, he tries to describe the great social, economic, cultural and political problems of his period, to understand their causes and offer solutions. According to Ersoy, society faces the problem of alienation as it moves away from its core values. Reactions to the phenomenon of modernization were thrown back to extreme poles, such as rejection or imitation. He retains his originality in the intellectually divided society; he seeks to bring a new dynamism, harmonizing the spirit of religious precepts with the spirit of the time. The recipe presented by Akif is clear and understandable enough not to require an experienced intermediary: a society can continue to exist on the historical stage, protecting its values, beliefs and past. The virtues that will bring to society the dynamism of a new civilization are present in his religious beliefs. In order to revive civilization and ensure social development, it is necessary to realize both religious virtues and benefit from the ingenuity of modernity (science and technology).

Key Words: Mehmet Akif Ersoy, Safahat, Civilization, Morality, Modernization

GİRİŞ

Edebiyat, bireysel veya kolektif duyguları betimlemenin ve harekete yöneltmenin bir aracıdır. Duyguları etkileme, geliştirme ve dönüştürme özelliği, edebiyatı duygu eğitiminin ve toplumsal kimlik oluşumunun başat aracı hâline getirmiştir. Edebiyat kelimesi, köken olarak, iyiye ilişkin değerlerin estetik

sunumunu ifade eder. Edebiyat salt bireysel düşüncenin, duygunun bir aracı olabileceği gibi, toplumsal duygu ve düşüncelerin aktarımına da aracılık eder. Belli bir durumun, ilişkinin veya olayın salt betimlemesini yapabileceği gibi, bir durumun, ilişkinin veya olayın değer analizini de yapabilir. Bu ikinci boyutuyla edebiyat, yanlış veya kötü olanı eleştirme işlevini üstlenir. Okuyucuyu, gözlemci konumunda bırakmayıp, yanlış olanı düzeltip eksik olanı tamamlamak için harekete geçirir.

Edebî metinler üretildiği ve tüketildiği toplumlara ayna tutar. Edebiyatın eleştirel, dönüştürücü ve inşa edici rolü dinleri, felsefî akımları, ideolojileri ve kimlik hareketlerini edebî metin üretme ve yorumlama yönünde harekete geçirmiştir. Burada düşünsel değer kaynaklarıyla duygusal bir ilişki kurularak öne çıkarılan mesajların kalıcı davranışlara dönüşme imkânı dikkat çekicidir. Edebiyatçıların yaşadığı toplumları iyi gözlemleyen ve toplumların kültürel sembollerinin ileri derecede çözümlenmelerini yapan kişiler olduğunu söyleyebiliriz. Onlar toplumsal olgu ve ilişkilerin betimlemesini veya eleştirisini yaparken sosyolojik bir imgeleme sahiptirler. Hakîkati konu edinen edebiyatçılar, bilimsel disiplinlerin verilerinden, ilkelerinden ve yöntemlerinden yararlanarak psikolog, sosyolog, antropolog ve tarihçi gibi gözlem ve analizler yapar. Toplumsal sorunları betimleme ve eleştirme rolünü üstlenen edebiyatın yapıcı sonuçlar vermesi, yazarın kendi bireysel akıl, değer ve duyguları ile kolektif belleğin ve kimliğin taşıdığı değerler ve semboller arasında bir uyum sağlamasına bağlıdır. Bu koşul dikkate alınmadığında edebiyat iyi, doğru ve güzel olanın temsil aracı olma özelliğini kaybedip, toplumsal açıdan boş hattâ yanıltıcı ve yıkıcı bir unsura dönüşebilir.

Edebî eserler hem objektif hem de subjektif niteliğe sahiptir. Yazıldığı dönemi sonraki kuşaklara aktaran tarihe düşülen notlar olduğu gibi yazarının düşünce biyografisini de yansıtır. Yazar, eserlerinde hem okuyucunun beklentisine hitap eder hem de kendi tarihsel gerçekliğini okuyucuyla paylaşır. Böylece kimlik inşa etme ve pekiştirme işlevleri iç içe geçer. Yazar, eseri kaleme alırken bir ideoloji veya dünya görüşünden hareket ettiğinde kimlik inşası, daha belirgin hâle gelir.

Yazarın konusuna ideolojik yaklaşımının, eserin edebî değerini azalttığı yönünde genel bir kabûl bulunur. Ancak bir düşünce sahibi olmadan, edebiyatçının olguları ve olayları tutarlı bir biçimde betimleyemeyeceğine dâir bir itiraz da bulunmaktadır. Edebiyat ile ideoloji arasında bir dikotomi bulunduğu dâir kanaat sorunludur. Yazarın edebiyat alanındaki yetkinliği; eserini bir propaganda malzemesine dönüştürmeden düşüncelerini samîmî olarak kamusal alanda paylaşması; olumlu ve olumsuz yöndeki tiplerinin gerçeklikle uyumlu olması; yorum, içerik ve üslup bütünlüğüne gözetmesi; kendi

eserine eleştirel bakabilmesi, ideoloji-edebiyat ilişkisini bir dikotomi olmaktan çıkarabilir (Özyurt, 2021: 61).

Edebiyatın toplumu kabullenici veya dönüştürücü işlevleri bulunur. Bu işlevler zıt görünüm arz etse de bilge edebiyatçılar, bu zıt görünümleri bir senteze kavuşturma başarısı gösterir. Toplumsal sağduyuyu önemli bir değer kaynağı olarak gören bilge edebiyatçılar, geniş bir tarih anlayışıyla hareket eder, kolektif bilgelikten ve sözlü edebiyattan beslenmeyi bir zenginlik olarak görür.

Hakikat kaygısı olan edebiyatçılar, toplumunu bütüncül olarak kabul etmekten veya reddetmekten kaçınır ve kişisel yaklaşımını “irfan” olarak adlandırabileceğimiz kolektif bilgelikle uyumlu kılmaya çalışır. İrfan, bir toplumun iyiye, insanlığa, tarihe yön veren değerler sistemini ve dünya görüşünü ifade eder. Bir değerler felsefesi olan irfanın eğitim felsefesine dönüşerek uygulamaya konulması, toplumun yaşam biçimi ile değerleri arasında var olan çatışmanın değerler lehine çözümünü mümkün hâle getirir. İrfan, bir toplumun kendi mevcut değerleri ile etik değerler arasında bir köprü işlevi görerek, toplumun ahlâkî gelişimine hizmet eder. Bir duygu eğitimcisi olarak edebiyatçının toplumun irfanına hizmet edebilmesi, onun güçlü bir sosyolojik imgeleme olduğu kadar, ontolojik bir imgeleme de sahip olmasını gerektirir.

Büyük mütefekkir Cemil Meriç, “irfan” kelimesinin önemini vurgulamak için onu “kültür” kelimesi ile karşılaştırıyor. Kültür, ona göre bir şeyi tanımlama yeterliliğine sahip olmayan “Batı”nın düşünce sefaletini belgeleyen kelimelerden biri”dir. Geleneğe topyekûn düşman olan bir çağda bulunuyoruz. Kimse hayata yeni bir şey eklemek değil, onu yıkmaya derdinde (Meriç, 2013a: 31). Elbette kültür kelimesine tarihsel mirasa sahip çıkmayı vurgulayarak olumlu anlamlar yükleyenler de var. Ancak onların kastettiklerini esasen eski dilimizdeki “irfan” kavramı karşılıyor. İnsanı homo-ekonomikus’a indirgeyen kültür kavramının sınırlayıcı etkisinden kurtulmak için insanlığın bütün kutuplarını birleştiren irfan kavramını yeniden canlandırmak gerekiyor. “İrfan, insanoğlunun has bahçesi... Ayırmaz, birleştirir. Bu bahçede kinler susar, duvarlar yıkılır, anlaşmazlıklar sona erer. İrfan kendini tanımakla başlar. Kendini tanımak, önyargıların köleliğinden kurtulmaktır, önyargıların ve yalanların”. “Uzun ve çileli bir nefis terbiyesi”ni imleyen irfanın, hedefi ilerleme değil olgunlaşma, kemâle ulaşmadır. O ne salt düşünce ne de salt bilim değil “amelle taçlanan ilim”, bir pratik bilgisi ya da praxistir. Cemil Meriç Asr Suresi’nin tefsir eder gibi yaklaşıyor konusuna: “Kültür, irfana göre, katı, fakir ve tek buutlu. İrfan, insanı insan yapan vasıfların bütünü. Yâni hem ilim hem îman, hem edeb. Kültür, homo ekonomikusun kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir şal. İrfan, dinî ve dünyevî diye ikiye ayrılmaz, yâni her bütün gibi tecezzî kabûl etmez” (Meriç, 2013a: 33). Meriç’in izahının özü şu: kültür bir toplumun geçmişini gösteriyor, ancak

geleceğe dönük bir irade ortaya koymuyor. Modernite, inancın rehberliğini bir kenara atmak için kimlik inşâsında toplumsal vasatı yâni kültürü öne çıkarıyor görünse de savunduğu evrim ve ilerleme gibi diğer ilkeler, kültürü aşındırdığı için modern toplumlar nihâî olarak kültürden de yoksun kalıyor.

Meriç kültür-irfan ve Batı-Doğu karşılaştırmasında nihâî hükmünü veriyor: “Batı, kültürün vatanıdır. Doğu, irfanın”. O, hayatının son yıllarında kültür paradigmasının karşısında irfan paradigmasını yerleştiriyor ve bu konu hakkındaki düşüncelerini *Kültürden İrfana* (1985) adlı eserinde okuyucularıyla paylaşıyor. Bu epistemolojik dönüşüme ilâhî bir lütuf olan “hidâyet” olgusuyla açıklık getiriyor (Meriç, 2013a: 33). Meriç, külliyyatında “kültür” kapsamındaki eserlerin tamamlandığını ve artık “irfan” içerikli eserler kaleme alacağını belirtiyor. Âraf’tan kurtulan yazar, “irfanımızı mâziye bağlayan köprüleri” yeniden kurma misyonunu yüklüyor kendine (Meriç, 2013a: 34).

Meriç, kültür kavramının kafa karışıklığı yaratan amorf bir yapısı olduğunu, bir boş gösteren olduğunu on yıl önce *Umrandan Uygarlığa* (1974) kitabında da dile getirmiş. Kültür, “her ülkede ayrı bir libasa bürünen uçan, serazat bir mefhûm” (Meriç, 2013b: 87). Kültür, “irfan değil... maarif değil... medeniyet de değil” (Meriç, 2013b: 83). Kavram modern Batı toplumlarının köksüzlüğünü, sekülerliğini ve geleceğe dönük yüzünü anlatmakta bir miktar işlevsel olabilir. Millî kimliğin inşâsında ise kültür, kaybolan irfan kavramı kadar bir işleve sahip değil. Kelimelerin kaybedilmesinin, bir anlamda “irfanımızı mâziye bağlayan köprüler”in kaybedilmesi, millî hâfızanın kaybedilmesi olduğunu düşünen Meriç (2013b: 60), öz-düşüncemize öz-mefhûmlarımız sayesinde kavuşabileceğimiz uyarısında bulunuyor; bir toplumun belli bir medeniyet coğrafyasıyla râbitası, düşünme tarzı ve mefhûmlar aracılığıyla kuruluyor. Bu nedenle, irfan mefhûmuna sahip olduğumuz mirasın içinde yeniden yer vermemiz gerekiyor.

İrfan kavramının düşünce dağarcığımızdan silinmesinde en büyük rol şüphesiz Ziya Gökalp’e ait. O, *Türkçülük Nedir?* (1917) yazısında döneminin eğitim yapısındaki ikiliğe dikkat çeker. Geleneksel medreselerde “ümme irfanı” eksenli, modern okullarda ise Batı’yı (daha çok da Fransa’yı) model alan “Tanzimât irfanı” eksenli eğitim yürütülmektedir. Gökalp her iki irfanın da millete yabancı olduğunu düşünür. Ona göre İslâmî değerler ile modern değerleri hars adını verdiği millî kültür potasında kaynaştırıp bu ikiliğe son verilmelidir. Sorunun tespitini şöyle yapar: “Türkler, son zamanlarda modern ve ulusal bir hayat yaşamaya başladıkları hâlde, modern olmayan ümme irfanı ile ulusal olmayan Tanzimât irfanının tabii olmayan mürebbiliği altında kalmaya mahkûm olmuştur” (Gökalp, 1997: 272). Ümme irfanı çağın gereklilikleriyle uyum sağlamadığı için, “Tanzimât irfanı” ise ulusal olmadığı için sorunludur. Üstelik bu irfanlar, birbirine zıt iki farklı medeniyeti temsil ettiği için çocuklar ve gençler

üzerinde psikolojik buhranlara sebep olmaktadır (Özyurt, 2004: 222). Sorunun çözümüne ilişkin getirilen öneriler, uluslaşma sürecine giren Türklerin bir medeniyet çerçevesi değiştirip değiştirmeyeceğine dâir o dönemin tartışmalarına Gökalp'in hangi yönde bir katkı sunduğunu da gösterir.

Gökalp, sosyolojik tahliller yaparak ümmet irfanının ulusal kültürle ve Avrupa medeniyetiyle uyum sağlama imkânını sorgular. Cevap olumsuzdur. Ümmet irfanı modern dönemlerde artık işlevini kaybetmiş, yâni İslâm medeniyeti Türkler için anlamsızlaşmıştır. İslâm'ı Batı medeniyeti ile uzlaştırmak, ümmet irfanından uzaklaşmakla mümkün olabilmektedir. Ümmet irfanından uzaklaşıldığında İslâm Türk harsının bir unsuruna dönüşebilecektir. Bu düzenlemenin anlamı, dinin inanç ve ibâdetlere indirgenmek suretiyle, toplumsal değerler ve normlarla ilişkisinin kesilip kamusal alandan çekilmesidir. Bu çözümlemede İslâm'ın Türk harsı içinde alacağı yer, tercih edilen yeni medeniyet tarafından belirlenir. Gökalp Ümmet irfanının dinî hayata indirgenmesinin halk için bir sorun oluşturmayacağını düşünür. Ümmet irfanı, Türklerin tarihinde yalnızca Arapça ve Farsça bilenlerle sınırlı kaldığı için halka intikal etmemiş unsurları dışarda bırakmakta kültürel olarak bir beis yoktur (Gökalp, 1997: 273; Özyurt, 2004: 222-3). Ümmet irfanının ve İslâm medeniyetinin paranteze alınması, Gökalp milliyetçiliğini toplumsal değerler, kolektif bellek ve millî tarih miraslarından büyük ölçüde yoksun kılar. Bir sosyolog olduğu kadar, bir pedagog da olan Gökalp, değerler eğitimi konusunu yazılarında zaman zaman ele alsa da, 'Çocuklara ve gençlere hangi değerler kazandırılmalı?' sorusuna somut bir cevap vermekten âciz kalmıştır. Hattâ değerler eğitiminin ilköğretimde değil de ortaöğretimde başlatılmasını önerecek kadar pedagojik hatalara düşmüştür. Diğer taraftan Gökalp'in millî değer kazandırmak için kaleme aldığı şiirleri, içerik olarak zayıf, üslup olarak kuru kalmış ve kitlelerin duyuğu eğitiminde bir yankı oluşturmamıştır.

Dünya görüşünü, yaşam tarzını, ontolojik imgelemi ifâde eden irfan kavramının yerine Gökalp'in heyecanla, kültür kavramına sarılması ve millî kültür karşılığı hars terimini önermesi bir başka çelişkiyi de doğurmuştur. Modern ulusların hars açısından özerk, medeniyet açısından ise ortak olduğu tezini savunan Gökalp'e göre, hars, mânevî kültürü medeniyet ise maddî kültürü ifâde eder. Hars-medeniyet tasnifinde dünya görüşü, yaşam tarzı, ontolojik imgelem mevzûları göz ardı edilmiştir. Bu nedenle, Gökalp'in çalışmaları kronolojik olarak okunduğunda veya *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak* eseri ile *Türkçülüğün Esasları* karşılaştırıldığında, başlangıçta hars kapsamında yer alan mânevî değerlerin sonradan medeniyet kapsamında da ilişkisinin olduğunun izahının yapılmaya çalışıldığı görülecektir. Bu bize onun yabancılaşmaya karşı koymak için geliştirdiği hars kavramının imkânlarının sınırlılığını gösterir.

TOPLUMSAL SORUNLARA BAKIŞ

Mehmet Âkif Ersoy, Osmanlı ve Türk toplumunun büyük değişimler yaşadığı bir döneme tanıklık eden bir irfan adamıdır. İnsanî erdemleri korumanın, fazilet ve mârifet dengesine sahip bir medeniyeti yeniden hayata geçirmenin mücadelesini vermiştir. Şiirlerinde döneminin büyük sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi sorunlarını betimleyip, nedenlerini anlamaya ve çözüm önerileri sunmaya çalışır. Emperyalist güçlerin kısılacı altındaki toplumu, aynı zamanda yüzyıllardır kendine yön verecek değerlerden uzaklaşmış, toplumsal çözülme yaşayan bir toplumdur. Şair, toplumun temel sorununun düşünce, eğitim ve eylem sorunu olduğu teşhisini koyar. Toplum öz değerlerinden uzaklaştığı için esâsen bir yabancılaşma sorunu ile karşı karşıyadır. Modernleşme olgusuna verilen tepkiler ret veya taklit gibi aşırı kutuplara savrulmuştur. O, düşünsel olarak bölünmüş toplumu kendi özgünlüğünü koruyarak; Ahmed Cevdet'in ifâdesiyle, ahkâmın ruhu ile zamanın ruhunu uyumlu hâle getirerek topluma yeni bir dinamizm kazandırma arayışındadır (İmamoğlu, 2016: 15). Bu çerçevede müçtehitlere, din âlimlerine ve aydınlara hayatî ödevlerini hatırlatır:

“Müçtehit geçinen,
Zamânının olacak muktedâsı irfânen
Kitâb'ı, Sünnet'i, icmâ'ı sağlam anlayacak;
Hilâf'ı yoklayacak, ihtiyacı kollayacak” (Ersoy, 2008: 239).

Gökâlp'in dinde reform arzuladığı yıllarda, Âkif ihyâ, diriliş veya rönesans arayışı içindedir. Hem yüzlerce yıllık yanlış tefekkür, kader, din ve dünya algısının olumsuz etkilerinden kurtulmak hem de İslâm'ı zamanın gerçekliği ile uyumlu hâle getirmek ister. O, çağdaş Müslüman tipini inşâ etme arayışındadır. Osmanlı-Türk toplumunun, İslâm medeniyetinin ve devletin kurtuluşu ve yeniden kuvvetlenmeleri buna bağlıdır.

“Doğrudan doğruya Kuran'dan alıp ilhâmı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı” (Ersoy, 2008: 378).

Döneminin İslâmcı düşünürleriyle ilişki ve iletişim hâlinde olan şairin eserlerindeki ortak amaç, okuyucunun muhâkeme gücünü geliştirerek ve duygularını eğiterek bir toplumsal kimliği “inşâ” (daha yerinde ifâdeyle “ihyâ”) etmektir. Bu inşâci/ihyâci tutum, *Safahat*'ı bir kültürel, sosyal ve siyasi “manifesto” metni hâline getirmiştir. Esâsında bu, tüm zamanlara ve tüm toplumlara karşı sorumluluk hissi uyandıran bir uygarlık ve insanlık manifestosudur (Özyurt, 2011: 261).

Bu manifestonun hedefinde hem Batı taklitçiliği hem de Batı'ya karşı önyargılı reddiyecilik bulunur; hem toplumu atâlete sevk eden görenekçiler hem de modernleşmek için tarihî değerlere sırt dönmek gerektiğini savunan yenilikçiler bulunur; hem hurâfeleri din sanan câhillere hem de inançsızlığı çağdaşlık sanan

sözde aydınlar bulunur. Bu manifesto, Batılı emperyalistlerin örtük emellerini ve halkı birbirine düşman hâle getiren hizipçiliği ifşa eder.

Âkif'in manifestosunun talepleri şunlardır: Dini ve bilimi toplumun vazgeçilmez iki değer kaynağı yapmak. Geleneğin ile modernitenin olumlu değerlerini uyumlu hâle getirmek. İslâm toplumlarında insancıl değerler üreten özgün bir medeniyeti yeniden hayata geçirmek. Çağdaş Batı'da mevcut "mârifet" ile Doğu tarihinde mevcut "fazilet"i birleştirmek. Halkın öz değerleri ve medeniyetiyle uyumlu bir kalkınma, ilerleme, modernleşme anlayışını benimsemek.

Gerçekçi bir manifesto ortaya koymanın ön koşullarından biri, gerçekliği bütüncül olarak kavramak ve hakîkatin derinliklerine nüfuz etmektir. Bu nedenle edebiyatçımız, bilimsel disiplinlerin sahasında da yol alan bir tarihçi, sosyolog, psikolog, antropolog olarak çıkar karşımıza (Özyurt, 2021: 61) "Çağının hiçbir problemini gözden kaçırmamış, uyanık ve ilerici bir Müslüman" olarak Âkif, içinde bulunduğu toplumun bütün çelişkilerini ve sorunlarını görüp "kurtuluşun gerçek İslam'a dönüşte olduğunu idrak etmiştir". Hisli olduğu kadar "gerçekçi ve akılcı bir sanat adamı" olan Âkif, meselelere bütüncül ve keskin bakabilmektedir. O, Nuh peygamber gibi, "yıkılan bir dünyada, tufana yakalanmış çağdaşlarını îmanın gemisine çağırmaktadır" (Meriç, 2013a: 488). Âkif'in manifestosu ve yaptığı medeniyet analizleri yıllar sonra öneminden bir şey kaybetmemiştir. 1970'lerde Cemil Meriç (2013a: 487) sorularımızın tüm cevabının Âkif'te bulunduğunu belirtiyor. Medeniyet tasavvurunu, toplum ve kültür bilincini, adâlet ve hakikat arayışını ilmek ilmek işleyen Âkif, "kendi tipini ve türünü inşa" (Orçan, 2014: 202) eden bir rol model hâline gelmiştir.

Âkif'in şiirleri birer kurgu (fiction) değildir. Estetik kaygı geri plana atılmıştır. Yazar bir bakıma tanık olduğu kültürel, sosyal ve siyasal manzara karşısında îmanı, sosyal kimliği ve ahlâkî sorumluluklarından kaynaklanan bir hisler anaforunda bulunmuş ve hissiyatını şiirlerine yansıtmıştır.

"Bir yığın söz ki, samîmiyeti ancak hüneri;

Ne tasannu bilirim, çünkü ne sanatkârım.

Şi'r için 'gözyaşı' derler; onu bilmem, yalnız,

Aczimin girye'sidir bence bütün âsârım!" (Ersoy, 2008: 5).

Âkif, şiirinde hayâlden uzaklaşmayı ve gerçekleri yansıtmayı bir amaç edinmiştir:

"Hayır, hayâl ile yoktur benim alışveriğim;

İnan ki: her ne demişsem görüp de söylemişim.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:

Sözüm odun gibi olsun, hakîkat olsun tek!" (Ersoy, 2008: 204).

“Şair, ruhunda ilâhî bir ateş, bir ihtiras olandır. Şiir bizi zapt etmeli, ruhumuzda olmayan bir kuvveti, bir hissiyatı bize ilkâ etmelidir” ifâdeleriyle Ömer Seyfettin şairi ve şiiri toplumcu bir perspektiften tanımlar. Seyfettin’e göre, “*Safahat*’ta umman gibi bazen dalgalanan, bazen sâkin, fakat son derece muhteşem duran bir ruhun akislerini görürüz” (Akt. Düzdağ, 2008: 56). Âkif’in medeniyetin ve milletin sorunlarına olan duyarlılığı, aynı zamanda toplumun içindeki alt katmanlara kadar uzanmaktadır. Onun empati eğitimi veren şiirleri, sosyal sorunların çözümü noktasında okuyucunun merhametini harekete geçirir.

Âkif edebiyatında hem tema hem de üslup olarak millî olma isteğini şöyle ifâde eder: “Biz, edebiyatın vatani olduğuna îman edenlerdeniz. O sebepten hiçbir milletin edebiyatını memleketimize mal etmek istemeyiz”. Şair, edebiyat ile edeb-âdâb-ahlâk arasında kopmak üzere olan bağı yeniden kuvvetlendirmeye özen göstermektedir: “Bizim içtihadımıza göre edepsizlik başladığı noktada edebiyat biter” (Akt. Düzdağ, 2008: 53-54).

Safahat bir bakıma yirminci yüzyılın başlarındaki İstanbul’un, Türk ve Müslüman toplumların romanıdır (Enginün, 2021: 26; Kaplan, 1978: 174). Mehmet Âkif’in ilk şiirleri toplumsal sorunlarla ilgilidir. *Safahat*’ın ilk iki kitabında yer alan şiirler, toplumun sorunlarını kişisel sorunu hâline getirmiş olan şairin “bağrından fıskıran feryatlar”dan oluşur (Topçu, 2006: 28).

Âkif, temel sorunları belirliyor, nedenlerini anlamaya çalışıyor ve sorunlara çözüm arıyor. “Hastalık, yoksulluk, kimsesizlik ve istibdadın pençesinde kıvranan insanların hazin hikâyeleri” ve insanların sorunlar karşısındaki duyarsızlıklarını tüm detaylarıyla betimleniyor. *Safahat*’ta yer alan ilk şiirler sosyolojik bir perspektifle sosyal sorunların analizini yapıyor. Bu şiirler, kitaplaşmadan önce gazete ve dergilerde “Safahat-ı İçtimaiyyeden” başlığı altında yayınlanmıştır. En meşhurları “Hasta”, “Küfe”, “Seyfi Baba”dır. Şair, Küfeci Çocuk, Kör Neyzen, Yemişçi İhtiyar tipleri ve meyhane, kahve, bayram yeri, mezarlık gibi toplumsal mekânlar aracılığıyla tembellik, sebatsızlık, boşanma, içki, aile içi şiddet gibi sorunlara odaklanır. *Safahat*’ın ikinci cildinden itibaren şairin ilgisi daha genel olan millî, dinî, medenî ve ahlâkî sorunlar üzerinde yoğunlaşmaya başlıyor. Ancak şairin sosyal meselelere ilgisi hiçbir zaman yok olmuyor. Sosyal meseleler daha büyük meselelerle ilişkili hâle getiriliyor (Timurtaş, 1987: 50).

İRFAN

Âkif’in düşünce yapısı veya İslâmcılık anlayışına ilişkin çeşitli yorumlar yapılmıştır. Kimilerine göre o, Mısırlı Modernist İslâmcıların gölgesinde kalmıştır. Kimilerine göre, halkın İslâm anlayışına uzak yeni bir İslâm yorumu ortaya koymaya çalışmıştır. Onun İslâm dini ile Batı uygarlığını sentezlemeye

çalıştığını söyleyenler olduğu gibi, İslâm düşüncesinin ana esâslarını hafife aldığı iddiasında bulunanlar dahi mevcuttur. Bu konuda bir tartışma başlatmak yerine kendisi gibi şair bir İslâmcı Sezai Karakoç'un bir tespitiyle devam etmek daha açıklayıcı olabilir. Âkif'in düşünceleri toplumun sosyolojik gerçekliğiyle uyumludur. Zaman zaman ona olan ilgi azalsa da Türkiye'de İslâmî renkleri olan muhafazakâr sağ düşüncenin her hamlesinde Âkif örnek alınan bir sembole dönüşmektedir: “Âkif, milletin malı olmuş, Millet ruhuna kök salmıştır. Âkif in ruhu dirilmiş ve genç nesle sinmiştir” (Karakoç, 1987: 30). Ahlâk ve vicdanın bekçisi olan din onun düşünce sisteminin çatısını oluşturur. Onun düşünce yapısında tarih, vatan, ahlâk, örf ve toplumun olumlu değerleri kendine seçkin bir yer bulmuştur. Bu nedenle Nurettin Topçu (2006: 48-9) onu “tarihin, vatanın, ahlâkın, örflerin, mefahirin hiçbirisini fedâ etmeyen” bir milliyetçi ve muhafazakâr olarak tanımlayacaktır. Ahmet Kabaklı ise “dil, terbiye, ahlâk, töre, folklor, hukuk, felsefe gibi kültüre, harsa bağlı” değerlere gösterdiği ihtimamdan dolayı Âkif'i “millî” olarak değerlendirir. Bu milliliğin, siyasal hedefleri olmadığı için ona milliyetçi demek doğru olmayabilir (Kabaklı, 1977: 9).

Yeni nesillerin Âkif ile kurduğu temas, felsefî sorgulamaların, kuramsal okumaların, kelim tartışmalarının bir ürünü değildir. Tarihine, kültürüne, dine, medeniyetine, kimliğine, coğrafyasına, toplumuna ve devletine karşı sorumluluk duyguları nüvelenmekte olan her genç, şairin bir asır önce yazdığı şiirlerde ortak bir duyarlılık bulur. Âkif, onlara sahip oldukları mirasın önemini ve özelliklerini anlatır. Yüz yüze olduğu toplumsal sorunların teşhisini ve detaylı betimlemesini yapıp tedavi imkânını gösterir. Âkif'in sunduğu reçete uzman bir aracıyı gerektirmeyecek ölçüde okunaklı, anlaşılırdır: “Cemiyetin temeli olan İslâm ilkelerine sıkı sıkıya sarılmak, yeni ve taze bir ruhla... çağın teknik ve maddî güçleriyle de donandıktan sonra” bireyin ve toplumun ruhunda İslâm'ı “ihyâ etmek” (Karakoç, 1987: 34).

Bu ahlâkî ve stratejik reçete, gündelik hayat içinde bugünden yarına uygulanabilir pratiklere sahip olduğu gibi uzun vadeli programlar yapmayı da gerektirir. Sosyal ve siyasal alanda hedefleri bulunmakla birlikte, esas hedefi, milleti ve ümmeti yeniden güçlü hâle getirmektir. Mânevî referanslarını geçmişten alarak ve günün bilim ve teknolojisinden yararlanarak insanî bir kalkınma sağlamaktır. İnsanî kalkınmanın maddî hedefleri olmakla birlikte esas olarak ruhsal ve ahlâkî gelişimi hedefler (Şen, 2016: 252). Bu nedenle o, düşüncede, devlette, sanatta ve ahlâkta bir dönüşüm amaçlamaktadır (Topçu, 2006: 52). Ona göre, toplumun yaşadığı felâket, “kişilerin ahlâkındaki değişiklik ve genel hareket tarzlarındaki bozukluk”tan, diğer bir ifâdeyle “İslâm'dan kopmak”tan kaynaklanmaktadır (Karakoç, 1987: 17).

İslâm toplumlarının ekonomik geri kalmışlığı, İslâm ahlâkından ve yaşayışından uzaklaşmanın olağan bir sonucu olarak görülür ve İslâm'ın mücâhede dini, amel dini, say dini olduğu hatırlatılır. Taassubu her şeye hâkim kılan yanlış kanaat, kader, tevekkül, sabır anlayışı eleştirilerek İslâm'ın hayat ve siyaset dini olduğu hatırlatılır. İslâm kalenderlik dini değil, zakât vermeyi farz kılan bir dindir. Âkif, ibâdet ile çalışma arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar: “Pekâlâ! Zekâtı kim verir? Elbette serveti olan. Servet ne ile kazanılır? Tabii çalışmakla. O hâlde en büyük ibâdeti yerine getirmek için bile say lâzım” (Âkif'in Fatih Camiinde 7 Şubat 1913 günü mev'ize olarak sunduğu metinden Akt. Kabaklı, 1977: 118-9). Servet toplumun hayatı için gerekli olduğu gibi devletin devamı için de gereklidir:

“Dilencilikle siyaset döner mi, hey budala?

Siyasetin kanı: servet, hayatı: satvettir” Ersoy, 2008: 229).

Âkif'in düşüncesinin temel özelliklerinden biri, toplumunun değerleriyle uyumlu olmasıdır. Toplumdan öğrendiğini topluma öğretmeye çalışarak, toplumda bir kendilik bilinci oluşturmak bir diğer özelliğidir. Onun düşüncesinin nihâi hedefi, toplumun yaşadığı kültürel, sosyal ve siyasal buhranların aşılmasına sağlayacak fikir, ahlâk ve eylem eksenli bir ihyâ hareketi başlatmaktır. O, dinî duyarlılığı yüksek bir mümin, millî duyarlılığı yüksek vatansever ve insanî/ahlâkî duyarlılığı yüksek “bir karakter adamı”dır (Timurtaş, 1987: 19).

Onun düşüncesinde din, bireysel kurtuluşun değil, toplumun veya insanın kurtuluşunun aracı olarak sunulur. Bu nedenle Âkif'in şiirlerinde bireysel mistik deneyimler anlatılmaz. Onun irşat mekânı tekke veya zaviye değil câmi, okul, kahvehâne, sokak ve gazete sütunlarıdır. İslâm'ın bir dünya nizamı olduğunu ısrarla vurgulayan Âkif'in evrensel ve ebedî mesajı dünün insanına olduğu gibi bugünün ve yarının insanına da hitap eder. O, daima İslâm'ı yaşadığı toplumun güncel meselelerine en isabetli çözüm kaynağı olarak görmüştür (Okay ve Düzdağ, 2019:12).

Âkif'in fikirleri, teorik kitaplardan alınmadığı veya kişiye özgü bir yorum olmadığı için, dahası toplumda mevcut olan bir ülküyü geliştirmeyi amaçladığı için geniş kitlelerde akis bulmuştur. O, İslâm ruhunu ve ahlâkını canlandırmak, ihyâ etmek isterken geleneği toptan karşısına almamıştır. Karakoç (1987: 120)'un belirttiği gibi fikirlerini “sokaktan, aileden, klâsik kültürden, toplumdan, devletin sarsıntılı hâlinden” almıştır. Bu nedenle, toplumun elitlerine hitap ettiği kadar, avama da hitap eder. Şiirlerinde estetik arayışla halk dilini iç içe geçirerek toplumun tüm katmanlarına hitap etmenin yolunu bulmuştur. O, “sâde, külfetsiz ve rahat” bir üslup geliştirerek, okuyucunun karşısına “tabîî, samîmî ve yerli” bir kişilikle çıkarak (Timurtaş, 1987: 23) aydın ile avam arasındaki iletişim engelini aşmayı başarmıştır.

O, bir “cemaat adamı”dır. Bazen cemaatle yan yana, bazen cemaatin önünde yürür. Cemiyetin sefaletini terennüm edip, “Cemaatle hemhâl, hemderd oldu. Neslimizin ruhunun doktoru o idi. Bedbaht bir nesil onu hastalarının başucunda, mezarlıkta, meyhânede, mahalle kahvesinde, hâsılı bütün sefaletlerinin yanında bulmuştu”. Âkif yaşadığı toplumdaki madunlar için bir umut, toplumun sefaletinden mustarip olan karanlıkta kalmış öksüz bir nesil için rehber olmuştur. Şiirleri, müminleri harekete geçirmede, “semalardan vahiy gibi inen bir feryat” gibi etkili olmuştur (Topçu, 2006: 16-7).

Âkif’in düşüncesinin belirgin özelliklerinden biri, din eksenli bir modernlik arayışına sahip olmasıdır. Bu özelliğini aceleci veya aşırı sembolik biçimde analiz edenler, onu “Batıcı” kategoriye yerleştirme yanlışlığına düşürebilir. Hâlbuki Âkif’in modernlik arayışı, Batı’nın siyasal ve kültürel emperyalizmi karşısında bir varoluş imkânı arama çabasıdır. Bu yanlış anlamalar, onun terminolojisinde “fazîlet” ve “mârifet” kavramlarının dikkate almamanın bir sonucudur. O, ahlâk temelli bir çağdaşlaşma, güncel bir ifâdeyle insanî kalkınma öngörür. Düşünce yapısında din, ahlâk, millîlik, modernlik ve toplumsal aktivizm uyumlu hâle getirilirken; İslâm toplumlarının atâleti ile Batı modernliğinin materyalist ve sömürücü özellikleri eşit ölçüde eleştiri konusu edilir. Âkif, ilerleme düşüncesini ve modernliği Batı’nın tekeline kurtararak (Şen, 2016: 252, 6) İslâm toplumlarının tüm insanlığa yeniden örneklik teşkil edeceği bir medeniyet tasavvurunun imkânlarını göstermeye çalışır.

Medeniyet

Hareket noktası, Batı’nın taklit edilmesi değildir. Aksine, hem vicdandan ve insanlıktan uzak Batı medeniyeti hem de ihânet içinde gördüğü Batılılaşma yanlıları, onun ateşli öfkesinden kendilerine düşen nasiplerini alır. Âkif’in düşüncesinin ana gayesi, “her türlü terakkiden mahrum İslâm âlemini uyandırmak”tır (Timurtaş, 1987: 20). İslâm düşünce tarihinin mirası veya halkın İslâm tasavvuru, onun için, çeşitli nedenlerden dolayı yeni bir medeniyet hamlesi başlatabilme gücüne sahip değildir. O, dinî düşünceyi özgünlüğüne kavuşturmaya veya ihyâ etmeye çalışır: “Doğrudan doğruya Kur’an’dan alıp ilhamı / Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm’ı” mısraları onun genel bir şiarı hâline gelmiştir.

Âkif’e göre, insanın, toplumsallığın ve dünyanın gerçekliğini kabûl eden İslâm ve Kur’an, yetkin bir medeniyet çerçevesi oluşturur. Bu medeniyet, insanın maddî ve biyolojik ihtiyaçlarını önemseydiği gibi mânevî ve ahlâkî ihtiyaçlarını da gözetir (Durak, 2016: 158). Âkif’e göre gerçek medeniyet, insanların eylemlerinde erdemlerle hareket ettiği ve asil değerleri gözettiği, “medeniyet-i fazıla”dır (Aydın, 2012: 70). Medeniyet-i fazılanın (erdemli medeniyetinin)

temelleri, dinî/İslâmî bir ahlâk eğitiminin üzerinde yükselir. Bilimin, sanatın, edebiyatın ve sanayinin insancıl sonuçlar vermesinin önkoşulu bu eğitimidir. Aksi hâlde insanlar bir ilerleme yanılsamasına düşebilir. Bu medeniyet için hem beceri (mârifet) hem de erdem (fazîlet) iki vazgeçilmez unsurdur.

Bilim ve teknoloji alanında yakaladığı başarıyı ahlâk ve insanlık alanında yakalamamış olan Batı medeniyeti, Âkif için sorunlu bir medeniyettir. Gerçek medeniyet ve gerçek çağdaşlık ahlâkî ve insanî değerler üzerinde yükselecektir. Bunun için medeniyetin temelinde ontolojik bilgi ve bu bilgiyi hayata geçiren dinî ahlâk yer alır. İnsanın erdemli olması için önce bilgi sahibi olması “Allah’ın yarattığı değerleri idrak” etmesi gerekir (Durak, 2016: 162-3).

Batı dünyasında tek boyutlu olarak gelişen medeniyet kısmen Âkif’in övgülerine mazhar olsa da bir bütün olarak kaygı oluşturur. Anadolu halkı Batı medeniyetinin yıkıcılığını I. Dünya Savaşı’nda özellikle de Çanakkale Cephesi’nde görmüştür. Âkif de Çanakkale Şehitlerine şiirinde ahlâkî temellerden yoksun kaldığında “medeniyet”in nasıl “barbarlaşma”ya hizmet edeceğini betimlemiştir.

“Ah o yirminci asır yok mu, o mahlûk-i asîl,
Ne kadar gözdesi mevcûd ise, hakkıyla sefil,
Kustu mehmedçiğin aylarca durup karşısına;
Döktü karnındaki esrârı hayâsızcasına.
Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medeniyet denilen kahpe, hakîkat, yüzsüz.
Sonra mel’undaki tahrîbe müvekkel esbâb,
Öyle müdhiş ki: eder her biri bir mülkü harâb” (Ersoy, 2008: 385).

Batı medeniyeti, gerçek bir medeniyet değil, bozguncu (kendi içinde barbarlığı barındıran) bir medeniyettir. Bakara Suresi iki yüz beşinci ayette barbar-bozguncu medeniyetler şöyle tasvir edilmiştir: “O, dönüp gitti mi (yahut bir iş başına geçti mi) yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez”. Âkif’in mısralarındaki ironik anlatım, bir medeniyetin iç çelişkilerini güçlü biçimde gözler önüne sermektedir.

İslâm medeniyeti ile Batı medeniyeti arasındaki farklılığı anlatmak için büyük çaba sarf eden Âkif için Batı’nın Osmanlılara, İslâm toplumlarına ve Türklere saldırısı esâsında bir medeniyet kavgasıdır. Türklerin Çanakkale’de karşılaştığı barbarlık, Anadolu’nun işgali sırasında yüzünü bir kere daha göstermiştir. Bu kez Âkif Batı medeniyetiyle hesaplaşmasını câmi kürsüsünde yaptığı irşat ile ortaya koyacaktır:

“Benim bu kürsüden söyleyecek bir sözüm varsa, o da Garp medeniyeti dediğimiz o rezil âlemin bir an evvel hâk ile yeksan olmasını temenniden

ibarettir. Ey Cemaati Müslimin! Sakın bu sözlerimden benim ilim düşmanı, maarif düşmanı, terakki düşmanı olduğuma zahip olmayınız. Benim bütün insanlar hesabına bilhassa dindaşlarım namına istediğim bir medeniyet varsa, o da her manası ile pek yüksek, namuslu, vakarlı bir medeniyettir, yâni bir fazîlet medeniyetidir. Garp medeniyeti maddiyattaki terakkisini mâneviyyat sahasında kat'ıyyen gösteremedi. Bilakis o ciheti büsbütün ihmal etti. Hayır, ihmal etmedi; bile bile çiğnedi” (19 Kasım 1920’de Kastamonu Nasrullah Câmii’nden Akt. Kabaklı, 1977: 142).

Âkif’in hedefinde sâdece İslâm topraklarını işgal eden İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar veya onların şımarık kuzeni Yunanlılar değil bir bütün olarak Batı uygarlığı bulunur. Onun için medeniyet-i fazıla dâvâsı, insancıl bir medeniyet dâvâsıdır. Bu nedenle o, pragmatist siyasal erdemlerden değil, etik, ontolojik, insanî erdemlerden söz eder. Âkif, Batı uygarlığının ve modernliğinin “yabancılaşma, alinasyon, ötekileştirme ve aşağılık kompleksi yaratma” çabalarına meydan okur (Emre, 2014: 151). Müslümanların ve Türklerin medenî özgüvenleri yükselişe geçtiği her dönemde onun uygarlık hayâli yeniden hayata geçme imkânı bulur.

ERDEM

Âkif’in düşüncesinin önemli özelliklerinden biri, insanlığı önplana çıkarma çabasıdır. Bu çaba, onun ahlâk ve fazîlete yaptığı vurgularda kendini daha açık gösterir. Onun ahlâk yorumu, topluma ve başka insanlara karşı sorumluluğa güçlü vurgular yapan aktivist bir yorumdur (Kara, 2011: 124).

Âkif’in ahlâk yorumunda insan belli bir kimlikle ilişkilendirilmeden soyut, ontolojik, evrensel bir varlık olarak görülür. O, insanı anlamak için insanın çevresinden değil, insanın kendinden hareket eder (Taştan, 2019: 427). Bireyin insanı anlaması, öncelikle ontolojik olarak kendini anlamasını gerektirir. Bu algıda ahlâk, spesifik bir toplumun ahlâk anlayışından ziyade, felsefenin etik kavramına denk düşer. Etik sorumluluk sahibi insan, kendinden aşkın bir varlıkla ilişkili yüce bir varlıktır:

“Haberdâr olmamışsın kendi zâtından da hâlâ sen,
‘Muhakkar bir vücûdum!’ dersin ey insan, fakat bilsen...

Senin mâhiyyetin hattâ meleklerden de ulvîdir:

Avâlîm sende pinhândır, cihanlar sende matvîdir” (Ersoy, 2008: 64).

İnsanın yüce varlık olması, diğer varlıklarla arasındaki hiyerarşik bir üstünlük olduğunu değil, diğer varlıklara karşı sorumlu olduğunu, diğer bir ifâdeyle yeryüzünde bir halife oluşunu gösterir. “İnsan, Allah’ın kendine verdiği ehemmiyeti anladıkça ve kendini tanıdıkça şahsına ve çevresine faydalı olur.

Aksi hâlde, kendiyle birlikte bir toplumu felâkete sürükleyebilir” (Taştan, 2019: 427).

Âkif’in ahlâkî duyarlılığı, yaşadığı toplumda yaygın olan cehâlet, taassup, yanlış tevekkül, hamaset, tembellik gibi illetlere karşı bir bilinç geliştirir. “Adâlet, doğruluk, cesaret, ölçülülük, sabırlı olmak” (Durak, 2016: 151-2) gibi değerlere vurgu yapan bu aktivist ahlâk, toplumsal sorunların çözümünde ilk ve en güçlü basamağı oluşturur. Toplumsal çözülme sürecinde dinî ve ahlâkî kavramların yanlış yorumlanmasının önemli rolü olduğunu gören Âkif, kurtuluşun anahtarını bu kavramlar üzerinde yeniden düşünmede bulur (Arıcan, 2014: 77).

Âkif’in literatüründe fazîlet veya erdem, Müslümanlığın ve Türklüğün “öz benliği, dini, ahlâkî, cevheri demektir”. Bu unsuru dikkate almadan herhangi bir kurtuluş çabasının başarıya ulaşma imkânı bulunmamaktadır (Kabaklı, 1977: 71). Âkif’in hem şiirleri hem de hayatı, sözcülüğünü yaptığı ahlâk sisteminin somutlaşmış birer ürünü olarak sonraki nesillere miras kalmıştır. Dinî temeller üzerine oturtan Âkif’in ahlâk anlayışında sorumluluk, ödev, eylem, hareket veya aktivizm, insanî ve toplumsal gelişimin imkânını verir. Kabaklı (1977: 33) “hareket unsuru”nun “Mehmet Âkif’te dinin yarısı”nı oluşturduğunu belirtmektedir.

EYLEM

Mehmet Âkif Ersoy, modernleşme sürecinde yaşanan değer çözümlerini önemli bir toplum ve medeniyet sorunu olarak görmüştür. Bu sorunun çözümü, ona göre İslâm ve Türk dünyasında inanç, dünya görüşü ve medeniyet algısı alanlarında bir ihyâyı, (dirilişi, rönesansı) gerektirmektedir. O, inanç ve değer temellerinin sağlamlştırılmasının yanında, gündelik hayattaki insan ilişkilerinin düzeltilmesini de temel bir sorun olarak görüp düşüncesinde, şiirlerinde ve konuşmalarında ahlâkî sorunları işlemiş ve ahlâk konusunda rol model olacak Köse İmam gibi tipler oluşturmuştur. Ancak Âkif, ahlâk konusunda söyleyeceği sözleri yazı ile sınırlandırmayıp, kendi davranışlarıyla değerler konusunda örnek olan nadir edebiyatçılar arasında yerini almıştır. O, özü, sözü ve davranışları arasında kendini tanıyan herkes tarafından takdir edilen bir ahenk oluşturmuştur.

Şiiri ve Kişiliği

Mehmet Âkif, şiirlerini toplumsal bir sorumlulukla yazmıştır. Konularını toplumun gerçekliğinden alan realist şair, Türk toplumunun ıstıraplarına ve sevinçlerine tercüman olur. Yaşadığı dönemin güncel, politik ve medeniyete ilişkin her sorunu, şiirlerinin konusu olmuştur (Timurtaş, 1987: 22). Onun şiirleri Türk toplumunun belli bir döneminin toplumsal ve siyasal tarihi hakkında okuyucuya kapsamlı bilgi verir. Toplumun ve dinin sesi olmak arzusuyla hareket

eden Âkif'in şiirlerini Karakoç (1987: 36) "İslâm ve realite" kelimeleriyle özetler. Dinin toplumsal gerçeklikteki yerini ve toplumsal gerçekliğin dindeki yerini sorgular, analiz eder. Toplum ve din olgularını uyumlu hâle getirmenin imkânlarını arar. Okuyucuda yüksek hissiyat ve coşku yaratmayı amaçladığı kadar, okuyucunun varoluşsal konularda derinlikli muhâkeme yapmasına da eşlik etmek isteyen bir üslubu vardır. Toplumun ahlâkî gelişimine katkı sağlamak için şiirlerini değerler eğitiminin birer aracı hâline getirmiştir (Taştan, 2019: 423).

Diğer taraftan onun şiiri, yoğun biçimde siyasî bağımsızlık ve iktisadî kalkınma vurgusu olan ideolojik bir niteliğe sahiptir. O, farklı yaşam tarzlarının olumsuz etkisi karşısında, millî bir yaşam tarzının savunuculuğunu yaptığı gibi, farklı iktisadî ve siyasî ideolojilerin olumsuz etkisini gidermek için düşüncelerini pratik (ideolojik) bir reçeteye dönüştürür. Bu ideoloji, ahlâkî değerlerle güçlenerek gündelik yaşamda anlık dönüşümler sağlama imkânı sunar. Doğu halklarının, Müslüman halkların, Türk halkının kafasında "Ne yapmalı?" sorusu, Âkif'in yazılarında somut ve uygulanabilir bir cevap bulur. O, çalışmayı, iyi ahlâkı, bilimsel yenilikleri takip etmeyi öğütler (Timurtaş, 1987: 23-4). Taklitçi bir yenilikçiliğe karşı durmak gerektiği gibi, toplumun tarihinde mevcut bulunan hastalıklardan da kurtulmak gerekir.

Âkif okuyucusuna "şiirle düşünme"nin (Karakoç, 1987: 42) ve şiirle harekete geçmenin imkânını verir. Toplumsal sefaleti, ekonomik yoksulluğu, siyasî esareti ve düşünsel çoraklığı ısrarlı bir memnuniyetsizlikle tasvir ederek âdetâ okuyucuyu bir gün ışığı aramaya zorlar. Şiirinin öbür yüzünde bu gün ışığı İslâm olarak okuyucunun gözleri önüne serilir (Karakoç, 1987: 35). O, hisleri karartmaya değil, ümide ve iyimserliğe hizmet eder. Okuyucu onunla birlikte "karanlık ufukların ardından doğacak şafağı düşünür" (Kabaklı, 1977: 25).

Nurettin Topçu sanatı, "bir büyük hayatı yaşamak ihtirasi" olarak tanımlar (Topçu, 2006: 23). Âkif, o büyük hayatı yaşayan nadir sanatçılarımızdan biridir. O, şiirleri ile kişiliğini bütünleştirerek, eserini kişiliğinin billurlaşmış bir portresi hâline getirmiştir. Âkif'in şiirlerinde övdüğü değerler, davranışlarının damıtılmış hâlidir. Âkif, edebiyatı bilgeliliğin ve edebî güzîde aracı olarak görmekle, sanat ile bohemlik veya avangartlık arasında zorunlu ilişki bulunduğunu düşünenlerin ezberini bozar. O, "tasvir ettiği karaktere tıpatıp uyan, onu yaşayan fazîlet adamıdır". İnsanlara "Boğaz tepelerindeki romantik köşklerden değil sefaletin içinden" ve onlarla "aynı seviyeden bakmıştır" (Kabaklı, 1977: 62, 64) . Düşüncesine ve sanatına karşı kıyıcı eleştirilerde bulunanlar, söz onun kişiliğine geldiğinde ya onu takdir etmiş yahut susmak durumunda kalmıştır.

İrfanı, erdemi ve eylemi arasında tenakuzun yer olmadığı Âkif, "gerçek bir dindar, katıksız bir vatansever ve halis bir mücahit" olarak bir toplumsal hareketin mânevî lideri konumuna gelmiştir. O, hitap ettiği halkın ve Müslüman

aydınların tam itimadını kazanmıştır (Düzdağ, 2008: 33). Onun emin kişiliği, düşüncelerinin ve şiirlerinin yayılmasında bir çarpan etkisi yapar. Okuyucu kâh onun kişiliğinden şiirlerine kâh şiirlerinden kişiliğine doğru gider. Âkif'in kişiliği üzerine anlatılan anekdotlar, onun şiirine giriş anahtarı gibidir. Bu anekdotları, fragmanları birleştiren edebî bir Âkif biyografisinin veya biyografik romanının yazılmamış olması bir eksiklik gibi görünmektedir. Ancak bu, pek de önemli bir eksiklik değildir. O, *Safahat*'ta kendi biyografisini anlatmıştır. Bir bakıma *Safahat* tek bir kahramanı anlatmaktadır; "O da Âkif'in kendisidir" (Kabaklı, 1977: 53-4).

Âkif'in kişiliğine ilişkin birkaç tespiti burada sunmak yararlı olabilir:

"Büyük adam, eseriyle hayatını birleştiren adamdır. Biz onda şu vasıfları arıyoruz: Önce bütün ömründe aynı kanaatin, aynı îmanın sahibi olan adamdır. Devirlere, zaruretlere, cemiyetlere göre değişmez, muhitine uymaz; muhiti kendine uydurur, uydurmazsa çarpışır. Cemiyetten daha kuvvetlidir; cemiyeti sürükleyicidir. Bu karaktere sahip insanların, yâni değer yaratıcısı olanların bir kısmı zekâsıyla, bir kısmı kalbi ve hisleriyle, bir kısmı da iradesiyle başka insanlara ve cemiyete üstündür, yaratıcıdır, sahiptir veya velidir" (Topçu, 2006: 19-20).

"Üstün insanlar arasında bazıları her bakımdan hem zekâ, hem duygu, hem de irade kuvvetleriyle cemiyetin insanlarına üstün durumdadırlar. Böylelerine muvazeneli karakter sahipleri denir. Bu üç türlü fonksiyonların da aynı seviyede yüksek ve keskin oluşu, insanoğlunu hilkatin harikulade bir eseri yapabiliyor. İşte Âkif yaradılışın bu lütfuna uğramıştı" (Topçu, 2006: 20).

"Vekar dolu bir alın, hayâ dolu bir çehre; şiddet dolu bir bakış, îman dolu bir sine" (Topçu, 2006: 22).

"Âkif'in bizde hayranlık yaratan en büyük tarafı ahlâk ve karakterindeki selabettir. Bütün hayatında eğilmek nedir bilmedi. Samimiyetsizlik, riya, dalkavukluk, korkaklık, inanç ve prensiplerden fedakârlık Âkif'in tanımadığı şeylerdir. İnanıldığı dâvâdan sonuna kadar dönmedi" (Timurtaş, 1987: 21).

"Doğruluk, şahsî menfaatlerden uzak oluş, vefakârlık, doğru bildiği yoldan aslâ inhıraf etmemek, prensipler hususunda hiçbir taviz ve fedakârlıkta bulunmamak, özü sözü tok ve doğru olmak, dalkavukluktan tiksirmek, mevki hırısından uzak bulunmak, engin vatanseverlik, memleket meselelerinde ferâgat ve fedakârlık Âkif'in seviyesinin ana çizgilerini teşkil eder" (Timurtaş, 1987: 26).

"Günlük yaşayışında kalabalıktan kaçarak üç beş dostun sohbetlerine sığınmaktan hoşlanan bu yalnız insan, bazen herkesi şaşırtacak kadar meydan adamı, vatan şairi olmuştur" (Kabaklı, 1977: 63).

"'Dost' dediklerine bağlanır, sevdiklerinin hoş olmayan ve kendi prensiplerine aykırı zaaflarına bile katlanırdı" (Kabaklı, 1977: 65).

“Fikir ve sanatta açık kalpli, hoşgörücüdür. Usulünce ve saygılı olan tartışmayı severdi. Câhillik, döneçlik, kabalık ve çalımçılığa ise hiç katlanamazdı” (Kabaklı, 1977: 66).

“Âkif, her olayda ve her fikir karşısında, kendine mahsus ‘kanaat’leri olan gerçek münevver idi. Olayların ardından sürüklenmezdi” (Kabaklı, 1977: 55).

“Hareket, fazîlet, ilim ve ülkü Müslümanı Âkif” (Kabaklı, 1977: 55).

“Mehmet Âkif bu mizacını, doğuştan getirdiği ve çevresinden aldığı olumlu etkilerle birlikte, en çok ‘Müslümanlık’ sayesinde yaptığına inanmış ve İslâmlığı ayrıca da ‘karakter dini’ olduğu için sevmiştir.” (Kabaklı, 1977: 55).

İDEAL/ÂSİM

Âkif’in tüm düşüncesi, insanî gerçekliği yadsımadan, erdemli bir medeniyeti yeniden ihyâ etmeyi amaçlar. O, din ile modernlik arasındaki gerilimleri çözmek için büyük uğraş verir. Kadîm değerleri zamanın ruhuna uygun hâle getirmenin ya da zamanın ruhuna kadîm değerlere uygun bir biçim vermenin yolunu arar. Ona göre bu yol, “süreçlilik” ve “değişim” ilkelerine aynı önemi vermekle bulunabilir. Onun ilk yazılarından itibaren konu hakkındaki düşüncesi nettir. Şiirlerinde yolu belirginleştirir ve bu yolda yürüyen Köse İmam, Hocazâde ve Âsım gibi ideal tipler oluşturur. Köse İmam yaşlı kuşağı, Âsım ise genç kuşağı temsil eder. Hocazâde, bu iki kuşağın birbirini anlamalarını sağlayan Aydınlanmış Müslüman (Âkif’in kendisi) kimliğiyle bilinir.

Köse İmam, ilk olarak *Safahat*’ın birinci kitabında aynı adı taşıyan şiirde çıkar karşımıza. Âkif onu okuyucuyla şöyle tanıştırır: “İlmi az, görgüsü çok, fitratı yüksek bir imam / Tanırım ben, ki hayatında tanıtmıştı babam”. Köse İmam’ın ilminin az olması, medrese eğitimiyle yetinmiş olmanın doğal bir sonucudur. Âkif’in onu “fitratı yüksek” olarak tanımlaması ise topluma rehberlik etmesinden, toplumsal çatışmaları-sorunları çözmeye aktif bir rol üstlenmiş olmasından kaynaklanır. Onun evinin kapısı günün her saatinde mahalleliye açıktır, âdetâ “han gibi bir şey; gece gündüz işler...” (Ersoy, 2008: 110). O çevresindeki evlerin, ailelerin hâlini yakından bilen, onların hayatının içinde olan, sorumluluk sahibi bir imamdır.

“Bana sor memleketin hâlini ben söyleyeyim:

Bir imam çünkü, bilir evleri...” (Ersoy, 2008: 114).

Köse İmam’ın duyarlı olduğu toplumsal sorunlar arasında aile hayatı da yer alır. O en çok nikâh kıyma görevini yerine getirmekte zorlanır. Kendisine nikâh için gelenler, kısa bir zaman sonra boşanma ilmühaberi yazmak için karşısına dikilirler. Yahut sefalet, hırgür ve aile içi şiddet düzeninde yaşamlarını sürdürürler. Parçalanmış aileler, yetimler, kocaları tarafından itilip kakılan kadınlar, ilgisiz yaşlılar, Köse İmam’ın toplumsal vicdanını yaralar:

“Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!

İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler; bunlar

Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;

Yoksa insanlığı bilmem nasıl anlar insan?” (Ersoy, 2008: 114).

Safahat'ın birinci kitabında Köse İmam'ın bir özelliğini daha öğreniyoruz: Nargile içmesi, enfiye çekmesi ve ehl-i sohbet olmasıdır. Bunlar onu zamanının sofu karakterli îmamlarından ayırır. Köse İmam'ın enfiye ve nargile tutkusu yıllar sonra “Âsım” şiirinde de “murdar” olduğu belirtilerek vurgulanır (Ersoy, 2008: 110, 302). Köse İmam'ın yaşadığı zaman ile bir sorunu vardır. O yayılmakta olan laikleşme ve sekülerleşme dalgalarından mustarıptır:

“Kimse söyletmiyor artık bizi bak sen derde;

‘Mürteci!’ damgası var şimdi bütün ellerde” (Ersoy, 2008: 114).

Âkif, *Safahat*'ın altıncı kitabı olan “Âsım”ı 1919-1924 yıllarında dergide parçalar hâlinde yayınlamış ve 1924'te kitaplaştırmıştır. Şiir'in çoğu, Köse İmam ile Hocazâde arasında geçen diyalogdan oluşur. Âkif, kuşakların olaylara, olgulara sorunlara bakışı arasındaki farklılığı diyalog yöntemiyle nihâî olarak çözer. Köse İmam ile Hocazâde arasında geçen diyalogda eğitim, ekonomi, aile, gençlik, kültürel yabancılaşma, aktüel siyaset gibi konulara değinilse de ana mevzû modernleşmedir. Geleneğin temsilcisi olan Köse İmam, kendi eğitim anlayışının, sorun çözme tarzının giderek daha az kabûl gördüğünün, hattâ yenilik adına horlandığının farkındadır. Gelecek konusunda ümidi kaybolmuştur (Çelik, 2020: 41-45). Medrese-mektep tartışmasında Köse İmam ile Hocazâde farklı tercihlere sahiptir. Ancak her ikisi de mevcut hâli ile bu eğitim kurumlarının beklenen hedeflere ulaşmadığını kabûl eder.

Köse İmam, “Âsım” şiirinde de mürteci damgasını üzerinden atamamıştır. II. Meşrûtiyetin ilânı, Abdülhamit karşıtı olan Köse İmam'ı kısa sürede hayâl kırıklığına uğratmıştır. Âkif'in kamuoyunda “Zulmü Alkışlayamam” olarak bilinen şiiri, “Âsım” kitabında yer alır ve tarihsel bir trajediyi dile getirir. Abdülhamit'e muhalif olan Köse İmam, Hürriyetin ilânı ile düşünce ve ifade özgürlüğünün ters yüz edildiğini görmüştür. Düşünce bir modaya dönüşmüş ve her türlü yeniliği savunmak çağdaşlık olarak görülmüş, geleneksel düşünce ise yarı resmî bir söylemle çağdışı (mürtecilik) olarak etiketlenmiştir. Âkif, bu kabûl edilemez duruma Köse İmam'ın gür sesiyle itiraz (isyân) eder:

“Ağlasın milletin evlâdı da bangır bangır,

Durma hürriyeti aldık diye, sen türkü çağır!

Zulmü alkışlayamam, zâlimi aslâ sevemem;

Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.

Biri ecdâdıma saldırdı mı, hattâ, boğarım...

Hiç olmazsa yanımdan kovarım.

Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam;
Hele hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam.
Doğduğumdan beridir âşığım istiklâle,
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.
Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal koyunum?
Kesilir, belki, fakat çekmeye gelmez boyunum.
Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim,
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.
Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım.
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım.
Zâlimin hasmıyım amma severim mazlûmu...
İrticân şu sizin lehçede ma'nâsı bu mu?" (Ersoy, 2008: 358).

"İşte ben mürteci'im, gelsin işitsin dünyâ!
Hem de baş mürteci'im, patlasanız çatlasanız!
Hadi kânûnunuz assın beni, yâhud yasanız!" (Ersoy, 2008: 359).

Hocazâde'nin geçmiş, tarih ve atalar konusunda duyarlılığı da gelecek nesiller için örnek oluşturur. O, ataların belirgin kusurlarını eleştirirken, bu onlara duyduğu bütüncül saygıyı sarsmaz:

"Memleket mahvoluyor, baksana, bedbinlikle.
Ben ki ecdâda söven maskaralardan değilim,
Anarım hepsini rahmetle... Fakat münfa' ilim" (Ersoy, 2008: 368).

Köse İmam'ın gelenekselçiliği, onu çağın sorunları karşısında çaresiz ve geleceğe karşı ümitsiz kılmaktadır. Hocazâde ise dinî düşüncenin yenilenme imkânı olduğunu, böylelikle İslâm ile modernlik arasındaki gerilimin sonlanacağını düşünür: "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmî /Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı". Hocazâde'ye göre yenileşme kaçınılmaz bir şeydir: "Ölümler dini değil, sen de bilirsin ki bu din, / Dirî doğmuş, duracak dipdiri, durdukça zemin" (Ersoy, 2008: 378). Yenileşme için Müslümanların insanlığın diğer kanatlarına, yâni bilim ve teknolojiye olan ilgilerinin yeniden artması gerekir.

"Mâdem ki bu din: Dîn-i beşer, dîn-i hayât,
Beşerin hakka refik olmak için vicdânı,
Beşeriyetle berâber yürümektir şânı,
Yürümez dersen eğer, rûhu gider İslâm'ın" (Ersoy, 2008: 379).

"Âsım" şiirinde diyaloga konu olan meselelerden biri, Köse İmam'ın oğlu Âsım'ın durumudur. Âsım, I. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde yiğitçe savaşmış, büyük kahramanlıklar göstermiştir. Savaşın bitmesiyle evine dönmüş ve sermayesi kaba kuvvet olan mahalle kabadayılığını meslek edinmiştir. Köse İmam, oğlunun durumunu şöyle getirir:

“Bizim ev mahkeme; hâkim, bereket versin, acar;
Geceden hükmü verir, gündüzün icrâyâ koşar!” (Ersoy, 2008: 394).

Âsım'ın mahalle kabadayılığının ötesinde, gizli bir gündemi de bulunur. Siyasî icraatlarından memnun olmadığı Babıali'yi basma düşüncesi doğmuştur kafasında. Köse İmam, duygularıyla hareket ettiği için başına bir dert açmasından korktuğu Âsım'a, söyle nasihat eder:

“Âsım, bana bak!

Yol yakinken geri dön, nâfile çıkmaz bu sokak.

Koşuyorsun, be çocuk, çarpacak alının duvara;

Dağılır sonra kafan, etme, çekil bir kenara.

Ne demir leblebi meslek bu, Ebû Zer-vâri?

Ömer'in zâbıtâ me'mûru geleydin bâri!

Sen o meyhâneyi basmakla mükellef miydin?

Ya kumarbazları ma'nâsı nedir tehdidin?

Toplanıp cümbüş ederken elin evlâdı, gece,

Hangi bir hakla gidip hepsini dövdün delice?

Na'ra atmış diye sarhoşları, tut sen, kovala...” (Ersoy, 2008: 394).

“Hiç bu mantıkla, a dîvâne, hükûmet mi yürür?

Bir cemâ'at ki erenler işi yumrukla görür,

Kafa bitmiş demek artık, çekiver kuyruğunu!

Kuvvetin hakkı mıdır enselemek bulduğunu?

Bize, Âsım, ne şunun yumruğu lâzım, ne bunun;

Birinin pençesi ister yalınız: Kânûnun.

Ver bütün kudreti kânûna ki vahdet yürüsün...

Yoksa millet değil ancak dağınık bir sürüsün...

Memleket zâten ayol baksana: Allak bullak,

Sen de hissinle yürürsen batırırın mutlak” (Ersoy, 2008: 396).

Nasihati Âsım'a tesir etmeyen Köse İmam, bir umutla, gençlerle daha iyi iletişimi olduğunu düşündüğü Hocasâde'den yardım ister. Hocasâde Âsım'la konuşup Avrupa'da yarım kalan tahsilini tamamlamaya râzı edecektir Âsım'ı. Hocasâde için savaş meydanlarından tanıdığı Âsım, gelecek için ümit veren gençlerdendir. Hem sağlam bir vücuda hem de sağlam bir kafaya sahiptir: “Boynu dehşetli, evet, beyni de lâkin zinde; / Kafa enseyle beraber gidiyor seyrinde” (Ersoy, 2008: 390).

Köse İman, Âsım'ı yola getirmek için Hocasâde'den yardım istemekle, dini güncel bir biçimde yorumlamanın zaruretini pratikte kabûl etmiş gibidir. O da, Âsım'ın Batı'ya eğitim için gitmesini bir çıkış yolu olarak görmüştür. Hocasâde, Âsım ile konuşurken ona yapmaması gerekenleri sıralamak yerine, ne yaparsa dinine, milletine, memleketine ve halkına daha faydalı olacağını anlatır.

Hocazâde'nin Âsım'a söyledikleri, Âkif'in Doğulu, Müslüman ve Türk gençlerine hitabeti olarak tarihe geçmiştir:

“İnkılâb istiyorum ben de, fakat, Abdu gibi...
Yoksa, ellerde kör âlet efeler tertîbi,
Bâbîâlî'leri basmak, adam asmakla değil.
Çek bu işten bütün ihvânını, kendin de çekil.
Gezmeyin ortada, oğlum, sokulun bir sapaya,
Varsa imkânı, yarın avdet edin Avrupa'ya.

...

Hadi tahsîlini ikmâle tez elden, hadi sen!
Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,
Ma'rifet, bir de fazîlet... iki kudret lâzım.
Ma'rifet, ilkin, ahâlîye sa'âdet verecek
Bütün esbâbı taşır; sonra fazîlet gelerek,
O birikmiş duran esbâbı alır, memleketin
Hayr-ı ı'lâsına tahsîs ile sarf etmek için.

...

Sâde Garb'ın, yalnız ilmîne dönsün yüzünüz.
O çocuklarla beraber, gece gündüz, didinin;
Giden üç yüz senelik ilmi ilk elden edinin.
Fen diyârında sızan nâ-mütenâhî pınarı,
Hem için, hem getirin yurda o nâfi' suları.
Aynı menba'ları ihyâ için artık burada,
Kafanız işlesin, oğlum, kanal olsun arada” (Ersoy, 2008: 402-4).

Âsım şiiri, üç kuşağın dünyaya bakışlarında uzlaşa sağlayıp geleceğe umutla bakma imkânı vererek biter. “Ne yapmalı?”, sorusuna geleneksel dindarlığın sesi Köse İmam, Âsım'ın eleştirisi konusu edilen eylemleri üzerinden, yâni ne yapılmaması gerektiğini açıkça ortaya koyarak cevap verir. Pehlivanlık, savaş meydanında düşmana karşı gerektir. Âsım'ın toplumun içinde hissiyata dayalı ve meşrûiyeti kendinden menkul güç kullanması hem Köse İmam hem de Hocazâde tarafından kaygıyla karşılanır. Toplumsal sağduyuyu kişiliğinde billurlaştırmış olan Köse İmam, oğluna hissiyatını îmanına rehber edinmiş Hz. Ebuzer gibi değil, meşrûiyetini kamudan ve kanundan alan Hz. Ömer gibi liderlerle iş birliği yapmasını tavsiye eder: “Ne demir leblebi meslek bu, Ebû Zer-vâri? / Ömer'in zâbita me'mûru geleydin bâri!” (Ersoy, 2008: 394).

Hocazâde ise Âsım'ın, 20. yüzyılda İslâm toplumunu (“medine-i fazıla'yı) yeniden inşâ etme amacına odaklanmasını sağlar. Toplumun kalkınması ve yeni bir medeniyet hamlesi için, yapılması gereken Doğu'nun fazîleti ile Batı'nın

mârifetini birleştirmektedir. Gençlerin bir yüzü kendi tarihlerine diğer yüzü ise Batı'ya dönük olmalıdır.

Âsım'ı dört özelliği ile tanıyoruz. Birincisi, Dünya Savaşı'nda îman kuvvetiyle benliğini fedâ ederek savaşıp büyük zaferler kazananmış gençlerden biri olmasıdır. İkincisi toplumun sefaleti, sorunları ve çatışmalarına karşı yüksek bir duyarlılık sahibi olmasıdır. Üçüncü özelliği ise toplum için bilimin değerini kavramış Hocazâde gibi ilim ehline saygı duyup, rehberliğini kabûl etmesidir. Dördüncüsü, onun geleneksel dinî düşünceye bağlı ve toplumsal sağduyusu (fıtratı) kuvvetli bir din adamının oğlu olmasıdır. Âsım'ın ikinci özelliği, siyaseti bir meslek edinmeye yatkındır. Şiirde Köse İmam ve Hocazâde'nin çabası, Âsım'ı kaba-gündelik-banal siyasetten kurtarıp din ve medeniyetin uzun vadeli hedeflerine hizmet yoluna sokmak içindir. Âkif bu şiirinde, “genç nesillere, içinde bulunulan durumu çizerek, bir yön ve yol gösteriyor ve açık bir ödeve çağırıyor” (Karakoç, 1987: 45). Âsım'ın Köse İmam'ın oğlu olmasıyla, Âkif okuyucusuna, modern İslâmcılık hareketinin en önemli insan kaynağının bir şekilde ailesinde din eğitimi almış ve dinî yaşantıyla tanışmış olan gençlerden oluştuğunu hatırlatmış oluyor.

Âsım, bedeni ve zihni sağlam olan toplumun geleceğini inşâ edecek gençlerdendir. Şiirin gençlere verdiği en önemli mesaj, aceleyle hareket edip mahalle kabadayılığı yapmanın veya siyasî isyan tertiplerine kalkışmanın toplumun genel iyiliğine katkı sağlayacak işler arasında yer almadığını hatırlatmaktır. Eğitim amacıyla Batı'ya gönderilen Âsım'ın orada hangi bilimi, mesleği veya mühendisliği öğreneceğini bilmiyoruz. Bildiğimiz memlekette eksikliği duyulan mârifeti tamamlayacak bir tahsil olmasıdır. Âkif'in bunu bir zorunluluk olarak görmesi, 19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı'da temelleri atılmış olan modern mekteplerin başarısından şüphe duyduğunu göstermektedir. Bu modern mektepler memleketin kalkınmasına hizmet etmek yerine, onun düşüncelerini yabancılaştırmak gibi yanlış bir misyon edinerek bir sapma göstermiştir. Fazîletin önemini kavramış olan Âsım ve arkadaşlarının misyonları arasında bu sapmalara bir son verme vardır. Ayrıca Asım'ın eğitim amacıyla Avrupa'ya gönderilmesi, sağlam bir özgüvenin göstergesidir.

SONUÇ

Sonlandırırken “İslâm Şairi” Mehmet Âkif hakkında genel düşüncelerin bir özetini vermek yararlı olabilir. Âkif, kendi uygarlığına bakarken, onu tarihin sayfalarında bir şaheser gibi görme eğiliminde olmamıştır. İslâm medeniyeti, toplumun tüm aktüel meselelerinin çözümünde tek ve yetkin bir imkân sunmaktadır. Tarihe yön veren maddî kültür değil, insan ilişkilerini düzene sokan faziletler, erdemler, değerlerdir. Bunları çağın gerçekliği, sorunları ve

imkânlarıyla kaynaştırıp İslâm medeniyetini yeniden şahlandırmamak için herhangi bir engel bulunmamaktadır. “Diriliş Şairi” Sezai Karakoç’un belirttiği gibi, Âkif, “günlük medeniyet yaşantısını realist çizgilerle tespit edip”, Müslümanları “günün destanını” yazmaya ve geleceği yeniden kurmaya çağırıyor (Karakoç, 1987: 44-5).

Âkif’in yaşadığı dönemde milliyetçi düşünür Gökâl, hakikati aramaktan uzaklaşıp “hâl ve şartlara uygun reçeteler” hazırlamaya yönelmiştir. Onun sosyolojik düşünceleri siyasî stratejilere endekslendiği ve sağlam temeller üzerine oturmadığı için kısa sürede değerini yitirmiştir (Güngör, 1986: 86). Gökâl’in siyaset eksenli bir sosyoloji ve terminoloji kurgulayarak, harsın ve tarihin içini boşatması düşünce tarihimizin önemli ironilerinden birini oluşturur. O, Güngör’e (1986: 82) göre, “Türk kültürünü yanlış anlayanların en kaliteli örneği”ni oluşturur (Özyurt, 2018: 24). Gökâl, muasırlaşmanın koşulunu İslâm irfanından ve İslâm medeniyetinden vazgeçmekte görmüştür. Bu aynı zamanda İslâm ahlâkının kamusal işlevini sona erdirmek demektir. Dinî ahlâka sırt dönerek ahlâkı töreye indirgemiş olan Gökâl’in (1976: 13) “Ahlak” şiirinde ne bireye ne de insanlığa yer olmadığı ve Türk milliyetçileri için erdemin Türklüğe hizmetle sınırlandığı görülür: “Ben sen yokuz biz varız / Hem Ogan hem kullarız / Biz demek Bir demektir / Ben sen ona taparız!”.

Âkif, (2008: 191) *Safahat*’ın üçüncü kitabı olan “Hakkın Sesleri”nde, “Siz iyiliği emr eyler, kötülükten nehy eder, Allah’a inanır olduğunuzdan, insanların hayrı için meydana çıkarılmış en hayırlı bir milletsiniz...” mealindeki Âl-i İmrân Suresi’nin üçüncü ayetine epigraf olarak yer verir. Asr-ı Saadet döneminde yirmi beş yılda kurulan İslam medeniyetinin dünyada emsalsiz olduğunu anlatır:

“Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz:

Gelmişiz dünyâyâ milliyet nedir öğretmişiz!

Kapkaranlıken bütün âfâkı insâniyyetin,

Nûr olup fişkırmışız tâ sînesinden zulmetin;

...

Görmemiş benzer o müthiş seyre, hem görmez beşer.

Bir taraftan dînimiz, ahlâkımız, irfânımız;

Bir taraftan seyfe makrun adlimiz, ihsânımız;

Yükselip akvamı almış fevc fevc âgûşuna” (Ersoy, 2008: 191).

Âkif’te uygarlık, din esaslıdır ve ancak dinî ahlâk ve fazilet üzerinde yükseldiğinde kâmil hâle ulaşır. Din, ahlâk ve fazilet birlikteliği, dünyanın hangi coğrafyasında veya hangi kavim vasıtasıyla varlık gösterirse gösterebilir, tüm insanîyetin ve beşerîyetin hayat imkânını artırır. Vicdan, irfan ve medeniyet ahlâklı toplumun oluşumunda önemli işlevlere sahiptir, ancak yüksek ve muvâzeneli bir ahlâkın ortaya çıkışını ve devamlılığını sağlayamaz. “Ne irfandır

veren ahlâka yükseklik ne vicdandır; / Fazîlet hissi insanlarda Allah korkusundandır” (Ersoy, 2008: 267). Sosyolojik bir inceleme sahip olan Âkif, “yaptırım” olmadan, toplumsal normların sağlıklı bir düzeni sağlamada yetersiz kalacağını bilmektedir.

KAYNAKÇA

- Arıcan, M. K. (2014). “Mehmet Âkif’te İslâm Düşüncesinin Temel Problemi Olarak Sorunlu Tevekkül Anlayışı ve Eleştirisi”, *Mehmet Âkif ve Gölgeler*, Ed. D. M. Doğan, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 76-83.
- Aydın, H. (2012). “Mehmet Âkif Ersoy’un Uygurlık İmgesi: Doğu’nun ve Batı’nın Eleştirisinden ‘Medeniyet-İ Fâzıla’ya”, *Kelam Araştırmaları*, 10(1), 45-80.
- Çelik, Y. (2021). “Mehmet Âkif Ersoy’un ‘Âsım’ı: Aydının Yaşadığı Dönemle İmtihani ve Yeni Bir Nesil Teklifi”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 40-52.
- Durak, N. (2016). “Mehmed Âkif Ersoy’un Düşünce Dünyasında Ahlâk, Erdemler ve Medeniyet İlişkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 151-169.
- Düzdağ, M. E. (1997). *Mehmet Âkif Ersoy*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Düzdağ, M. E. (2008). “Giriş”, *Safahat*, Mehmet Âkif Ersoy, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, Yayınları, 19-66.
- Emre, İ. (2014). “Modernleşme ve Mehmet Âkif Ersoy”, *Muhafazakâr Düşünce*, 39, 51-59.
- Enginün, İ. (2021). “Edebiyatımızın Doruklarından Mehmet Âkif Ersoy”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35, 25-4.
- Ersoy, M. Â. (2008). *Safahat*, Haz. M. E. Düzdağ, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güngör, E. (1986). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- İmamoğlu, T. (2016). “Mehmet Âkif Ersoy’da Düşünce-Eylem İlişkisi”, *İLTED*, 45, 15-25.
- Kabaklı, A. (1977). *Mehmet Âkif*, İstanbul: Toker Yayınları.
- Kaplan, M. (1978). *Şiir Tahlilleri-I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2011). “Âkif’in Aktif Din ve Ahlâk Anlayışı”, *Vefatının 75.Yılında Mehmet Âkif Ersoy*, Ed. V. Işık, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 115-143.
- Karakoç, S. (1987). *Mehmet Âkif*, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Meriç, C. (2013a). *Kültürden İrfana*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2013b). *Ümrandan Uygurlığa*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay, O. ve Düzdağ M. E (2019). “Mehmet Âkif Ersoy”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/mehmed-Âkif-ersoy>
- Orçan, M. (2014). “Toplumsal ve Kültürel Değerinin Aydını Olarak Mehmet Âkif Ersoy”, *Mehmet Âkif ve Gölgeler*, Ed. D. M. Doğan, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 202-208.

- Özyurt, C. (2004). “Gökalp Ulusçuluğunda Kurucu Unsur Olarak Din”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1, 218-238.
- Özyurt, C. (2011). “Mehmet Âkif’in Şiirlerinde Doğu Batı Gelenek ve Modernlik”, *Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Haz. M. Narlı ve başk. Balıkesir: Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 261-280.
- Özyurt, C. (2018). “Erol Güngör’ün Tarihsel ve Çağdaş İslâm Sosyolojisi”, *Cumhuriyet Dönemi Milli Düşünce Sistematğinde Erol Güngör*, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 23-38.
- Özyurt, C (2021). “Devlet Ana ve Osmanlı Romanlarında Osmanlı Kimliğinin İnşası”, *Kemal Tahir Kitabı Bir Aydın Üç Dönem*, Haz. A. Öz, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 461-484.
- Şen, H. (2016). “Mehmed Âkif Ersoy’un Düşüncelerinin Biyografik Analizi”, *Sosyoloji Dergisi*, 34, 243-268.
- Taştan, M. (2019). “Ahlâk ve Edebiyat İlişkisi Açısından Mehmet Âkif Ersoy Örneği”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 423-431.
- Timurtaş F. K. (1987). *Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Topçu, N. (2006). *Mehmet Âkif*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ziya Gökalp (1976). *Yeni Hayat Doğru Yol*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ziya Gökalp (1997). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri-I*, Haz. R. Kardaş, İstanbul: MEB Yayınları.

BÖLÜM 16

TAKSİ ŞOFÖRLERİNİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR: TEKİRDAĞ DEĞİRMENALTI TAKSİ DURAĞINDA ÇALIŞAN ŞOFÖRLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Coşkun DİKBIYIK¹

Emre GÜN²

GİRİŞ

Pek çok meslekte olduğu taksî şoförleri de mesleklerini icra ederken bazı zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bunlar şoförlerin moral motivasyon durumlarından, müşteri profiline ve yol güzergahlarına kadar çeşitli biçimlerde kendisini göstermektedir. Şoförlerin moral motivasyon bozukluğunu müşteriye yansıtması ya da müşterinin moral motivasyon bozukluğunu şoföre yansıtmasından kaynaklanan sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Normal müşteri profilinin dışında özellikle geç saatlerde aşırı alkollü veya şüpheli müşteri profilleri taksî şoförlerini tedirgin etmektedir. Özellikle bilinmedik güzergahlar da şoförler için kimi zaman kaygı verici bir durum arz etmektedir. Bu noktada taksî şoförleri gasp, yaralanma ve cinayete kadar gidebilen olumsuzluklarla karşılaşabilmektedirler. Bu yönüyle taksî şoförlüğü belirli riskleri taşıyan bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan, müşterisine kötü muamele eden, uygunsuz tekliflerde bulunan ya da fahiş fiyat uygulayan meslek etiği açısından olumsuz şoför örnekleri de görülmektedir. Tabii ki bu durum tüm şoför esnafına teşmil edilemezse de taksî şoförleri hakkında belli bir ön yargının oluşmasına neden olmaktadır.

¹ Dr. Öğr. Üy. Tekirdağ namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
cdikbiyik@nku.edu.tr ORCID No:0000-0002-2006-4787

² Sosyolog, Tekirdağ namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü mezunu
emregun59@gmail.com. ORCID No:0009-0005-563-3162

Bu çalışma taksii şoförlerinin mesleklerini icra ederken karşılaştıkları sorunları Tekirdağ Değirmenaltı taksii durağında çalışan şoförlerin bakış açısı üzerinden araştırmayı hedeflemiştir. Bu seçimde Değirmenaltı durağının kolay ulaşılabilir olması yanında, kentin yoğun ve canlı bir mekânında bulunması etkili olmuştur. Bu amaçla Değirmenaltı Durağında alışan 8 tane taksicisi ile yarı yapılandırılmış mülakat tekniğine göre 2022 yılının Ocak-Haziran ayları arasında değişik zamanlarda yüz yüze görüşmeler yapılmış ve konuya ilişkin veriler toplanmıştır. Böylelikle taksicilerin sorunları yerel ölçekte değerlendirilmiş olacak ve konuya ilişkin olarak literatüre sınırlı da olsa bir katkı sağlanacaktır.

Konu önce Kuramsal/Kavramsal ereve başlığı altında genel olarak değerlendirilmiş sonra çalışmanın yöntemi hakkında bilgi verilmiş, akabinde Bulgular kısmında incelenmiş ve sonuç kısmı ile nihayetlendirilmiştir.

KAVRAMSAL/KURAMSAL ÇERÇEVE

Word dosyasında sayfa kenar boşlukları her kenardan 2 cm olmalıdır. Aynı zamanda sayfa 24x16 cm boyutlarında olmalıdır. Başlık, alt başlık, dipnot, tablo vb. için bu metindeki formatı dikkate alınız.

Taksilerin Hayatımızdaki Konumu

Taksi kelimesi Fransızcadaki taxi "ticari otomobil" sözcüğünden alınmıştır. Sözcük Latince taxare "değer biçmek, hesaplamak" anlamına gelmektedir. Fransızca taxe "tarife, ücret, vergi" sözcüğünden türetilmiştir. Fransızca voiture à taximètre sözcüğü ise "ücret ölçme cihazıyla donatılmış kiralık at arabası" demektir. (Etimoloji Türkçe Etimoloji Sözlüğü, t y). Bu anlamda Türkçede taksii, "belirli bir ücret karşılığı yolcu taşıyan, taksimetresi olan otomobil" (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, t y) olarak tanımlanmaktadır.

Taksiler dünyanın her yerinde yaygın hale gelen toplu taşıma türlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısa mesafeli olarak bireysel ve küçük gruplara hizmet vermektedirler. Gerek iş yaşamında ve gerekse özel yaşamda ulaşımda bir seçenek olarak değerlendirilmekte belli bir ulaşım konforuna sahip olarak otobüs tren gibi toplu taşıma araçlarına alternatif oluşturmaktadır (Belwal, R., Minhans, A. ve Al-Balushi, A. M. 2013:34). Bu yönüyle taksiler kolay erişilebilirlik ve belli bir konfor sağlamalarına bağlı olarak toplu taşıma araçlarından sonra en çok kullanılan ulaşım vasıtaları olarak işlev görmektedirler (Kılıç, 2019:115).

Ticari taksiler illerde belediyeler tarafından belirlenen çalışma usul ve esaslarına bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. Burada taksii

duraklarının açılması, araçlarda bulunması gereken teknik özellikler ve ruhsatlandırma gibi işlemler yapılmaktadır (Erdoğan, 2016:19).

Taksi Şoförlerinin Çalışma Esasları

Taksi şoförü bir meslek olarak taksiyi kullanan, yolcuları sabit bir tarifeye göre taşıyan ve buna göre fiyat talep eden kişidir (çalışmaportali.com/taksi-soforu, 2021). Taksi şoförleri, şehir içinde veya ihtiyaç halinde yakın şehirler arasında da çalışarak, taksimetrelerinin gösterdiği miktarda ücret karşılığında yolcularını taşımaktadırlar (İlkaya, 2017:1.)

Taksi şoförlerinin görevleri genel olarak şöyle sıralanmaktadır:

İşletmenin genel çalışma prensipleri doğrultusunda, araç, gereç ve ekipmanları etkin bir şekilde kullanarak, işçi sağlığı, iş güvenliği ve çevre koruma düzenlemelerine ve mesleğin verimlilik ve kalite gereklerine uygun olarak:

- a) Taksiiyi diğer taşıtlara ve trafik kurallarına uyararak kullanmak,
- b) Araca inerken ve binerken ve bagajlarını yüklerken yardım etmek,
- c) Taksimetrenin gösterdiği tutarı yolcudan almak,
- d) Aracı temizlemek, iyi çalışma koşulları için bakım ve küçük onarımlar yapabilir vb. görev ve işlemleri yerine getirir (calismaportali.com/taksi-soforu/).

Burada konumuz bağlamında araştırmanın geçtiği Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi'nin belirlemiş olduğu taksi şoförlerinin uyması gereken kurallar ve çalışma esaslarına değinmekte yarar görülmüştür. Bu kapsamda 2021 yılında Yayınlanan Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Ticari Taksi (T Plaka) ve Taksi Durakları Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (tekirdag.bel.tr, 2021) değerlendirilmiştir. Yönetmelik toplam 31 ve geçici 8 maddeden oluşmaktadır. Yönetmelik “yolcu taşımacılığı yapmak üzere faaliyet gösteren mevcut taksi durakları ile yeni açılacak taksi duraklarının kurulum şartlarını, T Plakalı araçların taşınması gereken özellikleri, uyulması gereken kuralları, çalışma şekil ve şartları ile denetim ve yaptırım şartlarını kapsar” denilmekte (Madde 2) ve bu çerçevede hükümler yer almaktadır. Ancak bazı maddelerin uygulanmasında taksi şoförleri için sorunlar ve riskli durumlar yaratmaktadır

Belediye'nin UKOME kapsamında yayınladığı yönetmeliğin 20 maddesinin 20. Bendinde “Yolculara daima nazik davranılarak tartışmaya girilmeyecektir. Ancak, yolcunun aşırı alkollü olması ya da akli dengesinin yerinde olmaması hallerinde, sürücüyü aracın kullanımını tehlikeye düşürecek şekilde müdahale etmesi veya sürücüyü hakaret etmesi ve saldırgan davranması halinde; araç durdurularak, 155 ve 156 numaralı telefonla kolluk kuvvetlerinin müdahalesi beklenecektir” denilmektedir. Bu kural, yolcular açısından olumlu olmakla

birlikte taksi şoförleri açısından kendilerine yönelik fiziki bir müdahalede savunmasız bir konuma itmekte yaralanma ve cinayete varabilecek riskli durumları da beraberinde getirmektedir.

Yönetmeliğin 20. Maddesinin 25. Bendinde yer alan “Hizmetlerin aksamaması için her durak resmî tatil günleri ve geceleri çalışmak üzere sayıları 2'den az olmamak şartıyla, toplam mevcudunun 1/4'i oranında nöbet çizelgesi yapmak suretiyle çalışmak zorundadır.” kuralıyla mecburi mesai yapmak durumunda kalmaktadırlar. Bu durum yasal olarak da 6 Mart 2004 tarihli 25425 sayılı Resmî Gazetede yer alan İş Kanunu'na İlişkin Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma Yönetmeliği'nin 5. Maddesinde “Fazla çalışma süresinin toplamı bir yılda iki yüz yetmiş saatten fazla olamaz. Bu süre sınırı, işyerlerine veya yürütülen işlere değil, işçilerin şahıslarına ilişkindir” (Resmi Gazete, Mart 2004) şeklinde belirtilmesine rağmen taksi şoförlerinin uyması gereken yönetmelikte buna değinilmemiştir.

Yine aynı yönetmeliğin 20. Maddesinin 30. Bendinde yer alan “taksi şoförleri yakın ve uzun mesafe ayırımı yapamaz Trafik yoğunluğu ve iklim şartları gözetmeksizin yolcu taleplerine cevap vermek zorundadır.” maddesi taksi şoförlerinin ağır hava koşullarında bile çalışmak zorunda olduklarının bir göstergesidir.

Taksi şoförleri belediyelere bağlı olarak açılan taksi duraklarına kayıtlı olarak mesleklerini icra etmektedirler. Taksi durakları ise bir “işyeri” statüsünde olmayıp bir kooperatif yapısı özelliği taşımaktadır. Bu nedenle de şoförlerin bir çalışan sıfatıyla buraya bağlı olarak sağlık hizmetlerinden yaralanması söz konusu değildir. Ayrıca da zamanlarının önemli bir kısmını çalışmaya ayıran taksi şoförlerinin koruyucu sağlık hizmetlerinden de yeterince yararlanmadığı da tespit edilmektedir (Erdoğan, 2016:2). Bazı taksi şoförlerinin belli bir şirket adı altında çalışmayıp günlük kazançla yetinmeleri de sağlık hizmetlerinden yararlanamamalarının bir nedenidir. Sosyal Güvenlik Kurumu'nun sağlık güvencesi primi adı altında vatandaşlardan tahsil ettiği ücreti karşılayamamaları buna sebep olarak gösterilebilir niteliktedir.

Taksi Şoförlerinin Karşılaştığı Sorunlar

Taksi şoförleri meslek yaşantıları içinde pek çok sorunla karşılaşabilmektedir. Bunları psikolojik durum, şiddete maruz kalma ve çalışma şartları kapsamında kısaca değerlendirmek yararlı olacaktır.

Taksi şoförlerin mesleklerini icra ederken yaşadıkları sorunların başında anksiyete düzeyleri ve psikolojik durumlarında görülen olumsuzluklar önemli bir etken olmaktadır. Yapılan çalışmalar şoförlerin ruh sağlığına ilişkin olarak yaşadıkları olumsuzlukların trafik kazalarına sebebiyet verici sonuçlar

doğurduğunu ortaya koymaktadır (Buss ve Perry, 1992). Akan ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada gürültü kirliliğine maruz kalan sürücülerde anksiyete ve depresyon gibi psikolojik rahatsızlıklar belirdiği ve bunun yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. (Akan, Yılmaz, Özdemir ve Korpınar, 2012). Demircioğlu ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada taksi dolmuş ve otobüs sürücülerinde başta boyun ve bel olmak üzere vücutlarının bazı bölgelerinde çeşitli ağırlar meydana geldiği, bu ağırların, yorgunluk ve uyku sorunları yanında zamanla bazı bedensel özrürlük gibi sorunlara yol açarak yaşam kalitesini olumsuz etkilediği görülmektedir (Demircioğlu, Baş ve Atasavun Uysal, 2019). Bu gibi durumlar sadece şoförlerle sınırlı kalmayıp yolcuların ve çevredeki diğer insanların maddi ve manevi olarak zarar görmesine yaralanma ve ölüm gibi kazalara yol açabilmektedir.

Taksi şoförlerinin karşılaştıkları diğer önemli bir sorun şiddete maruz kalmadır. Taksi şoförleri yaptıkları iş gereği her türlü insan tipleriyle karşılaşmakta, kentin ücra köşelerine de gitmekte ve gece saatlerinde de çalışmak durumunda kalmaktadırlar. Bu durum çeşitli riskleri de beraberinde getirmektedir. Dünyanın pek çok yöresinde böylesi durumlarla karşılaşmaktadır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde taksi şoförleri ölümcül saldırı açısından en yüksek riskle karşı karşıyadır; bu ortalama Amerikalı işçinin riskinin 30 katından fazladır. Güney Afrika'da taksi şoförlerinin karşılaştığı riskler yine çok yüksektir. 1 Ocak 1996 ile 30 Nisan 2000 arasında 1.096 taksi cinayeti rapor edilmiştir (Chappell, ve; Di Martino,2006:75). Yine gece çalışmak suç oranlarının yüksek olduğu bölgelere gitmek zorunda kalmak, nakit parayla çalışmak gibi nedenlere bağlı olarak taksicilerin şiddete uğrama riskleri çoğalmaktadır. Bu nedenle diğer meslek gruplarına göre şiddete uğrama oranları %60'lara kadar yükselmektedir (Essenberg, 2003, s.15). Dursun ve arkadaşlarının İstanbul'da 96 taksi sürücüsü üzerine yaptığı araştırmada son bir yıl içinde, taksi sürücülerinin %83'ü sözel şiddete, %40'ı fiziksel şiddete, %16'sı taciz/istismar ve %42'si yağma/gasp olaylarına maruz kalmışlardır (Dursun, Aytaç ve Sokullu Akıncı 2011).

Çalışma şartlarını getirdiği bazı zorluklardan da söz edilebilir. Taksi şoförleri gündüz, akşam ve gece olmak üzere vardiyalı bir şekilde çalışma saatleri sürekli değişmektedir. Bu değişiklik düzenli bir ve dengeli bir yaşam kalitesini uyku alışkanlığını bozmakta ve çalışma verimliliğini düşürmektedir. Hatta gece geç saatlere kadar çalışmak durumunda kalmaları çeşitli güvenlik sorunlarına yol açabilmektedir (Öztürk Sarıbay, 2020:220). Ayrıca işleri gereği trafikte yolcu alabilmek için sıkça durmak, yerine göre yavaşlamak ya da hızlanmak zorunda kalabilmektedirler. Bu durum onların işlerini güçleştirmekle

birlikte gerek kendi sağlıkları ve gerekse trafik ve yolcu güvenliği açısından zaman zaman riskli durumlar yaratmaktadır (Kılıç, 2019:116).

Taksi Durakları ve Tekirdağ SüleymanpaŐa Değirmenaltı Taksi Durağı

“Taksi durağı bir caddede veya özel mlkte taksilerin yolcuları beklemek için sıraya girdiği bir alandır. Duraklar normalde havaalanları, tren istasyonları, metro istasyonları, otobüs depoları, feribot terminalleri, alışveriş merkezleri ve ana cadde kavŐakları gibi trafiğin yoğun olduğu yerlerde bulunur” (Taksi Durağı, 23 Ekim 2023). Türkiye’de toplam 3511 taksi durağı olduğu ifade edilmektedir (TAKSİ DURAKLARI.net, t. y.). Taksi Şoförlerinin müşteri beklerken, mola verdikleri bir mekân olması sebebiyle taksi durakları oldukça önem arz etmektedir. Ancak bu taksi duraklarında her zaman barınacak bir yer bulunmamaktadır. Taksi Şoförleri kimi zaman araçlarının içinde beklemektedirler. Barınma imkânı olan taksi duraklarında ise genelde herhangi bir konfor bulunmamaktadır. Çalışanların küçük ve konforsuz alanda uzun zaman geçirmeleri hem özel hayatlarını hem de iş hayatlarını etkilemektedir. Bu durum bazı yerlerde Őikyet konusu olmaktadır. Bu konuda bir örnek olması bakımından Şanlıurfa Ticari Taksiciler Dernek Başkan Yardımcısı Bülent Kabak söyle demektedir: “Şanlıurfa’da en büyük sıkıntımız dernek olarak bir koordinasyon merkezimizin yok, taksicilere kulübe verilmeden yer verilmiş ve bu yerleri de Ulaşım Daire Başkanlığı iptal ediyor” (Urfanatik Gazetesi, 30 Aralık 2021). Bu haberde yer alan duruma benzer Şekilde belediyelerin taksi duraklarına yeterince önem göstermediği anlaşılmaktadır.

Tekirdağ Değirmenaltı Taksi durağının bulunduğu semt niversitenin ana kampüsünün yer aldığı mevkidedir. Kafeteryalar, restaurantlar, eğlence merkezleri, oteller, ğrenci evlerinin pansiyonların ve yurtların yer aldığı bir mekndır. Ayrıca gençler için SüleymanpaŐa Belediyesine bağlı Sanat Tasarım Merkezi, Gençlik Merkezi ve Gençlik ve Spor Bakanlığına bağlı Gençlik Merkezi bulunmaktadır. Bu yönüyle Değirmenaltı yazın yazlıklarının kışın ise daha çok niversite öğrencilerin yoğun bulunduğu canlı ve dinamik bir görünüm sergilemektedir.

Taksi durağı ise idare odası ve Şoförlerin molalarda oturup dinlenebileceği ve bazı ihtiyaçlarını giderebilecekleri Şekilde düzenlenmiştir. YSK CENTER’ın hemen girişinde Tekirdağ İstanbul yolunun altındaki caddenin yanı başında bulunmaktadır. Dolayısıyla iŐlek bir konumdadır. Düzenli olarak çalışan kayıtlı 15 Şoför bulunmaktadır

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada nitel veri toplama yöntemi ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. Bu amaçla Tekirdağ Değirmenaltı Taksi Durağında çalışan şoförlerden 8 tanesi ile 2022 tarihinde Ocak-Haziran ayları arasında görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler isteğe bağlı olarak yapılmış ve yapılan görüşmeler katılımcıların rızası ile kayıt altına alınmıştır. Katılımcıların görüşleri kayıtlardan olduğu gibi metne aktarılmıştır. Ayrıca çevrede gözlemler yapılarak taksicilerin davranışları izlenmiştir

Araştırmanın Hipotezleri

1. Diğer birçok iş alanına kıyasla oldukça zor koşullara sahiptir.
2. Taksi şoförleri zorluklara rağmen işlerini en iyi şekilde yapmaya çalışmaktadırlar.
3. Taksicilik toplum tarafından önemsenmeyen fakat gerekli olan bir meslek dalıdır.
4. Birçok taksicinin hayatında kalıcı fiziksel ve psikolojik sorunlar vardır.

Katılımcıların Demografik Bilgileri

Tablo 1: Demografik Bilgiler

Katılımcılar	Yaş	Cinsiyet	Medeni durum	Diğer Meslek	Öğrenim Durumu	Çalıştığı Süre(yıl)
Katılımcı 1	21	Erkek	Bekar	Öğrenci	Lisans	3
Katılımcı 2	42	Erkek	Evli	Yok	Lise	6 ay
Katılımcı 3	61	Erkek	Evli	Emekli	Lise	20
Katılımcı 4	23	Erkek	Bekar	Öğrenci	Lisans	3
Katılımcı 5	57	Erkek	Evli	Emekli ambulans şoförü	Lise	20
Katılımcı 6	24	Erkek	Bekar	Hemşire	Lisans	2
Katılımcı 7	41	Erkek	Evli	Servis şoförü	Lise	10
Katılımcı 8	53	Erkek	Evli	Emekli makam şoförü	Lise	1

Katılımcılar farklı yaşlarda kişilerden oluşmakta, 2 lisans öğrencisi ve 1 lisans mezunu ve 4 lise mezunu bulunmaktadır. Aralarında halen başka iş ve meslekleri sürdürenlerin yanında emekli olup şoför olarak çalışmaya devam edenler de vardır. Dolayısıyla katılımcılar farklı yaş eğitim ve tecrübeye sahip kişiler olarak geniş bir temsile imkân veren kişilerden oluşmaktadır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Katılımcılara toplam 9 tane soru sorulmuş ve yanıtları kayıt altına alınarak doğrudan kendi ifadeleri şeklinde metne aktarılmıştır

1. Taksicilik mesleği hakkında neler düşünüyorsunuz?

Katılımcı 1: *Taksicilik aslında halkımızı hizmet veren güzel bir meslek. Yalnız taksiciler halkın nezdinde 2. Sınıf veya 3. Sınıf insan olarak görülüyor. Bu da taksici olarak çalışan arkadaşların bilgi görgü ve kültürlerinin biraz eksik olmasından kaynaklanmaktadır.*

Katılımcı 2: *Taksicilik mesleği dışarıdan bakıldığı zaman çok kolay gözükken bir meslek ama içine girdiğiniz zaman bayağı zor bir meslek. Bir sürü yer bilmeniz gerekiyor. Değişik değişik insanlarla sürekli muhatap oluyorsunuz. Sinirlisi var, sakini var, delisi var, sarhoşu var. Yani nabza göre şerbet vermek gerekiyor. Yani şoförün iyi olması gerekiyor.*

Katılımcı 3: *Taksicilik hakkındaki şu anda düşüncem güzel bir meslek. Yeni yeni insanlarla tanışıyoruz her gün. İnsanlarla diyalog halindeyiz. Gündemleri devamlı takip edebiliyoruz. Herkesin fikirlerini, görüşlerini alabiliyoruz. O konularda güzel yani.*

Katılımcı 4: *Öncelikle taksicilik herkesin yapabileceği bir meslek olarak düşünmüyorum. Tabi ki her iş gibi iyi yönleri de kötü yönleri de var. Fakat düzensizlik var gececi ve gündüzcü arasında. Çok düzensizlik var.*

Katılımcı 5: *Taksicilik yani gençler için tavsiye etmiyorum. Düzenli bir hayatın olmaz yani iş bakımından büyük şehirde küçük şehirde çok fark var. Burada sigortasını ödeyemez. Bu iş sadece bizim Tekirdağ gibi bir yerde emekli işi. Gençlere tavsiye etmiyorum.*

Katılımcı 6: *Taksicilik dışarıdan görüldüğü gibi kolay bir meslek değil. Binen insanların psikolojisi, değişik yapıda insanlar, maddi durum, trafiğin verdiği sıkıntılar. Birçok insanlarla karşılaşıyorsun. Devamlı hareket halindesin, güzel tarafı da bu.*

Katılımcı 7: *Taksicilik hakkında bazı illere göre daha böyle kültürleşmiş iller var. Taksiciliğin yeni kültürleştiği iller var. Bizim burası da yeni kültürleşmeye başlayan bir il. Fakat kolay gibi görünüp kolay olan bir iş değil. Her kişiyi de taksici yapmamak lazım. Yani bu işi bilip de çekirdekten yetişerek gelenlerden olursa daha iyi olur. Yani böyle birçok şey var. Geniş açıdan konuşulur.*

Katılımcı 8: *Taksicilik hakkında meslek olarak biraz zorluk olan bir meslek. Karşınızdaki müşterilere o andaki psikolojilerini hareketlerini bilerek davranmak gereken bir meslek. Kolay meslek değil inşaların seviyesini ölçerek yapmamız gereken bir meslektir.*

Katılımcılar arasında 3. Katılımcı ve bazı zorluklarına işaret etmekle birlikte 6. ve kısmen 1. Katılımcı taksiciliği diğer insanlarla tanışma görüş alışverişinde bulunma anlamında olumlu bir meslek olarak görürken, diğer katılımcılar kendi açılardan farklı yönlerini ve zorluklarını dile getirmektedirler. Bunlar taksicilerin bilgi kültür yönünden eksik olmalarına bağlı olarak halk arasında düşük statülü bir meslek olduğu, çalışma saatlerinin farklı zaman dilimlerinde olmasının düzenli bir hayata imkân vermediği, farklı ve sorunlu müşteri profiline göre davranış geliştirilmesi gereken ve yetenek isteyen zor bir meslek olduğu şeklinde sıralanmaktadır.

2. Bu mesleği seçmenizdeki en önemli neden nedir?

Katılımcı 1: *Çalışmaya ihtiyacım olduğu için bunu yapmayı tercih ettim. Serbest meslek olduğu için. Onun dışında gelir olarak fayda sağladığı için.*

Katılımcı 2: *Çalışma saatlerinin çok esnek olması ve insanlarla diyalog halinde olmam bu mesleği seçme sebebim. Bir nevi sosyalleştiğimi düşünüyorum. Sen iyiyse herkes iyi diye düşünüyorum.*

Katılımcı 3: *Şimdi benim en önemli nedenim çocukluktan beri şoförlükle yetiştik, firmalarla çalıştık. Emekli olunca tekrar bu sefer de kendi işimi yapayım dedim. Plakamı aldım. Bu şekilde benim seçmem başka şeyim yok yani. O yüzden devam ettiriyoruz. Ne zamana kadar, sağlığımız el verdiği kadar. Allah'ın izniyle devam edeceğiz yani.*

Katılımcı 4: *En önemli neden canlı nakit akışı. Sürekli nakit akışı olduğu için. Yani herkese cazip geliyor ama paranın da değerini bilemiyorsun yani. Günü birlik geliyor gidiyor.*

Katılımcı 5: *Meslek bizim baba mesleği. Bizler zamanla birkaç sene yanında çalıştık gençken. Ondan sonra bu işin ekmeğe getirmeyeceğini anladık. Girdik başka yere çalıştık sigortalı. Emekli olunca geldik burada çalışmaya başladık.*

Katılımcı 6: *Canlı para dönüşü yani nakit para aktarım. Çünkü şu anki şartlar itibarıyla bizim pos, kredi kartı o tarz bir kullanımımız yok. Ve bulunduğumuz şehirde de taksi kültürü alt yapısı var. Bu yüzden bu mesleği seçtim.*

Katılımcı 7: *Bu mesleği seçmem babadan gelen bir meslek. Babamız yapıyordu zamanında ondan devraldık. Bu şekilde devam ediyor. Ondan devralmasaydım bu işe girer miydim girmez miydim belli değil. Babadan kalma olduğu için devam ettiriyoruz.*

Katılımcı 8: *Maddiyattan dolayı. Emekli olduktan sonra maddi kazanç sağlamak amacıyla girdim. İmkânsızlıkları aşmak için*

Araştırmaya katılan taksi şoförleri taksiciliği ikinci bir iş, emeklilikte yaşanan maddi yetersizliklerden dolayı ek gelir, sosyalleşme imkânı, ekonomik

sebepler ve aile mesleği olarak görmektedirler. Katılımcıların neredeyse tümü ekonomik katkısına vurgu yapmaktadırlar. Dar gelirli kesim için sınırlı ekonomik koşulların taksicilik mesleğini seçmekte en etkili faktör olduğundan bahsedilebilir. Burada kimi katılımcılar için taksicilikte kazanılan canlı para da motive edici bir unsur olmaktadır. Özellikle emekli olup çalışanlar açısından emeklilikle beraber azalan ekonomik gelir ve maaşların yetmemesinin bunda oldukça etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca bazıları için de taksicilik baba mesleği olarak yabancı olmadıkları devam ettirebildikleri bir meslek olmaktadır.

3. Yaşadığınız zorluklar var mı varsa neler? Biraz bahseder misiniz?

Katılımcı 1: *Genelde müşterilerin fiyatlar konusunda ufak tefek itirazları oluyor. Ama artık insanlar da akaryakıt fiyatlarını gördükten sonra pek ses çıkarmıyorlar. Alışıyorlar daha doğrusu. Her şeye alıştığımız gibi buna da alışıyoruz.*

Katılımcı 2: *Var tabi ki çünkü taksiye her çeşit insan biniyor. Bunların arasında psikopat olanı da var sinir hastası olan da var. Bize bıçak çekenler de oldu. Yani arkadaşlarımızı bıçaklayan arkadaşlarımız bile oldu bu meslekte. Zor bir meslek yani bana göre.*

Katılımcı 3: *Tabi her meslek gibi bu mesleğin de zorlukları var. Bazen trafikten olsun bazen gelen müşterilerden olsun bazı sıkıntılar yaşayabiliyoruz. Tabi bunlar geçici sıkıntılar. Ama benim için güzel bir meslek şu anda yani. Herhangi bir şikâyetim yok fazla.*

Katılımcı 4: *En büyük zorluk para alamama meselesi oluyor. Bir de ister istemez insanlar alkollü bindiği için kusma durumlarında falan çok zorluk yaşıyoruz. Temizlik ve para yönünden çok zorluk yaşıyoruz.*

Katılımcı 5: *Elbet tabi bazı zorluklar yaşıyoruz. Bazı müşterilerle münakaşa ettiğimiz zamanlar da oluyor. Bazı zamanlarda çok kibar davranıyorlar. İnsanına göre biz de muamele yapıyoruz; iyi insana iyi muamele, kötü insana kötü muamele.*

Katılımcı 6: *Mesela geceleri çok zorluk yaşıyoruz. Çünkü binen insanların %99'u alkole bağımlı olduğu için çok problem çıkaranlar oluyor.*

Katılımcı 7: *Muhakkak tabi yaşadığımız zorluklar oluyor. Müşteriyle oluyor, hava yol şartlarından, parasal durumlarda, vücut yorgunluğundan oluyor. Muhakkak zorluklarla karşılaşıyoruz*

Katılımcı 8: *Yaşadığım zorluklar var müşteriye göre zorluklar çekiyoruz. Gece çalıştığımız için sarhoş olanlar oluyor, o anki moral bozukluğumuzu bilen bir müşteri oluyor, onların yapmış olduğu hareketlere göre dikkatli davranmamız gerekiyor. Onların hal ve hareketlerine göre davranmamız*

gerekıyor ki karşımızdaki müşterimizi memnun edebilelim. Daha iyi bir seviyeye getirmek gerekiyor. Onların stresini alıp rahatlatmamız gerekiyor.

Katılımcılar, taksiye binen müşterilerden fiyatlara itiraz eden, ücret vermek istemeyen, şoföre şiddet uygulayan ve alkollü müşterilerin rahatsız edici davranışlarından, olumsuz hava ve yol koşullarında çalışmanın getirdiği güçlüklerle kadar genellikle taksicilerin karşılaşabilecekleri bazı temel sorunları dile getirmişlerdir.

4. Çalışma saatleri hayatınıza nasıl etki ediyor?

Katılımcı 1: *Çalışma saatleriyle ilgili kendi işimiz olduğu için herhangi bir sıkıntı yok. Yalnız tabi ki biraz yorgunluk oluyor. Akşam olduğu zaman biraz yorgunluk oluyor. Tabi ki yorucu bir meslek sayılır.*

Katılımcı 2: *Valla taksicilikte çalışma saatleri çok esnek. Yani gece de çalışabilirsiniz gündüz de çalışabilirsiniz. Ama tabi çok çalışmak vücuda zararlı yani gece çalışmak. Vücuda çok büyük zararları var, gündüz uyuyorsun gece çalışıyorsunuz. Bana göre saatleri çok esnek.*

Katılımcı 3: *Valla çalışma saatleri takside biraz farklı. Bazen eve geç gitme durumu, erken gelememe durumu. Fakat kendime bir çalışma saati koydum. Sabah gelip akşama kadar bir standart uyguladım kendime. Herhangi bir şikâyetim bununla da ilgili.*

Katılımcı 4: *Kesinlikle uyku düzeni yok. Hele gece çalışan arkadaşlarımız için daha da sıkıntılı bir meslek haline geliyor. Çünkü gündüz uyuyup gece çalıştığımız için hiçbir düzenimiz kalmıyor.*

Katılımcı 5: *Düzensiz. Düzenli bir hayatın olmuyor. Ben mesela bilhassa akşam yemeklerinde, evde olamıyorum. Gündüz zaten evde olamıyorum. Akşam yemeklerinde binde bir evde olabiliyorum.*

Katılımcı 6: *Çok değişik bir çalışma sistemi oluyor sonuçta. Gece gündüz çok değişiyor. Eve vakit ayırmak lazım, market alışverişine vakit ayırmak lazım. Bunlara vakit ayırmak için çok problem yaşıyorum. Kendi adıma konuşmak gerekirse.*

Katılımcı 7: *Şimdi taksicilikte çalışma saati, düzgün bir çalışma saati yok. Hele tek çalışıyorsan yani tek şoför olarak çalışıyorsan hiç saat düzenin olmaz. Saatleri düzensiz oluyor. Bu düzensizlikte de uykusuzluk yorgunluk oluyor. Düzensizlik var yani.*

Katılımcı 8: *Gündüz bıraktığımda bir işlem yapamıyorum sadece dinlenme vaktim oluyor. 15 günde bir 1 gün dinlenme vaktim oluyor. Onu da ailemle geçirmeye çalışıyorum fakat rahat bir vakit bulamıyorum kendime.*

Katılımcılar çalışma saatlerinin uzunluğundan, düzensizliğinden, sağlığı olumsuz olarak etkilemesinden ve sosyalleşme zamanının oldukça azaldığından

bahsetmişlerdir. Görülüyor ki düzensiz ve uzun çalışma saatleri taksicilerin baş etmek zorunda oldukları zor koşullardan birkaçıdır. Bu durumlar taksicilerin bireysel hayatlarını daha da zorlaştırabilmektedir.

5. Kısa mesafe ve uzun mesafe yolculukları arasında bir farklılık var mı?

Katılımcı 1: *Uzun yolculuklarda genelde müşteriler daha rahat davranmak istiyorlar. Örneğin sigara içmek istiyorlar araçta. Biz de duruma göre insanın psikolojisine göre bazen izin verebiliyoruz. Kısa mesafelerde herhangi bir sorun yok.*

Katılımcı 2: *Kısa mesafede fazla diyalog haline giremiyorsun. Hemen alıyorsun müşteriyi 2 kilometre 3 kilometre ileride bırakıyorsun ama muhabbet edemiyorsun. Ama uzun yolda ister istemez konuşuyorsun. Muhabbet açılıyor.*

Katılımcı 3: *Şimdi kısa mesafe olsun uzun mesafe olsun müşteri müşteridir. İki defa kısa mesafe de giderim bir kere uzun mesafe de giderim. Uzun mesafedeki müşterilerle diyalogumuz daha iyi. Çünkü uzun mesafe olduğu için. Diyalogumuz iyi olacak her zaman için. Tabi kırk yılda bir denk geliyor; alkollüsü geliyor, şeyi geliyor uzun mesafede. Tabi o arada da mesleğin cilveleri, yol çekilmez hale geliyor ama yapacak bir şeyimiz de kalmıyor o konuda. Sonuçta bu bizim mesleğimiz. Ekmek parası olduğumuz için yapacağımız bu işi başka bir çaremiz yok.*

Katılımcı 4: *Bu il il değişiyor bana göre. Yani İstanbul içi tabi ki farklılık vardır ama bizim burada kısa mesafe daha çok karlı oluyor bizim için. Tabi ki İstanbul'da durum öyle değil, orada daha sıkıntı.*

Katılımcı 5: *Yolcusuna göre değişiyor. Öyle güzel muhabbet yapan insanlar da var, bazı böyle bir şey konuşmadan gelip giden insanlar da var. Yani öyle.*

Katılımcı 6: *Benim açımdan yok. Ama yolcular açısından şöyle bir durum oluyor, taksimetre ve fiyatların pahalı gelmesi insanları birazcık zorluyor desem doğru oluyor. Çünkü kısa mesafe benim işime daha çok yarıyor.*

Katılımcı 7: *Götürdüğümüz müşteriye bağlı. Bazı müşteriler muhabbet ediyor zaman hızlı geçiyor. Bazı müşteriler hiç konuşmuyor ve bir an önce bırakmak istiyor müşteriyi insan. Bazısında fiyatta sıkıntılar oluyor. Tek tük çıkıyor yani. Yol durumlarına göre değişiyor.*

Katılımcı 8: *Kısa mesafede tabi çabuk oluyor, uzun mesafe insan çekiniyor tanımadığımız için. Tanıdık olduğunda rahat oluyor. Tanımadığımız insanlardan ücreti alıp alamayacağımız endişesi oluyor. İyisi de çıkıyor kötüsü de çıkıyor. Başıma gelen olay diğer arkadaşların da başına geliyor.*

Katılımcıların uzun ve kısa mesafeye yolcu taşımalarında farklı tepkiler ve tutumlar görülebilmektedir. Kısa mesafe yolculukta müşterilerle diyalog haline fazla girememe, uzun mesafe yolculuklarda ise müşterinin durumuna göre

olumlu ya da olumsuz diyaloglar yaşayabildiklerini, kısa mesafenin ücret açısından daha karlı olduğu, uzun mesafe yolculuklarda ise özellikle tanımadıkları yolculardan güvenlik açısından çekinceleri olması yanında ücreti alıp alamama gibi endişeler taşıdıklarını da ifade etmişlerdir

6. Bu meslekte tehlikeli bir durum yaşadınız mı?

Katılımcı 1: *Müşterilerden sinirli davranış gösterenler oluyor. Ama biz buna rağmen sağduyumuzu ve soğukkanlılığımızı korumaya çalışıyoruz tabi ki. Ama ara sıra tartışmalar da oluyor yani.*

Katılımcı 2: *Tam anlamıyla tehlikeli bir durum yaşamadım ama tartışmalar falan yaşadık yani. Yumruk yumruğa kavga ettiğim bir kimse olmadı.*

Katılımcı 3: *Müşteriler genelde tanımadığımız kişiler oluyor. Ama kendi açımdan %90'ı iyi. Ama arada çıkıyor bazı sıkıntılı müşteriler. Ama biz de esnaf olduğumuz için her müşteriye davrandığımız gibi onlara da davranıyoruz tabi. Ama gelip geçici oluyor, sıkıntı yapmıyorum.*

Katılımcı 4: *En tehlikeli yaşadığım durum herhalde para alamama durumu oldu. O durumda da canımızı önemsediğimiz için fazla da şey yapmıyoruz yani, peşine düşmüyoruz açıkçası paranın. Bırakıp geri dönüyoruz. Her taksici arkadaşımın da başına gelmiştir.*

Katılımcı 5: *Büyük münakaşa yaşamadım çok şükür. Bana denk gelmedi ama denk gelen arkadaşlar var. Çok şükür denk gelmedi bana öyle.*

Katılımcı 6: *Evet yaşadım. Dediğim gibi gece olan işlerde insanların ne taşıdığını, psikolojik durumunu tam bilemediğin için, bir de gecenin getirdiği bir örtü var, bunları göremediğim için problem yaşadığım oldu.*

Katılımcı 7: *Taksicilikte öyle çok tehlikeli durumlar yaşamadım Allaha' şükür ama münakaşalar oldu müşteriler para açısından aracın giremeyeceği yerlere girmemizi isteyen veya taksimetreyi neden çok yazdı gibi birçok sebepten oluyor.*

Katılımcı 8: *Bir tane başımdan geçti. Gece müşterimi almıştım. Tabi müşterimi götürdüğüm yerde "bana sana verecek param yok fazla uzatırsam işin ucu kötü yere çıkar" dediğini gördüm. O yüzden hiç kendisiyle konuşmadan indirip geri döndü*

Araştırmaya katılan, katılımcıların bir kısmı müşterilerle olan bazı küçük tartışmaların dışında tehlikeli bir durum yaşamadıklarını beyan etmişlerdir. Bir kısmı ise ücret ödemek istemeyen bir kısım tehlikeli görülen müşterilerin tehdidi ile karşılaştıklarını ve can güvenlikleri açısından bu kişilere karşı koymadıklarını söylemişlerdir. Bu durum taksicilerin mesleklerini icra ederken bazı riskli durumlar yaşayabilecekleri ve can güvenliği tehdidi ile karşı karşıya olduklarını göstermektedir.

7. Bu mesleğe başlamadan önceki sağlık durumunuzla şimdiki arasında bir fark var mı? Varsa neler?

Katılımcı 1: Şöyle izah edeyim bu konuyu. Şimdi bu meslekte sürekli oturduğumuz için, sürekli araç içinde oturduğumuz için yani sürekli hareketsiz kaldığımız için mesela önceden bende şeker hastalığı yoktu bu mesleğe başlayalı 5-6 yıl oldu şeker hastalığım ortaya çıktı ve bu yüzden ilaç kullanıyorum.

Katılımcı 2: Ben görmüyorum. Daha çok bu mesleğe giren insanların sosyalleştiğini düşünüyorum. Bir sürü insanla muhatap oluyorsun. Hele uzun yola gittiğin zaman daha çok muhabbet sohbet ediyorsun. Bilmediğin şeyler varsa öğreniyorsun.

Katılımcı 3: Yani daha önce benim mesleğim şoförlük hayatıydı, ağır vasıta şoförlüğü. Orada da kaldırdığımız yükler olsun bel fitiği rahatsızlığım vardı. Bu taksiciliğe de başladığımdan beri Allah'a şükür bir sıkıntım yok. İnşallah da olmaz.

Katılımcı 4: İster istemez sürekli düşünce halinde oluyorsun. Sürekli dikkat halinde olduğun için görüyorum yani. Sağlığımız değişiyor, saçlarımız dökülüyor düşünmekten dolayı. Bir de hareketli olmadığımız için, sürekli araç içinde olduğumuz için tabi ister istemez kilo yapıyor. Göbek yapıyor, yani göbek bağlıyoruz. Bel ağrımız oluyor, camdan üşütmelerimiz oluyor; boynumuza kramp giriyor. O tür şeyler oluyor.

Katılımcı 5: Gayet tabi olmaz mı? Bu işe girdiğin zaman hep stres. Başka bir şey değil. Trafiktesin, her türlüşünü görüyorsun. Bazen moralimiz bozuluyor. Gelen müşterimiz laf söylüyor. Moralimiz bozuluyor. Ne diyeyim yani şimdi? Öyle insanlar var ki bu mesleği severek yapası geliyor, bazı insanlar var bu meslekten nefret edesi geliyor. Öyle diyeceğim yani.

Katılımcı 6: Uyku hali. Çünkü çok düzensiz bir uyku sistemi oluyor. Sürekli uyku hali. Bunun da getirdiği bir gerginlik var. Sinirlilik hali var. Tabi bir de o günkü müşterilerin tavrı, işlerin yoğunluğu gibi birçok şey etki ediyor insanın ruh haline psikolojik durumuna.

Katılımcı 7: Sağlık durumumda yaş da ilerliyor bir yandan. Muhakkak stres çoğalıyor, uykusuzluk oluyor, bazı hastalıklar çıkabiliyor tansiyon ve şeker gibi.

Katılımcı 8: Çok çok fark var. Bundan önceki mesleğimde makam şoförüydüm. O zaman daha rahattım, imkânlar daha uygundu. Fakat şu anda yapmış olduğum taksicilikte bu imkânı bulamıyorum. Rahatsızlandım, bel fitiği ameliyatı geçirdim. Çünkü uzun saatler çalıştığım, dinlenmeden çalıştığım, 12 saat mesai yaptığım için kendi sağlığında sorunlar olduğunu görüyorum.

Taksicilik mesleğine başlamadan önceki durum ve şimdiki durumları arasında fark olduğunu Katılımcı 2 hariç tüm katılımcılar ifade etmiştir.

Katılımcıların değişen sağlık durumlarında şeker hastalığı, göz hastalıkları, bel fitiği, boyun ağrısı, kilo alma, stres, uyku bozukluğu gibi sağlık sorunlarının yer aldığını söylemişlerdir. Katılımcıların sağlık sorunlarının bu denli fazla olması sadece işlerini etkilememekte aynı zamanda hayatlarını da oldukça güçleştirmektedir

8. Sizce toplumda taksicilerin “kötü insanlar” olarak düşünülmesinin sebebi nedir?

Katılımcı 1: *Basında çıkan bazı kötü şoför örnekleri var. Müşterisini taciz eden, yabancılardan fazla para alan gibi. Bu yüzden taksiye binen insanlar bize çok güvenemiyor.*

Katılımcı 2: *Çoğunun kötü araba kullanması ondan sonra bazılarının konuşma tarzları diye düşünüyorum. Ama çoğunun hızlı veya sert araba kullanması olarak düşünüyorum.*

Katılımcı 3: *Birçok sebep sayılabilir. Özellikle bazı genç ve tecrübesiz şoförler müşterilere gereken saygıyı göstermiyor. Giyim ve kuşamıyla güven vermiyor. Arabayı dikkatli kullanmıyor. Kuralları sıkça ihlal ediyor.*

Katılımcı 4: *Bazı arkadaşlarımız trafik kurallarına pek uymuyor. Müşteri alabilmek için olur olmaz yerde duruyor Ani hareketlerle trafiği tehdit ediyor. Bu da halkta olumsuz bir etki bırakıyor.*

Katılımcı 5: *Aslında her meslekte iyi insan kötü insan var. Genelde İstanbul piyasasının etkilediğini düşünüyorum bunun. İstanbul’da kısa mesafeyi almadıklarından dolayı genelde kötü bakılıyor. Bir de her önüne gelen girebildiği için, yapabildiği için herhalde araba sürmenin biraz da onun etkisinin olduğunu düşünüyorum.*

Katılımcı 6: *Genel olarak bakıldığından toplumda taksiciler çekinilen, korkulan insanlar. Çünkü devamlı trafikteler. Trafiğin getirdiği sınırlılık haliyle beraber insanlara ters çıkışlar yapıyorlar. Bu yüzden belki de taksicilerden çekiniyorlar. Bir de bu işin maddi yönü var. Fazla aldın az almadın o tarz şeyler de insanlarda değişik etkiler yaratıyor.*

Katılımcı 7: *Bazı müşteriler var bizi ikinci sınıf üçüncü sınıf insan gibi görüyor, hakir görüyor. Bu iş en son yapılacak iş olarak görülüyor. Çeşit çeşit insanlar var. Bu işi herkes yapamaz. İşten anlamayan insanlar bu mesleği seçtikleri için böyle bir algı var.*

Katılımcı 8: *Sebeplerden biri de içimizdeki kötü şoförlük yapanların (alkol, madde kullanımı gibi) müşterileri rahatsız etmesinden dolayı üzüntü duyuyorum.*

Toplumun taksicileri “kötü insan” olarak nitelemesinin sebepleri olarak katılımcılar şoförlüğün gerektirdiği kriterlere yeterince sahip olmama, iyi araç

kullanamaması, trafik kurallarını ihlal etme, farklı şehirdeki yaşanan olumsuz haberler, bazı taksicilerin ise çalışırken alkol ve uyuşturucu madde kullanmaları ve müşteriye saygı göstermeme ve taciz etme gibi olumsuzlukları göstermişlerdir. Bu olumsuzluklar genellenemez ise de çevrede gözlemlenen ve sıkça basına yansıyan yönleriyle taksiciler hakkında olumsuz bir imaj bırakmaktadır.

9. Bu meslek etrafında değiştirmek istediğiniz durumlar var mı? Varsa nelerdir?

Katılımcı 1: Öncelikle taksiiyi kullanan arkadaşların bilgili ve kültürlü ve eğitilmiş kişiler olması gerekir. Bunu da sağlamak için şoförler odasının öncülük etmesi gerekiyor. Yani taksicilerin ikinci ve üçüncü sınıf insan olarak gören durumlardan kurtulmak lazım. İnsanlığa hizmet eden aslında güzel bir meslek. Ancak halk nezdinde şoför ikinci ve üçüncü sınıf insan olarak görülüyor.

Katılımcı 2: Elimde bir kaynak olsa taksi şoförlerinin hepsini bir uzmanla görüştürmeyi tercih ederim. Yani şimdi bazen psikopat taksiciler de var arıza olanlar da var iyi olanlar da var. Böyle yarım saat bir saat bir psikologla veya başka bir uzmanla diyalog halinde olup onların ruh halini anlamak görmek lazım, kibarlığını konuşma tarzını görmek lazım. Ona göre de o kişiye belge vermek lazım diye düşünüyorum. Her önüne gelen taksici olmamalı.

Katılımcı 3: Çalışan taksici arkadaşları. Şimdi personel olarak belirli bir standart isterim. Giyim-kuşam, yaka kartı, yani belirli disiplin kurallarının gelmesini isterim. Bizim standartlarımızın artması için disiplin şart. Bu gibi konuların isterim değişmesini isterim.

Katılımcı 4: Benim elimde olsaydı kılık kıyafet konusuna çok önem verirdim. Üniversite mezunu olmasını isterdim herkesin. Her meslek gibi. Değiştirmek istediklerim bu kadar.

Katılımcı 5: Elimde olsa en başta UKOME denen şeyi değiştiririm. Taksiciler halkın gözünde ikinci değil üçüncü sınıf vatandaş. Ama buna sebep de kendimiziz. Yaşantımız bakımından. Öyle insanlar var ki, taksiye şoförle gelecek insanlar değil. Madde bağımlıları var, sarhoşu var ve bunlar bu şekilde çalışıyorlar. Yani ne bileyim bu işi yapacak olanlar yapsın yani. Kaliteli, kibar nazik insanlar yapsın. Bilhassa kılık kıyafet. Öyle insanlar var insan taksiye binmeye korkuyor. Şoför yolda gidiyor bakarsın nereden gittiği belli değil. Yolcuyu nerede indirip nerede bindireceği belli değil. Daha ne diyeceğimi bilmiyorum. Her türlü insan var.

Katılımcı 6: Birincisi arabaların dizaynını değiştiririm. Şoförü korumaya yönelik şeyler olması lazım. İnsanların daha da bilinçlenmesi lazım. Bir de her önüne geleni şoför yapmamak lazım.

Katılımcı 7: İlk önce arabalarla ilgili düzgün araba ve kılık kıyafet, konuşma tarzının düzgün olması. Yani bunun gibi şeylerin olması gibi birçok etkenler tartışılır.

Katılımcı 8: İlk önce şoförler içinde bir düzen oluşturmak isterim. Özellikle kendi gördüğüm çevremde gördüğüm bazı şoförlerin hiç umulmayacak şekilde araba kullandıklarını, bunların içerisinde müşterilerimden aldığım bilgiye göre sarhoş şoförlerin, madde kullanan şoförlerin de olduğunu duyuyorum. Bunlara ilk önce psikolojik olarak bir ön görüşme yapmaları gerek. Ve bir yabancı dile sahip olmalarını isterim.

Katılımcılar taksicilik mesleği hakkındaki değiştirmek istedikleri konular ilişkin olarak meslek için yetkinlik, belirli bir standardın gelmesi kişilik ve davranış yönünden kibar ve nazik olan akıl ve ruh sağlığı yerinde olan alkol ve madde bağımlılığı olmayan ve eğitilmiş kişilerin tercih edilmesi ve şoförlere psikolojik destek verilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Özellikle de şoförlere müşteriye güven verici bir unsur olarak kılık kıyafet yönünden belli kriterler getirilmesine vurgu yapmışlardır. Böylelikle taksiciliğin statüsü yükselen toplumda saygın bir yeri olan meslek olarak görülmesine imkân sağlanmış olacaktır.

SONUÇ

Toplu taşıma araçlarından sonra ulaşımda belirli bir konforu sağlayan bir meslek olarak taksiciliğin yaygınlaştığını görüyoruz. Taksicilerin ulaşımda diğer toplu taşıma araçlarına göre görece bir konfor sağlasalar da her meslekte olduğu gibi bazı sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Özellikle uzak mesafelere götürülen bir kısım müşteriler, alkollü olarak taksiye binen bazı şahıslar ve şüphe uyandıran kimi müşteriler güvenlik açısından taksiciler riskler oluşturmaktadırlar. Ayrıca mesleğin doğası gereği psikolojik, bedensel sorunlara maruz kalmaları yaşam kalitelerini olumsuz etkilemektedir.

Bu çalışmada Tekirdağ Değirmenaltı taksi durağında çalışan 8 taksiciyle yapılan görüşmelerde taksicilerin sorunları yine taksicilerin bakış açısıyla incelenmiştir. Bu sorunun bir tarafıdır. Tabii ki sorunun müşteri açısından da değerlendirilerek ele alınması konuyu daha geniş perspektiften değerlendirme imkânı sunacaktır. Ancak bu durum başka bir çalışmayı gerektirmektedir. Burada konunun taraflarından biri olarak taksicilerin yaklaşımlarına yer verilmiştir.

Katılımcılar arasında bir kesim diğer insanlarla iletişim kurma ve fikir alışverişinde bulunma açısından taksiciliği olumlu bulurken, çoğunluğu sorunlu alanlarına dikkat çekmektedir. Bu tutum katılımcıların kişisel özellikleri yanında karşılaştıkları güçlüklerle bağlı olarak da belli bir tecrübeye göre

şekillenmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen ekonomik yetersizliklere nedeniyle çalışmaya duyulan ihtiyaç, esnek çalışma saatleri canlı para akışı, bazı emekli katılımcılar için de daha önce deneyimledikleri mesleği emeklilik sonrası da sürdürebilme gücüne sahip olmaları bu mesleği seçmelerinde etkili olduğu görülmüştür. Dolayısıyla genç yaşlarda doğal bir zorunluluk olarak yapılan taksicilik, ileriki yaşlarda özellikle emeklilik sonrasında daha çok ekonomik zorunluluklara bağlı olarak icra ediliyor.

Katılımcıların mesleklerini icra ederken karşılaştıkları güçlükler arasında taksi fiyatlarına itiraz eden, ücret vermek istemeyen yolcular yanında, şoförleri tehdit eden ve özellikle aldıkları alkol yüzünden araçta huzursuzluk ve rahatsızlık çıkaran kişilere ağırlıklı olarak rastlandığı anlaşılmaktadır. Bu mesleği yapan kişilerin bu tür zorluklarla başa çıkmayı göze almaları gerekmektedir.

Katılımcıların kısa mesafeli yolculuk yapan müşterilerden daha fazla kârlı çıktıkları ancak özellikle tanımadıkları ve alkollü sürücülerden çekinceli oldukları görülmektedir. Bu durum taksiye binen müşteri profili ile ilgili bir tutum olarak kendisini gösteriyor. Bu noktada alkollü müşterilerin bindiği taksiler şoförler açısından bir endişe kaynağı oluşturmaktadır. Tekirdağ'da ve Değirmenaltı'nda bu duruma sıkça rastlanmaktadır. Hemen her yerde karşılaşılan böylesi endişeli durumlar Tekirdağ'da da kendisini göstermektedir.

Katılımcıların doğrudan tehlikeli bir saldırıya maruz kalmadıkları, sorunlu müşterileriyle tartışmalı diyaloglara girdikleri ancak olumsuz sonuçlar doğuracağını anladıklarında bunu sürdürmedikleri için yaralama ve cinayet gibi istenmeyen durumlara maruz kalmadıkları anlaşılmaktadır. Burada Tekirdağ ölçeğinde taksicilerin daha naif kişilik özelliklerine sahip olmaları olayın boyutlarının büyümesine engel oldukları anlaşılmaktadır.

Katılımcıların mesleklerini icra etmeden önceki döneme göre uyku bozukluğu, stres boyun ve bel ağrıları gibi hastalıklara daha fazla maruz kaldıkları görülmektedir. Bütün bunlar iş yoğunluğu ve sorunlu müşteri profilleri ile karşılaşmaktan kaynaklanan stres, devamlı hareketsizlik dolayısıyla boyun ve bel ağrıları gibi rahatsızlıkların genel olarak taksicilerde sıkça görülmesine neden olmaktadır.

Taksi şoförlerinin toplumda “kötü kişiler” olarak görülmesinin katılımcıların da gözlemlerinden yol çıkararak şoförlerin niteliksiz yapıları ve keyfi tutumları, trafik kurallarına riayet etmeme, meslek etiğine uygun davranmama gibi nedenleri bulunmaktadır. Ancak bunların basın yoluyla ifşa edilmesi bu olumsuz şoför algısını yaygınlaştırmada belirleyici bir faktör olmaktadır.

Katılımcılar şoförlerin toplumdaki düşük olarak görülen statüsünü yükseltmek adına mesleğe belli bir düzen getirilmesi, şoförlerin eğitimi olması

ve psikolojik destek almasını, müşteriye güven veren kılık kıyafet ve tutum içinde olmasını önermektedirler. Bu durum onların mesleğe ilişkin yanlış uygulama ve kaygılarının bir sonucu olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla genel olarak taksicilerin yaptıkları mesleğin kalitesini ve statüsünü yükseltmekten yana oldukları görülmektedir.

Netice olarak taksicilerin birçok iş alanına kıyasla oldukça zor koşullara sahip olmaları, zorluklara rağmen işlerini en iyi şekilde yapmaya çalışmaları mesleğin toplum tarafından statüsü düşük olarak görülmesine rağmen önemini sürdürmesi ve çalışanlarında yapılan işin niteliğine bağlı olarak bazı sağlık sorunlarının görülmesi bu çalışmanın hipotezlerini doğrulamaktadır. Ayrıca katılımcılar mesleklerini icra dereken pek çok sorunla karşılaşmakla birlikte sadece sorunlarını dile getiren ve şikâyetçi olan değil bu kapsamda belli çözüm önerilerini de sunan bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Bu durum taksicilik mesleğinin geleceği ve statüsünün yükseltilmesi ve kaliteli hizmet sunumu açısından umut verici bir tutum olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akan, Z., Yılmaz, A.; Özdemir, O., Korpınar, M. A: (2012). Noise Pollution, Psychiatric Symptoms and Quality of Life: Noise Problem in the East Region of Turkey *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*;19(2): 75-81
- Belwal, R., Minhans, A. ve Al-Balushi, A. M. (2013). “Perception of Taxi Services in Oman-A Cross Examination of Citizen’s and Taxi Drivers’ Perception”, *Journal Teknoloji*, 65, (3), 33-39.
- Buss AH., Perry M. (1992) The Aggression Ouestionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 452-459.
- Chappell, D.; Di Martino, V. (2006) Violence at work. Third edition. Geneva, International Labour Office,
- Demircioğlu A, Baş, S.S., ve Uysal Atasavun S. (2019) Farklı tipte araç kullanan sürücülerde ağrı, yorgunluk, uyku ve yaşam kalitesinin karşılaştırılması *Journal of Exercise Therapy and Rehabilitation*. 6(2):104-111
- Dursun, S., Aytaç, S., Sokullu Akıncı, F. (2011). İşe Bağlı Şiddet ve Stres: Taksi Sürücülerine Yönelik Bir Uygulama. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 61(0), 1-20.
- Erdoğan, G. (2016). Taksi Sürücülerinde Diyabet Risk Faktörlerinin ve Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının Belirlenmesi. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Halk Sağlığı Hemşireliği Programı, Yüksek Lisans Tezi: İstanbul
- Essenberg, B. (2003). Violence and stress at work in the transport sector International Labour Office Geneva
- Etimoloji-Türkçe Etimoloji Sözlüğü (t. y.). <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/taksi> adresinden 25.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- İlkaya, G. (2017). Taksicilerde Anksiyete Düzeyi ile Sosyodemografik Değişkenlerin ve Kendisinden Kaynaklanan Kaza Oranlarının İncelenmesi. Haliç Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Kılıç, H. (2019). Taksi Sürücülerinde Tükenmişlik Sendromu ile Öfke ve Saldırganlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: İstanbul
- Öztürk Sarıbay, G. (2020). Taksi, Dolmuş ve Benzeri Ulaşım Araçlarında Çalışanların Sigortalılıkları. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24, 219-254.

- Resmî Gazete (6 Mart 2004), İş Kanunu'na İlişkin Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma Yönetmeliği, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/04/20040406.htm> adresinden 20.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Taksi Durağı, (23 Ekim 2023). https://tr.wikipedia.org/wiki/Taksi_durağı adresinden 15.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Taksi Durakları Net (t. y.). <http://www.taksiduraklari.net/index.asp?offset=80>
- Taksi Şoförü Nedir? Ne İş Yapar (2021). <https://www.calismaportali.com/taksi-soforu/> adresinden 20.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Ulaşım Koordinasyon Merkezi Meclis Onaylı Yönetmelikler (UKOME). 2021. Ticari Taksi (T Plaka) ve Taksi Durakları Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, https://www.tekirdag.bel.tr/content/WebSource/file/ukome/yonetmelik/1683288993_tcar_taks_t_plaka_ve_taks_duraklari_alima_usulve_esaslari_hakkinda_ynetmelk.pdf adresinden 12.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Urfanatik Gazetesi (30 Aralık 2021), Şanlıurfa'da taksicilerden eylem, <https://www.urfanatik.com/haber/8978627/sanliurfada-taksicilerden-eylem>. Adresinden: 02.02.2023 tarihinde alınmıştır.

BÖLÜM 17

TURİZM AMAÇLI İNGİLİZCE ÖĞRETİMİ PROGRAM TASARIMI SÜRECİNE YÖNELİK PROGRAM GELİŞTİRME MODELLERİNİN İNCELENMESİ

Davut UYSAL¹

ÖZET

Eğitimde program geliştirme modelleri, herhangi bir alanda bir eğitim programının etkili bir şekilde tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi süreçlerinde kılavuzluk sağlayan sistemli yaklaşımlardır. Bu modeller planlama, mevcut kaynakların etkin kullanımı, öğrenme hedeflerinin paydaş katılımıyla, öğrenci ve kurum ihtiyaçlarının dikkate alınmasıyla oluşturulması, uygulama sürecinde veya sonrasında programın değerlendirilmesine yönelik geri bildirim toplaması, kalite standardizasyonu ve eğitim kalitesinin sürdürülebilirliğinin sağlanması için kullanılmaktadır. Program geliştirme süreçlerinde tek bir modelden yararlanılabileceği gibi birden fazla modelin birleşimiyle hibrit bir modelin kullanılmasında mümkündür. İlgili literatürde farklı bağlamlarda geliştirilmiş ve uygulanmış eğitimde program geliştirme modelleri mevcuttur. Bu modellerin birçok ortak özelliklere sahip olmalarına rağmen birbirlerinden bazı noktalarda farklılaştıkları görülmektedir. İlginç şekilde ilgili literatürde yabancı dil öğretim programlarının geliştirilmesi süreçlerinde bir program geliştirme modelinin kullanımından bahseden bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu durum bahsi geçen modellerin dil öğretimi alanında uygulanamayacağı gibi yanlış bir algıya işaret etmektedir. Bu bölümün amacı turizm fakültelerinde mesleki yabancı dil öğretim programlarının geliştirilmesine yönelik bir çerçeve oluşturması için bazı modellerinin ana hatlarıyla gözden geçirilmesi ve eğitim bilimleri alanında iyi bilinen eğitimde program geliştirme modeli kavramına yönelik turizm alanında yabancı dil öğretimine yönelik program geliştiricilerin dikkatine sunarak modellerin çerçevesinin ve temel mantığının bir yabancı dil öğretimi bağlamına aktarılmasını teşvik etmektir.

Anahtar Kelimeler: Eğitimde program geliştirme, turizm, mesleki yabancı dil öğretimi

GİRİŞ

¹ Doç. Dr. Davut Uysal, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, davutuysal@gmail.com, ORCID No: 0000-0001-8241-4407

Eğitimde program geliştirme modellerinin önemi ve fonksiyonları, etkili, sistematik ve planlı bir eğitim süreci oluşturmak ve istendik öğrenim çıktılarına en etkili şekilde ulaşmak için kullanılan temel araçlardır. Bu modellerin eğitimin her alanında kullanılması mümkündür. Bu modellerin eğitim süreçlerine yönelik birçok fonksiyonu ve rolü mevcuttur. En önemli fonksiyonlarından bir tanesi eğitim ğretim süreçlerinin etkin planlanmasına yönelik fonksiyonudur. Eğitim programı geliştirme modelleri, eğitim sürecinin analizinden başlayarak tasarım, geliştirme, uygulama ve değerlendirme aşamalarına kadar her adımı planlamayı sağlar. Modeller ayrıca eğitim programının hedeflerine, hedef kitlesine ve ihtiyaçlarına uygun olarak özelleştirilmesine yardımcı olur.

Eğitim programlarının geliştirilmesine yönelik kullanılan programların bir başka önemli fonksiyonu ise hedef odaklı olma fonksiyonudur. Bu fonksiyon ile modeller, eğitim programının başlangıcında belirlenen hedeflere etkin şekilde odaklanmayı ve ulaşmayı mümkün kılar. Bu hedefler, kurumun genel stratejik hedefleriyle uyumlu olmalıdır. Hedeflerin belirlenmesi, eğitimin etkililiğini ölçmeye yardımcı olan ve olacak olan bir temel oluşturur.

Eğitim programı geliştirme modellerinin bir diğer fonksiyonu ise kaynak yönetimine yönelik fonksiyondur. Modeller, eğitim kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılmasına yardımcı olmakta, hangi kaynağın ne zaman ve nasıl kullanılacağını belirleyerek zaman ve maliyet tasarrufu sağlamaktadır. Kaynakların verimli bir şekilde kullanılması, eğitim programının sürdürülebilirliğini artırmaktadır.

Eğitim programı geliştirme modellerinin bir diğer fonksiyonu ise eğitimin sürekli iyileştirilmesine yönelik fonksiyondur. Modeller, eğitim sürecini değerlendirme ve iyileştirme fırsatları sunar. Geri bildirim mekanizmalarını içerirler ve sürekli olarak programın güncellenmesine ve geliştirilmesine olanak tanır. Bu zellik, değişen ihtiyaçlara uyum sağlamak ve eğitim programının güncel ve etkili olmasını sağlamak için önemlidir.

Modellerin bir başka fonksiyonu ise katılımcıların yani öğrencilerin memnuniyetinin temin edilmesine yönelik fonksiyondur. Modeller, eğitim programının başarısını değerlendirmek için katılımcıların geri bildirimlerini toplar ve değerlendirerek elde edilen bulguları uygulamadaki eğitim programına yansıtır. Bu eğitim programının kalitesini ve katılımcı memnuniyetini artırmak için kullanılabilir. Katılımcı memnuniyeti, eğitim programının başarısını ölçen önemli bir göstergedir.

Modellerin bir başka fonksiyonu ise ölçülebilirlik ve değerlendirme fonksiyonudur. Modeller, eğitim programının başarı kriterlerini belirleme ve bu kriterlere göre değerlendirme yapma olanağı sağlar. Eğitim programının

etkilerini ölçmek, kurumun yatırımının geri dönüşünü değerlendirmek için önemlidir. Bu fonksiyonlar, eğitim programlarının düzenli, etkili ve hedeflere uygun bir şekilde yürütülmesini sağlar. Ayrıca, eğitim süreçlerinde program geliştirme modelleri, eğitim sürecini daha sistematik hale getirerek kurumda görevli personelin gelişimi, performansının artırılması ve stratejik hedeflere ulaşması noktasında çabalarını destekler.

Bu bölümde belli başlı eğitimde program geliştirme modelleri ana hatlarıyla incelenecek ve turizm fakültelerine yönelik turizm amaçlı mesleki yabancı dil öğretim programlarının geliştirilmesine yönelik bazı modeller avantaj ve dezavantajlarıyla birlikte tartışılacaktır. Eğitimde program geliştirme modelleri, bir eğitim programının planlanması, tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi ve revize edilmesi süreçlerini yönlendiren belli başlı adımlar ve prensipler içeren sistemsel döngülerdir. Farklı modeller, farklı vurgulara, hedeflere veya öğrenme teorilerine dayanabilir. Eğitim programı geliştirme sürecinde bazen tek bir model kullanılabilceği gibi bazı durumlarda 1'den fazla modelin harmanlanmasıyla hibrit bir modelin kullanımına karar verilebilecektir.

Bu çalışma bir modelin diğer model veya modellerden üstün olduğuna yönelik bir vurgulama amacı gütmeyip, turizm fakültelerinde olası program geliştirme süreçlerinde görev alacak paydaşların genel olarak eğitim programı geliştirme modelinin ne olduğu, hangi modellerin ön planda olduğu, ortak ve farklı oldukları noktaların neler olduğu, bir veya birden fazla modelin süreçlerde benimsenmesinin niçin gerekli olduğuna vurgu yapılacak ama hangi modelin en uygun olduğuna yönelik karar son kullanıcı olan okuyucuya, yani olası program geliştiricilere bırakılacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Eğitimde Program Geliştirme Modelleri

Her eğitim faaliyeti öncesi, uygulamaya geçilmeden önce, sürece yönelik hedeflerin ortaya konulması ve buna yönelik planların oluşturulması gerekmektedir. Aynı şekilde eğitim faaliyetinin hayata geçirilip uygulanması sonrası benimsenen hedeflere ne derece ulaşıldığı, planın ne derece uygulanabildiği değerlendirilmelidir. Verilen eğitimin ne derece etkili olduğunun, amaçlanan davranışların öğrencilere ne derece kazandırılılabildiğinin ölçülmesi gerekmektedir (Sezgin, 2000). Tüm bu bahsi geçen koşulların hayata geçirilebilmesi ve takibi eğitimde program geliştirmenin alanına girmektedir. Eğitimde program geliştirme uygulamalarıyla mevcut programda ne tür eksikliklerin olduğu, hangi alanlarda revizyona gidilmesi gerektiğine yönelik çabalar verilen eğitimin niteliğinde artışın sağlanmasında yardımcı olacaktır. Eğitimde program geliştirmeye yönelik ilgili

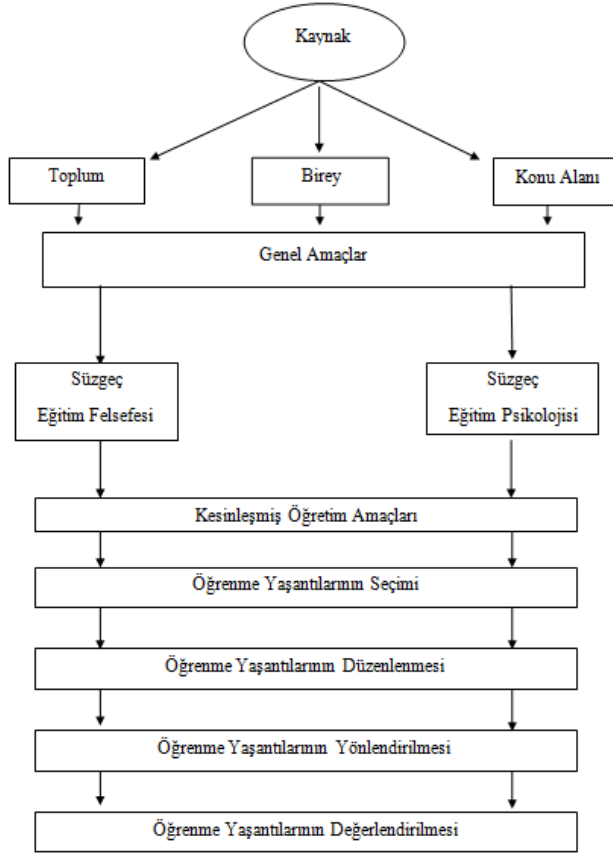
literatürde birçok model ileri sürülmüş ve farklı bağlam ve disiplinlerdeki müfredat tasarım süreçlerinde uygulama imkânı bulmuştur. İlginç şekilde yabancı dil alanında program geliştirme süreçlerine yönelik uygulama örneğinden bahseden bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum bahsi geçen program geliştirme modellerinin sadece sosyal ve fen bilimlerindeki bazı alanlara özel olduğu ve diğer alanlarda uygulamasının sınırlı olduğu gibi bir yanlış algının sonucu izlenimi bırakmaktadır. Halbuki bu modeller eğitimin söz konusu olduğu her alan için kullanılabilir modellerdir. Burada eğitimde program geliştirmeye yönelik modellerden bazıları ana hatları ile ele alınacak, ama bir modelin diğer herhangi bir modele göre daha iyi olduğuna yönelik bir imadan kaçınılacaktır. Bu çalışma ile okuyucuların eğitimde program geliştirme modellerinin temel mantığını kavramaları, tüm modellerin bazı noktalarda ortak yaklaşımlara sahip olduğunu anlamaları ve aynı zamanda modellerin eğitimin her alanındaki program geliştirme süreçlerinde kullanılabilirliğini göstermek amaçlanmaktadır

Tyler Modeli

Eğitim bilimleri alanında en bilinen modeldir. Ralph Tyler tarafından geliştirilen bir modeldir. Bilinirliği en yüksek modeldir. Daha sonra gelişen birçok model bu modelden etkilenmiş ve bu modelin izlerini taşımıştır. Tyler program geliştirme süreçlerinde odaklanması gereken dört noktaya vurgu yapmaktadır (Tyler 1993);

- Kurum hangi eğitimsel amaçları hedeflemektedir?
- Program kapsamında hedeflenen amaçların öğrencilere kazandırılması için ne tür eğitim tecrübeleri işe koşulmalıdır?
- Bu tarz eğitim tecrübeleri nasıl etkili bir şekilde düzenlenebilir?
- Hedeflenen amaçlar ne oranda başarılmıştır?

Bu noktalar ışığında Tyler modeli Şekil 1'deki gibi özetlenebilir.

Şekil 1. Program Geliştirmede Tyler Modeli

Bu modelin avantajları kadar bazı dezavantajları da vardır. Modelin avantajlarından bir tanesi sistematik bir yaklaşıma sahip olmasıdır. Tyler Modeli, eğitim programlarını sistematik bir şekilde tasarlamak ve uygulamak için bir çerçeve sunar. Bu, program geliştirme sürecinin düzenli ve planlı bir şekilde ilerlemesini sağlar. Bu modelin bir başka avantajı ise öğrenme hedeflerinin belirlenmesine yöneliktir. Model, programın başarı kriterlerini belirleme konusunda rehberlik sağlar. Öğrenme hedefleri net bir şekilde tanımlanır ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli adımlar ve öğrenme tecrübeleri belirlenir. Modelin bir diğer avantajı ise değerlendirmeye yönelik sağladığı kolaylıktır. Tyler Modeli, programın etkisini değerlendirmek için kullanılacak ölçütleri belirlemeye odaklanır. Bu sayede programın başarıları ve zayıf yönleri daha kolay bir şekilde belirlenebilir ve müdahale edilebilir. Modelin bir diğer avantajı ise düz mantığının olması, basit ve anlaşılabilir olmasıdır. Model, düz mantık temelinde tasarlanmıştır ve karmaşıklığı en aza

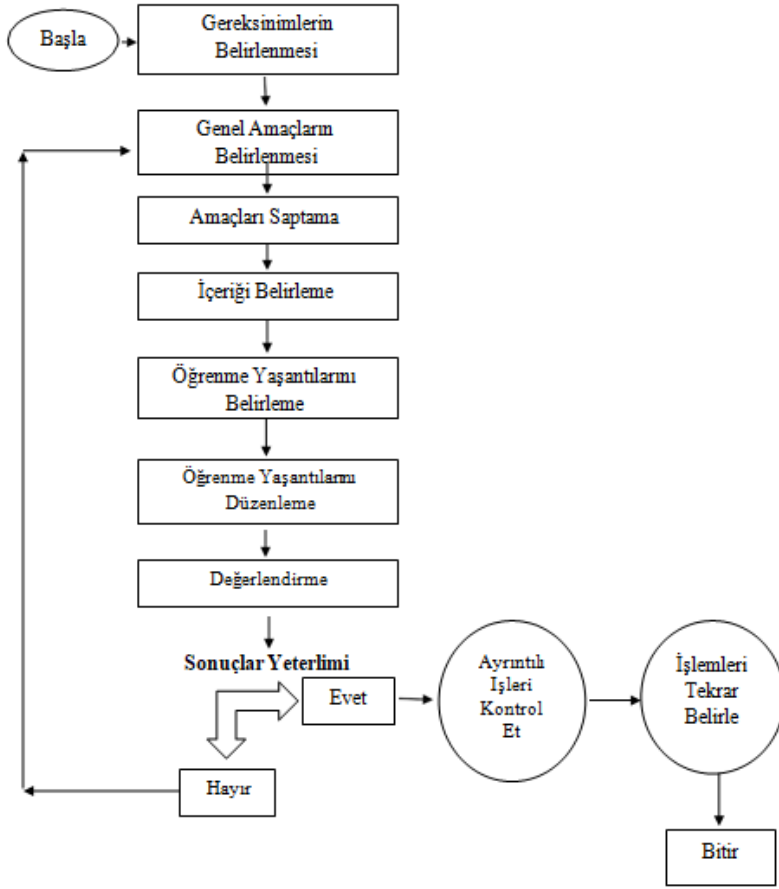
indirir. Bu eğitimcilerin ve program geliştiricilerinin modeli daha iyi anlamasını sağlar (Bhuttah vd. 2019)

Bu modelin bazı dezavantajları da vardır. İlk akla gelen dezavantaj ise tek boyutluluktur. Tyler Modeli, öğrenmeyi sadece ölçülebilir davranışlar ve sonuçlar üzerinden değerlendirir. Bu, öğrencinin sadece belirli becerileri kazanmasını amaçlayan programlar için uygundur ancak bilişsel, duygusal ve sosyal alanları dikkate almayabilir. Bir diğer dezavantaj ise esneklik eksikliğinin olmasıdır. Model, programın belirli adımları takip etmesini önerir, ancak değişen ihtiyaçlara veya öğrenci profillerine uyum sağlamak konusunda esnek olmadığı görülmektedir. Bir diğer dezavantaj ise yaratıcılık ve eleştirel düşünceyi ihmal etmesiyle alakalıdır. Tyler Modeli, öğrencilere genellikle belirli bilgileri öğrenmeye odaklanırken, yaratıcılık, eleştirel düşünce ve problem çözme gibi becerilere vurgu yapmaz. Modele yönelik ifade edilebilecek bir diğer dezavantaj ise kurumsal ve kültürel farklılıkları göz ardı etmesidir. Model, genellikle standartlaştırılmış bir öğrenme sürecini teşvik eder, bu da kültürel ve kurumsal farklılıkları göz ardı etme riskini taşır. Her öğrenci veya topluluk farklı öğrenme ihtiyaçlarına sahip olabilir.

Sonuç olarak Tyler Modeli, belirli koşullar altında kullanıldığında etkili olabilir, ancak genel olarak bir program geliştirme modeli olarak bazı sınırlamalara sahiptir. Bu nedenle, farklı öğrenme ortamları ve hedeflere göre diğer modeller ve yaklaşımlarla birleştirilerek kullanılması daha uygun görünmektedir (Bhuttah vd. 2019).

Taba-Tyler Modeli

Bu model Taba Modeli ile Tyler modelinin ortak yönlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir modeldir. Bu modelde ilk odaklanması gereken boyutun amaçların belirlenmesi olduğuna vurgu yapılmıştır. Programda hedeflenen amaçların öğrenciler nezdinde davranışa dönüştürülmesidir. Modelde ayrıca amaçlar iki boyutu olan bir matris üzerinde gösterilir. İçerik bu modelde ikinci önemli boyut olarak görülür. Öğrenme-öğretme süreçlerinde öğrenciler merkezde olmalıdır görüşünü savunur. Son aşama ise değerlendirme aşamasıdır. Değerlendirmenin hem programa girişte hemde çıkışta uygulanması gerektiği savunulur (Demirel 1994; Sahika, 2018). Taba-Tyler Program Geliştirme Modeli Şekil 2'deki gibi özetlenmektedir.

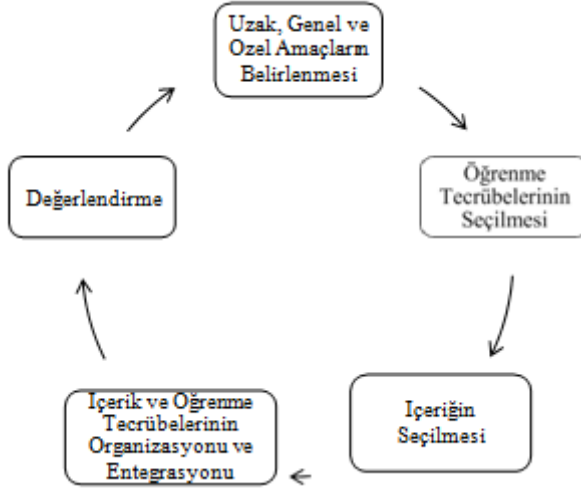
Şekil 2: Program Geliştirmede Taba-Tyler Modeli

Kaynak: (Demirel, 1994)

Taba-Tyler Modeli ülkemizde program geliştirme süreçlerinden en yaygın kullanılan modeldir.

Wheeler Modeli

David E. Wheeler tarafından geliştirilmiş bir modeldir. Tyler modelinin ortaya çıkışı sonrası bazı eğitim uzmanları program değerlendirme süreçlerinin sürece yayılması gerektiğini savunmuş ve bu noktada Tyler modeline eleştiriler yöneltmişlerdir. Wheeler, geliştirmiş olduğu modelde bu duruma vurgu yapmış ve Wheeler modelinde ilk aşamayı uzak, genel ve özel amaçların oluşturduğunu ifade etmiştir. Tyler ve Wheeler modelleri iki ayrı model olmasına rağmen birbirleriyle son derece benzer modellerdir (Urevbu, 1991). Wheeler Modeli ve aşamaları Şekil 3'teki gibi özetlenmektedir.

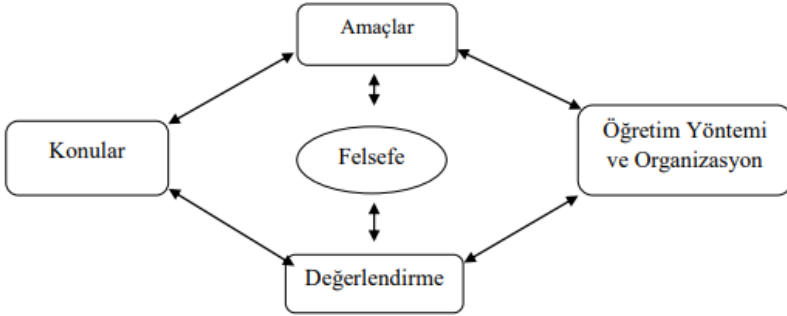
Şekil 3. Program Geliştirmede Wheeler Modeli
Kaynak: (Urevbu, 1991)

Tanner ve Tanner Modeli

Tanner ve Tanner, Tyler modelinde ileri sürülen öğeleri kabul etmiş ama öğelerin doğrusal bir düzende olmasına karşı çıkmıştır. Tam tersi öğeler arası ilişkinin karşılıklı olması gerektiğini savunarak tam merkezde felsefenin konumlanması gerektiğini ifade etmiştir (Külahçı 1995).

Tanner ve Tanner Modeli, müfredat geliştirme süreçlerini dört aşamada ele alır: planlama, dizayn, uygulama ve değerlendirme. Planlama aşamasında, eğitimciler müfredat geliştirme sürecini planlarlar. Öğrenci ihtiyaçlarını belirler, hedefleri tanımlar ve öğrenci başarılarını değerlendirebilecek uygun değerlendirme yöntemlerini seçerler. Dizayn aşamasında ise müfredatın tasarım aşamasında belirlenen hedeflere ulaşmak için gerekli materyaller, aktiviteler ve öğrenme stratejileri tasarlanır. Bu aşamada öğrenme materyalleri, öğrenci etkinlikleri ve öğrenme stratejileri belirlenir. Üçüncü aşama olan uygulama aşaması ise tasarlanan müfredatın sınıfta uygulanması aşamasıdır. Eğitimciler, planlanan müfredatı öğrencilere aktarır ve öğrencilerin belirlenen hedeflere ulaşmasını destekler. Son aşama olan değerlendirme aşamasında uygulanan müfredatın etkililiği değerlendirilir. Bu aşama, öğrenci başarıları, öğrenci geri bildirimleri ve öğretmen gözlemleri gibi çeşitli veri kaynaklarını içerir.

Tanner ve Tanner Modeli Şekil 4'teki gibi özetlenebilir.

Şekil 4. Program Geliştirmede Tanner ve Tanner Modeli
Kaynak: (Külahçı, 1995)

Eğitim süreçlerinde kullanılan program geliştirme modellerinin zaman içinde belirli bir değişim yaşadıkları ama yinede her birinde Tyler modelinin yoğun etkisinin görüldüğü gözlemlenmektedir. Tanner ve Tanner modelinde Tyler modelince benimsenen bir çok temel öğeyi program geliştirme sürecinden benimsemiş ama her bir öğenin doğrusal bir boyutta olmasına yönelik Tyler modelince savunulan görüşe karşı çıkmış ve karşı bir görüş ileri sürerek bu bahsi geçen ilişkinin karşılıklı olması gerektiğini ifade etmiş, merkezinde ise bir felsefenin bulunması gerektiğini savunmuştur (Külahçı 1995). Modelin incelenmesi sonucu görüleceği üzere programın amaçları başlangıç noktasını oluşturmasına rağmen programın ilerleyişiyle birlikte diğer öğelerden etkilenmekte ve benzer etki diğer öğeler üzerinde de söz konusu olabilmektedir. Geliştirilen öğretim programının uygulanması sürecinde bulunan kişilerin eğitim süreçlerine yönelik görüşleri ve benimsedikleri felsefe sadece programın amaçlarını etkilemekle kalmayıp program içeriğinde bulunacak ders içeriklerinin seçimini ve içeriğin öğretilmesinde benimsenen öğretim yöntemini etkilemektedir (Külahçı 1995).

Modelin avantajlarından bir tanesi sahip olduğu sistemli yaklaşımdır. Model müfredat geliştirme sürecini planlı, sistemli ve adım adım ele alır. Modelin bir diğer avantajı ise öğrenci merkezli olmasıdır. Model, öğrenci ihtiyaçlarını ve öğrenme stillerini dikkate alarak öğrenci merkezli bir müfredat geliştirme sürecini destekler. Modelin bir diğer avantajı ise uygulama odaklı olmasıdır. Müfredatın tasarım ve uygulama aşamalarında öğrencilerin etkileşimini ve uygulamayı ön planda tutan bir modeldir. Bahsedilmesi gereken son avantaj ise değerlendirme imkânı sunmasıdır. Değerlendirme aşaması, öğrenci başarılarını ve müfredatın etkililiğini değerlendirme fırsatı sunar.

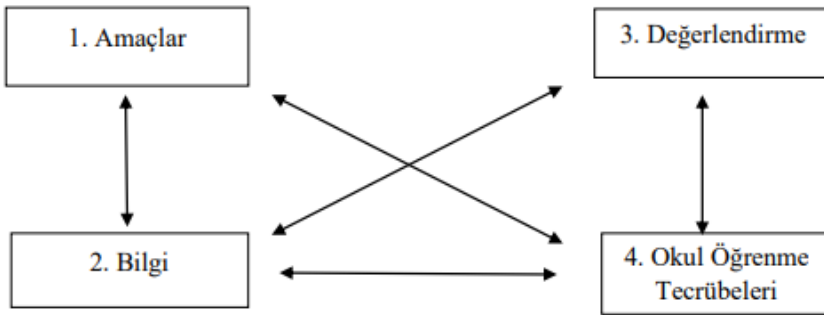
Modelin sahip olduğu bazı dezavantajlarda vardır. Bu dezavantajlardan bazıları zaman ve kaynak yoğunluğuna yönelik dezavantajdır. Sistematik bir

model olması, zaman ve kaynak yoğunluğuna neden olabilir, özellikle büyük ölçekli uygulamaların söz konusu olduğu durumlarda bu dezavantaj daha fazla hissedilir. Bir diğer dezavantaj ise esneklik noktasındadır. Model, belirli bir süreç çerçevesine bağlı olduğundan, bazı durumlarda esneklik sorunlarına yol açabilir ve esneklik sağlama noktasında katıl olduğu düşünülebilir. Tanner ve Tanner Modeli, müfredat geliştirmek isteyen eğitimciler ve eğitim liderleri için kapsamlı bir rehberlik sağlayabilecek bir modeldir. Ancak, her model gibi, kullanıldığı bağlam ve hedeflere bağlı olarak avantajları ve dezavantajları vardır ve duruma göre ve bağlama göre bu avantaj ve dezavantajların sayısı artabilir.

Program Geliştirmede Kerr Modeli

Kerr modeli program geliştirme süreçlerini dört ana aşamada ele alır. Bu aşamalar amaçlar, bilgi, değerlendirme ve programın uygulandığı kurumdaki öğrenme yaşantılarıdır. Kerr modeline göre bu aşamaların her biri diğer aşamaları etkiler. Bu sebepten dolayı herhangi bir aşama başlangıç aşaması olabilir ama tavsiye edilen amaçların belirlenmesi aşaması ile başlanmasıdır (Urevbu, 1991).

Kerr modelinde ikinci aşama bilgi aşamasıdır. Bu aşamada sunulacak eğitim, program geliştirme sürecinde bilginin güncellenmesi için elzemdir. Modelde üçüncü aşama ise değerlendirme aşamasıdır. Son aşama ise okulda sunulan öğrenme yaşantıları aşamasıdır (Urevbu 1991). Program geliştirmede Kerr Modeli Şekil 5’de görüldüğü gibi özetlenebilir.

Şekil 5. Program Geliştirmede Kerr Modeli

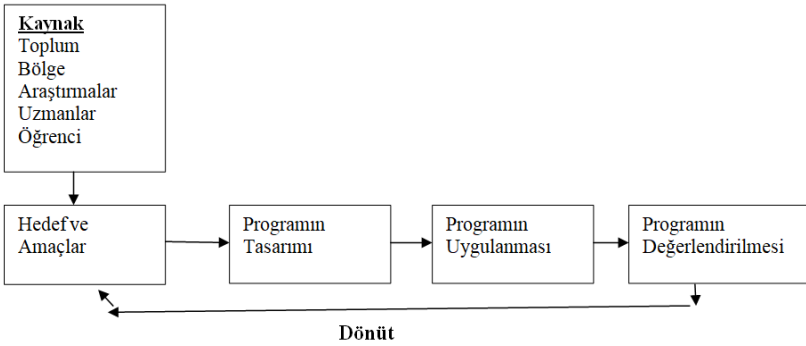
Kaynak: (Urevbu, 1991)

Saylor, Alexander & Lewis Modeli

Bu model program geliştirme süreçlerine yönelik sistematik bir yaklaşımı benimseyen modeldir. Program kapsamında ilk önce genel ve özel amaçlar

belirlenir. Genel amaçlar belirlenirken dikkate alınması gereken dört alan vardır; sosyal ilişkiler, bireysel gelişim, öğrenme becerileri ve uzmanlaşmadır. Eğitim kurumları sadece veya illaki bu dört alanla sınırlı kalmak zorunda olmayıp daha başka genel alanlarda belirleyebilir (Saylor vd, 1981). Programın amaçları eğitim verilen kurumun bulunduğu toplum, ya da bölgenin taleplerine, yapılan araştırmalardan elde edilen bulgulara ve program noktasında uzmanlığı olan kişilerin görüşlerine dayanır. Programda ilk basamağın başarı ile tamamlandığının görülmesi sonrası sıra programın içeriğinin tasarlanması aşamasına gelmektedir. Bu noktada alanların ve felsefi görüşlerin dikkate alınması önemlidir (Saylor, vd., 1981). Sonraki aşamada öğretim planları geliştirilir ve program uygulanmaya başlanır. Programı uygulayıcı pozisyonunda olan ders hocasının dersin içeriğine ve öğrencilere göre uyumlu bir yöntem ve ders materyali seçer.

Son aşamada ise programı tasarlayanlar ve öğretmenler programa yönelik bir karara varmak zorundadırlar. Bu amaca yönelik doğru değerlendirme teknikleri belirlenir ve program, uygulanan öğretimin niteliği ve öğrenci kazanımları değerlendirilir. Yapılan değerlendirmeye göre programın geliştirilmesi, sürdürülmesi, revize edilmesi veya uygulamadan cayılmasına yönelik karar verilir (Saylor, vd., 1981). Bu modelin program geliştirme süreci Şekil 6'da özetlenmektedir.

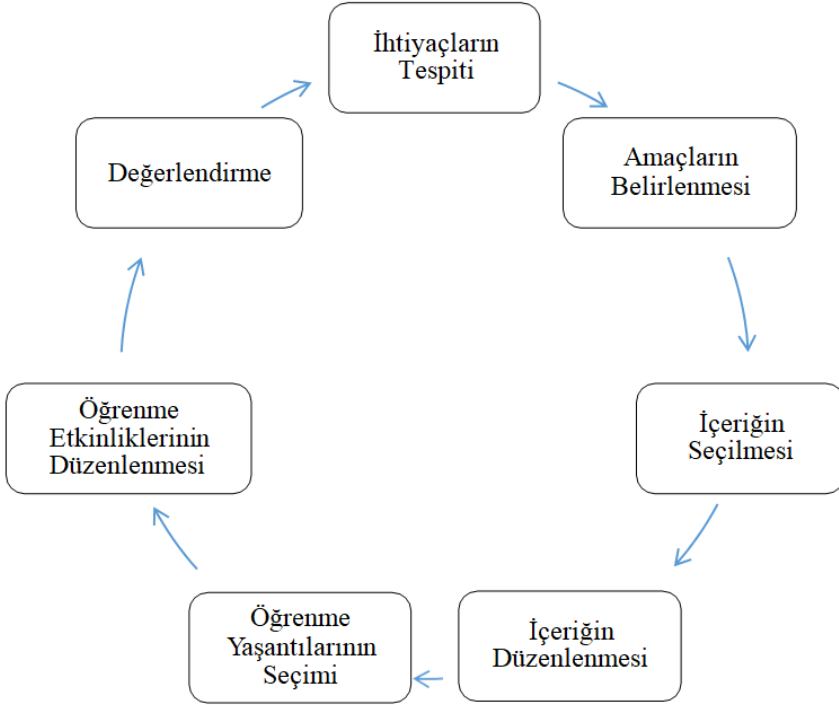
Şekil 6: Program Geliştirmede Saylor, Alexander & Lewis Modeli

Program Geliştirmede Taba Modeli

Hilda Taba tarafından geliştirilmiş modeldir. Taba Modeli, öğrenci merkezli bir yaklaşımı benimser ve öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına, öğrenme stillerine ve hedeflerine odaklanır. Taba Modeli, öğrenci merkezli olması ve öğrenci ihtiyaçlarına odaklanmasıyla öne çıkan bir modeldir. Öğrencilerin katılımını artırmak, kendi öğrenme süreçlerini yönetmelerine olanak tanıyarak otonom

öğrenciler olmalarını temin etmek ve gerçek dünya bağlamında öğrenmelerini teşvik etmek için tasarlanmış bir modeldir.

Unutulmamalıdır ki her model gibi Taba Model'inin de avantajları ve dezavantajları vardır. Öğrenci ihtiyaçlarına odaklanması ve esnek bir tasarım süreci sunması olumlu yönleri arasında sayılırken, bu modelin uygulanması sürecinde bazı durumlarda standartlaştırma ve geniş ölçekli uygulamada zorluklar yaşanabilir. Taba modelinde program tasarım süreci aşağıdaki şekilde bir döngü olarak planlanmakta ve uygulanmaktadır. Bu döngü bitmeyen ve daha iyiye doğru ilerleyen bir döngüdür. Kısacası program geliştirme süreci Şekil 7'de görüldüğü gibi bitmeyen ve daima programın geliştirilmesini amaçlayan bir süreç olarak düşünülmektedir.

Şekil 7. Program Geliştirmede Taba Modeli

Taba modeli, Şekil 7'de görüldüğü üzere yedi aşamadan oluşur. Bu aşamaların her biri şu şekilde özetlenebilir (Ornstein & Hunkins, 1988);

- Birinci aşamada geliştirilecek olan programın hedef kitlesini oluşturan kitlenin ihtiyaçları belirlenmelidir. Bu aşamada dersi yürütmekle sorumlu öğretim elemanları öğrencilerin ihtiyaçlarını belirlerler.
- İkinci aşamada ise dersi yürüten öğretmenler derslerine yönelik

ihtiyaçları belirledikten sonra dersim amaçlarını, bir başka ifade ile dersin öğrenme çıktılarını belirlerler. Bu öğrenme çıktıları programın uygulandığı kurumun genel amaçlarını önceleyerek başlamalı sonrasında ise öğrencilere kazandırılacak davranışları kapsayacak şekilde bir işleyişi benimsemelidir.

- Üçüncü aşamada belirlenmiş olan öğrenme çıktıları dersin içeriğin belirlenmesinde klavuz rolü üstendir. Bu aşamada amaçlar ve ders içeriklerinin belirlenmesiyle kalınmamalı, belirlen içeriğin geçerlik ve anlamlılığında kontrol edilmelidir.
- Dördüncü aşamada ise, ders yürütücüleri tarafından belirlenen içerik, öğrencilere göre düzenlenmelidir.
- Beşinci aşamada ise belirlenen içerik hedef öğrenci grubuna uygun ve öğrencilerin içerikle etkileşimi olacak şekilde düzenlenmelidir.
- Altıncı aşamada, belirlenen ders içeriğine uygun öğrenme etkinlikleri oluşturulmalı ve düzenlenmelidir.
- Yedinci aşama ise değerlendirme aşamasıdır. Hem öğretmenlerin hem öğrencilerin dikkate alınacağı bir aşamadır. Bu aşamada öğretmenlerce belirlenen amaçlara ne derece ulaşıldığı saptanmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma genel olarak eğitimde program geliştirme modellerini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma kapsamında en bilinen 7 model ele alınmış, ana hatlarıyla incelenmiş ve şemalar üzerinde akış süreçleri gösterilmiştir. Bu çalışma kapsamına alınmamış daha birçok Amerika ve Avrupa merkezli modellerin varlığı bilinmektedir. Hatta ülkemizde Millî Eğitim Bakanlığınca geliştirilmiş yerli modellerde mevcuttur. Çalışma kapsamında bilinirliğinin ve kullanımının yüksek olduğu değerlendirilen 7 modele odaklanılmış ve incelenen modellerde temel mantığın benzer olduğunun program geliştiriciler tarafından anlaşılması hedeflenmiştir. Programların genel incelemesinden görüleceği üzere herbir program aslında büyük oranda Tyler Modelini temel almış ve bazı eklemeler ve çıkarmalarda bulunmuştur. Bu çalışma ile incelenen modellerden bir tanesinin turizm fakültelerine yönelik program geliştirme süreçlerinde kullanılmasının önerilmesi amaçlanmamaktadır. Program geliştirme süreçlerinde doğrudan tek bir modele odaklanmanın uygun bir yaklaşım olmayabileceği bilinmektedir. Geliştirilecek programın amacına uygun olarak, paydaş katılımıyla bu modellerden herhangi bir tanesini kullanmaya yönelik karar verilebileceği gibi, herhangi iki veya üç modelden bazı unsurların harmanlanmasıyla karma bir modelin kullanılması mümkündür.

Bu çalışmada Taba modelinde bazı noktalara vurgu yapılması önemlidir. Bu

modelde programla bir şekilde ilgilisi olan herkesin program geliştirme süreçlerine katılabileceği savunulur. Ayrıca program geliştirme sürecinin bizzat programın geliştiricilerince yürütülmesi, yürütecek olan paydaşlarca geliştirilmesi gereken bir süreç olduğunu savunur. Bu modeli diğer modellerden ayırt edici kılan şey ise program geliştirme sürecinin üst yönetimden başlayarak yukarıdan aşağıya bir yaklaşımla değil öğretmen ve öğrencilerin merkeze alınmasıyla sürdürülmesi gereken bir süreç ~~olduğu~~ görülmesi gerektiğine vurgu yapılmasıdır (Oliva, 2005; Ornstein & Hunkins, 2009). Kısacası, öğrenci ve öğretmen merkezli, tabandan tavana işleyen bir program geliştirme sürecine vurgu yapılmasından dolayı Taba Modeline turizm fakültelerinde olası bir program geliştirme süreçlerinde özel olarak odaklanması tavsiye edilir. Çünkü Taba modeli tabandan tavana doğru, öğretmen ve öğrenci katılımının yoğun olduğu bir model olmasından dolayı diğerlerinden ayrılmaktadır. Bir eğitim programını geliştirenler tarafından uygulanması veya uygulayıcılar tarafından geliştirilmesi bir avantaj teşkil edebilir.

Kısaca hangi modelin kullanılacağına yönelik kararın eğitim programının tasarlanacağı kurumun özel durumları dikkate alınarak verilmesi en uygun yöntemdir. Tek bir modelin kullanılması gibi bir zorunluluk olmadığı gibi birden fazla modelin karması bir hibrit model ile yola devam edilebilir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken nokta her bir modelin ortak şekilde planlama, dizayn, uygulama ve değerlendirme gibi dört bileşen üzerine inşa edilmesidir. Bu çalışmada vurgulanan nokta her öğretim programı tasarımının mutlaka bir program geliştirme modelinin kullanılmasının gerekli olduğudur. Bir model benimsenmeden geliştirilen programların bilimsel açıdan sorunlu ve karmaşık olduğu düşünülmektedir (Erişen, 1998) Herhangi bir kurum için her hangi bir eğitim programı geliştirme modelinin kullanımıyla geliştirilen bir eğitim programının o kuruma ve onun özel koşullarına göre tasarlanmış olduğu ve her kurum için istedik sonuçları ulaştıracak matbu bir eğitim programının tasarımının mümkün olmadığına hatırlanmasıdır. En iyi eğitim programı hedef kitle olan öğrencilerin bireysel ve grup olarak ihtiyaçları temelinde tasarlanan programdır. İdeal bir eğitim uygulanak eğitim çevresini, olanakları, imkanları ve zaman kısıntılarını dikkate almalıdır. İlk yapılması gereken mutlaka ihtiyaçların belirlenmesi sonrasında öğrencilerin, eğitim çevresinin ve disiplinin gereklilikleri dikkate alınarak program hedeflerinin belirlenmesidir. Eğitim programı ayrıca eğlenceli olmalı, ilgi çekici ve motive edici olmalıdır. Aynı zamanda uygulanması zor olmamalıdır.

REFERANSLAR

- Bhuttah, T. M., Xiaoduan, C., Ullah, H., & Javed, S. (2019). Analysis of curriculum development stages from the perspective of Tyler, Taba and Wheeler. *European Journal of Social Sciences*, 58(1), 14-22.
- Demirel, Ö. (1994). *Genel Öğretim Yöntemleri*. USEM Yayınları-11. Ankara
- Erişen, Y. (1998). Program geliştirme modelleri üzerine bir inceleme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 13(13), 79-97.
- Külahçı, Ş. (1995). *Analiz ve Program Geliştirme. Öğretmen Yetiştirme Modül Serisi Öğrenci Klavuzu*, A-3.
- Oliva, P. F. (2005). *Developing the curriculum*. Boston: Pearson
- Ornstein A. C. & Hunkins, F.P. (2009). *Curriculum. Foundations, principles, and issues*. Boston: Pearson.
- Sahika, U. (2018). Curriculum development study for teacher education supporting critical thinking. *Eurasian Journal of Educational Research*, 18(76), 165-186.
- Saylor, J. G., William, A. M., & Arthur, J. L. (1981). *Curriculum Planning for BeHer Teaching and Learning*. Holt, Rinehart and Winston.
- Sezgin, S. İ. (2000). *Mesleki ve teknik eğitimde program geliştirme*. Nobel.
- Tyler, W. R. (1993). *Basic Principles of Curriculum and Instruction*. The University of Chicago Press
- Urevbu, O. A. (1991). *Curriculum Studies*. Singapore: Longman Singapore Publishers Ltd Press.

BÖLÜM 18

BANKALARIN SÜRDÜRÜLEBİLİR BANKACILIK UYGULAMALARI VE KURUMSAL MARKA DEĞERİ GELİŞİMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ENTEĞRE FAALİYET RAPORLARINA DAİR GÜNCEL BİR İÇERİK ANALİZİ

Elif DENİZ¹

ABSTRACT

The concept of sustainability stands out as a strategic concept that focuses on the future rather than the present and prioritizes protecting nature, the environment and resources to meet the needs and demands of future generations while meeting the current needs and demands of society. The efforts made by banks, which are the main actors of the economic system, in ensuring sustainable development and a sustainable future, and the sustainable finance instruments they develop are very important in supporting sustainable goals. Especially with increasing momentum after 2010, the banking sector has taken sustainability as the main agenda and made sustainability the agenda of all stakeholders and actors integrated into the economic system, and banks have also started to consider the sustainability issue as a main component that strengthens corporate reputation and brand value. In this study, with the perspective of integrating sustainability into banking by Weber (2005), examples are selected from banks operating in Turkey within the scope of the case study, and the sustainability targets of the banks were examined in terms of corporate brand value creation and the values they offer to their customers and stakeholders, using the exploratory content analysis method. The support they provided to 17 SDGs and their nature were revealed, thus discussing what kind of momentum was gained in terms of sustainability in the banking system in Turkey.

Keywords: Sustainability, Banks, Sustainable finance, Corporate brand value, United Nations Sustainable Development Goals

JEL Codes: M10, M20, M30, M40

¹ Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü,
elif.deniz@ikcu.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-6873-5757

ÖZET

Sürdürülebilirlik kavramı bugünden ziyade geleceği odağa alan ve toplumun bugünkü ihtiyaç ve taleplerinin karşılarken doğayı, çevreyi ve kaynakları gelecek nesillerin de ihtiyaç ve taleplerini karşılayacak şekilde korumayı önceleyen stratejik bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir geleceğin sağlanması hususunda ekonomik sistemin ana aktörlerinden olan bankaların bu doğrultuda ortaya koyduğu çabalar ve geliştirdikleri sürdürülebilir finans enstrümanları sürdürülebilir hedefleri destekleme adına oldukça önemlidir. Özellikle 2010 yılından sonra artan bir ivmeyle bankacılık sektörünün sürdürülebilirliği ana gündem olarak ele alması ve sürdürülebilirliği ekonomik sisteme entegre tüm paydaş ve aktörlerin de gündemi haline getirmiş, ayrıca bankalar sürdürülebilirlik konusunu kurumsal itibar ve marka değerini güçlendiren ana bir bileşen olarak değerlendirmeye başlamıştır. Bu çalışmada Weber (2005)'in sürdürülebilirliğin bankacılığa entegre edilmesi perspektifi ile Türkiye'de faaliyet gösteren bankalardan vaka çalışması kapsamında örnekler seçilip keşifsel içerik analizi yöntemiyle bankaların sürdürülebilirlik hedefleri kurumsal marka değer yaratımı ile müşteri ve paydaşlarına sundukları değerler açısından incelenmiş, literatürde tartışılan sürdürülebilirlik hedefleri ve 17 SKA'ya verdikleri destekler ve bunların niteliği ortaya konulmuş, böylelikle Türkiye'de bankacılık sisteminde sürdürülebilirlik açısından ne tür ivmeler kazanıldığı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Bankalar, Sürdürülebilir finans, Kurumsal marka değeri, BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

JEL Kodları: M10, M20, M30, M40

GİRİŞ

Günümüz dünyasında işletmeler, markalar, kurum ve kuruluşlar yoksulluk, ekonomik eşitsizlik, pandemik tehditler, göç, iklim krizi, doğal kaynakların kirlenmesi gibi pek çok sosyal, ekonomik ve çevresel anlamda baskılayıcı koşullar altında var olmaya çalışmakta ve sürdürülebilir iş yapma biçimleri geliştirmek adına eskisine kıyasla çok daha zorlu mücadelelerle karşı karşıya kalmaktadır. Bahsedilen bu problemler geri dönülemez bir hâl almadan önce ekonomik aktivitelerin toplum ve çevre ile sıkı sıkıya bağlı olduğu gerçeği göz önüne alınarak ekosistemdeki tüm aktörlerden elbirliğiyle acil çözüm önerileri sunmaları ve eylemlerini hızlıca hayata geçirmeleri beklenmektedir. Tüm dünyada kanun yapıcılar ve endüstriyel karar vericiler endüstriyel aktivitelerin sürdürülebilirliğinin geliştirilmesi konusuna eskisine kıyasla çok daha detaylı eğilmektedirler.

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınmaya destek başlığı altında incelenebilecek küresel, uluslararası ya da ulusal çapta pek çok kurum, kuruluş, girişim, inisiyatif ve çeşitli ülkelerce kabul edilip imza atılan bildirgeler bulunmaktadır. Bunlardan en öne çıkanı Birleşmiş Milletler (BM-UN) tarafından belirlenen 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı (SKA-SDGs) ise üye 193 ülke tarafından kabul edilerek 2016 Ocak ayında yürürlüğe girmiştir. İmza veren üye ülkelerden, paylaşılmış bir sorumluluk bilinciyle, yerelde ve kendi kapasiteleri dâhilinde ellerinden gelenin en iyisini yaparak küresel anlamda bu amaçlara ulaşmak için somut adımlar atması beklenmektedir. Bu 17 amaç çerçevesinde genel olarak 2030'a kadar tüm insanlığın refah ve barış içinde yaşamasını sağlamak, dünya gezegenini korumak ve yoksulluğu ortadan kaldırmak hedeflenmektedir. 2015 yılında Paris'te düzenlenen ve BMİDÇS 21. Taraflar Konferansı'nda kabul edilen Paris İklim Anlaşması da küresel ortalama yüzey sıcaklığındaki artışı 2 derece ile sınırlandırmayı amaçlayarak 17 SKA'yı kabul eden ülkelerin bu hususta ortak hareket etmesini teşvik eden bir anlaşma yapılmıştır. Ayrıca 2019'da Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı da 2030'a kadar iklim hedeflerini desteklemek ve AB üyesi ülkelerin yeni büyüme stratejisini belirlemek üzere yeni ekonomik modeller geliştirmek, inovasyon, yatırım ve istihdam anlamında yeni fırsatlar sunmak amacıyla bu gündeme dâhil olmuştur (www.globalcompactturkiye.org; www.undp.org, 2023, www.unfccc.int, 2023; www.commission.europa.eu, 2023).

Sürdürülebilir kalkınmaya destek başlıklarına bakıldığında bu başlıklardan en öne çıkanının kuşkusuz ekonomi olduğu ve ekonomik sistemin en önemli bileşenlerinden olan bankacılık ve finans kuruluşlarından bu anlamda beklentilerin yükseldiği görülmektedir. 2019 AB Yeşil mutabakatından sonra Avrupa Birliği tarafından yenilenebilir enerji, bio-çeşitlilik ve döngüsel ekonomi gibi sürdürülebilir yatırımlara yol göstermek amacıyla standardize hale getirilmiş ilk sınıflandırma sistemi olan AB Taksonomisi'nin (EU Taxonomy) oluşturulması sektör açısından oldukça önemlidir. Bankacılık ve finans kuruluşlarından beklenenler ise sürdürülebilir yatırımlara odaklı bir biçimde sermaye akışının yeniden oryantasyonunu sağlamak, sürdürülebilirliği risk yönetiminin bir bileşkesi olarak belirlemek ve uzun dönemli yatırım ve ekonomik aktiviteyi teşvik etmektir (eu-taxonomy.info, 2023).

Sürdürülebilirliğin geleceği açısından ekonomiye yapılan bu vurgu özellikle son yıllarda sürdürülebilir yatırım fonları ve sürdürülebilirlik indeksleri oluşumunda artan bir yoğunluğun yaşanmasına da sebep olmuştur. Kamusal aktörlerin iklim krizini önlemeye dair hedefler koyması ve hükümetlerin yeşil devlet tahvillerini teşvik eder olması gibi örnekler bu gelişmeleri destekler niteliktedir (Schütze ve Stede, 2021). Bu çalışmada Weber (2005)'in

sürdürülebilirliğin bankacılığa entegre edilmesi perspektifi ile Türkiye’de faaliyet gösteren bankalardan vaka çalışması kapsamında örnekler seçilip keşifsel içerik analizi yöntemiyle bankaların sürdürülebilirlik hedefleri kurumsal marka değer yaratımı ile müşteri ve paydaşlarına sundukları değerler açısından incelenmiş, literatürde tartışılan sürdürülebilirlik hedefleri ve 17 SKA’ya verdikleri destekler ve bunların niteliği ortaya konulmuş, böylelikle Türkiye’de bankacılık sisteminde sürdürülebilirlik açısından ne tür ivmeler kazanıldığı tartışılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Sürdürülebilirlik kavramı 1970’li yıllarda “modern kalkınma uygulamalarının dünya çapında çevresel ve sosyal krizlere yol açtığı” anlayışına karşı bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır (Wheeler 2013: 19). Özellikle 2000’li yıllarda yaşanan finansal krizler ve bankacılık sektöründe ortaya çıkan skandallar bankaların toplumdaki rolünün daha şiddetli bir biçimde tartışılması sonucunu doğurmuştur. Bu yıllardan itibaren bankalar paydaşları tarafından sosyal ve çevresel sorumluluk almaları hususunda baskı altına alınmıştır. 2010’lu yıllardan itibaren sürdürülebilirlik ve finansal operasyonların birleştirilmesi hususu bilimsel açıdan da daha çok irdelenir hale gelmiş ve finans sektöründe dayanıklılık ve etik duruşunun güçlenmesinde sürdürülebilir iş modelleriyle uyum sağlamanın önemli katkılar sağlayacağı tespit edilmiştir (Alexander 2014).

Sürdürülebilir finans, finansal sermaye ve risk yönetimi ürün ve hizmetlerinin ekonomik refahı, ekolojiyi ve toplum refahını teşvik edecek veya onlara zarar vermeyecek şekilde sağlanması şeklinde tanımlanabilir. Sürdürülebilir finansın en önemli iki yönü; 1) kalıcı ve uzun vadeli etki veya sürdürülebilirlik faktörü ile 2) çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) konuları arasındaki karşılıklı ilişki olmakla beraber diğer tarafta finansman, borç verme ve yatırım kararları gibi mali konularla ilintilidir. Böylelikle sürdürülebilir finans yalnızca finansman ve yatırım kararlarının ESG konularını nasıl etkilediğiyle değil, aynı zamanda ESG konularının yatırım kararlarını ve varlık değerlemelerini nasıl etkileyebileceğiyle de ilgilidir (Strandberg, 2005: 6; IFC 2007: 12; Krauss vd. 2016: 15).

Finansal kaynakları ekonomiye kazandırma anlamında bankacılık sektörü sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir geleceği destekleme anlamında gelişen yeni ekonomik modeller çerçevesinde hayati bir role sahiptir. Bankalar daha yeşil ve sürdürülebilir bir ekonomiye geçişi finanse etmede önemli bir aracılık rolü üstlenmekte, kredi verme sürecinde ekonomik ve finansal hedefleri sosyal ve çevresel hedeflerle uzun vadeli bir biçimde birleştirerek sürdürülebilir kalkınmaya destek olmaktadır (Chen vd. 2022; Umar vd. 2021). Avrupa Komisyonu (EC) sürdürülebilir finansı finansal sektörde yatırım kararları

verirken çevresel, sosyal ve yönetsel (ESG) mülhazaları dikkate alarak sürdürülebilir ekonomik aktiviteler ve projelerde daha uzun dönemli yatırımlara ön ayak olan bir süreç olarak tanımlamıştır (ec.europa.eu, 2023). Avrupa Bankacılık Otoritesi (EBA) ise bu bağlamda bankacılık endüstrisi ve sürdürülebilirlik uygulamalarını birbirine bağlama açısından özelleştirilmiş bir sürdürülebilir finans ve ESG yol haritası çizmiştir. ESG açısından hesap verilebilirliğe karşı son yıllarda artan talep sebebiyle pek çok sayıda bankanın müşterilerin kredilendirilmesi ve kredi puanlaması, eko-sürdürülebilir yatırımları finanse etmek için özel ürün ve hizmetler oluşturulması veya çevresel ve sosyal hedeflerle tutarlı girişimler yürütülmesi gibi pek çok uygulamayla ESG faktörlerini dikkate alarak sürdürülebilirlik hedeflerine bağlılıklarını güçlendirdikleri görülmektedir (Cosma vd. 2020).

EBA'nın sürdürülebilir finans kapsamında ana hedefleri ise 8 başlık altında aşağıdaki gibi özetlenebilir (THE EBA Roadmap on Sustainable Finance Report, 2022: 9).

1. *Şeffaflık ve Açıklamalar*: Bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmak ve Pazar disiplinini teşvik etmek.
2. *Risk Yönetimi ve Denetleme*: Risk yönetimi ve denetime ESG faktörleri ve riskleri entegre etmek.
3. *Risklerin İhtiyatlı Bir Şekilde Ele Alınması*: Çevresel ve sosyal riskleri daha iyi yakalamak için mümkün olan güçlendirme alanlarını tanımlamak.
4. *Stres Testi*: Bankaların kırılabilirliklerinin belirlenmesine yardımcı olmak için ESG risklerinin kademeli olarak stres testi çerçevesine dâhil edilmesi.
5. *Standartlar ve Nitelendiriciler*: Sürdürülebilir bankacılık ürünleri için tanımlama ve metodolojileri desteklemek.
6. *Yeşil Göz Boyama*: Yeşil göz boyamanın temel özelliklerinin, itici güçlerinin ve risklerinin belirlenmesi ve denetim çerçevesi ile etkileşiminin değerlendirilmesi.
7. *Denetim Raporlaması*: ESG risklerine ilişkin bilgilerin denetim raporlamasına entegre edilmesi.
8. *ESG Riskleri ve Sürdürülebilir Finansın İzlenmesi*: Materyal ESG risklerinin ve sürdürülebilir finansdaki gelişmelerin izlenmesi.

Bankacılık sektöründe sürdürülebilirliğe yönelik temel itici güçler, finansal kurumları çevresel ve sosyal etkilerinden sorumlu kılmayı amaçlayan düzenleyici çerçevelerin ve kılavuzların geliştirilmesiyle temsil edilmektedir (Muriithi ve Louw (2017). Ekonomik büyümenin çevreyi koruyarak desteklenmesi hususundaki girişimlerin geçmişine bakıldığında 1972 yılında oluşturulan Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)'in oldukça önemli olduğu bilinmektedir. 1992'de ise Brazilya Rio de Janeiro'da düzenlenen Dünya Zirvesi

(Earth Summit) dünya liderlerini bir araya getirerek bu konuya tekrar dikkat çekmiş, zirve sonrası Birleşmiş Milletler Çevre Programı Finansal İnisiyatifi (UNEP FI) kurulmuştur. Günümüzde içinde Amerika, Almanya, Hindistan, Kıbrıs, Kenya gibi farklı kıtalardan 130 ülkeye ait ve Pazar payı 90 trilyon doları geçen finansal kuruluş UNEP FI'nın sürdürülebilirlik bildirgesine imza atmıştır (www.unepfi.org, 2023). Böylelikle bankacıların ve yatırımcıların sürdürülebilir bir geleceğe katkısının ne kadar büyük ve önemli olduğunun altı çizilmiştir (Kelly ve Huhtala, 2001: 390-393).

Finansal sürdürülebilirlik açısından bir diğer önemli gelişme ise merkezi Hollanda'da bulunan, bağımsız ve uluslararası bir örgüt olan Küresel Raporlama İnisiyatifi (GRI)'nin kurulmasıdır. 2006 yılında Küresel Raporlama İnisiyatifi Finansal Hizmetler Sektör Eki tam sürüm olarak sunulmuş ve küresel alanda kabul gören bir çerçeve ile daha geniş Küresel Raporlama İnisiyatifi (GRI) yönergeleri kapsamında özel bir sürdürülebilirlik raporlama kılavuzu ortaya çıkmıştır. Bugün 100'den fazla ülkede 10.000'den fazla kuruluş tarafından kullanılan GRI Standartları, sürdürülebilirlik raporlaması uygulamasını geliştirmekte ve kuruluşların ve paydaşlarının herkes için ekonomik, çevresel ve sosyal fayda yaratacak eylemlerde bulunmasına olanak tanımaktadır. KPMG'nin 2022 araştırmasına göre GRI Standartları dünya çapında en yaygın kullanılan sürdürülebilirlik raporlama standartlarıdır. Finansal sektörde sürdürülebilirlik çabalarını destekleyen diğer önemli inisiyatifler ise Sorumlu Yatırım Prensipleri (2006), Küresel Etki Yatırım Ağı (GIIN, 2007) ve Değerlere Dair Bankacılık için Küresel İttifak (2008) olarak sıralanabilir (www.globalreporting.org, 2023; Weber ve Feltmate, 2016: 39-41). Buna ek olarak, OECD İlkeleri, ISO 26000, BM Küresel İlkeler Sözleşmesi veya IFC (Dünya Bankası Grubu) gibi gönüllü girişimler, firmaları yönetim gündemlerine sosyal konuları entegre etmeye ve bir şirketin çevresel, sosyal ve yönetim sorumluluklarının performansının ve uzun vadeli sürdürülebilirliğin ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul etmeye teşvik etmektedir (Walls vd. 2012).

Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKA'lar) ise BM'nin 2015 yılında yoksulluğa karşı bir hareket, gezegeni korumak ve 2030 yılına kadar insanların barış ve refah içinde yaşamasına dair bir çağrı olarak küresel hedefler oluşturacak şekilde ortaya çıkmış bir inisiyatiftir. Belirlenen toplam 17 sürdürülebilir kalkınma hedefi birbirine entegre bir yapıyla bir alandaki eylemin diğer alanı da etkileyeceği ve kalkınmanın sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliği dengelemesi gerektiği görüşünü benimsemektedir. Sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek için yaratıcılık, bilgi birikimi ve teknolojinin yanı sıra ciddi finansal kaynaklar da gerektiğinden özellikle

bankacılık ve finans sektörlerinin bu noktadaki desteği hayati bir önem taşımaktadır. 17 SDG aşağıdaki gibi sıralanabilir (www.undp.org, 2023):

1. *Yoksulluğa Son*: Yoksulluğun tüm biçimlerini her yerde sona erdirmek.
2. *Açlığa Son*: Açlığı bitirmek, gıda güvenliğine ve iyi beslenmeye ulaşmak ve sürdürülebilir tarımı desteklemek.
3. *Sağlık ve Kaliteli Yaşam*: Sağlıklı ve kaliteli yaşamı her yaşta güvence altına almak.
4. *Nitelikli Eğitim*: Kapsayıcı ve hakkaniyete dayanan nitelikli eğitimi sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenim fırsatlarını teşvik etmek.
5. *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*: Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınlar ile kız çocuklarını güçlendirmek.
6. *Temiz Su ve Sanitasyon*: Herkes için erişilebilir su ve atık su hizmetlerini ve sürdürülebilir su yönetimini güvence altına almak.
7. *Erişilebilir ve Temiz Enerji*: Herkes için karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağlamak.
8. *İnsana Yakıştır İş ve Ekonomik Büyüme*: İstikrarlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için insana yakışır işleri desteklemek.
9. *Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı*: Dayanıklı altyapılar tesis etmek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek ve yenilikçiliği güçlendirmek.
10. *Eşitsizliklerin Azaltılması*: Ülkeler içinde ve arasında eşitsizlikleri azaltmak.
11. *Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar*: Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak.
12. *Sorumlu Üretim ve Tüketim*: Sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını sağlamak.
13. *İklim Eylemi*: İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acilen eyleme geçmek.
14. *Sudaki Yaşam*: Sürdürülebilir kalkınma için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir kullanmak.
15. *Karasal Yaşam*: Karasal ekosistemleri korumak, iyileştirmek ve sürdürülebilir kullanımını desteklemek; sürdürülebilir orman yönetimini sağlamak, çölleşme ile mücadele etmek; arazi bozunumunu durdurmak ve tersine çevirmek; biyolojik çeşitlilik kaybını engellemek.
16. *Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar*: Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumlar tesis etmek, herkes için adalet erişimi sağlamak ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar oluşturmak.

17.*Amaçlar için Ortaklıklar:* Uygulama araçlarını güçlendirmek ve sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı canlandırmak.

Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik daha proaktif politikaların itici güçlerini iç ve dış güçler arasında ayırarak sınıflandırmak mümkündür. İçsel itici güçler çalışanlardan, hissedarlardan ve yönetim kurulundan gelirken, dışsal itici güçler hükümetlerden, müşterilerden, rakiplerden, sivil toplum kuruluşlarından (STK'lar) ve genel olarak toplumdan (kamuoyu) gelen baskılardan kaynaklanmaktadır (Jeucken ve Bouma, 1999). Weber (2005)'e göre, sürdürülebilirliğin bankacılık işine başarılı bir şekilde entegre edilmesi için beş model söz konusudur; (1) sürdürülebilirliğin olayla ilgili entegrasyonu, (2) yeni bir bankacılık stratejisi olarak sürdürülebilirlik, (3) bir değer etkeni olarak sürdürülebilirlik, (4) bir kamu misyonu olarak sürdürülebilirlik ve (5) müşterilerin bir gereksinimi olarak sürdürülebilirlik.

Sürdürülebilirliğin doğru bir şekilde uygulandığında nasıl iş değeri yaratabileceğine ilişkin ise on iki değerlendirme faktörü bulunmaktadır. Sürdürülebilirlik değeri yaratma anlayışlarını sunulan etkenlere göre kıyaslayan finans kurumları, hissedar değerini en üst düzeye çıkarmak için sürdürülebilirlik çabalarını optimize edebilmektedir. Bu 12 faktör; *müşteri elde etme/tutma, çalışan tatmini/elde tutma/verimliliği, gelişen menkul kıymetler komisyonu raporlama gereksinimleri, operasyonel verimlilik, adres medya/ aktivist baskıları/ kazanılan medya, endüstri kendi kendini denetim, sürdürülebilirlik ve ilgili fonlara katılım, pazarlara erişim/ operasyonel başlatma kolaylığı, yasal durum tespiti/güvence, ortaklıklara ilişkin durum tespiti/satın almalar, indirimli kredi oranları, elden çıkarmaları kolaylaştırma* olarak sıralanmakta ve bunların ilk 5'i finansal sektörde yüksek potansiyel değer sunmaktadır (Weber ve Feltmate, 2016: 46-49)

Bankalar nakit sıkıntısı olan insanlar ve sermaye fazlası arasındaki aracılar olup tasarruflar ve yatırımlar arasında köprü kurmalarından, ürünleri arasında tasarruf, borç verme, yatırım, aracılık ve tavsiye, ödemeler, garantiler ve gayrimenkul mülkiyeti ile güvenin yer almasından ve bu temel faaliyetlerin faiz gelirleri ve karşılık gelirleri olarak iki temel gelir kaynağını oluşturmasından ötürü ekonomik sistemde kilit öneme sahiptirler. En önemlisi bankalar çevresel etkiler söz konusu olduğunda en iyi risk değerlendiricileridir ve bu fonksiyonlarıyla sürdürülebilir gelişmeye büyük katkı sunmaktadırlar. Bu açıdan sürdürülebilir bankacılık kazançları uzun vadede elde etmeyi ve sürdürülebilir getiri oranını maksimize etmeyi hedefler (Jeucken ve Bouma, 2001: 26-34). Çevresel riskler sözleşmede diğer taraf olanların riskini etkiler ve dolayısıyla bankalar sürdürülebilir kalkınmayı hem günlük operasyonel faaliyetleriyle

doğrudan hem de sundukları ürün ve hizmetlerle dolaylı olarak etkilemektedir (Iraldo vd. 2011).

Thompson ve Cowton (2004)'e göre bankalar üç düzeyde riskle karşı karşıyadır; *borç verme yoluyla çevresel maruziyetle ilişkili doğrudan risk, dolaylı risk* ve çevresel risklerin tartışmasız en önemlisi olan *itibar riski*. Bu açıdan risk yönetimi süreci değer yaratmanın en önemli faktörlerinden biridir. Bankalar, çevresel veya sosyal açıdan sorunlu görülen projeleri finanse ederlerse veya çevresel veya sosyal sorunlar nedeniyle sıkıntıda olan firmalarla iş yaparlarsa potansiyel olarak kötü itibarın kurbanı olabilirler (Weber vd. 2008). Tüm bunlar bankanın bir marka olarak kurumsal değerini ve itibarını yakından ilgilendirmektedir. Öte yandan, bankacılar çevresel riskin tespitini müşterilerine verdikleri hizmetlerin ve onlarla ilişkilerin olumlu bir yönü ve aynı zamanda finansal sistemin işleyişinin ve istikrarının önemli bir bileşeni haline getirebilirler. IFC'nin 2014'te yayınladığı bir rapora göre çevresel ve sosyal risk yönetiminin potansiyel faydaları; kredi portföy kalitesinde iyileşme (%28), *iyileşen marka değeri* (%22), yatırım çekiciliği (%22), yeni iş fırsatları (%14) ve iyileşen analist derecelendirmeleri (%9) olarak tespit edilmiştir (IFC, 2014).

Sürdürülebilirlik açısından bankalarda çevresel kredi riski yönetiminin (ECRM) analizi, finans ve sürdürülebilirlik arasındaki bağlantıların daha iyi anlaşılması oldukça önemlidir (Alexander 2014). Birçok banka çevresel riskleri kredinin bir parçası olarak görmekte, değerlendirme süreci ve çevresel değerlendirmenin kredi riski değerlendirmesine entegre edilmesine yönelik ayrıntılı kılavuzlar yayınlamaktadır (Weber vd. 2008). Günümüz tüketicilerinde son 20 yılda bankacılık ve finans sektöründe yaşanan krizler sebebiyle bu sektörlere olan güveninin zedelenmiş olması göz önüne alındığında marka güvenini yeniden inşa etmek ve güçlü bir kurumsal marka imajı sergilemek çok daha önemli bir hale gelmiştir. Bankaların sürdürülebilir bankacılık ürünleri geliştirmesinin ilk nedeni müşterilerdir. Bu sebeple bankalar sürdürülebilir iş modelleri geliştirerek müşterilerin sadakatini sürdürmeye, katma değer yaratmaya ve sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmeye çalışmaktadır (Jeucken 2001; Matute-Vallejo vd. 2011: 317). Bununla birlikte bankalar eylem planları, amaçlar ve hedefler belirleyerek ve özel raporlar yayınlayarak kurumsal sosyal sorumluluk (CSR) politikalarını geliştirmeye daha çok önem vermeye, ayrıca çok sayıda banka gönüllü bir biçimde ana aktivitelerinin toplum ve çevre üzerindeki etkisini gönüllü olarak yayınlamaya daha çok özen göstermektedir (Caldecott ve McDaniels 2014: 40). Tüm bu hususlar birlikte ele alındığında bankacılık sektörü açısından sürdürülebilirlik konusunun bugünden geleceğe uzanan altı çizilmesi ve üzerinde hassasiyetle durulması gereken en önemli başlıklarından biri olduğu söylenebilir.

AMAÇ VE YÖNTEM

Küresel kalkınma hedefleri ve sürdürülebilirlik açısından bankacılık sektörünün ekonomi içerisinde kilit bir role sahip olması bankacılık uygulamalarının bu alana ne tür destekler verdiğinin incelenmesi açısından önem taşımaktadır. Son 10 yılda bu alanda yaşanan gelişmeler ve bankacılık sektöründe sürdürülebilirlik faaliyetleri ve sonuçlarının gerek sürdürülebilirlik raporları gerekse son yıllarda popüler hale gelen entegre faaliyet raporları içerisinde yayınlanması konunun banka üst yönetim kararlarıyla ne kadar iç içe geçmiş ve benimsenmiş olduğunun ispatıdır. Bu çalışmada Weber (2005)'in sürdürülebilirliğin bankacılığa entegre edilmesi perspektifi ile Türkiye'de faaliyet gösteren bankalardan vaka çalışması kapsamında örnekler seçilip keşifsel içerik analizi yöntemiyle (Drisko ve Maschi (2016: 33) bankaların sürdürülebilirlik hedefleri kurumsal marka değeri yaratımı ile müşteri ve paydaşlarına sundukları değerler açısından incelenmiş, literatürde tartışılan sürdürülebilirlik hedefleri ve 17 SKA'ya verdikleri destekler ve bunların niteliği ortaya konulmuş, böylelikle Türkiye'de bankacılık sisteminde sürdürülebilirlik açısından ne tür ivmeler kazanıldığı tartışılmıştır.

Çoklu vaka analizi (Stake, 2005: 445-446) içeren çalışmada araştırmanın amacına uygun seçilen ve incelenen 3 banka *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.*, *Türkiye İş Bankası A.Ş.* ve *Türkiye Garanti Bankası A.Ş.* olmuştur. Araştırmanın kapsamı ve sınırlılıkları açısından ele alınacak olursa bu çalışmada mevduat bankacılığı irdelenmiş olup *kamusal*, *özel* ve *Türkiye'de kurulmuş yabancı sermayeli bankalara örnek* teşkil etmesi amacıyla sadece birer örnek incelenmiştir. Dolayısıyla analiz, bulgular ve yorumlamalar tüm bankalara, bankacılık sektörüne ya da bankacılık türlerine genellemeyecek niteliktedir. İlgili 3 banka *Türkiye Bankalar Birliği 'Aktif Büyüklüklerine Göre Banka Sıralaması' 2023 Haziran raporuna* göre kendi alanlarında en yüksek sıralamaya sahip olduklarından ve her birinin sürdürülebilirlik faaliyet raporu kamuya açık, şeffaf bir biçimde web sayfalarından yer almasından ötürü seçilmiştir. Bankaların bu çalışmada incelenen ve son yayınlanan sürdürülebilirlik raporları 2022 yılına ait olup 3 raporda da sürdürülebilirlik faaliyetleri entegre faaliyet raporu içerisinde yer almaktadır. Bankalara dair temel bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışmada incelenen bankalara dair temel bilgiler

Banka Adı	Mevduat Banka Türü	Kuruluş Yılı	Toplam Mevduat	Toplam Özkaynaklar	Net Dönem Kar/Zararı	Şube Sayısı (Aдет)	Çalışan Sayısı (Adet)
<i>Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.</i>	Kamusal Sermayeli Mevduat Bankası	1863	2.209.385	257.747	25.742	1.766	25.916
<i>Türkiye İş Bankası A.Ş.</i>	Özel Sermayeli Mevduat Bankası	1924	1.265.442	208.451	31.498	1.113	21.012
<i>Türkiye Garanti Bankası A.Ş.</i>	Türkiye’de Kurulmuş Yabancı Sermayeli Banka	1946	1.219.610	187.624	34.205	827	18.733

Kaynak: <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/istatistiki-raporlar/haziran--2023---aktif-buyukluklerine-gore-banka-siralamasi/6211> (09.09.23)

ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmada incelenen bankalara ait sürdürülebilirlik faaliyetleri bankaların entegre faaliyet raporları içerisinde yer aldığından keşfedici içerik analizinin ilk adımında ‘sürdürülebilirlik’ kelimesine dair rapor içi taramalar yapılmış olup ‘sürdürülebilirlik’ kavramının raporların nerelerinde ve hangi başlıklar altında yer aldığı incelenmiştir. Sonrasında ana ve alt başlıklarda sürdürülebilirliğin nelerle ilişkilendirildiği ve nasıl detaylandırıldığına bakılmıştır. İlgili bulgular banka bazlı olarak aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Ziraat Bankası Raporu – Sürdürülebilirlik Başlıkları:

Ziraat Bankası raporu incelendiğinde bankanın sürdürülebilirlik yaklaşımına raporun hemen girişinde yer alan kapsam bölümünde yer verilmiştir. Banka Yönetim Kurulu Başkanı ve Genel Müdürü sürdürülebilirlik konusunu mesajlarına taşımakta, Yönetim Kurulu Başkanı küresel belirsizlik ortamının sürdürülebilirlik çalışmalarını ve işbirliklerini negatif etkileyebileceğini belirtirken, Genel Müdür ise bankanın sürdürülebilirlik temalı sendikasyon kredisinin, sürdürülebilirlik temalı kaynak temin etmenin, sürdürülebilirliği iş süreçlerinin tamamına yaygınlaştırmaya yönelik faaliyetler yürütmenin, sürdürülebilir nitelikli kredileri çeşitlendirme hedeflerinin, ülke ekonomisinin uzun vadeli sürdürülebilir değer üretme yetkinliğini desteklemenin önemine değinmektedir. Banka, misyonunda dünya standartlarında sürdürülebilir kârlılık ve verimlilikle faaliyet göstermeyi bir amaç olarak belirlemiştir. Tarihçede

bankanın sürdürülebilirlik politikasının 2014'te kabul ve ilan edildiği ifade edilmiş, yeni organizasyonel yapılanma ile Proje Finansmanı ve Sürdürülebilirlik Bölüm Başkanlığı altında çevresel, sosyal ve yönetimsel bağlamda sürdürülebilirlik çalışmalarının koordinasyonu ve geliştirilmesi faaliyetlerine özellikle 2020'den itibaren hız kazandırıldığı ifade edilmiştir. Rapor 1,3 milyar ABD doları büyüklüğü ile Türkiye'de bir banka tarafından tek seferde sağlanan en büyük sürdürülebilirlik temalı sendikasyon kredisi sağlandığının altını çizmektedir.

Ziraat Bankası'nda bankanın sürdürülebilirlik yaklaşımı ise sürdürülebilirlik vizyonu, hedefi ve yapılanması başlıklarını kapsamakta olup banka kendi markası adına ekonomiye, çevreye, topluma katkı sağlamak üzere sorumlu bankacılık prensipleri çerçevesinde kaynaklarını verimli kullanarak paydaşları için kalıcı değer üretmeyi hedef belirlemektedir. Sürdürülebilirlik uygulamaları Genel Müdür'ün liderliğinde icra edilirken, sürdürülebilirlik çalışmaları Proje Finansmanı ve Sürdürülebilirlik Bölüm Başkanlığı adı altında özel kurulan bir bölüm tarafından takip edilmektedir. Banka sorumlu bankacılık anlayışı kapsamında çevresel ve sosyal risk yönetim ilkelerini iş modeline entegre etmesini, sürdürülebilir nitelikli kredi ürünlerini ve Sıfır Atık Yönetim Sistemi'ni bu kapsamda uyguladığı stratejiler altında tanımlamaktadır.

Ziraat Bankası markasının değer üretme sürecinde kullandığı sermaye ögeleri olarak tanımladığı müşterileri, çalışanları, tedarikçileri, hissedarları, toplumu, uluslararası banka ve yatırımcıları, düzenleyici kurumları, sektörel birlik ve organizasyonları, yani iç ve dış paydaşlarına yönelik olarak geliştirdiği stratejileri istikrarlı büyüme, dijital gelecekle ilişkilenen geleceğin iş modeli, gelişmiş teknolojik altyapılar, verimli ve yalın süreçler, gelişen organizasyon ve mutlu çalışanlar, global banka, platform bankacılığı ve sorumlu bankacılık başlıkları altında ele alıp bunları tek tek ilgili SKA'larla eşleştirmiştir. Öte yandan banka sürdürülebilirlik hususunda risk yönetimini markasının kurumsal itibarı açısından önemli bir başlık olarak değerlendirmekte, bu çerçevede piyasadaki gelişmeler ışığında sürekli risk-fırsat analizleri gerçekleştirdiğini belirtmekte, enerji ve iklim krizi ile küresel ekonomide yaşanan savaşlar ve pandemi krizini sürdürülebilir gelişime etki edecek negatif risk faktörleri olarak tanımlamaktadır.

Ziraat Bankası büyüme stratejilerini sürdürülebilir ve kârlı büyüme olarak tanımlamakta, bu büyüme global açıdan diğer ülkelerde de entegre finansal çözümler üreterek gelişmeyi hedeflemektedir. Öte yandan sürdürülebilir tarıma yapılan yatırıma önem verilmekte, dijitalleşme desteklemekte, insana ve çevreye saygılı bankacılık prensibi ile hareket edildiği ifade edilmektedir. Banka iklim krizi ve küresel ısınma ile mücadelede özellikle sera gazı salımlarını azaltmaya yönelik aldığı tedbirlerin altını çizmektedir. Bu kapsamda banka 2022 yılı

sendikasyon kredisini Çevresel, Sosyal, Yönetmel (ÇSY) bağlantılı olarak gerçekleştirmiş, bu kredi sayesinde 2 uluslararası ödöl almış, genç ve kadın girişimcileri desteklemiş, müşterilere ve çocuklara tasarruf ve sürdürülebilirlik eğitimleri vermiş, engelli bireyler için özel ATM'ler gibi yenilikçi hizmetler sunmuş, yeşil dönüşüme destek veren yeni kredi enstrümanları geliştirmiş, hizmet binalarını Entegre Çevre Bilgi Sistemi'ne (EÇBS) tanımlayarak ve belge olarak Sıfır Atık Yönetimi Sistemi oluşturma çalışmalarını desteklemiştir. Çevre kirliliğini azaltmak ve kâğıt tasarrufu sağlamak amacıyla 1,7 milyon müşterisini e-makbuz uygulamasına taşımıştır. KEP başvuruları ve internet bankacılığı kullanımını, atık evrakların geri dönüşüme yollanmasını ve sıra numaralarının QR kodlarla alınmasını sağlayarak bu desteği kuvvetlendirmiştir. Tükettiği enerjide I-REC sertifikası alarak karbon ayak izini azaltmış, kendisi yenilenebilir enerji kullandığı gibi bu alana verdiği finansal destekleri de arttırmıştır.

2022 yılında kurumsal ve ticari bankacılık açısından Ziraat bankası güneş enerjisinden daha fazla faydalanılabilmesi için çevresel kredi ürünlerine GES/Çatı GES/Lisanslı GES Yatırım ve İşletme Kredilerini de eklemiş, sürdürülebilir kalkınmayı ve yerli üretimi desteklemek amacıyla KOBİ'lere yönelik yeni destek paketleri sunmuştur. Ayrıca Türkiye ödeme ekosisteminin sürdürülebilirliğine katkıda bulunma amacıyla TROY kredi kartını kullanıma sunmuş ve dijital bankacılığı desteklemek için kâğıtsız ve şubeye gitmeksizin çalışan Ziraat Süper Şube uygulamasını hayata geçirmiştir. Uluslararası bankacılıkta Kosova ve KKTC gibi ülkelerde de KOBİ'ler ve girişimciler sürdürülebilirlik açısından desteklenmektedir. Güvenli çalışma alanları, sürdürülebilir iş sağlığı ve güvenliği kültürü açısından da kurum içi yeni eğitim ve uygulamalar düzenlenmiştir. Ziraat bankası gerçekleştirdiği tüm bu faaliyetleri ve 2022 yılı raporlamasını finansal sürdürülebilirlik açısından öne çıkan Küresel Raporlama İnisyatifi (GRI) yönergeleri doğrultusunda hazırlamıştır.

İş Bankası Raporu – Sürdürülebilirlik Başlıkları:

İş Bankası raporunun ilk girişinde yer alan sunuş ve rapor hakkında bölümlerinde entegre sürdürülebilirlik yaklaşımını benimseyerek paylaşılabılır değer yarattığını ve raporunda BM SKA'lara sunduğu katkılara yer verdiğini ifade etmektedir. Kurumsal profilde güçlü ve sürdürülebilir finansal performans ile katma değerli büyümeyi destekleyecek bilanço yönetimi bir stratejik amaç olarak yer almaktadır. Vizyon ise kapsayıcı ve katılımcı bir yaklaşımla sürdürülebilir değer yaratan geleceğin bankası olmak olarak tanımlanmıştır. 2022 öne çıkan faaliyetlerinde bankanın BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksinde yer almaya başladığı ve 2,3 milyar TL sürdürülebilir yatırım fonu sağlandığı ifade edilmektedir. Yönetim Kurulu Başkanı'nın mesajında bankanın sürdürülebilirlik

taahhütlerini yerine getirdiği, ülke sürdürülebilirliğine katkıda bulunduğu ve entegre sürdürülebilirlik anlayışının dijitalleşme, yetkin insan kaynağı, müşteri deneyimi ve iştirak stratejisiyle bir bütün olarak ele alındığı ifade edilmiştir. Genel Müdür'ün mesajında ise sürdürülebilir finansman sağlayarak toplumsal kalkınmaya ve ekonominin yeşil dönüşümüne katkı sağlandığı, Tarım Bankacılığı Danışma Kurulunu oluşturularak tarım, finans ve teknolojinin birlikte etkin kullanılarak tarımda sürdürülebilirliğin dijital çözümlerle desteklendiği, paydaşlar adına herkes için sürdürülebilir kazanç ilkesiyle hareket edildiği belirtilmiştir.

Küresel eğilimler, riskler, fırsatlar ve öngörüler başlığı altında iklim ve enerji krizinin sürdürülebilirlik açısından başlıca riskler olarak görüldüğü, pandeminin yarattığı etkiler, ekonomik krizler ve siyasi belirsizlikler ışığında sürdürülebilirlik ve şeffaflık konularında şirketlere yönelik beklentilerin arttığı, özellikle Çevresel, Sosyal ve Yönetişime (ÇSY) ilişkin doğru ve eksiksiz verilere erişmenin elzem olduğunun, yeni düzenlemelere uyulamaması durumunda ise bunun marka itibarının sarsılması ve paydaşlarda güven kaybına sebep olduğu ifade edilmektedir. Bu hususta Yeni bir AB mevzuatı olan ve çerçevesi 2022 yılında hazırlanan Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlama Direktifi (CSRD)'nin şirketlerin çevresel ve sosyal etki faaliyetleri hakkında düzenli raporlar yayınlamasını gerekli kıldığı altı çizilmektedir. Sürdürülebilirlik Lideri'nin mesajında banka stratejisinde yer alan sürdürülebilir değer yaratma amaçlarının somut çıktılara dönüştürülmesine önem verildiği, 2015'te oluşturulan Sürdürülebilirlik Yönetim Sistemi ile sürdürülebilirlik çalışmalarının sistematik ve uluslararası iyi uygulamalarla uyumlu ele alındığı, sürdürülebilirlik temalı ürün ve hizmetler geliştirilmesine destek verildiği, kredi süreçlerinde sürdürülebilirlik ilkeleri gözetilerek krediyi alanların da ÇSY risklerini yönetmelerine imkân sağlandığı ifade edilmektedir. 2022'de EBRD, IFC ve AIIB'den toplam 327 milyon dolarlık sürdürülebilirlik bağlantılı yeni kaynak sağlandığı ve sürdürülebilirlik-bağlantılı sendikasyon kredilerinin markanın sorumlu bankacılık anlayışının bir göstergesi olarak ele alındığı görülmektedir. Sürdürülebilirlik hedeflerinde özellikle kadın işletmecilerin desteklenmesi ve Net Sıfır Bankacılık Birliği taahhüdü kapsamında emisyon hedeflerine ulaşılmanın önemi belirtilmiştir.

İş Bankası'nın raporunda sürdürülebilirliğe ait nasıl değer yarattığına dair ayrılan bölümde değer yaratımında sürdürülebilirlik önceliklerinin tüm karar alma süreçlerine entegre edildiği ve bu sayede tüm paydaşları için kısa ve uzun vadede değer üretildiği, bu süreçlerin BM SKA'larla ilişkilendirildiği, bankacılık anlayışının ise sosyal etki ve sürdürülebilirlik çerçevesinde yürütülecek inisiyatifler farklılaştırıldığı ifade edilmiştir. Bu açıdan 2022'de ilk ÇSY

performansının raporlandığı entegre raporun sunulduğu, Paris İklim Anlaşması hedefleri doğrultusunda Net-Sıfır Bankacılık Birliği'ne üye olduğu, Bloomberg Cinsiyet Eşitliği Endeksi'ne ve %30 Kulübüne dahil olduğu, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Programı ve Yönetim Kurulu Çeşitlilik Politikasının hayata geçirildiği, CDP İklim Değişikliği ve Su Güvenliği programlarında skorların yükseltildiği belirtilmiştir.

Raporda Sürdürülebilirlik Yönetimi adı altında ayrı bir bölüm yer almakta olup bankanın sürdürülebilirlik yönetiminde Banka Yönetim Kurulu'nun en üst düzey yönetim mercii, tüm iş birimlerinin temsil edildiği Sürdürülebilirlik Komitesinin ise bankanın sürdürülebilirlik faaliyetlerinden sorumlu yönetim organı olduğu görülmektedir. Sürdürülebilirlik girişimlerine yön vermekten, bankayı bu konuda temsil etmekten ve sürdürülebilirlik iletişimini sağlamaktan Yatırımcı İlişkileri ve Sürdürülebilirlik fonksiyonundan sorumlu Genel Müdür Yardımcısı'nın Sürdürülebilirlik Lideri sıfatıyla rol aldığı ifade edilmiştir. Bunlarla beraber Sürdürülebilirlik Koordinatörü ve Sürdürülebilirlik Çalışma Grubu da bulunmaktadır. Bu oluşumlar sürdürülebilirlik ve iklimle ilgili konuların bankanın üst yönetiminin gündemine taşınmasını, istişare edilerek ilgili politika ve uygulamaların geliştirilmesini sağlamaktadır. Banka çevresel ve sosyal etkiler politikası ile toplumsal cinsiyet eşitliği politikasını ayrıca web sayfasında yayınlamış olup ÇSY risk değerlendirmesini nasıl yaptığını ve kömür madenciliği, pestisit, herbisit ve ozon tabakasına zarar veren maddelerin üretimi ve/veya ticareti gibi banka tarafından finanse edilmeyen faaliyetler listesini ve kadına yönelik destek ve ilkelerini bu dokümanlarda yayınlamıştır.

Banka önceliklendirme sürecinde kilit paydaşlarının İş Bankası'ndan sürdürülebilirlik alanındaki beklentileri belirlemiş hem banka hem paydaşlar için iklim değişikliğiyle mücadele, çalışan hakları, ÇSY kriterlerini gözetken sorumlu finansman ve yatırım kararları, fırsat eşitliği, çeşitlilik ve toplumsal cinsiyet eşitliği, iş etiği, şeffaflık, kurumsal yönetim ve raporlama konuları yüksek öncelikler arasında yer almıştır. Bu açıdan banka markasının finansal ve marka itibarı açısından risklerini düzenli olarak değerlendirmekte, kısa vadeli etkileri düşük de olsa orta ve uzun vadede paydaşlar açısından önemli bulunan finansal ve sosyal etkileri önceliklendirmesinde öne çıkarmaktadır. Raporda banka tarafından belirlenen öncelikli alanlar ve bunların ÇSY etkileri, banka için önemi, 15 sayıda iç ve dış paydaşları, ilgili kurumsal politika/dokümanları ve bunların nasıl yönetildiğine dair bilgiler detaylıca tablolar ve matrislerde açıklanmıştır. Ayrıca bankanın belirlediği 16 öncelikli konu raporlama çerçeveleri kapsamında GRI, SASB, TCFD, SKA, UN WEP's ile eşleştirilerek tablolaştırılmış, bunların iş stratejisi ve paydaş beklentisine etkisi de düşük-orta-yüksek olarak raporlanmıştır.

İş Bankası'nın Sürdürülebilirlik Yolculuğu bölümünde ise ilk sürdürülebilirlik raporunun 2012'de yayınlandığı, 2020'den itibaren çalışmaların hız kazandığı ve çeşitlendiği görülmektedir. Sürdürülebilirlik Alanında Desteklenen Girişimler başlığında Birleşmiş Milletler Çevre Programı Finans Girişimi (UNEP FI) Sorumlu Bankacılık Prensipleri (PRB), Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, Karbon Saydamlık Projesi, %30 Kulübü, Refinitiv ve BIST Sürdürülebilirlik Endeksi gibi dâhil olunan ve uyumluluk gösterilen inisiyatifler, anlaşmalar, projeler ve endeksler detaylıca raporlanmıştır. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına Sağlanan Katkı bölümünde ise katkı sağlanan SKA'lardan özellikle nitelikli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, erişilebilir ve temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sanayi, yenilikçilik ve altyapı, eşitsizliklerin azaltılması, iklim eylemi amaçlarının öne çıktığı ve bu doğrultuda bankanın yaklaşımının, katkı sağlanan alt hedefin, öncelikli konunun ve stratejik alanın detaylıca açıklandığı görülmektedir.

Bankanın raporunda sürdürülebilirliğin desteklenmesinde sorumlu ürün ve hizmet üretiminin altı sıklıkla çizilmektedir. Bu başlık altında banka ürünün çevresel veya sosyal faydalarını ve sürdürülebilirlik faaliyetlerini destekleyen bir ürün olup olmadığını sorgulayan ve sorumlu pazarlamayı içeren bir anlayış benimsediğini ifade etmektedir. Bu kapsamda banka özellikle tasarrufa dikkat çekerek Robofon, Dijital Kumbara, İşCep Kişisel Finans Yönetimi gibi Tasarruf Bilincini Artırmaya Yönelik Ürün ve Hizmetler sunmaktadır. Finansal kapsayıcılık açısından ise Dijital Anadolu girişimiyle KOBİ'lere yönelik dijitalleşme ve sürdürülebilirlik konularında çevrimiçi yayınlar gerçekleştirmekte, Vodafone Business ile işbirliğine giderek tarım sektörüne yönelik geliştirdiği ve çiftçiyi destekleyen İmeceMobil, İmeceKart gibi uygulamalarla finansal okuryazarlık, gelir-gider takibi, uydu ve uzman desteği özel servisler sunmakta, tarımsal gübre, ilaç, su dâhil girdi kullanımında düşüş, verim artışı ve çevresel atık azalışı sağlanmasını desteklemektedir. Bu çalışmalarını neticesinde banka 2022 yılında Sürdürülebilir İş Ödülleri kapsamında Kurum İş birliği kategorisinde ödül kazanmıştır. Ayrıca Workup Agri Tarım Girişimciliği Programı ile tarım girişimcilerine eğitimler, mentorluk desteği ve iş birliği fırsatları sunmaya devam etmektedir.

Öte yandan Kadınların Ekonomiye Katılmasına Destek sunan İş'te Kadın Hisse Senedi Fonu hayata geçirmiş, KOÇ-KAM danışmanlığı kapsamında fona dâhil edilen şirketlere dair yönetim kurulunda en az bir kadın üye bulundurma gibi kriterlerle değerlendirmeler yapmıştır. Kadın Bankacılığı gibi uygulamalarla kadın müşterilerin beklenti ve ihtiyaçları ayrıca ölçülerek değer önerileri sunulmuş, Girişimde Kadın Gücü Projesi kapsamında kadınlara E-Ticarete Giriş ve Girişimcilik gibi pek çok çevrimiçi eğitim vermiş ve tüm bu girişimleriyle

2021 yılında Sardis Büyük Ödülü'ne ve 2022 yılında "Kadının Güçlendirilmesi" kategorisinde Sürdürülebilir İş Ödülü'ne layık görülmüştür. Engelli bireyler içinse görme ve işitme engelliler için sesli ışıklı yönlendirme, hissedilebilir yürüme yüzeyi, engelli rampası ve engelli erişimine uygun bankamatik uygulamaları, 'softphone' özelliğiyle işitme engelliler için görüntülü konuşma gibi iyileştirmeler yapmıştır. Eye Brand Sertifikasyonu kapsamında ise markanın Maximiles.com.tr ve maximumgenc.com.tr web siteleri internet sitesi görme engelli kullanıcılar tarafından test edilerek onaylanmış ve 'Eye Brand' rozeti alınmıştır.

Banka Kredilerde Çevresel ve Sosyal Risk Yönetimi'ni gerçekleştirirken a yatırım bedeli 10 milyon ABD doları büyüklüğün üzerindeki yeni yatırım projeleri Çevresel ve Sosyal Risk Değerlendirme Modeli (ÇESMOD) ile değerlendirmekte, Sürdürülebilir Finans (SF) takımı değerlendirmeleriyle ilgili projelerde banka adına görev yapmak üzere bir bağımsız çevre danışmanı atamakta ve bu kapsamda Çevresel ve Sosyal Aksiyon Planları (ÇSAP) hazırlamaktadır. Bu değerlendirmelerde projenin risk düzeyi her proje özelinde ulusal ve uluslararası mevzuat ve iyi uygulamalar (IFC Performans Standartları, EBRD Performans Gereklilikleri, Ekvator Prensipleri) referans alınarak incelenmektedir. Banka çevresel, sosyal ve iklim krizi risklerinin belirlenmesinde geliştirdiği Sürdürülebilirlik Analiz Sistemi (SÜRAS)'ni kullanmaktadır. Ayrıca, çevreci işletme ve elektrikli araç şarj istasyonu kurulumu kredileri, TEMA çevre değişken fon, su ve buğday temalı çalıştaylar gibi uygulamalarla yeşil ekonomiye katkı sağlayan ürün ve hizmetler geliştirilmektedir.

İş Bankası'nın sürdürülebilirlik uygulamaları geleceğin bankacılığı anlayışı adı altında dijital kanallarla da desteklenmektedir. Bu kapsamda dijital sözleşme ve imza uygulamalarının geliştirilmesiyle 2022 yılında 190 milyon sayfa kâğıt tasarrufu gerçekleştirilmiş, POS'um Cepte, NFC ve QR kod geliştirmeleriyle şubesiz bankacılık uygulamaları desteklenmiştir. Süreçlere entegre edilerek yapay zekadan çevresel ve etik konularında destek alındığı görülmektedir. Banka ayrıca çevresel etki yönetimi kapsamında ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi ve Sıfır Atık Mevzuatına dair projeler yürütmekte, geri dönüşüme önem vermekte, evden çalışma uygulamalarını arttırarak 2021'de Genel Müdürlük lokasyonlarındaki elektrik tüketiminde %8,4'lük bir azalış başarısı göstermektedir. Bununla beraber binalarında yağmur suyu toplama ve enerji tasarrufu uygulamaları gerçekleştirmekte, güneş enerjisinden faydalanmakta, araç kiralama hibrit araçlardan daha çok faydalanmaktadır. Öte yandan sorumlu satın alma kapsamında tedarikçilerinin de çevresel, sosyal etkilere ne derece hassas olduğunu ölçmek için tedarikçilere yılda bir kez Sürdürülebilirlik Anketi göndermektedir.

İş Bankası sürdürülebilirlik uygulamalarıyla tercih edilen işveren olma doğrultusunda markasına değer katmaya çalıştığını raporunda açıkça belirtmiştir. Bu kapsamda çalışanlarını Sürdürülebilirlik Dijital Eğitim Serileriyle bilinçlendirmektedir. Banka raporunda sürdürülebilirlik çalışmalarının uyum durumunu Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi tablosunda detaylandırmış, iştiraklerinin sürdürülebilirliğe dair bilgilerini de ayrıca paylaşmıştır. Raporun son bölümünde bankanın Bağımsız Güvence Raporu (KPMG)'na da yer verilmiş, GRI İçerik Endeksi de detaylıca paylaşılarak entegre raporun GRI Standars'a göre hazırlandığı ifade edilmiştir.

Garanti Bankası Raporu – Sürdürülebilirlik Başlıkları:

Garanti Bankası raporunun sunuş bölümünde özellikle 2020 pandemi ve ekonomik krizleri sonrası dayanıklılık (resilience) kavramının ne derece önemli hale geldiğinin altını çizerek risk ve tehditlere karşı iş yapış biçimlerinin değişmesinde ve dayanıklılığın güçlendirilmesinde sürdürülebilirlik bilincine sahip olmanın çok önemli bir hale geldiğinin altını çizmektedir. Bu açıdan bankanın yönetim yapısının odağında sürdürülebilir dönüşümün yer aldığı ifade edilirken sürdürülebilir tarım ve iklim kriziyle mücadeleye dikkat çekilmiştir. Banka rapor hakkında bilgi verirken IFRS Vakfı'nın (IFRS Foundation) Sürdürülebilirlik Birliği (IFRS Sustainability Alliance) üyesi ve Entegre Raporlama Türkiye Derneği'nin (ERTA) kurucu üyesi olarak raporu IFRS Vakfı (IFRS Foundation) Entegre Raporlama Çerçevesi ve Küresel Raporlama İnisyatifi (Global Reporting Initiative - GRI) Standartlarına uyumlu olarak hazırladığını, Ernst & Young Bağımsız Güvence Raporu'na atıfta bulunarak sürdürülebilirlik faaliyetlerinin raporlanması hususunda yeşil aklamayı (greenwashing) önlediklerini belirtmiştir.

Garanti Bankası bir marka olarak değer yaratım modelinde çift yönlü önceliklendirme analizi kullandığını ve SKA'ya yaptığı katkıları şeffaflıkla açıkladığını beyan etmektedir. Aynı zamanda başlıca değer yaratım unsurları olan iklim kriziyle mücadeleden, eşitsizliklerin azaltılmasına, nitelikli eğitimden, insana yakışan ekonomik büyümeye kadar pek çok hususta paydaşların gözünden bankanın değerlendirmeye tabi tutuldukları ifade edilmektedir. Yönetim Kurulu Başkanı'nın mesajında sürdürülebilirlik politikalarında finansal okuryazarlığın artmasından döngüsel ekonomiye kadar sürdürülebilirliğe dair çeşitli ürünleriyle bu politikaların kuruma entegre edildiği, ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir dönüşüm odağında ele alındığı, sürdürülebilir finansman sağlama hedefini 2025 yılında 150 milyar TL'nin üzerine çıkarmayı hedefledikleri belirtilmektedir. Genel Müdür'ün mesajında ise ihtiyatlı risk yaklaşımları ve güçlü sermaye yapıları ışığında bankanın büyüme performansının sürdürülebilir kılındığı ve

sürdürülebilir karlılığın bir öncelik haline getirildiği, çevreye ve dünyaya karşı sorumlulukların özünde sürdürülebilirlik konusunun olduğu bilinciyle hareket edildiğinin altı çizilmiştir. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler Net Sıfır Bankacılık Birliği üyeliğiyle portföyü en geç 2050 yılına kadar net sıfır hedefiyle uyumlu hale getirme sözünün verildiği, enerji ve atık yönetiminin gözden geçirildiği, Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi'nde üste 8. kez Türkiye'den yer alan tek şirket olduğu, yenilenebilir enerji yatırımlarına destek verildiği, mobilde karbon ayak izi ölçümüne başlandığı, kadın girişimcilere destek verilip çalışanların sürdürülebilirlik konusunda farkındalıklarının artırıldığı ifade edilmektedir.

Banka iş modelinde ve stratejik önceliklerinde sürdürülebilirliği bir ana tema olarak belirlemiştir. Bu amaçla disiplinli ve sürdürülebilir büyüme stratejisi takip edip müşterilerini de bu anlamda desteklediğini, sektörde sürdürülebilirliği ana akım haline getirmek için çaba sarf edildiğini, bunun için ürün çeşitliliğini ve bunların kullanımlarının artırıldığına hedeflendiğini, sürdürülebilirlikle değer yaratımının en üst düzeye çıkarılmak istendiğini beyan etmiştir. Banka sürdürülebilirlik konusunda 11 endekste yer almakta olup Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi'nin Gelişmekte Olan Piyasalar kategorisi kapsamında Türkiye'den raporlama yapan bankalar arasında 83 puanla en yüksek skora sahiptir. Ayrıca CDP'nin İklim Değişikliği Programı'nda 2022 yılında Global A Listesine girmiş ve CDP Su Programında ise A- ile leadership skoru elde etmiştir. Londra Borsası ve Financial Times'ın ortak sahipliğindeki bağımsız organizasyon FTSE'nin FTSE4Good Gelişmekte Olan Piyasalar Endeksi'nde yer almaya devam etmekte olup Bloomberg Cinsiyet Eşitliği Endeksi'nde 2022 yılında 7. kez üst üste bu zamana kadarki en yüksek skora sahip olmuştur.

Garanti Bankası rekabet üstünlükleri ve sektördeki konumunu raporlarken benzersiz değer yaratım ile güçlü marka ve kurumsal itibarını 2020 itibari ile Karbon Nötr Banka ve Net Sıfır Bankacılar Birliği'ne katılan ilk Türk bankası olması, 2018-2025 arası Sürdürülebilir Mobilizasyon Taahhüdünü 150 milyar TL olarak belirlemesi, KOBİ ve TİCARİ NTS'de birinci, bireysel NTS'de ikinci sırada olmasıyla özel bankalar arasında en yüksek marka gücüne sahip olmasıyla eşleştirmektedir. Banka 2022 yılında kurumsal ve yatırım bankacılığı ile ticari bankacılıkta sırasıyla %201 yıllık artışla 28.3 milyar TL ve %219 yıllık artışla 10 milyar TL ile sürdürülebilir finansmana katkı sağlamıştır. Banka 2023 stratejik önceliklerinde ise ÇSY yol haritasını izleyerek, sürdürülebilir çözümleri yaygınlaştırarak ve sürdürülebilir fon performansını koruyarak kurumsal müşterilerine düşük karbon ekonomisine geçiş süreçlerinde katkı sağlamayı, sürdürülebilir finansmana katkıyı sürekli arttırmayı ve KOBİ'leri, kadınları ve girişimcileri desteklemeyi, bu hususta sürdürülebilir finansal teknolojilerin ve

dijital kanalların kullanılıp sürdürülebilir yatırım ve yeşil mutabakatların önünü açmayı hedeflemektedir. Yeni geliştirilen Garanti BBVA İklim Endeksi Hisse Senedi Fonu ile birlikte müşterilere iklim değişikliği, temiz enerji ve ÇSY gibi çeşitli alt başlıklarda yerli ve yabancı firmalara yatırım yapma fırsatı sunulmaktadır.

Garanti Bankası Çift Yönlü Önceliklendirme Analizi'nde EFRAG yeni Avrupa Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları ve GRI Standartlarını temel almış, önceliklendirmede etki açısından ve finansal açıdan öncelik değerlendirmesi yapmış, sonuçlar bankanın Sürdürülebilirlik Komitesi'ne sunulmuştur. 2022 analizinde banka kendisi ve paydaşları için 13 öncelik konusu belirlenmiş, başlıca öncelikli 4 konu ise iklim değişikliği, kapsayıcı büyüme, finansal sağlık ve danışmanlık, sermaye yeterliliği ve finansal performans olarak sıralanmıştır. Ayrıca bu 13 konuyla ilgili göstergeleri, hedefleri, 2022 gelişimini ve konuların getirdiği fırsat ve riskleri detaylıca açıklamış, değer yaratım modelinde doğal sermaye konusuna ayrıca önem vermiştir. İş Bankası markasının değer yaratım unsurlarını raporda SKA'larla eşleştirmiştir. Bu kapsamda SKA'lar sırasıyla; insana yatırım (8), finansal değer (9), data ve teknoloji (4, 5, 8, 16), müşteri deneyimi (1, 2, 5, 8, 9, 10), sürdürülebilirlik ve toplumsal yatırımlar (3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17) nolu SKA'larla eşleşmektedir. SKA'lara katkı sunma amacıyla geliştirilen banka uygulamaları, güncel durumu ve ilgili öncelikli konusu detaylıca raporlanmıştır. İlgili uygulamalara sürdürülebilir tarım kredileri, çevresel ve sosyal kredi politikaları, Türkiye Kadın Girişimci Akademisi, KAGİDER iş birliği, su verimliliği projeleri, yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği ile bağlantılı sürdürülebilir ürünler, yönetim kurulunda %25 kadın üye hedefi, temiz ulaşım ve yenilenebilir enerji yatırımları, etik bildirim hattı, yeşil mortgage kredileri, kömürden çıkış politikası, mavi nefes projesi, ecording iş birliği, etik ve doğruluk komitesi, sürdürülebilirlik temalı sektörel çalışma grupları örnek gösterilebilir.

Garanti Bankası'nın sürdürülebilir kalkınmaya sağladığı toplam katkı 2022 yılı sonunda sağladığı toplam katkı 2022 yılı sonunda 88 milyar TL'ye ulaşmıştır. Bankanın sürdürülebilirlik ve toplumsal yatırımları ilgili göstergeleriyle detaylıca tablolaştırılmış olup iklim krizi ile mücadele ve kapsayıcı büyüme iki ana odak nokta olarak şekillenmiştir. Ayrıca sürdürülebilirlik temasındaki 3 adet yatırım fonunun (Temiz Enerji Değişken Fon, ESG Sürdürülebilirlik Fon Sepeti Fonu ve Sürdürülebilirlik Hisse Senedi Fonu) toplam büyüklükleri 2022 yılsonu itibarıyla 1,7 milyar seviyesine ulaşmıştır. Bankanın zorunlu olmayan ilkeler ile birlikte kurumsal yönetim ilkelerine uyum durumu ve sürdürülebilirlik ilkelerine uyum durumu tam uyumdan uyumsuzluğa kadar derecelendirilerek raporlanmıştır. Sürdürülebilirlik yönetişiminin ise ekonomik çevresel ve sosyal olumlu ve

olumsuz etkilere ilişkin karar verme süreci için kullanılan politikaları ile risk ve kontrol mekanizmalarını kapsadığı ifade edilmiştir.

Sürdürülebilirliğe dair bankaların raporlarında öne çıkan ortak bulgular:

Çalışma kapsamında incelenen 3 bankanın sürdürülebilirliğe dair faaliyetlerinin raporlanmasına bakıldığında ilk öne çıkanın sürdürülebilirlik konusunun artık banka yönetimlerinin dikkatle eğilerek önceliklendirdiği ve entegre faaliyet raporları içine eklenerek banka yönetim süreçlerinde bağlayıcı bir bileşen olarak yer aldığı hususudur. Raporların hemen giriş ve sunuş bölümlerinde, yönetim kurulu başkanları ve genel müdürlerin mesajlarında mutlaka sürdürülebilirliğe ve sürdürülebilir değerlere atıf yapıldığı görülmektedir. Sürdürülebilirliğin ayrıca banka misyon, vizyon ve stratejik amaçlarında da kendine yer edindiği, dolayısıyla üst yönetimden alt yönetime kadar banka süreçlerinde bütüncül bir bakış açısıyla sürdürülebilirlikten herkesin sorumlu tutulduğu görülmektedir. Tarihçelere bakıldığında genel olarak bankaların 2010 yılından sonraki dönemde aktif ve düzenli olarak sürdürülebilirlik çalışmaları yaptıkları ve bunları sistematik bir biçimde raporladıkları söylenebilir.

Bankaların sürdürülebilirlik açısından ekonomiye, çevreye ve topluma nasıl katkı sağladıklarını detaylıca açıklama eğiliminde oldukları, bu amaçla gerçekleştirilecek strateji ve eylemlerin belirlenmesinde banka örgüt yapısı içinde çeşitli komisyonlar ya da bölüm başkanlıkları oluşturulduğu ve ekip liderlerinin atanarak bunların direkt yönetim kuruluyla yakın ilişkiler içinde çalıştığı ve kurula raporlama yapacak şekilde yetkilendirildiği görülmektedir. Özellikle verilecek kredilerin değerlendirme sürecinde çevresel ve sosyal risk yönetim ilkelerinin, aksiyon planlarının ve raporlama usullerinin hazırlanması, sürdürülebilir nitelikli ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi, kurum içinde sürdürülebilirliğe destek sunacak Sıfır Atık Yönetimi gibi uyumlanacak eylemlerin belirlenmesi, personelin eğitilmesi ya da dış paydaşların eğitimle desteklenmesi/bilinçlendirilmesi gibi sürdürülebilirliğe dair pek çok eylem oluşturulan bu sürdürülebilirlik birimleri/sorumluları tarafından yürütülmektedir. Bankaların kurumsal marka değerini oluşturma ve güçlendirmede sürdürülebilirliği ana ve destekleyici bir başlık olarak gördükleri ve bu amaçla iç ve dış paydaşlarına yüksek değerler sunacak şekilde eylem ve politika oluşturdukları görülmektedir. Bu amaçla sürdürülebilirlik çalışmaları artık bankalar için bir kurumsal itibar ve marka değeri yaratım enstrümanı olarak şekillenmiş durumdadır. Ayrıca banka önceliklendirme süreçleri de detaylıca

açıklanarak sürdürülebilirlik alt başlıklarının bu süreçlerde iç ve dış paydaşlar açısından ne kadar öne çıktığı da açıkça görülmektedir.

Bankaların genel olarak enerji, iklim ve çevre krizlerine karşı duyarlı olmaya, ekonomik çalkantılarda sürdürülebilir büyüme ve kârın korunmasına, uluslararasılaşmaya, insana ve çevreye saygılı bankacılık prensiplerine, sürdürülebilir finans ilkelerine, SKA'larla uyumlu bir biçimde geleceğe ilerlemeye, dijitalleşme ve teknolojik gelişmeleri takip etme adına aktif girişimlerde bulunmaya oldukça önem verdikleri ve bu başlıklar için yepyeni iş modelleri geliştirerek strateji ve eylemlerine entegre etmeye çaba sarf ettikleri görülmektedir. Özellikle bu hususta geliştirilen kredi ürünlerinin altı sürekli çizilmekte, yukarıda sayılan başlıklarla ilgili geliştirilen ürün ve hizmetlerle ilgili alınan ödüllere tüm bankalar tarafından vurgu yapılmaktadır. Bankalar tarafından karbon ayak izinin azaltılmasında, kâğıt israfının önlenmesinde, sıfır atık uygulamalarının desteklenmesinde ve yenilenebilir enerji kullanılmasında da özel çabalar sarf edilmektedir.

Öte yandan bankaların Küresel Raporlama İnisyatifi (GRI) yönergeleri kapsamında raporlamalar yaparak bu anlamda da uyumlu girişimlerde buldukları görülmektedir. Bankalar tarafından değer yaratımında sürdürülebilirlik önceliklerinin tüm karar alma süreçlerine entegre edildiğinin somut kanıtlarla desteklenmesi, çeşitli sürdürülebilirlik endekslerinde ve programlarında yer alınması ve buralardan ödül/derece alınması, banka tarafından finanse edilmeyen faaliyetler listelerinin güncel bir biçimde duyurulması, kadınların/gençlerin/girişimcilerin nasıl desteklendiğinin ve bunlara yönelik oluşturulan politikaların rapor ve eklerle detaylı sunulması, bağımsız denetçi raporlarına da yer verilmesi bankanın sürdürülebilirliğe aktif katkılarını ve ayrıca kurumsal itibarını ve marka değerlerini destekler bir niteliktedir.

SONUÇ

Sürdürülebilirlik kavramının hayatımıza girdiği 1970'lerden günümüze kadar kat ettiği yola bakıldığında bu kavramın artık hayatımızın vazgeçilmez bir parçası olduğu, kurum ve kuruluşların, işletmelerin ve markaların ise gelecekte kârlı ve başarılı bir biçimde var olabilmeleri adına konunun stratejik planlamalarında öncelikli bir konu haline geldiği görülmektedir. BM 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı, Paris İklim Anlaşması ve Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı, Birleşmiş Milletler Çevre Programı, GRI, UNEP FI gibi girişimler sürdürülebilirliğin çevremizin ve doğal kaynaklarımızın korunması ve gelecek nesillere daha güzel bir dünya bırakabilmek adına ne kadar önemli olduğunun bir ifadesi olacak şekilde hükümetlerin ve karar organlarının da gündemine girmiştir. Ekonomik ve

toplumsal refah söz konusu olduğunda ise bankacılık sektörü ve finansal enstrümanlar aracılığıyla sürdürülebilirliğin desteklenmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu hususta ekonomik sistemde baş aktör olarak karşımıza çıkan bankaların sürdürülebilir finans ve sürdürülebilir geleceğe dair destek kararları yatırımların şekillenmesinde ve çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) konularının desteklenmesinde kilit bir rol oynamaktadır.

Weber (2005)'in sürdürülebilirliğin bankacılığa entegre edilmesi perspektifi bankacılık ve finans kuruluşlarının sermaye akışının sürdürülebilirlik odaklı oryantasyonunun nasıl sağlanacağı ve risk yönetimiyle birlikte uzun dönemli yatırım ve ekonomik aktivitenin nasıl teşvik edileceği hususunda anlamlı modeller sunmaktadır. Böylelikle sürdürülebilirlik doğru bir biçimde uygulandığında faydalı iş değerleri yaratabilmekte, sürdürülebilir finansman sayesinde sürdürülebilirlik ve yatırımları desteklenmekte, iç ve dış paydaşlar, toplum ve çevre anlamında beklenen kazanımların elde edilmesi kolaylaşmaktadır. Bu çalışmada yukarıda bahsedilen konular çerçevesinde Weber (2005)'in sürdürülebilirliğin bankacılığa entegre edilmesi perspektifi ile Türkiye'de faaliyet gösteren bankalardan vaka çalışması kapsamında örnekler seçilip keşifsel içerik analizi yöntemiyle bankaların sürdürülebilirlik hedefleri kurumsal marka değeri yaratımı ile müşteri ve paydaşlarına sundukları değerler açısından incelenmiştir. Bankaların entegre faaliyet raporlarından sürdürülebilirlik başlığıyla elde edilen bilgiler literatürle uyumlu bir biçimde yorumlanmış, çalışmanın kapsam ve sınırlılığı dahilinde Türkiye'deki bankaların sürdürülebilirliğe bakış açısı, bu alandaki faaliyetleri, gelecek hedefleri, sürdürülebilirliğe sunduğu katkılar ve bunların kurumsal itibar ve marka değeri yaratımı açısından ortaya koydukları incelenmiştir.

Seçilen bankaların entegre faaliyet raporlarında yayınladıkları sürdürülebilirlik faaliyetlerine genel olarak bakıldığında Weber (2005)'in sürdürülebilirliğin bankacılığa entegre edilmesinde öne sürdüğü modellerle uyumlu bir biçimde entegrasyonun sağlanmaya çalışıldığı, sürdürülebilirliğin misyon ve stratejilerde yer almaya başladığı, iç ve dış paydaşlar için bir gereksinim olarak görülüp önceliklendirildiği ve bir kurumsal itibar ve marka değer yaratım bileşeni olarak ele alındığı söylenebilir. Bankaların literatürde tartışılan çeşitli mutabakat, sözleşme ve inisiyatiflerle uyumlu politikaları hızla hayata geçirmeye çalıştığı ve uluslararası standartları benimseme hususunda çaba gösterdiği görülmektedir. Bankaların faaliyetlerine bakıldığında özellikle geliştirilen yeni sürdürülebilir finans enstrümanlarıyla uzun vadeli ve kalıcı kazanımlara odaklanılmakta, toplum, çevre, iç ve dış paydaşların hassasiyetleri dikkate alınarak önceliklendirme yapılmakta, sürdürülebilirlik adına gerek kurum

içinde gerek dışında farkındalık ve eğitim adına her türlü destek özellikle dijital kanallar ve teknolojik gelişimlerden faydalanarak verilmeye çalışılmaktadır.

İncelenen bankaların BM 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefine (SKA'lar), Avrupa Bankacılık Otoritesi (EBA) sürdürülebilir finans kapsamında belirlediği 8 ana hedefe, Avrupa Komisyonu (EC) finansal sektörde yatırım kararları verirken dikkate alınan çevresel, sosyal ve yönetsel (ESG) yol haritasına, Birleşmiş Milletler Çevre Programı Finansal İnisiyatifi (UNEP FI) sürdürülebilirlik bildirgesine ve Küresel Raporlama İnisiyatifi (GRI) yönergelerine uyumlu hedefler, iş modelleri ve stratejiler belirlediği, bunları hayata geçirmek için azami çaba gösterdiği, faaliyetlerini ve sonuçlarını şeffaf ve detaylı bir biçimde raporladığı görülmektedir. Böylelikle bankalar sürdürülebilirliği destekleyen faaliyetlerle müşterilerin sadakatini sürdürmeye, katma değer yaratmaya, kurumsal sosyal sorumlulukları yerine getirmeye, kurumsal itibar ve marka değerini desteklemeye ve sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmeye çalışmaktadır. Raporlamalara genel olarak bakıldığında banka faaliyetlerinde sürdürülebilirlik konusunun bütüncül bir bakış açısıyla tüm operasyonlarla entegre edildiği ve herkesin bu konuda sorumluluk sahibi olarak görüldüğü söylenebilir. Özellikle 2010 yılından sonra artan bir ivmeyle bankalarda sürdürülebilirliğin ana gündem sayılması, gerek bankanın sürdürülebilir olma adına kendi bünyesinde gerçekleştirdiği kâğıt isafının önlenmesi, karbon emisyonunun azaltılması, sıfır atık yönetimi gibi uygulamalarının gerekse sürdürülebilir finans enstrümanları geliştirilmesi, yatırım kararlarının değerlendirilmesi ve dış paydaşların ihtiyaçlarının sürdürülebilir bir biçimde desteklenmesi adına ortaya koyduğu girişimlerin sayısı artan bir biçimde göze çarpmaktadır.

Bankaların sürdürülebilirliği temel bir bileşen saymaları bu hususta alınacak kararları ve gerçekleştirilecek faaliyetleri belirleme adına ayrı birimler kurmaları, sürdürülebilirlik sorumluları/liderleri atamaları ve bu yeni oluşumları direkt yönetim kuruluna bağlama şeklinde sürdürülebilirliği üst yönetimin uzun vadeli ve stratejik hedefi haline getirdikleri görülmektedir. Özellikle kadınların, gençlerin, girişimcilerin ve ülkemizde tarımın desteklenmesi hususunda ortaya konulan çabalar, ayrıca dijitalleşmeye ve teknolojik gelişmelerin takibi ve entegrasyonuna verilen önem ile sürdürülebilirliğin desteklediği, bu çabalarla alınan ödüllerin ve değerlendirme skorlarının kurumsal itibar ve marka değerini geliştiren bir bileşen olarak görüldüğü ve altı çizilerek raporlandığı söylenebilir. Bu açıdan incelenen bankaların Küresel Raporlama İnisiyatifi (GRI) yönergeleri kapsamında raporlamalar yapması ve bağımsız denetçi raporlarından faydalanması iç ve dış paydaşların bilgilendirilmesinde şeffaflık ve tutarlılık adına önemli katkılar sağlamaktadır.

Sonuç olarak çalışma kapsamında incelenen bankalar ele alındığında Türkiye’de bankacılık sektöründe sürdürülebilirlik artık ana bir gündem maddesi olup, bankalar bu doğrultuda misyon, vizyon, politika ve stratejiler geliştirmekte, sürdürülebilir finansmanın hayata geçirilmesi hususunda kayda değer çabalar ortaya koymaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında uluslararası standartlarla 10 yıl gibi kısa bir zaman diliminde hızlıca entegre olunması, sürdürülebilirlik faaliyetlerinin artık entegre raporlarda ana bir gündem olarak raporlanması bu konuya verilen önemin altını çizmektedir. Bankaların bu anlamda sürdürülebilirliği artık bir lüks değil, olması gereken bir değer bileşeni olarak gördüğü, ayrıca kendi kurumsal itibarları ve marka değerlerini öne çıkarma ve geliştirme adına sürdürülebilirlik faaliyetlerini ana bir bileşen olarak gördüğü ve bu kazanımlarla değer yaratmaya çalıştığı görülmektedir. Tüm bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde Türkiye’de bankacılık sektöründe sürdürülebilirlik adına katma değerli ve kayda değer gelişmelerin yaşandığı, bunların uluslararası standartlarla entegre ve uluslararası kurum ve kuruluşların derecelendirmesiyle ödüller alacak ve Türkiye’yi bu anlamda uluslararası arenada da başarıyla temsil edecek şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bu girişimler ve başarılar sayesinde gerek sürdürülebilir bankacılığın gerekse sürdürülebilir finansın desteklenmesi adına çalışmada incelenen bankaların örnek teşkil edecek uygulamalara imza atarak sürdürülebilirlik konusunda başarılı uygulamalar ortaya koyması ve bu çabaların gelecekte de artan bir biçimde devam edeceği mesajının açık ve net bir biçimde verilmesi sürdürülebilir ülkemizde gelecek adına değerli kazanımlar olarak değerlendirilebilir.

REFERANSLAR

- 2030'a Geri Sayım, SKAM Eylem Onyılı (2023). <https://www.undp.org/tr/turkiye/eylem-onyili#:~:text=K%C3%BCresel%20Hedefler%20olarak%20da%20bilinen,i%C3%A7in%20evrensel%20bir%20eylem%20%C3%A7a%C4%9Fr%C4%B1s%C4%B1d%C4%B1r> adresinden 19 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- About GRI (2023). <https://www.globalreporting.org/about-gri/> (19.09.2023)
- Alexander, K. (2014). Stability and sustainability in banking reform: Are environmental risks missing in *Basel III*. Cambridge/Geneva: CISL & UNEPFI.
- Caldecott, B., & McDaniels, J. (2014). Financial dynamics of the environment: Risks, impacts, and barriers to resilience. Working Paper for the UNEP Inquiry.
- Chen, Z., Mirza, N., Huang, L., & Umar, M. (2022). Green banking—Can financial institutions support green recovery? *Economic Analysis and Policy*, 75, 389–395.
- Cosma, S., Venturelli, A., Schwizer, P., & Boscia, V. (2020). Sustainable development and European banks: A non-financial disclosure analysis. *Sustainability*, 12(15), 6146.
- Delivering the European Green Deal (2023). https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en adresinden 19 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Drisko, J. & Maschi, T. (2016). *Content Analysis*. New York: Oxford University Press.
- International Finance Corporation (IFC) (2007). Banking on sustainability: Financing environmental and social opportunities in emerging markets. <https://firstforsustainability.org/media/IFC%20Banking%20on%20Sustainability.pdf> adresinden 20 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- International Finance Corporation (IFC) (2014). Moving forward with environmental and social risk management: Findings from IFC country baseline surveys <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/ef99c6c0-4bfb-5821-986b-06c6f688bddc/full> adresinden 20 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Iraldo, F., Melis, M., & Sabbatino, A. (2011). Environmental strategies by the banking sector: Case studies in the Italian context. *IEFE Working Paper Series*, 41.

- Jeucken, M. ve Bouma, J.J. (2001). The changing environment of banks (içinde) *Sustainable Banking The Greening of Finance* (Ed. Jan Jaap Bouma, Marcel Jeucken ve Leon Klinkers), Greenleaf Publishing Limited.
- Jeucken, M. H., & Bouma, J. J. (1999). The changing environment of banks. *Greener Management International*, 27, 21–21.
- Kelly, M. ve Huhtala, A. (2001). The role of the United Nations Environment Programme and the financial services sector (içinde) *Sustainable Banking The Greening of Finance* (Ed. Jan Jaap Bouma, Marcel Jeucken ve Leon Klinkers), Greenleaf Publishing Limited.
- Krauss, A., Krüger, P., Meyer, J. (2016). Swiss Finance Institute White Paper, Sustainable Finance in Switzerland: Where Do We Stand? https://www.sfi.ch/system/tdf/WP_SustainableFinance_WEB.pdf?file=1#:~:text=Introduction-.SFI%20White%20Paper%20%3A,also%20in%20mainstream%20finance%20circles. adresinden 21 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Lehner, O. M. (Ed.). (2016). Routledge handbook of social and sustainable finance. Abingdon/New York: Routledge.
- Matute-Vallejo, J., Bravo, R., & Pina, J. M. (2011). The influence of corporate social responsibility and price fairness on customer behaviour: Evidence from the financial sector. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 18(6), 317–331.
- Muriithi, S. M., & Louw, L. (2017). The Kenyan banking industry: Challenges and sustainability. (içinde) *Managing knowledge and innovation for business sustainability in Africa* (Palgrave Studies of Sustainable Business in Africa, pp. 197–222). (Ed. Allam Ahmad), Cham: Palgrave Macmillan.
- Schütze, F. ve Stede, J. (2021). The EU sustainable finance taxonomy and its contribution to climate neutrality. *Journal of Sustainable Finance & Investment*. 11, 1-33.
- Stake, R. E. (2005). Qualitative case studies, içinde Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. (Eds.), *The Sage Handbook of Qualitative Research* (3rd ed.) Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Strandberg, C. (2005). Best practices in sustainable finance. *Strandberg Consulting*. <https://www.cbd.int/financial/privatesector/several-privatebestpractices.pdf> adresinden 21 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Sustainable Finance (2023). https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/sustainability/corporate-sustainability-and-responsibility/sustainable-finance_en adresinden 22 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.

- Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (2023). <https://www.globalcompactturkiye.org/surdurulebilir-kalkinma-amaclari/> adresinden 22 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- THE EBA Roadmap on Sustainable Finance Report (2022). https://www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/document_library/Publications/Reports/2022/ESG%20roadmap/1045378/EBA%20Roadmap%20on%20Sustainable%20Finance.pdf adresinden 22 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- The Paris Agreement, What is the Paris Agreement? (2023). <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement> adresinden 22 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- The United Nations Environment Programme Finance Initiative Signatories (2023). <https://www.unepfi.org/banking/prbsignatories/> adresinden 22 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Thompson, P., & Cowton, C. J. (2004). Bringing the environment into bank lending: Implications for environmental reporting. *The British Accounting Review*, 36(2), 197–218.
- Umar, M., Ji, X., Mirza, N., & Naqvi, B. (2021). Carbon neutrality, bank lending, and credit risk: Evidence from the Eurozone. *Journal of Environmental Management*, 296, 113156.
- Walls, J. L., Berrone, P., & Phan, P. H. (2012). Corporate governance and environmental performance: Is there really a link? *Strategic Management Journal*, 33(8), 885–913.
- Weber, O. (2005). Sustainability benchmarking of European banks and financial service organizations. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 12(2), 73–87.
- Weber, O. ve Feltmate, B. (2016). *Sustainable Banking, Managing the Social and Environmental Impact of Financial Institutions*. University of Toronto Press.
- Weber, O., Fenchel, M., & Scholz, R. W. (2008). Empirical analysis of the integration of environmental risks into the credit risk management process of European banks. *Business Strategy and the Environment*, 17(3), 149–159.
- What are the Sustainable Development Goals? (2023). https://www.undp.org/sustainable-development-goals?gclid=CjwKCAjwsKqoBhBPEiwALrrqiJzJMwa4p-sfC7tHMBPImCSVN2pwefBd6h3nzjpAhyFOJlQ8iEcrBoCVIoQAvD_BwE adresinden 22 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.

Wheeler, S. M. (2013). *Planning for sustainability: Creating livable, equitable and ecological communities*. London: Routledge.

Why was the EU taxonomy created? (2023). <https://eu-taxonomy.info/info/eu-taxonomy-overview> adresinden 22 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.

BÖLÜM 19

KORKULARIN YEGÂNE KENTİ İSTANBUL: TÜRK KORKU VE GERİLİM SİNEMASI'NDA İSTANBUL'UN KULLANIMI

Gizem ŞİMŞEK KAYA¹

GİRİŞ

Sinema icat edildiğinde ilk çekilen filmler çoğunlukla belgesel niteliğinde, filmi çeken kişilerin yani yönetmenlerin olağan hayatın içerisinde aldığı görüntülerden oluşuyordu. Sinematograf cihazının patentini alan, ilk halka açık ve para alınan film gösterimini gerçekleştiren Lumiere Kardeşler; bu doğrultuda ilk gösterimini yaptıkları *Trenin Gara Girişi* ve *Lumiere Fabrikasından Çıkan İşçiler* sonrasında kendileri için buna benzer filmler çekmek üzere de birçok çalışmanı farklı ülkelere çekim yapmaya göndermişlerdir. Bu bağlamda bakıldığında sinemanın ilk mekânları da gerek tren garı gerekse fabrika olmak üzere kentsel alanlardan oluşmaktaydı.

Sinemanın izleyiciler için atmosferini yansıtan en önemli elemanlarından biri olan mekân, savaş sırasında Amerika'nın sinema sanayisini kurması sırasında olduğu gibi sıfırdan kurulan setlerde ya da kentin içerisinde karşımıza çıkmıştır. Bir filmin hangi ülkede, hangi yıllar arasında geçtiği gibi detaylar filmin içerisinde kullanılan kentsel göstergelerden yararlanılarak şekillendirmiştir. Özellikle bir dönem kırsal ile kentin ayrımını ve iki kavramın zıtlıklarının anlatımı için de başvurulan kentsel görünümünün yanı sıra mistik bir atmosfer oluşturabilmek ya da dramatik bir hava yaratabilmek için de tercih edilmiştir.

İmparatorlukların başkenti olan gerek tarihi yerleri gerekse efsaneleriyle hem yerli hem de yabancı turistleri büyüleyerek kendine çeken İstanbul tabii ki yedinci sanat dalı olan sinemada da boy göstermiştir. İstanbul ilk kez Alexandre Promio'nun Lumiere Kardeşlerin operatörü olarak 1896 yılında İstanbul'a gelmesi ve *İstanbul'da Haliç'in Panoraması*, *Boğaziçi Kıyılarının Panoraması*, *Türk Topçusu* ve *Türk Piyadesinin Geçit Töreni* gibi kısa filmleri kayda almasıyla sinema tarihine geçmiştir.

¹ Dr. Öğretim Üyesi.; İstanbul Kültür Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü. gizensimsek@gmail.com ORCID No: 0000-0001-7514-9828

Yalnızca sinema endüstrisinin merkezi olan Amerika'da değil, imparatorluklara başkentlik yapmış olan İstanbul'da da dünya sinemasında gördüğümüz Kilink'ten Drakula'ya, Görünmeyen Adam'dan Uçan Daireler'e değin pek çok farklı sinema figürüyle karşılaşmak mümkün olmuştur.

Drakula ve Hortlaklar da İstanbul'u Tercih Ediyor

Türk korku sinemasının ilk filmi sayılan ancak kayıp statüsünde olan ***Çığlık*** (1949) filminin İstanbul'da çekildiği düşünülmektedir. Kayıtlarına ulaşabildiğimiz, seyircilerle buluşan ilk yerli korku filmi 1953 yapımı ***Drakula İstanbul'da*** ise adından da anlaşılacağı üzere İstanbul'da çekilmiştir. Yapım, Ali Rıza Seyfi'nin Bram Stoker'ın "Dracula" romanından uyarladığı "Drakula İstanbul'da" adlı romanının film uyarlamasıdır. Ardından gelen film ise, 1963 yapımı ***Cilalı İbo Perili Köşkte*** adlı korku-komedi yapımıdır. Özellikle Cihangir Camii'nin alt taraflarındaki ve Fındıklı ile Tophane-i Âmire'nin üst tarafındaki dik yokuşların kullanıldığı ***Cilalı İbo Perili Köşkte*** aynı zamanda ilk yerli korku-komedi filmi olma özelliği taşımaktadır. 1970 yapımı ***Ölüler Konuşmazki*** ise Büyüka'da çekilmiştir. 1973 yapımı ***The Exorcist***'in Metin Erksan tarafından uyarlandığı ***Şeytan*** (1974) filmi de İstanbul'da çekilmiştir.

90'lardaki İstanbul'u Seyre Dalmak

Kutluğ Ataman'ın ilk uzun metraj filmi olan ***Karanlık Sular*** (1995) vampir temasını işleme ve önceki örneklere nazaran İstanbul'u ve tarihi yerlerini adeta efsanevi bir havayla yansıtması nedeniyle, İstanbul'a bakışıyla diğer yerli korku filmlerinden ayrılmaktadır. Zeyrek Kilise Camii eski adıyla Pontokrator Manastırı, Beyoğlu'nda yer alan Atlas Sineması ve bir Rus lokantası, Sultanahmet'teki Yerebatan Sarnıcı, Tekfur Sarayı kalıntıları, yeraltı zindanları ve mahzenler gibi tarihi yerler verilmek istenen gotik atmosferi gerçekçi kılmak adına oryantalist bir biçimde başarıyla kullanılmıştır.

Ataman'ın mekân kullanımındaki bu çeşitlilik, pek tabii ki tesadüfi veya salt estetik zevkten dolayı değildir. Filmdeki vampir temasını, kentsel dönüşüm kavramı ve tarihsel açıdan mekânların dönüşümü imgesiyle pekiştirmek amacıyla İstanbul'un farklı dokularını beyazperdeye yansıtmıştır.

Her Semtin Bir Korkusu Var

Biray Dalkıran'ın çektiği ***Araf*** (2006), yine İstanbul'da çekilmekle birlikte İstanbul Kültür Üniversitesi'nin de iç mekânlarını kullanmıştır. Hasan Karacadağ'ın yönettiği ***Semum*** (2008) filminin çekimleri Çatalca'da; Arkın Aktaç'ın ilk uzun metraj filmi ***Üç Harfliler: Marid*** (2010) Kemerburgaz

Göktürk'te; Biray Dalkıran'ın çektiği, Türkiye'nin ilk ve tek 3D korku filmi **Cehennem 3D** (2010)'de terk edilmiş mum fabrikasında; Murat Emir Eren ve Talip Ertürk'ün yönettikleri korku-komedi türünde zombilerin istilasını konu edinen **Ada: Zombilerin Düğünü** (2010) Büyükkada'da; Serkant Yaşar Kutlubay'ın çektiği **Mühürlü Köşk** (2011) Şile'de; Hasan Karacadağ'ın çektiği **D@bbe: Bir Cin Vakası** (2012) ile **El-Cin** (2013) Şile'de; Özkan Çelik'in yönettiği **Muska** (2014) filmi Kadıköy'de; Hasan Karacadağ'ın çektiği ve halen en yüksek hasılatı sahip korku filmi ünvanını kimseye kaptırmayan **D@bbe: Zehr-i Cin** (2014) Garipçe ve Zekeriyaköy'de; Alper Mestçi'nin çektiği **Siccîn** (2014) Kandilli, Kuzguncuk ve İmrenli Köyü gibi farklı mekânlarda; Doğa Can Anafarta'nın çektiği **Mihrez: Cin Padişahı** (2015) Paşabahçe, Kavacık ve Beykoz gibi çeşitli lokasyonlarda; Muzaffer Gülçek'in çektiği **Alkarısı: Cin-net** (2015) Beykoz ve Kaynarca Köyü'nde; Aykut Karagöl'ün yönettiği **Kü'fa: Cin Kapanı** (2015) Çekmeköy'deki Reşadiye beldesinde; Murat Toktamışoğlu'nun yönettiği **Cin Kuyusu** (2015) Eyüp'e bağlı Pirinçi Köyü'nde; Can Evrenol'un yönettiği **Baskın: Karabasan** (2016) Ağva yolu ve Haydarpaşa Garı yakınlarındaki kullanılmayan bir binada; Özgür Yelence'nin çektiği **Ceberrut** (2016) Tuzla'da; Volkan Adıyaman'ın çektiği **Kabr-i Cin** (2016) Şile'nin Karakiraz Köyü'nde; Hasan Karacadağ'ın yabancı oyuncularla çektiği **Magi** (2016)'nin bazı sahneleri Kapalıçarşı ve yeraltı dehlizleri gibi İstanbul'un turistik yerlerinde; müzisyen Emre Aydın'ın çektiği ilk ve tek film olan **Cinni: Uyanış** (2016) Çatalca'da; Oya Köksal ve Vedat Dikmetaş'ın çektikleri **Şeytanın Çocukları: El-Ebyaz** (2016) Tuzla'daki bir yük gemisinde; Alper Mestçi'nin yönettiği **Siccîn 3: Cürm-ü Aşk** (2016) Sarıyer ve Beykoz'da; Hürdoğan Güvendiren'in çektiği **Gece Seanısı** (2016) Kadıköy'de bulunan Kaçan Kaçana Voodoo Korku Evi'nde; Ahmet Can Kasap'ın yönettiği **Berzah: Cin Alemi** (2016) Üsküdar, Kandilli, Küplüce ve Şile gibi farklı lokasyonlarda; Soner Acar'ın çektiği **İllet** (2016) Kemerburgaz'da; Türkiye'nin ilk 4dx teknolojisi kullanılan filmi olan Alper Mestçi'nin yönettiği **Siccîn 4** (2017) Kısıklı, Ömerli, Garipçe, Beykoz ve Kemerburgaz'da; Tuncer Gürbüz'ün çektiği **Cin Çeşmesi** (2018) ile Kadir Ergin'in çektiği **Cin Gelini** (2023) Eyüp'e bağlı Pirinçi Köyü'nde; Mehmet Ali Zaim'in çektiği **Kapıdaki Sır** (2017) Büyükkada'da; Kadir Genç'in çektiği **Şeytan Oyunu** (2019) Beykoz'da; Suat Ay'ın çektiği **İfrit** (2019) Esenyurt'ta; Ahmet Yaşar Gümüş'ün çektiği **Mircîn** (2019) Beyoğlu ve Beykoz'da; Kayhan Başoğlu'nun çektiği **Sir-Ayet 2** (2019) Beykoz ve Sancaktepe'de; Buğra Kekik'in çektiği **Mühr-ü Cin** (2019) Kadıköy, Beyoğlu ve Fatih'te; Gökhan Arı'nın çektiği **Araf 4: Meryem** (2020) Şile'ye bağlı Sofular ve Ahmetli Köyleri'nde; Kadir Genç'in çektiği **Cin Baskını** (2020) Beykoz ve Kadıköy'de; Günay Günaydın'ın çektiği **Sir-Ayet 3:**

Ölü Doğan (2021) Üsküdar, Sancaktepe ve Çekmeköy’de; Görkem Celiloğlu’nun çektiği **Fabrika** (2020) Esenyurt’ta bulunan Emkaplast fabrikasında; Alper Mestçi’nin yönettiği **Haile: Bir Aile Kabusu** (2023) filminin bazı sahneleri Kaynarca ve Kurna Köyleri’nde; Remziye Kaymak’ın çektiği **İfrit-i Musallat** (2023) Şile’deki Ağva Manolyam Otel’de; Gökhan Arı’nın çektiği **Dabbetü’l-arz: Kıyamet** (2023) filmi Şile ilçesine bağlı Üvezli ve Esenceli, Beykoz’a bağlı Bozhane Köyleri ile Beşiktaş’ta; Umut Burçin Gelseçgin’in yönettiği **Kent Mezarlığında Sızıntı** (2023) filmi Kadıköy İlçesi’ne bağlı Yel değirmeni Mahallesi’nde; Yavuz Duman’ın çektiği **Sır: Şeytanın Kurbanları** (2023) filmi ise Beyoğlu ve Sarıyer gibi çeşitli lokasyonlarda gerçekleştirilmiştir. Kemal Danacı’nın yönettiği **Kara Neme: Gelin Deresi** (2022) filminin büyük bir kısmı Zonguldak’ın Çaycuma ilçesinde çekilmesine rağmen girişte yer alan Galata Kulesi, İstiklal Caddesi ve Taksim sahneleriyle tamamı İstanbul’da çekilen filmlerden daha fazla İstanbul görüntülerine yer verildiği görülmektedir. Fatih Hasanoğlu’nun yönettiği **Kehanet: Ayasofya** (2021) ise paranormal olayları araştıran iki gencin Ahit Sandığı hakkındaki araştırmalarına eşlik ederek İstanbul’un yeraltı dehlizlerinden bu yazıda ileriki satırlarda değineceğimiz yerli korku filmlerinde en çok kullanılan köşke, Garipçe Köyü’nden Ayasofya Camisi’ne değin pek çok tarihi mekânı sinemaya taşımıştır.

Korku Sen İstanbul’un Neresindensin?

Melikşah Altuntaş’ın çektiği **Görünmeyenler** (2012), Arkın Aktaç’ın çektiği **Şeytan-ı Racim** (2013), Özgür Bakar’ın çektiği **Azail: Düşüm** (2014), Kamil Aydın’ın çektiği **Hannas: Karanlıkta Saklanan** (2015), Alper Mestçi’nin çektiği **Üç Harfliler: Karabüyü** (2016), Arkın Aktaç’ın yönettiği **Kabir Azabı** (2018), Can Evrenol’un çektiği **Housewife** (2017), Biray Dalkıran’ın çektiği **Araf 2** (2018), Onur Aldoğan’ın yönettiği **Şeytan Geçidi Enhara** (2018), Aytekin Birkon’un yönettiği **Cinnet** (2019), Kadir Genç’in yönettiği **Haris** (2022) İstanbul’da çekilmiş olmalarına rağmen tam bir lokasyon bilgileri bulunmamaktadır. Onur Aldoğan’ın yönettiği **Gerçek Cinler 2** (2023) filminde de Cinemoon Film’in İstanbul’daki ofisi kullanılmıştır.

Yerli korku filmleri genellikle kapalı mekân yani apartman ya da ev kullanılarak çekildiği için çoğu zaman İstanbul’da çekilmelerine rağmen Yeşilçam döneminde olduğu gibi dönemin İstanbul’unu görebilmek adına bu filmlere başvurmak maalesef gelecekte işe yaramayacaktır.

Türk Korku Filmlerinin En Çok Kullanılan Mekânı

Çağan Irmak'ın çektiği ***Kabuslar Evi*** serisinin ana mekânı olan köşk, Beykoz'da Akbaba Mahallesi'ndeki ormanlık arazi içinde bulunuyor. Mehmet Şinasi Bilgin isimli bir iş insanı tarafından 1980'li yıllarda 130 dönüm ormanlık arazinin içerisine yaptırılan iki katlı ahşap köşk o dönemin mimari izlerini taşıyor. Müştemilat bölümü de bulunan köşkün bahçesinde 2 adet havuz bulunuyor. 1990 yıllarında Mehmet Şinasi Bilgin'in hayatını kaybetmesi sonucu çocuklarına geçen köşk 2000'li yılların başında ekonomik nedenlerden dolayı geniş arsasıyla birlikte satılıyor. Yeni sahibinin yurt dışında olduğu belirtilen, ilginç mimarisi ve ormanlık alandaki konumuyla 2017 yapımı Alper Mestçi'nin yönettiği BluTV'nin yapımcılığında çekilen ve dijital platformdan izleyiciyle buluşan yerli korku dizisi ***Sahipli***'de de bu köşk kullanılmıştır. Köşk halen sayısız sinema filmine ve klip çekimine ev sahipliği yapmaya devam ediyor.

Gerilimin de Mekânı İstanbul

Togan Gökbakar'ın yönettiği psikolojik gerilim filmi ***Gen*** (2006) Eski Koşuyolu Kalp Hastanesi'nde çekilmekle birlikte; Şerif Gören'in yönettiği ***Beyoğlu'nun Arka Yakası*** (1987), Artun Yeres'in yönettiği ***Kilyos Cinayeti*** (1989), Talip Karamahmutoğlu'nun çektiği ***Girdap*** (2008), Çağan Irmak'ın çektiği ***Karanlıktakiler*** (2009), Uğur Yücel'in yönettiği ***Ejder Kapanı*** (2010), Ümit Ünal'ın yönettiği ***Ses*** (2010), Yücel Müştekin'in yönettiği ***Kırmızı*** (2015), Alper Kuvılcım'ın yönettiği ***Gassal*** (2015), Ceylan Özgün Çelik'in yönettiği ***Kayı*** (2017), Buğra Gülsoy ve Serhat Teoman'ın yönettikleri ***Mahalle*** (2018), Umur Turagay'ın yönettiği korku unsurlarıyla güçlendirilen gerilim filmi ***Güzelliğin Portresi*** (2019) Murat Toktamışoğlu'nun çektiği İstanbul metrosunda kapalı kalan bir kadının yaşadığı psikolojik gerilimin korku unsurlarıyla harmanlandığı, 60 dakikalık ***İlk Seans: NMSM*** (2022) gibi yapımlar da İstanbul'da çekilmiştir.

Turgul'un çektiği ***Av Mevsimi*** (2010) Sütlüce, Kemerburgaz, Levent, Karaköy, Üsküdar, Kandilli, Asmalımescit, Eyüp, Beyazıt, Kuledibi, Cihangir, Şişhane, Bahçeköy, Yedikule, Beykoz, Ataşehir, Beyoğlu olmak üzere İstanbul'un farklı lokasyonlarında çekilmiştir.

Dış Mühraklar da İstanbul'u Çok Sevdi

Jesus Franco'nun yönettiği ***Vampiros Lesbos*** (1971) filmi izlerken de Ölüler Konuşmazki'de olduğu gibi Büyükada'da geçmişe uzanan yolculuk yapmak ve o dönemin sokaklarında gezmek mümkün. Yine 1971 yılında çekilen Oscar Brazzi'nin yönettiği Fikret Hakan, Aydın Tezel, Güzin Özipek gibi Türk oyuncuların yer aldığı ***Il sesso del diavolo / Sex of The Devil*** filminde

Galata Köprüsü ve gece kulübü sahneleriyle İstanbul'da minik de olsa bir zaman yolculuğuna çıkarmaktadır. *Le amanti del mostro / Lover of the Monster ve La mano che nutre la morte / The Hand That Feeds the Dead* (1974) filmleri Sergio Garrone'nin yönetmenliğinde Hidiv Kasrı'nda çekilmiş ve Ayhan Işık ve Erol Taş gibi oyuncular Klaus Kinski ve Katia Christine'e eşlik etmiştir. Patricio Valladares'in çektiği ve Türk oyuncuların da rol aldıkları *Ghosts of Garip* (2016), Türkiye'de gösterime girdiği adıyla Kanlı Girdap, başta Garipçe Köyü olmak üzere İstanbul'un çeşitli mekânlarında çekilmiştir.

SONUÇ

Yeşilçam'dan bu yana neredeyse yıllar boyunca İstanbul'un gelişimini tarihsel olarak izleyebildiğimiz sinema, yerli korku türüne geldiğimizde bize bu imkânı maalesef çok da tanımıyor. Son yıllarda gerek çekim izni almanın zorlukları gerekse az bütçeyle şipşak çekilmek istenen yapımlar nedeniyle İstanbul'da çekilse dahi İstanbul'u yansıtmayan hatta İstanbul'da çekildiğine dair izler barındırmayan birçok filmle karşılaşmak olası. Anadolu'daki bir köyde olduğunu zannettiğiniz sahneler Pirinçci Köyü ya da Çatalca'da çekilmiş çıkabiliyor.

Oysa gerilim filmlerine baktığımızda, sokaklarından kalabalık caddelerine değin gündelik yaşamın bir parçasını oluşturan ve çoğunlukla İstanbul'un sokaklarını fonuna katan filmlerle karşılaşmak olası. Bunun nedenleri arasında gerilimin daha çok karakter hikâyelerine odaklanan, psikolojik ve polisiye içeren temalara değiniyor olması da sayılabilir. Oysa oryantalist bir üslup kullanmak isteyen ve Batı'ya da açılan *Karanlık Sular* (1995), *Magi* (2016), *Kehanet Ayasofya* (2021) ya da oryantalist bir atmosfer için yabancı yönetmenler tarafından İstanbul'da çekilen *Vampyros Lesbos* (1971), *Ghosts of Garip* (2016) gibi filmlerde İstanbul'un yeraltı dehlizlerinde, eski Arnavut kaldırımlı sokaklarında, tarihi yerlerinde gezinme olanağı sunulduğu göze çarpıyor.

Bütün bu donelerden hareketle hikâyenin şehirden beslendiğinde her zaman daha unutulmaz olduğu çıkarımına rahatlıkla ulaşabiliriz... Tıpkı bize İstanbul'da gezinme olanağı tanıyan sahnelerin geniş yer tuttuğu filmlerin, aradan geçen yıllardan sonra hâlâ beğeniyle anılması gibi...

REFERANSLAR

- Ercan, N. (2011). *Türkiye Sinemasında Müphemleşen Mekân: A Ay ve Karanlık Sular*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şimşek Kaya, G. (2023). *Türk Korku Sineması Kronolojisi 5. Cilt (2022)*, Ankara: İzan Yayıncılık.
- (2022). *Türk Korku Sineması Kronolojisi 4. Cilt (2020-2021)*, Ankara: İzan Yayıncılık.
- (2020). *Türk Gerilim Sineması Kronolojisi (1914-2019)*, Ankara: İzan Yayıncılık.
- (2020). *Türk Korku Sineması Kronolojisi 3. Cilt (2018-2019)*, Ankara: İzan Yayıncılık.
- (2020). *Türk Korku Sineması Kronolojisi 2. Cilt (2016-2017)*, Ankara: İzan Yayıncılık.
- (2020). *Türk Korku Sineması Kronolojisi 1. Cilt (1914-2015)*, Ankara: İzan Yayıncılık.
- Teksoy, R. (2005). *Sinema Tarihi*. İstanbul: Oğlak Yayınları.

Bölüm 20

GİRİŞİMCİLİK VE REKABET GÜCÜ KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mert SOĞUKOLUK¹

GİRİŞ

Girişimciliğin kavramsal olarak tanımına bakıldığında birden çok tanımlamayla karşılaşmak mümkündür. Bu tanımlama çeşitlerinin fazla olmasının sebebi aslında girişimciliğin farklı boyutlarının bulunmasından kaynaklanmaktadır. Girişimcilik en dar anlamıyla mevcut üretim yapısına farklı konseptler eklenerek çeşitli üretim tekniklerinin geliştirilmesi, ürünün pazarlanma sürecinin tasarlanması, satışa sunulması ve satış sonucu kâr elde etme sürecinin tamamını kapsayan bir faaliyettir.

13. Yüzyılda Fransızca “entreprendre” fiilinden oluşan ve İngilizcede “entrepreneur” olarak kullanılan girişimci kavramı “bir şey yapmak, üzerine almak” anlamına gelmektedir. Akademik olarak girişimci kavramı 18. Yüzyılda ilk kez iktisatçı Richard Cantillon tarafından ürünleri mutlak ücretlerle satın alan ve henüz belirlenmemiş ücretlere satma riskini göz önünde bulunduran kişi olarak kullanılmıştır. 1755 yılında Cantillon “Essai sur la nature du commerce en general” adlı eserinde, girişimcinin risk alma özelliğini vurgulamaktadır. 20. Yüzyılın başlarına geldiğinde Schumpeter, ekonomik gelişmenin ve ilerlemenin temelini oluşturan güç olarak ifade ettiği girişimcinin ekonomide değişim potansiyelinin temelini oluşturduğunu ifade etmiştir.

Kavramsal olarak rekabet gücüne baktığımızda ise genellikle firma düzeyi, endüstri düzeyi ve uluslararası düzey olmak üzere üç farklı boyutuyla ele alınmaktadır. Girişimcilik ve rekabet gücü arasındaki ilişki birbirleri ile bağlantılı konular arasında ilişki kurularak açıklanmaktadır.

Bu bağlamda çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde girişimciliğin kavramsal ve tarihsel süreci ele alınmıştır. Girişimciliğin farklı yönleriyle ele alınması aynı zamanda girişimciliğin rekabet gücü dahil bir çok unsuru etkilediğini göstermektedir. İkinci bölümde ise rekabet gücünün temel belirleyicilerine değinilerek girişimcilik ile bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır.

¹ Öğr. Gör, Yozgat Bozok Üniversitesi, Yerköy Adalet Meslek Yüksekokulu,
Hukuk Bölümü, Ceza İnfaz ve Güvenlik Hizmetleri Programı
ORCID ID: 0000-0002-6395-451X, mert.sogukoluk@bozok.edu.tr

Çalışma büyük ölçüde mevcut literatürün taranarak güncel durumun kritik edilmesi ile oluşturulmuştur.

KAVRAMSAL VE TARİHİ ÇERÇEVE

Kavramsal ve tarihi açıdan baktığımızda girişimciliği tarihin ilk dönemlerine götürmek mümkündür. Girişimciliğin gelişimi ile özellikle ticari anlamda dolaşım hız kazanmış ve rekabet artışının zemini oluşmaya başlamıştır.

Girişimcilik: Kavramsal Tanımı ve Gelişimi

Girişimciliğin kavramsal olarak tanımına bakıldığında birden çok tanımlamayla karşılaşmak mümkündür. Bu tanımlama çeşitlerinin fazla olmasının sebebi aslında girişimciliğin farklı boyutlarının bulunmasından kaynaklanmaktadır. Türk Dil Kurumu'na göre girişimcilik “Girişimci olma durumu” (TDK,2023) olarak ifade edilirken Zhao'ya göre girişimcilik, bir fikrin yakalanması ve ortaya çıkan fikirlerin ürün hâline dönüştürülerek ürünleri ve hizmetleri pazara sunma amacı güden girişim kurma sürecini içermektedir (Zhao, 2006: 20). Brenkert'e göre ise girişimcilik, mevcut veya yeni kurulan örgütler için artı değer sunmak amacıyla fırsatların önce keşfedilmesi ve sonrasında ise süreklilik arz edecek şekilde geliştirilmesi sürecidir. (Brenkert, E.T. 12.12.2023). Her iki tanımdan da anlaşılacağı üzere girişimcilik en dar anlamıyla mevcut üretim yapısına farklı konseptler eklenerek çeşitli üretim tekniklerinin geliştirilmesi, ürünün pazarlanma sürecinin tasarlanması, satışa sunulması ve satış sonucu kâr elde etme sürecinin tamamını kapsayan bir faaliyettir (Küçükaltan, 2009: 21-28).

Girişimci kavramı ise ekonomik dolaşımın temel unsurunu oluşturması sebebiyle farklı yazarlar tarafından tarihsel olarak eski dönemlere dayandırılmaktadır. 13. Yüzyılda Fransızca “entreprendre” fiilinden oluşan ve İngilizcede “entrepreneur” olarak kullanılan girişimci kavramı “bir şey yapmak, üzerine almak” anlamına gelmektedir (Sobel, E.T. 12.12.2023). Akademik olarak girişimci kavramı 18. Yüzyılda ilk kez iktisatçı Richard Cantillon tarafından ürünleri mutlak ücretlerle satın alan ve henüz belirlenmemiş ücretlere satma riskini göz önünde bulunduran kişi olarak kullanılmıştır (Hatten ve Koh, E.T.12.12.2023). 1755 yılında Cantillon “Essai sur la nature du commerce en general” adlı eserinde, girişimcinin risk alma özelliğini vurgulamaktadır. Girişimci kavramı Fransız iktisatçı Jean Baptiste Say tarafından da kullanılmıştır. Say Cantillon'un tanımını geliştirerek; “girişimcinin risk üstlenme kadar üretim faktörlerini örgütleme ve yönetme niteliklerine de sahip olması gerektiği” üzerinde durmuştur (Ballı, 2017: 143-166). 20. Yüzyılın başlarına gelindiğinde ise girişimcinin modern anlamda tanımı Joseph Alois Schumpeter tarafınan

yapılmıştır. Schumpeter, ekonomik gelişmenin ve ilerlemenin temelini oluşturan güç olarak ifade ettiği girişimcinin ekonomide değişim potansiyelinin temelini oluşturduğunu ifade etmektedir (Santarelli ve Vivarelli, E.T. 12.12.2023).

Ekonomik gelişimin temel unsurunu oluşturan girişimcilerin taşımış olduğu ortak özellikler arasında özgüven, yüksek enerji ve motivasyon, çözüm odaklılık, yaratıcı olma düşüncesi ve becerisine sahip olma, bir görevi başarma ya da bitirme isteği, hesaplanmış risklerin üstlenme becerisi fırsatları görebilme ve değer yaratma yer almaktadır (Küçükaltan, 2009: 21-28). Bu özelliklerin yanı sıra girişimciler toleranslı, detaylara önem veren ve başarısızlığa rağmen odaklanmış olduğu hedeflerden vazgeçmeyen bireyler olarak nitelendirilmektedir.

Dünyada girişimciliğin tarihsel gelişimi ise ilkel toplumlar, derebeylikler, küçük el sanatlarına dayanan kent ekonomisi, 15-19. Yüzyıllar arasında ortaya çıkan gelişim evresi ve 20. Yüzyılda girişimcilik olmak üzere beş aşamada incelenebilir (Aşkın, Nehir ve Vural, 2011: 55-72).

İlkel toplumlar evresinde insanların gelişim yönünde atmış olduğu ilk adım hayvanların evcilleştirilerek günlük hayatta kullanılması olmuştur. Derebeylikler evresinde ise avcı toplayıcı toplumdan yerleşik tarım hayatına geçiş süreci insanların sosyal ve ekonomik gelişme ivmesini artırmıştır. Bu dönemde ticaret takas ekonomisine dayalı olduğundan dolayı bireysel girişimcilik noktasında gelişim gösterilmemiştir. Küçük el sanatlarına dayanan kent ekonomisi evresinde ise basit bir iş bölümü kurularak mesleklerin gelişimi sağlanmış ve insanlar arasındaki iletişim ve alışverişin hacmi artmıştır. Dördüncü evre olan 15-19. Yıllar arasındaki gelişim evresinde ise pazar ekonomisinin Avrupa bölgesinde gelişmesi girişimcilerin taleplere hızlı dönüt vermeye yöneltmiştir. Beşinci evre olan 20. Yüzyılda girişim evresi, sanayileşmenin gelişmesiyle beraber girişimci profiline farklı boyutlara yönelmesine neden olmuştur. Girişimcilik bu dönem itibariyle üretim faktörü olarak nitelendirilmeye başlamıştır (Aşkın, Nehir ve Vural, 2011: 55-72). 1980 ve sonrası süreçte yükselen bir trend olarak karşımıza çıkan girişimciliğin farklı türlerinden söz etmek mümkündür.

Girişimcilik türleri arasında; (Tok, 2006: 8-18).

- Orijinal Girişimcilik: Girişimciliği bağımsız bir şekilde, ilk defa orijinal haliyle oluşturan girişim türüdür. Bu girişimcilik türünde girişimler sıfırdan başlayarak kurulur. Orijinal ve birinci olma özelliği diğer girişimcilik türleri ile arasındaki farkı oluşturmaktadır, - İç Girişimcilik: İşletme bünyesinde çalışan ve yaratıcı fikirleriyle ön plana çıkan bireylere kaynak ve özgürlük alanı sağlanarak işletme içi girişimci oluşturma çabası olarak ifade edilmektedir,

- Kurumsal Girişimcilik: Genel olarak küçük ya da büyük şirketlerin, kendi içinde küçük girişimler arasında organizasyonu sağladığı bir üst girişim olarak ifade edilmektedir,

- Profesyonel Girişimcilik: Şirketlerin gruplarının şirket bünyesinde profesyonel yöneticiler aracılığıyla modern olarak yapılandırılarak devranılması ya da devredilmesini içeren girişimcilik modelidir,

- Teknik Girişimcilik: Yaratıcılık, araştırma geliştirme ve yenilik etkinliklerinin yönetilmesi ve finanse edilmesini kapsayan, teknolojinin ön planda olduğu ekip girişimciliği olarak ifade edilmektedir,

- Sosyal Girişimcilik: Büyümeyi, süreklilik sağlamayı, girişimcilik, sosyal etki ve inovasyonu temel alan; çevreden insan haklarına, yoksulluktan sağlığa birçok konu başlığında bir sorunun somut çözümcü projeleri uzun vadede uygulamayı planlayan girişim türü olarak belirtilmektedir,

- Çevreci Girişimcilik: Çevresel sorunlara çözüm sunarak sorunların içindeki olanakları ortaya çıkaran girişimcilik türüdür. Çevreci girişimciler diğer insanların çöplerini, atıklarını girişimcilik yöntemiyle tertemiz yeni ürünlere dönüştüren bireylerdir,

- Girişimci Girişimcilik: Geçmiş dönemlerde belli alanlarda girişimcilik yapmış ve sonrasında firmalarını satmış olan tecrübeli girişimcilerin fırsat sahası olarak piyasada yeni yer edinmeyi esas almaları şeklinde gelişen bir girişimciliktir.

Girişimcilik kavramı, girişimci ve girişimci türlerine bakıldığında girişimciliğin çok yönlü bir boyuta sahip olduğu ve ilgi alanına göre tanımının ve türünün değişebileceği ifade edilebilir.

Rekabet Gücü: Kavramsal Tanımı ve Boyutu

Dünya ekonomilerinin gittikçe artan küresel bir kimlik kazanmaları, rekabet ve rekabet gücü açısından farklı değişimlere yol açmıştır. Ortaya çıkan yeni yapıyla beraber gelişmiş ülkelerin egemenliği azalmaya başlamış ve aynı piyasada aktif katılımcı sayısı artmıştır.

Yönetim ve pazarlama yöntemlerinde yaşanan gelişmeler, bilgi teknolojisi ve üretim gibi unsurlarda elde edilen ilerlemelerle, küreselleşme, serbestleşme politikalarının gelişim göstermesi ürün ve hizmet yelpazesi ile ticaretinin yapılmasını arttırırken, firma ve sektörler gerek yurtdışı gerekse yurtiçindeki rakipleriyle kalite ve fiyat açısından geçmişe oranla daha çok rekabet eder seviyeye gelmişlerdir (Düzgün, 2007: 421- 440).

Rekabet gücü farklı boyutlarıyla bir çok araştırmaya dâhil edilmektedir. Landau rekabet gücünü yüksek istihdam düzeyine ulaşırken gelecek nesillerin yaşam standartlarını ve ülkenin büyüme potansiyelini azaltmama şartıyla, ülkede elde edilecek yüksek yaşam standartları ve büyüme oranı olarak tanımlamaktadır. Landau ulusal istihdam düzeyinin, çalışan oranının büyümeye, ekonomik

değerlerin topluma yansıtılmasına ve ülke içindeki işletmelerin rekabet gücü düzeylerine bağlı olduğunu ifade etmektedir (Akiş, 2008: 19-20).

Kavramsal olarak rekabet gücü genellikle firma düzeyi, endüstri düzeyi ve uluslararası düzey olmak üzere üç farklı boyutuyla ele alınmaktadır. Herhangi bir firmanın ülke içerisinde ya da uluslararası piyasalarda diğer firmalara göre üretimini düşük maliyetle yapması firma düzeyinde rekabet gücünü oluştururken, endüstriyel rekabet gücünü rakiplerine oranla bir ürünü daha düşük maliyette üretme ve satma gücü olarak ifade edilebilir. Ulusal/uluslararası rekabet gücü ise bir ülkenin adil ve serbest koşullarda işleyen piyasada, hem uzun vadede ülke insanlarının reel gelirini artırma yeteneğine sahip olurken öte yandan uluslararası piyasaların standartlarına ve şartlarına uygun ürün ve hizmetleri üretebilme kapasitesine ve becerisine sahip olması şeklinde ifade edilmektedir (Akiş, 2008: 20-21).

GİRİŞİMCİLİK VE REKABET GÜCÜ İLİŞKİSİ

Rekabet Gücünün Temel Belirleyicileri

Rekabet gücünü etkileyen faktörler arasında döviz kuru, faiz oranı, beşeri kaynaklar, teknoloji ve yenilik oluşturma, kurumsal alt yapı ve fiziki alt yapı yer almaktadır.

Döviz kurunun belirli aralıklarla düşmesi ya da yükselmesi özellikle ticari konularda ülkelere yön verebilecek bir etken olarak görülmektedir. Ülkeler arasında ticaret anlaşmalarında oluşan karşılıklı bağımlılık ise uluslararası ticaretteki ekonomik riskleri de yükseltmektedir. Döviz kuru ve rekabet gücü ilişkisi araştırılırken reel döviz kuru esas alınmaktadır (Barışık ve Demircioğlu, 2006: 71-84). Ticarete konu olup olmamasına bakılmaksızın reel döviz kuru kavramı tüm ürünlerin nispi fiyatıdır. Ücret dışı etkenlerin sabit olması varsayımıyla uluslararası ticarete yer alacak ürünlerin yurt içindeki üretim maliyetinin nispi yükselişi reel kurda azalışı sağlamaktadır. Diğer koşullar sabitken ekonomide döviz kuru artış gösterirse işletmeler için yurt dışındaki piyasalara ihracat yapmak, yurt içinde ürün satışına göre daha avantajlı olmaktadır. İhraç edilen ürünlerin ücretlerinde nispi azalış, ilgili ülkenin ihraç yapılan diğer ülkelere oranla rekabet gücünü olumlu yönde etkilemektedir (Kotan ve Sayan, 2002: 2- 21).

Rekabet gücünü döviz kuruna paralel olarak faiz oranları da benzer şekilde etkilemektedir. Çeşitli faiz oranlarına sahip olan ülkeler, üretim maliyetlerinde ortaya çıkan değişiklik yoluyla firmalara bazen avantaj sağlarken bazen de dezavantaj sağlamaktadır. Stratejik olarak firmalar faiz oranlarının düşük olduğu ülkelerde kredi kullanarak sabit sermaye yatırımına yönelir. Düşük faiz oranına sahip olan ülkeler, üretim maliyeti açısından avantaj kazanmaktadır. Faizlerin

yüksek olması halinde ise firmalar kredi kullarımlarını azaltarak üretim yöntemlerini değiştirmekte ve daha az maliyetle üretim gerçekleştirecekleri geleneksel yöntemlere yönelmektedirler. Bu durum üretimde ve firmaların kâr oranında düşüőe sebep olmaktadır. Faizlerin düşük olması durumunda ise kredi kullarımlara artacak ve firmalar tarafından gerçekleştirilen yatırımlar artacaktır. Üretim maliyetlerini düşük düzeyde tutan firmalar diğer firmalara göre rekabet avantajı sağlayacaktır (Yurttañçıkma, 2014: 82).

Döviz kuru ve faiz oranlarına ek olarak beşeri sermaye de rekabet gücünü temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. Beşeri sermayesi güçlü olan toplumlar etkin ve verimli bir iş gücü ortaya koymaktadırlar. Beşeri sermaye ile birlikte insanlar hem bilgi ve beceri hususunda hem de tecrübe anlamında bireysel olarak kendilerini geliştirmekte ve katkı sunmaktadırlar. Beşeri sermayenin bilgi, beceri ve tecrübe konusunda ilerleyen bir süreç elde etmesi sonucunda dinamik bir toplum oluşmakta ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi konusunda ilerleme sağlanmaktadır. Ekonomide oluşacak yeni gelişmeler, ülkenin büyümesine, verimliliğin artışına ve rekabet gücüne olumlu yönde etki edecektir (Manga vd, 2015: 45-60).

Ar-ge toplumun ve bireyin bilgi birikiminin artırılması, insan gücünün geliştirilmesi, buluşlar ve icatların ortaya çıkarılması için yapılan araştırmalardan oluşmaktadır (OECD, 2002:30). Teknolojik gelişim ve ilerlemelerin ortaya çıkmasında ar-ge yatırımları ve çalışmalarının etkisi yüksektir. Ar-ge harcamaları ve rekabet gücü arasındaki ilişkinin temel etkeni ar-ge için yapılan harcamaların ülke ekonomisini bilgi tabanlı bir ekonomiye ulaştırmasıdır. Bilgi tabanlı ülke ekonomisi uluslararası rekabette avantaj sağlamaktadır.

Ülkelerin kurumsal ve fiziki yapısı birçok araştırmacıya göre rekabet gücünü etkilemektedir. Ülke içindeki mevcut ekonomik yapı devletin koyduğu kanunlar ve kurallar ile yönetilmektedir. Ülkedeki kurumların işleyişini kurumsal yapı yürütmekte ve şekillendirmektedir. Her ülkenin kendine has bir kurumsal altyapısının bulunması teknolojiden ar-ge kısmına, beşeri sermayeden fiziki sermayeye, ticaret politikalarından yatırım alanlarına birçok etkenin farklılık göstermesine neden olmaktadır. Bu göstergelerdeki farklı etkenler sebebiyle ülkelerin gelir seviyesinde dengesizlik meydana gelecek ve ülkelerin ya da kurumların rekabet koşullarında farklılık gözlemlenecektir (WEF, 2016: 44). Ülkelerin fiziki alt yapısının yeterli düzeyde olması ise hem ülke ekonomisine hem de ticari ilişkilere olumlu katkı sağlamaktadır. Firmaların üretim ve pazarlama konusunda ülkenin fiziki alt yapısından kaynaklı bazı avantajlar elde etmesi ve rekabet gücünü artırması mümkündür (WEF, 2017: 14).

Girişimcilik Becerileri

Girişimciliği başarılı olması ve rekabet gücüne etki etmesi noktasında birtakım girişimcilik becerilerine değinmek mümkündür. Girişimcilik becerilerini kişisel girişimcilik becerileri, yönetim becerileri ve teknik beceriler olmak üzere üç farklı boyutta incelemek mümkündür.

Kişisel girişimcilik becerileri incelendiğinde bir girişimcinin ilk olarak yenilikçi olma özelliğinden bahsedilmektedir. Günümüz ekonomik piyasası yeniliği gerçekleştirebilme ve sürdürülebilir kılmak için yenilikçi olma özelliğine sahip girişimcilere ihtiyaç duymaktadır. İşletme sahibi girişimcilerin kendi hedeflerini aşmaları olarak da ifade edilen yenilik süreci rekabet gücünün mecburi olduğu pazarlarda bir süreç olarak zorunluluk halini almıştır. Girişimcilik yönünden yenilik aşaması işletmelerin mevcut sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak yürütmekte oldukları faaliyetlerde değişim yaratma süreci olarak ifade edilmektedir. Değişimi sağlayabilmek için pazara sürekli ürün ve hizmetler sunmak gerekmektedir (Ülgen ve Durna, 184-200).

Değişim ise yeniliğin sağlanmasında belirlenen amaç ve hedeflere ulaşma sürecidir. Yenilik ve değişim sürecini girişimcinin hırs ve kararlılıkları belirlemektedir. Girişimci karşılaşacağı aksiliklere ve engellere karşı hırs ve kararlı tutumla karşı koymasına gerekmektedir. Hırs ve kararlı tutumu disiplin ile destekleyen girişimciler hataların ortaya çıkması durumunda hata kaynağını önce kendinde aramalı ve ulaşmak istediği hedeflere sahip olduğu yönetim becerilerini kullanarak ulaşmalıdır (Emre, 2007: 51).

Girişimcilik becerilerinin ikinci boyutunu yönetim becerileri oluşturmaktadır. Girişimcilerin etkili bir yönetim sergileyebilmesi adına sahip olması gereken yönetim becerileri etkili karar verebilme, etkili insan ilişkileri kurabilme, etkili bir yönetim modeli sergileyebilme, mali konularda yeterli olunması, risk alma cesaretine sahip olan, müzakereci olma ve iletişim becerilerini geliştirmiş olması, organizasyon ve koordinasyonu sağlama ile motivasyona sahip olması gerekmektedir (Zengin, 2015: 70-74).

Girişimcilik becerilerinin üçüncü boyutunu ise teknik beceriler oluşturmaktadır. Girişimciler özellikle işletme yönetimini etkili bir şekilde gerçekleştirebilmeleri için yazı ve raporlama tekniklerini örgütlerde en sık kullanılan iletişim tekniği olması sebebiyle etkili kullanması gerekmektedir. Girişimcinin teknik beceriler konusunda güçlü olması gereken diğer bir özellik ise görevlerine ilişkin etkinlik alanlarındaki mesleki yeterliliklere, teknik donanıma ve bilişim sistemlerini yönetme gücüne sahip olmasıdır (Zengin, 2015: 74-77).

SONUÇ

Girişimciliğin farklı tanımlarının olması çok boyutlu olmasından kaynaklanmaktadır. Zhao'ya göre girişimcilik, bir fikrin yakalanması ve ortaya çıkan fikirlerin ürün hâline dönüştürülerek ürünleri ve hizmetleri pazara sunma amacı güden girişim kurma sürecini içermektedir. Brenkert'e göre ise girişimcilik, mevcut veya yeni kurulan örgütler için artı değer sunmak amacıyla fırsatların önce keşfedilmesi ve sonrasında ise süreklilik arz edecek şekilde geliştirilmesi sürecidir. Akademik olarak girişimci kavramı ise 18. Yüzyılda ilk kez iktisatçı Richard Cantillon tarafından ürünleri mutlak ücretlerle satın alan ve henüz belirlenmemiş ücretlere satma riskini göz önünde bulunduran kişi olarak kullanılmıştır.

Girişimcilik türleri arasında orijinal girişimcilik, iç girişimcilik, kurumsal girişimcilik, profesyonel girişimcilik, teknik girişimcilik, sosyal girişimcilik, çevreci girişimcilik ve girişimci girişimcilik yer almaktadır. Girişimciliğin başarılı olması ve rekabet gücüne etki etmesi noktasında girişimcilik becerilerini kişisel girişimcilik becerileri, yönetim becerileri ve teknik beceriler olmak üzere üç farklı boyutta incelenmektedir.

Rekabet gücüne baktığımızda ise Landau, rekabet gücünü yüksek istihdam düzeyine ulaşırken gelecek nesillerin yaşam standartlarını ve ülkenin büyüme potansiyelini azaltmama şartıyla, ülkede elde edilecek yüksek yaşam standartları ve büyüme oranı olarak tanımlamaktadır. Kavramsal olarak rekabet gücü genellikle firma düzeyi, endüstri düzeyi ve uluslararası düzey olmak üzere üç farklı boyutuyla ele alınmaktadır. Rekabet gücünü etkileyen faktörler arasında döviz kuru, faiz oranı, beşeri kaynaklar, teknoloji ve yenilik oluşturma, kurumsal alt yapı ve fiziki alt yapı yer almaktadır.

Sonuç olarak girişimcilik ve rekabet gücü kavramları birlikte ele alındığında gerek girişimcilik türleri gerekse rekabet boyutlarıyla birlikte birbirlerinin tamamlayıcısı unsuru olduğunu ifade etmek mümkündür. Girişimci özellikle 21. Yüzyılda yoğun bir rekabet ortamında bulunduğu konum içerisinde mücadelesini sürdürmek durumundadır. Küreselleşen piyasalarla birlikte girişimcilerin de çoğalmasıyla birlikte hem rekabet hem de kalite de bir artış sağlanmıştır. Girişimci kendi becerileriyle beraber rekabet ortamında rekabet gücünü de kullanarak yeni bir anlayış ortaya koymalı ve başarıya ulaşmayı hedeflemelidir.

KAYNAKÇA

Akiş, E. (2008). Küreselleşme sürecinde Türkiye'nin uluslararası rekabet gücü: Türk beyaz eşya sanayii için bir uygulama. *TC İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi*.

Aşkın, A., Nehir, S., & Vural, S. Ö. (2011). Tarihsel süreçte girişimcilik kavramı ve gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*.

Ballı, A. (2017). Girişimcilik ve Girişimci Tipolojileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 143-166.

Barışık, S., & Demircioğlu, E. (2006). Türkiye'de Döviz Kuru Rejimi, Konvertibilete, İhracat-İthalat İlişkisi. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 71-84.

Brenkert, G. G. “ Innovation, Rule Breaking and the Ethics of Entrepreneurship”, *Journal of Business Venturing* (Erişim Tarihi: 12.12.2023)

Düzgün, R. (2007). Türkiye'nin Uluslararası Rekabet Gücü: Çok Değişkenli İstatistiksel Bir Analiz. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(23), 421-440.

Girişimcilik Sözlük Tanımı, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12.12.2023)

Hatten, S. T. ve Koh, Y. K. “ The Tourism Entrepreneur” , *International Journal of Hospitality&Tourism Administration*, Volume : 3 (Erişim Tarihi: 12.12.2023)

Kotan, Z., & Sayan, S. (2002). Türk İhraç Ürünlerinin AB Pazarında Güney Doğu Asya Ülkelerine Karşı Rekabet Gücünün Analizi. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 13(44), 2- 21.

Küçükaltan, D. (2009). Genel bir yaklaşımla girişimcilik. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*.

Manga, M., Bal, H., & Kandır, E. (2015). Beşerî Sermaye Fiziksel Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 45-60.

OECD (2002). *Frascati Manual 2002: Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experiment Development*. Paris

Santarelli, E. ve Vivarelli, M. “ Entrepreneurship and the Process of Firms' entry, survival and growth” *Industrial and Corporate Change Journal*, Volume: 16, Number:3

Sobel, S. R. “Entrepreneurship”, <http://www.econlib.org/library/Enc/Entrepreneurship.html> (Erişim Tarihi: 12.12.2023)

Top, S. (2006). *Girişimcilik Keşif Süresi*, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

ÜLGEN Hayri , U., DURNA, (2001),Yenilik Yönetimi ve Yenilik Yönetim Etkin Örgütsel Yapı ve Faktörlere Yönelik Araştırma, 9. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı: İstanbul

WEF (2016). *The Global Competitiveness Report 2015-2016*. Geneva https://niajamaica.org/wp-content/uploads/2018/03/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf (Erişim Tarihi 20.12.2023)

WEF (2017). *The Global Competitiveness Report 2016-2017*. Geneva. https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1/?DAG=3&gclid=CjwKCAiAkrWdBhBkEiwAZ9cdcGslN6Y0HsZRdhtG2Qcz4DyVdHyxt_Q4db43c_ZnnBxCLV2njKebRoC5AEQAvD_BwE (Erişim Tarihi: 20.12.2023)

Yurttañıkımaz, Z. Ç. (2014). *Seçilmiş Ülkelerde Rekabet Gücünün Belirleyicileri ve Büyüme İlişkileri, Doktora Tezi*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Zhao, F. (2006), *Entrepreneurship and Innovations in E-business: An Integrative Perspective*, Idea Group Publishing.

Zengin, Y (2015). *Girişimcilik Becerilerinin Firma Rekabetçiliğine Etkisi: TR A2 Bölgesinde Bir Araştırma, Doktora Tezi*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya

Bölüm 21

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA KASİDELERDE TARSİ' SANATI

Mert DUMLU¹

Mete Bülent DEGER²

ÖZET

Bu çalışmada klasik Türk edebiyatında XIII.-XIX. yüzyılları arasında yazılan divanlardaki kasidelerde tarsi' sanatının kullanımının tespiti konu edilmiştir.

Çalışmanın temel amacı klasik Türk edebiyatındaki kasidelerde tarsi' sanatının kullanımına dair tarafımızca yapılan tespitleri ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda tarsi' sanatının hangi yüzyıllarda ve hangi aruz kalıplarıyla kullanıldığını tespit etmek bu çalışmanın diğer amaçlarıdır.

Çalışmanın amacı kapsamında XIII.-XIX. yüzyılları arasında yaşamış 101 şairin divanı taranmış ve söz konusu divanlarda bulunan kasidelerdeki tarsi' sanatının kullanımı ortaya konmuştur. Bu kapsamda tespit edilen tarsi' beyitlerinde kullanılan aruz kalıpları incelenmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada farklı yüzyıl ve şairlerden toplam 330 tane tarsi' kullanımı tespit edilmiştir.

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatı XIII ilâ XIX. yüzyılları arasında etkisini sürdürmüş edebiyattır. Divan edebiyatı olarak da bilinen klasik Türk edebiyatı; dinî, sosyal ve coğrafi nedenlerden dolayı Arap ve Fars dilleri ve edebiyatları ile etkileşim hâlinde olmuş bir edebiyattır. Klasik Türk edebiyatı; dili, üslubu, biçimsel ve muhteva özellikleri, edebî sanatları ile kendine özgü muazzam bir yapıdır ve gelenek niteliğindedir. Bu bağlamda klasik Türk edebiyatı şairlerinin içinde

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi; Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, mmertdumlu@gmail.com ORCID No: 0009-0002-6821-3849

² Dr. Öğr. Üyesi; Mersin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mbdeger@mersin.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9747-5181

buldukları gelenek kalıplarına göre eserlerini ortaya koydukları bilinmektedir.

Bilindiği üzere klasik Türk edebiyatı manzum ve mensur eserlerden oluşmakta manzum eserler gazel, kaside, mesnevi vd. nazım şekillerinden oluşmaktadır.

Çalışma konumuzla ilgisi bağlamında “Arapça “kasada” kökünden gelen kaside “kastetmek, niyet etmek, yaklaşmak” manalarına gelmektedir. Edebiyatta ise belli bir maksada yönelik yazılan nazım şekillerinden biridir” (Aydemir, 2002: 134). Klasik Türk edebiyatında XIII. yüzyıldan itibaren kaside kullanılmıştır.

Bütün edebiyatlarda olduğu gibi divan edebiyatında da edebî sanatlar önemli bir yer işgal etmekte ve şairler eserlerinde edebî sanatlara başvurmaktadır. Teşbih, istiare, tezat, tevriye ve daha birçok edebî sanat şairler tarafından kullanılmaktadır. Çoğunlukla muhteva ve biçimsel özelliklerine göre sınıflandırılan edebî sanatlar çoğu zaman şairlerin edebî güçlerinin birer göstergesi niteliği olma görevini üstlenmektedir.

Divan şiirlerinde okuyucunun ilgisini çekmek için sözcüklerin tekrarlandığı ve ahengin, söz sanatlarıyla da tezahür ettiği görülmektedir. Dolayısıyla divan şiirlerinde ahenk unsurları büyük ölçüde önem taşımaktadır. “Divan şairleri ses düzenlemelerinde, ünlü ünsüz ilişkilerinden, değişik düzeydeki tekrarlardan, kafiye, redif ve vezin gibi ritmik unsurlardan, söz sanatlarından yararlandıkları gibi dilde oluşmuş ses değerlerinden de istifade eder, kelimeyi yeniden biçimlendirirler” (Savran, 2007: 222-223).

Söz sanatlarının bir türü olan tarsi’ “sözü aynı vezinde ve kafiyede öğelerle süslemek anlamında edebî sanat” (Durmuş, 2011) olarak bilinmektedir. İki mısrası da kafiyeli olan cümleleri secili olan söz, seci bakımından birbirine uyan veya söz manalarında kullanılmasına murassa denir. Tarsi’ söz sanatı içeren beyitlere ise murassa beyit denir. Bu çalışmada XIII-XIX. yüzyıllar arasındaki divanlardaki kasidelerde tarsi’ söz sanatlarının tespiti amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda XIII-XIX. yüzyıllar arasında yaşayan şairlerden 101 tanesinin divanlarındaki kasideler incelenmiş ve söz konusu divanlarda tarsi’ sanatının kullanılıp kullanılmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda tarsi’ sanatının hangi yüzyıllarda daha çok kullanıldığı, tarsi’ ihtiva eden şiirlerin hangi aruz kalıplarıyla yazıldığı gibi alt sorular doğrultusunda çalışma hazırlanmıştır. Çalışmanın niteliği ve hacmi gereği her bir şairden tarsi’ sanatı ihtiva eden birer örnek verilmiş, diğer tarsi’ örneklerinin ise sadece beyit numaraları verilmiştir.

1. KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA KASİDELERDE TARSİ' SANATINA DAİR KULLANIMLAR

1.1. XIII.-XIV. Yüzyılda Tarsi' Sanatı

XIII.-XIV. yüzyıllarda divanlarda bulunan kasidelerdeki tarsi' sanatının tespiti bağlamında Yunus Emre ve Ahmedî olmak üzere 2 şairin divanı incelenmiştir. İncelenen kasidelerde Yunus Emre Divanı'nda tarsi' sanatı tespit edilmezken Ahmedî Divanı'nda 48 beyitte tarsi' sanatının kullanımı tespit edilmiştir.

Ahmedî Divanı'ndaki kasidelerde 48 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarının 15 tanesi “*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*”, 12 tanesi “*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün*”, 6 tanesi “*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*”, 5 tanesi “*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*”, 3 tanesi “*Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün*”, 3 tanesi “*Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*”, 2 tanesi “*Mefâ'ilün Fe'ülün Mefâ'ilün Fe'ülün*”, 2 tanesi “*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*” kalıbındadır.

‘İzzetün fikrinde kalmış ‘akl gonca bigi teng

Kudretün vafında olmuş rûh lâle bigi lâl

[Ahmedî Divanı-K.2/2] (Akdoğan, e.t: 2023: 5)

Çalışmanın niteliği ve hacmi gereği tarsi' sanatı ihtiva eden bütün beyitler yazılamamıştır. Ahmedî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.2/12, K.4/5, K.4/16, K.4/17, K.4/19, K.5/41, K.6/1, K.11/22, K.16/2, K.16/5, K.21/43, K.21/51, K.24/45, K.25/7, K.25/11, K.25/78, K.26/6, K.27/1, K.27/2, K.27/3, K.27/4, K.27/6, K.27/10, K.27/14, K.27/18, K.27/21, K.27/22, K.27/23, K.27/25, K.33/17, K.41/2, K.41/3, K.46/11, K.46/21, K.46/22, K.46/24, K.50/8, K.53/29, K.53/43, K.54/5, K.54/19, K.58/30, K.58/37, K.62/4, K.65/13, K.65/42, K.66/33.

1.2. XV. Yüzyılda Tarsi' Sanatı

XV. yüzyılda divanlarda bulunan kasidelerdeki tarsi' sanatının tespiti bağlamında Adlî, Âhî, Avnî, Cem Sultan, Cemâlî, Hakîkî, Hamdullah Hamdî, Karamanlı Nizâmî, Mesîhî, Necâti, Şeyhî, Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi olmak üzere 12 divan incelenmiştir.

Bu divanlarda Şeyhî'den 19, Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'den 7, Cemâlî'den 3, Âhî'den bir, Hamdullah Hamdî'den bir olmak üzere toplam 31 beyitte tarsi' kullanımı tespit edilmiştir.

Toplam 31 beyitteki tarsi' kullanımından 10 tanesi “*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*” kalıbında, 9 tanesi “*Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün*” kalıbında, 5 tanesi “*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*” kalıbında, 5 tanesi

“*Mef’ûlü Mefâ’ilü Mefâ’ilü Fe’ûlün*”, bir tanesi “*Mef’ûlü Mefâ’ilün Fe’ûlün*”, bir tanesi “*Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün*”, kalıbındadır.

Şeyhî Dîvanı’ndaki kasidelerde 19 beyitte tarsi’ sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarının 8 tanesi “*Mef’ûlü Fâ’ilâtü Mefâ’ilü Fâ’ilün*”, 6 tanesi “*Mefâ’ilün Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün*”, 2 tanesi “*Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün*”, 2 tanesi “*Mef’ûlü Mefâ’ilü Mefâ’ilü Fe’ûlün*” bir tanesi de “*Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün*”dür.

Zikr-i mecdün olmasa ruh-ı melek olur helâk

Fikr-i hamdün kılmasa nefsi-i nefis urmaz nefes

[Şeyhî Divanı-K.2/14] (Biltekin, 2018: 23)

Şeyhî Divanı’nda yer alan kasidelerde tarsi’ sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.3/15, K.3/21, K.3/26, K.3/40, K.4/2, K.5/5, K.5/6, K.6/1, K.6/4, K.9/27, K.10/2, K.10/9, K.10/26, K.12/10, K.12/27, K.14/6, K.14/24, K.15/7.

Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi Divanı’ndaki kasidelerde 7 beyitte tarsi’ sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarının 3 tanesi “*Mefâ’ilün Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün*”, 2 tanesi “*Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün*”, bir tanesi “*Mef’ûlü Fâ’ilâtü Mefâ’ilü Fâ’ilün*”, bir tanesi de “*Mef’ûlü Mefâ’ilün Fe’ûlün*”dür.

İkbâli terkeşinde nedür Tir bir hadenk

Kırban-ı devletinde nedür çarh bir keman

[Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi Divanı-K.5/53] (Erünsal, 2018: 101)

Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi Divanı’nda yer alan kasidelerde tarsi’ sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.7/34, K.9/2, K.26/30, K.26/49, K.26/56, K.29/26.

Cemâlî Divanı’ndaki kasidelerde 3 beyitte tarsi’ sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarının tamamı “*Mef’ûlü Mefâ’ilü Mefâ’ilü Fe’ûlün*”dür.

Şâh-ı şecerün virdi sabâ pâyine halhâl

Berg-i semenün kıldı hevâ rengini ra’nâ

[Cemâlî Divanı-K.1/3] (Derdiyok, 1988: 99)

Cemâlî Divanı’nda yer alan kasidelerde tarsi’ sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.1/36, K.4/11.

Âhî Divanı’ndaki kasidelerde bir beyitte tarsi’ sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan aruz kalıbı “*Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün*”dür.

Nâr-ı Mûsî’dür celâlün şemmesinden bir eser

Nûr-ı Ahmed’dür cemâlün pertevinden bir kabes

[Âhî Divanı-K.1/4] (Kaçalın, e.t: 2023: 2)

Hamdî Çelebi Divanı'ndaki kasidelerde bir beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan aruz kalıbı “*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*”dür.

Nedür şerî'ati anun şerî'at-i 'ulyâ
Nedür tarîkati anun tarîkat-i müslâ

[Hamdî Çelebi Divanı-K.1/19] (Özyıldırım, e.t: 2023: 2)

1.3. XVI. Yüzyılda Tarsi' Sanatı

XVI. yüzyılda divanlarda bulunan kasidelerdeki tarsi' sanatının tespiti bağlamında Ahmed-i Rıdvân, Âşık Çelebi, Bâkî, Behiştî, Bursalı Rahmî, Celilî, Cenâbî, Edirneli Nazmî, Edirneli Şevkî, Emrî, Filibeli Vecdî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Gelibolulu Sun'î, Gelibolulu Sürûrî, Mihrî Hâtun, Mostarlı Hasan Ziyâ'î, Kalkandelenli Mu'îdî, Münirî, Ravzî, Revânî, Sehâbî, Sehî Bey, Selimî, Süheylî, Zâtî olmak üzere 25 şairin divanı incelenmiştir.

Bu divanlardan Gelibolulu Mustafa Âlî'den 24, Fuzûlî'den 18, Süheylî'den 9, Zâtî'den 9, Edirneli Şevkî'den 8, Âşık Çelebi'den 5, Bâkî'den 5, Behiştî'den 4, Revânî'den 4, Bursalı Rahmî'den 3, Mostarlı Hasan Ziyâ'î'den 2, Münirî'den 2, Filibeli Vecdî'den bir, Ravzî'den bir, Sehâbî'den bir olmak üzere toplam 96 beyitte tarsi' sanatının kullanımı tespit edilmiştir.

Toplam 96 beyitteki tarsi' kullanımından 21 tanesi aruzun “*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*” kalıbında, 20 tanesi “*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*” kalıbında, 14 tanesi “*Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün*” kalıbında, 13 tanesi “*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*” kalıbında, 8 tanesi “*Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün*” kalıbında, 7 tanesi “*Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün*” kalıbında, 5 tanesi “*Mef'ûlü Mefâ'ilü Fe'ülün*”, 5 tanesi “*Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*” kalıbında, bir tanesi “*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*” kalıbında, bir tanesi “*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün*” kalıbında, bir tanesi de “*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*” kalıbındadır.

Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı'ndaki kasidelerde 24 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından 7 tanesi “*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*”, 5 tanesi “*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*”, 5 tanesi “*Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün*”, 3 tanesi “*Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*”, 3 tanesi “*Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün*”, bir tanesi “*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*”dür.

Zihî celâl-i refî'ün makâm-ı Rabb-i celil
Zihî cemâl-i bedî'ün merâm-ı zât-ı cemil

[Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı-K.7/1] (Aksoyak, 2018: 83)

Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.7/21, K.7/24, K.18/9, K.18/55,

K.18/96, K.23/1, K.29/1, K.29/5, K.29/36, K.35/9 K.47/1, K.47/13, K.51/6, K.53/20, K.59/7, K.60/9, K.60/40, K.64/23, K.67/3, K.93/9, K.93/11, K.100/36, K.105/46.

Fuzûlî Divanı'ndaki kasidelerde 18 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından 9 tanesi "*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*", 4 tanesi "*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*", 2 tanesi "*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*", bir tanesi "*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*", bir tanesi "*Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*", bir tanesi "*Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün*" dür.

Huzûr ilen gire bir künce ibtidâ-yi hazân

Sürûr ilen çıka bir bâğa ibtidâ-yi bahar

[Fuzûlî Divanı-K.6/8] (Akyüz vd., 1958: 30)

Fuzûlî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.6/10, K.6/16, K.6/17, K.6/30, K.11/28, K.11/52, K.11/66, K.17/9, K.17/18, K.20/7, K.20/8, K.21/2, K.23/18, K.25/8, K.27/17, K.29/5, K.31/24.

Süheylî Divanı'ndaki kasidelerde 9 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarının 5 tanesi "*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*", 3 tanesi "*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*", bir tanesi "*Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün*" dür.

Sâhib-i seyf ü kalem hâmî-i milk-i 'âlem

Kâhir-i şâh-ı 'Acem râfi'-i zulm ü 'udvân

[Süheylî Divanı-K.10/5] (Harmancı, 2017: 36)

Süheylî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır. K.23/10, K.23/15, K.24/30, K.24/34, K.27/6, K.27/10, K.42/14, K.48/52.

Zâtî Divanı'ndaki kasidelerde 9 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarının 3 tanesi "*Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün*", 3 tanesi "*Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün*", 2 tanesi "*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*", bir tanesi "*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*" dür.

Bezme indükçe ana zevk ü safâdur hem-nişîn

Rezme bindükçe ana feth ü zaferdür hem-'inân

[Zâtî Divanı-K.10/30] (Kurtoğlu, 2017: 62)

Zâtî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.21/7, K.25/24, K.47/26, K.48/24, K.48/38, K.54/7, K.55/12, K.68/24.

Edirneli Şevkî Divanı'ndaki kasidelerde 8 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından 5 tanesi

“*Mef’ûlü Mefâ’ilün Fe’ûlün*”, bir tanesi “*Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilün*”, bir tanesi “*Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün*”, bir tanesi “*Mef’ûlü Fâ’ilâtü Mefâ’ilü Fâ’ilün*” dür.

Mantık-ı hûbına mahsusdur envâ’-ı kelâm

Dikkat-i tab’ına mensûbdur aksâm-ı hüner

[Edirneli Şevkî Divanı-K.3/15] (Durmuş ve Canım, 2018: 24)

Edirneli Şevkî Divanı’nda yer alan kasidelerde tarsi’ sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.8/12, K.10/8, K.10/34, K.10/38, K.10/39, K.10/40, K.11/1.

Âşık Çelebi Divanı’ndaki kasidelerde 5 beyitte tarsi’ sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarının 3 tanesi “*Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün*”, bir tanesi “*Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün*”, bir tanesi “*Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilün*” dür.

Efkarü’l-hâl-i fırka-i fukarâ

Ez’afü’l-bâl-i zümre-i zu’afâ

[Âşık Çelebi Divanı-K.2/16] (Kılıç, e.t: 2023: 15)

Âşık Çelebi Divanı’nda yer alan kasidelerde tarsi’ sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.6/23, K.8/10, K.10/19, K.11/79.

Bakî Divanı’ndaki kasidelerde 5 beyitte tarsi’ sanatı kullanılmıştır. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarının 2 tanesi “*Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilün*”, 2 tanesi “*Mef’ûlü Fâ’ilâtü Mefâ’ilü Fâ’ilün*”, bir tanesi “*Fe’ûlün Fe’ûlün Fe’ûlün Fe’ûlün*” dür.

O güftâr-ı mevzûn u refâtâr-ı dil-keş

O sîmâ-y ı matbu’ u bâlâ-y ı hoş-ter

[Bakî Divanı- K.3/21] (Küçük, e.t: 2023: 10)

Aşağıda Bakî Divanı’nda yer alan kasidelerde tarsi’ sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları aşağıda şunlardır: K.2/1, K.9/25, K.19/1, K.23/27.

Behiştî Divanı’ndaki kasidelerde 4 beyitte tarsi’ sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından 3 tanesi “*Mef’ûlü Mefâ’ilü Mefâ’ilü Fe’ûlün*”, bir tanesi “*Mef’ûlü Fâ’ilâtü Mefâ’ilü Fâ’ilün*” dür.

Vird-i hadîs-i hüsnüke fî el-sun’i’l-verâ

Kühl-ı turâbi riclike fî u’yûni’l-enâm

[Behiştî Divanı-K.2/2] (Aydemir, 2018: 63)

Behiştî Divanı’nda yer alan kasidelerde tarsi’ sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.3/44, K.3/56, K.3/82.

Revânî Divanı’ndaki kasidelerde 4 beyitte tarsi’ sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarının 3 tanesi “*Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilün*”, bir tanesi “*Mef’ûlü Fâ’ilâtü Mefâ’ilü Fâ’ilün*” dür.

İtdi me’âni lafz-ı bedî’ünle iktirân

Kıldı me'âli câh-ı refî'ünle iktirâb

[Revânî Divanı-K.1/34] (Avşar, 2017: 61)

Revânî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.17/33, K.19/29, K.20/17.

Bursalı Rahmî Divanı'ndaki kasidelerde 3 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından 2 tanesi “*Fe'ûlün Fe'ûlün Fe'ûlün Fe'ûlün*”, bir tanesi “*Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün*” dır.

Tenüm şerha şerha çü kûh-ı melâmet

Dilüm pâre pâre çü şekl-i sanavber

[Bursalı Rahmî Divanı-K.2/4] (Erdoğan, 2017: 52)

Bursalı Rahmî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.2/8, K.13/29.

Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divanı'ndaki kasidelerde 2 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından bir tanesi “*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*”, bir tanesi “*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*” dır.

Menba'-ı cûd u kerem melce-i erbâb-ı hüner

Ma'den-i lutf u sahâ mazhar-ı eltâf-ı Hudâ

[Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divanı-K.2/21] (Gürgendereli, 2017: 15)

Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitin numarası şudur: K.5/1.

Münirî Divanı'ndaki kasidelerde 2 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından bir tanesi “*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*”, bir tanesi “*Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün*” dır.

Zâhir-i û sâye-i hürşîd-i zât-ı lem-yezel

Bâtın-ı û mahzen-i esrâr-ı Hayy-ı kibriyâst

[Münirî Divanı-K.3/9] (Ersoy, 2017: 34)

Münirî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitin numarası şudur: K.1/1.

Filibeli Vecdî Divanı'ndaki kasidelerde bir beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan aruz kalıbı “*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ûlün*” dır.

Mahall-ı ma'delet cây-ı emânî

Mekân-ı mekremet kân-ı fütüvvet

[Filibeli Vecdî Divanı-K.2/5] (Kavruk ve Selçuk, 2009: 16)

Ravzî Divanı'ndaki kasidelerde bir beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan aruz kalıbı “*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*” dür.

Yâd kılma diyâr-ı gurbetde
Yâd eyle kadîmî yârânı

[Ravzî Divanı-K.9/129] (Aydemir, 2017: 69)

Sehâbî Divanı'ndaki kasidelerde bir beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan aruz kalıbı “*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*”dür.

Nice kim seyr ide mihr ü mâh u eflâk ü nücûm
Nice kim devr ide mâh u sâl u eyyâm u leyâl

[Sehâbî Divanı-K.5/16] (Bayrak, 2017: 28)

1.4. XVII. Yüzyılda Tarsi' Sanatı

XVII. yüzyılda divanlarda bulunan kasidelerdeki tarsi' sanatının tespiti bağlamında Âgâh, Ahmed Nâmî, Askerî, Azmizâde Hâletî, Bahtî, Beyânî, Bosnalı Âsım, Cevrî, Kâmî, Fevzî, Kâtib-zâde Sâkıb, Nâbî, Nâdirî, Nâ'ilî-i Kadîm, Nefî, Nehcî, Neşâtî, Nev'î-zâde Atâyî, Rüşdî, Safvetî Mehmet Çelebi, Sâkıb Dede, Şehrî, Ümmî Sinan, Vahyî, Fehîm-i Kadîm olmak üzere 26 şairin divanı incelenmiştir.

Bu divanlardan Nâbî'den 27, Nefî'den 25, Cevrî'den 14, Nâdirî'den 10, Şehrî'den 10, Nev'î-zâde Atâyî'den 6, Nâ'ilî-i Kadîm'den 5, Sâkıb Dede'den 4, Âgâh'dan 2, Ahmed Nâmî'den 2, Beyânî'den bir, Bosnalı Âsım'dan bir, Neşâtî'den bir, Nehcî'den bir, Safvetî Mehmet Çelebi'den bir beyitte, Vahyî'den bir beyitte olmak üzere toplam 111 beyitte tarsi' sanatının kullanımı tespit edilmiştir.

Toplam 111 beyit tarsi' kullanımından 30 tanesi “*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*” kalıbı, 23 tanesi “*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*” kalıbı, 15 tanesi “*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*” kalıbı, 15 tanesi “*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*” kalıbı, 13 tanesi “*Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*” kalıbı, 8 tanesi “*Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün*” kalıbı, 3 tanesi “*Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün*” 2 tanesi “*Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün*” kalıbı, bir tanesi de “*Mef'ülü Mefâ'ilün Fe'ülün*” kalıbı, bir tanesi de “*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*” kalıbındadır.

Nâbî Divanı'ndaki kasidelerde 27 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından 11 tanesi “*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*” 9 tanesi “*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*”, 6 tanesi “*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*”, bir tanesi “*Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün*” kalıbı ile yazılmıştır.

Yazup redd ü kabûle hüccet itmîş kişverin ta'dîl
Virüp kevn ü fesâda sûret itmîş hükmini icrâ

[Nâbî Divanı-K.1/7] (Bilkan, 1993: 86)

Nâbî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.1/22, K.1/27, K.1/29, K.1/46, K.1/78, K.2/28, K.5/16, K.7/2, K.7/12, K.7/47, K.7/52, K.7/53, K.7/69, K.7/71, K.8/19, K.12/66, K.12/69, K.14/25, K.14/31, K.15/59, K.15/61, K.15/78, K.15/111, K.18/10, K.20/28, K.24/50.

Nefî Divanı'ndaki kasidelerde 25 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından 7 tanesi "*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*", 6 tanesi "*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*", 5 tanesi "*Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün*", 5 tanesi "*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*", 2 tanesi "*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*"dür.

Adâya midâd-ı kalemim reşha-i semmdir
Ahbâba şemîm-i sühenim nûkhet-i cândır

[Nefî Divanı-K.9 /60] (Akkuş, 2018: 53)

Nefî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.1/27, K.14/21, K.20/34, K.32/3, K.32/21, K.32/46, K.34/25, K.35/49, K.41/17, K.45/30, K.50/27, K.51/2, K.52/33, K.52/35, K.55/17, K.56/15, K.56/16, K.57/20, K.57/21, K.58/4, K.58/27, K.59/26, K.59/27, K.59/31.

Cevrî Divanı'ndaki kasidelerde 14 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından 4 tanesi "*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*", 2 tanesi "*Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*", 2 tanesi "*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*", 2 tanesi "*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*", 2 tanesi "*Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün*", bir tanesi "*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*" bir tanesi de "*Mef'ülü Mefâ'ilün Fe'ülün*" kalıbı ile yazılmıştır.

Hem gül-âb-ı lutf-ı nûzhetle muhammer tîneti
Hem fûrûğ-ı büsn-i behcetle münevver peykeri

[Cevrî Divanı-K.2/15] (Aydın, 2010: 64)

Cevrî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.3/13, K.11/10, K.21/8, K.32/12, K.32/14, K.33/11, K.35/27, K.36/3, K.37/25, K.45/1, K.51/5, K.53/9, K.54/8.

Nâdirî Divanı'ndaki kasidelerde 10 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından 3 tanesi "*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*", 3 tanesi "*Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün*"

Fe'ülün", 3 tanesi "*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*", bir tanesi "*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*"dür.

Habîb-i hazret-i 'izzet tabîb-i 'illet-i zillet

Kefil-i rahmet-i ümmet delîl-i cennet'ül me'vâ

[Nâdirî Divanı-K.1/25] (Küleççi, 1985: 105)

Nâdirî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.1/30, K.1/31, K.5/12, K.5/13, K.5/19, K.6/2, K.6/12, K.8/23, K.12/27.

Şehrî Divanı'ndaki kasidelerde 10 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından 8 tanesi "*Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*" 2 tanesi "*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*"dür.

Zemîn-i mezra'a-ı kudretinde gerd hakîr

Sipîhr-i matbaha-i himmetinde dûd kemîn

[Şehrî Divanı-K.1/28] (Demirel, 2017: 23)

Şehrî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.2/22, K.5/37, K.5/39, K.5/41, K.5/45, K.5/47, K.5/48, K.5/53, K.5/105.

Nev'î-zâde Atâyî Divanı'ndaki kasidelerde 6 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından 5 tanesi "*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*", bir tanesi "*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*"dür.

Câh u şevket ber-devâm u 'ömr-i devlet müstedâm

Baht u 'izzet hem-rikâb u feth ü nusret hem-'inân

[Nev'î-zâde Atâyî Divanı-K.3/51] (Karaköse, 2017: 35)

Nev'î-zâde Atâyî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.6/4, K.6/31, K.12/18, K.15/2, K.15/16.

Nâ'ilî-i Kadîm Divanı'ndaki kasidelerde 5 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından 3 tanesi "*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*", 2 tanesi de "*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*"dür.

Kutaş-ı şevketi zîb-i hazân-ı mezbele-keş

Kumâş-ı devleti cüll-i ester ü kilâbında

[Nâ'ilî-i Kadîm Divanı-K.3/19] (İpekten, 2019: 45)

Nâ'ilî-i Kadîm Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.7/16, K.7/17, K.12/5, K.17/52.

Sâkıb Dede Divanı'ndaki kasidelerde 4 beyitte tarsi' sanatı kullanılmıştır. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından bir tanesi "*Mef'ülü Mefâ'ilü*

Mefâ'îlü Fe'ûlün”, bir tanesi “*Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'îlü Fâ'ilün*”, bir tanesi “*Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün*” bir tanesi de “*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*” dür.

Harîm-i hâş-ı merdân-ı Hudâdur mevlevî-hâne

Zemîn-i mülk-i 'unsurdan cüdâdur mevlevî-hâne

[Sâkıb Dede Divanı-K.19/1] (Arı, 2018: 141)

Sâkıb Dede Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.20/1, K.21/1, K.37/1.

Âgâh Divanı'ndaki kasidelerde 2 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından biri “*Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün*” diğeri ise “*Fe'ilâtün Mefâ'îlün Fe'ilün*” dür.

Vefâdan öyle mahzûnam ki 'âşık hicr-i dilberden

Cefâdan öyle mesrûram ki a'mâ çeşm-i bînâdan

[Âgâh Divanı-K.1/31] (Akpinar, 2012: 41)

Âgâh Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitin numarası şudur: K.2/19.

Ahmed Nâmî Divanı'ndaki kasidelerde 2 beyitte tarsi' beyti kullanılmıştır. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından bir tanesi “*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*”, bir tanesi de “*Mefâ'îlün Fe'ilâtün Mefâ'îlün Fe'ilün*” dür.

Kâr-fermâ-yı zuhûr-ı ma'dilet

Kâm-bahşâ-yı gürûh-ı bürdübâr

[Ahmed Nâmî Divanı-K.22/28] (Yenikale, 2017: 74)

Ahmed Nâmî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitin numarası şudur: K.31/1.

Neşâtî Divanı'ndaki kasidelerde bir beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan tarsi' sanatının aruz kalıbı “*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*” dür.

Yine 'âlemde keder olmada mahv u nâ-bûd

Yine dillerde safâ olmada endûh-güdâz

[Neşâtî Divanı-K.14 /7] (Kaplan, 2019: 78)

Beyânî Divanı'ndaki kasidelerde bir beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan tarsi' sanatının aruz kalıbı “*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*” dür.

Nice şeh bâc-ı sitânende-i iklim-i mülûk

Nice şeh tâc-ı rubâyende-i şâhân-ı pelîd

[Beyânî Divanı-K.3/23] (Başpinar, e.t: 2023: 62)

Bosnalı Âsım Divanı'nda kasidelerde bir beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan tarsi' sanatının kalıbı “*Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün*” dür.

Hidîv-i mekrûmet-güster şefî ‘arsa-i mahşer
Nebiyî-yi merhamet-perver Resûl-i Hâlık-ı yek-tâ

[Bosnalı Âsım Divanı-K.4/28] (Kurtoğlu, 2018: 70)

Nehcî Divanı’ndaki kasidelerde bir beyitte tarsi’ sanatı kullanılmıştır. Söz konusu beyitte kullanılan aruz kalıbı “*Mefâ’ilün Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün*” dür.

Mürebî-yi fuzalâ vü mü’eddib-i üdebâ
Mürakkî-yi ‘ukalâ vü mürevvic-i ‘ulemâ

[Nehcî Divanı-K.3 /29] (Aslan, 2017: 38)

Safvetî Mehmet Çelebi Divançesi’ndeki kasidelerde bir beyitte tarsi’ sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan aruz kalıbı “*Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün*” dür.

Rütbe-i müntehâda her nâ-dân
Pâye-i mübtedîde her üstâd

[Safvetî Mehmet Çelebi Divançesi-K.5/21] (Güzel, 2018: 25)

Vahyî Dîvanı’ndaki kasidelerde 1 beyitte tarsi’ sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan aruz kalıbı “*Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün*” dür.

Dâmeni melce’i sa’âdet olup
Dergehi menba’-ı kerâmet olur

[Vahyî Divanı-K.4/66] (Taş, 2017: 35)

1.5. XVIII. Yüzyılda Tarsi’ Sanatı

XVIII. yüzyıldaki divanlarda bulunan kasidelerdeki tarsi’ sanatının tespiti bağlamından Ahmet Müsellem Efendi, Mûnif Antakî, Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi, Lebîb, Dürrî Ahmed Efendi, Erbilli Âmâ Yusuf Garibî, Erzurumlu Zihnî, Esrâr Dede, Halepli Edîb, Hâmî, Haşmet, Kâni, Koca Râgıb Paşa, Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz, Mehmed Sıdkî, Nedîm, Nevres-i Kadîm, Muvakkit-zâde Muhammed Pertev, Mehmed Ârif, Sa’id Giray, Sünbül-zâde Vehbî, Şeyh Gâlib, İbrahim Tırsî, Vâli-i Amedî, Yâver olmak üzere 25 şairin divanı incelenmiştir.

Bu divanlardan, Nevres-i Kadîm’den 4, Esrâr Dede’den 4, Nedîm’den 3, Şeyh Gâlib’den 2, Mûnif Antakî’den 2, Lebîb’den 2, Erzurumlu Zihnî’den 2, Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi’den bir, Hâmî’den bir, Kâni’den bir, Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz’den bir olmak üzere toplam 23 beyitte tarsi’ kullanımı tespit edilmiştir.

Toplam 23 beyitteki tarsi’ kullanımından 12 tanesi “*Mefâ’ilün Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün*” kalıbında, 4 tanesi “*Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilün*” kalıbında, 3 tanesi “*Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün*” kalıbında, 2 tanesi “*Mef’ûlü Mefâ’ilü Mefâ’ilü Fe’ülün*” kalıbında, bir tanesi “*Fe’ilâtün Mefâ’ilün*”

Fe'ilün” kalıbında, bir tanesi “*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*” kalıbındadır.

Nevres-i Kadîm Divanı'ndaki kasidelerde 4 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarının tamamı “*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*” dür.

Sipihr-i devletinin cirmi dâmen-i mahşer
Zemîn-i milketinin haddi pâytaht-ı kıdem

[Nevres-i Kadîm Divanı-K.3/15] (Akkaya, 1994: 226)

Nevres-i Kadîm Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.3/18, K.11/18, K.15/25.

Esrâr Dede Divanı'ndaki kasidelerde 4 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarının 3 tanesi “*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*”, bir tanesi “*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*” dür.

‘Alî ki nûr-ı kıdemdir ‘Alî ki ‘ayn-ı kerem
‘Alî ki bedr-i etemdir ‘Alî ki mihr-i ilâh

[Esrâr Dede Divanı-K.3/6] (Horata, 2019: 49)

Esrâr Dede Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.3/11, K.3/16, K.8/1.

Nedîm Divanı'ndaki kasidelerde 3 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından bir tanesi “*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*”, bir tanesi “*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*” bir tanesi de “*Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün*” dür.

İzz ü devlet ola çün nâme-i kadrinle fahûr
İzz ü devlet sözü tâ nâmede unvâna gelir

[Nedîm Divanı-K.15/46] (Macit, 2012: 75)

Nedîm Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.24/3, K.26/18.

Şeyh Gâlib Divanı'ndaki kasidelerde 2 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından bir tanesi “*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*”, bir tanesi de “*Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*” dür.

Mazhar-ı ‘aşk-ı Hudâ Hazret-i Mevlânâ'dır
Menba'-ı sıdk u safâ Hazret-i Mevlânâ'dır

[Şeyh Gâlib Divanı-K.3/1] (Okçu, e.t: 2023: 6)

Şeyh Gâlib Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beytin numarası şudur: K.6/3.

Münîf Ântakî Divanı'ndaki kasidelerde 2 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından biri

“*Mef’ûlü Mefâ’ilü Mefâ’ilü Fe’ülün*” diğeri “*Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilün*” dür.

Dâmâd-ı şehen-şâh-ı felek-mesned-i ‘âlem

Düstür-ı cihân-yân ü cihân-dâver-i devrân

[Münif Ântakî Divanı-K.4/3] (Kılıç, 1995: 113)

Münif Ântakî Divanı’ndaki kasidelerde tespit edilen tarsi’ söz sanatının kullanıldığı diğeri beytin numarası şudur: K.5/25.

Lebîb Divanı’ndaki kasidelerde 2 beyitte tarsi’ sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından biri “*Mefâ’ilün Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün*” diğeri “*Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün*”dür.

Ne şevk nâtıka-bahş-ı cemâd-ı lâ-yefhem

Ne şevk zerresi rûh-ı revân-ı ‘âlemdir

[Lebîb Divanı-K.2/31] (Kurtoğlu, 2017: 62)

Lebîb Divanı’nda yer alan kasidelerde tarsi’ sanatının tespit edildiği diğeri beytin numarası şundur: K.13/56.

Erzurumlu Zihnî Divanı’ndaki kasidelerde 2 beyitte tarsi’ sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından biri “*Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün*” diğeri “*Mefâ’ilün Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün*”dür.

El-emân ey müttekâ-yı ehl-i ‘isyân el-emân

El-emân ey mültecâ-yı ehl-i tuğyân el-emân

[Erzurumlu Zihnî Divanı-K.3/1] (Macit, 2018: 20)

Erzurumlu Zihnî Divanı’nda yer alan kasidelerde tarsi’ sanatının tespit edildiği diğeri beytin numarası şudur: K.10/1.

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî Divanı’ndaki kasidelerde bir beyitte tarsi’ sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan aruz kalıbı “*Mefâ’ilün Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün*” dür.

Temûz irişdi cihân gark-ı tef ü tâb oldı

Zemîn harâret ile vakf-ı pîç ü tâb oldı

[Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî Divanı-K.6/1] (Oğuz, 2017: 61)

Kâni Divanı’ndaki kasidelerde bir beyitte tarsi’ sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan aruz kalıbı “*Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün*”, dür.

Şâh-ı ‘irfân ‘Abdü’l-kâdir-i Geylânîdür

Mâh-ı ekvân ‘Abdü’l-kâdir-i Geylânîdür

[Kâni Divanı-K.24/1] (Yazar, 2017: 55)

Hâmî Divanı’ndaki kasidelerde bir beyitte tarsi’ sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan aruz kalıbı “*Mefâ’ilün Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün*” dür.

Bularla oldu müzeyyen cemâl-i tâc-ı nigîn

Bularla oldu müşeyyed esâs-ı taht ü serîr

[Hâmî Divanı-K.3/17] (Yılmaz, 2017: 65)

Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz Divanı'ndaki kasidelerde bir beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan aruz kalıbı "*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*" dır.

Nûr-ı işrâkı gurûb eyler idi kalbinde

Keşf-i esrâr-ı dilin görse idi Eflâtûn

[Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz Divanı-K.13/20] (Demir, 2017: 65)

1.6. XIX. Yüzyılda Tarsi' sanatı

XIX. yüzyıl divanlarında bulunan kasidelerdeki tarsi' sanatının tespiti bağlamında Bursalı İffet, Keçeci-zâde İzzet Molla, Leylâ Hanım, Meşhurî, Nigârî, Mâhir, Osman Nevres, Ömer Şevki Mardinî, Şeref Hanım, Turâbî, Yenişehirli Avnî olmak üzere 11 şairin divanı incelenmiştir.

Bu divanlardan Yenişehirli Avnî'den 14, Osman Nevres'den 6, Şeref Hanım'dan bir beyit olmak üzere toplam 21 beyitte tarsi' sanatının kullanımı tespit edilmiştir.

Toplam 21 beyit tarsi' kullanımından 12 tanesi "*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*" kalıbında, 8 tanesi "*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*" kalıbında, bir tanesi "*Mef'ûlü Mefâ'ilün Fe'ûlün*" kalıbındadır.

Yenişehirli Avnî Divanı'ndaki kasidelerde 14 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarından 7 tanesi "*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*", 6 tanesi "*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*", bir tanesi "*Mef'ûlü Mefâ'ilün Fe'ûlün*" dır.

Mündemic 'izzet-i zâtunda tekâzâ-yı husus

Münderic şefkat-i halkunda mezâyâ-ı 'umûm

[Yenişehirli Avnî Divanı-K.8/39] (Turan, 1998: 426)

Yenişehirli Avnî Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.9/6, K.16/25, K.17/22, K.17/24, K.19/46, K.19/48, K.21/44, K.28/8, K.28/10, K.29/7, K.29/12, K.29/13, K.29/31.

Osman Nevres Divanı'ndaki kasidelerde 6 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitlerde kullanılan aruz kalıplarının tamamı "*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*" dır.

Zerredir neyyir-i ihsânına nisbetle sipih

Katredir lüce-i in'âmına nisbetle şemer

[Osman Nevres Divanı-K.3/26] (Kaya, 2020: 66)

Osman Nevres Divanı'nda yer alan kasidelerde tarsi' sanatının tespit edildiği diğer beyitlerin numaraları şunlardır: K.3/31, K.3/32, K.3/33, K.3/34, K.3/60.

Şeref Hanım Divanı'ndaki kasidelerde bir beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte kullanılan aruz kalıbı "*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*" dır.

Mazhar-ı 'aşk-ı hakikatdir gürûh-ı Mevlevî

Mahrem-i sırr-ı mahabbetdir gürûh-ı Mevlevî

[Şeref Hanım Divanı-K.7/1] (Arslan, 2018: 19)

SONUÇ

Bu çalışmada klasik Türk edebiyatı divanlarındaki kasidelerde tarsi' sanatının kullanıldığı beyitlerin tespiti amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda XIII.-XIX. yüzyıllar arasındaki divanlar incelenmiştir. Bu bağlamda söz konusu yüzyıllara arasında yazılmış toplam 101 divan incelenmiştir. Çalışmamızda XIII.-XIV. yüzyılda 48, XV. yüzyılda 31, XVI. yüzyılda 96, XVII. yüzyılda 111, XVIII. yüzyılda 23, XIX. yüzyılda 21 tarsi' kullanımı tespit edilmiştir. Tespit edilen kasidelerin bulunduğu divanlar şunlardır:

Ahmedî'den 48, Nâbî'den 27, Nefî'den 25, Gelibolulu Mustafa Âlî'den 24, Şeyhî'den 19, Fuzûlî'den 18, Yenişehirli Avnî'den 14, Cevrî'den 14, Nâdirî'den 10, Şehri'den 10, Süheylî'den 9, Zâtî'den 9, Edirneli Şevkî'den 8, Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'den 7, Nev'î-zâde Atâyi'den 6, Osman Nevres'den 6, Nâ'îli-i Kadîm'den 5, Âşık Çelebi'den 5, Bâkî'den 5, Behiştî'den 4, Revânî'den 4, Sâkîb Dede'den 4, Nevres-i Kadîm'den 4, Esrâr Dede'den 4, Cemâlî'den 3, Bursalı Rahmî'den 3, Nedîm'den 3, Âgâh'dan 2, Mostarlı Hasan Ziyâ'î'den 2, Ahmed Nâmî'den 2, Mûnif Antakî'den 2, Şeyh Gâlib'den 2, Erzurumlu Zihnî'den 2, Lebîb'den 2, Münirî'den 2, Âhî'den bir, Hamdullah Hamdî'den bir, Filibeli Vecdî'den bir, Ravzî'den bir, Sehâbî'den bir, Beyânî'den bir, Bosnalı Âsım'dan bir, Nehcî'den bir, Safvetî Mehmet Çelebi'den bir, Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi'den bir, Kâni'den bir, Neşâtî'den bir, Hâmî'den bir, Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz'den bir, Şeref Hanım'dan bir, Vahyî'den bir, Mâhir'den bir olmak üzere toplam 330 beyitte tarsi' sanatı kullanımı tespit edilmiştir.

Tespit edilen tarsi' beyitlerinde kullanılan aruz kalıpları şunlardır: 77 tanesi "*Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*" kalıbında, 75 tanesi "*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*" kalıbında, 50 tanesi "*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*" kalıbında 28 tanesi "*Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün*" kalıbında, 23 tanesi "*Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*" kalıbında, 23 tanesi "*Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün*" kalıbında, 19 tanesi "*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün*" kalıbında, 13 tanesi "*Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün*" kalıbında, 10

tanesi “*Fe’ülün Fe’ülün Fe’ülün Fe’ülün*” kalıbında, 5 tanesi “*Mef’ülü Mefâ’ilü Fe’ülün*”, kalıbında, 3 tanesi “*Mef’ülü Mefâ’ilün Fe’ülün*”, kalıbında, 2 tanesi “*Mefâ’ilün Fe’ülün Mefâ’ilün Fe’ülün*”, kalıbında, 2 tanesi “*Fâ’ilâtün Fâ’ilün*” kalıbındadır.

Sonuç olarak çalışmamızda toplam 101 şairin divanında 330 tane tarsi’ kullanımı tespit edilmiştir. En sık kullanılan kalıp “*Mefâ’ilün Fe’ilâtün Mefâ’ilün Fe’ilün*” kalıbıdır. Her yüzyılda incelenen divan sayısı farklı olduğu için herhangi bir yüzyıldaki divanlarda tarsi’ sanatının daha fazla kullanıldığını ifade etmek doğru bir yaklaşım olmamakla beraber çalışmamızda kasidelerde en fazla tarsi’ kullanımının XVII. yüzyılda olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın hacmi gereği her bir tarsi’ sanatının kasidenin hangi bölümde kullanıldığı ile ilgili tespitler tek tek yazmak mümkün olmamıştır. Bununla birlikte genel bir ifade ile şunu belirtebiliriz ki klasik Türk edebiyatında kasidelerde tarsi’ sanatına dair kullanımların çoğunlukla kasidelerin medhiye bölümünde olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akdoğan, Y. (e.t: 2023). *Ahmedî dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Akkaya, H. (1994). *Nevres-i Kadîm ve Türkçe divanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Akkuş, M. (2018). *Nefî divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Akpınar, Ş. (2012). *Âgâh (Semerkândî-i Âmidî) dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî dîvânlar: I. Divan II. Vâridâtü'l-Enîka III. Lâyihâtü'l-Hakîka IV. Divan*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Akyüz, K. ve Beken, S., vd. (1958). *Fuzûlî Türkçe divan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arı, A. (2018). *Sâkıb Dede (Mevlevîlikte bir hanedanlık kurucusu) dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Arslan, M. (2018). *Şeref Hanım dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Aslan, Ü. (2017). *Mustafa Nehcî Dede dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Avşar, Z. (2017). *Revânî dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Aydemir, Y. (2002). Türk edebiyatında kaside. *Bilig*, S. 22, s. 133-168.
- Aydemir, Y. (2017). *Ravzî divanı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Aydemir, Y. (2018). *Behiştî dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Aydın, H. (2010). *Cevrî divanının tahlili*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir.
- Başpınar, F. (e.t: 2023). *Beyânî [ö. 1075/1664-5] dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Batğı, Ö. (2017). *Eğribozlu Numân Mâhir dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Bayrak, C. (2017). *Şehâbî dîvânı inceleme-metin*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)

- Bilkan, A. F. (1993). *Nâbî'nin Türkçe divanı (karşılaştırmalı metin)*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara.
- Biltekin, H. (2018). *Şeyhî dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Demir, H. (2017). *Lâzîkizâde Feyzullah Nâfiz ve divânı (inceleme-metin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Demirel, Ş. (2017). *Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi) dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Derdiyok, İ. Ç. (1998). *Cemâlî divanı (inceleme-metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana.
- Durmuş, İ. (2011). "Tarsi", TDV İslâm Ansiklopedisi. C.40, s.110-111. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarsi> adresinden 17 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Durmuş, T. I. ve Canım, R. (2018). *Edirmeli Şevkî dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Erdoğan, M. (2017). *Bursalı Rahmî ve dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Ersoy, E. (2017). II. Bayezit devri şairlerinden Münîrî ve dîvânı (inceleme-metin). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Erünsal, İ. E. (2018). *Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Gürgendereli, M. (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâ'î dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Güzel, B. (2018). *Safvetî Mehmet Çelebi dîvânçesi*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Harmancı, H. (2017). *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethüdâ dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Horata, O. (2019). *Esrâr Dede dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- İpekten, H. (2019). *Nâ'ilî-i Kadîm dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Kaçalin, M. S. (e.t: 2023). *Âhî [1476-1517] dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)

- Kaplan, M. (2019). *Neşâtî dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Karaköse, S. (2017). *Nev'î-zâde Atâyî dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Karaköse, S. (2017). *Sa'id Giray divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Kavruk, H. ve Selçuk, B. (2009). *Filibeli Vecdî ve dîvânı (metin-dizin)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Kaya, B. A. (2020). *Osman Nevres dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Kılıç, F. (e.t: 2023). *Âşık Çelebi dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Kılıç, M. (1995). *Münîf Antakî: Hayatı, edebî kişiliği, eserleri, divanının tenkitli metni ve incelemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum.
- Kurtoğlu, O. (2017). *Diyarbakırlı Lebîb dîvânı (inceleme-tenkitli metin-sözlük)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Kurtoğlu, O. (2017). *Zâtî dîvânı-gazeller dışındaki şiirler (inceleme-tenkitli metin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Kurtoğlu, O. (2018). *Bosnalı Âsım dîvânı (inceleme-tenkitli metin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Küçük, S. (e.t: 2023). *Bâkî dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Küleççi, N. (1985). *Gani-zâde Nâdirî: Gani-zade Nadiri: Hayatı, edebi kişiliği, eserleri, divanı ve Şeh-name'sinin tenkidli metni*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum.
- Macit, M. (2018). *Erzurumlu Zihnî dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Macit, M. (2012). *Nedîm divânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Oğuz, F. S. K. (2017). *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî divânı* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)

- Okçu, N. (e.t: 2023). *Şeyh Gâlib dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Özyıldırım, A. E. (e.t: 2023). *Hamdullah Hamdî divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Savran, Ö. (2007). Ahengi sağlayan unsurların kullanımı yönüyle Neşâtî'nin şiirleri. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S.17, s. 221-230.
- Taş, H. (2017). *Vahyî [1660/1718] dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Turan, L. (1998). *Yenişehirli Avnî Bey divanının tahlili (tenkitli metin) Encümen-i şu'arâ ve batı tesirinde gelişen Türk edebiyatına geçiş*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim ve Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı, Erzurum.
- Yazar, İ. (2017). *Kânî dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Yenikale, A. (2017). *Ahmed Nâmî dîvanı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Yılmaz, K. H. (2017). *Diyarbakırlı Hâmî Ahmed divanı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)

BÖLÜM 22

TÜRKİYE'DE DİJİTAL HİZMET VERGİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhammed SAMANCI¹

ÖZET

Dünya genelinde yaşanan teknolojik ilerlemeler sonucu yeni kamusal ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçların karşılanması ek gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulmuştur. Hükümetlerin ek gelir elde etme cabaları toplumsal tepkiye yol açabilecek kararların alınması zorlamaktadır. Özellikle yeni vergilerin ihdası hem vergileme ilkelerine hem mevcut dengeyi bozmayacağına riayet edilmesi gerekmektedir. İnternet üzerinden sunulan bazı hizmetler karşılığında elde edilen gelirlerin vergileme dışı bırakılması vergilemede genellik ilkesine aykırı teşkil edeceğinden bu gelirlerin vergilendirilmesi kaçınılmaz olmuştur. 2019 yılında il olarak Fransa'da başlayan Dijital Hizmet Vergisi daha sonra Avrupa Birliği ülkelerinde uygulanmaya başlamıştır. Türkiye'de ise, 7 Aralık 30971 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak 7194 sayılı Dijital Hizmet Vergisi Kanunu yayımlanmıştır. Çalışmamızın amacı 1 Mart 2020 tarihinde yürürlüğe giren dijital hizmet vergisinin değerlendirilmesidir. Üç yıldan fazladır uygulanan vergiden elde edilen gelir azımsanmayacak boyuta ulaşmıştır. Dijital Hizmet Vergisi ile ilgili veriler Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü'nden elde edilerek verilerin grafikler üzerinden değerlendirilmesi yapılmıştır. Verginin uygulamaya başladığı tarihten gerek gayri safi yurtiçi hasıla gerekse diğer gelirler içindeki payı giderek artmıştır. Verginin toplam gelirleri içindeki payı %1'in altında kalmasına rağmen, giderek artmaya devam etmektedir. Dijital Hizmet Vergisi gelir üzerinden alınan bir vergi gibi görünse de bütçe gelirleri sınıflandırılmasında tüketim üzerinden alınan vergiler içinde yerini almıştır. Yaşadığımız teknolojik çağda yeni gelirlerin ortaya çıkma ihtimalinin olması gerek dijital hizmet vergisi gerekse diğer vergilerin tahsil, toplama ve vergileme tekniğinin geliştirilmesi kaçınılmazdır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Dijital Hizmet Vergisi, Dijitalleşme, Teknolojik Gelişme, Dijital Dönüşüm.

Jel Sınıflandırma: H0, H2, Z0.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, muhammed.samanci@bozok.edu.tr. ORCID: 0000-0003-3185-5477.

GİRİŞ

Teknolojik gelişmelerle birlikte devletin yerine getirmesi gerek kamusal ihtiyaçlar artmıştır. Artan kamusla ihtiyaçların karşılanması için ek gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde vergiler önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Dolayısıyla kamu giderlerin karşılanması amacıyla ya mevcut vergilerde artışa gidilmesi ya da yeni vergilerin ihdası kaçınılmazdır. Mevcut vergilerin artırılması durumunda ekonomik ve sosyal açıdan olumsuz sonuçlara yol açacağından yeni vergilerin ihdası tercih edilmektedir. Verginin tabana yayması amacıyla vergilendirme dışı kalan bazı faaliyet veya kurumlar vergi kapsamına alınması önem arz etmektedir. Yaşadığımız dijital çağda vergi dışı kalan dijital hizmetlerin sunulması karşılığında elde edilen gelirin vergilendirilmesi amacıyla, ilk olarak Fransa’da 2019 başlayan daha sonra Avrupa Birliği ülkelerine de yayılan Dijital Hizmet Vergisi uygulaması başlatılmıştır. Türkiye’de ise, Dijital Hizmet Vergisi 1 Mart 2020 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Dijital ortamlarda sunulan reklam hizmetleri ile işitsel ve görsel veya kayıtların izlenmesi vb. hizmetler karşılığında veya bu hizmetlere aracılık yoluyla elde edilen gelirler bu verginin konusunu oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de üç yıldan fazladır yürürlüğe giren dijital hizmet vergisi uygulamasının değerlendirilmesidir. Bu kapsamda çalışmanın birinci kısmında dijital hizmet vergisini tanımı ve dünya genelinde gelişimine yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ise dijital hizmet vergisinin gayri safi yurt içi hasıla, genel yönetim gelirleri, toplam vergi gelirleri ve son olarak tüketim üzerinden alınan vergiler içindeki payları grafikler üzerinden yorumlanarak çalışma sonlandırılmıştır.

1. Dijital Hizmet Vergisinin Tanımı ve Gelişimi

Teknolojik gelişmelerin meydana gelmesiyle birlikte farklı kitle iletişim kanalları ortaya çıkarak bilgi akışı konusunda hızlı yayılım ve bu konudaki etkinliği bireyler, firmalar ve hükümetler üzerinde yeni bir etki olan ve “Dijitalleşme” olarak adlandırılan bir dönüşüm ortaya çıkmıştır (Şahin, 2020). Dijitalleşme ve dijital dönüşüm farklı kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijitalleşme; işlemlerin sayısallaştırılması olarak teknolojik ilerlemeyi ifade etmektedir. Dijital dönüşüm ise, toplum bireylerini doğrudan hedef almaktadır. Günlük hayatımızda kafe ve restoran tuvaletlerde sensörlü ışıklar dijital dönüşüme, bazı kurum veya apartman koridorlarındaki sensörlü ışıkları ise dijitalleşmeye örnek olarak gösterilebilir (Aksu, 2018:30). Dijital ekonomi kavramı ilk olarak 1995 yılında Tapscot’un “The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Network Intelligence” adlı eserinde yer verilmiştir. Tapscot, bilgisayarda bulunan verilerin internet aracılığıyla çok hızlı bir şekilde

yayıldığını ve dijitalleşme sayesinde yeni imkanların ortaya çıktığını ifade etmiştir (Altay Topçu, 2021:456).

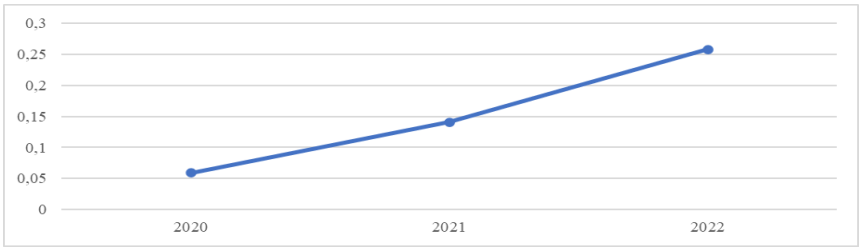
Türkiye’de 2016 yılında Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından endüstri 4.0 ve teknoloji çalışmaları gündeme getirilmiştir. Modern dünyaya ve teknolojik gelişmelere ayak uydurmak amacıyla anılan endüstri ilk olarak otomotiv sektöründeki ürünlerin piyasa çıkması konusunda hız kazandırmıştır (Yüksekbilgili ve Çevik, 2:428). Modern dünyada ticaretin dijital platformlar üzerinden yapılması ve globalleşmenin hükümetler için meydana getirdiği riskler neticesinde, vergi sitemlerinde önemli sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. İnternet ortamında yapılan ekonomik faaliyetler büyük rakamlara ulaşması bu ortamda elde edilen gelirlerin vergilendirilmesi için bu faaliyetlerin kontrol edilmesi ve vergi kayıpları ile birlikte bu alanda karşılaşılan vergileme sorunlarına çözüm bulmayı amaç edinmişlerdir (Kılıçer ve Peker, 2022). Shigeki (2019), OECD bilişim teknolojileri alanında faaliyet gösteren devasa şirketlerin yıllık (100-240) dolar arasında vergiden kaçındıkları ve bu rakamlar küresel kurumlar vergisinin yaklaşık %4-10’nu teşkil ettiği tahmin etmektedir. Bu gelişmeler ışığında dijital ekonominin vergilendirilmesi devlet açısından yeni bir gelir kaynağının elde edilmesi ve bu alanda yaşanan vergi kayıplarının önünü kesme anlamı taşımaktadır. Ancak dijital ekonomiye darbe niteliğinde olmayacak ve insanlığın ilerlemesine yararlı olacak bir vergilemenin uygulanması gerekmektedir (Güngör, 2020:258).

Dijital Hizmet Vergisi, internet üzerinden satışı gerçekleştirilen hem işitsel hem de görsel içerik, dijital hizmet ve içeriklerini satın alanlar üzerine yansıtılan bir vergi olarak tanımlanabilir. Avrupa Birliği’nde dijital platformlarda sunulan hizmetlerin vergilendirilmesine yönelik Avrupa Komisyon’u tarafından bir öneri şeklinde sunulularak kabul edilmiştir. Dijital Hizmet Vergisi hali hazırda Avrupa’nın 15 ülkesinde uygulanmaktadır. İlgili kuruluşların bu vergiye tabi olabilmesi için iki kriteri yerine getirmesi gerekmektedir. Birisi, takvim yılı içinde dünya çapında 750 milyon eurodan fazla gelir elde etmesi, ikincisi ise, Avrupa Birliği içinde vergiye tabi olacak gelirin toplamı 50 milyon euroyu aşması gerekmektedir. Dijital Hizmet Vergisi Avrupa Bilirliğinde ilk olarak Fransa’da 2019 yılının Temmuz ayında uygulanmaya başlamıştır. Dijital Hizmet Vergisi mükellefi sayılabilmek için küresel şirketlerin 750 milyon, yerli şirketlerin de 25 milyon eurodan fazla gelir elde etmeleri durumunda %3 oranda vergilemeye tabi tutulacaklar. Bu vergi Avusturya, İtalya, Polonya ve Birleşik Krallık’ta 2020 yılında İspanya ve Portekiz’de 2021’de uygulanmaya başlamıştır. Uygulanmakta olan vergi oranları ise, Avusturya %5; İtalya %3; Polonya %1,5; İspanya %3 ve Birleşik Krallık’ta %2’dir (Yayman, 2022:132).

5 Aralık 2019 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen 7 Aralık 2019 tarih ve 30971 sayılı Resmî Gazete'de 7194 sayılı Dijital Hizmet Vergisi Kanunu yayımlanmıştır. 1 Mart 2020 tarihinde yürürlüğe giren Dijital Hizmet Verisi Kanunu'na göre, internet ortamında sunulan reklam hizmetleri ile görsel, sesli veya dijital bir içeriğin internet ortamında izlenmesi, kaydedilmesi ve dinlenmesi hizmetler veya satışı, dijital ortamlarda birkaç kişi veya kişiler arasında etkileşim hizmetleri veya sayılan hizmetlere aracılık nedeniyle elde edilen hasılatlar verginin konusu teşkil etmektedir. Verginin mükellefi ise, bahsi geçen hizmetlerin sağlayıcılarıdır. Bir takvim yılı içinde yukarıda sayılan hizmetlerden dünya genelinde toplam 750 milyondan fazla veya sadece Türkiye'de 20 milyon Türk lirasından fazla gelir elde edenler verginin mükellefiyeti söz konusudur. Dijital Hizmet Vergisinde vergilendirme dönemi takvim yılının birer dönemidir. Verginin matrahı ilgili dönemde verginin konusuna giren hizmetlerden elde edilen hasılattır. Hasılatın döviz ile elde edilmesi durumunda, ilgili tarihte Merkez Bankası'nın döviz alış kuru üzerinden Türk lirası karşılığıdır. Vergi matrahına herhangi bir indirim uygulanmamaktadır. %7,5 olarak belirlenen vergi oranı Cumhurbaşkanı çeşitli hizmetler için ayrı ayrı veya hepsini %1' kadar indirmeye ve iki katına kadar yükseltme yetkisi bulunmaktadır. Tarh işlemi mükellefin aylık olarak beyan ettiği tutar üzerinden yapılmaktadır. Hazine ve Maliye Bakanlığı aylık beyan yerine üç aylık vergilendirme dönemi belirlemede yetkilidir. Vergi mükellefi veya kesinti yapmakla yükümlülüğü olanlar, dijital hizmet vergisi beyannamelerini vergilendirme dönemini takip eden ayın sonuna kadar bağlı oldukları vergi dairelerine vermekle sorumludur. Fakat katma değer vergisi mükellefiyeti bulunan dijital hizmet vergisi mükellefleri bağlı oldukları vergi dairesi tarafından, KDV mükellefiyeti bulunmayanlar için Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından belirlenecek vergi dairesi tarafından tarh işlemi gerçekleştirilmektedir. Gelir veya Kurumlar verisi mükellefiyeti bulunan dijital hizmet vergisi mükelleflerinin ödedikleri vergiyi gider olarak gösterme imkânı tanınmıştır. Vergi borcunun ödenmesi beyanname verme süresi içinde yapılması gerekmektedir. Ödeme vergi daireleri ile birlikte Gelir İdaresi Başkanlığı'nın resmi internet sitesinden de gerçekleştirilmektedir. Vergi güvenliğinin tesis edilmesi amacıyla vergi yükümlülüklerini yerine getirmeyen mükellefler Gelir İdaresi Başkanlığının internet sitesinde ilan edilir ve bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi için 30 gün süre verilir. Yükümlülükler yerine getirilmediği takdirde hizmet sağlayıcılar tarafından sunulan hizmetler Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından alınacak karara istinaden ilgili bakanlığa bildirilerek engellenecektir.

2. Türkiye’de Dijital Hizmet Vergisinin Önemi

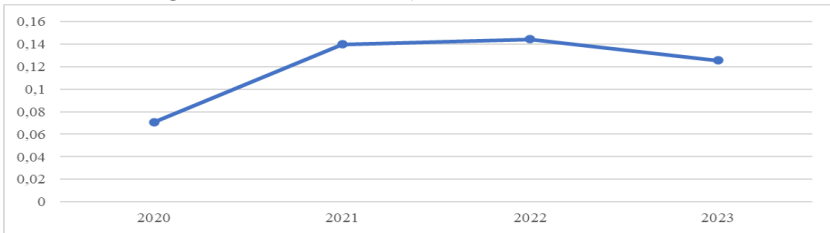
Türkiye’de 2020 yılında uygulanmaya başlayan Dijital Hizmet Vergisinin amacı, uluslararası şirketlerin internet ortamında sunulan ve vergi konusuna giren faaliyetlerden elde ettikleri gelirin vergilendirilmesidir (Mutlu Kaya, 2020:458). Muhasebat Genel Müdürlüğü’nden elde edilen verilere göre, verginin uygulamaya girdiği tarihten günümüze kadar toplamı 12 milyar 701 milyon 875 bin Türk Lirası gelir elde edilmiştir. Çalışmanın ilerleyen kısmında dijital hizmet vergisinin gayri safi yurt içi hasıla, genel yönetim gelirleri, toplam vergi gelirleri ve tüketim üzerinden alınan vergiler içindeki yeri ve önemine yer verilecektir.

Grafik 1: Dijital Hizmet Vergisinin GSYİH İçindeki Payı (%)

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü verilerinden yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

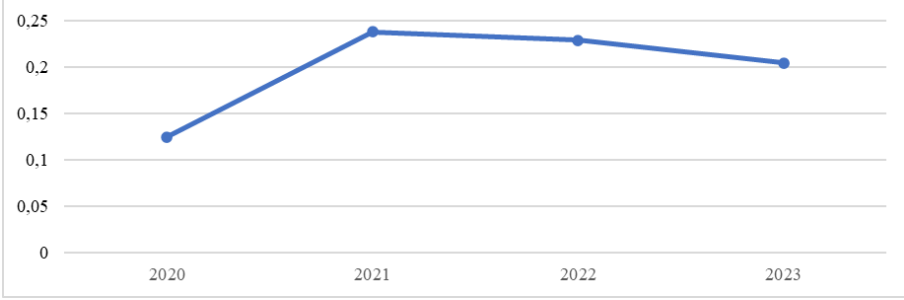
Dijital Hizmet Vergisinin GSYİH içindeki payı yıllar itibariyle artmıştır. Verginin 1 Mart 2020 tarihinde yürürlüğe girmesi nedeniyle ilgili yılda elde edilen hasılat düşük olmuştur. 2020 yılında 1 milyar 60 milyon olan hasılat, 2021’de 2 milyar 829 milyon, 2022’de 5 milyar 475 Türk lirası olmuştur. 2021 yılında verginin gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı %0,14 iken 2022 yılında %0,25’e yükselmiştir. 2023 yılının ilk altı ayında ise toplam 3 milyar 336 milyon Türk lirası gelir elde edilmiştir (Grafik 1).

Grafik 2: Dijital Hizmet Vergisinin Genel Yönetim Bütçe Gelirleri İçindeki Payı (%)

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü verilerinden yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

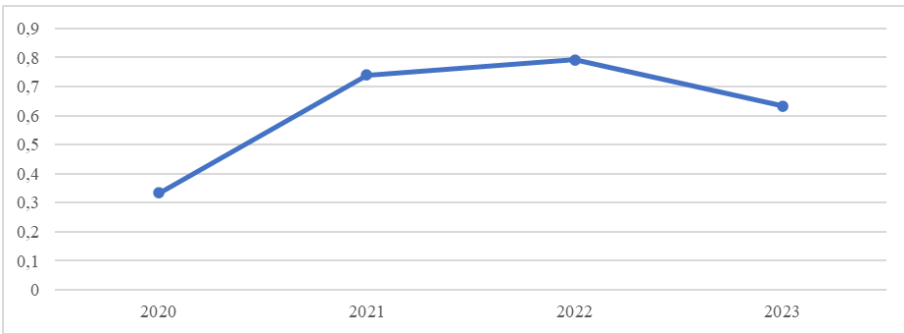
Dijital Hizmet Vergisinin genel yönetim bütçe gelirleri içindeki payı değerlendirildiğinde, 2020 yılında %0,07 olan payı, 2022 yılında %0,13, 2022 yılında ise %0,14 olmuştur. 2023 yılının ilk altı ayında ise verginin genel yönetim gelirleri içindeki payı %0,12 olmuştur.

Grafik 3: Dijital Hizmet Vergisinin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü verilerinden yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

2020 yılının dokuz ayında elde edilen dijital hizmet vergisi 1 milyar 60 milyon toplam vergi gelirleri içindeki payı %0.12 olmuştur. 2021 ve 2022 yıllarında dijital hizmet vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı yaklaşık iki kat artarak %0,23 olmuştur. Fakat 2023 yılının sadece ilk altı ayında bu pay %0,2 olarak gerçekleşmiştir (Grafik 3). Dolayısıyla 2023 yılının sonuna kadar bu oran daha da artması beklenmektedir.

Grafik 4: Dijital Hizmet Vergisinin Tüketim Vergileri İçindeki Payı (%)

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü verilerinden yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Türkiye’de bütçe içinde yer alan veri gelirlerinin sınıflandırılmasına bakıldığında dijital hizmet vergisinin tüketim üzerinden alınan vergileri içinde yerini aldığı görülmektedir. Tüketim vergilerinin önemli özelliklerinden verimlilik olduğundan dijital hizmet vergisi bu vergiler içinde önemi giderek artmaya başlamıştır. 2020 yılında anılan verginin tüketim vergileri içindeki payı %0,73’ten 2022 yılında %0,79’a yükselmiştir. 2023 yılının ilk altı ayında ise %0,63 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre 2023 yılında elde edilecek dijital hizmet vergisinin tüketim vergileri içindeki payının artacağı beklenmektedir (Grafik 4).

SONUÇ

Ekonomi içinde yer alan tüm faaliyetlerin vergilendirme kapsamına alınması önem arz etmektedir. Ülkelerin çeşitli nedenlerle artan bütçe açıklarını kapatmaları amacıyla mevcut vergilerin artışa gidilmesi veya yeni vergilerin ihdası gibi yollara başvurmak zorunda kalmıştır. Dijital olarak sunulan bazı hizmetlerin vergilendirilmesi devlet için ek gelir kaynağı anlamına gelmektedir. Bu uygulama sonucu hem vergi dışı kalan gelirler vergilemeye tabi tutulmuş hem de ek gelir kaynağı elde edilmiştir. Türkiye’de Mart 2020 tarihinde uygulaması başlatılan dijital hizmet vergisinden toplan 12 milyar 701 milyon Türk lirası gelir elde edilmiştir. Bu verginin ister gayri safi yurtiçi hasıla ister diğer gelirleri içindeki payı giderek artmıştır. Türkiye’de %7,5 oranında uygulanan bu vergi, Avrupa Birliği ülkelerindeki uygulamaya nazaran daha yüksektir. Uluslararası uygulamalara ayak uydurmak açısından uygulanan oranın Türkiye ile diğer ülkelerdeki uygulamalara yakın olması yararlı olacağı düşünülmektedir. Türkiye’de Dijital Hizmet Vergisi uygulamasında gerek vergileme tekniğinin geliştirilmesi gerekse bu konuda sıkı denetimlerin yapılması bu vergiden elde edilecek gelirin artırılması konusunda önem arz etmektedir.

REFERANSLAR

- Şahin, M. (2020). Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi, *E-Yaklaşım Dergisi*, 325, <https://uye.yaklasim.com/MagazineContent.aspx?ID=33680>, adresinden 10 Ekim 2023 tarihinde alınmıştır.
- Aksu, H. (2018). *Dijital Dönüşüm Yolculuk Rehberi*, İzmir: Pusula Yayıncılık.
- Altay Topçu, B. (2021). Dijital Ekonomi ve Göstergelerinin Sürdürülebilir Kalkınma Üzerindeki Etkisi: AB Ülkeleri Örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(2), 455-465.
- Yüksekbilgili, Z. ve Çevik, G. Z. (2018). Endüstri 4.0 Bağlamında Türkiye'nin Yerine İlişkin Güncel ve Gelecek Eksenli Bir Analiz, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 422-436.
- Kılıçer, E. ve Peker, İ. (2022). *Dijital Ekonomide Vergilendirme Örnek Ülke Uygulamaları*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Mutlu Kaya, Ö. (2020). Dijital Hizmet Vergisi ve Türkiye Uygulaması, *T.C. Maltepe Üniversitesi Hukuku Fakültesi Dergisi*, (2), 447-478.
- Shigeki, M. (2019). How Should the Digital Economy Be Taxed. <https://www.nippon.com/en/in-depth/d00511/how-should-the-digital-economy-be-taxed.html>, adresinden 10 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Güngör, M. (2020), Dijital Hizmet Vergisi, *Danıştay Dergisi*, (152), 257-294.
- Yayman, D. (2022), Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi: Seçilmiş Bazı Ülke Uygulamaları, *Maliye Dergisi*, Temmuz-Aralık, (183), 114-141.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü.
7 Aralık 2019 Tarih 30971 Sayılı Resmî Gazete.

BÖLÜM 23

ULUSAL İNOVASYON MODELLERİ VE PERFORMANS ÖLÇÜMÜ¹

Sümevra AKDAMAR²

Özcan KARAHAN³

GİRİŞ

Yenilik yaratma kapasitesini geliştirmek ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefine ulaşmaları için temel bir ön koşul haline gelmiştir. Buna bağlı olarak günümüzde inovasyon yeteneğini geliştirmeye yönelik politikalar bütün ülkelerde büyük bir önem kazanmıştır. İnovasyon politikalarının başarılı şekilde tasarlanması ise yenilik yaratma sürecinin dinamiklerinin en etkin şekilde belirlenmesi ve ölçülmesi ile mümkün olur. Bu yüzden inovasyon sürecinin işleyişine ilişkin araştırmalar iktisat literatüründe büyük bir yer kaplamaya başlamıştır. Çünkü inovasyon politikalarının etkin bir şekilde tasarlanması ancak yenilik yaratma süreci dinamiklerinin etkin bir şekilde belirlenmesiyle sağlanabilir. Böylece, politikaların hedef alacağı yenilik yaratma sürecinin dinamiklerini belirlemeye yönelik olarak çok değişik modeller ortaya konmuştur. Genel bir ifade ile inovasyon dinamiklerini açıklamaya çalışan yaklaşımlar doğrusal modeller ve doğrusal olmayan (sistem) modeller olarak ikiye ayrılarak sınıflandırılabilir (Oğuztürk & Türkoğlu, 2004: 16).

Doğrusal inovasyon modelleri yenilik yaratma sürecindeki dinamikleri başlangıç ve bitiş noktaları arasında gelişen alt süreçler arasında geri dönüşü olmayan bir etkileşim içinde ele alır. Bu bağlamda inovasyon süreci “teknoloji itişli” ve “pazar çekmeli” modeller şeklinde iki alt grup da incelenebilir. Bu modellerde inovasyon süreci başlangıçta firma içinde yaşanan teknolojik gelişmelerle tetiklenmektedir. Dolayısıyla pazardaki talep gücüne oldukça kısıtlı

¹ Bu çalışma, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı'nda, Prof. Dr. Özcan Karahan'ın danışmanlığında yürütülen ve Sümevra Akdamar tarafından hazırlanan “Avrupa'daki Ulusal İnovasyon Sistemlerinin Karşılaştırmalı Performans Analizi” başlıklı yüksek lisanstezinden üretilmiştir.

² İktisat Uzmanı. sumeyraaydemr@gmail.com
ORCID No: 0009-0007-1081-0161.

³ Prof. Dr.; Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F.İktisat Bölümü.
okarahan@bandirma.edu.tr. ORCID No: 0000-0002-1179-2125

veya çok pasif bir rol atfetmektedir. Böylece, inovasyon süreci bilimsel çalışmaların teknolojik gelişmelere öncülük etmesi ve bunun sonucunda yaratılan yeni teknolojilerin pazar ihtiyaçlarını karşılama şeklinde ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifade ile bu modelde, inovasyon süreci araştırma, ürün geliştirme, üretim ve pazarlama aşamalarında geri bildirim olmadan ilerlemektedir (Edquist & Hommen, 1999: 64). Ancak son yıllarda piyasalarda hızla artan rekabet sonucu pazarın ve talebin rolü büyük ölçüde artmıştır. Böylece pazarlama sürecinde oluşan geri bildirimleri esas alan “pazar çekme modeller” önem kazanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda inovasyon sürecinde pazar ihtiyaçlarının yönlendirdiği bir çizgide üretim ve araştırma geliştirme faaliyetlerinin işlevsellik kazandığı ileri sürülmüştür (Fisher, 2001: 210).

Doğrusal olmayan (sistemik) inovasyon modelleri yenilik yaratma sürecini birçok temel faktöre ve bunların kendi aralarındaki etkileşimine bağlamaktadır. Bilginin üretilmesi ve yayılması sürecinde çeşitli kuruluşlar ve bunlarına arasındaki ilişkiler ile alt ve üst yapıya ilişkin kurumsal düzenlemeler inovasyon dinamiklerini belirlemektedir (Durgut, 2007: 1). Böylece, sistem dinamiklerini farklı düzeylerde kullanan çok çeşitli inovasyon sistemi modelleri ortaya çıkmıştır. Buna göre inovasyon sistemleri sektörel, bölgesel ve ulusal olmak üzere üç ana gruba ayrılmaktadır. Sektörel inovasyon sistemi bir ürün grubunun ürünlerini üretmeye, geliştirmeye, pazarlamaya ve bu süreçte piyasa ve piyasa dışı aktörlerle etkileşimde bulunmaya imkân tanıyan bütünsel bir yapıdır. Sektörel sistem kendi içerisinde girdiler-çıktılar, arz ve talep ilişkisi, teknolojik ve bilgi altyapısına sahiptir (Tuncel, 2008: 116). Bölgesel inovasyon sistemi ise yerelde işletmeler, üniversiteler, eğitim kurumları, araştırma kuruluşları, kamu kurumları, finansman kuruluşları, aracı kurumlar, sivil toplum kuruluşları, inovasyon ve teknoloji altyapısını destekleyen kuruluşlar (teknoparklar, kuluçka merkezleri vb.) gibi çok çeşitli aktörlerin bir arada yer aldığı bir yapıdır. Özellikle yerelde aktörler arasındaki yoğun bölgesel ilişkilerin oluşturduğu network yenilik yaratma sürecinin temelini oluşturmaktadır (Turanlı & Sarıdoğan, 2010: 107). Öte yandan, son dönemde inovasyon dinamiklerini ulusal düzeyde ele alıp analiz etmek oldukça popüler bir hale gelmiştir. Bunun sonucunda Ulusal İnovasyon Sistemi yaklaşımı literatürde büyük bir ağırlık kazanmıştır. Genel bir ifade ile ulusal inovasyon sistemi “ekonomik açıdan yeni bilginin üretiminde, yayılımında ve kullanımında birbiri ile etkileşim halinde bulunan ve bir ülke sınırları içerisinde yer alan unsurların bütünü” olarak tanımlanmaktadır (Lundvall, 1992: 2).

Uluslararası rekabetin artmasına bağlı olarak inovasyonun dinamiklerini sınırları ulusal düzeyde çizilen sistem analizi ile araştırmak gittikçe yaygınlaşmıştır. Öyle ki, Ulusal İnovasyon Sistemi (UİS) yaklaşımı literatürde

büyük bir ağırlık kazanmıştır. Bunun sonucu olarak Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü ve Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütler tarafından da inovasyon çalışmalarında ve politika tasarım süreçlerinde UİS yaklaşımı kullanılmaya başlanmıştır. UİS yaklaşımı içerisinde ulusal düzeydeki çok çeşitli aktörler birbiri ile karşılıklı etkileşim halinde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Zaman içinde ulusal inovasyon sistemi yaklaşımı kapsamlı bir yapıya sahip olması ve böylece inovasyon dinamikleri açısından çok çeşitli konularda önemli bilgiler üretmesi nedeniyle ilgi çekmeye devam etmiştir.

Yukarıda yapılan tespitlerden hareketle bu çalışmada yenilik yaratma kapasitesinin dinamikleri son dönemde geniş kabul gören ulusal inovasyon sistemi yaklaşımı çerçevesinde analiz edilecektir. Çalışmanın ilk bölümünde ulusal inovasyon sisteminin yapısal unsurları ortaya konmuştur. Burada sistemin temel birimleri, birimler arası ilişkiler ile sistemin alt ve üst yapı unsurları temel sistem bileşenleri olarak belirlenmiştir. İkinci bölümde pratikte uygulanan ulusal inovasyon sistemi modelleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu çerçevede Baskın Oyuncu Modeli, Uzmanlık Modeli ve Çoklu Modeli çerçevesinde uygulanan ülke tecrübeleri aktarılmıştır. Üçüncü bölümde ise ulusal inovasyon sistemi performans ölçümüne ilişkin geliştirilen inovasyon endeksleri ele alınmıştır. Küresel İnovasyon Endeksi (Global Innovation Index) ve Avrupa İnovasyon Karnesi (European Innovation Scoreboard) hakkında açıklamalar yapılarak son dönem bu endekslerin kullanılması ile elde edilen ülke performans ölçümlerine ilişkin bilgiler sunulmuştur. Çalışma sonunda ulusal düzeyde inovasyon politikalarının tasarımı için önemli bir analiz çerçevesi oluşturulmuştur. Böylece ulusal ekonomilerin inovasyona dayalı büyüme sürecine girebilmeleri için uygulamaları gereken politikalara rehberlik sağlayacak önemli tespitlere ulaşılmıştır.

ULUSAL İNOVASYON SİSTEMİNİN TEMEL DİNAMİKLERİ

Ulusal İnovasyon Sistemi yaklaşımı II. Dünya Savaşı'ndan sonra iktisat alanındaki yeni büyüme düşüncelerinin ortaya çıkmasına paralel olarak popülerlik kazanmıştır. Ulusal İnovasyon Sistemi, Schumpeter'in yenilikçi görüşlerini temel alan Evrimci İktisat görüşünden türemiştir. Ulusal İnovasyon Sistemi yaklaşımı, teknolojik gelişmelerin dinamiklerine ilişkin toplumun bütün bileşenlerini ele alan kapsamlı bir yapı oluşturmaktadır. Daha yakın zamanda ise sistem yaklaşımını ulusal düzeyde ele alıp popüler hale getiren iktisatçılar arasında Christopher Freeman, Bengt Ake Lundvall, ve Richard Nelson, gibi bilim adamları bulunmaktadır.

İngiltere'deki Sussex Üniversitesi bünyesinde Christopher Freeman önderliğinde kurulan Enstitü (Science Policy Research Unit- SPRU) bu

yaklaşımının gelişmesine önemli katkı sunmuştur. Freeman'ın yaklaşımı List'in, 1841 yılında Adam Smith'in refah için sadece fiziki sermayeyi önermesini eleştirdiği ve bilim ve eğitimin önemini ortaya koyduğu çalışmasına dayandırmıştır. Buna uygun olarak Freeman teknolojik gelişme dinamiklerini sınırları ulusal düzeyde belirlenen ulusal bir sistem içinde ele almıştır. Öyle ki, bu sistem Ar-Ge ve öğretim sistemi yanında ülkedeki bütün kurumlar ve aralarındaki etkileşimleri içine alan ve kamu ve özel sektörün birlikte hareket ederek oluşturdukları geniş bir ağ yapısıdır (Özdemir, 2008: 20).

Ulusal İnovasyon Sistemi kavramının gelişmesinde katkısı olan diğer bir bilim adamı Bengt- Ake Lundvall'dır. Lundvall Ulusal İnovasyon Sistemini ekonomik yapı, kurumsal oluşumlar kadar öğrenmeyi ve geliştirmeyi etkileyen bütün unsurlarla birlikte ele almayı savunmaktadır. Lundvall, öğrenmenin yer aldığı alt sistemleri üretim, pazarlama ve finans sistemleri olarak tanımlamaktadır. Buradan hareketle Ulusal İnovasyon Sistemi için oluşturulması gereken alt sistemler belirlenmesi gerektiğini, çözüm sağlayacak ve dışarıda tutulacak kurumların ayrıntılı olarak tespit edilmesi gerektiğini savunmaktadır (Karahana, 2016: 1695).

Richard Nelson ulusal inovasyon sistemini karmaşık bir yapıya sahip olmakta ve özel firmalar ve kamusal aktörler dışında üniversiteler ve araştırma kuruluşları tarafından yürütülen faaliyetler ile hükümet politikalarının bir birleşimi ile gerçekleşmektedir. Böylece yenilikleri yaratan birçok faktör bulunmaktadır. Nelson'a göre ulusal inovasyon sistemini anlayabilmek için modern dünyada teknolojik ilerlemelerin nasıl gerçekleştiğini takip etmek bu konu ile ilgili kilit süreçleri ve aktörleri anlamak oldukça önemlidir (Nelson & Rosenberg, 1993: 5).

Görüldüğü gibi Ulusal İnovasyon Sistemi yaklaşımı yenilik yaratma sürecinde dinamik oluşturan birçok faktöre işaret etmektedir. Bu bağlamda kurulacak kurumlar ve uygulanacak politikalarla ülkelerin teknolojik gelişmeye dayalı ekonomik performansını artıracaklarını öngörmektedir (Filippetti & Archibugi, 2011: 180). Böylece Ulusal İnovasyon Sistemi yaklaşımı inovasyonun gerçekleştiği süreç içerisinde ulusal olarak gelişimi ve yenilikçiliği destekleyen birçok etken belirlemektedir. Bununla birlikte Ulusal İnovasyon Sistemi içerisinde anahtar rol oynayan bileşenler dört alt başlıkta ele alınarak analiz edilebilir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında ulusal inovasyon sisteminin temel bileşenleri sistemin temel birimleri (aktörleri), birimler arası ilişkiler, sistemin alt yapısı ve sistemin üst yapısı alt başlıkları çerçevesinde ele alınacaktır.

Sistemin Temel Aktörleri

Ülkelerin inovasyon sistemleri içerisinde faaliyet alanlarına göre farklılıklar gösteren birçok kurum bulunmaktadır. Yeni fikirleri uygulamaya koymak ve

teknolojik gelişmeyi sağlamak için birtakım yolların izlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda faaliyet alanları farklılık gösteren çeşitli kurum ve kuruluşlar oluşturulmuştur. Bunlardan bazıları devlet aracılığı ile bazıları ise özel sektör faaliyetleri sonucu hayata geçirilmiştir. Ulusal inovasyon sistemi içerisinde yenilikçi firmalar, bilgi sağlayan üniversiteler, araştırma kurumları, birbiri ile iletişim halinde olan işgücü piyasaları ve benzeri organizasyonlar bunlardan bazılarıdır. Ulusal inovasyon sistemi, bilim ve teknoloji üretmek ve elde edilen bu bilgileri toplumsal olarak faydaya dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu şekilde bilimsel ve teknolojik bilgiyi gerek ekonomik anlamda gerekse toplumsal anlamda bir faydaya dönüştürebilen ülkeler uluslararası alanda rekabet edebilmektedir. Bu yeteneğe sahip olmayan ülkeler veya işletmeler varlığını sürdürme konusunda tehlike altına girmektedir (Zuhal, 2017: 55). İzleyen başlıklarda bu kurum ve kuruluşlar hakkında bilgi verilecektir.

AR-GE Birimleri

Bilim ve teknoloji alanında bilgi stokunu geliştirmek için araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerinin etkin bir biçimde yürütülmesi gerekmektedir. Bunun için Ar-Ge faaliyetlerini yürütecek güçlü birimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Ar-Ge birimleri şirket organizasyonları, enstitüler, devlet laboratuvarları, üniversiteler ve çeşitli araştırma kuruluşlarından meydana gelmektedir. Bu birimlerin yürüteceği Ar-Ge faaliyetleri ile birlikte yeni bilgi stokları artmakta ve bilginin kullanımı için yeni alanlar açılmaktadır. Ar-Ge birimleri üç temel alanda faaliyetlerini yürütmektedir. Bunlar sırası ile Temel Araştırma, Uygulamalı Araştırma ve Deneysel Geliştirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel Araştırma, yeni bilgiler elde edebilmek için teorik ve uygulamalı çalışmaları kapsamaktadır. Uygulamalı Araştırma ise belli amaçlar doğrultusunda yapılan araştırmalarla ilgilidir. Bu çalışmalar genellikle yeni bilgilerin açığa çıktığı çalışmalardır. Deneysel Geliştirme ise araştırma ve uygulamalı deneylerin sonucu pratikte fayda sağlayan teknik bilginin elde edilmesi sürecini kapsamaktadır (OECD, 2010: 150).

Firmalar içinde oluşturulan Ar-Ge faaliyetleri özel fonlar yanında devlet fonlarının desteği de ihtiyaç duymaktadır. Yapısı gereği faaliyetlerinin sonuçlarına ilişkin çok fazla belirsizlikle karşı karşıya kalan Ar-Ge birimleri yalnızca planlama aşamasında değil, pilot üretim ve ticarileştirme aşamaları da dahil olmak üzere tüm süreç boyunca desteğe şiddetle ihtiyaç duyar. Böylece, birimlerinin başarılı olma olasılığını arttıran ilk ve en önemli unsur devlet desteğidir (Lee & Park, 2006: 1047). Kamu özel sektör Ar-Ge birimlerine destek vereceği gibi kendisi de Ar-Ge birimleri oluşturarak doğrudan araştırma ve geliştirme faaliyetlerine girebilir. Kamu tarafından meydana getirilen Ar-Ge

faaliyetleri pozitif dışsallıklar yaratmaktadır. Öyle ki, kamu tarafından yaratılan Ar-Ge faaliyetleri özel sektör Ar-Ge faaliyetlerini teşvik etmekte ve tamamlayıcısı rolünü üstlenmektedir. İnovasyon sisteminin gelişmesi açısından ekonomik kaynakların hem kamu Ar-Ge faaliyetlerine hem de özel sektör Ar-Ge faaliyetlerine aktarılması büyük önem arz etmektedir. İnovasyon politikalarının hayata geçirilmesi ve faaliyetlerin arttırılması için etkili bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır (Karahana & Yılgör, 2018: 61). Öte yandan, ulusal inovasyon sistemi içerisinde Ar-Ge birimleri tek başına fonksiyonlarını yerine getiremez. Birimler arasında etkileşimi gerçekleştirmek inovasyon sürecinde etkinlik sağlamanın temel koşuludur. Böylece Ar-Ge faaliyetleri kapsamında aktörlerin kendi aralarındaki etkileşimi güçlendirecek mekanizmaların kurulması çok önemlidir.

Eğitim Kurumları

Ulusal inovasyon sistemi içerisinde beşerî sermaye önemli bir itici güze sahiptir. Güçlü beşeri sermaye gelişmiş ülkelerde inovasyon sürecini güçlendirirken az gelişmiş ülkelerde bu fonksiyonu yerine getirememektedir (Pala & Pilatin, 2020: 209). Bu yüzden ulusal düzeyde inovasyon sürecinde etkinleşmek için güçlü beşerî sermayeyi sağlayacak etkin eğitim birimlerine sahip olmak gerekir. Çünkü inovasyon sürecinde önemli bir role sahip olan verimli emek gücünü ifade eden beşerî sermaye eğitim birimlerinin faaliyetleri sonucu oluşturulabilir. Sadece ilk eğitimden orta ve lise eğitimine değil aynı zamanda lisan ve yüksek lisans seviyelerinde eğitim verebilen etkin eğitim birimleri kurulmalıdır. Söz konusu kurumlar bilgi kaynaklarına ulaşabilme, bilgiyi transfer edebilme, teknik ve deneysel bilgiye ulaşma ve kaynakları etkin kullanma konusunda uzmanlaşmış organizasyonlar olmalıdır. Böylece bütün bu kurumlar sayesinde ülkede var olan emeğin kol gücünden daha çok beyin gücünden yararlanma imkanları geliştirilmelidir.

Eğitim birimleri arasında üniversiteler ulusal inovasyon sistemi üzerinde en etkili oluşumlardır. Üniversitelerin inovasyon sürecindeki rolüne baktığımızda sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlamada bilgi temelli bir ekonomide bilgiyi üretme ve yayma sürecinde önemli bir role sahip olduğu görülmektedir. Üniversiteler haricinde meslek liseleri, teknik ve mesleki eğitim kuruluşları da bu süreç içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu kuruluşlarda yetişen teknisyen, mühendis vb. gibi elemanlar firmalar için kalifiye bir işgücü sağlamaktadır. Böylece üniversiteler ile sanayi arasında kurulacak güçlü ilişki ulusal inovasyon sistemi için önemli bir dinamik oluşturur. Özellikle üniversite sanayi iş birliği çerçevesinde ilgili kuruluşlara bağlı araştırma birimlerinin geliştirildiği iş birlikleri ulusal inovasyon sisteminin etkinliğini artırmaktadır. Bunun yanında

hayat boyu öğrenme programları çerçevesinde beşerî sermayenin gelişmesine katkıda bulunulabilir. Öyle ki, yaşam boyu eğitim programları sayesinde iş gücü teknolojik yeniliklerin uygulanması ve yaygınlaşmasına imkân tanımaktadır. Bunun için ara eleman yetiştirilmesi yanında tüm yaşam boyu eğitim faaliyetleri beşerî sermayeyi geliştirme kapsamında önemle ele alınmalıdır.

Firmalar

Yeniliklerin geliştirilmesi, üretilmesi ve uygulanması süreçleri firmalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Firmalar sistem içinde yenilikleri geliştiren ana sistem bileşenidir. Bu rolü etkin bir şekilde gerçekleştirmek onlara rekabet gücünü koruma ve faaliyetlerini geliştirme konusunda avantaj sağlar. Firmaların yenilikçi bir yapıyı benimsemeleri ve öğrenme süreçlerindeki organizasyon yapılarına bunu uygulayabilmesi sistemin yenilik yaratma yeteneğini büyük ölçüde etkilemektedir. Bunun yanında firmaların sistemin diğer unsurlarla etkileşime geçmesi de inovasyonun sürekliliği açısından büyük bir öneme sahiptir. Burada firmaların devlet-sanayi iş birliği veya sanayi-üniversite iş birliği çerçevesinde oluşturulan etkileşimlerine büyük önem verilmektedir. Ulusal inovasyon sistemi içerisinde devlet firmalar ve üniversiteler arasında kurduğu etkileşim ile teknoloji geliştirme konusunda büyük başarılar sağlayabilir. Bilginin üretilmesi sürecinde teknolojinin öğrenilmesi ve benimsenmesi üniversiteler yolu ile olurken bu bilgilerin işlenmesi firmalar yoluyla mümkündür.

Ulusal İnovasyon Sistemi içinde firmaların rollerini etkin şekilde oynayabilmeleri için finansal kaynağa erişim imkânı, stratejik yönelimler ve örgüt kültürü çok önemlidir. Firmalar özellikle teknolojik yatırımlarda risk sermayesi başta olmak üzere kendine özgü finans yönetimleri kullanabilmelidir. Bunun yanında rekabetçi firmalar, değişik siyasi ve sosyal unsurları göz önüne alarak oluşturdukları strateji içinde kendi üretim, Ar-Ge, satış ve örgütlenme gibi iç bölümlerini organize etmelidir. Çünkü bu şekilde firmaların kendi içerisinde yer alan fonksiyonları söz konusu strateji çerçevesinde organize etmeleri inovasyon performansı için oldukça önemlidir. Bunun yanında işletme inovasyon performansını artırmak için normlar ve kurallardan oluşan sosyal düzenlemelerle güçlü bir firma kültürü de oluşturmalıdır. İşletme alanında güçlü firma kültürünün inovasyon performansını etkinleştirdiğine ilişkin pek çok araştırma bulunmaktadır (Özdeş, 2018: 161).

Aracı ve Danışmanlık Kuruluşları

Ulusal inovasyon sistemi içerisinde araştırma yapan, eğitim sunan ve üretim faaliyetlerine katılan firmalar gibi birçok kuruluş vardır. Bu kuruluşlar tek başlarına etkinlik gösterdikleri gibi bir araya gelerek de önemli işlevler yerine

getirebilirler. Bunun için inovasyon sürecinde çeşitli aktörler arasında meydana gelen bilgi paylaşımı ve etkileşim süreçlerinin yönetilmesi önemlidir. Başka bir ifade ile sistemin etkileşimini sürekli hale getirecek ve birimler arasında ortak bir dil sağlayarak ilişkileri artıracak kuruluşlara ihtiyaç vardır. Aracı kuruluşlar sistem birimleri arasındaki enformasyon ağı oluşturmada ve böylece iletişim kurarak öğrenme sürecini etkinleştirmektedir. Bunun yanında sistem içindeki kuruluşların inovasyon sürecinde karşılaştığı karmaşıklığı azaltacak şekilde çok çeşitli danışmanlık kuruluşları faaliyet göstermektedir (Işık & Kılınç, 2012: 182). Kuluçka merkezleri, teknoparklar, teknokentler, teknoloji geliştirme bölgeleri, proje pazarları vb. gibi alanlar ulusal inovasyon sistemi içerisinde sistem aktörleri arasında iş birliği sağlayan ve çeşitli destekler sağlayan yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Üniversite ve sanayi arasında köprü görevi gören bu kuruluşlar sayesinde çeşitli iş birlikleri doğmakta ve bunun sonucu inovasyon süreci hızlanmaktadır. Bunun yanında danışma kuruluşları inovasyon sürecini etkinleştirmeye yönelik kamusal bilim ve teknoloji politikalarının daha rasyonel olmasına imkân vermektedir. Başka bir ifade ile danışmanlık hizmeti sunan kuruluşlar inovasyon politikalarının tasarlanmasında önemli katkılar sunmaktadır (TÜSİAD, 2008: 192).

Finansman Desteği Sağlayan Kuruluşlar

İnovasyon süreci kapsamında yeni bir ürünün ortaya konup ticari getiriye dönüştürülmesi ciddi bir belirsizlik ve risk meydana getirmektedir. Firmalar bu riskler sebebiyle Ar-Ge çalışmaları ve inovasyon faaliyetlerine yeterince kaynak ayıramamaktadır. Bu sorun ancak fon desteği sağlayacak finansal piyasa ve araçların etkin çalışması ile ortadan kaldırılabılır. Böylece finansman desteği sağlayan kurumlar yeni fikirleri hayata geçirmede ve girişimciliği desteklenmede büyük rol oynamaktadır. Bu bağlamda inovasyon faaliyetlerini kendi özelliklerine göre etkin şekilde fonlayacak çok değişik finansal yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir.

İnovasyon faaliyetlerini fonlayacak yeni yöntemlerin başında “Risk Sermayesi” ve “İş Melekleri” uygulamaları gelmektedir. Bu yöntemler yeni girişimlere sermaye kazancı sağlamak amacıyla yatırım finansmanı desteğinde bulunmaktadır. İş melek yatırımcılarının fonları genellikle öz sermayelerinden meydana gelmektedir. Risk sermayesi şirketleri ise fonlarını dışsal kaynaklardan sağlamak ve finansman desteklerini genellikle genişleme yatırımlarında kullanmaktadırlar. Risk sermayesi şirketleri yoğun olarak ekonomik anlamda gelişmiş bölgelerde bulunurken, iş melekleri ise tüm ülkelerde bulunabilmektedir. İnovasyonda etkinleşen ülkelerde girişimci ve yatırımcı iş meleği ağları sisteminin en önemli aktörlerdir.

İnovasyon sürecinin belirsizliği ve risklere açık olması nedeniyle yaşanan finansman güçlüğü çeşitli kamu politikaları ile de aşılabılır. Bu çerçevede teknolojik yatırımlar teşvik uygulamaları ve vergi düzenlemeleri gibi çeşitli kamu politikaları gündeme gelmektedir. Öte yandan, hükümetler bir takım mali düzenleyici kararlar ile risk sermayesinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bunun için kamu fonları doğrudan risk sermaye organizasyonları kurulabileceği gibi özel fonlarla ortaklaşa risk sermayesi kuruluşları da oluşturabilmektedir. Teknokentlerin kurulması ile yenilikçi girişimlerin özellikle kuruluş aşamasında karşılaştıkları mali güçlüklerin aşılması da sağlanabilmektedir. Böylece teknokentlerin kurulması ulusal inovasyon sistemi içinde yenilikçi firmaların kurulmasını dolayısı ile inovasyon sürecinin güçlendirilmesinde önemli bir uygulamadır (TÜSİAD, 2003: 199).

Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar

Ulusal İnovasyon Sisteminde etkili olan birimlerden bir kısmı da düzenleyici ve denetleyici kurumlardan oluşmaktadır. Bu kurumlar inovasyon sürecinin özelliklerinden kaynaklanan risklerin ve belirsizliklerin ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Sistemin işleyişinde genel standartlarını belirleyen bu kurumlar aynı zamanda denetleme görevini de yerine getirmektedir. Bu düzenleyici ve denetleyici kurumların amacı inovasyon sistemini daha güçlü bir hale getirmektir. Sistemin sağlıklı gelişebilmesi için uygulanması gereken bir takım politikalarda bu kurumlar tarafından üretilmektedir (Göker, 2003: 72).

Türkiye’de düzenleyici ve denetleyici kurumlara uzun yıllardır faaliyet gösteren Türk Standartları Enstitüsü (TSE) kurumu örnek verilebilir. Uluslararası düzeyde kabul edilmiş, ölçme ve izleme laboratuvarlarına sahip bir kurum olan Ulusal Metroloji Enstitüsü (UME) bu alanda faaliyet gösteren önemli enstitülerden biridir. Ayrıca, kişilerin fikir ve haklarına ilişkin çalışmalarda bulunan Türk Patentleri Enstitüsü (TSE) 1994 yılından itibaren faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu kurumların kabul edilebilirliğini sağlamanın en etkili yollarından biri özerk olarak çalışmalarına destek olunmasıdır. Böylece, yenilik peşinde koşan faaliyetlerinin değerlendirmesinde sağlanacak objektiflikle ülkenin bir bütün olarak yenilik yaratma kapasitesinin gelişmesine önemli katkı sağlanacaktır. Bu husus teknolojik gelişmelerin daha hızlı yayılması ve hayata geçirilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Firmaların teknolojik yenilikleri meydana getiriş aşamasında bilgiye erişimlerini kolaylaştırma amacı ile çok çeşitli kaynaklara ihtiyaç duyarlar. Teknolojik yetkinlikler bu şekilde sağlanırken devletin düzenleyici ve denetleyici kurumları kaynakların etkin kullanımı açısından önemli roller oynamaktadır. Bu bağlamda söz konusu kurumlar inovasyon sürecinde kaynak kullanımında

etkinliğin sağlanmasında kritik rol üstlenirler. İnovasyon sürecinde kaynakların kullanımı ve işleyiş mekanizmasının düzenleyici ve denetleyici kurumlarının gözetiminde olması bu açıdan çok önemlidir. Özellikle yenilik ticari aşamaya geçildiğinde kamu ve özel kuruluşlar yanında uluslararası örgütler tarafından getirilen bazı kurallarda bulunmaktadır. Böylece globalleşen ekonomik dünyada inovasyon sürecinin içinde gerçekleşen bir çok olgunun uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından kurallara bağlanarak denetlendiği görülmektedir (Özdiç, 2018: 187).

Sistem Birimleri Arasındaki Karşılıklı İlişkiler

Ulusal inovasyon sistemi, ülkelerin birçok önemli kurum ve kuruluşunun birlikte hareket ettiği bir dinamik yapıdır. Dolayısıyla birçok kurum ve kuruluşun etkin şekilde etkileşim içerisinde bulunması sistemin işlerliği açısından çok önemlidir. Başka bir ifade ile inovasyon sisteminin performansının yükselmesi birimler arasındaki etkileşimlerin etkinliğine bağlıdır. Sistem aktörleri arasındaki etkileşim, firmalar arası ilişkiler, firmalar ile üniversite arası ilişkiler ve firma, üniversite ve devlet arasındaki ilişkiler bağlamında ele alınarak incelenebilir.

Firmalar ile Firmalar Arasındaki İlişkiler

Firmaların işbirliği yaparak hareket etmesi yüksek kar elde etmek yanında sistemin inovasyon performansını artırıcı etki yapmaktadır (Işık & Kılınç, 2012: 182). Böylece yenilikçi firmalar, ticari uygulamaları hayata geçirirken diğer firmalar ile aralarında oluşan ağlar büyük öneme sahiptir. Bu ağlar sayesinde teknolojik yenilikler daha hızlı bir şekilde öğrenilmekte ve uygulamaya geçirilebilmektedir (Sungur, 2006: 130). Firmaların birbiri ile aynı bölgelerde toplandığı yerlerde “endüstriyel bölgeler” oluşmakta ve coğrafi yakınlıktan kaynaklı yakın ilişkiler inovasyon konusunda olumlu bir gelişmeye yol açmaktadır. İnovasyonlar sürdürülebilir olması açısından firmaların diğer firmalarla ilişkilerini geliştirme yeteneklerini artırmaları gerekir. Dış ilişkilerini geliştirdikçe yani iletişim ağını büyüttükçe firmalar inovasyon sayesinde rakiplerinden farklılaşmakta, rekabet edebilmekte ve istediği başarıyı yakalayabilmektedir (Döner, 2016: 422).

Üniversiteler ve Firmalar Arasındaki İlişkiler

Üniversiteler inovasyona doğrudan katkısı olan bilginin, yeni fikirlerin ve yeni teknolojilerin ortaya çıkarılmasında, firmalarda bu yeniliklerin uygulanmasında önemli role sahiptir. Bunun yanında üniversite ve firmaların “üniversite sanayi iş birliği” bağlamında bir araya gelerek gerçekleştirdikleri organizasyonlarla inovasyon sürecine önemli katkılar sundukları görülmektedir.

Üniversite sanayi iş birliği çerçevesinde gerçekleştirilen organizasyonlar sanayi sektöründe karşılaşılan problemleri çözmek önemlidir. Bu bağlamda rekabet edebilme konusunda avantaj sağlamak için üniversitelerle kurulacak doğru iletişim ve bağlantılar firmalara teknolojik gelişmeleri yakalayabilme ve uygulayabilme konusunda büyük avantaj sağlamaktadır.

Üniversite sanayi iş birliği konusunda literatürde dört temel yaklaşım bulunmaktadır. İlk görüş akademinin sanayiden ayrı olması gerektiğini savunan “Geleneksel Görüş” tür. İkinci grup, akademi ve sanayinin kısmi bir şekilde ayrılması gerektiğini savunan “Geleneksel Hibrit” görüşüdür. Üçüncü grup, akademi ve sanayinin iş birliğinin önemini kabul eden fakat sanayiye katılmayan “Girişimci Hibrit” grubudur. Dördüncü grup ise işbirliğinin önemine inanan ve üniversite-sanayi işbirliğinde aktif olarak rol alan “Girişimci” adı verilen gruptur (Aksoy & Demir, 2019: 70). Literatürde bu şekilde farklı görüşler olmasına rağmen son dönemde yapılan çalışmalarda “Girişimci” grubun ileri sürdüğü görüşlerin daha çok kabul gördüğü belirlenmektedir. Türkiye’de uygulanan bazı politikalara bakılınca bu sisteme destek sağlanmaya çalıştığı görülmektedir. Bu uygulamalar arasında üniversite-sanayi ortak araştırma merkezleri kurulması, teknopark ve teknoloji geliştirme bölgelerinin oluşturulması ile teknoloji transfer ofislerinin kurulması sayılabilir (Kırankabeş & Erkul, 2020: 61-64).

Üniversiteler, Firmalar ve Devlet Arasındaki İlişkiler

Üniversiteler ve sanayi kuruluşları arasındaki ilişkilerin yoğunluğu ulusal inovasyon sisteminin işleyişinde temel bir dinamikdir. Bu ilişkilerin geliştirilmesi ise devletin bazı uygun alt yapı ve üst yapı unsurlarının oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Böylece üniversiteler, firmalar ve devletin arasında önemli bir iş birliği oluşmaktadır. Başla bir ifade ile üniversite sanayi iş birliğine devletin gerekli altyapı unsurlarını oluşturarak katılması sonucunda inovasyon sürecinde temel aktör haline gelmektedir. Bu çerçevede bilginin üretimi ve uygulanması konusunda rol alan kurum ve kuruluşlara mali açıdan ve altyapı anlamında devlet tarafından destekler sağlanmaktadır. Üniversite-Sanayi-Devlet iş birliği ile oluşan Üçlü Sarmal Modeli (Triple Helix), ilk olarak Etzkowitz (1993) ardından Levdesdorff (1996) tarafından geliştirilmiştir. Bu model özel sektör ve kamunun ikili ilişki yapısından yola çıkarak modele üniversiteleri de eklemiştir. Bu şekilde üniversitelerin bilgi üretilmesi açısından inovasyon sistemindeki önemleri daha da artmıştır. Etzkowitz ve Leydesdorff, yaptıkları çalışmalar ile bölgesel ve ulusal inovasyon sistemi hakkında önemli politika önerileri sunmuşlardır. Bu politika önerileri kalkınma ve yeni inovasyonlar geliştirme de yol gösterici olmuştur (Zuhal, 2017: 53).

Sistemin Altyapı Unsurları

Ulusal İnovasyon Sisteminin en önemli birleşenlerinden bir tanesi de sistem alt yapısının yani fiziki koşullarının etkin şekilde kurulmasıdır. Bunun için inovasyonda etkinleşmek sürecinde en önemli hususlardan biri ulusal inovasyon alt yapısını geliştirmeye yönelik politikalar tasarlamaktır. Şüphesiz, güçlü fiziki alt yapıya sahip olan sistemlerde sistem aktörleri işlevlerini en etkin şekilde yerine getirerek ülkenin inovasyon performansını artırırılar. Sistemin alt yapısı unsurlara ilişkin aşağıda belirtilen hususlar öne çıkmaktadır (Karahana & Gök: 2018: 249).

Öncelikle ülkenin sahip olduğu ulaşım ağı sistem alt yapı unsurları içinde en önemlilerden bir tanesidir. Ulaşım alt yapısı güçlü olan ülkelerde ülke içindeki aktörler fiziki etkileşimi çok hızlı ve ucuz bir biçimde gerçekleştirmektedir. Daha önceki bölümde açıklandığı şekilde sistem aktörleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi inovasyon kapasitesini ileriye taşımak için en önemli dinamiklerdendir. Bu bakımdan etkin ulaşım alt yapısı sistem içindeki aktörlerin fiziki etkileşiminin kolaylıkla gerçekleşmesine imkân vererek etkin bir yenilik yaratma sistemi kurmaya imkân vermektedir.

Öte yandan ulusal inovasyon sistemi içindeki aktörler arasında etkileşim fiziksel olmayan iletişim biçimleri ile de sağlanabilir. Bu noktada Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) çok önemli rol oynamaktadır. Bunun için ulusal inovasyon sistemi içerisinde etkileşimi güçlü BİT altyapısı ile kurmak büyük önem kazanmaktadır. Öyle ki, kapsamlı ve güçlü BİT altyapısı kurmuş ülkelerde inovasyon sürecinde rol alan aktörler birbirleri ile daha etkin iletişime geçtiklerinden yenilik yaratma kabiliyetleri üst seviyeye çıkmaktadır. Dolayısı inovasyon yeteneğini geliştirmeye yönelik politikalar çerçevesinde BİT imkanlarını kullanıcılara ucuz ve yüksek performanslı sunmak için çok büyük çaba sarf edilmektedir.

Son olarak yenilik yaratmaya yönelik yatırımların kendilerine has özellikleri olduğu için finansman yöntemlerinin de kendine has olması gerekir. Böylece sistem alt yapısının önemli bir unsuru olarak finansal piyasa yapısı ve bunun içerisinde geliştirilecek uygulamalar büyük önem kazanmaktadır. Yenilik yaratmaya yönelik yatırımlar yüksek risk içerdiklerinden normal banka finansman araçları ile fonlanması çok zordur. Bunun için teknolojik yatırımların doğasına uygun yeni araç ve yöntemlerin geliştirilmesi şarttır. Bu bağlamda finans sistemi içinde risk sermaye fonları kapsamında kendine özgü finansman araç ve yöntemleri geliştirilmelidir.

Sistemin Üstyapı Unsurları

Ulusal İnovasyon Sistemi teorisine göre inovasyon süreci sadece çok çeşitli aktörler, onların arasındaki etkileşim ve sistemin fiziki alt yapısı ile açıklanamaz. Sistemin üst yapısı bağlamında hukuk kuralları ve sosyal ve kültürel faktörlerin inovasyon sürecinde oynadığı rol de çok önemlidir. Böylece üst yapı unsurları formel (hukuki düzenlemeler) ve informel (gelenek ve kültür) üst yapı unsurları çerçevesinde ele alınarak incelenebilir.

Sistem işleyişinin formel biçimde düzenlenmesi genel olarak devlet tarafından getirilen ve uyulması zorunlu olan hukuk kuralları çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu tip kurallar sistemin üst yapı unsurları olarak her şeyden önce sistem içindeki aktörlerin birbiri ile ilişkilerinde belirsizlikleri azaltmaktadır. Belirsizlikleri azaltmak inovasyon içindeki aktörlerin işlevlerini etkin şekilde yerine getirmelerine dolayısı ile de bir bütün olarak inovasyon sisteminin etkileşmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda yeniliklere ilişkin patent hakları ile güçlü hukuki düzenlemelerin getirilmesi ve uygulanması yeniliklerin özendirilmesi için büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında üretim sürecinde teknik standartların belirlenmesi gibi hukuki düzenlemeler de biçimsel üst yapının diğer önemli unsurlarıdır (Karahan, 2016: 1698).

Sistemin işleyişinde gelenek ve kültür ile oluşan informel üst yapı unsurları da oldukça etkili olmaktadır. İnovasyonun kendine göre belirli bir kültür içinde gelişip olgunlaştığı çok aşikârdır. Örneğin toplum içinde yaşayan insanların günlük yaşam içerisinde bireysel davranma kültürüne ne kadar sahip oldukları inovasyon sistemi içinde faaliyetlerini yenilik yaratma konusunda sürdürebilmeleri açısından önemlidir. Bunun yanında kötümserlik ve iyimserlik davranışları ve uzlaşmaya yatkınlıkları gibi özellikleri bile yenilikçi faaliyetler karşısında inisiyatif alabilme durumlarını belirlemektedir. Bunun yanında, yeniliklerin iş birliği kültürünün gelişmesi ile firmalar arasında güçlü ağların kurulduğu yapılarda daha başarılı bir şekilde gerçekleşmektedir. Dolayısı ile inovasyon sürecinde gerekli olacak zihinsel sermayeyi ortaya çıkarmak için sağlam bir iş birliği kültür tabanı oluşturulmalıdır. Bu durum firmaların başka firmalar ile kurduğu etkileşimlerde yeniliklerin oluşturulması ve yayılması konusunda etkili olan bir faktördür (Işık & Kılınç, 2012: 184).

ULUSAL İNOVASYON MODELLERİ

Ulusal inovasyon sistemi yaklaşımının literatürde gerçekleştirilen analizlerde önem kazanması ile birlikte birçok ülkede ulusal düzeyde etkin bir inovasyon sisteminin kurulması yönünde önemli politika uygulamaları olmuştur. Ancak söz konusu sistemler incelendiğinde her ülkenin kendi koşullarında oluşturulan farklı modelleri hayata geçirdiği gözlemlenmiştir. Gerçekten de ülke tecrübeleri

incelendiğinde her bir ülkenin kendine ait özellikleri olan çok değişik modeller ortaya çıkardığı belirlenmektedir. Böylece, coğrafi konum, toplumsal özellikler ile bilim ve eğitim yapısındaki farklılıklara göre farklı ulusal inovasyon modelleri işlerlik kazanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu ulusal inovasyon modellerinden üç tanesi incelenecektir. İlk olarak Baskın Oyuncu Modeli, ikinci olarak Uzmanlık Modeli son olarak da Çoklu Model ele alınacaktır.

Baskın Oyuncu Modeli

Baskın oyuncu modeli, tek veya en fazla iki kurumun inovasyondan sorumlu olduğu bir sistem modelidir. Bu yapılanmada ilişki zincirinin büyük bir kısmı veya tamamı bu kuruma veya kurumlara bağlı hareket etmektedir. Ayrıca bu sistemde bilim ve teknoloji politikalarının iş geliştirme ve ekonomi politikaları ile birlikte hareket etmesi en belirgin özelliği olarak öne çıkmaktadır (Frinking vd, 2002: 17). Bunun yanında Basın Oyuncu Modelinde inovasyon sistemi genel hatları ile bilgi edinimi ve bilgi yayılımına göre şekillenen kurum ve kuruluşların katman katman oluşturduğu bir yapıya sahiptir. Genelde ilk katmanda icracılar, ikinci katmanda araçlar ve en üst katmanda finansman aktörleri bulunmaktadır. İracılar olarak bilinen ilk katmanda üniversiteler, hükümet yürütme organları ve özel sektör yer almaktadır. Araçlar kısmında araştırma konseyleri, yükseköğretim fonu, bölgesel kalkınma ajansları gibi kuruluşlar bulunmaktadır. Finansman sağlayan en son katmanda ise birçok bakanlık yer almaktadır (Hancıoğlu & Atay, 2019: 516-517). Baskın oyuncu modelinin temel özelliği gereği uygulanacak politikaların farklı kurumlara dağılması önlenmektedir. Kurumların içerisinde özel uzmanlık alanları oluşmaktadır. Tek bir kurumda birden fazla politikayı uygulamak zordur. Yönetimi zorlaştıracak güçlükte büyük yapıların ortaya çıkma riski bulunmaktadır. Ancak sistemin içerisinde planlama ve uygulama aşamaları bir arada yürütüldüğünden politikalar hızlı bir şekilde uygulanabilme şansına sahip olmaktadır (Göker, 2003: 181).

Baskın oyuncu modeli İrlanda tecrübesi üzerinden incelenebilir. Girişim, Ticaret ve İstihdam Bakanlığı, İrlanda modelinde baskın oyuncu rolünü üstlenen kurumdur. İrlanda'da Forfas adı verilen 1994 yılından 2014 yılına kadar var olan bilim, teknoloji ve yenilik için bir kurul bulunduğu görülmektedir. Bu kurul sözü edilen yıllarda İrlanda'da bulunan diğer ajanslar üzerinde inovasyon politikasının eşgüdümü bir şekilde ilerlemesini sağlamaktadır. Finansal kararlar verme ve fon akışları gibi süreçlere karışma yetkisi bulunmayan bu kurul, üç farklı kuruluştan oluşmaktadır. Bu kuruluşlardan ilki, Enterprise Ireland (Ekonomik Kalkınma Ajansı) adı verilen ülkeye ait işletmelerin ihracat satışlarını ve gelişimlerini takip eden ulusal ve bölgesel refah sağlamayı amaçlayan ekonomik kalkınma ajansıdır. İkinci kuruluş olan Industriel Development Authority (Sanayi ve Kalkınma

Ajansı), İrlanda'da bulunan işletmelerin operasyon süreçlerine ve genişlemelerine çeşitli yatırımlar yapmasına destek sağlayan bir ajanstır. Ar-Ge projeleri, istihdam ve eğitim gibi konularda doğrudan finansman desteği sağlamaktadır. Üçüncü kuruluş olan Health and Safety Authority (İş Sağlığı ve Güvenliği Ajansı) ise iş sağlığı ve güvenliğinden sorumlu bir ajanstır (TUSİAD, 2003:181-182).

Uzmanlık Modeli

Uzmanlık Modeli çerçevesinde kurulan ulusal inovasyon sistemi yeniliği farklı açılardan destekleyen ve birbirini tamamlayarak işleyen kurumlardan oluşmaktadır. Uzmanlık modelini kullanan ülkelere baktığımızda inovasyon sisteminin iki ayrı sistem ile koordine edildiği gözlemlenmektedir. Böylece bu sistem çift başlı bir yapılanma halindedir. Sistemin ilk ayağını eğitim ve araştırma faaliyetleri oluştururken ikinci ayağını ise teknoloji ve ekonomik gelişme faaliyetleri oluşturmaktadır (Frinking vd., 2002: 20). Bilim ve teknoloji politikalarının sistem içerisinde daha merkezi bir yapılanma halinde uygulandığı görülmektedir. Aynı zamanda sistem ulusal bir bütünlük içerisinde işlemektedir. Ulusal inovasyon sistemi içerisinde yer alan ekonomi ve teknoloji politikaları yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda tasarlanmaktadır. Ayrıca sistem içerisinde yapılan çalışmaların hem danışmanı hem destekçisi olan özerk kurumlar da bulunmaktadır.

Uzmanlık modelini uygulayan ülkelere örnek olarak Almanya gösterilebilir. Almanya tecrübesinden görüldüğü gibi inovasyon sisteminin başında kilit rol oynayan bakanlıklar çeşitli uygulama ajansları ile birlikte organize çalışmaktadır (Frinking vd., 2002: 19). Almanya ulusal inovasyon sisteminin ekonomi ve teknoloji politikalarını yürüten başlıca kurum Ekonomi ve Teknoloji Bakanlığı'dır. Temelden yükseköğretime kadar eğitim ve öğretim faaliyetleri ile bilim ve araştırma faaliyetleri Eğitim ve Araştırma Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Bilimsel çalışmalarını destekleyen ve danışmanlık yapan Alman Araştırma Kurumu kamusal ya da özel A&G kuruluşları (Ulusal Araştırma merkezleri, Max Planck Kurumu, Fraunhofer Kurumu gibi), vakıflar, dernekler, komisyon ve konseyden oluşan danışma organları bulunmaktadır. Örneğin, Fraunhofer Kurumunun önderliğinde 40 farklı bölgede 75 enstitüden oluşan 2,8 milyar Euro yıllık araştırma bütçesi ve 29.000 çalışanıyla Avrupa'nın en büyük uygulamalı araştırma merkezlerinden biridir. Federal ve eyalet hükümetleri tarafından 2004 yılında uygulanmaya başlamış olan "Araştırma ve İnovasyon Paketi" Fraunhofer tarafından destek sağlanarak yetkilendirilmiştir. Bunun yanında Almanya'da Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı'nın bünyesinde inovasyon potansiyeli taşıyan firmalar ve araştırma enstitüleri bulunmaktadır. Bu

kapsamda devletin yatay ve dikey şekilde yaptığı müdahaleler kurumlar arası ortaya çıkabilecek sorunları ve bilgi eksikliğini önlemektedir (Özdemir, 2008: 43).

Çoklu Model

Bu model inovasyon ile ilgili süreçlerin çok farklı birimlerce farklı biçimlerde yönetilmesi ile oldukça parçalı bir yapı sunmaktadır. Böylece çoklu modelde inovasyon sürecinin yürütülmesinde uzmanlaşmış çoklu bir yapının oluşması söz konusudur. Bilim ve teknoloji, bilgi ve iletişim ile ekonomi ve iş geliştirme politikalarının ayrı ayrı oluşturulması ve kurumların bu alanlarda ayrı ayrı sorumluluklar alması modeli çok yönlü hale getirmektedir. Çoklu modelde uzmanlık alanına göre sistem ilişkilerin daha çok dikey ilişkiler çerçevesinde gerçekleştiği belirlenmektedir. Sistem içinde uzmanlığına göre ayrılmış yapılar kendi aralarında belirli bir iletişim kursalar da daha çok dikey etkileşim söz konusudur.

Çoklu Model'in en güzel örneklerinden bir tanesi Güney Kore tecrübesinden hareketle incelenebilir. Güney Kore'nin Ulusal İnovasyon Sisteminin başlıca kurumlar Bilim ve Teknoloji Bakanlığı, Ticaret, Endüstri ve Enerji Bakanlığı ve inovasyon politikaları ile ilgili başka bakanlıklardan oluşmaktadır (TÜSİAD, 2008: 186). Eğitim ve İnsan Kaynakları Bakanlığı ile Enformasyon ve İletişim Bakanlığı'nın da ulusal inovasyon sistemi içerisinde ayrıcalıklı bir rolü bulunmaktadır. Her bakanlığın kendine ait bir Ar-Ge ajansı bulunmaktadır. Bilim ve teknoloji politikalarıyla ilgili bütün bakanlıkların temsil edildiği bu konseyde Ar-Ge programları incelenmesi, bütçelerin belirlenmesi gibi konular ele alınmaktadır. Güney Kore'nin ulusal inovasyon sisteminin başarıya ulaşma sürecinde yabancı teknolojilerin ülkeye transfer edilerek uygulanması önem taşımıştır. Bu süreçte teknolojilerin öğrenilmesi, uygulanması ve üretilmesi için gerekli olan kaynaklar ve Ar-Ge faaliyetleri devlet tarafından desteklenmektedir (Zuhal, 2017: 410).

ULUSAL İNOVASYON ENDEKSLERİ

Ülkeler yenilik yaratma sürecinde ulusal inovasyon sistemi içerisinde bilim, teknoloji ve inovasyon ile ilgili girdileri çıktılara dönüştürmektedir. Mevcut girdiler ile üretilen çıktılar arasındaki ilişkiden hareketle ortaya çıkan performansın ölçülmesi ülkelerin inovasyon yeteneğini ortaya koyan önemli bir göstergedir. Ayrıca ülkelerin kendilerini benzer ülkeler ile kıyaslayabilmesi, girdiler ve çıktılar bakımından gelişmeye açık yanlarını belirleyebilmesi ve bu doğrultuda daha etkin bir ulusal inovasyon sistemi tasarlama yoluna gitmesi bakımından önem taşımaktadır.

Ülkelerin inovasyon performansının ekonomik refah açısından önemini artırması hem uluslararası ekonomik kuruluşlar hem de iktisat literatüründe bu konuya daha çok önem verilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda uluslararası ekonomik kuruluşlar üye ülkelerin performanslarını ölçerek onları uygulanacakları politikalar açısından yönlendirmek için çeşitli indeksler geliştirmiştir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında uluslararası ekonomik kuruluşların üye ülkelerin inovasyon performansı ölçmek için geliştirildikleri indeksler hakkında bilgi verilecektir. Ülkeler farklı inovasyon modellerine sahip olsalar da uluslararası kuruluşlar iki temel endeks çerçevesinde ülkelerin performansını ölçmeye çalışmaktadır. Bu kısımda sırası ile Küresel İnovasyon Endeksi (Global Innovation Index) ve Avrupa İnovasyon Karnesi (European Innovation Scoreboard) ele alınacaktır.

Global İnovasyon Endeksi (Global Innovation Index)

Global İnovasyon Endeksi (GİE), ulusal inovasyon sistemini kurmaya çalışan ülkeler için istatistiksel bir bakış açısı ile analiz yaparak, inovasyonu ölçme ve analiz etme amacı ile hareket etmektedir. GİE, bir proje olarak 2007 yılında Oxford Üniversitesi'ndeki Saïd Business School Dekanı Soumitr Dutta tarafından INSEAD (Institut Européen d'Administration des Affaires) görevi sürecinde başlatılmıştır. Daha sonra 2011 ve 2012 yıllarında GİE, WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü) ile ortaklaşa raporlar yayınlamıştır. 2013'te Cornell Üniversitesi, Cornell Üniversitesi'nde GİE'ni temsil eden Profesör Dutta ve INSEAD' de Bruno Lanvin ile ortak yayınlar yapmaya başlamıştır. GİE, 2020 yılına kadar Cornell Üniversitesi, INSEAD ve WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü) tarafından ortak olarak yayımlanmaya devam etmiştir. GİE 2021'den bu yana WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü) tarafından Portulans Enstitüsü, çeşitli kurumsal ve akademik ağ ortakları ile GİE Danışma Kurulu ortaklığında yayınlanmaktadır. GİE 2011 yılından bu yana Avrupa Birliği Ortak Araştırma Merkezi tarafından yapılan bağımsız bir istatistiksel denetimden geçmektedir.

GİE, inovasyon ölçümlerini gerçekleştirirken yeni veriler ile geçmiş verileri bir araya getirerek hesaplama yapmaya çalışmaktadır. Her ekonomi için güçlü ve zayıf yönleri gösteren bir puan tablosu sunmaktadır. GİE, 2022 yılı uluslararası dolar satın alma gücü paritesine göre dünya nüfusunun %94,3'ünü ve dünya GSYİH' sının %99'luk kısmını temsil eden 132 ülkenin ekonomik verilerinden oluşmaktadır. GİE, inovasyon için önemli olan iki alt endekse dayanmaktadır. Bunlar; İnovasyon Girdi Alt Endeksi ve İnovasyon Çıktı Alt Endeksi'dir. Ayrıca GİE ekonomilerinin yer aldığı ülkelerin inovasyon alt girdi endeksi ve inovasyon çıktı alt endekslerinin ortalamalarından oluşan bir sıralama puanı

hesaplanmaktadır. Beş girdi ve iki çıktı sütununun her biri kendi içinde üç ayrı alt sütuna bölünmüştür. Toplam 81 gösterge üzerinden hesaplama yapılmaktadır. Her bir alt sütuna 0 ile 100 arasında puanlar verilerek her bir göstergenin bireysel puanlarının ağırlıklı ortalaması alınmaktadır. Sütun puanları da her bir sütunun alt sütununun puanlarının ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Endeksin temel bileşenlerine ilişkin olarak ayrıntılı bilgiler aşağıdaki açıklamalarda verilmiştir (WIPO, 2023: 213-216).

İnovasyon Girdisi Alt Endeksi'nin kendi içinde beş alt endeksi vardır. Bunlar; kurumlar, beşerî sermaye ve araştırma, altyapı, pazar gelişmişliği ve işletme gelişmişliğidir. Kurumlar, iyi bir iletişim, doğru düzeyde koruma ve teşvikler sağlayarak iş dünyasında başarı sağlayan ve büyümeyi teşvik eden kurumsal bir çerçeveyi temsil etmektedir. Kurumların içinde alt endeks olarak iş çevresi, düzenleyici ortam ve politik çevre endeksleri de kullanılmaktadır. İnsan sermayesi ve araştırma alt endeksi, bir ekonomideki eğitim ve araştırma faaliyetinin düzeyi ve standardı, bir ulusun yenilik kapasitesinin başlıca belirleyicileri olarak tanımlanmaktadır. Yine bu endeksin içinde alt endeks olarak eğitim, yükseköğretim ve Ar-Ge endeksleri yer almaktadır. Altyapı endeksi bilgi ve iletişim teknolojileri ekolojik sürdürülebilirlik ve genel altyapı adı altında üç farklı alt endeksi kapsamaktadır. Diğer bir endeks olan pazar gelişmişliği, kredinin mevcudiyeti ve yatırımı destekleyen bir ortam, uluslararası pazara erişim, rekabet ve pazar ölçeği, işletmelerin gelişmesi ve inovasyonun gerçekleşmesi için kritik öneme sahiptir. Pazar gelişmişlik endeksi, piyasa koşulları etrafında yapılandırılmış üç alt endekse sahiptir. Bunlar kredi, yatırım ve ticaret, rekabet ve pazar ölçeğidir. İş gelişmişliği endeksi ise, firmaların yenilik faaliyetlerine ne kadar yardımcı olduğunu değerlendirmek için iş karmaşıklığının seviyesini yakalamaya çalışır.

İnovasyon Çıktı Alt Endeksi iki önemli alt ayrıma sahiptir. Bunlar bilgi teknoloji çıktıları ve yaratıcı çıktılarıdır. Bilgi teknoloji çıktıları, geleneksel olarak buluşların veya yeniliklerin ürünleri olan tüm değişkenleri kapsamaktadır. Ulusal patent ofisinde hem de uluslararası düzeyde yapılan patent başvuruları, ikamet edenler tarafından ulusal ofise yapılan faydalı model başvuruları, hakemli dergilerde yayınlanan bilimsel ve teknik makaleler yer almaktadır. Bilgi etkisi alt endeksi başlığı altında mikro ve makro ekonomik düzeyde veya ilgili temsillerde yenilik faaliyetlerinin etkisini temsil eden istatistikleri içerir: işgücü verimliliğindeki artışlar (üç yıllık ortalama), yeni firmaların giriş yoğunluğu, bilgisayar yazılımları ile ilgili harcamalar, kalite yönetim sistemlerine ilişkin ISO 9001 standardına uygunluk sertifikalarının sayısı ve yüksek ve orta-yüksek teknoloji endüstriyel çıktının toplam imalatçı çıktısına oranı yer almaktadır. İnovasyon için yaratıcılık çıktıları başından beri çok önem verilmesine rağmen

inovasyon ölçümü ve politika tartışmalarında yeterince takdir edilmemektedir. Başlangıcından bu yana GİE, inovasyon çıktısı alt endeksinin bir parçası olarak yaratıcılığı ölçmenin önemini her zaman vurgulamıştır. Yaratıcı çıktılarla ilgili yaratıcı maddi olmayan varlıklar, yaratıcı ürünler ve hizmetler ile online yaratıcılık olmak üzere üç alt endeks bulunmaktadır.

2018 yılından 2022 yılına ülkelerin GİE bakımından değerlendirmesi Tablo 1.'de verilmiştir. Görüldüğü gibi Tablo 1'de 2018-2022 yılları arasında GİE'ne göre ilk 10'a giren ülkeler yer almaktadır. Verilere göre ilk 10'da ağırlıklı olarak Avrupa ülkeleri bulunmaktadır. Asya'dan Singapur, Kore Cumhuriyeti ve İsrail, Amerika'dan ise ABD'nin bulunduğu görülmektedir. GİE'ne göre son sıralardaki ülkeler ağırlıklı olarak Sahra altı Afrika ülkeleridir. Türkiye ise 2018 yılında 126 ülke arasından 50. sırada, 2019 yılında 129 ülke arasından 49. sırada, 2020 yılında 131 ülke arasından 51. sırada, 2021 yılında 132 ülke arasından 41. sırada ve 2022 yılında ise 132 ülke arasından 37. sırada yer almıştır.

Tablo 1. GİE'ne göre İlk 10'daki Ülkeler: 2018-2022

Sıra	2018	2019	2020	2021	2022
1	İsviçre	İsviçre	İsviçre	İsviçre	İsviçre
2	Hollanda	İsveç	İsveç	İsveç	ABD
3	İsveç	ABD	ABD	ABD	İsveç
4	Birleşik Krallık	Hollanda	Birleşik Krallık	Birleşik Krallık	Birleşik Krallık
5	Singapur	Birleşik Krallık	Krallık	Kore	Krallık
6	ABD	Krallık	Hollanda	Cumhuriyeti	Hollanda
7	Finlandiya	Finlandiya	Danimarka	Hollanda	Kore
8	Danimarka	Danimarka	Finlandiya	Finlandiya	Cumhuriyeti
9	Almanya	Singapur	Singapur	Singapur	Singapur
10	İrlanda	Almanya	Almanya	Danimarka	Almanya
		İsrail	Kore Cumhuriyeti	Almanya	Finlandiya Danimarka

Kaynak: WIPO, Global Innovation Index (2023, 2022, 2021, 2020, 2019).

Avrupa İnovasyon Karnesi (European Innovation Scoreboard)

Avrupa Birliği (AB) tarafından hazırlanan Avrupa İnovasyon Karnesi (AIK), 4 ana boyut altında yer alan 11 alt boyuta ilişkin 32 gösterge ile AB üyesi olan 27 ülkenin ve AB üyesi olmayan 12 ülkenin inovasyon verilerini yayınlamaktadır. AIK ayrıca bu verilerden hareketle ülkelere ilişkin inovasyon endeksi hesaplamakta ve her yıl yayınlamaktadır. Ülkeler AIK'nin yayınladığı inovasyon endeksine göre İnovasyon liderleri, güçlü, orta düzey ve gelişen inovasyoncular olmak üzere dört sınıfa ayrılmaktadır. Ayrıca AIK'de ülkelere ilişkin 31 adet yapısal göstergede bulunmaktadır.

AİK aşağıda aıklanđıęı Şekilde 4 ana boyuttan oluşmaktadırdır (Bielinska-Dusza & Hamerska, 2021).

1. ereve koşulu: Bu boyut altında yer alan İnsan kaynakları alt boyutu üç gösterge içermekte ve eğitimi işgücünün varlığını ölçmektedir. İnsan kaynakları, yeni doktora mezunlarını, yüksek ğretimi tamamlamış 25-34 yaşındaki nüfusu ve eğitim ve öğretime dahil olan 25-64 yaşındaki nüfusu kapsamaktadır. Cazip araştırma sistemleri alt boyutu da üç gösterge içermektedir. Bu alt boyutta, uluslararası bilimsel ortak yayınlara, en çok atıf yapılan yayınlara ve yabancı doktora öğrencilerine odaklanılmış ve ülkedeki bilimin uluslararası rekabet edebilirliğini ölçmek hedeflenmiştir. Dijitalizasyon alt boyutu ise geniş bant penetrasyonu ile temel genel dijital becerilerin üzerinde beceriye sahip olan bireyler göstergeleri olmak üzere iki alt göstergeden oluşmaktadır.

2. Yatırımlar: Bu ana boyut altındaki ilk alt boyut olan finans ve destek alt boyutu, iki gösterge içermekte olup inovasyon projeleri için finansmanın mevcudiyetini ölçmektedir. Hkmetin zel sektör Ar-Ge harcaması, niversiteler ve devlet araştırma kuruluşlarındaki Ar-Ge harcamaları ile risk sermayesi harcamaları olmak üzere 3 göstergeden oluşmaktadır. İkinci alt boyut olan firma yatırımları ise firmaların inovasyon üretmek için yaptıkları Ar-Ge ve Ar-Ge dışı yatırımların yanı sıra, işletmelerin personelinin BİT becerilerini yükseltmek için yaptıkları çabalar özel sektör Ar-Ge harcamaları, Ar-Ge dışı inovasyon harcamaları ve çalışan başına düşen inovasyon harcamaları gibi  gösterge ile llmektedir. nc ve son alt boyut ise bilgi teknolojileri kullanımıdır. Bu alt boyut altındaki iki gösterge BİT eğitimi veren işletmeler ve alışan BİT uzmanı sayısıdır.

3. İnovasyon faaliyetleri: Bu boyut, özel sektördeki inovasyonun farklı yönlerine ilişkin olup üç alt boyuta ayrılmaktadır. İlk alt boyut olan İnovasyoncular, KOBİ'lerin ürün inovasyonları ve KOBİ'lerin iş süreçleri inovasyonları olmak üzere iki göstergeden oluşmaktadır. İkinci alt boyut olan Bağlantılar ise yenilikçi firmalar arasındaki iş birliği çabalarına, özel sektör ile kamu sektörü arasındaki araştırma iş birliğine ve özel sektörün kamu Ar-Ge faaliyetlerini ne lde finanse ettiğine bakarak yenilik yeteneklerini ölçen  gösterge içermektedir. Son alt boyut olan Fikri varlıklar, PCT (Patent İş Birliği Anlaşması) patent başvuruları, ticari marka başvuruları ve tasarım başvuruları dahil olmak üzere inovasyon sürecinde üretilen farklı Fikri Mülkiyet Hakları (IPR) biçimlerini kapsamaktadır.

4. Etkiler: Bu boyut, istihdam etkileri, satış etkileri ve çevresel sürdürülebilirlik olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. İstihdam etkileri, inovasyonun istihdam üzerindeki etkisini ölçer ve bilgi yoğun faaliyetlerde istihdam ile yenilikçi sektörlerde faaliyet gösteren hızlı büyüyen firmalarda

istihdam şeklinde iki gösterge içerir. Satış etkileri ise, yeniliğin ekonomik etkisini ölçer ve orta ve yüksek teknolojili ürünlerin ihracatı, bilgi yoğun hizmetlerin ihracatı ve inovasyon faaliyetleri nedeniyle satışlar olmak üzere üç gösterge içerir. Son alt boyut olan çevresel sürdürülebilirlik ise kaynak üretkenliği, hava emisyonları ve çevre ile ilişkili teknolojiler göstergeleri ile temsil edilmektedir.

Aşağıda Tablo 2’de AIK değerlemeleri sonucunda 2018 yılından 2022 yılına kadar sıralamada ilk 10’a giren ülkeler gösterilmiştir. Buna göre Kuzey ve Batı Avrupa ülkelerinin son 5 yılda inovasyon performansında en üst sıralarda yer aldığı görülmektedir. Özellikle İsviçre’nin istikrarlı liderliği dikkat çekicidir. İncelenen 5 yıl boyunca ilk 10’a giren ülkelerin büyük bölümü AB üyesidir.

Tablo 2. AIK’ne göre İlk 10’daki Ülkeler: 2018-2022

Sıra	2018	2019	2020	2021	2022
1	İsviçre	İsviçre	İsviçre	İsviçre	İsviçre
2	İsveç	İsveç	İsveç	Danimarka	İsveç
3	Hollanda	Hollanda	Danimarka	İsveç	Finlandiya
4	Danimarka	Danimarka	Hollanda	Finlandiya	Danimarka
5	Finlandiya	Finlandiya	Finlandiya	Hollanda	Hollanda
6	Birleşik Krallık	Birleşik Krallık	Belçika	Belçika	Belçika
7	Lüksemburg	Lüksemburg	Lüksemburg	Almanya	Norveç
8	Belçika	Avusturya	Almanya	Lüksemburg	İrlanda
9	Avusturya	Belçika	Birleşik Krallık	Birleşik Krallık	Lüksemburg
10	İrlanda	İrlanda	Avusturya	Norveç	Birleşik Krallık

European Commission (2023, 2022, 2021, 2020, 2019). European Innovation Scoreboard. (https://research-and-innovation.ec.europa.eu/statistics/performance-indicators/european-innovation-scoreboard_en).

Tablo 3 EIS değerlemeleri sonucunda 2018 yılından 2022 yılına kadar sıralamada son 10’a giren ülkeler gösterilmiştir. Buna göre Türkiye’nin de aralarında bulunduğu Doğu Avrupa ülkelerinin son 5 yılda inovasyon performansında en alt sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bu ülkeler arasında AB üyesi ülkeler yalnızca 4 adet olup, Polonya, Romanya, Bulgaristan ve Letonya’dır.

Tablo 3. AIK'ne göre son 10'daki Ülkeler: 2018-2022

Sıra	2018	2019	2020	2021	2022
30	Sırbistan	Türkiye	Polonya	Polonya	Polonya
31	Polonya	Polonya	Letonya	Letonya	Letonya
32	Letonya	Letonya	Türkiye	Türkiye	Türkiye
33	Bulgaristan	Bulgaristan	Karadağ	Karadağ	Karadağ
34	Karadağ	Arnavutluk	Bulgaristan	Makedonya	Makedonya
35	Makedonya	Karadağ	Arnavutluk	Bulgaristan	Bulgaristan
36	Arnavutluk	Makedonya	Makedonya	Arnavutluk	Arnavutluk
37	Bosna	Bosna	Bosna	Bosna	Bosna
38	Romanya	Romanya	Romanya	Romanya	Romanya
39	Ukrayna	Ukrayna	Ukrayna	Ukrayna	Ukrayna

European Commission (2023, 2022, 2021, 2020, 2019). European Innovation Scoreboard. (https://research-and-innovation.ec.europa.eu/statistics/performance-indicators/european-innovation-scoreboard_en).

Son olarak Tablo 4.'de AIK'de yer alan ülkelerin son 5 yıldaki endeks ortalaması ile Türkiye'nin endeks değeri verilmiştir. Tablo 4'de Türkiye'nin 2020 yılı itibariyle EIS ortalamasından negatif yönde daha da uzaklaştığı görülmektedir.

Tablo 4. Yıllara göre Ülkelerin AIK ortalaması ve Türkiye'nin Karşılaştırılması

	2018	2019	2020	2021	2022
EIS Ortalaması	90,78	91,46	94,14	95,33	97,08
Türkiye	61,05	61,63	51,02	51,22	52,70

European Commission (2023, 2022, 2021, 2020, 2019). European Innovation Scoreboard. (https://research-and-innovation.ec.europa.eu/statistics/performance-indicators/european-innovation-scoreboard_en).

SONUÇ

Günümüzde yenilik yaratma kapasitesini geliştirerek verimliliğe dayalı büyüme sürecini gerçekleştiren ülkeler ekonomik açıdan diğer ülkelerle aralarındaki refah farkını hızla açmaktadır. Bu bakımdan inovasyon politikalarının tasarlanması süreci ekonomik büyüme politikalarının en önemli parçası haline gelmiştir. Öyle ki, her ülke ulusal inovasyon sistemini güçlendirerek yenilik yaratma yeteneğini geliştirmeye özel bir önem vermektedir. İnovasyon politikalarının etkin tasarımı ise yenilik yaratma dinamiklerini etkin bir şekilde belirlemeyi gerektirmektedir. Literatürde son dönemde yenilik

yaratma sürecini ülke ölçeğinde analiz eden Ulusal İnovasyon Sistemi yaklaşımı öne çıkmıştır. Buradan hareketle çalışmamızda ulusal inovasyon sistemi yaklaşımının yenilik yaratma sürecinin dinamiklerine ilişkin ortaya koyduğu teorik bileşenler ortaya konmuştur. Bunun yanında uygulamada hayata geçirilen değişik modeller ve ülkelerin inovasyon performanslarını ölçen çeşitli endeksler analiz edilmiştir.

Ulusal İnovasyon Sistemi yaklaşımı inovasyon sürecinin işlerlik kazanmasında temel aktörler, aktörler arası ilişkiler, sistem alt yapısı ve sistem üst yapısı olmak üzere dört ana faktörün etkili olduğunu belirlemektedir. Sistem aktörleri arasında Ar-Ge Birimleri, Eğitim Kurumları, Firmalar, Aracı ve Danışmanlık Kuruluşları, Finans Desteği Sağlayan Kuruluşlar ile Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşlar yer almaktadır. Aktörler arası ilişkiler ise firmaların kendi arasında oluşturacakları iş birlikleri ile yine firmaların üniversite ve devletle kuracağı iş birliklerinin önemini vurgulanmaktadır. Sistemin alt yapı unsurları içinde ulaşım ve iletişim altyapısı yanında finansal piyasaların yenilikleri destekleyecek şekilde dönüştürülmesi hususu öne çıkarılmaktadır. Sistemin üst yapı unsurlarına ilişkin olarak ise formel (hukuki düzenlemeler) ve informel (gelenek ve kültür) faktörlerin yenilik yaratma kapasitesini destekleyecek şekilde düzenlenmesine vurgu yapılmaktadır. Teorik olarak ulusal inovasyon sistem yaklaşımı tarafından ileri sürülen bu temel bileşenler uygulamada her ülkenin kendi koşullarına göre farklı farklı modellerle hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda İrlanda'da Baskın Oyuncu Modelinin, Almanya'da Uzmanlık Modelinin ve Güney Kore'de ise Çoklu Modelin uygulandığı belirlenmiştir. Son olarak ulusal düzeyde inovasyon performansını ölçmeye çalışan uluslararası kuruluşlar tarafından geliştirilen Küresel İnovasyon İndeksi (Global Innovation Index) ve Avrupa İnovasyon Karnesi (European Innovation Scoreboard) hakkında bilgi verilmiştir.

Türkiye'nin ulusal ölçekte yenilik yaratma kapasitesini ölçen uluslararası endekslerde oldukça gerilerde yer aldığı belirlenmektedir. Üstelik son yıllara doğru genel performansında gerilemelerin olduğu görülmektedir. Bu durum hiç şüphesiz büyüme politikaları kapsamında Türkiye'de inovasyon politikalarına daha büyük önem verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda ortaya konan ulusal inovasyon sisteminin dinamiklerine ilişkin teorik bileşenler ve bunların ülke uygulamalarını gösteren modeller çerçevesinde Türkiye'nin kendi ulusal inovasyon sistemini hızla güçlendirmesi gerekmektedir. Başka bir ifade ile, bu çalışmada yapılan tespitlerden hareketle, ulusal inovasyon sistemi yaklaşımının öngördüğü analitik çerçevede Türkiye'deki inovasyon politikalarının tasarlanmasına büyük bir ihtiyaç bulunmaktadır.

REFERANSLAR

- Aksoy, E.; Demir, A. O. (2019). Firmaların İnovasyon Sürecini Etkileyen Unsurlar. İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi, 3(5), 61–74.
- Bielińska-Dusza, E., & Hamerska, M. (2021). Methodology for calculating the European innovation scoreboard—proposition for modification. Sustainability, 13(4), 2199.
- Döner A. S. (2016). İnovasyon Beşiği Teknoparklarda İlişki Dinamikleri. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(2), 419–430.
- Durgut, M. (2007). Üniversite Sanayi İşbirliğinin Bölgesel İnovasyon Sistemi Çerçevesi. Paydaşlık Esaslı Üniversite Sanayi İş birliği ve Kentsel Yenilik Sisteminin Altyapısı Kayseri Bilgi ve Araştırma Sempozyumu Kitabı, 20–21 Ocak, Kayseri Sanayici ve İş Adamları Derneği Yay, Kayseri.
- Edquist, C., & Hommen, L. (1999). Systems of innovation: Theory and policy for the demand side. Technology in Society, 21(1), 63–79.
- European Comission (2023, 2022, 2021, 2020, 2019). European Innovation Scoreboard. (https://research-and-innovation.ec.europa.eu/statistics/performance-indicators/european-innovation-scoreboard_en).
- Filippetti, A., & Archibugi, D. (2011). Innovation in times of crisis: National systems of innovation, structure, and demand. Research Policy, 40(2), 179–192.
- Fisher M.F., ‘Knowledge Creation and Systems of Innovation’, The Annals of Regional Science, 2001.
- Frinking, E., Hjeltn, M., Essers, I., Luoma, P., & Mahroum, S. (2002). Benchmarking innovation systems: Government funding for R&D. In Technology Review (Vol. 122, Issue 2002).
- Göker, A. (2003). Ulusal İnovasyon Sistemi Türkiye Ulusal İnovasyon Sistemini Kurabildi mi? (<https://www.inovasyon.org/images/makaleler/ayk/AYK.TUSIAD.Temmuz2003.pdf>)
- Hancıoğlu, Y., Atay, Ö. (2019). İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'nin Ulusal İnovasyon Sistemlerinin İncelenmesi: Türkiye İçin Öneriler, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 74, No. 2, 2019, s. 511 – 547.
- Işık, N., & Kılınç, E. C. (2012). İnovasyon Sistemi Yaklaşımı ve İnovasyon'un Coğrafyası: Türkiye Örneği. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 7(1), 169–198.

- Karahan, Ö. (2016). Ulusal İnovasyon Sürecinin Analizine İlişkin Sistematik Yaklaşım ve Politika Stratejileri. *International Congress of Management Economy and Policy*, 0(2), 1691–1705.
- Karahan, Ö., & Gök, M. (2018). Türkiye’deki İnovasyon Politikası Tasarım Sürecinin Analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(27–28), 247–254.
- Karahan, Ö., & Yilgör, M. (2018). Ulusal İnovasyon Sistemi İçerisinde Kamu ile Özel Sektör AR-GE Faaliyetlerinin Etkileşimi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(640), 49–62.
- Kırankabeş, M. C.; Erkul, A. (2020). Türkiye’de Bölgesel İnovasyon Ekosistemi: Üçlü-Sarmal Modeli Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Verimlilik Dergisi*, 1, 55-81.
- Lee, J. Dong, & Park, C. (2006). Research and development linkages in a national innovation system: Factors affecting success and failure in Korea. *Technovation*, 26(9), 1045–1054.
- Lundvall, Bengt-Ake (1992). *National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*, Pinter Publications, New York.
- Nelson, Richard R., & Rosenberg, N. (1993). *Technical Innovation and National Systems*. In *National Innovation Systems: A Comparative Analysis*.
- OECD. (2010). *Education at a Glance 2010: OECD indicators*. Paris: OECD.
- Oğuztürk, B. S., & Türkoğlu, M. (2004). Yenilik ve Yenilik Modelleri. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 14–20.
- Özdemir, A. (2008). *Ulusal İnovasyon Sistemi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdiñç, Ö. (2018). *Ulusal İnovasyon Sisteminin Sosyo-Kültürel Kaynakları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pala, F., & Pilatin, A. (2020). Beşerî Sermaye ve İnovasyon İlişkisi: Teorik Bir Perspektif. *Finansal Piyasalar Üzerine Güncel Araştırmalar*, Eylül, 205–223.
- Sungur, O. (2006). Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü ve Zayıf Yönler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 120–145.
- Tuncel, C. O. (2008). Heterodoks Bir Mikro İktisat Teorisine Doğru. *Ekonomik Yaklaşım*, 19(69), 1–32.
- Turanlı, R., & Saridoğan, E. (2010). *Bilim-teknoloji-inovasyon temelli ekonomi ve toplum*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- TÜSİAD. (2003). *Ulusal İnovasyon Sistemi, Kavramsal Çerçeve, Türkiye İncelemesi ve Ülke Örnekleri*, İstanbul: Yayın No: TÜSİAD-T/2003/10/362.

- Zuhal, M. (2017). Ulusal Yenilik Sistemlerinde Teknoparkların Önemi: Türkiye Deneyimi. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 2(7), 52–66. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/392300>
- WIPO (2023). Global Innovation Index, World Intellectual Property Organization, (<https://www.globalinnovationindex.org/>).
- WIPO (2022, 2021, 2020, 2019). Global Innovation Index, World Intellectual Property Organization, (<https://www.globalinnovationindex.org/>).

BÖLÜM 24

KONULARINA GÖRE MESNEVÎLER: BİR TASNİF DENEMESİ

Reyhan KELEŞ¹

Hilal KILIÇ²

GİRİŞ

Sözlükte “ikişer ikişer” demek olan mesnâ kelimesinin nisbet şekli mesnevî’dir. Her beyti kendi arasında kafiyeli olup aruz vezni ile yazılmış olan nazım şekline denir. Mesnevî “s-n-y” kökünden türemiş Arapça bir kelime olmasına rağmen terim olarak ilk Fars edebiyatında kullanılmıştır (Çiçekler, 2004). Arap edebiyatında mesnevî nazım şekline müzdevic, aruzun recez bahri ile yazıldığı için recez veya recezin çoğulu olan urcûze adı verilmiştir (Yıldız, 2018).

Bir nazım şekli olan mesnevîde genellikle aruzun kısa kalıpları kullanılır ve beyitler kendi arasında kafiyelidir (aa; bb; cc ...). Beyit sayısı açısından herhangi bir kuralı olmadığından iki beyitten başlayarak yüzlerce beyit yazılabilir. Mesnevînin bu özellikleri şairlere konuyu istedikleri kadar genişletme imkânı sunar. Aynı zamanda konu bütünlüğü ve anlatım noktasında şairlere kolaylık sağlar.

Mesnevîlerin temelde üç özelliği vardır. Bunlardan ilki, veznin aynı olmasıdır. Bütün mesnevî baştan sona aynı vezin ile söylenmektedir. İkinci özellik, mesnevîlerin anlam ve içeriğine göre veznin seçilmesidir. Örneğin; irfan ve aşk konulu mesnevîlerde daha çok remel bahri ve hafif bahri tercih edilmiştir. Son özellik ise mesnevînin içerisinde başka nazım şekillerine yer verilmemesidir ancak bazı mesnevîlerde monotonluktan kurtulmak için farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirler de mesnevîye eklenmiştir ve bu kuralların dışına çıkmıştır. Bu uygulamanın ilk örneği Fars edebiyatında, Ayyûkî’nin *Varaka vü Gülşah* adlı mesnevîsine on tane gazel eklemesiyle görülmektedir (Çiçekler, 2004) Türk edebiyatında ise Yûsuf Has Hâcib bu tarzı kullanarak

¹ Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, reyhankeles@atauni.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-3040-3081>

² Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen, Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, hlalk.95@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0003-4226-5739>

Türklerin nazım birimi dörtlükle yazılmış şiirlere ve kaside nazım şekli ile yazılmış iki şiire eserinde yer vermiştir (Kartal, 2018).

Belli bir konuyu ya da birden fazla bağlantılı konuları içeren ve bağımsız bir eser olarak oluşturulan mesnevîlerin tertibinde mukaddime, konunun işlendiği bölüm ve hâtime olmak üzere üç ana bölüm bulunmaktadır. Bu bölümler çeşitli başlıklarla birbirinden ayrıldığı gibi bu bölümlerin birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı ya da bazı bölümlerin bulunmadığı eserler de görülmektedir (Kartal, 2018).

“Âğâz-ı dâstân”, “âğâz-ı hikâyet”, “âğâz-ı kelâm”, “âğâz-ı kıssa”, “âğâz-ı şürû’ be-kitâb”, “âğâz-kerden-i dâstân”, “ibtidâ-i dâstân”, “ibtidâ-i kitâb”, “ibtidâ-i makâle”, “matla-ı dâstân”, “matla-ı kıssa” (Kartal, 2018) gibi başlıklarla ikinci bölüm yani konunun işlendiği bölüm mesnevînin ana ve asıl bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde ele alınan konulara göre mesnevîler çeşitli başlıklarla gruplandırılmıştır.

Bu çalışmada mesnevîler konularına göre daha detaylı şekilde tasnif edilecek ve örnekler verilecektir.

1. TASNİF DENEMESİ

Tasnif denemesinde Ahmet Kartal’ın 2018 yılında yayınladığı *Doğu’nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevî* adlı çalışmadan istifade edilmiştir.

1.1. DİNİ MESNEVİLER

Dinî meseleleri farklı açıdan ele alan eserler bu grupta yer almaktadır.

1.1.1. Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri

Cenab-ı Allah’ın 99 ism-i şerifini muhtevi esmâ-i hüsnâ üzerine çok sayıda mesnevî kaleme alınmış bu eserler zamanla araştırmacılar tarafından tekik edilmiştir. Litaratürde Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere mazmun veya mensur pek çok esmâ-i hüsnâ şerhi yapılmıştır (Yılmaz 1998; Öztürk, 2019). Birkaçı şöyledir:

- İbn İsfî-i Saruhanî (ö. 967/1559-60), *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*: Eser 1541’de telif edilmiş olup “mefâilün mefâilün feülün” vezniyle yazılmıştır. 868 beyittir (Kurnaz ve Tatçı, 1999). Mesnevî hakkında Ali Yılmaz’a ait bir makale çalışması vardır (1998).
- Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1184/1770), *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, 652 numarada olan eser, mesnevî nazım şekli ile “feilâtün mefâilün feilün” vezni ile yazılmıştır. 300 beyit olup Şahin Kızılabdullah tarafından bir yüksek lisans tezinde tanıtılmıştır (2004).

1.1.2. Sure, Ayet, Hadis Çeviri ve Şerhleri

Şairler edebî gelenek içerisinde farklı müellifler tarafından kaleme alınan sure, ayet tefsirlerine ve daha iyi anlaşılması için hadislerle manzum veya mensur şerhler yazmışlardır. Şairler ayrıca herhangi bir esere şerh yazmaksızın doğrudan sure veya ayetleri manzum tefsir de etmişlerdir. Bu kapsamda yazılan mesnevîlerden bazıları şunlardır:

Hatîboğlu (ö. 838/1435'ten sonra), *Letâyifnâme*: Eser, İbn Berkî diye maruf Muslihuddin Muhammed'in *Sûre-i Mülk Tefsiri* adlı Arapça eserinin manzum çevirisidir. 1414'te telif edilen eser, aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile yazılmıştır. Toplam 3910 beyit olup (Uzun, 1997) Veysi Sevinçli (1996) ve Hanifi Vural (1999) tarafından iki farklı doktora tezinde tanıtılmıştır.

- Hatîboğlu, *Ferah-nâme*: Eser, 1426 yılında telif edilmiş olup, Darîr'in *Yüz Hadis ve Yüz Hikâye* tercümesinden istifade edilerek yazılmıştır. 6091 beyitten oluşan eser (Uzun, 1997) “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile yazılmıştır. Eser üzerinde Hatice Şahin tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır (1993).
- Nakşî-i Akkirmânî (ö. 1065/1655), *Manzûme-i Gavriye*: Eserde pek çok ayetim manzum tefsiri yer almaktadır. 4029 beyitten oluşan mesnevî aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile yazılmıştır. Eser hakkında A. Halim Ulaş'a ait bir yüksek lisans tezi vardır (1993).

1.1.2. İlmihal

Türk edebiyatı nazım geleneğinde dinî muhtevalı eserlerden biri de manzum ilmihallerdir. Fıkha dair eserlerde bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu tür eserlerde inanç ve ibadet esasları, İslam'ın fertlere ve toplumlara dair prensipleri, tavsiyeleri, emirleri ve yasakları ele alınmıştır (Kırkıl, 2006).

- Devletoğlu Yûsuf (ö. 828/1424'ten sonra): *Vikâye Tercümesi*: Anadolu sahasında yazılmış ilk Türkçe manzum fıkıh kitabıdır. 1424'te tercüme edilmiştir. Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel'in *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâ'ili'l-Hidâye* adlı eserin doğrudan tercümesi olmayıp bu eserden faydalanılarak meydana getirilmiştir (Özkan, 1994). Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile yazılan mesnevî Bilal Aktan tarafından yapılan bir doktora tezinde 7006 beyit olarak transkribe edilmiştir (2002).
- Halîl-i Mar'aşî (ö. 998/1589-1590), *Ravzatü'l-îmân*: Asıl adı Mustafa b. Yûsuf olan Halîl tarafından mesnevî nazım şekli ile yazılan eser 1578'de telif edilmiştir. Farklı kütüphanelerde yer alan yazmalarda beyit sayısı 1110, 1118 ve 1014 şeklindedir. Aruzun 4 farklı kalıbına göre yazılmış olup bunlar “mefâilün mefâilün feülün”, “fâilâtün fâilâtün fâilün”, “mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün” ve “fâilâtün fâilâtün fâilâtün

fâilün”dür (Kırkıl, 2006). Eser hakkında Lütfi Alıcı ve Gülcan T. Alıcı'nın müşterek hazırlayıp yayınladıkları bir kitap vardır (2012).

- Manastırlı Mehmed Rıfat Bey (ö. 1325/1907), *Manzum İlmihal*: Muhatap kitlenin çocuklar olduğu eser 247 beyit olup aruzun “müstefilâtün müstefilâtün” vezni ile yazılmıştır. Eser 1895 yılında Emin Bey tarafından Mahmut Bey Matbaasında basılmıştır. Eser Harun Kırkıl tarafından bir makalede tanıtılmıştır (2006).

1.1.4. Akâidnâme

Türün ilk örneklerine Arap edebiyatında rastlanmaktadır. Fars edebiyatında az da olsa örneği olan akâidnâmeler Türk edebiyatında bir hayli fazladır. Yazılan eserlerin bir kısmı telif, bir kısmı tercümedir. Akaid esaslarının zikredildiği bu tür eserler dinin temel metinlerinden olması hasebiyle kelâm ilminin öğretici olması nedeniyle de din eğitiminin kapsamına girmektedir. (Akçay, 2011). Yazılan manzumelerden bazıları şunlardır:

- Duhânîzâde Velî, *Zübdetü'l-akâ'id*: Eser, Nûreddin Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) *İtikâd-nâme* adlı eserinin manzum çevirisidir. 1571 yılında telif edilmiş olup 395 beyittir. Eser aruzun “feilâtün mefâilün feilün vezniyle yazılmıştır. Eser hakkında doğrudan bir çalışma olmayıp Ali İhsan Akçay tarafından bir doktora tezinde tanıtılmıştır (2011).
- Rızâî (ö. 1100/1689), *Nazmu'l-Leâlî*: Eser, asıl adı İshak b. Hasan ez-Zencânî et-Tokadî tarafından 1687 yılında telif edilmiştir. 288 beyitten müteşekkil olan eser Özfırat tarafından 8 nüsha esas alınarak oluşturulan tenkitli metinde 327 beyittir. Aruzun “mefâilün mefâilün Feülün” vezni ile yazılan eser hakkında (Akçay, 2011) Seyfullah Korkmaz'a ait bir kitap (2004), Bayram Özfırat'a ait bir yüksek lisans çalışması (2006) mevcuttur.

1.1.6. Mahşernâme/Kıyâmetnâme

Genel olarak ölüm, kıyamet, mahşer gibi mevzuların Türk edebiyatında manzum veya mensur olarak işlendiği eserlerdir. Daha çok ahvâl-i âhîret, ahvâl-i kabir, ahvâl-i kıyâmet, ahvâl-i mevt veya mevtâ, ahvâl-i mahşer, mahşernâme, kıyâmetnâme gibi pek çok farklı başlıklarla isimlendirilmişlerdir (Şengün, 2019).

- İbrahim b. Mahmûd Lârendevî, *Kitâb-ı Ahvâl-i Mevt*: Ankara Milli Kütüphanede 06 Mîl Yz 6772/1 numarada, 1^b-15^a varakları arasındadır (Şengün, 2019). Eserde 6 bölüm olup başlıkları ve vezinleri şöyledir: “Ahvâl-i Mevt” (fâilâtün fâilâtün fâilün), “Şiir” (mefâilün mefâilün

mefâilün mefâilün), “Ahvâl-i Bulut” (fâilâtün fâilâtün fâilün), “Ahvâl-i Tamu” (fâilâtün fâilâtün fâilün), “Ahvâl-i Melekü'l-Mevt” (fâilâtün fâilâtün fâilün), “Ahvâl-i Vefât-ı Muhammed Mustafâ” (fâilâtün fâilâtün fâilün). Eser hakkında Ümran Yaman tarafından bir makale yayınlanmıştır (2018).

1.1.7. Fütüvvetnâme

Arapça, genç, mert, yiğit, cömert, yardımsever, delikanlı, fedakâr anlamlarındaki “feta” kelimesinden gelen fütüvvet Allah’ın emir ve yasaklarına, Hz. Peygamber’in sünnetine uymayı, Allah dostlarıyla hemhâl olma tarzını ve bunun kurumsal hâlini ifade eder. Bu muhtevaya bağlı, fütüvvet teşkilatı içerisinde yer alan mensupların usul ve erkanını içeren yönetmeliklerin yer aldığı eserlere fütüvvetnâme denir. Arapça ve Farsçanın yanı sıra Osmanlı’da Türkçe olarak yazılmış pek çok örneği görmek mümkündür. Konuyla ilgili en kapsamlı çalışma Gölpınarlı’ya aittir (Erdem, 2021).

- Dâ’î (XV. yüzyıl), *Fütüvvetnâme*: Eser, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu 12881/Y4 numarada yer alan tek nüshasından hareketle -alıntı Farsça beyitlerle birlikte- 2359 beyittir. Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile yazılmıştır. Eser M. Fatih Köksal tarafından neşredilmiştir (2019).
- Esrâr Dede (ö. 1211/1797), *Fütüvvet-nâme-i Esrâr*: Esrâr Dede’nin *Divan*’ında yer alan eser şairin vefatından bir yıl önce 1796’da telif edilmiştir. Aruzun “fâilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılan eser toplam 176 beyittir (Genç, 2000). Eser H. Ali Kasır tarafından bir makalede tanıtılmıştır (1993).

1.1.8. Kutsal Yerler ile İlgili Olan Eserler

Bu tür eserlerde genellikle şair, hac vazifesini yerine getirmek için kutsal toprakları ziyaretini anlatır. Hac seyahatnamesi de diyebileceğimiz bu tür eserlerde yolculuk boyunca görülen şehirlerle kutsal toprakların anlatıldığı eserlerde ayrıca hac vazifesinde uyulması gereken kurallar, emir ve yasaklar vs. de anlatılır.

- Ahmed Fakîh, *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi’ş-şerîfe*: Ahmed Fakîh’e ait olan eser şairin hac yolculuğunu anlatmaktadır. Şair bu yolculukta Kudüs, Şam, Medine, Mekke şehirleri ve buralardaki mukaddes yerleri anlatmıştır. Aruzun “mefâilün mefâilün feülün” vezni ile yazılan eserin elde bulunan tek nüshası British Library Or. 9847 numarada kayıtlı mecmuanın 1b-21b sayfaları arasındadır. Eser, mesnevî metni ve farklı

nazım şekillerinde yazılmış şiirlerle toplam 339 beyittir (Kolbaş, 2021). Eseri Hasibe Mazıoğlu neşretmiştir (1974).

- Gubârî (ö. 974/1566), *Menâsikü'l-hacc*: Eser zindanda yazılması bakımından hayli dikkat çekicidir. Kanuni Sultan Süleyman'a sunulan eserde şair, zindanda çektiği sıkıntıları, işlediği günahlardan ötürü tövbe ve istiğfarları, hacı adaylarına nasihatleri, haccın şartları ve dikkat edilmesi gereken kuralları vs. anlatmaktadır. Mesnevî nazım şekliyle 370 beyitten oluşan eser aruzun “fâilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılmıştır. Eseri Muhittin Eliaçık yayınladığı bir makalede tanıtmıştır (2004).

1.1.9. Maktel

Mersiye'nin bir türü olup Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesini konu alan eserlerdir. Arapça ve Farsça örneklerine rastlanmakla birlikte Türk edebiyatında türe çokça rağbet edilmiştir.

- Lâmi'î Çelebi (ö. 938/1532), *Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl*: Lâmi'î, bu eserini Vâiz Mollâ Arab'ın (ö. 938/1531) “Maktel-i Hüseyin'i okumak küfürdür” sözüne kızarak yazmıştır. Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmıştır (Arslan, 2001). 992 beyit olan eserle ilgili Harun Arslan'a ait bir yüksek lisans tezi (2001) ile Ertuğrul Ertekin'e ait bir kitap çalışması vardır (2012).
- Yahyâ b. Bahşî (ö. 940/1534-35), *Maktel-i Hüseyin*: 1500'de telif edilen eser 972 beyitten oluşmaktadır. Eserde beş farklı vezin kullanılmıştır. Bunlar “müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün”, “mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün”, “fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün”, “fâilâtün fâilâtün fâilün” ve “mefâilün mefâilün feülün”dür (Gülsüm, 2019). Eserle ilgili Süleyman Eroğlu tarafından bir bildiri metni (2010), Mehmet Akif Gülsüm tarafından bir yüksek lisans tezi yapılmıştır (2019).

1.2. HZ. PEYGAMBER İLE İLGİLİ OLAN MESNEVÎLER

Hz. Peygamber'in hayatını, doğumunu, peygamberliğini, peygamberliği süresince yaşamış olduğu önemli olayları, hicretini, miracını, mucizelerini vs. konu alan eserler bu grupta yer almaktadır.

1.2.1. Mevlid

Hz. Peygamber'in doğumu, hayatı, mucizeleri, gazaları, güzel ahlakı, vefatı gibi konuların işlendiği türdür. Çoğunlukla mesnevî nazım şekli ile yazılan mevlidlerin en meşhuru Süleyman Çelebi'ye (ö. 825/1422) ait *Vesîletü'n-necât*'tır.

- Za'îf (XV. yüzyıl), Mecma'u'l-Envâr: Türk edebiyatının ilk örneklerinden olup ayrıca en hacimli mevlidlerindedir. Mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır. 1736 beyittir. Eserde aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” ve “mefâilün mefâilün feûlün” kalıpları kullanılmıştır. 1490 yılında telif edilen eserde doğum bahsinin yanı sıra mucize, miraç, Hz. Hatice, Hz. Alî, Hz. Ebû Bekir, Hz. Osmân ve Hz. Hamza'nın Müslüman oluşları ve vefat gibi konulara yer verilmektedir (Köksal, 2014). Eser hakkında Zuhâl Kültürel'a ait bir makale (2003) ve bir kitap (2009) çalışması vardır.
- Süleymân Nahîfî (ö. 1151/1738), *Mevlidü'n-Nebî*: Eser aruzun “müfteilün müfteilün fâilün” kalıbıyla yazılmış bir mesnevîdir. 1111 beyitten oluşan manzumede Hz. Peygamber'in soyunu temizliği, annesinin soyu, doğumu, doğumunda annesinin gördükleri, süt anneye verilmesi, göğsünün yarılması gibi hadiseler anlatılmıştır (Ceyhan, 2000). Eserle ilgili Yusuf Karaca'ya ait bir yüksek lisans tezi (1997) ile Âdem Ceyhan'a ait bir makale vardır (2000).

1.2.2. Siyer

Siyer-i Nebî, Sîretü'n-Nebî gibi başlıklarla manzum, mensur veya manzum-mensur kaleme alınan eserlerde Hz. Peygamber'in hayatı ele alınmaktadır. Arap, Fars edebiyatlarında olduğu gibi çok sayıda Türk edebiyatında da örneği bulunan türün ilk müellifi Erzurumlu Kadî Darîr'dir (XIV. yüzyıl).

- Molla Velî (XV. yüzyıl), *Sîretü'n-Nebî*: Manzum *Siyer-i Nebî*'lerin ilki sayılan Velî'ye ait eser 1468'te telif edilmiştir. Mesnevî nazım şekliyle yazılan eserde aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” ve “mefâilün mefâilün feûlün” kalıpları kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in hayatı belli bir kronoloji ile anlatılmayan eser yaklaşık 18000 beyit olup en hacimli manzum siyerlerden addedilir (Özfirat, 2014). Eser üzerine Bayram Özfirat bir doktora tezi hazırlamıştır (2016).
- Abdulfettah Şefkat Efendi (ö. 1242/1826), *Manzûme-i Siyer-i Nebî ve Fezâ'il-i Evlâd-ı Resûl*: Eser, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi numara 870'te kayıtlıdır. 1231 beyitten müteşekkil eser aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile yazılmıştır. Hz. Peygamber'in çeşitli vasıflarının övüldüğü eserde daha çok mucizelerine, peygamberlik ile vazifelendirilmesine değinilmiştir (Sürer, 2016). Eserle ilgili Fatma Nur Sürer tarafından 2016 yılında yapılmış bir yüksek lisans tez vardır.

1.2.3. *Bi'setnâme*

Hz. Peygamber'e peryamberlik vazifesinin verildiği olayı anlatan eserlerin genel adıdır.

- Şeyhülislâm İshâk Efendi (ö. 1147/1734), *Bi'set-nâme*: Mesnevî nazım şekliyle yazılan eser toplam 278 beyittir. Müstakil olarak olmasa da müellifin Divan'ında yer alan eser aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılmıştır. Eserde Hz. Peygamber'in doğumu, vahye muhatap oluşu, mucizeleri anlatılmıştır (Doğan, 1997). Eser hakkında Muhammed Nur Doğan'a ait bir makale vardır (1997).

1.2.4. *Hicretnâme*

Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye yaptığı göçü konu alan eserlere denir. Farklı nazım şekilleri ile örneklerine rastlanılmakla birlikte müstakil mesnevîler de vardır.

- Mustafa Fevzî b. Nu'mân (ö. 1343/1924), *Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn*: Eser, 207 beyitlik bir mesnevî olmakla birlikte eserde kaside ve başka nazım şekilleriyle kaleme yazılmış manzumeler de yer almaktadır. Mesnevî kısmı aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâilün” kalıbı ile yazılmıştır. Eser müellifin ifadesiyle Hz. Peygamber hakkında devrin bazı yayın organlarında yer alan inkâr içerikli ifadelerle cevap olarak yazılmıştır (Kiremitçi, 2017). Eser hakkında Ferdi Kiremitçi'ye ait bir makale vardır (2017).

1.2.5. *Mi'râciyye*

Hz. Peygamber'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya, oradan da huzûr-ı İlahî'ye yaptığı gece yolculuğunu anlatan eserlerdir. Manzum, mensur çok sayıda örneği olan tür müstakil olduğu gibi Divanlarda farklı nazım şekilleri ile de yer almıştır.

- Nâyî Osmân Dede (ö. 1142/1729), *Mi'râciyye*: Şair ve aynı zamanda bestekâr Nâyî Osman Dede, eserini mi'râc gecelerinde okunması için yazmıştır. Bu özelliği ile diğer mi'râciyyelerden ayrılan eser tevşihler hariç 102 beyittir. Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbı ile yazılmıştır (Akar, 1981). Eser hakkında Revnakoğlu (1954) ve Akar'a ait (1981) iki makale vardır.
- Mecîdî, *Hâzâ Mi'râciyye-i Risâlet-penâh Aleyhi's-selâm*: Eserin tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 4009'da bir mecmuanın 49b-55b varakları arasındadır. Hz. Peygamber'in mi'râc mucizesi ekseninde oluşturulan eser mesnevî nazım şekli ile yazılmış 289 beyittir. Aruzun “mefâilün mefâilün feûlün” kalıbı ile yazılmıştır

(Demirkazık, 2015). Eser, H. İbrahim Demirkazık tarafından bir makalede tanıtılmıştır (2015).

1.2.6. *Vefâtü'n-Nebî*

Hz. Peygamber'in vefatını konu alan eserlere denir. Siyer, Mevlid gibi eserlerde bir bölüm olarak yer aldığı gibi müstakil yazılanları da vardır.

- Ârif (ö. 842/1438'den sonra), *Vefâtü'n-Nebî*: 1438-39'da telif edilen eserin tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, numara 355'te kayıtlı olup, 157^b-207^a varakları arasındadır. Hâtimesindeki kayda göre 1402 beyit olan eserin mevcut tek nüshadaki beyit sayısı 1390'dır. Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbı ile yazılmıştır. Eserde kaside nazım şekli ile yazılmış bölümler de vardır (Tunç, 1996). Eser hakkında Semra Tunç'a ait bir doktora tezi vardır (1996).

1.2.7. *Şefâ'atnâme*

Hz. Peygamber'in ahirette ümmetine şefaet etmesi düşüncesi ile yazılan, bu hususta dua ve niyazda bulunulan eserlerdir. Türk edebiyatında ilk örnek Ömeroğlu (XIV. yüzyıl) adlı bir şair tarafından verilmiştir (Çelebioğlu, 2018).

- Yahyâ, *Şefâ'at-nâme*: Şairin kimliği hakkında bilgi olmayan eser Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü numara 4042'de kayıtlı dinî manzumelerin bulunduğu bir yazmanın 155^a-160^a varakları arasındadır. Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla ve mesnevî nazım şekliyle yazılan eser toplam 154 beyittir (Kayalık-Şahin, 2022). Eserle ilgili Duygu Kayalık Şahin'e ait bir makale yayınlanmıştır (2022).

1.2.8. *Hilye*

Hz. Peygamber'in fizikî ve ahlakî özelliklerin anlatıldığı eserlere denir. Manzum, mensur örnekleri bulunan Hilye'nin en meşhur şairi Hâkânî'dir.

- Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi, *Hilye*: Eserin iki nüshası olup Fatih Üniversitesi Kütüphanesi, Şefik Can Nadir Eserler Bölümü ve Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Buhari Bölümü numara 330'da kayıtlıdır. Aruzun “mefâilü mefâilü feûlun” vezniyle yazılmıştır. Toplam 267 beyittir (Yazar, 2007). Eser Sadık Yazar'a ait bir makalede tanıtılmıştır (2007).
- Süleymân Nahîfî (ö. 1151/1738), *Hilyetü'l-ibrâr*: 2870 beyitten oluşan eser Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Bölümü numara 41, Mihrişah Sultan Bölümü numara 399/1, Hamidiye Bölümü numara 252/1; İstanbul Üniversitesi TY 9848; Nuruosmaniye Kütüphanesi

numara 2812; Köprülü Kütüphanesi M. Asım Bey Bölümü numara 412’de yazma nüshaları bulunan eser aruzun “müfteilün müfteilün fâilün” kalıbı ile yazılmıştır (Usluer, 1994). Zekeriya Usluer (1994) ve Oya Yasav (1995), tarafından birer yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

1.2.9. Esmâ-i Nebî

Hız. Peygamber’in Kur’an ve hadislerde zikredilen isimleri ile Türk İslam kültürü içinde bugüne kadar ulaşan sıfat ve lakaplarını toplayan eserlerin genel adıdır (Yılmaz, 2004).

- Hasib-i Üsküdârî (ö. 1200/1785), Dürretü’l-esmâ: Bilinen tek nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi 4953 numarada kayıtlı Mecmû‘atü’r-Resâil’in 86^a-121^b varakları arasındadır. Mesnevî nazım şekliyle yazılmış olup 1032 beyittir. 842. Beyte kadar aruzun “mefâilün mefâilün feülun” kalıbı ile yazılan eserde bundan farklı 6 vezin daha kullanılmıştır (Öztürk, 2016). Eser üzerine Selçuk Öztürk tarafından yapılmış bir yüksek lisans tezi vardır (2016).

1.2.10. Kırk Hadis

Hız. Peygamber’in kırk hadisine yer veren eserlerin genel adıdır. Hadis-i erba‘în adıyla da bilinir. Arpça çok örneği olmamakla birlikte Farsça ve Türkçe yazılmış çok sayıda hadis-i erba‘în vardır. Türk edebiyatında yer alan ilk örnekler çeviri ve şerhlerden oluşup daha sonra müstakil eserler de kaleme alınmıştır (Şener ve Yıldız, 2003).

- Kemal Ümmî (ö. 880/1475) *Kırk Armağân*: Türün ilk örneklerinden sayılan eser aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Yapılan son araştırmaya göre 210 beyit olarak neşredilmiştir. Abdülkadir Karahan eser hakkında kırk hadis tercümesi açıklamasında bulunurken, bazı araştırmacılar bir hadisin tercümesi olacağı yönünde tespit bulunmuşlardır. Ancak eserin tam olarak kırk hadis ya da bir hadisin şerhi değil pek çok hadisten iktibas ya da telmih yoluyla yararlanılan bir eser olduğu tespit edilmiştir (Altınova ve Öksüz, 2020). Eserle ilgili bir makale yayınlanmıştır (2020).

1.2.11. Yüz Hadis

Hız. Peygamber’in yüz hadisine yer veren eserlerin genel adıdır. Daha çok tercüme türü eserlerdir.

- Hatîboğlu, *Ferahnâme*: Manzum yüz hadis tercümesi türünde yazılan eser yüz hadisi ve bu hadislerle ilgili yüz hikâyeyi içermektedir. Arapçadan nazmen tercüme edilen eserin 8 nüshası olup “mefûlü fâilâtü

mefâilü fâilün” kalıbıyla yazılmış bir naat dışında aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile yazılmıştır. 6091 beyittir. Eser üzerine üç doktora (Coşan, 1965; Öztürk, 1984; Şahin, 1993), bir yüksek lisans (Zümrütler, 1994) tezi hazırlanmıştır (Yörür, 2015).

1.3. TASAVVUFÎ MESNEVÎLER

Tasavvufu, tasavvuf prensiplerini anlatan ve tasavvuf denilince akla ilk gelen Mevlânâ'nın eserlerinin çeviri ve şerhlerinden oluşan eserler bu grupta yer almaktadır.

1.3.1. Tasavvufu Anlatan Eserler

Yûnus Emre'nin *Risâletü'n-nushiyye* adlı mesnevîsi, Gülşehrî'nin (ö. 717/1317'den sonra) *Mantiku't-tayr* ve *Feleknâme*'si, Dede Ömer Rûşenî'nin (ö. 892/1487) *Miskînliknâme* ve *Neynâme*'si, Alî Şîr Nevâî'nin (ö. 906/1501) *Lisânü't-tayr*'ı, Dervîş Hayâlî'nin (XV. yüzyıl) *Ravzatü'l-envâr*'ı, Dervîş Şemseddin'nin (ö. 919/1513'ten sonra) *Dehmurg*'u, Ahmed-i Rıdvân'ın (ö. 935-945?/1528-1538?) *Rıdvâniyye*'si, Şâhidî'nin (ö. 957/1550) *Gülşen-i Vahdet*'i, Za'îfî'nin (ö. 964/1557'den sonra) *Gülşen-i Sîmurg*'u, Bursalı Rahmî'nin (ö. 975/1567-68) *Gül-i Sad-berg*'i, Ârifî'nin (ö. 1563/?) *Ravzatü't-tevhîd*'i, Şemseddin-i Sivasî'nin (ö. 1006/1597) *Gülşen-âbâd*'ı, Nev'îzâde Atâî'nin (ö. 1045/1635) *Nefhatü'l-ezhâr* ve *Sohbetü'l-ebkâr*'ı bu kapsamdaki eserlerden bazılarıdır.

- Fedayî Mehmed Dede (ö. 1065/1655), *Mantık-ı Esrâr*: Eser, Ferîdüddin-i Attâr'ın (ö. 618/1221) *Mantiku't-tayr* adlı eserinin manzum çevirisidir. 1635-36'te telif edilen eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde çeşitli nüshaları tespit edilmiştir. 4611 beyittir ve aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile yazılmıştır (Averbek, 2017). Eserle ilgili bir yüksek lisans tezi (Şimşek, 1993) ve bir makale vardır (Averbek, 2017).

1.3.2. Tasavvuf Prensiplerini Anlatıp Öğretmek Amacı ile Yazılan Eserler

Âşık Paşa'nın (ö. 733/1332) *Garîbnâme*, *Fakrnâme* ve *Vasf-ı Hâl*'i, Ârif'in *Mürşidü'l-ubbâd*'ı, Hatîboğlu'nun *Bahrü'l-hakâyık*'ı, Abdurrahîm Karahisârî'nin (ö. 901?/1495-96?) *Vahdetnâme*'si, Bâyezîd-i Rûmî'nin ö. (1516'dan sonra?) *Sırr-ı Cânân*'ı, Nidâ'î'nin (ö. 975/1567?) *Genc'i Esrâr-ı Ma'nî*'si, Gelibolulu Âlî'nin (ö. 1008/1600) *Riyâzü's-sâlikîn*'i, Şah Velî'nin (ö. 1532/1604) *Risâletü'l-bedriyye*'si, Şânî Mehmed'in (ö. 1019/1610) *Gülşen-i Efkâr*'ı, Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin (ö. 1655/1065) *Müfîd ü Muhtasar*'ı, Aziz Mahmûd Hudâyî'nin (ö. 1038/1628) *Necâtü'l-garîk fi'l-cem'i ve't-tefrîk*'i, Aşkî Mustafa Efendi'nin (ö. 1288-1294/1871-1877) *Vahdetnâme*'si bu kapsamda sayabileceğimiz mesnevîlerden bazılarıdır.

- Abdurrahîm Karahisârî, *Vahdetnâme*: 1460-61’de telif edilmiştir. Vahdet-i vücûd düşüncesinin etkili olduğu, ahlaki ve tasavvufî nitelikteki eser aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile yazılmıştır. Çeşitli çalışmalarda beyit sayısı 3030, 4000, 4250 ve 4267 olarak verilmiştir. Eserle ilgili bir yüksek lisans tezi ve iki de doktora çalışması yapılmıştır (Akçay, 2014).

1.3.3. Temsilî Olarak Tasavvufu Anlatan Eserler

Ahmed-i Dâ’î’nin *Çengnâme*’si, Halîlî’nin (ö. 890/1485) *Firkatnâme*’si, Nev’î’nin (ö. 1007/1599) *Münâzara-i Tûtî vü Zâg* ve *Hasb-i Hâl*’i, Şânî Mehmed Efendi’nin (ö. 1019/1610) *Gülşen-i Efkâr*’ı, Şeyh Gâlib’in *Hüsn ü Aşk*’ı, Refî’-i Âmidî’nin (ö. 1231/1816) *Cân u Cânân*’ı, Keçecizâde İzzet Molla’nın (ö. 1245/1829) *Gülşen-i Aşk*’ı bu tür mesnevîler arasındadır.

- Şânî Mehmed Efendi, *Gülşen-i Efkâr*: 1730 beyitten oluşan, tasavvufî yönü ile dikkat çeken, sembolik bir dilin kullanıldığı mesnevî aruzun “fâilâtün mefâilün fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Biri Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi Bölümü numara 3731, ikisi İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi numara 1917 ve 3040’da olmak üzere 3 yazma nüshası tespit edilmiş ve yüksek lisans tezinde incelenmiştir.

1.3.4. Mevlânâ’nın Mesnevî’sinin Çeviri ve Şerhleri

Mu’înî’nin (XV. yüzyıl) *Mesnevî-i Murâdiyye*’si, Dede Ömer Rûşenî’nin *Neynâme*’si, Cemâlî-i Halvetî’nin (ö. 899/1494) *Risâle-i Fakriyye*’si, Nahîfî’nin *Mesnevî-i Şerîfî*, Cevrî’nin (ö. 1065/1654) *Aynü’l-füyûz* ve *Hall-i Tahkîkât*’ı, Adnî’nin (ö. 1100/1689) *Nahl-i Tecellî*’si, Şeyh Mehmed Nazmî’nin (ö. 1112/1701) *Sırr-ı Ma’nevî*’si, Mehmed Şâkir’in (ö. 1252/1836) *Mesnevî-i Şerîf Ma’a Terceme-i Manzûme-i Türkî*’si, Mevlânâ’nın eserine yapılan şerh ve çevirilerden bazılarıdır.

- Mu’înî, *Mesnevî-i Murâdiyye*: Mesnevî’nin birinci cildinin manzum çevirisi olan eser 1436’da telif edilmiştir. 14.404 beyit olan eser kaynakların verdiği bilgiye göre Mesnevî’nin bilinen ilk manzum tercüme ve şerhidir (Yörür, 2014). Kemal Yavuz tarafından neşredilmiştir (2007).

1.3.5. İnan Edebiyatındaki Tasavvufî Mesnevîlerin Çevirileri ve Benzerleri

Tebriizli Ahmedî’nin (XV. yüzyıl) *Esrârname*’si, Huzûrî’nin (XVI. yüzyıl) *Esrârname*’si, Gülşehrî’nin *Mantıku’t-tayr*’ı (ö. 717/1317-18’den sonra), Alî Şîr Nevâî’nin (ö. 906/1501) *Lisânü’t-tayr*’ı, Gülşehrî’nin (ö. 717/1317-18’den sonra) *Feleknâme*’si, Şâhidî’nin (ö. 957/1550) *Gülşen-i Vahdet*’i, Şemsî’nin (XVI. yüzyıl) *Dehmurg*’u, Ârifî’nin (XVI. yüzyıl) *Ravzatü’t-tevhîd*’i, Bursalı

Rahmî'nin (ö. 975/1567-68) *Gül-i Sad-berg*'i, Yahyâ Bey'in (ö. 990/1582) *Gencîne-i Râz*'ı, Âzerî İbrâhîm Çelebi'nin (ö. 993/1585) *Nakş-ı Hayâl*'i, Cinânî'nin (ö. 1004/1595) *Riyâzû'l-cinân*'ı, Şemseddîn-i Sivasî'nin (ö. 1006/1597) *Gülşen-âbâd*'ı, Âlî'nin (ö. 1008/1600) *Tuhfetü'l-uşşâk*'ı, Nev'îzâde Atâî'nin (ö. 1045/1635) *Nefhatü'l-ezhâr* ve *Sohbetü'l-ebkâr*'ı, Fedâyî Dede'nin (ö. 1065/1655) *Mantık-ı Esrâr*'ı bu kapsamda değerlendirilebilir.

- Huzûrî, *Esrâr-nâme*: Eser, Attâr'ın aynı adlı mesnevîsinin manzum çevirisidir. 4503 beyit olup aruzun “mefâilün mefâilün feülün” vezni ile yazılmıştır. Eserle ilgili bir doktora tezi yapılmıştır (Çelebioğlu, 2011).
- Bursalı Rahmî, *Gül-i Sad-berg*: Eser, Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr* adlı mesnevîsine nazire olmakla birlikte daha çok Molla Câmî'nin *Tuhfetü'l-Ahrâr*'ı örnek alınarak yazılmıştır (Yazıcı, 2022). 1498 beyitten oluşan eser, aruzun “müfteilün müfteilün fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Eserle ilgili bir yüksek lisans tezi ve bir makale vardır (Erişen, 1990; 1992).

1.4. AHLÂKİ MESNEVÎLER

İslâm dininin ahlâkla ilgili konularını halka öğretmek maksadıyla yazılan eserler bu grupta yer almaktadır. Yazılan eserler daha çok Sa'dî'nin *Gülistân* ve *Bostân* adlı eserlerinin manzum tercümesi şeklindedir.

Hoca Mesud'un (XIV. yüzyıl) *Fehrengnâme-i Sa'dî'si*, Za'îfî'nin *Bâg-ı Behişt* ve *Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyih*'i, Emîrî'nin (XVI. yüzyıl) *Mir'atü'l-ibrâr* ve *Muhtârü'l-ahyâr*'ı, Üsküdarlı Sâfî'nin (ö. 1319/1901) *Cidâl-i Sa'dî Ba-Müddei'si*, Niğdeli İbrahim Hakkı Eroğlu'nun (ö. 1955) *Bostân Tercümesi* bu kapsamda değerlendirilebilir.

- İbrahim Hakkı Eroğlu, *Bostân Tercümesi*: Sa'dî'nin *Bostân* adlı Farsça mesnevîsinin manzum tercümesidir. *Çiçek Bahçesi* adıyla da bilinen eser 1945'te Niğde'de basılmıştır. 6+5 hece vezniyle yazılmış olup toplam 4138 beyittir (Güven ve Keleş, 2022).

1.5. NASİHAT İÇEREN MESNEVÎLER

Nasihatnâme veya pendnâme türü altında işlenmiş ahlâki-öğretici nitelikte eserler olup Türk edebiyatına İran ve Arap edebiyatlarından geçmiştir. Toplumlar ahlâkın teorik yönünden ziyade pratik yönüne önem vermişler, dinin emrettiği ve yasakladığı şeylerle gelenek ve töre ahlâkı içinde yapılması ve yapılmaması gereken davranışları bu tür eserlerde telif etmişlerdir (Keleş, 2011).

Ahmed-i Dâî'nin *Vasiyyet-i Nüşirevân-ı Âdil Be-Püsereş Hürmüz-i Tâcdâr*'ı, Yûsuf-ı Hakîkî Baba'nın (ö. 893/1487) *Muhabbetnâme'si*, Şeyh Eşref b. Ahmed'in (XIV-XV. yüzyıl) *Nasihatnâme'si*, Güvâhî'nin (ö. 1526'dan sonra)

Pendnâme'si, Ahmed-i Rıdvân'ın *Rıdvâniyye*'si, Yahyâ Bey'in (ö. 990/1582) *Usûlnâme*'si, Azmî'nin (ö. 990/1582) *Pendnâme-i Azmî*'si, Edirneli Nazmî'nin (ö. 993/1585) *Pendnâme*'si, Cinânî'nin (ö. 1004/1595) *Cilâu'l-kulûb*'u, Şemseddîn Sivâsî'nin (ö. 1006/1597) *Miratü'l-ahlâk ve Mirkâtü'l-eşvâk*'ı, Nâbî'nin (ö. 1124/1712) *Hayriyye*'si, Seyyid Mehmed Emirî Çelebi'nin (ö. 1137/1725) *Nasihâtname*'si, Vehbî'nin (ö. 1224/1809) *Lutfiyye*'si, Hüseyin Kudsi'nin (ö. 1304/1886) *Pend-i Mahdûmân*'ı bu kapsamdaki eserlerden bazılarıdır (Kartal, 2018).

- Ahmed-i Dâî, *Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil Be-Püsereş Hürmüz-i Tâcdâr: Vasiyyet-i Nûşirevân* adıyla da tanınan mesnevî, 115 beyittir. Aruzun “mefâilün mefâilün feülün” kalıbı ile yazılmıştır. Esere ait tek nüsha Burdur Vakıf ve Halkevi Kitaplığında numara 735'te kayıtlıdır (Yeniterzi, 2006). Eser, Emine Yeniterzi tarafından bir makalede tanıtılmıştır.

1.6. ANSİKLOPEDİ NİTELİĞİ TAŞIYAN MESNEVÎLER

Farklı alanlarda insanlara bilgi vermek amacıyla kaleme alınmış olan eserler bu grupta yer almaktadır.

1.6.1. Ansiklopedik Eserler

Bu tür eserlerde şair kendi döneminin farklı bilim dallarına ait terimlerini, efsane ve inançlarını, bunlarla ilgili çok sayıda terimi vs. açıklar.

- İbrahim bin Bâlî (ö. 893/1487-88'den sonra), *Hikmet-nâme*: Bâlî'nin bu eserini tam olarak ansiklopedik mahiyette hazırlanmış bir mesnevî hükmünde değerlendirmek mümkündür. Nitekim eserde “astronomi, dört unsur, dağlar, denizler, ülkeler, kasabalar, nehirler, su kaynakları, insan organları, meyve ve sebzeler, ağaçlar, çiçekler, evcil ve yabanî hayvanlar, günler, aylar, mevsimler, Arap, Fars, Eski Yunan, Süryanî, Türk ve genel İslâm Tarihi, sultanlar, devlet adamları, tarihî olaylar, dünya ve ahiret hayatı, Deccâl, Mesîh konularında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.” Eser, 12.753 beyit olup aruzun “mefâ'lün mefâilün feülün” vezni ile yazılmıştır. 893/1487-88'te telif edilen eserin 4 yazma nüshası mevcuttur. Eserle ilgili İstanbul Üniversitesi'nde 24 mezuniyet tezi ile Ali Şeylan (2003) ve Mustafa Altun'a (2003) ait iki doktora tezi yapılmıştır (Kutlar Oğuz, 2014).

1.6.2. Tıp ve Astroloji ile İlgili Eserler

Tıbbı dair risaleler ve astrolojik bilgilerin yer aldığı mesnevîler bu kapsama girmektedir.

- Ahmedî (ö. 812/1410'den sonra), *Tervîhu'l-ervâh*: Eser, Türk edebiyatında telif edilmiş ilk tıp mesnevîsidir. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan Bölümü numara 1681'de bulunan nüshada 10.084 beyittir. Aruzun “mefâilün mefâilün feülün” vezniyle yazılmıştır. Eserle ilgili Bedi Nuri Şehsuvaroğlu'na ait bir kitap (1954), Osman Özer'e ait bir doktora (1995) yazılmıştır (Uğur, 2021).
- Yazıcı Sâlih (ö. 811/1408-9'dan sonra), *Şemsiyye*: Kaynaklarda belirtildiğine göre astronomi üzerine kaleme alınan ilk Türkçe mesnevîdir. 811/1408-09 yılında telif edilmiş olup aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile yazılmıştır. Çok sayıda yazma nüshası bulunan eserin Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal Bölümü numara 766'daki nüshası 4724 beyittir (Çelebioğlu, 1976). Eserle ilgili Âmil Çelebioğlu bir makale (1976), Atilla Batur (1996) ve Sibel Sevinç (1999) 2 yüksek lisans tezi ve Mehmet Terzi (1994) bir doktora tezi hazırlamıştır.

1.6.3. Şu'arâ Tezkireleri ve Şairnâmeler

Genelde mensur yazılmakla birlikte manzum, mesnevî nazım şekli ile yazılmış şair biyografileri de mevcuttur.

- Güftî (ö. 1088/1677), *Teşrifâtü's-şu'arâ*: Eser 2270 beyit olup toplam yüz altı şairi içermektedir. Aruzun “fâilâtün mefâilün feülün” vezni ile yazılan eserde farklı nazım şekli ve vezinlerinde şiirler de vardır. Eserin dört yazma nüshası olup tümü karşılaştırılarak Kaşif Yılmaz tarafından bir doktora tezinde tanıtılmıştır (1983). Çalışma daha sonra kitap olarak da yayınlanmıştır (Yılmaz, 2001).

1.6.4. Hüsn-i Hat ile İlgili Eserler

Hüsn-i hat öğretimi ile ilgili yazılmış eserler bu kapsamda değerlendirilmektedir.

- Hâfızzâde Ebü'l-Meâlî (ö. 990/1582), *Risâle-i Hat*: Eserde yazının önemi, kalem açmanın, mürekkep hazırlamanın usulleri anlatılmış, ayrıca yazı çeşitlerinden bahsedilmiş, harflerin nokta hesabı ve birleşmesi anlatılmıştır (Schik, 2009). Eser Büyüyen Ay yayınevi tarafından neşredilmiştir (2014).

1.6.5. Ferâiz ile İlgili Eserler

Miras hukukundan bahseden eserlerdir.

- Sivaslı Kazancı-zâde Hâfız Osmân (XIX. yüzyıl), *Nazm-ı Ferâiz*: Miras hukuku konusunda manzum kaleme alınmış bir eserdir. Mesnevî nazım şekli ile yazılan eser 3706 beyittir. Vezni “fâilâtün fâilâtün fâilâtün

fâilün”dır. Ankara Millî Kütüphanede 06 Mil Yz A 4159 numarada kayıtlıdır (Güler, 2015). Eser Mehmet Güler tarafından bir makalede tanıtılmıştır.

1.6.6. Manzum Sözlükler

Manzum sözlükler özellikle çocuklara aruz öğretmek ve Arapça-Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını ezberletmek amacıyla yazılmışlardır (Kılıç, 2006).

- Şâhidî İbrahîm Dede (ö. 957/1550), *Tuhfe-i Şâhidî*: Manzum sözlükler içerisinde en meşhurlarından biridir. *Tuhfe-i Hüsâm* adlı esere nazire olarak yazılmıştır. Ankara Milli Kütüphanede kırktan fazla yazma nüshası, kırka yakın şerhi vardır (Kılıç, 2006). Eserde 184 fiil ile birlikte 1400 kelime yer almaktadır. Eserde Farsça kelimelerin Türkçe, Arapça, bazen sadece Arapça ya da Farsça karşılıklar verilmiştir (İmamoğlu, 2004). Eserle ilgili bir Eyüp Barlak bir doktora tezi hazırlamış (2020), yine A. Hilmi İmamoğlu tarafından bir kitap yayınlanmıştır (2004).

1.7. TARİHÎ, DESTANÎ VE MENKABEVÎ MESNEVÎLER

Okuyan kişide kahramanlık duygusu uyandıran ve içindeki cihad duygusunu canlandıran konusunu menkabelerden ya da tarihten alan mesnevîler bu grupta yer almaktadır.

1.7.1. Konusunu Menkabelerden Alan Eserler

Hz. Peygamber’in gazaları, tarihe mâl olmuş kahramanların savaşları, milletlere ait destanlar vs. konusunu menkabelerden alan eserler kategorisinde yer alır. İskender-nâme’ler, Gazavât-nâme’ler bunlara örnek verilebilir.

- Darendeli Bekâ’î (ö. 1200/1785), *Battâl-nâme*: Konusu Malatya’da geçen bu hikâyeye aruzun “mefâilün mefâilün feülün” kalıbıyla, mesnevî nazım şekli ile yazılmıştır. Bazı yerlerde bu veznin dışına çıkmıştır. 6689 beyitten oluşan eserle ilgili Cemil Gülseren tarafından bir yüksek lisans tezi ve Burhan Paçacıoğlu tarafından bir doktora tezi yapılmıştır (İlhan, 2020).

1.7.2. Konusunu Tarihten Alan Eserler

Özellikle tarihî şahsiyetlerin gösterdiği kahramanlıkların anlatıldığı eserler bu grupta değerlendirilebilir. Yine devletlerin zaferleri, herhangi bir adanın, kalenin vs. fethi bu tür eserlerin konusunu teşkil etmektedir.

- Gubârî (XVI-XVI. yüzyıl), *Gazavât-nâme-i Midilli*: Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü numara

1285'tedir. Aruzun “mefâilün mefâilün feülün” vezni ile yazılmıştır. Mesnevî nazım şekli ile yazılan eser 1428 beyittir. Eserde Midilli savunması konu edinilmiştir (Özkan, 2008). Eser Ömer Özkan tarafından bir makalede tanıtılmıştır (2008).

1.8. AŞK MESNEVÎLERİ

Edebiyatta çokça örneği bulunan sanat ve estetik yönü ön planda olan aşk ve macera türündeki eserler bu grupta yer almaktadır. Sayıları çok fazla olduğu için meşhur isimler ve eserlerine yer verilecektir. Çalışmanın bu bölümünde Ahmet Kartal'ın *Doğu'nun Uzun Hikâyesi: Türk Edebiyatında Mesnevî* adlı eserinden yararlanılmıştır.

1.8.1. Yûsuf u Züleyhâ

Âşık Paşa *Yûsuf u Züleyhâ*; Suli Fakîh: *Yûsuf u Züleyhâ*; Şeyyâd Hamza: *Yûsuf u Zelîhâ*; Kadı Darîr: *Yûsufu Züleyhâ*; Garîb: *Yûsufu Züleyhâ*; Tebrizli Ahmedî: *Yûsuf u Züleyhâ*; Ahmed Câm-ı Jendefîl: *Yûsuf u Züleyhâ*; Alî Şîr Nevâyî: *Yûsuf u Züleyhâ*; Hamdullâh Hamdi: *Yûsuf u Züleyhâ*; Çâkerî: *Yûsuf u Züleyhâ*; Kemâl Paşa-zâde: *Yûsuf u Züleyhâ*; Yahya Bey: *Yûsuf u Züleyhâ*; Şerîfi: *Yûsuf u Züleyhâ*; Gubârî: *Yûsuf u Züleyhâ*; Oflu Bilâl Efendi: *Yûsuf u Züleyhâ*; Köprülüzâde Es'ad Paşa: *Yûsuf u Züleyhâ*; Kerküklü Muhammed Nevrûzî: *Yûsuf ile Zelîhâ*; Ahmed Mürşîdî: *Yûsuf u Züleyhâ*

1.8.2. Hüsrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn

Kutb: *Hüsrev ü Şîrîn*; Fahrî: *Hüsrev ü Şîrîn*; Şeyhî: *Hüsrev ü Şîrîn*; Fahrî: *Hüsrev ü Şîrîn*; Alî Şîr Nevâyî: *Ferhâd u Şîrîn*; Ahmed-i Rıdvân: *Hüsrev ü Şîrîn*; Muhdî: *Hüsrev ü Şîrîn*; Sadrî: *Hüsrev ü Şîrîn*; Hayâtî: *Hüsrev ü Şîrîn*; Âhî: *Hüsrev ü Şîrîn*; Harîmî: *Ferhâd u Şîrîn*; Celîlî: *Hüsrev ü Şîrîn*; Lâmi'î Çelebi: *Ferhâd u Şîrîn*; Ârif Çelebi: *Hüsrev ü Şîrîn*; Kastamonulu Şânî: *Ferhâd-nâme*; İmâm-zâde Ahmed: *Hüsrev ü Şîrîn*; Hafîfe: *Hüsrev ü Şîrîn*; Rûmî: *Şîrîn ü Şîrûye*; Ömer Bâkî: *Hüsrev ü Şîrîn*.

1.8.3. Leylâ vü Mecnûn

Gülşehrî: *Dâstân-ı Leylâ vü Mecnûn*; Âşık Paşa: *Leylâ vü Mecnûn*; Alî Şîr Nevâyî: *Leylâ vü Mecnûn*; Şâhidî: *Gülşen-i Uşşâk [Leylâ vü Mecnûn]*; Bihîştî: *Leylâ vü Mecnûn*; Hamdullâh Hamdi: *Leylâ vü Mecnûn*; Ahmed-i Rıdvân: *Leylâ vü Mecnûn*; Kadîmî: *Leylâ vü Mecnûn*; Celîlî: *Leylâ vü Mecnûn*; Sevdâî: *Leylâ vü Mecnûn*; Hakîrî: *Mecnûn u Leylâ*; Fuzûlî: *Leylâ vü Mecnûn*; Lârendeli Hamdi: *Leylâ vü Mecnûn*; Sâlih: *Leylâ vü Mecnûn*; Halîfe: *Leylâ vü Mecnûn*; Nâkâm: *Leylâ vü Mecnûn*.

1.8.4. Cemşîd ü Hurşîd

Ahmedî: *Cemşîd ü Hurşîd*; Cem Sultan: *Cemşîd ü Hurşîd*; Abdî: *Cemşîd ü Hurşîd*; Hubbî Ayşe Kadın: *Cemşîd ü Hurşîd*.

1.8.5. Hurşîd-nâme

Şeyhoğlu Mustafâ: *Hurşîd-nâme [Hurşîd ü Ferahşâd]*.

1.8.6. Işk-nâme

Mehmed: *Işk-nâme*.

1.8.7. Hecr-nâme

Celîlî: *Hecr-nâme*

1.8.8. Varka vü Gülşâh

Yûsuf-ı Meddâh: *Varka vü Gülşâh*; Priştineli Mustafâ Emînî: *Varka vü Gülşâh*; Hasan Ziyâ'î: *Varka vü Gülşâh*.

1.8.9. Vâmık u Azrâ

Lâmi'î Çelebi: *Vâmık u Azrâ*; Bihiştî Sinân: *Vâmık u Azrâ*; Kalkandelenli Mu'îdî: *Vâmık u Azrâ*; Câmî'î: *Vâmık u Azrâ*; Bursalı Hevâ'î Mustafâ: *Vâmık u Azrâ*; Kubûrî-zâde Abdurrahmân Rahîmî: *Vâmık u Azrâ*.

1.8.10. Hümâ vü Hümâyûn

Cemâlî: *Hümâ vü Hümâyûn [Gülşen-i Uşşâk]*.

1.8.11. Edhem ü Hümâ

Sâbit: *Edhem ü Hümâ*; Na'tî: *Edhem-nâme*.

1.8.12. Veyse vü Râmîn

Lâmi'î Çelebi: *Veyse vü Râmîn*; Bekâ'î: *Veys ü Râmîn*.

1.8.13. Gül ü Hüsrev

Tutmacı: *Gül ü Hüsrev*.

1.8.14. Süheyl ü Nev-bahâr

Mes'ûd bin Ahmed: *Süheyl ü Nev-bahâr*; Bihiştî Ahmed Sinân: *Süheyl ü Nev-bahâr*.

1.8.15. Şem' ü Pervâne

Zâtî: *Şem' ü Pervâne*; Lâmi'î Çelebi: *Şem' ü Pervâne*; Feyzî Çelebi: *Şem' ü Pervâne*; Mu'îdî: *Âyet-i Aşk*.

1.8.16. Şâh u Gedâ ve Şâh u Dervîş

Taşlıcalı Yahyâ: *Şâh u Gedâ*; Bursalı Rahmî: *Şâh u Gedâ*; İmâm-zâde Ahmed: *Şâh u Gedâ*; Beyânî: *Şâh u Gedâ*; Fuzûlî: *Şâh u Gedâ*; Güftî: *Şâh u Dervîş*; Alî: *Şâh u Dervîş*.

1.8.17. Mihr ü Mâh

Gelibolulu Mustafâ Âlî: *Mihr ü Mâh*; Kıyâsî: *Mihr ü Mâh*; Çorlulu Zarîfî: *Mihr ü Mâh*; Necâtî: *Mihr ü Mâh*; Azmî-zâte Hâletî: *Mihr ü Mâh*.

1.8.18. Mihr ü Müşterî

Hassân: *Mihr ü Müşterî*; Münîrî Ahmed Çelebi: *Mihr ü Müşterî*; Kiçi Mîrzâde Seyyid Yahya: *Mihr ü Müşterî*; Mollâ Mâşî-zâde Fikrî Dervîş: *Mihr ü Müşterî*; Azmî Pîr Mehmed: *Mihr ü Müşterî*; Ali bin Abdülazîz: *Mihr ü Müşterî*; Lokmân bin Seyyid Hüseyin: *Mihr ü Müşterî*.

1.8.19. Mihr ü Vefâ

Hâşimî: *Mihr ü Vefâ*; Ümmî Îsâ: *Mihr ü Vefâ*; Gelibolulu Âlî: *Mihr ü Vefâ*; Mustafâ Emînî: *Mihr ü Vefâ*.

1.8.20. Gül ü Bülbül

Fazlî: *Gül ü Bülbül*; İznikli Bekâ'î: *Gül ü Bülbül*.

1.8.21. Gül ü Nev-rûz

Zihnî: *Gül ü Nev-rûz*; Niğdeli Muhibbî: *Gül ü Nev-rûz*; Mu'îdî: *Gül ü Nev-rûz*; Abdî: *Gül ü Nev-rûz* [*Nüzhet-nâme-i Abdî*]; Sâbir Pârsâ: *Gül ü Nev-rûz*; Lutfî: *Gül ü Nev-rûz*.

1.8.22. Niyâz-nâme-i Sa'd u Hümâ

Abdî: *Niyâz-nâme-i Sa'd u Hümâ*.

1.8.23. Gûy u Çevgân

Lâmi'î Çelebi: *Gûy u Çevgân*.

1.8.24. Hüsn ü Dil

Yenipazarlı Vâlî: *Hüsn ü Dil*; Sabrî: *Hüsn ü Dil*.

1.8.25. Hüsn ü Nigâr

Bihiştî Ahmed Sinân: *Hüsn ü Nigâr*.

1.8.26. Salâmân u Absâl

Lâmi'î Çelebi: *Salâmân u Absâl*.

1.8.27. İşret-nâme

Revânî: *İşret-nâme*.

1.8.28. Hayr-âbâd

Nâbî: *Hayr-âbâd*.

1.8.29. Cemşâh u Alemşâh

Bihiştî: *Cemşâh u Alemşâh*.

1.8.30. Heft Peyker (Behrâm-ı Gûr)

Aşkî: *Heft Peyker*; Ahmed-i Rıdvân: *Heft Peyker*; Ulvî: *Heft Peyker*; Kudsî: *Heft Peyker*; Lâmi'î Çelebi: *Heft Peyker*; Behiştî: *Heft Peyker*; Alî Şîr Nevâyî: *Sebh-i Seyyâre*; Nev'î-zâde Atâyî: *Hefthvân*.

1.8.31. Beng ü Bâde

Fuzûlî: *Beng ü Bâde* (Kartal, 2018).

1.9. SERGÜZEŞT-NÂME ve HASB-İ HÂLLER

Kişilerin başlarından geçen olayları ve bu olayla ilgili duygu ve düşüncelerini doğrudan ya da kurmaca bir şekilde anlattıkları eserler bu grupta yer almaktadır.

- Güvâhî, *Gurbet-nâme*: Bilinen dört nüshası züerinden yapılan bir araştırmaya göre beyit sayısı 105'tir. "Münacat, asıl konunun anlatıldığı bölüm ve hâtimetü'l-kitâb" bölümlerinden oluşan kısa bir mesnevîdir. Eserin münacat bölümü "mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün" kalıbı ile diğer bölümleri "mefâilün mefâilün feülün" vezni ile yazılmıştır. Eserin yazılma sebebi şairin dünyayı gurbet yurdu görüp Allah'a kavuşacağı günün arzusuyla yandığını anlatmaktır (Demirkazık, 2022). Eserle ilgili Mehmet Hengirmen tarafından yapılmış bir yüksek lisans tezi (1977) ve H. İbrahim Demirkazık'a ait bir makale vardır (2022).

1.10. ŞEHR-ENGİZLER

Bir şehrin güzellikleri başta olmak üzere diğer doğal ve yapay güzelliklerini anlatan, tasvir eden eserler bu grupta yer almaktadır.

- Hayretî (ö. 941/1534), *Belgrat Şehr-engizi*: İki *Divan*'da biri mecmuada olmak üzere üç nüshasının çalışıldığı bir makalede toplam 261 beyit neşredilmiştir. Belgrat'ın ve güzellerinin anlatıldığı şiir mesnevî nazım şekli ile ve aruzun “mefâilün mefâilün feülün” kalıbı ile yazılmıştır (Çavuşoğlu, 1974). Eser hakkında Mehmed Çavuşoğlu tarafından yazılmış bir makale mevcuttur (1974).

1.11. SÛR-NÂMELER

Şehzadelerin sünnet düğünlerini, hanım sultanların evlenme merasimlerini anlatan eserler bu grupta yer almaktadır.

- Nâbî, *Sûr-nâme*: Eser, Sultan IV. Mehmed'in evlatları Şehzade Mustafa ve Şehzade Ahmed'in sünnet merasimleri için kaleme alınmıştır. Mesnevî nazım şekli ile yazılmış olup toplam 587 beyittir. Aruzun “feilâtün feilâtün feilün” vezni ile yazılmıştır. Ağâh Sırrı Levend tarafından 1944'te neşredilmiş, ayrıca Mehmet Arslan tarafından da çalışılmıştır (Özdemir, 2022).

1.12. SEYÂHAT-NÂMELER

Şairlerin bir yerden bir yere giderken yaşadıklarını, gördüklerini anlattıkları eserler bu grupta yer almaktadır.

- Nâtik (ö. 1129/1716-1717), *Tuhfetü'l-haremeyn*: Bir nüshası Ankara Millî Kütüphane'de Yz. A-3216'da kayıtlı olan eser, mesnevî nazım şekli ile yazılmıştır. Aruzun feilâtün mefâilün feilün kalıbı ile yazılan eser toplam 2789 beyittir. Şair, bu manzumede hac yolculuğunu ve bu yolculukta ziyaret ettiği yerleri anlatır (Aksoyak, 2012).

1.13. MİZAHÎ MESNEVÎLER

Yaşanmış bir hadiseyi veya olayı şaka, nükte yolu ile süsleyerek aktaran eserler bu grupta yer almaktadır.

- Şeyhî, *Har-nâme*: Türk mizah ve hicvinin önemli eserlerinden biridir. - *Har-nâme*, Mesnevî nazım şekliyle, aruzun “feilâtün mefâilün feilün” vezniyle yazılmıştır. 126 beyittir. Eser, Tahir Olgun (1949), F. Kadri Timurtaş (1971, 1981) ve Mehmet Özdemir (2011, 2017) tarafından neşredilmiştir (Ozan, 2022).

SONUÇ

Her beyti kendi arasında kafiyeli nazım şekli olan mesnevî, ilk kez Fars Edebiyatı'nda bir terim olarak kullanılmıştır. Arap edebiyatında mesnevî nazım şekline müzdevic ve hatta aruzun recez bahri ile yazıldığından ötürü recez veya urcûze adı da verilmiştir.

Beyit sayılarında bir sınırlandırma olmayışı şairlerin işledikleri konuyu diledikleri uzunlukta anlatmaya imkân sağlamıştır. Bu kolaylık genellikle hikâye niteliği taşıyan uzun eserlerin yazılmasında mesnevînin tercih edilmesini sağlamıştır.

Bu çalışmada konularına göre mesnevîler hakkında bir tasnif denemesi yapılmıştır. Böylelikle yazılmış olan eserler “Dinî Mesnevîler”, “Hz. Peygamber(sav) ile İlgili Olan Mesnevîler”, “Tasavvufî Mesnevîler”, “Ahlâkî Mesnevîler”, “Nasihat İçeren Mesnevîler”, “Ansiklopedi Niteliği Taşıyan Mesnevîler”, “Tarihî- Destanî ve Menkabevi Mesnevîler”, “Aşk Mesnevîleri”, “Sergüzeşt-nâme ve Hasb-i hâller”, “Şehr-engîzler”, “Sûr-nâmeler”, “Seyâhat-nâmeler” ve “Mizahî Mesnevîler” olmak üzere 13 başlık altında incelenmiştir. Ana başlıklar altında konuyla ilgili alt mesnevî türlerine de yer verilmiş ve her bir türe örnekler verilmek suretiyle çalışma tamamlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akar, M. (1981). Nâyî Osman Dede ve Mi'râciye'si. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 1-16.
- Akçay, A. İ. (2011). *Türk edebiyatında manzûm akâidnâmeler: İnceleme metin.* (Yayınlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Akçay, G. (2014). Abdurrahîm, Abdurrahîm Karahisârî. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/abdurrahim-abdurrahim-karahisari>
- Aksoyak, İ. H. (2012). Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'inin Edirneli Nâtık'ın Tuhfetü'l-Haremeyn'ine etkisi: hikâyeler, gelenekler, inanışlar... *Milli Folklor*, 24(95), 9-22.
- Aktan, B. (2002). *Devletoğlu Yûsuf'un vikâye tercümesi (inceleme-metin-dizin).* (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Alıcı, L. ve Tanıdır-Alıcı, G. (2012). *Halîlî-i Mar'aşî ravzatü'l-îmân tenkitli metin-sözlük-tpkıbasım.* Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.
- Altınova, M. ve Kandemir-Öksüz, Ş. (2020). XV. yüzyıl şairlerinden Kemâl Ümmî'nin kırk armağan mesnevîsi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(4), 888-949.
- Altun, M. (2003). İbrâhim İbn-i Bâlî'nin Hikmet-nâme'si (1b-149a) (inceleme-metin-sözlük-dizin). (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Arslan, H. (2001). Lâmi'î Çelebi kitâb-ı maktel-i âl-i Resûl (giriş-metin-inceleme-sözlük-adlar dizini). (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Atik, H. (2006). Nakşî-i Akkirmânî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/334. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Batur, A. (1996). Yazıcı Salih ve Şemsiyye'si. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Bayram Ö. (2006). *Tokatlı İshâk Efendi'nin nazmu'l-ulûm, nazmu'l-Le'âlî ve manzûme-i Keydânî adlı mesnevîleri (inceleme-metin).* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Ceyhan, Â. (2000). Süleyman Nahîfî'nin Mevlidü'n-Nebî mesnevîsi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, 89-141.
- Coşan, M. E. (1965). *Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri.* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çavuşoğlu, M. (1974). Hayretî'nin Belgrad Şehr-engizi. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, 325-356.
- Çelebioğlu, Â. (1975). Yazıcı Sâlih ve Şemsiyye'si. *İslâmî İlimler Dergisi*, 1, 171-218.

- Çiçekler, M. (2004). Mesnevî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/320-322. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirkazık, H. İ. (2015). Mecîdî'nin miraciye'si. *Turkish Studies*, 10(8), 849-886.
- Demirkazık, H. İ. (2022). Güvâhî'nin Gurbetnâme'si. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 25, 41-76.
- Doğan-Averbek, G. (2017). Fedayî Mehmed Dede, Mantık-ı Esrâr adlı manzum mantıku't-tayr tercümesi ve otograf nüshası. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3), 1490-1506.
- Doğan, M. (1997). Lale devri şairlerinden İshak Efendi'nin orijinal bir mesnevîsi: Bi'set-name. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 27, 101-168.
- Kayalık-Şahin, D. (2002). Yahyâ'nın Şefaathnâme'si. *Atebe*, 8, 211-231.
- Eliaçık, M. (2004). Gubârî'nin zindanda yazdığı menâsikü'l-hacc mesnevîsi. *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 105-114.
- Erdem, E. (2021). Fütüvvetnamelerin türleri ve farklı dillerde yazılmış bazı fütüvvetnamelerin içerikleri üzerine bir inceleme. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5, 88-113.
- Erişen, G. (1990). *Bursalı Rahmî ve Gül-i Sad-berg'i*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Erişen, G. (1992). Bursalı Rahmî ve Gül-i Sad-berg'i. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türkoloji Dergisi*, 10(1), 285-315.
- Erişen-Yazıcı, G. (2022). Gül-i Sad-berg (Rahmî). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/gul-i-sad-berg-rahmi>
- Erkan, M. (1997). Hatiboğlu. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/461-462. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eroğlu, S. (2010). Yahya Bin Bahşî ve maktel-i Hüseyin'i. *Çeşitli Yönleriyle Kербela Bildiriler Kitabı* (s. 43-61) içinde. C. II. Sivas.
- Ertekin, E. (2012). Bursalı Lâmi'î Çelebi maktel-i âl-i Resûl. İstanbul: Kevser Yayınları.
- Esra, E. (2012). Prof. Dr. Kemal Yavuz, Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ı (Gülşennâme) metin ve günümüz Türkçesine aktarma Kırşehir valiliği yayınları, 2 c., LVII+ 659 s. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37(37), 213-215.
- Feşel-Güzelışık, G. (1996). *Şeyyâd Hamza mi'râc-nâme*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Genç, İ. (2000). *Esrar Dede tezkire-i şu'arâ-yı Mevleviyye*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- Güler, M. (2015). Hâfız Osman Efendi'nin ferâiz lügâzları. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39(1), 181-226.
- Güven, M. ve Keleş, R. (2022). Eğitimci ve Şair Kimliğiyle İbrahim Hakkı Eroğlu. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 21(2), 1321-1362.
- İlhan, N. (2020). Darendeli Bekâyî'nin Battal-nâmesi'nin yeni bir nüshası. *Aydın Türklük Bilgisi*, 6(2), 235-254.
- İmamoğlu, A. H. (2004). *Farsça-Türkçe manzum sözlükler ve Şâhidî'nin sözlüğü inceleme-metin*. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Karpuz, H. Ö. (1991). Abdurrahîm Karahisârî'nin Vahdet-nâme'si (gramer incelemesi-metin-indeks). (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kartal, A. (2014). *Doğu'nun uzun hikâyesi: Türk edebiyatında mesnevî*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Kasır, H. A. (1993). Türk edebiyatında fütüvvet-nâmeler ve Esrar Dede'nin fütüvvetnamesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Haluk İpekten Armağanı*, 1, 107-130.
- Keleş, R. (2010). Türk edebiyatında nasihat. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, 183-209.
- Keskin, A. G. (2001). Abdurrahîm Karahisârî'nin hayatı eserleri ve vahdet-nâme mesnevîsinin tenkitli metni. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kılıç, A. (2007). Türkçe-Farsça manzum sözlüklerden tuhfe-i Şâhidî (metin). *Turkish Studies*, 2(4), 516-548.
- Kırkıl, H. (2006). Türk edebiyatında manzum ilmihal ve fıkıh kitapları ile son devre ait manzum bir ilmihal: Manastırlı Mehmed Rıfat Bey ve manzum ilmihali. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 433-473
- Kıstırak, S. (1999). Abdurrahîm Karahisârî'nin Vahdet-nâme'si (tenkitli metin sözlük). (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Kızılabdullah, Ş. (2004). *Hâkim Seyyid Mehmed Efendi hayatı, eserleri ve manzum şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kolbaş, O. (2021). Kitâbu evsâfi'l-mesâcidi's-şerîfe (Ahmed Fakîh). Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/kitabu-evsafil-mesacidi-s-serife-ahmed-fakih>
- Kolbaş, O. (2022). Har-nâme (Şeyhî). Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/har-name-seyhi>

- Köksal, M. F. (2014). Za'îf, Yahyâ, Hâcî Mustafâoğlu. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zaif-yahya-haci-mustafaoglu>
- Köksal, M. F. (2019). *Manzum fütüvvetnâme Tarsuslu Dâ'î*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Kurnaz, C. ve Tadcı, M. (1999). İbn İsâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20/91-92. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutlar-Oğuz, F. S. (2014). İbni Bâlî, İbrâhîm bin Bâlî, Bâlî oğlu İbrâhîm, İbrâhîm. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ibni-bli-ibrahim-bin-bali-bali.e.t>
- Kuzubaş, M. (2019). Fahreddin Rûmî'nin esmâü'l-hüsna şerhi. *Journal of International Social Research*, 12(68), 241-261.
- Külekcî, N. (1999). *XI-XX. yüzyıllar el yazması metinler ve özetleriyle mesnevî edebiyatı antolojisi*. Erzurum: Aktif Yayınevi.
- Kültüral, Z. (2003). Hacı Mustafaoğlu'nun mecma'u'l-envâr'ı ve söz varlığı üzerine. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 33, 127-140.
- Kültüral, Z. (2009). *Hacı Mustafaoğlu, mecma'u'l-envâr (tenkitli metin-inceleme)*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Mazıoğlu, H. (1974). *Kitâbu evsâfi mesâcidi's-şerîfe*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdemir, M. (2022). Sûr-nâme (Nâbî). Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/sur-name-nabi>
- Özer, O. (1995). *Ahmedî: Tervihü'l-ervâh (giriş-inceleme-metin)*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Özfirat, B. (2014). Türk edebiyatının manzum ilk siyeri: Velî'nin sîretü'n-nebî'si. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 12, 93-134.
- Özfirat, B. (2016). *15. yüzyıl şairlerinden Velî'nin sîretü'n-nebî'si*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özkan, Ö. (2008). Gazavat-nâme-i Midilli Türk Dili ve Kültür Tarihi Bakımından Değeri. *Bellekten*, 56(1), 113-126.
- Özkan, M. (1994). Devletoğlu Yûsuf. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/243-244. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, S. (2016). Hasîb'in dürretü'l-esmâ adlı mesnevîsi (inceleme-metin). (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Revnakoğlu, C. S. (1954). Mirâciye'nin Diktefon'a alınması, Bursa ve Üsküdar'da okunması münasebetiyle Kutb-i Nâyî Şeyh Osman Dede ve Mi'râciyesi I. *Yeni Tarih Dünyası*, 2(15), 616-634.

- Schik, I. C. (2009). Türkçe matbu hüsn-i hat literatürüne toplu bir bakış. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(14), 1-24.
- Sevinç, S. (1999). Yazıcı Salih'in Melhamesi (Kitabü'ş-Şemsiyye). (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Sevinçli, V. (1996). *Letayifname (giriş-inceleme-metin-sözlük)*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Seyfullah K. (2004). *Tokatlı İshak bin Hasan Rızâî nazmü'l-Leâlî (inceleme-tenkitli metin-sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınevi.
- Sürer, F. N. (2016). *Abdulfettah Şefkat Efendi'nin manzûme-i siyer-i nebî'si (metin-muhtevâ-tahlil)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Şahin, H. (1993). Ferahnâme (dil özellikleri-metin-söz dizini). (Yayınlanmamış doktora tezi). Malatya Üniversitesi, İnönü.
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1954). *Şair ve Hekim Ahmedî (hayatı ve eserleri)*. İstanbul: İsmail Akün Matbaası.
- Şener, H. İ. ve Yıldız, A. (2003). *Türk İslam Edebiyatı*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Şengün, N. (2019). Türk İslam edebiyatında bir nazım türü olarak ahvâl-i kıyâmetler ve şâiri bilinmeyen bir ahvâl-i kıyâmet üzerine. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 34-61.
- Şeylan, A. (2003). İbrâhim İbn-i Bâlî, Hikmet-nâme (inceleme-metin-sözlük-dizin) (149a-300a). (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şimşek, T. (1993). Fedayi Dede, Mantık-ı Esrâr: tenkidli metin-inceleme. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Terzi, M. (1994). Yazıcı Salih (Selahaddin): Kitabü'ş-Şemsiyye (Melhame-i Şemsiyye, dil özellikleri-metin-söz dizini). (Yayınlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Topal, A. (2007). Mesnevî'nin Türkçe manzum tercüme ve şerhleri. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 32, 39-51.
- Tunç, S. (1996). Ârif, hayatı, edebî kişiliği ve eserlerinin tenkidli metni inceleme-metin. (Yayınlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Uğur, F. (2021). Tervîhü'l-ervâh (Ahmedî). Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tervihul-ervah-ahmedi>
- Ulaş, A. H. (1998). *Nakşî Ali Akkirmani hayatı, edebi şahsiyeti ve Gavriye mesnevîsi tenkitli metin-inceleme*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

- Usluer, Z. (1994). *Süleyman Nahîfî hayatı, eserleri ve hilyetü'l-envâr'ı*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Vural, H. (1999). *Letâyif-nâme (giriş, transkripsiyonlu metin, gramatikal dizin)*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Yaman, Ü. (2018). Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış ahvâl-i mevt adlı eser üzerinde bir dil incelemesi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 4(2), 523-588.
- Yasav, O. (1995). *Hilyetü'l-envâr*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yavuz, K. (2007). Mu'înî'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si, tercüme ve şerhi (II. cilt metin). Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Yazar, S. (2007). Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi ve hilyesi. *Journal of Turkish Studies*, 2(4), 1026-1044.
- Yeniterzi, E. (2006). Ahmed-i Dâ'î'nin Vasiyet-i Nûşirevân adlı mesnevisi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 1-25.
- Yılmaz, A. (1998). Türk edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ şerhleri ve İbn-i İsâ-yı Saruhânî'nin şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 1-34.
- Yılmaz, A. (2004). Türk edebiyatında esmâ-i nebeviyye-i şerîfeyi tadât geleneği ve Müstakimzâde'nin mir'âtü's-safâ isimli risalesi. *İstem*, 2(4), 159-172.
- Yılmaz, K. (1983). *Güftî: hayatı, eserleri, edebî kişiliği, tezkireciliği ile dîvânı, zafer-nâmesi ve teşrifâtü's-şu'arâsının tenkidli metni*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Yılmaz, K. (2001). *Güftî ve teşrifâtü's-şu'arâsı*. Ankara: AKM Yayınları.
- Yörür, A. (2014). Mu'înî, Mu'în, Mu'înüddîn bin Mustafâ. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muini-muin-muinuddin-bin-mustafa>
- Yörür, A. (2015). Hatiboğlu, Muhammed. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hatiboglu-mdbir>
- Yusuf, K. (1997). Süleyman Nahîfî ve mevlidi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Zümrütler, H. (1994). *Hatiboğlu'nun Ferahnâme'si (transkribe metin)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

BÖLÜM 25

TÜRKİYE CUMHURİYETİ PARLAMENTO TARİHİNDE KADIN TEMSİLİ, TARİHSEL SÜREÇ, MEVCUT DURUM, SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ¹

Melike ÇAKIR²

Rıfat KARAKOÇ³

GİRİŞ

Kadınlar dünyanın farklı bölgelerinde haklarını kazanmak için türlü mücadeleler vermek zorunda kalmıştır. Kadınların zamanın farklı noktalarında ve dünyanın farklı uçlarında mücadele vermek zorunda kaldıkları haklarından biri de siyasal hakları olmuştur. Kadınlar siyasal hak mücadelelerinde sonuca ulaşmış olsa bile sahip oldukları hakları her zaman korumak için mücadele etmek zorunda bırakılmışlardır. Kadınların elde ettikleri siyasal hakları kullanmaları da siyasal hakları kazanma süreçlerinde olduğu gibi, oldukça güç olmuştur. Kadınlar erkeklerden geç girdikleri siyaset sahnesinde erkeklerden geride kalmış ve siyasete katılım noktasında erkeklerin sahip olduğu imkânlarla sahip olma konusunda bazı sorunlar yaşamışlardır ve bu süreç halen devam etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın temsili konusunda tarihsel sürece baktığımızda ise benzer bir durumla karşılaşmanın mümkün olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti döneminde ortaya çıkan parlamentoda yalnızca erkeklerin temsil edildiği bilinmekle birlikte kadınların temsili siyasal haklarını elde etmesinden sonra ancak cumhuriyetin ilanından sonra olmuştur. Türkiye'de kadınların siyasal haklarını kazanmasının ardından, kadınlar resmen parlamentoda temsil edilme hakkına sahip olmuşlardır. Kadınların parlamentoya girdiği ilk günden beri parlamentodaki sayılarına baktığımızda ise erkeklere oranla temsil sayılarının eksik olduğu görülmektedir.

¹ Bu çalışmanın hazırlanmasında 26-28 Ekim 2023'te Kırıkkale'de düzenlenen 23. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu'nda (KAYFOR 23) yazarlarca sunulan aynı başlıklı özet bildiri metninden faydalanılmıştır.

² Doktorant, Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
E-posta: melike_cakir-@hotmail.com

³ Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
E-posta: rifat.karakoc@samsun.edu.tr

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye’de parlamentoda kadın temsili konusundaki durumun tespit edilmesidir. Bu nedenle kadınların parlamentoya ilk girdikleri yıldan itibaren temsil oranları ve kadın temsil oranlarının yıllar içindeki seyri ele alınmalıdır. İncelenen verilerin ortaya koyduğu durum neticesinde kadınların erkeklerle eşit temsil edilmesi hedefine ne kadar yakın veyahut ne kadar uzak olduğu mevcut durumun incelenmesiyle daha net bir şekilde görülebilir.

Bu bağlamda kadınların parlamentoda sayılarını artırmak ve erkeklerle eşit temsil hedefine ulaşmak için öncelikle mevcut durumun tespit edilmesi gerekmektedir. Öte yandan mevcut durumun tespit edilmesi siyasal açıdan bir çerçeve çizse de tek başına yeterli değildir. Kadınların parlamentodaki temsil oranları eksik bulunduğundan birtakım sorunların da mevcut olabileceği dikkat çekmektedir. Bu sorunlar çeşitli etkenlerden kaynaklanmakla birlikte kadın temsili hususunda ortaya çıkan sorunlar, en temelinde toplumsal roller ve sosyo-ekonomik koşullardan günümüz demokrasilerinin vazgeçilmez unsuru olan siyasi partilerin etkisi de sorgulanmalıdır.

1. TÜRKİYE’DE PARLAMENTODA KADIN TEMSİLİNDE TARİHSEL SÜREÇ

Kadınlar, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve yirminci yüzyılın ilk zamanlarında dünyanın farklı yerlerinde olmak üzere toplanarak dernekler kurmuş ve bununla birlikte erkeklerle eşit haklara sahip olmak istediklerini belirtmişlerdir. Kadınların siyasal hak talepleri ise I. Dünya Savaşı’nın sonunda sonuca ulaşmış olmakla birlikte bu süreç birinci dalga feminizm olarak adlandırılmış ve farklı ülkelerde farklı şekillerde yaşanmıştır (Çakır, 2021: 418).

Türkiye’de seçme ve seçilme hakkının gündeme gelmesi Osmanlı Devleti dönemine kadar giden bir süreç içerisinde olmuştur. 1876 yılında kabul edilen Kanun-ı Esasi ile başlayan bu süreç kısa bir süre sonra 1908 yılına kadar kesintiye uğramış olsa da II. Meşrutiyet sonrasında siyasi partiler seçimlere katılım gösterebilmiştir. Bu dönemde ekonomik sınırlamalara tabi tutularak yalnızca erkeklere tanınan oy hakkı, Cumhuriyet dönemi ile birlikte ekonomik sınırlamalarından kurtulmuş olsa da cinsiyetçi bir ayırmadan sıyrılması on bir yılı bulmuştur (Yaraman, 1999: 43).

Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte ilk on yıl içerisinde Atatürk önderliğinde hayata geçirilen reformlar hem kadınların yurttaşlık haklarını kazanmasını hem de Türk toplumunun yeniden yapılanmasını sağlayarak büyük bir toplumsal değişim yaşanmıştır. Bununla birlikte laik hukuk sisteminin benimsenmesi neticesinde kadınlara eğitim, iş hayatı ve siyaset gibi kamu alanlarına dâhil olmasının da yolu açılmıştır (Gökçimen, 2008: 22).

Kadınların siyasal haklarını kazanması ise zamana yayılan bir süreç içerisinde olmuştur. Kadınlar ilk olarak 1930 yılında Belediyeler Kanunu'nda yapılan bir değişiklik ile belediye seçimlerine katılma hakkını kazanmış ve bu dönemde belediye meclisine seçilen kadınlar olmuştur. Kadınların siyasal haklarını kazanması hususunda ikinci önemli gelişme ise 1933 yılında Köy Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle olmuştur. Bu değişiklikle kadınlar muhtar ve ihtiyar kuruluna üye seçme ve seçilme haklarını kazanmışlardır (Çakır, 2019: 208-209).

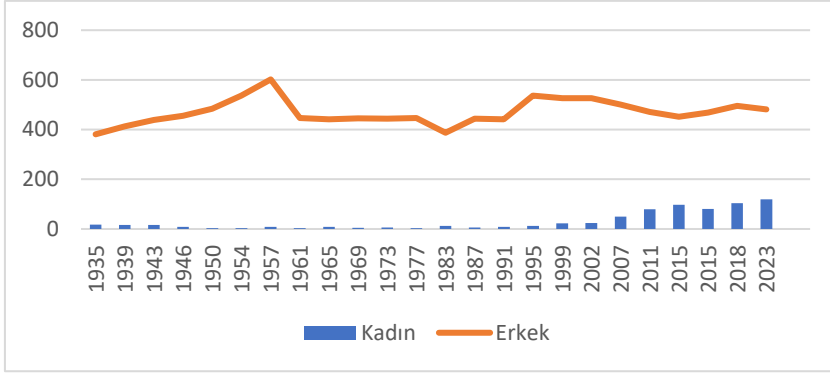
Kadınların seçme ve seçilme haklarını kazanarak parlamentoya girmelerinin önündeki engelin kalkması 1934 yılında yapılan bir değişiklik sonucunda olmuştur. Yapılan değişiklik öncesinde Teşkilâtı Esasiye Kanunu olarak bilinen 1924 Anayasasının “On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir” şeklindeki 10. maddesi ve “Otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk, mebus intihap edilmek salâhiyetini haizdir” şeklindeki 11. maddesi milletvekili seçme ve seçilme şartlarını belirtmekteydi (Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası 10 ve 11. md.). Söz konusu bu maddeler uyarınca kadınlar milletvekili seçme ve seçilme hakkından muaf tutulmuş ve bu hak yalnızca erkeklere tanınmıştır.

1934 yılında söz konusu maddelerde yapılan değişiklikle birlikte 1924 Anayasasının 10. Maddesi “Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir” şeklinde, 11. Maddesi ise “Otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir” şeklinde değiştirilmiştir (Teşkilâtı Esasiye Kanununun 10 ve 11 inci maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun, 1934). Yapılan bu değişiklik sonucunda kadınlar resmen milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazanmışlardır.

2. TÜRKİYE’DE KADINLARIN PARLAMENTODA TEMSİLİNDE MEVCUT DURUM

Türkiye Cumhuriyeti’nde kadınların siyasal katılımı için gerekli olan yasal düzenlemelerin yapılmasıyla kadınların parlamentoya girmelerinin yolu açılmıştır. Yasal olarak temsil haklarını kazanarak parlamentoya giren kadınlar yıllar içerisinde farklı oranlarda mecliste bulunmuş olmakla birlikte günümüzde halen parlamentoda varlıklarını sürdürmeye devam etmektedir.

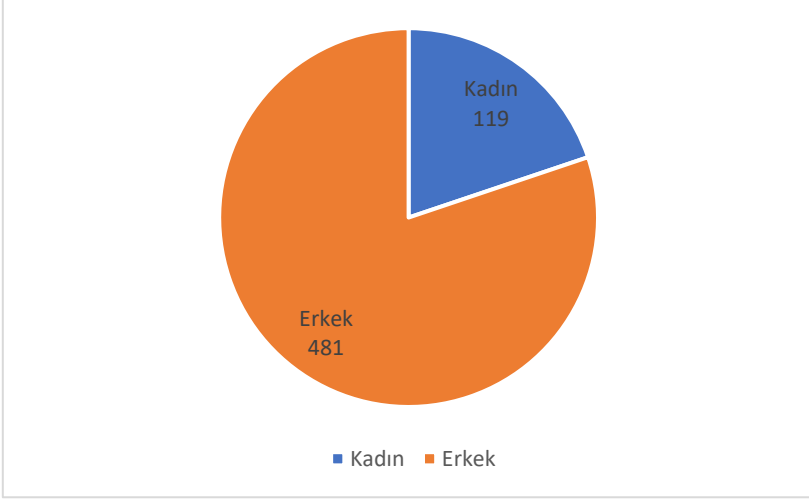
Grafik 1. 1935-2023 yılları arasında parlamentoda bulunan kadın ve erkek milletvekilleri sayıları

Kaynak: 1935-2011 verileri TÜİK (2012: 5), 2015-2018 verileri www.ysk.gov.tr ve 2023 verileri www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1'e bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nde parlamentoda bulunan milletvekillerinin seçim yıllarına bağlı cinsiyete göre dağılımı görülmektedir. Grafik incelendiğinde kadınların parlamentoda ilk kez bulunduğu 1935 yılından günümüze kadar olan süreçte kadınların Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde sayılarının zaman zaman yok denecek kadar az seviyelere indiğini görmek mümkündür. Yüksek erkek temsil oranı karşısında kadınların sayılarına baktığımızda kadınların erkeklere oranla parlamentoda daha az temsil edildiği net bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte son yıllarda parlamentoda bulunan kadınların sayılarının artmasına karşılık erkeklerle eşit düzeyde temsil oranlarına halen daha ulaşamamıştır.

Şekil 1. 2023 yılında TBMM’de bulunan milletvekillerinin cinsiyete göre dağılımı

Kaynak: www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1’de 2023 yılında TBMM’de bulunan milletvekillerinin cinsiyete göre dağılımına yer verilmiştir. Bu bağlamda şekil ele alındığında parlamentoda bulunan 600 milletvekilinden 481’inin erkek, 119’unun ise kadın olduğu görülmektedir. Parlamentoda bulunan milletvekillerinin cinsiyete göre dağılımı bağlamında kadınların oranının ise yalnızca %19,83’e denk geldiğini söylemekte yarar vardır. Her ne kadar günümüzde parlamentoda bulunan kadınların oranı erkeklerle eşit temsil açısından oldukça eksik olsa da Grafik 1’e bakıldığında kadınların parlamentodaki sayılarının artış eğilimde olması olumlu bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Avrupa Birliği tarafından belirtilen veriler ülkelerin parlamentolarında temsil edilmek için kritik olan temsil eşliğinin %33 olduğuna yöneliktir. Bu eşik genel olarak siyasi partilerin içinde farklı grupların temsil edilmesine yönelik gerekli olan asgari düzeyi temsil etmektedir (Aydemir ve Aydemir, 2011: 34). Çalışma kapsamında ele aldığımız veriler kapsamında son dönemde parlamentoda bulunan kadın milletvekillerinin oranının %19,83 olduğu göz önüne alınırsa Türkiye’de parlamento içerisinde kadınların oranının kritik temsil eşliğinin altında kaldığını söylemek mümkündür. Kadınların temsil düzeylerinin kritik temsil eşliğini geçmesi ve erkeklerle eşit düzeylerde temsil imkânları bulabilmeleri için öncelikle mevcut sorunların belirlenmesine ve ardından bu sorunlara yönelik çözümlere başvurulmasına ihtiyaç vardır.

Türkiye’de kadınların parlamentodaki temsil oranlarının yanı sıra dünyadaki durumun da çok farklı olmadığından da söz etmek mümkündür. Kadınlar siyasal temsil imkânına sahip olsa da kadın-siyaset ilişkisi apolitik bir görünüme sahiptir. Bu durum evrensel nitelik taşıyan bir sorundur. Hemen hemen dünya nüfusunun yarısını oluşturmakta olan kadınların temsil açısından yaşadıkları sorunlar günümüz siyasetinin temel sorunlarından biri olmuştur. Dünyanın farklı yerlerinde parlamentolardaki kadınların temsil oranları göreceli bir biçimde artmış olsa da hala düşük düzeylerde seyretmekte ve aynı zamanda kadınlar parlamentolardaki durumlarına benzer şekilde hükümetlerde de kendilerine yeterli düzeyde bir yer bulamamaktadır (Gökçimen: 2008: 37). Bu durum elbette ki birtakım sorunlardan kaynaklanmaktadır.

3. TÜRKİYE’DE KADINLARIN SİYASETTE TEMSİLİNE YÖNELİK SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Kadınlar siyasal haklarını kazanmak için dünyanın farklı yerlerinde uzun süren yıllar boyunca mücadele etmişler ve en nihayetinde bu mücadelelerinin sonuca ulaşmasıyla birlikte seçme ve seçilme haklarını elde etmişlerdir. Ancak kadınların siyasal haklarını erkeklerin kullandığı kadar kullanabileceği düşünülse de bu durum böyle olmamış ve gerek dünyada gerekse Türkiye’de kadınlar yeterli düzeyde temsil olanağına kavuşamamıştır (Sayın, 2007: 24). Kadınlar siyasal katılım bağlamında erkeklerle eşit düzeylere gelememiş ve öte yandan seçilme haklarını kullanma ve siyasal karar mekanizmalarında bulunma noktasında açık bir şekilde kadınlar erkeklerden çok daha geride kalmıştır. Kadınların erkeklerden daha az temsil edilmeleri bağlamında var olan bu durum yönetime katılma hususunda cinsler arasında bir eşitsizlik sorununu gündeme taşımıştır (Gökçimen, 2008: 8).

Türkiye’de parlamentoda kadın temsiline var olan mevcut durum temelinde parlamentodaki temsil oranları da ele alındığında kadın temsiline erkeklerle oranla oldukça az olduğu görülmektedir. Dünya sıralamasına baktığımızda, Inter-Parliamentary Union ve UN Women (2023) tarafından hazırlanan “Women in Politics: 2023” başlıklı haritaya göre Türkiye parlamentoda kadın temsili bakımından 186 ülke arasında 131. sırada yer almaktadır. Türkiye’de kadınların gerek parlamentodaki temsil oranları gerekse kadın temsil oranları bakımından dünya sıralamasındaki yeri düşünüldüğünde kadın temsiline yönelik birtakım sorunların mevcut olabileceği sonucuna ulaşmak mümkün olmaktadır.

Parlamentoda kadınların eksik katılımına yönelik sorunlara öncelikle siyasi partiler merceğinden bakılabilir. Dahl (2021: 147), hiçbir siyasi kurumun siyasi partiler ve seçim sistemleri kadar bir ülkenin siyasal manzarasını

etkilemediğinden söz etmektedir. Bu bakımdan siyasal manzara içerisinde kadın temsili konusunda siyasi partilerin oynadığı role değinmekte fayda vardır.

Siyasi partilerin ortaya çıkışı temsilci ve seçmen arasında bulunan ilişkinin niteliği bakımından bir değişme yaratmıştır. Siyasi partiler temsilci seçiminde ve iktidarı hangi partinin elde edeceğini belirlemek noktasında kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Öte yandan bu durumun bir yetki daralmasına da yol açtığı söylenmektedir. Bu bakımdan ortaya çıkan durum parti ve seçmen arasında temsilcinin belirlenmesi hususunda bir yetki paylaşımı sorununu meydana getirmektedir. Seçmenler, partilerin uygun olarak gördüğü adayları onaylamakta ve esasında yetkisini temsilciden ziyade siyasi partiye devretmektedir (Sarıbay, 2001: 98-99). Bu bakımdan temsilcilerin belirlenmesinde siyasi partilere önemli bir rol düştüğünü söyleyebiliriz.

Siyasi partiler ve kadın temsili arasında bir bağlantı kurmadan önce ilk olarak kadınların siyasi partilere katılımına baktığımızda Gökçimen (2008: 44), Türkiye’de kadınların siyasi partilere ve sivil toplum örgütlerine katılımı bağlamında bir güçsüzlük olduğunu ve bu durumun kadınların siyasal süreçlerde kendi sorunlarını temsil edecek seviyede katılmalarına imkân vermediğinden söz etmektedir. Kadınların siyasi partilere katılımı siyasi partilerin aday gösterme süreçlerinde oynadığı rol bağlamında düşünüldüğünde önem taşımaktadır. Günümüz toplumlarında siyasi partiler adayların belirlenmesi ve seçilmesi hususunda önemli bir role sahiptir. Siyasi partilerin destekleri olmadan bir kimsenin seçilmesi oldukça zor bir durumdur (Kışlalı, 1987: 250). Zira Özbudun (1983: 99) da “partilere dayanan modern demokrasilerde bağımsız adaylık, başarı şansını gitgide yitirmektedir.” görüşündedir. Daha ileri bir iddia ise “... kanun muayyen nitelikleri haiz olan her vatandaşa adaylığını koyabilmek hakkını tanımıştır. Fakat tatbikatta bağımsız bir adayın kazanma şansı aşağı yukarı sıfırdır.” (Payaslıoğlu, 1952) şeklindedir.

Siyasi partilerin aday belirleme sürecindeki bu kilit rolü bağlamında kadınların siyasi partilere katılımı dışında önem arz eden bir diğer konunun siyasi partilerin aday gösterme usullerinden kaynaklandığı sonucuna ulaşmak mümkündür. İster yerel isterse ulusal düzeyde olsun kadınlar seçilme haklarını kullanırken bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Türkiye’de var olan mevcut siyasal yapı içerisinde hem kadınlar hem bağımsız adaylar açısından ulusal meclise girmek birtakım özel durumlar sayılmazsa çoğunlukla mümkün olmamaktadır. Bu durumda siyasi partilerin rolü aday listelerinin hazırlanma sürecinden kaynaklanmaktadır. Siyasi partilerin aday listelerinde kimlerin yer alacağı veya söz konusu listelerdeki adayın sıralaması partinin ve parti yönetiminin tercihinin kalmış bir durumdur. Dolayısıyla eğitim, para, güçlü sosyal ilişkiler, deneyim gibi çeşitli kaynak ve imkânların olması zaruri olan uygulama neticesinde kadınlar

gerek yerel gerekse ulusal düzeyde siyasi partiler tarafından hazırlanan aday listelerinde yer alma noktasında dezavantajlı bir konumda yer almaktadır (Altındal, 2009: 358).

Kadınların siyasal katılımının daha az olmasında seçim sistemlerinin de etkisi olmaktadır. Nispi seçim sisteminin uygulama alanı bulduğu ülkelerde kadınların oranları daha fazla olmaktadır. Bunun sebebi nispi temsil sisteminin çoğunluk seçim sisteminin tersine siyasi bir partinin aldığı oy oranına bağlı olarak bir bölgede parlamentoya sayıca birden fazla temsilciyi gönderebilme imkânından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda kadınların seçilmesi nispi seçim sisteminde daha fazla mümkün olmaktadır (Çakır, 2019: 183). Nitekim Demir (2015: 44) yaptığı bir çalışmada ülkemizde uygulanan mevcut seçim sisteminin nispi temsil sistemi olması bağlamında bu konuda yeni bir düzenleme yapılması gerekmediğine atıfta bulunarak ülkemizde bu seçim sisteminin barajlı olarak uygulanmasından dolayı baraj oranının düşürülmesinin kadınların temsiline fayda sağlayabileceğini belirtmiştir. Öte yandan Demir, 2015 yılında bu çalışmayı yaptığında yüzde on olan seçim barajı, 2022 yılında Resmî Gazetede yayınlanan bir değişiklikle düşürülerek yüzde yedi oranında bir baraj uygulanması öngörülmüştür (Milletvekili Seçimi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2022). Ancak bu durumun konuya ilişkin yarattığı etki tartışmaya açıktır.

Siyasal yaşama katılım noktasında kadınların erkeklere oranla geri planda kalmasının nedenlerinden biri de kadınlara yüklenen toplumsal rollerden kaynaklanmaktadır. Kadınların aile içinde var olan sorumlulukları önem taşıyan etkenlerden biridir. Kadınların ekonomik güçleri olsa dahi ev içerisinde ona yüklenen sorumluluklar kadınların siyasal etkinliklere yeterince zaman ayıramamasına yol açmaktadır. Bununla birlikte aile içerisinde çocuk bakımını üstlenen kadınlar çocuklarının büyümesini beklemektedir (Koray, 1991: 20). Bu durum da kadınların katılımına olumsuz bir etki yaratmaktadır.

Kadınların toplumsal rollerden kaynaklı sorumluluklarının kadınların siyasal katılımını etkilediğinden söz ettikten sonra dikkat çekilmesi gereken bir diğer detay da kadınların toplumsal gelişme imkânlarından eşit bir şekilde yararlanmadığıdır. Türkiye’de eğitim, gelir ve karar süreçlerine katılım ölçütleri bakımından cinsler arası bir fırsat eşitsizliği mevcuttur (Gökçimen, 2008: 42). Bu bağlamda kadınların siyasal katılımına yönelik ortaya çıkan sorunlardan birinin de sosyo-ekonomik koşullar olduğu net bir şekilde söylenebilir.

Tüm bunlarla birlikte kadının sosyo-ekonomik koşulları ve diğer etkenlerin dışında siyasetin Türkiye’de algılanış biçimi de önem taşımaktadır. Türkiye’de siyaset “erkek işi” olarak algılanmakta ve toplumda kadınların siyasetle ilgilenmesinin gereksiz olarak görüldüğü bir anlayış vardır. Bunun sebebi ise

toplum tarafından iş bölümünün mevcut sınırlarının cinsiyete dayalı bir şekilde belirlenmiş olması ve eril bir yapıyla şekillenmiş siyasetin, kadının değil “erkeğin işi” olarak kabul görmüş olmasıdır. Bu bağlamda siyaset içerisinde var olan kadınların da konumları genellikle erkekler tarafından belirlenmiş ve kadınların siyasal hayattaki etkinliklerinin önü kesilmiştir. Öte yandan bu durum sebebiyle kadınlar, siyasette dışlanmakla karşı karşıya kalmışlardır (Altındal, 2007: 36).

Eşit siyasal temsilin sağlanması ulusal ve yerel parlamentolardan başlar ve yayılım gösterir. Dolayısıyla günümüz dünyasında halen daha demokrasinin ve eşitliğin en önemli işareti siyasal temsilde bulunan cinsiyet eşitliğidir. Bunun sebebi eşit siyasal temsilin hem seçmen tarafından kadın politikacılara yönelik eşitlik kuralına uyacağını söz vermesine hem de siyasi partilerin kadınlara aday listelerinde hangi ölçüde yer verdiğine bağlı olmaktadır (Sancar, 2023: 450).

Siyasette yer alan kadınların yaşadığı bir diğer sorun ise; görev dağılımıyla alakalıdır. Siyasi partilerde yer alan kadın politikacılardan beklenen görevler erkek politikacılardan farklı olmakla birlikte bir diğer sorun ise politikacıların arasında cinsiyete dayanan bir farklılaşmanın varlığından kaynaklanmaktadır. Kadın politikacılara siyasal rejimin temelinde yer alan güvenlik, dış politika, ekonomik ve mali politikaların belirlenmesine yönelik karar alma süreçlerinde yer verilmemektedir. Öte yandan kadın politikacılar genellikle kültür faaliyetleri, çocuklar, yaşlılar ve engellilerle ilgili konularda sorumluluk alabilmektedir (Sancar, 2008: 178).

Türkiye’de kadınlarla ilgili konularda çalışmalar yürüten sivil toplum kuruluşları arasında kadınların siyasal katılımı hususunda yeterli düzeyde iş birliği de mevcut değildir. Bunun sebebi bu kuruluşların arasında bulunan çeşitli farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Kadınların siyasette katılımını artırmak için bu kurumların farklılıklarını bir kenara koyarak kadın konusu üzerinden ortak payda etrafında birleşmesi ve bu doğrultuda iş birliğini artırması gerekmektedir (Demir, 2015: 46). Bununla birlikte siyasette kadın temsiline yönelik sorunların çözümünde farklı ülke deneyimleri de yol gösterici olacaktır.

Örneğin kadınların erkeklerle eşit düzeyde temsil edilmesi amacına ulaşmış ülkelerin deneyimleri ışığında eşit temsili ve eşit katılımı sağlamayı amaçlayan siyasi çabaların varlığı ve bu amaca yönelik özel siyasal teknikler kullanılması etkili olduğu görülmektedir. Bu amacına ulaşarak başarılı bir sonuca ulaştıran siyasal teknikler içinden önemli bir yere sahip olanlar pozitif ayrımcılık uygulamaları ile kota politikalarıdır (Sancar, 2008: 178).

Kota uygulaması; temel olarak bir seçim ortamında oyların hangi şekilde değerlendirileceğine yönelik olarak kullanılan bir seçim tekniğidir. Kota uygulamaları dünyada farklı şekillerde uygulanma alanı bulmuştur. Bu uygulama şekillerinden bazıları sabit, oranlı ve boş koltuk kotasıdır. Sabit kota

uygulanmasında eksik bir şekilde katılım gösteren cinse ilişkin sandalye ayrılmaktadır. Oranlı kota uygulamasında eksik katılıma sahip olan cinsiyetin katılım oranına bağlı olarak bir seçimde kotanın değiştirilmesi şeklindedir. Öte yandan kadınların yeterli sayıda aday gösterilmemesi veya kadınların üye olmasına yönelik bir engellenmeye maruz kalması gibi durumlarla yetersiz temsil düzeyine sahip olan cinslerin koltuk sayısının düşük tutulması amaçlanabilir. Bu sorunun ister sabit kota isterse oranlı kota uygulamasında olsun ek bir önleyici uygulama olarak boş koltuk kotası ile giderilmesi sağlanabilir. Bu bağlamda boş koltuk kotası eksik temsile konu olan cins için ayrılan koltukların aday gösterilmeme gibi durumlarda boş bırakılması esasına dayanmaktadır (Kılıç, 2000: 24-25).

Kota uygulamaları en temelinde temsil kavramına eşitlik anlamı yükleyerek cinsiyetler arasında bir eşitliği desteklemektedir. Kota sistemlerinin daha etkin ve amaca ilişkin hale gelmesi için yasal olarak uygulanarak seçim sistemlerini kapsar nitelikte olması sağlanmalıdır. Öte yandan her ne kadar yasal bir zemin oluşturulsa da bu durum tek başına yeterli olmamaktadır. Siyasi partilerin kadınları seçilmeyecekleri sıralardan aday göstermesi sorununun ortadan kaldırmak amacıyla liste sıralarına yönelik de kurallar oluşturulmalıdır (Çağlar, 2011: 75).

Kota uygulamasının olumlu yanlarına karşılık birtakım olumsuz yanlarından da söz edilebilir. Cinsiyet kotası uygulayarak kadın temsil oranlarını artıran parlamentolarda bile hem kadın haklarına karşı ilgisiz kalan hem de feminizm karşıtı kadınların da seçilmesine olanak sağlayabilmekte olduğundan kadın hakları bakımından olumsuz bir sonuca yol açabilir. Kotanın ortaya çıkarabileceği bir diğer olumsuzluk da devlet sorunlarına yönelik bilgi ve yetenek açısından yetersiz kalan kadınların seçilmesine sebep olarak kadın hakları ya da kota konusunda olumsuz bir yaklaşıma sahip olanların deneyim ve yetenek temelindeki eleştirilerine karşı güçlü bir dayanak olabilir (Sitembölükbaşı, 2007: 34). Bununla birlikte Aydemir ve Aydemir (2011: 36) tarafından yapılan çalışmada da kota uygulamasının parlamentoda kadınlara pozitif ayrımcılık sağlayacağını ancak ister kadın isterse erkek olsun milletvekillerinin niteliği ve ehliyeti açısından belirleyici olanın siyasi partiler olduğundan söz etmektedir.

Türkiye’de kota uygulaması ile ilgili var olan duruma baktığımızda yasal olarak getirilmiş zorunlu bir kota uygulamasının varlığından söz etmek mümkün değildir. Öte yandan bazı siyasi partiler tüzüklerinde kota uygulamalarına yer vermiştir. Örneğin Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü 56. maddesinde kotalardan bahsedilmekle birlikte yüzde 33 oranında bir cinsiyet kotasından söz edilmektedir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2018: 57-58). Kota uygulayan partilerden bir diğeri de İYİ Partidir. İYİ Parti Tüzüğü 13. maddesinde cinsiyet kotasına yer verilmiş ve

yüzde 25 oranında bir cinsiyet kotası öngörülmüştür (İYİ Parti, t.y.: 10). Her ne kadar siyasi partiler gönüllü olarak tüzüklerinde kota uygulamasına yer verse de Aldemir ve Budak (2018: 45) tarafından da belirtildiği gibi partilerin kendi koydukları kotalara uyma inisiyatifleri yine kendilerine bırakılmış olduğundan erkeklerle eşit temsil düzeylerine ulaşmak için asıl çözüm yöntemi yasal olarak yapılacak bir düzenlemeden geçmektedir.

Kadınların parlamentodaki temsil düzeylerini artırmak için bazı düzenlemelere ve uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. İlk olarak kadınların kamu alanına dâhil olmalarının önünde bulunan sosyal, ekonomik ve kültürel tüm engellerin kaldırılmasına ve siyasal alanın da tekrardan düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Kadınlar gerek hayatın her alanında erkeklerle eşit bir biçimde yer almadıkları gerekse siyasal hayatta erkeklerle eşit düzeyde temsil edilmedikleri ve kendi kimlikleriyle var olmadıkları müddetçe gerçek bir temsil anlayışından bahsetmek imkân dâhilinde gözükmemektedir. Kadınların sosyal yaşam içerisindeki tek sorununun ev alanı olarak sınırlı olmadığı da göz önünde tutularak siyaset alanı kadının lehine düzenlenmelidir (Altındal, 2009: 365).

Türkiye’de siyasetin yapısı eril bir şekle sahiptir ve bundan dolayı siyasal karar süreçleri de bu eril yapıdan etkilenmektedir. Siyasette var olan bu eril yapı içinde kadınlar siyasal karar organlarında ancak simgesel bir şekilde yer almaktadır. Siyasetteki bu erkek hâkimiyetinin sona ermesi ve birtakım düzenlemelere başvurulması kadınların siyasal açıdan katılımını artırmak için ihtiyaç duyulan bir durumdur. Bu bakımdan gerek pozitif ayrımcılık uygulamaları gerekse kota uygulamaları kadınların siyasette erkeklerle eşit düzeylerde var olmaması düşünüldüğünde gerekli olmaktadır (Çağlar, 2011: 76.).

Kadınların erkeklerle eşit düzeylerde temsil edilmesi amacına ulaşmasıyla ilgili tartışmalar genel itibariyle ayrımcılık politikaları ve kota uygulaması çerçevesinde şekillenmektedir. Eşit temsil amacı doğrultusunda toplumun yarısını oluşturan kadınların kota uygulaması ile desteklenmesi ve kadınlar tarafından ortaya atılan isteklerin siyasal süreçlerde temsil edilmesi sağlanmalıdır. Bu iki durumun sağlanmasıyla kadınların erkeklerle eşit düzeylerde temsilinden söz edilebilir (Sancar, 2008: 182).

Tüm bu sayılanlarla birlikte kadın temsili konusu yalnızca kadınların temsil oranlarının artırılmasıyla özdeşleştirilmemelidir. Bu konuda gerçek bir temsil anlayışından bahsedebilmek için biçimsel bir temsil anlayışından ziyade kadınların kendi ihtiyaçlarını formüleştirecek politikalaştıracakları bir düzeneğin mevcudiyeti gereklidir. Şüphesiz kadınların sayısal açıdan temsili de önem taşımakla birlikte temsil mekanizmasının esasen bir amaç değil de bir araç olduğu düşünülürse tek başına yeterli olmamaktadır. Kadınların siyasal temsili demek kadınların siyasal istem ve programlarıdır. Bu sebeple siyaset sahnesinde kadın

siyasetçilerin bireysel olarak varlıkları nesnel açıdan farklı ihtiyaçlarının etkili olarak karşılanacağına bir garantisi değildir. Öte yandan biçimsel temsilden gerçek bir temsil anlayışına geçilebilecek ve kadınların kendi cinsleri adına konuşmasına yönelik güven elde edebilecekleri sayısal bir eşik vardır. Birleşmiş Milletler tarafından da kabul edilen bu yüzde otuz üzeri eşige ulaşılmadan kadınların kendi cinslerine yönelik mevcut sorunları ve ihtiyaçları temsil etmeleri imkân dâhilinde görülmemektedir (Alkan, 2004: 6).

Bu durumda kadınların parlamentoda temsil oranlarını artırmak için seçim yasasında değişiklik yapılarak kritik temsil eşığı olan %33 oranında bir kota uygulaması getirilmelidir. Öte yandan Siyasi partiler Kanunu'nda bir değişiklik yapılarak kadınların partiye katılımları noktasında bir kota belirlenmelidir. Tüm bu yasal düzenlemelerle birlikte siyasi partilerin kadın kollarına partiye yapılan para yardımının belirli bir oranında para verilmesi, kadın kollarının seçim yoluyla oluşması ve kadın adayları belirlemeye yönelik hakkın kadın kolları tarafından üstlenilmesi yapılabilecek düzenlemelerden birkaçıdır (Kılıç, 2000: 42-43).

Kadınların siyasete katılımının artırılması için pozitif ayrımcılık uygulamalarına başvurulması koşulların eşit düzeylere gelinceye kadar gerekli görülen ve kaçınılmaz olan bir durumdur. Diğer yandan kamusal yaşam içerisinde her alanda katılımı özendiren nitelikteki uygulamaların yalnız tek başına değil aynı zamanda sosyo-ekonomik koşullar, siyasal yapı, demokratik işleyiş gibi bütün toplumsal ilişkilerle tamlıştırıldığı takdirde gerçek anlamda faydalı olabileceği de bilinmektedir (Koray, 1991: 18-19).

Bu bakımdan yasal düzenlemelerin yanı sıra siyasi alanda cinsiyete yönelik eşitliğin sağlanması yalnızca siyasi temsilin hukuksal, sosyo-ekonomik ve kültürel bağlamda yapılan politikalarla bütünleşerek imkân bulabilir. Her ne kadar kadınlar için getirilen pozitif ayrımcılık uygulamaları kadınların siyasal açıdan temsilinde görece bir eşitliğe ulaşılmasında etkili olabilse bile ülkemizde söz konusu bu uygulamaların yanında sosyal politikalar da geliştirilerek çoğulcu yapılar hedef durumuna gelmelidir (Aydemir ve Aydemir, 2011: 36).

SONUÇ

Kadınlar siyasal haklarını talep ederek siyasette yer almaya başladıkları günden bugüne kadar olan süreçte siyasal haklarını elde etmiş ve kendilerini temsil etmeye başlamışlardır. Kadınların haklarını elde etmesi her ülke için aynı zaman diliminde olmasa da kadınlar zaman çizelgesinin farklı noktalarında kendilerini siyasete dâhil etmeyi başarmışlardır. Öte yandan kadınların siyasal haklarını elde etmeleri siyasal açıdan eşit olarak temsil edilmelerinin yolunu açmamıştır. Kadınların temsil düzeyleri erkeklere oranla daha düşük düzeylerde

seyretmiş ve bu durum kadın temsili konusunda farklı sorunların veya koşulların varlığına dikkat çekmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınların siyasal haklarını kazanma sürecine baktığımızda kadınların siyasal yaşama üç aşamadan oluşan bir süreç sonrasında dâhil edilmesinin ardından kadınların parlamentoda temsil edilmeye başlanmasının önü açıldığı görülmektedir. Kadınların erkeklerden sonra elde edebildiği bu haklarla parlamentoya girdikleri ilk günden itibaren temsil oranları incelendiğinde ise mevcut durumun olumlu bir nitelik taşıdığını söylemek çalışma kapsamında ele alınan verilerin gösterdiği üzere pek mümkün olmayacaktır. Cumhuriyet tarihi boyunca erkeklerle eşit düzeylerde temsil imkânı bulamayan kadınların temsil oranlarının bazı yıllar arasında yok denecek kadar düşük seviyelere indiği görülmekle birlikte konuya ilişkin her dönemin kendi koşulları ayrıca değerlendirmeye tabi tutulmalıdır.

Türkiye'de günümüzde parlamentoda kadın temsil oranlarına baktığımızda ise söz konusu bu oranların artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu durum kadın temsili açısından oldukça önemlidir. Öte yandan kadın temsil oranlarının artması pozitif bir nitelik taşısa da Türkiye'nin kadın temsil oranları bağlamında dünya sıralamasında yer aldığı konum ve mevcut oranlar açısından düşünüldüğünde halen yeterli bir temsil düzeyine sahip olunmadığı görülmektedir.

Nitekim Türkiye'de kadınların temsil oranı günümüzde halen daha kritik temsil eşiği olan %33 oranına ulaşamadığı da elde edilen sonuçlar arasında yer almaktadır. Kritik temsil eşiğinin geçilememesine karşılık 2023 yılında kadınların parlamentodaki temsil edilme oranının %19,83 seviyesine çıkarak kritik temsil eşiğine en yakın oran olduğu da görülmektedir. Bu oran her ne kadar yetersiz olsa da Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınların temsil edilmeye başlandığı günden itibaren temsil oranlarına bakıldığında en yüksek oran olarak da dikkat çekmektedir.

Tüm bunlarla birlikte kadınların eksik temsil oranları bizi birtakım sorunların varlığını aramaya itmektedir. Öncelikle kadının toplum içindeki konumu ve toplumsal rollerden kaynaklı sahip olduğu sorumlulukları kadınların siyasal katılımını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bununla birlikte kadınların sosyo-ekonomik koşullarının da kadınların siyasal katılımlarını ve buna ek olarak parlamentodaki temsil oranlarını etkilediği söylenebilir. Toplumsal yapı ve sosyo-ekonomik koşullar tek başına kadınların eksik temsilde rol oynamamakla birlikte siyasi partiler de aday belirleme süreçlerinde oynadıkları etkin rolle kadınların eksik katılımında pay sahibi olarak gözükmektedir.

Kadınların parlamentoda eşit katılımını sağlamak için var olan bu sorunlara yönelik yapıcı çözüm yollarına başvurulması son derece önemlidir. Ayrıca kota sistemi gibi pozitif ayrımcılık uygulamaları da kadınların temsil oranlarını

artırma noktasında bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan pozitif ayrımcılık uygulamalarının temsil oranlarını artırması beklenen bir sonuç olarak görülse de çalışmada ele aldığımız üzere tek başına yeterli olmamaktadır. Bu bağlamda pozitif ayrımcılık uygulamalarının yanı sıra soruna yol açan etkenlerin ortadan kaldırılmasına ve yasal düzenlemelerle getirilmesi beklenen kota uygulamasını destekleyen uygulamaların varlığına da ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aldemir, C. ve Budak, C. (2018). Cam tavanı kırmak: parlamentoda cinsiyet kotası. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 16(61), 37-64.
- Alkan, A. (2004). Yerel siyaset kadınlar için neden önemli?. *Birikim*, (179), 1-8.
- Altındal, Y. (2007). *Kadının siyasal katılımı bağlamında partilerin kadın kollarının sosyolojik açıdan değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altındal, Y. (2009). Erkeksi siyasetin 'erk'siz dublörleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 351-367.
- Aydemir, D. ve Aydemir, E. (2011). *Türk siyasetinde kadın: çok oluyoruz!*. (1.Baskı). Ankara: USAK Yayınları.
- Cumhuriyet Halk Partisi. (2018). Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü. https://content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2018.pdf adresinden 1 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Çağlar, N. (2011). Kadının siyasal yaşama katılımı ve kota uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(4), 56-79.
- Çakır, S. (2019). *Erkek kulübünde siyaset*. (Genişletilmiş 1. Baskı). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çakır, S. (2021). Feminizm: ataerkil iktidarın eleştirisi. Editör H. B. Hekimoğlu Örs, *19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler* (413-475). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dahl, R. A. (2021). *Demokrasi üzerine* (6. Baskı). (Çev: B. Kadioğlu). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Demir, Z. (2015). Kadınların siyasete katılımı ve katılımı artırmaya yönelik stratejiler. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 35-47.
- Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde kadınların siyasal hayata katılım mücadelesi. *Yasama Dergisi*, (10), 5-59.
- Inter- Parliamentary Union ve UN Women. (2023). *Women in Politics: 2023*. <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2023-03/Women-in-politics-2023-en.pdf> adresinden 30 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- İYİ Parti. (t.y.). İYİ Parti tüzüğü. <https://iyipartikadikoy.org/wp-content/uploads/2021/04/iyiparti-tuzuk-20191004.pdf> adresinden 1 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Kılıç, Z. (2000). Eşitlik için kota politikaları. Ankara: Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Kışlalı, A.T. (1987). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları.

- Koray, M. (1991). Günümüzdeki yaklaşımlar ışığında kadın ve siyaset. İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı.
- Milletvekili Seçimi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2022, 6 Nisan). *Resmî Gazete* (Sayı: 31801). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/04/20220406.pdf> adresinden 1 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Özbudun, E. (1983). *Siyasal partiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Payaslıoğlu, A.T. (1952). *Siyasi partiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Sancar, S. (2008). Türkiye’de kadınların siyasal kararlara eşit katılımı. *Toplum ve Demokrasi*, 2(4), 173-184.
- Sancar, S. (2023). Kadın hakları siyaseti: siyasetin eril karakterini değiştirmek. *Mülkiye Dergisi*, 47(1), 447-466.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye’de demokrasi ve politik partiler*. (1. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sayın, A. (2007). Kota el kitabı, geçici özel önlem politikası: kota. Ankara: KA-DER.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2007). Kadınların siyasal hayata etkin katılımının bir aracı olarak seçimlerde kota uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 13-36.
- Teşkilâtı Esasiye Kanununun 10 ve 11 inci Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (1934, 11 Kânunuevvel). *Resmî Gazete* (Sayı: 2877). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2877.pdf> adresinden 29 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası. (1924, 20 Nisan). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> adresinden 29 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). *Milletvekili genel seçimleri 1923-2011*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları.
- Yaraman, A. (1999). *Türkiye’de kadınların siyasal temsili*. (1.Baskı). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- www.ysk.gov.tr Erişim tarihi: 26.09.2023
- www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi Erişim tarihi: 26.09.2023

BÖLÜM 26

DUYGUSAL ZEKANIN ETİK DAVRANIŞA ETKİSİ

Esmâ UZUNÖZ¹

Sabahattin ÇETİN²

GİRİŞ

Günlük yaşamın salt akışında en önemli belirleyicilerden olan duygular, iş yerlerinin idare edilmesinde de önemli role sahiptir. Örgütsel yaşamın ortasında bulunan ve iş yeri üyelerinin kişisel duygularını olduğu örgütlerin duygusal hayatını da iyi durumda oluşturan duyguların akıllıca yönetilmesi gerekmektedir. Örgütlerin etkili yönetimi için örgütsel bir duygusal hayatın varlığının bilincine varılmalı ve örgütsel ve bireysel olarak duyguların yönetilmesi gerektiği anlaşılmalıdır (Keskin vd., 2016:6).

Bireylerin yaşamsal alanlarının toplumla uyumsal halde bulunmaları, başarı göstermeleri ve mutlulukla yaşayabildikleri yaşam sürmeleri, duygularının da yönetimini yapabildikleri ve karşılaşmış oldukları sorunları en uygun şekilde çözebilmelerine bağlıdır. Duyguların yönetilmesi için gerekli olan unsur ise duygusal zekâdır. Duygusal zekâ, kişilerin hem kendi duygularını hem de başkasının duygularının farkında olması, bunları anlaması, düzenlemesi ve eylemlerinde yol gösterecek şekilde bu duyguları benimsemesidir (Avcı, 2017:2). Duygular hem olumlu hem de olumsuz olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Olumlu duyguların var olması ve gelişmesiyle beraber duygusal zekâsı yüksek bir toplum olması yaşanan toplum içinde hem sosyal hayatta hem de iş ortamında empati seviyesi yüksek olup bu konuda başarılı olabilenler kaos, tartışma vb. olumsuz durumların önüne geçebilecektir (Müjde, 2020:1).

Örgüt ve örgütlenmenin oldukça önem kazandığı günümüzde bir örgütün varlığını sürdürmesinde ve rekabet gücünü arttırmasında insan faktörünün önemi yaygın bir şekilde kabul görmektedir (Akova ve Aslan, 2018:259). Günümüzde değişen ve gelişmekte olan önemli insan kaynakları faaliyetleriyle

¹ Bu çalışma birinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² euzunoz@outlook.com ORCID No: 0000-0001-7863-7501

³ Doç. Dr.; Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü. scetin@bartin.edu.tr ORCID No: <https://orcid.org/0000-0001-9686-1806>

birlikte duygusal zekâ, iş etiği, vb. Kavramların önemi giderek artış göstermektedir (Neçare ve Şehitoğlu, 2018:1). Bir davranış sergilerken duygusal zekâ ile paralel düşünülmesi gereken önemli bir konu ise etik bilimidir. Bireylerin doğruyu ve yanlışını ayırmasını sağlayan ahlaki ilkelerin bütünü olarak tanımlanan etik hem bireyler hem de içinde yaşadığımız toplum için büyük önem arz etmektedir. Çünkü bireyler karar aşamasında duygusal zekâlarından yararlanıp, aynı anda etiğe en uygun şekilde kararlar almaya gayret etmektedirler (Müjde, 2020:1). Bu sayede sosyal düzen sağlanabilmektedir.

Örgütler, yöneticiler ve çalışanlar açısından etik davranış gösterip göstermemek zorunlu halde olmaktan ziyade tercih edilme niteliği bulunmaktadır. Bilimsel ve akademik çalışmalar, etik davranışı benimseyen firmaların ve firma çalışanlarının uzun süreçte performanslarında yükselme olduğunu gösterse de örgütler ve çalışanları, gösterebilecekleri etik davranışların kısa süreli hedefleriyle çakışması durumunda etik davranış göstermeyebilmektedir. Çalışanların etik olmayan davranışlarda bulunmaları, çoğu zaman işini kaybetme tedirginliği, kimi zaman ise firmalarına ya da kendilerine değer kazandırma mücadelesi etkili olmaktadır (Güğercin, 2015:2).

Örgütler için hem duygusal zekâ hem de etik konuları önem arz etmektedir. Bu çalışmada iki kavram birlikte ele alınarak kamu ve özel sektör çalışanlarının duygusal zekâlarının etik davranma üzerinde etkisini ele alınmıştır.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

1.1. Duygusal Zekâ

Duygular, hayatlarımızı etkileyen ve bize yaşamımızda eşlik eden önemli bir kavramdır. Hayatımızda duyguların süreç içerisinde nasıl çalıştığı önemli bir olgudur (Sarp ve Tosun, 2011:447). İnsanların düşüncelerinde ve davranışlarında duygularının yansımaları vardır. Karmaşık bir yapı gibi gözükse de duygular; etrafıca düşünmek, mantıklı davranış sergileyebilmek için insana yardımcı olan merak ve sezgiyi uyandırmaktadır (Eröz, 2013:223). Duygular insanları diğer canlılardan farklılaştıran en önemli özelliklerdendir. Üzüntü, korku, nefret, mutluluk gibi bilinci etkileyen durumların farkına varma ve kişilerin düşünce ve algılama kabiliyetlerinden etkilenecek çevresindeki olayları yorumlamasını sağlamaktadır (Argon, 2015:378). Duygular özenli bir şekilde yönlendirildiklerinde zihindeki gücü artırmaktadır (Cooper ve Sawaf, 2003:37).

Duygu ile ilgili yapılan tanımlar çok fazla çeşitlilik göstermektedir. Duygusal zekâ alanında öncü olan Jhon Mayer ve Peter Salovey bu çeşitlilikte kaynaklanabilecek sakıncalı durumları önlemek için bütüncül bir tanım öne

sürmüşlerdir. Yaptıkları tanıma göre duygular; fizyolojik, bilişsel vb. psikolojik süreçleri barındıran birbiriyle uyumlu ve organize olan etkileşimlerdir (Çakar ve Arbak, 2004:27). Duygular insana değerli olabilecek bilgiler verir, bunun için bilgiyi akıllıca kullanmak gerekmektedir (Brackett ve Simmons, 2015:3).

Goleman'a göre duygu, kişilerin öğrenme kapasitesini faaliyete geçirerek öğrenmesini sağlayan, bilinmeyen bulmaya çalışan, kapasitesini yükselten ve öğrenilen bilgileri harekete geçirmesini sağlayan özellikler olarak tanımlanmaktadır (Kılıç ve Önen, (2009:127).

Duygusal zekâ, duyguların ve aklın nasıl bir arada düşünülebileceğini açıklamaya çalışır. Üzüntünün üstesinden gelmeyi öğrenmek, duyguların arka planında olan asıl olgunun ne olduğunu anlamak, kaygı ve öfke gibi olumsuz duygularla baş edebilmek, düşüncelerin sonucunda ortaya çıkan kararların ve davranışların sorumluluğunu almak ve olması gerekeni yerine getirmektir (Keskin vd, 2016:59). Bu nedenle geçmişten günümüze üzerinde durulan ve çeşitli alanlarda konuşulan bir olgu olmuştur. Duygusal zekâ insanları hedeflerinin peşinden koşmaya heveslendiren, duyguları harekete geçiren ve onları eyleme dönüştüren bir olgudur (Cooper ve Sawaf, 2003;11).

Günümüzde artık çalışma hayatının kuralları değişmiş, insanlar hakkında karar alırken göz önünde tutulan faktörlerde yeni ölçütler kullanılmaktadır. Özellikle çalışma hayatında akıllı olmanın, eğitim durumunun iyi olması veya uzman olmanın yanında artık kişilerin kendini ve başkalarını idare etmesine de bakılmaktadır. Bu yeni ölçütler işe yeni alımlarda alınacak veya alınmayacakların veya kimin yeterli olup olmadığı konusunda bilgi vermektedir. Bu değişen kurallar duygusal zekânın ölçütleridir (Goleman, 1998:9).

Bireylerin iş, eğitim ve sosyal dünyalarında davranışlarının neticesinde tatminkâr olabilecekleri sonuçlar ortaya çıkabilmesi için sadece duygularının bilincinde olması yetmemekte, duygularını istediği yönde akıllıca kullanabilmeleri gerekmektedir (Yeşilyaprak, 2001:140). Duygusal zekâsı gelişmiş bireyler yaşamda hem mutlu olur hem de başarıyı deneyimleyebilirler. Bireylerin duruma karşı benimsedik duygusal durum onları farklı hissetmelerini sağlayacaktır.

İnsanların Aynı zamanda sosyal çevreleriyle pozitif ilişki kurmaları duygusal zekâlarını doğru ve etkili kullanmalarına bağlıdır. Zekânın sosyal boyutunu ifade eden duygusal zekâ yapılmış çalışmaların geneline bakılıp ifade edilmek istenirse, bireylerin kendi içsel dünyasını tanımasında, belirlediği hedeflere ulaşmasında, duygularının bilincinde olmasında, hayatın tadına varmasında, motivasyonunu yüksek tutmasında, başkalarının yerine kendini koyup onları anlayabilmesinde, kişilerle olumlu ilişkiler kurup yönetebilmesinde, sağlıklı

kararlar almasında, sorunları çözüme kavuşturmasında, pozitif enerjiye sahip olmasında yararlanılacak zekânın bir türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Avcı, 2017). Duygusal zekâsını geliştiren bir kişinin endişe ve kaygı gibi duyguları en aza indirgenmiş olup kaliteli bir yaşam sürebilmektedir (Dutoğlu ve Tuncel: 2008:15).

Literatürde duygusal zekâ ile ilgili farklı boyutlara değinilmektedir. Bu çalışmada duygusal zekâ duyguları algılama, duyguları kullanma, duyguları anlama, duyguları yönetme ve sosyal yönetim olmak üzere beş boyutta ele alınmıştır. İncelenen boyutlar ve açıklamaları şöyledir:

Duyguları Algılama: Duygusal zekâ teorilerinde Goleman'ın oluşturduğu teorinin kısımlarından olan öz bilincin iki alt boyutu, duygusal bilinç ve doğru öz değerlendirilmedir. Goleman bu kavramlardan ilkinin “bireyin hissettiği duyguları tanıması” olarak isimlendirmiştir. Diğer kavram olan doğru öz değerlendirme kavramını ise “bu duyguları neden hissettiğini anlayabilmesi” şeklinde ifade etmektedir (Goleman, 1995). Bu iki yetenek duyguları algılamayı anlatmaktadır (Uslu, 2019:40).

Duyguları kullanma: İnsanlar duygularını tanıyabildikleri, içsel olarak değerlendirebildikleri ve ortaya çıkarabildikleri duygularını doğru bir şekilde kullanabilir (Çakar ve Arbak, 2004: 35). Duyguları doğru ve etkin bir şekilde anlayabilme, yorumunu yapabilme ve tanıyabilme yetisini ifade eden kendi duygularını ve başkalarının duygularını değerlendirme yetisinden sonra duyguların kullanımına gerek duyulmaktadır. Kişilerin kendisi veya başka birisini anlamak istediğinde buna yardım edecek olan duyguları istediği ve ihtiyaç duyduğu zaman ulaşabilmesini ifade etmektedir (Akın, 2019:28).

Duyguları Anlama: Duygular tesadüfen oluşmamaktadır. Konunun altında yatan birçok etken bulunmaktadır. İçinde bulunulan durumlara göre değişirler ve bu durumları almamamız mümkün olmaktadır. Duygularımız vasıtasıyla elimizde bulunan bu bilgiler, duygularımızı dışarıya vururken kullandığımız kelimelerle ve “eğer-ise analizleri”ni yapabilme yetimizin bir yansıması sonucudur (Caruso ve Salovey, 2007:11). Duygularımızın ne anlama geldiğini anlamamız gerekmektedir. Bireyin kendi güçlü ve zayıf yanlarını fark etmesi, ihtiyaçlarının neler olduğunu bilmesi, hatalarını görebilmesi, değer ve yargılarını değerlendirebilmesi, yani içsel olarak kim olduğunu öğrenmesi, kendini tanımasıdır (Avcı, 2017:76).

Duyguları Yönetme: Duyguları yönetmek, kişilerin duygularını yönlendirebilmesi ve duygusal anlamda zorlayıcı kişiler arasında durumların üstesinden gelebilme yetisini ifade etmektedir. Soğukkanlı olabilmek, kendini rahatlatıcı duruma sokmak gibi durumlar duyguların yönetilmesine örnek olarak gösterilebilir (Özdevecioğlu vd., 2014:6). Duyguları yönetebilmek, insanların

kendi duygularını ve başkalarının sahip olduğu duyguları düşünceye dahil etme yetisine sahip olmaktır. Bu duygusal zekânın temel öneme sahip ana unsurudur (Caruso ve Salovey, 2007:109). Duyguları yönetme yeteneği hislerin esiri olmama veya duygusal davranmama anlamına gelmez. Bu yetenek, insanların hem kendisinin hem de çevrelerindeki insanların yaşam kalitesini artıracak şekilde duyguları kararlarımız ve davranışlarımızla bütünleştirmek demektir (Caruso ve Salovey, 2007:114). Goleman duyguları yönetme unsuru elimizdeki işi kolaylaştıracak şekilde idare etmek; vicdanla hareket etmek ve koyulan hedeflere ulaşabilmek için duygusal sorunlardan kendimizi kurtarıp toparlamak olarak açıklamaktadır (Goleman, 1995:394).

Sosyal Yönetim: Kişinin kendisinde ve başkalarına duygusal bir tepkiyi azaltma, geliştirme veya değiştirme yeteneğinin yanı sıra, belirli bir durumda duyguların uyumluluğu veya yararlılığı hakkında kararlar verirken bir dizi duyguyu deneyimleme becerisiyle de ilgilidir. Duyguları yönetmek, kişinin kendi duygularını (Duygu Yönetimi) ve başkalarının duygularını (Sosyal Yönetim) yönetme becerisiyle ilgili iki görevle ölçülür (Çetin, 2018).

1.2. Etik Davranış ve Boyutları

Etik kavramı, kişisel ya da profesyonel organizasyonlarda doğru davranışla alakalı temel kurallar olarak tanımlanabilmektedir. Belirlenen bir hedefe doğru ilerlemek için bilinçli olarak hareket etme yönüyle değerlendirilen etik, bir davranış bilimidir (Badenhorst, 1994:735). Etik olarak davranış sergileme her kişinin hayatının bir parçasını oluşturmaktadır (Beu ve Buckley, 2001:65).

Genel olarak hangi tür davranışların etik olup olmadığıyla ilgili iki tür yaklaşım bulunmaktadır. Bunlarda ilki, sonuçlara dayanarak ahlaklılığı belirler ve bu yaklaşıma faydacılık yaklaşımı denilmektedir (Sayiner, 2016:42). Bu yaklaşıma göre, ahlaka uyumlu olan davranış, en çok sayıda en çok faydayı sağlayan ve kişileri en çok mutlu eden davranış olarak tanımlanmaktadır. Faydacılık analizi, birden fazla faktörü değerlendirme içerisine alır ve davranışların sonuçlarını elde edilen faydanın maksimize edilmesi temelinde karar verilmektedir (Molyneaux, 2007:380).

Kişisel değerlerin karar verme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu öne sürülmektedir. Spesifik olarak, bir bireyin değerlerinin, onu etik veya etik olmayan bir şekilde davranmaya itebileceği iddia edilebilir. Kişisel değerler, doğası gereği bireysel olmakla birlikte, büyük ölçüde toplumsal ve kültürel faktörlerden etkilenir ve uluslar arasında değişiklik gösterme eğilimindedir (Alleyn vd. 2013:47; Aslan ve Akova, 2022:228). Ortak olan kültürel değerler bireylerin topluluk olarak birlikte yaşamalarına olanak sağlamaktadır.

Araştırmalar, kişisel değerlerin bir bireyin davranış ve tutumunu etkilediğini

ve bunun zaman zaman içinde çalıştıkları iş arkadaşları veya kuruluşların sahip olduğu değerlerle çatışabileceğini göstermektedir. Etik sorunları çözme yaklaşımı, bir şirketin uzun ömürlülüğü için kritik hale gelebilir ve ayrıca bireyin kuruluşla olan geleceğini de belirleyebilir (Alleyne vd. 2013:47). Dolayısıyla birey ve kurum değerlerinin uyuşmaması birey ve kurum için problemler üretme kapasitesine sahiptir.

İnsanların karakterlerinde taşıdıkları etik olan değerleri hem günlük hayatta hem de iş yaşamında sergilediği davranışları direkt olarak etkilemektedir. İş ortamında ise, etik değerler ve örgütlerine bağlı bireyler için örgütsel bağlılık önemli bir kavram olmaktadır. Etik ilkeler sahip olan kişiler hem üstlerine hem de astlarına karşı dürüst, adil davranış sergiler ve sahip oldukları sorumlulukları yerine getirirler. Etik kurallara sahip olan bireyler çalıştıkları örgütün çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutabilmektedirler (Çetinkaya, 2017:8).

Araştırmada etik boyutlar idealizm ve görecelik olmak üzere iki boyut olarak ele alınmıştır. Boyutlarla ilgili açıklamalar şöyledir:

İdealizm: İdealizm, sonuçların doğru eylemlerle elde edilebilmesi üzerinedir (Özbek ve Özer, 2012:173). Yüksek düzeyde bir idealizm, ulaşılması istenen sonuçların doğru davranışla ve diğer kişilere bir zarar vermeden elde edilebileceği ön görüşüne dayanmaktadır. İdealizme göre, kişilerin diğer insanların rahatına doğru ilgisi ön plana çıkmaktadır. İdealistlere göre ahlaki kurallar, duruma ve ilgili kişilere göre değişmemektedir. Bu yaklaşıma sahip olanlar diğer insanlara zarar vermekten kaçınmaktadırlar. Başkalarına zarar vermemek adına her şeyin yapılabileceğini savunmaktadırlar. İdealizm; bireylerin, başkaları adına kaygılanmasına odaklanmakla birlikte, ahlaki değerlere endekslenmez. İdealizm; içerisinde, bencilliğin karşıt anlamı olan diğergamlığa (alturizm) dair öğeler. Her zaman ve her koşulda başkalarına zarar vermekten kaçınmaya gayret göstermelidirler. “Kendine nasıl davranılmasını istiyorsan, başkalarına öyle davran” ilkesinin, idealizmin net şekilde yansıtmaktadır (Güğercin, 2015:29).

Görecelik: Yüksek görecelik genel geçer kuralların formüle edilmesine şüpheci yaklaşır. Düşük görecelik ise doğru davranışların, ahlaki değerler, normlar ve kurallara dayalı olduğu düşüncesine dayanmaktadır (Barnett vd.; 1996: 1163). Görecelik durumsalına göre tüm kişiler adına geçerli olabilecek bir etik değer yoktur. İnsanlar kararlarını verirken, ahlaki olarak davranmayı ya da kuralları uygulamayı tercih etmezler. Göreceliğe göre etik kurallar insanların kültürleriyle ilintili olup, kültürden kültüre durumlara göre değişik etkiler gösterir. Görecelikte, etik davranıp davranmamanın belirleyicisi, içinde bulunulan durum ve kişilerdir. Dolayısıyla ana fikir, etik değerlerin göz ardı edilmesi değil, şartlardır. Düşük seviyede göreci olanlara göre ise, bir eylemin

etik olup olmamasının belirleyicisi kesin, sabit, değişmeyen ahlaki prensiplerdir (Güğercin, 2015:27).

3. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Gelişen ve değişen dünyada örgütsel hayat, liderlik, sosyal yaşam vb. alanlarda büyük bir öneme sahip olan duygusal zekâ çeşitli alanlarla ilişkilendirilip birçok çalışmaya ve araştırmaya konu olmuştur. 20. yüzyılın son dönemlerine gelene kadar insanları ve çevreyi tanıma, anlama ve uyum sağlama yeteneğinin bilişsel zekâyla mümkün olduğu sanılmaktaydı. Oysa duygusal zekâ birçok alanda olduğu gibi örgüt ortamı ve çalışanlar üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Duygusal zekâ aynı zamanda iş ortamında etik standartlar, etik karar verme ve çalışanlarla yöneticilerin etik davranış sergilemelerinde de büyük rol oynamaktadır. Özellikle iletişim toplumunda yaşadığımız göz önüne alındığında, çalışanlar açısından düşünüldüğünde duyguları tanıırken veya başkalarının duygularını anlamaya çalışırken duygusal zekâ faktörü ön plana çıkmaktadır. Bir bireyin duygusal yeteneği; duyguları algılama, erişme ve ortaya çıkarma becerisiyle kendini göstererek duyguları ve duygusal bilgiyi anlama düşüncesine yardımcı olur. Duygusal ve entelektüel gelişmeyi desteklemek için hem kendinin hem de diğerlerinin duygularını akıllıca yönetmeyi sağlar. Bu anlamda duygusal zekâ doğası gereği bireysel düzeyde bir kavramdır. Bununla birlikte örgütsel davranış ve yönetim literatürü duyguların örgütlere olduğu gibi bireylere de atfedilebileceğini savunmaktadır (Keskin vd., 2016:121).

Duygusal zekâ çeşitli alanlarla ilişkilendirilip araştırma konusu yapılabilmektedir. Bu çalışmada da çalışanların etik davranış sergilemelerinde duygusal zekânın rolü ölçülmektedir. Araştırmanın amacı, duygusal zekânın etik davranış üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu bağlamda, duygusal zekâ değişkenlerinin (duyguları algılama, duyguları kullanma, duyguları anlama, duyguları yönetme ve sosyal yönetim) ve etik davranış değişkenlerini (idealizm ve görecelik) ne derecede etkilediği ölçülmektedir.

Araştırma kapsamında geliştiren hipotezler şöyledir:

H1: Duyguları algılama idealizmi anlamlı bir biçimde etkilemektedir.

H2: Duyguları algılama göreceliği anlamlı bir biçimde etkilemektedir.

H3: Duyguları kullanma idealizmi anlamlı bir biçimde etkilemektedir.

H4: Duyguları kullanma göreceliği anlamlı bir biçimde etkilemektedir.

H5: Duyguları anlama idealizmi anlamlı bir biçimde etkilemektedir.

H6: Duyguları anlama göreceliği anlamlı bir biçimde etkilemektedir.

H7: Duyguları yönetme idealizmi anlamlı bir biçimde etkilemektedir.

H8: Duyguları yönetme göreceliği anlamlı bir biçimde etkilemektedir.

H9: Sosyal yönetim idealizmi anlamlı bir biçimde etkilemektedir.

H10: Sosyal yönetim göreceliği anlamlı bir biçimde etkilemektedir.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın kapsamında Bartın ilinde özel sektörde ve kamu sektöründe çalışanlara ulaşılması hedeflenmiş ve kolayda örnekleme yöntemiyle çalışanlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan anket uygulamasında toplanan veriler incelendikten sonra eksik veriler çıkarılmış ve 426 katılımcıdan veri toplanmıştır. Araştırma verileri hem sosyal medya aracılığı ile hem de yüz yüze anket uygulaması şeklinde toplanmıştır. Bu sayı evren hakkında genelleme yapılabilmesi için yeterli olduğu söylenebilir (Altunışık vd., 2012: 137).

2.3. Araştırmanın Ölçekleri

Çalışmada nicel yöntem kullanılmıştır. Araştırma bölümündeki veriler ise hedeflenen örneklemden anket yöntemiyle elde edilmiştir. Çalışmada duygusal zekâ ölçeği ve etik davranış ölçeği kullanılmıştır. Anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm duygusal zekâ, ikinci bölüm etik davranış ve üçüncü bölüm demografik özelliklerden oluşmaktadır. Ankette verilen cevaplar 5’li likert ölçeği olarak hazırlanmıştır. Ölçekteki kullanılan ifadeler sırasıyla; 1 “Kesinlikle katılmıyorum”, 2 “Katılmıyorum”, 3 “Kararsızım”, 4 “Katılıyorum”, 5 “Kesinlikle Katılıyorum” şeklindedir. Ankette cinsiyet, medeni hâl, yaş, eğitim durumu, kurumun sektörü, kurumun sektörü, pozisyon, iş yerindeki çalışma süresi ve mesleki deneyim süresi gibi demografik soru ve değişkenleri ölçmeye yönelik ifadelerden oluşmaktadır.

Duygusal Zekâ Ölçeği: Araştırmada Brackett v.d. (2006) çalışmasında kullanılan duygusal zekâ ölçeği kullanılmıştır. Ölçek duyguları anlama, duyguları kullanma, duyguları algılama, duyguları yönetme ve sosyal yönetim olmak üzere beş boyuttan oluşmaktadır.

Etik Davranış Ölçeği: Çalışmada Güğercin (2015)’nin çalışmasında kullandığı etik davranış ölçeği kullanılmıştır. Ölçek idealizm ve görecelik boyutu olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır.

2.4. Bulgular

Araştırmaya Katılanların Demografik Özelliklerinin Analiz

Tablo 1’de yer alan bilgiler kapsamında katılımcıların cinsiyete göre dağılımları incelendiğinde çalışmaya katılan kişilerin %49,8’i kadın, %50,2’si

erkektir. Çalışmaya katılan kişilerin %53,1'i evli, %46,9'u bekar olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş durumuna göre dağılımları dört kategoride ele alınmıştır. Buna göre katılımcıların %43,0'ü 22-29 yaş aralığında, %35,7'si 30-39 yaş aralığında, %16,7'si 40-49 yaş aralığında ve %4,6'sı ise 50 yaş ve üzeri bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%51,9) lisans mezunu olduğu görülmektedir. Diğer katılımcıların dağılımı ise şöyledir: %2,5'i ilköğretim, %14,8'i ortaöğretim, %21,6'sı ön lisans ve %9,2'si ise lisansüstüdür. Katılımcıların %50,2'si kamu çalışanı iken %49,8'i de özel sektörde görev yapmaktadır. Katılımcıların %85,4'ünü çalışanlar oluştururken %14,6'sını da yöneticiler oluşturmaktadır. Deneyime göre dağılımlar incelendiğinde katılımcıların %40,8'i 1-5 yıl arası, 29,1'i 6-10 yıl arası, %12,7'si 11-15 yıl arası, %8,9'u 16-20 yıl arası ve %8,5'i 21 yıl ve üstü çalışanlardan oluşmaktadır

Tablo 1: Demografik Özellikler

		n	%
Cinsiyet	Erkek	216	50,2
	Kadın	210	49,8
Medeni Durum	Evli	226	53,1
	Bekar	200	46,9
Yaş	22-29	183	43,0
	30-39	152	35,7
	40-49	71	16,7
	50 ve üstü	20	4,6
	İlköğretim	11	2,5
Eğitim Düzeyi	Ortaöğretim	63	14,8
	Önlisans	92	21,6
	Lisans	221	51,9
	Lisansüstü	39	9,2
	Kamu	214	50,2
Kurumun Sektörü	Özel	212	49,8
	Çalışan	364	85,4
Çalışılan Pozisyon	Yönetici	62	14,6
	1-5 yıl	174	40,8
Mesleki Deneyim	6-10 yıl	124	29,1
	11-15 yıl	54	12,7
	16-20 yıl	38	8,9
	21 yıl ve üstü	36	8,5

Doğrulamalı Faktör Analizi

“Duyusal zekâ” ve “Etik davranış” ölçeklerinin faktör yapılarına

bakılmıştır. Araştırmanın kapsamında ölçeklerin faktör yapılarını doğrulamak için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA değişkenler arası ilişkinin incelenmesi için yapılan daha önceden belirlenen model veya hipotezlerin test edilmesini sağlamaktadır. Yani DFA önceden keşfi yapılmamış ve daha az sayıda faktör altında toplanmış ölçeklerin, araştırmanın uygulandığı örneklem üzerinde benzerlik olup olmadığını test etmek için yapılmaktadır (Meydan ve Şeşen, 2015:21).

Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre duygusal zekâ boyutunun χ^2/df değerinin 1,844 yani 3'ten küçük olduğu modelin iyi uyumlu olduğunu göstermektedir. GFI' nın 0,85 üzerinde değer aldığı (0,941) yani kabul edilebilir olduğu görülmektedir. AGFI' nın 0 ile 1 arasında değer aldığı (0,921) görülmekte ve kabul edilebilir olduğu gözlemlenmektedir. NFI' nın 0,90 yakın olduğu ve kabul edilebilir olduğu görülmektedir. TLI'nın 0,90 üzerinde değer aldığı (0,937) ve iyi uyumlu olduğu görülmektedir. CFI' nın 0,95 üzerinde değer aldığı (0,948) ve kabul edilebilir uyuma işaret ettiği görülmektedir. RMSEA' nın 0,05'ten küçük olması mükemmel uyumu göstermektedir.

Etik davranış boyutunun χ^2/df değerinin 3'ten büyük olması modelin kabul edilebilir olduğuna işaret etmektedir. GFI' nın 0,921 olduğu ve iyi uyum gösterdiği görülmektedir. AGFI' nın aldığı 0,890 değeri iyi uyum gösterdiğini göstermektedir. NFI' nın 0,888 gibi değer alması iyi uyuma sahip olduğunu göstermektedir. TLI' nın 0,95'e yakın değer aldığı iyi uyum sağladığı görülmektedir. CFI' nın 0,920 üzerinde değer aldığı ve iyi uyum gösterdiği görülmektedir. RMSEA' nın 0,08'e olan yakınlığı değer kabul edilebilir bir uyum içerisinde olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Boyutlar	χ^2/df	GFI	AGFI	NFI	TLI	CFI	RMSEA
Duygusal Zekâ	1,844	0,941	0,921	0,893	0,937	0,948	0,045
Etik Davranış	3,203	0,921	0,890	0,888	0,902	0,920	0,072

Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Yapılan geçerlilik ve güvenilirlik analizi sonuçlarına göre duyguları algılama boyutunun cronbach alfa değeri 0,746 çıkmıştır. Duyguları kullanma boyutu 0,734 çıkmış olup oldukça güvenilirdir. Duyguları anlama boyutu 0,732, duyguları yönetme boyutu 0,799, sosyal yönetim boyutunun 0,752 olduğu belirlenmiştir. Etik davranış boyutlarından idealizm boyutunun cronbach alfa değeri 0,870, görecelik boyutunun ise 0,815 olduğu belirlenmiştir. Bu çerçevede

tüm ölçeklerin güvenilir değer düzeyinde olduğu söylenebilir.

Ölçeklerin güvenilirliği Bileşik Güvenirlilik (Composite Reliability-CR) ve Çıkarılan Ortalama Varyans (Average Variance Extracted-AVE) ile analiz edilmiştir. CR test sonuçlarının arzu edilen değeri 0,70' den, AVE test sonuçlarının arzu edilen değeri ise 0,50'den yüksek olmalıdır (Karadal ve Özsungur, 2017: 668). Bu kapsamda tabloda belirtilen duyguları algılama hariç bütün boyutların Cronbach Alpha (α), CR ve AVE değerleri, duygusal zekâ ve etik davranış ölçeklerinin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Boyutlar	Faktör Yükleri	Cronbach Alfa (α)	CR	AVE
Duyguları Algılama	,505	0,746	0,766	0,463
	,520			
	,865			
	,761			
Duyguları Kullanma	,729	0,734	0,765	0,530
	,882			
	,531			
Duyguları Anlama	,719	0,732	0,816	0,527
	,804			
	,673			
	,702			
Duyguları Yönetme	,775	0,799	0,847	0,584
	,854			
	,803			
	,600			
Sosyal Yönetim	,714	0,752	0,869	0,627
	,718			
	,872			
	,849			
İdealizm	,462	0,870	0,919	0,597
	,697			
	,884			
	,929			
	,823			
Görecelik	,923	0,815	0,863	0,478
	,745			
	,592			
	,562			

,682
,818
,767
,630
,760
,579

Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi sonuçlarına göre duygusal zekâ algısının değişkenlerinden olan duyguları kullanma ile duyguları algılama arasında anlamlı bir ilişki görülmemektedir ($r=0,037$; $p>0,05$). Duyguları anlama ile duyguları algılama arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki vardır ($r=0,264$; $p<0,01$). Duyguları anlama ile duyguları kullanma arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,156$; $p<0,01$). Duyguları yönetme ile duyguları algılama arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,288$; $p<0,01$). Duyguları yönetme ile duyguları kullanma arasında anlamsız ve negatif yönlü ilişki bulunmaktadır ($r= -0,089$; $p<0,01$). Duyguları yönetme ile duyguları kullanma arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,197$; $p<0,01$). Sosyal yönetimle duyguları algılama arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,365$; $p<0,01$). Sosyal yönetimle duyguları kullanma arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,141$; $p<0,01$). Sosyal yönetimle duyguları anlama arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,387$; $p<0,01$). Sosyal yönetimle duyguları yönetme arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,270$; $p<0,01$). İdealizm ile duyguları algılama arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,125$; $p<0,01$). İdealizm ile duyguları kullanma arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,174$; $p<0,01$). İdealizm ile duyguları anlama arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,145$; $p<0,01$). İdealizmle duyguları yönetme arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=0,048$; $p>0,05$). İdealizm ile sosyal yönetim arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır ($r=0,289$; $p<0,01$). Görecelik ile duyguları algılama arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,147$; $p<0,01$). Görecelikle duyguları kullanma arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=0,017$; $p>0,05$). Görecelik ile duyguları anlama arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,113$; $p<0,01$). Görecelikle duyguları yönetme arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,122$; $p<0,01$). Görecelik ile sosyal yönetim arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=0,094$; $p>0,05$). Görecelik ile idealizm arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,153$; $p<0,01$).

Tablo 4: Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	Duyguları Algılama	Duyguları Kullanma	Duyguları Anlama	Duyguları Yönetme	Sosyal Yönetim	İdealizm
Duyguları Algılama	3,8674	,71498						
Duyguları Kullanma	3,3114	,86955	,037					
Duyguları Anlama	3,6813	,73593	,264**	,156**				
Duyguları Yönetme	3,4771	,90069	,288**	-,089	,197**			
Sosyal Yönetim	3,8099	,75650	,365**	,141**	,387**	,270**		
İdealizm	4,4343	,65215	,125**	,174**	,145**	,048	,289**	
Görecelik	3,5798	,81721	,147**	,017	,113*	,122*	,094	,153**

*p<,05, **p<,01

Regresyon Analizi

Araştırma kapsamında duygusal zekâ ve etik davranış arasındaki etkileşimler ve bu değişkenlerin alt boyutları olan duyguları kullanma, duyguları anlama, duyguları algılama, duyguları yönetme, sosyal yönetim, idealizm ve görecelik arasındaki etkileşimler ve yine bu değişkenlerin idealizmle göreceliği nasıl etkilediği incelenmektedir. Hipotezlerin testi için regresyon analizi yapılmıştır. Bununla birlikte otokorelasyon testi için Durbin-Watson testi kullanılmıştır. Durbin-Watson analiz sonuç değerinin 0 ile 4 arasında olması beklenmektedir. Aşırı pozitif korelasyon değeri alabilmesi için ortaya çıkan sonucun sıfıra yakın olması beklenirken, ortaya çıkan sonucun dörde yakın olması aşırı negatiflik değeri olduğunu belirtmektedir. Analiz sonucunda çıkan Durbin-Watson değerinin 1,5 ile 2,5 arasında olması beklenmektedir. Çoklu doğrusal ilişkiyi analiz etmek için VFI (Variance Inflation Factor) yöntemi kullanılmıştır. VIF değeri bağımsız değişkenlerin birbirleri arasında ilişkiyi göstermektedir. Bu değer 1'e yakın olması çoklu doğrusal ilişkinin olmadığını, 5 ile 10 arasındaki değer olması orta düzeyde çoklu doğrusal ilişkinin olduğunu ve 10'un üzerinde olması analizde bir problem olduğunu değişkenler arası karmaşık bir ilişkinin olduğunu regresyon değerinin zayıf çıktımı göstermektedir (Akinwande vd., 2015;756).

Tablo 5: Regresyon Analizi 1

Boyutlar	Std. Hata	Beta	t	p	VIF
Duyguları Algılama	,047	,028	,537	,591	1,227
Duyguları Kullanma	,036	,130	2,742	,006	1,055
Duyguları Anlama	,045	,020	,398	,691	1,228
Duyguları Yönetme	,036	-,022	-,441	,659	1,159
Sosyal Yönetim	,046	,259	4,849	,000	1,338
Bağımlı Değişken: İdealizm		F:9,639 ***Durbin Watson Değeri: 1,886 R2:0,103 (*p<0,05; ***p<0,001)			

Duygusal zekânın idealizm boyutuna etkisini ölçmek için oluşturulan modelin (F:9,639***, p<0,000) anlamlı ve açıklayıcı olduğu görülmektedir. Otokorelasyon için yapılan analiz sonucunda Durbin-Watson değeri 1,886 olarak çıkmıştır. Ortaya konan bu değer sonucunda değişkenler arasında otokorelasyon olmadığı görülmektedir.

Tablo 5'te duygusal zekânın alt boyutları olan duyguları algılama, duyguları kullanma, duyguları anlama, duyguları yönetme ve sosyal yönetimin idealizme etkisi incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre duyguları kullanma (p:0,006, p<0,05; Beta:0,130) ve sosyal yönetim (p:0,000, p<0,01; Beta:0,259) boyutları idealizm boyutunu anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Duyguları algılama (p:0,591 p>0,05; Beta:0,028), duyguları anlama (p:0,691, p<0,05; Beta:0,020) ve duyguları yönetme (p:0,659, p<0,05; Beta: -0,022) boyutları ise idealizm değişkenini anlamlı bir biçimde etkilememektedir.

Duygusal zekânın alt boyutlarının VIF değerlerine göre duyguları algılama 1,227, duyguları kullanma 1,055, duyguları anlama 1,228, duyguları yönetme 1,159 ve sosyal yönetim 1,338 değerlerini almıştır. Bu değerler VIF için önemli eşik olan 10'dan çok uzak hatta 1'e yakın değerlerdir. Analiz sonuçlarına göre duyguları algılama, duyguları kullanma, duyguları anlama, duyguları yönetme ve sosyal yönetim 1'e yakın değerler aldıkları için çoklu doğrusal ilişkinin olmadığını göstermektedir. Duygusal zekâ değişkeninin alt boyutları olan duyguları algılama, duyguları kullanma, duyguları anlama, duyguları yönetme ve sosyal yönetim idealizmi %10,3'lük (R2:0,103) kısmını açıklamaktadır.

Yapılan regresyon analizinde ortaya konulan sonuçlara göre duygusal zekâ değişkeninin alt boyutlarından olan duyguları kullanma ve sosyal yönetimin idealizme etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte duygusal

zekânın alt boyutlarından olan duyguları algılama, duyguları anlama ve duyguları yönetmenin idealizme etkisinin anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Ortaya çıkan sonuçlara göre H3 ve H9 hipotezi kabul edilmiştir. H1, H5 ve H7 hipotezleri ise reddedilmiştir.

Tablo 6: Regresyon Analizi 2

Boyutlar	Std. Hata	Beta	t	p	VIF
Duyguları Algılama	,061	,104	1,947	,0 52	1,227
Duyguları Kullanma	,046	,009	,179	,8 58	1,055
Duyguları Anlama	,059	,067	1,257	,2 10	1,228
Duyguları Yönetme	,047	,078	1,506	,1 33	1,159
Sosyal Yönetim	,060	,008	,136	,8 92	1,338
Bağımlı Değişken: Görecelik	F:9,639 ***Durbin Watson Değeri: 1,886 (*p<0,05; ***p<0,001)				

Duygusal zekânın görecelik boyutuna etkisini ölçmek için oluşturulan modelin (F:2,974***, p<0,000) anlamlı ve açıklayıcı olduğu görülmektedir. Otokorelasyon için yapılan analiz sonucunda Durbin-Watson değeri 2,017 olarak çıkmıştır. Ortaya konan bu değer sonucunda değişkenler arasında otokorelasyon olmadığı görülmektedir.

Tablo 6 da duygusal zekânın alt boyutları olan duyguları algılama, duyguları kullanma, duyguları anlama, duyguları yönetme ve sosyal yönetimin göreceliğe etkisi incelenmiştir. Ortaya çıkan analiz sonuçlarına göre duyguları algılama (p:0,052, p<0,05; Beta:0,104), duyguları kullanma (p:0,858, p<0,05; Beta:0,009), duyguları anlama (p:0,210, p<0,05; Beta:0,067), duyguları yönetme (p:0,133, p<0,05; Beta:0,078), sosyal yönetim (p:0,892, p<0,05; Beta:0,008) göreceliğe etkisinde anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu sonuçlar çerçevesinde H2, H4, H6 ve H10 hipotezleri reddedilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüz şartlarında kişilerin kendileri ve diğer kişiler adına yaşam kalitesinin iyi düzeyde olmasında duygusal zekânın rolü büyüktür. Duygusal zekâsı yüksek olan kişiler hayatı daha iyi anlamaya ve daha anlamlı hale getirmeye yetkindir. Bu kişiler kendilerini iyi tanır, kendilerini açık bir şekilde ifade eder, iş ortamında yapıcı ilişkiler kurar, iş hayatının ilkeleri ve ihtiyaçları

arasında denge kurabilir. Kişisel alanda önemli olduğu gibi işverenler açısından da duygusal zekâ konusu önem oluşturmaktadır. Firmalar günümüzde en iyi çalışanları bulma konusunda rekabet etmektedir. İş kültürüne ve iş performansına uygun çalışanları himayesinde bulundurabilen ve bu çalışanları yöreklendirebilen kurumlar hem profesyonel anlamda hem de duygusal anlamda yetkin ve başarılıdır. Zira duygusal anlamda zeki olan kişiler iş arkadaşlarıyla iyi düzeyde iletişim kurabilen, ekip çalışmalarına uyumlu, duygusal anlamda olgun kişilerdir. Duygusal zekâ becerilerini teşvik etmek firmalar yönetiminde yönetim felsefesinin mihenk taşlarından biri olmalıdır. Duygusal zekâ duyguları ne zaman, nerede, ne düzeyde ve nasıl kullanılacağı açısından önemlidir. Ayrıca yüksek duygusal zekâyâ sahip birisi pozitif düşüncelerini kullanarak performansını arttırabilir.

Duygusal zekâ çeşitli alanlarla ilişkilendirilip araştırma konusu yapılmıştır. Bu çalışmada çalışanların etik davranış sergilemelerinde duygusal zekânın rolü ölçülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre duygusal zekâ ve etik davranış arasındaki etkileşimler ve bu değişkenlerin alt boyutları olan duyguları kullanma, duyguları anlama, duyguları algılama, duyguları yönetme, sosyal yönetim, idealizm ve görecelik arasındaki etkileşimler ve yine bu değişkenlerin idealizmle göreceliği nasıl etkilediği incelenmiştir. Hipotezlerin testi için regresyon analizine bakılmıştır. Ortaya çıkan analiz sonuçlarına göre duyguları algılama, duyguları anlama ve duyguları yönetme boyutlarının idealizm boyutunu anlamlı bir biçimde etkilemediği belirlenmiştir. Duyguları kullanma ve sosyal yönetim boyutları ise idealizm boyutunu anlamlı ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Duygusal zekânın alt boyutları olan duyguları algılama, duyguları kullanma, duyguları anlama, duyguları yönetme ve sosyal yönetimin göreceliğe etkisi incelenmiştir. Ortaya çıkan analiz sonuçlarına göre duygusal zekâ boyutlarının görecelik boyutunu anlamlı bir biçimde etkilemediği görülmüştür.

Literatür araştırmalarına bakıldığında duygusal zekânın birçok değişkenle ilişkisine bakıldığı ortaya konulmuştur. Bununla birlikte duygusal zekânın etik davranışla ilişkisini ölçen çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte ulaşılan çalışmalara bakıldığında duygusal zekâyla etik arasındaki çalışmaların bulguları özetle şu şekildedir; Neçare ve Şehitoğlu (2018) in yaptığı çalışma incelendiğinde duygusal zekânın alt boyutlarından her biri ile etik karar verme ve alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler kurulmuş ve hipotezleri desteklenmiştir. Çalışmadaki alt boyutlardan duyguları yönetme ve kendini motive etme boyutları birbirinden ayrılmamış, tek boyut olarak ele alınmıştır. Duygusal zekânın tüm alt boyutları ile etik karar verme ve alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler kurulmuş ve hipotezleri desteklenmiştir. Bu çalışmada ise

sadece duyguları kullanma ve sosyal yönetimle idealizm arasında anlamlı ilişki olup diğer hipotezlerimiz reddedilmiştir. Başka bir çalışmada ise Müjde (2020), duygusal zekânın tüketici etik davranışı üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Çalışma bulgularına göre duygusal zekâ ile ücret konusundaki tutar uyumsuzluğu, fiyatın doğru beyan edilmesine tepki gösterme gibi etik olmayan davranışları arasında bir ilişkinin bulunduğu kanaatine varılmıştır.

Duygusal zekâyla etik arasındaki yapılmış diğer bir çalışma ise Taşkın (2019)'a aittir. Taşkın (2019) algılanan etik liderlik davranışı ile algılanan duygusal zekâ arasındaki ilişkiye bakmıştır. Duygusal zekâ düzeyleri ile etik liderlik ve alt boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu görülmüştür. Duygusal zekânın alt boyutları, “iyi oluş”, “öz kontrol”, “duygusallık”, “sosyallik” olarak 4 kısımda belirlenmiştir. Duygusal zekânın alt boyutları ile etik liderlik arasında anlamlı ilişkiler bulunmuş ve kurulan hipotezler desteklenmiştir. Can ve Özdemir (2019) çalışmasında duygusal zekânın tüketici etik davranışı üzerindeki rolüne bakmıştır. Yapılan bu çalışmanın özellikle uygulama kısmında elde edilen bulgulara bakıldığında, duygusal zekâ ile fiyat konusundaki tutarsızlıklar, fiyatın yanlış beyan edilmesine reaksiyon gösterme gibi illegal etik davranışları arasında bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada duygusal zekânın etik davranışa olan etkisi ele alınmıştır. Yapılan çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Çalışmada yalnızca Bartın ilinde çalışan bireylere uygulanmıştır. Farklı bölgelerde yaşayan (örneğin büyük şehirlerde) bireylerin davranışları daha farklı olabilir. Çalışmanın bir diğer kısıtı ise etik davranışın yalnızca duygusal zekâ ile ele alınmasıdır. Etik davranışları etkileyen farklı faktörler bulunmaktadır. Yapılacak olan farklı çalışmalarla etik davranışı etkileyen hususlar ortaya konulabilir.

KAYNAKLAR

- Akın, G. (2019). Duygusal Zekâ Düzeyi, Problem Çözme Yeteneği ve Örgütsel Etik İklimi ile İşgören Performansı Arasındaki İlişkiler: Turizm İşletmelerinde Bir Araştırma. *Doktora Tezi (Yayınlanmış), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, İstanbul, 240 s*
- Akova, O., & Aslan, A. (2018). Liderlik davranışı ile örgütsel seslilik ve çalışan performansı ilişkisi: otel çalışanları üzerine bir araştırma. *Sosyal Bilimlerde Akademik Çalışmalar, Gece Kitaplığı, Ankara.*
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, Geliştirilmiş 7. Basım, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.*
- Akinwande, M.O., ve Dikko H.G., ve Samson, A. (2015). Variance Inflation Factor: As a Condition for the Inclusion of Suppressor Variable(s) in Regression Analysis. *Open Journal of Statistics, 5: 754-767.*
- Alleyne, P., Cadogan-McClean, C., & Harper, A. (2013). Examining personal values and ethical behaviour perceptions between accounting and non-accounting students in the Caribbean. *The Accounting Educators' Journal, 23.*
- Argon, T. (2015). Öğretmenlerin sahip oldukları duygu durumlarını okul yöneticilerinin dikkate alıp almamalarına ilişkin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15(1), 377-404.*
- Aslan, A., & Akova, O. (2022). Kültürel Zekanın Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 6(2), 227-242.*
- Avcı, Ö. (2017). *Duygusal Zekâ ve İletişim.* İstanbul: Beta Yayınları.
- Badenhorst, J.A. (1994). Unethical Behaviour İn Procurement: A Perspective On Causes And Solutions. *Journal of Business Ethics, 13,9 pg.739.*
- Barnett, T., Bass, K., & Brown, G. (1996). Religiosity, Ethical Ideology, and Intentions to Report a Peer's Wrongdoing. *Journal of Business Ethics, 15(11), 1161-1174.*
- Beu, D. & Buckley, M.R. (2001). The Hypothesized Relationship Between Accountability and Ethical Behavior. *Journal of Business Ethics, 34: pp.57-73.*
- Brackett, M.A., & Simmons, D. (2015). Emotions Matter, *Educational Leadership 73(2), 22-27.*
- Brackett, M.A., Rivers, S.E., Shiffmann, S., Lerner, N., & Salovey, P. (2006). Relating Emotional Abilities to Social Functioning: A Comparison of Self-Report and Performance Measures of Emotional İntelligence,

Journal of Personality and Social Psychology 91(4), 780-795.

- Can, P. & Özdemir, Ö. (2019). Duygusal Zekânın Tüketici Etik Davranışları Üzerindeki Rolüne İlişkin Bir Araştırma. *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 2(6), 286-302.
- Caruso, D.R., ve Salovey, P. (2007). *Duygusal Zekâ Yöneticisi*, İstanbul:Yönetim Dizisi
- Cooper, R.K., ve Sawaf, Ayman. (2003). *Liderlikte Duygusal Zekâ, Yönetim ve Organizasyonda Duygusal Zekâ (EQ)*. 3. Basım, Sistem Yayıncılık: Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 436 s
- Çakar, U., & Arbak, Y. (2004). Modern Yaklaşımlar Işığında Duygu-Zekâ İlişkisi ve Duygusal Zekâ. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 23-48.
- Çetin, S. (2018). "Emotional İntelligence in Organization". *Retrospect & Prospect*, 425.
- Çetinkaya, B.D. (2017). Bireysel Etik Değerlerin Örgütsel Bağlılık Kapsamında Whistleblowing (Bilgi Sızdırma) Davranışı Üzerindeki Etkisi. *Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmış), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Eskişehir, 140 s.*
- Dutoğlu, G., ve Tuncel, M. (2008). The relationship between candidate teachers' critical thinking tendencies and their emotional intelligence levels. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 11-32.
- Goleman, D. (1995). *Duygusal Zekâ Neden IQ'dan Önemlidir?*. (B.S. Yüksel,Çev.) İstanbul:Varlık Yayınları.
- Goleman, D. (1998). *İş Başında Duygusal Zekâ*. (H. Balkara, Çev.) İstanbul:Varlık Yayınları.
- Güğercin, U. (2015). Bireyin Etik Yaklaşımı ile Kurumsal değerlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Görev Performansı Üzerindeki Etkisi: Adana İlindeki Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Doktora Tezi (Yayınlanmış), Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Mersin, 213 s.*
- Keskin, H., Akgün, A.E., & Yılmaz, S. (2016). *Örgütlerde Duygusal Yetenekler*. Ankara:Nobel Yayınları.
- Kılıç, E. D., & Önen, Ö. (2009). Öğretmen adaylarının duygusal zekâ düzeyleri ve etik muhakeme yetenekleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 123-163.
- Meydan, C. H., Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. 2. Baskı, Detay Yayıncılık, Bizim Büro Matbaacılık, Ankara, 21-35 s

- Molyneaux, D. (2007). *Two Case Study Scenarios in Banking: A Commentary on The Hutton Prize for Professional Ethics, 2004 and 2005*, Business Ethics: A European Review, C.16, 4, ss. 380.
- Müjde, Ö. (2020). Duygusal Zekânın Tüketici Etik Davranışı Üzerindeki Rolüne İlişkin Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmış), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 98 s*
- Neçare, E. & Şehitoğlu, Y. (2018). Duygusal zekâ ve etik karar verme ilişkisi: İnsan kaynakları uzmanları üzerinde bir araştırma. *İş Ahlakı Dergisi, 11*, 21-41.
- Özbek, V., ve Özer, G. (2012). Küçük İşletme Sahiplerinin Dindarlık Düzeyleri, Etik İdeolojileri ve Algıları Arasındaki İlişkiler. *Balikesir University Journal Of Social Sciences Institute, 15(27)*, 169-188.
- Özdevecioğlu, M., Akın, M., Karaca, M. ve İştahlı, B. (2014). Kötü Niyetli Yönetim Algılamasının Çalışanların Performansları Üzerindeki Etkisinde Duygusal Zekânın Rolü 4(1), 1-18.
- Sarp, N., & Tosun, A. (2011). Duygu ve otobiyografik bellek. *Psikiyatride güncel yaklaşımlar, 3(3)*.
- Sayiner, M.A. (2016). İş Etiğinde Uygulama Yöntemleri ve Bireysel Konum Seviyesinin İklim Düzeyine Etkisi. *Doktora Tezi (Yayınlanmış), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul, 213 s.*
- Taşkın, M. (2019). Algılanan Etik Liderlik Davranışı ile Algılanan Duygusal Zekâ Arasındaki İlişki. *Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmış), İstanbul Esenyurt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul, 129 s.*
- Uslu, E. (2019). Doğrudan Pazarlama Çalışanlarında Duygusal Zekâ, Performans Algısı, Motivasyon İlişkisi: Ankara İli Çağrı Merkezi Çalışanları Örneği. *Doktora Tezi (Yayınlanmış), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kırıkkale, 217 s.*
- Yeşilyaprak, Binnur (2001). “Duygusal Zekâ ve Eğitim Açısından Doğurguları”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yöntemi 25: 139-146.*

BÖLÜM 27

BOLU ŞEHRİNİN KURULUŞU GELİŞMESİ VE FONKSİYONEL ALANLARI

Sema ÇETİNKAYA¹

GİRİŞ

Şehir yerleşmeleriyle ilgili yapılmış araştırmalarda merak edilen konular arasında şehir yerleşmelerinin ortaya çıkma süreci yer almaktadır. Bu yerleşmelerin ortaya çıkma sebeplerinin ve koşullarının bilinmesi şehirlerin işleyişinin anlaşılmasında yardımcı olmuştur. Bununla birlikte şehirler, hem tarih, sosyoloji ve edebiyat gibi çeşitli disiplinlerin hem de şehir coğrafyasının ilgilendiği bir konudur. Şehir coğrafyasında şehirleri incelemede kullanılan yaklaşımlar ve yöntemler 1950 yılı öncesi ve sonrası diye ayrılmaktadır (Uğur ve Aliağaoğlu, 2020). 1950 yılına kadar; morfolojik, fonksiyonel, kuruluş-gelişim ve kültürel-genetik yaklaşımlar etkiliyken 1950 yılından sonra; pozitivist, davranışsal, hümanistik, yapısalcı ve postmodern yaklaşımlar etkili olmuştur.

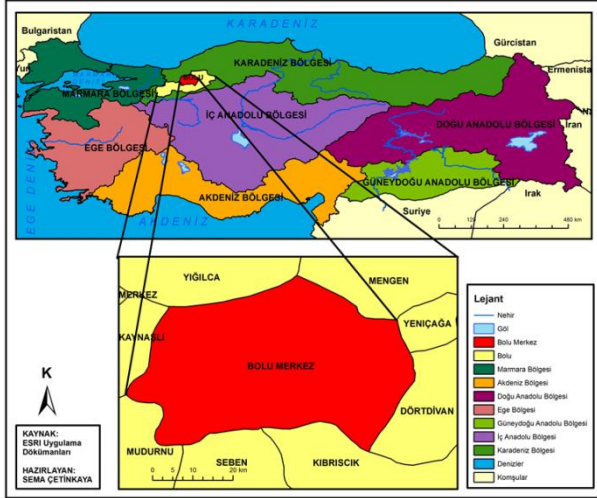
Araştırmada morfolojik çalışmalar kapsamında değerlendirilebilecek kuruluş-gelişim ve fonksiyonel yaklaşımlar kullanılmıştır. Alman coğrafyacılar arasında şehirler 20. yüzyılın ilk yıllarında kuruluş-gelişim akımıyla ele alınırken (Hall, 2001) 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra fonksiyonel yaklaşımla ele alınmıştır (Uğur ve Aliağaoğlu, 2020). Bu akımlardan kuruluş-gelişim yaklaşımı gerçekleşen tarihi olayları göz önünde bulundurarak bir şehrin dönemsel açıdan coğrafyasını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Fonksiyonel yaklaşım ise bir şehrin işleyişinde rol alan faaliyetlerin yerleşmenin bir merkez olarak ortaya çıkmasında nasıl bir rolünün olduğunu ve bu faaliyetlerin şehir içinde nasıl bir dağılış gösterdiğinin anlaşılmasında yardımcı olmaktadır (Tolun-Denker, 1976).

Bolu, tarihin en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapmış yerleşmelerden biridir. Araştırma kapsamında Bolu şehri kuruluş-gelişim yaklaşımı ve fonksiyonel yaklaşımla ele alınmıştır. Bununla birlikte şehrin kuruluşunda etkili olan tarihi süreçler ve coğrafi koşullar incelenmiş olup bu süreç içinde şehirde

¹ Arş. Gör. Dr.; Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.
semacetinkaya57@gmail.com ORCID No: 0000-0001-8914-4403

ne tür faaliyetlerin ortaya çıktığı, bu faaliyetlerin nasıl değiştiği ve şehrin içinde nasıl bir dağılım gösterdiği açıklanmıştır. Bolu Belediyesi'nden alınan sayısal verilerden ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nun veri tabanından elde edilen verilerden faydalanılarak coğrafi bilgi sistemlerinde kullanılan ArcGis programının içinde yer alan ArcMap 9.2 sürümüyle Bolu şehrinin kuruluş-gelişim aşamalarını ve fonksiyonel alanlarını gösteren haritalar oluşturulmuştur.

Bolu şehri Batı Karadeniz bölümünün batı kesiminde yer alan ve çevresinin, yükselteleri 2000 m'ye ulaşan dağlardan ve bunun yanı sıra ortalama yükselteleri 500 - 550 m'den başlayan düzlüklerden oluşan Bolu şehri ve yakın çevresinden oluşmaktadır. Bu nedenle şehir, fiziki coğrafya koşulları bakımından çevresine göre birçok farklılıklar göstermektedir. Bolu şehrine göre; doğuda Dörtdivan, Yeniçağa ilçeleri, kuzeydoğuda Mengen, güneybatıda Mudurnu, batıda Kaynaşlı, kuzeyde Yığılca, güneyde ise, Seben ve Kıbrısçık ilçeleri yer almaktadır (Şekil 1).

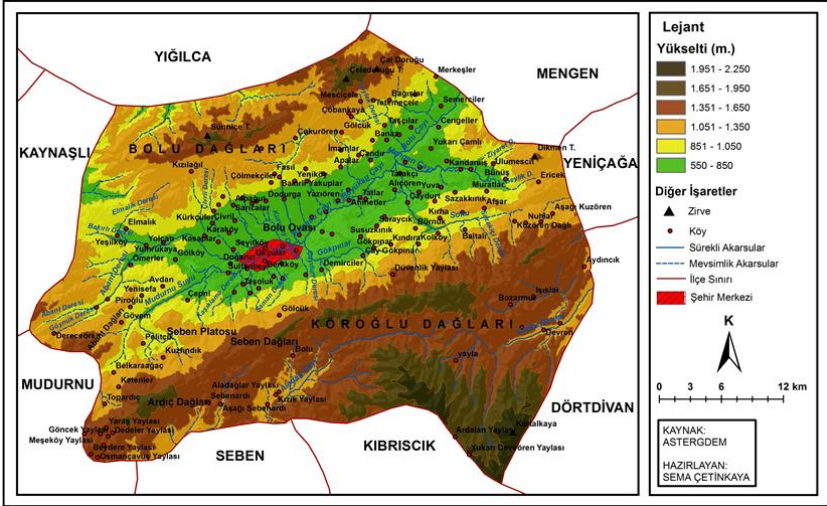

Şekil 1: Bolu şehri ve komşu ilçeleri

Bolu şehrinin ana topografik görüntüsü Bolu ve Köroğlu gibi büyük dağ sistemleri ile bu dağ sistemleri arasında kalan tektonik ova ve plato sahalarından oluşur (Atalay, 1994). Alp Orojenezi'nin bir sonucu olarak meydana gelen bu dağlar, akarsular tarafından büyük oranda parçalanmıştır. Böylece dar ve derin vadi sistemleri, işaret edilen dağlık sahaya ve plato alanına hâkim bir görüntü çizmiştir. Buna bağlı olarak ortalama 8°'lik bir eğimden 89°'ye kadar varan çeşitli değerlere sahip bir topografya şekillenmiştir (Pektezel, 2010).

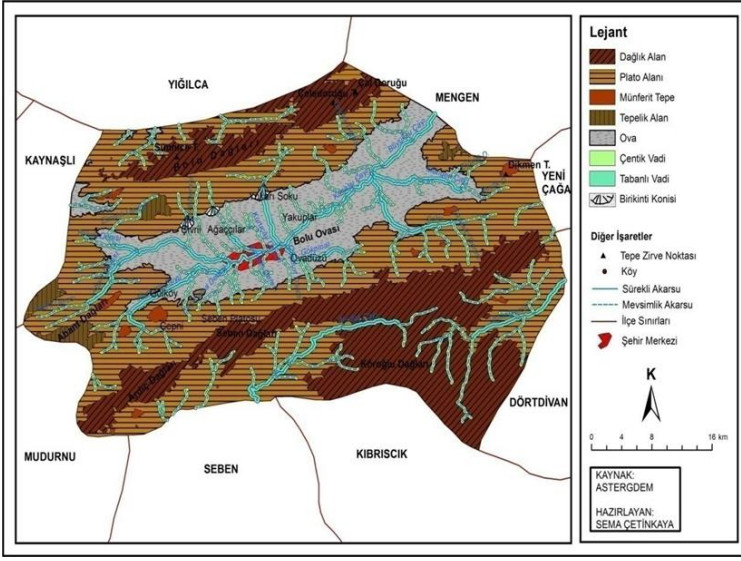
Çalışma sahasındaki dağlar, Kuzey Anadolu Orojenik kuşağın batı kısmında yer alır ve bazı yer bilimciler tarafından Pontidler olarak ifade edilen kıvrımlı sıra dağlara karşılık gelirler (Arıncı, 2014). İnceleme sahasında yüzölçümü

açısından bakıldığında, yaklaşık olarak alanın yarısından fazlasına sahip olan ana morfolojik şekillerin başında dağlar gelir. Bu dağlar, Bolu şehrinde kuzeyden güneye doğru üç sıra halinde bulunurlar. Her birini tek tek belirtmek gerekirse; Çele doruğu (1980 m), Abant Dağları (1748 m), Köroğlu Dağları (2499 m), Seben Dağları (1854 m), Ardıç Dağları (1443 m), Çal Tepesi (1640 m)'dir (Şekil 2).

Şekil 2: Bolu Şehrinin Fiziki Haritası

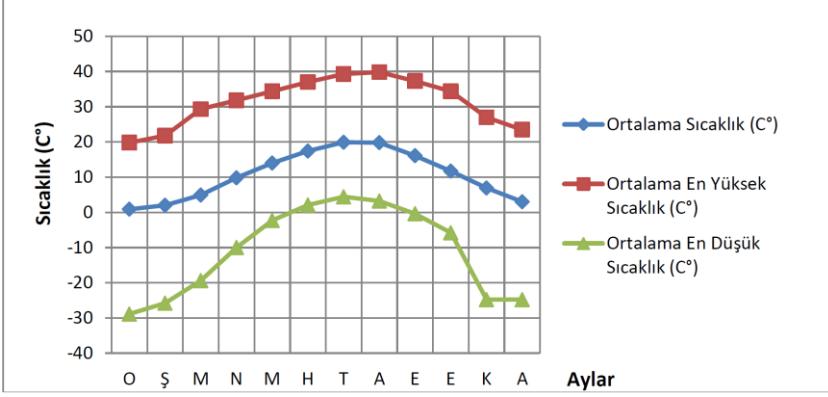
Bolu Ovası'nın yüzölçümü 12.175 hektar, ortalama yükseltisi ise yer yer 500 m ile 850 m arasında değişmektedir. Aslında Bolu Ovası yükselti değerleri 1000-2000 m olan sıradağlarla çevrilmiş depresyon sahasıdır. Bu depresyonun kuzey tarafında Bolu Masifi'nin içerisinde yer alan Sünnice Dağı (Kampaniyen'de yükselmiş) – Çal Doruğu kristalen silsileleri mevcuttur (Arınç, 2014). Bolu Ovası'nın güneyi ise Köroğlu Dağları'nın kollarından olan Seben (1854 m) ve Ardıç (1743 m) dağlarından oluşan sıradağlarla çevrilidir (Şekil 3).

Şekil 3: Bolu Şehrinin Morfografya Haritası

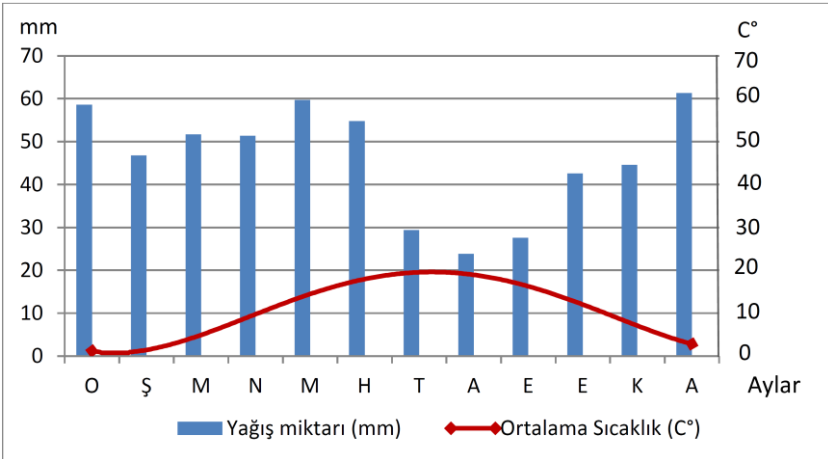
Şehir GB-KD istikametinde uzanmaktadır. Bolu şehrinden geçen ve içme suyu, sulama amacıyla kullanılan, ayrıca havza için önemli olan ana akarsu Büyüksu'dur. Bu akarsu; Abant Suyu, Mudurnu Suyu ve Bolu Ovası'nı çevreleyen, kaynağını dağlardan alan birçok dere ile birleşerek kuzeydoğuya doğru yönelir, ardından havzayı terk eder. Büyüksu'yu besleyen küçük büyüklü derelerden bazıları; batıda Bakırlı Deresi, Elmalık Deresi, Mudurnu Suyu, kuzeyde Çivril Deresi, Leylek Deresi, Değirmenbeyli Deresi, güneyde ise Kaşıklama Deresi, Şaman Deresi, Çaydurt Deresi, Sazakiçi Deresi'dir.

Bolu şehri Karadeniz ardı, Marmara ve İç Anadolu Karasal İklim tipleri arasında bir geçiş özelliği taşır. Bu iklim ise yazları sıcak kışları ise oldukça soğuk mevsimler arasındaki sıcaklık farkının fazla olduğu bir iklim tipidir (Koçman, 1993). Ortalama minimum sıcaklıklar bakımından; Aralık (-1.2 °C), Ocak (-3.6 °C), Şubat (-2.6 °C), Mart (-0.5 °C) ayları görünmektedir. Ortalama en düşük sıcaklık özellikleri bakımından incelendiğinde 4 ay boyunca 0 °C'nin altında olduğu görülür. Ortalama en yüksek sıcaklıklar bakımından ise yedi ay 15 °C'nin üstünde bir sıcaklığa sahiptir. Bunlar; Nisan (16.7 °C), Mayıs (21.4 °C), Haziran (24.6 °C), Temmuz (27.4 °C), Ağustos (27.9 °C), Eylül (24.3 °C), Ekim ayı ise (19.3 °C) olarak görülmektedir (MGM, 2011; 2023), (Şekil 4).

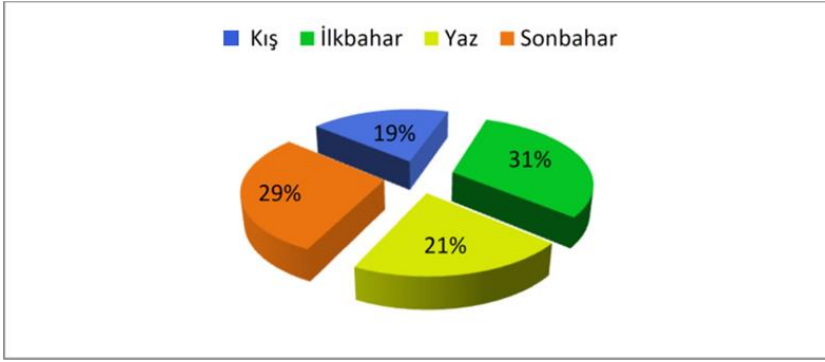

Şekil 4: Bolu Şehrinde Ortalama, Ortalama En Yüksek ve En Düşük Sıcaklığın Dağılışı

Uzun yıllar ortalamasına göre yıllık yağış miktarı 536.4 mm'dir. Yağışın %31,2'lik kısmı olan 166.9 mm kış mevsiminde, % 28,8'lik oranı 154.6 mm ile ilkbaharda, % 21,2'lik oranı 113.9 mm sonbaharda, % 18,2'lik oranı 101 mm yaz mevsiminde düşmektedir. Temmuz ve Ağustos Aylarında yağış miktarının azaldığı görülmektedir (Şekil 5 ve Şekil 6).

Şekil 5: Bolu Şehrine ait Yağış ve Sıcaklık Grafiği

Şekil 6: Bolu Şehrinde Yıllık Ortalama Yağış Miktarının Mevsimlere Göre Dağılışı (%)

Bolu Ovası'nda yağışlı günlerin sayısı ise 139.7'dir. Yılın %38,2'si yağışlı geçmektedir. Bolu şehrinde yağışlar en fazla kış ve ilkbahar mevsimlerinde gerçekleşmektedir. Yaz devresinde yağış asgari halde inmekle beraber iklimik bakımdan bir yaz kuraklığı söz konusu değildir. Bolu Ovası'nda önemli oranda kar yağışları görülür. Yıllık kar yağışı kalınlığı 72 cm'dir. Kar ortalama 37.5 gün yerde kalmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Bolu Şehrinde Ortalama Kar Yağışlı ve Karla Örtülü Günler

Parametre	BOLU
Ortalama Sıcaklık (C°)	10.4
En Yüksek Sıcaklık (C°)	39.8
En Düşük Sıcaklık (C°)	-31.5
Ortalama Yağış (mm/yıl)	552.5
Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	139.7
Ortalama Kar Yağışlı Gün Sayısı	39.6
Ortalama Karla Örtülü Gün Sayısı	37.5
En Yüksek Kar Kalınlığı (cm)	72
Ortalama Donlu Günler Sayısı	90.2
Ortalama Oransal Nem (yüzde)	72.5
Ortalama Bulutluluk (0-10)	5.2
Ortalama Açık Gün Sayısı (0,0-1,9)	66.4
Ortalama Kapalı Gün Sayısı (8,1-10)	83.5
Ortalama Sisli Günler Sayısı	19.9

Kaynak: Bolu Meteoroloji İl Müdürlüğü (2011, 2023)

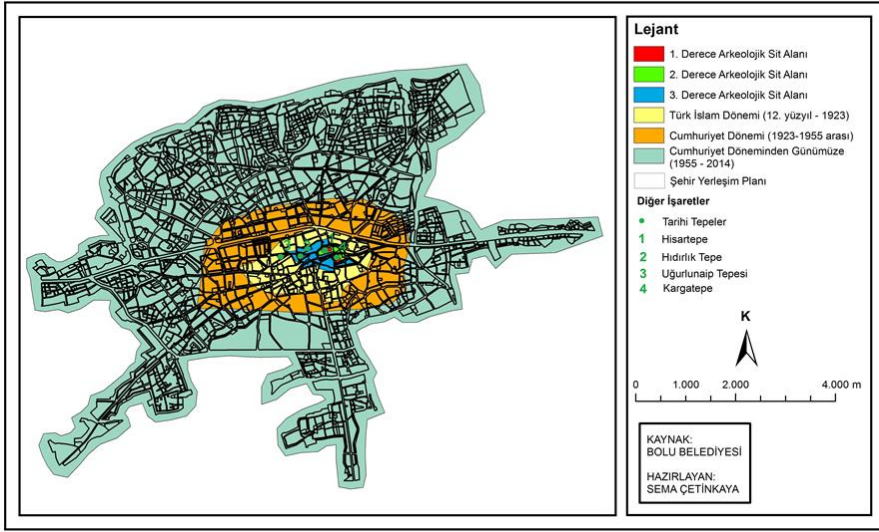
1. BOLU ŞEHRİNİN KURULUŞU VE GELİŞMESİ

1.1. Bithynia Dönemi

Şehrin kuruluşunda Thrak asıllı kabilenin rol aldığı, Güney Marmara'da ve Bolu bölgesinde yayıldığı ifade edilmektedir (Eyice, 1975). Thyner, Mariandyenler ve Kaukonlar'ın birlikte yaşadığı bilinmektedir, zamanla Bithyn adı altında tanınmışlardır. Bithynia, doğuda Paphlagonia, güneyde Phrygia sonra Galatia, kuzeyde Pontus Euxinos ile çevriliydi. Batıda ise Propontis denilen Marmara Denizi ile Bosphorus yani İstanbul Boğazı yer almaktaydı (Özdemir, 1992). Bithynia, sık el değiştirmesine rağmen, coğrafi ve askeri bakımdan aynı adı korumuştur. Honorias, Optimatum ve Bukellerion da thema (askeri yönetim) olarak karşımıza çıkmaktadır. Askeri valiler genelde, Nikomedia veya Bithynion/Klaudiopolis'de oturmuşlardır (Bolu İl Yıllığı, 1998).

Bithynia'nın doğal sınırları içinde kalan akarsular: Sangarios, Billieus, Hypios ve Galaus'dur. Sangarios, Bolu'yu batıdan ve hem de güneyden sınırlamaktadır. Kaynağı Sivrihisar yakınlarındaki Sangia köyü idi. Billieus /Filyos, Bolu yakınından geçen yörenin en önemli akarsuyudur. Büyüksu ve gelen diğer kolları aldıktan sonra, Herakleia Pontika ile Tieion arasında, Tieion'a daha yakın yerde Pontus Euxinos'a dökülmektedir (Eyice, 1975). Hypios veya Hypius denilen bugünkü Melen Çayı ise kaynaklarını, Bolu'nun kuzeyindeki dağlardan almakta, geniş bir yay çizerek, Daphnusius Gölü'nü terk ederek kuzeye yönelmektedir. Dia ile Daphnusia Adası arasında, Sangarios'un doğusunda denizle birleşmektedir. Bu akarsular bol miktarda su taşıyıp, düzenli akışlarını, hemen her mevsim yağmakta olan yağmura borçludur (Bolu İl Yıllığı, 1998).

Şimdiki Bolu, Bithynion Harabeleri üzerinde yükselmektedir. Hz. İsa'nın doğumundan evvel, Bithyn'ler tarafından kurulmuştur. O yüzden Bithynion adını almıştır. Hayvancılığı meşhur olup, Salone Ovasında yapılan peynirleri ile şöhret kazanmıştır. Bithynion Kalesinin izleri bugün mevcut değildir. Bithynia bugün üzerinde Orman İl Genel Müdürlüğü, Bolu Atatürk Lisesi, Bolu Meteoroloji Müdürlüğü gibi kurumların yer aldığı Hisartepe, Kargatepe, Hıdırlık Tepe, Uğurlunaip Tepesi'nde şehrin ilk temellerini atmıştır (Şekil 7), (Bolu İl Yıllığı, 1998).

Şekil 7: Bolu Şehrinin Gelişim Safhaları

1.2. Roma Dönemi

Romalıların gözdelelerinden Antinous, Bithynionlu olduğu için, bu Bithynia şehrinden haberdar olabilmekteyiz. Hellenleşmenin sona ermesi ve Latinleşmenin iyice hissedilmeye başlaması üzerine, Bithynion eski karakterini kaybetti. Sık meydana gelen depremler sebebi ile Roma yöneticileri, burasını yeniden imar ettiler (Akkaya, 1994; akt. Bolu İl Yıllığı, 1998). O nedenle, Roma kaynaklarında, Bithynion yerine Claudiopolis ismi benimsenmiştir. İmparator Claudius adına Cladius şehri denilmiştir. Cladius Latin, polis (şehir) ise Grek kökenli kelimelerdir. Bizanslıların yönetiminde ise Cladius/Klaudiopolis kullanılmaya devam edilmiştir. Gerek tarih, coğrafya ve gerekse kitabelerde aynı adlara rastlanılmaktadır. İlk Selçuklu akınlarında bile aynı ismi kullanmaya devam ettikleri bilinmektedir (Eyice, 1975). Şehrin bu dönemdeki gelişimi Hisartepesi mevkiinde devam etmiş olup, günümüzde Roma Dönemi'ne ait kalıntılar 1. ve 2. arkeolojik sit alanı içerisinde kalmaktadır.

1.3. Bizans Dönemi

XIII. ve XIV. yüzyıl başlarında Bizanslıların Klaudiopolisi artık yerini yeni bir isme bırakacaktır. O da, Bolı/Bolu'dur. Bazı batılı seyyahların ve tercüme eserlerin etkisinde kalınarak grekçe polis: şehir ile ilgili olduğu ileri sürülmüşse de doğru değildir. Bor, eski Türkçede kullanılmaktadır. Kıpçak kabilelerinden biri Ulu-Kiçi Borlu diye anılmaktadır. Zağfıran/Safran-Borlu ve Taraklı-Borlu, yanında Klaudiopolis yerine sadece Borlu/Bolu da kullanılmıştır (Bolu İl Yıllığı, 1998). Bizans Dönemi'ne ait, günümüzde Alpagutbey Mahallesi olarak

adlandırılan yerde, bulunan yerleşme kalıntısına dayanarak şehrin bu dönemdeki sınırlarının belirtilen mahalleye kadar dayandığı söylenebilir.

1.4. Selçuklu Dönemi

Selçuklu dönemine dair, depremlerin yıkıcı etkisi sebebiyle günümüze ulaşan pek eser olmaması, bu kısımda tarihi bilgilerden faydalanmamızı gerektirmektedir. 1196'da, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleyman zamanında Türk hâkimiyetine girdi (Eroğlu, 2009). Bunu takip eden yıllarda konar göçer Türk oymaklarının gelmesiyle bölge Türkleşti. Anadolu beyliklerinden Çandaroğulları'nın hâkimiyeti bu durumu kuvvetlendirdi. 1330-1340 yılları arasında Bolu'yu ziyaret eden İbn Battûta, kasabada ahîlerin büyük nüfuzundan, onlara ait zâviyelerin çokluğundan ve çevrenin Türkmenler'le meskûn olduğundan bahseder. Selçuklu akınları ile Türkleşmenin ilk görüldüğü bölge Krateia'dır. Bu isim yeni fatihlerce ve ahalice Kerde/Gerede şekline sokulmuştur (Bolu İl Yıllığı, 1998). Bolu şehrinde Türklerin ilk fetih yılları ve Selçuklu Dönemi'ne ait eserler günümüze kadar ulaşmamasına karşın, şehrin Türkleşmesi sürecinde önemli aşamalardan biri olması sebebiyle burada değinilmiştir.

1.5. Beylikler Dönemi

İlhaniler devrinde daha çok "Bol" kökünden yapılan isimlere tesadüf etmekteyiz. Devlet idaresinde rol oynamış üç Bol-ı-gan Hatun'dan haberdarız (Eyice, 1975). Pontus Euxinos sahilindeki Thynia, şimdiki Kefken Adasıdır. Bir ara, Daphnusia adası diye de tanınmıştır. İspanyol Seyyahı Ruj Gonzales de Clavijo da sonuncu ismi zikretmektedir (Akkaya, 1994; akt. Bolu İl Yıllığı, 1998). Roma ve Bizans devresinde, küçük bir yerleşim yeri olarak karşımıza çıkan Dia/Diospolis, XIV. yüzyılda, Bolu bölgesinden taşarak sahillere kadar yayılan, Eleanus Çayı kıyısında, bazen güneydeki tepelere yerleşen Kerameddinlilerin iskân sahasıdır. Denizden görünüşü beyaz olduğu için de buraya Akçaşar/Akçaşehir denilmiştir (Bolu İl Yıllığı, 1998). Selçuklu Dönemi'nde olduğu gibi Beylikler Dönemi'ne ait eserler günümüze kadar ulaşmadığı için bu dönem de Bolu şehrinin Türkleşme sürecinde, önemli diğer bir aşama olarak nitelendirilebilir.

1.6. Osmanlı Dönemi

Osman Gazi'nin arkadaşlarından Konur Alp tarafından Türk hâkimiyetine sokulmuştur. Bu yüzden Prusias adı unutulmuş, Eski Bağ olarak tarihi seyrini devam ettirmiştir. Ahali arasında Eski Bağ, "ğ" kelime sonunda kullanılmadığı için, Eskiba/Üskübü ortaya çıkmıştır. Üsküdar ile Kayseri'deki, Erzincan'daki

benzer isimleri örnek verebiliriz. XIX.yüzyılda bu resmi isim kullanılırken, halk arasında zaman zaman “Kasaba” da Üskübü yerine söylenmiştir (Bolu İl Yıllığı, 1998). XIV. yüzyılda, bir köy halinde olan Düzce, geçen zaman zarfında gelişme kaydetmiş, 1871’de kaza yapılmıştır. Böylece Üskübü’nün yıldızı sönmeye başlamıştır. Osmanlı kaynaklarında Üskübü ve Düzce’yi içine alan yöreye Konur Alp ili deniliyordu. Fatih Konur Alp’e izafeten verilen isim zamanla Konropa şekline dönüşmüştür (Eyice, 1975). Ancak, Üskübü ve Konrapa’da uzun ömürlü olamadı. Ada, Han Dağı (Hendek) gibi bir Pazar yeri olarak sivrilen Düz Bazar, Düzce Bazar kaza merkezi haline gelmiş, Rumeli, Balkanlar, Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu ve hepsinden önemlisi Kafkasya’dan göç edenlerin sağladığı imkânlarla hızla büyümüştür. İşte böylece Düzce Kazası, şimdiki ilçe şekillenmiştir. Kuzeydoğusundaki Yığılca, batısındaki Gümüşabad, yörüklerin iskânına açılmış Darı Yeri Vadisi ve Kaynaşlı, Düzce’nin büyümesinde etkili unsurlardır. İmamlar/Gölyaka, Cumayeri/Cumaovası, Bey Köyü gibi merkezler de Düzce’yi büyük ilçeler arasına sokmuştur (Erözmen 1972; akt. Bolu İl Yıllığı, 1998).

Bolu’nun güneybatısındaki, eski Bithynia, Phrygia ve Galatia kavşağındaki Koinon Gallikanon, Nikomedia-Ankyra (Ankara) yolu üzerinde bulunuyordu. Eski tarihi pek bilinmeyen yöre, Osmanlıların, Bizans dünyasından ilk ayırdıkları kasabadır. Taraklı ile Mudurnu arasındaki yol XIV.-XV. yüzyılda Bursa İpek Yolu diye nitelendirilmektedir. İşte son derece önem kazanan bu ara yol, İbn Battuta’nın gezisi ile etraflıca tanıtılmıştır. Göynümeğ filinden türetilen isim, “yanık” manasına gelmektedir (Eyice, 1975).

Göynük-Bolu yolu üzerindeki Modrene, Gallus Çayı üzerinde göze çarpmaktadır. Orman ile bozkır arasında geçiş noktasıdır. Kelimenin menşei karanlıktır. Muhtemelen Modrene’nin Türkçeye aktarılmış halidir. Muturnı, Muturnı, Mudurnu ilk defa Osmanlı akıncıları ve Ertuğrul’un kader dostu Samsa Çavuş tarafından Türk idaresine kazandırılmıştır. Yıldırım zamanında cami ve hamam ile süslenmiştir (bkz. Fotoğraf 2).

Bağdat Caddesi üzerinde oluşundan dolayı da Kanuni’nin Sadrazamı Rüstem Paşa kasaba yakınında büyük bir kervansaray yaptırmışsa da şimdi izi bile kalmamıştır (Eroğlu, 2009). Bolu’nun doğu ve kuzeydoğusundaki önemli yerleşme merkezleri Gökçesu, Mengen, Devrek, Çağa, Dörtdivan ve Gerede’dir. Gerede, Bithynia’nın Paphlagonia sınırındaki stratejik mevkiindedir (Wilson, 1960; akt. Bolu İl Yıllığı, 1998). Aynı şekilde, burası ile Galatia da kontrol edilmektedir. Osmanlı Çandaroğlu, sonra İsfendiyarlılar zamanında, sık sık mücadele sahası özelliğini taşımıştır (Yücel, 1980; akt. Bolu İl Yıllığı, 1998). Bir ara Gerede Sultanlığı’ndan bile bahsedilmiştir. El-Ömerî ve İbn Battuta’da kısa fakat ilgi çekici bilgilere rastlanmaktadır. Gerede, her zaman

Osmanlı kasabası olarak kalmıştır. Soğuk bir iklimde bulunmasına rağmen, dericilikte, hayvancılıkta, araştırma sahası, sanayişehir özelliğini taşımıştır (ODTÜ, 1970; akt. Bolu İl Yıllığı, 1998).

Bolu şehri ile Gerede arasında, göl kenarında kurulan Çağa, civarındaki Roma Devri eserleri dikkate alınacak olunursa, hayli eski bir geçmişe sahiptir. Mengen yolu üzerindeki boğazı çevreleyen Çağa, tam Türk karakteri taşımakta ancak geçirdiği talihsiz yangın sebebiyle bugün köhneleşmeye yüz tutmuştur. Sultan Reşad adına teşkil edilen yeni kasaba, Reşadiye adını almıştır. Gölün güneyinde şimdiki yerinde Yeniçağa ise adını M. Kemal Atatürk'e borçludur. 1934'de, Dahiliye Vekaletinin kararı ile Reşadiye yerine Yeniçağa ortaya çıkmıştır (Mitrilyöz, 1970; akt. Bolu İl Yıllığı, 1998).

Osmanlı kaynaklarına göre, Bolu'nun doğusundaki yerler Konur Alp, Şahin Bey, Hızır Bey ve Eflagan Bey tarafından Türk hakimiyetine sokulmuştur. Düzc'deki Konur Alp ili gibi buralarda da "Hızır Bey ili", "Eflagan Bey ili" deyimleri tarihteki yerini almıştır (Bolu Valiliği İl Yıllığı, 1998).

Bolu'nun Osmanlılar zamanında kuzeydoğu sınırı Amasra'da noktalanıyordu. Bartın ve çevresindeki yerler "Divan" ismi ile bilinmektedir. Evliya Çelebi ve Osmanlı belgelerindeki "divan"lar, onikiye kadar ulaşmaktadır. Gerede'ye bağlı, Yeniçağa'nın hemen güneyindeki "Dörtdivan"da, Türkmenlerin en yoğun bulunduğu alanlardı ki "Köroğlu" destanını da buraya taşıyanların çocuklarıdır (Eroğlu, 2009).

İlkçağdan Osmanlılara kadar şehirlerin, önemli boğazların ve vadilerin, kasabaların korunması "kale"ler vasıtası ile sağlanıyordu. Bolu ve çevresinde de sık savunma kaleleri ağı göze çarpmaktadır. Düzc'dekiler; Üskübü, Üçköprü, Beyköyü, Kadife Kale diye tanınmaktadır. Göynük, Mudurnu, Taraklı Kale Harabeleri günümüze kadar gelebilmiştir (Eyice, 1975). Bolu Ovası'nda iki önemli kale vardır. Ova ortasında bir tepeyi taçlandıran Bolu Kalesi, şimdi mevcut değildir. Bithynion ve Romalıların inşa ettikleri Claudiupolis'in içinde kaldığı surlar, XVII. yüzyılda tamamen işlevini yitirmişti. XII. yüzyıl sonlarında ise, Türk baskılarına karşı, aşılmayan surlarının bulunduğu anlaşılmaktadır (Bettau, 1986; akt. Bolu İl Yıllığı, 1998). Hisar Tepesi, iç kalenin bir hatırası olarak halk arasında yaşamaktadır. Bunun yanı sıra kuzeydoğu tarafında bir gölün yer aldığı bilinmekte olup günümüzde buraya Gölyüzü denilmektedir (Danışman, 1935; akt. Bolu İl Yıllığı, 1998). George Perrot ve arkadaşlarının tanıttığı Hala/Halı Hisarı, Çakmaklar köyü üzerinde, Bizans karakterini taşımakta idi. Ancak, Halı Hisarı'da, önemli ölçüde tahrip edilmiştir.

Seben ile Kıbrıscık'ta kale izlerine tesadüf edilmemiştir. Çağa'nın, XIV. yüzyılda kaleye sahip olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır (Bolu İl Yıllığı, 1998). Evliya Çelebi 1314 yayınlanan Seyahatnamesi'nde, göl yanında kaleden de

bahsetmektedir. Gerede Kalesi, Bolu'daki gibi yüksek bir tepede kurulmuştur. Taraklı Borlu, Bolu ve Ankara taraflarını iyi bir şekilde kontrol altında bulundurabiliyordu. Keçi Kalesi de denilen, Gerede Kalesi iç kale vaziyetine düştüğü için, bakımsızlıktan harabeye dönüşmüştür (Eyice, 1975).

Özetle, bu dönemde şehirde pek çok cami ve hamam dönemin yöneticileri tarafından yapılmıştır. Bunun dışında Bolu şehrinde Osmanlı Dönemi sivil mimari örneklerinin sayısı oldukça fazladır. Bu bakımdan Bolu şehri aynı zamanda kentsel sit alanı olarak nitelendirilmektedir. Şehrin hemen her yerinde bu döneme ait esere rastlamak mümkündür. Şehir merkezinde yer alan ve daha öncede belirtilen Yıldırım Beyazıt Camî bunlardan birisidir.

1.7. Cumhuriyet Dönemi

Bolu, Osmanlı Döneminin son zamanlarından Cumhuriyet'in ilanına kadar yaşanan savaş koşullarından diğer vilayetler gibi nasibini almış, şehrin gelişimi bu dönemde sekteye uğramış, dahası pek çok mimari yapı ağı tahribat görmüş ve birçoğu da tamamen ortadan kalkmıştır (Eroğlu, 2009). Dolayısıyla bu dönemde önemli sayılabilecek en önemli eser bugün de varlığını devam ettiren Valilik Binası yani Hükümet Konağıdır.

Bunların dışında milli mücadeleyle uğraşan çok sayıda halkın ileri gelenleri bu yörede bilinçlenmeyi destekleyecek gazete çıkarmaya bazı isyanların yatıştırılmasında önemli vazifeler üstlenmişlerdir (Özkök, 1971; akt. Bolu İl Yıllığı, 1998). Savaş zamanı sona erip Cumhuriyet ilan edildikten sonra burada vazife görenler Büyük Millet Meclisi'nde Bolu'yu, seçim yoluyla temsil etmeye hak kazanmışlardır. Bu hadiseden sonra Bolu için yeni bir dönemin başladığını söylenebilir (Bolu İl Yıllığı, 1998).

Özetle, Bolu şehri, Cumhuriyet Dönemi'nde yaşanan olaylardan olumsuz etkilendiği, ancak şehrin ileri gelenlerinin mecliste yer almasıyla, bu etkinin uzun sürmediği söylenebilir. Bugünkü Orman İl Genel Müdürlüğü'nün binası da yine bu döneme aittir. Bunun yanı sıra Osmanlı Dönemi'nde olduğu gibi, bu döneme ait sivil mimari örneklerini şehrin hemen her yerinde görmek mümkündür. Bu nedenle şehrin gelişimine ait bu dönemdeki sınırlar, Cumhuriyet Dönemi eserlerinin Osmanlı Dönemi eserleriyle iç içe bulunmasından dolayı belirsiz olduğu söylenebilir.

2. BOLU ŞEHRİNİN FONKSİYON ALANLARI

2.1. Oturma (İkametgâh) Alanları

Yerleşim tarihi çok eskilere dayanan Bolu şehrinde asıl nüfuslanma ve beşeri faaliyetler son yıllarda önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu süreci kısaca özetlemek

gerekirse; Prehistorik, Hitit ve Frig dönemi topluluklarının yerleşme alanı olduğu, son yıllarda yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Bolu şehri, Anadolu'nun en eski yerleşme yerlerinden biridir. Bolu şehri ve yakın çevresi eski kaynaklarda Bithynia olarak ifade edilmektedir (Bolu Belediyesi, 2014).

Trak göçleri sonucunda Sakarya ve Filyos akarsuları yayı içinde yerleşen topluluğa Bithyn adı verilmiştir. Bu nedenle, Bolu şehri ve yakın çevresine karşılık gelen kuzeybatı Anadolu'ya Bithynia adı verilmiştir. Romalılar zamanında, bu isim yerini Claudiupolis'e terk etmiştir (Eyice, 2015). Romalılardan sonra Bizanslılar devrinde, Bolu şehri itibarını korumuş; buğday, sebze yetiştirilen bir bölge olmanın yanı sıra orman ürünlerinin de önemli olmaya devam ettiği bir yer olmuştur. Fakat Bolu şehri, bu dönemde şiddetli bir deprem sonucu tamamen yıkılarak eski önemini kaybetmiştir (Betrtau, 1986; akt. Bolu İl Yıllığı, 1998).

Selçuklular ve Anadolu Beylikleri Dönemi'nde Claudiupolis ismi Bolu olmuş ve Türkler Anadolu'da fethedilen bölgenin her tarafına yayılmışlardır. 1324 yılında ise, Bolu Osmanlı yönetimine girmiştir. Yıldırım Beyazıt, Bolu şehrinde imar faaliyetlerinde bulunmuş; cami, hamam, medrese ve köprü yaptırmıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Bolu sancağı, yolların açılması ve ticaretin canlanması ile gelişme göstermiştir. Bolu'ya ait ilk sağlıklı belgeler de bu dönemde tutulmuştur (Bolu İl Yıllığı, 1998).

Katip Çelebi 1650 yılında kaleme aldığı "Cihannüma" adlı eserinde Bolu için; 'Vilayet merkezinin surları yoktur. Sokakları, camileri, hamamları, medreseleri ve hanları mevcuttur. 32 tane köyü vardır. Bolu düz bir ovada bulunmaktadır. Etrafı dağlarla çevrilidir. Ancak doğu ve batısı açıktır. Mudurnu yaylalarından gelen büyük bir nehri vardır.' diye belirtilmiştir (Çelebi, 2009).

Evliya Çelebi 1314'te yayınlanan Seyahatnamesi'nde ise Bolu için şunları yazmaktadır; "34 mahalle 34 camî vardır. Üç bin kadar zarif binası mevcuttur. Bazı ailelerin evleri ve hanları kiremit ile örtülüdür. Dört yüz kadar dükkânı vardır." diye belirtmiştir. 1840 yılında Bolu vilayeti oluşturulmuştur, 1864'te vilayet nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. 1892'deki Kastamonu salnamesinde Bolu Kastamonu vilayetine bağlı bir sancaktır. II. Abdülhamit devrinde 187 köyü dâhil nüfusu 52.369'dur. Cumhuriyet'in ilan edilmesi ve buna bağlı olarak idari bölünmedeki değişikliklerde Bolu il ve araştırma sahası olan şehir ise il merkezi olmuştur (Çevik, 2012).

1999 yılına gelindiğinde, Düzce'nin 09.12.1999 tarihli 584 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile il olarak ayrılmasıyla Bolu ili son idari yapısına kavuşmuştur. Bu süreç içerisinde de nüfus miktarı giderek bir artmıştır. Bu değişim yalnızca nüfusun sayısında olmamış, onun kır ve kent dağılımı gibi

diğer demografik yapısında da değişim meydana getirmiştir. Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde yer alan ve Ankara, İstanbul gibi iki büyük metropol arasında kalan Bolu şehrinde, Cumhuriyet'in ilanından beri diğer illere nazaran daha az bir gelişme gösterdiği söylenebilir. 1970 yılından sonra kalkınmada öncelikli iller arasına alınıp teşvik tedbirlerinden yararlandırılan Bolu şehri bu dönemden sonra sanayi ile gelişim süreci hızlanmıştır (DPT, 2003).

Sanayileşmenin başlamasıyla beraber şehrin çevresindeki yerleşmelerden gelen göçlerle hızlı bir şehirleşme başlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi şehirlerdeki hızlı büyümeyle ortaya çıkan çeşitli sorunlardan birisi de tarımsal alan kaybıdır. Şehrin büyüme oranı sanayileşmeye paralel bir artış göstermektedir. Şehir sahaları, genellikle vadi olukları veya ovaların kenarlarındaki hafif eğimli yamaçların bulunduğu saha üzerinde kurulma eğilimindedir. Gerek ilk çağdan günümüze kadar gelmiş, gerekse bu yüzyıl içinde büyüme göstermiş hemen hemen her şehirde bu eğilim gözlenmektedir. Bunun nedeni, hem eski şehirler, hem de yeni ortaya çıkan şehirler mevcut ovaların tarımsal uğraşını organize edecek merkezler olarak gelişmişlerdir. Böylece her bir şehir, ovada yer alan tüm uğraşların birleştiği yerler olmuşlardır.

Eski çağlarda şehirler, yerleşme yeri olarak alüvyal ovalar üzerindeki düz sahaları değil; özellikle ovaların yamaç sahalarını seçmişlerdir. Bunun nedeni şehir sakinlerinin tarım için çok değerli topraklarını yerleşme yeri olarak kaybetmek istememeleridir. Bunun yanı sıra, söz konusu ovaların zaman zaman su baskınlarına uğrama tehlikesinin olması, yazın yamaçlardaki serin rüzgârlardan yararlanma, ovaların boğucu sıcaklığından kaçma ve sivrisineklerin tutunamayacakları yerlere çekilme istekleridir. Ayrıca, dıştan gelecek tehlikelere karşı koyma ihtiyacı, yamaçları izleyen ana yolların üzerinde yer alma isteği, dolgu sahalarının depremden büyük zarar gördüğünün bilinmesi ve sağlam kaya üzerinde ev yapmanın güvenli olacağı düşüncesi gibi birçok nedenlerle şehir sakinleri, özellikle ova tabanlarından kaçmışlar ve yamaçlar üzerinde yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Bahsedilen bu eski dönemlerde ovalar üzerinde köylerden daha ileri düzeyde bir yerleşme yeri kurulmamıştır.

Kuşkusuz bu etmenler uzun yılların denemesi sonucu öğrenilmiş olup söz konusu düzen 19. yüzyılın sonuna kadar herhangi bir değişikliğe uğramadan sürüp gitmiştir. 20. yüzyıla beraber Türkiye'de şehirlerin gelişmeye başladığı dönemde, yeni yerleşmeler, yamaçların üst başı veya kenarlara doğru uzayıp gelişeceği yerde, ova tabanına doğru kaymaya başlamıştır. Bugün mevcut yeni yerleşmelere bakıldığında, ova yüzeyinde yerleşmeyi durdurmuş, bir başka

ifadeyle ovayı tarıma bırakmış tek bir şehir gösterme imkânının olmadığı söylenebilir.

Bu gelişimin, Türkiye'nin tarım alanlarının maruz kaldığı en büyük tehlikelerden biri olduğu söylenebilir. Türkiye'nin en verimli topraklarını meydana getiren düzlüklerin önce şehir yerleşme unsurları, sonra sanayi tesisleri tarafından işgal edilmesi, durumun daha da kötüye gitmesine neden olmuştur. Bununla birlikte sanayi tesisleri etrafındaki işçi lojmanlarının meydana getirdiği mahallelerin de eklenmesiyle, eski tarlalar ve bahçelerin şehrin içinde kapladıkları alanlar küçülmüştür. Dolayısıyla en mükemmel tarım alanları süresiz olarak tarımsal özelliklerini yitirmişlerdir.

Türkiye bu gidişle üzerinde milyonlarca insanın yaşadığı ve ülkenin tarımsal ürünlerinin en büyük miktarını veren ovalardan yoksun kaldığı zaman, çözümü olmayan problemle karşı karşıya kalması olasıdır. Şehirler ve onun ürünü olan sanayi, tarım sahalarını işgal ederken tarım, zorunlu olarak yamaçlara tırmanmak zorunda kalacak, tarım tekniği ne kadar ilerlerse ilerlesin alüvyal ovaların tarım verimliliğini, yamaçların üzerinde sergilemesi mümkün olmayacaktır. Gelişigüzel yerleşmelerin şehir haline dönüşmesi Türkiye'nin geleceği bakımından ilerde önemli sorunlarından biri olarak görülmektedir.

Bunların dışında daha öncede belirtilen ve eskiden şehirlerin gelişimini oldukça etkileyen etmenlerin bir kısmı, özellikle su baskınları ve depremlerin dolgu sahalar üzerinde yerleşmiş şehirler için daima bir tehlike olarak devam etmesi, can ve mal kayıplarının yaşanma tehlikesi, bugün de var olmaya devam etmektedir. 12 Kasım 1999 Düzce depreminde; Bolu şehrindeki en fazla hasar depresyon tabanındaki yerleşme alanlarında görülmüştür.

Bugün bir taraftan tarım yapılan topraklara, yenilerinin eklenmeye çalışılması ve tarımda verimliliğin artırılması yönündeki çabalar, bir taraftan hızlı bir biçimde devam ederken, öte taraftan tarım yapılan ovaların büyük bölümü şehrin alansal olarak büyümesiyle ortadan kalkmaktadır. Dünyanın her tarafında şehir faaliyetleri ve ona bağlı tesislerin, konutların kurulması nedeniyle ova ve düz sahalarda insanın olumsuz etkisi yayılmaktadır. Bu durumu yalnızca şehirlerin çevrelerine yayılması olarak tanımlamak eksik olur. Bu durum aynı zamanda, tamamen tarımsal bir alanın veya jeomorfolojik bakımdan tarıma uygun olan sahaların, sanayi tesisleri, tatil tesisleri ve konutları gibi her türlü şehre özgü hizmet sunan binalar tarafından işgal edilmesi anlamına gelmektedir.

Bolu Abant sapağındaki tarım alanları içinde kurulmuş olan D-100 kenarındaki dinlenme tesisleri buna örnek olarak gösterilebilir. Bolu'daki nüfusun büyümesi, doğum oranının ölüm oranından fazla olmasının bir sonucu olarak doğal nüfus artışıyla gerçekleşmiştir. Bununla beraber, özellikle Bolu

şehrine bağlı yerleşmelerden gelen nüfusla, şehirde yeni ev ve mahallerin eklenmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı günümüzde şehir, D-100 karayolu ile TEM otoyolu arasındaki verimli tarım alanlarına doğru kaymaktadır. Ayrıca 12 Kasım 1999 depreminden sonra evleri yıkılan vatandaşlar için devlet tarafından planlanan ve 40 hektar alan kaplayan kalıcı konutların, Kılıçarslan köyü ile İzzet Baysal Devlet Hastanesi arasındaki tarım alanlarında yapılmasına karar verilmesi ve başlanması bu durumu doğrular niteliktedir.

Bolu Ovası'nın tarımsal alanları Bursa ve Adapazarı ovalarındaki gibi yerleşme ve sanayileşmeyle aşırı bir şekilde istila edilmemiştir. Fakat tarım alanlarının bu şekilde tahrip edilmesi Bolu Ovası'nda endişe ile izlenmektedir ve eğer şehrin büyüme hareketi Bolu Ovası'nda planlı ve bilinçli bir şekilde yapılmaz ise Bolu Ovası geri döndürülemez bir tahribata maruz kalacaktır. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri'nde Tarım Bakanlığının bir tahminine göre sadece 1967 ile 1975 yılları arasında şehirlerin çevrelerine yayılmaları nedeniyle, ülkenin en iyi özellikli ovalardaki, tarım alanlarına ait 25.000.000 hektardan daha fazla bir alan ortadan kalkmıştır (Pektezel, 2010).

Bolu şehri daha öncede belirtildiği gibi 19 mahalleden oluşmaktadır. Şehrin en eski mahalleleri; Büyük Camî, Akpınar, Semerkant ve Aktaş mahalleleridir. Bu mahallelerde önemli bir inşaat ve yapılaşma görülmemektedir. Karaçayır, Tabaklar, İhsaniye, Karamanlı mahalleleri ise en çok değişime uğrayan ve yeni yapılaşmaların olduğu mahallelerdir. Kültür, Beşkavaklar, Sağlık Mahalleleri özellikle D-100 karayolunun yapımından sonra yeni yeni ortaya çıkan bölgeleri oluşturmakta ve Sümer Mahallesi, Mudurnu Yolu (Caddesi) boyunca gelişmesini sürdürmektedir. Aşağı Soku, Çıkınlar ve Köroğlu mahallelerinde ise önemli bir imar hareketi gözlenmemektedir.

Bolu şehrinde özellikle güneyindeki alüvyal topraklar üzerinde konut yapı kooperatifleri olarak çok katlı yapılaşmalar görülmektedir. Örneğin; Köroğlu, Yunus Emre, Özlem, Işık, Ayışığı, Çiğdem ve Kısmet Siteleri çok katlı yapılardan bazılarıdır. Bolu şehrinin İstanbul çıkışı yönünde 10 km uzaklıkta Yumrukaya köyü yakınında Abant İzzet Baysal Üniversitesi 60 hektar alanlık tarım ve orman alanı üzerinde kurulmuş olup 1992 yılında bu kampüste eğitim-öğretime başlamıştır. Şehir ve yakın çevresinde sağlık kuruluşu olarak 1 devlet hastanesi ve eski SSK hastanesi ile yapımı yeni tamamlanan TEM otoyolu kenarındaki İzzet Baysal Devlet Hastanesi yer almaktadır. Bu sağlık tesisleri ova üzerinde kurulmuş olup toplam kapladıkları alan 17.155 hektardır (Bolu İl Tarım Müdürlüğü, 2014).

Bolu şehir merkezinde ulusal yarışmalara imkân veren bir stadyum ile kapalı spor salonunun olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Bolu şehrinin güneyinde

Karaçayır Mahallesi'nde Becikoğlu Spor Tesisleri ova üzerine kurulan diğer spor tesislerinden biridir. Bolu şehrinde yer alan spor alanlarının, Bolu Belediyesi'nden alınan verilere dayanarak yaklaşık 9.145 hektar olduğu söylenebilir.

Şehrin hemen doğusunda D-100 karayolu ile otoban arasında kalan tarım alanlarının içinde 251.48 hektarlık bir askeri alan (Komando Tugayı) mevcuttur. Bu alanlarda zirai faaliyet yapılamamaktadır. Hızlı nüfus artışı veya şehrin büyüme baskısı ile Bolu şehrinin çevresinde, kolay erişilebilir yerlerdeki ziraat sahaları, yerleşme için ortadan kaldırılmış durumdadır. Bunun yanı sıra zirai faaliyetin ovada önemli olduğu bilinmesine karşın, bu etkinlik şehrin çevresinde yer alan orman ve otlak alanların olduğu yere kaydırılmaktadır.

Bolu şehrine bakıldığında, sadece konutların kapladığı alan değil aynı zamanda ailelerin ikinci bir ev olarak yazlık evler yaptırdığı görülmüştür. Örneğin; Bolu şehrinin, İstanbul girişindeki yazlık konutlar, Abant Gölü yolundaki yazlık konutlar, Karacasu'daki yazlık konutlar bunlardan bazılarıdır. Bu yazlıklara ulaşmak için yol ile birlikte çok sayıda dinlenme tesisi kurulmakta ve doğal görünüm değişime maruz bırakılmaktadır.

Bolu şehrinde yaşanan depremler, arazi kullanımında bir takım değişikliklere neden olmuştur. 12 Kasım 1999 depreminden sonra konutlar hasarlı olan ailelerin barınma ihtiyacını karşılamak için, 3929 çadır kurulmuştur. Tapu Kadastro Müdürlüğü'nden alınan bilgiye göre bu çadır yerleşmelerinin toplam alanı 66,5 hektar olup genellikle şehrin çevresinde kuruldukları öğrenilmiştir. Ancak bu çadır yerleşmeleri ilerleyen zaman içinde ortadan kalkmıştır.

Deprem sonrası konut ihtiyacını karşılamak için 3433 prefabrik konut tamamlanmıştır. Bununla birlikte 282 konteynır konut yapılmış olup hak sahiplerine dağıtılmıştır. Bolu Belediyesi İmar Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre prefabrik ve konteynır konutların toplam kapladıkları alan 36 hektar olup şehrin çevresindeki sahalar üzerinde, kurulmuşlardır.

Ayrıca halk kendi imkanları ile bahçe ve tarlalarına,çeşitli malzeme ve eşyalarını saklamak amacıyla çok sayıda prefabrik, baraka ve gece kondu şeklinde tek katlı ahşap evler yapmıştır. Bununla birlikte aynı depremde yıkılan ve hasar gören bir çok eğitim kurumu (Koç İlköğretim, Melih İlköğretim, Karaçayır İlköğretim, Sed Dershanesi, Onur Dershanesi) da ova üzerinde kuruldukları görülmüştür. Bunların dışında daha önce alınan kararlar, konutları yıkılan veya ağır hasarlı olan vatandaşlarımız için İzzet Baysal Devlet Hastanesi ile Kılıçarslan köyü arasındaki saha üzerinde 4558 konuttan oluşan 40 hektar alan kaplayan kalıcı konutlar yapılmıştır.

Bolu şehri, Bolu Ovası'nın hemen hemen ortasında yer almaktadır. Ancak özellikle şehrin kuzeyinde yer alan sulama kanallarının olduğu yer, günümüze

kadar D-100 Karayolu, daha sonra TEM Otoyolu'nun gelmesiyle ile yoğun yapılaşmaya sahne olmuş ve bu yapılaşmanın, ilerleyen zamanlarda şehrin, ova üzerindeki yayılım yönüne bakılarak devam edeceği söylenebilir. Bu bakımdan kuzeydeki kanalların suladığı zirai alanların korunmasında, şehirde yer alan idari birimleri zorluklar beklenmektedir.

2.2. İş ve Ticaret Alanları

Günümüzde kentin hem ekonomik hem de doğal olarak alansal gelişimine katkı sağlayan dinamiklerden en önemlisi, otoyol ve tünellerin açılması ve bununla beraber yol kenarında birçok modern dinlenme tesisi ve AVM (alışveriş merkezleri)'nin açılmasıdır. Bunlara ek olarak ekoturizm açısından şehrin, doğal varlıklara sahip olması (Abant ve Gölcük Tabiat parkları ile Yedi Göller Milli Park Alanı), kayak turizmi (Kartalkaya) ve termal turizm potansiyellerinden faydalanması bu gelişime katkı sağlayan diğer etmenlerdendir. Buna karşın yerleşmenin yayılmacı ve olumsuz etkisini görmezden geldiğimizde, şehrin çevresindeki ziraat topraklarının yeterli ve verimliliğinin yüksek olması, ülkenin kümes hayvancılığında veya beyaz et üretiminde önemli merkezlerden biri olması, şehirde ticari hayatın ön plana çıkmasına yardımcı olduğu söylenebilir. Bu duruma ek olarak, 1990'lı yıllarda kurulan bir askeri birliğin varlığı, yine 1992 yılında kurulan ve her geçen gün fakülte ve öğrenci sayısının arttığı üniversiteye sahip olması, yılın 8-10 ayında ticari faaliyetlerin canlı kalmasını sağlamaktadır.

Bolu şehrinin İstanbul-Ankara şehirleri arasında kavşak noktada olması nedeniyle nakliyecilik sektöründe de gelişme görülmüştür. Şehirde üniversitenin varlığı şehre ayrı bir canlılık getirmiştir. Dükkan ve iş yeri bulunmaktadır buna karşın, büyük alışveriş merkezlerinin varlığı, küçük esnafı mağdur etmiştir. Bölgeden TEM Otoyolunun geçmesi çok sayıda işyerinin açılmasını sağlamış, otoyol kenarlarında çok sayıda dinlenme tesisleri kurulmuştur. Bunlara ek olarak Bolu'da kümes hayvancılığının yoğun olarak yapılması, ticareti olumlu etkilediği söylenebilir. Dış ticarete de kanatlı hayvanların sahip olduğu pay fazladır. Kümes hayvanları yetiştiriciliğinin hammadde tahıldır, bu ihtiyacı ülkenin çeşitli bölgelerinin yanı sıra ithalatta karşılanmaktadır. Kümes hayvanlarının yetiştirilmesinde kullanılan özellikle yem karışımları şehirde yer alan entegre tesislerde üretilmektedir. Kırmızı et kesimi ve işlenmesi sınırlı miktarda olmasına karşın, şehrin ihtiyacını karşılamakta hatta yakın yerleşmelere işlenmiş mamul olarak gönderilmektedir. Belirtilenlerin dışında Bolu Çimento Fabrikası, 1974 yılından beri hizmet yapmakta olup, 1,5 milyon ton klinker 4 milyon ton çimento üretimiyle Bolu

ticaretinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Çimento fabrikasının lojistik hizmetlere sahip olması da bu gelişime yardımcı olduğu ifade edilebilir.

Ticaretin toplandığı cadde ve sokaklardan bir kaçını belirtmek gerekirse; İzzet Baysal Caddesi (Şanzalize), Cumhuriyet Caddesi ve PTT Caddesi'dir. Bu caddelerin bu kadar önemli olmasının nedenlerinden birisi eski tarihi camilerin ve çarşıların bulunması, ayrıca kuruluşundan bu yana şehrin çekirdeğini oluşturmalarıdır. Sanayinin, turizmin ve üniversitenin gelişiminden en hızlı etkilenenin ticaret olduğunu gelen öğrenci ve turistlerle ticaretin sürekli beslendiğini tekrar belirtilebilir.

2.3. İdari ve Resmi Alanlar

Bir yerin şehir sayılabilmesi için kanunla ilan edilmesi yeterli gibi görülebilir; o yerde idari ve resmi binaların varlığı şehir halkının devlet dairelerindeki işlerini bir başka şehre gitmeden halledebilmesi önemlidir. Bu açıdan devlet dairelerinin şehir merkezindeki mevcudiyet durumlarını Bolu Belediyesi İmar ve Şehircilik Planlama Dairesi'nden alınan bilgiler ışığında incelediğimizde aşağıdaki gibi bir görüntü sergilediği ifade edilebilir.

Bolu Belediyesi, şehir merkezinde yer almaktadır. Bolu Belediyesi'nin kesin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu zamanında müstakil bir sancakken kurulduğu söylenebilir. Burada, Kanuni Sultan Süleyman gibi padişahlar, çocukluk ve gençlik dönemlerinde devlet yönetimiyle ilgili bilgi almışlar, kendilerini padişahlığa hazırlayacak olan pratik bilgileri uygulama imkânı bulmuşlardır. 1865-1905 yılları arasında Bolu şehri, Kastamonu Sancağı'na bağlanmış, ancak sancak sisteminin kalkmasıyla birlikte 1905 yılından itibaren bağımsız bir vilayet olarak günümüze kadar gelmiştir.

Şehirde, Valilik Binası, Emniyet Müdürlüğü, Mal Müdürlüğü, Yazı İşleri Müdürlüğü, Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Vakfı, Nüfus Müdürlüğü, Milli Eğitim Müdürlüğü, Gençlik ve Spor Müdürlüğü, Müftülük, Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, İtfaiye Müdürlüğü gibi kurumlar yer almaktadır. Ayrıca şehirde, PTT, Sağlık Ocağı ve birçok banka hizmet vermektedir. Bolu'da açılan ilk banka 1916 yılında faaliyete geçen Ziraat Bankası olmuştur. Daha sonra Osmanlı Bankası'nın bir şubesi açılmışsa da, bu banka Cumhuriyet'in ilk yıllarında kapanmıştır. 1925 yılında Adapazarı İslam Ticaret Bankası adı altında bir bankanın şubesi açılmış ve 1952 yılına kadar bu iki banka Bolu'da faaliyette bulunmuştur. 1952 yılında Türkiye İş Bankası'nın bir şube açmasıyla toplam banka sayısı üç olmuştur. Günümüzde ise şehirde toplam 13 bankaya ait 40 şube bulunmaktadır. Şehirdeki bankaların toplam mevduat tutarı 2011 yılı itibarıyla 1.260.997 TL, toplam kredi tutarı 2.187.959 TL'dir (Türkiye Bankalar Birliği, İstatistik Raporlar, 2013).

2.4. Kültür ve Eğitim Alanları

Bolu'da yer alan pek çok eğitim kurumu o şehrin halkının okuryazarlık durumuna dair bir fikir belirtmesi açısından önemlidir. Ancak bunun yanı sıra şehirde bulunan bu kurumların şehir içerisindeki dağılışı, herkesin bu hizmete ulaşılabilirlik durumunu göstermesi açısından önemlidir. Çok sayıda ilkököl ve ortaokul düzeyindeki, özel ve devlet kurumları her mahallede bulunacak şekilde dağılışı göstermiştir. Bu aynı zamanda eğitim görme yaşındaki bireyler için şehir içinde eğitime ulaşma kolaylığını beraberinde getirmiştir. Ancak hepsinden önemlisi şehre yakın uzaklıkta bulunan bir üniversitenin varlığı eğitimin son kademesi için başka şehirlere gitme gereksinimini azaltmıştır.

Bolu şehrinin 2014 Bolu İl Milli Eğitim Müdürlüğü verilerine göre, ilçede 103 ilkököl ve ortaokul mevcuttur bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 4.044'tür. Bu sayının içerisinde devlet okullarının yanı sıra özel okullarda bulunmaktadır. Bunlara ek olarak Abant İzzet Baysal Üniversitesi yer almaktadır. YÖK'ün 2014 resmi verilerine göre üniversite öğrenci sayısı yaklaşık olarak 20.521 ve öğretim elemanı sayısı ise 1284'dür.

2.5. Sağlık Alanları

Şehrin sağlık alanlarının var olması ve bunların gelişmiş hizmet olanaklarına sahip olması şehir merkezinde yaşayanlar için büyük bir kolaylık anlamına gelmektedir. 1992 yılında kurulan üniversitenin yakın zamanda açtığı üniversite hastanesi, bu durumu destekler nitelikte bir gelişmedir.

Bolu şehrinde, 3'ü devlet,3'ü özel ve 2'si üniversite hastanesi olmak üzere toplam 8 hastane hizmet vermektedir. Tablo 2'te de görüleceği üzere toplam yatak sayıları 1878'dir. Yatak kapasitesi en fazla olan İzzet Baysal Devlet Hastanesi ardından Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Hastanesi (375)'dir. Yatak kapasitesi en az olanlar ise şehirde bulunan Özel Çamkent Hastanesi gibi yerlerdir (Bolu İl Sağlık Müdürlüğü, 2014). Tablo 3'ye bakıldığında ise, TÜİK 2013 verilerine göre Bolu şehrinde, hekimlerin toplam sayısı 628, uzman hekim sayısı 348, diş hekimi sayısı 84, hemşire sayısı 711 ve olduğu görülür. Toplam sağlık personeli sayısı ise 3151'dir.

Tablo 2. Bolu Şehrinde Yer Alan Hastaneler

Hastanenin Adı	Mevcut Yatak
İzzet Baysal Devlet Hastanesi	390
A.İ.B.Ü. İzzet Baysal Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Eğ. ve Arş. Hast.	130
A.İ.B.Ü. Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Eğit. ve Arş. Hastanesi	340
A.İ.B.Ü. İzzet Baysal Eğitim ve Arş. Hastanesi	320
Özel Çağsu Hastanesi	153
Özel Fatma Hatun Hastanesi	52
TOPLAM	1385

Kaynak: Bolu Valiliği, 2023

Tablo 3. Bolu Şehrinin Sağlık Personeli Sayıları

Sağlık Personelleri	Bolu Merkez
Diş Hekimi Sayısı	90
Pratisyen Hekim Sayısı	191
Uzman Hekim Sayısı	206
Hemşire Sayısı	1032
Sağlık Memuru	91
Ebe Sayısı	280
Eczacı Sayısı	135
Toplam Sağlık Çalışanı	2025

Kaynak: Bolu Valiliği, 2023

2.6. Sanayi Alanları

Bolu şehri için sanayi, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren öne çıkmaya başlamıştır. Bundan önce şehrin ekonomisi, ağırlıklı olarak tarıma ve iki önemli büyükşehir (İstanbul-Ankara) arasında yer almasıyla gelişen ulaşım ve ulaşımına bağlı olarak oluşan ticarete dayanmaktadır. Ayrıca, bu iki geleneksel sanayi merkezlerinin art bölgesinde yer almasına rağmen, sanayileşmesini tamamlayamamış bir şehir görünümü çizmektedir.

Bolu şehrinin 1970'li yıllarda kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmasıyla sanayi ve ticaret alanında ciddi ilerlemeler görülmüştür. Kalkınmada öncelikli illere yatırım yapanlar için, sağlanan birtakım teşviklerin bu ilerlemede etkili olduğu söylenebilir. 1980'lerin başında kalkınmada öncelikli iller kapsamı dışına çıkarılan Bolu şehri sanayi ve ticaret alanında gelişimine devam etmiş, ancak bu gelişimin hızı, önceki döneme göre, 90'lı yıllara kadar eskisi gibi olmamıştır. 90'lı yıllarda da gelişimini sürdüren Bolu

şehri, sık sık ortaya çıkan ekonomik krizler ve 1999'da yaşanan deprem felaketi nedeniyle, sanayi ve ticaret alanında gerilemelerin olduğu gözlenmiştir.

2004 yılında 5084 Sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanununun 2. maddesi gereğince Bolu şehrinin kalkınmada öncelikli iller kapsamında çıkarılması nedeniyle şehirdeki yatırımlar olumsuz etkilenmiştir. Aslında Türkiye'deki pek çok şehirde olduğu gibi burada da sanayi gelişimi, devlet eliyle yürütülmüştür. Nitekim Bolu şehrinin sanayi tarihi, bu durumun canlı bir örneğidir (Bolu Belediyesi, 2014). Sanayi alanı olarak düşünülen yerde alt yapı sorunları, yatırımcı-girişimci sayısının az oluşu ve özendirici teşviklerin yetersizliği nedeniyle, sanayide istenen düzeyde bir hareketlenme görülmemiştir. Çevre yerleşmelerden ve yabancı ülkelerden girişimcilerin veya yabancı sermayenin çekilmesi bu bağlamda mümkün görünmemektedir.

Tablo 4'de görüleceği üzere Bolu'da faaliyette bulunan önemli sanayi dalları; gıda, orman ürünleri ile mobilya, madeni eşya ile metal sanayi, ısı cam ile temperli cam (ısı ve darbeye dayanıklı cam) sanayi, elektrikli cihaz üretimi, dokuma-giyim eşyası (tekstil ve deri) sanayidir. Bu alanlarda küçük ve orta ölçekli işletmeler görülmektedir. Ayrıca bu işletmelerin varlığı yukarıda sayılan sanayi dallarının şehirdeki mevcudiyetine bağlı olduğu söylenebilir.

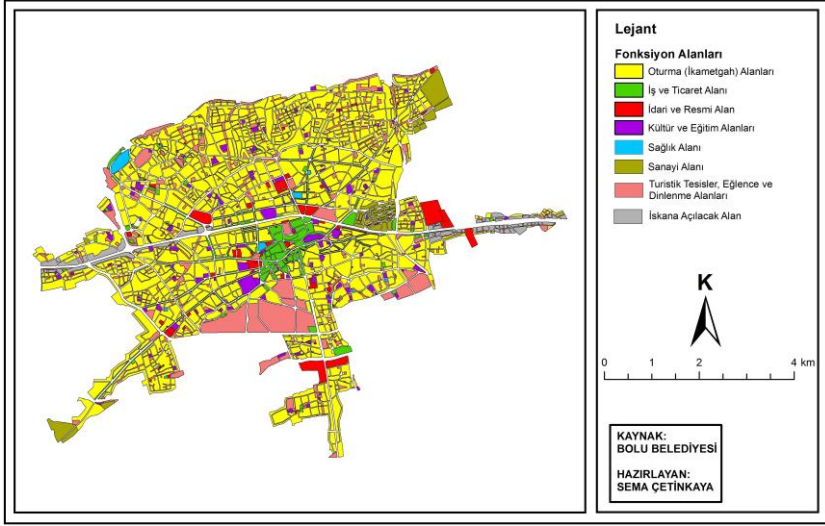
Tablo 4. 24.04.2014 tarihinde Bolu Ticaret ve Sanayi Odasına Kayıtlı Meslek Grupları ve Sayıları (Bolu Sanayi ve Ticaret Odası, 2014)

Sanayi Sektörleri	Firma Adedi	Sanayi İstihdamı
Ağaç ve Mantar Ürünleri Sanayi	32	1737
Elektrik-Elektronik Sanayi	7	2901
Gıda Sanayi	55	5212
İnşaat Sanayi	9	425
Kimya Sanayi	6	41
Maden Sanayi	10	757
Makine Sanayi	3	63
Metal Sanayi	34	1089
Tekstil Sanayi	18	4177
Diğer Sanayi	13	314

KAYNAK: Bolu Sanayi ve Ticaret Odası, 2014

Bolu şehrindeki mevcut sanayi tesislerine ait yoğunlaşmanın şehirde, ancak oturma alanının dışında olduğu ve önemli karayolu bağlantılarının güzergâhı

üzerinde toplandığı söylenebilir. Bolu şehrinde küçük sanayi, 1960 yılından sonra gelişmeye başlamıştır. Bu tarihten önce şehirde küçük sanayi olarak tomruk biçme atölyeleri ve marangozluk işleri bulunmaktaydı. 1970 yılından sonra Bolu şehrinin, teşvik kapsamına alınması sonucunda sanayi tesislerinin çoğalmıştır. Tarım alanlarında makineleşmenin gelişmesi ve D-100 karayolunun gelmesiyle trafiğe çıkan araç sayısının artması, motorlu taşıt bakım ve onarım hizmetlerine ihtiyacı arttırmıştır. Bu durumun neticesinde küçük ölçekli sanayi, şehirde gelişmeye başlamıştır (Şekil 8).

Şekil 8: Bolu Şehrinin Fonksiyonel Alanları

Bolu şehrinde küçük sanayi, daha öncede ifade edildiği gibi genellikle orman ürünlerine dayalı marangozluk, doğramacılık, kereste ile mobilya imalatı ilerlemiş. Bunun yanı sıra zirai aletler içinde yer alan römork, pulluk, tırmık gibi gereçlerin üretiminin ilerlediği gözlenmiştir. Ayrıca, OSB’nde her türlü altyapı hizmetlerinin tamamlanmış olması, ulaşım ve nakliye alanında gelişmelerin yaşanması Bolu Organize Sanayi Bölgesi’nin cazibesini arttırmıştır. OSB’nin işletmeye açılarak yaklaşık 8.000 ila 10.000 arası kişiye iş imkânı sağladığı düşünülmektedir. Bu pozisyonuyla OSB’nin, şehir ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir (Tablo 4).

Tablo 4. 2014 yılında Çalışan İşçi Sayısına Göre İş Yerleri

İşçi Sayısı	Firma Sayısı	Erkek	Kadın	Toplam İşçi Sayısı
0 ile 9	5350	1666	487	2153
10 ile 49	475	7600	2532	10.132
50 ve üzeri	126	16634	6595	23.229

KAYNAK: Bolu İŞKUR İl Müdürlüğü

2.7. Turistik Tesisler, Eğlence ve Dinlenme Alanları

Bolu şehri bilindiği üzere Ankara-İstanbul gibi iki büyük metropolün arasında yer almaktadır. Zengin bitki örtüsü, doğal ve suni gölleri, yaz ve kış sporları için elverişli dinlenme tesisleri ile şehir; yerli ve yabancı turistler için ilgi çekici bir yerdir. Şehirde aynı zamanda kış turizmi, av turizmi, spor turizmi, gençlik turizmi, kültür ve inanç turizmi, sağlık turizmi yapılmaktadır. Günümüzde yayla, toplantı ve seminer alanında görülen potansiyel nedeniyle, ilerleyen zamanda bu alanlarda gerçekleştirilebilecek etkinliklerin, şehrin diğer turizm faaliyetlerine eklenebileceği öngörülmektedir.

Araştırma sahası olan Bolu şehrinde yer alan bir kaç doğal ve kültürel varlığa sahiptir. Bunlar sırasıyla; ovanın ortasında yükselen Hisartepe höyüğü, Osmanlı Devleti döneminde yapılan kale, günümüzde Borazanlar Mahallesi'nde bulunan Hitit ve Frig dönemi höyükleri, yine Osmanlı dönemine ait Ulu Paşa, Musa Paşa ve Şemsi Paşa camileri ile çeşitli hamamlar, türbelerdir. Doğal varlıkları açısından baktığımızda, şehrin yakınında yer alan ve alüvyal set gölü olan Abant Gölü örnek olarak verilebilir (Güngördü, 2007).

Bolu şehrinin 2011 turizm grafiği incelendiğinde başta Ankara ve İstanbul olmak üzere ağırlıklı olarak yerli turistin geldiği görülmektedir. Yerli ve yabancı turistlerin ziyaret etmesi için yatırımların düzenli yapılması gerekmektedir. Turizmi teşvik edici reklamlar hazırlanmalıdır. Turizm kapsamında değerlendirilen unsurların şehirle, mevcut ancak zayıf olan bağı güçlendirilmelidir. Böylece gelen yerli ve yabancı turist sayılarında bir artış ve turizm faaliyetleriyle şehir ekonomisine daimi bir dinamizmin eklenmesi sağlanabilir.

3. BOLU'NUN NÜFUSU VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

Toplam yüzölçümü yaklaşık olarak 8323 km² olan Bolu şehrine, Dörtdivan, Gerede, Göynük, Kıbrıscık, Mengen, Mudurnu, Seben ve Yeniçağa yerleşmeleri de dâhil edilerek yapılan ve adrese dayalı nüfus kayıt sistemiyle hesaplanan 2014 nüfus sayımına göre bu yerlerde toplam 284.789 kişi yaşamaktadır. Yine bu yerlerin tamamı dâhil edilerek yapılan aritmetik nüfus yoğunluğu 34

kişi/km²'dir. Bu nüfusun 177.855 Bolu şehrinde yaşarken 106.934'ü ise yukarıda belirtilen diğer yerleşmelerde yaşamaktadır.

Belediye sınırları içerisinde bulunan mahalle sayısı 42, ildeki köy sayısı ise 116'dır. Köyler genellikle dağınık yerleşim karakteri göstermektedir. 1927 yılında belirtilen yerleşmelerin tamamı dâhil edilerek yapılmış sayıma göre, 217.597 olan toplam nüfus 2014 yılına gelindiğinde 284.789 kişiye ulaşmıştır.

Tablo 5'e dayanarak, 2014 yılı bu açıdan değerlendirildiğinde, inceleme alanı ve yakın çevresinin toplam nüfusu 177.855 kişi olup, şehir nüfusu 144.864 ve toplam nüfus içindeki payı % 62,45 olarak gerçekleşirken, kırsalda yaşayan kişi sayısı 32.991 olup toplam nüfustaki payı % 37,55'e karşılık gelmektedir.

Tablo 5. Bolu Şehrinin 1927-2014 Yılları Arası Nüfusu, Nüfus Artışı, Miktarı, Nüfus Artış Oranı

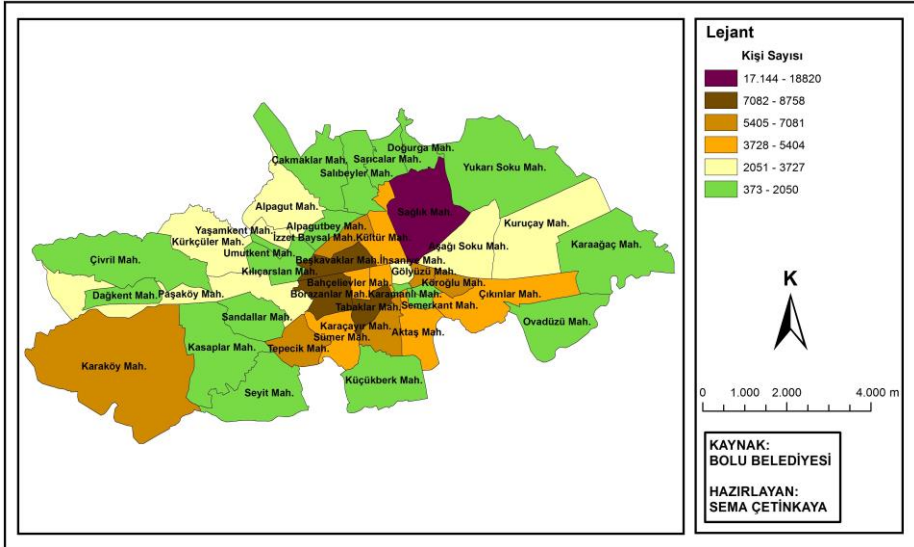
Sayım Yılları	Nüfus Miktarı	Aritmetik Nüfus Artış Oranı (%)
1927	7.215	-
1935	7.835	1.07
1940	8.103	0.68
1945	7.214	-2.19
1950	7.954	2.05
1955	12.271	10.85
1960	15.728	5.63
1965	21.664	7.54
1970	26.944	4.87
1975	32.812	4.35
1980	38.283	3.33
1985	52.055	7.19
1990	60.789	3.35
1997	75.798	3.52
2000	99.901	10.59
2008	120.001	2.51
2011	167.343	13.15
2014	177.855	2.09

2018	205.525	3.88
2022	219.476	1.69

KAYNAK: TÜİK, 2023

Türkiye’de 2014 TÜİK verilerine göre, km²'ye 97 kişi düşmektedir. 1679 km² yüz ölçümüne sahip Bolu şehri ve yakın çevresinde km²'ye 117 kişi düşer. Bolu şehrine bağlı, Gerede, Mudurnu, Mengen gibi yerleşmeler dâhil edildiğinde ise bu değer 34 kişi/km² olarak hesaplanır.

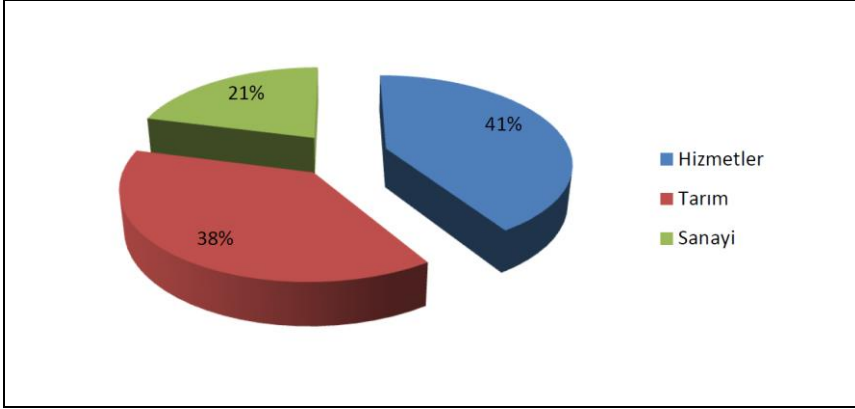
Belirtilen Türkiye ortalaması göz önüne alındığında, Bolu şehri ve kendisine bağlı diğer yerleşmelerin dâhil edilmesiyle hesaplanan aritmetik nüfus yoğunluğu bu değerın altında kalmaktadır. Bu değer, Dörtdivan, Yeniçağa, Seben gibi yerleşmelere ayrı ayrı bakıldığında büyük farklar gözlenir. Bolu şehri ve yakın çevresinde görülen 117 kişi/km² değeri Türkiye ortalamasının üzerinde kalmaktadır. Araştırma sahası ve yakın çevresi için durum böyleyken diğer yerleşmelerde, örneğin; Kıbrısçık, Göynük, Seben ve Mudurnu’da oldukça düşük nüfus yoğunlukları mevcuttur. Bolu şehrinde, mahallelere göre nüfus dağılışı incelendiğinde, en fazla nüfusun Sağlık Mahallesi’nde toplandığını ve bunu sırasıyla Beşkavaklar, Bahçelievler, Borazanlar ve Tabaklar mahallelerinin takip ettiğini görülür (Şekil 9).

Şekil 9: Bolu Şehrinin Mahallelerine Göre Aritmetik Nüfus Yoğunluğu

Ekonomik faaliyetlerin, yerleşmelerin kuruluşundan gelişmesine ve hatta ortadan kalkmasına, neden olacak kadar önemli olduğunu tarih sahnesinde yer

almış pek çok devletin sahip olduğu ekonomi geçmişiyle ispatlamak mümkündür (Özdemir, 2015). TÜİK'in 2014 yılında, yayınladığı istatistik verilerinden faydalanılarak hazırlanan grafiğe bakıldığında, çalışma sahasının ekonomisinin, ağırlıklı olarak hizmet sektörüne dayandığı söylenebilir (Şekil 10).

Şekil 10: Bolu Şhrinde Ekonomik Faaliyet Kollarının Sektörlere Dağılışı (2014)

4. BOLU'NUN FONKSİYONEL SINIFLANDIRMADAKİ YERİ

Şehirler kurulurken, barındırdıkları toplumun temel ihtiyaçlarını gidermesi noktasında birden fazla fonksiyon geliştirmiş, ancak bu fonksiyonların sadece bir kaçı ilerleyen zaman içerisinde ön plana çıkmıştır. Şehir coğrafyası kapsamında yazılmış pek çok tezde, makalede ve bildirimlerde, araştırmacıların birçoğu, şehirlerin üstlenebileceği fonksiyonları üç ana başlık altında toplamaktadırlar. Bunlardan ilki ekonomik fonksiyonlar, ikincisi idari ve siyasal fonksiyonlar, son olarak kültürel fonksiyonlardır (Güngördü, 2011). Bu fonksiyonlardan en önemlisinin hiç şüphesiz ekonomik fonksiyonlar olduğunu, daha önce bir şehrin kuruluşundan gelişmesine ve hatta ortadan kalkmasına kadar etkili olduğunu daha önceki bölümlerde ifade edilmiştir.

Bolu şehir merkezinin hangi fonksiyon grubuna dâhil edilebileceği ve bu fonksiyonun geçmişten günümüze değişiklik gösterip göstermediği sorgulanmak istenildiğinde bu zamana kadar etkin olan fonksiyonlara bakılmalıdır. Bolu'nun kuruluşunda Bithynia, Roma ve Bizans'ın yer aldığı düşünüldüğünde, Bizans dönemine kadar Arap akınlarından etkilenmeyen idari ve siyasal fonksiyona sahip bir yer olarak ortaya çıkarken, 12. yüzyıl başlarında bir piskoposluk merkezi olarak görülür. Bu açıdan bakıldığında, araştırma sahasının kültürel fonksiyonu da üstlendiği görülmektedir.

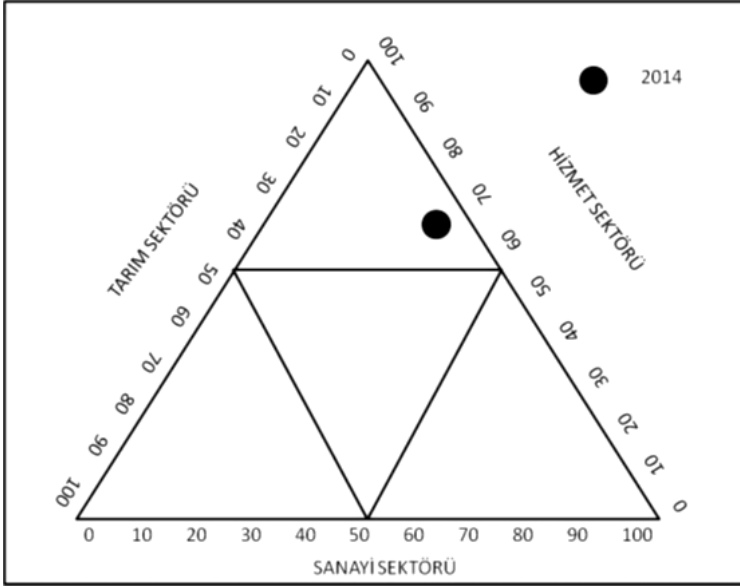
Türklerin boylar halinde buralara yerleşmesi ve İpek Yolu'nun bir ayağının bolu yakınlarında yer almasıyla ticari faaliyetlerin önem kazandığı görülür. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Bolu şehrinin ekonomik fonksiyonunun ağır bastığı söylenebilir. O eski dönemlerde, denizle kıyısı olan ve henüz bugünkü sınırlarına ulaşmamışken liman kentleri arasında sayılıyordu. Bu özelliği Cumhuriyetin ilanı ve yeni vilayet sınırları oluşturuluncaya kadar devam etti. Önce Zonguldak, ardından Amasra ve son olarak Düzce'nin ayrılmasıyla deniz bağlantısı kalmayan Bolu şehrinin liman kenti özelliği de tarihte kalmış oldu.

Coğrafi keşiflerle birlikte İpek Yolu'nun önemini kaybetmesi bu şehrin ekonomik açıdan oldukça etkilemiş, bu olumsuz etki 1980 sonrası yapımına başlanan İstanbul-Ankara yol genişletme çalışmalarına kadar sürmüştür. Bolu şehrinin beş yıllık kalkınma planlarında kalkınma öncelikli iller arasına alınmasıyla beraber durum bir nebze olsun tersine dönmeye başlamıştır.

Bu dönüm noktasından sonra Bolu şehri hızla gelişen çevre yerleşmelerden aldığı göçlerle büyüyen ve sanayi yatırımlarıyla gelişen bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en büyük göstergelerinden biri olan ticarete her geçen gün sayıları artan iş yerleri örnek olarak verilebilir. 1992 yılına kadar Bolu şehri, önemli ulaşım yollarından faydalanan tarım, ticaret ve sanayi kenti iken, Abant İzzet Baysal Üniversitesinin açılmasıyla kültürel fonksiyonları da diğer fonksiyonlarına eklenmiştir.

Günümüze doğru geldikçe, sahip olduğu doğal ve kültürel miraslar, gerek arkeolojik sit alanı ve milli park olarak ilan edilerek, gerekse bulunan tarihi eserlerin bozulmadan gelecek nesillere aktarılabilmesi için kurulan müzelerle, kültürel fonksiyonu pekiştirilmektedir. Bolu şehrinin bugün ayakta kalmasını sağlayan yukarıdaki faaliyetleri sebebiyle ekonomik fonksiyonu ağır basan ve turizm etkinlikleri, milli parklar gibi varlıklarıyla kültürel fonksiyonu olan bir yer olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Şekil 11'de görüleceği üzere nokta ortadaki üçgende olsaydı; bu şehirde çalışan nüfusun üç sektöre dağıldığını ve karma bir şehir olduğunu söylenebilirdi (Güngördü, 2010). Eğer nokta, soldaki üçgende olsa, o zaman şehir tarım şehri, sağdaki üçgende olsa sanayi (endüstri) şehri olduğu ifade edilebilirdi. Ancak değerlendirmeler sonucu ortaya çıkan nokta tepedeki üçgende olduğu için Bolu şehrinde hizmet faaliyetinin yoğun olduğu bir şehir olarak nitelendirilebilir.

Şekil 11: Bolu Şehri Nüfusunun İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

SONUÇ

Bolu şehri, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde Batı Karadeniz bölümünde yer alır. Jeomorfolojik açıdan kuzeyinde GB-KD doğrultulu uzanan Bolu Dağları, güneyinde ise yine aynı şekilde uzanan Köroğlu Dağları ile çevrelenir. Jeolojik açıdan Pliyosen ve Kuaterner'e ait alüvyal dolgu malzemesiyle dolmuş bir depresyon tabanına sahip inceleme sahası tarım için verimli bir ortam sunmaktadır. İklim açısından Karadeniz kıyı kuşağı ardında kaldığı, ayrıca kendisini çevreleyen ve yükseltisi fazla olan dağ kütleleri sebebiyle Bolu şehrinde, tam anlamıyla İç Anadolu'nun Karasal İklimi ile Karadeniz İklimi arasında geçiş iklim tipi yaşanmaktadır. Toprak örtüsü, genellikle kuru tarım yapmaya elverişlidir. Bunun dışında verimli humus oranı yüksek, kahverengi orman topraklarına sahiptir. Ancak şehir merkezi verimli alüvyal topraklar ve onu çevreleyen kolüvyal topraklar üzerinde yer almaktadır. Bitki örtüsü, genellikle dağ yamaçlarına doğru ormanlık sahadan, bunun dışında ova tabanında karasal iklimin etkisiyle ot formasyonundan meydana gelmektedir.

Kuruluş ve gelişme safhalarına bakıldığında, Bolu'nun bilinen en eski kuruluş tarihi Bithynia Krallığı'na dayanmaktadır. Bu dönemde Paphlagonia ile komşu olan araştırma sahamızda yaşayanlar, tarımla ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktaydı. Daha sonra Roma ve Bizans döneminde buraya Kral Yolu gibi bir takım yatırımlar yapılmış, bunun yanı sıra İpek Yolu'nun etkisiyle ekonomik açıdan ticaretin de ön plana çıktığı görülmüştür.

Sonraki dönemlerde Türklerin eline geçen inceleme alanı, Türklere has mimari unsurlarla şehirde, yeni bir yüz oluşturmuşlar, yaptıkları cami, hamam, çeşme ve konutlarla, buranın Müslüman Türklere ait olduğu görüntüsü hâkim olmuştur. Osmanlı Dönemi'ne gelindiğinde yaklaşık olarak 13. yüzyılda Coğrafi Keşiflerle Asya'ya giden yeni yolların bulunması nedeniyle, Bolu'dan da geçen İpek Yolu'nun eski önemi kalmamış, bu durum şehri ekonomik açıdan gerileme dönemine sürüklemiştir. Bu etki Cumhuriyet'in ilanı ile beraber 1970'li yıllara kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra şehrin kalkınma planlarında öncelikli iller kapsamına alınması, daha sonraki senelerde İstanbul-Ankara yolunun genişletilme çalışmaları sebebiyle, ulaşımın etkisi tekrardan hissedilir olmuş. Bu gelişmeler şehrin sanayi ve ticaret konusunda giderek ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Bolu şehrinin bilinen en eski kuruluş tarihi ve onu izleyen dönemler içerisinde nasıl bir gelişim süreci geçirdiği, bundan önce oluşturulan konu başlıkları altında aktarıldı. Nüfus ve yerleşmenin, şehir merkezinde bulunması buranın Bolu şehrinin diğer yerleşmelere nazaran, ekonomik ve kültürel faaliyetler açısından daha hareketli olmasını sağlamıştır. Özellikle şehirde bir takım sokaklar birleştirilerek trafiğe kapatılıp, sadece yayaların kullanımına açılmıştır. Bolu'da 1992 yılında kurulan üniversiteye ve caddeye adı verilen "İzzet Baysal" bunun en güzel örneğidir.

Turizm, şehrin son yıllarda geliştirmek için üzerinde durduğu bir konudur, amaç şehri, daha çok yerli turist sayısının ağır bastığı bir yer olmaktan çıkartıp, Ürgüp-Göreme gibi yurtdışında bilinen marka haline getirmektir. Aksi takdirde Bolu şehrinde ve çevresindeki yerleşmelerin sahip olduğu turizm potansiyeli iyi değerlendirilememiş olur. Bunu yaparken turizm faaliyetinin gelecek nesillere aktarılması konusu da göz önünde bulundurulmalıdır. Sürdürülebilir bir kalkınma için yerel yönetimin bu amaca yönelik planlar oluşturması gerekmektedir.

Şehre yakın olan ancak ulaşım, konaklama, alt yapı çalışmaları gibi hizmetlerin eksikliğinden dolayı, bir takım doğal ve beşeri unsurlarda yapılan turizm faaliyetleri zayıf kalmıştır. Abant Gölü için yapılan markalaştırma çalışmaları ve diğer hizmetlerin benzerleri turizm potansiyeli yüksek Gökçöy Baraj Gölü, Kızık Yaylası, gibi yerlerde de yapılarak hem bu yerler desteklenmiş olacak hem de şehirle olan bağları kuvvetlendiği için ticari faaliyetler hızlanacaktır.

Turizmin zayıf kaldığı ancak daha öncede ifade edildiği gibi turizm potansiyelinin yüksek olduğu yerlerde, özel girişimciler desteklenmeli, bu yerlerin tanıtıcı reklamları yapılmalıdır. Böylece şehrin hem yerel hem de uluslararası turizm alanında rekabet gücü artırılmış olacaktır. Turizm

faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi düşünülen yerlerde, gerek şehir halkının, gerekse başka şehirlerde yaşayanların yazlık amaçlı ikincil konut sahibi olmaları doğal görünümü bozmaktadır. Ayrıca bu konutların yapıldığı yerlerde alt yapı çalışmalarının olmaması çevre kirliliği türlerine neden olmaktadır bu bağlamda; toprak ve su kirlilikleri, insan faaliyetlerinin olumsuz sonuçlarının en hızlı görülenlerindedir. Nitekim bu tür yerleşme hareketlerinin acilen kontrol altına alınması gerekmektedir.

Buraya kadar Bolu'nun sürekli ulaşım yollarının etkisi altında gerçekleşen bir gelişim izlediği söylenebilir. Ulaşım güzergâhları üzerinde yer almak yerleşim alanları için çok önemlidir, ancak bu faktörün yerleşme üzerindeki bu denli yaşanan etkisini hafifletmek için Bolu gibi zengin tarihe, kültürel öğelere ve Abant Gölü gibi doğal jeomorfoloji unsurlarına sahip bir yerde daha başka gelişim planları oluşturulmalı. Bu planlar doğrultusunda Bolu şehri ve diğer yerleşmeler için kendine has bir kimlik oluşturulmalı.

Sağlık alanında son dönemde Üniversite Araştırma Hastanesinin açılması olumlu bir gelişme olarak nitelendirilebilir. Ancak sahip olduğu kaplıcaların potansiyelleri düşünüldüğünde, bu alandaki gelişmeleri tıbbi açıdan onaylanmış alternatif tedavi sahalarıyla desteklenmiş olacaktır. Bolu şehrinin kuruluş yeri, verimli alüvyal ova olduğu düşünülürse, ilçe yönetiminin acilen yerleşmelerin ilerleme yönünü, jeolojik ve tektonik özellikleri dikkate alarak değiştirmesi gerekmektedir. Aksi takdirde insanların temel besin kaynağını tarımdan sağladığı göz önüne alındığında, Bolu Ovası gibi bir tarım alanında, geri döndürülemez tahribatlar ortaya çıkacaktır. Bu tür bir durumun ilerlemesini önlemek adına yerleşmelerin yayılma yönü yerel yönetimler tarafından kontrol altına alınmalıdır.

Sanayi alanlarının şehrin dışında olması, şehirde yaşayan insanlar için olumlu bir gelişme olsa da bu alanların tarım arazileri üzerine yerleştirilmesi, akıllarda, uygulamanın sağlıklı olup olmadığı konusunda bir takım soru işaretleri uyanmasına yol açmaktadır. Bu konuda gerekli planlar hazırlanırken sürdürülebilir çevre amaçlanmalı ve bunun için, ya sanayi alanı olarak belirlenen yerlerin alt yapısı tamamlanmalı ya da sanayi alanları tarım arazilerinin dışında daha uygun bir yere taşınmalıdır. Şehrin olumlu özelliklerinden birisi büyükşehir belediyesine sahip olan Ankara örneğinin aksine idari ve resmi alanlar şehrin içerisinde dağıtılmış vaziyettedir. Bu durumun olumlu bir sonucu olarak şehir trafiği büyükşehirlerdeki gibi yoğun değildir. Olumlu ve olumsuz taraflarının olmasının yanında, turizm gibi gelişmeye açık olan tarafları iyileştirildiği takdirde, Bolu şehrinin Türkiye'yi temsil eden marka şehirlerinden olması, işten bile değildir. Ayrıca araştırma sahası olan Bolu şehri, yakın bir tarihte turizm şehri diye anılacaktır.

REFERANSLAR

- Arınç, K. (2014). *Doğal, beşeri, iktisadi ve siyasal yönleriyle Akdeniz ve Karadeniz bölgeleri*. Erzurum: Zafer Medya.
- Atalay, İ. (1994). *Türkiye coğrafyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Bolu İl Yıllığı (1998). *Bolu*. Ankara: Bolu Valiliği.
- Eyice, S. (1975). *Tarihte Bolu*. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Hall, T. (2001). *Urban geography* (2th edition). London: Routledge.
- MGM (2014). *Meteoroloji Genel Müdürlüğü iklim bültenleri ve sıcaklık yağış verileri*, <http://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=BOLU>, Erişim Tarihi: 24.04.2014.
- MGM (2023). *Meteoroloji Genel Müdürlüğü iklim bültenleri ve sıcaklık yağış verileri*, <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=BOLU> Erişim tarihi 10.08.2023.
- Özdemir, T. (1992). *Bolu şehri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı, İstanbul.
- Pektezeli, Ö. (2010). *Uzaktan algılama teknolojileri ile Bolu ilinde arazi kullanımındaki değişimin tespiti* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tolun-Denker, B. (1976). *Şehir içi arazi kullanılışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Uğur, A. ve Aliağaoğlu, A. (2020). Şehir coğrafyası: Türkiye’de şehir coğrafyasının gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25 (44), 46-60.
- Koçman, A. (1993). *Türkiye iklimi*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 72, İzmir.
- Eroğlu, E. (2009). *Bolu il merkezinde bulunan eski evler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelebi, K. (2009). *Cihannüma*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Çevik, M. (2012). *Yayladan kente dönüşen bir yerleşme: Belen*. Color Ofset Matbaacılık, Hatay.
- D.P.T. (2003). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, Ankara.
- Bolu Tarım İl Müdürlüğü (2014). *Bolu Tarım Master Planı*, Bolu.
- Türkiye Bankalar Birliği (2015). *İstatistiki Raporlar*, <https://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/--2013---illere-ve-bolgelere-gore-banka,-sube,-nufus,-mevduat-ve-kredilerin-dagilimi/1343> (Erişim Tarihi: 31.05.2015).

Türkiye İstatistik Kurumu, (2023). *İl ve İlçe Nüfusları*,
<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

BÖLÜM 28

1929 EKONOMİ KRİZİ VE TÜRK EKONOMİSİNİN KRİZLE İMTİHANI

Serdar GÖKTAŞ¹

GİRİŞ

Yunanca “karar vermek” anlamına gelen “krisis” kelimesinden gelen ve Türkçede “buhran, bunalım, büyük sıkıntı” gibi kelimelerle eş anlamlı olarak kullanılan kriz kavramı, “önceden bilinmeyip aniden ortaya çıkan olumsuz gelişme” anlamına gelir. Krizin temel özellikleri; önceden bilinmemesi, aniden gerçekleşmesi, bulaşıcı bir hastalık misali yan sektörlerle de sirayet edebilmesi, bir tehdit ve tehlike unsuru olabilmesi gibi olumsuzlukların yanı sıra doğru pozisyon alındığında daima yeni fırsatlara kapı açabilmesidir (Aktan-Şen, 2001: 1-2). Ekonomik kriz ise ekonomik gelişme süresinde mal ve hizmetlerin arz ve talep dengelerinin bozulması, tüm ekonomik unsurlar arasındaki ilişkilerin sekteye uğramasına neden olan olumsuz olay şeklinde ifade edilebilir (Duman, 2011: 4).

İnsanlığın ekonomik faaliyetinin olduğu her dönemde krizler de var olmuştur. Fakat günümüzdeki anlamıyla ilk ekonomik krizler XIX. asırda vuku bulmuştur. Ekonomik krizlerin birçok sebebi olabilir. Doğal afetler savaşlar, askeri darbeler gibi ekonomi dışı sebeplerin yanı sıra; üretim, istihdam, malların fiyatlanması, piyasa dalgalanmaları, devletin müdahaleleri (ani devalüasyon, faiz ve kur müdahaleleri, aşırı vergi artırımı vb.), bilimsel ve teknolojik değişimlere ayak uyduramama gibi durumlar krizlere davetiye çıkarır. Bunun yanı sıra bazı ani değişimler büyük fırsatlar doğurabileceği gibi ekonomik krizlere de sebep olabilirler. Bunlar; globalleşme, bölgesel ve uluslararası entegrasyonlar, dış ticarete serbestleşme ve yeni ortaya çıkan büyük pazarlardaki potansiyelin etkileri gibi durumlardır. Ekonomik kriz durumlarında; makro düzeyde (devletlerin almak zorunda olduğu tedbirler) ve mikro düzeyde (firmaların, ekonomik kuruluşların almak zorunda olduğu tedbirler) tedbirler alınarak krizden çıkış yolları aranmıştır (Aktan-Şen, 2001: 6-9).

¹ Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, e-mail: serdargoktas69@gmail.com.

1929 Ekonomik Krizi, “Büyük Buhran” ya da diğer adıyla “Kara Perşembe”, belki ekonomik boyutu açısından olmasa bile etkileri açısından modern dünyanın gördüğü en büyük ekonomik kriz olma özelliğine sahiptir. ABD’de başlayan bu krizin etkileri daha sonra Avrupa kıtası üzerinden bütün dünyada hissedilmeye başlamıştır. Bu büyük kriz, Mali ve toplumsal etkilerinin yanı sıra II. Dünya Savaşı’nın ana sebeplerinden biri haline de gelmiştir. Krizin bu küresel etkisi kaçınılmaz olarak Türkiye’de de kendini hissettirmiştir. Henüz yeni kurulmuş bir devlet olarak uluslararası topluma entegre olmaya çalışan genç Türkiye Devleti de bu kriz karşısında tedbirler almak zorunda kalmıştır.

Bu çalışma iki ana başlıktan meydana gelmektedir. İlk önce sebepleri, oluş biçimi, yerel ve uluslararası etkileri ve sonuçlarıyla 1929 Ekonomik Krizi ele alınmaktadır. Kriz ana hatlarıyla irdelendikten sonra 1929 Ekonomik Krizi’nin Türkiye üzerindeki etkileri ve Türkiye’nin bu kriz karşısında aldığı tutumlar izah edilmeye çalışılmaktadır. 1929 Dünya Ekonomik Krizi’ne dek meydana gelen başlıca krizler şunlardır. (Aktan-Şen, 2001: 5):

- 1825 Krizi: İngiliz yatırımcılar Latin Amerika’da hatalı yatırımlar yaptılar. Kredi hacmi daralan İngiltere’de krizin etkileri 1932’ye kadar sürdü.
- 1836 Krizi: İngiliz yatırımcılar ABD’de hatalı yatırımlar yaptılar. Bu krizin etkileri Fransa ve Belçika’ya da yayılınca Avrupa’da kapitalist ekonomiye karşı muhalefet grupları ortaya çıktı.
- 1847 Krizi: İngiltere’de demiryolu inşaatı ile ilgili spekülasyonlar yüzünden çıkan bu krizin etkileri ABD ve Fransa’da da hissedildi.
- 1857 Krizi: ABD ve Avustralya’da bulunan altın madenleri ile ilgili çıkan spekülasyonlarla kriz çıkmış ve tesirleri ABD ve Avrupa’da hissedilmiştir.
- 1866 Krizi: ABD ve İngiltere’de demiryolu inşaatına yatırım yapan bir bankanın iflas etmesiyle başlayan kriz, dalga dalga yayılarak bütün Avrupa’da hissedilmiştir.
- 1900 Krizi: Rusya’nın hızlı ama dengesiz sanayileşmesi tüm Avrupa’yı etkileyen bir krize dönüşmüştür. Ancak Güney Afrika’da çıkarılan altınların Avrupa’ya getirilmesiyle krizin etkileri hafifletilmiştir.

1929 Ekonomik Krizi’nin ortaya çıktığı dönemde ise yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti, harap bir duruma gelmiş Anadolu coğrafyasını ekonomik bir istikrara kavuşturmanın çareleri üzerinde çalışmaktaydı. Bu sebeple uzun süren savaşlarla büyük yıkımlara uğramış, ekonomik olarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiş bir memleketin kalkındırılması devletin ana gündem maddesi olmuştur. Bu yolda kalkınma hamlelerinin sürekli hale

gelmesi ve bunu destekleyecek kurum ve kuruluşların teşkil edilmesi için büyük çaba gösterilmiştir.

Bağımsızlığını yeni kazanan Türkiye'nin yeterli düzeyde kalkınmasına fırsat olmadan ortaya çıkan ekonomik kriz tüm Dünya'da olduğu gibi Türk devletini de derinden etkilemiştir. Bu sebeple İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen temel politik hedeflerde değişim olmasa da bu politikanın yaygınlaştırılması meselesi devletin üzerine kalmış oluyordu. Başta kısıtlı bir Liberal ekonomik anlayışın yerini devletçilik hamlesi almıştır. Böylelikle devlet bizzat ekonomik kalkınmanın öncülüğü ve uygulayıcılığı yapmıştır.

1929 Ekonomik Krizine Giden Süreçteki Genel Manzara

1929 Ekonomik Krizinin nedenlerini anlayabilmek için krizi doğuran genel iktisadi manzarayı anlamak gerekir. Kuşkusuz sadece 24 Ekim 1929 Perşembe günü vuku bulan New York borsasının çökmesi özelinde meseleyi ele almak meselenin anlaşılmasını güç kılabilir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliahdı Franz Ferdinand, 28 Haziran 1914'te Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna'da, bir Sırp Milliyetçisi olan tarafından öldürülmesi I. Dünya Savaşı'nın sebebi değil, sadece savaşın patlak vermesine sebep olan olay olarak ele alınmalıdır. Savaşı hazırlayan birçok başka önemli sebep mevcut olduğu gibi bu krizi doğuran başka önemli süreçler mevcuttur.

Öncelikle böyle bir krizin “temel yapısal nedeni” kapitalizmin işleyiş biçimi ve doğası ile ilgili bir sonuçtur. XX. Yüzyıla gelirken İngiltere ile birlikte kapitalist ekonominin en önde gelen temsilcisi olan ABD'de, birçok alanda meydana gelen bilimsel ve teknolojik gelişmeyle birlikte “Fordist” bir anlayışla gerçekleşen aşırı üretim ve finansman ihtiyacı ABD borsalarını hızla büyütüştür. Kısa vadede büyük para kazanma hırsını doğuran spekülatif hareketler dev balonlar oluşturmak suretiyle üretim-kazanç-tüketim dengesini sarsmış ve akabinde dünyanın gördüğü en büyük ekonomik krizi üretmiştir. Böylece insanların sermaye ve kazançları buhar olmuştur. Kapitalizmin dönemsel dalgalanma boyutu, bu sürece dâhil olduğunda kriz daha da derinleştirmiştir. Klasik liberal ekonomistlerin “görünmez el” dedikleri ve bu durumlarda temel savunma mekanizması olan fiyat hareketleri yetersiz kalmıştır. “Görünmez elin” önerdiği işsiz sayısını azaltmak için ücretlerin düşürülmesi tedbiri, bu sefer alım gücünü düşürmüş ve arz-talep dengesini sarsarak fiyatları daha da düşürmüştür. Kapitalist sermayedarların kâr beklentisi karşılanmayınca haliyle istihdam azalmış ve işsizlik girdabı daha da derinleşmiştir (Baydur, Ö.-Baydur, M. t.y.: 1-2).

Sanayi İnkılâbından sonra batıda ekonomi oldukça büyümeye başlamıştır. Kapitalist büyüme ve genişleme beraberinde tekelcilik ve rekabeti, zuhur eden

rekabet de sonuçta 1914 ve 1945 yıllarında iki tane dünya savaşını doğurmuştur. Savaşın yarattığı yıkımın yanısıra ekonomik faaliyetlerin durması, üretim yapısı ve hızının düşmesi beraberinde enflasyonist bir ortam ve yoksulluğu getirmiştir. Avrupa ülkelerinde tekrar toparlanmayı sağlayacak kadar altın rezervi kalmadığı için bu ülkelerin karşılıksız para basmaları enflasyonu daha da artırıyordu. Avrupa ülkelerinin bozulan mali dengeleri sermaye sahibi yatırımcıları ABD'ye yönlendiriyordu (Duman, 2011: 50-51).

Bir başka kriz de savaş tazminatları ve borçlar meselesiydi. ABD savaş bitince tazminat istemedi, ama borç verdiği paraları istedi. Avrupa ülkeleri bu borcu ödemek için savaş tazminatlarını tahsil etmek istediler. Öyle ki 1922'de Fransa borçlarını ödeyemeyip moratoryum ilan eden Almanya'nın Ruhr bölgesini işgal etti (Altıntaş, 2003: 4). Bu ekonomik manzara ABD'ye siyasal anlamda da bir üstünlük sağlıyordu. Ekonomik avantaj beraberinde ABD'ye yatırımcı akını ve üretim üstünlüğünü getiriyordu. Fakat bu 1921'de ilk büyük krizin de sebebi oldu. Savaş sonrasında ABD ve nispeten yıkıma uğramayan İngiltere'de üretim canlanmış ve artan ihtiyaçla birlikte üretilen malların fiyatı da artmıştır. Fakat savaşta eriyen stokların dolmaya başlamasıyla birlikte ürünlerin fiyatı ve sonra da işçi ücretleri düşmeye başladı. Bu durum ABD ve İngiliz ekonomisini etkiledi. Sonuçta 1921 Mayıs'ında sendikalar grev yapmaya başladılar ve bu durum İngiltere'nin ekonomik üstünlüğünü baltaladı. Önce kömür üretimi azaldı, sonra da gemi yapımında İskandinav ülkeleri, tekstilde Japonya ve Hindistan İngiliz pazarlarına girdiler (Duman, 2011: 52-53; Altıntaş, 2003: 5-6).

Savaşın sonra en ağır yük Almanya'nın sırtına yüklenirken, Almanlar borçlarını ve savaş tazminatlarını ödeyemez hale gelmişlerdi. Alman ekonomisi büyük bir çöküşe uğramış, parasının değeri de ciddi şekilde erimişti. Fransa'nın Ruhr bölgesini işgal etmesinden sonra 1924'te Almanya ile "Dawes Planı" adlı bir plan çerçevesinde ABD, Almanya'nın ekonomik dengesini sağlamak amacıyla borç para vermeye başladı ve dış ticaretin buraya aktarılması sağlandı. Almanya'da yapılan yatırımlarla üretim canlandı, istihdam arttı ve paranın değer kaybı durduruldu. Yaşanan enflasyonist durum, sanayisi gelişen ülkelerde daha çok etkili oldu ve bu ülkelerin paralarında değer kaybı ortaya çıktı. Nispeten Avusturya ve Polonya gibi tarım ülkelerinde krizin etkisi daha az oldu. Bu kriz karşısında etkilenen ülkeler aralarında yaptıkları anlaşmalarla (1922 Cenova Konferansı vb.) Kurları bir noktada sabit tutmayı başardılar. Bu anlaşmalarda sadece ABD ve Avrupa ülkeleri yoktu. Rusya ve Japonya'ya kadar olan küresel ekonomi aktörleri bu çarka dâhil olmuşlardır (Duman, 2011: 54-56; Altıntaş, 2003: 7-9). 1927'de toplanan Cenevre Konferansı ile bir miktar daha istikrar sağlanmıştı. Fakat dünya siyaset ve ekonomi odağının İngiltere'den

ABD'ye kayması burada olacak menfi bir olayın lokal kalmayacağı sonucunu doğurmuştur. Neticede; gelirin düzensiz biçimde dağılımı, şirket ve banka yapılarının kötü oluşu, , dış ticaret bilançosunun olumsuz yapısı ve kriz esnasında lider ekonomilerin bu iktisadi bilgisinin zayıf oluşu krizi ve etkisini büyütüştür (Türkmenoğlu, 2021: 141).

2. 1929 Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Kara Perşembe

Savaştan sonra 1929 Ekonomik Krizinin doğduğu yer olan ABD'nin dünya ticaretinde söz sahibi bir ülke haline gelmesi krizin etkisinin büyük olmasına sebep olmuştur. Ülkeler bu dönemde FED'den İngiliz Merkez Bankası'nın yerini alması bekleniyordu. Oysa FED buna uygun bir yapıda değildi. FED önce kendi iç piyasasına odaklandı ve doların değerini korumak için faizleri yükseltti. Bu yüzden de piyasada resesyon yükseldi ve en sonunda da ABD borsası çöktü (Baydur, Ö.-Baydur, M., t.y.: 3; Terzioğlu-Çağla, 2021: 888).

1920'li yıllar ABD ekonomisinin kükrediği yıllardır. ABD'deki kapitalizmin en parlak devri yaşanıyordu. Aşırı zenginleşme hırsı beraberinde spekülasyonları getirdi. 1925'te olan Florida arsa spekülasyonu önemlidir. İnsanlar kampanyalarla Florida'da arsa almaya teşvik edildi. Hatta meşhur Ponzi adlı Boston'lu yatırımcı şehirden 100 km. ötedeki yerleri bile satabiliyordu. 1926'da çıkan iki büyük tayfun Florida'yı yerle bir etti ve insanlar bu yerleri almak için bankalardan aldıkları krediyi ödeyemez hale geldiler (Altıntaş, 2003: 16). 1929'da krizin ayak sesleri duyulmaya başlanmıştı. İnsanlar hisse senetlerine yoğunlaşmıştı. Bu durum tek bir firmanın batması halinde tüm sistemin sarsılması riskini beraberinde getirmişti. Buna rağmen borsaya ilgi artıyordu. 7 Ekim'de başkanlık seçimini Hoover'ın kazanması üzerine bir günde hisse senetlerinde 5 ile 15 puanlık artışlar görüldü. Fakat yabancı yatırımcılar borsada dönen fiyat şişirmelerini yakında takip ettiği için önce sakın hareket ettilerse de 21 Ekim'de gözle görülür ölçüde Wall Street'ten paralarını çekmeye başladılar. Haziran'dan beri ABD'de sanayi üretimi durma noktasına geliyordu. Borsa'da yavaş yavaş satış hareketi başlamıştı. 24 Ekim sabahı bu bir fırtınaya dönüştü ve Kara Perşembe başlayan satışlar Cuma ve Cumartesi de sürdü. Kısa sürede kriz çok derinleşti ve zenginlerin ard arda iflas haberleri gelmeye başladı ve Dow Jones Borsası tam anlamıyla çökmüştür (Baydur, Ö.-Baydur, M., t.y.: 4; Altıntaş, A. 2003: 28-30).

1929 Ekonomik Krizinin ABD ve Dünyadaki Etkileri

Bu krizin etkisinin büyük olmasının sebebi temel nedenlerinde yatmaktadır: Birinci Dünya Savaşı'nın seyrini değiştiren ABD'de spekülatif davranışların kredi enflasyonuna yol açması ve söz konusu ülkenin olanaklarını aşan oranda

iç ve dış kredilerin spekülâtif alanlara yönelmesine sebebiyet vermiştir. ABD’de ve diğer ülkelerde para ve banka sisteminin yeni gelişmelere cevap verecek bir yapıya sahip olmaması ve uluslararası mali yapının yetersiz kalmasına neden olmuştur. Hem Batı ülkelerinde hem de onların ekonomik nüfuz bölgelerinde gelir dağılımındaki dengesizliğin savaş sonrasında arz- talep dengesinin olumsuz etkilenmesi, Batı ülkelerinde savaş sonrası karşılaşılan ekonomik sorunların çözümünde ABD başta olmak üzere devletlerin düzenleyici ve müdahale edici görevlerini belirleyen ekonomik politikaların tarif edildiği kural ve kurumların bulunmaması krizi tetikleyen ana etkenler olarak sayılabilir (Bulut, 2003: 80).

ABD’de iş başında bulunan Başkan Hoover’ın tutumuna ayrı bir parantez açmak gerekir. Araştırmacıların ekserisi Hoover’ın krizin ayak sesleri duyulduğu anı itibaren gerekli tedbirleri almakta gevşek davrandığını kabul ederler. Zira Hoover liberal bir ekonomide devletin müdahalesine taraftar değildi. Klasik kapitalist bir söylem olan “Bırakınız yapsınlar” (laissez faire)” ilkesi gereği devlet, krizi yönetecek politikaları üretememiştir. Fakat bazı araştırmacılar ise onun bu görüşte olmayıp -zamana yayılmış halde- kooperatif devlet anlayışına uygun politikalar yürüttüğüne ve bu anlamda krizden çıkmayı sağlayan Roosevelt dönemi politikalarının öncüsü olduğunu ileri sürerler. Konunun teknik boyutu bir yana, Hoover’ın özellikle krizin tırmandığı bir dönemde, çıkardığı “Smooth-Hawley Gümrük Tarifeleri Yasası” ilk görüşü kanıtlar niteliktedir. Bu yasa ile ithal malların gümrük vergisi arttırılınca diğer devletler de ABD mallarına uyguladıkları vergiyi arttırdılar ve böylece ABD mallarının yurt dışında çıkışı önünde büyük bir engel olarak ortaya çıktı. Böylece kriz daha da derinleşmiş oldu (Terzioğlu-Çağla, 2021: 895-896).

Krizin ilk etkilediği ülke ABD’de tam anlamıyla ekonomi çökmüştür. Bu beraberinde sosyal yapıyı derinden sarsacak bir fakirlik ve sefalet doğurdu. İşsizlik aniden %25 civarında arttı. İnsanlar paralarını bankalardan çekerek yanlarında saklamaya başladılar. Yoksullaşan geniş halk kitlesi bir şey satın alamadıkları için sebze ve meyve yetiştirmeye başladılar. Hatta artık para olmadığı için resmen değiş tokuş ekonomisine benzer bir sistem benimsenmiştir. Ümitsizlik ve karamsarlık birçok kişinin ruh sağlığının bozulmasına, ardından sosyal facialara yol açtı (Bulut, 2003: 80 81). Yaşananların vahameti sanat ve edebiyatta da kendini gösterdi. Nobel edebiyat ödüllü yazar John Steinbeck’in ödüllü romanı “Gazap Üzümleri” ve onunla eş zamanlı yazdığı “Fareler ve İnsanlar” bu krizin yaşandığı dönemi anlatan önemli yapıtlar olarak kaleme alındı (Türkmenoğlu, 2021: 137).

New York borsa krizi olarak başlayan kriz kısa sürede büyük bir küresel ekonomik krize dönüşmeye başlamıştır. Bunun en önemli sebebi I. Dünya

Savaşı'ndan sonra ABD'nin dünyadaki net kreditor olan en önemli devlet olmasıdır. Savaş ve ardından toparlanma döneminde dünyanın her yanından ülkeler, ABD'den borç almışlardı. ABD devleti 10 milyar dolar borç vermiş, ABD'li özel sektör ise Avrupa, Latin Amerika ve Asya ülkelerinde 10-12 milyar dolarlık yatırım yapmıştı (Terzioğlu-Çağla, 2021: 887).

Büyük buhran en çok sanayileşmiş ülkelerdeki büyük kentleri vururken, madencilik en çok darbe alan sektör olmuştur. Bu krizde takriben 50 milyon insan işsiz kaldı, dünyadaki toplam üretim %42 oranında azaldı ve dünya ticareti %65 oranında azalmıştır. Daha önce meydana gelen krizlerde dünya ticaretinin en fazla %7 azaldığı göz önüne alındığında bu krizin ne kadar etkili bir yıkımına sebep olduğu daha iyi anlaşılır (Baydur, Ö.-Baydur, M. t.y.: 5).

ABD'nin krizden sonra borç verdiği ülkelere sağladığı krediyi kesmesi ve sonra da sıkışınca alacaklarını talep etmesi krizin yayılmasına ve küresel bir kriz haline gelmesine sebep veren en önemli etken olmuştur. Wall Street sermayedarlarının paralarını ABD'ye çekmesi üzerine kriz ilk önce Avrupa'yı etkiledi. Fakat etkisi burasıyla sınırlı kalmadı. Krizden önce Kanada, Avustralya ve Rusya tarımsal üretimlerini tedricen arttırmışlardı. Önce bu ülkeler, daha sonra da Latin Amerika, Asya, Afrika ve hatta tarım ülkesi olan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri krizden etkilenmeye başladılar. Krizden etkilenerek ürettikleri ürünleri ihraç edememeleri bu ülkelerde de ekonomiyi derinden sarsmıştır. Böylelikle ürünlerin fiyatı düştü ve bu durum 1931'de krizi en üst noktaya taşımıştır. ABD borçlanmasının durması üzerine Avrupa bankaları da iflas etmeye başladılar. İlk önce Avusturya bankaları iflas etti ve zincirleme biçimde tüm Avrupa'da banka iflasları görüldü. 1931'e gelindiğinde Almanya moratoryum (borç erteleme) ilan edince neredeyse tüm Avrupa bankaları kapandı. O yıl sadece New York, Paris ve Prag borsaları açık kaldı. Hülasa bu kriz tün kapitalist dünyayı etkisi altına aldı. Bu krizden Avrupa'da en hafif etkilenen Ruslar oldu. 1917 Devrimi ile sosyalizme geçiş yapan SSCB, aldığı tedbirlerle sıkıntı yaşamadan yoluna devam etmeyi başardı. (Altıntaş, 2003: 40-43).

Bütün dünyada ABD'den sonra bu krizden en çok etkilenen ülke Almanya oldu. Fakat 1933'te iktidara gelen Nazilerin izlediği politika sayesinde Avrupa'da krizden ilk çıkan ülke de Almanya oldu. Aslında Almanya'da 1918'de savaşın kaybedilmesinden beri zaten bir ekonomik kriz vardı. Zira Almanya Versailles Antlaşması ile hem sömürgelerini kaybetmiş hem de kazanan devletlere tazminat ödemeye mahkûm edilmişti. Yani hem ülkeye hammadde akışı kesildi hem de -Keynes'in tespiti ile- kendi ekonomik büyüklüğünün üç katı olan 33 milyar dolar tazminat ödemeye mecbur kaldı. Versailles'le başlayan durumdan kurtulmaya çalışan Almanya'da işsiz sayısı 5

milyonu buldu. Kendi kendini idare etmek ve borçlarını ödemek isteyen Almanlar bazı önlemler almak istedilerse de başarılı olamadılar ve 1931’de borçlarını ödeyemeyeceği için moratoryum ilan ettiler (İnce, 2008: 294-296).

1929 Ekonomik Krizinin Sonuçları ve Krizden Çıkış Çabaları

1929 Ekonomik Krizinin sonuçları da tesirleri kadar büyük olmuştur. İlk etapta bu kriz, ekonomik alanda başlayıp politik ve sosyal alana uzanan yeni bir düzen ortaya çıkardı. Britanyalı ünlü iktisatçı John Maynard Keynes gibi teorisyenler ve devlet adamları krizin yarattığı çöküntüden kurtulup yeni bir denge sağlamak için klasik liberal anlayışı terk ederek yeni yollar aradılar. ABD’de Hoover’dan sonra başkan seçilen Roosevelt, “New Deal (Yeni Görüş)” politikasıyla klasik liberalizmden ayrıldı. İngiltere’de ise, Ulusal Birlik Hükümetlerinin "büyük demokrasi"si iş başına geçti. Fransa’da Laval’in izlediği liberal politikalar olumsuz sonuç verdi ve Sosyalist Halk Cephesi iktidara geldi. En kötüsü de Almanya ve İtalya’da oldu. Almanya’daki deflasyonun sosyal sonuçları Adolf Hitler’in iktidara gelmesini sağladı. 1922’den beri iktidarda olan Benito Mussolini bu fırsatı kendi lehine değerlendirdi ve İtalya’da -kuramsal anlamda Faşizmi iyice yerleştirerek- yönetime tamamen el koydu. Bütün bu oluşumların, birçok temel farklılıklarına rağmen tek ortak noktası: Devletler, ekonomik hayatta giderek daha büyük bir rol elde ettiler ve o güne kadar uygulanan "liberal" politikaların aksine müdahaleci politikalar pratiğe geçmeye başlamıştır (Bulut, 2003: 82).

ABD’de 1932 seçimlerinde, 1852’den beri ilk defa bir Demokrat Partili başkan oldu. Roosevelt 4 Mart 1933’de göreve gelir gelmez “New Deal (Yeni Görüş)” adı verilen yeni bir ekonomik düzen ihdas etti. Roosevelt New York ve Chicago başta olmak üzere ülkedeki tüm bankaların kapandığını ve devletin bu krizden çıkmak için aktif rol alması gerektiğini gördü. Bu amaçla 100 gün içinde 13 yeni kanun çıkarıp birçok düzenleme yaptı (Duman, 2011: 72). Roosevelt devletin kendi kaynaklarıyla iş sahası açıp insanları istihdam etmekle krizin daha kolay aşılabileceğini düşünerek bu alanda bazı yeni yasal düzenlemeler yapıp kurumlar ihdas etti: Merkez Bankası, Finansal Yeniden Yapılandırma Kuruluşu (Reconstruction Finance Corporation-RFC) ve Federal Acil Yardım Yönetimini (Federal Emergency Relief Administration-FERA) gibi kurumlar ve bankacılık sektörünü düzenleyen 1933 “Glass-Steagall Yasası”, 1933 “Ulusal Sanayii Kurtarma Yasası” (National Industrial Recovery Act-NIRA), 1933 “Tarım Düzenleme Yasası” (Agricultural Adjustment Act-AAA), insanlara konut yardımını öngören 1937 “Wagner-Steagall Yasası” vb. (Terzioğlu-Çağla, 2021: 899-906). Kuşkusuz ABD, Keynes’in devletin ekonomiye gerektiğinde müdahale etmesini öngören felsefesi ile hareket etmiştir. Netice itibarıyla

Roosevelt'in aldığı tedbirler sonuç verdi ve ABD yavaş yavaş krizin etkilerini izale etmeye başladı. Krizin değişimi tetiklediği Avrupa'da da krizle mücadele devam ediyordu.

İngiltere'de 1930'da, İşçi Partisi iktidarı iktisatçı Keynes'in başkanlığındaki bir komisyonun çizdiği yolda tedbirler alırken, bunun meyvelerini toplamaya başlamıştır. Örneğin 1931-33 arasında inşaat sektörü %70 büyümeye sağlamıştır. SSCB 1917 devrimi ile sosyalizme geçmişti. Ruslar, 1927-37 arasında uyguladıkları iki adet "Beş Yıllık Plan" ile krizi sorunsuz biçimde atlatabildiler (Bulut, 2003: 83-85).

Fakat her yerde durum bu kadar sorunsuz seyretmedi. Avrupa kıtasında radikal görüşler iktidara taşındığı için siyasi değişimin seyri tehlikeli bir hal alıyordu. İtalya'da iktidardaki Faşist Parti, ekonomiye direkt müdahalelerde bulundu. Ülkede 1930'dan itibaren kriz etkisini peyderpey artırınca hükümet, 1933'te bankaların iflas etmesini beklemeden sanayi sektörüyle, iş yapan bankaların hisselerini satın alarak yoğun "Devletçi" politikalar izledi. Devlet direkt sanayinin ve üretimin başına geçmiş oldu (Bulut, 2003: 85).

Almanya I. Dünya Savaşı'nın ardından Versailles Anlaşması'nın uygulandığı 1919'dan beri ekonomisini düzeltmenin yollarını arıyordu. Bu amaçla krizden önce Almanlar, ekonomik amaçlarla önce Avusturya ile sonra da Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve hatta Yugoslavya ve Lehistan ile bir "Gümrük Birliği" oluşturmak istediler. Avusturya ile bir "Gümrük Anlaşması" yapar yapmaz Almanya'nın iktisadi ve politik güçlenmesini istemeyen Fransa, her iki ülkeye de notalar verdi. Bu durum Lahey Adalet Divanı'na kadar götürüldü. Divan, Fransa'yı haklı bulunca bu girişim akamete uğradı (İnce, 2008: 296-297).

Almanya'nın borçlarını ödemesi için hazırlanan 1924 Dawes Planı ve 1929 Young Planı sonuçsuz kaldı ve Almanya'da hükümet istifa etmek zorunda kaldı. Kriz Avrupa'da en çok Almanya'yı etkiliyordu. Bu durum tüm Avrupa gibi Almanya'da da radikal milliyetçiliği tetikliyordu. İngiliz İşçi Partisi iktidarı kaybetti. Avusturya'da Sosyal Demokrat Parti dağıldı. Bu manzarada Almanya'da Hitler iktidara geldi ve kısa sürede Alman Sosyal Demokrat Partisi işlevsiz hale geldi. Hitler iktidara gelince hemen bir "4 Yıllık Kalkınma Planı" çıkardı. Uygulanan katı devletçi politikalar kısa zamanda görece bir toparlanma doğurdu. Hitlerin uyguladığı savaşa hazırlık programı bir yandan istihdamı arttırıyor gibi görüldüyse de bir yandan kamu harcamalarının artmasına sebep oluyordu. Fakat sonuçta iç kaynakların etkin kullanılması ve tazminatlarla kurtulma vaatleri halk nezdinde Nazi Partisi'nin popülerliğini arttırıyordu (İnce, 2008: 299-300).

1921'de yaşanan bir ekonomik kriz İtalya'da Faşist Parti'yi iktidara taşımıştı. 1929 Ekonomik Krizi'nin en önemli sonuçlarından biri olan siyasi

değişimlerin II. Dünya Savaşı'nı doğurduğu iktisat tarihçilerinin bil-ittifak kabul ettiği bir noktadır. 1933'te Hitler'in iktidara gelmesinden sonra birçok ülkede totaliter rejimler yönetime gelmeye başladılar. Krizin yansırı Kapitalizmin yapısal sorunları SSCB'nin krizden etkilenmeyip yeni bir kutup olarak ortaya çıkması siyasi değişimleri tetiklemiştir. 1931'de Macaristan'da, 1932'de Yugoslavya'da, 1933'te Avusturya, Portekiz ve Litvanya'da, 1934'de Bulgaristan ve Estonya'da, 1936'da Yunanistan ve Japonya'da, 1938'de de Romanya'da totaliter yönetimler iş başına gelmiştir (Altıntaş, 2003: 52-53).

Avrupa'da bunlar yaşanırken dünyanın başka köşelerinde krizin başka etkileri ve sonuçları yaşanıyordu. Rusya gibi Çin de sanayileşmeye ve batılılarla bağlarını zayıflatmaya çalışıyordu. Kriz bu noktada Çinliler için bir fırsata dönüşmüş, ABD ve Avrupa ile olan bağlarını zayıflatmıştır. Hindistan ise buna paralel bir şekilde hem vergi oranlarını artırarak İngiliz pamuğunu ülkeye sokmuyor, hem de pamuklu İngiliz ürünlerine boykot uyguluyordu. Latin Amerika'da ise kriz sayesinde ABD'nin etkisi azalmaya başlamıştır. Bu ülkelerden Arjantin kendi parasının altın karşılığına son vererek değerini korumak istedi. Ama bir merkez bankasının olmayışı yüzünden bir sabit ekonomik program yürütemediler. 1930'da bir darbeyle başa gelen hükümet ithal ikame programı (ithal edilen ürünlerin yerine ona muadil yerli ürün kullanılması) uyguladı ve ithalatın maliyetini artırarak ekonomik büyüme sağladı. 1934'de Kuzey Amerika'da kuraklık olması da Arjantin tarımına yaramıştır. Benzer bir durum Brezilya'da da yaşandı. Hükümet gümrük tarifelerini yükselterek iç sanayisini güçlendirdi. Ayrıca krizle düşen kahve talebine karşı fiyatların düşmesini engellemek için bir yandan bir miktar kahveyi devlet imha etti bir yandan da bir miktarını depoladı. Böylece kriz şartlarına uyum sağlandı (Altıntaş, 2003: 53-54).

1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye

Türkiye Cumhuriyeti Devleti 600 yıllık bir İmparatorluk bakiyesi üzerinde kurulmuş bir devlettir. Türkiye her ne kadar yeni kurulmuş bir devlet olsa da Osmanlı Devleti'nden kendisine kalan miras üzerinden şekillenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir anlamda kuruluş belgesi olan Lozan Anlaşması'nın birçok maddesi Türkiye'yi Osmanlı'nın mirasçısı olarak saymaktadır. En basit örneği dış borçlar meselesidir. Osmanlı Devleti'nin Duyun-u Umumiye'den kalan borçları Osmanlı topraklarında kurulan devletlerarasında bölüşülürken en büyük pay Türkiye'ye düşmüş ve bu borç uzun yıllar sonra bitirilebilmiştir. Bu yüzden krizin Türk ekonomisi ile ilişkisini sağlıklı biçimde anlayabilmek için Türk ekonomisini Osmanlı'dan devraldığı yapı ile birlikte ele almak gerekir.

Akabinde I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki ekonomik yapının incelenmesi gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Krizden Önceki Ekonomik Durum

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren en önemli gelir kaynaklarından biri fetihlerdir. Buradan elde edilen gelirler devletin önemli bir kazanç kapısıydı. Yükselme döneminden sonra fetihlerden gelen gelirlerin eksilmesi, bilim ve teknolojiye, askeri tekniklerde ve savaş teknolojisinde geri kalınması, ordudaki dejenerasyon, ekonominin bel kemiği olan tımar sistemini bozulması gibi iç sebepler ekonomik gelişmeyi durma noktasına kadar getirmiştir. Ayrıca Avrupa'da Rönesans'la birlikte teknik ilerlemeler, denizcilikte sağlanan gelişimler, bunlara ilaveten coğrafi keşifler sayesinde yeni ticaret yollarının bulunması ekonomik bir dönüşümü başlatmıştır. Bu gelişmeler sayesinde Avrupa'daki ekonomik kalkınma, Osmanlı ekonomisini birkaç asırda Avrupalılarla boy ölçüşemeyecek kadar geri kalmasında etkili olmuştur. Batılılara tanınan ekonomik imtiyazlar (kapitülasyonlar) Osmanlı limanlarında batıların her çeşit hammaddeyi vergi vermeden geçirmelerine ve Osmanlı topraklarını ürettikleri malların pazarı olarak kullanmalarına yol açmıştı. Zaten teknolojik açıdan batılılarla boy ölçüşemeyen Osmanlı sanayisinin son çırpınışları da Sanayi İnkılabı döneminde son bulmuştur. Bu vahim ekonomik tablo karşısında devlet etkili tedbirler alamamıştır. Tımar sisteminin ve Tımarlı Sipahilerin kaldırılması ve yerine gelen İltizam Sisteminde toprağı ele geçiren Mültezimlerin insafsız tutumları ve bunların aşırı vergileri gibi olumsuz durumlar karşısında halk merkezlere göç etti ve tarımda bir çöküşü beraberinde getirdi. Peş peşe çıkan ve uzun süren savaşlar hem ekilebilir arazilerin azalmasına hem de devletin kaynaklarının tükenmesine yol açmıştır. Bu durumda 1850'lerden itibaren devlet eliyle sanayi kuruluşları kurulmaya çalışılmıştır. Bir yandan askeri teknik konularda batıyı yakalamak isteyen Osmanlı, bir yandan da özellikle tekstil alanında bazı kuruluşlar ihdas etmiştir. Fakat bunlar vaziyeti kurtarmaya yetmemiştir (Oran, 2009: 13-15).

Osmanlı Devleti mali açıdan sıkıştığında ve mültezimlerden gelen vergiler yetmediğinde Galata'daki yerli bankerlerden kısa vadeli ve yüksek faizli borç almaya başladı. Kırım Savaşı esnasında savaş masraflarıyla başa çıkamayan Osmanlı Devleti 1854 yılında ilk defa İngiltere'den dış borç alınmıştır. Girilen bu borç sarmalı devleti mali bir iflase doğru sürüklemeye başladı ve 1888'de kurulan "Duyun-u Umumiye İdaresi" ile devletin ekonomik yönetimi resmen batıların denetimine girmiştir. 1908'deki II. Meşrutiyetle başlayan dönemde devletin başa çıkamadığı bir dizi savaşın da patlak vermesi tabloyu daha karanlık bir hale sevk etmiştir. Sırasıyla Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları

ve I. Dünya Savaşı esnasında idareyi elinde tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti ekonomik sorunlarda ilerleme sağlayamamıştır. Cemiyet, İngiliz-Alman rekabetinde Almanya'nın yanında savaşa girerek verdikleri bu yanlış kararlar bir anlamda 600 yıllık devletin idam fermanını kendi elleriyle imzalamışlardır (Demirtaş, 2010: 18-20). I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı ülkesi parçalanmış özellikle Anadolu Yarımadası büyük devletlerin işgal sahası haline gelmiştir. Türk topraklarında bu işgallere karşı başlayan Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde zaten pek mamur olmayan Türk toprakları tümüyle enkaza dönmüştür. Bu yüzden denebilir ki yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti iktisaden bir enkaz devralmıştır.

Cumhuriyet Dönemi Türk Ekonomisi

Kurtuluş Savaşı bittiğinde ülkenin kaynakları da neredeyse tamamıyla tükenmişti. Sanayi namına İstanbul, İzmir ve Çukurova bölgesinde birkaç dokuma imalathanesi ve birkaç tane de askeri imalat yapan kuruluş mevcuttu. Her ne kadar Lozan'da hukuki anlamda siyasal ve ekonomik bağımsızlık elde edilmişse de fiiliyatta durum tam da böyle sayılmazdı. İç ve dış ticaretin ülkede yaşayan azınlıklarda olması -bu kişilerin de Türk vatandaşı olmaları hasebiyle- hazmedilebilirse de ülkenin; bankacılık, demir yolları ve liman işletmeleri ile belediye işletmelerinin yabancıların denetiminde olması bağımsızlık ilkesine aykırı bir durum ortaya çıkarmaktaydı (Duman, 2013: 213).

Türk topraklarının Balkan savaşlarından beri bir savaş alanı olmaktan henüz tam anlamıyla kurtulmadığı bir dönemde, ulusun tam bağımsızlığının sağlam ekonomik temellerle mümkün olacağını gören Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde 17 Şubat-4 Mart 1923 arasında İzmir'de bir "İktisat Kongresi" tertip edildi. Buraya işçi, sanayici, çiftçi ve tüccar temsilcileri katılırken, Kongrenin iki amacı vardı: İlk olarak Tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini bir bütünlük içinde belirlemek, bu isteklerin siyasi yönetim tarafından bilinmesini sağlamak. Diğeri ise yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi ya da niteliği açıklamaktır (Oran, 2009: 23).

Kongrede ekonominin liberal yorumu kabul görmekteydi. Fakat serbest ekonomi yerleşene kadar devletin de ekonomide rol alması kabul edilebilirdi. Burada; devletin özel sektörün yetişemediği alanlara el atması, yerli sanayiciyi, tüccarı, hayvan yetiştiricisini ve çiftçiyi desteklemesi, tarımda makineleşme, aşar vergisinin kaldırılması, işçi sendikalarının kurulması, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, özel teşebbüse destek verecek milli bankalar kurulması, yeni sanayi dallarının açılması, tarımsal ve ekonomik eğitim verilmesi, köylüye destek çıkılması gibi birçok iktisadi mevzuda önemli kararlar alınmıştır (Oran,

2009: 24-27). Pratik sonuçlarından daha ziyade sembolik anlamı çok önemli olan bu kararlar kongreye katılan 1135 delege tarafından oy birliğiyle “Misak-ı İktisadi” adıyla kabul edilmiştir.

Bu kongrenin diğer bir önemli yönü daha vardır. Kongre Lozan Anlaşması’nın sonuçsuz kalan ilk turundan hemen sonra yapılmış ve kongreden üç ay sonra Lozan imzalanmıştır. Bu kongre batılı devletlere ve tüm dünyaya kurulacak olan yeni devletin istikametinin SSCB değil, liberal batı dünyası olduğunu da göstermiştir. Her ne kadar alınan kararlara rağmen ülkenin yüzünü güldürecek bir ekonomik ilerleme sağlanamadıysa ve özel sektör istenildiği ölçüde ekonomiye katkıda bulunamadıysa da kongre bu yönüyle de önemlidir (Turhan, 2005: 9).

1919-1922 arasında yürütülen Millî Mücadele Dönemi’nde üretimin olmaması, ihracatın yokluğu, tarımsal faaliyetin yarıdan fazla azalması ekonomik olarak tükenmişlik durumu yaratmıştır. Buna rağmen Sakarya Savaşı’na hazırlanırken çıkarılan Tekâlif-i Milliye emirleri ile halkın elinde son kalan imkânlar seferber edilmiştir. Birinci Meclis, yürütülen ulusal kurtuluş savaşı yüzünden hiçbir iktisadi program üretememiştir. Ekonomik faaliyet savaşın idamesi ve halkın geçimini sağlaması ile sınırlı kalmıştır. Lozan Anlaşması’na gelindiğinde ülkenin siyasi ve iktisadi bağımsızlığını sağlamak amacıyla bazı maddeler kabul ettirilmiştir. Temel amaç ilk önce ülkenin ekonomide dışa bağımlılığını bitirmek olmuştur. Bu yüzden; kapitülasyonların kaldırılması, yabancılara verilen ayrıcalıklar sorunu, Osmanlı’nın borçlarının taksimi, gümrük düzenlemeleri, savaş zararları, nüfus mübadelesi, Irak’ın en önemli petrol bölgesi olan Musul sorunu gibi devletin ekonomisine dair olan önemli konuların hepsi Lozan’da görüşülmüştür. Lozan’da kapitülasyonların kaldırılması bir başarıdır. Fakat Osmanlı’nın borçlarının %65’nin Türkiye’ye kalması ve gümrük politikasını bağımsız olarak uygulayacak bir yapının engellenmesi, Lozan’ın ekonomik açıdan Türkiye’nin gelişmesine etki eden olumsuz yanları olarak dikkat çekmektedir (Oran, 2009: 19-21).

Lozan anlaşmasına ek olarak imzalanan “Ticaret Sözleşmesi” Türkiye’nin diğer ülkelerle yaptığı ticareti 5 yıllığına belirlemiş, ithalat ve ihracat sınırlamalarını kaldırıp gümrük tarifelerinin düzenini sağlamıştır. Bu durumda 1929’da Türkiye Cumhuriyeti’nin kendi gümrük düzenlemelerini yapma hakkını elde etmesinden kısa süre önce, 1928 boyunca mal stoklamak isteyen yerli tüccar yüzünden ithalat patlaması yaşanmıştır (Duman, 2013: 213).

Savaş döneminde demografik yapı değişmiş, tarımsal üretim %50 oranında azalmıştır. Fakat alınan tedbirlerle birkaç yıl içinde tarımda savaştan önceki seviyeye ulaşılmıştır. Fakat sanayi ve ticaret konusunda bu toparlanma yaşanmamıştır. 1929 yılında Lozan’ın getirdiği kısıtlamaların kalkmasına

karşın aynı yıl başlayan dış borç ödemeleri ve buhranın ilk olumsuz etkileri Cumhuriyetin daha başlangıçta iktisat politikalarını etkileyecek sınırlamalar olmuştur. Lozan Antlaşması, hükümetin beş yıl kendi gümrük ve dış ticaret kanunlarını uygulama yetkisini kullanmayı engelliyordu. Bu yüzden Cumhuriyetin ilk yıllarında, Osmanlı'dan tevarüs eden 11 Nisan 1334 (1918) tarihli “Gümrük Kanunu” uygulanmaktaydı. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşu sıralarında uygulanmakta olan gümrük tarifesi, İstanbul Hükümeti'nin 13 Eylül 1335 (1919) tarihinde yürürlükten kaldırdığı, “Gümrüklerce Eşyanın Sıkletinden Resim Alınması Hakkındaki 10 Mart 1332 (1916) Tarihli Tarife”si idi. Lozan'da belirtilen beş yılın dolmasından önce gümrük konusunda gerekli çalışmalar ve hazırlıklar yapıldı. Yapılan kanuni düzenleme ile 11 Ekim 1929 tarihinden itibaren “1499 sayılı tarife” yürürlüğe girdi. Daha sonra çıkarılan 2255 sayılı kanunla; ipek, yün, pamuk mensucat sanayi ve plastik maddeler, çimento, cam eşya, kâğıt, tıbbi ve kimyevi ecza, maden kömürü sanayileri de devlet himayesinde geliştirilmek istendi (Mercan, 2019: 3-5).

Krizin Türk Ekonomisine Etkileri

Kuruluşundan itibaren liberal batı dünyasına dâhil olmak isteyen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1929 ekonomik krizinden etkilenmemesi mümkün değildi. Fakat aynı yıl üst üste gelen birçok faktör krizin umulandan etkili olmasına sebep olmuştur. Bunlar;

- Tüccarların 1928'de gümrük tarifeleri yükselmeden aşırı ithalat yapması,
- 1929 Ekonomik Krizi'nin tarım ürünleri piyasasındaki talebi ve fiyatları hızla düşürmesi nedeniyle ihracat gelirlerinin beklenmedik düzeyde azalması üzerine dış ticaret açığı büyümüş ve TL değer kaybetmiştir.
- Osmanlı dış borçlarının ilk taksitinin ödenecek olması,
- Bayındırlık programlarının devam etmesi yüzünden ithalatta artış olması,
- Demiryolları ve Haydarpaşa liman tesisleri gibi millileştirme çalışmalarıyla ilgili taksit ödemelerinin, ödemeler bilançosu üzerindeki olumsuz etkileri (Oran, 2009: 36).

Bu olumsuzluklara rağmen Türkiye, gelişmiş ülkelere oranla krizi daha hafif atlattır. Bunun sebepleri; Türk ekonomisinin henüz dünyayla tam bütünleşmemiş olması, tarım ürünleri dışında da bir miktar ihracatın olması ve o dönemde ülkenin kendi kendine yetebilmesidir (Oran, 2009: 37-38).

Aslında Türkiye 1929 yılına çok umutlu başlamıştı. İklim şartlarının iyi gitmesiyle tarıma dair olumlu beklentiler vardı. Ayrıca 1929'da gümrüklerle ilgili yapılan düzenlemelerle ithalatın kısıtlanması ve gümrük vergilerinin

artırılması sonucu Türkiye'yle iş yapmak isteyen yabancı sermaye harekete geçmişti. Örneğin Ford Motor Kumpanyası hükümetle bir anlaşma yapmıştı. Buna göre Ford, İstanbul'da bir fabrika kurup burada araba, kamyon, traktör ve uçak malzemesi üretip montaj yapacaktı. Fakat kriz yüzünden bu mümkün olmadı. Az sayıdaki sanayi kuruluşu iş yapamadığı için işsiz sayısı arttı. Fakat krizin ilk yansıması TL'nin İngiliz parası karşısında değer kaybetmesi olmuştur (Ezer, 2010: 430-431). 1920'li yıllarda Türk lirası, serbest kur rejimi ile sterline bağlıydı. Türkiye'de para piyasalarını düzenleyecek bir merkez bankasının olmayışı, piyasanın üzerinde devletin senyoraaj hakkını kullanmasını engelliyordu (Açıkgöz-Özkan, 2009: 3).

Paranın değer kaybetmesi üzerine basın konuyu sıkça işlemiş ve olay halk nezdinde de gündem konusu haline gelmiştir. Kriz yıllarında çıkan Cumhuriyet, Milliyet ve Hâkimiyet-i Milliye gibi gazeteler ve değişik mecmualar dünyadaki siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin yansıması; günlük tahıl fiyatları ve TL-sterlin arasındaki fiyat hareketlerini yazmaya başlamışlardır. Buna rağmen okur-yazar oranının azlığı ve halkın basına ulaşımının kısıtlılığı yüzünden krizin gereği gibi halka aktarıldığı söylenemez (Turhan, 2005: 12-13).

Krizin Türk ekonomisine en büyük etkisi tarım alanında oldu. Zira Türkiye sanayi ürünleri ithal eden ve tarım ürünleri ihraç eden bir ülkeydi. Kriz döneminde tarım ürünlerinin aşırı fiyat kaybı yüzünden buhrandan ziyadesiyle etkilenmiştir. 1929-1933 arasında fındık ve afyon %73, incir ve tütün %50, pamuk %48, zeytinyağı %43 değer kaybederken, ithal edilen sanayi ürünleri ise %10-27 arasında değer kaybetmiştir. Böylelikle değer kaybı arasında büyük bir uçurum ortaya çıkmıştır. Buna rağmen devlet, tarımsal üretimin azalmaması için tedbirler alma yoluna gitmiştir. Fakat para kazanamayan üretici, fırsatçı tüccarların ve tefecilerin eline düşünce durum ekonomik olmaktan çıkıp sosyo-ekonomik bir problem haline dönüşmüştür (Oran, 2009: 42-43).

Krize Karşı Türkiye'nin Aldığı Tedbirler

Bilindiği üzere Mustafa Kemal Atatürk siyasette ve ekonomide liberal politikalara taraftar idi. Ülkede liberal politikaların yerleşmesi için politik adımlar attığı gibi ekonomide de özel teşebbüsün rol alması için gerekli bütün yardımları yapıyordu. Fakat çeşitli sebeplerle bu, istenilen seviyede gerçekleşmemiştir. 1929 krizi ekonomide liberalleşmenin önüne bir set çekmiştir. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bu kriz kapitalizmin ve liberal politikaların yol açtığı bir felaket olarak görülmüş ve başta ABD olmak üzere krizden etkilenen bütün devletler, ekonomide daha fazla müdahil olmaya başlamışlardır.

24 Ekim 1929'da New York borasının çöküşüyle başlayan kriz, aralık ayında Türkiye'ye ulaşmış bulunuyordu. 15 Şubat 1930'da "New York Times" gazetesinde Lucille Saunders imzasıyla yazılan bir yazıda, Türk ekonomisinin ilk etapta ölüm sessizliği yaşadığı, alınacak tedbirler ve çareler bulunana kadar Mustafa Kemal'in aralıksız çalıştığı, 36 saate varan sürelerde hiç uymadan toplantılar yaptığı ve Türkiye'nin dış yardım ve yatırımlarla çare aramayı planladığı yazıyordu. Londra ve Berlin'de de Türk ekonomisi hakkında yazılar çıkıyordu. "Vossische Zetiung" gazetesinin 3 Nisan 1930 tarihli nüshasında yer alan Dr. Wilhelm Feldmann tarafından "Kemal'in En Zor Savaşımı-İktisadi Bağımsızlık" başlıklı geniş bir makalede ise Türk lirasının değerini korumanın öneminin yanısıra devlet yönetimindeki ağır isimler arasındaki görüş farklılıklarına değiniliyordu. Yazıya göre İsmet Paşa ekonomide devletin daha baskın olmasını ve tarıma sanayiden daha çok ağırlık verilmesini istiyordu (Gözcü, 2008: 280-281).

Daha krizin başından itibaren bu kaostan çıkış için bazı planlar yapılmaya başlanmıştır. Haziran 1929-1930'unbaşına kadar olan süreçte hazırlanan fakat pek fazla tatbik edilemeyen "Şakir Kesebir Planı" ülkemizde hazırlanan ilk iktisadi programdır. Milli bir iktisat programı hedefiyle "Âli İktisat Meclisi" ve "İktisat Vekâleti" iş birliği ile hazırlanan bu plan zamanın basını tarafından da ilgiyle karşılanmıştır. Cumhuriyet gazetesi mütemadiyen bu programı destekleyen yayınlar yaparak halkın ilgisini canlı tutmuştur. Hatta gazete bu planı hilafetin kaldırılması veya Cumhuriyet'in ilanı kadar büyük bir olay olarak lanse etmiştir (Turhan, R. 2005: 24-25)

Tıpkı Şakir Kesebir Planı gibi krizden önce hazırlanmaya başlanan ve ihtiyaca cevap veremeyen bir başka ekonomik plan da "K. Müller ve H. Schacht Planı"dır. Hükümet 1929 yılının başında danışmanlık yapması için Alman Reichsbank'ın başkanı Schacht'ı davet etti. Schacht ülkesinde bir komisyonda görevli olduğu için yakın çalışma arkadaşı Karl Müller'i önerdi. Nisan ayında gelen Müller'den ülkede bir Merkez Bankası kurma hususunda bir rapor hazırlanması istendi. Müller 15 Ekim'de raporu Schacht'a sundu. Schacht kendi görüşlerini de ekleyerek raporu 1930'da Şükrü Saraçoğlu'na sundu. Fakat rapor münasip görülmeyerek uygulanmadı (Altıntaş, 2003, 106-107).

Kriz süresince hükümet bu tedbirlerin dışında; ithal mallara ilgiyi azaltmak için bir yandan ithalatı kısıtlamış diğer yandan da halkı "Yerli Malı" kullanmaya teşvik etmiştir. Osmanlı'dan miras kalan dış ticaret ve para-kambiyo ile ilgili kurumlar modernize edildi. T.C. Merkez Bankası kuruldu (1930), 1930-1935 arasında 5 tane yeni milli banka açıldı ve faiz haddi, kambiyo ve dış ticaret denetim altına alındı. Alkol, tütün, sigara kâğıdı, tuz, kibrit, şeker, petrol gibi mallar devletin inhisarına alınarak bu mallar vasıtasıyla yeni vergi gelirleri elde

edildi. Krizden sonra “Buhran Vergisi ve Muvazene Vergisi” adlı yeni vergiler ihdas edildi. Böylece 1924’de GSMH içinde %9 olan bütçe gelirleri 1934’de % 20’ye çıkarıldı. Tarım ve sanayi alanlarında çalışmalar yapan “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” (16 Aralık 1929) gibi cemiyetler kuruldu (Oran, 2009: 57-61).

Türk ekonomisinde 1923’ten krizin etkisini gösterdiği döneme kadar I. İktisat Kongresi’nin izlerini görülmektedir. Bu kongrede -henüz bir özel sektör teşekkül etmediği için- devletin ekonomik faaliyetler içinde bulunması ve yönlendirmesinden dolayı tam olarak bir liberalizmden söz edilemez. Fakat devletin girişimcilere ve projelerine destek olmaya çalışması sayesinde de tam bir devletçilikten söz edilemez. O yüzden Krizin etkisinin hissedildiği 1930’dan, çok partili hayata geçilen 1946 yılına kadar olan dönemin “Devletçilik Dönemi” olarak değerlendirilerek tasnif edilmesi isabetli olacaktır. Bu süreçte hem özel sektörün yeterli sermaye birikimine sahip olmaması hem de özel sektöre güven duyulmaması yüzünden -Keynesyen iktisatçıların görüşlerine paralel olarak- devletin ekonomiye müdahalesiyle krizden çıkılabileceğine inanılıyordu (Açıkgöz-Özkan, 2009: 3). Neticede 1929 krizi devletçi/korumacı ekonomik politikaları bir seçenekten ziyade bir zorunluluğa çevirmiştir. Devletçilik, Kadro Dergisi ve CHP’liler arasında tartışılmış, Komünist ve Faşist modeller taklit edilmeden Türkiye’ye özgü bir devletçi ekonomi modeliyle devam edilmesi öngörülmüştür. Böylelikle ideolojik temelli olmayan ve özünde devletin biraz daha aktif olduğu bir “Karma Ekonomi” modeli kabul görmüş ve bu model I. Beş Yıllık Sanayileşme Planı ile somutlaşmıştır (Oran, 2009: 55-56).

1933 yılında hazırlanan ve 17 Nisan 1934 kabul edilerek uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ülke genelinde planlı sanayileşmeye geçilmiştir. Bu planla birçok alanda sanayileşmeye gidilmiştir. Vergiler ve iç ve dış borçlanma yoluyla (1934’de SSCB’den 8 milyon dolar, 1938’de İngiltere’den 13 milyon sterlin dış borç alındı) finansman sağlanarak birçok işletme açılıp yeni kurumlar ihdas edilmiştir. 1934 yılında Bakırköy Bez Fabrikası, Keçiborlu Kükürt Fabrikası, 1935’te Kayseri Bez Fabrikası, Paşabahçe Cam Fabrikası, Zonguldak Türk Antrasit Fabrikası, 1936’da İzmit Birinci Kâğıt Fabrikası ve Çubuk Barajı, 1937’de Nazilli Basma Fabrikası ile Ereğli Bez Fabrikası, 1938’de Gemlik Suni İpek Fabrikası, Bursa_Merinos Fabrikası ve Divriği Demir Madeni İşletmesi açılmıştır. Ayrıca; Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü (1930), Tekel Genel Müdürlüğü (1931), PTT Genel Müdürlüğü (1933), Hava Yolları İşletmesi (1933), Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü (1935), Maden Tetkik Arama Enstitüsü (1935), Elektrik İşleri Etüd İdaresi (1935), Tapu Kadastro Umum Müdürlüğü (1936), Devlet

Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü (1937) kurulmuştur. 20-24 Ocak 1936'da yapılan Sanayi Kongresi raporları doğrultusunda, ilk planın bir devamı olarak 1937'de İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı yapılırsa da kısa süre sonra II. Dünya Savaşı çıktığı için bu plan istenilen düzeyde uygulanamadı (Demirtaş, 2010: 63-65). Görüldüğü gibi kriz süreci ve akabinde yerli ve milli bir ekonomik modelin oluşturulması gayreti memleketin birçok alanda sanayi ve ileri düzeyde kurumsallaşmasını doğrudan etki etmiştir. Denilebilir ki Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ekonomik yapı taşları bu dönemde döşenmiştir.

SONUÇ

1929 yılında ABD'de vuku bulan Ekonomik kriz, heba olan para miktarı açısından değil ama iktisadi, toplumsal ve politik etkileri ve sonuçları açısından dünyanın karşılaştığı en büyük ekonomik kriz olmuştur. İktisatçılar genelde ekonomik boyutlarının büyüklüğü açısından 2008 Krizini incelerken toplumsal ve siyasal sonuçlarını da göz önünde bulundurarak 2008 krizini, 1929 krizinden sonra dünyanın gördüğü ikinci büyük kriz olarak nitelendirmektedirler.

Krizden etkilenen bütün devletler krizin temel sebebi olarak liberal ekonomi kuramını gördükleri için ekonomide daha fazla devlet müdahalesini öngören değişimler gerçekleştirdiler. Böylece bir şekilde krizle başa çıkmanın bir yolunu bulmaya başladılar. Fakat bu krizi doğuran başka bir önemli etken ısrarla gözardı edilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra yenilen devletlerle yapılan adaletsiz anlaşmalar sürdürülebilir değildi. Bunlardan Versailles Anlaşması'nın etkilerinin üzerine bir de küresel bir krizin yükünü çekmek zorunda kalan Almanlar kendilerine en kısa zamanda kurtulmayı ve hak ettikleri onurlarını iade etmeyi vadeden Hitler'e inanarak onu iktidara taşıdılar. Yeni dünyanın önderleri olduklarını iddia edenler Hitler'in yaptıklarına bir çare bulamadılar ve sonuçta yeni bir dünya savaşı patlak verdi. Bu manzarada dünya daha ekonomik krizin yaralarını saramadan bir de II. Dünya Savaşı'yla uğraşmak zorunda kaldılar. Ekonomik krizlerle boğuşan devletler toparlanmada yeni bir uçuruma yuvarlanmışlardır.

Dünya'da bu olumsuz gelişmeler meydana gelirken, yeni Türk devleti, var olma çabası olarak ortaya koymuş olduğu mücadele sonucunda kazanılan Kurtuluş Savaşı ile milli ve bağımsız bir devlet inşa etmek istemiştir. Bunun ise bağımsız ve gelişmiş bir ekonomik yapıdan geçtiğini kavrayan kurucu kadrolar, en mühim zamanlarda bile ekonominin gelişmesi için sürekli bir faaliyet içerisinde olmuşlardır. Bu doğrultuda kendilerine rehber olarak kabul etmiş oldukları Misak-ı İktisadi Politikası gereğince milli ve bağımsız bir ekonominin temelleri için gerekli adımların atılması adına yol haritalarını belirlemişlerdir. Buna göre İzmir İktisat Kongresi'nde kararlaştırılan "serbest ekonomi" modeli

devletinde desteğiyle sürdürülebilir bir ekonomik politika halini almalıydı. Ancak ne var ki bu modelin uygulanması ve istenilen bir aşamaya gelmesi, devir alınan ekonomik bakiye ile pek de mümkün görünmüyordu. Zira ekonomik bir enkaz alan yeni devletin bu yolda ilerleyecek çok mesafesi vardı. Bu güçlüklerle dünya ekonomisinin güç vaziyetinin de dahil olması ile yeni bir model olan “devletçilik” çerçevesinde ekonominin geliştirilmesi elzem bir hale gelmiştir. Zaten Türkiye Cumhuriyeti Devleti gelişmiş batı demokrasilerine uyum sağlamak isteyen bir ülke olduğu için onların etkilendiği bu krizden kendisini kurtarması pek de mümkün olmamıştır. Böylelikle 1929 Ekonomik Krizi’nden etkilenen ülkelerden birisi de Türkiye olmuştur.

Krizin ilk başlarından itibaren ülkede tedbirler alınarak krizden kurtulmanın çareleri aranmıştır. Alınan tedbirlerle hem halk bilinçlendirilmiş hem de fazla dış borç almadan birçok altyapı yatırımlarının büyük oranda gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Korumacı bir ekonomik politika sayesinde iç kalkınma dinamikleri oluşturulmuş, yeni devletin birçok kalkınma kurumları bu dönemde kurulmuştur. Sanayi ve bankacılık alanındaki atılımlar Türk ekonomisinin daha da büyümesine ve yeni dünya düzenine entegre olmasını sağladığı gibi saygın bir devlet haline gelmesini de sağlamıştır. Dolayısıyla Türkiye, 1923-1939 yılları arasındaki krizlerin, Türkiye açısından önemli kazançları olduğunu söylemek bu anlamda yanlış olmayacaktır. Ancak patlak veren II. Dünya Savaşı ile tüm dünyada olduğu gibi ekonomi, Türkiye’de de duraklama dönemine girmiş, konjektürel olarak devlet, dikkatini toprak bütünlüğünü sağlamaya yöneltmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktan. C. C., Şen, H. (2001), “Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Sayı 42, Cilt II.
- Oran, T. (2009), *1929 Ekonomik Krizinin İstanbul, İzmir Ve Ankara Üzerindeki Etkileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- Altıntaş, A. (2003), *1929 Ekonomik Bunalımı ve Türkiye'ye Etkileri*, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Ens. İktisat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Turhan, R. (2005), *1929 Ekonomik Krizinin Türk Basınına Yansımaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Demirtaş, C. (2010), *1929 Ekonomik Bunalım Sonrası Türkiye'deki Siyasal Ve İktisadi Düzenlemeler*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fen Edebiyat Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, Bursa.
- Mercan, M. S. (2019). “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Gümrük Faaliyetleri”, *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 5 (16), s.s. 1-20.
- Duman, E. (2011), *Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı Ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- Duman, D. (2013), “1929 Dünya Ekonomi Krizi Ve Ulusal Ekonomiye Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5.
- Terzioğlu, O., Çağla, C. (2021). “Büyük Buhran ve Amerika'da Sosyal Politika”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (41), s.s. 871- 926.
- Türkmenoğlu, M. (2021). “Gazap Üzümleri Romanına Büyük Buhran Odaklı Bir Yaklaşım”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0 (53), s.s. 137-154.
- Ezer, F. (2010), “1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 1, s.s. 427-442.
- Bulut, M. (2003), “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş”, *Bilig_Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 26, s.s. 77-101.
- Açıkgöz, Ö., Özkan, B. (2009), “1929 Dünya Ekonomik Buhranı Ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl:12, S. 36.
- Baydur, Ö. K., Baydur, M. C. (t.y.) “1929 Ekonomik Buhranı”, Atatürk Ansiklopedisi.

- İnce, E. (2008), “1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın Almanya’daki Etkisi Ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması “Deutsche Orient Bank””, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, s.s. 291-309.
- Gözcü, A. (2008), “1929 Ekonomik Bunalımı Sonrasında Dünyada “Yeni Türkiye” Algısı Ve Türkiye’nin Ekonomik Arayışlarına İlişkin Saptamalar”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, s.s. 273-289.

BÖLÜM 29

VERİ ANALİTİĞİ VE TURİZMDE KULLANIM ÖRNEKLERİ

Serpil SEVİMLİ DENİZ¹

ÖZET

Veri analitiği, istatistiksel ve matematiksel yöntemler kullanarak verileri işleme, görselleştirme ve yorumlama sürecidir. Bu sayede, veri setlerindeki eğilimler, kalıplar, ilişkiler ve farklılıklar ortaya çıkarılır. Bu bilgiler, karar verme süreçlerinde kullanılabilir, işletme stratejilerinin geliştirilmesine ve bir işletmenin hedef kitleyi daha iyi anlamasına ve müşterilerine daha iyi hizmet vermesine yardımcı olur. Turizm sektöründe veri analitiği, seyahat trendlerini, müşteri davranışlarını, satış performansını, işletme maliyetlerini ve daha birçok faktörü anlamak için kullanılır.

Bu çalışma ile turizm sektöründe veri analitiğinin dünyada, Türkiye’de nasıl kullanıldığı incelenmiş ve yenilikçi öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Veri analitiği, Turizmde veri analitiği, turizm sektörü

1.GİRİŞ

Veri analitiği, turizm sektöründeki işletmelerin hedef kitlelerini daha iyi anlamalarına, turizm faaliyetlerini daha iyi planlamalarına ve turizm deneyimini mümkün olan en iyi şekilde sunmalarına olanak sağlar. Turizm sektöründeki verilerin analizi, işletmelerin daha iyi kararlar almasına, daha etkili pazarlama stratejileri oluşturmalarına ve daha iyi müşteri hizmetleri sunmasına yardımcı olur (Karagöz Zeren, 2022). Ancak, veri analitiğinin turizmde kullanım örneklerine özel bir araştırma yapılmamıştır. Veri analitiği, turizm sektöründe müşteri davranışlarının analizi, müşteri memnuniyeti ölçümü, fiyatlandırma stratejileri, pazarlama kampanyalarının etkililiği, seyahat trendlerinin analizi ve daha birçok alanda kullanılır (Mete, 2023). Örneğin, robotik teknolojilerin turizm sektöründe kullanımı artmaktadır. Robotlar, yiyecek-içecek sektöründe şefler ve garsonlar olarak kullanılabilir. Ayrıca, metaverse turizmi gibi yeni turizm trendleri de veri analitiği ile desteklenebilir. Bu trendlerin bilim haritalama teknikleri aracılığıyla değerlendirilmesi ve gelecekteki eğilimlerin belirlenmesi

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Gevaş Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar Teknolojileri, sdeniz@yyu.edu.tr

mümkündür. Veri analitiği, turizm sektöründe kullanıldığında, sektörün daha rekabetçi ve yenilikçi olmasına yardımcı olur (Özgürel, 2021).

Turizm sektöründe analiz yapılacak veriler arasında müşteri davranışları, müşteri memnuniyeti, fiyatlandırma stratejileri, pazarlama kampanyalarının etkililiği, seyahat trendleri, turizm gelirleri, turizm sektöründe çalışanların mesleki algısı ve bağlılığı, kadın girişimcilerin liderlik tarzları, toplam faktör verimliliği ve cinsiyete dayalı ücret ayrımcılığı yer almaktadır (Kaya ve Topbaş, 2019). Örneğin, cinsiyete dayalı ücret ayrımcılığı analizi, sektördeki eşitsizlikleri belirleyerek, daha adil bir çalışma ortamı yaratılmasına yardımcı olur. Ayrıca, toplam faktör verimliliği analizi, sektördeki etkinlik değişimlerini belirleyerek, sektörün daha rekabetçi hale gelmesine yardımcı olur. Turizm sektöründe analiz yapılacak veriler, sektörün daha verimli ve etkili bir şekilde yönetilmesine yardımcıdır (Bayrak, 2018).

Bir başka çalışmada mesleki algı ve bağlılık, kadın girişimcilerin liderlik tarzları, turizmin aile yapısına etkileri, toplam faktör verimliliği, müşteri davranışları, müşteri memnuniyeti, fiyatlandırma stratejileri, pazarlama kampanyalarının etkililiği, seyahat trendleri ve turizm gelirleri yer almaktadır. Örneğin, toplam faktör verimliliği analizi, sektördeki etkinlik değişimlerini belirleyerek, sektörün daha rekabetçi hale gelmesine yardımcı olur (Akgül, 2020). Ayrıca, turizmin aile yapısına etkileri analizi, sektörün toplumsal etkilerini belirleyerek, sektörün daha sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesine yardımcı olabilir (Bayrak, 2018), (Şimşek ve Çatır, 2020).

Turizm sektöründe yapılan analizlerin sonuçları çalışmanın odak noktasına göre değişiklik göstermektedir. Bir çalışmada Türkiye'de turizm sektörü ile diğer sektörler arasındaki ilişki girdi-çıkı analizini kullanarak analiz edilmiş ve turizm sektörünün gıda üretimi, diğer hizmetler ve ticaret sektörleriyle yüksek oranda entegre olduğu bulunmuştur (Bölük ve Kargaçier, 2019). Türkiye'de turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen başka bir çalışmada, turizme dayalı büyümenin tarım ve hizmet sektörleri için geçerli olduğu tespit edilmiştir (Pata, 2020). Ek olarak, Alanya bölgesindeki turizm firmalarının kümelenme potansiyeli ve ağ ilişkileri analiz edilmiş ve bölgenin ağ yapısının güçlendirilmesine ve desteklenmesine ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Turizm sektöründe otantik liderliğin sosyal kaytarma üzerindeki etkisini inceleyen başka bir çalışma, otantik liderliğin sosyal kaytarma üzerinde olumsuz, yaşam doyumu üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur (Şimşek ve diğ., 2017). Bulanık mantık ve analitik hiyerarşi sürecini kullanarak turizm sektöründeki reklam stratejilerinin etkinliğini analiz eden bir çalışma, reklam stratejilerinin etkinliği için devlet önderliğindeki çalışmaların çok önemli olduğunu bulmuştur (Vinh ve diğ., 2015). Sevimli Deniz tarafından 2019 yılında yapılan “Veri

madenciliği araçları kullanılarak Türkiye'nin turizm gelirlerinin aylara göre yapay sinir ağları ile tahminlenmesi "çalışması da ileriye dönük karar verme ve planlama çalışmalarına rehberlik etmiştir (Sevimli Deniz S., 2019). Genel olarak, turizm sektöründeki analizlerin sonuçları, ekonomik etki, ticari faaliyetler ve müşteri memnuniyeti dahil olmak üzere sektörün çeşitli yönleri hakkında fikir vermektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Dünyadan örnekler

Dünya genelinde birçok turizm şirketi, veri analitiği kullanarak işletmelerini optimize etmeye çalışmaktadır. Bazı örnekler şunlardır:

Airbnb: Airbnb, konaklama sektöründe lider bir şirkettir ve veri analitiğini kullanarak, müşterilerinin seyahat tercihlerini analiz ederek, pazarlama stratejilerini geliştirir (<https://www.airbnb.com/>).

Expedia: Expedia, seyahat sektöründe bir online seyahat ajansıdır ve müşteri davranışlarını analiz etmek için veri analitiğini kullanır. Bu sayede, müşterilerine daha iyi bir seyahat deneyimi sunabilmek için pazarlama stratejileri geliştirirler (Expedia.com, 2023).

Hilton Hotels: Hilton Hotels, müşteri deneyimini optimize etmek için veri analitiğini kullanır. Müşterilerin seyahat tercihlerini analiz ederek, müşterilerine daha iyi bir hizmet sunarlar (Hilton, 2016).

Booking.com: Booking.com, online rezervasyon sektöründe lider bir şirkettir ve veri analitiğini kullanarak müşterilerinin seyahat tercihlerini analiz ederek, müşteri memnuniyetini artırmak için pazarlama stratejileri geliştirirler (Booking, 2020).

Marriott Hotels: Marriott Hotels, veri analitiğini kullanarak, müşterilerinin seyahat tercihlerini analiz ederek, müşteri deneyimini optimize etmek için pazarlama stratejileri geliştirirler (https://en.wikipedia.org/wiki/Marriott_Hotels_%26_Resorts)

Delta Airlines: Delta Airlines, müşteri memnuniyetini artırmak için veri analitiğini kullanır. Örneğin, müşterilerin uçuş sırasındaki yeme-içme tercihlerini analiz ederek, daha iyi bir hizmet sunmak için yemek menülerini optimize ederler (<https://www.delta.com>).

Royal Caribbean: Royal Caribbean, seyahat sektöründe lider bir şirket olarak, veri analitiğini kullanarak, müşterilerinin seyahat tercihlerini analiz eder ve daha iyi bir müşteri deneyimi sağlamak için gemi içi aktiviteleri optimize ederler (<https://royalcaribbean.com>)

Virgin Holidays: Virgin Holidays, müşterilerinin seyahat tercihlerini analiz ederek, müşteri deneyimini optimize etmek için veri analitiğini kullanır. Müşterilerin tatil tercihlerini anlamak için verileri kullanarak, müşterilerine özel tatil planları sunarlar.

(<https://www.virginholidays.co.uk/>)

Accor Hotels: Accor Hotels, müşterilerin seyahat tercihlerini analiz etmek için veri analitiğini kullanır ve daha iyi bir müşteri deneyimi sağlamak için otel odalarını optimize ederler (<https://all.accor.com>).

Hyatt Hotels: Hyatt Hotels, veri analitiğini kullanarak müşterilerin seyahat tercihlerini analiz eder ve müşterilerine özel teklifler sunarak daha iyi bir müşteri deneyimi sağlamaya çalışırlar (<https://www.hyatt.com/>).

2.2. Türkiye’den örnekler

Türkiye’deki turizm sektöründe de bazı şirketler veri analitiğini kullanarak işletmelerini optimize etmeye çalışıyorlar. Bazı örnekler şunlardır:

TUI Turkey: TUI Turkey, seyahat sektöründe lider bir şirkettir ve veri analitiğini kullanarak müşteri davranışlarını analiz eder. Bu sayede, müşterilerine daha iyi bir seyahat deneyimi sunmak için pazarlama stratejileri geliştirirler (<https://www.tthotels.com/>).

The Marmara Hotels: The Marmara Hotels, müşteri deneyimini optimize etmek için veri analitiğini kullanır. Müşterilerin seyahat tercihlerini analiz ederek, müşterilerine daha iyi bir hizmet sunmak için pazarlama stratejileri geliştirirler (<https://www.themarmarahotels.com/>).

Anemon Hotels: Anemon Hotels, veri analitiğini kullanarak müşteri davranışlarını analiz eder ve müşteri memnuniyetini artırmak için pazarlama stratejileri geliştirirler (<https://www.anemonhotels.com/>).

Corendon Hotels & Resorts: Corendon Hotels & Resorts, müşterilerinin seyahat tercihlerini analiz ederek, müşteri deneyimini optimize etmek için veri analitiğini kullanır. Müşterilerine daha iyi bir hizmet sunmak için pazarlama stratejileri geliştirirler (<https://www.corendonhotels.com/>).

Çırağan Palace Kempinski Istanbul: Çırağan Palace Kempinski Istanbul, müşterilerinin seyahat tercihlerini analiz ederek, müşteri deneyimini optimize etmek için veri analitiğini kullanır. Müşterilerine özel teklifler sunarak müşteri memnuniyetini artırmaya çalışırlar (<https://www.kempinski.com/>).

Dorak Holding: Dorak Holding, veri analitiğini kullanarak müşterilerinin seyahat tercihlerini analiz eder ve daha iyi bir müşteri deneyimi sunmak için pazarlama stratejileri geliştirirler (<https://dorakholding.com.tr/>).

SETUR: SETUR, veri analitiği kullanarak müşterilerinin seyahat tercihlerini ve geçmiş seyahatleri analiz eder. Bu sayede müşterilerine kişiselleştirilmiş

hizmetler sunarlar ve müşteri memnuniyetini artırmak için pazarlama stratejileri geliştirirler (<https://www.setur.com.tr/>).

Etstur: Etstur, müşteri davranışlarını analiz etmek için veri analitiğini kullanır. Bu sayede müşterilerine daha iyi bir hizmet sunmak için pazarlama stratejileri oluştururlar ve müşteri memnuniyetini artırmaya çalışırlar (<https://www.etstur.com/>).

Tripoki: Tripoki, veri analitiğini kullanarak müşterilerinin seyahat tercihlerini analiz eder ve müşterilerine kişiselleştirilmiş hizmetler sunar. Ayrıca, müşteri memnuniyetini artırmak için pazarlama stratejileri geliştirirler (<https://www.tripoki.com/tr>).

Odamax.com: Odamax.com, veri analitiğini kullanarak müşterilerinin seyahat tercihlerini analiz eder ve müşteri deneyimini optimize etmek için pazarlama stratejileri geliştirirler (<https://www.odamax.com/tr>).

Türkiye'deki turizm sektörü, dünya çapındaki trendlere uyum sağlamaya çalışırken, veri analitiği gibi yeni teknolojilerin benimsenmesi giderek artmaktadır. Bu sayede, turizm şirketleri daha iyi hizmetler sunarak müşteri memnuniyetini arttırabilir ve daha rekabetçi olabilirler.

3. TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Veri analitiği kullanarak turizm sektöründe yenilikçi öneriler:

Kişiselleştirilmiş Tur Paketleri: Turizm şirketleri, müşterilerinin seyahat tercihlerini ve geçmiş seyahatleri analiz ederek kişiselleştirilmiş tur paketleri sunabilir. Bu sayede müşterilerin ihtiyaçlarına ve isteklerine uygun seyahatler düzenleyebilirler.

Dijital İzleme: Turizm şirketleri, müşterilerinin seyahatleri sırasında dijital izleme teknolojilerini kullanarak, müşterilerin seyahat deneyimini optimize edebilirler. Örneğin, müşterilerin gezdiği yerler, yemek yedikleri restoranlar, otel konaklamaları gibi verileri analiz ederek, daha iyi hizmetler sunabilirler.

Gezi Planlama: Turizm şirketleri, müşterilerin seyahatlerini planlamalarına yardımcı olmak için veri analitiğini kullanabilirler. Örneğin, seyahat tarihleri, bütçe, ilgi alanları gibi verileri analiz ederek, müşterilere en uygun seyahat planları oluşturabilirler.

Havaalanı Hizmetleri: Havaalanı hizmetleri, müşterilerin seyahatlerinde en stresli noktalardan biridir. Turizm şirketleri, havaalanı hizmetlerini optimize etmek için veri analitiğini kullanabilirler. Örneğin, müşterilerin havaalanında geçirdikleri zamanı, güvenlik kontrolü ve check-in işlemlerini analiz ederek, hizmet kalitesini arttırabilirler.

Müşteri Memnuniyeti Analizi: Turizm şirketleri, müşteri memnuniyetini artırmak için veri analitiğini kullanabilirler. Müşterilerin seyahatleri sırasında yaptıkları yorumlar, geribildirimler, şikayetler gibi verileri analiz ederek, hizmet kalitesini artırabilirler. Ayrıca, müşterilerin gelecekteki seyahat tercihleri hakkında veri toplayarak, daha iyi pazarlama stratejileri geliştirebilirler.

Fiyatlandırma Stratejileri: Turizm şirketleri, müşteri taleplerini analiz ederek fiyatlandırma stratejilerini optimize edebilirler. Örneğin, popüler seyahat tarihleri, yoğunluk dönemleri gibi faktörleri analiz ederek fiyatları belirleyebilirler.

Rekabet Analizi: Turizm şirketleri, rakiplerinin fiyatlandırma stratejilerini ve seyahat paketlerini analiz ederek, kendi stratejilerini oluşturabilirler. Bu sayede rakiplerinin müşteri tabanını çalabilir veya müşterilerin ihtiyaçlarına daha uygun hizmetler sunabilirler.

İşletme Yönetimi: Turizm şirketleri, işletme yönetimini optimize etmek için veri analitiğini kullanabilirler. Örneğin, personel performansını, kaynak kullanımını, maliyetleri analiz ederek, işletme kararlarını verirler.

Yenilikçi Hizmetler: Turizm şirketleri, veri analitiği kullanarak, yeni ve yenilikçi hizmetler sunabilirler. Örneğin, sanal gerçeklik teknolojisi kullanarak müşterilere tur deneyimi sunabilirler.

Sosyal Medya Pazarlaması: Turizm şirketleri, sosyal medya kullanımını analiz ederek, pazarlama stratejilerini optimize edebilirler. Örneğin, müşterilerin hangi sosyal medya platformlarında daha aktif olduğunu analiz ederek, hedef kitlelerine daha uygun pazarlama stratejileri geliştirebilirler.

Müşteri Profil Analizi: Turizm şirketleri, müşteri davranışlarını, tercihlerini ve satın alma alışkanlıklarını analiz ederek, müşteri profillerini oluşturabilirler. Bu sayede, müşterilerin ihtiyaçlarına daha uygun hizmetler sunabilirler ve müşteri memnuniyetini artırabilirler.

Müşteri Deneyimi: Turizm şirketleri, müşteri deneyimini optimize etmek için veri analitiğini kullanabilirler. Örneğin, müşteri geri bildirimlerini analiz ederek, hizmetlerini iyileştirebilirler. Ayrıca, müşterilerin ihtiyaçlarına daha uygun hizmetler sunarak, müşteri memnuniyetini artırabilirler.

Talep Tahmini: Turizm şirketleri, gelecekteki talebi tahmin ederek, hizmetlerini buna göre optimize edebilirler. Örneğin, seyahat talebi sezonsal olarak değişebilir. Bu nedenle, turizm şirketleri, talep tahmini yaparak, hizmetlerini talebe göre ayarlayabilirler.

Konum Bazlı Reklamcılık: Turizm şirketleri, müşterilerin konum bilgilerini kullanarak, konum bazlı reklamcılık stratejileri oluşturabilirler. Bu sayede, müşterilere bölgesel etkinlikler, turistik yerler veya ilgili hizmetler hakkında bilgi verebilirler.

Güvenlik Analizi: Turizm şirketleri, güvenlik tehditlerini analiz ederek, güvenlik tedbirlerini alabilirler. Örneğin, terör saldırıları, doğal afetler veya sağlık krizleri gibi tehditler, turizm sektörünü olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, turizm şirketleri, güvenlik tehditlerini analiz ederek, müşterilerinin güvenliğini sağlamak için uygun tedbirleri alabilirler.

Veri analitiği, turizm sektöründe daha fazla müşteri memnuniyeti, daha iyi hizmetler, daha iyi işletme yönetimi ve daha yüksek karlılık sağlamak için kullanılacak birçok farklı alan sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgöz, E., & Samatova, G. (2020). Turizm Sektöründe Mesleki Algı ile Mesleki Bağlılık Arasındaki İlişkinin Demografik Özelliklere Göre İncelenmesi.
- Bayrak, R. (2018). OECD Ülkeleri Turizm Sektöründe Toplam Faktör Verimliliği. Cankiri Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.
- Bölük, G., & Karkacıer, O. (2019). Türkiye’de Turizm Sektörünün Enerji Ve Topplulaştırılmış Diğer Sektörler İle Yapısal Analizi: Girdi-Çıktı Modeli Analizi. *International Journal of Management Economics and Business*.
- Kaya, I., & Topbaş, F. (2019). Turizm Sektöründe Cinsiyete Dayalı Ücret Ayırmacılığı.
- Karagöz Zeren, S. (2022). Metaverse Turizmi: Turizmde Metaverse Konulu Çalışmaların Bilim Haritalama Teknikleri Açısından Değerlendirilmesi (Metaverse Tourism: Evaluation of Studies on Metaverse in Tourism in Terms of Science Mapping Techniques). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*.
- Mete, M.H. (2023). Sosyal Bilimlerde Büyük Veri Analitiği, Yapay Zeka ve Makine Öğreniminin Kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Orhan, U., Mendi, Y., & Ildeniz, S. (2020). Pygmalion Etkisinde Yeni Temalar: K.K.T.C. Turizm Sektöründe Bir Nitel İçerik Analizi.
- Özgürel, G. (2021). Turizmde Robotlaşma: Yiyecek-İçecek Sektöründe Robot Şefler ve Robot Garsonlar. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*.
- Pata, U.K. (2020). Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap ARDL Yaklaşımı ve Asimetrik Nedensellik Testi ile Sektörel Bir Analiz.
- Sevimli Deniz, S. (2019). Veri Madenciliği Araçları Kullanılarak Türkiye'nin Turizm Gelirlerinin Aylara Göre Yapay Sinir Ağları ile Tahminlenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 227-233.
- Şimşek, M.Ş., Özgener, Ş., & İlhan, İ. (2017). Turizm Sektöründe Kadın Girişimciler ve Yöneticiler Açısından Otantik Liderliğin Sosyal Tembellik Üzerindeki Etkileri: Yaşam Tatmininin Düzenleyici Rolü.
- Şimşek, A., & Çatır, O. (2020). Moora yöntemi ile ürün seçimi: turizm sektöründe bir uygulama. *Elektronik sosyal Bilimler Dergisi*.
- Vinh, N.Q., Khanh, D.V., & Anh, N.V. (2015). Vietnam Turizm Sektöründe Reklam Stratejilerinin Bulanık Kural Tabanlı Analizi.

İnternet Kaynakları

Booking.com (2020). Henn na Hotel Maihama Tokyo Bay, [URL: <https://www.booking.com/hotel/jp/henna-hotel-maihama.tr.html>] (Erişim 28 Nisan 2023).

Hilton (2016). Hilton and IBM Pilot “Connie”, The World’s First Watson-Enabled Hotel Concierge, [URL:https://www.youtube.com/watch?time_continue=12&v=ifgf6bZhxiE&feature=emb_logo] (Erişim 25 Nisan 2023).

https://en.wikipedia.org/wiki/Marriott_Hotels_%26_Resorts Erişim Tarihi: 23.04.2023

(<https://www.airbnb.com/>). Erişim Tarihi: 24.04.2023

Expedia.com. Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://www.delta.com> Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://royalcaribbean.com>) Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://www.virginholidays.co.uk/>) Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://all.accor.com>) Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://www.hyatt.com/>) Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://www.tthotels.com/>) Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://www.themarmarahotels.com/>) Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://www.anemonhotels.com/>) Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://www.corendonhotels.com/>) Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://www.kempinski.com/>) Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://dorakholding.com.tr/>) Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://www.setur.com.tr/>) Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://www.etstur.com/>) Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://www.tripoki.com/tr>) Erişim Tarihi: 24.04.2023

(<https://www.odamax.com/tr>) Erişim Tarihi: 24.04.2023

BÖLÜM 30

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ÇEVRE VE ENERJİ KONULARI ÜZERİNE İNCELEME

Seyyid Ali ERTAŞ¹

1. GİRİŞ

Enerji, sosyal ve ekonomik için refah merkezidir. Evlerimizde konfor ve sıcaklık, iş ve eğlence için hareketlilik ve çoğu endüstriyel ve ticari servet üretimi için gerekli olan hizmetleri sağlar. Enerji arzının kendisi AB'de önemli bir zenginlik ve istihdam kaynağıdır. Ancak enerji üretim ve tüketim zincirinin tüm aşamaları çevre üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bunların çoğu, bazı kirleticilerin tolere edilebilir seviyelerinin aşılmasına yol açmakta ve iklim değişikliğine ve doğal ekosistemlere, yapılı çevreye, tarıma ve insan sağlığına kalıcı zararlar vermede katkıda bulunmaktadır (Mourelatou ve Smith, 2002:9-19).

İnsanoğlunun milyonlarca yıl boyunca hayatta kalmak için en önemli kaynaklardan biri enerji olmuştur. "Sanayi Devrimi" olarak adlandırılan 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bilimsel ve teknolojik gelişmeler nedeniyle üretim sürecindeki hızlı makineleşme nedeniyle enerji kullanımını artırmıştır. Büyüyen ekonomi ve artan nüfus, enerji ihtiyacını artırdı ve bu da enerji kaynaklı çevre kirliliğinin artmasına neden olmuştur (Dikmen, 2005:576).

Çevre kirliliği, sanayileşme, hızlı nüfus artışı, doğal kaynakların aşırı kullanımı ve iklim değişiklikleri küresel ısınma ve küresel yoksulluk gibi birçok sorunun bir sonucudur (Bedir ve Güneş, 2016:10). Kaynak tüketiminin normalden fazla olması ve çevre kirliliğini ortaya çıkarmakta buda canlı yaşamını tehdit etmektedir. Bu durumun göz ardı edilemeyeceği ve ayrıca çevre sorunlarına çözüm üretmeyi zorunlu kılmıştır (Kaypak, 2011: 23).

Dünya genelinde, fosil enerji kaynaklarının üretimlerde yoğun olarak kullanılması çevre sorunlarının temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Çevre sorunu ise tüm insanlığı ilgilendiren problemlerden biridir. Bu sebeple, çevresel problemleri çözüme kavuşturmak için uluslararası seviyelerde düzenlenen konferanslarda kalıcı çözümler sunulmaktadır. Örneğin, 1992 'Rio

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi,
Yerköy Adalet Meslek Yüksekokulu, Sosyal Güvenlik Programı
ORCID ID: 0000-0002-2566-6605, seyyidaliertas89@gmail.com

Konferans'ında' düzenlenen "Gündem 21", çevre sorunlarının çözümünde yerel yönetimlere önemli sorumluluklar vermiştir (Çukurçayır, 2002, s.188).

Bu çalışmada, Avrupa Birliği (AB) nezdinde çevre ve enerji konuları incelenmiş olup bu kapsamda, bu konu üzerine literatürde öne çıkan bazı çalışma örneklerine yer verilmiştir. Bu nedenle, bu çalışma, AB'de çevre ve enerji konularını bir arada nitel olarak incelemesi bakımından literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Çalışmanın planı, giriş, akademik çalışmalar ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

2. AKADEMİK ÇALIŞMALAR

Avrupa Birliği (AB) nezdinde çevre ve enerji üzerine araştırma yapan ve literatürde öne çıkan bazı çalışma örnekleri aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

Bedir ve Güneş (2016), “Çevre Vergileri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: AB Ülkeleri için Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizleri”, isimli çalışmada, nedensellik ve panel eşbütünleşme testleri kullanılarak, çevresel vergilerin 1995'ten 2012'ye kadar AB tam üye ülkelerde çevre ile ilgili politika amaçlarına ulaşmada kayda değer bir mali araç olarak görülen büyümenin etkisi araştırılmıştır. Sonuç olarak, kısa sürelik dönemde çevre, taşımacılık ve enerji üzerinden alınan vergilerinden ekonomik genişlemeye yönelik tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermektedir.

Erdem ve Yenilmez (2017), “Türkiye'nin Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi”, isimli çalışmada, Türk çevre politikalarının AB politikalarına uyumu ele alınmış olup bu kapsamda, Türkiye ve AB mevzuatları mukayese edilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin uyguladığı çevre politikalarının AB'nin uyguladığı çevre politikalarıyla uyumlu hale getirilmesi ve erişilebilir uygulamalar geliştirilmesinin altı çizilmiştir.

Dam (2018), “Enerji ve Büyümenin Çevre Kirliliğine Etkisi: AB Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi” isimli çalışmada, AB ülkeleri bakımından, 2000-2015 yılları için yıllık veriler kullanarak enerji kullanımı ile ekonomik büyümenin çevresel bozulmalar üzerindeki oluşturduğu etkiler, panel veri yöntemiyle incelenmiştir. Sonuç olarak, çevre üzerindeki enerji tüketiminin etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Bigerna vd., (2019), “Environmental and Energy Efficiency of EU Electricity Industry: An Almost Spatial Two Stages DEA Approach”, isimli çalışmada, elektrik sektörlerinde enerji verimliliği ile çevre ve piyasa düzenlemelerinin esnekliği arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Sonuç olarak, piyasa ve çevresel düzenlemelerin toplam faktör verimliliğinin üç bileşeni üzerinde tek yönlü etkilerinin olmadığını göstermektedir.

Vlontzos vd., (2014), “A DEA approach for estimating the agricultural energy and environmental efficiency of EU countries”, isimli çalışmada, AB’ye üye ülkelerin birincil sektörlerinin enerji ve çevresel verimliliği değerlendirilmiştir. En önemli bulgulardan biri, güçlü çevre koruma standartlarına sahip Almanya, İsveç veya Avusturya gibi ülkelerin, Danimarka, Belçika, İspanya, Fransa veya İrlanda gibi ülkelere kıyasla daha az enerji ve çevre açısından verimli görüldüğü tespit edilmiştir.

Levaggi vd., (2020), “Waste-to-Energy in the EU: The Effects of Plant Ownership, Waste Mobility, and Decentralization on Environmental Outcomes and Welfare”, isimli çalışmada, AB bağlamında, atıktan enerjiye dönüştürmesinin belediye katı atıkları için bir bertaraf seçeneği olarak gerçek rolünün bir resmini sunmayı ve temiz enerji kaynağı olarak kullanılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak, yeni nesil atığın yeniden işlenmesi tesisleri daha büyük hacimlerde atığın yeniden işlenmesi için verimli olduğundan, yakılacak atığa olan talep artmaktadır. Bu artan talebin bir sonucu olarak, atık bertarafı hızla şekil değiştirmektedir. Atık azaltımı hızını yavaşlatmış gibi görüldüğü ve ayrıca atık bertarafı bölgeler ve ülkeler arasındaki hareketliliği artırdığı vurgulanmıştır.

Bayraç ve Çildir (2017), “AB Yenilenebilir Enerji Politikalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi”, isimli çalışmada, AB’nin yenilenebilir enerji politikaları gözünden, yenilenebilir kaynakların ekonomik büyüme üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri incelenmektedir. Bu amaçla, 2006-2015 yılları arasındaki AB üye ülkelerinin verilerinin ampirik analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen enerji miktarı ile kişi başına düşen GSYİH arasında uzun dönemli eşbütünlük bir ilişki söz konusudur.

Ponce vd., (2020), “The Liberalization of the Internal Energy Market in the European Union: Evidence of Its Influence on Reducing Environmental Pollution”, isimli çalışmada, Avrupa Birliği’nde 2011 yılında uygulanmaya başlanan iç enerji piyasasının serbestleştirilmesinin CO2 emisyonları üzerindeki etkisini incelenmiştir. Sonuç olarak, iç enerji piyasasının serbestleşmesinin CO2 emisyonları ile negatif ilişkili olduğunu ve uygulanan politika CO2 emisyonlarını azaltmada ve dolayısıyla iklim değişikliğini yavaşlatmada etkili olmuştur.

Simionescu (2021), “The nexus between economic development and pollution in the European Union new member states. The role of renewable energy consumption”, isimli çalışmada, 1990-2019 döneminde birkaç AB Yeni Üye Devletinde (Bulgaristan, Slovakya, Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Romanya ve Polonya) sera gazı emisyonlarını panel veri yaklaşımı (panel eşiği ve dinamik panel modelleri) ve zaman serisi yaklaşımı (vektör hata düzeltme

modelleri) kullanarak açıklanmıştır. Sonuç olarak, Yenilenebilir enerji tüketimi, örnek ülkelerdeki toplam sera gazı emisyonlarını azaltmaktadır. Daha az kirliliğe sahip bu ülkelerde sürdürülebilir bir kalkınmayı teşvik etmek için bazı politika önerileri belirtilmektedir.

Knill ve Liefferink (2013), “The European UnionFootnote1 as an actor in international environmental politics”, isimli çalışmada, AB'yi değerlendirmek için 'aktörlüğün' dört özelliğini ileri sürmektedir. AB'nin bu alandaki dış politikasının özel bir durum oluşturduğunu savunarak, yeterlilik ve tanınmanın Birliğin çevre diplomasisine katılımını nasıl belirlediğini analiz edilmektedir.

Chang vd., (2022), “How renewable energy matter for environmental sustainability: Evidence from top-10 wind energy consumer countries of European Union”, isimli çalışmada, 1991-2018 yılları arasında Avrupa Birliği'nin en çok rüzgar enerjisi tüketen 10 ülkesinde rüzgar temelli yenilenebilir enerji tüketiminin çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini araştırılmıştır. Sonuç olarak, rüzgar bazlı yenilenebilir enerji tüketiminin, seçilen 10 ülkeden 8'inde veri dağılımının farklı niceliklerinde ekolojik ayak izini azaltmanın ana nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Horobet vd., (2021), “Long-Run Dynamics of Gas Emissions, Economic Growth, and Low-Carbon Energy in the European Union: The Fostering Effect of FDI and Trade”, isimli çalışma, karbon emisyonları, enerji tüketimi ve karışımı ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı, doğrudan yabancı yatırımların ve uluslararası ticaretin hava kirliliğinin azaltılmasına katkısını içeren değiştirilmiş bir çerçevede araştırmaktadır. Sonuçlar, CO2 emisyonları ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü ilişkisinin söz konusu olduğu ve bunun da çevresel iyileştirme önlemlerinin ekonomik büyüme hızından ayrılması anlamına gelmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Şahin ve Atan (2018), “Avrupa Birliği'nde Beşerî Sermaye ve Çevresel Sürdürülebilirlik Arasındaki İlgileşim Üzerine Bir Sınama”, isimli çalışmada, 1990-2014 inceleme döneminde Avrupa Birliği'nde çevresel sürdürülebilirlik ve beşeri sermaye arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuç olarak, GSYİH ve yükseköğretimde okullaşma oranında artış olduğunda bu durum çevre kalitesini olumsuz etkilediği, ancak yaşam beklentisindeki artışın çevre kalitesini olumlu etkilediği tespit edilmiştir.

Pacesila vd., (2016), “Analysis of renewable energies in European Union”, isimli çalışmada, Avrupa Birliği üye ülkelerindeki yenilenebilir enerji sektörünü analiz edilmiştir. Analiz, ulusal yenilenebilir enerji üretiminin her devletin enerji bağımlılığını azaltmasına yardımcı olabileceğini göstermiştir. Ancak bu, enerji bağımlılığını azaltmada tek faktör olarak görülmemelidir.

Papiež vd. (2019), “Effects of renewable energy sector development on electricity consumption – Growth nexus in the European Union”, isimli çalışmada, 1995-2015 yılları arasındaki dönemde Avrupa Birliği ülkelerinde yenilenebilir enerji sektöründeki gelişimin elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilere etkisini değerlendirilmiştir. Sonuçlar, ekonomik büyümeyle elektrik tüketimi arasındaki ilişkilerin yenilenebilir enerji sektörünün gelişmişlik düzeyine bağlı olduğunu göstermektedir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Enerji, sosyal ve ekonomik refahın merkezinde yer alır. Kişisel konfor ve hareketlilik sağlar ve çoğu endüstriyel ve ticari zenginlik üretimi için gereklidir. Bununla birlikte, enerji üretimi ve tüketimi, iklim değişikliğine katkıda bulunmak, doğal ekosistemlere zarar vermek, yapılı çevreyi kirletmek ve insan sağlığı üzerinde olumsuz etkilere neden olmak da dâhil olmak üzere çevre üzerinde önemli baskılar yaratmaktadır. Bu bakımdan, Avrupa Birliği (AB) 27 üye ülkeden oluşan ve Dünya ekonomisinde söz sahibi olan, birlik içerisinde yaşayan 2020 verilerine göre yaklaşık 448 milyon nüfusun varlığı ile birliğe üye ülkelerde var olan sanayi sayısının fazlalığı ve dolayısıyla kullanılan enerji kaynakları ve çevreye vermiş olduğu zararlar yadsınamaz düzeydedir. Bu nedenlerle, AB’de çevre ve enerji konularının araştırılması büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, AB nezdinde çevre ve enerji konuları incelenmiş olup bu kapsamda, bu konu üzerine literatürde öne çıkan bazı çalışma örneklerinin AB’de çevre ve enerji konularını hangi yöntemle, hangi amaçla, hangi açılardan inceledikleri ortaya konulmuş ve genel bir çıkarımda bulunulmuştur.

Enerji üretimi ve tüketimi ile ilgili çevre sorunlarının yalnızca mali ve piyasa temelli önlemlerle çözülmesinin mümkün olmadığı kanaatine varılmıştır. Yenilenebilir enerji gibi daha az kirletici enerji kaynaklarından yararlanmak ve dolayısıyla enerjiyi maksimum verimlilikle kullanmak için yenilikçi teknolojilere de ihtiyaç duyulacağı söz konusudur. Bu durum kullanılan enerji kaynaklarının yenilenebilir olması bakımından sera gazı salınımları vb. çevreye ve doğaya zarar veren unsurların azaltılmasına katkılar sunacaktır.

AB’de nüfus sayısının, sanayi üretimlerinin ve kullanılan enerji kaynaklarının fazlalığı gibi nedenlerden dolayı, AB’de çevre kirliliğinin azaltılması ve kullanılan fosil enerji kaynaklarının alternatif yenilenebilir enerji kaynakları ile ikame edilmesi yönünde politika geliştirilmesi ve gerekli mevzuat düzenlemesi yönünde eylem planı oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca, 27 üye ülkenin her birinin uzmanlık alanlarına göre üretim bölgeleri oluşturulmalı, yenilenebilir enerji kaynakları için uygun iklime elverişli birliğe üye ülkelerde yatırımlar

yapılmalıdır. Bu şekilde gerek çevre kirliliğın azaltılması, gerek kaynak israfının önüne geçilmesi, gerekse de yenilenebilir enerji kaynaklarının sayısının artırılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Bayraç, H. N., & Çildir, M. (2017). AB Yenilenebilir Enerji Politikalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 201-212.
- Bedir, S., & Güneş, H. (2016). Çevre vergileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: AB ülkeleri için eşbütünleşme ve nedensellik analizleri. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (616), 9-21.
- Bigerna, S., D'Errico, M. C., & Polinori, P. (2019). Environmental and energy efficiency of EU electricity industry: An almost spatial two stages DEA approach. *The Energy Journal*, 40(1_suppl), 29-54.
- Chang, L., Saydaliev, H. B., Meo, M. S., & Mohsin, M. (2022). How renewable energy matter for environmental sustainability: Evidence from top-10 wind energy consumer countries of European Union. *Sustainable Energy, Grids and Networks*, 31, 100716.
- Çukurçayır, M. Akif. (2002). Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Dam, M. M. (2018). Enerji ve Büyümenin Çevre Kirliliğine Etkisi: AB Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 163-174.
- Dikmen, A. Ç. (2005). AB'de Enerji ve Çevre. *TMMOB Türkiye V. Enerji Sempozyumu Bildirileri Kitabı. TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayını: Ankara.*
- Erdem, M. S., & Yenilmez, F. (2017). Türkiye'nin Avrupa Birliği çevre politikalarına uyum sürecinin değerlendirilmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 91-119.
- Horobet, A., Popovici, O. C., Zlatea, E., Belascu, L., Dumitrescu, D. G., & Curea, S. C. (2021). Long-run dynamics of gas emissions, economic growth, and low-carbon energy in the European Union: the fostering effect of FDI and trade. *Energies*, 14(10), 2858.
- Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme sürecinde sürdürülebilir bir kalkınma için sürdürülebilir bir çevre. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(1), 19-33.
- Knill, C., & Liefferink, D. (2013). Environmental politics in the European Union: policy-making, implementation and patterns of multi-level governance. In *Environmental politics in the European Union*. Manchester University Press.
- Levaggi, L., Levaggi, R., Marchiori, C., & Trecroci, C. (2020). Waste-to-Energy in the EU: The effects of plant ownership, waste mobility, and

- decentralization on environmental outcomes and welfare. *Sustainability*, 12(14), 5743.
- Mourelatou, A., & Smith, I. (2002). *Energy and environment in the European Union*. Office for Official Publ. of the Europ. Communities.
- Pacesila, M., Burcea, S. G., & Colesca, S. E. (2016). Analysis of renewable energies in European Union. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 56, 156-170.
- Papież, M., Śmiech, S., & Frodyma, K. (2019). Effects of renewable energy sector development on electricity consumption–Growth nexus in the European Union. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 113, 109276.
- Ponce, P., Oliveira, C., Álvarez, V., & del Río-Rama, M. D. L. C. (2020). The liberalization of the internal energy market in the European Union: evidence of its influence on reducing environmental pollution. *Energies*, 13(22), 6116.
- Simionescu, M. (2021). The nexus between economic development and pollution in the European Union new member states. The role of renewable energy consumption. *Renewable Energy*, 179, 1767-1780.
- Şahin, G., & Murat, A. T. A. N. (2018). Avrupa Birliği’nde Beşeri Sermaye Ve Çevresel Sürdürülebilirlik Arasındaki İlgileşim Üzerine Bir Sinama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (68), 56-74.
- Vlontzos, G., Niavis, S., & Manos, B. (2014). A DEA approach for estimating the agricultural energy and environmental efficiency of EU countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 40, 91-96.

BÖLÜM 31

POPÜLER KÜLTÜRÜN SOSYAL TAKLİT TEORİSİ ARACILIĞIYLA FİNANSAL SATIN ALMA DAVRANIŞINA ETKİSİ

Sezen GÜNGÖR¹

GİRİŞ

Popüler kültür, sosyal taklit teorisinin bir çerçevesi olarak, bireylerin çevrelerindeki diğer insanların davranışlarını taklit etme eğiliminde olduklarını öne sürer. Bu bağlamda, popüler kültürün satın alma davranışına etkileşimi tartışmaya değer bir konu olarak görülebilir. Şüphesiz ki bu etkileşimler karmaşık ve çok yönlüdür. Tüketicilerin satın alma davranışları, kişisel tercihler, bütçe, değerler ve diğer faktörlere bağlı olarak büyük ölçüde değişebilir. Ayrıca, popüler kültürle bağlantılı satın alma eğilimleri zamanla değişebilir, çünkü popüler kültür trendleri hızla evrilmektedir. Yine de pek çok faktörden etkilenen bu değişken eğilimler hakkında daha fazla bilgi edinmek adına sosyal taklit teorisi ile eş zamanlı olarak popüler kültürün ele alınmasında fayda olacağı kanısındayız.

Bu çalışmada sosyal taklit teorisi ve popüler kültürün etkileşimi ve bu etkileşimin finansal satın alma davranışına etkisi incelenmiştir. Finansal satın alma davranışı, bireylerin veya organizasyonların finansal ürün ve hizmetleri satın alma süreciyle ilgili olarak sergiledikleri davranışları ifade eder. Bu davranışlar, bir kişinin ya da kuruluşun finansal hedefleri, risk toleransı, gelir düzeyi, harcama alışkanlıkları ve genel mali durumu gibi faktörlere bağlı olarak şekillenir.

Finansal satın alma davranışı genellikle şu ana başlıklar altında incelenir:

Finansal Bilinç: Bireylerin ve organizasyonların finansal konulardaki bilinç düzeyi, finansal kararlarını etkiler. Finansal okuryazarlık düzeyi yüksek olan bireyler genellikle daha bilinçli finansal kararlar alabilirler.

Finansal Hedefler: Bireylerin ve kuruluşların belirledikleri finansal hedefler, satın alma davranışlarını etkiler. Örneğin, emeklilik için birikim yapma hedefi, yatırım stratejilerini belirlerken önemli bir etken olabilir.

¹ Doç. Dr.; Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Çorlu Meslek Yüksekokulu.
sezengungor@nku.edu.tr ORCID No: 0000-0001-8388-6350

Risk Toleransı: Bireylerin risk alma düzeyi, finansal varlık seçiminde ve yatırım kararlarında önemli bir rol oynar. Kimileri daha yüksek risk almayı tercih ederken, diğerleri güvenli ve düşük riskli varlıkları tercih edebilir.

Gelir ve Harcama Alışkanlıkları: Bireylerin gelir düzeyi, harcama alışkanlıkları ve tasarruf eğilimleri finansal satın alma davranışını etkiler. Yüksek gelire sahip bireyler genellikle daha fazla yatırım yapabilirken, düşük gelir grupları daha fazla tasarruf odaklı olabilir.

Pazarlama ve Reklam: Finansal ürünlerin pazarlama ve reklamı, tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyebilir. Doğru şekilde iletilen bir finansal ürünün avantajları, tüketicinin bu ürünü tercih etmesine neden olabilir.

Ekonomik Koşullar: Genel ekonomik durum, faiz oranları, enflasyon ve işsizlik gibi faktörler, finansal satın alma davranışlarını etkileyebilir. Ekonomik belirsizlikler genellikle yatırım kararlarını etkileyebilir.

Finansal satın alma davranışını anlamak, finansal hizmet sağlayıcıları için önemlidir çünkü bu, müşterilere daha iyi hizmet sunmak ve müşteri memnuniyetini artırmak için stratejiler geliştirmelerine yardımcı olabilir. Aynı zamanda bireylerin ve organizasyonların kendi mali hedeflerine ulaşmalarına destek olabilir.

SOSYAL TAKLİT TEORİSİ

Toplumdaki ilerleme yeniliklerde yatmaktadır: fikirler, keşifler, başarılar, icatlar ve daha pek çok şey. Yeni bir yenilik ortaya çıktıktan hemen sonra onu taklit etmeye başlayan birçok takipçi ortaya çıkar. Dolayısıyla, sosyal gelişim süreci iki unsurdan oluşur: yeniliklerin ortaya çıkışı ve bunların taklitleri.

Taklitler her zaman asıllarını yaşatacak olsa da bazı durumlarda taklit eden, taklit edilenin yerine geçebileceğini bile düşünebilir. Örneğin kişi başarılı bir insan gibi davranmak yerine, başarılı bir insanın niteliklerini taklit eder, gücünün yetmediği pahalı bir araba satın alır. Veya büyük bir bilim adamı olmaya çalışmak ve büyük bir bilim adamının yolunu izlemek, onun kadar çalışmak yerine, onun abartılı konuşma tarzını taklit etmek daha kolaydır. İşte bu durumda kişiler belirli görünüşleri ve ifadeleri taklit ederler ve bunun kendilerinin tam olarak başarılı bir iş adamı veya büyük bir bilim adamı gibi olmalarına yardımcı olacağına inanırlar.

Gabriel Tarde (1890-1903), Taklit Kanunları adlı eserinde durumu şöyle özetler:

İçeriden dışarıya doğru olan bu ilerleme, daha kesin olarak ifade etmeye çalışırsak, iki anlama gelir: (1) Fikirlerin taklit edilmesi, onların ifade edilmesinin taklit edilmesinden önce gelir. (2) Amaçların taklit edilmesi,

araçların taklit edilmesinden önce gelir. Amaçlar ya da fikirler içsel şeylerdir, araçlar ya da ifadeler ise dışsaldır.

Gabriel Tarde, Fransız sosyolog ve kriminologdur ve sosyal taklit teorisini geliştiren önemli düşünürlerden biridir. Tarde, Émile Durkheim ile birlikte Fransız sosyolojisinin kurucularından biri olarak kabul edilir. Tarde'nin sosyal taklit teorisi, bireylerin sosyal etkileşimler ve taklit yoluyla birbirlerini etkilemeleri üzerine odaklanır. Sosyal taklit teorisi, insanların belirli davranışları başkalarında gözlemleyip taklit etmesi yoluyla öğrendiğini öne süren bir psikoloji teorisidir (Didier, 2010).

Tarde'nin sosyal taklit teorisi, özellikle bireyler arasındaki sosyal etkileşimlerin ve taklitlerin toplumsal değişimde önemli bir rol oynadığına vurgu yapar. Bu yaklaşım, toplumsal dinamikleri daha mikro düzeyde incelemeye odaklanırken, Émile Durkheim'in çalışmaları gibi diğer sosyologlardan farklılık gösterir (Toews, 2010; Vargas vd. 2008; Lukes, 1973).

"Sosyal taklit teorisi" genellikle sosyal psikoloji ve sosyoloji alanlarında kullanılan bir kavramdır. Bu teori, bireylerin başkalarını taklit etme eğiliminde olduklarını ve bu taklit davranışlarının sosyal öğrenme ve kültürel iletişim yoluyla yayıldığını savunur.

Sosyal taklit teorisi, sosyal normların ve kültürel öğrenmenin önemli bir parçası olarak kabul edilir. İnsanlar genellikle çevrelerindeki gruplara aidiyet duygusu geliştirmek ve kabul görmek amacıyla benzer davranışları sergilerler. Bu teori, bireylerin davranışlarını çoğunlukla başkalarının davranışlarına uyarak şekillendirdiği ve bu yolla toplum içinde bir uyum sağladığı fikrini destekler.

Sosyal taklit teorisi, moda, tüketim alışkanlıkları, dil ve kültürel normlar gibi birçok alanda açıklama getirebilir. İnsanlar genellikle çevrelerindeki kişileri taklit ederek kendilerini ifade eder ve toplum içinde kabul görmeye çalışırlar. Bu süreç, bireyler arasında benzer davranışların ve kültürel öğelerin yayılmasına yol açabilir.

Tarde'nin sosyal taklit teorisi temel olarak şu ana unsurları içerir: (Tarde, 1902b)

- Toplumsal İmitasyon (Taklit): Tarde, toplumun, bireylerin birbirlerini taklit etmeleri sonucu ortaya çıkan bir ağ (network) olduğunu savunur. Bireyler, çevrelerindeki diğer insanları taklit ederek davranışlarını şekillendirirler.
- Taklit ve İnovasyon: Tarde, toplumun sadece taklit ile değil, aynı zamanda inovasyon ile de şekillendiğini öne sürer. Bireyler, çevrelerindeki diğerlerini taklit ederken aynı zamanda yeni fikirler üreterek, değişikliklere yol açabilirler.

- Sosyal Etkileşim ve Toplumsal Değişim: Tarde'a göre, toplumsal değişim, bireyler arasındaki sosyal etkileşimlerin bir sonucudur. Bu etkileşimler, bireylerin birbirlerini taklit etmeleri ve bu taklitlerin zaman içinde yayılması yoluyla toplumun evrimine yol açar.
- Toplumsal Anomi: Tarde, toplumsal anomiyi kavramını kullanarak, bireylerin sosyal normlardan sapmalarının, taklit süreçlerindeki çatışmaların bir sonucu olduğunu ifade eder. Anomi, toplumsal normların zayıflığı veya belirsizliği durumunda ortaya çıkan bir durumu tanımlar.

İnsanlar genellikle çevrelerindeki diğer insanların davranışlarını, eğilimlerini ve tercihlerini taklit ederek sosyal bağlarını güçlendirme ve toplumsal uyum sağlama çabası içinde olabilirler. Günümüzde, sosyal taklit teorisi birçok alanda örneklenebilmektedir (Latour, 2002, Latour, 2010). Bu örnekler, günümüzde sosyal taklit teorisinin çeşitli yönlerini göstermektedir. Bu alanlar şöyle sınıflanabilir:

- Sosyal Medya ve Moda: İnsanlar genellikle çevrelerindeki diğer kişilerin davranışlarını gözlemleyerek, bu davranışları öğrenir ve taklit ederler. Sosyal medya platformları, insanların ünlülerin, moda blog yazarlarının veya diğer sosyal medya etkileyicilerinin giyim tarzlarını taklit etmelerini kolaylaştırır. Bir kişi, beğendiği bir stilin fotoğrafını gördüğünde, benzer bir giyim tarzını taklit etme eğiliminde olabilir.
- Trend Diyetler ve Sağlıklı Yaşam Tarzları: Sosyal medya, sağlıklı yaşam tarzları ve popüler diyet trendleri konusunda hızla yayılan bilgilerle doludur. İnsanlar, popüler bir diyet trendini veya spor rutinini taklit ederek, benzer sonuçlar elde etmeye çalışabilirler.
- İnternet Fenomenleri: İnternet üzerindeki popüler video içerikleri ve fenomenler, hızla taklit edilen ve paylaşılan içeriklere dönüşebilir. Belirli bir internet fenomeni, davranış biçimi veya ifade, kısa sürede geniş bir kitle tarafından taklit edilebilir.
- Popüler Müzik ve Dans Trendleri: Müzik videoları ve dans trendleri, gençler arasında özellikle hızla yayılan öğelerdir. Bir şarkının veya dansın popüler olması, insanların bu şarkıyı dinleyerek veya dans ederek taklit etmelerine neden olabilir.
- Teknoloji ve Cihaz Kullanımı: Yeni teknolojik cihazların piyasaya sürülmesiyle birlikte, insanlar genellikle çevrelerindeki diğer insanların bu cihazları kullanma şekillerini taklit ederler. Örneğin, bir akıllı telefonun belirli bir özelliği popüler hale geldiğinde, diğer insanlar da aynı özelliği kullanma eğiliminde olabilir.

Sosyal taklit teorisi, bireylerin çevrelerindeki diğer insanları taklit etme eğiliminde olduklarını öne sürse de bu teorisin bazı kısıtları ve eleştirileri

vardır. Öncelikle bireysel farklılıkların göz ardı edilebileceği unutulmamalıdır. Daha genel bir ifadeyle sosyal taklit teorisi genellikle bireysel farklılıkları ve kişisel tercihleri göz ardı eder. Bireylerin sosyal çevrelerine farklı şekillerde tepki verebileceği, farklı değerlere ve hedeflere sahip olabileceği unutulmamalıdır. Bunun yanı sıra bağlam da önemlidir. Sosyal taklit teorisi, bireylerin çevrelerindeki diğer insanları taklit etmelerini vurgular, ancak bu taklitlerin bağlamı göz ardı edebilir. Yani, belirli bir davranışın veya trendin popülerliği, hangi bağlamda olduğuna bağlı olarak değişebilir (Smieszek, 2006; Latour, 2010).

Sosyal taklit ve inovasyon dengesi bir diğer kısıt olarak karşımıza çıkar. Sosyal taklit, toplum içinde bir uyum ve benzerlik oluşturabilir; ancak aynı zamanda yaratıcılığı ve inovasyonu da sınırlayabilir. Taklit edilen davranışlar ve fikirler, yeni düşüncelerin ve yaklaşımların ortaya çıkmasını engelleyebilir (Taymans, 1950).

Sosyal taklit teorisi ile ilgili bir diğer kısıt zamanın rolüdür. Sosyal taklit teorisi genellikle belirli bir dönemdeki sosyal etkileşimlere odaklanır. Ancak bu etkileşimlerin zaman içinde nasıl değiştiği ve geliştiği konusunda daha dinamik bir perspektif eksik olabilir (Tarde, (2011-1903)).

Teknolojik ilerleme ve kültürel değişim de sosyal taklit teorisinin kısıtlarından biridir. Teknolojik ilerleme ve kültürel değişim, sosyal taklit teorisinin öngördüğü kadar basit olmayabilir. Özellikle günümüzde internet ve dijital medya iletişimi, bireylerin çeşitli kültürel etkileşimlere maruz kalmasını ve bu etkileşimlere farklı şekillerde tepki vermesini sağlar (Smieszek, 2006; Kinnunen, 1996).

Son olarak toplum dışı davranışlar kısıt olarak karşımıza çıkar. Sosyal taklit teorisi genellikle bireylerin toplumsal normlara uyum sağlama eğilimini vurgular. Ancak toplum dışı davranışları veya radikal değişimleri açıklamakta daha zorlanabilir.

Bu kısıtlar, sosyal taklit teorisinin genel geçerliği konusunda bazı sınırlamalar getirir. Teori, bireylerin sosyal etkileşimler ve taklit yoluyla birbirlerini etkilediğini açıklamak için kullanışlı olsa da diğer faktörleri ve bireysel farklılıkları göz ardı ettiği durumlarda açıklama gücünü kaybedebilir.

POPÜLER KÜLTÜR

Popüler kültür, bir toplumda geniş bir kitle tarafından paylaşılan ve benimsenen kültürel öğelerin, davranış biçimlerinin, moda, müzik, film, televizyon, spor, teknoloji, dil ve diğer kültürel unsurların toplamını ifade eder. Popüler kültür, genellikle geniş bir kitleye hitap eder ve toplumsal etkileşimlerin, medyanın ve ticaretin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

(<https://www.tezu.ernet.in/dmass/pdf/student-corner/POPULAR-CULTURE.pdf>)

Popüler kültür ile ilgili şu özelliklerden söz edilebilir:

- Geniş Kitlelere Yayılmışlık: Popüler kültür, geniş bir kitle tarafından paylaşılır ve benimsenir. Bahsedilen topluluk, farklı yaş grupları, sosyal sınıflar ve kültürel arka planlardan gelen insanları içerir. Bu kültürel unsurlar, genellikle toplumun farklı kesimlerinde, yaş gruplarında ve sosyal sınıflarında bulunan insanlar arasında popülerdir.
- Hızlı Değişim ve Yenilik: Popüler kültür, hızlı değişen bir yapıya sahiptir. Moda, müzik, film ve diğer popüler kültür unsurları zaman içinde sürekli değişir ve evrimleşir. Yeni trendler hızla ortaya çıkabilir ve geniş kitlelerce kabul görebilir.
- Medya Etkisi: Popüler kültür, büyük ölçüde medyanın etkisi altında şekillenir. Televizyon, sinema, müzik, internet ve diğer medya platformları, popüler kültürün oluşmasında ve yayılmasında önemli bir rol oynar.
- Toplumsal İletişim Araçları ile Güçlenme: Sosyal medya ve diğer toplumsal iletişim araçları, popüler kültür unsurlarının hızla yayılmasını sağlar. İnsanlar, çeşitli platformlarda popüler kültürle ilgili içerikleri paylaşarak ve takip ederek bu kültürü güçlendirirler.
- Evrensel ve Uluslararası Etki: Popüler kültür, sadece belirli bir bölgeye veya ülkeye sınırlı kalmaz. Küreselleşme ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte, popüler kültür unsurları dünya genelinde hızla yayılabilir ve uluslararası bir etki yaratabilir.
- Ticari Odak: Popüler kültür, genellikle ticari olarak pazarlanabilir ve tüketilebilir bir nitelik taşır. Film, müzik, giyim markaları ve diğer popüler kültür unsurları genellikle büyük bir endüstriyi destekler.
- Düşük Eşikli Giriş: Popüler kültür, genellikle geniş kitlelere ulaşma potansiyeline sahip düşük bir eşikle girişe izin verir. İnternet ve diğer dijital medya araçları, bireylerin kendi popüler kültür içeriklerini oluşturmasını ve paylaşmasını kolaylaştırmıştır.
- Simgesel ve İkonik Unsurlar: Popüler kültür, genellikle semboller, ikonlar ve tanınabilir simgelerle ilişkilidir. Bu unsurlar, belirli bir dönemin veya kültürün temsilcisi olarak algılanabilir.
- Hedef Kitlesine Yönelik: Popüler kültür, genellikle belirli bir hedef kitleye hitap eder. Örneğin, gençlik kültürü, müzik türleri veya belirli bir yaş grubuna odaklanan film ve televizyon programları gibi.

- Kişisel İfade Araçları: Popüler kültür unsurları, bireylerin kendi kişisel kimliklerini ifade etmelerinde ve toplumsal bağlam içinde kendilerini ifade etmelerinde bir araç olarak kullanılabilir.

Bu özellikler, popüler kültürün geniş ve dinamik bir kavram olduğunu ve toplumsal etkileşimlerin karmaşıklığını yansıttığını gösterir.

Popüler kültür, toplumun belirli bir dönemdeki değerlerini, eğilimlerini ve tercihlerini yansıtarak, toplumsal dinamikleri etkileyebilir. Ancak, popüler kültür aynı zamanda eleştiriye ve değişime de açık bir yapıya sahiptir, çünkü hızla evrilen ve yeniden şekillenen bir fenomendir. Popüler kültüre getirilen eleştiriler genellikle çeşitli açılardan gelir ve farklı bireyler veya gruplar tarafından farklı şekillerde ifade edilir (<https://www.tezu.ernet.in/dmass/pdf/student-corner/popular-culture.pdf>). Popüler kültüre getirilen bazı yaygın eleştiriler şöyledir:

- Yüzeysellik ve Tüketim Kültürü: Popüler kültür, genellikle hızlı tüketim, anlık tatmin ve yüzeysel eğlence üzerine odaklanır. Eleştirmenler, bu durumun derin düşüncüyü ve kalıcı değerleri ihmal ettiğini iddia ederler.
- Stereotipler ve Genelleştirmeler: Popüler kültürde sıkça kullanılan stereotipler ve genelleştirmeler, belirli grupları yanlış veya eksik bir şekilde temsil etme riskini taşır. Bu durum, önyargılara ve ayrımcılığa katkıda bulunabilir.
- Ticarileşme ve Kültürel İstismar: Eleştirmenlere göre, popüler kültür genellikle ticarileşmiş bir endüstri haline gelir ve kültürel öğeler, kâr amacı güden bir şekilde sömürülür. Bu durum, sanatın ve kültürün orijinalliğinin kaybedilmesine neden olabilir.
- Yüzeysel İletişim: Sosyal medya, şovları ve kısa içerikler gibi popüler iletişim araçları, derin ve anlamlı iletişimi zorlaştırabilir. Eleştirmenler, bu tür iletişimin insan ilişkilerini ve toplumsal bağları zayıflatabileceğini savunurlar.
- Kültürel Homojenlik: Popüler kültür, dünya çapında benzer öğeleri ve trendleri teşvik edebilir, bu da kültürel çeşitliliği azaltabilir ve kültürel homojenliği teşvik edebilir. Bu durum, yerel kültürlerin kaybolmasına ve kültürel çeşitliliğin azalmasına neden olabilir.
- Toplumsal Baskı: Popüler kültür, belirli vücut normları, güzellik standartları ve sosyal davranış modellerini sürekli olarak teşvik edebilir. Bu durum, bireyler üzerinde toplumsal baskı yaratabilir ve özsaygıyı olumsuz etkileyebilir.
- İzleyici Pasifliği: Eleştirmenlere göre, popüler kültür genellikle izleyiciyi pasif bir tüketici olarak görme eğilimindedir. Bu durum, bireylerin düşünmeyi, sorgulamayı ve eleştirmeyi ihmal etmelerine yol açabilir.

Bu eleştirilerin yanı sıra, popüler kültürü savunanlar da, onun toplumsal bağlamda bir ayna olduğunu ve insanların ortak deneyimlerini paylaşmalarına yardımcı olduğunu savunurlar. Eleştiriler, genellikle kültürün evrimi ve değişimi hakkındaki geniş bir tartışmanın bir parçasıdır.

Günümüzde iletişim ağlarının inanılmaz çeşitlenmesi ve satın alma davranışlarının ise değişime büyük oranda açık olması birlikte ele alındığında popüler kültürün satın alma davranışları üzerindeki etkisi yadsınamaz olmaktadır (Schiffman ve Kanuk, 2007). Tüketiciler, popüler kültürdeki trendleri, markaları, ürünleri ve yaşam tarzlarını takip ederek, bu unsurların etkisi altında kalarak alışveriş yapma eğilimindedirler. Popüler kültürün satın alma kararlarına etkileyebileceği bazı yollar şöyle sıralanabilir: (Lee ve Bai, 2012).

- Marka ve Ürün Tanıtımı: Popüler kültür, markaların ve ürünlerin tanıtımını önemli ölçüde etkileyebilir. Bir ürünün popüler bir filmde, televizyon dizisinde veya ünlülerin kullanımında görünmesi, tüketicilerin bu ürüne olan ilgisini artırabilir ve satın alma kararlarını etkileyebilir.
- Ünlü İş Birlikleri: Markalar, ünlü isimlerle iş birlikleri yaparak ürünlerini pazarlamak için popüler kültürü kullanabilirler. Örneğin, bir ünlü ismin bir markanın yüzü olması veya bir ürünü tanıtması, tüketicilerin o ürüne olan güvenini artırabilir.
- Moda ve Giyim Trendleri: Popüler kültür, giyim ve moda trendlerini belirleyen önemli bir faktördür. Bir giyim markasının veya tarzının popüler kültürde yer alması, tüketicilerin bu markayı veya tarzı benimsemelerine ve satın almalarına neden olabilir.
- Sosyal Medya Etkileşimi: Sosyal medya, popüler kültürle ilgili haberleri, trendleri ve ürünleri hızla yayma platformudur. Tüketiciler, sosyal medya üzerinden popüler kültürle etkileşimde bulunarak, beğendikleri ürünleri keşfeder ve satın alır.
- Film ve Televizyon Ürün Yerleştirmeleri: Popüler kültür, film ve televizyon dizilerinde ürün yerleştirmelerini içerir. Bir ürünün belirli bir içerikte dikkat çekici bir şekilde kullanılması, tüketicilerin o ürünü satın almaya yönlendirilebilir.
- Müzik ve Reklamlar: Popüler müzik, reklamlarda kullanılan müzikler, tüketicilerin duygusal bağ kurmasına ve marka veya ürünle olumlu bir ilişki kurmalarına yardımcı olabilir.

Bu faktörlerin birleşimi, tüketicilerin satın alma kararlarını şekillendiren karmaşık bir etki alanı oluşturur. Tüketiciler genellikle popüler kültürdeki unsurları ve trendleri takip ederek, bu unsurları kendi kişisel marka tercihleri ve alışveriş kararlarına entegre ederler.

Satın alma durumu şüphesiz mal ve hizmet alımıyla sınırlandırılmaz. Finansal varlık alımları da bir çeşit satın alım olarak düşünülebilmektedir. Bu da yatırımcının finansal varlık veya yatırım enstrümanı satın almasının da popüler kültür gibi pek çok faktörden etkilenebileceği anlamına gelir (Weber ve Hsee, 2000).

Popüler kültür ve finansal yatırım kararları arasında birçok ilişki bulunabilir. İnsanların dünya görüşleri, değerleri ve ilgi alanları popüler kültür etkisi altında şekillendiği için, bu etkileşim finansal kararlara da yansır. Popüler kültürün finansal yatırım kararları üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olabilecek bazı faktörler şunlardır: (Tung, 2008; Weber ve Hsee, 1998; Reuter, 2011; Hofstede, 1980).

- Medya ve Hisse Senedi Performansı: Medya, ekonomi haberleri ve finansal analizlerle doludur. Popüler kültür, bir şirketin veya endüstrinin medya üzerindeki temsili, yatırımcıların hisse senedi performansı hakkında algılarını etkileyebilir. Örneğin, bir şirketin olumlu bir şekilde medyada temsil edilmesi, yatırımcıları bu şirkete yatırım yapmaya yönlendirebilir.
- Teknoloji ve Yatırım: Popüler kültür, teknolojik trendleri ve gelişmeleri vurgular. İnsanlar genellikle popüler olan teknoloji şirketlerine yatırım yapma eğilimindedirler. Örneğin, sosyal medya platformlarının popülerliği ve teknoloji devlerinin inovasyonları, bu şirketlere yönelik yatırım talebini artırabilir.
- Film ve Televizyon Dizilerinin Etkisi: Belirli sektörleri veya şirketleri temsil eden film veya televizyon dizileri, yatırımcıların o sektöre olan ilgilerini artırabilir. Bu diziler, bir sektördeki belirli şirketlerin hisse senetlerinin performansını etkileyebilir.
- Sosyal Medya ve Kripto Paralar: Sosyal medya, kripto paralar gibi finansal varlıkların popülerleşmesinde önemli bir rol oynayabilir. Popüler kültür, bu varlıklara olan talebi artırabilir veya azaltabilir.
- Moda ve Lüks Marka Yatırımları: Lüks markalar ve moda endüstrisi, popüler kültürle sık sık ilişkilendirilir. Belirli markaların veya tasarımcıların popüler kültürde yer alması, bu markalara olan talebi artırabilir ve dolayısıyla bu markaların hisse senetlerine olan yatırım talebini etkileyebilir.

SOSYAL TAKLİT TEORİSİNİN POPÜLER KÜLTÜRLE İLİŞKİSİ

Sosyal taklit teorisi, popüler kültürle sıkça ilişkilendirilir, çünkü popüler kültürdeki trendler, davranışlar ve değerler genellikle büyük ölçüde taklit yoluyla yayılır. Popüler kültür, geniş bir kitleye hitap ettiği için sosyal taklit

teorisinin etkilerini belirgin bir şekilde gösterir. İnsanlar, popüler kültürde ortaya çıkan modayı, eğlenceyi, yaşam tarzlarını ve diğer unsurları taklit ederek sosyal bağlamda bir benzerlik ve aidiyet duygusu oluşturma eğilimindedirler (Cohen, 1989; Fleck, 1994; Tarde, 1969).

Sosyal taklit teorisinin popüler kültürle ilişkili olduğu bazı noktalar şunlardır:

- Moda ve Giyim: Popüler kültür, modayı belirleyen önemli bir etken olarak kabul edilir. İnsanlar genellikle ünlülerin, sosyal medya etkileyicilerinin veya film ve televizyon karakterlerinin giyim tarzlarını taklit ederler.
- Medya ve İletişim: Televizyon, sinema, müzik, sosyal medya gibi medya araçları popüler kültürü büyük ölçüde etkiler. İzleyiciler, beğendikleri veya takdir ettikleri karakterlerin ve ünlülerin davranışlarını, konuşma tarzlarını veya yaşam tarzlarını taklit edebilirler.
- Dil ve İfade: Popüler kültür, dilin ve ifadenin evriminde önemli bir rol oynar. İnsanlar popüler kültürdeki popüler tabirleri, kelime oyunlarını veya şarkı sözlerini kullanarak iletişim kurabilir ve bu da taklit yoluyla yayılabilir.
- Tüketim Alışkanlıkları: Popüler kültür, tüketim alışkanlıklarını etkileyebilir. Reklamlar, ünlülerin marka elçilikleri ve popüler kültürdeki referanslar, insanların belirli ürünleri satın almalarını ve kullanmalarını teşvik edebilir.
- Sosyal Normlar ve Değerler: Popüler kültür, sosyal normları ve değerleri şekillendirebilir. Toplumun popüler kültürü benimsemesiyle birlikte, belirli davranışlar, tutumlar ve değerler yaygın hale gelebilir.

Sosyal taklit teorisi, popüler kültürdeki bu tür etkileşimleri anlamamıza yardımcı olan bir çerçeve sunar. İnsanların çevrelerindeki popüler kültür öğelerini taklit etme eğiliminde olmaları, sosyal etkileşimlerin ve kültürel değişimlerin nasıl gerçekleştiğini anlamamıza yardımcı olabilir (Çebi, 2012).

Sosyal taklit teorisi, bireylerin çevrelerindeki diğer insanların davranışlarını taklit etme eğiliminde olduklarını öne süren bir teoridir. Popüler kültür, geniş bir izleyici kitlesi tarafından benimsenmesi ve takip edilmesi bakımından sosyal taklit teorisine pozitif bir etki yapabilir. Popüler kültürün sosyal taklit teorisine olan olumlu etkilerinden bazıları şunlardır:

- Toplumsal Bağlar ve Kimlik: Popüler kültür, bireyler arasında ortak bir dil oluşturabilir ve bir topluluğun bir parçası olma duygusunu güçlendirebilir. Ortak bir popüler kültürü paylaşmak, bireyler arasında benzer ilgi alanlarına sahip olmanın yanı sıra bir kimlik ve bağ kurma fırsatı sunar.

- Tüketim Alışkanlıkları: Popüler kültür, belirli ürünleri veya markaları vurgulayarak tüketim alışkanlıklarını etkileyebilir. İzleyiciler, sevdikleri karakterlerin veya ünlülerin kullandığı ürünleri satın alarak sosyal taklit yoluyla bu alışkanlıkları benimseyebilirler.
- Moda ve Tarz: Popüler kültür, giyim tarzları, saç kesimleri ve makyaj trendleri gibi moda unsurlarını belirleyebilir. Ünlülerin veya popüler karakterlerin benimsediği tarzlar, izleyicilerin taklit etme eğiliminde oldukları moda etkileri yaratabilir.
- Toplumsal Değişim ve Farkındalık: Popüler kültür, toplumsal sorunları ele alarak ve dikkat çekerek izleyiciler arasında farkındalık oluşturabilir. Bu, toplumsal değişim ve ilerlemenin teşvik edilmesine katkıda bulunabilir.
- İletişim ve Eğlence: Popüler kültür, insanlar arasında iletişimi kolaylaştırabilir ve ortak ilgi alanlarına dayalı eğlenceli konuşmaların oluşmasına katkıda bulunabilir. Ortak popüler kültür referansları, sosyal etkileşimde pozitif bir rol oynayabilir.

Ancak, popüler kültür ve sosyal taklit arasındaki ilişki bazen eleştiriye de maruz kalabilir. Özellikle, yüzeysel taklidin derin düşünceyi ve yaratıcılığı bastırabileceği, sadece taklit edilenin yüzeyine odaklanmanın gerçek anlamı kaçırabileceği eleştirileri ortaya çıkabilir (Pookulangara ve Koesler, 2011).

Popüler kültürün sosyal taklit teorisi aracılığıyla satın alma davranışına etkisi de tartışmaya açıktır. Örneğin; (Benson, 1988; Enstad, 1999; Jacobs, 2005).

- Tüketim Alışkanlıkları ve Marka Sadakati: Popüler kültür, belirli markaları veya ürünleri vurgulayarak tüketim alışkanlıklarını etkileyebilir. Bir karakterin veya ünlünün belirli bir ürünü kullanması, izleyicilerin bu ürünü satın almaya eğilim göstermelerine yol açabilir. Bu durum, marka sadakati oluşturabilir ve belirli ürünlerin popüler kültürle ilişkilendirilmesi, tüketicilerin bu ürünleri tercih etmelerine neden olabilir.
- Moda ve Giyim Trendleri: Popüler kültür, giyim tarzları, aksesuar seçimleri ve genel moda trendleri konusunda büyük bir etki yapabilir. Bir dizi karakterinin veya ünlünün belirli bir giyim tarzını benimsemesi, izleyicilerin bu tarzı taklit etmelerine ve benzer kıyafetleri satın almalarına neden olabilir.
- Ürün Yerleştirme: Dizilerde veya filmlerde belirli markaların veya ürünlerin görsel olarak yer alması, bu ürünlerin satışlarını artırabilir.

İzleyiciler, sevdikleri karakterlerin kullandığı veya tanıdık geldiği ürünleri satın almaya daha eğilimli olabilirler.

- Sosyal Kimlik ve İmge İnşası: Popüler kültür, belirli bir yaşam tarzını veya toplumsal normları benimseyen karakterleri sergileyerek, izleyicilerin bu normları taklit etmelerine ve bu doğrultuda ürünleri satın almalarına etki edebilir. Bu durum, bireylerin sosyal kimliklerini oluşturmak ve dışa vurmak için belirli ürünleri seçmelerine neden olabilir.

FİNANSAL YATIRIM KARARLARI SOSYAL TAKLİT TEORİSİ İLE AÇIKLANABİLİR Mİ?

Sosyal taklit teorisi, bireylerin çevrelerindeki diğer insanları taklit etme eğiliminde olduğunu öne sürer. Bu teoriye göre, bireyler genellikle çevrelerindeki diğer yatırımcıların davranışlarını gözlemleyerek, bu davranışları taklit ederler. Finansal yatırımlar da bu taklit sürecine tabi olabilir (Tarde, 1902a). Bu bağlamda sosyal taklit teorisinin finansal yatırım kararları açıklamasına yönelik bazı etkenler şunlar olabilir:

- Risk Algısı ve Güven: Bir yatırımcı, çevresindeki diğer yatırımcıların belirli bir varlığa yönelik davranışlarını gözlemlediğinde, bu davranışlar risk algısını ve güven seviyelerini etkileyebilir. Diğer yatırımcıların bir varlığa olan talepleri ve ilgisi, bir yatırımcının risk algısını ve güvenini etkileyebilir.
- Medyadaki Etki: Finansal medya, bir varlık hakkında yapılan olumlu veya olumsuz haberlerle doludur. Bir varlığın popüler olması veya belirli bir sektördeki şirketlere yönelik medyadaki olumlu temsil, yatırımcıları etkileyerek bu varlıklara yönelik talebi artırabilir.
- Sosyal Medya ve İnteraktif Etkileşim: Sosyal medya platformları, yatırımcıların birbirleriyle etkileşimde bulunmasını sağlar. Bir yatırımcının başarılı bir yatırım yapması veya belirli bir strateji benimsemesi diğer yatırımcıları etkileyebilir ve onları aynı stratejiyi taklit etmeye yönlendirebilir.
- Kitle Psikolojisi ve Kalabalık Davranışları: Sosyal taklit teorisi, kalabalık içindeki davranışların bireyleri etkileyebileceğini savunur. Eğer bir varlık popüler hale gelirse ve birçok insan tarafından tercih edilirse, diğer yatırımcılar da bu varlığa yönelik ilgi gösterebilir.
- Yatırım Trendleri ve Moda: Finansal piyasalarda da trendler ve modalar mevcuttur. Belirli bir sektör, endüstri veya strateji popüler hale gelebilir. Diğer yatırımcıların bu trendlere katılma eğilimi, sosyal taklit teorisinin finansal yatırım kararlarına olan etkisini yansıtabilir.

Diğer yandan finansal kararların altta yatan sebeplerinin tartışıldığı çok sayıda çalışmada sürü psikolojisi önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal taklit teorisi ve sürü psikolojisi, insan davranışlarını anlamada ve açıklamada benzer temellere sahip iki kavramdır. Her iki teori de bireylerin çevrelerindeki diğer insanları taklit etme eğiliminde olduğunu ve bu taklitlerin sosyal gruplar içinde bir benzerlik oluşturduğunu savunur. Elbette iki kavram arasında benzerlikler dikkat çekici olsa da bazı farklardan da söz etmek gerekir. Örneğin sosyal taklit teorisi genel olarak, bireylerin çevrelerindeki diğer insanları taklit etme eğiliminde olduğunu öne süren bir teori olarak tanımlanmaktadır. Bu taklit süreci, bireylerin sosyal bağlarını güçlendirmelerine ve toplumsal normlara uyum sağlamalarına yardımcı olur. Sürü psikolojisi ise bireylerin grup içinde, özellikle de kalabalıklar içinde, davranışlarını etkileme ve birbirlerini taklit etme eğilimini ifade eder. Bu durum, genellikle duygusal ve iradi düşünce süreçlerinde azalma ile karakterizedir. Diğer yandan sosyal öğrenme temelli sosyal taklit teorisinde bireyler, çevrelerindeki diğer insanların davranışlarını gözlemleyerek, bu davranışları öğrenir ve taklit eder. Sürü psikolojisi ise, bireylerin grup içindeki davranışlarını genellikle düşünmeden, sadece diğerlerini taklit ederek sergilediğini öne sürer. Bu durum, bireyin kişisel sorumluluğunu azaltabilir. Son olarak sosyal taklit teorisi, bireylerin çoğunlukla toplum içindeki normlara uyum sağlamak için diğerlerini taklit ettiğini vurgularken sürü psikolojisi, genellikle kalabalıkların bireyler üzerindeki etkilerini vurgular. Bireyler, kalabalık içindeyken duygusal bir birleşme ve taklit eğilimine girme eğilimindedir (Güngör, 2022).

İki kavram arasındaki ilişki, sürü psikolojisinin sosyal taklidin bir özel durumu olarak görülebileceği şeklinde özetlenebilir. Sürü psikolojisi, genellikle kalabalıklar içindeki toplu davranışları vurgularken, sosyal taklit teorisi daha genel bir kapsama sahiptir ve bireylerin sosyal çevrelerindeki diğer insanları taklit etme eğilimini açıklar. Her iki kavram da insan davranışlarını sosyal bağlamda anlamak için önemli araçlar sunar.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Finansal kararlar, genellikle sadece ekonomik temellere dayanmaz; aynı zamanda psikolojik ve sosyal etkenler de büyük bir rol oynar. Sürü psikolojisi ve sosyal taklit teorisi, finansal kararların anlaşılmasında ve açıklanmasında önemli rol oynayabilir. Birbirleriyle birleştiklerinde, bu iki kavram, belirli finansal davranışları ve trendleri daha iyi açıklayabilir.

Sürü davranışında toplu davranışlar ve fiyat balonları en dikkat çekici taklit örnekleridir. Sosyal taklit teorisinde ise davranış taklidi ve popüler trendlere katılım dikkat çekmektedir.

- Toplu Davranış: Sürü psikolojisi, bireylerin genellikle kalabalık içinde toplu davranışlar sergileme eğiliminde olduklarını ifade eder. Bu durum, genellikle hisse senedi piyasalarında, emtia fiyatlarında veya diğer finansal varlık sınıflarında belirginleşebilir. Kalabalık içindeki davranış, duygusal tepkilere dayanabilir ve bu da finansal varlık fiyatlarında aşırı volatiliteye neden olabilir.
- Fiyat Balonları ve Çöküşler: Sürü psikolojisi, belirli bir varlık sınıfına olan aşırı ilginin bir sonucu olarak fiyat balonlarının oluşmasına ve ardından bu balonların çökmesine neden olabilir. Yatırımcılar, diğerlerinin aynı varlıklara yatırım yapması nedeniyle kâr fırsatı gördüklerinde, bu varlıklara yönelik talep artabilir.
- Davranış Taklidi: Sosyal taklit teorisi, bireylerin çevrelerindeki diğer insanları taklit etme eğiliminde olduklarını öne sürer. Bu, finansal kararlarda da ortaya çıkabilir. Bir yatırımcı, çevresindeki diğer yatırımcıların belirli bir stratejiyi veya varlığı benimsemesini gözlemlediğinde, bu yatırımcı da aynı davranışı taklit edebilir.
- Popüler Trendlere Katılım: Sosyal taklit, belirli bir finansal varlığın veya stratejinin popüler hale gelmesine katkıda bulunabilir. Medya, sosyal medya ve diğer etkileşim platformları aracılığıyla popülerleşen bir trend, diğer yatırımcıları bu trende katılmaya yönlendirebilir.

Her iki kavramın birleşimi, bir finansal varlığın değerini belirleyen psikolojik etmenlerin karmaşıklığını artırabilir. Örneğin, sürü psikolojisiyle bir varlık popüler hale geldiğinde, sosyal taklit teorisi bu popülerliği daha da pekiştirebilir. Ancak, bu etkileşimin karmaşık ve genel geçer bir formülasyon olmadığını unutmamak önemlidir.

Tüm bunlardan sonra şunları da söylemeliyiz. Popüler kültürün finansal yatırım kararlarına etkisi karmaşık bir konudur ve her yatırımcının kararları farklı etmenlere dayanabilir. Yatırımcılar, finansal kararlarını alırken popüler kültürü takip edebilirler, ancak aynı zamanda temel analiz ve diğer finansal göstergeleri de dikkate almalıdırlar.

Ayrıca yatırımcılar sadece sosyal taklit etmenin etkisi altında değillerdir. Finansal kararlar genellikle kişisel hedefler, risk toleransı, temel analiz ve teknik analiz gibi birçok faktöre dayanır. Sosyal taklit, bu faktörlerle birlikte etkileşimde bulunan bir unsur olarak düşünülmelidir.

REFERANSLAR

- Cohen, M., Levinthal, D. 1989. Innovation and learning : the two faces of R-D, *The Economic Journal*, september, 99, p. 569-96.
- Çebi, M. S. (2012). Yeniliklerin yayılmasında sosyal taklidin ve kanaat önderlerinin işlevsel önemi: Gabriel Tarde'nın sosyal taklit teorisi açısından bir inceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2012(34), 1-18.
- Didier, E. (2010) 'Gabriel Tarde and Statistical Movement', trans. P. Figueroa and C. Sanders, in M. Candea (ed.). *The Social after Gabriel Tarde: Debates and Assessments*. London and New York: Routledge, pp. 163–76.
- Enstad, N. (1999). *Ladies of Labor, Girls of Adventure: Working Women, Popular Culture, and Labor Politics at the Turn of the Twentieth Century*. New York: Columbia University Press,.
- Fleck, J. 1994. Learning by trying : the implementation of configurational technology, *Research Policy*, 23, p. 637-652.
- Güngör, S. (2022). *Cesratein Bedeli, Nakit mi Ödemek İstersiniz? Serüven Yayınları*.
- Hofstede, G., 1980. *Culture's Consequences: International Differences in Work related Values*. Sage, Beverly Hills, CA.
<https://www.tezu.ernet.in/dmass/pdf/student-corner/POPULAR-CULTURE.pdf>
- Jacobs, M. (2005). *Pocketbook Politics: Economic Citizenship in Twentieth Century America*. Princeton: Princeton University Press,.
- Kinnunen, J. 1996. Gabriel Tarde as a founding father of innovation diffusion research, *Acta Sociologica*, 39, p. 431-42.
- Latour, B. (2002) 'Gabriel Tarde and the End of the Social', in P. Joyce (ed.) *The Social in Question: New Bearings in History and the Social Sciences*. London and New York: Routledge, pp. 117–32.
- Latour, B. (2010) 'Tarde's Idea of Quantification', in M. Candea (ed.) *The Social after Gabriel Tarde: Debates and Assessments*. London and New York: Routledge, pp. 145–62.
- Lee, S., & Bai, B. (2012). Influence of popular culture on species interest destination image. *Journal of Tourism Management*, 52, 161-169.
- Lukes, S. (1973) *Emile Durkheim: His Life and Work; A Historical and Critical Study*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Pookulangara, S., & Koesler, K. (2011). Cultural influence on consumers' usage of social networks and its' impact on online purchase intentions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 18 (4), 348-54.

- Benson, S. (1988). *Counter Cultures: Saleswomen, Managers, and Customers in American Department Stores, 1890–1940*. Urbana: University of Illinois Press,.
- Reuter, C. H. (2011). A survey of 'culture and finance'. *Finance*, 32(1), 75-152.
- Schiffman, L. G., & Kanuk, L. L. (2007). *Consumer decision making and beyond* (9th ed.). New Jersey: Pearson Prentice
- Smieszek, T. (2006). *How People Communicate about New Technologies and Ideas: Modeling Decision Coordination to Simulate the Diffusion of Innovations*, Diploma Thesis, ETHZ, Eidgenössische Technische Hochschule Zurich.
- Tarde, G. (1902a) *Psychologie Économique [Economic Psychology]*, vol. 2. Paris: F'elix Alcan.
- Tarde, G. (1969) *On Communication and Social Influence*, ed. and trans. T. Clark. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Tarde, G. (2011[1903]) *The Laws of Imitation*, trans. E. C. Parsons. Richmond, VA: Patterson Press.
- Taymans, A.C. 1950. Tarde and Schumpeter: a similar vision, *Quarterly Journal of Economics*, LXIV(4), p. 611-22.
- Toews, D. (2010) 'Tarde and Durkheim and the Non-Sociological Ground of Sociology', in M. Candea (ed.) *The Social after Gabriel Tarde: Debates and Assessments*. London and New York: Routledge, pp. 80–92.
- Tung, R. L. (2008). The cross-cultural research imperative: The need to balance crossnational and intra-national diversity. *Journal of International Business Studies*, 39(1), 41-46.
- Vargas, V. B., Latour, B., Karsenti, F., Ai't-Touati, F. and Salmon, L. (2008) 'The Debate between Tarde and Durkheim', trans. A. Damle and M. Candea, *Environment and Planning D: Society and Space* 26: 761–77.
- Weber, E. U., & Hsee, C. (1998). Cross-cultural differences in risk perception, but crosscultural similarities in attitudes towards perceived risk. *Management Science*, 44(9), 1205- 1217
- Weber, E., & Hsee, C. (2000). Culture and individual judgment and decision making. *Applied Psychology*, 49(1), 32-61.

BÖLÜM 32

KONAKLAMA SEKTÖRÜNDE HİZMET KALİTESİNİN MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ VE MÜŞTERİ SADAKATI ÜZERİNE ETKİSİNE YÖNELİK ÇALIŞMALARDA REGRESYON ANALİZLERİ: BİR ALAN YAZIN TARAMASI

Süleyman ŞAHİN¹

GİRİŞ

Tüm sektörlerde olduğu gibi, konaklama sektörünün büyümesiyle rekabet önlenemez hale gelmiştir. Günümüzde otel işletmecilerinin varlıklarını sürdürebilmek adına müşteri odaklı planlar geliştirme ihtiyacı kaçınılmazdır. İşletmecilerin müşteri odaklı stratejiler geliştirmesinden kaynaklı hizmet kalitesi gündeme gelmektedir.

Dönemimizin hızla gelişen rekabet ortamında, ürün ve hizmet açısından kaliteye odaklanmak ve otel işletmecilerinin varlığını sürdürebilmesi adına son derece önemlidir. Otel işletmecilerinin kaliteli hizmet sunmanın temel amacı, müşteriye değer sunmak, tatmin etmek. Bu değer ve tatminliğin bir sonucu olarak maksimum düzeyde sadakat elde edip, sürdürmektir. Otel işletmeleri, sundukları hizmet kalitesini, kişisel algılarına ve tatminliğine göre değil, müşterinin algılayabileceği değer biçimine göre sunmalıdır. Otel işletmeleri ancak bu strateji ile müşteri memnuniyeti sağlayabilirler (Coşar, 2008:45-56).

Hizmet kalitesi, müşterilerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılama oranıdır. Müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati ise tercih edilen bir hizmetin daimî satın alma tutumunun ortaya çıkarmasıdır. Otel İşletmeleri tarafından sunulan hizmetlerin fiziksel ve işlevsel kalitesi, müşteri memnuniyeti için etkili bir faktörlerdir. Fakat bugün bu hakikatin ötesine geçilmelidir. Bu durum ise maksimum müşteri sadakati ile mümkündür. Müşterilerin benzer otel işletmelerini elemeye çalıştığı bir platformda, müşteri sadakati, müşteri memnuniyet, iş vb otel işletmelerinle olan bağlantılarına karşın müşterilerin o

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi / İİBF / İşletme Bölümü,
suleymansahin@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9621-430X

işletmeyi tercih etmelerini sağlar. Böylelikle işletme adına önemli bir üstünlük sağlanacaktır (Coşar, 2008: 45-56).

Rekabetin hız kazandığı bir platformda, hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati araştırmacılar için giderek daha fazla ehemmiyet kazanmakta olup aynı zamanda birçok hizmet sektörüyle ilişkili konular için araştırmalara başlanmıştır. Araştırmaların temel amacı ise müşteriye maksimum konfor ve kişisel hizmet sunarak, bu hizmet kalitesi sayesinde müşterilerin kendilerini evlerinde hissetmelerini sağlamaktır. Bu hizmet sayesinde az sayıda oda kapasitesi olanağına sahip otel işletmeleri, sosyo-kültürel ve gelir seviyesi yüksek müşterileri işletmesine çekerek daha fazla gelir elde edebilmektedir (Özgülven, 2008).

Regresyon analizi, bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler tarafından nasıl açıklandığını göstermeye çalışır. Regresyon analizinde iki ya da daha fazla değişken bulunduğu çoklu doğrusal regresyon olarak isimlendirilir. Oluşturulan regresyon modelleri araştırmacıya, ilişkinin şeklini, yönünü ve bilinmeyen değerlere ait oranlamaları verir. Müşterilerin hizmet kalitesi algılamalarının müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerine etkisini tahmin etmek amacı ile çoklu doğrusal regresyon analizi tercih edilir (Kleinbaum vd, 1988).

Otel işletmeleri için, müşteriye hizmetlerin sunulmasından başlayarak; kaliteli hizmet, kişisel müşteri ilişkileri, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatine kadar müşteri bağlılığını maksimum düzeye çıkarmaya çalışmak çok önemlidir. Belirtilen kavramlar arasındaki bağ birçok hizmet sektörlerinde araştırma konusuna tabi olmakla birlikte, konaklama sektöründe hizmet kalitesi, müşteri tatmini ve müşteri sadakatin etkisi üzerine araştırmalar sınırlı olduğu gözlemlenmiştir (Tsaur, Chiu ve Huang, 2002; Çatı, 2010 ve Koçoğlu, 2009).

Bu çalışmada yukarıda ifade edilen durumdan kaynaklı otellerin müşteri hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi regresyon analiz yöntemleri vb. yöntemlerle inceleyen çalışmalar ele alınmıştır. Konaklama sektöründeki hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi, konaklama faaliyeti gösteren işletmeler üzerinde anket yöntemiyle veri elde ederek gerekli hipotez kurulumu, regresyon analizleri vb. analiz çeşitleri doğrultusunda incelenip hizmet kalitesinin tüm boyutları ile müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasında ki pozitif yönlü ilişki oranlarının tespiti ve konaklama sektörü müşterilerin hizmet kalitesinin fiziksel ve niteliksel özellikleri, güvenilirlikleri ve güven algılarının artmasının memnuniyet seviyelerini artırdığına dair çalışmalar incelenmiştir. İlgili alanda yerli ve yabancı alan çalışmalar derlenip, sektöründeki hizmet kalitesinin,

müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkiye yönelik nesnel bilgiler sunulmuştur

REGRESYON ANALİZİ YÖNTEMLERİ

Regresyon analizi, sebep-sonuç ilişkisi bulunan birden fazla değişken arasındaki ilişkiyi bulmak ve belirlenen ilişkiyi kullanarak konu ile ilgili varsayımlar yapabilmek maksadı taşır. Evrende birçok durumda sebep sonuç ilişkisine rastlamak muhtemeldir (Chatterjee ve Hadi, 2006).

Regresyon, bir ölçüt değişkenle en az bir kestirim değişken arasındaki ilişkiyi sayısal halde göstermekte kullanılan istatistiki çözümlene metodudur. Bu analiz en basit şekliyle değişkenler arası bağların özelliğini ortaya çıkarmayı amaçlar (Hanke vd.,1992). Kestirim değişkeninin sayısı regresyonun cinsini ortaya koyar; şayet analiz, tek bir kestirim değişken varsa “basit doğrusal regresyon”, ikiden fazla kestirim değişken varsa “çoklu doğrusal regresyon” olarak tanımlanır. Bu analizdeki maksat, tüm kestirim değişkenlerinin ölçüt değişkeni üzerindeki kümülatif değişim üzerindeki katkısının belirlenmesi, böylelikle kestirim değişkenlerin çizgisel hat üzerindeki kombinasyonları sayesinde ölçüt değerini tahmin etmektir (Büyüköztürk, 2011: 91).

Regresyon analizinde kullanılan çok sayıdaki yöntemden bazıları şunlardır:

Doğrusal Regresyon (Linear Regresyon): Doğrusal regresyon y olarak isimlendirilen sayısal bir bağımlı değişkenle x olarak ifade edilen bir veya daha fazla bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi modelleme yaklaşımıdır. Regresyon modelindeki bağımsız değişken sayısı bir ise model basit doğrusal regresyon olarak tanımlanır. Modeldeki açıklayıcı bağımsız değişken sayısı birden fazla ise çoklu doğrusal regresyon olarak isimlendirilir (Kılıç, 2013).

Basit Doğrusal Regresyon: Bağımsız değişkendeki bir birimlik değişimin bağımlı değişkende meydana getirdiği etkiyi ölçmekte kullanılır (Kılıç, 2013). Maksat, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin aralarındaki ilişkiyi ortaya koyan çizgisel fonksiyonu oluşturmaktır (Okur, 2009; Weisberg, 2005).

Çoklu Doğrusal Regresyon: Tek bağımlı değişkenle en az iki bağımsız değişkenin ilişki bağımlı belirlemede kullanılan bir analizdir. Bu analiz birden fazla bağımsız değişken ile tek bir bağımlı değişkenin arasındaki doğrusal ilişkiyi incelemektedir (Alpar, 2003)

Lojistik Regresyon: Neticeye etki eden tek ya da çoklu bağımsız değişkendeki meydana gelen veri setinin analizinde kullanılan istatistiki bir yöntemdir (Özdamar, 2004). Bu analiz türünün gayesi, iki yönlü karakteristik özelliğiyle alakalı bir bağımsız değişken setinin aralarındaki ilişkiyi tanımlamakta en uygun modeli ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda söz konusu analiz sayesinde, ilgi özelliklerinin mevcudiyetinin ortaya çıkma

olasılığının logit fonksiyonuna dönüşümündeki oranlamaya ulaşmak için formüldeki katsayılar oluşturulmaktadır (Önder ve Cebeci, 2002).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma, konaklama sektöründeki hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi içeren literatür araştırmaları incelenerek hazırlanmıştır. Yerli alan araştırmalarında konaklama faaliyeti gösteren işletmeler üzerinde anket yöntemiyle veri elde ederek gerekli hipotez kurulumu, regresyon analizleri vb analiz çeşitleri doğrultusunda incelenip hizmet kalitesinin tüm boyutları ile müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasında ki ilişki tespiti ve konaklama sektörü müşterilerin hizmet kalitesinin fiziksel ve niteliksel özellikleri, güvenilirlikleri ve güven algılarının artmasının memnuniyet seviyelerini artırdığına dair çalışmalar incelenmiştir. İlgili çalışmaların elde edilmesinde makale, dergi, tez çalışmalarından yararlanılmıştır. İlgili çalışmalar, Regresyon Analizi (Regression Analysis), Konaklama (Accommodation), Otel (Hotel), Hizmet Kalitesi (Service Quality), Müşteri Memnuniyeti (Customer Satisfaction), Müşteri Sadakati (Customer Loyalty), anahtar kelimeleri aracılığıyla belirlenmiş, düzenlenmiş ve incelenmiştir.

YAPILAN ÇALIŞMALARLA YÖNELİK ALAN YAZIN TARAMASI

Baştürk, Y. A., ve Sağlık, E. (2020) çalışmalarında Sivas Sıcak Çermik'te ve Yozgat Sorgun'da etkinlik gösteren termal otel işletmelerinde konaklayan müşterilerin, demografik ve sosyo-kültürel özelliklerine göre hizmet kalitesini algılamalarında değişimlerin olup olmadığı incelenmiştir. Aynı zamanda İşletmelerin hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini ne oranda etkilediğini, Sivas ve Yozgat bulunan termal otel işletmelerinin müşteri memnuniyet oranlarının kıyaslanması hedeflenmiştir. Yozgat ve Sivas'ta hizmet veren termal oteller bu çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. İki bölge için toplam 408 müşteriden anket yöntemiyle veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler, SPSS v.21 istatistik programında analiz edilmiş olup yapılan analizler neticesinde, Sivas ve Yozgat illerinde faaliyet gösteren termal otel işletmelerinde konaklayan müşterilerin algıladıkları hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini etkilediği gözlemlenmiştir. Ayrıca iki il için de konaklayanların algıladıkları hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetiyle bağlantılı olduğu belirtilmiştir. Başka bir deyişle hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti doğrusal ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Akıllıbaş, E. (2020) çalışmasında amaç Sinop ilinde çalışmalarını sürdüren 3 ve 4 yıldızlı otel işletmelerinde konaklayanların beklentileri ile hizmet kalitesi

algılayışları arasındaki farklılıkları belirlemektir. Ayrıca otel işletmelerinin sunmuş oldukları müşteri hizmet kalitesi ve algılanan otel işletme imajının yeniden tercih niyeti arasındaki bağlantıyı incelemektir. Saha faaliyeti, Sinop ilimizdeki 3 ve 4 yıldızlı otellerde konaklayan 380 müşterinin üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, günümüzde yaygın şekilde kullanılmakta olan hizmet kalitesini ölçme metodlarından olan SERVQUAL ölçeğinden faydalanılmıştır. Tercih edilmesindeki amaç, turizm sektöründe yer alan konaklama işletmelerinde bu metodun başarılı bir şekilde uygulanışdır. Bu etkinlik dahilinde yapılmış olan araştırma bölümünde veriler anket tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen veriler, SPSS aktarılarak veri tabanı oluşturulmuş ve regresyon analizi vb istatistiksel analizlere tabi tutularak sonuçlar elde edilmiştir.

Pehlivan, S. (2020) çalışmasında Ankara ilindeki şehir otellerinde konaklamış olan müşterilerin sorulan sorulara vermiş oldukları cevaplardan; algılanan müşteri hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine ve müşteri sadakatine olan etkisi incelenmiş olup aynı zamanda otel deneyimi ve konaklayanların demografik özellikleri de analiz edilerek sonuçlar arasındaki ilişkinin kurulması hedeflenmiştir. Anket için iki gözlem esas alınarak otel işletmeciliği ile ilişkisi kurulmuş ve sorular da bu doğrultuda hazırlanmıştır. Analizde, 230 anket verisi temin edilerek anket neticelendirilmiştir. Anket verileri SPSS programı ile analiz edilmiştir. Müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatine olan etkisinin regresyon analiz sonuçları yer almaktadır. Anket verilerine göre; Konaklayanların algıladığı hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasında istatistiksel olarak anlamlı doğrusal bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Karadeniz, M. (2020) çalışmasında Kocaeli bölgesinde etkinlik gösteren otellerin, otel estetiği tecrübesinin konaklamaya gelen müşterin sadakatine etkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Kocaeli bulunan otellerde konaklama yapmış kişilerin, şehir otellerinde otel estetiği tecrübesi ve müşteri sadakati bağlantısı üzerine veriler elde edilmiştir. Veriler konaklayanlara yapılan anket tekniği ile elde edilmiş olup, toplam da 224 anket SPSS 23.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Yüzde ve frekans dağılımı, çoklu regresyon analizi, açıklayıcı faktör analizi, Kruskal Wallis analizi ve Mann Whitney U Testi ile analiz yorumlanmıştır.

Gür, O. A. (2019) çalışması Konaklama sektöründe ve diğer birçok sektörde olduğu gibi sadakat, memnuniyetle, memnuniyet ise tatminle, tatminde son aşama olarak konaklayanın algıladığı hizmet kalitesi ile ilişkilidir. Bu çalışma dahilinde da konaklama işletmelerinden Ankara, İstanbul ve İzmir'de yer alan otellerin müşteri sadakatinin temelinde müşterinin algılanan hizmet kalitesi ve

müşteri memnuniyeti incelenmiştir. Müşterinin algıladığı hizmet kalitesinin memnuniyete etkisini ve bu etkinin yönünü ve şiddetini belirlemek bu araştırmanın amacıdır. Örneklem için oteller tercih edilirken yargısal örnekleme yönteminden, konaklayanlar seçilirken uygun örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. Sonrasında çevrimiçi yapılan anketler için kartopu örnekleme metodu kullanılarak araştırmada spektrum sağlanmıştır. Toplamda 428 anket verisi geri dönmüş olup 411 tanesi incelemeye alınmıştır. Analizler SPSS 23 programında frekans, yüzde gibi betimleyici analizlerle yapılmıştır. Ayrıca değişkenler arası ilişkileri belirleyebilmek adına uygulanan regresyon ve korelasyon analizleri ile gruplar arası başlıkları tespit etmek amacıyla bağımsız örneklem için tek yönlü varyans analizi ve T testi uygulanmıştır. Müşterinin algıladığı hizmet kalitesinin ve alt boyutlarının müşteri memnuniyetinin dörtte üçünü açıkladığı sonuç olarak incelenmiştir.

Nalbant, F. T., ve Demiral, A. K. (2019) çalışmalarında Antalya ilindeki otellerde konaklayanları içeren anket verileri toplanmıştır. Antalya ilinde bulunan herhangi bir otelde konaklamış olan toplam 390 adet otel müşterisine uygulanmıştır. Turizm müşterilerinin memnuniyetinin otelin müşteri hizmetin kalitesinden etkilenmeleri test edilirken; hipotezlere dayalı bir araştırma metodu ortaya konulmuş. Anket verilerinin analizleri SPSS Statistics 22 Programı kullanılarak yapılmıştır. Hipotezleri test etmek amacıyla Korelasyon ve Basit Doğrusal Regresyon Analizleri, Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Araştırma sonuçları müşterilerin memnuniyetinin almış oldukları hizmetin kalitesinden doğrusal olarak etkilendiğini vurgulamaktadır.

Bucak, T., ve Özarslan, H. (2016) çalışmalarında a Çanakkale ilinde yer alan 4 ve 5 yıldızlı otellerde hizmet kalitesi ile misafir memnuniyeti arasındaki ilişkinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda Çanakkale ilinde yer alan 4 ve 5 yıldızlı otellerde konaklayarak hizmet almış 225 müşteriye anket uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda, algılanan hizmet kalitesi ile misafir memnuniyeti arasında, yaş ve algılanan hizmet kalitesi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Çalışmadan elde edilen neticeler doğrultusunda günümüzün rekabet koşullarında otel işletmelerinin varlıklarını sürdürebilmeleri adına kaliteli hizmet verme anlayışını amaç edinmelerini ve bu doğrultuda hedefler belirleyerek çalışmalar yapmaları önerilmektedir.

Çubukçu K. (2016) çalışmasında konaklama işletmelerinde turistlerin Anadolu misafirperverliği algısının satın alma sonrası davranış ve tutumlarına olan etkisini tespit etmek amacıyla yapılan bu araştırmada öncelikle Anadolu misafirperverliği, müşteri tatminliği ve müşteri sadakati ele alınmıştır. Taslak ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları, Bursa ilinde 103 konaklayan üzerinde yapılan uygulama ile gerçekleştirilmiştir. Son aşamada, geliştirilen bu

metotlar kullanılarak oluşturulan Anadolu misafirperverliği ve müşteri memnuniyeti anketi, İstanbul ilinde 2015 Temmuz ve Ağustos aylarında 558 adet veri dört ve beş yıldızlı otelde konaklayanlara uygulanmıştır. Analizler kabul edilebilir 519 gözlem üzerinden AMOS 18 programı yapısal eşitlik modellenmesi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, müşterilerin Anadolu misafirperverliği algısının müşteri memnuniyetini pozitif ilişkili olarak etkilediği yönündedir.

Horani, C. (2016) çalışmalarında otel işletmelerine gelen turistlerin müşteri hizmet kalitesi açısından müşteri memnuniyet düzeylerini ölçererek müşteri sadakatini nasıl etkilediğini incelemiştir. Bu hedef doğrultusunda Ürdün'de Lut Gölü bölgesinde faaliyet gösteren 5 yıldızlı otellerde konaklayan toplamda 257 kişiye anket uygulanmıştır. Müşteri memnuniyet düzeyleri ile eylemsel müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi tespit etme amaçlı çoklu regresyon analizi ve SPSS programı kullanarak ölçülmüştür.

Şirin, M. E. ve Murat, A. (2016) çalışmalarında otel işletmelerinde sunulan müşteri hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati ve tekrar satın alma ve tavsiye isteği üzerinde etkisini ölçmeye yönelik bir çalışma yapılmıştır. Trabzon Ortahisar'da faaliyet gösteren üç, dört ve beş yıldızlı otellerde konaklayanlara anket dağıtılmıştır. Anketlerin toplam da 387 adedi değerlendirmeye alınıp inceleme yapılmıştır. Çalışma anketinde Taylor ve Cronin tarafından müşteri hizmet kalitesi ölçümü için programlanan SERVPERF ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada varyans analizi, çoklu regresyon analizi, t-testi ve korelasyon analizi testleri uygulanmıştır. Çalışmada müşteri hizmet kalitesinin; müşteri memnuniyetini, müşteri sadakatini, tekrar satın almayı ve tavsiye isteğini etkilediği tespit edilmiştir. Müşteri hizmet kalite algısında, konaklayanların demografik özelliklerinden cinsiyet, yaş, meslek ve medeni durum etkili olmazken, konaklayanların eğitim durumunun müşteri hizmet kalite algısında etkili olduğu tespit edilmiştir.

Akşit Aşık, N. (2016) çalışmasında müşterilerin algıladığı hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bir diğer amaç ise özellikle termal otel işletmeciliği için bir müşteri hizmet kalitesi ölçeği belirlemek ve müşteri memnuniyetini etkileyen algılanan müşteri hizmet kalitesi boyutlarını belirleyip, incelemek. Bu amaçla Edremit'te faaliyet gösteren dört termal otelde konaklayan toplamda 432 müşteriye anket uygulanmış ve bu anketten toplanan veriler SPSS 15.0 programı ile analiz edilmiştir. Veriler "Müşteri Memnuniyeti Ölçeği" ve "SERVPERF Ölçeği" ile toplanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçları özetlemek gerekirse; konaklayanın algıladığı hizmet kalitesi, müşteri memnuniyetini etkilediği görülür ve güvenilirlik konaklayanlara göre en iyi hizmet kalitesidir. Son olarak

ise çalışmada regresyon analizi sonuçları doğrultusunda müşterinin algıladığı hizmet kalitesinin tüm boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde doğrusal pozitif bir ilişkisinin olduğunu da açıklamaktadır.

Uşaklı, A. (2016) çalışmasında resort otelde konaklayanların satın alma deneyimlerini ve resort otel tüketici deneyiminin, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerindeki etkilerini tespit edip incelemiştir. Bu çalışmayı Türkiye’de faaliyet gösteren beş yıldızlı resort otellerde konaklayanlar oluşturmaktadır. Fakat çalışma sadece yaz turizmi çerçevesinde hizmet sunan ve deniz kenarında bulunan resort oteller ile sınırlı kalmıştır. Aydın, Muğla, Antalya ve İzmir illerinde faaliyet gösteren beş yıldızlı resort otel konaklayanlarından oluşmaktadır. Kolay ulaşılabilir ve örneklem yöntemleri kullanılarak, ilgili resort otellerde konaklayan toplamda 1112 müşteri üzerinde anket uygulaması yapılmıştır. Çalışmada yer alan hipotezler, regresyon analiz uygulaması ve yapısal eşitlik modeli kullanılarak test edilmiştir. Ölçüm sonuçlarının yüksek düzeyde geçerliğe ve güvenilirliğe sahip olduğu görülmüştür.

Kurnuç, M., Korucuk, S. ve Küçük, O. (2015) çalışmalarında müşteri hizmet kalitesini iyileştirme faaliyetlerinin müşteride oluşturduğu memnuniyet seviyesinin belirlenmesi ve müşteri memnuniyetinin, müşteri sadakati üzerinde ne derece belirleyici ve etkili olduğunu incelemiştir. Araştırmada bu esas amacın yanı sıra konaklayanların demografik özellikleri ile hizmet kalitesini algılayışı, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki bağı, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati faktörleri ile önem düzeylerini incelemek.

Bulan, E. (2014) çalışmasında günümüzdeki otel işletmelerinin, konaklayanlara sundukları hizmetlerden daha çok faydalanmaları adına müşteri sadakati oluşturmayı incelemiştir. Müşteri sadakati oluşturma hedefinde algılanan müşteri hizmet kalitesi oldukça etkilidir. Bu yönden ele alındığında müşteri memnuniyetinin oluşması için ilk önce müşteri hizmet kalitesinin oluşması, müşteri sadakat hedefinin oluşması için ise müşteri memnuniyetinin oluşması gerekmektedir. Çalışmada otel işletmelerindeki müşteri hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmayla ilgili alan taraması yapılmış ve 2013 yılında İstanbul’da faaliyet gösteren butik otel işletmelerinde konaklayan yabancı müşterileri kümesi oluşturulmuştur. İstanbul’da faaliyet gösteren butik otel işletmelerinde konaklayan toplamda 385 yabancı müşteriye anket uygulanarak veriler elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğine ilişkin gerekli analizler yapılmış ve çoklu regresyon analizi de dahil olmak üzere birçok analiz yöntemi kullanılarak çalışmanın incelendiği görülmüştür.

Işın, A. (2012) çalışmasında amaç otel işletmelerinin sunduğu müşteri hizmet kalitesinin müşteri sadakati üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu hedef doğrultusunda, otel işletmelerinde konaklayan yabancı ve yerli turistlerin müşteri hizmet kalitesi ile ilgili beklentileri, talepleri ve algılayışları incelenmiştir. 2012 yılında İzmir ilinde faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel işletmelerinde konaklayan yabancı ve yerli olmak üzere toplamda 405 kişiye anket formları uygulanarak veriler elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğine ilişkin gerekli çalışmalar yapılmış. Verilerin analizinde, frekans, yüzde analizi, “Tukey HSD testi”, bağımsız örneklem için t testi”, “çoklu doğrusal regresyon” analizi ve “tek yönlü varyans (Anova)” analizleri uygulanmıştır.

Öner, G. (2012) adlı çalışma algılanan müşteri hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti faktörlerinin önemine değinerek otel işletmeleri açısından bir yol gösterici olmuştur. Bu çalışmada Cihangir Otel'i'nin bünyesinde konaklayan kişilere sunmuş oldukları hizmetlerden ve bunun sonucunda konaklayanların duydukları memnuniyet oranlarına ulaşmak hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşabilmek için Cihangir Otel'de konaklayan müşterilere bir anket çalışması yapılmıştır. Anket araştırması sonucunda otelde konaklayanların genellikle müşteri hizmet kalitesinden memnun kaldığı saptanmıştır.

Aksu, M. (2012) çalışmasında otel işletmelerinin bulunduğu atmosferin, algılanan müşteri hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerinde etkili olması ve bu durumun otel işletmelerinde çalışanların ve yöneticilerin dikkate alması gereken önemli bir husus olduğu belirtilmiştir. Bu çalışmayı 2011 yaz aylarında Çanakkale Bozcaada'da konaklayan yerli müşteriler oluşturmaktadır. Yaz aylarında konaklayan yerli müşterilerin tam bir listesine sahip olma durumu olmadığından örnekleme metoduna gidilmiştir. Çalışmada veriler SPSS 13 ve Minitab 12 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Çalışmada, konaklayanların demografik özellikleri, güvenilirlik analizi (Cronbach Alpha), frekans analizleri, Ordinal lojistik Regresyon analizi ve eşleştirilmiş çift örneklem t testi (Paired t-Test) analizi kullanılmıştır.

Bulut, Y. (2011) çalışmasında amaç işletmeler için değer oluşturma'nın en önemli etkenlerinden biri müşteri memnuniyetini olduğu saptanmıştır. “İşletmeler, müşteri memnuniyeti odaklı tüm faaliyet maddelerini yürütmektedir. Günümüzde işletmeler kendi müşteri memnuniyeti maddelerini geliştirmektedir. Müşteri memnuniyetinin ağırlıklı olarak hizmet sektöründe öne çıktığı ve işletmelerin karlılık düzeylerini bu faktörden yola çıkarak kurduğu belirtilmiştir. Otel işletmeleri ve daha birçok işletme, en yüksek seviyede müşteri memnuniyeti sağlamak ister. Bunun temel nedenlerinden biri, müşteri sadakatini oluşturmak ve müşterileri bir dahaki sefere konaklamak için

otellerini seçmeleri için ikna etmektir. Yüksek müşteri hizmet kalitesi, işletmelerde müşteri memnuniyetini etkileyen en önemli faktörlerden biri olarak ifade edilmiştir. Bu çalışmada müşterilere verilen hizmet düzeyinin metodik olarak değerlendirilmesi ve elde edilen verilerin müşteri memnuniyet düzeyinin artırılması için yeniden programlanması hedeflenmektedir. Bu sayede müşterilerin en yüksek düzeyde müşteri memnuniyeti sağlamak için verimsizliklerini ortadan kaldırmak mümkün olacaktır. Bu çalışmanın amacı Samsun'da ilinde faaliyet gösteren otellerde konaklayan müşterilerin memnuniyet seviyelerini değerlendirmektir. Çalışma kapsamında Samsun'da faaliyet gösteren otellerde konaklayan 400 kişiye ulaşıldı ve yüz yüze anket çalışması düzenlenerek gerekli verilerin elde edilmesi ana yöntemi olmuştur. Son aşama olarak ise elde edilen veriler yorumlanmıştır (Bulut, Y., 2011).”

Demir, Ş. Ş. ve Kozak, M. (2011) çalışmalarının temel amacı tüketici davranışları modelini oluşturan basamaklar arasındaki bağı analiz etmektir. Tüketici satın alma aşamasında yer alan güdüleme faktörleri, çekici ve itici faktörler olarak dışsal faktörleri oluştururken, bilgi araştırması, alternatiflerin kıyaslanması, satın alma deneyimi ve satın alma sonrası davranış eğilimleri ise içsel değişkenleri ifade etmektedir. Muğla ilinde yapılan bu araştırma konuyla ilgili alan taraması yapılarak çalışma modeli oluşturulmuş ve anket geliştirilmiştir. Bireysel görüşme çalışması ile toplam da 406 turistten veri elde edilmiştir. Toplanan veriler SPSS ve LISREL istatistik programları ile analiz edilip, regresyon analizi ve çeşitli analiz teknikleri ile çalışılmıştır. Çalışma çerçevesinde içsel ve dışsal değişkenlerin birbiriyle ilişkisinin olduğu ve içsel faktörlerin de kendi aralarında etkin düzeyde pozitif ilişkili olduğu incelenmiştir.

Emir, O., Kılıç, G., Pelit, E. (2010) çalışmalarında Antalya'dan seçilen üç yıldızlı otel işletmelerinde konaklayanların, sunulan müşteri hizmet kalitesine ilişkin memnuniyet seviyelerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışmada veriler anket yolu ile toplanmış olup, Antalya'da faaliyet gösteren 20 adet üç yıldızlı otel işletmelerinde konaklayan toplam 450 kişiye uygulanmıştır. Elde edilen verilere göre, menülerde müşterilerin demografik özelliklerinin dikkate alınması, müşterilere kuru temizleme ve çamaşırhane hizmetinin sağlanması ve menülerin vejetaryen, vegan ve diyet yiyecek-içecekleri barındırması gibi hizmetlerde müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati en yüksek seviyede belirlenmiştir.

Özer, Ö. ve Günaydın, Y. (2010) çalışmalarında Türkiye'nin turizmde en önemli faaliyet yeri olan Marmaris bölgesindeki otel işletmelerinde saha araştırması yöntemi kullanılarak edinilen bulgular değerlendirilmiştir. Bölgede faaliyet gösteren dört yıldızlı otellerde konaklayan 165 kişiden elde edilen

veriler incelenmiş olup SPSS analiz ve regresyon analizleri sonuçlarına göre, otel işletmesinden, resepsiyon ve mutfak departmanlarının müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati oluşturmada en önemli departmanlar olduğu sonucuna varılmış olup, araştırmada elde edilen veriler çalışmanın sonuç bölümünde detaylı açıklanmıştır.

Koçoğlu, C. M. (2009) çalışmasında Alanya ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı bir otel işletmesinde konaklayan 176 kişilere anket uygulanmıştır. Toplanan veriler SPSS 10.00 paket programında analiz edilmiştir. Anket sonuçlarını değerlendirmek için; aritmetik ortalama, faktör analizi ve frekans, anova analizi, T testi, çoklu regresyon analizi ve korelasyon analiz metodlarından yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucunda ise hizmet kalitesiyle, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatini ifade eden tutumsal ve davranışsal sadakat arasında bir bağın varlığı belirlenmiştir. Otel işletmelerinde, müşteri sadakati üzerinde en önemli etkiyi hizmet kalitesinin “Güvence” boyutunun yaptığı saptanmıştır. Ayrıca tutumsal sadakat ile davranışsal sadakat arasında doğrusal pozitif ve etkili bir ilişki tespit edilmiştir.

Canoğlu, M. (2008) çalışmasında amaç otel işletmelerinde konaklayanların hizmet kalitesi ve imaj algıları ile müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki bağlantıyı incelemektir. Bu araştırmada hizmet kalitesi, imaj, müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati ile müşterinin satın alma davranışları hakkındaki araştırmalar incelenmiş ve bir küme çalışması yürütülmüştür. Bu çalışma Adana ilinde faaliyet gösteren otellerde konaklayan 380 kişinin üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçları otelde konaklayanların hizmet kalitesi algıları ve imaj ile müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati ile tekrar konaklama davranışları arasında niyetsel bir bağ olduğunu göstermektedir.

Ercan, F. (2006) çalışmasında amaç müşteri sadakatinin otel işletmeleri açısından önemini ortaya çıkarmaktır. “Otellerin amacı müşteri sadakati oluşturmada etkili olan değişkenleri saptayarak işletmelerin yeni strateji belirlemelerine fayda sağlamaktır. Bu amaçla, İstanbul’da bulunan 10 adet beş yıldızlı otel işletmesi çerçeve olarak belirlenmiş ve bu işletmelerde konaklayan 318 kişiye ve çalışan 36 yöneticiye anket uygulanmıştır. Bu çalışma sonuçlarını değerlendirebilmek amacıyla anket formunda bulunan değişkenlerin frekans ve yüzde dağılımları belirlenerek değerlendirilmiş ve konaklayanların demografik özelliklerine göre görüşleri arasında önemli bir farklılık olup olmadığını Regresyon analizi, Bağımsız Örneklem için T-Testi ve Tek Faktörlü Varyans Analizi ile test edilmiştir. Kısaca, işletmelerde müşteri sadakatini oluşturmak adına müşteriye sunulan, hizmet kalitesi, değer ve müşteri memnuniyeti arasında doğrusal pozitif bir ilişki mevcuttur. Dolayısıyla otel işletmeleri

müşteri sadakatini etkileyen bu unsurları önemli değişkenler olarak dikkate almak zorundadırlar.”

Kitapçı, O. (2006) çalışmasında amaç otel işletmelerinde müşteri sadakatini etkileyen değişkenleri müşteri veri tabanı çerçevesinde ortaya koymaktır. Bunun için, Türkiye’deki 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinden veriler temin edilmiş ve temin edilen verileri, çoklu regresyon analizi vb. analiz yöntemleriyle otel işletmelerinin müşterileri ile bire bir ilişki performansı kanıtlanmaya çalışılmıştır. İlaveten, otel işletmelerinin müşteri sadakati programı ve müşteri ilişkileri faaliyetleri müşterinin tekrar konaklamaya gelmesi ile doğrusal pozitif bir ilişkisi olduğu bu araştırmada ortaya konmaya çalışılmıştır.

Akbaba, A. (2005) çalışmasında otel işletmelerinin faaliyetleri dikkate alınarak, otel işletmelerinde müşteri hizmet kalitesini arttırarak, müşteri memnuniyetini ve müşteri sadakatini sağlayacak yeni hizmetlerin planlanması ya da halihazırda faaliyet gösteren hizmetlerin yeniden yapılandırılması için kullanılabilir bir metot olan Kalite Parametre Göçerimi (KFG) nin, otel işletmelerinde faaliyet göstermesine olanak sağlayacak bir sürecin yapılandırması ve bu sürecin bir otel işletmelerinde uygulama yapılarak KFG’nin otel işletmelerinde uygulanabilirliğinin analiz edilmiştir. “Bu kapsamda, konuyla ilgili literatür araştırması yapılarak, otel işletmelerinin çalışmalarına cevap verebilecek bir KFG süreci meydana getirilmiş ve bu süreç dört yıldızlı bir otel işletmesinde ön büro departmanı için uygulamaya konulmuştur. KFG süreci altı aşamadan oluşup, dört matris içeren bir süreçtir. Bu aşamalar; strateji geliştirme, müşteri bilgilerinin net kavranması, hizmet stratejileri matrisinin oluşturulması, hizmet süreç strateji matrisinin oluşturulması, müşteri hizmet kalite denetim matrisinin oluşturulması ve son olarak görev gösterimi tablosunun oluşturulması süreçleri olarak aşamalandırılmıştır. Bu çalışma sonucunda KFG yönteminin otel işletmelerinde faaliyete geçirebilirliği ve faydası ortaya koyulmuştur.”

Alauddin ve diğerleri (2019) çalışmalarında Bangladeş’te faaliyet gösteren otel işletmelerinin sundukları hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatini ne yönde etkilediklerine dair bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada Bangladeş’te faaliyet gösteren otellerde konaklayan toplamda 100 yerli ve yabancı turist seçilmiş olup, serbest meslek sahibi modeline ilişkin bir anket kullanılmış ve hizmet kalitesi modeli kullanılarak bilgiler elde edilmiştir. Toplanan veriler SPSS 22 paket programı kullanılarak analiz edilmiş ve değişkenler arasındaki ilişki Pearson korelasyon analizi uygulanarak incelenmiştir. Bu çalışmanın değerlendirilmesi ve yorumlanması için aritmetik ortalama, standart sapma, korelasyon katsayısı alınmış ve regresyon analizi

uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda hizmet kalitesiyle, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasında tutumsal ve davranışsal olarak doğrusal ve pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Tessera, F. A. ve diğerleri (2016) çalışmalarında amaç Etiyopya'da faaliyet gösteren otel işletmelerinin konaklayanlara sundukları hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemektir. Bu çalışmada, Etiyopya'da faaliyet gösteren otellerin sundukları hizmetlerden yararlanan 130 kişi belirlenmiştir. Belirlenen müşterilerden elde edilen veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiş olup, frekans, ortalama, standart sapma gibi tanımlayıcı analizler ve Pearson korelasyonu ve çoklu regresyon gibi çıkarımsal istatistikler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda Etiyopya'da faaliyet gösteren otellerin sundukları hizmet kalitesinin beş boyutundan üçünün, yani somut, yanıt verme ve empatinin müşteri memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ortaya koyulmuştur.

Öztürk, Y. ve Seyhan, K. (2005) çalışmalarında otel işletmelerinde müşteri hizmet kalitesinin geliştirilmesi için çalışanların müşteri ilişkileri konusunda eğitim alması gerekliliğini vurgulanmış ve çeşitli fikirlerde bulunulmuştur. Konaklayanların işletmeden memnun ayrılmaları, otel işletmesinin varlığını devamlılığı ve diğer otel işletmeleriyle rekabet edebilmeleri açısından önemlidir. Bu da işletme yöneticisi ve çalışanlarda görülen eksikliklere karşı önlem alınması ile sağlanabilecektir. Var olan eksiklikler karşısında ilgisiz kalan ve hiçbir şekilde düzenleme yapmayan işletmeler, yoğun rekabet ortamının yaşandığı turizm sektöründe kaybolacaktır.

Cheng, B. L. ve Rashid, M. Z. A. (2013) çalışmalarında Malezya'da faaliyet gösteren otel işletmelerinin sundukları hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini ve müşteri memnuniyetinin daha sonra müşteri sadakatini nasıl ve ne yönde etkilediği araştırılmıştır. Bu çalışma aynı zamanda kurumsal imajın müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişki üzerindeki aracılık etkisini de araştırmamaktadır. Çalışmada Malezya'da faaliyet gösteren otellerde konaklayan 500 kişi tespit edilmiş ve kendi kendine uygulanan anketler aracılığıyla veri toplamak için sistematik bir örnekleme yaklaşımı benimsenmiştir. Elde edilen veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiş olup, verilerin güvenilirliğini ve hipotezlenmiş ilişkileri analiz etmek için güvenilirlik testi, tanımlayıcı analiz, ön veri analizi ve regresyon analizi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda hizmet kalitesi algısının müşteri memnuniyeti ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu ve bunun da Malezya'da faaliyet gösteren otel işletmeleri için olumlu müşteri sadakati yarattığını ortaya koydu.

Mohamad, H. A. D. ve diğ erleri (2017) alışmalarında Birleşik Arap Emirlikleri'nde faaliyet gösteren otellerde müşteri memnuniyetini ve müşteri sadakatini etkileyen hizmet kalitesinin farklı nitelikleri araştırılmıştır. Bu araştırmada, müşteri memnuniyetini ve müşteri sadakatini etkileyen hizmet kalitesinin niteliklerini saptamak için birincil veriler kullanılmıştır. Bu çalışmada, geleneksel iş ile karşılaştırmalı boyutu dikkate alan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerindeki etkisinin anlaşılmasına olanak sağlayacağı vurgulanmıştır. Çalışmada Birleşik Arap Emirlikleri'nde faaliyet gösteren otel işletmeleri arasında müşteriye sunulan hizmet kalitesinin önemi ve etkinliği konusunda daha fazla farkındalık yaratacağı vurgulanmıştır. Ayrıca, konaklayanlara sunulan hizmetin geri dönüşlerini sistematik olarak inceleyen ve kaydeden karar vericiler, konaklayanların sadakatini sağlamak amacıyla müşterileri memnun etmek için en uygun planı ve eylemleri belirlemek için tüm önemli yönleri incelediği gözlemlenmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada, Birleşik Arap Emirlikleri'nde faaliyet gösteren oteller, sektörün önde gelen ülkeleri arasında yer aldığını fakat yine de birçok atölye çalışması yaparak ve çalışana müşteri memnuniyetini sağlayacak uygun eğitimle yerine getirmeleri gereken eksiklikler ve boşluklar olduğu gözlemlenmiştir.

Kang, S. S. ve diğ erleri (2004) alışmalarında otel işletmelerinde ve ryokan'da (geleneksel Japon hanları) sunulan hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyeti ve davranışsal planları üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu çalışmada, dört ryokan ve üç otel olmak üzere toplamda yedi otel işletmesinde konaklayan 200 kişiye anketler gönderilmiştir. Hizmet kalitesi, müşteriler tarafından algılandıka, müşteri memnuniyetinin ve müşteri davranış planının olumlu etkilendiği belirtilmiştir. Bu araştırmada, elde edilen sonuçlar doğrultusunda otellerde konaklayanların, sunulan ve algılanan hizmet kalitesine dair etkili geri dönüşler yaptıkları vurgulanmıştır. Ayrıca, hizmet kalitesi faktörleri arasında, "fiziksel yn" müşteri memnuniyeti ve müşteri davranışsal niyeti üzerinde en güçlü etkiye sahip olduğunu, "Yaratıcılık" ikinci sırada yer alırken, onu "beklenmedik hizmet" ve "karşılama performansı" izlediği çalışmada belirtilmiştir.

Saleem, H. ve Raja, N. S. (2014) alışmalarında Pakistan' da faaliyet gösteren 3 ve 5 yıldızt oteller olmak üzere toplamda 8 otel işletmesi dahilinde yapılan çalışmada, sunulan ve algılanan hizmet kalitesi ve marka imajının müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatine olan etkisi incelenmiştir. Çalışmada Pakistan'ın farklı Őehirlerinde konaklayanların arasından rastgele 250 kişiye anket dağıtılmış ve sadece %86'sı katılım gerçekleştirmiştir. Çalışmada katılım gösterenlerden elde edilen nicel verileri ölçmek ve analiz yapmak için SPSS19

programı kullanılmıştır ve çalışmanın analizi için hipotez kurma, yapısal denklem modellemesi (SEM), regresyon analiz vb analiz yöntemleri ile kullanılmıştır. Sonuç olarak bu çalışmada, sunulan ve algılanan hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati ve marka imajı ile doğrusal ilişkisi hipotezlerle ve analizle kanıtlanmıştır.

SONUÇ

Konaklama sektöründe otel işletmeleri müşterilerinin talep ve beklentilerini belirlemesi son derece mühimdir. Hemen hemen her otel işletmesi, rakiplerinin önüne geçerek sürdürülebilir bir üstünlük sağlamayı hedefler. Bu amaçla, otel işletmeleri müşterilerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini en iyi şekilde karşılamak için etkili ve farklı stratejiler belirlemeye başlamışlardır. Bu hedef doğrultusunda müşteri konusunda araştırma konusu olan “Müşteri memnuniyeti” düşüncesinin ve müşteri hizmetlerinin devamlılığına dayalı “Müşteri Sadakati” düşüncesinin de geliştiğini söyleyebiliriz. Genel anlamda; konaklayanların isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılayan olarak tanımlanan müşteri memnuniyeti kavramının ve sunulan hizmet için müşteri memnuniyetinin bazı durumlarda yetersiz kalması ve hizmetten memnun olduğunu söyleyen bazı konaklayanların ayrılma eğilimi göstermesi olasıdır.

Bu durum, memnuniyetin ötesinde iş devamlılığı için önemli olan müşteri sadakati kavramının önemini arttırmaktadır. Birçok değişkenin müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatini etkileyebilmesi olası bir durumdur ve araştırdığımız çeşitli çalışmalarda da bu durum gözlemlenmiştir. Bu araştırmada müşterinin algıladığı hizmet kalitesinin müşteri memnuniyet ve müşteri sadakati üzerindeki etkisi ve müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati üzerindeki etkisini ortaya koyulması amaçlanmıştır. Konaklayanların algıladığı hizmet kalitesinin, güven, heveslilik ve empati boyutu müşteri memnuniyetini demografik özellikler dahilinde etkilerken, işletmenin fiziksel özellikleri ve atmosferi ile konaklayanların algıladıkları hizmet kalitesinin diğer boyutları olan empati ile güvenilirlik boyutunun müşteri sadakati üzerinde etkili olduğu kanısına ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akbaba, A. (2005). Müşteri Odaklı Hizmet Üretiminde Kalite Fonksiyon Göçerimi (KFG) Yaklaşımı: Konaklama İşletmeleri İçin Bir Uygulama Çalışması, *Anadolu: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 59-81.
- Akıllıbaş, E. (2020). Hizmet Kalitesi ve Algılanan Otel İmajının Tekrar Tercih Niyetine Etkisi: Sinop İlinde Faaliyet Gösteren 3 ve 4 Yıldızlı Otel İşletmelerine Yönelik Bir Uygulama, *Doktora Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Aksu, M. (2012). Hizmet Kalitesinin Bir Unsuru Olarak Atmosferin Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi: Bozcaada'daki Otellerde Konaklayan Yerli Turistler Üzerinde Bir Araştırma.
- Akşit Aşık, N. (2016). "Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi: Termal Otellerde Bir Araştırma." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9(47), 1161-1169.
- Alauddin, Syed Md. Hasib Ahsan, Dr. Mohammad Masrurul Mowla, Md. Mahmudul Islam & Md. Musharof Hossain (2019). "Investigating The Relationship Between Service Quality, Customer Satisfaction And Customer Loyalty İn Hotel Industry: Bangladesh Perspective", *Global Journal Of Management And Business Research, Volume 1 Issue 1Version 1.0*.
- Alpar, R. (2003) *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemlere Giriş 1. 2. Baskı, Nobel Basımevi, Ankara*.
- Baştürk, Y. A., ve Sağlık, E. (2020), Termal Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi: Sivas Sıcak Çermik ve Yozgat Sorgun Kaplıcalarında Bir Uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44(1), 37-54.
- Bucak, T., ve Özarslan, H. (2016). Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesi ile Misafir Memnuniyeti Arasındaki İlişki (Çanakkale İli Merkezindeki 4 ve 5 Yıldızlı Oteller Örneği). *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17(36), 1-28.
- Bulan, E. (2014). Otel İşletmelerindeki Hizmet Kalitesinin Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakati Üzerine Etkisinin İncelenmesi: İstanbul'daki Butik Otel İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama, *Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Bulut, Y. (2011). Otellerde Müşteri Memnuniyeti ve Bir Uygulama (Samsun Örneği). *Journal Of International Social Research*, 4(18).
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Ankara, Pegem Akademi, 91.

- Canoğlu, M. (2008). Otel Müşterilerinin İmaj ve Hizmet Kalitesi Algıları İle Tekrar Satın Alma Davranışları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Chatterjee, S., ve Hadi, A. S. (2012). Regression Analysis By Example. 4 Th Edition. New York: Wiley.
- Cheng, B. L. ve Rashid, M. Z. A. (2013). The Mediating Effect Of Service Quality And Corporate Appearance On The Relationship Between Customer Satisfaction And Customer Loyalty in The Malaysian Hospitality Industry. Gadjah Mada Nations Business Journal, 15(2).
- Coşar, Y. (2008). Otel İşletmelerinde Rekabet Üstünlüğünü Etkileyen Faktörler: Yöneticiler Üzerine Bir Araştırma. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 19(1), 45-56.
- Cronin, J. J. ve Taylor, S. A. (1994). “Servperf Versus Servqual: Reconciling Performance-Based And Perceptions-Minus-Expectations Measurement Of Service Quality”, Journal Of Marketing, 58 (1), S. 125–131
- Çubukçu, K. (2016). Konaklama İşletmelerinde Turistlerin Anadolu Misafirperverliği Algısının Satın Alma Sonrası Tutum ve Davranışlarına Etkisi.
- Çatı, K., Toksöz, E., Sebahat, Ü. Ve Gelibolu, L. (2010). Müşteri Beklentileri ile Müşteri Sadakati Arasındaki İlişki: Beş Yıldızlı Bir Otel Örneği. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(1): 429-446.
- Demir, Ş. Ş. ve Kozak, M. (2011). Turizmde Tüketici Davranışları Modelini Oluşturan Aşamalar Arasındaki İlişki. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 22(1), 19-34.
- Emir, O., Kılıç, G., Pelit, E. (2010). Üç Yıldızlı Otel İşletmelerinde Müşteri Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 15(3): 291-310.
- Ercan, F. (2006). Otel İşletmelerinde Müşteri Sadakati Oluşturma: İstanbul’daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı.
- Gür, O. A. (2019). Targeted And Perceived Service Quality. Journal Of Tourism, Heritage ve Services Marketing, 5(2), 43-49.
- Horani, C. (2016). Otel İşletmelerinde Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati: Ürdün Lut Gölü’nde (Dead Sea) Faaliyet Gösteren Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı.

- Işın, A. (2012). Yerli ve Yabancı Turistlerin Otel İşletmelerinde Sunulan Hizmet Kalitesi Algılamalarının Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- J. E. Hanke, A. G. Reitsch, Business Forecasting, Allyn And Bacon, Boston, 1992.
- Kang, S. S., Okamoto, N. ve Donovan, H. A. (2004). Service Quality And Its Effect On Customer Satisfaction And Customer Behavioral Intentions: Hotel And Ryokan Guests İn Japan. Asia Pacific Journal Of Tourism Research, 9(2), 189-202.
- Karadeniz, M., (2020). Şehir Otellerinde Otel Estetiği Deneyimi ve Müşteri Sadakati İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Turizm İşletmeciliği Bilim Dalı.
- Kılıç, S. (2013). Doğrusal Regresyon Analizi Journal Of Mood Disorders, 3 (2), 90-92.
- Kitapçı, O. (2006). Müşteri Sadakati Yaratmak İçin Veri Tabanlı Pazarlama Türkiye'deki 4 Ve 5 Yıldızlı Oteller Üzerine Bir Uygulama, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Koçoğlu, C. M. (2009) Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisi ve Beş Yıldızlı Bir Otel İşletmesinde Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.
- Kurnuç, M., Korucuk, S. ve Küçük, O. (2015). Kalite İyi Huylu Müşteri Müşteri ve Müşteri Sadakatine Etkisi. Sosyal Bilimlerde Uluslararası Yeni Konular, 1(1), 21-44.
- Mohamad, H. A. D., Ab Yazid, M. S., Khatibi, A., ve Azam, S. F. (2017). Service Quality, Customer Satisfaction And Customer Loyalty Of The Hotel Industry İn United Arab Emirates (UAE): A Measurement Model. European Journal Of Management And Marketing Studies.
- Nalbant, F. T., ve Demiral, A. K. (2019), Otel İşletmeleri Kendisi Hizmet Kalitesinin Müşterisi Memnuniyeti Üzerine Etkili: Antalya İlinde Bir Uygulama. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(4), 813-829.
- Okur, S. (2009). Parametrik ve Parametrik Olmayan Doğrusal Regresyon Analiz Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Önder, H., Cebeci, Z., (2002), Lojistik Regresyonlarda Değişken Seçimi. Çukurova Üniv. Ziraat Fakültesi Dergisi, 17(2),105–114.

- Öner, G. (2012). Otel İşletmelerinde Müşteri Memnuniyetine Yönelik Bir Araştırma (İstanbul Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı İşletme Bilim Dalı.
- Özdamar, K. (2004). “Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi”, Kaan Kitabevi, Eskişehir, Türkiye.
- Özer, Ö. ve Günaydın, Y. (2010). Otel İşletmelerinde Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati İlişkisi: Dört Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 11(2), 127-154.
- Özgüven, N. (2008). Hizmet Pazarlamasında Müşteri Memnuniyeti ve Ulaştırma Sektörü Üzerinde Bir Uygulama, Ege Akademik Bakış Dergisi, 8(2), 651-682.
- Öztürk, Y. ve Seyhan, K. (2005). Konaklama İşletmelerinde Sunulan Hizmet Kalitesinin Artırılmasında İşgören Eğitiminin Yeri ve Önemi. Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, (1), 121-140.
- Pehlivan, S., (2020). Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi: Ankara Şehir Otelleri Uygulaması, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı İşletme Yönetimi Programı.
- Saleem, H. ve Raja, N. S. (2014). The Impact Of Service Quality On Customer Satisfaction, Customer Loyalty And Brand İmage: Evidence From Hotel İndustry Of Pakistan. Middle-East Journal Of Scientific Research, 19(5), 706-711.
- Şirin, M. E. ve Murat, A., (2016). Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti, Tekrar Satın Alma ve Tavsiye İsteği Üzerine Etkisi: Trabzon Ortahisar Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(2), 530-544.
- Tessera, F. A., İbiwani, A. H., ve Noraini, A. (2016). Service Quality And Hotel’s Customer Satisfaction: An Empirical Evidence From Ethiopia. Electronic Journal Of Business And Management, 1(1), 24–32.
- Tsaur, S.H., Chiu, Y.C. Ve Huang, C.H. (2002). Determinants Of Guest Loyalty To International Tourist Hotels- A Neural Network Approach. Tourism Management 23, 397-405.
- Uşaklı, A. (2016). Turistik Tüketici Deneyimi: Beş Yıldızlı Resort Otellerde Bir Uygulama, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

BÖLÜM 33

Kültürel Diplomasinin Ülkeler Açısından Önemi

Tolkun BEKTURGAN KIZI¹

Uğur ÜNAL²

GİRİŞ

Diplomasi, başkalarının sizin istediğiniz şekilde davranmalarını sağlamanın sanatıdır (Kissinger, 1995, s. 212), bu da onlara kendi çıkarlarına uygun olarak davranmanın hoşgörüsünü sağlamaktır. Diplomasi, dış politikanın başarılı bir şekilde yürütülmesi için kilit bir araçtır ve devletlerarası ilişkileri yöneten bağımsız hukuk sistemi için genel uluslararası kuralların formüle edilmesine yardımcı olur. Yenidünyada diplomasi giderek artan bir öneme sahiptir, çünkü küresel ilişkiler hızla evrim geçirerek karmaşıklık ve bağlantılık seviyelerini artırmaktadır. Geleneksel devletlerarası ilişkilerin ötesine geçen bir dönemdeyiz; uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör gibi birçok paydaş etkili bir rol oynamaktadır. Diplomasi, artık sadece devletlerarası meselelere odaklanmakla kalmayıp, aynı zamanda küresel sorunlara çözüm bulma ve çok taraflı işbirlikleri oluşturma çabalarını içermektedir.

Dünya artık eski dünya değil; Oyuncuları da değişti, oyunun kuralları da... Sahnede yeni oyuncular var, kurallar yeniden yazılıyor, yeni işbirlikleri doğuyor, yeni anlayışlar yeşeriyor. Yenidünyada, eski dünyanın kurallarıyla, kalıplarıyla, yöntemleriyle, alışkanlıklarıyla hareket ederek başarı beklemek mümkün değil. Yenidünyanın yeni bir dili, üslubu, yöntemi var (Özkan, 2012, s. 8).

Yenidünyada diplomatik ilişkiler, dijitalleşme ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerle daha hızlı ve etkili bir hale gelmiştir. Bilgi akışının anında olduğu bu dönemde, diplomasi uluslararası krizlerin önlenmesinden, küresel ekonomik işbirliklerinin güçlendirilmesine kadar geniş bir yelpazede rol oynamaktadır. Ayrıca, kültürel diplomasi ve kamu diplomasisi gibi alanlar, ülkeler arası anlayışı artırmak ve ortak değerleri vurgulamak adına daha fazla önem kazanmıştır. Yenidünyada diplomasi, uluslararası toplumun ortak çıkarlarını

¹ Doktora öğrencisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı. tolkun.bekturgan@manas.edu.kg ORCID No: 0000-0002-0596-4090

² Doç. Dr.; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü. ugur.unal@manas.edu.kg ORCID No: 0000-0003-0294-0082

koruma ve sürdürülebilir küresel bir denge oluşturma amacıyla daha fazla önem taşımaktadır. Bu nedenle, devletlerarası ilişkileri güçlendirmek, diyalog kurmak ve işbirliği yapmak amacıyla etkili diplomasi stratejileri geliştirmek, uluslararası sahnede başarılı olmanın anahtarı haline gelmiştir.

Dış politika, uzun bir süre boyunca kapalı kapılar ardında yürütülen siyasi kararların belirlendiği gizemli bir alana işaret ederken, günümüzde bu algı büyük değişimlere uğramıştır. Bugün, dünya genelindeki gelişmelerle paralel olarak, dış politikanın hem şekli hem de içeriği önemli ölçüde evrim geçirmiştir (Ünal, 2016, s. 82). Bu değişimle birlikte, dış politika artık sadece devlet içi karar alıcılar arasında değil, aynı zamanda halkın ve sivil toplumun daha etkin katılımını gerektiren bir sürecin parçası haline gelmiştir. Bu noktada ortaya çıkan kamu diplomasisi, devletin dış politika hedeflerini daha geniş kitlelere duyurarak, toplumlar arasında anlayışı artırmak ve uluslararası ilişkilerde daha katılımcı bir yaklaşım benimsemek adına önemli bir role sahiptir. Artık dış politikanın etkili bir şekilde iletişim ve etkileşim aracı olarak kullanılması, küresel düzeyde daha şeffaf ve açık bir diplomasi anlayışının benimsenmesine olanak tanımaktadır.

Kamu diplomasisi, bir ülkenin kendi çıkarlarını ve değerlerini uluslararası toplumla paylaşma ve anlatma sanatıdır, bu da diğer ülkeleri kendi istediğiniz yönde hareket etmeye ikna etmek için hoşgörü ve anlayışa dayalı bir iletişim sürecini içerir.

“Kamu Diplomasisi” terimi ilk defa 1965 yılında E. Guillon tarafından ortaya atıldı. Guillon, kamu diplomasisinin, toplumsal bakış açılarının dış politikanın oluşturulması ve uygulanması üzerindeki etkisi ile ilgilendiğini düşündü (Cull, 2010, ss. 11-17). Kamu diplomasisi, bir mesajı ve hissiyatı iletme, karşı tarafı ikna etmek, inandırmak ve benimsetme amacına dayanır ve kalpleri ve zihinleri kazanmak için verilen mücadelenin adı olmuştur (Ünal, 2016, s. 103). Bu, propaganda faaliyetlerinden farklıdır çünkü iki yönlüdür, doğru bilgilerin aktarılması hedeflenir ve iletişim kurma ve anlama odaklanır.

Ülkelerin kamu diplomasisi uygulamaları, sahip oldukları olanaklara, algıladıkları fırsatlara, değerlendirebildikleri tehditlere, jeopolitik konumlarına, kabiliyetlerine, devlet büyüklüklerine, statüleri ve dış politika eğilimlerine bağlı olarak farklılık gösterir (Özkan ve Öztürk, 2012, s. 34). Kamu diplomasisi uygulamalarının kapsamı ve derinliği, bu faktörlerle ve ülkenin kaynaklarının büyüklüğüyle doğrudan ilişkilidir.

Kamu diplomasisinin küresel ölçekte ve derin bir şekilde uygulanması zorlu bir süreçtir ve bu bağlamda büyük kaynaklar devreye sokulabilir. Ancak, kamu diplomasisinin etkisi, ideoloji, mesajın niteliği, mesajın dili ve iletişim araçları gibi faktörlere bağlıdır. Bu bağlamda kültürel diplomasi, bir ülkenin kültürel

değerlerini ve mesajlarını uluslararası arenada paylaşma sürecinde önemli bir role sahiptir. Kültürel diplomasi, ideolojik temeller üzerine inşa edilen, duygusal değerleri içeren bir iletişim aracı olarak işlev görerek, ülkeler arasında anlayış, hoşgörü ve etkileşimi artırmayı hedefler.

1. Kamu Diplomasinin Kavramsal Çerçevesi

Kamu diplomasisinin farklı türleri, çeşitli akademisyenler ve uzmanlar tarafından sınıflandırılmıştır (Artamonova, 2021; Cull, 2010; Sancar, 2012; Öztürk, 2012; Snow vd., 2009; Ünal, 2016). Bu sınıflandırmalar genellikle kamu diplomasisinin amaçlarına, kullanılan yöntemlere ve hedef kitlesine göre şekillenmiştir. Örneğin, geleneksel ve modern kamu diplomasisi arasındaki ayrım, devletler arasındaki resmi ilişkilerden ziyade halklar arasındaki etkileşime vurgu yapar (Cull, 2010, ss. 11-17). Sert ve yumuşak güç odaklı sınıflandırma, bir ülkenin diplomatik çabalarının zorlayıcı veya etkileyici unsurlara dayalı olarak nasıl şekillendiğine dikkat çeker (Snow vd., 2009, s.98). Bireysel ve kurumsal kamu diplomasisi arasındaki farklar, diplomasiyi bireylerin veya devletin resmî kurumlarının daha aktif bir rol oynayarak gerçekleştirdiği bağlamı ele alır (Ünal, 2016, ss.103-111). Kültürel diplomasi ve bilgi diplomasisi ise kültürel zenginliklerin veya bilgi paylaşımının kullanılmasıyla diğer ülkelerle iletişim kurma stratejilerine odaklanır (Sancar, 2012, ss. 45-60). Bu sınıflandırmalar, kamu diplomasisinin geniş ve çok yönlü doğasını anlamak için önemli bir çerçeve sunar.

1.1. Klasik Kamu Diplomasisi

Kamu diplomasisinin klasik bir türü olan devlet odaklı diplomasi, devletin resmî kurumları ve diplomatik misyonları aracılığıyla gerçekleştirilen geleneksel iletişim çabalarını ifade eder (Smith, 2008, ss. 48). Bu türde, büyükelçilikler, konsolosluklar ve diğer resmi temsilcilikler, devletin politikalarını, kültürünü ve diğer önemli unsurlarını yabancı halklara tanıtmak amacıyla kullanılır (Nye, 2008, s. 97). Devlet odaklı diplomasi, resmi düzeydeki ilişkilerin güçlendirilmesini ve devletin uluslararası arenada güçlü bir şekilde temsil edilmesini hedefler (Gilboa, 2008, s. 89).

Dış politika odaklı diplomasi ise devletin dış politikasını tanıtmayı amaçlayan bir diğer klasik kamu diplomasisi türüdür (Melissen, 2005, s. 100). Bu tür, uluslararası ilişkiler, güvenlik politikaları ve diğer dış politika öncelikleri üzerine odaklanır (Holsti, 2006, s. 359). Medya ilişkileri, uluslararası konferanslar ve devlet liderlerinin ziyaretleri gibi araçlar, devletin dış politikasını yabancı topluluklara aktarmak için kullanılabilir (Snow, 2011, s. 24). Dış politika odaklı diplomasi, devletin uluslararası alandaki itibarını güçlendirmeyi, müttefikleriyle ilişkilerini sürdürmeyi ve küresel politika

arenasında etkisini artırmayı amaçlar (Hocking, 2005, s. 126). Bu klasik kamu diplomasisi türleri, devletin resmi kanallarını kullanarak uluslararası ilişkilerde etkili iletişimi sağlama çabalarını yansıtmaktadır.

1.2. Yeni Kamu Diplomasisi

Yeni kamu diplomasisi kapsamında öne çıkan bir tür, insan odaklı diplomasi olarak adlandırılabilir ve bu tür, bireylerin ve toplumların etkileşimine odaklanır (Leonard, 2002, s. 12). Kùltürler arası anlayışı artırmak ve insanlar arasında pozitif ilişkiler kurmak amacıyla çeşitli araçları içerir. Eğitim programları, kültürel etkinlikler, dil değişim programları ve gençlik değişimleri gibi etkinlikler, bu diplomasi türünün temel araçlarıdır (Fisher, 2017, s. 61). İnsan odaklı diplomasi, bireylerin deneyimleri ve etkileşimleri üzerinden uluslararası ilişkilerin geliştirilmesine odaklanarak, daha kişisel ve duygusal bir yaklaşım sunar (Snow ve Taylor, 2006, ss. 19-25).

Dijital diplomasi ise internet ve dijital medya araçları üzerinden yürütölen bir başka yeni kamu diplomasisi türüdür (Seib, 2012, s. 84). Sosyal medya platformları, bloglar, video paylaşım siteleri ve diğere dijital kanallar, hükümetlerin ve kuruluşların hedef kitleleriyle etkileşim kurmasına ve bilgi paylaşmasına olanak tanır (Dizard, 2009, s. 54). Dijital diplomasi, bilgi çağında iletişim stratejilerini şekillendirme çabalarını içerir ve uluslararası ilişkilerde dijital platformların gücünü vurgular (Manor, 2015, ss. 23-37). Bu tür, hükümetlerin sınırları aşan iletişim kurma ve soft power'ı artırma amacı güder (Chitty ve Arsenault, 2013, s. 9). Yeni kamu diplomasisinin bu türleri, kültürel etkileşimden dijital iletişime kadar geniş bir yelpazede stratejik iletişim araçları kullanarak uluslararası ilişkileri şekillendirmeye yönelik evrilen yaklaşımları yansıtmaktadır.

1.3. Çok Taraflı Diplomasi:

Çok taraflı diplomasi içinde öne çıkan bir tür, uluslararası kuruluşlar diplomasisidir ve bu tür, uluslararası kuruluşlar aracılığıyla yürütölen diplomasi çabalarını ifade eder (Pallis, 2015, s. 93). Birçok küresel sorun, uluslararası kuruluşlar ve forumlar aracılığıyla çözülmeye çalışılır ve bu bağlamda Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliğı gibi büyük organizasyonlar arası diplomasi önemli bir rol oynar (Reinalda, 2009, s. 569). Uluslararası kuruluşlar diplomasisi, devletler arası ilişkilerin yanı sıra küresel meselelerde iş birliğı ve çözüm arayışlarını koordine etmeyi amaçlar (Wouters ve Ruys, 2005, s. 47).

Sivil toplum diplomasisi ise sivil toplum kuruluşlarının, aktivist gruplarının ve diğere sivil inisiyatiflerin kullanıldığı bir diğere çok taraflı diplomasi türüdür (Keck ve Sikkink, 1998, s. 496). Bu tür, küresel sorunlara dikkat çekmek, değişiklik talep etmek ve uluslararası düzeyde etki yaratmak için çeşitli iletişim

ve savunuculuk stratejilerini içerir (Melissen, 2005). Sivil toplum diplomasisi, geleneksel devlet odaklı diplomasi dışında kalan aktörlerin uluslararası ilişkilerde etkili bir rol oynamasını hedefler (Hudson ve Day, 2015, s. 113). Bu tür, demokratikleşme, insan hakları ve çevre gibi konularda uluslararası düzeyde etki yaratmak amacı güder (Edwards, Hulme ve Wallace, 1996, s. 214). Çok taraflı diplomasi içindeki bu türler, devlet dışı aktörlerin uluslararası platformlarda etkileşimde bulunarak küresel meselelere çözüm bulma çabalarını yansıtmaktadır.

Bu sınıflandırmalar, kamu diplomasisinin geniş yelpazesini anlamak için kullanılabilir. Ancak, bu türler genellikle birbirleriyle iç içe geçmiş ve birçok durumda aynı çabaların farklı yönlerini temsil edebilir.

1.4. Yumuşak Güç

Kültürel diplomasi, bir ülkenin 'yumuşak güç'ünü artırmanın etkili bir yoludur ve bu kavram, geleneksel siyasi ve askeri güç unsurlarının ötesine geçerek, bir ülkenin çekiciliği, değerleri ve kültürü aracılığıyla etkileyiciliğini ifade eder (Nye'dan akt Cristo, t.y. 2005). Yumuşak güç, bir ulusun diğerlerini etkileme ve çekicilik oluşturma yeteneğini içerir ve kültürel diplomasi bu bağlamda bir ülkenin kültürel unsurlarını kullanarak bu çekiciliği artırmada kilit bir role sahiptir (Sen, 2019).

Kültürel diplomasi, bir ülkenin sanat, edebiyat, müzik, dil, eğitim ve diğer kültürel unsurlarını yabancı topluluklarla paylaşarak karşılıklı anlayışı artırır ve olumlu ilişkiler kurmaya katkıda bulunur (Snow & Cull, 2020, s. 18). Özellikle kültürel etkileşim, uluslararası ilişkilerde yumuşak güç kullanımının önemli bir aracıdır (Zaharna, 2001). Bu nedenle, kültürel diplomasi, bir ülkenin kültürel zenginliklerini vurgulayarak uluslararası alanda itibarını güçlendirmek, diğer topluluklarla güçlü ve olumlu bağlantılar kurmak için önemli bir stratejik araç olarak kabul edilir (Pamment, 2014, ss. 21-24). İşte kültürel diplomasisinin yumuşak gücü güçlendirmedeki rolünü açıklayan bazı faktörler:

- Çekicilik ve İkna Gücü:
- Kültürel diplomatik faaliyetler, bir ülkenin sanatı, edebiyatı, müziği ve diğer kültürel unsurları aracılığıyla diğer ülkelerde bir çekicilik oluşturabilir. Bu çekicilik, insanların o ülkenin değerlerini benimsemelerine, politikalarını desteklemelerine ve hatta o ülke ile işbirliği yapmalarına neden olabilir.
- İnsanlar Arası İlişkilerin Güçlendirilmesi:
- Kültürel diplomasi, insanlar arası ilişkileri güçlendirir. Bu, bireylerin birbirleriyle daha iyi iletişim kurmalarına, anlayışlarını artırmalarına ve

olumlu bir ortamda etkileşime girmelerine olanak tanır. Bu kişisel bağlar, ülkeler arası ilişkilerde daha derin ve sürdürülebilir bağlar oluşturabilir.

- Dünya Çapında İmaj Yönetimi:
- Kültürel diplomatik faaliyetler, bir ülkenin dünya genelinde imajını yönetmeye yardımcı olabilir. Sanat, spor, eğlence ve diğer kültürel unsurlar aracılığıyla oluşturulan pozitif bir imaj, bir ülkenin uluslararası arenada daha olumlu bir algıya sahip olmasına katkıda bulunabilir.
- Eğitim ve Değişim Programları:
- Kültürel diplomasi, eğitim ve değişim programları aracılığıyla insanların bilgi ve deneyimlerini paylaşmalarını sağlar. Bu tür programlar, bir ülkenin eğitim sistemini, bilimsel başarılarını ve teknolojik gelişmelerini dünya genelinde tanıtmak için bir fırsat sunar.
- Çatışma Azaltma ve İnşa Edici Diplomasi:
- Kültürel diplomasi, farklı kültürler arasında anlayışın artırılmasına ve bu sayede potansiyel çatışmaların azaltılmasına katkıda bulunabilir. İnşa edici diplomasi, kültürel etkileşimler aracılığıyla barışçıl çözümler bulmayı amaçlar.

Bu unsurlar bir araya geldiğinde, kültürel diplomasi bir ülkenin yumuşak gücünü artırabilir ve uluslararası alanda daha etkili bir şekilde iletişim kurmasına, müttefikler kazanmasına ve çıkarlarını korumasına yardımcı olabilir. Yumuşak gücün güçlendirilmesi, uzun vadeli ve sürdürülebilir bir uluslararası etkileşim stratejisinin önemli bir parçasıdır.

Modern kültürel diplomasinin kökenleri, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmaya başlayan ilk özel kültürel-diplomatik kurumların kurulmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda dikkat çeken bir örnek, Fransız diplomat P. Cambon'un inisiyatifiyle 1883 yılında Paris'te kurulan Alliance Française'dir. Alliance Française, resmi olarak "comité local" olarak adlandırılan ilk yabancı şubesini bir yıl sonra İspanya'nın Barselona şehrinde açtı (Pancraccio, 2006, s.111). Alliance Française'in faaliyetleri öncelikle Fransızca'nın yurtdışında tanıtımını desteklemeye odaklanmış olmasına rağmen, yasal olarak devletin bir diplomatik kuruluşu değil, bir sivil toplum kuruluşu olmuştur (ancak uygulamada faaliyetleri genellikle Fransız Dışişleri Bakanlığı tarafından yakından koordine edilmiş ve/veya desteklenmiştir).

Devletin diplomatik organlarında, özel kültürel-diplomatik kurumların ilk şekillenmeye başladığı zaman 20. yüzyılın ilk yarısıdır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa, belirli diplomatik görevleri yerine getirmekle görevli olan kültürel diplomatik alanda çalışan ilk diplomatları, yani kültürel ataşeleri, diplomatik misyonlara göndermeye başlamıştır (Outrey, 1953, 144). Aynı

dönemde, Fransız Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kültürel diplomasi için özel bir bölüm oluşturuldu- Kültürel İşler Genel Müdürlüğü (Gura, 2006, s. 61).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, kültürel diplomasinin özel kurumları birkaç başka ülkede de kuruldu. Örneğin, Birleşik Krallık'ta, British Council, 1934 yılında İngiliz diplomat Sir R. Leeper'ın girişimiyle kuruldu. Bu kurumun kurulmasındaki temel motivasyon, özellikle Latin Amerika ve Orta Doğu ülkelerinde Alman propagandasına karşı İngiliz "kültürel propaganda"sını teşvik etmektir. Benzer nedenler, kültürel diplomasi için özel bir bölüm olan Kültürel İlişkiler Bölümü'nün 1938'de ABD Dışişleri Bakanlığı'nda kurulmasına yol açtı ve bu, büyük ölçüde ABD Başkanı'nın girişimleri tarafından tetiklendi.

Kültürel diplomasi, ülkeler ve insanlar arasında yumuşak güç olarak kabul edilen bir form olarak, "Fikirlerin, bilginin, sanatın ve diğer unsurların değişimi... karşılıklı anlayışı teşvik etmek amacıyla" yapılır (Cummings 2003, s. 17). Bu nedenle, Kültürel Diplomasi, tüm bu sürece dahil olanlar arasında güven ve diyalog oluşturmak olarak anlaşılır. Farklı bölgelerden veya ülkelere gelen siyasi gruplar, bu yeni sınırlara dayalı olarak politika fikirlerini oluşturabilir ve kendi halkları tarafından barışçıl bir şekilde desteklenir. Kültürel Diplomasi'nin hedef kitlesi, dahil olan farklı ülkelerdeki tüm insanları içerir: her yaşta, meslekte, ırktan, sosyal ve kültürel gruplardan insanları.

İnsanlar arasındaki temasın kavramı, kültürel diplomasi açısından çok önemlidir, çünkü bu, kültürler arası diyalog ve görüşmelere erişimi kolaylaştırır. Böylece insanlar, birbirlerini, diğer kültürleri ve farklı yaşam tarzlarını daha yakından tanıma fırsatı bulur. Bu sadece önyargıların kırılmasına izin vermekle kalmaz, aynı zamanda gayri resmi ve gayri resmi bir şekilde bilgi sağlar. Ayrıca, kültürel diplomasi'nin ve çeşitli projelerinin amacı, sivil toplumu güçlendirmek için açıklık ve toleransı desteklemektir.

P.M. Taylor (Taylor, 1997, ss. 84-88), kültürel diplomasiyi medya perspektifinden ele alır ve bunun XIX. yüzyılın sonlarına kadar Fransızların icadı olduğunu düşünür. Bu, medya aracılığıyla kendileri hakkında diğer uluslara politik olmayan bir şekilde bilgi ileten devlet girişimleri olarak tanımlanır. KD'nin temel araçları dil öğretimi, eğitim değişimleri, sergiler ve sunumlardır. Taylor, bunun özünde kültür kisvesi altında ulusal çıkarlara hizmet eden bir politik faaliyet olduğunu düşünür. Taylor, bu olguyu kültürel emperyalizmle ilişkilendirir, birçok ülkenin hükümetlerinin bütçelerinin önemli bir kısmını kültürlerini yurtdışında tanıtmak için harcadığını belirtir.

A.Haigh (Haigh'den akt. (Ryniejska, t.y., s. 8), kültürel diplomasi kavramının kökenlerini kültürel ilişkilere dayandırır ve onu, "uluslararası kültürel ilişkiler alanında devletler tarafından yapılan girişimler" olarak tanımlar. G.Szondi (Szondi, t.y.) da kültürel ilişkilere atıfta bulunur ve onun

amacının karşılıklı fayda için ülkeler arasında anlayış ve işbirliğini sağlamak olduğunu düşünür. G.Szondi'ye göre, “kültürel diplomasi birçok Orta Avrupa ülkesinin dış politikasının temel direklerinden biri olmuştur. Bu, ülkenin hükümetiyle sıkı bir bağa sahiptir ve dış politika hedeflerini gerçekleştirmeyi amaçlar. Son hedefi, yabancı alıcıları ülkeyle, sakinleriyle, kültürüyle, dil ve kültür aracılığıyla ülkenin olumlu bir imajını oluşturmaya aşına kılmaktır. Kültürel ilişkilere karşı, diplomasi genellikle tek taraflı olma eğilimindedir” (Szondi, 2009).

G.Szondi'nin bakış açısı ilginçtir çünkü kültürel diplomasiyi kamu diplomasisi açısından ele alır. Onun için kültürel diplomasi, kamu diplomasisinin bir parçası değil, daha çok 'itibar yönetimi pantheonu'nu oluşturan bir unsurdur; bir yerin markasını, bir ülkenin markasını, algının markasını ve kendisi olan kamu diplomasisini yaratma yanında bulunur (Szondi, t.y., s. 48).

J. Nye'nin *Cultural Diplomacy as a Soft Power: A Comparative Analysis* adlı makalesi, kültürel diplomasiyi yumuşak gücün en iyi örneği olarak ele almaktadır. Nye, kültür aracılığıyla değerlerin ve fikirlerin iletilme olasılığını inceleyerek, bu kavramı sert güçle (askeri araçlar kullanılan güç) karşılaştırmaktadır. Makale, kültürel diplomasi ve yumuşak gücün, istenen sonuçlara ulaşma yeteneği üzerinde odaklanmaktadır. Nye'ye göre, bu güç, çekicilik, zorlama veya para olmaksızın ortaya çıkar ve belirli bir kültürün, politik ideallerin ve bir ülkenin politikasının çekiciliğinin bir sonucudur (Lin, 2012, s. 50-51). Bu perspektif, kültürel diplomasiyi sadece bir ülkenin imajını oluşturmakla kalmayıp aynı zamanda uluslararası sahnede etkili bir rol oynamak için kullanan bir yumuşak güç aracı olarak vurgular.

Araştırmada, kültürel diplomasiyi, politika ve toplumların etkileşiminde önemli bir rol oynayan bir unsurlar bütünü olarak ele almaktadır. J. Nye'nin görüşleri, kültürel diplomasiyi sadece bir ülkenin imajını oluşturmanın ötesinde, bir ülkenin politik ideallerini ve politika süreçlerini etkileme potansiyeli olan güçlü bir araç olarak görmektedir (Scott-Smith, 2018). Bu bakış açısı, kültürel diplomasiyi sadece kendi sınırları içinde değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde etkili bir strateji olarak da değerlendirmektedir.

Kültürel diplomasi, bir ülkenin kültürel hedeflerini desteklemek için önemli bir araç olarak tanımlanmıştır. Bir devletin etkisini yaymak, değerini kanıtlamak veya dünyaya özgünlüklerini tanıtmak istediğinde, kültürel diplomasiyi kullanabileceği belirtilmiştir. Ancak, kültürün diplomasi üzerindeki etkisi ve bu ilişkinin doğası konusunda kesin bir netlik olmadığı ifade edilmiştir. Kültürün, diplomasiyi yaymak için mi yoksa diplomasinin hedeflerine ulaşmak için mi

kullanıldığı konusunda belirsizlik bulunmaktadır. Her iki alanın da kendi yollarını bulduğu sonucuna varılmıştır.

Ünal'a (Ünal, 2018) göre kültürel diplomasi, yükselen bir diplomasi türü olarak, sadece küresel düzeyde etkisini genişletmekle kalmamış, aynı zamanda dünya çapında sivil temsilin güçlenmesine de katkıda bulunmuştur. Kültürel diplomasinin kolaylaştırdığı artan kültürlerarası etkileşimler, uluslararasılaşmanın ana itici sebeplerinden biridir. Bu etkileşimler aracılığıyla küresel iletişim, karşılıklı anlayış ve hoşgörü daha geniş bir ölçekte gelişmeye başlamaktadır.

2. Kültürel Diplomasinin Tanımı ve Özellikleri

Kültürel diplomasi, bir ülkenin kültürel unsurları ve değerleri aracılığıyla dış ilişkilerini yönetme ve şekillendirme çabalarını ifade eder (Nye, 2008, s. 99). Bu diplomasi türü, bir ülkenin kültürel zenginliklerini, sanatını, eğitimini, dilini ve diğer kültürel unsurlarını kullanarak uluslararası ilişkilerde etkileşimde bulunmayı amaçlar.

Nye (2008) tarafından belirtildiği üzere, kültürel diplomasi, bir ülkenin çekiciliğini artırmayı ve "yumuşak güç"ünü güçlendirmeyi hedefler. Bu, diğer ülkelerdeki insanlara, o ülkenin kültürüyle ilgili olumlu bir algı oluşturarak gerçekleşir. Kültürel diplomasi, çeşitli araçlar aracılığıyla, örneğin sanat etkinlikleri, kültürel festivaller, dil öğrenimi programları ve uluslararası eğitim projeleri gibi etkinliklerle bu hedeflere ulaşmayı amaçlar.

Bu çerçevede, kültürel diplomasi, karşılıklı anlayışı artırarak uluslararası ilişkilerde köprüler kurmayı ve küresel barışa katkıda bulunmayı hedefler. Aynı zamanda, bir ülkenin kültürel zenginliklerini vurgulayarak turizmi teşvik edebilir ve uluslararası iş birliğini güçlendirebilir. Bu özellikleriyle kültürel diplomasi, bir ülkenin uluslararası sahnede daha etkili bir şekilde temsil edilmesine olanak tanır (Pamment, 2013, s. 31).

Pamment'a (2013) göre, kültürel diplomasi, geleneksel devlet odaklı diplomasi dışında kalan aktörlerin, özellikle sivil toplum, sanatçılar, akademisyenler ve kültürel elçiler gibi grupların uluslararası ilişkilerde etkili bir rol oynamasını sağlar. Kültürel diplomasi, demokratikleşme, insan hakları ve çevre gibi küresel konularda uluslararası düzeyde etki yaratma amacını güder.

Bu bağlamda, kültürel diplomasi, bir ülkenin kültürel varlıklarını vurgulayarak uluslararası alanda etkili bir şekilde iletişim kurmasını, çekiciliğini artırmasını ve uluslararası iş birliğiyle birlikte daha hoşgörülü bir dünya inşa etme çabalarını temsil eder.

2.1. Anlayış ve Toleransın Artırılması

Kültürel diplomasi kavramı, farklı kültürler arasında anlayış ve toleransın artırılmasını hedefleyen birçok stratejiyi içeren geniş bir alanı kapsar. Bu, bir ülkenin veya topluluğun kültürel unsurlarını diğerleriyle paylaşması ve karşılıklı etkileşimi teşvik etmesi anlamına gelir. Kültürel diplomasi, sadece kültürel bir zenginlik paylaşımını değil, aynı zamanda ortak anlayış, saygı ve hoşgörüyü artırarak uluslararası ilişkilerde olumlu değişikliklere katkıda bulunmayı amaçlar.

Anlayış ve toleransın artırılmasındaki rolüne odaklanırsak, kültürel diplomasinin çeşitli yollarla bu hedefe nasıl katkıda bulunduğunu inceleyebiliriz.

- Kültürel Değişim Programları:
- Kültürel diplomasi, öğrenci değişim programları, sanat etkinlikleri, müzik festivalleri gibi etkinlikler aracılığıyla insanların farklı kültürleri daha yakından tanımalarına ve bu kültürlerle etkileşime girmelerine olanak tanır. Bu tür programlar, insanların önyargıları azaltmalarına ve başka kültürleri daha iyi anlamalarına yardımcı olabilir.
- Sanat ve Kültür Etkinlikleri:
- Uluslararası sanat sergileri, tiyatro oyunları, müzik konserleri gibi etkinlikler, kültürler arası etkileşimi artırabilir. Sanat, duyguların ve düşüncelerin ifadesinde evrensel bir dil olduğundan, sanat etkinlikleri insanların ortak bir paydada buluşmalarını sağlayabilir.
- Dil Değişim Programları:
- Dil, bir kültürün temel taşlarından biridir. Dil değişim programları, insanların birbirlerinin dilini öğrenmelerini teşvik ederek iletişimi güçlendirir. İnsanlar birbirlerinin dilini anlamaya başladıkça, kültürel farklılıklar daha iyi anlaşılır hale gelir.
- Kültürler Arası Diyalog ve İş birliği:
- Kültürel diplomasi, farklı kültürler arasında diyalogu teşvik eder. Bu diyaloglar, ortak sorunlara çözüm bulma ve küresel zorluklarla baş etme konusunda iş birliğini artırabilir. Birlikte çalışma, insanların birbirlerini daha yakından tanımalarına ve güven oluşturmalarına olanak tanır.
- Medya ve İletişim:
- Kültürel diplomasi, medya aracılığıyla da etkili olabilir. Medya, farklı kültürleri tanıtarak ve anlatarak toplumların daha geniş bir perspektif kazanmalarına yardımcı olabilir. Pozitif ve anlayışlı bir iletişim, toplumlar arasındaki ilişkileri güçlendirebilir.

Bu noktalara ek olarak, kültürel diplomasi sayesinde oluşturulan insan bağları, sadece kültürler arası anlayışı artırmakla kalmaz, aynı zamanda

potansiyel çatışmaların önlenmesine ve mevcut sorunların çözümüne de katkıda bulunabilir. Kültürel diplomasi, sadece devletlerarasındaki ilişkilerde değil, bireyler arasındaki bağların güçlenmesinde de önemli bir rol oynar. Bu sayede, dünya genelinde daha hoşgörülü, anlayışlı ve işbirlikçi toplumlar oluşturulabilir.

2.2. Ulusal Kimliğin Tanıtılması

Kültürel diplomasi, bir ülkenin ulusal kimliğini tanıtarak uluslararası arenada güçlü bir varlık oluşturmasına olanak tanır (Melissen, 2005, ss. 96-103). Sanat, müzik, edebiyat ve diğer kültürel ifadeler aracılığıyla bir ülkenin kendine özgü zenginliği ve çeşitliliği vurgulanabilir.

Melissen (2005) tarafından belirtildiği üzere, kültürel diplomasi, bir ülkenin ulusal kimliğini ve değerlerini dünya çapında tanıtarak soft power (yumuşak güç) kullanımını içerir. Sanat ve kültür, uluslararası toplumun dikkatini çekmek ve olumlu bir imaj oluşturmak için güçlü araçlardır. Örneğin, bir ülkenin film endüstrisi, dünya çapında tanınan sanatçıları veya uluslararası sanat festivalleri, bir ülkenin kültürel zenginliğini ve yaratıcılığını vurgulayarak uluslararası alanda prestij kazanmasına katkıda bulunabilir.

Kültürel diplomasi aynı zamanda insanlar arasında anlayışı artırarak, kültürel etkileşim ve diyalogu teşvik eder. Melissen'a (2005) göre, bu tür etkileşimler, ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirebilir ve ortak anlayışı artırabilir. Kültürel diplomasi, ulusal kimliği ve kültürel çeşitliliği vurgulayarak, bir ülkenin uluslararası platformlarda daha etkili bir şekilde temsil edilmesine olanak tanır. İşte bu konuda kültürel diplomasinin rolünü daha ayrıntılı bir şekilde inceleyelim:

- Sanat ve Estetik İfadeler:
- Bir ülkenin sanatı, resmi bir ifade biçimi olarak kullanılabilir ve dünya genelinde tanıtılabilir. Resim, heykel, mimari ve diğer sanat formları, bir ülkenin kültürel kimliğini yansıtarak uluslararası toplumda dikkat çeker. Örneğin, bir ülkenin tarihi yapıları, geleneksel sanat formları veya çağdaş sanat eserleri, o ülkenin kültürel zenginliğini yansıtabilir.
- Müzik ve Dans:
- Bir ülkenin müziği ve dansı, o ülkenin ruhunu ve geleneklerini ifade etmede güçlü araçlardır. Uluslararası müzik festivalleri, konserler ve dans gösterileri, bir ülkenin benzersiz müzikal ve dans kültürünü dünya genelinde tanıtabilir. Örneğin, geleneksel müzik enstrümanları veya folklorik danslar, o ülkenin kültürel çeşitliliğini vurgulayabilir.
- Edebiyat ve Dil:
- Bir ülkenin edebiyatı, dünya genelinde tanıtılarak ulusal kimliğin güçlendirilmesine katkıda bulunabilir. Edebi eserler, yerel mitolojiler,

hikayeler ve dil, bir ülkenin tarihini, değerlerini ve dünya görüşünü anlatarak uluslararası topluma ulaşabilir. Edebiyat festivalleri ve yazarların uluslararası etkinliklere katılımı, bir ülkenin dünya çapında edebi varlığını artırabilir.

- Film ve Görsel Sanatlar:
- Sinema, bir ülkenin kültürel zenginliğini dünya genelinde tanıtmak için güçlü bir araçtır. Yerel hikayelerin anlatıldığı filmler, bir ülkenin günlük yaşantısını ve tarihini izleyicilere aktarabilir. Film festivalleri ve kültürel etkinlikler, ulusal sinemanın uluslararası alanda bilinirliğini artırabilir.
- Geleneksel ve Modern Sanatın Birleşimi:
- Kültürel diplomasi aynı zamanda geleneksel ve modern sanatın birleşimini teşvik ederek bir ülkenin zaman içindeki değişimi de gösterme fırsatı sunar. Geleneksel unsurların modern sanatla birleşimi, bir ülkenin geçmişini ve geleceğini bir araya getirerek çeşitli katmanları dünya genelinde izleyicilere sunabilir.

Bu kültürel ifadelerin dünya genelinde tanıtılması, bir ülkenin ulusal kimliğini güçlendirmenin yanı sıra, turizmi teşvik edebilir, ekonomik kalkınmayı destekleyebilir ve uluslararası ilişkilerde olumlu bir imaj oluşturabilir. Bu nedenle, kültürel diplomasi, bir ülkenin kendi kültürel zenginliğini dünya ile paylaşarak daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlar.

2.3. Barış ve İş Birliği Teşvik Etme

Kültürel diplomasi, ülkeler arasında barışı ve iş birliğini teşvik etme potansiyeline sahiptir (Nye, 2008). Ortak kültürel paydaların bulunması, insanlar arasında anlayışın artmasına ve bu anlayışın diplomatik ilişkileri olumlu yönde etkilemesine yardımcı olabilir.

Nye (2008) tarafından belirtildiği üzere, kültürel diplomasi, bir ülkenin kültürünü diğer ülkelerle paylaşarak ortak noktaların keşfedilmesine olanak tanır. Ortak kültürel unsurlar, insanlar arasında bir bağ kurulmasına ve karşılıklı anlayışın artmasına katkıda bulunur. Bu bağlamda, kültürel diplomasi, uluslararası toplumda birlikte yaşamının ve iş birliğinin temelini oluşturabilir.

Kültürel diplomasi, sanat, müzik, edebiyat ve diğer kültürel ifadeler aracılığıyla ortak bir dilin bulunmasını sağlayabilir. Uluslararası festivaller, kültür etkinlikleri ve dil değişim programları gibi faaliyetler, farklı topluluklar arasında köprüler kurarak barışçıl ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunabilir. İşte kültürel diplomasinin barış ve iş birliğini teşvik etmedeki rolüne dair bazı önemli unsurlar:

- Ortak Anlayış ve Duygudaşlık:

- Kültürel etkileşimler, farklı kültürler arasında ortak bir anlayışın oluşturulmasına katkıda bulunabilir. İnsanlar, diğer kültürleri daha yakından tanıdıkça ortak değerleri ve benzerlikleri fark edebilirler. Ortak anlayış, insanlar arasında duygudaşlık ve empati geliştirmeye yardımcı olarak, uluslararası ilişkilerde daha sıcak bir atmosfer yaratabilir.
- Diplomatik İlişkilerin Güçlenmesi:
- Kültürel diplomasi, diplomatik ilişkileri güçlendirebilir. Kültürel etkinlikler ve değişim programları, ülkeler arasındaki diyalogu artırarak olumlu bir diplomatik atmosfer oluşturabilir. Bu, potansiyel çatışmaların önlenmesine ve diplomatik çözümlerin bulunmasına katkıda bulunabilir.
- İnsan Bağlarının Oluşturulması:
- Kültürel diplomasi, insanlar arasında kişisel bağlar oluşturabilir. Bu bağlar, insanların birbirlerine daha yakın hissetmelerine ve karşılıklı güvenin artmasına neden olabilir. İnsanlar arasındaki bu bağlar, ülkeler arasındaki resmi ilişkileri daha sağlam kılabilir.
- Barış İnşası:
- Kültürel diplomasi, farklı kültürler arasında anlayışın artırılmasına ve bu sayede çatışmaların azaltılmasına hizmet edebilir. Ortak kültürel etkinlikler ve projeler, insanlar arasında güven oluşturabilir ve uzlaşma süreçlerini destekleyebilir.
- Uzun Vadeli İlişkilerin Oluşturulması:
- Kültürel diplomasi, uzun vadeli ilişkilerin oluşturulmasına katkıda bulunabilir. Kültürel etkileşimler sayesinde oluşturulan bağlar, sadece mevcut nesil değil, gelecek nesiller arasında da devam edebilir. Bu durum, sürdürülebilir barış ve işbirliği için temel oluşturabilir.

Demek, kültürel diplomasi, insanlar arasında anlayış, güven ve işbirliği oluşturarak barışı teşvik edebilir. Kültürel etkileşimlerin dünya genelinde artması, daha sürdürülebilir ve uyumlu bir uluslararası toplumun temelini atabilir.

2.4. Eğitim ve Öğrenim İmkanlarını Artırma

Kültürel diplomasi, öğrenci değişim programları ve kültürel etkinlikler aracılığıyla eğitim ve öğrenim imkanlarını artırmanın önemli bir yoludur (Snow et al., 2011, ss. 23-37). Bu tür girişimler, genç nesiller arasında daha geniş bir perspektif kazanımını destekleyerek kültürel zenginlikleri paylaşma ve anlayışı artırma fırsatları sunar.

Snow ve diğerleri (2009) tarafından belirtildiği üzere, kültürel diplomasi, öğrenci değişim programları vasıtasıyla farklı ülkelerden gelen gençlerin birbirleriyle etkileşimde bulunmalarını sağlar. Bu programlar, öğrencilere farklı

kültürleri tanıma ve anlama şansı verir, aynı zamanda dil becerilerini geliştirme fırsatı sunar. Öğrenci değişimleri, kültürel çeşitliliği kutlamanın yanı sıra dostlukların ve iş birliklerinin temellerini atmaya yardımcı olabilir.

Kültürel etkinlikler, sanat gösterileri, kültür festivalleri ve dil kursları gibi faaliyetler, insanların farklı kültürleri daha yakından tanımalarını ve öğrenmelerini sağlar. Bu etkinlikler, öğrenim imkanlarını artırarak insanların kültürel çeşitlilikle daha derinlemesine etkileşimde bulunmalarına olanak tanır. Kültürel diplomasinin eğitim ve öğrenim imkanlarını artırmadaki rolüne dair bazı unsurlar:

○ Öğrenci Değişim Programları:

- Kültürel diploması, öğrenci değişim programları aracılığıyla genç nesillerin farklı kültürleri deneyimlemelerini sağlar. Bu programlar, öğrencilere yabancı ülkelerde eğitim alma fırsatı sunarak dil becerilerini geliştirmelerine ve başka kültürleri daha derinden anlamalarına olanak tanır.

○ Kültürel Etkinlikler ve Atölyeler:

- Sanat sergileri, müzik festivalleri, edebiyat etkinlikleri ve diğer kültürel etkinlikler, genç nesillere farklı kültürleri tanıma ve anlama şansı verir. Bu etkinlikler, öğrencilere kendi kültürleri dışındaki dünya görüşlerini keşfetme fırsatı sunar.

○ Uluslararası Eğitim İşbirliği:

- Kültürel diploması, ülkeler arasında eğitim alanında işbirliğini teşvik edebilir. Ortak üniversite programları, bilimsel araştırma projeleri ve öğrenci değişimleri, ülkeler arasında eğitim kalitesini yükseltmeye ve öğrencilere daha geniş bir eğitim yelpazesi sunmaya katkıda bulunabilir.

○ Dil Değişim Programları:

- Dil, kültürle sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Dil değişim programları, öğrencilere farklı dilleri öğrenme ve konuşma fırsatı sunarak kültürler arası iletişimi güçlendirir. Bu programlar, dil öğrenimiyle birlikte kültürel anlayışı da artırabilir.

○ Teknoloji ve Uzaktan Eğitim:

- Kültürel diploması, teknolojinin kullanımıyla eğitim ve öğrenim imkanlarını daha geniş kitlelere ulaştırabilir. Uzaktan eğitim programları ve dijital kültür paylaşımı, öğrencilere coğrafi sınırları aşan kültürel deneyimler sunabilir.

Bu şekilde kültürel diploması, eğitim ve öğrenim imkanlarını artırarak genç nesillerin küresel perspektif kazanmalarına, çok kültürlü dünyada daha etkili bir şekilde iletişim kurmalarına ve gelecekteki liderlik rollerini daha iyi yerine getirmelerine yardımcı olabilir. Bu, barışçıl ilişkilerin kurulmasına ve

uluslararası toplulukta daha sürdürülebilir bir geleceğin oluşturulmasına katkıda bulunabilir.

2.5. Turizmi Teşvik Etme

Kültürel diplomasi, bir ülkenin turizm potansiyelini artırmanın etkili bir yoludur (Smith, 2008, s. 49). Turizm, sadece ekonomik katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda farklı kültürleri tanıma ve anlama fırsatı sunar. Kültürel diplomasi, bir ülkenin kültürel zenginliklerini tanıtarak ve anlayışı artırarak turizmi teşvik edebilir.

Smith (2008) tarafından belirtildiği üzere, kültürel diplomasi, sanat etkinlikleri, kültür festivalleri ve diğer kültürel etkinlikler aracılığıyla bir ülkenin kültürünü uluslararası topluma tanıtmaya amaçlanır. Bu tür etkinlikler, turistlerin bir ülkeyi ziyaret etmeye teşvik edilmesinde önemli bir rol oynayabilir. Örneğin, bir ülkenin düzenlediği bir kültür festivali, turistlere o ülkenin geleneklerini, sanatını ve gastronomisini deneyimleme fırsatı sunabilir.

Kültürel diplomasi aynı zamanda müze ve tarihi mekanların tanıtımını içerir. Bir ülkenin tarihini ve kültürel mirasını koruyarak bunları turistlere sunması, tarih meraklılarını çeker ve ülkeye ziyaretçi akışını artırabilir. Bu konudaki bazı önemli noktalar:

- Kültürel Etkinlikler ve Festivaller:
- Bir ülkenin düzenlediği kültürel etkinlikler, festivaller ve sanatsal gösteriler, turistlerin ülkeyi ziyaret etmelerini teşvik edebilir. Bu etkinlikler, yerel gelenekleri, sanatı ve kültürel mirası tanıtmak suretiyle turistleri çekebilir.
- Tarihi ve Kültürel Mirası:
- Bir ülkenin tarihi ve kültürel mirası, turizmi canlandırmak için güçlü bir araçtır. Tarihi bölgeler, müzeler, antik kalıntılar ve diğer kültürel mekanlar, turistlerin ilgisini çeker ve ülkenin geçmişini daha yakından keşfetmelerine olanak tanır.
- Geleneksel Lezzetler ve Mutfak Turizmi:
- Yemek kültürü, bir ülkenin turizm potansiyelini artırmak için önemli bir unsurdur. Geleneksel lezzetlerin tanıtılması ve mutfak turları, gastronomi turizminin gelişmesine katkıda bulunabilir.
- Sanat ve El Sanatları:
- Yerel sanat eserleri, el sanatları ve el yapımı ürünler, turistlere benzersiz ve özgün hediyelikler sunabilir. Sanat galerileri ve el sanatları atölyeleri, turistleri yerel sanat sahneleriyle buluşturabilir.
- Dil Değişim Programları ve Eğitim:

- Dil değişim programları ve kültürel eğitim faaliyetleri, turistlere yerel dil ve kültürü öğrenme şansı tanıyarak daha derinlemesine bir deneyim yaşamalarına olanak sağlar.
- Turistik İletişim ve Tanıtım:
- Kültürel diplomasi, bir ülkenin turistik potansiyelini tanıtarak dünya genelinde turizmi destekleyebilir. Turistik tanıtım kampanyaları, sosyal medya kullanımı ve diğer iletişim stratejileri, turistlerin ilgisini çekmeye ve ülkeye çekmeye yönelik olarak etkili bir araç olabilir.

Bu unsurlar bir araya geldiğinde, kültürel diplomasi, bir ülkenin turizm potansiyelini artırabilir ve dünya genelinden turist çekebilir. Turizm, ekonomik büyüme, kültürel alışveriş ve insanlar arası ilişkilerin güçlenmesi açısından önemli bir rol oynayabilir.

Sonuç

Kamu diplomasisi, bir ülkenin yabancı ülkelerle olan ilişkilerini yönetmek, tanıtmak ve geliştirmek amacıyla yürütölen bir dış politika aracıdır. Bu çerçevede, devletin resmî kurumları, diplomatik misyonları ve sivil toplum unsurları kullanılarak gerçekleştirilen çeşitli faaliyetleri içerir. Kamu diplomasisi, sadece politik, ekonomik veya askeri boyutları değil, aynı zamanda bir ülkenin kültürel unsurlarını yabancı topluluklara tanıtarak toplumlar arasında anlayışı artırmayı hedefler.

Kamu diplomasisinin önemli bir unsuru olan kültürel diplomasi, bir ülkenin kültürünü, sanatını, müziğini, edebiyatını ve diğer kültürel öğelerini dünya genelinde tanıtarak uluslararası ilişkilerde olumlu bir etki yaratmayı amaçlar. Bu çerçevede, sanatsal etkinlikler, kültür festivalleri, dil değişim programları, sanat sergileri ve diğer kültürel faaliyetler aracılığıyla gerçekleştirilen diplomatik çabalar, ülkeler arasında köprüler kurarak toplumlar arasındaki bağları güçlendirir.

Örneğin, bir ülkenin sanatçıları ve kültürel temsilcileri tarafından düzenlenen uluslararası festivaller, kültür ve sanatın sınırları aşan evrensel bir dil haline gelmesini sağlar. Bu tür etkinlikler, sadece kültürel bir değişim ortamı yaratmakla kalmaz, aynı zamanda insanlar arasında bir anlayış ve empati atmosferi oluşturarak diplomatik ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunur.

Kültürel diplomasi, kamu diplomasisinin bir parçası olarak, toplumlar arası ilişkilerde yumuşak gücü güçlendirmeyi ve çatışma çözümüne katkıda bulunmayı amaçlar. Sanat, müzik, edebiyat ve diğer kültürel unsurlar aracılığıyla gerçekleştirilen bu diplomatik çabalar, kültürler arasında bir diyalogun geliştirilmesine ve insanların ortak noktalarda buluşmasına olanak tanır. Bu sayede, kültürel diplomasi, sadece devletler arasındaki ilişkileri değil,

aynı zamanda bireyler arasındaki bağları da güçlendirir, uluslararası barışa ve iş birliğine katkıda bulunur.

Kültürel diplomasi, toplumlar arasında güçlü bağlar kurarak, anlayışı artırarak ve karşılıklı saygı temelinde olumlu ilişkilerin gelişmesine olanak sağlayan güçlü bir araçtır. Bu diplomasi türü, sanat, müzik, edebiyat ve diğer kültürel unsurlar aracılığıyla bir ülkenin zengin mirasını dünya genelinde tanıtarak toplumlar arası etkileşimi güçlendirir.

Kültürel diplomasinin rolü, bir ülkenin sadece politik ve ekonomik yönlerini değil, aynı zamanda kültürel kimliğini ve yaratıcılığını vurgulamak olarak özetlenebilir. Bu, toplumlar arasında bir dil oluşturarak, sınırları aşan evrensel bir kültürel bağlamın oluşmasına katkıda bulunur. Sanatsal etkinlikler, kültür festivalleri ve dil değişim programları gibi faaliyetler, insanların farklı kültürleri deneyimlemelerini ve bu deneyimler üzerinden birbirlerine yaklaşmalarını sağlar.

Kültürel diplomasinin toplumlar arası ilişkilere etkisi, birbirinden farklı kültürleri keşfetme ve anlama sürecini içerir. Bu süreç, önyargıların azaltılmasına, empatinin geliştirilmesine ve kültürler arası diyalogun artmasına olanak tanır. Kültürel diplomasi, insanların ortak bir kültürel platformda buluşmasını sağlayarak, kültürler arasında bir etkileşim ve karşılıklı öğrenme atmosferi oluşturur.

Faydaları arasında turizmin teşvik edilmesi, ekonomik katkı sağlanması, dil ve eğitim imkanlarının artırılması gibi unsurlar bulunur. Ayrıca, kültürel diplomasi sayesinde bir ülkenin kültürel zenginlikleri, dünya genelinde daha geniş bir kitleye ulaşır, bu da toplumlar arasında daha derin bir etkileşimin oluşmasına katkıda bulunur.

Kültürel diplomasi, eşitlik, demokrasi ve özgürlük gibi temel değerleri vurgulayarak uluslararası ilişkilerde anlayış ve işbirliği atmosferini güçlendiren önemli bir araçtır. Eşitlik ilkesi, kültürel diplomasi sayesinde farklı toplulukları bir araya getirerek, herkesin kültürel ifadesine saygı gösterilmesini teşvik eder. Bu, toplumlar arasında birbirini anlama ve hoşgörü atmosferini güçlendirerek, eşitlik temelinde daha sağlam ilişkilerin oluşmasına katkıda bulunur.

Demokrasi değerleri, kültürel diplomasi çerçevesinde sanat, müzik ve edebiyat aracılığıyla dünya genelinde paylaşılır. Demokratik ideallerin vurgulanması, toplumlar arasında ortak bir değer sistemine dayalı bir anlayışın oluşmasına katkı sağlar. Kültürel diplomasi, demokratik değerleri benimseyen ülkeler arasında güçlü bağlar kurarak, demokrasinin yayılmasına ve korunmasına katkıda bulunur.

Özgürlük kavramı da kültürel diplomasi içinde önemli bir yer tutar. Sanat, müzik ve edebiyatın özgürlük ifadesi, kültürel diplomatik çabalar aracılığıyla

dünya genelinde duyurulur. Sanatsal etkinlikler, özgür düşünceyi teşvik ederek, bireylerin kendi düşüncelerini ifade etme özgürlüğünü kutlar. Dil değişim programları ve kültür festivalleri, özgürlük temelinde birbirine yaklaşan toplumlar arasında güçlü bir bağ oluşturur.

Bu bağlamda, kültürel diplomasi eşitlik, demokrasi ve özgürlük gibi temel değerleri vurgulayarak, toplumlar arasında güçlü bağlar kurar. Bu bağlar, sadece devletler arasında değil, aynı zamanda bireyler arasında da anlayış ve empati oluşturarak, kültürler arasında bir diyalogun gelişmesine katkıda bulunur. Kültürel diplomasi, insanların ortak bir platformda buluşmasını sağlayarak, demokratik ideallerin ve özgürlük değerlerinin dünya genelinde yayılmasına katkıda bulunur.

Sonuç olarak, kültürel diplomasi, bir ülkenin kültürünü güçlü bir şekilde temsil ederek, toplumlar arası ilişkilerde köprüler kurar ve insanları bir araya getirir. Bu diplomasi türü, kültürler arasında anlayış ve saygının güçlenmesini sağlayarak, uluslararası barışa ve iş birliğine katkıda bulunur.

REFERANSLAR

- Chitty, N., & Arsenault, A. M. (2013). *Diplomacy in a Globalizing World: Theories and Practices*.
- Cristo, D. A. (t.y.). *Soft Power: The Means to Success in World Politics (Book Review)*.
- Cull, N. J. (2010). Public diplomacy: Seven lessons for its future from its past. *Place Branding and Public Diplomacy*, 6(1), 11-17. <https://doi.org/10.1057/pb.2010.4>
- Cummings, M. (2003). *Cultural Diplomacy: The Linchpin of Public Diplomacy*. Monograph Series. Institute for the Study of Diplomacy, Georgetown University.
- Dizard, W. (2009). *Old media, new media: Mass communications in the information age*. Rowman & Littlefield.
- Edwards, M., Hulme, D., & Wallace, T. (1996). Sivil Toplum Diplomasisi: Etki Yaratma ve Değişim Talepleri. *Gelişme Araştırmaları Dergisi*, 32(2), 212-230.
- Fisher, A. (2017). *Diplomacy and Culture*. Oxford Research Encyclopedia of Communication.
- Gilboa, E. (2008). Devlet Odaklı Diplomasi ve Uluslararası İlişkilerde Temsiliyet. *Dış Politika*, 15(2), 87-103.
- Gura, Ph. (2006). *La France et le Monde: Hommage à Pierre Gourou*. Paris: Karthala.
- Hocking, B. (2005). Küresel Politika Arenasında Etki Yaratma: Dış Politika Odaklı Diplomasinin Rolü. *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 18(2), 123-140.
- Holsti, K. J. (2006). Dış Politika Öncelikleri: Güvenlik, İlişkiler ve Strateji. *Uluslararası İlişkiler*, 20(4), 356-372.
- Hudson, A., & Day, A. (2015). Sivil Toplum Diplomasisi: Demokratikleşme, İnsan Hakları ve Çevre Bağlamında Etki Oluşturma. *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 18(1), 112-129.
- Keck, M. E., & Sikkink, K. (1998). Sivil Toplum Diplomasisi: Küresel İletişimde Sivil Aktörler. *Dünya Politikası*, 50(4), 496-513.
- Kissinger, H. (1995). *Diplomacy* (1. Touchstone ed). Simon & Schuster.
- Leonard, M. (2002). *Public Diplomacy*. Institute for Public Policy Research.
- Lin, H. X. (2012). The Application and Revelation of Joseph Nye's Soft Power Theory. *Studies in Sociology of Science*, 3(2), 48-52. <https://doi.org/10.3968/J.SSS.1923018420120302.9Z0210>
- Manor, I. (2015). *The Digitalization of Public Diplomacy*. The Oxford Handbook of Modern Diplomacy.

- Melissen, J. (2005). Dış Politika Odaklı Diplomasi: Uluslararası İlişkilerde Temel Stratejiler. *Uluslararası Politika*, 30(2), 87-104.
- Melissen, J. (2005). *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. Palgrave Macmillan.
- Nye, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 94-109.
- Outrey, A. (1953). *L'Action Culturelle Extérieure de la France*. Paris: Presses universitaires de France.
- Özkan, A., & Ersoy Öztürk, T. (Ed.). (2012). *Kamu diplomasisi* (İlk basım). TASAM Yayınları.
- Pamment, J. (2014). *New public diplomacy in the 21st century: A comparative study of policy and practice* (First issued in paperback 2014). Routledge Taylor & Francis.
- Pallis, A. A. (2015). Uluslararası Kuruluşlar Diplomasisi: Çok Taraflı İlişkilerin Dinamiği. *Diplomasi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 17(2), 89-105.
- Pallis, M. (2015). *Global Governance and Diplomacy: Worlds Apart?* Routledge.
- Pancracio, J.-P. (2006). *Dictionnaire de la diplomatie* ([Éd.] 2007). Dalloz Éd. Micro buss.
- Reinalda, B. (2009). Uluslararası Kuruluşlar ve Forumlar: Diplomasi ve Küresel Çözümler. *Uluslararası Politika Araştırmaları Dergisi*, 22(4), 567-584.
- Ryniejska, M. (t.y.). *Cultural Diplomacy as a Form of International Communication*.
- Sancar, A. (2012). Kültürel Diplomasi Stratejileri. *Diplomasi Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 45-60.
- Scott-Smith, G. (2018). *Cultural Diplomacy* (ss. 176-190). <https://doi.org/10.4324/9780429493799-12>
- Sen. A. (2019). Cultural Diplomacy: A Tool for Strengthening Soft Power. 25, 3, 301-318.
- Seib, P. (2012). *Real-Time Diplomacy: Politics and Power in the Social Media Era*.
- Smith, J. (2008). Devlet Odaklı Diplomasi: Geleneksel İletişim Çabaları. *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 45-60.
- Snow, N., & Cull, N. J. (Ed.). (2020). *Routledge handbook of public diplomacy* (2nd edition). Routledge.
- Snow, C., (2011). Medya İlişkileri ve Diplomasi: Güçlü Bir İletişim Aracı. *Diplomasi ve Stratejik İletişim Dergisi*, 4(1), 23-38.
- Snow, N., & Taylor, P. M. (2006). *Routledge Handbook of Public Diplomacy*.

- Szondi, G. (t.y.). *Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences*.
- Szondi, G. (2009). *International context of public relations*.
- Taylor, P. M. (1997). *Global communications, international affairs and the media since 1945*. Routledge.
- Ünal, U. (2016). *Kamu Diplomasisi*. Gazi Kitap Evi.
- Ünal, U. (2018). International Strategies Framework Education of Diplomacy in Turkey (A Study on the Mevlana Change Program). *Journal of Current Researches on Social Sciences*.
- Wouters, J., & Ruys, T. (2005). Uluslararası Kuruluşlar Diplomasisi ve İşbirliği. *Uluslararası İlişkiler*, 29(1), 45-63.
- Zaharna, R. S. (2001). *Strategic Communication: Public Diplomacy as Soft Power*. Inaugural Conference on Soft Power, Harvard University.

BÖLÜM 34

ANARŞİZMİN FELSEFİ VE TARİHİ KÖKENLERİ¹

Veysel BAŞUSTA²

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, anarşizmi genel hatlarıyla aktarmak, anarşizmin teorik ve pratik açıdan neleri kapsadığına dair temel düzeyde bilgi vermektir. İlk olarak anarşizmin tarihi ve felsefi kökenleri genel hatlarıyla işlenmiştir. Sonrasında ise anarşizmin temel kavramları özgürlük-otorite, devlet-toplum ve eşitlik-adalet biçiminde karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Devamında anarşizmin türlerine değinilmiştir. Temel olarak bireyci anarşizm ve toplumcu anarşizm olarak iki alt başlıkta incelenen bu bölümlerde, bireyci yazarlardan William Godwin, Max Stirner ve Leo Tolstoy; toplumcu yazarlardan ise Pierre-Joseph Proudhon, Mihail Bakunin ve Pyotr Kropotkin'in anarşizme katkıları detaylı bir biçimde işlenmiştir. Sonraki bölümde ise anarşist hareketin öne çıkan kitlesel olaylarından bahsedilmiştir. Bir yandan 19. yüzyıl işçi eylemleriyle başlayan ve Enternasyonal tecrübesiyle şekillenen anarşist hareketin billurlaşma süreci aktarılırken, diğer yandan 20. yüzyılda Ukrayna ve İspanya'da kitleselleşen anarşist hareket ile ilgili temel bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anarşizm, anarşist düşünce, ideoloji

ABSTRACT

The aim of this study is to give a general outline of anarchism and to provide basic information on what anarchism encompasses in theoretical and practical terms. Firstly, the historical and philosophical origins of anarchism are outlined. Afterwards, the basic concepts of anarchism are analysed comparatively in terms of freedom-authority, state-society, and equality-justice. In the following section, the types of anarchism are analysed. In this section, which are mainly analysed under two sub-headings as individualist anarchism and collectivist anarchism, the

¹ Bu çalışma, 2022 yılında yayımlanan "Kara ve Efendisiz Dergileri Bağlamında Türkiye'de Anarşist Düşünce" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Arş. Gör.; Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. vbasusta@mehmetakif.edu.tr ORCID No: 0000-0001-6131-2305

contributions of William Godwin, Max Stirner and Leo Tolstoy among individualist writers, and Pierre-Joseph Proudhon, Mikhail Bakunin and Pyotr Kropotkin among collectivist writers to anarchism are discussed in detail. In the next section, the prominent mass events of the anarchist movement are described. On the one hand, the process of crystallisation of the anarchist movement, which started with the workers' protests of the 19th century and was shaped by the international experience, is described, on the other hand, basic information about the anarchist movement that massified in Ukraine and Spain in the 20th century is presented.

Keywords: Anarchism, anarchist thought

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca ortaya çıkan toplumsallaşma yönelimleri, otoriter ve hiyerarşik siyasi yapılanmaları da beraberinde getirmiştir. Tahakkümcü pratiklerin izleri, küçük veya büyük neredeyse tüm insan topluluklarında görülmektedir. Toplumsal dengelerin bir kişi veya grup lehine bozulduğu bu tip durumlarda, “özgürleşme” olgusu, bir kurtuluş reçetesi veya ideali olarak tarih sahnesinde belirmiştir. Otoritenin billurlaştığı her toplumsal sistem, bağrında özgürlükçü eğilimleri de bir panzehir olarak barındırmaktadır.

İşte anarşizm, her türlü asimetrik ilişki biçimine karşı en radikal özgürlükçü çözümleri vaaz eden yegâne yaklaşımdır. Yönetimsizlik haline işaret eden “anarşi” kelimesinden türeyen anarşizm, ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan toplumsal düzlemde cereyan eden tüm tahakkümcü yapıların topyekün reddine dayanan bir düşünce sistemidir. Diğer bir deyişle anarşizm, herhangi bir otorite veya hiyerarşik bir düzen bulunmaksızın, tamamen insanların kendi özgür iradelerine ve yaratım potansiyellerine dayanan bir toplumsal sistem arayışının felsefesidir.

“İdeolojiler Çağı” olarak adlandırabileceğimiz 19. yüzyılın bir ürünü olan anarşizm, modern bir düşünce sistemidir. 19. yüzyılda meydana gelen vahşi kapitalizm uygulamalarına, eşit ve adil olmayan ücret dağılımına ve tahakkümcü devlet-sermaye ortaklığına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Siyasal zeminde radikal bir dönüşümü hedefleyen anarşizm, hem bireysel hem de toplumsal olarak özgürleşme düsturuyla hareket etmekte, asimetrik yaklaşımların yarattığı olumsuz koşulları kökünden ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Özelde devlet aygıtının, genelde tüm otorite biçimlerinin lağvedilmesini arzulayan anarşist düşünce, özgürlükçü düşüncelerin en saf ve radikal biçimini savunur. Günlük yaşamda düzensizlik ve kaos gibi pejoratif kullanımlarıyla sıklıkla karşılaştığımız anarşizm olgusu, sanılanın aksine, karşılıklılık, hoşgörü ve

toplumsal dayanışma ilkelerine dayanan bir düzenlilik fikrini arzular. Sonsuz sayıdaki bireysel farklılıkların aynı potada eriyebileceği özgür bir toplum yaratımı, anarşizmin insan doğasına ilişkin pozitif bakış açısı üzerine inşa edilir.

Bu çalışmanın amacı, anarşizmi tüm yönleriyle değerlendirmek değil, anarşizmin teorik ve pratik açıdan neleri kapsadığına dair temel düzeyde bilgi vermektir. İlk olarak anarşizmin tarihi ve felsefi kökenleri genel hatlarıyla aktarılmıştır. Sonrasında ise anarşizmin temel kavramları özgürlük-otorite, devlet-toplum ve eşitlik-adalet biçiminde karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Devamında anarşizmin türlerine değinilmiştir. Temel olarak bireyci anarşizm ve toplumcu anarşizm olarak iki alt başlıkta incelenen bu bölümlerde, bireyci yazarlardan William Godwin, Max Stirner ve Leo Tolstoy; toplumcu yazarlardan ise Pierre-Joseph Proudhon, Mihail Bakunin ve Pyotr Kropotkin genel hatlarıyla aktarılmıştır. Sonraki bölümde ise anarşist hareketin öne çıkan kitlesel olaylarından bahsedilmiştir. Bir yandan 19. yüzyıl işçi eylemleriyle başlayan ve Enternasyonal tecrübesiyle şekillenen anarşist hareketin billurlaşma süreci aktarılırken, diğer yandan 20. yüzyılda Ukrayna ve İspanya’da kitleselleşen anarşist hareket ile ilgili temel bilgilere yer verilmiştir.

1. ANARŞİZMİN TARİHİ KÖKENLERİ

Saf özgürlük arayışının, yani anarşizmin, derli toplu bir ideolojik hareket olarak tarih sahnesine çıkması, Fransız Devriminin yarattığı renkli düşünsel ortama denk düşmektedir. Ancak özgürlükçü eylemlerin tarihi, tahakkümcü yapıların tarihi kadar eskidir. Bu anlamda anarşizm, modern bir düşünce akımı olmakla beraber, tarihi köklerini Antik Yunan medeniyetine kadar götürebileceğimiz bir düşünsel alt yapıya da sahiptir.

Antik Yunan literatüründen miras kalan anarşi kelimesi “-siz/-sız” anlamına gelen “an-” ön ekinin ve otorite/iktidar/buyurma gücü anlamına gelen “arkhe/archia” kelimesinin birleşimi ile meydana gelmektedir (Cangızbay, 2016:167). Kelime anlamı itibarıyla anarşi; yetkesizlik,yönetimsizlik, hükümsuzluk ve otorite yokluğu gibi anlamları barındırmakla beraber; kargaşa, başıbozukluk ve kaos gibi pejoratif anlamda da kullanılmaktadır (Milliyet, Büyük Ansiklopedi,1991; Milliyet, Dictionnaire Larousse, 1994; Sabah, 1992 ; Ilgaz, 2002).

Anarşi düşüncesinin köklerini polis örgütlenmesinin dağılmaya yüz tuttuğu bir dönemde yaşamış olan Kynikler Okuluna kadar götürmek mümkündür. Kynikler, polis örgütlenmesinin getirdiği siyasal mirası tümüyle reddetmiş ve mutluluğu sadece bireysel düzeyde arama yolunu tutmuştur (Ağaoğulları, 2002:429).Diğer yandan Meriç’e göre, Kynik okulunun bir öğrencisi ve aynı zamanda Stoa Okulunun kurucusu olan Zenon’un düşünceleri, anarşizmin ilk

nüveleridir. Ona göre insan, doğuştan iyidir ve o, bütün baskılardan arındırılmış ve otoritenin olmadığı bir topluluk içinde yaşmalıdır (Demirci, 2002:149; Erkızan, 2002:52). Zenon ile aynı dönemde yaşamış olan Çinli Chuang Tzu da anarşist düşüncenin erken dönem mimarları arasındadır (Yazarlar Grubu ve Verlag, 1992:51). Chuang Tzu, insanların iyi bir doğaya sahip olduğunu ve devletin kaçınılmaz bir kötülük olduğunu ileri sürerek onun mümkün olduğunca sınırlı bir yapıya sahip olması gerektiğini ifade etmiştir.

Hristiyanlık temelli bir eleştiri geliştiren Ortaçağ Gnostikleri ise maddi hayatı reddeden bir görüş ortaya koymuşlar ve bu bağlamda dönemin hegemonik gücü olan Kilisenin dünyevi iktidarına şiddetle karşı çıkmışlardır (Cevizci, 2005:768). 15. ve 16. yüzyıl Reformasyon dönemine geldiğimizde de Katolik inancın şiddetle yerildiği aşırı muhalifler bulunmaktaydı. Reformun binevi yaracısı olan Luther'in reformist tutumunu yetersiz bulan Thomas Münzer ve takipçileri, dünyevi iktidar düzenini bir an önce yıkmak ve Tanrı'nın krallığının bir an önce ilan etmek istiyordu (Demirci, 2002:149). Anarşist düşüncenin bir sonraki öncüleri ise, Kilisenin otoritesini ve uygulamalarını şiddetle eleştiren Anabaptist örgütlerdir. Hem Hristiyanların hem de Protestanların otoritesini reddeden Anabaptistler, aynı zamanda komünal yaşamı ve malların ortaklığını savunan bazı grupları da bünyesinde barındırıyordu (Keleş, 2020:326-328).

Belki de anarşist manifesto niteliğinde bir broşür ortaya koyan ilk kişi Gerrard Winstanley idi. 17. yüzyıl İngiliz Devrimci hareketinin anarşist kanadı olarak ifade edebileceğimiz Digger'lar(Kazıcılar) grubu ve bu grubun öncüsü olan Winstanley; özgürlük, eşitlik, malların ortak paylaşımı, mülkiyet reddiyesi gibi birçok anarşist temayı yazılarında savunmuş ve Güney İngiltere'de bir süreliğine tarıma dayalı, ortaklaşmacı ve komünal bir yaşam tarzını hayata geçirmeye çalışarak anarşist eylemciliğin erken dönem örneklerinden birini sergilemiştir (Woodcock, 1996:52-55).

Antik Yunan'dan İngiliz İç Savaşı'na kadar geçen süre içerisinde ortaya koyulan anarşist birikim, anarşinin ne olduğuna dair bizlere fikir vermekte, ancak anarşizmi bir ideoloji olarak ortaya çıkarabilecek kuramsal bir çalışmadan yoksun görünmektedir. Fransız Devriminin yarattığı özgürlükçü toplumsal hareketlilik ve dönemin siyasi otoritelerinin yarattığı tahakküm sisteminin sorgulanmaya başlaması, anarşizmin bir kuram olarak ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. Her ne kadar pejoratif anlamda fazlasıyla telaffuz edilse de, William Godwin'in kalemiyle başlayan kuramlaştırma çabası ile anarşizm, "İdeolojiler Çağı" olarak da anılan 19. yüzyılda, liberalizm, sosyalizm ve muhafazakarlık ile birlikte dört ana ideolojik yönelimden biri olmuştur.

William Godwin, anarşizmin temel ilkelerini ve özgür topluma ilişkin görüşleri genel hatlarıyla ortaya koyan ilk kitap olan "Siyasal Adaletin İlkeleri ve

Genel Erdem İle Mutluluk Üzerindeki Etkisine İlişkin Araştırma” adlı eseri 1793 yılında kaleme aldı. Bu anlamda Godwin, anarşist kuramın ilk temsilcisidir. Dönemin siyasal ikliminden etkilenmesi nedeniyle anarşi kelimesini tercih etmemesine rağmen Godwin, anarşizmin birey odaklı doğasını sistemli bir şekilde savunmuş, devleti kötülüğün bir sonucu olarak görmüş ve yönetimsiz bir toplumun nasıl olabileceğini tartışmıştır (Arvon, 1991:28-31). Onun en önemli ardılı olan Pierre Joseph Proudhon ise; anarşizm kelimesini kullanan ve kendini anarşist olarak niteleyen ilk isimdir. Özellikle özyönetim ve federatif örgütlenmeye yönelik düşünceleri ile öne çıkan Proudhon, adalet ve eşitlik ilkelerinin toplumsal ve ekonomik düzeyde nasıl sağlanabileceğine yönelik ciddi çalışmalar ortaya koymuştur. Diğer yandan, Ustası Proudhon’un bıraktığı entelektüel mirası eylemci bir biçimde somutlaştıran Bakunin, “şiddet yoluyla devrim” düşüncesini benimsemiş ve ilerleyen yıllarda ortaya çıkacak olan uluslararası anarşist eylemlerin hazırlayıcısı olmuştur. Diğer bir deyişle, “sürekli bir yıkımın yeni olanı inşa edeceğini” savunan Bakunin, anarşizmin kötü bir şöhret kazanmasına yol açacak olan kanlı eylemlerin ideolojik alt yapısını hazırlamıştır. 19. yüzyılın sonlarında meydana Haymarket Ayaklanması(1886) ve Başkan William Mckinley’in öldürülmesi(1901) gibi birçok eylem anarşizmin o dönemki halini karakterize eden olayların sadece birkaçıdır (Baradat, 2012:176). Anarşizmin uluslararası alanda eleştiri yağmuruna tutulduğu bir dönemde yaşayan ve eserlerini yayımlayan Kropotkin; anarşizmin saygınlığını tekrar kazanmasında ciddi katkılar sunmuştur. Darwin’in türler arası mücadele odaklı evrim teorisine karşı çıkan Kropotkin, türler arası ve tür içi karşılıklı yardımlaşmanın daha yoğun olduğunu bilimsel araştırmalar yoluyla kanıtlamıştır. Bu yolla, insan doğasının da yardımlaşmaya yatkın olduğunu ifade eden Kropotkin, anarşist felsefenin geçerliliğini, toplumun doğal eğilimlerini irdeleme yoluyla bilimsel bir temele oturtmayı başarmıştır (Marshall, 2003:452).

Sonuç olarak özgürlük istenci, insanlığın en temel içgüdülerinden biri olarak, Antik Yunan Medeniyetinden beri, tarihsel süreçteki yerini almış; anarşizm, kuramsal olgunluğa 19. yüzyıl gibi çok yakın bir tarihte ulaşmayı başarmış ve modern bir ideolojik yaklaşım olarak siyaset felsefesi içindeki yerini almıştır.

2.ANARŞİZMİN FELSEFİ KÖKENLERİ

Anarşizmin toplumsal düzlemdeki şiddet içerikli yansımaları, onun kuramsal yönünün daha az dikkate alınmasına yol açmıştır. Ancak anarşist kuramın temelinde yatan iyimser insan doğası kavrayışı, insanın şiddete veya amansız bir mücadeleye değil, aksine işbirliği ve yardımlaşmaya daha yatkın olduğuna yönelik bir tutuma işaret etmektedir. Ancak otoriter devlet örgütlenmeleri, cebir ve kuvvet yoluyla, insanın doğasına uygun bir şekilde örgütlenmesine engel

olmaktadır (Cantzen, 1994:25). İşte bu noktada ortaya çıkan “devlete/otoriteye karşı” tutum, anarşist felsefenin temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bireyin olumlanması ve iktidarın gereksizliğinin vurgulanması temelinde ortaya çıkan bu felsefi akım, Arvon’a göre, üç tane sacayağı üzerine kuruludur: Fransız rasyonalist bireyciliği, Alman mutlak idealizmi ve Hristiyanlık (Arvon, 1991:17).

Fransız aydınlanmasını oluşturan hususları ana hatlarıyla üç başlık altında yorumlamak mümkündür. Bunlardan ilki, kurumsal din işleyişinin toplumsal mutsuzluğun temel sebeplerinden biri olmasına yönelik tepki; ikincisi, siyasal yapının, yani ancien regime’in, yeniden düzenlenmesine yönelik bir istemin varlığı; üçüncüsü, aklın gücüne duyulan katıksız inancın felsefi ve toplumsal zeminde meşrulaştırılmasıdır (Çiğdem, 1993:36). Çiğdem’in aktardığı aydınlanma yorumlarından da anlaşılacağı üzere, rasyonel bireyin potansiyeline duyulan güven ve toplumdaki tahakküm ögelerine karşı bireyin özgürleşme mücadelesi, Fransız aydınlanmasının temel nitelikleri arasındadır. Fransız aydınlanmasına içkin olan rasyonalizm; aklın doğru ve gereği gibi işletilmesini öngören ve akla uygun yaşanmasını biricik doğru yol kabul eden yaşama felsefesidir (Cevizci, 2005). Burada dikkat edilmesi gereken husus, doğal olana yapılan vurgudur; akıl, insan varlığının doğuştan gelen bir parçasıdır ve insan, “doğal haklar teorisi” ile sistematize edilen belli başlı vazgeçilmez haklara sahiptir. Bu nedenle rasyonalist bireyci tutum, otoritelere ve onun türevlerine yönelik bir karşı duruş sergilemektedir (Tüzen, 2002:112). Bu açıdan bakıldığında Fransız rasyonalist bireyciliği uç noktaya vardırıldığında, devletin tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik radikal bir tutumu da bünyesinde barındırmaktadır. Diğer yandan, rasyonalist bireyciliğin ürünü olan liberal devlet teorisini hayali bir korkuluk olarak tanımlayan Arvon’a göre, Rousseaucu toplumsal sözleşme tahayyülü, kolaylıkla çözülmeye gidebilecek kırılgan bir yapıya sahiptir. , bireylerin özgürce sözleşmeden cayabileceği varsayımı düşünüldüğünde, Fransız rasyonalist bireyciliği, anarşizmi bağrında taşımaktadır (Arvon, 1991:19).

İdealizm, dünyayı ve varoluşu, bilinç ve düşünceye öncelik vererek açıklayan öğretilerdir. Soyut olanın öncelliğini kabul eden bu anlayışa göre tüm nesnel gerçeklikler, yani tüm özne ve nesnelere, mutlak fikrin meydana getirdiği “birlik” olan Akıl’da meydana gelmektedir (Arvon, 1991:19). Alman Mutlak İdealizminin en önemli temsilcilerinden biri olan Hegel, fikirleri, nesnel gerçekliklerin bir yansıması olarak görmek yerine, nesnelere ve onların gelişimini giz dolu bir yerde varlığını sürdüren “idea”nın yansımaları olarak görmektedir (Engels’ten Aktaran Olpak, 2019:357). Arvon’a göre Hegelci tekçiliğin bir sonucu olarak, var olan tüm karşıtlıklara, düalizmlere ve toplumda meydana gelen tüm yabancılaşmalara karşı bir savaş başlatılır. Örneğin; dinsel

yabancılaşmanın sebebi olan Kilise'ye karşı, siyasal yabancılaşmanın sebebi olan Devlet'e karşı, insani yabancılaşmaya, yani Ben'in tüm isteklerinin rağmen Biz'in yasalarını kabul ettirmeye yeltenen hümanist değerlere karşı bir mücadele başlatılmıştır. Buradan hareketle bakıldığında, biricik Ben'in egemenliğini savunan ve Ben'in maruz kaldığı bütün yabancılaşmalara karşı çıkan anarşizm, Hegelci Alman Mutlak İdealizminden kaynaklanır ve anarşizm; bu felsefenin gelebileceği en son aşamayı yansıtmaktadır (Arvon, 1991:21).

Hristiyanlık dini ve Kilise otoritesi, Batı toplumunun en çok tartışılan kurumları arasındadır. Anarşizm, her ne kadar devlet karşıtlığı üzerine kurulmuş bir kuram olsa da, dinsel otoriteyi temsil eden ve toplumun doğal işleyişine müdahale eden kilise örgütlenmesi ve ruhban otoritesi de anarşist yaklaşımın hedefi olmuştur. İsa'nın "Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrı'nın hakkını da Tanrı'ya vermek gerekir" yaklaşımından anarşistler, açık bir şekilde devlet karşıtı bir anlam çıkarırlar (Arvon, 1991:22). Dinsel iktidar ile dünyevi iktidarın farklı şeyler olduğunu belirten anarşistler, Kilisenin yaydığı otoriter dinsel düşüncelerden ziyade, bireyi öncelleyen ve apolitik nitelikte olan İsa'nın öğretilerine atıfta bulunmaktan çekinmezler. Örneğin bir anarşist olarak Tolstoy, İsa'nın öğretilerini modası geçmiş düşünceler olarak görmemekte ve onun gerçeğin kaynağı olduğunu belirtmektedir (Tolstoy, 2016:22).

Sonuç olarak bakıldığında anarşizm; temellerini rasyonalizm, idealizm ve Hristiyanlık düşüncesinden alan kuramsal bir arka plana sahiptir. Anarşizmin felsefi ve bilimsel temellerini incelemek, onun üzerine yapılan sübjektif değerlendirmelere karşı objektif bir tutum takınmamıza yardımcı olacaktır.

3.ANARŞİZMİN TEMEL KAVRAMLARI

3.1. Toplum ve devlet

Anarşist felsefenin üzerine kurulduğu temel çelişki, devlet-toplum çelişkisidir. Devleti, bireysel ve kolektif gelişime yönelik en büyük tehdit olarak algılayan anarşist felsefe, genellikle özgürlük reçetesi olarak toplumsal bağları işaret etmektedir. Eşitlik, adalet, özgürlük gibi toplumsal idealleri, insanlığın doğal tarihsel seyri içinde, gerçekleşmesi mümkün hedefler olarak algılayan anarşistler, düalist bir çözümlemeyle devleti, bu ideallerin gerçekleşmesi hususunda en büyük engel olarak görmektedir. Diğer bir deyişle, karşılıklı doğal ilişkiler, yapay bir otorite olan devlet aracılığıyla, doğal olmayan bir çizgiye itilmiştir.

Bir anarşist olan Kropotkin'in gözünde toplum, özgür iradeler yoluyla ve rıza ilişkileri temelinde oluşturulmuş karşılıklı anlaşmalara dayalı canlı bir organizmadır (Kropotkin, 2015:57). Başka bir ifadeyle anarşistler için toplum;

işbirliği, kendiliğindenlik, barış ve üretkenlik gibi olumlu birçok soyutlamanın toplamına işaret etmektedir. Bu yaklaşım, her ne kadar ütöpik görünse de, otorite ilişkilerinin olmadığı veya yeterince gelişmediği dönemlere bakıldığında, anarşist toplum tasavvuruna ilişkin delillere rastlıyoruz. Taylor'a göre ilkel toplumlarda, cinsiyet veya yaşa dayalı bazı ayrıcalıklar veya bazı önde gelen şefler/liderler olmakla beraber, çok gevşek bir güç yoğunlaşması olduğu ve merkezileşmiş bir otoritenin olmadığı görülmektedir.⁵ Homo Sapiens'in bu ilk türleri, toplumsal eşitliğin her birey açısından sağlanmasına mümkün olduğunca dikkat etmiş ve artı ürünün dağıtımında adalet ilkesini mümkün olduğunca gözetmiştir (Taylor, 2000:6). Devletsizliğin hayal bile edilemediği modern dönemde ortaya koyulan bu antropolojik veriler, bir toplumun herhangi bir müdahaleye ihtiyaç duymadan varlığını sürdürebileceğine dair güçlü kanıtlar olduğunu göstermektedir. Bu kanıtlar, insan doğasının toplumsallığına duyulan anarşist güveni güçlendirmiştir: Toplum, tıpkı geçmişte olduğu gibi, doğal düzen ve uyum içerisinde yaşayabilecek potansiyele sahiptir ve özgür toplum ideali, doğal akışa müdahale edilmediği takdirde kendini gösterecektir. Ezcümle anarşizme göre toplum, bir yandan kadim toplum tiplerini örnek göstermesi açısından ilkel bir damarı bünyesinde taşırken; diğer yandan, tarih-dışı olarak görülen modern devlet tipinin ortadan kalkması ve toplumun tarihsel doğal seyrine tekrar kavuşması anlamında, ilerlemeci anarşist idealin lokomotifleri olarak işlevsel bir niteliğe de sahiptir.

Topluma oldukça iyimser bir perspektiften yaklaşan anarşistler, devlete ve onun işleyiş mekanizmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Devleti toplumun bir uzantısı olarak gören ve onu normalleştiren liberal perspektif ile devleti, komünist düzene geçiş aşamasında zorunlu bir uğrak yeri olarak gören devletçi sosyalist perspektif, anarşist düşünceyle tam anlamda çelişmektedir. Kropotkin'in şu sözleri, anarşizmin devlete yaklaşımını net bir şekilde ortaya koymaktadır: "*Devlet, toplum üzerinde yalnızca bir egemenliğin varlığını değil, herhangi bir yerdeki yaşamın yönetiminin tek bir merkezde toplanmasını, yani 'territorial konsantrasyon'u ve toplumsal yaşama ilişkin pek çok yürütme görevinin küçük bir azınlığın elinde toplanmasını öngörür. Toplumun farklı kesimleri ve üyeleri arasında yepyeni ilişkileri öngörür, devlet. Yasama ve polis toplumun belli bazı sınıflarının, öbür sınıflar üzerinde egemenlik kurmaları için tasarlanmışlardır (Kropotkin, 2015:183)*". Devlet'in tüm toplumsal yaşama nüfuz etmeye ve merkeziyetçi-kontrolcü bir ilişkiler ağı yaratmaya muktedir olması, tüm anarşistlerin antagonistik bir şekilde devleti hedef almasına sebep olmuştur. Kropotkin'e göre devlet, yapısal özü itibarıyla, toplumsal ilerlemeye ve oluşabilecek bir toplumsal devrime karşı en büyük engel, eşitlikçi ve özgürlükçü bir özgür toplumun oluşumu önündeki temel sınırlayıcı güç olarak

durmaktadır. İşte bu yüzden anarşist düşünürler, devleti küçültmeyi, dönüştürmeyi veya ondan yararlanmayı değil, onun tümüyle ortadan kaldırılmasını kesin çözüm olarak sunarlar (Kropotkin P. , 1997, s. 1). Devletin birey ve toplum üzerindeki baskıcı tavrının yanında, bir diğer olumsuz yönü ise, onu kontrol edenler üzerinde bıraktığı etkidir. Devlet kendi devamlılığını, kendi kontrolörleri üzerinde hissettirdiği bozucu etkiyle sürdürür. Nitekim Bakunin'e göre bu durum,6 tahakkümün gerçek anlamda olduğu andır (Newman, 2006:60). Ezcümle devlet, doğrudan bireysel ve toplumsal özgürlüğü deforme etmek üzerine kurulu bir organizasyondur. Anarşist felsefenin nihai hedefi ise, devletin ortadan kaldırılması yoluyla, devlet-toplum çelişmesini toplum lehine sonuçlandıracak bir toplumsal devrim gerçekleştirmek ve akabinde özgür bir toplumun biçimi tesis edebilmektir.

Devletin ilga edilmesinin ardından oluşacak özgür toplum, diğer ideolojilerde olduğu gibi, belli başlı kalıplara sıkıştırılmamıştır. Her şeyden önce, toplumun kendiliğindenliğine duyulan güven, bir model veya teori çerçevesinde reel-politiğin oluşturulmasına müsaade etmemiştir. Cantzen'e göre anarşizm, özgür topluma giden tek bir yol belirleyip onu mutlaklaştırmadığı gibi, tek tip bir toplumsal örgütlenmeyi de kimseye dayatmamıştır. Anarşistlere göre, tahakkümcü bir yapıda olmayan her türlü çözüm yolu bir arada bulunmalıdır (Cantzen, 1994:19).

Özetle anarşistler, devlet ile toplumun uzlaşmazlığını birçok açıdan ispatlamaya çalışır. Hayatın doğal işleyişine duyulan anarşist güven, toplumun dışsal herhangi müdahale olmaksızın var olacağına ve gelişeceğine yönelik bir inancı içinde barındırır. Ancak devlet olmadığı zaman, toplum, karşılıklı ilişkilerini özgürce düzenleyebilecek ve karşılıklı yardımlaşmayı tesis edebilecektir. Böylece bireyler, Marshall'ın da vurguladığı gibi, kadim işbirliği örüntülerini modern bireysellik duygusuyla birleştirerek tam olarak gerçekleştirmiş bireyler haline gelebileceklerdir (Marshall, 2003:39).

3.2. Özgürlük ve Otorite

Özgürlük arayışı ve anti-otoriter tutum, anarşizmin temel mantığını açıklayan iki paralel tavidir. İnsan üzerinde hiçbir dışsal otoritenin olmaması anlamında negatif bir özgürlük kavrayışına sahip olan anarşistler, özgürlüğün baş düşmanı olan otoriter kişi ve kurumlara karşı her zaman kuşkuyla yaklaşmışlardır. Bu iki kavramın anarşist perspektiften incelenmesi, anarşizmin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Özgürlük, genel tanımıyla, dışsal etkilerden veya zorlamalardan bağımsız bir şekilde, bireyin kendisini istek ve arzularına göre yönlendirmesidir (Cevizci, 2005:1305). Ancak bu tanım, anarşizmin özgürlüğe atfettiği birçok olumlu

nitelemeleri dışında bırakmaktadır. Örneğin Bakunin'e göre özgürlük kavramı, insanın kendi doğası dışında hiçbir sınırlamanın olmamasına işaret eder. Ona göre özgürlük, bireyin içinde gizli olarak bulunan maddi, entelektüel ve ahlaki gelişim potansiyelini ortaya çıkaran yüce bir olgudur (Bakunin, 1984, s. 8). Gerçekten de anarşistlere göre özgürlük, insani gelişim ve toplumsal ilerleme açısından zorunlu bir faktördür. Bu nedenle, anarşizm için, ulaşılmaması gereken bir idealdir. Özgür bir toplumun temellerini atmanın yolu, insanların kendini yönetme hakkına sahip olması ile akli ve ahlaki gelişiminin önünde herhangi bir engel bulunmamasına bağlıdır. Bunun gerçekleşebilmesi ise, anarşist fikriyatın mihenk taşlarından biri olan özgürlük ideali ile mümkündür.

Ancak anarşist özgürlük düşüncesi, sınırsız bir bireysel özerklik vurgusunu barındırmaz. Diğer bir deyişle anarşizm, mutlak özgürlüğü savunmamakta ve birey üzerinde bazı sınırlılıklar olduğunu kabul etmektedir. Özellikle doğanın kaçınılmaz kanunları, anarşistleri mutlak bir özgürlük düşüncesinden alıkoymuştur. Anarşistlere göre, doğal otorite, insanın doğasına içkindir, dışsal bir müdahale sonucu oluşmazlar ve bu nedenle, bir köle-efendi ilişkisi ortaya çıkmaz (Newman, 2006:75). Ayrıca anarşist özgürlük tasavvurunun bir diğer kısıtlılığı, ahlaki değerleri de içinde barındırmasından kaynaklanmaktadır. Marshall'ın da ifade ettiği gibi, klasik anarşistler arasındaki en bireyci olan Stirner bile, ahlaki değerleri tam olarak reddetmez ve gönüllülük esasına göre bir işbirliğinin olması gerektiğine inanır. Yani insan, ahlaki kısıtlamalardan değil, sadece siyasi kısıtlamalardan kurtulmalıdır (Marshall, 2003:74). Diğer bir deyişle anarşizm, uçsuz bucaksız bir özgürlükçü ütopya savunusu değildir. Hem kendi iradesini bağımsızca kullanabilen hem de ahlaki ve doğal sınırlarının farkında olan “özgür birey” modeli, anarşist özgürlük fikri ile daha uyumlu görünmektedir.

Özgürlük fikrinin bir diğer ifadesi, otoritenin yadsınmasıdır. Otorite; kişinin iktidar yeteneğini başkası üzerinde kullanma hakkı iddia edebilmesidir. Bu anlamda otorite, bir baskı ve itaat kültürünün doğal olmayan yollarla toplum geneline nüfuz etmesinin önünü açar. Bu nedenle, özgürlükçü anarşist felsefe, otoriter düşüncelerin ve edimlerin tamamen karşısındadır. İktidar ilişkilerinin, özellikle iktidarın en yaygın uygulama biçimi olan siyasal otoritelerin yozlaştırıcı etkisinin farkında olan anarşistler, hem otoriteyi uygulayan hem de otoriteye maruz kalan insanların maddi-manevi tahrip olduğu konusunda hemfikirdir (Marshall, 2003:85). Anarşistlere göre otorite, doğal yasaların dışında gelişen bir niteliğe haizdir. Woodcock'un da ifade ettiği gibi anarşizm, otoriterleşme eğilimlerini, insana özgü doğal yasalardan geçici bir sapma olarak değerlendirir. Anarşist teorisyenlerden biri olan Proudhon, otoritenin toplumsal bir temelini olmadığını ve toplumsal yasaların, yalnızca toplumun doğal bileşenleri yoluyla

yaratabileceğini ifade eder (Woodcock, 1996:16). Bu yaklaşım, otoritenin yapay ve dışsal bir niteliğe sahip olduğu konusunda anarşist bir çözümlenmeye işaret eder. Gerçekten de anarşizm, özgür bir toplumun, dışsal nitelikli kurumlar aracılığıyla değil, toplumun iç dinamikleri sayesinde gelişip serpilerek örgütlenme biçimlerinin varlığı ile mümkün olduğunu savunur. Kısacası otorite, anarşistlere göre, toplumsal düzenin tam karşısında yer alır ve insanlığın özgürce gelişimini engelleyen baskıcı pratiklerin vücut bulmuş halidir.

Diğer yandan anarşist gelenek, otoritenin her türlüünü reddetme konusunda bir fikir birliğine sahip değildir. Örneğin komünist anarşistler özel mülkiyeti bir iktisadi otorite olarak görürken, Proudhon, mülkiyeti bazı noktalarda olumlar.⁷ Diğer yandan Kropotkin, kadim toplumsal gelenek ve göreneklerin, günümüz yasalarının yerine geçebileceğini düşünerek, insan ilişkilerini düzenleme noktasında bir otorite olarak kabul edilebileceğini öne sürmüştür (Marshall, 2003:81). Anarşist düşünce geleneğinin renkli yapısı, bu tarz örnekleri çoğaltmayı mümkün kılmaktadır. Otorite konusunda ortaya çıkan bu tarz farklılıkların tamamen ortadan kalktığı tek otorite tipi, siyasi otoritedir. Özellikle devlet geleneğiyle billurlaşan otoriter siyasi mekanizmalar, anarşist geleneğin en temel sorunsalıdır. Newman'ın da belirttiği gibi, anarşizm, iktidar ve otoritenin bir eleştirisidir; İnsanlığın maddi ve ahlaki gelişimini sekteye uğratan siyasi otorite, insanlık ile antagonistik bir ilişki içine girer ve ancak bu şekilde varlığını sürdürür. Anarşistlere göre bu iki zıt kutbun birlikte varlığını sürdürmesi imkânsızdır; devletin ya da siyasi otoritenin tümüyle yok edilmesi, özgür bir toplumsal yaşamın ortaya çıkması için ön koşuldur (Newman, 2006:74).

Özetle anarşizm, özgürlük-otorite çelişkisini yoğun bir şekilde vurgulayan tek doktrindir. Özgürlüğü nihai varış noktası olarak belirleyen anarşist doktrin, siyasi iktidarın ve onun yarattığı otoriter eğilimlerin tamamen ortadan kalkması noktasında, düşünsel ve edimsel olarak bir mücadele içerisindedir. Hem liberal geleneğin “minimal devlet” nosyonunu hem de sosyalizmin devletli biçimlerini olumsuzlayan anarşist felsefe, özgürlükçü yaklaşımların ve anti-otoriter eğilimlerin bütünleştirici gücü olarak tarih sahnesinde belirmiştir.

Sonuç olarak, hâkimiyet düşüncesinin ve iktidar ilişkilerinin tam anlamıyla ortadan kalktığı ve herhangi bir hiyerarşik örgütlenme biçiminin bulunmadığı bir anarşist düzenin tesis edilmesi, özgürlük-otorite çelişkisinin özgürlük lehine sonuçlanması ile mümkündür.

3.3.Eşitlik ve Adalet

Yönetim mantığının yarattığı eşitsiz ve adaletsiz örgütlenme, ahlaki değerleri ön planda tutan anarşistler için her zaman önemli bir sorun olmuştur. Mülkiyet gibi toplumsal eşitsizlikleri kurumsallaştıran her türlü uygulamanın, anarşistler

için, toplumsal hayattan sökülüp atılması gerekmektedir. Eşitlikçi bölüşüm ilişkilerinin toplumsal hayata nüfuz etmesi ve böylece adalet ilkesinin somutlaşması, anarşist toplum düzenine geçiş için ilk ve en değerli adımdır. Adalet ve eşitlik, Keser'in de ifade ettiği gibi, anarşizmin ilk hedefi olan özgürlüğe ulaşmasında iki önemli kavramdır. Özgürlüğün hem bireye hem de topluma içkin ulaşması bir hale gelmesi ve kişisel özgürlüklerin maddi ve toplumsal açıdan işlevsel bir niteliğe bürünmesi, adalet ve eşitlik ilkelerinin gözetilmesi ile mümkündür (Keser, 2002:141). Kısacası, eşitlik temelinde kurulacak adil bir düzen, anarşizmin özgürlük idealinin gerçekleşmesi için biçilmiş kaftandır.

Her ne kadar materyalist unsurları yoğun bir şekilde bünyesinde barındırsa da, anarşizm, adalet gibi ahlaki bir tutum gerektiren konularda idealist bir tavır almıştır (Meriç, 2010:193). Her bireyin eşit bir şekilde özgürleşmesi ve böylece toplumsal özgürlüğün eşit bir şekilde dağılımı, adaletin tesis edilmesi noktasında öncelikli hedeftir. Ancak buradan anlaşılması gereken “eşitlik” fikri, liberal çözümlmelerden tamamen farklıdır: Anarşizm, hem “kanun önünde eşitlik” hem de “fırsat eşitliği” gibi formülleri aşan, daha geniş kapsamlı bir eşitlik nosyonuna sahiptir. Bu açıdan anarşistler, iktisadi eşitlik ve toplumsal eşitlik gibi sosyalist yaklaşımlara daha bağlıdır (Marshall, 2003:89). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki anarşizm, eşitlik fikrine yönelik farklı düşünceleri bünyesinde barındırıyordu: Proudhon ve Bakunin emek süresi temelinde gelişecek bir bölüşüm ilişkisi önerirken, Kropotkin, üretilen nihai malların ihtiyaç temelli bir şekilde bölüşülmesinden yanaydı. Bu tür eşitlik formüllerinin eşitsizliği engellemeyeceğini düşünen Bookchin ise, bireysel ve iktisadi farklılıkların da gözetildiği “eşitsizlerin eşitliği” düşüncesini öne sürmüştür (Marshall, 2003:91). Bu tarz görüş ayrılıklarına rağmen, anarşistler, toplumsal düzlemde adaletin sağlanmasının birinci koşulu olarak insanlar arasındaki eşitsizliklerin ortadan kalktığı sınıfsız bir toplum tahayyül etmiştir. Kısacası, anarşist bakış açısına göre özgür bir toplum, adaletin tesis edilmesiyle; adalet ise, eşitlik temelli iktisadi ve toplumsal örgütlenme tiplerine yönelmek ile mümkündür.

Diğer yandan anarşistler, eşitsizliği yaygınlaştıran ve sınıfsal ayrımları keskinleştiren tahakkümün siyasi ve iktisadi formlarını(devlet ve özel mülkiyet) ortadan kaldırmayı, adaletin sağlanmasının kesin bir sonucu olarak görmüştür. Anarşizme göre devlet ile özel mülkiyet, birbirini tamamlayan ve destekleyen iki farklı güç odağıdır. Devlet politikalarının, yasalar ve kurumlar aracılığıyla, zengin bir azınlığın lehine ve fakir çoğunluğun aleyhine işlemesi, anarşistlerin, devlet-sermaye ortaklığına şiddetle karşı çıkmasına yol açmıştır. İşte bu noktada, özellikle anarşizmin kolektivist kanadı, özel mülkiyeti, hem devletin hem de sermaye sahiplerinin en önemli tahakküm aracı olarak görmüşlerdir. Gerçek bir

toplumsal devrim, Kropotkin'e göre, insanları sömürme araçlarına sahip olan herkesin tamamen mülksüzleştirilmesi ve tümünün ortak mülkiyete iadesi ile zafere ulaşılacaktır (Kropotkin, 2007:234).

Ezcümle, hem siyasal hem de iktisadi tahakküm biçimlerinin yarattığı adaletsiz düzen, toplumsal özgürlüğü, eşitsizlikçi bir yaklaşım ile görünmez kılmıştır. Bu duruma karşı çıkan anarşistler ise, herkesin eşit ve özgür bir şekilde akdettiği doğal sözleşmelerin, devlet veya özel mülkiyet kurumlarının yarattığı adaletsiz düzene alternatif olduğu hususunda hemfikirdir. Özetle, bireyler arası adaletin tesis edilmesi ve böylece kolektif barışın sağlanması, eşitlikçi düşüncelerdeki farklı eğilimlere rağmen, anarşist doktrinin nihai hedefi olmuştur.

4. ANARŞİZMİN TÜRLERİ

Modern bir düşünce akımı olan anarşizm, çağdaşı olan diğer düşünce akımlarından birçok yönü ile etkilenmiştir. Anarşizm, özellikle, Fransız devriminden bu yana Avrupa toplumunun entelektüel hayatının yansıması olan liberalizm ve sosyalizmin harmonik ortalamasına denk düşmektedir (Rocker, 2000:22). Buradan hareketle, anarşizmin iki yüz yıllık tarihi, liberal eğilimin yansıması olan “bireysel özerkliğe kişisel bağlılık” ve sosyalist eğilimin yansıması olan “toplumsal özgürlüğe kolektivist bağlılık” olarak ifade edebileceğimiz iki farklı eğilimi bünyesinde barındırmaktadır (Bookchin, 2005:15). İşte bu temel farklılıktan dolayı, anarşizmi, bireyci anarşizm ve toplumsal anarşizm olarak iki genel başlık altında incelememiz uygun görünmektedir.

4.1. Bireyci anarşizm

Bireyci anarşizm, genel olarak, bireyi her türlü kolektif oluşumun ve siyasi örgütlenme üstünde tutmakta ve onun bütün tahakküm biçimlerinden kurtularak olabildiğince özgürleşmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Burada şunu ifade etmek gerekir: Bireyin mutlak özgürleşmesine yapılan vurgu hem bireyci hem de toplumsal anarşistlerde bulunmaktadır. Bireyci anarşizmin farklılaştığı nokta ise, bireye yapılan vurgunun radikalliğidir (Çuhadar, 2013:108). Toplum merkezli teorilere sıcak bakmayan bireyci anarşist damar, kolektif özgürlüğü bir yanılısama olarak değerlendirmekte ve toplumcu modellerin bağrında otoriter eğilimleri barındırdığını ifade etmektedir. Bu perspektifi toplumun ekonomik örgütlenme biçimi konusunda da devam ettiren bireyciler, toplumsal anarşistlerin ihtiyaç temelli iktisadi modellerine, bireysel özgürlüğe gölge düşürme ihtimali nedeniyle, karşı çıkmış ve piyasa temelli bir ekonomik yapılanmaya gidilmesini önermiştir (Çuhadar, 2013:110). Bu açıdan bakıldığında bireyci anarşizm, liberalizmin negatif özgürlük anlayışını ve “dışsal tüm etkilerden arındırılmış

sınırsız bir birey” fikrini benimsemiştir (Heywood, 2016:186). Özetle bireyci anarşizm, kolektif hafızanın ürünleri olan devlet ve toplum soyutlamalarına uzak durmayı tercih etmiş ve bireyin ruhsal ve bedensel gelişiminin önündeki tüm kısıtlamaları ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Yani bireyci anarşizm, bireyci düşünce geleneğinin bir parçasıdır ve liberal bireyciliğin, mantıksal olarak, radikal bir türevidir (Hasanof, 2002:61).

Bireyci anarşizm, temelde üç farklı filozofun düşünceleri etrafında şekillenmektedir: ilk anarşist teorisyen olan “akılcı/rasyonalist anarşist” William Godwin; anarşist bireyciliği mantıksal sınırlarına taşıyan Max Stirner; İsa’nın Ortodoks öğretilerini ve Henry David Thoreau’nun “sivil itaatsizlik” düşüncesini harmanlayarak pasifist anarşizmi kuramlaştıran Leo Tolstoy.

4.1.1. William Godwin

18. yüzyıl düşünürlerinin özgürlükçü fikirlerinden derinlemesine etkilenen ve bu fikirlerin mantıksal sınırlarını keşfeden ilk düşünür William Godwin’dir. Bu anlamda Godwin, anarşizmin felsefi temellerini genel hatlarıyla kaleme alan ilk anarşist filozof olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar 19. yüzyıl tarihsel anarşist hareketin dışında kalmış olsa da, 1793 yılında kaleme aldığı Politik Adalet Üzerine Araştırma isimli kitabı, birçok açıdan anarşist felsefeye rehberlik edecek niteliktedir (Woodcock, 1996:66-67). Onun felsefesi, her ne kadar şiddet içeren anarşist hareketlerin vücut bulabileceğini öngörse de, şiddet içermeyen doğrudan eylem yoluyla aşamalı bir devletsizleştirme sürecini tahayyül etmektedir. Bunu gerçekleştirmenin en temel koşulu ise, aklın rasyonalitesine duyulan sarsılmaz güven ve sabırlı bir aydınlanma sürecinin varlığıdır (Graham, 2007:30). Godwinci anarşizmin aklın egemenliğine dayalı yönü, “kişisel yargı” olgusunu sıklıkla ifade etmesiyle anlaşılabilir. Bireyin hırs, öfke veya güç istenci gibi duygusal itkiler yoluyla hareket etmesine olumsuz bakan Godwin, bireyin kendi aklının buyruklarıyla hareket etmesini olumlamaktadır. Ancak onun bireyci rasyonelliği salt bencillikle özdeşleşmemekte, aksine, güçlü bir ahlaki yön barındırmaktadır. Ona göre aklın prensipleri ile ahlaki prensipler temelde aynıdır. Aklın buyruklarına uymak “erdemli” bir yaşamın temel koşuludur. Yani onun kişisel yargıya dayanan akılcı birey kavrayışı, özgürlüğün temel yapıtaşı olan ahlaklı bir öz-yönetime işaret etmektedir (Crowder, 1999:62).

Godwin’in özgürlük düşüncesinin çıkış noktası, doğa yasalarının zorunlu ilkeleridir. Doğanın işleyişini belirleyen evrensel yasalar olduğu gibi, insan doğasının sınırlarını belirleyen belli başlı sınırlılıklar da mevcuttur. Bu yapıyla insan doğası, dışsal etkilere açık bir varlıktır ve bu durum insan özgürlüğünü önemli derecede etkilemektedir. Evrensel yasalar ile insan doğası arasındaki bu ilişkiyi temel alan Godwin, hali hazırda doğal sınırları olan insanın kendi haline

bırakıldığında en iyi gelişimi sağlayacağını ve özgürlüğünü azami ölçüde koruyacağını ileri sürmüş ve devlet gibi yapay/kurgusal tahakküm biçimlerini ve insan üzerindeki her türlü baskıyı tamamen reddetmiştir (Marshall, 2003:294-295).

Diğer yandan Godwin, bireyin mutluluğunu her şeyin üstünde tutmaktadır. Özgürlük, bilgi ve erdem gibi değerler, mutluluğa giden yolda sadece birer araçtır. Bireysel faydayı maksimize etmek için insan aklının seferber edilmesi gerektiğini savunan Godwin, tam bir “faydacı”dır. Fayda ilkesi ışığında hareket eden Godwin’in bu tavır, onu anarşist bir çizgiye taşıdı ve bireyin kavrama gücünün dışındaki bütün kural ve yasaları reddetmeye itti (Marshall, 2003:298).

Godwin’in temel sorunsalı adalettir. Tahakküm aygıtı olan devletin baskı ve zor yoluyla bireysel varoluşu hiçe sayması ve bir tür köle-efendi ilişkisi geliştirmiş olması, Godwin’e göre, adaletin yokluğuna apaçık bir örnektir. Adil olan, yöneten-yönetilen ilişkisinin ilgasıdır. Çünkü tahakküm ilişkisi her iki tarafında köleleşmesine neden olmaktadır. Hükümet olgusu, aklın özgürlüğünü tehdit etmekte, kişisel yargımızdan ve öz bilincimizden feragat etmemize neden olmaktadır (Aktaş, 2012:105).

Tahakkümün iktisadi yönünü oluşturan özel mülkiyet mefhumu da, Godwin’in eleştirilerine maruz kalmıştır. Godwin’e göre bir yanda ekmek kavgası içinde olan ve bundan dolayı akıllarını işletmeye zaman ve güç bulamayan yoksullar varken; diğer yanda ise ahlaken bozulmuş ve aklını sadece aşağılık zevklere harcayan mülk sahipleri vardır (Arvon, 1991:29). Kısacası; iktisadi eşitsizliklerin ve politik adaletsizliklerin yok edilmesi ve yerine adil bir düzenin tesis edilmesi için akıl egemen olmalı ve varoluşunu kitlesel cehalete borçlu olan yönetsel aygıtlar, hem düşünsel hem pratik zeminde yok edilmelidir.

Devleti kötülüklerin merkezine koyan Godwin, toplumu ise zorunlu ve doğal bir oluşum olarak görür. İnsanın sosyal bir varlık olduğunu kabul eden Godwin, toplumun insan üzerindeki dışsal etkisini önemle vurgular ve anarşist geleneğin federatif oluşumlarını öngördüğü ideal toplum fikrini açıklamaya girişir. “Bireylerin toplamı” şeklinde tahayyül edilen bu toplum, olabildiğince küçük ve parçalı bir görünümde. Karşılıklılık ilkesine dayalı yardımlaşma, toplumsal ilişkilerin temel niteliğidir. Malların eşitliğinin esas olduğu bu toplumda insanlar ihtiyaçları kadar üretip tüketecek ve böylece aklın kullanımına olanak sağlayacak boş vakit tesis edilecektir (Arvon, 1991:30).

Sonuç olarak Godwin, bireysel özerklik ile öz yönetim düşüncesine ve aklın emirlerine koşulsuz bağlılığın yarattığı yoğun bir ahlakiliğe dayanan özgürlükçü bir felsefe ortaya koymuştur. Mutlak devlet ile mutlak bireyin karşı karşıya geldiği ilk çalışmayı kaleme almış olan Godwin, klasik anarşizmin temel

prensiplerini çok önceden ortaya koymuş ve 19. yüzyıl anarşist hareketinin seyrini öngörmeyi başarmıştır (Woodcock, 1996:67).

4.1.2. Max Stirner

Stirner, bireyci anarşizmin en radikal formunu savunuyordu. Godwin'in akılcı öğretisinin aksine, aydınlanmanın birey üzerindeki yozlaştırıcı etkisini vurguluyor; içgüdülerin ve arzuların, entelektüalizmin üstünde olduğunu açıkça ilan ediyordu. Ona göre insan düşüncesinden türeyen tüm yapay kuruluşlar, tüm felsefi soyutlamalar ve genelleştirilmiş kavramlar reddedilmelidir; çünkü bilginin tek ve “biricik” kaynağı bireydir (Woodcock, 1996:106). Bireyin “egosu” dışında bağlayıcı herhangi bir kural yoktur. Bu bağlamda, Stirnerci felsefenin ahlaki kaidelere yaklaşımı da farksızdır. Ahlak, diğer tüm dışsal öğeler gibi, benliğin kendisine indirgenmiştir; onun tek belirleyicisi ve sahibi “ben”in bizzat kendisidir. Stirner’a göre “ben”, tanrısal bir hüviyete sahiptir; hiçlikten yaratma potansiyelini bünyesinde barındırır (Stirner, 2016:18).

Diğer yandan Stirner, “Ben”in ya da daha genel anlamda “egoizm”in mutlak zaferini arzular. Her varlık egomuzun ya da kişisel irademizin bir eseridir; devlet, toplum, ulus veya ahlak olguları, bireylerin onları arzulaması veya kendi çıkarlarına uygun olduğu sonucuna ulaşması ile cisimleşmiştir. Bu yaratıcı ve üstün “benlik” tasarımı ortaya koyan Stirnerci felsefe, özgürlük konusunda aynı radikal tutumu devam ettirmemiştir. Özgürlüğü ulaşılması imkânsız bir ideal olarak gören Stirner, “kendi olarak kalabilme” ve “kendi kendine sahip olma” noktalarında başarılı olabildiğimiz ve benliğimizi esir alan dışsal etkilerden kurtulduğumuz ölçüde özgür olabileceğimizi düşünmüş ve bu açıdan sınırlı bir özgürlük anlayışı ortaya koymuştur (Stirner, 2016:196). Kısacası, onun aradığı mutlak özgürlük değil, benliğimizin özgün bir şekilde bağımsızlaşmasıdır.

Anarşist özgürlük ideali ile Stirner’ın “kendi olarak kalma” mücadelesi, “devlet düşmanlığı” hususunda kesişir. Devletin ortadan kaldırılması bir egoist için gereklidir; çünkü herhangi bir kolektif oluşumun varlığı, bireyin iradesinin yadsınması ile sonuçlanır. Kolektif bir iradeye sahip olan devlet için bireyin “kendi iradesine” sahip olmaması şarttır (Woodcock, 1996:107).

Ayrıca Stirner, “hak sahibi olma” durumunu da eleştirir. Onun felsefesinde bireyin hakkı, elde edebilme kudreti ve kabiliyeti ile eş anlamlıdır; herkes gücü yettiğini alabilir ve hak, tam olarak budur. Mülkiyet konusunda da paralel bir duruş sergileyen Stirner’a göre mülkiyet, onu elde etmeyi bilene ve elinden alınmasını engellemeyi başarana aittir (Stirner, 2016, s. 236). Ancak Stirner’ın bu radikal tutumu, sınırsız bir elde etme güdüsünün yarattığı bir tür kaos ortamı ile eş değer değildir. Ona göre herkes kendi egoizmini gerçekleştirdikten sonra ihtiyaç fazlasını arzulamaktan ve başkaları üzerinde hâkimiyet kurmaktan

kaçınır; çünkü bu durum onun bağımsızlığını da etkiler. Stirner'a göre herkes kendi "biricikliğine" çekilecek ve böylece her türlü çıkar çatışması önlenecektir (Woodcock, 1996:108).

Stirner, devletin yerine koyacağı düzeni "Egoistler Birliği" olarak nitelemektedir. Bu birlik egoistlerin toplumsal ilişkilerini düzenleyen, gönüllülük esasına dayalı ve "bağlayıcı olmayan esnek bir sözleşmeye dayanır (Stirner, 2016:222) .Egoistler, kendi çıkarlarına hizmet ettiği sürece birliğin mensubu olacak, aksi takdirde birlikten çekilebilecektir.

Diğer yandan Stirner, devrim olgusundan ziyade "isyan" fikrini ön plana çıkarır; çünkü ona göre devrim, politik veya toplumsal bir edimdir; isyan ise bizzat bireysel hoşnutsuzluktan kaynaklanan kişisel bir edimdir (Woodcock, 1996:111).

Başka bir deyişle Stirner'ın felsefesi, bireyci anarşizmin nihilist bir söylem ile harmanlandığı, "ben" in iktidarını garanti altına alan, ahlaki öğelerden tamamen arındırılmış ve her şeyin merkezine bireysel zevk ve çıkarları koyan bireyin mutlak üstünlüğü üzerine kuruludur. Onun felsefesi, her ne kadar anarşist özgürlük ahlakı ile uyumlu olmasa da, bireyci anarşizmin sınırlarını görünür kılma açısından dikkate değerdir.

4.1.3. Leo Tolstoy

Rus edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Tolstoy, edebi kimliğinin ötesinde, sıra dışı anarşist kimliğiyle de dikkat çekmiştir. Anarşizmin en pasifize edilmiş halini savunan Tolstoy; evrensel barış arayışı, şiddet karşıtlığı ve mistisizmden arınmış din öğretileri ile anarşizmin klasik yaklaşımlarına yeni bir yorum getirmiştir. Ortodoks Hristiyanlığın dini öğretilerini tamamen farklı bir perspektifle yorumlamış ve bu sayede, anarşizmin temel paradigmaları ile paralel bir dünya görüşü geliştirmiştir.

Tolstoy'un dinsel anarşizmi, tamamen pratik yaşama yönelik ahlaki kaygılarının bir ürünüdür. Ortodoks olmayan bir Hristiyanlık fikri geliştiren Tolstoy'a göre İsa, Tanrı'nın oğlu değil, büyük bir ahlak öğretmenidir; şiddete karşı şiddet yoluyla direnmemenin ve mülk sahibi olmadan yaşamının, insana iç huzur vereceğini kendi hayatı ile kanıtlamıştır (Marshall, 2003:518-520). Şiddete ve şiddeti meşrulaştıran tüm dolaylı araçlara düşmanlığını ilan eden Tolstoy, dinsel reformları ve ahlak temelli öğretileriyle, kötülüğün ancak şiddetsiz bir tavırla bertaraf edilebileceğini savundu ve Hristiyanlığı, toplumsal hayatın pratik sorunlarını çözmeye yönelik bir dine dönüştürmeye çalıştı. Tolstoy'a göre toplumsal sorunların temel kaynağı; devletin zor ve baskı araçlarının, kolektif hafızadaki vazgeçilmez mahiyetinden ileri geliyordu. Devletin yarattığı şiddet içerikli edimleri bertaraf etmenin tek yolu, Tolstoy'a göre, devlet şiddetini

mümkün kılan tüm araçları ortadan kaldırmaktan geçiyordu (Tolstoy, 2007:237). Toplumsal görüşlerinin temelinde yer alan devlet karşıtlığı, Tolstoy'un devletle ilişkili olan anti-liberter nitelikteki tüm olgu ve süreçleri de kesin bir dille reddetmesine neden oldu. Gençlik yıllarını Çarlık Rusya'sının ulusal ordusunda geçiren Tolstoy, uluslararası militarizmin yarattığı yıkıma tanık olmuş, savaşların ve ona neden olan milliyetçi eğilimlerin insan özgürlüğünü hiçe sayan niteliğini bizzat deneyimlemiştir. Tolstoy'a göre bütün savaşlar devlet ile kaçınılmaz olarak bağlantılıdır. Savaş, eşitsiz mülkiyet dağılımının ve yurtseverlik duygularını yücelten sahte öğretilerin eseridir (Marshall, 2003:524). Savaşa yol açan bu milliyetçi duygular tamamen ahlak dışıdır; devlet köleliğine yol açan bir yanılsamadan ibarettir. Bu nedenle, devlet organizasyonun yol açtığı savaşlar, milliyetçi kaygılar ile desteklenmemeli; evrensel barış hedefine yönelik uluslararası silahsızlanma adımları atılmalı ve şiddet üreten devlet yapılanması lağvedilmelidir. Ancak bu dönüşüm, pasif bir direniş yoluyla kendini gösterecektir. Tolstoy, "Eğer gerçekten bir şey yapmak istiyorsan, istifa et." diyen Henry David Thoreau'nun pasifist eylem önerilerini dikkate almıştır (Thoreau, 2013, s. 26). Ona göre, tartışmalar yoluyla kamuoyunun bilinçlendirilmesi ve devlet aygıtının düzenleyici ve denetleyici herhangi bir işlemine mümkün olduğunca katılmama anlamında "sivil itaatsizliğe" başvurulması, devletsiz ve hükümete bir gelecek için atılacak yegâne adımdır (Marshall, 2003:529). Devrim düşüncesi, Tolstoy'a göre, baskı ve şiddeti temsil eden eski rejimin niteliğini koruyacak ve bu nedenle, tahakkümün el değiştirmesinden başka bir dönüşüm ortaya çıkmayacaktır.

Diğer yandan Tolstoy, özgür bir eğitime dayalı bir köy okulu kurmuş ve burada 3-4 yıl süreyle eğitim vermiştir. Öğrencilerin derslere katılıp katılmama serbestisinin olduğu ve klasik öğrenci-öğretmen ilişkisine yer vermeyen bir okul tasarlamıştır. Öncülüğünü yaptığı liberter okul düşüncesi, 20. yüzyılın uluslararası düzey hayata geçirilen liberter okul uygulamalarına esin kaynağı olmuştur.

Özetle Tolstoy, bir Hristiyan anarşist olarak, sevgi ve barışın tesis edileceği toplumsal bir düzen kurmayı hayal etmiş ve devlet düşüncesinin ve onun şiddet içerikli yapısının, toplumsal hayattan tasfiyesinin sadece pasif bir direniş aracılığı ile olacağını öngörmüştür. Onun öğretileri Rusya dışındaki birçok anarşist pasifisti etkilemiş, Mahatma Gandhi gibi önemli bir pasifist lidere esin kaynağı olmuştur.

4.2. Toplumcu anarşizm

Toplumsal anarşizm, aşırı bireyci kanadın aksine, toplumu, insan doğasının gerektirdiği bir yapılanma olarak görür. İnsanların, birçok hayvan türünde olduğu

gibi, toplumsallaşma eğilimine sahip olduğunu ve doğası itibariyle karşılıklı ilişkiler yoluyla türünün varlığını koruduğunu ve yetkinleşmesini sağladığını belirten Kropotkin'in insanın sosyal kapasitesine yönelik yaptığı vurgu, insan doğasına yönelik anarşist perspektifi gözler önüne serer. Anarşist düşüncenin doğasında bulunan bireysel özgürlük ideali, toplumsal anarşistlerde de hissedilmesine rağmen, bireysel özerkliğe yapılan vurgu ikincil sıradadır. Nitekim Bakunin'e göre toplum, bireylere borçlu olmasına rağmen, bireyin oluşumu toplumsaldır (Bookchin, 2005:17). Bu açıdan bakıldığında özgürlük kavramı da, toplumcu anarşistler açısından, kolektif öğelerin ağır bastığı bir doğaya sahiptir. Onlara göre özgürlük idealinin gerçekleşmesi ancak toplumsal dönüşümün bir sonucu olacak ve bireysel özgürlük, ancak böylesi bir kolektif dönüşümün/devrimin mantıksal bir sonucu olarak dış dünyaya yansiyacaktır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, toplumsal anarşizm, Marksist sosyalizm ile karıştırılmamalıdır. Marksizmin "Proletarya diktatörlüğü" fikrinde cisimleşen devlet sosyalizmi, anarşizmin şiddetli saldırılarına maruz kalmıştır. Toplumsal devrim sonrası oluşabilecek herhangi bir politik tahakküm biçimine karşı çıkan toplumcu anarşistler, toplumun "kendiliğindenliğine" sonsuz bir inanç beslerler. Nitekim Proudhon'un karşılıklılık ve federalizm fikri, toplumsal dinamiklerin otorite olmaksızın sorunsuz işleyeceğine dair oluşan anarşist önsözünin yansımasıdır. Toplumcu anarşistler, eşitlik ve karşılıklılık esasına göre, bireylerin gönüllü anlaşmalarıyla oluşturulacak sosyal örgütlenmelerin devletin yerini alacağını düşünmektedirler (Walter, 1969:15). Özetle, toplumsal anarşizme, sosyalist kolektivizmin mantıksal sınırlarına itilmesi ile ulaşılmaktadır (Heywood, 2016:181).

Toplumsal anarşizm, temel olarak üç farklı filozofun kuramsal katkısı ile oluşmuştur. Bunların ilki, karşılıklılık, halk bankası ve federalizm gibi düşünceleri ile Pierre Joseph Proudhon; bir diğeri, kolektivist fikirleri ve anarşist eylemciliği ile ön plana çıkan Mihail Bakunin; sonuncusu ise, anarşizme bilimsel bir yön veren "karşılıklı yardımlaşma" fikrini ve anarko-komünizm modelini ortaya atan Pyotr Kropotkin'dir.

4.2.1. Pierre-Joseph Proudhon

Proudhon, en özgün anarşist düşünürlerden biridir. Hayatı toplumu ve bireyi anlamlandırma amacıyla hareket eden Proudhon, çok çeşitli alanlarda çalışmalar yapmış ve önemli sayıda eser bırakmıştır. Siyaset felsefesi alanında verdiği eserleri hem birbiriyle çelişen düşüncelerle hem de "Mülkiyet hırsızlıktır" ve "Anarşi düzendir" gibi birçok paradoksla doludur (Marshall, 2003:340). Ancak bu durumun, onun anarşist kimliğiyle örtüşüğünü söyleyebiliriz. Her ne kadar düşüncelerini paradoksal ve çelişkili bir biçimde ortaya koymuş olsa da,

Proudhoncu anarşist felsefe, tutarlı ve özgün fikirler barındırmakta ve bu fikirler, anarşist geleneğin ardıllarına bir yol haritası sunmaktadır.

İlk olarak, a priori bir sezgiyle bireyin doğasına yaklaşan Proudhon, onun doğası gereği akılcı ve gelişmeye açık olduğunu düşünmekte ve aynı zamanda bencil ve özgürlüğüne düşkün bir varlık olduğunu öne sürmektedir (Marshall, 2003:358). Buradan yola çıkan Proudhon, bireysel özgürlüğü her şeyin önüne koymuş ve onu evrensel bir kurutuluş parolası haline getirmiştir. Ancak onun özgürlükçülüğü radikal bir bireycilikten çok uzaktır; Godwin'in ve Stirner'ın aksine, mutlak bireycilikten uzak bir anlayış ile düşüncelerini şekillendiren Proudhon, toplumu bir baskı aracı olarak kurgulamadığı gibi, bireyi toplumdaki soyutlayan bir bakış açısından da kaçınmıştır. Diğer bir deyişle, topluma aşkın bir meziyet yüklemekten kaçınan Proudhon, bireyin ahlaki yapısını oluşturan değerlerin, bizzat toplumsal ilişkiler bağlamında oluştuğunu kabul etmiştir.

Proudhon'un temel arayışı adaletin tesis edilmesine yöneliktir (Arvon, 1991:45). Adalet, temel olarak, özgürlüğü içinde barındıran bir sorumluluğa da işaret eder; başkalarının özgürlüğünü ve bireysel onurunu savunmak, herkes için bir görevdir. Proudhon'un adalet arayışı, siyasi ve iktisadi eşitsizliğin toplumsal yaşamdan sökülüp atılmasına yönelik çabası ile belirginleşmektedir. İlk olarak, mevcut siyasi eşitsizliğin varlığını genelde siyasi otoritenin, özelde ise devletin varlığı ile ilişkilendiren Proudhon, mutlak kurtuluşun mutlak bir otorite yokluğu ile meydana geleceğini düşünmektedir. Devletin kökenlerinin ya da "düzen" fikrinin ataeril aile yapısının içinde zuhur ettiğini öne süren Proudhon, hiyerarşinin ve devlet olgusunun bu yolla türediğini belirtir (Proudhon, 2007:86). Yani kökeni itibariyle devlet, insan özgürlüğünü baskılayan "düzen" fikrinin toplumsal hayattaki izdüşümüdür. Temsili hükümet fikri de Proudhon'un devlet eleştirisinin bir parçasıdır; ona göre temsil sistemi temsilcilerin çıkarına hizmet eder, sıradanlığın zaferi ve azınlığın tiranlığına yol açar (Marshall, 2003:355). İkinci olarak, Proudhon, iktisadi eşitsizliği ve buna yol açan sermaye birikimi ve mülkiyet konularını ele alır. Mülkiyet olgusunun ilkel bir sahiplik biçiminden türediğini belirtmekte ve zilyetliği elinde bulunduran kişinin emeği yoluyla kazanılmadığını savunmaktadır (Proudhon, 2019:87). Bu anlamda Rousseaucu bir eşitsizlik çözümlemesi yapan Proudhon, iddia edilen emek-mülkiyet ilişkisini, gerçeği gizleyen bir paravandan ibaret olarak görmüş ve gerçek emekçi sınıfın mülkiyet üzerinde herhangi bir hakkı olmadığını vurgulamıştır. Diğer yandan, devlet sosyalizminin getireceği komünist örgütlenme biçimi de Proudhon'un yoğun eleştirilerine neden olmuştur. Devlet sosyalizminin getireceği mülksüzleşmeyi ve otoriterleşmeyi, birey özgürlüğünün ve özgür ekonomik hayatın düşmanı olarak görmüştür; Proudhon'a göre bu sistem, herkesin kolektif güce boyun eğeceği bir itaat kültürünü ve teslimiyetçi bir politikayı benimsetme

yoluyla ayakta durabilecektir (Marshall, 2003:373). Diğer bir ifadeyle hem laissez-faire kapitalizmi hem de Marx'ın önerdiği devlet sosyalizmi iktisadi ve siyasi eşitsizliği kurumsallaştırmaktadır; toplumsal eşitliğe ve bireysel özgürlüğe giden yolda saf dışı bırakılmalıdır. Bu iktisadi farklılaşma sonucunda ortaya çıkan sınıfsal ayrışma, Proudhon'u, toplumsal düzeyde vuku bulabilecek bir denge arayışına itti. Bu denge arayışının sonucunda Proudhon, toplumsal düzeyde karşılıklılık ya da mübadele teorisinin ve siyasal düzeyde federalizmin temel ilkelerini oluşturmuş ve bu iki sistemi de ayrıntılı olarak işlemiştir. Karşılıklılık teorisi, Proudhon'un deyişiyle, mülkiyet ve ortaklık şeklindeki iki fikrin sentezidir; bu sistemde bireyler hem mülkiyetini muhafaza edebilecek hem de tüketim için ödünç alıp verme yoluyla bir ortaklık içinde ekonomik ilişkilerini düzenleyeceklerdir (Proudhon, 2012:366). Bu sistemde ne mülk sahibinin ne de sermayenin düzenleyici bir işlevi söz konusu olmayacak, değişim aracı olan para kullanımdan kalkacak, kar beklentisi minimum düzeyde tutulacaktır ve böylece toplumsal zenginlikler adil bir biçimde tüm bireylere ulaşmış olacaktır. İktisadi ilişkiler bağlamında tüm sorunların çözüleceğini düşündüğü bu sistemi Proudhon bir Halk Bankası düşüncesi ile birleştirmiştir; paranın kullanımdan kalktığı ve faizin olmadığı bu mübadele bankası, özgür ticaretin ilk halkasını oluşturacaktır (Proudhon, 1992:22). Proudhon, bu iktisadi sistemi siyasi bir sistem olarak kurguladığı federalizm ile desteklemek istemiştir. Desantralizasyon yoluyla merkezi iktidarın gücünü kırmak ve böylece yerel halkın ve belli başlı üretici grupların özerkleşmesi ve bağımsızlaşmasını öngören bu sistem, Proudhon'un deyişiyle, "özgürlüğün otoriteyle birleşmesinden doğan bütün güçlükleri çözmektedir". Birbiriyle bağdaşmaz bu iki ilkenin vazgeçilmez niteliğini kabul eden Proudhon, tarımsal-endüstriyel bir federasyon kurma yoluyla, hem bireysel özgürlükleri garanti altına almayı hem de güvenli toplumsal ilişkilerin kurulmasına ilişkin federasyonun nispi otoritesini tanımayı kabul etmiştir. Bu federal örgütlenme bir zorunluluk olarak kurgulanmamış, giriş ve çıkış özgürlüğü her bireye tanınmıştır.

Nihai olarak Proudhon 19. yüzyılda ortaya koyduğu teorik çalışmaları ve liberter kimliği ile anarşist hareketin babası konumundadır. Ortaya attığı paradoksal fikirler ve federasyon düşünceleriyle Proudhon, hem 20. yüzyıl özgürlükçü hareketlerin ortaya çıkmasına rehberlik etti hem de bir bütün olarak anarşist hareketin ortaya çıkmasına teorik bir zemin hazırladı. Nitekim takipçisi Bakunin, onun bıraktığı felsefi mirası geliştirmiş ve anarşist felsefenin somutlaşmasına katkıda bulunmuştur.

4.2.2. Mihail Bakunin

19. yüzyıl anarşist hareketinin hem fiili hem de kuramsal inşa sürecinde aktif rol oynayan Bakunin, anarşizmin sembol isimlerinden biri olmuştur. Ateşli bir özgürlük savunucusu olması ve bunu bir yaşam tarzı olarak benimsemesi bakımından, Bakunin, klasik anarşist teorisyenlerden ayrılmaktadır. 19. yüzyıl Avrupa siyasal hayatında ortaya çıkan birçok özgürlük hareketinde boy gösteren Bakunin, devlet ve kilise odaklı otorite eleştirisi, toplumsal düzeyde federatif örgütlenme önerisi ve şiddet içeren eylem savunusu ile özgün bir siyasal tavır ortaya koymuştur.

Diğer yandan Bakunin, Tanrı otoritesinin toplumsal ve siyasal düzlemde insanları köleleştirdiğini ve kutsallaştırılan din olgusunun kilise aracılığıyla kitlesel cehaleti ve koşulsuz itaat kültürünü benimsettiğini vurgulayarak anti-otoriteriyenizmin dine yönelik eleştirisini ortaya koymuştur. Rasyonalist bir perspektif ile dinin geleneksel otoritesini olumsuzlayan Bakunin, insanı “bilginin meyvesini” yemeye zorlayarak özgürleştirmeye çalışan Şeytan figürünü, “ilk özgür düşünür” ve “ebedi isyancı” olarak olumlar (Bakunin, 2016:11). Şeytanın isyancı yönünü vurgulayan Bakunin, insan doğasının da isyancı bir niteliğe haiz olduğunu ileri sürer. Ona göre insanoğlunu diğer hayvan türlerinden ayıran iki temel özellik, düşünme gücü ve isyan arzusudur. İnsan doğasının içsel doğasının özgürlükçü eğilimini “isyancı” olgusu temelinde ortaya koyan Bakunin, doğal yasaların insan özgürlüğü üzerindeki yadsınamaz etkisini de kabul etmiştir. Bakunin’e göre doğal yasalar insani varoluşun fiziksel temelini oluşturmaktadır ve insan bu yasaların mutlak köleleridir (Bakunin, 2016:31). Ancak bu kölelik, yapay bir itaat ilişkisinden ziyade doğal bir otoritenin tezahürü olduğu için bir tahakküm ilişkisine yol açmaz. Ayrıca İnsan doğasının toplumsal bağlamda şekillendiğini de kabul eden Bakunin’e göre “toplum, özgürlük ağacının kökü; özgürlük ise o ağacın meyvesidir” (Marshall, 2003:417). Özgürlüğün doğal ve toplumsal sınırlar barındırdığını düşünen Bakunin, diğer yandan, dışsal nitelikte her türlü otoriteyi reddetmektedir. Bakunin felsefesindeki otorite reddiyesinin seçici niteliği, bilim konusunda da kendisini göstermiştir. Bilimin otoritesini kabul etmekle birlikte, Bakunin, bilim insanlarının yaratmış olduğu otoriter elitizmin yanılmaz niteliğine kuşku ile yaklaştı. Özetle, Bakunin’in özgürlük felsefesi, otorite ile çok yakından bağlantılıdır (Marshall, 2003:421). Doğal ve toplumsal otoritenin insan özgürlüğü üzerindeki yadsınamaz etkisi, Bakuninci özgürlük formülasyonunun sınırlı doğasını açığa vurmaktadır.

Bakunin’in idealindeki özgürlüğün temel öğeleri, toplumsallık ve eşitliktir. İnsan doğasının toplumsal yapısını kabul eden Bakunin’e göre bireyin sınırsız özgürlüğünün toplumun diğer üyelerinin özgürlüğü aracılığıyla gerçekleşebileceğini belirtmiştir; gerçek bir özgürlüğün gerçekleşmesi için ise

ekonomik ve sosyal eşitliğin gerçekleşmesini bir ön koşul olarak görmüştür (Bakunin, 2016:96).

Anarşizmin doğasını teşkil eden devlet karşıtlığı, Bakunin felsefesinde de önemli bir yere sahiptir. Bu karşıtlık, Marx ile anlaşmazlıklarında kendini açıkça göstermiştir. Tanrı ve Devlet ile Devlet ve Anarşi kitapları başta olmak üzere birçok eserinde bu anlaşmazlığın temel çelişkisi üzerinde çözümler yapmıştır. Bakunin'in devletçi/otoriter sosyalizm olarak nitelediği Marksist sosyalizm, işçi örgütlenmesinin devleti ele geçirmesini hedeflemesi bağlamında, otorite ilkesini benimsemekte; devrimci sosyalistler ise, devletin tasfiyesini hedeflemesi bağlamında, özgürlük ilkesini benimsemektedir (Bakunin, 2016:97). Bakunin'e göre devlet, insan aklının düşmanı ve insan özgürlüğünün en büyük düşmanıdır. Evrensel oy hakkı anlayışı ve temsili hükümet sistemi gibi burjuva kültürünün siyasal araçlarına da tamamen karşı olan Bakunin, devletin varlığını meşrulaştırmaya yönelik atılan her türlü adımı reddetmiştir.

Bakunin, kolektif özgürlük esasında örgütlenen bir “özgür toplum” modeli ortaya koymuştur. Bu toplum; sosyal ve ekonomik eşitlik temelinde örgütlenen, ortak mülkiyeti esas alan ve kolektif dayanışma yoluyla bireysel özgürlüğü garanti altına alan bir yapıdadır. Ayrıca onun toplumunda kadınlar özgür ve kadın-erkek eşitliği esastır. Patriyarkal evlilik tarzı ve miras hakkının ilga edilmesiyle insanlar daha özgür birlikler içinde ilişkilerine devam edecektir. Çocuk eğitimi konusunda ise çok daha farklı bir yaklaşım sergileyen Bakunin, çocukların toplumsal görev ahlakı ve sosyalist değerler ile yetiştirilmesini istemektedir; böylece başkalarının özgürlüğüne saygı duymayı “en yüksek görev” olarak benimseyeceklerdir (Marshall, 2003:426). Herkesin eğitilmesi gerektiğini ve görev ahlakı ile toplumsal sorumluluğunu yerine getirmesi gerektiğine inanan Bakunin'in özgürlük anlayışı, belli bir ahlaki çerçevenin içine sıkıştırılmış görünmektedir. 20. yy anarko-sendikalist hareketin formülasyonu olarak görebileceğimiz federatif örgütlenme, Bakunin'in toplumsal örgütlenmesinin siyasal boyutunu oluşturmaktadır. Gönüllülük esasına dayalı birliklerden oluşan bu federasyonlar; yalnızca işçinin değil, aynı zamanda köylü nüfusun da ana unsuru olduğu daha geniş tabanlı bir örgütlenme olarak ortaya çıkmakta ve bu anlamda Bakunin'in federalist kuramı, Marksist teorinin dar bakış açısını aşmaktadır. Federalist fikirlerin zamanla bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde somutlaşmasını umut eden Bakunin'in özgür toplumunda, toprak tarımsal birlikler yoluyla kamulaştırılırken; sermaye ve üretim araçları ise sanayii birlikleri yoluyla kamulaştırılacaktır (Marshall, 2003:425). Diğer yandan Bakunin, özgür toplumun kurulması yolunda şiddet içerikli devrimci eylemin gerekli olduğunu ve yeniyi yaratmak için eskinin(yani devletin) yıkılması gerektiğini dile getirmiştir.

Sonuç olarak baktığımızda Bakunin, bir yandan kolektif özgürlüğe dayalı federalist kuramı ile 20. yüzyıl anarko-sendikalist hareketlerin, diğer yandan “şiddet ve isyan” olumlaması yoluyla 19. yüzyıl sonlarına denk düşen radikal anarşist eylemlerin fikir babası olmuştur.

4.2.3. Pyotr Kropotkin

Anarşist şiddet eylemlerinin dünya çapında yaygınlaştığı bir dönemde yaşayan Kropotkin, anarşizmin şuursuz bir eylemlilik hali olarak algılanmaması maksadıyla birçok ciddi çalışmaya imza atmıştır. Doğal hayata ilişkin kendi kişisel keşifleri ile Darwin’in evrim teorisine yönelik sistemli eleştirisi, Kropotkin’i, anarşizmi bilimsel açıdan değerlendirmeye yönelmiş ve böylece anarşist felsefenin uluslararası literatürde itibar kazanmasına ciddi katkıda bulunmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında evrim düşüncesini ortaya atan Darwin’e göre canlı türleri amansız bir mücadele içindeydi ve vahşi yaşam, türler arası acımasız bir savaşa sahne oluyordu. Emperyalizme, kapitalizme ve ırkçılığa bilimsel kılıf arayan Toplumsal Darwinciler ise toplumsal eşitsizliklerin doğal olduğunu ileri sürüyordu (Marshall, 2003:451). Coğrafya alanındaki çalışmaları ve vahşi doğaya ilişkin keşifleri sayesinde Kropotkin, doğada rekabetten çok işbirliğinin olduğu sonucuna varmış; türlerin devamlılığını karşılıklı dayanışma ve uyumun bir sonucu olarak görmüştür. Türler arası ve tür içi rekabetler ve savaşlar mevcut olsa bile, nasıl bir araya geleceklerini bilen, barış halini tesis etmeyi beceren ve sosyalleşmeye yatkın olan türler tedrici gelişmelerini sürdürürken, diğerleri yok olup gitmektedir (Kropotkin, 2001:78). Bu noktadan hareket eden Kropotkin, insan türünün tarihsel gelişiminin ve evriminin izini sürmüş ve onun da ahlaki, sosyal ve bireysel ilerlemesini, toplumsal ilişkilerin çağlar boyu canlı tutulabilmesine bağlamıştır. Sosyal Darwinizm’in bir anti-tezi olarak kabul edebileceğimiz bu yaklaşım, Kropotkin’in bir bütün olarak anarşist felsefesinin mihenk taşı haline gelmiştir. Diğer yandan, hem organik hayata içkin sonsuz sayıda değişkenin varlığı hem de canlı yaşamındaki sayısız güç ve etki arasında oluşan dengenin sonucu olarak ortaya çıkan uyum, Kropotkin’e göre, toplumsal hayatın yapay siyasi ilişkilerden arınması ve doğal işleyişine kavuşması için temel hedef olmalıdır (Kropotkin, 2015:51). İnsanlar arasındaki ilişkilerin kendiliğindenliği ve insanın sosyal dengeyi yeniden yaratma kapasitesi, toplumsal uyumun doğal seyrine girmesinin temel anahtarıdır. İnsanın toplumsallığına yönelik bu inanç, Kropotkin’i, devlet karşıtlığına yönelmiş ve her türlü otoriteyi mahkûm eden anarşist bir duruş kazanmasına ve toplumcu bir ahlak anlayışı geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Ahlakın temeli ve doğal hali özgeciliktir; bireyin gelişimi, toplumun gelişimi ile paralellik göstermektedir ve

bu nedenle özgecilik somut bir şekilde ahlaki yönümüzü tayin etmektedir (Kropotkin, 2018:74). Ezcümle Kropotkin, evrimci düşüncelerle yola çıkarak bireyin toplumsallığına ve özgeci yapısına ulaşmış; bilimsel çalışmalarının ışığında, insanoğlunun karşılıklı yardımlaşma aracılığıyla türünün gelişimini sağladığını ve devamlılığını koruduğunu ileri sürmüştür. Anarşizmin klasik argümanlarını bilimsel tespitler ile güçlendiren Kropotkin, anarşinin felsefi ve bilimsel bir niteliğe sahip olduğunu ispat etmiştir.

Kropotkin'in evrimci yaklaşımı, toplumsal devrim anlayışında da kendini göstermiştir. Organik yaşamın yavaş ve tedrici dönüşümlere sahne olmasını esas alarak devrim kuramını oluşturan Kropotkin'e göre, toplumsal devrim, hızlı bir şekilde vücuda gelen evrim dönemlerinden biridir; uygar toplumlarda durmaksızın devam eden yavaş evrim kadar insan doğasına uygundur (Marshall, 2003:449). Diğer yandan devrim, bilinçsiz bir halk hareketten farklı bir şey olmalıdır. Kropotkin'e göre, bilinçsiz olan ve amacının açık ve kısa bir tanımını sunmaz hiçbir mücadele başarıya ulaşmaz, yok edilecek olanın yerine neyin koyulması gerektiği düşünülmeden hareket edilirse, düzenin gerçek anlamda yıkılması mümkün değildir (Kropotkin, 2014:52).

Toplumsal devrim sonrası oluşacak olan özgür toplum, Kropotkin'e göre, bireylerin tam özgürlüğüne dayalı gönüllü kooperasyonlar yoluyla toplumsal ilişkilerini düzenleyen bir topluma işaret etmektedir. Bu kooperasyonlar özgür komünlerin gönüllü işbirliği sayesinde zuhur edecektir. Bu kooperasyonlar, politik bir federalizme işaret etmemektedir; doğrudan bireylerin özgür katılımıyla oluşturulmuş ve herhangi bir yönetsel ve düzenleyici üst birimin olmadığı bir yapıya denk düşmektedir (Woodcock, 1996:207). Proudhon ve Bakunin'in aksine Kropotkin, toplumsal zenginliğin bölüşümü hususunda emeği temel ölçüt olarak kullanmamış ve "ihtiyaç" temelli bir bölüşüm sistemi ortaya atmıştır: dünya zenginliğinin üretiminde herhangi bir kişinin payını saptamanın imkânsız olduğunu düşünen Kropotkin, üretip üretmediğine bakmaksızın, her insanın ihtiyacı ölçüsünde payına düşeni alması gerektiğini belirtmiştir. İnsanın toplumsallığına duyduğu tipik anarşist inanç, herkesin çalışmaya gönüllü olacağına onu inandırmıştır. Özetle, Kropotkin'in savunduğu komünizm, anarşist komünizmdir: İktisadi anlamda herhangi bir mübadele sisteminin bulunmadığı, herkesin ihtiyacını ortak depolardan karşıladığı, özel mülkiyetin ve tüm yönetsel birimlerin tamamen lağvedildiği bu sistem, Kropotkin'in deyişiyle, iktisadi ve siyasi özgürlüğün sentezidir (Kropotkin, 2015:92). Sonuç olarak Kropotkin, modern doğa bilimlerinin anarşist felsefe ile mantıksal bağlarını ortaya koymuş, toplumun evrimsel niteliğini inceleme yoluyla anarşizmi bilimsel bir temele oturtmaya çalışmış ve komünizmin en özgür formu olan anarşist komünizm sistemini ortaya koymuştur.

5.DEVRİME GİDEN YOLDA ANARŞİST HAREKET

Toplumsal devrim düşüncesi, anarşist teorisyenleri en çok meşgul eden konulardan biri olmuştur. Anarşist felsefe, hem devrimin hangi araçlar ile yapılması gerektiği hem de devletsiz bir durumda özgür bir toplumun nasıl kurulacağı hususunda birçok farklı düşünceyi bünyesinde barındırmasına karşın nihai bir konsensüse ulaşamamıştır. Ancak anarşistlerin çoğunluğu, özgürlükçü toplumsal bir devrimin işçi ve köylü dayanışmasıyla ve toplumun alt tabakasında billurlaşacak kendiliğinden örgütlenme pratikleriyle vücut bulacağı hususunda hemfikirdir. Nitekim 20. yüzyılın ilk yarısında, İspanya ve Ukrayna’da ortaya çıkan işçi ve köylü eylemleri, anarşist çözümlerinin haklılığını kanıtlamaktadır. Ancak bu işçi hareketleri, 20. yüzyılın bir ürünü değildir. 19. yüzyıl işçi hareketlerinin niteliğini ve tarihsel gelişimini incelemek, 20. yüzyıl anarşist pratiklerini anlamlandırmamızda yardımcı olacaktır.

5.1.İşçi Hareketleri ve 20. Yüzyıl Anarşizminin Arka Planı

18. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkan Endüstriyel Devrim, proletaryanın bir sınıf olarak billurlaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Kent merkezlerinde büyük fabrikaların kurulması ve dolaylı olarak lonca sistemi temelinde örgütlenen küçük üreticilerin tasfiyesi ile başlayan toplumsal ve iktisadi değişim süreci, Marksist anlamda sınıfsal bir farklılaşmanın önünü açtı. Bu farklılaşma, İngiltere’de başlayan ve paralel olarak Fransa’da da gözlemlenen devasa endüstriyel gelişimin doğal bir sonucuydu. Kapitalist üretim biçiminin sunduğu ağır yaşam koşulları, işçilerin bir tepki olarak örgütlenmesine yol açtı.

Endüstriyel gelişimin büyüdüğü 1790 sonrası yıllar, emek-sermaye geriliminin de arttığı bir dönemdi. Fabrikatörlerin sunduğu kötü çalışma koşulları, işçilerin kendiliğinden örgütlenmesine zemin hazırladı. Ücretlerin yükseltilmesi, çalışma şartlarının iyileştirilmesi, çalışma sürelerinin kısaltılması ve kadın ve çocuklar için daha insani koşulların sağlanması gibi hedeflerle İngiltere’de kurulan ilk işçi birlikleri, dönemin hükümeti tarafından illegal sayılmış ve hareketin sorumluları ağır bir şekilde cezalandırılmıştır (Kazak, 1992:67). 1800 yılında çıkarılan Dernek Yasası ile işçi birliklerini bastırmaya yönelik yaptırımlar, işçi örgütlenmelerin yasal olarak tanındığı 1824 yılına kadar acımasızca uygulandı (Rocker, 2000:42). Luddizm,9 genel grev veya protestolar şeklinde sürdürülen bu kitle eylemleri, sadece bazı sektörlerde sürdürülmesi nedeniyle, 1830’lu yıllara kadar sınırlı bir nitelik taşıyordu. Ancak sonraki yıllarda gelişmeye başlayan sosyalist fikirler, işçi hareketinin daha yaygınlaşmasını ve ulusal bir nitelik kazanmasının önünü açtı. 1834 yılında İngiltere’de kurulan “Grand National Consolidated Trade Union of Great Britain(GNC)” işçi örgütlerini ulusal bir federasyon altında toplama çabasıydı ve

bu örgüt işçi hareketi içerisinde uzun yıllar etkin bir rol üstlendi. Özellikle Robert Owen'ın tasarıları, işçi örgütlerinin sendikalaşması ve bu tarz bir federasyonun daha organize hareket etmesi yolunda önemli bir etmen oldu. "Daha iyi ücret-daha az çalışma saati" ekseninde gelişen işçi hareketini eleştiren Owen, sorunun sadece iktisadi düzlemde çözülebileceğine inanmıyordu; kapitalist sistemin tamamen değişmesi, toplumsal sınıfların ortadan kalkması ve emeğin kolektif örgütlenmesi gibi daha sosyalist fikirlere sahipti. Owen'ın tasarısı bir tür dernek sosyalizmiydi, çeşitli sendikaların kontrol ettiği üretici kooperatiflerinin kurulmasına yönelik bir programdı. Hatta bu fikirleri uygulamak isteyen Owen, İngiltere'nin New Lanark şehrindeki kendi fabrikasında işçi ailelerinin hayat standardını yükseltecek birçok yeniliğe imza atmış ve onların örgütlenme bilincine de katkıda bulunmuştur. İlerleyen yıllarda ise Kuzey Amerika'da örnek bir proje yaratmaya girişmiş ve ütopyik düşüncelerini uygulamaya çalışmıştır. Kendi oluşturduğu "Eşitler Anayasası" ışığında "New Harmony" isimli eşitlikçi bir komün kurmuş ve kapitalist sistemin yarattığı toplumsal sıkıntıları sosyalist bir stratejiyle ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Owen, 2006:14-18). Ezcümle, iktisadi ve toplumsal sorunların demokratik talepler ile çözümlenmeyeceğini fark eden Owen, bıraktığı düşünsel ve edimsel mirasıyla, işçi hareketine daha liberter bir perspektif kazandırmıştır.

1864 yılında İngiliz ve Fransız işçilerinin çabası sonucu oluşturulan Enternasyonal, zamanla gelişen işçi hareketinin uluslararası bir nitelik kazanmasını sağlayan ilk oluşumdur. Tüm dünya ülkelerindeki işçilerin yakınlaşması ve proletarya sınıfının bilinçlenmesi amacıyla kurulan Enternasyonal, işçi sınıfının öncelikli problemleri olan ekonomik ve toplumsal sorunları ile ilgileniyordu (Rocker, 2000:61). Üretim araçlarının kolektifleştirilmesi yönünde 1869 yılında Basel Kongresi'nde alınan karar, ekonomik ve toplumsal sorunların hangi yöntem ile çözüleceğine ilişkin ipuçları veriyordu.

Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki, 1871 Londra Kongresi, işçi hareketinin canlılığını kaybetmesine ve bir durgunluk dönemine girmesine neden oldu (Rocker, 2000:67). Bu kongre, bir tür "devlet sosyalizmini" savunan ve devrim sonrası dönemde işçi sendikalarına gerek olmadığını düşünen Karl Marx, Friedrich Engels ve takipçilerinin, devletin tamamen toplumsal düzlemde çıkarılması ve işçilerin öz-örgütlenmesinin benimsenmesini hususunda ısrar eden anarşistleri tasfiye etmesi ile sonuçlanmıştır. Bu tasfiyenin etkisi olarak 20. yüzyılda ortaya çıkacak olan Marksist otoriter devlet biçimleri, tamamen özgürlükçü olan bir işçi hareketi temelinde ortaya çıkan sosyalizmin nasıl bir dönüşüme uğrayabileceğine dair anlamlı örneklerdir.

Özetle, 18. yüzyılda ortaya çıkan işçi hareketleri, 1830'lar itibariyle ulusal sendika örgütlenmelerine dönüşmüş ve zaman içerisinde uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Özellikle Enternasyonal tecrübesi ve onun bıraktığı entelektüel miras, 20. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkacak anarko-sendikalist ve anarko-komünist faaliyetler için önemli bir yol gösterici olmuştur.

5.2. İspanya Anarşist Hareketi

19. yüzyıl boyunca Avrupa coğrafyasında etkili olan işçi hareketleri ve liberter fikirler, İspanya'da da kendini yavaş yavaş göstermiştir. 1850'li yıllar itibariyle Proudhon'un anarşist fikirleri ve federalizm öğretisi, İspanyol işçileri arasında yayılmıştı. Ancak 1868 yılında, Enternasyonal'in Bakuninci anarşist kanadına mensup olan İtalyan Guiseppa Fanelli'nin Barselona ve Madrid'e geçişi, liberter düşüncelerin İspanya'da yaygınlaşmasında bir dönüm noktası oldu (Bookchin, 2010:118). İlerleyen yıllarda, Enternasyonal'in İspanya ayağı olarak, İspanyol Bölgesel Federasyonu kuruldu. FRE'nin bileşenleri, yerel federasyona bağlı olan yerel sendikalar temelinde örgütlendi. Bu örgüt, niteliksel olarak anarşist olmaktan çok, sendikalistti. Ancak ilerleyen yıllarda anarko-komünizm öğretisinin İspanya'da yaygınlaşması ile birlikte, anarşistler, örgüt üzerinde hâkimiyet kurdu. Bu durum, sendikalist kanadın federasyondan ayrılması ve 1888 yılında federasyonun tamamen ortadan kalkması ile sonuçlandı (Bookchin, 2010:122).

20. yüzyıl başında Fransa'da tekrar canlanan sendikalist hareket, İspanyol liberter hareketini de olumlu etkiledi. Sendikalizm, tıpkı anarşizm gibi, 19. yüzyıl İspanya'sında tecrübe edilmişti. 1911 yılında ilk kez toplanan "Ulusal Emek Federasyonu(CNT)" ile birlikte İspanya'daki işçi hareketleri, sadece Katalan bölgesi ile sınırlı kalmayıp, ulusal bir niteliğe büründü. Bu federasyonun bileşenleri, reformist sendikalistler ve devrimci/saf anarşistlerden oluşuyordu. Anarşist kanadın kendiliğinden, düzensiz ve Bakuninci tarzda faaliyetleri ile sendikalistlerin örgütlü ve disiplinli yapısının birleşimi sonucunda melez bir kavram olan "anarko-sendikalizm" ortaya çıktı: Sendikalistler anarşistlerin militan kimliğine ihtiyaç duyarken, anarşistler ise sendikalistlerin kitlesel gücüne ihtiyaç duyuyordu (Bookchin, 2010:128-135).

1918-1923 yılları arasındaki İspanya'da geçen beş yıllık süreç, son derece kaotikti. CNT'nin faaliyetlerinin illegal ilan edilmesinin ardından, anarko-sendikalistler ile hükümet yetkilileri arasında bir tür "tetikçiler savaşı" başladı. Bu süreç içerisinde yüzlerce insan hayatını kaybetti. 1923 yılında Katalonya Kumandanı Miguel Primo de Rivera'nın askeri bir yönetim kurması ile bu durum son buldu. 1930 yılına kadar devam eden askeri diktatörlük, CNT'nin

faaliyetlerine önemli ölçüde zarar verdi ve CNT'nin varlığı neredeyse son buldu (Bookchin, 2010:143).

CNT'nin reformist kanadının askeri hükümete ılımlı yaklaşmasına büyük bir öfke duyan anarko-sendikalistler, 1927 yılında, İber Anarşist Federasyonu(FAI)'nu kurdu. Kurulan bu anarşist federasyon, yapısal olarak CNT'ye bağlı olmakla beraber, kendine özgü yapısını koruyan ayrı bir federasyon olarak hareket edecekti. Federasyonun gayesi, dağılmanın eşiğinde olan CNT'yi devrimci anarko-sendikalist ilkeler ışığında tekrar canlandırmak ve İspanya'yı bir an önce liberteryen komünist bir topluma doğru yönlendirmektir (Bookchin, 2010:144-145).

1930'lu yıllara gelindiğinde, uluslararası ekonomik bunalımın da etkisiyle, İspanya'daki toplumsal huzursuzluk gözle görülür bir biçimde artmaya başladı. Hem köylülerin ve işçilerin sorunlarına çözüm üretemeyen hem de ordu içindeki çalkantıları durduramayan General Primo, 1930 yılında istifa etti. Birçok toplumsal kesimin cumhuriyetçi talepleri ekseninde, 1931 yılında İkinci Cumhuriyet kuruldu. 26 Haziran 1931 yılında kurucu meclis için seçim yapıldı. Meclis çoğunluğunu sağlayan İspanyol Sosyalist İşçi Partisi (PSOE) iktidarın sahibi oldu. PSOE'nin yükselişi, ona bağlı olan Genel İşçi Sendikası(UGT)'nin de paralel olarak büyümesine ve üye sayısını arttırmasına neden oldu (Bookchin, 2010:155). Ancak, cumhuriyetle birlikte gelen bu sosyalist parti, burjuva hakimiyetine, banka sistemine ve vergi sistemine dokunmadı, köylülerin yıllardır beklediği toprak reformunu gerçekleştirmedi. Özetle, sosyalist bir anlayışın İspanyol siyasetine hakim olması, sorunların çözülmesinde yeterli olmadı. Bu durum, CNT'nin ciddi anlamda büyümesine ve FAI'nın etkinliklerini önemli ölçüde arttırmasına yol açtı. FAI'nın aktivizmini zamanla benimseyen CNT, özellikle Barselona'da, köylü ve işçilerin yoğun bir şekilde katılımına sahne olan sayısız genel grev düzenledi. Ancak anarko sendikalistlerin düzensiz ve dağınık eylemleri, askeri birimlerin müdahalesiyle tamamen hüsrana uğradı (Bookchin, 2010:178).

Cumhuriyet'in ilanından sonra ortaya çıkan kaotik durum, sağcı muhafazakâr ideolojinin İspanya'da yükselmesine neden oldu. Bu durum faşist generallerin nüfuzunu arttırdı ve ülke bir iç savaşa sürüklendi. Bu siyasi kargaşa ortamını fırsata çevirmek isteyen CNT, 1936 yılında, Katalonya bölgesini özgürleştirme çalışmalarına başladı. Birçok otoriter figürün varlığına rağmen, neredeyse bölgenin tüm işçi ve köylüleri tarafından desteklenen anarko-sendikalistler, devrimci uygulamalarını sırayla gerçekleştirdi. Katalonya bölgesindeki fabrika ve atölyeler, işçiler tarafından kamulaştırıldı; ekilebilir araziler ise köylüler tarafından kolektifleştirilip tarım komiteleri arasında paylaştırıldı (Woodcock, 2017:107). Ekonomik işleyişin kolektif bir şekilde yürütülmesi, işçilerin ve

köylülerin yaşam standartlarının ciddi anlamda artmasına sebep oldu. Eğitim, sağlık, kültür gibi diğer toplumsal fonksiyonların tamamen sendikalar eliyle işletildiği bu dönem, toplumsal hizmetlerin gerçekleştirilmesi açısından son derece verimliydi. Özetle İspanyol işçileri, tarım, endüstri ve birçok kamu hizmetinin ortak işletilip kullanılması hususunda önemli başarılar elde etti (Woodcock, 2017:110).

Temmuz 1936'dan 1937'ye kadar süren bu anarşist örgütlenme, otoriter figürlerin baskılarını arttırması ve anarko-sendikalistlerin hükümet ile işbirliği yapma gafletine düşmesi ile önemli bir darbe aldı. Tüm siyasi yapılanmalar, anarko-sendikalist hareketi tamamen bitirmek konusunda hemfikirdi. O dönem Stalinci komünistlerin idaresinde olan hükümet, anarşistleri zayıf düşürmek amacıyla birçok faaliyette bulundu. Faşizme karşı komünistlerle birleşmeye mecbur kalan CNT, Katalonya'daki tüm kontrolünü kaybetti. General Franco liderliğindeki milliyetçilerin Katalonya'nın başkenti Barselona'yı ele geçirmesi, anarko-sendikalizmin sonu oldu (Bookchin, 2010:28).

Sonuç olarak, İspanya'da anarko sendikalizmin yenilgisi, anarşistlerin hatalarından çok, dış koşulların yarattığı baskı ve otoriter oluşumların karşı devrimci faaliyetleri sebebiyle olmuştur (Woodcock, 2017:113). Bu koşullar altında bile anarko-sendikalistler, anarşist teorilerin ışığında kurulabilecek özgür bir toplumun mümkün olduğunu kanıtlamışlardır.

5.3. Ukrayna Anarşist Hareketi: Mahnovşçina

Bir diğer anarşist hareket olan Mahnovşçina Hareketi, Ukrayna'nın güneyinde yer alan Gulya-Polye bölgesinde, Hitman'ın başta olduğu mevcut Ukrayna hükümetine karşı bir bağımsızlık mücadelesi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak zaman içinde ortaya çıkan gelişmeler, Hitman Hükümeti'nin yanı sıra, monarşi yanlısı Rus General Denikin, Avusturya Almanları, Petrulistlerin başı çektiği Ukrayna Ulusal Burjuvazi hareketi ve en önemlisi Bolşevikler gibi birçok karşı devrimci gücün Mahnovist Hareketi yok etme girişimine sebep oldu (Arşinov, 1998). Bu zorlukların birçoğuna karşı başarılı bir mücadele yürüten Mahnovistler, Bolşeviklerin Kızıl Ordusuna karşı yenilgiye uğramaktan kurtulamadı ve 1921 yılında bu özgürlükçü hareket tamamen bastırıldı (Arşinov, 1998:201).

1917 itibarıyla gelişen Rus devrimi sonrasında Bolşeviklerin geliştirdiği radikal otoriter pratikler, devrimin niteliksel olarak anlamsızlaşmasına ve bir tür burjuva-sosyalist çıkarlarının dayatıldığı gerici bir hal almasına yol açmıştır. Çarlık Rusya'sının despot yönetimini aratmayan Bolşevik diktatörlüğüne karşı yürütülen en kapsamlı mücadele ise Ester Mahno'nun kişiliğinde olgunlaştı. Ukraynalı köylü ve işçilerinin örgütlenmesini sağlayan Mahno, dayatılan her

türlü devletçi teklifi tamamen reddetti ve öz örgütlenme temelinde bir düzen kurulmasını bir süreliğine olsa da hayata geçirme fırsatını buldu. Nitekim Mahnovist hareket, oluşumu ve hedefleri açısından tamamen anarşist ilkeler ışığında hareket etmiştir. Kent proletaryası ve geniş köylü kitlelerinin desteği temelinde ortaya çıkması ve bizzat halk kitleleri tarafından yoğun bir şekilde desteklenmesi, bunu kanıtlamaktadır. Diğer yandan, işçi ve köylülerin tam inisiyatif hakkı, toplumsal yeniden örgütlenmede devletsizlik ilkesinin benimsenmesi ve toplumsal ve ekonomik sorunlarda öz yönetimin sağlanması gibi birçok uygulama, anarşizm ile Mahnovşçina toplumsal devriminin tamamen örtüşüğünü göstermektedir (Arşinov, 1998:185).

Anarşist ilkelere sıkı sıkıya bağlı olarak gelişen bu hareket, anarşist hareketin tarihindeki ilk örgütlü toplumsal devrim örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk karşıtı çıkarlarını koruyabilmek için halkın devrimci gücünü kullanan Bolşeviklerin taktığı sosyalist maske, gerçek bir toplumsal devrim olan Mahnovist hareket sayesinde düşürülmüştür (Arşinov, 1998:28). Sonuç olarak, Bolşevik diktatörlüğüne ve emperyalist saldırılara rağmen, Mahnovşçina Hareketi, Ukrayna topraklarında anarşist bir toplumsal devrimin yeşerebileceğini göstermiş, eşitlik ve özgürlük temelinde örgütlenen anarko-komünist bir düzenin mümkün olduğu konusunda ikna edici uygulamalara imza atmıştır.

SONUÇ

Fransız devrimi sonrası ortaya çıkan düşünce akımlarından biri olan anarşizm, hem entelektüel hem de siyasi açıdan önemli etkiler bırakmıştır. Vahşi kapitalizmin hüküm sürdüğü 1800'lü yıllarda görünür hale gelen sol eğilimli akımlardan biri olan anarşizm, devlet başta olmak üzere tüm otorite biçimlerini reddeden bir akım olarak kendini göstermiştir. Eşitlik, özgürlük ve adalet gibi evrensel değerleri toplumsal hayatta yerleştirmenin yegane koşulu olarak politik iktidarsızlık halini vaaz eden anarşistler, bu yönüyle tüm siyasi akımlardan ayrılmaktadır. 19. yüzyıl itibariyle belli aralıklarla reel-politiği etkileme başarısı gösteren anarşist akım, Goodwin, Stirner, Tolstoy, Proudhon, Bakunin ve Kropotkin gibi döneminin entelektüel hayatını etkileyen düşünürlerin de savunduğu bir ideoloji haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı itibariyle tüm dünyada etkisini kaybeden anarşist hareketler, bıraktığı entelektüel miras ile günümüzde de siyaset bilimcileri meşgul eden bir mesele olmayı sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (2002). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Aktaş, Ü. (2012). *Anarşizm*. İstanbul: Bengisu Yayıncılık.
- Arşinov, P. (1998). *Ukrayna Anarşist Hareketi Mahnovşçina*. (Y. T. Başaran, & C. Atila, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Arvon, H. (1991). *Anarşizm*. (A. Kotil, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bakunin, M. (1984). *Marxism, Freedom and the State*. (K. J. Kenafick, Dü.) Australia: Freedom Press.
- Bakunin, M. (1998). *Devlet ve Anarşi*. (M. Uyrukulak, Çev.) Ankara: Öteki Yayınevi.
- Bakunin, M. (2016). *Tanrı ve Devlet*. (S. Ergün, Çev.) İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Baradat, L. P. (2012). *Siyasal İdeolojiler Kökenleri ve Etkileri*. (A. Aydın, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bookchin, M. (2005). *Toplumsal Anarşizm mi, Yaşamtarzı Anarşizm mi?*. (D. Aytaş, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Cangızbay, K. (2016). Kul Olmaya ve İktidara Karşı Anarşizm. K. Cangızbay içinde, *Makaleler Anarşizm, Sosyalizm, Bilim ve Türkiye* (s. 167-174). Ankara: Binyıl Yayınevi.
- Cantzen, R. (1994). *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*. (V. Atayman, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Crowder, G. (1999). *Klasik Anarşizm*. (S. Altıparmak, Çev.) Öteki Yayınları.
- Çiğdem, A. (1993). *Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Çuhadar, C. (2013, Temmuz-Aralık). Anarşizm Düşüncesindeki Farklılıklar. *Dini Araştırmalar*, 16(43), 105-122.
- Demirci, F. (2002). Anarşizm ve Demokrasi. *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi*(11), 145-166.
- Erkızan, H. N. (2002). Anarşist Düşüncenin Doğası, Tarihsel-Düşünsel Kökenleri ve Max Stirner Üzerine Birkaç Söz. *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi*(11), 47-60.
- Graham, R. (2007). *Anarşizm; Özgürlükçü Düşüncelerin Belgesel Bir Tarihi*. (R. Graham, Dü., N. Erdoğan, ve M. Erata, Çev.) İstanbul: Versus Yayıncılık.
- Hasanof, K. (2002). Az Devletten Devletsizliğe: Max Stirner'in Egoist Bireyciliği. *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi*(11), 61-82.
- Heywood, A. (2016). *Siyasi İdeolojiler*. (L. Köker, Çev.) Ankara: BB101 Yayınları.
- Kazak, İ. (1992). İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi(İngiltere Örneği). *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*(37-38), 63-81.

- Keleş, H. (2020). Anabaptist Dini Hareketi Hutteritlerin Ortak Yaşam İnancı ve Koloni Yapısı. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII(1), 321-350.
- Keser, İ. (2002). Kendiliğindenliğe Güven. *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi*(11), 139-144.
- Kropotkin. (2007). Mülksüzleştirme. R. Graham içinde, *Özgürlükçü Düşüncelerin Belgesel Bir Tarihi* (N. Erdoğan, ve M. Erata, Çev., s. 231-235). İstanbul: Versus Kitap.
- Kropotkin, P. (1997). *The State: Its Historical Role*. Freedom Press.
- Kropotkin, P. (2001). *Karşılıklı Yardımlaşma*. (I. Ergüden, ve D. Güneri, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Kropotkin, P. (2014). *Bilim ve Anarşizm*. (G. Topuz, & H. İlhan, Çev.) Ankara: Alter Yayıncılık.
- Kropotkin, P. (2015a). *Anarşi Felsefesi-İdeali*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Kropotkin, P. (2015b). *Çağdaş Bilim ve Anarşi*. (M. Beyhan, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kropotkin, P. (2018). *Anarşist Ahlak*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Marshall, P. (2003). *Anarşizmin Tarihi*. (Y. Alogan, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Meriç, C. (2010). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Milliyet. (1991). *Büyük Ansiklopedi* (Cilt I). Milliyet.
- Milliyet. (1994). *Dictionnaire Larousse* (Cilt I). Milliyet Gazetecilik.
- Newman, S. (2006). *Bakunin'den Lacan'a Anti-otoriteryanizm*. (K. Kızıltuğ, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Olpak, C. T. (2019). 19. Yüzyıl Bilim ve Felsefesinde Hegel'in Etkisi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. *Madde, Diyalektik ve Toplum Dergisi*, II(4), 355-360.
- Owen, R. (2006). *Yeni Toplum Görüşü ve Lanark Raporu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Proudhon, P.-J. (1992). *Makaleler*. İstanbul: Birey Yayınları.
- Proudhon, P.-J. (2007). Genel Devrim Düşüncesi. R. Graham, & R. Graham (Dü.) içinde, *Anarşizm Özgürlükçü Düşüncelerin Belgesel Bir Tarihi* (M. E. Nil Erdoğan, Çev., s. 86-94). İstanbul: Versus Kitap.
- Proudhon, P.-J. (2012). *İktisadi Çelişkiler Sistemi veya Sefaletin Felsefesi*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Proudhon, P.-J. (2019). *Mülkiyet Nedir?* (D. Çetinkasap, Çev.) İstanbul: Kültür Yayınları.

- Rocker, R. (2000). *Anarko-Sendikalizm*. (H. D. Güneri, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Sabah. (1992). *Meydan Larousse* (Cilt I). Sabah Gazetecilik.
- Stirner, M. (2016). *Biricik ve Mülkiyeti*. (S. T. Noyan, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Taylor, M. (2000). *Community, Anarchy and Liberty*. New York: Cambridge University Press.
- Thoreau, H. D. (2013). *Sivil İtaatsızlık*. İstanbul: Kafekültür Yayıncılık.
- Tolstoy. (2016). *Zamanımızın Köleliği*. (Y. Yeniçeri, Çev.) İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Tolstoy, L. (2007). Şiddet İçermeyen Direnişe Dair. R. Graham, & R. Graham (Dü.) içinde, *Anarşizm Özgürlükçü Düşüncelerin Belgesel Bir Tarihi* (N. Erdoğan, ve M. Erata, Çev., s. 236-239). İstanbul: Versus Kitap.
- Tüzen, H. (2002). Mahkum Edilen Bir Dünya: Anarşizm. *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi*(11), 101-138.
- Walter, N. (1969). *About Anarchism*. <https://libcom.org/library/anarchy-100> adresinden alındı
- Woodcock, G. (1996). *Anarşizm Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*. (A. Türker, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Woodcock, G. (2017). *Anarşizmin Kısa Tarihi*. (S. Turgal, Çev.) Ankara: Alter Yayıncılık.
- Yazarlar Grubu, K., ve Verlag, K. (1992). *Anarşist Kuram ve Kökeni*. (H. İ. Türkoğan, Çev.) İstanbul, Paşahan: Birey Yayınları.

BÖLÜM 35

OSMANLI'DAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE TÜRK-ABD İLİŞKİLERİNİN EVRİMİ

Yakup ÜNİŞEN¹

ÖZET

Türk-ABD ilişkilerinin miladına bakıldığında zaman, bu iki devletin tarihinin kesişim noktasında İngiltere'nin olduğu görülmektedir. İlk olarak İngiltere flaması altında başlayan ticaret 1776 ABD bağımsızlık savaşından sonra direk olarak yapılmıştır. İlk olarak ticarettten öteye gitmeyen bu iki devlet arasındaki yakınlaşma daha sonra müttefiklik düzeyine yükselerek çok hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Hem ABD'nin İngiltere karşısında vermiş olduğu bağımsızlık savaşında hem de Birinci Dünya Savaşı boyunca Türk-ABD ilişkileri daha da kuvvetlenmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD ve Osmanlı düşman olmalarına rağmen herhangi bir şekilde birbirlerine savaş ilan etmemiş aksine savaş sonunda ABD yayınlamış olduğu Wilson İlkelerinde Osmanlı lehine bir durum sergilemiştir. ABD hükümeti sergilemiş olduğu bu tavır sayesinde yeni kurulan Türk devleti yöneticileri tarafından bir sempati elde etmiş ve İki Dünya Savaşında da bu tutum devam etmiştir. ABD'nin Türk devletine karşı sergilemiş olduğu olumlu tutum sayesinde İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk-ABD ilişkileri değişen dünya atmosferinde yeni bir hal alarak müttefiklik düzeyine yükselmiştir.

Bu çalışmanın konusu Türk-ABD ilişkilerinin ABD'nin kuruluşundan 1945 yılına kadar müttefiklik düzeyine yükselmesinde geçen zamanda ne gibi temasların olduğunu incelemek olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk-ABD, Müttefik, Birinci Dünya Savaşı, Wilson İlkeleri, İkinci Dünya Savaşı.

GİRİŞ

Türk-Amerikan ilişkileri Amerika'nın bağımsızlığına kavuşmasından çok daha öncesine dayanmakla beraber, aralarında direkt bir ilişki olmadı. Bunun yerine Amerikan gemileri İngiltere flaması altında Osmanlı topraklarında ticaret yapmaktaydı. Uzun yıllar İngiltere kolonisi olarak varlığını devam ettiren Amerika'daki koloniler 1764 yılında İngiltere'nin kolonilerine yeni vergiler

¹ Öğr. Gör. Dr. Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yunisen@adiyaman.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9033-3949.

getirmesiyle ayaklandı ve bu ayaklanma daha sonra silahlı çatışmaya dönüştü.² Amerikan kolonilerinin bağımsızlık mücadelesine girişmesiyle beraber, Amerikan ticaret gemilerinin durumu da değişti ve İngiltere hükümeti, Akdeniz’e giden Amerikan gemileri üzerindeki himayesini kaldırarak bu gemileri kendi haline bıraktı.³ Osmanlı ile ticarete ilk olarak İngiltere aracılığıyla başlayan Amerikan hükümeti, İngiltere’ye karşı vermiş olduğu bağımsızlık savaşını kazandıktan sonra 1784 yılında John Adams, Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson gibi önemli devlet adamlarını, Osmanlı Devleti’nin de içinde bulunduğu 16 ülke ile ticaret antlaşmaları yapmaları için görevlendirdi.⁴

Osmanlı Devleti ile ABD Arasındaki ilk Antlaşma

Osmanlı Devleti ile Amerikan hükümeti arasında ilk antlaşma 1795 yılında yapıldı fakat iki devlet arasında yapılan bu antlaşma Osmanlı Devleti’nin bizzat kendisiyle değil de himayesi altında bulunan Cezayir’le yapıldı. O dönemlerde Akdeniz’de korsanlık faaliyetleri ile kontrolü elinde bulunduran Cezayir beyliği, Akdeniz’de dolaşan iki Amerikan gemisini ele geçirmesinden dolayı Amerikan hükümetini bu beylikler ile antlaşma yapmaya mecbur kıldı.⁵ Amerikan hükümeti, Cezayir Beyliği ile antlaşma yaptıktan sonra birer yıl ara ile Trablusgarp ve Tunus ile de antlaşmalar imzaladı.⁶ Yapılan bu antlaşmayla beraber Amerikalı tüccarlar da Avrupalı tüccarlar ile aynı haklara sahip olarak Akdeniz de ticaret yapabileceklerdi. Bu antlaşmayla beraber Amerikan hükümeti, Cezayir beyliğine yıllık 12.000 Cezayir altını ya da 21,600 Amerikan doları vergi vermeyi kabul etti.⁷ Cezayir, Trablusgarp ve Tunus beylikleriyle yapılan antlaşmalar yalnızca Amerikan hükümetinin vereceği vergi, mal ve hediyelerin dışında savaş esirleri ve veraset davaları hakkında konular üzerine de maddeler barındırmaktaydı. Antlaşmalar, Osmanlı Devleti’nin egemenliği altında bulunan eyaletlerle yapıldığı için ve Osmanlı terminolojisine aykırı bir şekilde yapılmadığı için Osmanlı devleti ile Amerika ticari hayatının miladı sayılmıştır.⁸

² Yavuz Güler, “Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)”, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cil:6, No:1, 2005, s.228.

³ Akdes Nimet Kurat, “Berberi Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774- 1816)”, Tarih Araştırmaları Dergisi 2, Vol:2, 1964, s.175.

⁴ Nur Bilge Criss, *American Turkish Encounters, 1833-1989*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2011, s.4.

⁵BOA, 245-13782/ H-25-02-1226.

⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türk- Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğu Ltd Şirketi Matbaası, Ankara, 1959, s.8.

⁷ Treaty of Peace and Amity, Signed at Algiers September 5, 1795, (The Avalon Project), <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/diplomacy/barbary/bar1795t.htm>. (Çevrimiçi 7 Mart 2021)

⁸ Murat Özata, *Türk-ABD İlişkileri (1971-1984)*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2016, s.2.

Osmanlı Devleti ile Amerikan hükümeti arasındaki resmi ilişkiler bu tarihten sonra başladı. Amerikan başkanı John Adams, Osmanlı Devleti ile ticaret yapma fikrini daha 1786 yılında Fransız dış işleri ile tartışmış ve bu olaydan yaklaşık on yıl sonra William Smith'i, Osmanlı Devleti ile ticaret yapması için görevlendirmişti. Fransa'nın Mısır'ı işgal haberinin alınması üzerine bu görev iptal edildi.⁹ Bu hadisenin üzerinden bir yıl geçtikten sonra 9 Kasım 1800 yılında Amerikan yelkenlisi George Washington, kaptan William Bainbridge kumandasında beklenmedik bir şekilde İstanbul limanına demirledi. Kaptan Bainbridge'in asıl görevi daha önceden Amerikan hükümeti ile Cezayir beyliği arasında yapılan antlaşma gereğince, Amerikan hükümetinin her yıl vermesi gereken 21,600 dolar ya da 12,000 altın vergisini vermektir.¹⁰ Bainbridge, yıllık vergisini Cezayir dayısı Mustafa Bey'e verdikten sonra Mustafa Bey, Kaptan Bainbridge'ten ayrıca İstanbul'a belli bir sayıda yolcu ve sultana verilmek üzere bazı hediyeler götürmesini istedi.¹¹ Cezayir üzerinde hâkimiyeti bulunan Osmanlı Sultanı, Cezayir Bey'i Mustafa Bey'e Fransa ile imzaladığı antlaşmadan dolayı çok kızgındı. Bundan dolayı bulunduğu makamı, hatta kellesini kaybetmekten korkan Mustafa Bey bu şekilde sultanın gönlünü almaya çalıştı.¹² İstanbul'da yaklaşık 52 gün kalan Amerikan gemisi George Washington kaldığı süre zarfında yerli ve yabancılar tarafından ilgi ve nezaketle karşılandı.* 1783 yılından 1800 yılına kadar Amerikan gemilerinin Akdeniz'deki ticareti çok önemli değildi. Fakat 1800 yılından sonra bu faaliyet oldukça arttı.¹³

1827 yılında Yunanistan'ın ayaklanmasıyla beraber Osmanlı Devlet'i yeni bir döneme girdi. Osmanlı Devleti, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın yolladığı donanmayla beraber Yunan ayaklanmasını bastırmak isterken karşısında birçok Avrupa devletini buldu ve bu olayın ardından Ekim 1827 yılında Osmanlı donanması Navarin'de yakıldı. Amerikalılar bu olayı 'Benzeri görülmemiş bir ihanet' olarak vasıflandırmışlar ve sempatilerinin Türklerle olduğunu belirtmişlerdir.¹⁴ Navarin savaşında Osmanlı Devleti 3 kalyon, 13 Firkateyn, 17 Korvet, 4 Tekne ve binlerce askerini kaybetti. Bu olay üzerine şimdiye kadar Osmanlı Devleti için çok önem arz etmeyen ABD, önem kazanmaya başladı ve

⁹ Harry N. Howard, "The Bicentennial in American- Turkish Relations", Middle East Journal, Vol:30, No: 3, 1976, s.292.

¹⁰ Kurat,s.10.

¹¹ Charles Oscar Paullin, Diplomatic Negotiations of American Naval Officers, 1778-1883, The John Hopkins Press, Baltimore, 1912, s.138.

¹² Şuhnaz Yılmaz, From Strangers to Allies: Turkish American Relations (1800-1952), (Doktora Tezi), The Princeton University, Princeton, 2000, s.15,

* Yedikule açıklarında demirleyen geminin Amerika'ya ait olduğunu öğrenen hisar muhafızları, gemi kaptanına kuzu ve çiçekler göndererek kuzu ile barışı çiçeklerle de hoş geldiniz deme nezaketinde bulunmuşlardır.

¹³ Kurat, s. 11.

¹⁴ Kurat, s. 14.

Osmanlı Devleti'nin siyasi ekseninde ABD'ye doğru bir kayma oldu.¹⁵ Bu tarihe kadar Amerikan hükümetinin konsolosluk açmak için ve ticaret antlaşması yapmak için attığı adımlar Osmanlı hükümeti tarafından geri çevrilmişken, bu sefer antlaşma yapma teklifi bizzat Osmanlı hükümetinden geldi. 1828 yılında Offley, Reis Efendi'den bir yazı aldı. Offley'in almış olduğu resmi yazıda ABD adına bir müzakerecinin İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu. Amerikan hükümeti bunun üzerine 1828 yılında Amerikan Akdeniz Filosu Komutanı William M. Crane ve ABD elçisi David Offley'i Osmanlı Devleti ile antlaşma yapmak üzere görevlendirdi. Osmanlı hükümeti de yapılacak olan antlaşma ile ilgili Reis Efendi'yi görevlendirdi. 1828 yılında başlanan müzakereler 1930 yılının şubat ayında neticeye kavuşarak iki devlet arasında 7 Mayıs 1830 tarihinde "Osmanlı-ABD Ticaret ve Seyrisefain antlaşması" imzalandı.¹⁶

Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan antlaşmanın bu kadar gecikmesine rağmen Amerikalı tüccarlar için büyük bir mükâfat ve tatmin edici sonuçlar doğurdu. Antlaşmanın imzalandığı yıl Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne ihracatı 74,263 doları buldu; ihracatta öne çıkan ürünler olarak yünlü eşya, rom, işlenmiş tütün, barut, zahire ve mum oldu. Aynı yıl içerisinde Amerika'nın Osmanlı Devleti'nden ithal ettiği mallar 414.392 doları buldu.¹⁷ Her ne kadar antlaşmanın gizli maddesi olan Amerikalıların Osmanlı Devleti için savaş gemisi yapma zorunluluğu Amerikan senatosu tarafından kabul edilmemiş olsa da antlaşma imzalandıktan sonra Osmanlı Devleti Amerika'dan 150,000 dolara bir gemi satın almış ve gemi mühendisi olan Henry Eckford, İstanbul'a gelerek gemi yapımına başlamıştır.¹⁸ Eckford hayatının geri kalanında İstanbul'da kalmış ve öldükten sonra yerine yardımcısı Newyork'tan Foster Rhodes gemi mühendisi olarak 1839 yılına kadar İstanbul'da kalmıştır.¹⁹ İki devlet arasında 1830 yılında

¹⁵ Gulumhan Huma Yıldırım, *Technology Transfer And Diffusion In The Context Of Globalization: A Study Of A Critical Decade In The Ottoman Empire Through The Experiences Of Henry Eckford, 1830-1840*, s.12.

¹⁶ BOA, 744-1/ M-31-12-1831. Antlaşma 9 açık madde ve bir de gizli maddeden oluşmaktadır. Bkz. Charles Oscar Paullin, *Diplomatic Negotiations of American Naval Officer (1778-1883)* s146-149.- Antlaşmanın çok önemli iki özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Amerikan hükümetinin, Osmanlı Devleti için savaş gemileri inşasını öngören gizli maddesidir. Ancak bu maddenin Amerikan senatosu tarafından kabul edilmeyeceği anlaşılınca, senatoya sunulan maddelerin içinde bu gizli maddeye yer verilmemiş fakat reisülküttap bu durumun antlaşma üzerinde hiçbir tesir icra etmeyeceğini söylemiştir. Bir diğer özelliği ise, antlaşmanın 4'üncü maddesidir. Antlaşmanın maddeleriyle ilgili herhangi bir sorun yaşanmamış fakat 1868 yılında, iki Amerikan vatandaşının Osmanlı Devleti'ne hakaret etmelerinden dolayı tutuklanmalarına kadar iki devlet arasında herhangi bir sorun olmamış, bu olaydan sonra iki devlet arasında bu maddenin yorumuyla ilgili sık sık anlaşmazlık vuku bulmuştur. Bkz. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk- Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.1.

¹⁷ Orhan Fuat Köprülü, "Tarihte Türk- Amerikan Münasebetleri", *Belleten* Vol: LI, 1987, s.934.

¹⁸ Hakkı Yapıcı, "A Glance At The Ottoman-American Relation in Pre and Post- Constitutional Period", *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, Vol: 2, No: 9, 2014, s.117.

¹⁹ Gulumhan Huma Yıldırım, *Technology Transfer And Diffusion in The Context of Globalization: A study of A Critical Decade in The Ottoman Empire Through The Experiences of Henry Eckford, 1830-1840*, (Yüksek Lisans Tezi), University of Massachusetts, Boston, 2013, s.11-15,- Bkz.¹⁹ Rhodes, kaldığı bu süre içerisinde

yapılan antlaşmadan sonra, Osmanlı Devleti'nin Amerikan hükümetiyle imzaladığı ikinci ticaret antlaşması 13 Şubat 1862 tarihli Seyrisafin ve Ticarete dair antlaşmadır. Daha önce yapılan antlaşmada olduğu gibi Amerikan hükümeti en ziyade müsaade mazhar ülke statüsü kabul edildi. Bu statü gereğince İngiltere ile imza edilmiş olan 16 Ağustos 1838 antlaşmasına atfen %8 ihracat vergisi tedricen %1'e indirildi. Yapılan bu antlaşma çok uzun ömürlü olmadı. Antlaşma 1884 yılında Osmanlı Devleti tarafından tek taraflı olarak yürürlükten kaldırılarak 1830 tarihli antlaşmaya geri dönüldü.²⁰

Amerika ile Osmanlı Devleti arasında olan ilişkiler yalnızca Amerikan hükümetinin Osmanlı topraklarında ticaret yapmaya çalışması ve elçilikler açması gibi olaylarla sınırlı kalmadı. Osmanlı Devleti de Amerika'yı tanımak için bazı girişimlerde bulundu. Bu girişimlerden ilki 1850'de Amerika'ya resmi vazife ile bir zatın gönderilmesi kararının alınmasıdır.²¹ Bu kişi Bahriye Mektebi muallimlerinden Binbaşı Emin Bey'dir.²² Elbette Emin Bey'in bahriyeli oluşu ve İngilizceye hâkim olması bu tayinde önemli bir etken oldu. Emin Bey'in Amerika'daki görevi oradaki gemi inşaatı, Amerikan fabrikaları ve eğitimi hakkında bilgi toplamaktı. Osmanlı Devleti'nde bir Türk subayın Amerika'ya geleceği Amerikan Senatosuna bildirilmesi üzerine bu zatın çok iyi bir şekilde ağırlanması için senato tarafından bu zat için 10.000 dolar tahsisi kararlaştırıldı. Amerika'ya giden ilk resmi Türk temsilcisinin bu kadar iyi ağırlanmasından ötürü Osmanlı Devleti tarafından Amerikan hükümetine bir teşekkür mektubu gönderilmesinin yanı sıra Emin Bey'in oradan getirdiği hediye kitaplara karşılık, Boston'daki 'Şark Cemiyetine' bir miktar Türkçe, Arapça ve Farsça eser yollandı.²³

Elbette bu olayların dışında bazı olumsuz gelişmeler de yaşandı. 1860'lı yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler özellikle Amerika'ya göç etmekteydi. Ancak Amerika'ya giden Ermeniler, orada Amerikan vatandaşlığı aldıktan sonra tekrar Osmanlı Devleti'ne dönerek burada Amerikan vatandaşlarına tanınan haklardan yararlanmaya başladılar.²⁴ Bu durum Amerikan hükümeti ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir anlaşmazlık ortaya çıkardı. Bu durum üzerine 1869 yılında Osmanlı Devleti'nde çıkarılan bir kanuna göre Osmanlı Devleti vatandaşlarından hiç kimse padişahın izni olmadan

aralarında Nev Eser, Nusretiye, Mesir'i Ferah gibi Osmanlı donanmasının en etkili firkateynlerinin de bulunduğu 10'un üzerinde gemi yapmıştır. Yılmaz, s. 31.

²⁰ Güler, s.235.

²¹ BOA, 65-3185/ H-10-07-1266.

²² BOA, 19-81/H-27-01-1267.

²³ Kurat, s. 28.

²⁴ Gürsoy Şahin, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-ABD İlişkilerine Farklı Bir Bakış: Amerika'nın Keşfinin 400'üncü Yıldönümü Etkinlikleri ve Osmanlı Devleti", Tarih'in Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 18, 2018,s.137.

vatandaşlıktan çıkamayacaktı.²⁵ Bu kanun neticesinde Amerikan vatandaşlığına geçtikten sonra yurda geri dönen bir Osmanlı vatandaşı, Osmanlı vatandaşlığından çıkmamış sayılacak ve buna göre muamele görecekti.²⁶

Amerikan iç savaşı sırasında Osmanlı Devleti ile Amerikan hükümeti arasındaki ilişkilerde bir süre yavaşlamış olsa da daha sonra çok daha ilerledi. İç savaş süresince Osmanlı Devleti Amerika'da Abraham Lincoln'un liderliğinde oluşturulan kuzey tarafındaki birlik güçlerini tutmuş ve onlara destek vermiştir.²⁷ Osmanlı Devleti desteğini kendi topraklarında da vermeye devam etti. Sultan Abdülaziz Osmanlı karasularında hiçbir korsan gemisinin Amerikan ticaret gemilerine saldırmaması için emir vererek ABD gemilerini Osmanlı korumasına aldı. Amerikan hükümeti de Osmanlı Devleti'nin bu jestine büyük bir memnuniyet duyduklarını bildirdi. Bağımsızlık savaşı sonrası ABD başkanı Abraham Lincoln'ın suikasta uğrayıp öldürülmesi Osmanlı Devleti'nde büyük bir üzüntüye neden oldu. Lincoln'ın yerine başkan seçilen Andrew Johnson, Abraham Lincoln kadar başarılı biri olmamasına rağmen bakan Morris'in yayınladığı yazı, Osmanlı Devleti'nin sempatisini kazanmasına ve desteğini almasına yetmiştir.²⁸

On dokuzuncu yüzyılda ise Amerikan hükümeti ile Osmanlı Devleti arasındaki ticaret yavaş yavaş gelişmeye başladı. Osmanlı toprakları Amerikalı tüccarlar için çok iyi pazar haline geldi.²⁹ Bu yüzyılda Amerika'dan Osmanlı Devleti'ne özellikle gazyacı, pamuk, ateşli silahlar ve askeri mühimmat ithal edilirken, Osmanlı Devleti Amerika'ya tütün, meyveler fındık, halı, kilim ve hayvan postları ihraç etmeye başladı. Amerika'da Osmanlı tütünüyle yapılan ilk sigara 1902 yılında piyasaya sürülmeye başlandı. 1850 yılında ABD-Osmanlı arasında yapılan ticaret 1.005.420 dolarken 1897 yılında bu miktar 7.049.573 dolara yükseldi.³⁰ Aynı zamanda 1899 yılında ilk defa olarak direkt New York'tan İstanbul'a gemi seferleri başladı ve "Barber Gemi Şirketi" kuruldu.³¹

Osmanlı Devleti ile Amerikan hükümeti arasında 1830 yılında resmîyet kazanan ticari ilişkiler 1917 yılına kadar artarak devam etti.³² Osmanlı Devleti tarafından antlaşma şartları birkaç defa değiştirilmeye çalışılmışsa da başarılı

²⁵ Kemal H. Karpat, "The Ottoman Emigration to America, 1860-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Vol: 17, No: 2, 1985, s.189.

²⁶ Köprülü, s.939.

²⁷ Leland James Gordon, *American Relations with Turkey, 1830-1930- An Economic Interpretation*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1935, s.13.

²⁸ From strangers to allies- Turk- Amerikan relation (1800-1952), s.32.

²⁹ Kadir Kasalak, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarından Osmanlı ABD İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Vol :55, 2014, s.112.

³⁰ A. Üner Turgay, "Ottoman- American Trade During The Nineteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları III*, (Ed. Halil İnalçık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982, s.233.

³¹ Howard, s.296.

³² Şevket Pamuk, "The Ottoman Empire in the "Great Depression" of 1873-1896", *The Journal of Economic History*, Vol:44, No: 1, 1984, s.109.

olunamadı. Osmanlı hükümetinin antlaşmadan memnun olmadığı kısım ise ithal edilen ürünlerden alınan vergi miktarıydı. Osmanlı Devleti vergiyi yüzde 8'den yüzde 20'ye çıkarmak istemesine rağmen, Amerikan hükümeti her seferine aralarında yapılan antlaşmaya sadık kalınmasını isteyerek vergilerin artırılmasına karşı çıkıyordu. 1883 yılında Osmanlı Devleti tekrardan bu konuyu ele aldı ve Amerika'yla imzalanmak üzere vergileri yüzde 20'e çıkaran yeni bir antlaşma hazırladı. Yapılan kısa bir araştırma neticesinde diğer devletlerden alınan vergi miktarının yüzde 8 olduğu anlaşılınca Amerikan hükümeti bu antlaşmaya tekrardan karşı çıkarak bu durumun Amerikan hükümetini diğer ülkelerin karşısında çok zor durumda bırakılacağını söyleyerek itiraz etti.³³ 1830 yılında imzalanan antlaşmanın yenilenmesi olayı birkaç defa gündeme gelse de ancak 1905 yılında Osmanlı Devleti, Amerikan hükümetinin isteği dışında vergileri yükseltme kararı alabildi.³⁴

1909 yılında Osmanlı Devleti'nde meydana gelen darbeden sonra Osmanlı topraklarındaki demiryollarının dağıtımı, madenler ve sulama projelerinin diğer Avrupalı devletler tarafından alınması, Amerikan hükümetinin ilgisini çekmiş ve onlar da bu ticaretten pay almak için yarışmaya başlamışlardır.³⁵ İlk başlarda sadece misyonerler, eğitimciler ve işçilerin ilgisini çeken Osmanlı toprakları daha sonra Amerikalı iş adamlarının da ilgisini çekmeye başladı.³⁶ İş adamları içerisinde en büyük imtiyaz da 1908 yılında Admiral Colby verildi. Bu imtiyaz neticesinde M. Chester tarafından Türkiye'de kısa demiryolu projesi elde edildi.³⁷ Osmanlı hükümeti tarafından bu planın çok sıcak karşılanmasının ardından Chester bu projeyi, kendilerine Osmanlı topraklarında maden arama ve işletme hakkı verilmesi karşılığında en az iki bin kilometre genişletmeyi teklif etti.³⁸ Osmanlı topraklarındaki çıkarlarını kaybetmek istemeyen Alman ve İngiliz devletlerinin Genç Türklere baskı yapmasından dolayı Chester'ın bu teklifi 1911 yılında Osmanlı parlamentosu tarafından ret edildi. Birinci Dünya Savaşı'nın

³³ Gordon, s.15.

³⁴ Osmanlı Devleti'nin ticaret yaptığı ülkeler tabii sadece Amerikan Devleti değildi; Osmanlı Devleti aynı zamanda İngiltere, Fransa ve Almanya ile de ticaret yapmaktaydı ve bu devletlerden de aldığı vergi oranlarını yükseltme kararı aldı. Yalnız bu devletler bunun karşılığında Osmanlı Devleti'nden bazı tavizler koparmışlardır. Almanya vergilerin yüzde 11' çıkarılması karşılığında Bağdat demir yolunun yapımının kendilerine verilmesini istemiş, Fransa'da aynı şekilde Suriye demir yolunun inşaatının kendilerine verilmesi ve İstanbul'da istedikleri yere iskele yapma hakkı elde etmiştir. İngiltere de Makedonya'da bir güvenlik gücü oluşturma ve maden arama hakkı elde etmiştir. Amerikan büyükelçisi ise bu antlaşmaya birkaç defa veto etmişse de bir şey elde edemeyince o da diğer devletlerin elde ettiği imtiyazlılardan yararlanmak istemiş ve bunun üzerine Amerikan hükümeti Osmanlı Devleti içerisinde misyonerlik faaliyetleri yürütme ve okul açma izni almıştır. Bkz: Leland J. Gordon, *Turkish American Treaty Relation*, s.712-13.

³⁵ Naomi W. Cohen, *Ambassador Straus in Turkey, 1909-1910: A Note on Dollar Diplomacy*, s.632.

³⁶ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of The Ottoman Empire And Modern Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977, s.287.

³⁷ Jameel Haque, *Conflict And Cooperation: Western Economic Interests In Ottoman Iraq 1894-1914*, (Doktora Tezi), The City University of New York, New York, 2016, s.5.

³⁸ Nuran Klavuz, "Chester Demir Yolu Projesi", *Journal of Life Science*, Vol: 1, No: 1, 2012, s.1037.

patlak vermesi ise Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan ilişkilerini tamamen değiştirdi. 1914 yılında Osmanlı Devleti bütün kapitülasyonların tek tarafı olarak kaldırıldığını ve yeni antlaşmalara açık olduğunu bildirdi.³⁹

Birinci Dünya Savaşı Sonra Türk-ABD İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı yalnız Osmanlı Devleti'nin değil bütün devletlerin ticari ilişkilerini etkiledi. Savaş'ın başlaması ile beraber Osmanlı-Amerikan ilişkileri iki dönem halinde incelenebilir. İlk dönem Osmanlı Devleti'nin 1914 yılına savaşa girmesinden 1917 yılında Amerika'nın Almanya'ya savaş ilan etmesine kadar olan savaş yılları dönemidir. İkinci dönem ise 1917 yılından sonraki dönem olan Türk-ABD ilişkilerinin yeniden başlayıp İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra müttefikliğe uzanan dönemdir. İlk dönem boyunca Amerikan hükümetinin izlemiş olduğu temel politika, Osmanlı sınırları içerisindeki çıkarlarını ve misyonerlik faaliyetleri yürüten vatandaşlarını korumak oldu. Bu dönem içerisinde Osmanlı Devleti'nin Ermenileri buldukları topraklardan Suriye'ye sürmesi bu iki devlet arasında ilişkilerin gerginleşmesine neden oldu.⁴⁰ İkinci dönem ise Amerika'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle başladı. Amerika'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle beraber, Almanya ile Osmanlı Devleti müttefik olduğu için Osmanlı Devleti de Amerika'yla bütün diplomatik ilişkilerini kestiğini bildirdi.⁴¹ Normal şartlarda Osmanlı Devleti'nin bu adımından sonraki adımı da savaş ilan etmek olması gerekiyordu fakat iki tarafta bu adımı atmaktan çekindiği için bu adım atılmadı.⁴²

Birinci Dünya Savaşı sonrası ise Amerikan hükümetinin yeni kurulan Türk devleti ile olan ilişkileri, Osmanlı zamanındaki Osmanlı-Amerikan ilişkilerinden farklılık göstermedi. Amerikan hükümeti, Türk hükümeti ile olan ekonomik ilişkilerini devam ettirmek istemiş, yeni kurulan Türk devleti de Amerikan hükümetinin bu yaklaşımına sıcak bakmıştır. Bu durumun temel sebebi ise yüzyıldan beri Osmanlı sınırları içerisinde varlığını devam ettiren Amerikan misyonerler, din adamları ve tüccarların bırakmış olduğu olumlu havadır.⁴³ Bir diğer etken ise savaş süresince Amerikan hükümeti Osmanlı Devleti'ne ne savaş açmış ne de Osmanlı Devleti aleyhine imzalanan gizli antlaşmalara dahil

³⁹ Charles Edward Delgadillo, Facing the new Turkey: The Turco-American Treaty of Lausanne, 1900–1927, (Doktora Tezi), California State University, California, 2002 s.11-14.

⁴⁰ Dinç Yaylaher, American Perceptions Of Turkey, 1919-1927, (Doktora Tezi), The University of Utah, Utah, 1996, s.48.

⁴¹ Tuğçe Kaya, “ABD Birinci Dünya Savaşı Sırasında Neden Osmanlı Devleti'ne Doğrudan Savaş İlan Etmedi? Amerikan Gizli Belgeleri Üzerine Bir İnceleme”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Vol: 39, 2019, s.542.

⁴² Alan Bursley Shaw, American Policy And Attitudes Towards Turkey, 1922-27, (Yüksek Lisans Tezi), The American University, Michigan, 1968, s.33.

⁴³ Charles Edward Delgadillo, Facing The New Turkey: The Turco-American Treaty of Lausanne, 1900-1927, (Doktora Tezi), California State University, California, 2002, s.6.

olmuştur.⁴⁴ Ayrıca I. Dünya Savaşı sona erdikten sonra barışın temel prensiplerini belirlemek için Amerikan Başkanı tarafından 8 Ocak 1918’de Amerikan senatosunda kabul edilen Wilson İlkelerinin bir maddesi Osmanlı Devleti’nin tümüyle bağımsız bir devlet olarak muhafaza edilmesini savunuyordu ve işgal edilmesine karşı çıkıyordu.⁴⁵

Birinci dünya savaşından sonra Anadolu’da başlayan millî mücadele Amerikan basınında önemli bir yer tuttu. Basında Amerika’nın bölgedeki işlevi çokça dile getirilerek, Ermeni sorunu ve Amerika’nın Ermenilerin tarafında alması gereken tavır o dönem Amerikan basınında sıkça işlendi. Ayrıca Yunanistan’ın Anadolu’yu işgali ile başlayan süreç, Türklerin başlatmış olduğu bir bağımsızlık savaşı değil de Türk-Yunan savaşı olarak lanse edildi.⁴⁶ Daha sonra Amerikalıların Türkler hakkındaki önyargıları değişmiş ve Amerikan’ın önde gelen gazetelerinden Chicago Daily News gazetesi Luis Edgar Brown adlı muhabirini Millî Mücadeleyi yakından izlemek amacıyla Anadolu’ya göndermiştir.⁴⁷ Hatta Milli Mücadele’nin zaferle sonuçlanmasından sonra 20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan konferansına ABD gözlemci olarak katılmış ve taraf olmamasına rağmen, Türkiye’deki çıkarları ile ilgili konularda sürekli müdahale ederek görüşlerini dile getirmiştir.⁴⁸

Lozan’da Amerikan hükümeti ile Chester Projesi imzalanmış ayrıca 6 Ağustos 1923’te “Dostluk ve Ticaret Anlaşması” ve yine aynı tarihte “Suçluların İadesine Dair Anlaşma” da imzalanmıştır. Her ne kadar Amerikan temsilcisi Joseph C. Grew hatıralarında bu anlaşma için “Dostluk ve Ticaret Anlaşması” tabirini kullanmışsa olsa da belgelerde bu ticaret anlaşmanın ismi farklı olarak isimlendirilerek “Genel Anlaşma” olarak görülmektedir. Yapılan müzakere Ermeni sorununu ve ekonomik imtiyazların kaldırılmasına olanak sağladığı için Amerikan senatosu Türkiye’nin durumu protesto etmesinin önüne geçmek ve Türkiye hükümetini sakinleştirmek için Amiral Bristol’u Ankara’ya göndermiştir.⁴⁹ Türkiye’nin Dışişleri Bakanı ve Amiral Bristol arasında geçen üç haftalık görüşmeden sonra 17 Şubat 1927’de Türk-ABD ticari ilişkilerinin tekrar revize edilmesine imkan tanıyan bir müzakere yapıldı.⁵⁰ Amiral Mark Lambert

⁴⁴ Bryson, s.453.

⁴⁵ Deniz Bilgen, “Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansımaları”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Yolu, Cilt.5, Sayı. 18, s.123.

⁴⁶ Bilmez Bülent Can, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, Toplumsal Tarih, İstanbul, 2001, Sayı, 93, s.18-21.

⁴⁷ Frederic Latimer, “Sivas Kongresinde Bir Amerikalı Gazeteci”, Hayat Tarih Mecmuası, 01.10.1965, Sayı: 9, Cilt: 2, s.83.

⁴⁸ Erdal Açıkse, “Lozan”da Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Antlaşma”, Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi, Cilt.6, Sayı.21, s.5.

⁴⁹ Orhan Köprülü, “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, Belleten, Ankara, Ağustos 1987, Cilt. LI, Sayı.200, s.928

⁵⁰ Bilal N. Şimşir, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Beyin Washington Büyükelçiliği (1920-1927)”, Belleten, Ankara, Nisan 1977, Cilt. XLI, Sayı.162, s.277.

Bristol daha sonra Türkiye’de olduğu süre zarfında Amerikan hükümeti tarafından Türk karasularındaki ordu komutanı olarak atandı ve hükümet adına Türkiye’deki son gelişmelerle ilgili bilgi topladı. Aynı yıl içerisinde Bristol Amerikan hükümetinin temsilciliği görevine yükseltildi ve 1927 yılına kadar da bu şekilde görev yaptı. 1927 yılına kadar İstanbul’da görev yapan Bristol, yapmış olduğu faaliyetlerde çok dikkatli davranarak Türkiye’deki halkın ve devlet yöneticilerinin Amerikalılar hakkındaki düşüncelerini yıkmamak için büyük çaba sarf etti. Bundan dolayı Bristol, Amerika’nın Ermeniler üzerindeki himayesine karşı çıkarak, Amerikan hükümetinin bu hareketi, Türklerin ABD hakkındaki düşüncelerini değiştireceğini, hatta olumsuz yönde etkileyeceğini söyledi.⁵¹

1923 yılında yeni kurulmuş olan Türk devletinin yapmış olduğu Batı yanlısı reformlar da Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türk- ABD ilişkilerinin gelişmesine pozitif etki sağlayan başka bir gelişmeydi.⁵² Türkiye devletinin yapmış olduğu reformların etkisi hayatın her alanında kendini belli ederek tamamen ülkeyi batılı ülkelerden farksız göstermiştir. 1926’da İsviçre medeni kanununun, İtalyan ceza kanununun ve Alman ticaret kanununun alınması, hukuk sisteminin modernleşmesine damgasını vurmuştur. Ayrıca Osmanlı’da var olan şer’i kanunların, yeni Türk medeni kanunu ile değiştirilmesinin en önemli sonuçları aile ve kişisel hukuk alanında olmuştur. Bu kanunla beraber Avrupa’da var olan tek eşlilik Türkiye’ye getirilmiş ve çok eşlilik yasaklanmıştır. Kadın ve erkekler için eşit haklar sağlayan yeni miras kanunları çıkarılmış ve ayrıca kadınlara tanınan medeni haklara, siyasi haklar da eklenmiştir. Türk kadınları, 1931 yılında seçme ve seçilme haklarını belediye düzeyinde, 1934 yılında ise anayasa değişikliği ile tüm siyasi haklarını elde etmişlerdir. Aynı yıl, Aile Adları Kanunu da kabul edilmiş ve kadınlar da yüksek öğrenim kurumlarına kabul edilmişlerdir ve daha önce erkeklerle sınırlı olan çok sayıda meslekle uğraşmaya başladılar. Böylece Türk kadınları toplumda erkeklerle eşit yasal zeminde yer almaya başladılar. Batılılaşan reformların kalıcılığı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilerici politikası konusunda bazı şüpheler olsa da Türkiye’deki radikal değişiklikler, Amerikalıların çoğu tarafından hayranlıkla karşılanmıştır.⁵³

Türkiye-ABD ilişkilerinin tam olarak geliştiği dönem ise ABD’nin küresel bir güce dönüştüğü İkinci Dünya Savaşı döneminde oldu. Daha önceden Amerikan okulları, misyonerlik faaliyetleri ve Türkiye’de bulunan Amerikan şirketlerinin ekonomik faaliyetleri üzerine yoğunlaşan ilişkiler İkinci Dünya Savaşı ile beraber askeri ve siyasi alana da yayıldı. İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesinden

⁵¹ Yaylalier, s.2,

⁵² Roger Reed Trask, The Relations of The United States and Turkey, 1927-1939, (Doktora Tezi), The Pennsylvania State University Department of History, Pennsylvania, 1959, s.86,

⁵³ Robert L. Daniel, “The United States and the Turkish Republic before World War II: The Cultural Dimensioné”, Middle East Journal, Vol:21, No:1,(Winter, 1967), s.63.

sonra ABD hükümeti, Almanya ile Türkiye arasında yapılan ve on yıl sürecek olan Türkiye-Almanya Saldırmazlık müzakeresi imzalanmış olmasından dolayı Türkiye'ye karşı tavrı almış olsa da, Alman ordularının Türkiye sınırına kadar ilerlemesini artan bir endişeyle izledi.⁵⁴ Almanya-Türkiye saldırmazlık antlaşmasıyla beraber iki tarafında birbirlerinin sınırlarına saygı duyulacağı garanti altına alınmış olsa da, Almanya'nın Türk sınırlarına yaklaşması Amerikan Başkanı Roosevelt'i endişelendirdi.⁵⁵ ABD başkanı Aralık 1941'de "Türkiye'nin savunmasını ABD'nin savunması için hayati bulduğunu" ilan ederek, Türkiye'nin ABD için çok önemli bir ülke olduğunu bir nevi ilan etti.⁵⁶

ABD'nin 7 Aralık 1941 tarihinde savaşa dahil olmasından bir süre sonra Almanya bütün cephelerde geri çekilmeye başladı.⁵⁷ Türkiye ise o yıllarda hem askeri teçhizat hem de ekonomi anlamında bir savaşı kaldırabilecek durumda olmadığı için Almanya'ya savaş ilan edemedi. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru İngiltere'nin Türkiye'yi barış konferansında yer alamayacağı konusunda tehdidi ve ayrıca Sovyet Rusya'nın Türkiye toprakları üzerindeki emellerini göz önünde bulunduran Türkiye hükümeti, 2 Ağustos 1944'te de Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini keserek Almanya'ya savaş ilan etti.⁵⁸ Bu olayın akabinde Türkiye fiilen savaşa dahil olmadan Almanya savaşı kaybetti.⁵⁹ İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra toplanan "Potsdam Konferansında" Başkan Truman, son iki yüzyılda Avrupa'daki savaşların sürekli nedenlerinden birinin "Avrupa'nın su yollarının bencil kontrolü" olduğunu belirterek, bu su yollarında "uluslararası makamlar" tarafından navigasyon düzenlemesi ile "serbest ve sınırsız navigasyon" olmasını önermiştir.⁶⁰ Sovyetler Birliği Rusya'sı ilk önce bu antlaşmayı kabul edip daha sonra ise Türkiye'ye nota yollayarak Montrö'nün yeniden değiştirilmesini istemesi Türk Amerikan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına neden oldu.⁶¹ Türkiye'nin bu konuda ABD ve Avrupa birliği ülkelerinin yardımını istemesi ve Rusya-ABD arasındaki ikinci dünya savaşı sonrası başlayan kutuplaşma Türkiye'nin Amerika'nın gözündeki değerini de artırmış oldu.⁶²

⁵⁴ Mehmet Vedat Gürbüz, *An Overview of Turkish-American Relations And Impact On Turkish Military, Economy And Democracy, 1945-1952*, (Doktora Tezi), University of Wisconsin, Madison, 2002, s.31.

⁵⁵ Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara 1974, s.111-112.

⁵⁶ Mustafa Nebil Kazdal, *Trade Relations Between The United States And Turkey 1919-1944*, The Department Of Economics Irdiana University, Bloomington İndiana, 1946, s.174.

⁵⁷ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, 1983, s.231.

⁵⁸ Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası*, Kronik Kitap, İstanbul,2020, s.145-46.

⁵⁹ BCA, 235-590-21/ 30-10-0-0

⁶⁰ Harry N. Howard, "The United States and the Problem of the Turkish Straits: A Reference Article", *Middle East Journal*, Vol:1, No:1, (Jan. 1947), s.68.

⁶¹ Aydın Güngör Alacakaptan, "Türk Sovyet İlişkileri (1921-1945)", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreci*, Ankara, 1999, s.287; Mustafa Aydın, a.g.m, Ed: Baskın Oran, s.474-475.

⁶² F. Stephen Larrabee and Ian O. Lesser, "Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty: Turkey And The United States", *RAND Corporation* (2003), s.162; İbrahim Bozkurt, "II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan

SONUÇ

Toplumlar arası başlayan ticari ilişkiler zamanla ya daha da gelişerek müttefiklik düzeyine yükselmiş ya da düşmanlığa dönüşmüştür. Türk-ABD ilişkisi ise bu iki zıt kavramdan dostluk yönünde gelişme göstermiştir. ABD bağımsızlığını elde ettikten sonra Osmanlı devleti ile olan ticari ilişkisini her geçen sene daha da artırmanın yollarını aramış ve bunu başarmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Türk-ABD ilişkileri önemli ölçüde artmış ve savaş zamanı bu iki devlet birbirlerine düşman olsalar dahi herhangi bir çatışmaya girmemişlerdir. Aksine savaş boyunca ABD'nin izlemiş olduğu dostluk yanlısı politika savaş sonrası kurulan yeni Türk devletinin ABD ile ilişkilerinde belirleyici faktör olmuştur. ABD'nin sergilemiş olduğu bu tutum sayesinde iki devlet arasında ticaret savaş sonrasında da devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı ise bu iki devlet için adeta bir dönüm noktası olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konum ile ABD'nin Rusya'ya çembere alma siyaseti ve Türkiye'nin Rusya tehlikesini bertaraf etme politikası İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan iş birliğinin temel sebebini oluşturmuştur. Türkiye, Rusya'ya, Asya'ya ve Balkanlara olan konumu ve Boğazlar üzerindeki hakimiyeti ile de iki devlet arasındaki oluşun mücadelede önemli bir yere sahip olmuştur. Türkiye'nin jeopolitik konumu ABD ile olan müttefikliğinin temel sebebi oldu yadsınamaz bir gerçektir. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte Türkiye'nin ABD için önemi her zaman sabit kalmamıştır.

Missouri Zirhlısının İstanbul Limanını Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler", Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, (2007/Güz), Cilt.6, Sayı.15, s.264.

KAYNAKÇA

- BOA, 744-1/ M-31-12-1831.
- BOA, 245-13782/ H-25-02-1226.
- BOA, 65-3185/ H-10-07-1266.
- BOA, 19-81/H-27-01-1267.
- BOA, 744-1/ M-31-12-1831.
- BCA, 235-590-21/ 30-10-0-0
- Açıkses, E., (2008). “Lozan”da Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Antlaşma”, Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi, Cilt.6, Sayı.21, s.1-18.
- Alacakaptan, A. G., (1999). “Türk Sovyet İlişkileri (1921-1945)”, Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, Ankara.; Mustafa Aydın, a.g.m, Ed: Baskın Oran, s.474-475
- Armaoğlu, F., (2020). Türk Dış Politikası, Kronik Kitap, İstanbul.
- Armaoğlu, F., (1991). Belgelerle Türk- Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Bilgen, D., (1996). “Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Yolu, Cilt.5, Sayı. 18, s,123-130.
- Bozkurt, İ., (2007). “II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısının İstanbul Limanı’ını Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler”, Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, Cilt.6, Sayı.15, s.251-274.
- Can. B. B., (2001). Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, Toplumsal Tarih, İstanbul, Sayı, 93, s,16-28.
- Cohen, N. W. (1959). Ambassador Straus in Turkey, 1909-1910: A Note on Dollar Diplomacy, s.632.
- Criss, N. B., (2011). American Turkish Encounters, 1833-1989, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2011.
- Daniel, R. L., (1967). “The United States and the Turkish Republic before World War II: The Cultural Dimensioné”, Middle East Journal, Vol:21, No:1, s.52-65.
- Delgadillo, C. E., (2002). Facing the New Turkey: The Turco-American Treaty of Lausanne, 1900–1927, (Doktora Tezi), California State University, California.
- Delgadillo, C. E., (2002). Facing The New Turkey: The Turco-American Treaty of Lausanne, 1900-1927, (Doktora Tezi), California State University, California.
- Goloğlu, M., (1974). Milli Şef Dönemi (1939-1945), Kalite Matbaası, Ankara.

- Gordon, L. J., (1935). *American Relations with Turkey, 1830-1930- An Economic Interpretation*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, s.13.
- Gök, N., (2014). “Osmanlı-Amerika İlişkilerinin Başlamasında Kuzey Afrika Ülkeleri (Garp Ocakları)’nın Etkileri ve İlk Anlaşmaların Diplomatik Açıdan Tahlili”, *International Periodical For History And Social Research*, Vol: 11, s.211-240.
- Güler, Y., (2005). “Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cil:6, No:1, s.227-240.
- Gürbüz, M. V., (2002). *An Overview of Turkish-American Relations And Impact On Turkish Military, Economy And Democracy, 1945-1952*, (Doktora Tezi), University of Wisconsin, Madison.
- Haq, J., (2016). *Conflict And Cooperation: Western Economic Interests In Ottoman Iraq 1894-1914*, (Doktora Tezi), The City University of New York, New York.
- Howard, H. N., (1947). “The United States and the Problem of the Turkish Straits: A Reference Article”, *Middle East Journal*, Vol:1, No:1, s. 59-72.
- Howard, H. N., (1976). “The Bicentennial in American- Turkish Relations”, *Middle East Journal*, Vol:30, No: 3, s.291-310.
- Karpat, K. H., (1985). “The Ottoman Emigration to America, 1860-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol: 17, No: 2, s.175-209.
- Kasalak, K., (2014). “Birinci Dünya Savaşı Yıllarından Osmanlı ABD İlişkileri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Vol :55, s.108-124.
- Kaya, T., (2019). “ABD Birinci Dünya Savaşı Sırasında Neden Osmanlı Devleti’ne Doğrudan Savaş İlan Etmedi? Amerikan Gizli Belgeleri Üzerine Bir İnceleme”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol: 39, s.533-562.
- Kazdal, M. N., (1946). *Trade Relations Between The United States And Turkey 1919-1944*, The Department Of Economics Indiana University, Bloomington.
- Klavuz, N., “Chester Demir Yolu Projesi”, *Journal of Life Science*, Vol: 1, No: 1, s.1035-1045.
- Köprülü, O. F., (1987). “Tarihte Türk- Amerikan Münasebetleri”, *Belleten* Vol: LI, s.927-945.
- Köprülü, O., (1987). “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, *Belleten*, Ankara, Cilt. LI, Sayı.200, s.921-934.
- Kurat, A. N., (1959). *Türk- Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğu Ltd Şirketi Matbaası, Ankara.

- Kurat, A. N., (1964). “Berberi Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774- 1816)”, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Vol:2, s.175-213.
- Larrabee, S. F. And Lesser, I. O., (2003),“Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty: Turkey And The United States”,RAND Corporation.
- Latimer, F., (1965). “Sivas Kongresinde Bir Amerikalı Gazeteci”, Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 9, Cilt: 2, s.78-92.
- Morison. S. E., (1928). “Forcing the Dardenelles in 1810: With Some Account of Early Levant Trade of Massachusetts”, The New England Quarterly, Vol: 1, No: 2, s.201-225.
- Özata, M., (2016). Türk-ABD İlişkileri (1971-1984), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Doktora Tezi), İstanbul.
- Pamuk, Ş., (1984). “The Ottoman Empire in the "Great Depression" of 1873-1896”, The Journal of Economic History, Vol:44, No: 1, s.107-118.
- Paullin, C. O., (1912). Diplomatic Negotiations of American Naval Officers, 1778-1883, The John Hopkins Press, Baltimore.
- Shaw, A. B., (1968). American Policy And Attitudes Towards Turkey, 1922-27, (Yüksek Lisans Tezi), The American University, Michigan.
- Shaw, S. J. ve Shaw, E. K., (1927). History of The Ottoman Empire And Modern Turkey, Cambridge University Press, Cambridge.
- Şahin, G., (2018). “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-ABD İlişkilerine Farklı Bir Bakış: Amerika'nın Keşfinin 400'üncü Yıldönümü Etkinlikleri ve Osmanlı Devleti”, Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 18, s.117-159.
- Şimşir, B. N., (1977). “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Beyin Washington Büyükelçiliği (1920-1927)”, Belleten, Ankara, Nisan 1977, Cilt. XLI, Sayı.155-168.
- Trask. R. R., (1959). The Relations of The United States and Turkey, 1927-1939, (Doktora Tezi), The Pennsylvania State University Department of History, Pennsylvania.
- Treaty of Peace and Amity, Signed at Algiers September 5, 1795, (The Avalon Project),
<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/diplomacy/barbary/bar1795t.htm>.
(Çevrimiçi 7 Mart 2021).
- Turgay, A. Ü., (1982). “Ottoman- American Trade During The Nineteenth Century”, *Osmanlı Araştırmaları III*, (Ed. Halil İnalçık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry), Enderun Kitapevi, İstanbul, s.233.

- Yapıcı, H., (2014). “A Glance At The Ottoman-American Relation in Pre and Post- Constitutional Period”, *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, Vol: 2, No: 9, s.115-127.
- Yaylalıer, D., (1996). *American Perceptions Of Turkey, 1919-1927*, (Doktora Tezi), The University of Utah, Utah,
- Yetkiner. C., (2011). “After Merchants, Before Ambassadors: Protestant Missionaries and Early American Experience in the Ottoman Empire, 1820-1860”,*American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989*,(Ed. Nur Bilge Criss, Selçuk Esenbel, Tony Greenwood and Louis Mazzari) Cambridge Scholars Publishing, Newcastle.
- Yıldırım, G. H., (2013). *Technology Transfer And Diffusion In The Context Of Globalization: A Study Of A Critical Decade In The Ottoman Empire Through The Experiences Of Henry Eckford, 1830-1840*, *University of Massachusetts Boston*.
- Yıldırım. G. H., (2013). *Technology Transfer And Diffusion in The Context of Globalization: A study of A Critical Decade in The Ottoman Empire Through The Experiences of Henry Eckford, 1830-1840*, (Yüksek Lisans Tezi), University of Massachusetts, Boston.
- Yılmaz, Ş., (2000). *From Strangers to Allies: Turkish American Relations (1800-1952)*, The Princeton University, (Doktora Tezi), Princeton,

BÖLÜM 36

GELECEĞİN REKLAMCILIĞI: NÖROPAZARLAMANIN YENİLİKÇİ GÜCÜ

Yasemin BİLİŞLİ¹

GİRİŞ

Günümüzün teknolojiyle beraber hızla değişen ve dönüşen dünyasında, iş dünyası da sürekli olarak yeni yaklaşımlar ve teknikler arayışı içindedir. Bu değişim, özellikle pazarlama ve reklamcılık alanlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Geleneksel reklam anlayışı artık yeterli olmamakta; tüketiciler, sadece ürün veya hizmetlerle değil, aynı zamanda deneyimlerle, duygusal bağlarla ve markaların değerleriyle de bağ kurmak istemektedirler. Bu bağlamda, nöropazarlama kavramı, pazarlama dünyasına radikal bir bakış açısı sunarak, tüketici davranışlarını anlamak ve etkilemek için nörolojik bilgi ve tekniklerin kullanımını vurgulamaktadır.

Bir tüketicinin bir ürün veya hizmet seçerken, verdiği kararın altında yatan nedenleri çözmek pazarlamacılar için her zaman oldukça zor olmuştur. Ancak, nöroloji ve psikoloji alanlarındaki hızlı ilerlemeler, beynin işleyişini daha derinlemesine anlamamıza ve bu anlayışı reklam stratejilerine entegre etmemize yardımcı olmuştur. Nöropazarlama, bu iki disiplinin kesişiminden doğmuş bir yaklaşım olarak, tüketicilerin beyinlerindeki reaksiyonları ve tepkileri anlamak ve bu bilgiyi reklamcılığa uyarlamak amacıyla geliştirilmiştir.

Bu bölüm nöropazarlamanın reklam dünyasına getirdiği yenilikleri ve gelecekteki potansiyelini ele almayı amaçlamaktadır. Her bir başlık nöropazarlamanın temel kavramlarını anlatırken, tüketicilerin beyinlerindeki işleyişin reklam stratejilerinin tasarlanmasında nasıl kullanılabileceğine ilişkin pratik bilgiler sunacaktır.

Bu bölüm, pazarlama profesyonelleri, akademisyenler ve öğrenciler için bir rehber olarak tasarlanmıştır. İçerisinde, nöropazarlamanın dijital dönüşüm üzerindeki etkileri, görsel ve duyuşsal algılamının nasıl kullanıldığı, duygusal bağlılık ve marka sadakatinin nasıl oluşturulduğu gibi geniş bir yelpazede konuları ele alırken etik ve toplumsal boyutlar da göz önünde bulundurularak, nöropazarlamanın etik sınırları ve toplumsal sorumluluğu da tartışılacaktır.

¹ Doç. Dr.; Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO,
yasemin@akdeniz.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9272-9568

Nöropazarlama, reklamcılığın geleceğini şekillendirebilecek güçlü bir araç olarak görünmektedir. Tüketicilerin davranışlarını, tercihlerini ve tepkilerini daha iyi anlamak, pazarlamacılara sadece ürün veya hizmet sunmakla değil, aynı zamanda derinlemesine bir bağ kurmakla ilgili yeni bir pencere açmaktadır. Bu bölüm, nöropazarlamayı bir keşif yolculuğuna çıkan herkes için bir rehber ve ilham kaynağı olarak tasarlanmıştır. Özellikle teknolojik gelişmelerin ve değişen tüketici davranışlarının şekillendirdiği reklam dünyasında, nöropazarlamanın sunduğu potansiyeli anlamak ve uygulamak, pazarlama stratejilerinin geleceğini belirlemede kritik bir adım olacaktır.

1. Nöropazarlamanın Temelleri

1.1 Nöropazarlama Nedir?

Nöropazarlama, nörobilim ve pazarlama disiplinlerinin kesiştiği bir alandır. Bu alanda, tüketicilerin davranışlarını anlayarak pazarlama stratejilerini optimize etmek için beyin faaliyetlerine odaklanılır (Lee, Broderick ve Chamberlain, 2007; Genco et al., 2013). Nöropazarlama, tüketicilerin duygu, dikkat, hafıza ve karar verme gibi bilişsel süreçlerini incelemek amacıyla nörobilimsel araştırma yöntemlerini kullanır. Nörobilimsel araştırma yöntemleri, fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI), elektroensefalografi (EEG) ve göz takibi gibi teknikleri içerir (Yücel & Göker, 2020).

Nöropazarlamanın temel amacı, tüketicilerin bilinçaltı düzeyindeki duygusal ve bilişsel tepkilerini anlayarak pazarlama stratejilerini bu yönde oluşturmaktır (Plassmann, Ramsay ve Milosavljevic, 2018). Böylece beyinde gerçekleşen süreçleri anlayarak, bu süreçleri manipüle etmek suretiyle daha etkili reklam stratejileri oluşturulabilmektedir.

Bu disiplin, reklamların, ürünlerin ve markaların tüketicilerin beyinlerinde nasıl işlendiği ve satın alma kararları üzerindeki etkisini anlamak için daha derinlemesine araştırmalar yapmaktadır. Nöropazarlama stratejileri, tüketicilerin algılarını, motivasyonlarını ve tercihlerini anlamak için nörobilimsel verileri kullanır. Örneğin, bir tüketicinin bir ürünü seçerken hangi nörolojik faktörlerin rol oynadığını anlamak suretiyle, o ürünün pazarlama stratejisini daha iyi şekillendirmek mümkün olabilecektir.

Nöropazarlama, pazarlama alanında sürekli olarak kendini geliştirmekte olan bir disiplindir ve pazarlama stratejilerinin hedef kitle üzerindeki etkisini anlamak için nörobilimsel araştırma tekniklerini kullanarak değerli içgörüler sağlamaya devam etmektedir. Tüketicilerin beyinlerinde uyandırdığı duygusal ve bilişsel tepkileri anlamak, daha etkileyici marka deneyimleri oluşturmak ve

tüketicilerle daha güçlü bağlar kurmak için nöropazarlama stratejileri kullanılır (Lee et al., 2007; Boksem ve Smidts, 2015). Nöropazarlama, tüketici davranışlarını ve tercihlerini anlamak için nöroloji (beyin bilimi) ile psikolojiyi kullanma yaklaşımını ifade eder. Bu yaklaşım, tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen duygusal, bilinçdışı ve nörolojik faktörleri inceleyerek, daha etkili ve hedefe yönelik pazarlama stratejileri oluşturmaya odaklanır.

Nöropazarlama, tüketicilerin beyinlerindeki reaksiyonları ve tepkileri ölçmek için göz takibi, yüz ifadesi analizi, beyin tarama teknikleri ve biyolojik ölçümler gibi araçları kullanır (Ariely & Berns, 2010). Bu sayede, tüketicilerin reklamlara, ürünlere ve markalara nasıl tepki verdiğini daha derinlemesine anlamak mümkündür (Plassmann et al., 2012).

Nöropazarlamada elektroensefalografi (EEG), manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) gibi birçok farklı teknikler kullanılmaktadır (Touhami vd., 2011: 1528). Bu tekniklerin yanında, pozitron emisyon tomografi cihazı (PET-positron emission tomography) ve galvanik deri tepkisi cihazı (GSR- galvanic skin response) gibi cihazlar da kullanılmaktadır (Ural, 2008). Ayrıca günümüzde MEG (manyetoensefalografi), DTI (difüzyon tensör görüntüleme cihazı), NIRS (kızılötesi spektroskopisi cihazı), SST (sabit hal tipografisi cihazı), CT (bilgisayarlı tomografi cihazı), TMS (transkraniyal manyetik uyarmı cihazı), VPA (ses perdesi 234 analizi cihazları), galvanometre ve göz izleme araçları gibi cihazlar da kullanılmaktadır (Perrachione ve Perrachione, 2008:308).

Nöropazarlamada bu teknikler farklı şekillerde kullanılabilir. Örneğin, fMRI farklı uyarıcılar gösterildiği zaman beynin hangi alanlarının aktif hale geldiğini ve bunların da derecelerini gösteren bir harita vererek beyin taraması yapmaktadır. Yine katılımcılara görsel materyaller gösterilerek beyinleri tarayıcı cihazlarla incelenmektedir. Beynin ön lob korteksinde parlaklığın olması, nöro faaliyetin arttığını göstermektedir. Beynin bu alanı, bireyin tercihlerini yaptığı alandır. Bu alanda işlenen ürünle ilgili görüntülerin tüketiciyi satın almaya teşvik ettiği düşünülmektedir (Wilkinson, 2005).

Böylece pazarlama ve reklam araştırmacıları, nöropazarlama alanında reklamların etkililiği ve reklam hafızası gibi konulara odaklanarak, reklam öğeleri ile beyin aktiviteleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek tüketici davranışlarını analiz etmektedirler.

1.2. Nöroloji ve Pazarlama Arasındaki İlişki

Nöroloji ve pazarlama her ne kadar farklı disiplinler olsa da son yıllarda aralarındaki ilişki ve etkileşimler hakkında giderek artan bir ilgi ve araştırma bulunmaktadır. Nöroloji, beyin ve sinir sistemiyle ilgili bir tıp dalıdır ve beyin

aktivitelerini incelemektedir. Pazarlama ise, ürünlerin ve hizmetlerin tüketicilere pazarlanmasıyla ilgili stratejileri ve teknikleri içeren bir disiplindir. Nöroloji ve pazarlama arasındaki ilişki, beyin faaliyetlerinin tüketicilerin pazarlama uyarıcılara verdiği tepkiler üzerindeki etkisini anlamak için kullanılan nörobilimsel araştırma yöntemleri sayesinde daha da önem kazanmıştır.

Günümüzde pazarlama, tüketici davranışlarını anlamak ve stratejilerini bu doğrultuda etkilemek amacıyla nöroloji alanının etkisi altına girmektedir (Ariely & Berns, 2010). Bu etkileşim, tüketici psikolojisi, duygusal tepkiler ve karar verme süreçleri üzerine daha fazla ışık tutmaktadır. Nöroloji ve pazarlama arasındaki bu dinamik ilişki, her iki alandaki araştırmacılara tüketici davranışlarının daha derinlemesine ve kesin bir şekilde anlaşılmasına olanak tanırken, aynı zamanda reklamcılar ve pazarlamacılar için daha etkili stratejiler oluşturma fırsatı sunmaktadır. Örneğin, bir marka veya reklamın nasıl daha çekici hale getirilebileceğini anlamak için nörobilimsel araştırmalar kullanılabilir. Bu araştırmalar, renklerin, sembollerin, görsellerin, hikayelerin ve diğer pazarlama unsurlarının tüketicilerin beyinlerinde nasıl işlendiğini ortaya koyarak pazarlama stratejilerini optimize etmek için değerli bilgiler sağlar.

Nöroloji, beyin ve sinir sistemi işlevlerini inceleyen bir bilim dalıdır. Tüketici davranışları ise insanların ürünleri ve hizmetleri nasıl seçtiği, neden belirli ürünleri tercih ettiği ve satın alma kararlarını nasıl verdiği gibi konuları ele alır (Gürhan-Canli, Hayran, & Sarial-Abi, 2016). Bu iki alanın birleşimi, tüketicilerin karar verme süreçlerinin temelini oluşturan beyin aktivitelerini anlamayı amaçlar.

Nörolojik araştırmalar, tüketicilerin reklamları ve ürünleri nasıl algıladığını ve bu algılamının nörolojik düzeyde nasıl işlediğini incelemek için kullanılır (Venkatraman, Clithero, Fitzsimons & Huettel, 2012). Tüketicilerin duygusal tepkileri de pazarlama stratejileri bakımından son derece önemlidir. Nörolojik araştırmalar, tüketicilerin reklamlar veya markalarla nasıl duygusal bir bağ kurduğunu anlamak amacıyla kullanılır (Schaefer, Nils, Sanchez & Philippot, 2019). Tüketicilerin duygusal bağları, marka sadakati ve ürün tercihlerini şekillendiren kritik faktörlerdir.

Örneğin, fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) çalışmaları, tüketicilerin markaları nasıl değerlendirdiklerini, ürünlerle ilgili karar verme süreçlerini ve markanın duygusal etkisini anlamak için kullanılabilir. Bu teknikler, reklam kampanyaları, marka algısı, ürün tasarımı ve satın alma kararlarını etkileyen faktörler hakkında bilgi sağlar.

Reklamcılar, nörolojik araştırmaların sonuçlarına dayanarak, reklamları daha çekici ve etkili hale getirmek için duygusal uyarıcıları nasıl kullanacaklarını

öğrenirler (Lee et al., 2007). Böylece, reklamların daha fazla dikkat çekmesine, daha fazla akılda kalıcı olmasına ve sonuçta tüketici davranışlarını etkilemesine yardımcı olur.

Nöroloji ve pazarlama arasındaki bu yakın ilişki, tüketicilerin davranışlarını daha iyi anlama ve pazarlama stratejilerini daha etkili bir şekilde geliştirme fırsatı sunmaktadır. Böylece tüketicilerin beyinlerindeki faaliyetleri anlamak ve pazarlama stratejilerini optimize etmek için giderek daha fazla kullanılan bir yaklaşım haline gelmiştir. Nörolojik araştırmalar, tüketicilerin zihinsel ve duygusal süreçlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olurken, pazarlama uzmanlarına reklamcılığın temelini oluşturan insan zihnini daha iyi kavrama imkânı sağlar. Bu nedenle, nöroloji ve pazarlama arasındaki bu işbirliği, her iki alanın da önemli bir gelişme kaydetmesine olanak tanır. Gelecekte, nöroloji ve pazarlama arasındaki ilişki daha da derinleşerek, tüketicilerin davranışlarını, tercihlerini ve satın alma kararlarını daha iyi yönlendirmek için yeni araştırma ve tekniklerin ortaya çıkmasına yol açabilir.

1.3. Nörolojik Araştırmaların Reklamcılığa Etkisi

Reklamcılık, tüketicilerin ilgisini çekmek ve ürün veya hizmetleri pazarlamak için yaratıcı ve etkili stratejiler geliştirmeyi amaçlayan dinamik bir alandır. Ancak, reklamcılar için her zaman en büyük soru işareti, reklamlarının nasıl daha etkili hale getirilebileceği ve tüketicilerin satın alma kararlarını nasıl etkileyebileceğidir. İşte bu noktada, nörolojik araştırmaların reklamcılığa büyük bir etkisi olduğu görülmektedir.

Tüketimin günümüzdeki yaygın halinde reklamlar başta olmak üzere, diziler, filmler, eğlence programları, haber programları dâhil her türlü medya içeriğinin tesadüfen değil, kasıtlı ve bilinçli olarak üretilmesi büyük rol oynamaktadır. Tüm bu medya içerikleri, kitlelerin satın almaya yönlendirilmesi amacıyla üretilmektedir (Çakmak, 2022: 8). Nöropazarlama bu noktada, tüketicilerin teşvik edilmesi için yeni ve etkili bir kapı açmaktadır.

Nörolojik araştırmalar, insan beyninin işleyişini anlama amacı taşır. Çeşitli nörolojik teknikler ile beynin belirli bir uyarıcıya veya duruma nasıl tepki verdiği incelenir. Bu araştırmalarla, reklamcılar tüketicilerin reklamlara nasıl tepki verdiklerini daha iyi anlarlar ve çalışmalarına bu doğrultuda yön verirler. Tüketicilerin reklamlarla duygusal bağlar kurması ve reklamları hatırlamalarının sağlanması, reklam etkililiğini büyük ölçüde artırır. Bu bağlamda nörolojik araştırmalar, reklam yapımcılarına hangi görsel, ses ve metin unsurlarının duygusal tepkileri artırdığını belirleme fırsatı sunar.

Tüketicilerin çoğu, satın alma kararlarını bilinçaltı düzeyde verir. Nörolojik araştırmalarla, reklamların tüketicilerin bilinçaltına nasıl etki ettiğini de

incelemek mümkündür (Plassmann, Venkatraman, Huettel & Yoon, 2015). Nörolojik araştırmalar, reklamcıların reklam stratejilerini daha iyi şekillendirmelerine yardımcı olur.

Özellikle, göz takibi ve nörolojik ölçümler, tüketicilerin reklamları nasıl algıladığını ve hangi mesajların bilinçaltında daha güçlü etkiler yarattığını ortaya koymada önemlidir. Bu araştırmalarla, hangi seslerin, renklerin veya hikayelerin tüketicileri daha fazla çekeceğini belirlemelerine yardımcı olur. Aynı zamanda, reklamın hangi bölümlerinin odak noktası olması gerektiğini ve nasıl daha çekici hale getirilebileceğini de açıklar.

Nörolojik araştırmaların reklamcılığa etkisi giderek artmaktadır. Bu araştırmalar, reklamcıların reklamlarını daha etkili ve etkileyici hale getirmelerine yardımcı olurken, tüketicilerin davranışlarını daha iyi anlama fırsatı sunar. Reklamcılık alanında nörolojik araştırmalara dayalı stratejilerin daha fazla kullanılması, reklamcıların rekabetçi bir avantaj elde etmelerine ve tüketicilere daha çekici ve anlamlı deneyimler sunmalarına yardımcı olabilir.

1.4. Nöropazarlamanın Gelecekteki Rolü

Pazarlama alanı, teknolojik gelişmeler ve tüketici davranışlarındaki değişimlere paralel olarak sürekli evrilen bir alandır. Bu evrimin bir parçası olarak, nöropazarlama da, gelecekte pazarlama stratejilerinin önemli bir bileşeni haline gelmeye devam edecektir. Nöropazarlama gelecekte, tüketicilerin daha iyi anlaşılması, rekabet avantajı sağlama ve daha etkili pazarlama kampanyaları oluşturma konularında önemli katkılarda bulunacaktır.

Tüketicilerin davranışlarının daha iyi anlaşılması noktasında gelecekte nöropazarlama, beyin tarama teknolojilerinin gelişmesi, tüketicilerin reklamlara, ürünlere ve markalara nasıl tepki verdiklerini daha hassas bir şekilde ölçülmesine ve anlaşılmasına olanak tanır. Gelecekte, nöropazarlamanın metodolojik gelişimleri hız kazanacaktır. Mevcut teknolojilere yenilerinin eklenmesi ile beyin aktivitelerini ölçmek için daha taşınabilir ve kullanıcı dostu teknolojilerin geliştirilmesi beklenmektedir. Örneğin, giyilebilir cihazlar ya da cep telefonları aracılığıyla beyin aktivitesi ölçümü, daha geniş ve gerçek zamanlı veri toplama imkanı sağlayabilir. Ayrıca, yapay zeka ve makine öğrenme tekniklerinin kullanımıyla, büyük miktarda beyin verilerinin analiz edilmesi ve anlamlandırılması daha da geliştirilebilir. Bu sayede, pazarlamacılar, ürünlerini ve hizmetlerini tüketicilerin ihtiyaçlarına ve isteklerine daha iyi uyarlayabileceklerdir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda kişiselleştirilmiş pazarlama kampanyalarını oluşturmak daha mümkün olacaktır (Plassmann et al., 2015). Böylece tüketicilerin beyin aktivitelerine dayalı olarak, onlara özel reklam ve içerikler sunulmasının yanında tüketicilerin daha fazla

bağ kurmasına ve markalara daha sadık olmalarına yardımcı olabilir. Öte yandan, kişiselleştirilmiş reklamcılık ile reklam yorgunluğu azalarak reklamların daha etkili olması sağlanabilir.

Nöropazarlama, yaratıcılığı ve inovasyonu teşvik eden bir araç olarak da rol oynayacaktır (Ariely & Berns, 2010). Reklamcılar, nörolojik araştırmaların sonuçlarına dayanarak, reklamlarını daha çekici ve etkili hale getirmek için yeni yollar keşfedebilirler. Aynı zamanda, ürün ve hizmet geliştirme aşamasında da nöropazarlama, tüketicilerin isteklerini ve ihtiyaçlarını daha iyi anlamak için kullanılabilir.

Bugün, nöropazarlama araştırmalarında beyin aktivitesini izlemek üzerine odaklanılmaktadır. Ancak, gelecekte, nöropazarlama analitik yaklaşımlarının daha karmaşık hale geleceği öngörülmektedir. Beyin aktivitesi verileri, diğer pazarlama verileriyle entegre edildiğinde, daha kapsamlı bir anlayış sağlayabilir. Örneğin, tüketici demografik verileri, satın alma geçmişi ve dijital etkileşimler gibi bilgiler ile birleştirildiğinde, nöropazarlama araştırmaları daha etkili hedefleme stratejilerinin oluşturulmasına yardımcı olabilir. Ayrıca, multisensoryel nöropazarlama araştırmalarının önem kazanması beklenmektedir. Sadece beyin aktivitesini ölçmek yerine, ses, renkler, dokunsal deneyimler ve kokular gibi çeşitli duyu girdilerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu, tüketicilerin hissiyatını ve deneyimini daha kapsamlı bir şekilde anlamlandırmaya yönlendirecektir.

Gelecekte nöropazarlama, etik ve gizlilik konularının daha fazla önem kazanmasına neden olabilir (Krishna & Schwarz, 2014). Tüketicilerin beyin aktivitelerini izlemek ve analiz etmek, kişisel bilgilerin gizliliğine yönelik endişelere yol açabilir. Bu nedenle, nöropazarlama uygulamalarının etik ve yasal çerçevelerle uyumlu olması ve tüketicilerin rızasına dayalı olarak gerçekleştirilmesi gerekecektir.

Nöropazarlama, gelecekte pazarlama alanında önemli bir rol oynayacaktır. Tüketicilerin daha iyi anlaşılması, kişiselleştirilmiş pazarlama, yaratıcılığın teşviki, metodolojik gelişimler, analitik yaklaşımlar ile etik ve gizlilik konularının ele alınması, nöropazarlamanın gelecekteki önemli alanlarını oluşturacaktır. Geleceğin pazarlama profesyonelleri, nöropazarlamanın potansiyelini en iyi şekilde değerlendirmek için bu zorluklarla başa çıkmak zorundadır.

2. Beyin – Algılama ve Reklam İlişkisi

Algı terimi, Latince kökenli olan 'capere' kelimesinden gelir ve 'tamamen' anlamına gelen 'per' ön takısıyla türetilmiştir (Colman, 2014). TDK sözlüğüne göre, dilimizdeki algı kelimesi, bir şeye dikkat çekme ve o şeyin bilincine

varma, idrak etme sürecini ifade eder. Algı, duyu organları tarafından toplanan duyu verilerinin beyinde bir araya getirilmesi, düzenlenmesi ve yorumlanmasıyla anlam kazanır. Bu karmaşık etkileşim, görme, tatma, dokunma, işitme, koklama ve hissetme duyularının etkileşimiyle gerçekleşir (Chandan, 2014). Algı, gelen bilgiyi düzenleme, değiştirme ve hatta çarpıtma eğilimindedir. İnsanlar, algılarını seçici bir şekilde kullanır ve genellikle görmek istediklerini görme eğilimindedirler (Smith & Taylor, 2004). Kişinin kendisiyle ilgili olarak, bilinçaltı, bilinç düzeyi, zekâ seviyesi, psikolojik yapısı, duyu durumu, tutumları gibi birçok faktör, dış dünyadan gelen bir uyarının nasıl algılanacağı noktasında önemli rol oynar. Algılama bir anlamda yorumlama sürecidir. Dolayısıyla aynı durumu, olayı, nesneyi farklı kişiler farklı algılayabilmektedir (Ayhan ve Çakmak, 2018).

Algı yönetimi, insanların veya toplulukların düşüncelerini, tutumlarını ve davranışlarını istenilen yönde geliştirmek amacıyla gerçekleştirilen bir psikolojik operasyon olarak ifade edilmektedir. Hedef kitlenin tavırlarını düşüncelerini ve davranışlarını istenilen doğrultuda geliştirmesi için ikna etmeyi içermektedir (Kefe & Bakan, 2012; Özdağ, 2014). Bu süreç, hedeflenen kişi veya kitle tarafından nasıl algılandığını anlamak ve bu bilgileri kullanarak imajı istenilen şekilde değiştirmek esasına dayanmaktadır. Algı yönetimi terimi, ilk olarak askeri ve siyasi alanlarda kullanılmış, daha sonra işletme alanında da uyarlanmıştır. Halkla ilişkiler açısından algı yönetimi kavramı, özellikle Burson Marsteller şirketi tarafından benimsenmiş ve işletmelere danışmanlık yaparak müşterilerinin ve paydaşlarının algılarını etkilemelerine yardımcı olmuştur (Moloney, 2000).

2.1. Görsel Algılama ve Reklam

Görsel algılama, reklam dünyasında etkileyici ve etkili kampanyalar oluşturmanın temel unsurlarından biridir. Tüketicilerin görsel uyarıcılara nasıl tepki verdikleri, ürünleri ve markaları nasıl algıladıkları ve bu tepkilerin reklam etkililiği üzerindeki etkisi reklamcılar için kritik öneme sahiptir.

Görsel algılama, tüketicilerin gördükleri renkleri, desenleri, nesnelere ve şekilleri nasıl işledikleri ve anladıkları sürecini kapsar. İnsan gözü, dış dünyadan gelen ışık sinyallerini alır ve bu sinyalleri beyne ileterek görsel algıyı oluşturur. Bu süreç, tüketicilerin reklamları, ürünleri ve markaları nasıl değerlendirdiği ve görsel algıyı nasıl incelediklerini belirler (Palmer, 1999).

Renklerin psikolojik etkileri, tüketicilerin duygusal tepkilerini etkileyebilir, marka imajını güçlendirebilir veya zayıflatabilir. Örneğin, sıcak renkler (örneğin kırmızı) tutkulu ve enerjik bir izlenim yaratırken, soğuk renkler

(örneğin mavi) huzur ve güven duygusu uyandırabilir (Labrecque & Milne, 2012).

Görsel algılama da önemli diğer bir husus da görsel hiyerarşidir. Görsel hiyerarşi, bir reklamın hangi bölümlerinin önce ve daha uzun süre görüleceğini belirler. Bu, görsel algılama sürecini etkileyen önemli bir faktördür. Tüketicilerin bir reklamı nasıl taramaya başladıkları ve dikkatlerini hangi noktalara odakladıkları, reklamın etkililiği açısından kritiktir (Treisman & Gelade, 1980).

Görsel algılama ve reklam, görüntü analizi, makine öğrenmesi ve yapay zeka tekniklerini kullanarak reklamcılık alanında kullanılmaktadır. Bu teknoloji, reklamcıların hedef kitleyi daha iyi anlamalarına ve daha etkili reklam stratejileri oluşturmalarına yardımcı olabilir.

Yapılan bir çalışmada da, yapay sinir ağlarının reklamların içeriğini analiz etme ve hedef kitleyi tanıma konusunda nasıl etkili olduğu araştırılmıştır. Sonuçlar, yapay sinir ağlarının reklamcılıkta daha fazla kişiselleştirme ve hedefleme imkanı sağlayarak reklam etkinliğini artırabileceğini göstermiştir (Topal & Uçar, 2018).

Görsel algılama, reklamcılığın temel bir taşıyıcısıdır ve tüketicilerin reklamları nasıl değerlendirdiği ve markaları nasıl algıladığı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Renklerin duygusal etkileri, görsel hiyerarşi ve mobil teknolojinin yükselişi gibi faktörler, reklamcılar için dikkate alınması gereken önemli unsurlardır.

Örneğin: McDonald's, kırmızı ve sarı gibi belirgin renkleri reklam ve marka kimliği için başarıyla kullanır. İşte bu renklerin nöropazarlamadaki rolünün bir örneği:

Kırmızı: Enerji ve Açlık. McDonald's logosunda ve reklamlarında bolca kullanılan kırmızı renk, enerji, hareketlilik ve açlık hissini tetikler. Bu renk, tüketicilerde dikkati çeker ve hızlı yemek servisiyle ilişkilendirilir. McDonald's, kırmızıyı özellikle yemeklerinin lezzetini ve çekiciliğini vurgulamak için kullanır.

Sarı: Mutluluk ve Optimizm. Sarı renk, mutluluk, enerji ve pozitif duygusal tepkileri çağırır. McDonald's, sarıyı reklamlarında güler yüzlü personel ve mutlu müşterileri vurgulamak için kullanır. Bu, markanın samimiyetini ve müşteri memnuniyetini iletmeye yardımcı olur.

Kırmızı ve Sarı Uyumunun Etkisi: McDonald's logosunda kırmızı ve sarı renklerin bir arada kullanılması, görsel olarak dikkat çekici bir uyum oluşturur.

Bu uyum, hızlı yemek servisi ve memnuniyeti yansıtırken, müşterilere sıcak, samimi ve güvenilir bir izlenim verir.

Çocuklar İçin Mavi ve Yeşil Kullanımı: McDonald's Happy Meal reklamlarında mavi ve yeşil renkleri kullanarak çocukları hedefler. Mavi, sakinlik ve güven hissini uyandırırken, yeşil sağlıklı ve doğal bir izlenim oluşturur (Şekil:1)

Şekil 1: Happy Meal reklam görselleri

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=NunSkMTXZFg>

McDonald's'ın renk seçimleri, markanın kişiliğini ve mesajını iletmek için güçlü bir şekilde kullanılır. Renkler, tüketicilerde istenen duygusal tepkileri uyandırmak ve marka kimliği oluşturmak için önemli bir araçtır. Bu nedenle, McDonald's'ın kırmızı ve sarı renkleri marka bilincini güçlendirmek için etkili bir şekilde kullanılmaktadır.

2.2. İşitsel Algılama ve Sesli Reklam

İşitsel algılama, insanların duydukları sesleri tanıma ve anlama sürecini kapsar. Bu süreç, pazarlama ve reklamcılık dünyasında önemli bir rol oynar. Özellikle son yıllarda, sesli reklamların yükselişi ile işitsel algılamanın reklamcılıkta nasıl kullanıldığına dair büyük ilgi oluşmuştur

İşitsel algılama, dış dünyadan gelen ses dalgalarının insan kulağı tarafından algılanmasıyla başlar. İşitme duyusu, beyin tarafından işlenir ve tanınan seslerin anlamlı bilgilere dönüştürülmesini sağlar. İşitsel algılama, kişinin yaşam deneyimi ve kültürel arka planı ile şekillenir (Gazzaniga, Ivry, & Mangun, 2018).

Reklamlarda kullanılan müzik, ses efektleri ve konuşma duygusal tepkileri tetikleyebilir. Örneğin, hüzünlü bir müzikle sunulan reklam, tüketicilerde duygusal bir bağ kurma potansiyeli taşır (Juslin & Västfjäll, 2008). Ayrıca, sesli reklamlar, markanın kimliğini ve kişiliğini yansıtabilir. İyi tasarlanmış bir sesli reklam, markayı tanımlayan sesler ve tonlar kullanarak bir marka imajı oluşturabilir (Krishna, Elder, & Caldara, 2010). İşitsel reklamlarda, bilinçaltı

düzye de etkiler yaratılabilir. Bir reklamın içeriği ve tonu, tüketicilerin bilinçaltında olumlu veya olumsuz izlenimler oluşturabilir (Petty, Cacioppo, & Schumann, 1983).

İşitsel algılama, reklamcılık dünyasında güçlü bir araç olarak kabul edilmektedir. Sesli reklamlar, duygusal tepkileri tetikleme, marka kimliği oluşturma ve bilinçaltı işlemleri etkileme açısından büyük potansiyele sahiptir. Gelecekte, sesli reklamların kullanımının daha da artması muhtemeldir ve reklamcılar bu alanda yenilikçi yaklaşımlar geliştirmeye devam edecektir. Akıllı hoparlörler, sanal asistanlar ve podcastler gibi teknolojiler, sesli reklamların daha fazla kişiye ulaşmasını sağlar. Bu nedenle, reklamcılar işitsel algılamayı daha etkili bir şekilde kullanmayı ve tüketicilerin duygusal bağlarını güçlendirmeyi hedeflemektedirler (Grewal et al., 2020).

Akılda yer etmeye çalışan şirket ve markalar başta reklam müzikleri olmak üzere tüketicilere sundukları tanıtım faaliyetlerinde sesten yararlanmaktadır. Bu husus nöropazarlama çalışmalarında da üzerinde önemle durulan alanlardandır.

Örneğin: Sesin nöropazarlamadaki rolünün bir örneği olarak Kelloggs'ı gösterebiliriz. Kelloggs'un kahvaltılık mısır gevreği reklamında kullandığı çıtırtı sesi ile tadın sinerji oluşturmaya ile ilgili olduğu ifade edilmektedir. Bu çeşitli efektler ile güçlendirilen ve akıllarda yer tutan çıtırtı sesi aslında ağızda kırılan mısır gevreğinden oldukça farklıdır. Kellogg's bu ses ile ilgili yaptığı bu çalışma, ürün tanıtımının görme ve tatmayla sınırlı olmanın ötesine geçerek hitap ettiği duyuları dokunma da dahil olmak üzere dörde çıkararak markanın derinlemesine algılanmasını sağlamaktadır (Yücesoy, 2017: 243).

Bir diğer örnek olarak da Fiat'ın "Fiat Punto Evo ile Hayatın Hızını Yakala" sloganlı ve ödüllü reklam filminin müziğini verebiliriz. Fiat, Punto'nun reklamında kullanacağı müziği belirlerken hedef kitlede 24 gönüllü katılımcının EEG verisilerinden faydalanmıştır (Yücesoy, 2017: 244).

2.3. Dokunma Duyularıyla Reklamcılık

Tüketici davranışlarını anlama ve etkileme amacıyla reklamcılık alanında kullanılan tekniklerden biri de dokunma deneyimlerinin reklam stratejilerine entegre edilmesidir.

Dokunma duyusu, tüketicilerin ürünleri fiziksel olarak hissetmelerini sağlar. Reklamcılar, dokunma duyusunu kullanarak ürünlerin doku, sıcaklık ve yüzey özelliklerini vurgularlar. Örneğin, tekstil ve giyim markaları, ürünlerinin yumuşaklığını veya dayanıklılığını vurgulayan dokunsal reklamlar oluşturabilirler. Aynı şekilde, bir otomobil markası iç mekanın dokusunu ve

kalitesini vurgulayarak tüketicilere bir aracın içinde nasıl hissedeceklerini iletebilir (Peck & Childers, 2003).

Dokunma duygusu, tüketicilerin hislerini harekete geçirerek, ürün ve marka ile arasında bilgi ve duygu transferi sağlamaktadır (Yücel & Çubuk, 2019). Nöropazarlama çalışmaları kapsamında özellikle vücut hijyenini konu eden ürünlerle kozmetik ürünlerin ve yine özellikle kadın tüketicilere yönelik ürünlerin tanıtımında kadifemsi dokunuş ve ipeksi dokunuş gibi hissi tanımlamalar kullanılmaktadır. Buna Yumoş reklâmlarında çamaşırların yıkandıktan sonra verdiği yumuşaklık hissine yapılan vurguyu örnek verebiliriz (Odabaşı ve Barış, 2002:143).

Bu bağlamda bazen tüketicinin avucuna dokunan bir ambalajın veya saç derisine değen bir şampuanın yarattığı his vurgulanarak birden fazla duyuya hitap edilmesi amaçlanmaktadır. Böylece kozmetik markaları ürünlerinin cilde nasıl hissettirdiğini vurgularken, gıda şirketleri de ürünlerinin lezzetini ve dokusunu ön plana çıkarır. Ayrıca, otomobil üreticileri iç mekanın malzeme kalitesini ve dokusunu gösteren reklamlar yaparlar (Peck & Childers, 2003).

Dokunma duyular aracılığıyla tüketicilerin ürünleri ve markaları deneyimlemelerini sağlayan güçlü bir reklam aracıdır. Bu deneyimler, marka sadakati oluşturma ve tüketicilerin ürünleri deneme olasılığını artırma potansiyeli sunar. Reklamcılar, bu duysal deneyimleri yaratıcı ve etkili bir şekilde kullanarak tüketicilerin ilgisini çekebilir ve ürünlerini daha çekici hale getirebilirler (Krishna, 2012).

2.4. Tatma Duyusu ve Reklamcılık

Tatma duygusu, tüketicilerin bir ürünün lezzetini deneyimlediği bir duysal deneyimdir. İnsanların yiyecek ve içeceklerin lezzetini algılamalarını sağlar. Tatlı, tuzlu, ekşi ve acı gibi temel tatları tanıma yeteneği, tatma duyusunun önemli bir bileşenidir (Spence, 2015). Reklamcılar, tatma duygusunu kullanarak tüketicilere ürünleri deneyimleme fırsatı sunarlar.

Reklamcılar, ürünlerin lezzetini öne çıkararak tüketicilerle duysal bağlantılar oluşturmayı amaçlarlar. Örneğin, bir çikolata reklamı, tüketicilere çikolatanın tadını hayal etmelerini sağlayarak duysal bir tatma deneyimi sunabilir. Bu deneyim, tüketicilerin ürünle daha güçlü bir bağ kurmalarına yardımcı olabilir (Plassmann et al., 2012b).

Tatma deneyiminin nöropazarlama açısından incelenmesi, tüketicilerin beyindeki aktiviteleri incelemeyi içerir. Fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) ve elektroensefalografi (EEG) gibi nörolojik ölçüm yöntemleri, tüketicilerin ürünleri tatarken veya tatma deneyimlerini düşünürken

beyinlerinde nasıl tepkiler verdiğini izlemek için kullanılır (Plassmann et al., 2012b).

Araştırmalar, lezzet algısının beynin belirli bölgelerini etkilediğini ve tüketicilerin tatma deneyimlerinin ürünlerin algılanan değerini etkileyebileceğini göstermektedir. Örneğin, tatlı bir ürünün tadı, beyinde ödül merkezlerini etkinleştirebilir ve tüketicilerin ürünü daha çekici bulmalarına neden olabilir (Small et al., 2008).

Tatma duyusu, tüketicilerin ürünlerin lezzetini deneyimlemelerini sağlar. Gıda ve içecek endüstrisi bu duyusunu kullanarak ürünlerini pazarlar. Özellikle gıda ürünleri için tadım deneyimleri, tüketicilerin ürünleri denemeden önce tatmalarına olanak tanır. Ayrıca, aromaların ve tatların vurgulanması, tatma duyusunu kullanarak ürünlerin çekiciliğini artırabilir (Deliza & MacFie, 1996).

Örneğin, bir meyve suyu markası, tüketicilere meyvelerin tazeliğini ve lezzetini hayal etmelerini sağlayan görsel ve işitsel unsurlar içeren reklamlar kullanabilir. Bu tür reklamlar, tüketicilerin tatma deneyimini ön plana çıkarırken duygusal bağlantıları güçlendirebilir.

Tatma duyusu, reklamcılıkta güçlü bir araç olarak kullanılabilir ve nöropazarlama araştırmaları, tatma deneyimlerinin tüketicilerin beyinde nasıl işlediğini anlamamıza yardımcı olabilir. Bu, markaların tüketicilerle daha derin ve anlamlı bağlar kurmalarına ve satın alma kararlarını etkilemelerine yardımcı olabilir.

2.5. Koklama Duyusu ve Reklamcılık

Koku, belleği uyararak duygusal ve hatıralara dayalı tepkileri tetikleyebilen güçlü bir duyu organımızdır. Beyindeki limbik sistem ile doğrudan bağlantılıdır. Ayrıca duyu, hafıza ve karar verme süreçlerini etkiler.

Reklamcılıkta koku duyusunun kullanımı ürünün hatırlanabilirliğini, bir markanın tanınırlığını ve tüketici davranışını etkileyebilir. Örneğin, mağazalarda veya otellerde kullanılan özel kokular, markanın kimliğini pekiştirebilir ve müşterilerde pozitif duygusal tepkiler yaratabilir. Markayı anımsatan koku, tüketicinin o marka ile olan bağlantısını güçlendirebilir ve ürünü hatırlamayı kolaylaştırabilir.

Koklama, duysal deneyimlerimizin en güçlülerinden biridir. Kokular, hafızalarımızı tetikler, duygusal tepkileri ve satın alma kararlarını etkiler (Errajaa, Daucé, & Legohere, 2020). Örneğin, belirli bir kokuyla ilişkilendirilen ürünlerin tüketiciler üzerinde daha çekici ve cazip bir etki yarattığı görülmüştür. Bir mağaza içinde doğru şekilde kullanılan koku, tüketicilerin alışveriş deneyimini daha keyifli hale getirebilir ve daha fazla ürün satın almalarını teşvik edebilir.

Nöropazarlama, tüketici davranışlarını ve tercihlerini anlamak için nörobilim ve psikolojiyi kullanarak pazarlama stratejilerini geliştiren dinamik bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu alandaki en ilginç odak noktalardan biri, koklama duyusu ve reklamcılık arasındaki benzersiz ilişkidir. Nöropazarlama uzmanları, kokuların tüketicilerin satın alma eğilimlerini nasıl etkilediğini anlamak için beyin tarama teknolojilerini kullanırlar.

Lindstrom'a göre; beynimizde en derinlere kök salan duyumuz kokudur. Diğer duyu organlarımız ile tepki öncesi bir düşünme gerçekleşirken, koku söz konusu olduğunda, beyin düşünmeden tepki vermektedir (Lindstrom, 2008: 144). Kokuya dayalı pazarlama çalışmalarıyla ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Örneğin, Lindstrom (2008), süpermarketlerde bulunan ekmek fırınlarından yayılan taze ekmek kokusunun, alışveriş listesinin dışına çıkarak gereksiz ürünlerin satın alınmasına neden olduğunu yazmıştır. Bu nedenle taze ekmek kokusu tüketicilere açlık hissi uyandırmıştır. Başka bir araştırmaya göre ise, deterjan reyonlarında bulunan yeni yıkanmış çamaşır kokusunun tüketicilerde temizlik hissi yarattığı ve bu bağlamda satışların arttığı gözlemlenmiştir (Çubuk, 2012: 49).

Reklamcılık açısından, kokuların kullanımı özel bir ilgi konusudur. Özellikle mağaza içi deneyimlerde ve ürün tanıtımlarında kokuların stratejik olarak kullanılması, markaların tüketiciler üzerinde unutulmaz izler bırakmasına yardımcı olur. Kokuyla marka kimliğini güçlendirmek veya duygusal bağları tetiklemek mümkün olabilir.

Kokuların reklamlardaki etkisi, tüketicilerin ürünlerle daha derin ve anlamlı bir bağ kurmalarına olanak tanır. Koku pazarlaması, artan harcamaların ötesinde uygulamalara bile sahiptir. Yapılan testlerle bekleyen kanser hastalarında (vanilya) ve bekleme odalarındaki diş hastalarında (lavanta) kokularının anksiyete düzeylerini azalttığı gösterilmiştir. Koku pazarlaması ve koku markalama bilimi, şirketlerin istenen reaksiyon hakkında çok spesifik olabileceği noktaya kadar ilerlemiştir (<https://www.businessnewsdaily.com>).

Nöropazarlama, kokuların reklamcılıkta nasıl bir avantaj sağlayabileceğini ve tüketicilerin zihninde nasıl kalıcı izler bırakabileceğini ortaya koymaktadır. Kokuların ve reklamcılığın bu benzersiz birlikteliği, markaların tüketicilerle daha derin bir bağ kurmasına ve satışlarını artırmasına olanak tanıyor. Bu, pazarlama dünyasında kokuların gücünü ve etkisini daha fazla keşfetme yolculuğunun sadece bir başlangıcıdır (Johnson, 2021).

Kokunun duyguları harekete geçirmedeki etkisi, reklam ve pazarlama sektörü tarafından değerlendirilmekte, müşterilerin koku alma duyularını aktifleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu konudaki en iyi örneklerden biri Singapur Havayolları'nın geliştirdiği geleneksel kokularını müşteriyle temas kurdukları

her noktada kullanılmalarıdır. Bu havayoluyla düzenli uçan müşteriler, hafif egzotik kokuyla her karşılaştıklarında, bu kokuyu bilinçaltında Singapur Havayolları ile ilgili geçirdikleri (iyi) deneyimleri ile ilişkilendirmektedirler (Kayabalı, 2014).

Diğer bir örnek ise; pazarlama firması Bibranial, ünlü pastel boya üreticisi Crayola ile işbirliği yaparak ürün geliştirme projesi kapsamında nöropazarlama yöntemlerini kullanmıştır. Şirket, Crayola'nın kokulu ve kokusuz pastel boya kalemlerinin kokularının denekler üzerindeki etkilerini fMRI cihazı ile ölçerek dikkat çekici sonuçlar elde etti. Araştırma sonuçlarına göre, insanların ürünlere olan ilgisi ve sevgisi, kokuyu hissettiklerinde önemli ölçüde artış göstermektedir. Araştırmada ilginç olan şey, geleneksel yöntemlerle yapılan çalışmalarda, katılımcıların hiçbirinin boya kalemi alırken kokuya dikkat ettiğini belirtmemesidir (Ecertaş, 2014)."

Dikkat çekici bir diğer örnek de 1960'lı yıllarda Rolls-Royce markası, Silver Cloud modelinden sonraki araçlarını satın alan ilk müşterilerin memnuniyetsizlikleri nedeniyle büyük bir krizle karşı karşıya kaldı. Bu müşteriler, yeni otomobilin önceki modellerin sunduğu keyfi yaşatmadığını iddia ediyorlardı. Şirket, bu sorunu çözmek için ciddi bir araştırma yaptı ve sonunda sorunun kokudan kaynaklandığını belirledi. Bu nedenle, müşteri hoşnutsuzluğunu gidermek için her yeni otomobilin koltuklarının altına "benzersiz Rolls-Royce kokusu" eklemeye başladılar. Benzer şekilde, İngiltere merkezli McCain Foods firması, hazır fırınlanmış patateslerinin lezzetini tanıtmak için yaratıcı bir proje uyguladı. Kış aylarında İngiltere'deki otobüs duraklarında, gerçek patates hissi veren ve fiberglastan yapılmış büyük bir patates yerleştirdiler. Bu patatesin yanındaki düğmeye basıldığında, otobüs durağı fırınında yeni pişirilmiş bir patatesin sıcaklığı ve kokusu yayıldı. Özellikle soğuk kış aylarında tanıtım yapılmasıyla, tüketicilerin sık sık düğmeye basarak ısınmaları amaçlandı ve bu hedef başarıldı (Akgün, 2013).

Koku duyusu, duygusal ve hatıralara dayalı tepkilerin tetiklenmesinde etkili bir faktördür ve reklam stratejilerinin oluşturulmasında dikkate alınmalıdır. Doğru şekilde kullanılan ve markayla uyumlu bir koku tercihi, tüketicilerin markayı hatırlamalarını kolaylaştırabilir ve satın alma eğilimlerini artırabilir.

3. Geleceğe Bakış: Nöropazarlamanın Evrimi

3.1. Nöropazarlamada Yükselen Trendler ve Beklenen Gelişmeler

Nöropazarlama, tüketicilerin davranışlarını ve tepkilerini anlamak için nörobilim ve pazarlama arasındaki kesişim noktasında önemli bir disiplindir. Son yıllarda, nöropazarlama alanında birçok yeni trend ve gelişme ortaya

çıkıştır. Beyin tarama tekniklerinin (fMRI, EEG, göz izleme vb.) yaygınlaşması, tüketici davranışının beyin temelli analizlerini popüler hale getirmiştir (Lee, Broderick, & Chamberlain, 2007).

Nöropazarlama, tüketicilerin beyin aktivitelerini ve duygusal tepkilerini inceleyerek pazarlama stratejilerini optimize etme amacıyla giderek daha fazla ilgi çekmektedir.

Tüketicilerin ürün veya reklam görüntüleriyle etkileşimde bulunurken gerçek zamanlı beyin aktiviteleri verisi toplanmasına olanak tanıyan teknolojilerin gelişimi, pazarlamacılara daha anlamlı içgörüler sunmaktadır (Ramsøy et al., 2018).

Makine öğrenimi ve yapay zekâ, tüketicilerin beyin aktiviteleri ve geçmiş davranışlarına dayalı olarak kişiselleştirilmiş reklam kampanyalarının geliştirilmesine olanak tanımaktadır (www. hbr.org)

Yüz ifadesi analizi ve ses tonu analizi gibi teknikler, tüketicilerin bilinçaltı duygusal tepkilerini ölçmeye yönelik yeni metriklerin geliştirilmesini sağlamıştır.

Duygusal pazarlama stratejileri, tüketicilerin satın alma kararlarında duygusal faktörlerin önemini vurgulamak için kullanılan bir yaklaşımdır (Bagozzi, Gopinath, & Nyer, 1999). Ses, görsel uyaranlar ve hikâye anlatımı gibi duygusal etki yaratan unsurlar, tüketici bağlılığı ve satın alma niyetini artırma potansiyeline sahiptir (Escalas & Bettman, 2005).

Nörobilim ve pazarlama arasındaki iş birliği, bilişsel ve duygusal süreçlerin sinerjisinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (Plassmann, Ramsøy, & Milosavljevic, 2012). Beyin aktivitesi verileri ile duygusal tepkiler arasındaki ilişkilerin incelenmesi, markaların ürün tasarımı, reklam stratejileri ve tüketici deneyimi konularında daha doğru ve etkili kararlar vermesini sağlamaktadır (Dolcos, Iordan, & Dolcos, 2017).

Sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR), tüketici deneyimini ileri düzeyde dönüştüren teknolojilerdir (Steuer, 1995). Nöropazarlama çalışmaları, bu teknolojilerin tüketici beklentileri, duygusal tepkiler ve satın alma süreçleri üzerindeki etkisini araştırmaktadır.

Nöropazarlama, teknolojik gelişmelerin ve bilimsel araştırmaların etkisiyle hızla evrilmekte ve pazarlama dünyasını derinlemesine dönüştürmektedir. Ancak bu alandaki ilerlemelerle birlikte etik ve mahremiyet sorunlarının yakından takip edilmesi önemlidir. Bu trendler ve gelişmeler, nöropazarlamacıların daha derin ve etkili müşteri deneyimleri oluşturmak için kullanabilecekleri araçlar sunmaktadır.

3.2. *İnovasyonun Ötesinde: Nöropazarlamanın Uzak Geleceği*

Nöropazarlama, tüketicilerin beyinlerini anlama ve pazarlama stratejilerini optimize etme amacıyla büyük bir evrim geçirdi. Gelecekte, nöropazarlama uygulamalarının daha da gelişeceği ve tüketici deneyimini daha da kişiselleştireceği öngörülmektedir. Yeni teknolojilerin nöropazarlamadaki gelişmelere rehberlik edeceği düşünülmektedir. Yapılan çalışmalar, nöropazarlamayı daha da etkili ve kişiselleştirilmiş hale getirecek ve markalara tüketicilerle daha derin bir bağ kurma ve etkileyici pazarlama stratejileri oluşturma imkânı sağlayacaktır (Lee, Broderick & Chamberlain, 2007; Riedl & Davis, 2014). Gelecekte nöropazarlamanın, daha fazla inovasyon ve keşifle dolu olacağı görünüyor. İşte bu alandaki muhtemel gelişmeler:

Nöro-Teknolojik Cihazlar: İlerleyen teknoloji, daha taşınabilir ve uygun maliyetli nörolojik cihazların geliştirilmesine olanak tanıyacak. Bu, tüketicilerin beyin aktivitelerini anında izlemelerine ve geri bildirimde bulunmalarına yardımcı olabilir (Vecchiato et al., 2014).

Ayrıca sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojileri, nöropazarlama alanında da kullanılabilir. VR ve AR'nin nöropazarlama ile birleştirilmesi, markalara tüketicilerin beyin aktivitesini daha iyi takip etme ve deneyimi daha etkili bir şekilde kişiselleştirme imkânı sunar (Riedl & Davis, 2014). Giyilebilir teknolojiler ve sensörler aracılığıyla tüketicilerin nörolojik sinyalleri sürekli olarak takip edilebilir ve bu veriler markalara tüketicilerin ihtiyaçlarını daha iyi anlama ve daha kişiselleştirilmiş pazarlama deneyimleri sunma konusunda yardımcı olabilir (Boksem & Smidts, 2015).

Beyin-İnsan Etkileşimi: Beyin-bilgisayar arayüzleri (BCI) ve yapay zeka entegrasyonu ile tüketiciler daha etkileşimli bir deneyim yaşayacaklar. Reklamlar ve ürünler, kullanıcıların beyin sinyallerine göre özelleştirilecek (Ramsøy et al., 2018). Örneğin, duygusal veri analizi gelişmiş algoritmalar yardımıyla tüketici tepkilerini daha iyi analiz etmeye ve pazarlama iletişimini daha etkili hale getirmeye yardımcı olabilir. Beyin haritaları, beyin taraması ve yapay zeka teknikleri kullanılarak oluşturulabilir ve markalar tüketicilerin ürünleri ve hizmetleri nasıl algıladığını daha iyi anlayabilir ve pazarlama stratejilerini buna göre şekillendirebilir (Lee, Broderick & Chamberlain, 2007).

Duyusal Deneyimlerin Entegrasyonu: Nöropazarlama, ürünlerin ve reklamların daha fazla duyuşsal deneyim sunmasını sağlayacak. Gerçekçi kokular, tatlar ve dokular, tüketicilerin ürünlerle daha derin bağlar kurmalarını sağlayacak.

Bilinçaltı Reklamcılık: Bilinçaltı mesajların tüketici davranışları üzerindeki etkisini daha iyi anlamak için daha fazla araştırma yapılacak. Bu, reklamcılık ve

pazarlama stratejilerinin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlayacak (Koç, 2023).

Tüketici Mahremiyeti ve Etik Meseleler: Nöropazarlamanın bu ilerlemeleri, tüketici mahremiyeti ve etik meseleleri daha da önemli hale getirecek. Kişisel verilerin nasıl kullanıldığı ve korunduğu konuları daha fazla tartışılacak (Reichelt et al., 2019).

Nöropazarlama, sadece tüketicilerin davranışlarını anlama değil, aynı zamanda insan beyninin karmaşıklığını ve potansiyelini daha iyi anlama yolculuğunda sınırları zorluyor. Ancak bu ilerlemelerle birlikte, etik sorunları ve tüketici mahremiyetini göz ardı etmemek önemlidir. Bu nedenle nöropazarlama alanındaki geleceği şekillendiren uzmanların, bilimsel araştırmaların yanı sıra etik kurallara da büyük önem vermesi gerekmektedir.

SONUÇ

Bu kitap bölümü, nöropazarlamanın reklamcılık dünyasında nasıl bir yenilikçi güç haline geldiğini incelemiş ve tartışmıştır. Nöropazarlama, tüketicilerin beynini daha iyi anlama ve reklamcılık stratejilerini daha etkili bir şekilde optimize etme potansiyeli sunmaktadır. Bu alan, reklamcılar için daha derin bir anlayış ve tüketiciler için daha kişiselleştirilmiş deneyimlerin kapılarını açmıştır. Nöropazarlama, tüketici davranışlarını anlama ve pazarlama stratejilerini optimize etme konusunda önemli bir araç haline gelmiştir. Ancak, bu alandaki ilerlemelerin etik ve mahremiyet meselelerini de beraberinde getirdiği unutulmamalıdır.

Gelecekte, nöropazarlama alanında daha fazla inovasyon ve teknolojik gelişme beklenmektedir. Nörolojik cihazlar, beyin-üzeri etkileşim, duysal deneyimlerin entegrasyonu ve bilinçaltı reklamcılık gibi alanlarda yeni fırsatlar ortaya çıkacaktır. Bununla birlikte, bu gelişmelerin insanların mahremiyeti ve kişisel verilerinin korunması açısından dikkatli bir şekilde ele alınması gerekecektir.

Ancak bu yeni güç beraberinde bazı sorumlulukları da getirmektedir. Tüketici mahremiyeti ve etik meseleler, nöropazarlamanın kullanımında dikkate alınması gereken önemli faktörlerdir. Bu nedenle, reklamcılar ve araştırmacılar, nöropazarlamanın potansiyelini maksimize ederken tüketicilerin haklarına saygı göstermeli ve veri mahremiyetini korumalıdır.

Sonuç olarak, "Geleceğin Reklamcılığı: Nöropazarlamanın Yenilikçi Gücü" kitap bölümü, nöropazarlamanın reklamcılık alanında nasıl etkilediğini ve gelecekteki potansiyelini nasıl şekillendirebileceğini ele almıştır. Nöropazarlamanın yükselen gücü, reklamcıların tüketici davranışlarını daha iyi tahmin etmelerine ve daha etkili reklam stratejileri oluşturmalarına yardımcı

olmaktadır. Ancak bu gelişmelerin etik ve mahremiyet konularını göz ardı etmemek önemlidir. Gelecekte, nöropazarlama reklamcılığın vazgeçilmez bir parçası olmaya devam edecektir. Ayrıca tüketicilerin ihtiyaçlarına daha iyi cevap verecek ve daha tatmin edici deneyimler sunacak şekilde gelişmeye devam edecektir.

REFERANSLAR

- Akgün, B., (2013), Duyuları Pazarlama Sanatı, <http://www.isfikirleri-girisimcilik.com/duyulari-pazarlama-sanati>, (Erişim tarihi: 06.09.2023)
- Ariely, D., & Berns, G. S. (2010). Neuromarketing: The hope and hype of neuroimaging in business. *Nature Reviews Neuroscience*, 11(4), 284-292.
- Ayhan, A. ve Çakmak, F. (2018) Türkiye'ye Yönelik Algı Operasyonlarının Dijital Medyaya Yansımaları. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (AKİL) Kasım (30) s. 11-35
- Bagozzi, R. P., Gopinath, M., & Nyer, P. U. (1999). The role of emotions in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 27(2), 184-206.
- Boksem, M. A., & Smidts, A. (2015). Brain Responses to Movie Trailers Predict Individual Preferences for Movies and Their Population-Wide Commercial Success. *Journal of Marketing Research*, 52(4), 482-493.
- Chandan, J. S. (2014). Organizational Behaviour (WBUT) [Electronic Version]. India: Vikas Publishing House. <https://books.google.com.tr/> adresinden alındı.
- Colman, A. M. (2014). A Dictionary of Psychology (3. ed.). Oxford: Oxford University Press. DOI:10.1093/acref/978.019.9534067.001.0001.
- Çakmak, F. (2022). Postmodern Çağda Yeni Bir İhtiyaç: “Tüketim” ve Tüketimin Medyatik Hali. *Medya ve Tüketim* içinde, (Ed. K. Çankaya), Eğitim Yayınevi, Konya.
- Çubuk, F. (2012). *Pazarlamada uygulamaya yönelik yeni bir yaklaşım: Nöropazarlama*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kadir Has üniversitesi, İstanbul.
- Deliza, R., & MacFie, H. J. (1996). The generation of sensory expectation by external cues and its effect on sensory perception and hedonic ratings: A review. *Journal of Sensory Studies*, 11(2), 103-128.
- Dolcos, F., Iordan, A. D., & Dolcos, S. (2011). Neural correlates of emotion–cognition interactions: A review of evidence from brain imaging investigations. *Journal of Cognitive Psychology*, 23(6), 669-694.
- Ecertaş, M., (2010), Nöro Pazarlama: Beynimiz ne söylüyor? https://www.sabah.com.tr/amerika/2010/12/22/noro_pazarlama_beynimiz_ne_soyluyor (Erişim tarihi: 06.09.2023).
- Errajaa, K., Daucé, B., & Legohere, P. (2020). Consumer reactions to olfactory congruence with brand image. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 52, 101898.
- Escalas, J. E., & Bettman, J. R. (2005). Self-construal, reference groups, and brand meaning. *Journal of Consumer Research*, 32(3), 378-389.

- Gazzaniga, M. S., Ivry, R. B., & Mangun, G. R. (2018). *Cognitive neuroscience: The biology of the mind*. W. W. Norton & Company.
- Genco, S. J., Pohlmann, A. P., & Steidl, P. (2013). *Neuromarketing for dummies*. John Wiley & Sons.
- Grewal, D., Bart, Y., Spann, M., & Zubcsek, P. P. (2020). Mobile advertising: A framework and research agenda. *Journal of Interactive Marketing*, 51, 44-61.
- Gürhan-Canli, Z., Hayran, C., & Sarial-Abi, G. (2016). Customer-based brand equity in a technologically fast-paced, connected, and constrained environment. *AMS review*, 6, 23-32.
- Juslin, P. N., & Västfjäll, D. (2008). Emotional responses to music: The need to consider underlying mechanisms. *Behavioral and Brain Sciences*, 31(5), 559-575.
- Kayabalı K., (2014), Nöropazarlama, <http://www.kivilcimkayabali.com/?tag=noropazarlama>, (Erişim tarihi: 03.09.2023)
- Kefe, İ. & Bakan, I. (2012). Kurumsal Açıdan Algı ve Algı Yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2 (1), 19-34.
- Koç, R. E. (2023). Tüketici Davranışını Anlamada Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Nöropazarlama. *Teori ve Uygulamada Muhasebe ve*, 73-84.
- Krishna, A., Elder, R. S., & Caldara, C. (2010). Feminine to smell but masculine to touch? Multisensory congruence and its effect on the aesthetic experience. *Journal of Consumer Psychology*, 20(4), 410-418.
- Krishna, A. (2012). An integrative review of sensory marketing: Engaging the senses to affect perception, judgment and behavior. *Journal of Consumer Psychology*, 22(3), 332-351.
- Krishna, A., & Schwarz, N. (2014). Sensory marketing, embodiment, and grounded cognition: A review and introduction. *Journal of consumer psychology*, 24(2), 159-168.
- Labrecque, L. I., & Milne, G. R. (2012). Exciting red and competent blue: the importance of color in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40(5), 711-727.
- Lee, N., Broderick, A. J., & Chamberlain, L. (2007). What is 'neuromarketing'? A discussion and agenda for future research. *International Journal of Psychophysiology*, 63(2), 199-204.
- Lindstrom, M. (2008). *Buy.ology*. (Ü. Şensoy, Çev.). İstanbul: Optimistik yayınları.

- Moloney, K. (2000). *Rethinking Public Relations: The Spin and the Substance*. London: Routledge.
- Odabaşı Y. ve Barış G., (2002), Tüketici Davranışı, 2.Basım, İstanbul, Media Cat.
- Özdağ, Ü. (2014). Algi Yönetimi. Ankara: Kripto Yayıncılık.
- Palmer, S. E. (1999). *Vision science: Photons to phenomenology*. MIT Press.
- Peck, J., & Childers, T. L. (2003). Individual differences in haptic information processing: The “Need for Touch” scale. *Journal of Consumer Research*, 30(3), 430-442.
- Perrachione T. K. and Perrachione J. R., (2008), Brains and brands: Developing mutually in formative research in neuroscience and marketing, *Journal of Consumer Behaviour*, 7, http://people.bu.edu/tkp/Perrachione_Perrachione_2008_J_Consumer_Behaviour.pdf, (Erişim tarihi: 21.08.2023)
- Petty, R. E., Cacioppo, J. T., & Schumann, D. (1983). Central and peripheral routes to advertising effectiveness: The moderating role of involvement. *Journal of Consumer Research*, 10(2), 135-146.
- Plassmann, H., Ramsøy, T. Z., & Milosavljevic, M. (2012). Branding the brain: A critical review and outlook. *Journal of Consumer Psychology*, 22(1), 18-36.
- Plassmann, H., O'Doherty, J., Shiv, B., & Rangel, A. (2012b). Marketing actions can modulate neural representations of experienced pleasantness. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(28), 10555-10560.
- Plassmann, H., Venkatraman, V., Huettel, S., & Yoon, C. (2015). Consumer neuroscience: Applications, challenges, and possible solutions. *Journal of Marketing Research*, 52(4), 427-435.
- Plassmann, H., Ramsøy, T. Z., & Milosavljevic, M. (2018). Branding the Brain: A Critical Review and Outlook. *Journal of Consumer Psychology*, 28(1), 36-60.
- Ramsøy, T. Z., Skov, M., Christensen, M. K., & Stahlhut, C. (2018). Frontal brain asymmetry and willingness to pay. *Frontiers in neuroscience*, 12, 138.
- Schaefer, A., Nils, F., Sanchez, X., & Philippot, P. (2019). Assessing the effectiveness of a large database of emotion-eliciting films: A new tool for emotion researchers. *Cognition and Emotion*, 24(7), 1153-1172.
- Small, D. M., Veldhuizen, M. G., Felsted, J., Mak, Y. E., & McGlone, F. (2008). Separable substrates for anticipatory and consummatory food chemosensation. *Neuron*, 57(5), 786-797.

- Smith, P. R. & Taylor, J. (2004). *Marketing Communications: An Integrated Approach*. London: Kogan Page Publishers.
- Steuer, J., Biocca, F., & Levy, M. R. (1995). Defining virtual reality: Dimensions determining telepresence. *Communication in the age of virtual reality*, 33, 37-39.
- Spence, C. (2015). Multisensory flavor perception. *Cell*, 161(1), 24-35.
- Topal, İ. & Uçar, M.K. (2018). Yapay Sinir Ağları ile Reklam Sektöründe Kullanıcı Profili Çıkarma Uygulaması: Çin-Türkiye Örneği. *Veri Bilimi*, 1(1), 20-28.
- Touhami, Z. O., Benlafkih, L., Jiddane, M., Cherrah, Y., Malki, H. O. E., & Benomar, A. (2011). Neuromarketing: Where marketing and neuroscience meet. *African journal of business management*, 5(5), 1528-1532.
- Treisman, A. M., & Gelade, G. (1980). A feature-integration theory of attention. *Cognitive psychology*, 12(1), 97-136.
- Ural, T. (2008). Pazarlamada yeni yaklaşım: Nöropazarlama üzerine kuramsal bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 421-432.
- Venkatraman, V., Clithero, J. A., Fitzsimons, G. J., & Huettel, S. A. (2012). New scanner data for brand marketers: How neuroscience can help better understand differences in brand preferences. *Journal of consumer psychology*, 22(1), 143-153.
- Wilkinson, A. (2005). Neuromarketing: Brain scam or valuable tool?. *Marketing week*, 28(5), 22-23.
- Yücel, N., & Çubuk, F. (2019). Nöropazarlama penceresinden marka değeri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 8(25-I), 221-233.
- Yücel, A. & Göker, Z. (2020). Kızılay'ın Sosyal Yardım İçerikli Afişlerinin Eye-Tracking İle İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 4 (1) , 183-213 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fuuiibfdergi/issue/54867/741847>
- Yücesoy, T. (2017). Tüketicilerin İkna Edilmesinde Teknolojinin Kullanımı: Nöropazarlama, *İkna Olmak: Kavramlar, Yöntemler, Örnekler içinde* (Ed. D. Gürüz & A. Temel Eğinli), 243-256. Ankara: Detay Yayıncılık.
<https://www.youtube.com/watch?v=NunSkMTXZFg>
<https://www.businessnewsdaily.com/3469-smells-shoppers-spend-more.html>
(Erişim tarihi: 06.09.2023).
<https://hbr.org/2018/05/what-marketers-should-know-about-personality-based-marketing>

BÖLÜM 37

SPİL DAĞI'NIN (MANİSA) BİTKİ ÖRTÜSÜNÜN EKOLOJİK ŞARTLARI

Yıldız GÜNEY¹

ÖZET

Bitki; Botanik, Orman Mühendisliği gibi farklı bilim dallarının ilgi alanına girmesine rağmen, fiziki coğrafyanın önemli bir alt alanı olan biyocoğrafyanın da araştırma konularından birisidir. Farklı bilim dallarının bitkiyi ele alma şekilleri, yöntem ve yaklaşımları birbirinden oldukça ayrılıklar göstermektedir. Coğrafyada daha çok bitki toplulukları üzerinde durulmakta, bunların dağılışları bitkiyi etkileyen ekolojik özellikler göz önünde bulundurularak açıklanmaya çalışılmaktadır. Bulunduğu bölgede önemli, kütleli bir yapı olan Spil Dağı bitki çalışmaları için de dikkat çekicidir. Bulunduğu bölgede önemli bir morfolojik birim olan Spil Dağı'nın da ekolojik özellikleri kısa mesafelerde eğim, baki, yükselti kademesi, engebelilik, iklim, edafik özelliklerinin değişmesinden dolayı farklılaşmaktadır. Ekolojik özelliklerdeki bu değişimler bitki topluluk ve tür dağılımlarına da yansımakta, Spil Dağı'nda bu anlamda da bir çeşitlilik ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada araştırma alanı ile ilgili güncel veriler coğrafi bilgi sistemleri gibi araçlarla analiz edilerek vejetasyon formasyonlarının dağılışı ve bu dağılışa sebep olan ekolojik faktörler neden-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca dağın vejetasyonu ile ilgili güncel sorunlara da dikkat çekilmiştir. Araştırma alanında vejetasyonu etkileyen ekolojik özellikleri tespit edebilmek için sayısal yükseklik modeli, meteoroloji istasyonu verileri, orman amenajman haritası, MTA Genel Müdürlüğü'nün jeoloji verileri, topografya haritaları gibi bazı veriler temin edilmiştir. Ayrıca bölgeye ilişkin daha önce yapılmış çalışmalar taranmıştır. Spil Dağı'nda bitki örtüsünü etkileyen en önemli ekolojik faktör iklimdir. Bunun dışında jeomorfolojik faktörler, edafik faktörler ve özellikle antropojenik faktörlerin etkileriyle birlikte sahanın vejetasyonu güncel şeklini almıştır. Spil Dağı; İzmir, Manisa gibi büyük şehirlere yakınlığı sebebiyle ve yerleşim tarihinin çok eskilere gitmesi sebebiyle doğal bitki örtüsü ve ekolojisi üzerinde ciddi bir antropojenik baskı söz konusudur. Ormanların yakacak ve ziraat alanı oluşturma gibi sebeplerle bilinçsizce tahrip edilmesi, hayvancılık faaliyetleri,

¹ Dr. Öğr. Üyesi; İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü.
yildiz.guney@ikc.edu.tr ORCID No: 0000-0002-0756-9246

yangınlar, yıldırım düşmeleri, özellikle rekreasyon faaliyetlerine katılanların çöpleri, ikincil konut ve villaların artması gibi dağın doğal vejetasyonunu tehdit eden pek çok unsur vardır. Normalde ovada ve daha alçak kesimlerde görülmesi gereken kızılçam ve meşe türlerini çok büyük ölçüde antropojenik kökenli tahripler sonucu bugün araştırma alanında dağın yüksek kesimlerinde görülmektedir. Bu bitkilerin yok edildiği sahalarda zeytin ve engebeli sahalarda maki yer almaktadır. 1969 yılından beri milli park olan araştırma alanı aslında resmi bir koruma statüsüne sahip olması sebebiyle avantajlıdır. Fakat Spil Dağı Milli Park sınırının dağın tamamını kapsamaması dağın doğal bitki örtüsünün korunması konusunda handikap yaratmaktadır.

Anahtar kelimeler: vejetasyon, Spil Dağı, bitki örtüsü, ekolojik özellikler

GİRİŞ

Bitki; Botanik, Orman Mühendisliği gibi farklı bilim dallarının ilgi alanına girmesine rağmen, fiziki coğrafyanın önemli bir alt alanı olan biyocoğrafyanın da araştırma konularından birisidir. Farklı bilim dallarının bitkiyi ele alma şekilleri, yöntem ve yaklaşımları birbirinden oldukça ayrılıklar göstermektedir. Coğrafi açıdan, flora yerine vejetasyon üzerinde durulmakta, çeşitli bitki türlerinin oluşturduğu topluluklar incelenmekte, bunların dağılışı ve bu dağılışı etkileyen faktörler açıklanmaktadır (Atalay, 1990). Bitki coğrafyası veya vejetasyon coğrafyası olarak ifade edilen coğrafyacıların çalışmalarında bitki tür ve topluluklarının ekolojik özellikleri ve iklim, toprak, jeomorfolojik özellikler gibi ekolojik özelliklerle bitki örtüsü arasındaki ilişkiler önem taşır. Bu karşılıklı etkileşimlerden yola çıkılarak vejetasyon formasyonları orman, çalı, ot gibi sınıflandırılır ve bu bitki toplulukları ile bunları oluşturan türlerin coğrafi dağılışı ekolojik faktörler göz önünde bulundurularak açıklanır (Günel, 2020).

Türkiye vejetasyonu ile ilgili çalışmalar fiziki coğrafyanın diğer alt dallarına nispeten azdır. Türk araştırmacıların vejetasyon coğrafyası çalışmaları 1960'lı yıllarda başlamış olmakla birlikte, son yıllarda artmıştır (Dönmez, 2014). Bununla birlikte fiziki coğrafya alanında özellikle geçmişte yeterince önem verilmeyen vejetasyon coğrafyası çalışmaları sebebiyle Türkiye'nin bitki örtüsü henüz tüm ayrıntılarıyla tespit edilememiştir (Dönmez ve Aydınöz, 2012). Bu sebeple Türkiye'de vejetasyon çalışmalarına ihtiyaç fazladır.

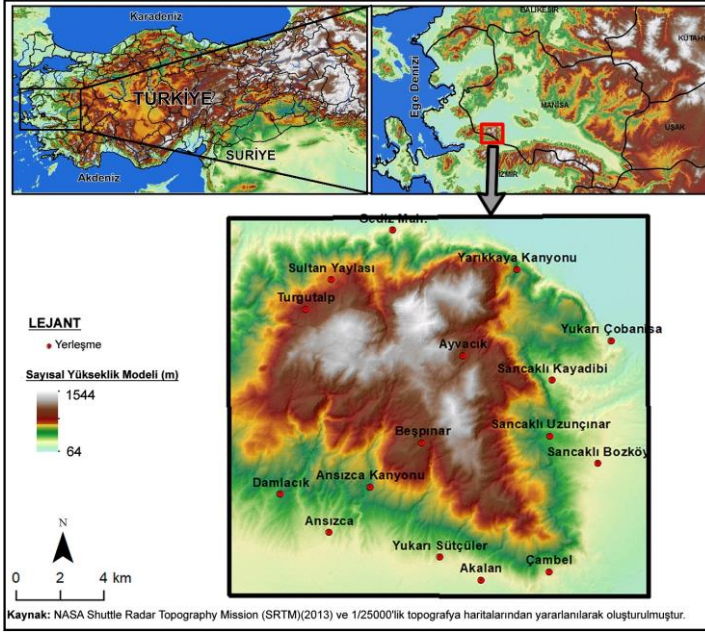
Bulunduğu bölgede önemli, kütleli bir yapı olan Spil Dağı bitki çalışmaları için de dikkat çekicidir. Zira, vejetasyon coğrafyası ile ilgili yapılan çalışmalarda araştırmacılar tarafından genellikle dağların seçildiğini görülmektedir (Aytaç ve Semenderoğlu, 2011; Aktaş, 1987; Lima, 1989;

Sütgibi, 2003; Aydemir, 2010; Tahaoğlu, 2010; Köse, 2019). Bunun temel sebebi dağların her yönüyle coğrafi çeşitliliğe sahip olmaları ve bu coğrafi çeşitliliğin de vejetasyona yansımalarıdır. Dağın farklı yükselti kademeleri, farklı bakıları, eğim, engebellik koşulları gibi özellikleri oldukça değişkenlik göstermekte ve bu durum da vejetasyona yansımaktadır. Nitekim Atalay (2008) de dağlık alanlarda yamaçların baktığı yönün ve yüksekliğin sıkça değişmesi farklı ortam koşullarının oluşmasına dolayısıyla bunun da bitki tür ve topluluklarının artmasına yol açacağını belirtmiştir. Ayrıca geçmiş dönemlerde iklim değişikliklerine uğrayan dağlarda daha önceki soğuk koşullarda yetişen bitkiler, dağların yüksek kesimleri ve kuzeye bakan yamaçlarında yetişme imkânı bulacağı için dağların relict ve endemik bitkiler yönünden zengin olduğunu belirtmiştir (Atalay, 2008). Bulunduğu bölgede önemli bir morfolojik birim olan Spil Dağı'nın da ekolojik özellikleri kısa mesafelerde eğim, bakı, yükselti kademesi, engebellik, iklim, edafik özelliklerinin değişmesinden dolayı farklılaşmaktadır. Ekolojik özelliklerdeki bu değişimler bitki topluluk ve tür dağılımlarına da yansımakta, Spil Dağı'nda bu anlamda da bir çeşitlilik ortaya çıkmaktadır.

Endemikleriyle, bitki tür ve topluluklarındaki çeşitlilikle, milli park olmasıyla, kültürel ve doğal çekicilikleriyle, İzmir, Manisa gibi büyük şehirlere yakınlığıyla dikkati çeken Spil Dağı'nda farklı alanlardaki araştırmacılar bitkiyi ilgilendiren çalışmalar yapmışlardır (Duman, 1985; Aybey, 1988; Çay, 1989; Günel, 1993; Semenderoğlu vd., 2020). Bu çalışmada araştırma alanı ile ilgili güncel veriler coğrafi bilgi sistemleri gibi araçlarla analiz edilerek vejetasyon formasyonlarının dağılışı ve bu dağılışa sebep olan ekolojik faktörler neden-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca dağın vejetasyonu ile ilgili güncel sorunlara da dikkat çekilmiştir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Spil Dağı veya Manisa Dağı adıyla bilinen araştırma alanı, Batı Anadolu'da Ege Bölgesi içerisinde İzmir ve Manisa illeri arasında yer alır. Doğu batı uzantılı bir dağ sisteminin içerisinde yer alan Spil Dağı'nın kuzeyinde Gediz depresyonu, güney ve güneydoğusunda Gediz depresyonunun devamı olan Kemalpaşa Ovası, güneybatısında Bornova Ovası, batısında ise Yamanlar Dağı bulunmaktadır. Gediz ve Kemalpaşa Ovaları'nın çevrelediği bir kütle halinde olan Spil Dağı batısında bir eşik ile Yamanlar Dağına geçilir (Şekil 1).

Şekil 1: Araştırma alanının lokasyon haritası

1968 yılında milli park ilan edilen Spil Dağı'nın bugün 6801 hektarlık kısmı milli parktır. Türkiye'deki 48 adet milli parktan birisi olan Spil Dağı Milli Parkı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar tarafından resmi olarak korunmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

Araştırma alanında vejetasyonu etkileyen ekolojik özellikleri tespit edebilmek için sayısal yükseklik modeli, meteoroloji istasyonu verileri, orman amenajman haritası, MTA Genel Müdürlüğü'nün jeoloji verileri, topografya haritaları gibi bazı veriler temin edilmiştir. Ayrıca bölgeye ilişkin daha önce yapılmış çalışmalar taranmıştır.

Araştırma kapsamındaki topografik analizleri yapabilmek için SRTM verisi temin edilmiştir (NASA Shuttle Radar Topography Mission (SRTM), 2013). Sahayla ilgili yükselti, eğim, bakı gibi topografik analizler ve harita işlemleri bu verinin ve 1/25000'lik topografya haritalarının ArcGIS 10.8 yazılımı ile analiz edilmesi ve sınıflandırılması ile elde edilmiştir. Eğim haritasının sınıflandırılması konusunda USDA (1993)'ün eğim sınıflandırma sınıf aralıkları ve tanımlamaları kullanılmıştır.

Araştırma alanının iklim ile ilgili analizler konusunda esas itibariyle Manisa Meteoroloji İstasyonu'nun verileri kullanılmıştır. Bunun dışında sıcaklık, yağış gibi iklim elemanlarının haritalanması için daha fazla meteoroloji istasyonunun verisine ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple Turgutlu ve Bornova Meteoroloji

İstasyonu verileri de Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden araştırma amaçlı olarak temin edilmiştir. Araştırma alanında vejetasyonu etkileyen en önemli faktör olan iklimle ilgili Erinç yağış etkinliği De Martonne kuraklık analizi gibi analizler Manisa Meteoroloji İstasyonu verileri kullanılarak yapılmıştır. Dağ olan araştırma alanında iklim özelliklerini yeterli detayda incelemek için sık bir gözlem ağı yoktur. Araştırma alanının kuzeyinde bulunan Manisa Meteoroloji İstasyonu 60 m'de olmasına rağmen asıl araştırma alanı olan Spil Dağı 1500 m'lere kadar yükselmektedir. Bununla birlikte sahanın coğrafi özellikleri göz önünde bulundurularak coğrafi bilgi sistemleri araçlarının da yardımıyla iklim elemanları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sıcaklık ve yağış ile ilgili haritalama çalışmalarında Manisa, Turgutlu ve Bornova Meteoroloji İstasyonu verileri ile sayısal yükseklik modeli verisi kullanılmıştır. Araştırma alanının yakın çevresindeki meteoroloji istasyonlarından temin edilen sıcaklık verileri öncelikle deniz seviyesine indirgenmiş ve IDW enterpolasyonla haritalanmıştır. Daha sonra araştırma alanının sayısal yükseklik modeli verileri kullanılarak sıcaklığın her 100 m'de ortalama olarak yaklaşık 0.5 derece düşeceği kabulüyle haritalanarak yıllık ortalama sıcaklık haritası yapılmıştır. Yağış haritası da benzer prosedür ile üretilmiş fakat yağışın topografya ile ilişkisini kurma konusunda Schreiber formülü kullanılmıştır. Bu formül her 100 metre yükselişe karşılık yağışın 54 mm arttığını kabul eder (Ardel vd., 1969). Rüzgar ile ilgili veri ve haritalar Global Wind Atlas (2023)'tan temin edilmiştir (Davis vd., 2023). Araştırma alanında bitkiyi etkileyen en önemli ekolojik faktör olan iklimle ilgili ayrıca sıcaklık ve yağış verilerine trend analizi de yapılmıştır. Yağış ve sıcaklık zaman serisindeki trendi incelemek için bu çalışmada, MAKESENS trend modelinde parametrik olmayan iki yöntem (Mann-Kendall sıra korelasyonu ve Sen'in eğim tahmincisi) kullanılmıştır. Salmi vd. (2002) tarafından tanımlanan MAKESENS, Microsoft Excel 97 ve Microsoft Visual Basic ile kodlanmış makrolar kullanılarak geliştirilmiştir.

Vejetasyon için Orman Genel Müdürlüğü'nden temin edilen orman amenajman haritası saha gözlemlerinde altlık olarak kullanılmıştır.

BULGULAR

Spil Dağı'nın Vejetasyon Formasyonları

Ege Bölgesinde yer alan araştırma alanı Akdeniz fitocoğrafya bölgesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Akdeniz fitocoğrafya bölgesinde her zaman yeşil, ışığı seven, sert ve iğne yapraklı, kökleri derine giden ve kuraklığa dayanıklı (kserofit) çalı ve ağaç topluluklarından oluşmaktadır (Atalay, 1994). Duman (1985) tarafından Spil Dağı Milli Parkı'nın flora ve vejetasyonu üzerine yapılmış detaylı saha ve literatür araştırmalarına dayalı çalışmada toplam 81

familyaya ait 593 tane türün varlığından bahsedilmiş, bunların %49.2 kadarı Akdeniz fitocoğrafya bölgesine ait türlerden oluşur. %9.6'sı Avrupa-Sibirya fitocoğrafya bölgesi, %5.5'i İran-Turan fitocoğrafya bölgesine aittir (Duman, 1985).

Araştırma alanının asli formasyonunu meydana getiren ormanlar kuru ormanlardan oluşmaktadır. Sıcaklık ve ışık isteği yüksek olan kızılçamın nem isteği azdır. Bu yüzden kuraklığa dayanıklı olan kızılçamlar, dona ise karaçam ve sarıçama oranla daha hassastır. Kızılçam genel itibariyle yıllık ortalama sıcaklığın 12-18 °C civarında olduğu yerlerde yayılış göstermektedir. 5-9 °C en soğuk ay ortalama sıcaklıkları, 23-29 °C civarında en sıcak ay ortalama sıcaklıkları ve 600 mm'nin üzerinde yıllık yağış toplamları kızılçam alanlarının genel iklim özellikleridir (Günel, 1997). Bu özellikleriyle Akdeniz ikliminin ve Akdeniz bitki topluluğunun karakteristik bir üyesi olan kızılçam araştırma alanında maki formasyonun hemen üstünden başlayıp, 800 metreye kadar çıkmaktadır. Araştırma alanında Kızılçam koru şeklinde bulunduğu gibi diğer türlerle karışık bir şekilde de bulunduğu gözlenmektedir. Kızılçam ormanların alt florasında ise *Quercus* türleri (*Quercus ilex*, *Quercus coccifera*, *Quercus infectoria*), ardıç türleri (*Juniperus oxycedrus*, *Juniperus nana*) ile laden (*Cistus salviifolius*), mersin (*Myrtus communis*) yaygın olarak görülür.

Araştırma alanındaki ormanların en önemli ikinci türünü oluşturan karaçam genellikle denizel etkilerden kaçarak, karasal iklim alanlarında ve dağların yüksek seviyelerinde görülür (Günel, 1997). Araştırma alanında karaçam, kızılçam ormanlarının üstünden baslar 1000 metrenin üstüne kadar çıkabilir. Genel olarak karaçam, nemli-yarı nemli ılıman bölgelerle soğuk karasal bölgeler arasında geçiş özelliği gösteren alanlarda yaygındır. Akdeniz kuşağında sub-alpin kuşak ile kserofit kızılçam kuşağı arasında yer almaktadır (Atalay, 1994). Karaçam bölgede saf halde bulunduğu gibi meşe ve kızılçam ile karışık bir halde bulunmaktadır. Karaçam genelde güneye bakan yamaçlarda daha sık gözükmektedir. Karaçam ormanlarından sonra daha yukarılarda subalpin çayırlar gözlenmektedir.

Maki formasyonlarının oluşumu ile farklı görüşler olmakla birlikte kızılçamın tahribi sonucu sahaya yerleştiği ile ilgili görüşler öne çıkmaktadır. Akdeniz fitocoğrafya bölgesine orman tahribi ile yerleşmiş olan maki, sekonder olmasına rağmen yine de bölgenin önemli vejetasyonudur (Peşmen, 1971; Atalay, 1994). Maki formasyonunun sekonder bir vejetasyon olarak, birçok araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir. Maki formasyonu sert ve her zaman yeşil yaprakları olan bir çalı topluluğudur (Dönmez 1976). Maki formasyonunun yayılış alanı bölgede kızılçamın yayılış alanına kadar çıkabilmektedir. Saçlı meşe (*Quercus cerris*), maki formasyonu içerisinde

sıklıkla rastlanan bir meşe türüdür. Ayrıca bölgede koca yemiş (*Arbutus unedo*), sandal (*Arbutus andrache*), mersin (*Mrytus communis*), erguvan (*Cerris siliquastrum*), kermez meşesi (*Quercus coccieferia*), pırnal meşesi (*Quercus ilex*), mazı meşesi (*Quercus infectoria*) gibi meşe elemanları bulunmaktadır. Maki türlerinin genelde güneş ışınlarını dik alan yamaçlarda kurakçıl olan türleri bulunur. Bunun yanı sıra *Arbutus unedo*, *Arbutus andrache* ise nem seven maki türleridir. Bunlar daha çok dere kenarlarında ve kuzeye bakan kuytu yamaçlarda bulunurlar.

Araştırma alanında maki formasyonunun tahribi ile meydana gelen bodur çalı topluluklarına rastlanılır. Bunlar “frigana” ve “garig” olarak adlandırılan, daha kurak ve radyasyonun şiddetli olduğu ortamlarda yetişen fakir çalı topluluklarıdır. Frigana elemanları genel itibariyle çok az nemde bile hayatlarını sürdürebilen derin kök sistemlerine sahip, boyları genellikle 1 metreye kadar olabilen bitkilerdir (Dönmez, 1976; Atalay, 1994).

Maki ve diğer bodur çalıların tahribi ile antropojen veya sekonder vejetasyon olarak otsu türler yerleşmiştir. Sonbahar yağışlarıyla yeşeren bu türler yaz kuraklığıyla sararırlar. Katır tırnağı (*Spartium junceum*) gibi türler bu türlerin başlıcaları olarak dikkati çekmektedir. Bölgede subalpin çayır karaçamın üstünden itibaren başlar.

Bir alanda vejetasyonu etkileyen ekolojik koşullar ne kadar farklılık ve çeşitlilik gösteriyorsa vejetasyon tipleri de buna bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir (Coşkun, 2021: 21). Spil Dağı'nın ekolojik özelliklerindeki farklıklar vejetasyona da yansımıştır. Spil Dağında vejetasyonun mekânsal dağılışının açıklanabilmesi için ekolojik şartların bitki örtüsü üzerine etkilerinin incelenmesi gerekir. Araştırma alanında bitki örtüsü üzerine en önemli etkileri iklim yapar. Bunun yanı sıra jeomorfolojik, edafik, biyotik faktörlerin de doğrudan ve dolaylı etkileriyle araştırma alanının vejetasyonunun günümüzdeki özellikleri belirlenmiştir.

Spil Dağı'nda Bitki Örtüsü-İklim İlişkileri

Vejetasyonu etkileyen pek çok ekolojik faktör olmakla birlikte bitki tür ve topluluklarının temel özelliklerini, fizyonomik özelliklerini ve mekânsal sınırlarını diğer bir deyişle dağılışlarını belirleyen en önemli ekolojik faktör iklimdir. Bir yerin bitki örtüsünün şekillenmesinde yağış, sıcaklık, nem, rüzgar gibi temel iklim elemanlarının ortak etkileri önemli rol oynar (Günel, 2013). Araştırma alanının iklim özellikleriyle ilgili değerlendirme yapabilmek için Manisa Meteoroloji İstasyonu'nun rasat verilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca haritalama çalışmalarında Turgutlu ve Bornova Meteoroloji İstasyonu rasat verilerinden yararlanılmıştır.

Vejetasyon formasyonları üzerinde etkili olan temel iklim elemanlarından biri sıcaklıktır. Çünkü bitkinin çimlenme, yapraklanma, çiçeklenme ve fotosentez yapma gibi hayati fonksiyonlarını devam ettirebilmesi için belirli sıcaklık derecelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple sıcaklık bitki hayatını etkileyen fizyolojik etmenlerin en önemlilerinden biridir (Erinç, 1975; Dönmez, 1976). Araştırma alanı dağ olduğu için sıcaklık şartları özellikle topografik faktörlere bağlı olarak kısa mesafelerde dahi değişiklikler göstermektedir. Buna bağlı olarak yükselti değerlerinin artmasıyla birlikte vejetasyon formasyonlarında birtakım zonlaşmalar dikkati çekmektedir. Zira Spil Dağı'nın vejetasyonu ile araştırma alanının sıcaklık şartları arasında büyük uygunluk vardır. Sıcaklığın en fazla olduğu ovaya yakın, yükselti değerleri az olan yamaçlarda, özellikle de güney yamaçlarda bölgede sıcaklık isteği fazla olan kızılçam (*Pinus brutia*), kermez meşesi (*Quercus coccifera*) gibi türler varken, dağın daha yüksek ve dolayısıyla sıcaklıkların daha düşük olduğu kesimlerinde özellikle kuzey yamaçlarda karaçam (*Pinus nigra*), dişbudak (*Fraxinus ornus*) gibi sıcaklık istekleri nispeten düşük olan bitkilerin yer aldığı görülür. Dağın yüksek kesimlerinden ovaya inildikçe sıcaklık isteği daha yüksek olan bitkiler görülür. Araştırma alanının mevcut bitki örtüsü içinde Atalay (1990) tarafından megaterm diğer bir deyişle sıcaklık isteği yüksek olan bitkiler olarak sınıflandırılan kızılçam dağın ancak belli yükselti kademesine kadar görülebilir. Dolayısıyla sıcaklık bitkilerde birtakım zonlaşmalara sebep olmaktadır.

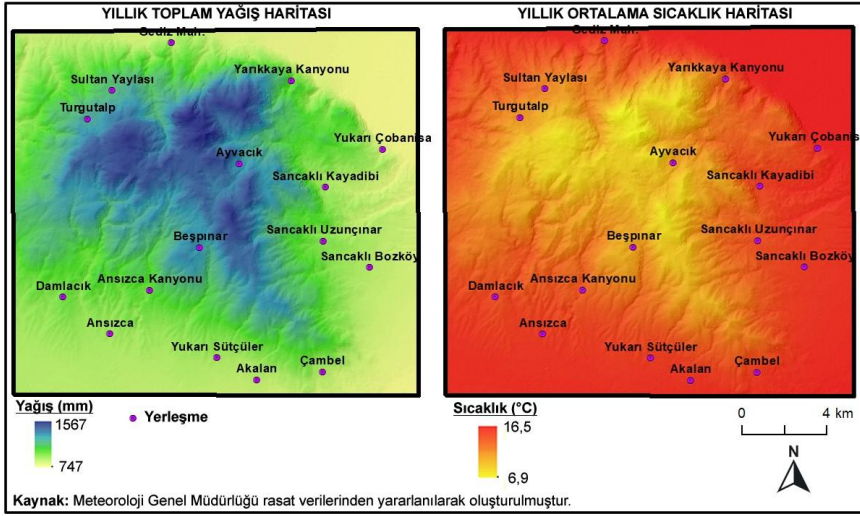
Araştırma alanına en yakın konumda olan Manisa Meteoroloji İstasyonu'nun rasat verileri incelendiğinde yıllık ortalama sıcaklığın 16.9 °C olduğu, yıl içerisinde en sıcak ayın 28.0 °C ile temmuz ayı olduğu, en soğuk ayın ise 6.6 °C ile ocak ayı olduğu tespit edilmiştir. Araştırma alanında mart ayı ile birlikte yükselmeye başlayan sıcaklık değerleri temmuzda en yüksek değere ulaşmakta, eylül ayından sonra düşmeye başlayıp en düşük değere ise ocak ayında ulaşmaktadır. Genel itibariyle ortalama sıcaklıklar incelendiğinde mart ayından kasım ayına kadar vejetasyon formasyonlarının yetişmesi için yeterli sıcaklık şartları vardır. Fakat sıcaklığın kasım ayından sonra düşmeye başladığı görülmektedir. Bu durum araştırma alanında vejetasyon devresinin uzun olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo 1). Fakat bütün bu yorumlar Manisa şehrinde 60 metrelerde yer alan Manisa Meteoroloji İstasyonu rasatlarına göredir. Araştırma alanı yükseltisi 1500 metrelere ulaşan Spil Dağını içine aldığı için sıcaklık şartları değişiklik gösterecektir (Şekil 1). Bu değişiklik bölgede farklı yükseltilerdeki meteoroloji istasyonlarının ortalama sıcaklıklarından yola çıkılarak, atmosferdeki sıcaklığın yükseldikçe ortalama bir değer olarak 100 m'de 0.5 °C düştüğü esasına göre hesap edilerek haritalanmıştır (Ardel vd., 1969). Haritadan da anlaşılacağı üzere dağlık bir saha

olan araştırma alanında sıcaklık oldukça farklılık göstermekte, ova ile Spil Dağı'nın yüksek kesimleri arasında yıllık ortalama sıcaklık değerleri 8-9 °C fark edebilmektedir. Diğer bir deyişle Spil Dağı'nın yüksek kesimlerindeki sıcaklık normal şartlarda ve ortalama değerlerde bile Manisa'daki sıcaklıktan 8-9 °C daha düşük olabilmektedir (Şekil 2). Bu sıcaklık farkına bağlı olarak bitki zonları oluşmuştur. 600 m'ye kadar maki toplulukları ve kızılçam ormanları yer alır. Kızılçam sıcaklığa karşı fazla isteklidir ve dona karşı dayanıksızdır. Maki türleri içerisinde meşeler (*Quercus*) yaygın olarak bulunur. Özellikle saçlı meşe (*Quercus ilex*) yaygındır. Kızılçamın (*Pinus brutia*) soğuğa karşı dayanıksız olması ve yıllık ortalama sıcaklığın 0 °C'ye yaklaştığı yerlerde yaşayamaması sonucunda yüksek alanlarda onun yerine soğuğa karşı daha dayanıklı olan karaçam (*Pinus nigra*) yer alır. Sıcaklığın yüksekliğe bağlı farklılaşması sonucunda oluşan bitki zonlarının yanında sıcaklığın değişmesi bakımından bakımın önemi çoktur. Güneye bakan yamaçlarda sıcaklık fazla olduğu için sığağı seven bitkiler yer alır. Kuzeye bakan yamaçlarda ise nem ve soğuğu seven bitkiler yer alır.

Tablo 1: Manisa'nın uzun yıllar (1930-2022) iklim verilerinin ortalamaları (MGM, 2023)

	Ort. Sic. (°C)	Ort. En Yüksek Sic. (°C)	Ort. En Düşük Sic. (°C)	Ort. Güneşlenme Süresi (saat)	Ort. Yağışlı Gün Sayısı	Aylık Top. Yağ. Mik. Ort. (mm)	En Yüksek Sic. (°C)	En Düşük Sic. (°C)
O	6.6	10.8	3	2.7	13.23	127.4	24.2	-17.5
Ş	7.9	12.7	3.7	3.7	11.11	108	26.4	-10.9
M	10.5	16.2	5.3	5.1	9.89	77.8	33.5	-6.7
N	15.1	21.5	8.9	6.1	8.96	55.1	34.7	-2.7
M	20.3	27.1	13.4	8.2	6.76	38.9	40.6	2
H	25.2	32.1	17.6	10.1	3.39	20	42.4	7.4
T	28	35	20.5	10.8	1.05	9.7	45.5	1.5
A	27.7	34.9	20.4	10.2	0.83	9.3	44.7	8.5
Ey	23.3	30.7	16.2	8.6	2.28	19.4	42.4	3.3
E	17.8	24.4	11.8	6.2	5.72	51.8	38.2	-0.9
K	12.2	17.6	7.5	3.9	9.42	88.9	29.9	-7.3
A	8.1	12.3	4.5	2.3	13.57	137.5	26.4	-9.9
Yı	16.9	22.9	11.1	6.5	86.2	743.8	45.5	-17.5

Kaynak: MGM (2023)

Şekil 2: Araştırma alanının yıllık toplam yağış ve yıllık ortalama sıcaklık haritası.

Sıcaklık şartlarının vejetasyon süresi üzerindeki etkilerini inceleyebilmek için bölgede tespit edilen düşük sıcaklık ve ekstrem değerleri, donlu günlerin, karlı günlerin ve bunların bitkiler üzerindeki etkileri de değerlendirilmelidir. Zira çok yüksek sıcaklıklar buharlaşmayı artırarak, çok düşük sıcaklıklar ise don tehlikesinin artmasına neden olarak bitkilerin yaşamsal faaliyetlerini etkilemekte ve bitkinin canlılık faaliyetlerinin kesintiye uğramasına neden olabilmektedir (Dönmez, 1979; Avcı, 2004). Ortalama en düşük sıcaklık değeri 3.0 °C ile ocak ayına rastlamaktadır. Ortalama en yüksek sıcaklık değeri ise 35.0 °C ile temmuz ayına rastlar (Tablo 1). Bölgede donlu günler ortalama olarak kasım ayı sonunda başlar ve nisanda biter. 0 °C ve altı sıcaklıkların fazla olmaması donlu günlerin sayısını yıllık ortalama 20 gün civarında olmasına neden olmuştur. Toprak sıcaklığının düşmesi bitkilerin kök sistemlerini etkilediği için kar yağışı ve donlu günler, toprak sıcaklığı yönünden önemli olmaktadır. Fakat sahamızda yağın kar yerde iki günden fazla kalmadığı için toprak sıcaklığını fazla etkilememektedir. Bu durum Spil Dağı'nda yükselti değeri fazla olan kesimlerde yükseltiye bağlı sıcaklık düşmesi nedeniyle bitkiler aleyhine farklılaşmaktadır.

Fizyolojik bakımdan su, diğer canlılarda olduğu gibi bitki yaşamı için de şarttır. Yağış ve nem bitkilerde bu ihtiyacın karşılanmasının kaynağıdır. Su ihtiyacı, diğer bir deyişle bitkilerin nemliliğe, kuraklığa veya bunların yıllar arasındaki değişkenliğine dayanma güçleri bitki tür ve topluluklarının dağılımında önemli bir etkidir. Yağış ve nemlilik koşullarıyla bağlantılı olan

su, bitkinin yaşaması ve büyümesi için gereklidir. Terleme yoluyla kaybettiği su miktarını topraktan temin ettiği ile giderir (Dönmez, 1985). Manisa'nın yıllık toplam yağış miktarı 743 mm'dir (Tablo 1). Yükseltiyeye bağlı olarak Spil Dağı'nda yağış miktarı artmaktadır. Bu noktada yükselti ile yağış ilişkisi yükseldikçe yağışın her 100 m'de 54 mm artacağını ifade eden Schreiber formülüyle kurularak haritalanmıştır (Ardel vd., 1969). Buna göre Spil Dağı'nın yüksek kesimlerinde yağış miktarı 1500 mm'lere kadar çıkmaktadır (Şekil 2).

Araştırma alanında yağışın aylara ve mevsimlere dağılışı incelendiğinde Akdeniz yağış rejimine sahip olduğunu, yağışların en fazla kış mevsiminde düştüğünü, onu sonbahar ve ilkbaharın izlediğini, yaz mevsiminin ise en az yağış alan mevsim olduğu dikkati çekmektedir. En fazla yağış alan ay 137 mm ile aralık ayı iken, en az yağış alan 9.3 mm ile ağustos ayıdır. Yıl içerisinde en az yağışı alan yaz ayları aynı zamanda sıcaklık ortalamalarının da en yüksek değerlere ulaştığı aylardır (Tablo 1). Yaz sıcaklığına karşı az miktardaki yağış kuraklık problemi ortaya çıkarmaktadır. Yıllık yağış rejiminin vejetasyon formasyonları üzerindeki en önemli olumsuz etkisi uzun süren yaz kuraklığıdır. Yaz kuraklıkları bitkilerin terleme yoluyla su kayıplarını artırıcı etkide bulduklarından bitki topluluklarının fizyolojik özelliklerini ve alansal dağılımlarını etkilemişlerdir. 500-600 metrelere kadar kuraklığa, sıcaklığa dayanıklı ve ışık isteği fazla olan kızılçam (*Pinus brutia*) ve meşe (*Quercus*) türleri bulunmaktadır (Atalay, 1983).

İklimin temel elemanları olan ve bitkiye önemli etkileri olan yağış ve sıcaklıkların geçmişten günümüze değişim eğilimlerini görmek için Mann-Kendall, Sen slope gibi bazı eğilim analizleri yapılmıştır. Yöntemle ve uygulanmasıyla ilgili detaylar için Salmi vd. (2002)'nin çalışması incelenebilir. Araştırma alanı için yapılan analizler sonucunda minimum, maksimum ve ortalama sıcaklıklarda özellikle yaz mevsimindeki artış eğilimi dikkat çekicidir. Zaten araştırma alanında en az yağışın düştüğü ve kurak koşulların yaşandığı yaz mevsiminde sıcaklıklarda gözlenen anlamlı artış eğilimleri araştırma alanında ileride bu konuda daha büyük problemler yaşanabileceği anlamına gelmektedir. Araştırma alanının en fazla yağışını aldığı aralık ayı toplam yağışlarında anlamlı azalma eğilimi vardır. Kış mevsimi yağışlarında anlamlı azalma eğilimi vardır. İlkbahar yağışlarında ise anlamlı olmamakla birlikte azalma eğilimi vardır. İlkbahar sıcaklıklarındaki anlamlı artış eğilimine karşılık ilkbahar yağışlarında azalma olursa evapotranspirasyon artıp, dolayısıyla kuraklığın kuvvetlenmesine neden olabilir. Bu da yaz mevsimi zaten kurak olan araştırma alanında kuraklığın süresini uzaması tehlikesini yaratabilir. Sütgibi (2023) araştırma alanında vejetasyon devresinin ortalama en erken 3 Mart tarihinde başladığını belirtmiştir. Araştırma alanında vejetasyon devresi aralık

ayına kadar devam etmektedir. Dolayısıyla bitkilerin vejetasyon devresinde su eksikliği yağış ve sıcaklıklardaki eğilimler doğrultusunda ileride daha da şiddetlenebilir.

Tablo 2: Manisa Meteoroloji İstasyonu'nun ortalama sıcaklık, maksimum sıcaklık, minimum sıcaklık ve yağış rasatlarının (1960-2020) Mann-Kendall (MK) ve Sen Slope (SS) analizi sonuçları (**0.001 seviyesinde anlamlı, **0.01 seviyesinde anlamlı, *0.05, +0.1 seviyesinde anlamlı eğilim)

	Ort. Sıcaklık		Maks. Sıcaklık		Min. Sıcaklık		Yağış	
	MK	SS	MK	SS	MK	SS	MK	SS
Ocak	-0.50	-0.008	0.33	0.007	1.14	0.021	0.29	0.200
Şubat	0.53	0.008	1.40	0.029	0.85	0.018	-0.47	-0.278
Mart	1.51	0.020	-0.27	-0.004	2.02*	0.030	-0.67	-0.225
Nisan	1.34	0.018	2.03*	0.043	2.30*	0.037	-1.03	-0.300
Mayıs	2.66**	0.027	0.80	0.013	2.39*	0.035	0.32	0.065
Haziran	3.49***	0.029	2.09*	0.032	2.74**	0.033	0.76	0.091
Temmuz	5.32***	0.039	1.82+	0.029	5.26***	0.077		
Ağustos	4.75***	0.048	1.10	0.016	6.08***	0.096		
Eylül	3.06**	0.026	2.41*	0.038	3.64***	0.057	0.69	0.003
Ekim	0.77	0.009	-0.05	0.000	0.79	0.015	0.56	0.163
Kasım	-1.11	-0.014	1.13	0.024	1.40	0.031	-0.44	-0.175
Aralık	-1.94+	-0.031	-1.65+	-0.036	-1.14	-0.017	-3.05**	-1.532
Yıllık	2.91**	0.015	1.60	0.020	1.56	0.025	-1.42	-1.684
Kış	-1.18	-0.011	0.16	0.002	0.77	0.009	-1.84+	-2.029
İlkbahar	2.44*	0.019	1.61	0.017	3.27**	0.033	-1.31	-0.549
Yaz	5.93***	0.038	2.89**	0.027	6.69***	0.070	0.00	0.000
Sonbahar	0.92	0.006	1.39	0.018	3.53***	0.037	0.35	0.198

Araştırma alanında yaz mevsiminde sıcaklıkların fazla olması ve yağışın az olması sonucu sonbahar yağışlarıyla yeşeren ot formasyonları Nisan sonundan itibaren sararmaya başlar. Kuraklık şartları orman formasyonları üzerinde de etkili olmuştur. Bunun sonucunda özellikle dağın alçak kesimlerinde yaz sıcaklığına ve kuraklığına dayanıklı kserofit karakterli ormanlar yaygın duruma geçmiştir. Sıcaklığın nispeten fazla olduğu, bulutluluğun düşük olduğu ve özellikle vejetasyon devresinde kuraklığın etkin olduğu araştırma alanında 600 hatta yer yer 800 metreye kadar çıkan alanda ışık isteği fazla ve kuraklığa dayanıklı, kserofit karakterde bitkiler bulunmaktadır. Kızılçam ile kserofit karakterdeki maki ve garig elemanları bunların içinde yaygındır.

Çalışmada yağışların buharlaşma ve terleme olayları ile olan ilişkilerini ortaya koymak için bitki coğrafyasıyla ilgili çalışmalarda araştırmacılar tarafından da sıklıkla tercih edilen De Martonne ve Erinç (1965) metotları kullanılmıştır. Bu metotlarla elde edilen sonuçlara göre vejetasyon tipleri ayırt

edilir, elde edilen indis değerine göre bitkiler için gerekli iklim şartları ve o sahada doğal olarak ağaç ya da orman yetişmesinin mümkün olup olmadığı tespit edilmeye çalışılır (Dönmez, 1976). Yağış ve ortalama maksimum sıcaklık faktörleri kullanılarak Erinç (1965) formülüne göre hazırlanan tablo ve analiz sonuçları göstermektedir ki araştırma alanında vejetasyon formasyonları üzerinde en derin etkisi su noksanlığı yapmaktadır. Erinç (1965) formülünün uygulanması ile bulunan yağış etkinliği indis değerlerine göre Manisa 32.5 indis değeriyle yarı nemli, park görünümü kuru orman sahası (İm değeri 35.54 ile 23.40 sınıflamasının içinde kalmaktadır.) içerisinde kalmaktadır. Manisa Meteoroloji İstasyonu verilerine göre bulunan bu değerler ortalama olarak 500 m yükseltilere kadar geçerli olmaktadır. Bunun yanında Spil Dağı'nın yüksek bölümlerinde yağış ve sıcaklık koşullarının değişmesine bağlı olarak yer yer nemli, çok nemli sınırlar içinde kaldığı görülmektedir. Erinç formülünden elde edilen aylık indis değerlerine göre kasım, aralık, ocak, şubat, mart ayları çok nemli; nisan ve ekim yarınemli; mayıs yarıkurak; haziran, temmuz, ağustos, eylül tam kurak geçmektedir (Tablo 3; Şekil 2).

Tablo 3: Manisa'nın Erinç (1965) yağış etkinliği indisine göre sınıflandırılması

Aylar	1930-2020			
	Yağış	Ort.Max.Sıc.	İndis	Sınıf
O	127.4	10.8	141.6	Çok nemli
Ş	108.0	12.7	102.0	Çok nemli
M	77.8	16.2	57.6	Çok nemli
N	55.1	21.5	30.8	Yarı nemli
M	38.9	27.1	17.2	Yarı kurak
H	20.0	32.1	7.5	Tam kurak
T	9.7	35.0	3.3	Tam kurak
A	9.3	34.9	3.2	Tam kurak
E	19.4	30.7	7.6	Tam kurak
Ek	51.8	24.4	25.5	Yarı nemli
K	88.9	17.6	60.6	Çok nemli
A	137.5	12.3	134.1	Çok nemli
Yıllık	743.8	22.9	32.5	Yarı nemli

Kaynak: Meteorolojik rasat verileri MGM 2023'den temin edilmiştir.

Bitkilerin yetişmesinde, kurak ayların sayısının diğer bir deyişle kurak devre süresinin de rolü önemlidir. Kurak ay sayısının 4'ün üzerinde olduğu yerlerde ağaç pek yetişmez iken; kurak ay sayısının 2-3 ayı aşmadığı yerlerde ise bitkiler kısa olan bu kurak devreyi atlatabilir, bu tip sahalarda ağaç ve orman yetişebilir (Dönmez, 1976). Araştırma alanında kurak devrenin süresi için De Martonne ve

Gottman (1942) formülü ile yıllık indis değerleri, De Martonne (1923) formülüne göre de aylık indis değerleri yağış ve sıcaklık değişkenleri analiz edilerek hesaplanmış ve sınıflandırılmıştır. Yöntemlerle ilgili detaylı bilgi için Ardel vd. (1969)'a bakılabilir. Manisa'da kasım, aralık, ocak, şubat, mart ayları nemliken; nisan ve ekim yarıkurak-nemli; mayıs yarıkurak; haziran, temmuz, ağustos, eylül kuraktır. Manisa'da yıllık indis değeri ise yarıkurak-nemli bir iklimin olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlara göre araştırma alanında kış mevsimi nemliken yaz mevsiminde sonbahara sarkacak kadar uzun 4 aylık bir kurak devrenin olduğu görülmektedir (Tablo 4). Dolayısıyla bu şartlarda araştırma alanın iklimi ağaç ve orman yetişmesine izin verirken, kurak devrenin uzunluğu sebebiyle özellikle yükselti değeri az olan yerlerde kızılçam (*Pinus brutia*), ardıç (*Juniperus*) gibi kurakçıl (kserofit) türler hakimdir. Spil Dağı'nda yükseltiyle birlikte değişen bu kuraklık şartları dolayısıyla dağın daha yüksek kesimlerinde su istekleri orta derecede olan karaçam (*Pinus nigra*), hatta kuzey yamaçta yer yer su isteği yüksek olan dişbudak (*Fraxinus*) yer almaktadır.

Yaz kuraklığının kendini daha fazla hissettirdiği güney yamaçlarda özellikle belli bir yükselti kademesine kadar nem isteyen bitkiler yaşayamaz. Bu sahalarda özellikle uzun süre yaz kuraklığına uyum sağlamış maki toplulukları, kızılçamlar; kuzey yamaçlarda ve dağın daha yukarı seviyelerinde dişbudak gibi su isteği fazla olan türler veya karaçam gibi su isteği orta derecede olan türler yer almaktadır.

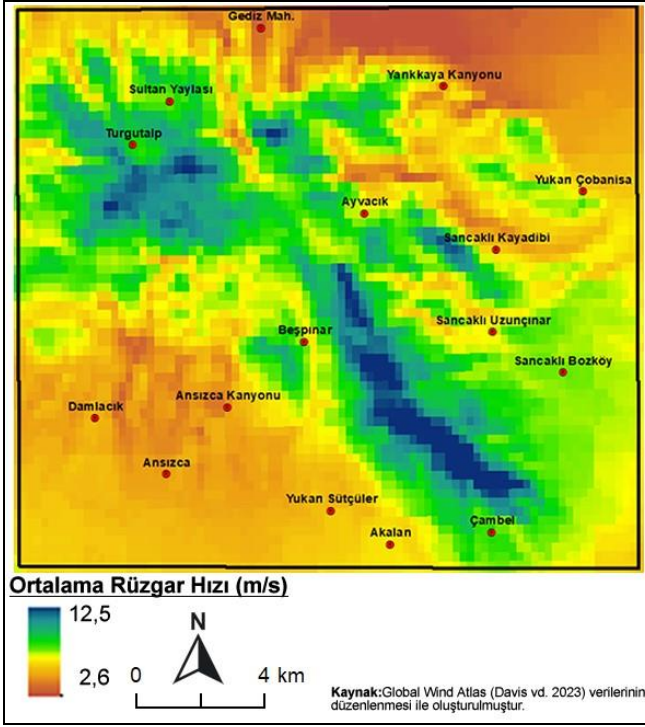
Tablo 4: Manisa'nın De Martonne formülüne (1923) göre hesaplanmış aylık indis değerleri ile De Martonne ve Gottman formülüne (1942) göre hesaplanmış yıllık indis değerleri.

Aylar	1930-2020			
	Yağış	Ort.Sıc.	İndis	Sınıf
O	127.4	6.6	92.1	Nemli
Ş	108.0	7.9	72.4	Nemli
M	77.8	10.5	45.5	Nemli
N	55.1	15.1	26.3	Yarıkurak-Nemli
M	38.9	20.3	15.4	Yarıkurak
H	20.0	25.2	6.8	Kurak
T	9.7	28.0	3.1	Kurak
A	9.3	27.7	3.0	Kurak
E	19.4	23.3	7.0	Kurak
Ek	51.8	17.8	22.4	Yarıkurak-Nemli
K	88.9	12.2	48.1	Nemli
A	137.5	8.1	91.2	Nemli
Yıllık	743.8	16.9	15.3	Yarıkurak-Nemli

Kaynak: Meteorolojik rasat verileri MGM 2023'den temin edilmiştir.

Rüzgarın bitkiler üzerine doğrudan ve dolaylı etkileri olmaktadır. Rüzgarın doğrudan etkileri özellikle kuvvetli rüzgarlarda sürgünleri kırmak, tepe tomurcullarını kırmak, gövdeyi sarsarak ince köklerin kopmasına neden olmak gibi bitkiye verdiği zararlardır. Hatta çok kuvvetli fırtınalar ağaçları devirebilir. Rüzgarın dolaylı etkileri ise evapotranspirasyona yaptığı etki ile bitkinin su ekonomisini etkilemek yoluyla yaptığı etkilerdir. Bu durumda rüzgarın kuru ve nemli hava getirmesi de önemlidir. Çünkü rüzgar kuru hava getirirse yapraklar üzerindeki terleme hızlanır ve bitkinin su kaybı artar. Şiddetli rüzgarlar fotosentezi yavaşlatır ve bitkinin gelişimini engeller. Devamlı esen rüzgarlar transpirasyonu arttırdığından bitkilerde kuruma meydana gelir. Rüzgar buharlaşma yoluyla bitkinin su kaybını artırır. Rüzgarın bu etkileri daha çok yüksek boylu bitkiler, özellikle ağaçlar ve rüzgar şiddetinin fazla olduğu kıyılarda ve yüksek dağlarda görülür. Şiddetli rüzgarlara maruz kalan bazı yüksek dağlar üzerinde bitki yetişmeyişi bu sebeple ile ilgili görenler vardır (Erinç, 1977; Efe, 2004).

Rüzgarın hızının artması su açığı meydana getirir. Bu sebeple de bitkinin organik madde üretimi düşer (Efe, 2004). Araştırma alanında yükseldikçe rüzgarın hızı artmaktadır. Özellikle Ayvacık ile Çambel arasında kalan kesimde rüzgar hızı çok fazladır. Bu kuvvetli rüzgarlar bu bölgedeki bitkilerin gerek su ekonomisi için gerek fiziksel deformasyona uğraması konusunda olumsuz etki yapabilecek niteliktedir. Nitekim bu bölgedeki rüzgar hızı Bofor rüzgar skalasına göre “kuvvetli rüzgar” sınıfındadır (MGM, 2022).

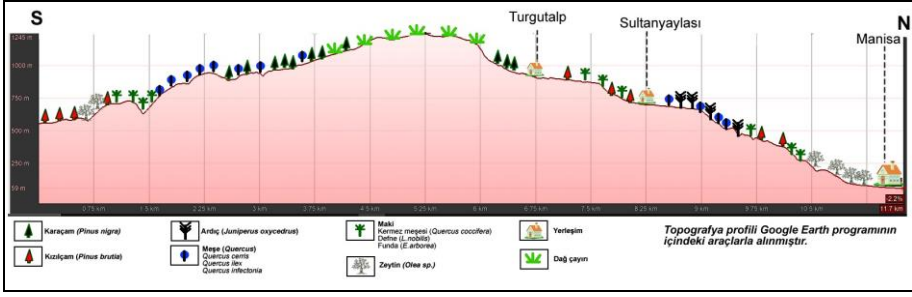
Şekil 3: Araştırma alanının ortalama rüzgâr hızı (m/s)

Spil Dağı'nda Bitki Örtüsü-Jeomorfoloji İlişkisi

İklimde kısa mesafeler dahilinde bile yerel değişikliklere yol açması nedeniyle jeomorfolojik faktörler sahanın vejetasyonu açısından önemlidir. Ayrıca yerel mikroklima iklimlerin oluşmasında ve yerel bitki tür ve topluluklarının oluşmasında jeomorfolojik faktörler etkili olmaktadır. Dolayısıyla bitki örtüsünün hem dağılışı hem de büyümesi üzerinde yükselti, bakı, eğim, dağların uzanışı gibi jeomorfolojik faktörlerin etkisi görülmektedir (Atalay, 1990). Dağ karakterindeki araştırma alanı özellikle, yükselti, bakı, eğim konusunda oldukça çeşitlilik taşımaktadır. Spil Dağı Gediz Ovası'ndan 60 m seviyelerinden başlar ve yaklaşık 3 km gibi çok kısa bir mesafe dahilinde 1513 m (Karadağ) gibi bir yükseltiyi bulur. Dolayısıyla ova ile Spil Dağı arasındaki yükselti farkının 1400 m'i aştığı yerler vardır. Kanyonlarıyla, lapyalarıyla, vadileriyle, zirveleriyle meşhur dağın jeomorfolojik özellikleri kısa mesafelerde dahi oldukça çeşitlilik sunmaktadır. Gediz ovasından itibaren hemen yükselmeye başlayan Spil Dağı kütleli bir özellik taşımasına rağmen, üzerinde yer yer yükseklik farkı gösteren tepeler yer alır. Bu tepelerin farklı yükseklik göstermesinin en büyük sebebi arazinin faylarla parçalanmış olmasıdır (Özkaymak ve Sözbilir 2006). Dolayısıyla araştırma alanı kütleli bir

dağ olmasının yanı sıra kütle üzerinde birbirinden farklı ve yüksekliği 1000 m'yi geçen birçok tepe vardır ve bu belirgin tepelerin büyük bir bölümü Spil Dağı'nın kuzey yarısında kalmaktadır. Spil Dağı'nın zirvesini de teşkil eden 1513 m yükseklikteki Karadağ araştırma alanının en yüksek kısmını teşkil eder. Bölgenin diğer yüksek tepeleri Koyuntaşı tepe (1426 m) ve Karadal tepedir (1367 m). Güney kesimin en yüksek tepesi olan Küçükdede Dağı (1334 m) ve dar alanlı bir platonun ortasında yükselen bir ada gibidir. 1351 m yüksekliği ile Kocakır Tepe, Koyuntaşı Tepe'nin bir uzantısı durumundadır. Kocakır Tepe'den kuzeye doğru gayet hafif bir eşik ile Koyuntaşı Tepeye geçilir. Koyuntaşı Tepeden güney batıya doğru sırasıyla, Poyrazoluğu Tepe (1266 m.) ve Büyükkır Tepeye (1247 m) hafif bir eşikle geçilir. Bu arızalı topografya özellikleri, aynı şekilde orojenezin gelişimine, tektoniğe ve flüvyal süreçlere bağlı olarak gelişen bakı, eğim ve yükselti özellikleri vejetasyonun dağılışını ve gelişimini etkilemiştir.

Yükseltinin vejetasyon üzerindeki etkisi daha çok dolaylı yoldan olmaktadır. Özellikle iklim elemanlarının yükselti ile değişmeleri vejetasyon üzerinde önemli etkilere yol açmaktadır. Temel klimatoloji bilgilerimizden de bildiğimiz gibi normal şartlar altında yüksekliğin artmasıyla sıcaklık azalmakta, havadaki su buharı miktarı da düşmektedir. Buna karşın yüksekliğin artmasıyla yağış belli bir seviyeye kadar artmakta, güneş radyasyonu ve buharlaşma artmaktadır. Ayrıca rüzgarlar şiddetlenmekte ve günlük sıcaklık amplitüdü yükselmektedir. Yükseltiyle değişen bu iklimik değişikliklere bağlı olarak pedojenez süresi kısalmakta ve vejetasyon süresi de kısalmaktadır. Bu şartlara bağlı olarak da yükseltiyle birlikte değişen vejetasyon kuşakları oluşmaktadır (Atalay, 1990). Spil Dağı'nda da yükseltiyle değişen iklim koşulları ve vejetasyon devrelerine bağlı olarak çeşitli vejetasyon kuşakları yükseltiyle birlikte sıralanmışlardır. Vejetasyon kuşağının en alt basamağını makiler oluşturmaktadır. Sahadaki maki vejetasyonunun başlıca elemanları defne (*Laurus nobilis*), funda (*Erica arborea*), zakkum (*Nuriam oleander*), kermez meşesi (*Quercus cocciferia*), kocayemiş (*Arbutus unedo*), pırnal meşesi (*Quercus ilex*), zeytin (*Olea europaea oleaster*) yer alır. En alt kuşakta bir Akdeniz bitkisi olan zeytin (*Olea sp.*) yer alır. Daha sonra diğer maki elemanları yer alır. Maki elemanlarının üst kısmında ise 600 metrelere kadar kızılçam (*Pinus brutia*) ile meşe (*Quercus sp.*) ormanları bulunur. Bu karışık ormanların üst kısmında saf olarak kızılçam (*Pinus brutia*) koruları yer almaktadır. 1000 metreye kadar da daha nemcil olan karaçam (*Pinus nigra*) ormanı bulunur. Ormanın üst sınırında sub alpin çayırları yer alır (Şekil 4).

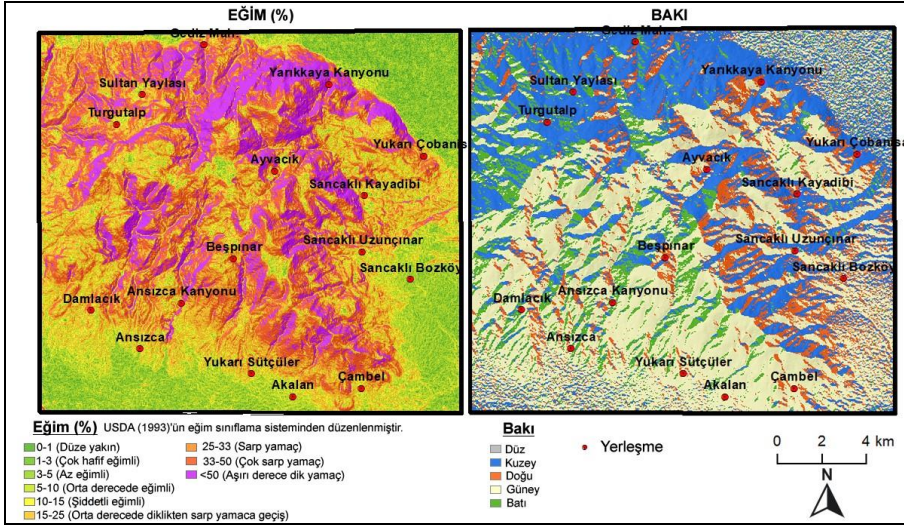

Şekil 4: Araştırma alanının bitki profili

Eğim fazlaşması yüzeysel akışı dolayısıyla erozyonu arttırmakta, toprak oluşumunu zorlaştırmaktadır. Bu tip alanlarda bitkilerin tutunması zor olmaktadır (Atalay, 2014). Araştırma alanının dağ olması, fayların varlığı gibi sebeplerle eğim değerlerinin çok fazla olduğu yerler geniş alanlar kaplamaktadır. Özellikle dağın kuzey yamacında aşırı derecede dik yamaçların geniş alanlar kaplaması dikkat çekicidir. Araştırma alanında aşırı eğimli dik yamaçların daha çok kuzeyde görülmesinin nedeni Gediz grabeninin oluşumu sırasında Spil Dağı'nın özellikle kuzey kesiminin daha fazla yükselmesi ve eğimlenmesindedir. Derin vadilerle yarılmış bu kesimde fay façetaları gözlenmektedir (Özkaymak, 2012). Dağın yer yer faylarla parçalanmış bu tip alanlarında genellikle toprak büyük ölçüde aşınmış, kayalık çıplak görünümüne sahiptir. Dağın doğu kesimlerindeki nispeten daha azdır. Bunun yanı sıra dağın yüksek kesimlerinde Atalanı mevki (1200 m), Sultanyaylası, Turgutalp gibi plato alanlarında geniş düzlüklere rastlanır. Buralarda bitki gelişimi açısından daha iyi edafik ve orografik şartlar vardır. Bunun dışında fay diplerinde, birikinti konilerinde zeminin daha uygun olması sebebiyle eğim olsa bile bitkiler tutunabilmiştir (Şekil 5).

Kuzey Yarımküredeki dağların güneye bakan yamaçları ile güneye bakan yamaçları hemen hemen aynı enlemde, yükseltide olsa bile aynı derecede ısınmazlar. Bu durum yamaçlar arasında sıcaklık derecelerinden buharlaşmaya yağış etkinliğinden hatta toprak nemliliğine kadar bitki için önemli pek çok faktörü etkiler. Güneş ışınlarını daha az alan kuzey yamaçlar, güney yamaçlara nispeten daha az ısınırlar. Bunun sonucunda dağların güney yamaçları sıcaklık isteği fazla olan, kurakçıl bitki türleri ile kaplıyken, kuzey yamaçlar soğuğa daha dayanıklı nispeten daha nemcil bitki türlerinin gelişebildikleri yerlerdir (Dönmez, 1976). Kütleli bir dağ olan Spil Dağı'nda kuzey ve güney yamaçlar arasında bakımın söz konusu etkisi görülebilmektedir (Şekil 5). Zira, Spil Dağının güney yamaçlarında ışık ve sıcaklık isteği fazla, nispeten su isteği az, kurakçıl karakterde zeytin (*Olea sp.*), kızılçam (*Pinus brutia*), meşe (*Quercus*

sp.) gibi bitkiler vardır. Kuzey yamaçlarda, korunaklı derin vadilerde daha az ışığa gereksinim duyan, sıcaklık isteği daha az olan, nispeten daha nemcil karaçam (*Pinus nigra*), zakkum (*Nuriam oleander*), defne (*Laurus nobilis*) ve bazı meşe türleri gibi bitki toplulukları bulunmaktadır.

Şekil 5: Araştırma alanının eğim ve baki haritası

Spil Dağı'nda Bitki Örtüsü-Toprak ve Anakaya İlişkileri

Edafik şartlar genel anlamda bitkinin tutunduğu, kök verdiği ve beslendiği ortamı ifade etmektedir. Edafik şartlar içinde en önemlisi topraktır. Çünkü bitkilerin çok büyük çoğunluğu toprakta yetişir. Torağın fiziksel (tekstür, strüktür, kalınlık, gözeneklilik, geçirimsizlik, su tutma kapasitesi vs.) ile kimyasal özelliği (humus, karbonat miktarı, toprak reaksiyonu, tuz miktarı vs.) olarak sınıflanan ekolojik özelliği bitkilerin dağılımlarını etkiler. Hatta toprak ile bitki arasındaki bu sıkı ilişkiden dolayı bazı bitkilerin toprak özelliğini ortaya koyan bir gösterge olarak kullanılmaktadır (Erinç, 1977).

Araştırma alanının dağ olması, morfolojik özelliklerinin çok çeşitlilik sunması, faylarla parçanmış olması, eğimin değerlerinin fazla olması ve çeşitlilik göstermesi gibi sebeplerle kısa mesafelerde dahi iklim, toprak oluşumu şartları çeşitlilik göstermekte; erozyon yağış-akış ilişkileri rüzgar, çözünme şartları farklılaşmaktadır. Bunlara bağlı olarak toprak oluşumu, toprak kalınlığı gibi bitki için önemli toprak özellikleri farklılaşmaktadır. Ayrıca toprak tipleri de çeşitlilik göstermektedir.

Spil Dağını çevreleyen Gediz Ovası'nın toprak tipi toprak sınıflandırma sisteminde azonal toprak olarak belirtilen alüvyondur. Sürekli erozyona, taşkına

ve birikmeye maruz kaldığından horizonlaşma oluşmayan alüvyon toprakları Spil Dağı'nın batı kesimi hariç diğer yönlerinde yaygın durumdadırlar (Toprak Su, 1974). Alüvyal toprakların bulunduğu alanlarda genellikle tarımsal bitkiler yetişmektedir. Drenaj bozukluğu gibi özel durumlar yoksa alüvyal topraklar bitki hayatı için verimli topraklardır (Dönmez, 1976). Araştırma sahasında bulunan birikinti konilerinde ve yamaç molozlarından oluşan toprak interzonal toprak tipine girmektedir. Bu toprakta horizonlaşma tam anlamıyla oluşmamıştır. Bu gruptaki toprakların oluşumuna topografik faktörler ile drenaj ve ana materyal etkilidir. Rendzinalar araştırma alanın daha çok güneydoğu bölgesinde, Sancaklıköşeler ve Turgutalp çevresinde bulunan intrazonal topraklar sınıfından toprak tipidir. Özelliklerini yüksek derecede kirece sahip ana maddeden alan bu toprak tipinde horizonlar çok zayıp olup, sadece A-C horizonu bulunur. B horizonu oluşmamıştır. Yıkama kuvvetli olmasına karşın, ana materyalin $CaCO_3$ içeriğinin yüksek olması durumunda yıkama ile topraktan tümüyle uzaklaştırılmaz ve zamanla toprakta kireç birikir. Humusça zengin olduklarından rendzinalar verimli toprak olarak kabul edilir (Toprak Su, 1974; Türkeş, 2015; Dönmez, 1976). Intrazonal topraklar grubunda olan rendzina topraklar üzerinde daha çok ot vejetasyonu bulunmaktadır. Bunun yanı sıra maki, meşe, kızılçam ve karaçam türlerine rastlanılmaktadır.

Araştırma alanında yer alan diğer bir toprak tipi de kırmızı Akdeniz topraklarıdır. Üçüncü zaman ait kalkerlerin üzerinde oluşmuştur. Bu tip toprak bölgemizde daha çok plato ve polye tabanlı arazilerde kırmızı renkli de gözlenmektedir. ABC horizonlarının geliştiği zonal topraklardır. Bu toprak grubunda harizonlaşma tam olarak olgunlaşmıştır. Dekalsifikasyon süreci etkili olduğundan yıkama sonucu topraktaki kireç uzaklaşmıştır. Zonal toprak grubunda orman alanlarının yetişme olasılığı daha fazladır (Toprak Su, 1974). Araştırma alanındaki kahverengi orman toprağında ise belirgin ağaç türü meşe ve karaçamdır.

Araştırma alanında genel itibariyle bitki ve toprak arasında uyum vardır. Zonal topraklar da iklim ve bitki örtüsünün izlerini yansıtmaktadır. Bitki örtüsünün gelişmesi için en uygun toprak zonal topraktır. Bitkilerin uygun olarak yetişebilmeleri için toprak şartlarının uygun olması gerekir. Yaz kuraklığından fazla etkilenmemesi için kapilarite şartlarının uygun olması gerekir. Bununla beraber bitkinin tutunması ve gelişmesi için olgun ve horizonlaşmış bir toprak tabakasının olması gerekir. Toprak örtüsünün aşındığı diğer bir deyişle erozyonun etkili olduğu alanlarda bitki besin maddesi bakımından silisli kayaların yüzeye çıktığı alanlarda iklimik vejetasyonun gelişmesi ve ortama uyması son derece güçtür (Atalay, 1994). Bu durum bölgemizde de görülür. Özellikle bölgedeki büyük faylanmalar sonucunda

oluşan parçalanmalar bazı alanların kayalık saha olarak kalmasına neden olmuştur. Bu alanlarda önemli bir bitki örtüsünün görülmemesi de bunu kanıtlar.

Araştırma alanında özellikle insanların doğal bitki örtüsünü tahrip etmesiyle toprak da korunmasız kalmakta ve aşınımına maruz kalarak verimsizleşmektedir. Jeomorfolojik faktörlerde ele alındığı gibi bölgenin dağlık bir alan olması flüvyal süreçlerin aktivitesini halen koruması bölgede derin yarılmış vadilerin ve dik yamaçların oluşması ve buna bağlı olarakta bu sahalarda toprağın aşınması sonucunda zonlaşma oluşmamaktadır. Ancak vadi tabanlarında küçük çaplı alüvyal birikintilerin oluşması sonucunda ve lokal iklim bölgelerinde buralara mahsus bitki toplulukları gözlenmektedir. Bunlar ılgın (*Tamarix sp.*), zakkum (*Nuriam oleander*), defne (*Laurus nobilis*), hayıt (*Vitex agnus castus*), selvi (*Cupresus sempervirens*), çınar (*Platanus orientalis*) yer almaktadır.

Spil Dağında Bitki Örtüsü-İnsan İlişkisi

Spil Dağı'nın yerleşim tarihi çok eskilere gitmektedir. Spil Dağı ve civarında yapılan araştırmalar ortaya koymuştur ki bölgede bilinen ilk yerleşmeler MÖ 6800 yıllarına yani Çanak Çömleksiz Neolitik döneme kadar gitmektedir (Aksoy, 2018). Bu tarihlerden günümüze kadar bölgede insanlar zirai faaliyetler, yakacak ve yapı malzemesi amaçlı odun temini, yerleşme ve tarım alanı açma, kasıtlı kasıtsız orman yangınları gibi sebeplerle araştırma alanının doğal bitki örtüsü üzerinde tahripkâr roller oynamıştır. Nitekim Taşlıgil (1994) Ayvacık ve çevresindeki köylerde en önemli geçim kaynağı olan küçükbaş hayvancılığın bölgenin doğal bitki örtüsüne zarar vermekte olduğunu, florayı koruyabilmek için otlatmanın belli bir plana bağlanması gerektiğini belirtmiştir. Araştırma alanındaki antropojenik baskı geçmişten günümüze artarak devam etmiştir. Zira, büyükşehirlerle yakınlığı ile dikkat çeken Spil Dağında Turgutalp gibi yerleşmeler özellikle yaz sıcaklarından kaçmak isteyenlerin yoğun talep gösterdiği alanlara dönüşmüştür. Bölgede her gün sayısı artan villalar ve fiyatları dikkat çekmektedir.

Akdeniz havzasındaki birçok yer gibi Spil Dağı da orman yangınlarından özellikle son yıllarda nasibini almıştır. Araştırma alanında hemen her yıl farklı orman yangını haberleri ile gündeme gelmektedir. Bu yangınların bazıları yıldırım düşmesi gibi doğal sebeplerden (Salihli Sektör Gazetesi, 2023) kaynaklansa da kasıtlı veya kasıtsız insanların sebep olduğu pek çok yangın da meydana gelmektedir (Cumhuriyet 2022; Haber Türk 2012; Sözcü 2017; Milliyet 2014). Bölgede yer yer dikkati çeken yanık sahalar genellikle insan faktörü sonucu oluşmuştur. Ormanların yanmasıyla bir dağ olan araştırma alanında özellikle eğim değerlerinin fazla olduğu yerlerde erozyon şiddetlenme

tehlikesi büyüktür. Ayrıca bitki örtüsünün yangınlarla yok olması yağış akış ilişkilerini de bozarak bitkilerin faydalanacakları suyun toprakta sızma yoluyla depolanmasına da engel olmaktadır. Orman yangınları sonucu araziye genellikle maki ve garig elemanları yerleşmektedir. Yapılan çalışmalar göstermiştir ki göstermiştir ki yanan alanlarda daha sonra çamlar tekrar çimlenmiş olmakla birlikte, yangınların tekrar etmesinin hem tohum bankası hem de toprak gibi ekolojik koşullar üzerinde olumsuz etkiler yaratacağı için çamların devamlılığını engelleyecektir. Ayrıca yangın sonrası ormanın gençleşmesi bakı, eğitim, yükselti gibi coğrafi şartlara göre farklı gelişimler izlemektedir (Pausas vd., 2003; Pausas vd., 2004).

Doğal ve kültürel çekicilikleriyle yakınlarındaki büyükşehirlerin de etkisiyle Spil Dağı yoğun derecede ziyaret edilmektedir. 2017 yılında hazırlanan Spil Dağı Turizm ve Yatırım ve Eylem Planı (2017)'de dağın yakın çevresindeki büyük nüfus potansiyeli için çok yönlü çekicilikleri değerlendirilmiştir. Halihazırda da yoğun talebin olduğu Spil Dağı'nda zaman zaman ziyaretçi rekorlarıyla ilgili de haberler çıkmaktadır (Tarımtv, 2018). Bu yoğun antropojenik etki sebebiyle dağın özellikle yol kenarlarında ciddi bir çöp sorunu vardır. Doğaya serbestçe bırakılan cam ve türevlerini de içeren bu çöpler de orman yangınlarına sebep olabileceği gibi doğal görünümü de bozmaktadır.

Normalde ovada ve daha alçak kesimlerde görülmesi gereken kızılçam ve meşe türlerini çok büyük ölçüde antropojenik kökenli tahripler sonucu bugün araştırma alanında dağın yüksek kesimlerinde görülmektedir. Bu bitkilerin yok edildiği sahalarda zeytin ve engebeli sahalarda maki yer almaktadır. Bölgede orman tahribi kurulan milli parklar işletmeciliğiyle önlenmeye çalışılmaktadır. Bu konudaki en büyük handikap ise milli park alanının dağın tamamını içine almamasıdır.

Maki ve garig formasyonlarının yayılış alanları gün geçtikçe fazlalaşmakta ve orman formasyonlarının yerini almaktadırlar. Orman tahripleri de bu olayın büyümesinde önemli rol oynamıştır. Sahaya yerleşen maki formasyonları ormanın tekrar eski yerini almasında engelleyici rol oynamaktadırlar. Şöyle ki Peşmen (1971) orman tahribi sonrası sahaya eğer *Arbutus* türleri hakim olursa *Arbutus* türlerinin yüksek boylu ve geniş yapraklı olmasından dolayı, kızılçam tohumlarının çimlenip gelişmelerine imkan vermediğini ve bu yüzden böyle sahalarda az çok stabil maki vejetasyonu meydana geldiğini ve böyle alanlarda kızılçamın tutunamadığını açıklamıştır.

SONUÇ

Araştırma alanında kısa mesafeler dahilinde bile topografik, klimatik, edafik bazı özellikler değiştiği için bitkiler de değişime uğramaktadır. Araştırma

alanının yaklaşık 60 metrelerdeki ovidan 1500 metrelere yükselen kütleli bir dağ olması bitki tür ve topluluklarının da çeşitliliğine neden olmuştur.

Spil Dağı'nda bitki örtüsünü etkileyen en önemli ekolojik faktör iklimdir. Bunun dışında jeomorfolojik faktörler, edafik faktörler ve özellikle antropojenik faktörlerin etkileriyle birlikte sahanın vejetasyonu güncel şeklini almıştır. İklim ve insan faktörü oldukça dinamik faktörler olarak zaman içerisinde değişiklikler gösterebilmekte ve bitki üzerindeki etkileri farklılaşabilmektedir. Şöyle ki Akdeniz havzasında bulunan araştırma alanında küresel iklim değişikliği sürecinde temel iklim elamanları olan yağış ve sıcaklıklarda anlamlı değişme eğilimleri vardır. Bu temel iklim elamanlarının değişmesi sahanın iklim tipinin farklılaşmasına ve dolayısıyla bitki tür ve topluluklarının da bundan etkilenmesine yol açabilir. Ayrıca uzun yıllardır yerleşime sahne olan araştırma alanında antropojenik baskı artma eğilimindedir. Spil Dağı; İzmir, Manisa gibi büyük şehirlere yakınlığı sebebiyle ve yerleşim tarihinin çok eskilere gitmesi sebebiyle doğal bitki örtüsü ve ekolojisi üzerinde ciddi bir antropojenik baskı söz konusudur. Ormanların yakacak ve ziraat alanı oluşturma gibi sebeplerle bilinçsizce tahrip edilmesi, hayvancılık faaliyetleri, yangınlar, yıldırım düşmeleri, özellikle rekreasyon faaliyetlerine katılanların çöpleri, ikincil konut ve villaların artması gibi dağın doğal vejetasyonunu tehdit eden pek çok unsur vardır. Arızalı ve eğim değerlerinin oldukça fazla olduğu dağda doğal bitki örtüsünün yok edilmesi erozyon, kütle hareketleri gibi pek çok afeti de tetikleyebilir.

Normalde ovada ve daha alçak kesimlerde görülmesi gereken kızılçam ve meşe türlerini çok büyük ölçüde antropojenik kökenli tahripler sonucu bugün araştırma alanında dağın yüksek kesimlerinde görülmektedir. Bu bitkilerin yok edildiği sahalarda zeytin ve engebeli sahalarda maki yer almaktadır. 1969 yılından beri milli park olan araştırma alanı aslında resmi bir koruma statüsüne sahip olması sebebiyle avantajlıdır. Fakat Spil Dağı Milli Park sınırının dağın tamamını kapsamaması dağın doğal bitki örtüsünün korunması konusunda handikap yaratmaktadır.

REFERANSLAR

- Aksoy, F. (2018). *Tarih öncesi çağlardan Roma'nın yıkılışına kadar Spil dağının (Sipylos) tarihi ve arkeolojisi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- Aktaş, H. (1987). *Gökbel dağının bitki örtüsü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ardel, A., Kurter, A., Dönmez, Y. (1969). *Klimatoloji tatbikatı*. İstanbul: İstanbul Üni. Yayınları.
- Atalay, İ. (1990). *Vejetasyon coğrafyasının esasları*. İzmir: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Atalay, İ. (1983). *Türkiye vejetasyon coğrafyasına giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Atalay, İ. (2008). *Ekosistem ekolojisi ve coğrafyası*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Atalay, İ. (2014). *Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Avcı, M. (2004). *İç Anadolu Bölgesi Ormanlarının Son Sığınakları, Karacadağ ve Karadağ Volkanlarının Bitki Örtüsü*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Aybey, G. (1988). *Manisa dağında yayılış gösteren Digitalis ferruginea L. subsp. ferruginea üzerinde araştırmalar*, Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Ens., Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Aydemir, D. (2010). *Hanoğlu Tepesi (Giresun Dağları) ve çevresinin bitki örtüsü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Aytaç, A.S. ve Semenderoğlu, A. (2011). Amaonos Dağları orta kesimin vejetasyon coğrafyası. *Anadolu Doğa Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 34-47.
- Cumhuriyet (2022). *Spil Milli Parkında korkutan yangın*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/spil-milli-parkinda-korkutan-yanigin-1987906> adresinden 10 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Coşkun, S. (2021). *Vejetasyon coğrafyası açısından Ovacık ve çevresi*. Ankara: İKSAD Publishing House.
- Çay, N. (1989). *Spil dağı florasının fotosentetik matabolizmasının anatomik ve fizyolojik olarak incelenmesi*. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Davis, N. N., Badger, J., Hahmann, A. N., Hansen, B. O., Mortensen, N. G., Kelly, M., ... & Drummond, R. (2023). The Global Wind Atlas: A high-resolution dataset of climatologies and associated web-based

- application. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 104(8), E1507-E1525.
- De Martonne, E. (1923). Aridite et indices d'aridite. *Académie des Sciences. Comptes Rendus*, 182(23), 1935-1938.
- De Martonne, E. (1942). Nouvelle carte mondiale de l'indice d'aridite (Carte hors texte). In *Annales de Géographie (Vol. 51, No. 288, pp. 241-250)*. Armand Colin
- Global Wind Atlas (2023). <https://globalwindatlas.info/en> adresinden 10 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Dönmez, Y. (1976). *Bitki coğrafyasına giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Dönmez, Y (1979). *Kocaeli Yarımadası'nın bitki coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Dönmez, Y. (1985) *Bitki coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Dönmez, Y. (2015). Türkiye bitki coğrafyası çalışmaları. *Coğrafya Dergisi*, (29), 1-27.
- Dönmez, Y. ve Aydınöz, D. (2012). Bitki özellikleri açısından Türkiye. *Coğrafya Dergisi*, 1(24), 1-17.
- Duman, H. (1985). Manisa dağı (spil dağı) milli parkının flora ve vejetasyonu üzerine bir çalışma, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Efe R. (2004). *Biyocoğrafya*. İstanbul: Çantay.
- Erinç, S. (1965). *Yağış müessiriyeti üzerine bir deneme ve yeni bir indis*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Erinç S. (1977). *Vejetasyon Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Günel, N. (1993). Manisa dağında doğal bitki örtüsünün görünümü. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, 10(10), 65-73.
- Günel, N. (1997). *Türkiye'de başlıca ağaç türlerinin coğrafi yayılışları, ekolojik ve floristik özellikleri*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Günel, N. (2013). Türkiye'de iklimin doğal bitki örtüsü üzerindeki etkileri. *Acta Turcica*, 1, 1-22.
- Günel, N. (2020). Türkiye'de bitki coğrafyası araştırmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18(35), 47-75.
- Haber Türk (2012). <https://www.haberturk.com/gundem/haber/789399-spil-alev-alev> adresinden 11 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.

- Köse, E. (2019). *Akdağ ve yakın çevresinin endemik bitki coğrafyaları*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi Isparta.
- Lima, N. (1989). *Kestel dağı ve çevresinin bitki örtüsü*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- MGM (2022). Bofor rüzgar ıskalası. <https://mgm.gov.tr/FILES/genel/sss/beaufort.pdf> adresinden 12 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- MGM (2023). <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=MANISA> adresinden 11 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Milliyet (2014). <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/manisa/yunusemrede-yilin-son-meclisi-toplandi-7045348> adresinden 11 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- NASA Shuttle Radar Topography Mission (SRTM)(2013). Shuttle Radar Topography Mission (SRTM) Global. Distributed by OpenTopography. <https://doi.org/10.5069/G9445JDF>. Accessed: 2023-12-08
- Özkaymak, Ç. ve Sözbilir, H. (2006). Aktif manisa fayının batı bölümünün jeolojik özellikleri; deprem üreten faylarda reaktivasyon. *ATAG-10 (Aktif Tektonik Araştırma Grubu 10. Toplantısı)*, 2-4 Kasım 2006, Bildiri Özleri Kitabı, 68-70.
- Özkaymak, Ç. (2012). *Manisa havzasının aktif tektoniği ve depremselliği*, Batı Anadolu, Türkiye, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Ens., Doktora Tezi, İzmir.
- Pausas, J. G., Ribeiro, E. ve Vallejo, R. (2004). Post-fire regeneration variability of *Pinus halepensis* in the eastern Iberian Peninsula. *Forest ecology and management*, 203(1-3), 251-259.
- Pausas, J. G., Ouadah, N., Ferran, A., Gimeno, T. ve Vallejo, R. (2002). Fire severity and seedling establishment in *Pinus halepensis* woodlands, eastern Iberian Peninsula. *Plant Ecology*, 169, 205-213.
- Peşmen, H. (1971). *Batı Anadolu Ericaceae üyeleri ve maki formasyonu ile ilişkileri üzerine bir araştırma*. İzmir: Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Kitaplar Serisi.
- Salmi, T., Maatta, A., Anttila, P., Ruoho-Airola, T. ve Amnell, T. (2002). *Detecting trends of annual values of atmospheric pollutants by the Mann-Kendall test and Sen's slope estimates—the excel template application MAKESENS*. Helsinki: Finnish Meteorological Institute, Publications on Air Quality No. 31.

- Salihli Sektör Gazetesi (2023). <https://www.salihlisektorgazetesi.com/spil-dagi-na-dusen-yildirim-orman-yangini-cikardi> adresinden 11 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Semenderoğlu, F., Semendeoğlu, A. ve Aytaç, A. S. (2020). Yamanlar ve Manisa (Spil) dağlarındaki *Prunus cocomilia* var. *puberula* ile *Prunus cocomilia* var. *cocomilia* taksonlarının ekoloji ve morfolojilerinin incelenmesi. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 10(3), 1576-1589.
- Sütgibi, S. (2003). Madra Dağı ve çevresinin vejetasyon coğrafyası. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, İzmir.
- Sütgibi, S. (2023). Ege Bölgesi'nde vejetasyon süresi ile vejetasyon dönemi başlama ve son bulma tarihlerindeki değişme ve eğilimler. *Coğrafya Dergisi* (46), 31-38.
- Sözcü (2017) <https://www.sozcu.com.tr/once-aracta-sonra-spil-milli-parkindan-yangin-cikti-wp1991388> adresinden 11 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Spil Dağı Turizm ve Yatırım Eylem Planı (2017). <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/spil-dagi-turizm-ve-yatirim-eylem-planı.pdf> adresinden 11 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Tahaoğlu, A. (2010). *Çamdağ ve çevresinin bitki örtüsü*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Taşlıgil, N. (1994). Spil dağı milli parkı. *Türk Coğrafya Dergisi* (29), 257-268.
- Toprak Su (1974). *Gediz havzası toprakları*. Ankara: Köyişleri Bakanlığı Toprak Su Genel Müdürlüğü.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2023). <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Belgeler/Korunan%20Alanlar%20Listesi/MP-WEB-Son.pdf> adresinden 11 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- Tarımtv (2018). <https://www.tarımtv.gov.tr/tr/video-detay/spil-dagi-milli-parki-ziyaretci-rekoruna-kosuyor-10517> adresinden 11 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
- USDA (1993). *Soil Survey Manual, Soil Conservation Service*. USA: U.S. Department of Agriculture Handbook 18.

BÖLÜM 38

KIERKEGAARD'IN FELSEFESİNDE İRONİ VE PARADOKS KAVRAMLARI

Zeynep KANTARCI BİNGÖL¹
Rıdvan YILDIZ²

Giriş

19. yüzyılın en özgün düşünürü olan Kierkegaard yaşadığı dönemde hâkim olan nesnellik anlayışına ve sistem felsefe düşüncesine karşı çıkışlarıyla tanınır. O, nesnellığe karşı öznelliği ve bireyselliği öne çıkarır ve bu açıdan varoluşçuluğun öncülerinden kabul edilir. Benimsemiş olduğu felsefeyi eserlerinde göstermenin yanı sıra bireysel yaşamında da uygulamıştır. Yazmış olduğu eserleri müstear isimlerle baskıya vermiş ve bu eserlerde varoluşçu felsefesinin belli başlı özelliklerinin tamamını yansıtmıştır. Özellikle bireysel seçimin önemini vurgulayan insanlık durumuna ilişkin tartışması, özellikle varoluşçuluğun büyümesi için tartışmasız en çarpıcı felsefi mirası olmuştur. Bu bağlamda Kierkegaard insanın yaşantısının üç varoluş alanında belirlediğini ve her bir varoluş alanının kendisine has karakteristik özelliklerini yansıttığını söyler. O, bu varoluş alanlarında varoluşçu felsefesinin belli çıktılarını yansıtmamanın yanı sıra bireyin yaşamında önemli yer tutan ironi ve paradoksal durumlara ciddi anlamda temas eder.

Kierkegaard felsefi anlayışını geliştirirken birçok yönden Sokrates'ten etkilenmiştir. Öyle ki doktora çalışması olan *İroni Kavramı, Sokrates'e Yoğun Göndermelerle* alt başlığını taşımakta ve bu çalışmasında o, Sokrates'teki aşkın ve içkin ironi kavramını anlamlandırmaya yönelmektedir. Nitekim Kierkegaard eğitim sürecindeki şüphe ve hatalarının neticesinde elde ettiği tek şeyin cehaleti olduğunu ifade etmektedir (Kierkegaard, 2019: 22). Bu bir anlamda bildiği tek şeyin hiçbir şey bilmediğini söyleyen Sokrates'e yapılmış bir atıf olarak düşünülebilir.

Kierkegaard açısından Sokrates ve Sokrates'in bakış açısının ironi olması şu şekilde değerlendirilmektedir:

¹Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, z.kantarci@alparslan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3778-1659>.

² Doktora Öğrencisi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ABD, ryildiz21@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3686-0155>.

Sokrates bir şeye sıçrayacak gibi görünür ama bu “öteki”ne sıçrayacak yerde, kenara çekilip kendi içine sıçrar. Buna, Sokrates’in çağdaşlarıyla olan tüm ilişkilerini kendine uydurmak için kullandığı polemikçi bilincini, sınırı idea olan bir ufukta kolaylıkla nefes aldığı sonsuz ama olumsuz özgürlüğünü, cini sayesinde elde ettiği ve hayatın gürültü patırtısına karışmamasını sağlayan kendinden eminliğini de eklersek, Sokrates’in bakış açısı yine ironi olarak görülür (Kierkegaard, 2020: 182).

Kierkegaard bazen ironi kavramı ile Sokrates’i çözmeye bazen de Sokrates ile ironi kavramını açıklamaya çalışmıştır. Bu iç içe geçme durumu onun eserinin tamamına adeta serpilmiştir. Bu bağlamda Kierkegaard’ın şu ifadeleri dikkat çekicidir:

Herkes ironi sözcüğünün geleneksel olarak Sokrates ile bağdaştırıldığını bilir ama bu demek değildir ki herkes ironinin anlamını bilir. Üstelik kişi Sokrates’in hayatı ve kariyerini derinlemesine inceleyerek onu yakından tanıma fırsatı bulsa bile, ironi kavramını yine tam olarak özümseyemez (Kierkegaard, 2020: 13).

Tarihsel Sokrates sorununun ardından öyle görünüyor ki Kierkegaard ile beraber tarihsel ironi sorunu da ortaya çıkmıştır. Bu durum tıpkı Sokrates sorunu gibi çözülmesi kolay olmayan bir problem olarak Kierkegaard’ın eserlerinde mevcuttur. Kierkegaard, Sokrates’in anlaşılmaz olmasına vurgu yapmak adına “Eğer kendimi onun çağdaşı olarak göreceğim olsam, yine de onu anlamakta zorluk çektim.” (Kierkegaard, 2020: 13) demek suretiyle bilinen Sokrates profilinin dışında farklı bir Sokrates’in olduğunu/olabileceğini ima etmektedir. Kierkegaard’ın yaşamı gibi felsefesi, felsefesi gibi kişiliği de aşırıdır (Taşdelen, 2017: 316). Bu açıdan da Sokrates’in yaşamının Kierkegaard üzerine muhtemelen bir yansıma yaptığını söyleyebiliriz.

Kierkegaard’a göre Sokrates bir araç olarak ironiye başvurmaz. Nitekim Kierkegaard açısından Sokrates’in yaşamı saf bir ironidir ve bu anlamıyla araç olmaktan ziyade bir amaçtır (Çiftçi, 2019: 34). Sokrates için yegâne hedef hakikat olduğu için muhataplarında farkındalık oluşturmak ister ve bunu da ironi biçiminde sergiler. Sokrates’in yaşam tarzı bir bütün olarak ironik görülür. Sokrates kendi yaşamında gizli ve anlaşılmaz olanı göstermeye çalışsa bile, ne söylemek istediğinin asla anlaşılamayacağı, bu anlamıyla “sessizliğin sesi” olarak nitelendirilebileceği söylenir (Çiftçi, 2019: 53).

İnsanların ezber yaşamlarına dikkat çeken ve buna bir anlamda neşter vuran ilk kişi bu anlamda Sokrates kabul edilir. Nitekim kendisi hayatımızı üzerine bina ettiğimiz en temel kavramları bile aslında bilmediğimize vurgu yapmıştır. Sokrates'in hayatı uğruna göstermeye çalıştığı bu durumu kendisinden yüzlerce yıl sonra bu kez Kierkegaard yapmaya girişecek ve örneklem alanı olarak kendisine Sokrates'in Atina'sı yerine Danimarka'nın Kopenhag'ını seçecektir. Nitekim bundan ötürü Kierkegaard kendisine Sokrates ile bilinen *At Sineği* metaforuna benzer olarak *Kopenhag Bekçisi* müstear ismini kullanacaktır (Gürdal, 2018: 56-57). Kierkegaard'ın müstear isim/ler kullanması ile ironi düşüncesi arasında da şüphesiz bir bağlantı vardır. Nesnel teoriden öznel hakikate doğru esaslı bir hamle yapmak isteyen Kierkegaard, Batı felsefesine hâkim olan teorik yaklaşımdan farklı bir yöntem benimsemek ister. Çünkü öznel hakikatin, soyut aklın veya kişisel olmayan ve nesnel bir felsefi söylemin kategorileriyle ifade edilmesi zordur. Onun, dolaylı iletişim yoluyla ifade edilmesi gerekir. Bu noktada dolaylı iletişimin önemli bir aracı olan ironinin Kierkegaard'ın düşününde hayati bir rol oynadığı görülmektedir. Onun nazarında ironi, salt entelektüel bilgiden ziyade hakiki bir anlamaya götürür ve teorik aklın kavrayışından ötesinde kalan öznel vuküfları teşvik etmektedir (West, 1998: 167).

Bir ay “Johannes de Silento” ismine sahip oluyor, öteki ay “Constantin Constantinus”, sonraki ay “Vigilus Haufniensis”, sonra “Nicolaus Notabene”, “Johannes Climacus” ve “Hilarious Bookbinder”. Tüm bu çalışmalar bir çeşit spekülâtif fanteziler olarak görülebilir... Kierkegaard bunları favori terimi olan “düşünce deneyleri” olarak adlandırır ve dikkat çekici bir yetenekle neredeyse dünyadaki her şeyi, Sokratik ironinin sürekli huzur veren sesi kadar diyalektiğin sağladığı bas melodisi ile de bir arada tutarak –konular metafizik bir doğaya sahip oldukları kadar estetik, psikolojik ve sosyolojiktirler- bir kerede tartışır. Kierkegaard gerçekten de diyalektiğin (Johann Sebastian Bach'ıdır (Anderson, 2014: 18).

Kierkegaard'a göre insan varoluşu öznellikte, teklikte ve biriciklikte belirir. Bu nedenle o, bireyi yuttuğuna inandığı modern zamanı ve akıl çağını eleştirmiş, soyut ve sistem felsefelerine karşı bireyin tecrübe ve öznelliğini ön plana çıkarmıştır (Akış, 2018: 92). Onun tepkisi modern zaman insanının bir anlamda kendisine yabancılaşmasıdır. Kierkegaard; kopukluk, ilişkisizlik, yabancılaşma, donukluk sorunlarını mantık ilkeleri içerisinde halletmeye çalışan

duruma bir anlamda karşı çıkar (Geçtan, 1990: 46). Kierkegaard'ın “öznellik hakikattir, öznellik gerçekliktir” ifadelerini bu bağlamda ele alınabilir (Gödelek, 2008: 357). Çünkü Kierkegaard'a göre yapısı itibariyle nesnel bilgi ideali insanın ruhani yaşantısına ve öznel varoluşuna duyarsız kalmaktadır. Teorik ve nesnel bilginin insanı yaşamına yararlı hiçbir katkısı yoktur. Hatta yaşamı anlamaya yönelik bu entelektüel yaklaşım yanıltıcıdır ve insanın aldanmasına bile neden olmaktadır. İnsanın yaşamak için bilmesi gerekenleri daha söylemeye başlamadan her şey hakkında bir şeyler söyleyebilecek gibi görünmektedir (West, 1998: 166). Bunun için Kierkegaard teorik ve nesnel düşüncenin karşısına öznellik fikrini yerleştirir ve dikkatini birey üzerinde yoğunlaştırır. Bu hususta kendisine yol gösterici olarak Sokrates'i seçer. Çünkü Sokrates tüm gayretiyle muhatabındaki özneliği meydana çıkarmak için çalışır. Ancak Sokratik öznellik ve bireysellik Kierkegaard'a göre Protagoras'ın tasvir ettiği bir öznellik değildir. Kierkegaard'a göre Sokratik öznellik bireyin kendi kendisinin ölçüsü olmasıdır oysa Protagoras'ta öznellik bireyin kendisini başkalarıyla ölçmesidir (Kierkegaard, 2013a: 35).

Kierkegaard'daki özneliği MacIntyre şöyle yorumlamaktadır:

Kierkegaard'ın omuzlarına yıkılmış eşsiz bir vazife duygusu onun hayatını yazılarıyla bağlar. Kendisi yazılarında otoriter olduğu kadar suçluluk hissiyatıyla dolu babasıyla ilişkisinden, bozulmuş nişanından ve Hıristiyanlık-Kilise hakkındaki ikilemelerinden öğrendiği şeyleri ifade etmeye çalışır. Nitekim bu ilişki ve bilgileri neticesinde hayatın nesnel bir şekilde ele alınamayacağı sonucuna varır (MacIntyre, 2001: 11).

Kierkegaard kişinin gerçeğe öznel açıdan bakışının, kişinin öznel olarak ilişkisine yönelmesini içerdiğini belirtmektedir. Kierkegaard'a göre bu ilişkide bir gerçeklik varsa kişinin gerçeği yaşadığını hatta ilişkide gerçek olmayan bir şeyler olsa bile böyle olduğunu söylemektedir. Bu şekildeki birinin gerçeğe yakın olduğunu ifade etmekte ancak Kierkegaard nesneliği elden bırakmadan bu özneliği yakalamaya çalışmaktadır (Geçtan, 1990: 37). Nitekim insanı bir sentez olarak gören Kierkegaard'ın düşüncesinde öznel- nesnel birlikteliğinin doğal olduğunu hatta bir açıdan böyle olması gerektiğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

Varoluş Alanları

Kierkegaard insanın seçimleriyle estetik, etik ve dini varoluş alanı olmak üzere üç varoluş alanından birinde yaşadığını söyler. Her birey iradeli veya iradesiz olarak bu üç varoluş alanından birinde yaşar. Estetik varoluş alanında

birey hiçbir şekilde bir seçim yapmaz ve özneliği yoktur. Tamamen dışsal faktörlerin etkisi altındadır. Bu varoluş alanını karakterize eden figür Don Juan'dır ve kendisine sunulan yaşamı haz eksenli yaşamaktan öte bir yaşamı ve gayesi yoktur. Bir diğer varoluş alanı olan etik alanda da bireylerin önemi ortadan kalkmıştır. Dini varoluş alanı ise Kierkegaard'ın tanımladığı en yüksek varoluş alanı olarak bir anlamda diğer alanların üzerinde yer alır. Bu varoluş aşamasında kişi paradokslarla yüz yüzedir ve koşulsuz bir inanç içerisindedir. Kierkegaard'ın bu varoluş alanı içerisinde belirlediği isim İbrahim'dir. Kierkegaard İbrahim'in etik varoluş alanından paradoksal bir biçimde dini varoluş alanına geçme sürecini İbrahim'in İshak'ı Moriya dağına kurban etmeye götürme süreci içerisinde anlatır. Bu varoluş aşamasında birey ile Tanrı arasındaki tüm etik değerler ve kurumlar devre dışı kalır. Bu yönüyle, bu varoluş alanı içerisinde olmak/kalmak düşünce içerisinde olmaktan ziyade anlamak üzerine hareket etmekten geçer (Akış, 2018: 87-89). Kierkegaard'ın bu varoluş aşamalarını bizzat tecrübe etmek suretiyle düşüncesinde pekiştirmiş olabilme ihtimali yüksektir. Şöyle ki Kierkegaard nişanlısı Regina ile ilişkisini bitirmesi bir anlamda daha büyük amaçlar için dünyevi mutluluğun feda edilmesidir. Nitekim kendisi nişanlısı Regina'yı entelektüel varoluş alanına girememekle ve estetik varoluş mahkûmu olmakla itham etmiştir (Akış, 2018: 79). Ancak bu eleştirilerine rağmen hayatı boyunca Regina'yı unutmayacak ve bu durum onun yaşamının sürekli bir gerilim alanı olmasına sebep olacaktır. Bu anlamda Kierkegaard'ın estetik alana yönelik eleştiri yapmasına rağmen bunu gerilimsiz yapmadığı/yaşamadığı sonucunu çıkarabiliriz.

Kierkegaard estetik alandaki kişinin seçiminin lafzi anlamda bir seçim olduğunu ileri sürer. *Ya/ya da* sorunu söz konusu olduğunda kişinin etik alana girdiğini söyler. İyi ile kötü arasındaki seçimin tamamen etik alanla ilgili olduğunu vurgular. Nitekim Kierkegaard'a göre estetik seçim ya tamamen gündeliktir, dolayısıyla seçim söz konusu değildir veya kendisini çoklukta kaybetmektir. Kierkegaard bir kimsenin yanlış seçse bile, seçimde kullandığı enerjisi sayesinde, seçiminin yanlış olduğunu fark edebilir. Bundan ötürü Kierkegaard'a göre seçimde, seçimin yapılmasında kişinin duyduğu enerji, duygu ve samimiyet doğru seçim yapmaktan daha önemlidir (Kierkegaard, 2013b: 15-16). Bundan dolayı Kierkegaard, önemli olanın bir şeyin seçilmesinden ziyade seçme realitesi olduğuna dikkati çeker. Bundan ötürü *ya/ya da* sürecinde öne çıkan unsurun etik olduğunu belirtir (Kierkegaard, 2013b: 22). O, estetik faktörü; kişinin gündelik olarak ne olduğudur şeklinde cevaplar etik faktörü; kişinin ne olarsa o olmasıdır şeklinde özetler. Estetik alanda yaşayan kişilerin bütün çağlardaki ortak özelliklerinin yaşamın tadını çıkarmak şeklinde olduğunu dile getirir (Kierkegaard, 2013b: 26).

Kierkegaard'ın varoluş alanlarında estetik alan/hayat kendi mutluluğu dışında hiçbir kriteri olmayan insanın hayatıdır. Bu alandaki insanın düşmanları acı ve can sıkıntısı olarak tasvir edilebilir. Etik varoluş alanı ise bir kimsenin toplumsal ödev ve sorumluluklar noktasında hiçbir şeyi kendi lehine bir istisna olarak görmemesini betimler. Buradaki standartlar ahlaki hayat standartlarıdır. Romantik aşk vb estetik alanın karakteristik özelliğidir, ayrıca çeşitli bağlar ve yükümlükler ise örneğin evlilik hayatı gibi etik alanın moral değerleridir (MacIntyre, 2001: 14).

Kierkegaard dinsel inancın bir bilgi ve kavrama işi olmayıp bir varoluş durumu olduğunu vurgular. Bu şekilde imana kendi özünü kazandıran paradoksa, absürde ve akıldışıya da yer açmış olur. Kierkegaard'ın ifade ettiği varoluş alanları bir aşama olarak okunmasa da yani birinden diğer varoluş alanına geçmeyi bir aşama ve ilerleme olarak her ne kadar görmese de dinsel varoluş alanını insan olmanın anlamının ortaya çıktığı biricik alan olarak görmesi onun kendisiyle çeliştiği durumlardan biri olarak görülebilir (Taşdelen, 2017: 309-310). Bu bakımdan Tanrı'nın İbrahim'den oğlunu kurban etmesini istemesi yalnızca eğilime değil aynı zamanda ödevde ters düşer. Oysa İbrahim'in Tanrı'ya iman etmesi muhtemel bir cinayet olayını kutsal bir edim formuna sokar. Burada en yüksek insani bilinç ile görünüşte saçma olanın ilahi müdahalesi arasında bir yarık vardır (MacIntyre, 2001: 14).

Kierkegaard inanmanın güç bir durum olduğundan söz eder. İman ve inanma durumu ve bunlara ulaşmak ona göre sıradan ve basit bir durum değildir. Onun eleştirisi insanların bu iman olayına basit ve sıradan bakmasına odaklanır (Taşdelen, 2017: 249). Kierkegaard, Tanrı'ya karşı olan sorumluluğunun mutlak olduğunu, bu mutlak sorumluluğun topluma karşı olan etik ödevin askıya alınmasına gerekçe olur (Taşdelen, 2017: 291). Kierkegaard'ın imanın öznel, bireysel ve birey-tanrı ilişkisi temelinde ortaya çıkan akıl dışı, paradoksal ve absürd bir durum olduğuna yönelik görüşleri özellikle teoloji üzerinde etkili olmuştur (Taşdelen, 2017: 307). Nitekim Kierkegaard açısından ironik ve paradoksal durumların en çok dini alanda gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bundan ötürü bu varoluş alanının ironi ve paradoks ile olan bağlantısını incelemek gerekmektedir.

İroni ve Paradoks Kavramları

İnsanın varoluşu Kierkegaard felsefesinde her daim paradoksal bir biçimde ortaya konulur. Bu varoluş hastalıklıdır, öyle ki bu hastalık ölümüdür (Soykan, 1999: 42). Kierkegaard varoluşu eserlerinde paradoksal bir biçimde ele alıp inceler. Nitekim *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk* adlı eserine de böylesi bir paradoks hikâye ile başlar. Kierkegaard, İncil'de yer alan Lazar'ın bir hastalık

neticesinde ölmesi ve İsa tarafından tekrar diriltildiğine ona dönerek “Bu hastalık ölümcül müydü?” sorusunu sormasını ele alır ve bu dolayımında eserini işler. Kierkegaard’ın bu paradoks hakkındaki tanısı, varoluş felsefesinin temelinde bulunur (Soykan, 1999: 42-43). Onun felsefesinde anlam ile anlamsızlık, her şey ile hiçbir şey, gerçeklik ile ideal, dünya ile Tanrı, inanç ile bilgi ve zaman ile sonsuzluk hep bir arada ve gerilim içinde bulunur. Bu açıdan Kierkegaard’ın insanı ruh ile bedenın biresimi ve zamansal olan ile ebedi olanın bir sentezi olarak gördüğünü ifade edebiliriz (Soykan, 1999: 44-46).

Bu bağlamda Kierkegaard tarihsel rol modeli olarak Sokrates’ten yararlanmayı ihmal etmez. Kierkegaard Sokrates’in ironisinin en iyi şekilde *Sokrates’in Savunması*’nda görüldüğünü açıklar. Nitekim burada Sokrates, kendisini dinsizlikle suçlamasından sonra aslında kendi “işi” olan politikadan bile anlamayan Meletos’un cahil biri olduğunu söyler. Ayrıca Sokrates bir şaire şiirleri hakkında detaylı sorular sorduğunda şiir bilgisi konusunda bile oldukça yetersiz olduğunu açıklar. Bu durumun zanaatkârlar noktasında da geçerli olduğunu belirtir. Kierkegaard bu üç tür meslek erbabının yanı sıra Sokrates’in akıl krallığında adım atmamak yer bırakmadığını ancak bu krallığın çevresinin “bildiğini sananlar” tarafından çevrelenmiş olduğunu belirtir. Kierkegaard bu durumu ironi olarak nitelendirir (Kierkegaard, 2020: 44-45). Kierkegaard’a göre Sokrates insan bilgisi ile Tanrısal bilgi arasında bir kıyaslama yapar ve esas bilginin Tanrı bilgisi olduğunu, doğal olarak esas bilgenin de Tanrı olacağının altını çizer (Kierkegaard, 2020: 45).

Kierkegaard’a göre ironist, sevdiği insanın kanını emen ve ona serin rüzgârlar estiren vampirdir; sevdiğini ninnilerle uyutur ve uykusunda ona korkunç kâbuslarla işkence eder (Kierkegaard, 2020: 58). Kierkegaard’ın bu tanımı aslında kendisi ile Sokrates arasındaki bir bağ ve uyumu da gösterir. Zira Kierkegaard’ın yaşamına baktığımızda Regina ile kısa süren nişanlılığının ardından nişan atan Kierkegaard bundan sonra nişan/evlilik olayını kendi hayatında tümüyle kapatır. Ancak yüzeysel olarak kapattığı bu durum ölümüne kadar Kierkegaard’ı yalnız bırakmayacaktır. Bu durumun kendisi bile aslında Kierkegaard’ın ironi ve paradoks kavramlarını kendi yaşam öyküsünden hareketle serimlediğini gösterir.

Kierkegaard’ın *İroni Kavramı* adlı eseri her ne kadar ironi kavramı ile ilgili görünse de, bununla ilgili bir çabasına rastlamamaktayız. O, bunun yerine bu eserinde Sokrates’in varoluş tanımının fenomenolojik bir yorumunu yapmaya girişir. Kierkegaard bu eserinde bütün bilgi iddialarının ironik duruşun eleştirel gücüne tabi olduğunu savunacak radikal yorumlar yapar. Bu açıdan ironi gerçekliğin antitezidir ve *olasının* ideal sonsuzluğu yönüne vurgu yapmıştır. İroni gerçek bireylerin motiflerinin ve hislerinin inanılmaz hale getirilmesi, izlenmesi

ve bunun da yalnızca imalar yoluyla yapılması için kullanılan bir yöntemdir. İroni ifade edilmesi mümkün olmayan veya doğası gereği açık bir şekilde ortaya konulamayan ama yaşarken karşılaşılabilecek bir gerçeğin tasvir ve betim imkânını savunan, eleştirel bir dilbilimsel kiptir. Bu açıdan bir veya birden fazla teorik açıklamanın mümkün olduğu birden fazla ihtimalin teşhisidir. Sonuç itibariyle ideal ve gerçek olan arasındaki zıtlık, ironik gerilimin oluşmasını sağlar (Bircan, 2016: 92-93). Bu zıtlık durumunu Kierkegaard en iyi şekilde İbrahim kıssasını aktardığı *Korku ve Titreme* adlı eserinde ortaya koyar. Bu ifadeyi paradoks ve ironi kavramlarıyla içkin bir şekilde tasvir eder.

Kierkegaard doktora çalışmasında ironinin tanımlanamayan bir şey olduğunu göstermek için çalışmasının başlığına *İroni Kavramı* ismini verir. Bu da ironinin kavramsallaştırılamayacağına dair bir ironi olarak kabul edilir. Bundan dolayı bizler ironiyi ancak onun neticelerinden ve görünülerinden bilebiliriz (Gürdal, 2018: 55). Kierkegaard'a göre Sokrates konuştuğu kişilerde özneliği ortaya çıkarabilmek için ironi yöntemini kullanır. İroni, salt entelektüel bilgiden ziyade kişiyi hakiki bilgiye götürmekte, teorik aklın kavrayışının ötesinde kalan öznel vukufu teşvik etmektedir (West, 1998: 167). Bu durum kişinin benlik olabilmesiyle de doğrudan ilişkilidir; zira Kierkegaard'ın ironisi, kişinin kendisini diğerlerinden ayırmasının kibirli bir yoludur (Akış, 2018: 81). Kierkegaard'a göre Sokrates'i Sokrates yapan şey ironisidir. Öyle ki Sokrates'i günümüze taşıyanlardan biri olan Ksenophon'un şahitliğini, Sokrates'in ironisini aktarmadığı gerekçesiyle kabul etmez (Bircan, 2016: 95). Kierkegaard'a göre ironik tutum kişinin bilincini, değerlerini, gündelik hayatını, sorumluluklarını ve değerlerini bir süreliğine askıya almasıyla gerçekleşir. Bu bağlamda Kierkegaard iki kesimin ironik tutumu elde edemeyeceklerini kabul eder. Bunlar sahip oldukları düşünceye bağnaz bir şekilde bağlı olan fanatikler, diğeri de hiçbir şeye bağlanmayan nihilistlerdir (Akış, 2018: 82). Buna karşı ironinin baştan çıkarıcı olduğuna yönelik yapılan vurgu ve uyarıları kabul eden Kierkegaard ironinin aynı zamanda rehber olduğunu belirterek onu anlamamız gerektiğini söyler. Netice itibariyle ironi gizem ile çözümü bir arada barındırır. İronist, kişileri ironinin baştan çıkarıcı yönüyle değişik hallere düşürür ve bu durumdan kendilerini kurtarmak için de onları düşünceye davet eder (Bircan, 2016: 104-107).

Kierkegaard'a göre ironiyi dünyaya ilk kez takdim edip, isim babalığını yapan kişi Sokrates'tir. O, Sokrates'in ironisinin "içe kapanma" şeklinde olduğunu ifade eder. Burada Sokrates önce kendisini diğer insanlardan yalıtır, sonra ilahi olana yayılabilmek için içine kapanır. Sokrates'in buradaki durumu kapısını kapatıp, dışarıdakiler ile işaret diliyle konuşan kimsenin durumuna benzer. Kierkegaard sonrasında papağanların ortaya çıktığını, bunların yeryüzü tarihini incelemiş olmalarına karşın yeryüzünü temaşa etmekten aciz olduklarını; kavramları, soylu

sınıftan gençlerin kuru üzümün bilgisini bildiği kadar bildiklerinin altını çizer (Kierkegaard, 2013c: 134). Onun buradaki eleştirisi nesneliliği anlayıp, öznelliğe nüfuz edemeyen kesimlere yöneliktir. Bu nedenle o kendi hayatını insanları haberdar kılmak için hesaplanmış bir vecize olarak görür. Bundan ötürü Kierkegaard bir ironi ustası olarak modern felsefede Sokratik bir rol oynamakta ve bu yönüyle birey olmanın anlamını ortaya çıkartmayı amaçlamaktadır (Blackham, 2020: 14).

Kierkegaard insandan mekanik bir evrenin uygulayıcısı/kölesi olarak söz etmekten ziyade ondan verdiği kararlarla kendi geleceğini ve sonuçta kendi özünü belirleme kapasitesine sahip özgür bir kişilik olarak bahseder. Nitekim Kierkegaard varlığımızın temeline yaşamımızda seçmek zorunda olduğumuz kararları yerleştirir ve bunu da *ya/ya da* olarak formüle eder. Ona göre bu kararlar bizi korku, sıkıntı ve paradoksa sürüklese bile benliklerimiz bu kararlar neticesinde meydana gelir (Billington, 2011: 206). Nitekim Kierkegaard düşüncesinde bireyi kahramanlaştıran (Agemennon) veya şövalyeye (İbrahim) dönüştüren tam da bu *ya/ya da* ikilemi ve paradoksal durumlardır. Bu haliyle paradoks tutkunun kaynağıdır zira Kierkegaard paradoksa sahip olmayan birini tutkusuz bir aşğa benzeter yani böylesi biri sıradan ve pespaye biridir. Ancak Kierkegaard buna rağmen her tutkunun en yüksek noktasının, kendi çöküşünü istemek olduğunu dile getirir. Bu bağlamda düşüncenin nihai paradoksunun da düşünemeyeceği bir şeyi keşfetmek olduğunu söyler (Kierkegaard, 2013a: 33-34).

Kierkegaard'ın *Korku ve Titreme* adlı eseri kutsal metinlerde aktarılan İbrahim kıssasının felsefi bir yorumu olarak dini varoluş alanının anlaşılması şeklinde tasvir edilebilir. Kıssa İbrahim'in oğlu İshak'ı Tanrı'nın emri üzerine Moriya dağına götürüp kurban etme sürecini işler. Kierkegaard hikâyenin dört farklı versiyonunu anlatır (Kierkegaard, 2019: 29-33). O, İbrahim'in bu süreçte dünyevi zekâsını geride bıraktığını ve imanı yanına aldığını yani bir anlamda bu süreçten imanla çıktığını vurgular (Kierkegaard, 2019: 37). Kierkegaard, İbrahim'in ilerlemiş yaşına rağmen Tanrı'nın ona bir lütuf olarak sunduğu oğlunu Tanrı'nın isteği üzerine kurban etmek istemesini her şeyin heba olması olarak nitelendirir ancak öbür taraftan bu olayın hiç meydana gelmemiş olmasını ise daha feci bir şey olarak görür. Bu durum onun açısından bir paradoks ve bir ironidir zira burada bir mantıksızlık vardı ama bu mantıksızlık beraberinde imanı getirmiştir. Kierkegaard, İbrahim'in şayet Moriya dağında oğlu İshak'ı kurban etmeyip, bu hususta Tanrıya yalvarsaydı tüm dünyanın hayranlığını kazanacağını söyler, ancak kaygılılar için *kılavuz yıldız* olma payesini elde edemeyeceğini ifade eder (Kierkegaard, 2019: 39). Bunu Kierkegaard açısından bariz bir

paradoks olarak yorumlayabiliriz. Bir yandan etik değerler ve dünya halklarının övgü dolu ihtişamlı sözleri, öbür yandan imanın zarafetindeki asalet durmaktadır.

Kierkegaard Tanrı söz konusu olduğunda hiçbir fedakârlığın yeterince büyük olamayacağını İbrahim'in İshak'a bıçak çekmesinde temalaştırır (Kierkegaard, 2019: 42). Ona göre sayısız insan nesli İbrahim kıssası ve İbrahim'in kendisi hakkında methiyeler dizmiştir ve bu insanların nezdinde İbrahim *en iyisini* Tanrıya armağan etmiştir. Bununla beraber Kierkegaard açısından belirsizliğini koruyan durum bu *en iyi* kavramıyla ilişkilidir. İnsanların bu en iyiden bahsederken bir yandan pipolarını yaktıklarını ve dinleyicilerin de ayak ayaküstüne attıklarını belirtirken Kierkegaard aslında bu halk kitlelerini ve insan nesillerini yüzeysel olmakla suçlar ve bu hikâyenin bu anlatıcı/dinleyiciler arasından kaç kişinin uykusuna mal olduğu sorusunu sorar (Kierkegaard, 2019: 46-47). O, kalabalıklar arasında uykusu kaçmış birisinin çıkıp İbrahim için pekâlâ *iğrenç adam, cemaat süprütüsü* yahut *şeytanın uşağı* gibi ithamlarda bulunabileceğini bile dile getirir (Kierkegaard, 2019: 47). Bu durumun soruşturması Kierkegaard'ın metinlerine paradoks ve ironi olarak adeta sinmiştir. Zira etik alandan bakan kişinin bu iddia ve ithamlarda bulunabileceğini oysa dini varoluş alanında bakıldığında İbrahim'in bulunduğu yerin iman şövalyeliği olduğunu çok net bir şekilde anlaşılabilir (Kierkegaard, 2019: 49-51).

Kierkegaard İbrahim'in iman için ve Tanrı adına oğlunu kurban etmeye yönelmesinin başkalarına da örnek olup olmayacağını veya başka bir ifadeyle söyleyecek olursak bu durumun radikal dini hareket ve sapmalara neden olup olmayacağını da cevaplar ve kişinin İbrahim'e cinayette değil ancak imanda benzeyebileceğini öne sürer. O, iman ve İbrahim'in büyüklüğünü (bu durumu kendisine örnek almak isteyenler için) örneklendirir ve aslında bir anlamda bir başkasının İbrahim'in bu aşkın iman ve yüceliğine erişemeyeceğine vurgu yapar. İbrahim'in özelliklerini şöyle sıralar: Büyüklüğü kendisinden zarar gelmeyecek bir düzeydedir. Burada bıçağın keskin yönüne değil de affedici yönüne dikkat çeker. İbrahim ayrıca gayet dindar ve Tanrı korkusu taşıyan bir bireydir. Onun babalık sevgisinin ifade ve betiminin ancak metafizik güçlerin yardımıyla olabileceğini ekler. Ayrıca İbrahim'in Tanrının seçilmiş kulu olmaya layık bir seviyede olduğunu belirtir (Kierkegaard, 2019: 50). Şüphesiz Kierkegaard bu durumları İbrahim gibi bir başkasının olmadığını ve belki de olamayacağını anlatmak için dile getirir. Bir açıdan onun bu açıklamalarını İbrahim kıssasındaki kurban etme seremonisinin bir başkası tarafından sergilenmemesi gerektiğine yönelik bir eşik olarak da okuyabiliriz.

Kierkegaard, iman şövalyesini kurtaracak tek şeyin absürd olduğunu göstermeyi ister. Bu açıdan imanı kalbin eğiliminden ziyade yaşamın paradoksu olarak nitelendirir (Kierkegaard, 2019: 67-68). Ona göre İbrahim aslında iman

ile hiçbir şeyden feragat etmemiştir aksine iman sayesinde her şeyi kazanmıştır. Zira Kierkegaard için bir hardal tohumu kadar iman olan dağları yerinden hareket ettirebilir. İbrahim iman sayesinde İshak'tan feragat etmediğini ancak iman sayesinde İshak'ı kazanmıştır (Kierkegaard, 2019: 69-70). İnsanların İbrahim kıssasındaki korkunç paradokstan (ki bu paradoksu İbrahim'in hayatının anlamı olarak tasvir eder) bir şeyler öğrenip, imana sahip çıkıldığı vakit mutlu olunabileceğini belirtir (Kierkegaard, 2019: 74). Onun İbrahim kıssasını anlatmaktaki kastı imanın korkunç bir paradoks olduğunu göstermektir. Bu paradoks muhtemel bir cinayeti kutsal yapıp, Tanrıyı hoşnut edecek bir formüle dönüşür. Bu da İshak'ı İbrahim'e geri veren de bizzat bu paradokstur ve bu paradoks hiçbir düşünceyle kavranamaz. Çünkü iman, düşüncenin bıraktığı yerde başlar (Kierkegaard, 2019: 74-75). Kierkegaard imandaki paradoksun bireyin tekil olarak tümelin üzerinde olmasından geldiğini ileri sürer. İbrahim'in gücü tekil olarak tümelin üstünde olmasından ileri gelir (Kierkegaard, 2019: 79-80). Bundan ötürü etik alandaki trajik kahraman ahlaki meziyetiyle büyürken, İbrahim ise sırf kişisel bir meziyetle büyür zira trajik kahraman kendi erdemini halkı veya devlet fikrini korumak veya kızgın Tanrılardan korunmak veya bu Tanrıların gönlünü almak için yapıyorken İbrahim ise sadece ve sadece Tanrı aşkına yapmıştır (Kierkegaard, 2019: 84).

Kierkegaard'ın nazarında İbrahim'in hikâyesi etiğin ereksel anlamda askıya alınmasına içkindir. Birey tekil olarak tümelden daha yüksek konumdadır ve bu aktarılması olanaksız bir paradokstur. İbrahim'in paradoksa nasıl girdiği de, nasıl içinde kaldığı da tarifsiz olarak nitelendirilir (Kierkegaard, 2019: 92). Bu noktada Kierkegaard dört başı mamur olarak tasvir ettiği Hegel felsefesini tümüyle anlayabildiğini ancak durum İbrahim'in meselesini anlamaya geldiği vakit meseleye içkin olan paradokstan dolayı kendisinin bunu anlamaktan uzak olduğunu ifade eder. Kierkegaard'a göre İbrahim'in meselesinin anlaşılmasına en yakın olduğu an bile kişiyi bekleyen şey koca bir paradokstur (Kierkegaard, 2019: 52). Son olarak Kierkegaard hakiki iman şövalyesi ile sahtesi arasında bir ayrımında bulunur ve hakiki iman şövalyesinin daima mutlak bir yalnızlığın içinde olduğunu oysa yapmacık olanın ise tarikatçılığın peşinde olduğunu yani paradoksun dar yolundan kendini kurtarıp, ucuz yoldan trajik kahraman olma peşinde olduğunu söyler (Kierkegaard, 2019: 105). Kierkegaard İbrahim kıssasındaki paradoksun bir benzerinin Meryem olayı üzerinden vuku bulduğunu ama Meryem'e etik alandan bakıldığından o kötü bir kadın olacaktır ancak Kierkegaard Meryem'i dini varoluş alanından değerlendirir ve Meryem'in Tanrı tarafından kutsandığı sonucuna varır (Kierkegaard, 2019: 90).

Sonuç

Kierkegaard 19. yüzyılın en dikkat çekici filozoflarından biridir. Yaşadığı dönemde hâkim olan birçok anlayıştan uzak bir yaşamı ve felsefesi söz konusu olmuştur. Yaşam öyküsünde birçok paradoksal ve ironik durumlar vardır. Bunlar arasında yaşadığı dönemin hâkim felsefe dili olan Latince ile yazmaması, bunun yerine ana dili olan Danca ile eserlerini kaleme almış olması buna örnek verilebilir. Ayrıca eserlerinin birçoğunu müstear isimlerle yazmış olması yine kendisine has bir durum olarak göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra kısa süren bir nişanlılık yaşamış olması yine kendi yaşam öyküsünün paradoks durumlarındanıdır. Ayrıca Hegel felsefesi olmak üzere sistem felsefelerine yönelik eleştirilerde bulunması ve bunları yaparken öznellik düşüncesini eserlerine serpiştirmesi onun ayırt edici özelliklerindedir. Kierkegaard'ın sistem felsefelerine yönelik eleştirisi onu öznelliğe yönlendirmiş, ayrıca kendisinden sonra popüler hale gelen varoluşçuluk akımının adeta öncüsü olmuştur.

Kierkegaard insanların üç varoluş alanından birinde yaşadığını belirtir. Bu alanlar her ne kadar birinden diğerine geçilen aşamalar olarak görülmüyorsa bile Kierkegaard'ın dinsel varoluş alanına ayrıca bir önem verdiği görülür. Onun nişanlısından ayrılması ve İbrahim'i iman şövalyesi olarak tasvir etmesi bunun bir delili olarak yorumlanabilir.

Kierkegaard insan yaşamının ironik ve paradoksal durumlarla örülü olduğunu ancak bu durumların estetik ve etik varoluş alanlarından ziyade dinsel varoluş alanında gerçekleştiğini dile getirir. Ona göre estetik varoluş alanında kişi herhangi bir seçim yapmamaktadır. Etik varoluş alanında ise birey bir açıdan öznelliğini yitirmiş, toplumun normları içerisinde görünmez olmuştur.

Kierkegaard'ın paradoksal durumları kendisini en çok ve en derin şekilde dinsel varoluş alanında gösterir. İbrahim'in Tanrının emrini yerine getirmek üzere Moriya dağına gitmesi ve oğlu İshak'ı kurban etmek istemesi bu paradoksal durumun en somut göstergesi olmaktadır. Bu durum etik varoluş alanından dikey bir sıçrama ile ve paradoksal bir biçimde farklı bir varoluş alanına geçen İbrahim olayı üzerinden anlatılır. İbrahim paradoksal ve ironik bir biçimde de olsa Tanrının kesin emri karşısında itaat etmiş ve somut bir ben olmuştur. O, Kierkegaard açısından artık estetik ve etik varoluş alanlarının üstünde ve bir iman şövalyesi konumundadır. Ancak Kierkegaard'ın yaşadığı dönemin insanları ve günümüzdeki çoğu insan da dâhil olmak üzere insanlar yaşamlarını sorgulamadan ve herhangi bir sorumluluk almaktan uzak bir şekilde geçirmektedir. Oysa Kierkegaard için insan türünün herhangi bir üyesi olmaktan öteye geçmek ve bir benlik haline gelmek insanın kendisinin sentez bir varlık olduğunun farkına varmasını ve paradoksla yüzleşmesini, varoluşunu sorgulamasını, kendi seçimlerini yapmasını, sorumluluk almasını ve koşulsuz bir

imanı gerektirmektedir. Böylece insan bireysel deneyimleri sayesinde kendi varoluşunu kazanacaktır.

Kaynakça

- Akış, Y. (2018). Varoluş Başlangıcı, A. K. Çüçen (Ed.), Varoluş Filozofları içinde (ss. 71-108). İstanbul: Sentez Yayıncılık
- Anderson, S. L. (2014). *Kierkegaard Üzerine*. (Çev. Gökhan Gürdal). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Billington, R. (2011). *Felsefeyi Yaşamak: Ahlak Düşüncesine Giriş*. (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Blackham, H. J. (2020). *Altı Varoluşçu Düşünür*. (Çev. Ekin Uşşaklı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bircan, B. (2016). Sokrates'ten Kierkegaard'a İroni. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 14 (27), 79-110.
- Çiftçi, Z. (2019). *Sokrates'te İroni Kavramı*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE.
- Geçtan, E. (1990). *Varoluş ve Psikiyatri*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Gödelek, K. (2008), Kierkegaard'ın İnsan Görüşü, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 357-371.
- Gürdal, G. (2018). Varoluşçuluğun Kökleri, A. K. Çüçen (Ed.), Varoluş Filozofları içinde (ss. 49-70). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Kierkegaard, S. (2004). *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*. (Çev. M. Mukadder Yakupoğlu). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2013a). *Felsefe Parçaları Ya Da Bir Parça Felsefe*. (Çev. Doğan Şahiner). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2013b). *Etik-Estetik Dengesi Kişiliğin Gelişiminde*. (Çev. İbrahim Kapaklıkaya). İstanbul: Araf Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2013c). *Kayı Kavramı*. (Çev. Türker Armaner). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2019). *Korku ve Titreme*. (Çev. Nur Beier). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kierkegaard, S. (2020). *İroni Kavramı; Sokrates'e Yoğun Göndermeler*. (Çev. Sila Okur). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- MacIntyre, A. (2001). *Varoluşçuluk*. (Çev. Hakkı Hünler). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Soykan, Ö. N. (1999). Varoluş Yolunun Ana Kavşağında, Korku ve Kaygı: Kierkegaard ve Heidegger'de Bir Araştırma. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 2 (6), 35-53.
- Taşdelen, V. (2017). *Benlik ve Varoluş Kierkegaard Felsefesi Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Hece Yayınları.
- West, D. (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*. (Çev. Ahmet Cevizci). İstanbul: Paradigma Yayınları.

BÖLÜM 39

CAMERON VE QUINN'İN REKABETÇİ DEĞERLER MODELİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Eda Kılıç YAŞAR¹ & Burcu ÖZGÜL²

Öz

Bir örgütte başarı ve etkinliğin oluşumunu etkileyen en önemli unsurun güçlü bir örgüt yapısı olduğu bilinmektedir. Örgütsel başarı ve örgüt kültürünü ele alan Cameron ve Quinn'in "Rekabetçi Değerler Modeli" birçok sektörde kullanıldığı gibi eğitim sektöründeki kültürü ölçmek için de kullanılmaktadır. Bu model kullanılarak örgütteki dört kültür tipi hakkında bilgiye ulaşılabilmektedir. Bunlar; örgüt içine odaklılığı ifade eden "klan ve hiyerarşi" ve örgüt dışına odaklılığı ifade eden "adokrasi ve pazar kültürleridir". Eğitim kurumlarındaki mevcut kültür ile örgütün hedeflediği kültüre yakınlığı aynı zamanda o örgütün eğitim sektöründeki başarısını yansıtmaktadır. Bu çalışmada örgütteki değer yargılarını, varsayımları ve yorumlamaları anlamaya yönelik, "Rekabetçi Değerler Modeli" kullanılarak eğitim kurumlarının başarısı ve etkinliğinde nasıl artış sağlanacağına yönelik çıkarımlar sağlanması amaçlanmıştır. Bu araştırmaya İstanbul'da faaliyet gösteren bir eğitim kurumundaki (Çok Programlı Anadolu Lisesi) 7 yönetici ve 61 öğretmen katılmıştır. Eğitim kurumundaki öğretmenler ve yöneticiler tarafından doldurulan bu ölçekte; örgütün baskın özellikleri, örgütsel liderlik, çalışanların yönetimi, örgütsel bağ, stratejik önem ve başarı kriterleri başlıkları altında hangi kültür tiplerinin (klan, adokrasi, pazar ve hiyerarşi) baskın olduğu belirlenerek, mevcut kültür ile hedeflenen kültürün durumu tespit edilmiştir. Yapılan tespitler sonucunda örgütsel başarıyı artırmak ve hedeflenen örgüt kültürü tiplerine ulaşmak için gerekli bir takım çıkarımlarda bulunularak, alan yazına ve pratiğe katkılar sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Örgüt Kültürü, Rekabetçi Değerler Modeli, Devlet Eğitim Kurumu.

¹ İstanbul Topkapı Üniversitesi, edakleysr@gmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul Topkapı Üniversitesi, İİSBF Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik (Türkçe) Bölümü, burcuozgul@topkapi.edu.tr, 0000-0001-8525-041X

AN APPLICATION ON THE COMPETITIVE VALUES MODEL OF CAMERON AND QUINN

Abstract

It is known that the most important factor affecting the success and effectiveness of an organization is a strong organizational structure. Cameron and Quinn's "Competitive Values Model", which deals with organizational success and organizational culture, is used in many sectors as well as to measure culture in the education sector. Using this model, information about the four culture types in the organization can be obtained. These; "clan and hierarchy", which expresses a focus inside the organization, and "adhocracy and market cultures", which express a focus outside the organization. The current culture in educational institutions and the organization's closeness to its target culture also reflect the success of that organization in the education sector. This study aims to provide inferences on how to increase the success and effectiveness of educational institutions by using the "Competitive Values Model" to understand the value judgments, assumptions and interpretations in the organization. 7 administrators and 61 teachers in an educational institution (Multi-Program Anatolian High School) operating in Istanbul participated in this research. In this scale filled out by teachers and administrators in the educational institution; By determining which culture types (clan, adhocracy, market and hierarchy) are dominant under the headings of dominant characteristics of the organization, organizational leadership, employee management, cohesion of the organization, strategic emphases and success criteria, the status of the current culture and the targeted culture was determined. As a result of the findings, some necessary inferences were made to increase organizational success and reach the targeted organizational culture types, contributing to the literature and practice.

Keywords: *Organizational Culture, Competitive Values Model, State Educational Institution.*

Giriş

Günümüzde küreselleşme olgusu nedeniyle, örgütler rekabet güçlerini artırarak ulusal ve uluslararası bölgede rekabet edebilirler. Rekabet gücünü artırmanın yolu, çalışanların kendilerini örgütleriyle bütünleştirmelerine ve örgütleri için özveride bulunabilmelerine bağlanmaktadır. Bu durum, örgütlerde ortak bir gücün varlığını gerektirmektedir. Örgütlerde var olan ortak gücün adına "kültür" denilmektedir. Kültür, insan topluluklarının üretim biçimleriyle, sosyal ilişkileriyle ve geçmişleriyle ilişkilidir. Toplumsal kültürün bir alt kültürü ise örgüt kültürüdür. Dolayısıyla örgüt kültürü, bir örgütün içinde yer alan bireylerin

davranışlarını yönlendiren inançlar, normlar, davranış ve değerler ile alışkanlıkların bütünü olarak ifade edilebilir (Glover & Coleman, 2005).

Eğitim kurumlarının evrensel amaçlarından biri de toplum kültürünü genç kuşaklara aktarmak, bireylerin sosyalleşmesini sağlamak ve istendik yönde bilgi, beceri ve tutum kazandırabilmek için, güçlü bir örgüt kültürü inşa etmektir (Teşileanu & Bazgan, 2019). Eğitim kurumlarında kültürün oluşumu örgütteki üyeler arasındaki yoğun bir etkileşime dayanmakta ve gerçekleşen faaliyetler bu etkileşimin içinde oluşmaktadır (Peterson & Deal, 2002; Demirtaş, 2010). Dolayısıyla, eğitim kurumlarının, etkinliğini iyileştirmeye yönelik herhangi bir girişim, yöneticiler ve öğretmenler düzeyinde tezahür ettiği için okul kültürünün teşhisi ile işe başlanmalıdır (Cameron & Quinn, 2006). Örgütsel teşhis, örgütün şu anda nasıl çalıştığını anlama, aynı zamanda örgütsel gelişim müdahalelerini tasarlamak için gerekli bilgileri sağlama sürecidir. Teşhis, mevcut operasyonlarla ilgili tüm ilgili bilgilerin ve objektif bilgilerin toplanmasını, bu tür verilerin analiz edilmesini, potansiyel değişiklikler ve iyileştirmeler için sonuçların çıkarılma sürecini içermektedir (Teşileanu & Bazgan, 2019). Buradan hareketle bu çalışma, bir eğitim kurumundaki öğretmen ve yöneticilerin örgüt kültürüne ilişkin algılarını ve buna bağlı olarak örgüt kültürünün özelliklerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, mevcut çalışma lise düzeyindeki eğitim kurumlarının örgüt kültürünün, bu kurumlardaki öğretmen ve yönetici algısı üzerinden gerçekleştirilen değişim ihtiyacını değerlendirmeyi hedeflemiştir. Örgüt kültürü analizinde kullanılacak yöntemlerden biri olan “Rekabetçi Değerler Modeli Ölçeği”, örgüt üyelerinin örgütsel yaşamla ilgili temel algılarını belirlemek için kullanılmaktadır. O halde, eğitim kurumlarındaki mevcut örgüt kültürünün, örgütteki adokrasi, hiyerarşi, klan ve pazar olan dört kültür tipi açısından açıklanmaya çalışılan bu araştırma için Cameron ve Quinn’in rekabetçi değerler ölçeği modelinden faydalanılmıştır. Rekabetçi değerler ölçeğinin araştırmanın katılımcıları tarafından doldurulmasıyla, örgütün işleyiş şekli ve onu karakterize eden değerler hakkında bir resim ortaya çıkmaktadır. Bu ölçek aynı zamanda örgüt kültürünün değiştirilebileceği yolların belirlenmesinde de oldukça faydalıdır (Cameron & Quinn, 2006). Katılımcılardan bir dizi maddeye verdikleri yanıtlar aracılığıyla örgütü tanımlamaları istenmiştir. Örgüt kültürünü anlamak ve yorumlamak için kullanılan bu ölçekle, katılımcılar tarafından verilen puan dağılımları mevcut durum ve hedeflenen duruma göre hesaplanmış ve ardından örgüt kültür profili oluşturularak yorumlanmıştır. Mevcut örgüt kültüründen, hedeflenen örgüt kültürüne ulaşılması için gerekli çıkarımlar yapılarak, literatüre ve pratiğe katkılar sağlanmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Örgüt Kültürü Tanımı ve Önemi

1980’li yıllarda ilk kez örgüt ve kültür kavramları birleştirilmiş ve akademik anlamda ilk araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. “Örgüt Kültürü” (Deal & Kennedy, 1982), “Mükemmeli Arayış” (Peters & Waterman, 1982) ve “Teori Z” (Ouchi, 1989) bu alanda kaleme alınan ilk eserlerdendir. Sonrasında, Schein (1991) ortaya koyduğu eserle, örgüt kültürünün gelişimine katkılar sunmuştur.

Örgüt kültürü konusunda alan yazında yapılan çalışmalarda ortak bir tanımda uzlaşamadığı dikkati çekmektedir. Örgüt kültürü tanımında uzlaşamamasının nedeni, kültür kavramının tek bir bakış açısıyla değerlendirilemeyecek kadar geniş bir anlamı içinde barındırmasıdır. Örgüt kültürü, örgütün her bir üyesi tarafından oluşturulan, toplum kültüründen etkilenen ve örgüt üyelerinin kabul edip benimsediği, çalışanlarına yol gösteren, çalışanların başarıları için önem taşıyan ve örgütsel bağlılığı artıran yazılı olmayan değerler bütünüdür (Nango and Ikyanyon, 2012; Özdemir & Sönmez, 2018). Alan yazında örgüt kültürünün, örgüt iklimi, değerler sistemi ve efsane gibi pek çok kavramla eşanlamlı olarak kullanılmakta olduğu görülmektedir (Glover & Coleman, 2005; Demirtaş, 2010). Bu noktada örgüt kültürü ve örgüt iklimi kavramlarını birbirinden ayırmak oldukça önemlidir. Cameron ve Quinn (2011), örgüt kültürünü devamlı bir süreç içerisinde yavaş yavaş değişime uğrayan, fark edilmeyen dolaylı unsurlardan kaynaklandığını; örgüt iklimini ise şartlar değiştikçe değişen, çalışanların geçici tutumları ve hisleri olarak tanımlamaktadırlar.

Örgüt kültürü, örgütün etkinliğini ve verimliliğini artırmak amacıyla, hizmet süreçlerinin değişmesi veya yönetim felsefesi gibi nedenlerle zaman içinde değişime uğramaktadır. Örgüt kültürünün oluşumu da tıpkı değişimi gibi yavaştır. Örgüt üyelerinin bu değişimi kabullenmesi veya reddetmemesi önemlidir. Örgüt kültüründeki değişimin zor olmasının nedenlerinden biri örgütlerde değişen bazı değerlere bir kısım örgüt üyesinin uymaması bununla birlikte mevcut kültürel durumdan fayda sağlayan üyelerin bu değerlere daha fazla bağlanmasıdır (Kosa, 2011).

Günümüzdeki değişim hızına örgütlerin hızla adapte olup ayak uydurması, örgütün varlığının devamı için elzemdir. Değişikliklere hızlıca yanıtlar getirebilmek için güçlü bir örgüt kültürü inşa etmek gerekmektedir. Güçlü örgüt kültürü olan örgütler sektörel ve genel çevrelerindeki değişikliklere reaktif bir yaklaşımla adapte olabilirler (Görmen, 2018). Öte yandan örgüt kültürü, örgüt üyelerine rutinleşmiş işlerin yapılmasında kolaylıklar sağlamakla birlikte ekip ruhunu hissettirerek, hedeflere ulaşmanın anahtarı olarak nitelendirilebilir (Tutar, 2017).

1.2. Cameron ve Quinn'in Rekabetçi Değerler Örgüt Kültürü Modeli

Cameron ve Quin (2006), tarafından “Rekabetçi Değerler Modeli” olarak adlandırılan bir örgüt kültürü değerlendirme aracı geliştirilmiştir. Rekabetçi Değerler Modeli’ne göre her bir örgüt kültürü türü, örgütün gelişim ve değişim düzeyini göstermektedir. Bu model örgüt kültürünü; baskın özellikler, örgütsel liderlik, çalışanların yönetimi, örgütsel bağ, stratejik önem ve başarı kriterleri olmak üzere altı temel kültür unsuru temelinde ölçmektedir. Bu unsurlar; “esneklik ve hoşgörü”, “dış odak ve farklılaştırma”, “istikrar ve kontrol” ve “iç odak ve entegrasyon” olmak üzere dört boyutla ilgilidir. Bunların birleşiminden dört tür örgüt kültürü ortaya çıkmaktadır: klan-işbirliği tipi kültür, adokrasi-yaratıcı tipi kültür, pazar-rekabetçi tipi kültür ve hiyerarşi-kontrol tipi kültür (Cameron & Quinn, 2006).

Klan-işbirliği tipi kültürü (A), geniş bir ailede olduğu gibi insanların birçok kişisel bilgiyi paylaştığı, çalışanlara büyük önem verildiği, takım ruhunu ve katılımı teşvik eden bir yer olarak nitelendirilebilir. Bu örgüt kültürünü benimseyen örgütler daha çok ekip çalışmasına ve çalışanların katılımını belirleyen programlara yönelmektedir (Hudrea, 2015). Bu kültürde, ortak değer ve hedeflerin paylaşıldığı, çalışan katılımının yüksek olduğu ve biz duygusunun benimsendiği görülmektedir (Şişman, 2007) Böyle bir kültüre sahip bir örgütte, uyum ve moral açısından büyük önem taşıyan bireysel gelişimin de uzun vadeli faydası vurgulanmaktadır (Teşileanu & Bazgan, 2019).

Adokrasi-yaratıcı tipi kültürü (B), risk almayı teşvik etmektedir. Müşteri odaklı bir kültürdür. Adokrasi kültürünün temel amacı uyarlanabilirliği, esnekliği ve yaratıcılığı teşvik etmektir. Böyle bir örgütte lider yenilikçidir, kendine güvenir, iyi tanımlanmış bir gelecek vizyonuna sahiptir ve inisiyatif göstermektedir. Adokrasi kültürünün baskın olduğu örgütler dinamik, girişimci ve yaratıcı bir işyeri ile karakterize edilmektedir. Örgüt üyelerini bir arada tutan bağlayıcı unsur, deneme ve yeniliğe olan bağlılıktır. Başarı, özgün ürün ve hizmet üretmek anlamına gelmektedir (Cameron & Quinn, 2006).

Pazar-rekabetçi tipi kültür (C), rekabete vurgu yapmaktadır. Pazara sürekli uyum sağlama, dış çevreye yönelik olma ve temel özellikler olarak yeterlilik, verimlilik ve üretkenliğe sahip olma ile karakterize edilmektedir (Hudrea, 2015). Hedeflere ulaşmaya odaklanılmakta ve müşteri odaklılık hakimdir.

Hiyerarşi-kontrol tipi kültürü (D), bürokrasi, kurallar, prosedürler ve sorumlulukla karakterize edilmektedir. Hataların kontrolü ve tespitine odaklanan, birçok hiyerarşik seviyeye sahip resmi bir tutumla karakterize edilen bir örgüt olarak nitelendirilebilir. Bu tür örgüt kültürünün değerleri, tekdüzelik ve verimliliktir. Cameron ve Quin'in (2011) modeli geniş bir pratik uygulanabilirliğe sahiptir çünkü baskın örgüt kültürü tipini ve bunun liderlik

rolleriyle bağlantısını, verimlilik kriterlerini, insan kaynakları yönetimi rollerini, örgütsel vizyon ve misyonu göstermektedir (Hudrea, 2015). Kültür tiplerindeki sınıflandırmanın amacı, örgütlerin belirgin özelliklerini ve bu örgütlerin güçlü ve zayıf yanlarını incelemektir. Mevcut kültür tipini öğrenmek, örgütteki yöneticilerin gelişimini teşvik edecek veya mevcut sorunların giderilmesine yardımcı olacak kültürel unsurlardaki değişimi tahmin etme becerisini kazandıracaktır (Teşileanu & Bazgan, 2019).

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada örgüt kültürünü anlamak ve yorumlamak için Cameron ve Quinn'in "Rekabetçi Değerler Modeli Ölçeği'nden" yararlanılmıştır. Anket yöntemiyle veriler toplanmıştır. Bu araştırma, İstanbul Topkapı Üniversitesi Akademik Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 18.10.2022 tarih ve E-31675095-100-2200013884 sayılı Etik Kurul Onay Onay Belgesi ile Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına uyularak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri Kasım 2022 ile Şubat 2023 arasında toplanmıştır. Hazırlanan anket formu her bir bölümü dört madde (A, B, C ve D olarak kodlanan) içeren altı bölümden oluşmaktadır. Katılımcılardan, anket formunun her bir bölümünde yer alan dört maddenin toplamının yüz puan olacak şekilde örgütlerine uygun şekilde mevcut durum ve hedeflenen durum olarak cevaplamaları istenmiştir. Katılımcılar tarafından altı bölümde verilen puanların her bir madde için (A, B, C ve D) ortalaması, mevcut durum ve hedeflenen duruma göre hesaplanmış ve ardından örgüt kültür profili oluşturularak yorumlanmıştır.

Araştırma, 2022-2023 eğitim-öğretim döneminde yapılmış olup, bu araştırmaya İstanbul'da faaliyet gösteren bir eğitim kurumundaki (Çok Programlı Anadolu Lisesi) 7 yönetici ve 61 öğretmen katılmıştır. Araştırmanın evreni, 7 yönetici, 86 öğretmen, 1 memur ve 5 hizmetliden oluşmaktadır. Bu çalışmaya toplam 68 kişi katılmıştır, bu sayı anketin doğası gereği yeterli olan % 68,69'luk etkin yanıt oranını temsil etmektedir. Katılımcıların % 20,59'u erkek ve % 79,41'i kadındır Yaş açısından katılımcılar çeşitli yaş gruplarına dağılmaktadır: % 19,12'si 25 ile 34 yaş arasında, % 51,47'si 35 ile 44 yaş arasında ve % 29,41'i 45 ile 54 yaş arasındadır. Katılımcıların % 97,06'sı lisans ve % 2,94'ü yüksek lisans diplomasına sahiptir. Medeni duruma bakıldığında ise, katılımcıların % 80,88'i evli ve % 19,12'si bekarıdır.

Araştırmaya katılan yöneticiler ve öğretmenlerin ölçeği puanlarken objektif ve samimi görüşlerini yansıttıkları varsayılmaktadır. Bu çalışma, öğretmen ve yöneticilerin okul kültürüne ilişkin algılarını ve buna bağlı olarak okul kültürünün özelliklerini belirlemeyi hedeflemiştir. Bu hedefle, eğitim kurumunun mevcut ve hedeflenen kültür tipi öğretmen ve yönetici algıları üzerinden belirlenmiş,

yorumlanmış ve hedeflenen kültüre ulaşmak için gerekli olan öneriler sunulmuştur.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

3.1. Örgüt Kültürü Değerlendirme Ölçeğinin Puanlama Sonuçları

Bu çalışmanın katılımcıları tarafından Cameron ve Quinn'in (2006) "Rekabetçi Değerler Modeli Ölçeği'nin maddelerine verilen puan dağılımları mevcut durum ve hedeflenen duruma göre Tablo 1'de sunulmuştur. Eğitim kurumundaki öğretmenler ve yöneticiler tarafından doldurulan bu ölçekte baskın özellikler, örgütsel liderlik, çalışanların yönetimi, örgütsel bağ, stratejik önem ve başarı kriterleri başlıkları altındaki A harfiyle kodlanan ifadeler klan kültür tipini, B harfiyle kodlanan ifadeler adokrasi kültür tipini, C harfiyle kodlanan ifadeler pazar kültür tipini ve son olarak D harfiyle kodlanan ifadeler hiyerarşi kültür tipini temsil etmektedir. Altı ögeye ait detaylı analiz "örgüt kültürü değerlendirme profilinin yorumlanması" başlığı altında açıklanmıştır.

Tablo 1. Örgüt Kültürü Değerlendirme Ölçeğinin Puanlamaları

1. Baskın Özellikler	Mevcut Durum	Hedeflenen Durum
A Okulumuz, oldukça kişisel bir yerdir; geniş bir aile gibidir. İnsanlar, kendilerinden çok şey paylaşırlar.	34	34
B Okulumuz, dinamizm ve girişimciliğin olduğu bir yerdir. İnsanlar risk almaya isteklidirler.	18	25
C Okulumuz, oldukça sonuç yönelimlidir. İş yaptırmak en temel sorundur. İnsanlar oldukça rekabetçi ve başarı yönelimlidirler.	22	20
D Okulumuz, kontrolün çok olduğu, oldukça yapılandırılmış bir yerdir. İnsanların ne yapacağı genellikle formel prosedürlerle belirlenmiştir.	26	21
Toplam	100	100

2. Örgütsel Liderlik	Mevcut Durum	Hedeflenen Durum
A Okulda liderin genellikle mentorluk etme, kolaylaştırıcı olma veya yetiştirmeye örnek oluşturduğu düşünülmektedir.	26	30
B Okulda liderin genellikle girişimcilik, yenilikçilik veya risk almaya örnek oluşturduğu düşünülmektedir.	22	24
C Okulda liderin genellikle mantıklı olmaya, girişken olmaya veya sonuç odaklı olmaya örnek oluşturduğu düşünülmektedir.	25	21
D Okulda liderin genellikle işbirliğine, örgütlemeye veya düzenli çalışma yeterliliğine örnek oluşturduğu düşünülmektedir.	27	25
Toplam	100	100

3. Çalışanların Yönetimi	Mevcut Durum	Hedeflenen Durum
A Okulumuzun yönetim tarzı, ekip çalışması, uzlaşma ve katılım ile karakterize edilmektedir.	28	31

B Okulumuzun yönetim tarzı, bireysel risk alma, yenilikçilik, özgürlük ve benzersizlik ile karakterize edilmektedir.	22	24
C Okulumuzun yönetim tarzı, oldukça güçlü rekabet isteği, yüksek talepler ve başarı ile karakterize edilmektedir.	20	20
D Okulumuzun yönetim tarzı, iş güvenliği, uygunluk, öngörülebilirlik ve ilişkilerde denge ile karakterize edilmektedir.	30	25
Toplam	100	100

4. Örgütsel Bağ	Mevcut Durum	Hedeflenen Durum
A Okulumuzda bizi arada tutan bağ, sadakat ve karşılıklı güvenidir; okulumuzda bağlılık yüksek düzeydedir.	26	28
B Okulumuzda bizi arada tutan bağ, yeniliğe ve gelişime olan bağlılıktır; en iyi olmaya vurgu yapılmaktadır.	22	25
C Okulumuzda bizi arada tutan bağ, başarıya ve amaçların gerçekleştirilmesine yapılan vurgudur.	24	26
D Okulumuzda bizi arada tutan bağ, formel kurallar ve politikalaradır. Örgütün kurallara uygun olarak işlemlerini sağlamak önemlidir.	28	21
Toplam	100	100

5. Stratejik Önem	Mevcut Durum	Hedeflenen Durum
A Okulumuzda, insan gelişimine vurgu yapılmaktadır. Yüksek güven, açıklık ve katılım sağlanmaktadır.	26	30
B Okulumuzda, yeni kaynaklar edinmeye ve yeni zor işler üretmeye vurgu yapılmaktadır. Yeni şeylerin denenmesine ve fırsatların peşinden koşmaya değer verilmektedir.	21	25
C Okulumuzda, rekabetçi eylemlere ve başarıya vurgu yapılmaktadır. Hedefi doğru tutturma ve eğitim sektöründe kazanma baskındır.	22	20
D Okulumuzda, kalıcılığa ve istikrara vurgu yapılmaktadır. Verimlilik, kontrol ve kurallar önemlidir.	31	25
Toplam	100	100

6. Başarı Kriterleri	Mevcut Durum	Hedeflenen Durum
A Okulumuzda başarı, insan kaynaklarının gelişimi, takım çalışması, öğretmenlerin bağlılığı ve insana ilgi olarak tanımlanmaktadır	32	35
B Okulumuzda başarı, benzersiz yeni düşünce ve projelere sahip olma olarak tanımlanmaktadır. O kişi liderdir ve yenilikçidir.	19	24
C Okulumuzda başarı, yeni düşünceler ve yeni teknikler geliştirme olarak tanımlanmaktadır. Eğitim kalitesini geliştirme liderliği önemlidir.	19	18
D Okulumuzda başarı, yeterlilik olarak tanımlanmaktadır. Temel beceriler, deneyim ve program düzenleme önemlidir.	30	23
Toplam	100	100

Mevcut kültür (bkz. Tablo 2) ile hedeflenen (bkz. Tablo 3) kültürün durumunun tespiti için her bir maddeye (A, B, C ve D) verilen puanların ortalaması hesaplanmıştır. Mevcut ve hedeflenen kültür profilinin detaylı analizi ise “örgütün kültür profili sonuçları” başlığı altında açıklanmıştır.

Tablo 2. Örgüt Kültürü Değerlendirme Ölçeğinin Ortalama Puanları (Mevcut Durum)

Kriterler	Baskın Özellik	Örgütsel Liderlik	Çalışanların Yönetimi	Örgütsel Bağ	Stratejik Önem	Başarı Kriterleri	Toplam	Ortalama Puanlar
A	34	26	28	26	26	32	172	29
B	18	22	22	22	21	19	124	21
C	22	25	20	24	22	19	132	22
D	26	27	30	28	31	30	172	28
Toplam	100	100	100	100	100	100		100

Tablo 3. Örgüt Kültürü Değerlendirme Ölçeğinin Puanları (Hedeflenen Durum)

Kriterler	Baskın Özellik	Örgütsel Liderlik	Çalışanların Yönetimi	Örgütsel Bağ	Stratejik Önem	Başarı Kriterleri	Toplam	Ortalama Puanlar
A	34	30	31	28	30	36	189	32
B	25	24	24	25	25	24	147	24
C	20	21	20	26	20	18	125	21
D	21	25	25	21	25	23	140	23
Toplam	100	100	100	100	100	100		100

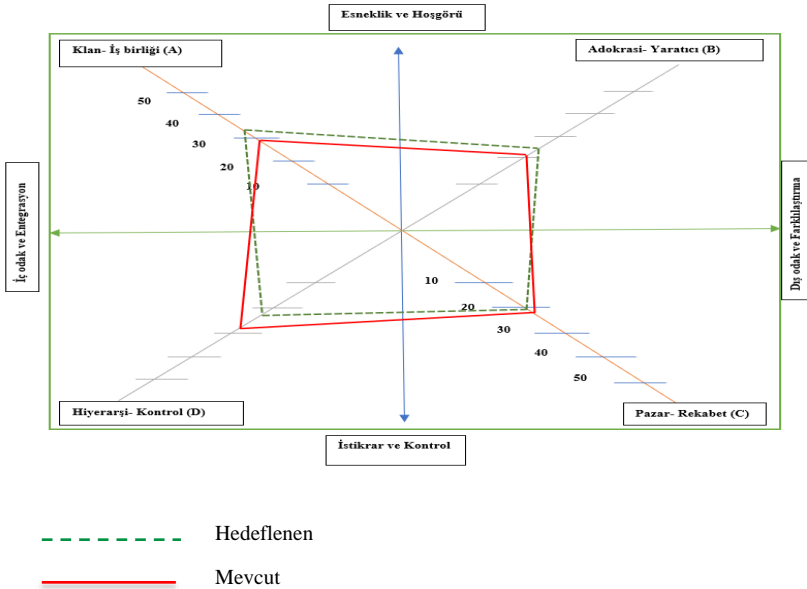
3.2. Örgüt Kültürü Profil Sonuçları

Mevcut ve hedeflenen örgüt kültürü profilini oluşturmak için Tablo 2 ve Tablo 3'teki ortalama puanlar Microsoft Word programı aracılığıyla Şekil 1'de görüldüğü gibi örgüt kültür profili taslağının üzerine yerleştirilmiş ve her bir bölümdeki noktalar birleştirilerek, örgüt kültürü profili oluşturulmuştur (Cameron ve Quinn, 2006). Örgüt kültürü profilinin sol üst bölümü klan-işbirliği tipi kültürünü (A), sağ üst bölümü adokrasi-yaratıcı tipi kültürünü (B), sağ alt bölümü pazar-rekabetçi tipi kültürünü (C) ve sol alt bölümü hiyerarşi-kontrol tipi kültürünü (D) temsil etmektedir. Şekil 1'de görüldüğü gibi, örgütün mevcut durumu incelendiğinde “klan-işbirliği” tipi kültürün 29 puan ile en yüksek, ardından “hiyerarşi-kontrolün” tipi kültürün 28 puan ile baskın olduğu görülmektedir. Bu yönüyle yöneticilerin belirlediği kurallara, örgütteki çalışanların uyum sağladığı ve örgüt kültürünü benimseyerek, işbirliği içinde etkili performans sergiledikleri görülmektedir. Aynı zamanda örgütte takım çalışmasının olduğu ve yönetim süreçlerine katılım ve bağlılığın oldukça güçlü olduğu bir eğitim kurumu kültürü mevcuttur (Deshpandé, Farley & Webster, 1993). Bu eğitim kurumunda çalışanların daha fazla saygı gördüğünden ve

koruyucu bir iklimin hakim olduğundan söz edilebilir. Bu nedenle kişi ve örgüt uyumu oluşmuş ve örgütsel bağlılık ve iş tatmini mevcuttur. Bu çalışmanın mevcut durumunda üçüncü olarak “pazar-rekabet” tipi kültürünün 22 puanla geldiği görülmektedir. Bu durum da rekabet ortamının bu eğitim kurumunda yeterince hakim olmadığı ve çalışanların mükemmelliğe olan bağlılıklarının nispeten daha düşük olduğu görülmektedir. Bu kültür tipinin hemen ardından 21 puanla gelen “adokrasi-yaratıcı” kültür tipi de eğitim kültür profilinde sonuncu sırada yer alarak örgütte inovatif süreçlerin yeteri kadar hakim olmadığını ve öğretmenlerin görüşlerine yeteri kadar başvurulmadığını göstermektedir.

Şekil 1’de görüldüğü gibi hedeflenen durumda ise; örgütte “klan-işbirliğinin” tipi kültürünün 32 puan ile yine en yüksek olduğu ve mevcut durumu desteklediği görülmektedir. Bununla beraber hedeflenen kültür profilinde ikinci sırayı 24 puanla “adokrasi-yaratıcı” kültür tipi almaktadır. Bu durum eğitim kurumunda çalışan öğretmenlerin görüşlerine daha çok önem verilmesinin ve yaratıcılığın daha ön plana çıkması gerektiğini göstermektedir. Hiyerarşi ve kontrol kültürünün hedeflenende daha düşük puanlanması öğretmenlerin resmi kurallar yerine işbirliği ve yaratıcılıklarını kullanabilecekleri özgür bir kültür ortamının oluşmasını bekledikleri söylenebilir. Son olarak, 21 puanla “pazar-rekabet” tipi kültürü eğitim sisteminin bir süreç olarak kabul edilmesi ve sonuç odaklılık olmamasından dolayı hedeflenen kültür tipinde en düşük puanı aldığı ifade edilebilir.

Şekil 1. Örgütsel Kültür Profili

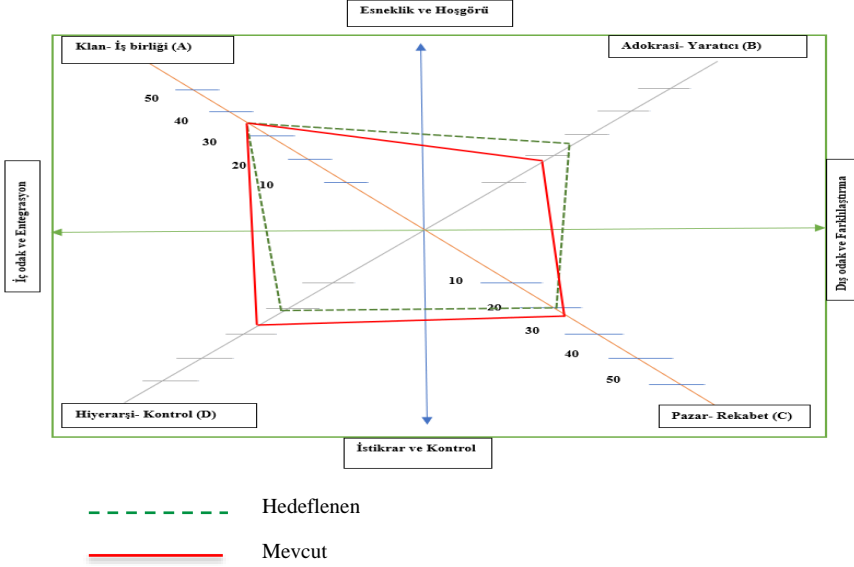

3.3. Örgüt Kültür Değerlendirme Profilinin Yorumlanması

Örgütte yer alan altı temel öğede örgüt profilini daha detaylı olarak öğrenebilmek için ayrı ayrı örgüt kültürü profilleri oluşturulmuştur. Eğitim kurumundaki öğretmenler ve yöneticiler tarafından doldurulan ölçekte (bkz. Tablo 1); örgütün baskın özellikleri, örgütsel liderlik, çalışanların yönetimi, örgütsel bağ, stratejik önem ve başarı kriterleri başlıkları altındaki kültür tiplerinin “Klan (A), Adokrazi (B), Pazar (C) ve Hiyerarşi (D)” puanları örgüt kültür profili taslağının üzerine yerleştirilmiş ve her bir bölümdeki noktalar birleştirilerek, her bir öğeye göre örgüt kültürü profili oluşturulmuştur.

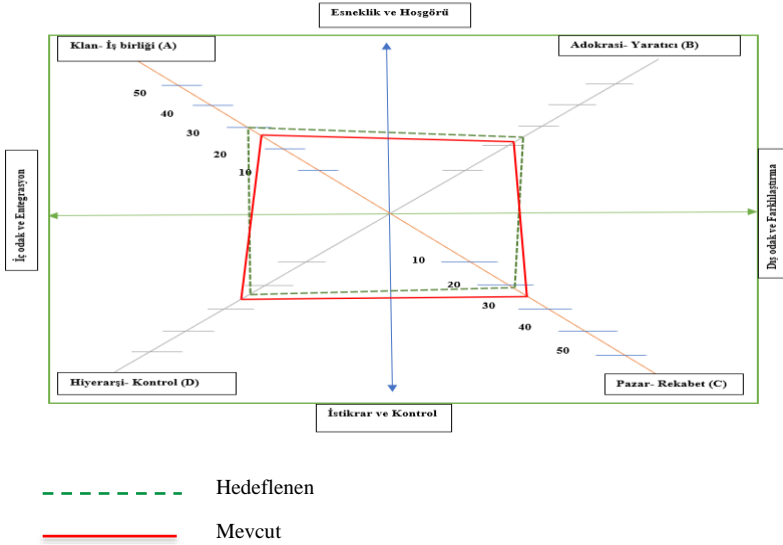
Örgütün baskın özelliklerine bakılacak olursa, örgütte klan, hiyerarşi ve pazar kültürü hakimdir (bkz. Şekil 2). Adokrazi kültürüne nispeten daha az önem verildiği görülmektedir. Böyle bir örgüt kültürü bir eğitim kurumunun baskın özellikleri açısından değerlendirildiğinde, eğitim kurumu çalışanları arasında işbirliği ve takım çalışmalarının olduğu ve insanların kendinden çok şey kattıkları bir örgüt kültürü yapısından söz edilebilir. Hedeflenen durumla mevcut durumun örtüştüğü, bu da güçlü bir klan kültürü oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca hiyerarşi kültürünün, örgütte hedeflenen kültürden 5 puan düşük olduğu görülmektedir. Bu da eğitim kurumu yöneticilerinin uyguladıkları resmi prosedürleri amaca ulaşmanın üstünde kullandıklarını göstermektedir. Pazar kültürünün yüksek oluşu ise başarı odaklı bir örgüt yapısının varlığını göstermektedir. Son olarak, adokrazi kültürünün ise kurumda diğer üç kültür tipinden daha az olması, öğretmen ve yöneticilerin hem riske girmekten hem de bireysel girişimcilikten kaçındıklarını göstermekle birlikte, hedeflenen adokrazi kültürünün yüksek oluşu, yaratıcılığın ve girişimciliğin yolunun kurumda açılmasının ve öğretmenlere hata yaptıklarında tolerans tanınmasının gerektiğini göstermektedir.

Şekil 2. Baskın Özellikler

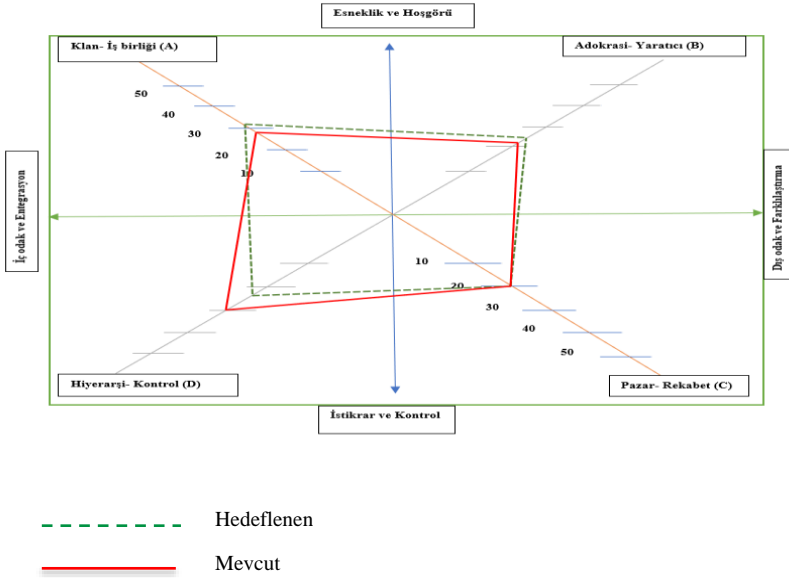
Örgütsel liderlik açısından örgütün kültürü değerlendirildiğinde, hiyerarşi ve pazar kültürünün klan ve adokrasi kültürüne göre daha ağırlıklı olduğu görülmektedir (bkz. Şekil 3). Bu durum, örgütteki liderlerin bürokratik yapıya uygun hareket ettiklerini göstermektedir. Liderler sorunsuz yürütülebilen faaliyetler hedeflemektedirler. Bunun için bir takım prosedürlerle örgüt kültürünü ve örgüte bağlılığı oluşturmaya çalışırlar. Ayrıca pazar kültürü ile liderlerin birbirleri ile rekabet halinde ve amaç odaklı olduğu söylenebilir. Örgütte iş birliği ve adokrasi kültürlerinin de dengeli olarak ölçüldüğü görülmektedir. Bu yönüyle liderlerin mentorluk kabiliyetlerinin mevcut olduğu ve takım çalışmasına fırsat tanıdıkları söylenebilir. Liderlerin yenilikçi ve risk alma konularında yeni fikirler üretmeye önem verdikleri de gözlenmektedir.

Şekil 3. Örgütsel Liderlik

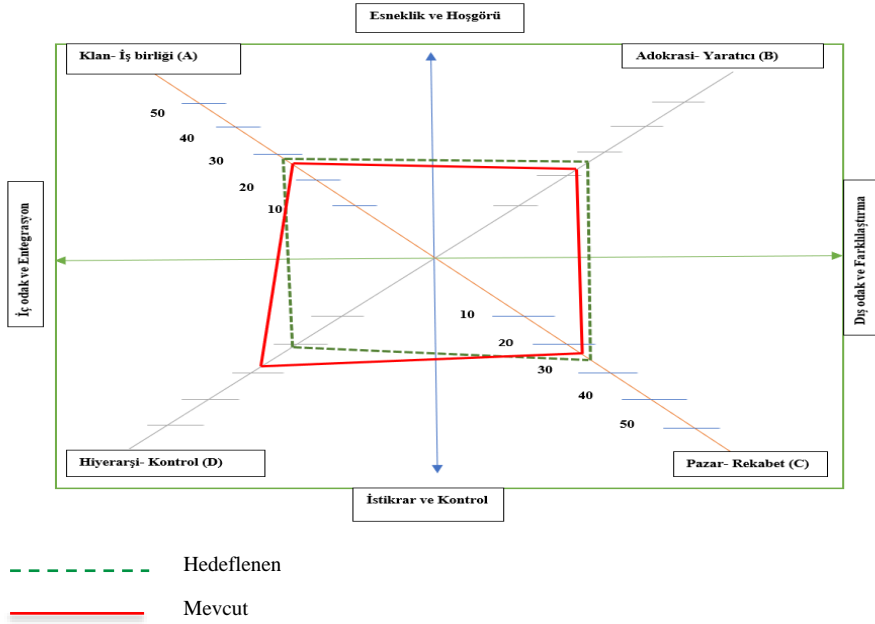
Çalışanların yönetim yapısı incelendiğinde, en baskın kültür tipi hiyerarşi kültürüdür (bkz. Şekil 4). Eğitim kurumundaki çalışanların nasıl yönetileceği ve görevleri, biçimsel kurallar ve prosedürlerle tanımlanmıştır. Belirli bir amaç doğrultusunda düzen ve uyum sağlanarak, çalışanlar koordine edilmektedir. Ancak hedeflenen durumda 5 puanlık bir farkın tespiti, yönetimdeki baskın hiyerarşik yapının daha azaltılması gerektiğini göstermektedir. Diğer kültür tiplerinin hiyerarşi kültürüne göre hem mevcut durumları hem de hedeflenen durumları birbirleriyle tutarlılık gösterdiğinden dolayı çalışan yönetiminde takım çalışması, yaratıcılığa fırsat verme ve amaca ulaşmak için rekabetçi yaklaşımların kullanıldığından da bahsetmek mümkündür.

Şekil 4. Çalışanların Yönetimi

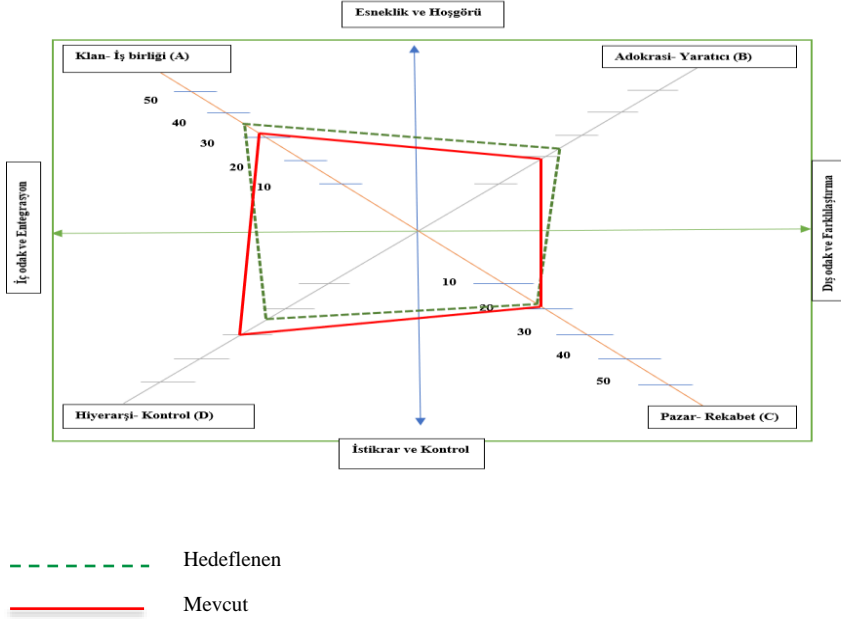
Örgütsel bağ açısından oluşan grafik yapısı incelendiğinde, hiyerarşi kültürünün örgütte daha ağır bastığı görülmektedir (bkz. Şekil 5). Örgütteki bağ, resmi kurallar ve politikalarla bir arada tutulmaktadır. Hiyerarşide net anlaşılır kurallarla örgütsel bağ oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak hedeflenen duruma bakıldığında eğitim kurumunda görev alan çalışanlar, hiyerarşi kültürünün daha düşük seviyede olması gerektiğini düşünmektedirler. Ayrıca diğer üç kültür tipi incelendiğinde dengeli bir profil çizildiği görülmektedir. Klan kültüründe sadakat ve kişiler arası uyumun olduğundan söz edilebilirken; adokrasi kültüründe örgüt çalışanlarının çeşitli fikirleri denemeye açık oldukları ve yenilikçi olduklarından söz edilebilir. Ancak hedeflenen adokrasi kültürünün üç puan yüksek çıkması, örgütsel bağın artması için yaratıcılığın ve yenilikçiliğin daha yüksek olması gerektiğini göstermektedir. Pazar kültüründe ise amaca odaklılık ile örgütsel bağ desteklenebilir. Sonuç olarak, kurumda ölçülebilir hedeflerle amacın başarılmasına odaklanıldığı söylenebilir.

Şekil 5. Örgütsel Bağ

Örgütün mevcut stratejik öneminde hiyerarşi kültürünün yüksek oluşu uzun vadede istikrarlı, kolay ve etkili uygulamalar üzerinde durulduğunu göstermektedir (bkz. Şekil 6). Bunun yanı sıra örgütte stratejik önem açısından hiyerarşi kültürünün hedeflenende düşük oluşu, gereksiz uygulamalarının azaltılması gerektiğine, insan kaynakları gelişimine önem verilmesi gerektiği, uzun vadede gelişmelerin takip edilmesi ve yeni kaynaklar edinmeye daha çok önem verilmesi gerektiği söylenebilir. Rekabetçi kültürde ise mevcut ve hedeflenen durumların birbirine yakın değerlerde olması, eğitim kurumunun uzun vadede rekabetçi eylemlerin ve ölçülebilir hedef ve amaçların başarılmasına odaklandığını göstermektedir.

Şekil 7. Başarı Kriterleri

Sonuç

Eğitim kurumları, direkt insan odaklı bir hizmet üretmektedir. Örgüt üyeleri arasında yoğun bir etkileşimle faaliyetler gerçekleşmekte ve örgüt kültürü bu etkileşim içinde oluşmaktadır. Bir örgütte başarı ve etkinliğin oluşumunu etkileyen en önemli unsurun güçlü bir örgüt yapısı olduğu bilinmektedir. Güçlü okul kültürünün yönetici ve öğretmenlerinin, bu kültürün yaratılmasında ve öğrencilerin motivasyonlarının artırılarak başarılarının sağlanmasında önemli bir unsur olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, bu çalışmanın yapılma amacı, örgüt kültürü konusunun çeşitli yönleri ile örgütün değer yargılarını, varsayımlarını ve yorumlamalarını anlamaya yönelik, “Rekabetçi Değerler Modeli” kullanılarak eğitim kurumunun başarısı ve etkinliğine yönelik öneriler sunulmasıdır. Bu noktadan yola çıkarak bir eğitim kurumunda örgüt kültürü ortaya konularak mevcut durumun tespiti yapılmaya ve hedeflenen örgüt kültürüne yönelik öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre örgüt kültürü profilinde genel olarak klan-işbirliği kültür tipinin mevcut durumda baskın çıktığı ve hedeflenen durumda da kurum çalışanlarının klan kültürünün baskın olması gerektiğini vurgulamaları, örgütün kültürel gücünün işbirliği boyutunda oldukça yüksek olduğunu ve kültürel uyumun sağlandığını göstermektedir. Teşileanu & Bazgan (2019) tarafından

yapılan benzer bir araştırmada ise, çalışmaya dahil edilen eğitim kurumlarının mevcut ve hedeflenen örgüt kültürünün dikkate değer farklılıkları olduğunu sonucuna varılmıştır. Bu farklılıklar; yürütme ve karar verme biçimine, farklı dış taleplere, eğitim aktörlerinin farklı ihtiyaçları ve beklentilerine, öğretmenlerin temsil ettiği bilimsel alanların çeşitliliğine ve son olarak yrtlen faaliyetin özgünlüğüne bağlanmıştır. Orta okul bünyesinde yapılan bir araştırmada mevcut kültürün hiyerarşi-kontrol, hedeflenen kültürün ise klan-işbirliği kültürü olduğu sonucuna varılmıştır (Teşileanu & Bazgan, 2019). Klan-işbirliği kültürünün gelişmesi için okul müdürleri tarafından öğretmenlerin ihtiyaç ve isteklerinin dikkate alınması, takım çalışmalarının desteklenmesi, öğretmenlerin yetkilerinin artırılması ve öğretmenlere kendilerini yönetmeleri için fırsatlar sunulması önemlidir. Böyle bir klan-işbirliği kültürünün gelişmesi, örgüt içerisindeki güven düzeyini yükselterek, öğretmenlerin etkinlik ve verimliliğini artırabilir. Klan-işbirliği yüksek olan bir okul kültürünün, hem başarıyı hem de tüm paydaşlar arasında morali artırdığı yapılan çalışmalarda doğrulanmıştır (Fiore, 2000; Gruenert, 2005).

Araştırma sonuçlarına göre, hiyerarşi-kontrol kültür tipinin, klan-işbirliği kültür tipinden sonra gelmesi araştırmaya konu olan eğitim kurumunun devlet bünyesindeki resmi bir kurum olmasından dolayı gelen kültürel profilde baskın çıkmasının olağan olduğu söylenebilir. şöyle ki; işler resmi kurallar, prosedürler ve formel işleyiş süreçlerine göre yapıldığından hiyerarşi kültürünün baskın çıkması anlamlıdır. Bununla birlikte, hiyerarşi-kontrol kültür tipi hedeflenende daha düşük puanlanmıştır. Eğitim kurumlarında, hiyerarşi-kontrol kültürünün hedeflenen duruma getirilebilmesi için, gereksiz prosedür ve kuralların elimine edilmesi, gereksiz rapor ve yazışmaların ortadan kaldırılması, iş talimatlarının ve alt yönetim birimlerinin azaltılması yönünde bir yönetim anlayışının benimsenmesi önerilebilir. Böylece, ğretmenler daha etkin ve verimli bir şekilde zamanı kullanabilir ve üzerlerindeki baskıları azaltılabilirler.

Yine araştırma sonuçlarına göre, pazar-rekabet kültürü ve adokrasi-yaratıcılık kültür tiplerinin diğer iki kültür tipi olan klan-işbirliği ve hiyerarşi-kontrol kültür tiplerine göre eğitim kurumunda daha düşük çıktığı görülmektedir. Bu karşın, hedeflenen kültürde adokrasi-yaratıcı kültürün, klan-işbirliği kültürüyle birlikte yüksek düzeyde olması arzulanmıştır. Sonuç olarak, örgüt kültürü profili formunda hedeflenende adokrasi-yaratıcı kültür tipinin de geliştirip yeniliğe açık olan bir örgüt yönetim tarzı oluşturulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Adokrasi-yaratıcı kültürünün hedeflenen duruma getirilebilmesi için; öğretmenlerin görüşlerine başvurulması, öğretmenlerin yaratıcılığının teşvik edilmesi, örgütsel süreçlerin daha yenilikçi olması, daha çok risk alınması, öğretmenler hata yaptığında tolerans tanınması ve ğrenci ve ebeveynlerinin daha

çok dinlenmesi gerektiği bu noktada önerilebilir (Witziers, Bosker & Krüger, 2003). Herkesin kendisini rahat hissettiği bir kültüre sahip olan örgütlerin, daha yaratıcı bir öğrenme ortamı oluşturdukları ve bu durumun da öğrencilerin başarısına yansıdığı alan yazında gösterilmektedir (Kelly vd., 1998). Öğretmen ve öğrencilerin okula olan bağlılıklarının artırılması yönünde bir örgüt kültürü geliştirilebilmesi için okul müdürlerinin liderliği önem arz etmektedir (Busher & Barker, 2003). Öte yandan, Hoy ve Hannum (1997), müdürleri tarafından desteklenen öğretmenlerin, eğitim ve öğretim kalitesini geliştirebilmek adına riskleri göze alarak, atılımda bulunabileceklerini vurgulamaktadırlar. Böylece öğretmenlerin hem yaratıcılıkları artar hem de işlerine olan bağlılıkları gelişebilir (Demirtaş, 2010). Öğretmenler işlerine bağlılık geliştirdiğinde, öğrencilerin öğrenme motivasyonunun gelişimi için daha çok çaba gösterebilirler (Barnett ve McCormick, 2004; O'Donnell & White, 2005).

Sonuç olarak, örgütü gelecekte hedeflenen kültür sevilerine taşıyabilmek için düşük çıkan kültür tiplerinin güçlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Araştırmaya konu olan örgütler, kendi mevcut özel koşullarını dikkate alarak, uygun fikirleri değerlendirmeli ve kültür değişim sürecini başlatmadan önce en etkili olacaklarını düşündükleri çok sayıda fikirleri listelemekle değişim sürecini başlatılmalıdır. Ayrıca örgüt üyeleri arasında bireysel davranış değişikliği meydana gelmediği zaman örgüt kültüründe değişiklik meydana gelmeyeceğinden dolayı, kültür değişiminin örgütteki bireyler tarafından kabul edilmesi ve hayata uyarlanabilmesi gerekmektedir. Yöneticilerin de yönetsel davranışlarını değerlendirip, oluşturulmak istenen kültür tiplerine entegre etmeleri için geliştirilmiş olan “yönetici becerileri değerlendirme ölçeğiyle” yeterliliklerini ve yeteneklerini ortaya çıkartmaya çalışılmaları gerektiği söylenebilir (Cameron & Quinn, 2011).

Bu çalışma, devlet bünyesindeki bir eğitim kurumunda yapılarak, okuldaki mevcut ve hedeflenen kültür tipi profili çıkarılmış ve hedeflenen kültür tipine ulaşmak için gerekli öneriler sunulmuştur. Elde edilen bulguların araştırmanın evreni ve örneklemini oluşturan kurum dışında diğer tüm eğitim kurumlarında genelleştirilebilmesi için gelecekte araştırmacıların başka eğitim kurumlarında bu çalışmayı tekrarlaması gerekmektedir. Ayrıca gelecekte araştırmacılar, özel okullarda mevcut ve hedeflenen okul kültürü profilini ortaya koyarak, bu çalışma ile karşılaştırma yapılabilirler.

Kaynakça

- Barnett, K., & McCormick J. (2004). Leadership and individual principal-teacher relationships in schools, *Educational Administration Quarterly*, 40 (3), 400-406.
- Busher, H. & Barker, B. (2003). The crux of leadership: Shaping school culture by contesting the policy contexts and practices of teaching and learning, *Educational Management Administration Leadership*, 31 (1), 51- 65.
- Cameron, K. S., & Quinn, R. (2006). *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*. San Francisco : The Jossey- Boss: Business and Management Series .
- Cameron, K.S., & Quinn, R.E. (2011). *Diagnosing and Changing Organizational Culture*. The 3rd edition. San Francisco: Jossey-Bass, A Wiley Imprint.
- Deal, T. E., & Kennedy, A. A. (1982). *Corporate Cultures*. Massachusetts: Wesley Publishing.
- Demirtaş, Z. (2010). Okul kültürü ile öğrenci başarısı arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim*, 35(158), 3-11.
- Deshpandé, R., Farley, J. U., & Webster Jr, F. E. (1993). Corporate culture, customer orientation, and innovativeness in Japanese firms: a quadrad analysis. *Journal of marketing*, 57(1), 23-37.
- Fiore, D. (2000). Positive school cultures: The importance of visible leaders, *Contemporary Education*, 71, 2-11.
- Görmen, M. (2018). Örgüt kültürü ile risk kültürü arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 122-135.
- Glover, D., & Coleman M. (2005). School culture, climate and ethos: Interchangeable or distinctive concepts? *Journal of In-service Education*, 31 (2), 251-271.
- Gruenert, S. (2005). Correlations of collaborative school cultures with student achievement, *NASSP Bulletin*, 89(645), 43-55.
- Hoy, W. K., & Hannum J. W. (1997). Middle school climate: An empirical assessment of organizational health and student achievement. *Educational Administration Quarterly*, 33(3), 290-311.
- Hudrea, A. (2015). Cultură organizațională în mediul universitar românesc (Organizational culture in the Romanian university environment). *Revista Transilvană de științe Administrative*, 1(36), 68-77.
- Kelly, P. A., Brown, S., Butler, A., Gittens, P., Taylor, C., & Zeller, P. (1998). A place to hang our hats, *Educational Leadership*, 56(1), 62-64.
- Kosa, G. (2011). Örgüt kültürünün değişiminde insan kaynakları yönetiminin rolüne ilişkin bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2). 127-148.

- Nango, E. S., & Ikyanyon, D. (2012). The Influence of Corporate Culture on Employee Commitment to the Organization. *International Journal of Business and Management*, 1833-8119.
- O'Donnell, R. J., & White, G. P. (2005). Within the accountability era: Principals' instructional leadership behaviors and student achievement, *NASSP Bulletin*, 89 (645), 56-71.
- Özdemir, L., & Sönmez, R. V. (2018). Örgütsel kültürün ürün inovasyonu üzerinde etkisine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9 (21), 14-26.
- Peters, T. J., & Waterman, R. H. (1982). *In search of excellence*. New York: Harper & Row.
- Peterson, K. D., & Deal, T. E. (2002). *The shaping school culture field book*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Schein, E. H. (1991). *Organizational Culture and Leadership*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Şişman, M. (2007). *Örgütler ve Kültürler*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Teşileanu, G. V., & Bazgan, M. (2019). The Need for Change of The Organizational Culture in The Pre-University School Environment-A Multiple Case Study. *Journal Plus Education/Educatia Plus*, 25(2), 20-25.
- Tutar, H. (2017). *Örgüt kültürü*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ouchi, W. (1989). *Teori Z*. İstanbul: İlgı Yayıncılık.
- Witziers, B., Bosker R.J., & Krüger M.L. (2003). Educational leadership and student achievement: The elusive search for an association, *Educational Administration Quarterly*, 39(3), 398- 425.